

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
Razred za zgodovinske in družbene vede

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU
Inštitut za arheologijo

ARHEOLOŠKI VESTNIK

72
2021

ZALOŽBA
Z R C

LJUBLJANA
2021

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ISSN 0570-8966 (tiskana izdaja / printed edition)

ISSN 1581-1204 (e-izdaja / e-edition)

Založnik / Publisher

Založba ZRC

Izdajatelj / Issued by

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo,
Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Zanje / Represented by

Oto Luthar

Glavna urednica / Editor-in-chief

Sneža Tecco Hvala

Izvršna urednica / Managing editor

Andreja Dolenc Vičič

Uredniški odbor / Editorial board

Janez Dular, Jana Horvat, Zvezdana Modrijan, Marjeta Šašel
Kos, Benjamin Štular, Biba Teržan, Borut Toškan, Peter Turk,
Marko Dizdar, Paul Gleirscher, Claudio Zaccaria

Lektorji / Language editors

Terry T. Jackson, Špela Križ, Andreja Maver

Računalniška grafika /
Computer graphics

Tamara Korošec, Drago Valoh

Naslov uredništva / Address

Arheološki vestnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU,
Inštitut za arheologijo, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

E-naslov / E-mail

tecco@zrc-sazu.si, andreja.dolenc@zrc-sazu.si

Spletni naslov / Website

<https://ojs.zrc-sazu.si/av>

Tisk / Printed by

Present d. o. o., Ljubljana

Naklada / Printrun

450 izvodov / copies

DOI: <https://doi.org/10.3986/AV.72>

Natisnjeno s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije /
Published with the financial support by the Slovenian Research Agency.

©2021 avtorji/authors in/and ZRC SAZU

Vsebina

Prazgodovinske dobe

- Elena LEGHISSA: *Kulturna in časovna umestitev poznobakrenodobne ljubljanske kulture na Dežmanovih koliščih pri Igu* 37
- Sneža TECCO HVALA: *Gradišči na Sloki gori in Vinjem hribu nad Vinom na severozahodnem obrobju dolenske halštatske skupnosti* 53
- Tina NANUT: *Živalske fibule zgodnjelatenske sheme: novoodkriti primerki iz delavnic svetolucijske skupine* 73
- Adrienne C. FRIE: *Ženske, ovce in tekstil: družbeni pomen jagod v obliki ovnove glavice v starejši železni dobi na Slovenskem (Povzetek)* 110

Rimska doba

- Ulrike EHMIG: *Razlogi za obnovo cest v luči latinskih napisov na miljnikih (Povzetek)* 136

Zgodnji srednji vek

- Daša PAVLOVIČ, Petra VOJAKOVIĆ, Borut TOŠKAN: *Cerklje ob Krki: novosti v poselitvi Dolenjske v zgodnjem srednjem veku* 137

Varia

- Tina BERDEN, Primož PAVLIN: *Grobišča pri Humku v Dobovi* 187

Gabrovčev dan 2019
Znanstveni simpozij Slovenskega arheološkega društva
“Halštatske kulturne skupine na območju Slovenije”
(Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 17. januar 2019)

Biba TERŽAN: <i>Notranjsko-kraška halštatska skupina. Uvodnik in kratek oris</i>	229
Alma BAVDEK: <i>Notranjska v pozni bronasti in starejši železni dobi</i>	263
Manca OMAHEN GRUŠKOVNJAK: <i>Naselbina na Soviču nad Postojno iz bronaste in železne dobe</i>	309
Boštjan LAHARNAR, Ida MURGELJ: <i>Ulaka nad Starim trgom pri Ložu v starejši železni dobi</i>	335
Tanja VIDOJEVIĆ: <i>Gradišča vzdolž gornjega toka Reke</i>	363
Patricija BRATINA: <i>Gradišča Komenskega Krasa v starejši železni dobi</i>	377
Manca VINAZZA: <i>Naselbinska keramika starejše železne dobe na Krasu</i>	419
Biba TERŽAN, Peter TURK: <i>Železnodobni stolp na Ostrem vrhu in severne kraške zapore</i>	453
Mitja GUŠTIN, Dragan BOŽIČ: <i>Bogovom vojne. Depoji orožja starejše železne dobe v zaledju Caput Adriae</i>	479
Kristina MIHOVILIĆ: <i>Istra kroz željezno doba</i>	509
Martina BLEČIĆ KAVUR: <i>Kvarner u starijem željeznom dobu sjevernog Jadrana</i>	533

In memoriam

<i>Mirina Cvikl Zupančič (1938–2020) (Janja ŽELEZNIKAR)</i>	551
<i>Franc Poklar (1919–2021) (Nenad SMAJILA)</i>	553

Knjižne ocene in prikazi

Martin Auer, Harald Stadler (ur.): <i>Von Aguntum zum Alkuser See. Zur römischen Geschichte der Siedlungskammer Osttirol. Ager Aguntinus 1</i> , 2018 (Tina BERDEN)	555
Peter Kos: <i>Das spätrömische Kastell Vermania bei Isny III. Auswertung der Fundmünzen und Studien zum Münzumschlag in Raetien im 3. und 4. Jahrhundert</i> , 2019 (Jana HORVAT)	555
Patrizia De Bernardo Stempel, Manfred Hainzmann: <i>Fontes epigraphici religionum Celticarum antiquarum I. Provincia Noricum. 1. Die Gottheiten in ihrer sprachlichen und kultischen Erscheinungsformen. 2. Die epigraphischen Testimonien</i> , 2020 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	556
Egon Wamers (ur.): <i>Der Tassilo-Liutpiric-Kelch aus dem Stift Kremsmünster. Geschichte – Archäologie – Kunst</i> , 2019 (Andrej PLETERSKI)	557

Contents

Prehistory

- Elena LEGHISSA: *Deschmann's pile-dwelling sites near Ig and the cultural-chronological attribution of the Late Copper Age Ljubljana culture* (Translation) 7
- Sneža TECCO HVALA: *Gradišče on Sloka gora and Vinji hrib above Vino on the north-western edge of the Dolenjska Hallstatt community* (Summary) 65
- Tina NANUT: *Animal fibulae of Early La Tène construction: new finds from the Sveta Lucija workshops* (Translation) 85
- Adrienne C. FRIE: *Women, Sheep, and Textiles: The social significance of ram's head beads in Early Iron Age Slovenia* 91

Roman Period

- Ulrike EHMIG: *Die Gründe von Straßenerneuerungen im Spiegel lateinischer Inschriften auf Meilensteinen* 117

Early Middle Ages

- Daša PAVLOVIČ, Petra VOJAKOVIĆ, Borut TOŠKAN: *Cerklje ob Krki: new findings on the early medieval settlement of Dolenjska* (Summary) 173

Varia

- Tina BERDEN, Primož PAVLIN: *Cemeteries at Humek in Dobova (Slovenia)* (Translation) 207

Gabrovčev dan 2019
A scientific symposium of the Slovenian Archaeological Society
“The Hallstatt Cultural Groups in Slovenia”
(Ljubljana, National Museum of Slovenia, January 17, 2019)

Biba TERŽAN: <i>The Notranjska-Kras Hallstatt group. An introduction and brief outline</i> (Translation)	251
Alma BAVDEK: <i>The Notranjska Region in the Late Bronze and Early Iron Age</i> (Translation)	289
Manca OMAHEN GRUŠKOVNJAK: <i>Bronze and Iron Age hilltop settlement on Sovič above</i> <i>Postojna (Slovenia)</i> (Summary)	326
Boštjan LAHARNAR, Ida MURGELJ: <i>Ulaka above Stari trg pri Ložu in the Early Iron Age</i> (Translation)	348
Tanja VIDOJEVIĆ: <i>Hillforts along the upper reaches of the River Reka</i> (Summary)	376
Patricija BRATINA: <i>Hillforts of the Komen Karst in the Early Iron Age</i> (Summary)	401
Manca VINAZZA: <i>Settlement pottery from the Early Iron Age in Kras</i> (Summary)	441
Biba TERŽAN, Peter TURK: <i>The Iron Age tower atop Ostri vrh and the barriers of the northern</i> <i>Kras (Karst)</i> (Translation)	471
Mitja GUŠTIN, Dragan BOŽIČ: <i>Agli dèi della guerra. Ripostigli di armi della prima età del ferro</i> <i>nell'entroterra del Caput Adriae</i> (Traduzione)	497
Kristina MIHOVILIĆ: <i>Istra in the Iron Age</i> (Summary)	525
Martina BLEČIĆ KAVUR: <i>Kvarner in the Early Iron Age of the northern Adriatic</i> (Summary)	549

In memoriam

<i>Mirina Cvikel Zupančič</i> (1938–2020) (Janja ŽELEZNIKAR)	551
<i>Franc Poklar</i> (1919–2021) (Nenad SMAJILA)	553

Book reviews

Martin Auer, Harald Stadler (eds.): <i>Von Aguntum zum Alkuser See. Zur römischen Geschichte</i> <i>der Siedlungskammer Osttirol. Ager Aguntinus 1</i> , 2018 (Tina BERDEN)	555
Peter Kos: <i>Das spätrömische Kastell Vermania bei Isny III. Auswertung der Fundmünzen und</i> <i>Studien zum Münzumschlag in Raetien im 3. und 4. Jahrhundert</i> , 2019 (Jana HORVAT)	555
Patrizia De Bernardo Stempel, Manfred Hainzmann: <i>Fontes epigraphici religionum Celticarum</i> <i>antiquarum I. Provincia Noricum. 1. Die Gottheiten in ihrer sprachlichen und kultischen</i> <i>Erscheinungsformen. 2. Die epigraphischen Testimonien</i> , 2020 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	556
Egon Wamers (ed.): <i>Der Tassilo-Liutpiric-Kelch aus dem Stift Kremsmünster. Geschichte –</i> <i>Archäologie – Kunst</i> , 2019 (Andrej PLETERSKI)	557

Deschmann's pile-dwelling sites near Ig and the cultural-chronological attribution of the Late Copper Age Ljubljana culture

Kulturna in časovna umestitev poznobakrenodobne ljubljanske kulture na Dežmanovih koliščih pri Igu

Elena LEGHISSA

Izvleček

V članku so predstavljeni rezultati obširne raziskave poznobakrenodobnih najdb Dežmanovih kolišč pri Igu na Ljubljanskem barju. Podana sta pregled raziskav in problematika opredelitve te kulture. Na podlagi revizije keramičnega gradiva in arhivov ter nove tipološko-kronološke analize najdb z Dežmanovih kolišč so predstavljeni posodobljeni kulturološka in kronološka opredelitev *ljubljske kulture* ter njen značilni repertoar keramičnih najdb. Poleg značilnih posod, praviloma okrašenih z vtiskovanjem na ploščat predmet navite niti, je v okvir na novo opredeljene ljubljanske kulture uvrščena tudi t. i. spremna lončenina, ki kaže na vplive predvsem kulture Somogyvár-Vinkovci z območja Karpatske kotline. V nekaterih posodah ljubljanske kulture odsevajo tradicija vučedolske kulture ter vplivi in morda s stiki s kulturami vrvičaste keramike, kroglastih amfor in zvončastih čaš.

Ključne besede: Slovenija; Ljubljansko barje; Ig; Dežmanova kolišča; tretje tisočletje pr. Kr.; *ljubljska kultura*; keramika; okras

Abstract

The contribution presents the results of a comprehensive study of the Late Copper Age Deschmann's pile-dwelling sites near Ig in the Ljubljansko barje, central Slovenia. It opens with a history of research and goes on to tackle the main topics associated with the cultural attribution of the sites. A re-examination of the recovered pottery and available archival records, coupled with a new typological and chronological analysis of the small finds has enabled a cultural and chronological redefinition of the Ljubljana culture and its characteristic pottery. In addition to the typical vessel forms, usually decorated with whipped-cord impressions, the newly-defined Ljubljana culture includes common ware that reveals influences primarily from the Somogyvár-Vinkovci culture in the Carpathian Basin. Some of the vessels of the Ljubljana culture also follow the tradition of the Vučedol culture, while others reflect the influences and maybe contacts with the Corded Ware, Globular Amphora and Bell Beaker cultures.

Keywords: Slovenija; Ljubljansko barje; Ig; Deschmann's pile-dwelling sites; 3rd millennium BC; Ljubljana culture; pottery; decoration

HISTORY OF RESEARCH INTO THE LJUBLJANA CULTURE

It was Oswald Menghin who first introduced the term Ljubljana culture (*Laibachkultur* in German) in the 1930s.¹ The term referred to all the finds recovered from the pile-dwelling sites in the Ljubljansko barje (Ljubljana Marshes) up to that time, which were seen as mirroring influences of the Baden culture in the early phase and those of the Corded Ware culture in the late phase.² Kurt Willvonseder³ and Rajko Ložar⁴ adopted the term in the 1940s to define the finds from the pile-dwelling sites around Ig, which Karl Deschmann (Dragotin Dežman) investigated in the 1870s and are today known in literature as Deschmann's pile-dwelling sites (Dežmanova kolišča pri Igu) (Fig. 1).

Among the first analyses of the finds from Deschmann's sites is Ložar's study on the Ljubljana pottery, published in 1941 in *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*.⁵ In it, Ložar emphasised the similarities of the finds from Ig with the array of finds attributed to the Globular Amphora culture, which he saw as an important contributing factor to the formation of the Ljubljana culture.⁶ In the 1950s, Paola Korošec wrote an extensive discussion on the finds from Deschmann's pile-dwelling sites and their cultural attribution.⁷ Using the typological features of its pottery, she distinguished between two groups representing two chronological phases. According to her division, the early group called Ig I was characterised by vessel forms such as amphorae, jugs, footed bowls and others, mainly decorated with incisions and stab-and-drag (*Furchenstich*) technique; she correlated this group with the Baden-Pécel culture.⁸ The other, later group called Ig II included bowls, vessels with round, hollow foot and hemispherical bowls with a thickened rim primarily decorated with 'whipped-cord impressions' and stabs,⁹ which she correlated with the late phase of the Bell Beaker culture in Austria (the Ragelsdorf-Oggau-Loretto type) and the early phase of the Únětice culture;

she dated this group to the Early Bronze Age.¹⁰ Later, she also tied the Ig II group with the finds from the (cave) sites in central Dalmatia and the northern Adriatic.¹¹

Similarly as Korošec but in the 1960s, Stojan Dimitrijević also divided the finds from Ig into two chronological phases.¹² He defined the early phase (Ljubljansko barje I) as part of the Vučedol culture and the late phase (Ljubljansko barje II) as the Ljubljana facies of the Litzen culture using the term the Ljubljana culture, though not in the same sense as defined by Menghin, rather interpreting it as the result of merging elements of the Vučedol, Bell Beaker and Litzen cultures.¹³ The arrival of the Vučedol culture to the Ljubljansko barje area (he later renamed Ljubljansko barje I to Phase C of the Late Vučedol culture¹⁴) was followed by influences coming from the Bell Beaker culture that contributed to the creation of the Ljubljana culture. This was believed to have been initially contemporary with the Vučedol culture, but later became the dominant force and spread all to central Dalmatia including the island of Hvar.¹⁵ He correlated it in chronological terms with the Vinkovci culture identified on the basis of the excavations at the Tržnica-Hotel site in Vinkovci.¹⁶

Within the Ljubljana culture, Dimitrijević distinguished between two regional types: Alpine and Adriatic.¹⁷ In addition to Deschmann's pile-dwelling sites in the Ljubljansko barje, the Alpine type included Linz-Scharlinz in Upper Austria,¹⁸ Vinomer near Metlika and Hrustovača near Sanski Most,¹⁹ all of which yielded pottery characterised by toothed rouletting that was also typical of the Bell Beaker culture, while incisions, furrowed incisions and impressions were less common.²⁰ The sites he attributed to the Adriatic type were located along the coast from Trieste to Montenegro.

¹ Menghin 1931.

² Menghin 1925, 763; id. 1931, 54.

³ Willvonseder 1940, 30.

⁴ Ložar 1941.

⁵ *Ib.*

⁶ *Ib.*, 21–27, 34.

⁷ Korošec 1958–1959.

⁸ *Ib.*, 102, 104.

⁹ *Ib.*, 96, 97.

¹⁰ *Ib.*, 99 ff, 102, 104; also see Korošec 1960–1961.

¹¹ Korošec 1962, 214 ff, 231; she retained the division into Ig I and Ig II without substantial changes in later publications (see e.g. Korošec, Korošec 1969; Korošec 1973).

¹² Dimitrijević 1961.

¹³ *Ib.*, 60, 61.

¹⁴ Dimitrijević 1966.

¹⁵ Dimitrijević 1961, 63.

¹⁶ Dimitrijević 1966, 34.

¹⁷ Dimitrijević 1967.

¹⁸ The find attributed to the Ljubljana culture is actually closer to those of the Corded Ware culture (see Pittioni 1954, Fig. 167: 54).

¹⁹ Dimitrijević 1967, 8 ff.

²⁰ *Ib.*, 10; for the toothed rouletting, see Leghissa 2015.

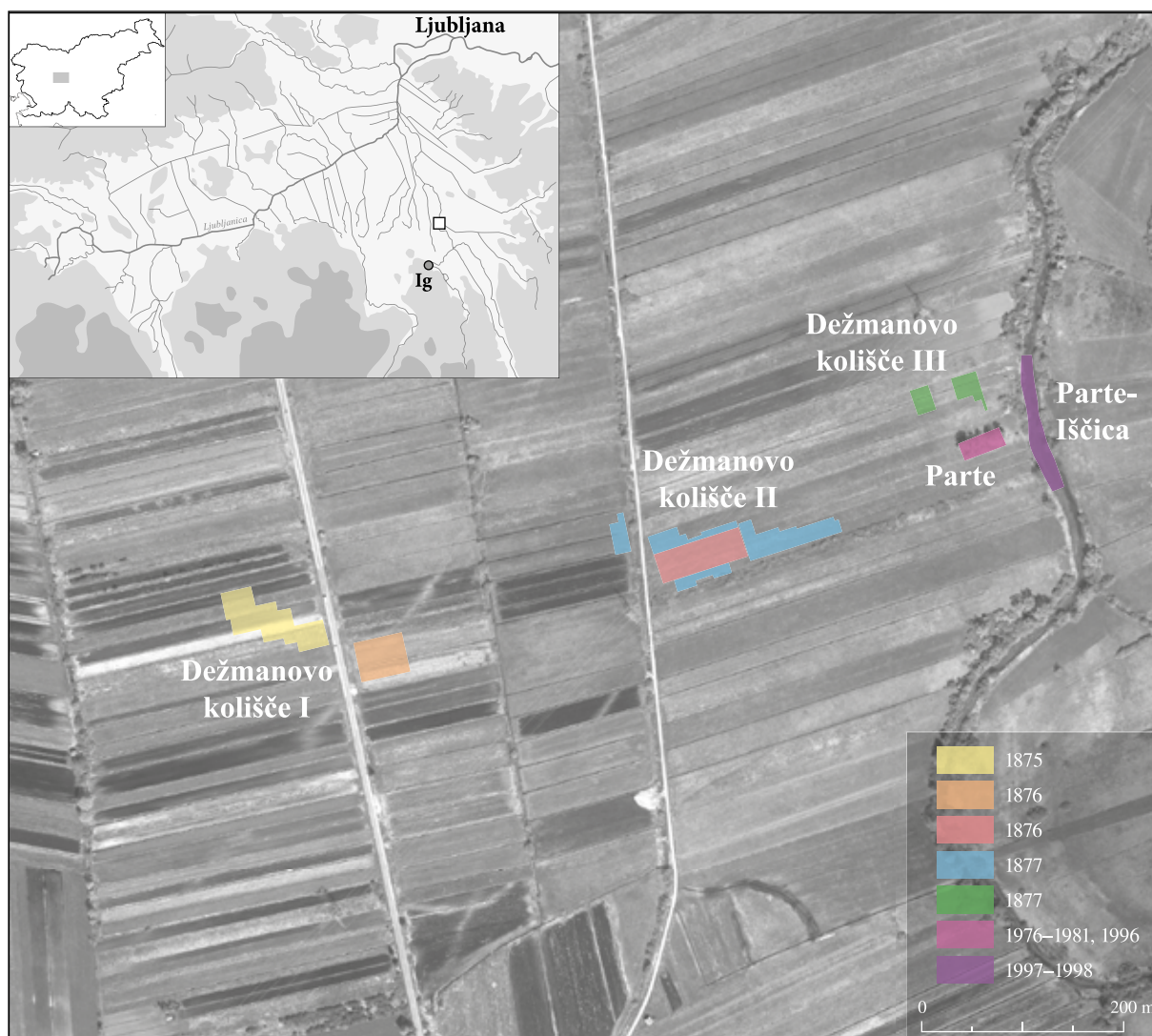

Fig. 1. Pile-dwelling settlements northeast of Ig (adapted from Leghissa 2017, Fig. 31).

Sl. 1. Koliščarska poselitev severo-vzhodno od Iga (posodobljeno po Leghissa 2017, sl. 31).

Among its characteristic features he mentioned 'globular vessels with subcutaneous lugs'. Similarly as the Vinkovci culture, he marked the Ljubljana culture as a post-Vučedol cultural phenomenon of the Early Bronze Age with roots in the Vučedol and Bell Beaker cultures.²¹

In the publication of the 1977–1978 excavation in Vinkovci, Dimitrijević divided the Vinkovci culture into three phases of development. In this division, the late classic phase of the Vučedol culture was followed by the Vinkovci A1 phase that was contemporaneous with the Late Vučedol phase (Phase C of the Vučedol culture),²² in turn followed by the late phase of the Vinkovci culture

(Vinkovci A2) correlated with the Ljubljana culture on the basis of a pottery sherd from Vinkovci that is similar to those from Deschmann's pile-dwelling sites, the latter attributed to the Alpine type of the Ljubljana culture.²³

Another author who proposed a chronological framework including the pile-dwelling sites in the Ljubljansko barje is Hermann Parzinger, who divided the finds from the pile-dwelling sites near Ig into three successive chronological phases (Ig a, b and c).²⁴ He correlated the finds of the Ig a phase mainly with the ceramic finds characteristic of the Makó-Jevišovice-Vučedol cultures. He at-

²¹ *Ib.*, 10–11.

²² Dimitrijević 1982, 15–16.

²³ *Ib.*, 18, 20.

²⁴ Parzinger 1984. He attributed the Ig c phase to the time of the Early Bronze Age Litzen culture.

tributed the Ig b phase (Ljubljana culture) to the early part of the Early Bronze Age and correlated it with the Vinkovci, Kosihiy-Čaka, Hatvan, Nagyrév, Kisapostag and Nitra cultures.²⁵ He also studied the decorative techniques, the furrowed incisions and ‘whipped cord impressions’ in particular, which Paola and Josip Korošec saw as one of the main elements for distinguishing between their Ig I and Ig II groups (furrowed incisions characteristic of Ig I and whipped cord impressions of Ig II). The key observation for Parzinger was that the ‘whipped cord impressions’ imitated the motifs typical of the decoration with furrowed incisions, which led him to posit a continuous development in the Ljubljansko barje from the Vučedol to the Ljubljana culture.²⁶ He believed that the interpretation of two groups was unfounded and that it was only reasonable to talk of chronological phases that succeed each other in time, but shared the same origin.²⁷

In the 1980s, Blagoje Govedarica published a study on the Early Bronze Age in the Adriatic littoral that also tackled the Ljubljana culture.²⁸ In his opinion, close ties between the Ljubljansko barje and the Trieste Karst already existed in the early phase of the pile-dwelling sites near Ig (Ig I after P. Korošec), which became more prominent in Ig II. He renamed Dimitrijević’ Alpine type of the Ljubljana culture to the *classic* Ljubljana culture, the Adriatic type to the central Adriatic type.²⁹ The former also included the finds from the caves in the Trieste area and several sites in littoral Istria (such as Vaganačka pećina) and north-western Bosnia.³⁰ By analysing the stratigraphic evidence from the sites in the Trieste Karst (such as Grotta del Mitreo/Mitrejeva jama, Grotta degli Zingari/Ciganska jama and Grotta Tartaruga/Želvina jama near Brišičiki), he distinguished between the early and late phases of the classic Ljubljana culture. He dated the classic Ljubljana culture to a time after the Vučedol culture and before the onset of the Early Bronze Age (BA A after Reinecke).³¹ The similarities in the form and decoration of the pottery enabled him to correlate the central Adriatic type of the Ljubljana culture with the early phase of the classic

Ljubljana culture.³² Similarly as Dimitrijević,³³ he attributed the sites in the southern Adriatic, such as the tumuli at Rubež and Mala Gruda, as well as the Odmuť cave, to the late phase.³⁴ His division of the Ljubljana culture is problematic, however, in that it is based on the stratigraphy of the cave sites in the Trieste area, where excavators had great difficulties in distinguishing between different layers; the same spits actually revealed both finds showing influences of the Vučedol culture and those attributed to either Ljubljana, Cetina and the Bronze Age Castellieri cultures.³⁵

A more recent take on the 3rd millennium BC comes from Margarita Primas, in the publication of the Velika Gruda tumulus and a revised analysis of the finds from the Mala Gruda tumulus in Montenegro,³⁶ but also from Joseph Maran, who published a study on the cultural changes that took place in Greece and the Cyclades in the late 3rd millennium BC.³⁷ Primas used the radiocarbon dates for the tumuli, including one with a range of 3081–2886 cal BC (1 σ),³⁸ to correlate the Montenegro sites with the Early Vučedol phase after Dimitrijević rather than with the Late Vučedol horizon in the Danube Basin and the south-eastern Alpine area.³⁹ She found parallels for the finds from Velika Gruda and Mala Gruda in the Near East or eastern Mediterranean, as well as the Balkan and Apennine Peninsulas.⁴⁰ In the chronological framework that Maran proposed, the Late Vučedol phase (C after Dimitrijević) was contemporaneous with the Makó-Kosihiy-Čaka cultures and the early phase of the Somogyvár-Vinkovci culture. The last one lasted into the ‘post-Vučedol’ time together with the Csepel group of the Bell Beaker

²⁵ Parzinger 1984, 40, 42 ff.

²⁶ *Ib.*, 45 ff.

²⁷ *Ib.*, 49 ff.

²⁸ Govedarica 1989; some of the main points of this study are given in Govedarica 1988–1989.

²⁹ Govedarica 1988–1989, 403; Govedarica 1989, 25 ff, 94 ff.

³⁰ Govedarica 1989, 28–31.

³¹ *Ib.*, 62.

³² *Ib.*, 39, 94 ff, 102 ff.

³³ E.g. Dimitrijević 1979, 321.

³⁴ Govedarica 1989, 178, 188.

³⁵ See e.g. Stacul 1971–1972; Stacul 1976; Gilli, Montagnari Kokelj 1993; Gilli, Montagnari Kokelj 1994; Gilli, Montagnari Kokelj 1996; Montagnari Kokelj, Crismani 1997; Montagnari Kokelj, Greif, Presello 2002; I was able to examine the finds from the caves in the Trieste area in the Soprintendenza Archeologia del Friuli Venezia Giulia in Trieste. With regards to these, Manuela Montagnari Kokelj and her colleagues (see e.g. Gilli, Montagnari Kokelj 1994, 158; also see Forenbaher 2018a, 124) have also drawn attention to the problems concerning the division proposed by Govedarica.

³⁶ Primas 1996.

³⁷ Maran 1998.

³⁸ Primas 1996, 48 ff, Tab. 4.2.

³⁹ *Ib.*, 165.

⁴⁰ *Ib.*, 141–162.

culture (*Glockenbecher-Csepel Kultur* in German), the Nagyrév and the Ljubljana culture.⁴¹ Similarly as Primas, Maran also did not attribute the tumuli of Mala Gruda, Velika Gruda and Boljevića Gruda near Podgorica to a time of the Late Vučedol culture and did not correlate them with the Ljubljana culture, but rather with the 'Montenegrin variety of the Vučedol culture'.⁴²

In the last two decades, the interdisciplinary investigations that Anton Velušček and his colleagues conducted in the Ljubljansko barje have brought significant advances to a more precise dating of the pile-dwelling settlements in the area.⁴³ In the publication of the Založnica site near Kamnik pod Krimom, Velušček and Katarina Čufar attribute the ceramic finds to the Somogyvár-Vinkovci culture,⁴⁴ together with most of the pile-dwelling sites existing in the Ljubljansko barje in the 3rd millennium BC (Parte, Dušanovo = Črni graben⁴⁵ and also part of the finds from Deschmann's pile-dwelling sites⁴⁶). Dendrochronological analyses place the pile-dwelling sites of the Somogyvár-Vinkovci culture to the 25th century BC, with their beginnings reaching back to the 26th century BC.⁴⁷ With such cultural attribution of Založnica and other 3rd-millennium sites in the Ljubljansko barje, Velušček and his colleagues raise the question of whether it is reasonable to posit the existence of a Late Vučedol phase in the Ljubljansko barje that would be, according to Dimitrijević, contemporary with the Early Somogyvár-Vinkovci culture. At the same time, he opens the question concerning the relationship between the Somogyvár-Vinkovci and Ljubljana cultures, proposing that the latter be earlier than the former.⁴⁸

Among the most recent studies of the Ljubljana culture is that by Stašo Forenbaher,⁴⁹ who distances himself from the traditional nomenclature and attributions of archaeological cultures and periods. Rather, he focuses on the 'pottery styles' to define the Ljubljana and Cetina cultures. The 3rd millennium BC is thus viewed in terms of pottery styles and their chronological dimension.⁵⁰ He considers the Alpine and the Adriatic types according to Dimitrijević as a common Ljubljana-Adriatic style, which also includes the finds from the late phase of Deschmann's pile-dwelling sites and the related pottery from the Ljubljansko barje, the Slovenian and Trieste Karst, two sites in northern Italy and the eastern Adriatic coast all to the tumuli in Montenegro and Albania.⁵¹ He uses stratigraphy, metal artefacts and radiocarbon dates to attribute the Ljubljana-Adriatic style to the first half of the 3rd millennium BC. Considering the dates for the Montenegrin tumuli, the Ljubljana-Adriatic style is contemporary with the Vučedol style, not only the Late, but also the Classic. In the mid-3rd millennium BC, the Cetina style is believed to have replaced the Ljubljana-Adriatic style.⁵² Forenbaher's reticence towards cultural attributions is understandable if perceiving an archaeological culture in the classic, Child sense, i.e. as an entity of a uniform material culture, burial ritual, settlement pattern, time and space. In this sense, the Ljubljana culture is a specific phenomenon mainly characterised by cave sites across the Adriatic area even though the name stems from the pile-dwelling sites in the Ljubljansko barje that stand out in both type of settlement and peripheral location. In spite of this, this contribution also uses the term Ljubljana culture with the aim of emphasising the uniformity of the material culture in these areas.⁵³

⁴¹ Maran 1998, 314–315, 350, Pl. 82.

⁴² *Ib.*, Fn. 243; Maran 2007, 8 ff, Fn. 36.

⁴³ Velušček, Čufar, Levanič 2000; Velušček, Čufar 2002; Velušček, Čufar 2003; Velušček et al. 2004; Velušček, Toškan, Čufar 2011 and others.

⁴⁴ Velušček, Čufar 2003.

⁴⁵ Names of the pile-dwelling site after Velušček 2019, 73.

⁴⁶ Velušček 2014; Velušček, Čufar 2014; similarly as I. Bóna observed in the 1960s (Bóna 1963; 1965).

⁴⁷ See e.g. Velušček 2014, 638–641; Velušček, Čufar 2014, Tab. 2.

⁴⁸ The asynchronous ZAL-FRSP2 dendrochronological curve suggests an early dating of the Ljubljana culture in relation to the Somogyvár-Vinkovci culture (Velušček, Čufar 2003, 128, 131–132; Velušček 2014, 240–241). The said curve remains asynchronous and hence unreliable as a foundation for arguing in favour of an earlier dating and the possibility of an earlier phase of the settlement.

⁴⁹ Forenbaher 2018a; also see 2018b.

⁵⁰ Forenbaher 2018a, 114–115.

⁵¹ *Ib.*, 117, 122, Fig. 4; Forenbaher also considers as part of the Ljubljana culture finds that in my opinion rather reflect the influences of the Vučedol culture, e.g. bowls on a cross- or star-shaped foot from the Trieste Karst, which show elements of the Vučedol culture, most likely from the Carpathian Basin (for details, see Leghissa et al. 2020), also finds from the tumuli in Montenegro.

⁵² Forenbaher 2018a, 152–153, also see 2018b, 140–141.

⁵³ Given the wide spatial distribution of the Ljubljana culture and the apparent differences between individual areas, it is reasonable to wonder whether the term Ljubljana culture can at all be retained for the whole area. It should be noted that the differences, which may reflect different 'cultural' identities, are often associated with the research methods, range and dissemination.

DESCHMANN'S PILE-DWELLING SITES AND THE CORRELATION OF THE RECOVERED POTTERY WITH INDIVIDUAL EXCAVATION CAMPAIGNS

The pottery from Deschmann's pile-dwelling sites constitutes the largest and most representative ceramic assemblage of the Ljubljana culture, hence its revision offers a new insight into the material remains as a whole and their chronological and cultural place within the 3rd millennium BC. The author has performed the revision as part of the dissertation that led to a redefinition of the Ljubljana culture. This contribution briefly presents her findings (Leghissa 2017).⁵⁴

Deschmann's pile-dwelling sites near Ig were discovered and investigated in three excavation campaigns taking place between 1875 and 1877. The fieldwork was headed by Dragotin Dežman (Karel Deschmann in German), then curator at the Provincial Museum of Carniola (*Krainisches Landes-Museum*) in Ljubljana. Three pile-dwelling settlements came to light at the Kepje and Parte sites that are today known as Deschmann's Pile-dwelling Sites I, II and III (Fig. 1). The discovery and the recovered finds attracted the attention of both professional and general public. The artefacts were exhibited in the Provincial Museum in Ljubljana, though a considerable number of them also went to other museums and institutions in Austro-Hungary and elsewhere across Europe.⁵⁵ This dispersed state prevents a complete list of finds from Deschmann's pile-dwelling sites to be created.

The Provincial Museum began inventorying the small finds towards the end of the 19th century under Alfons Müllner, the new museum curator. He focused on the typological features of objects, so much so that he neither stored nor documented the artefacts according to their archaeological context. In the case of the pile-dwelling sites from the Ig area, he joined the finds according to

individual campaigns and thus losing the data on their original findspot and context. It is believed, however, that it was Deschmann who first began joining finds according to type.⁵⁶ This led to a loss of important data on which finds came to light during which campaigns and in which settlement.

One of the aims of the revision was to establish when the finds came to light and at which pile-dwelling site. By studying Deschmann's reports and notes, newspaper articles, the report by Eduard von Sacken,⁵⁷ as well as the years and other markings that Deschmann wrote on some of the vessels found in 1877 in the area of Deschmann's Pile-dwelling Site II, it was possible to correlate a fair number of the vessels with the associated pile-dwelling site.⁵⁸

The finds that can be ascribed to Deschmann's Pile-dwelling Site I are mostly those interpreted as forming part of the Vučedol culture; these include richly decorated biconical and globular jugs, globular two-handled vessels and their fragments decorated with circular motifs, as well as cross-footed bowls with interior and exterior decoration. Site I can be interpreted as a Vučedol settlement, which radiocarbon evidence dates from at least the late 27th and into the 26th century BC.⁵⁹ The finds of this phase have been attributed to the Ljubljansko barje variant of the Vučedol culture.⁶⁰

Deschmann's writings reveal Site II to be different from Site I in that the piles were located closer together and were thicker. He called it *Hauptpfahlbau* (main pile-dwelling site). The decoration on the ceramic vessels and their fragments was executed with greater precision, mostly with 'cord impressions' (*schnurförmigen Eindrücke* in German).⁶¹ The novelty on the pottery of this site is subcutaneous lugs.⁶² The finds that most stand out are figural vessels, ceramic moulds for shaft-hole and flat axes, ceramic crucibles and copper objects. In addition to the impressed decoration using cords whipped around flat objects, vessels also bear fingertip and fingernail impressions, brushing and combing, some jar fragments have a thickened and decorated rim. Several decorated

⁵⁴ A monograph on the complete assemblage accompanied by in-depth discussions is in preparation to be published in the *Katalogi in Monografije* series of the Narodni muzej Slovenije (NMS).

⁵⁵ Several finds are kept in the Naturhistorisches Museum in Vienna; other institutions that hold or received finds from Deschmann's excavations in 1875–1877 as a gift include the Museum der Sternwarte Kremsmünster in Upper Austria, the M. Much Collection in Vienna, the Universalmuseum Joanneum in Graz/Gradec, Austria, the Anthropologische Gesellschaft in Köln and the Museo di antropologia dell'Università di Padova.

⁵⁶ Gabrovec 1971, 40; Stare 1992, 35.

⁵⁷ See e.g. Deschmann 1875a–c; 1876a–d; 1878; 1888; also see von Sacken 1876; Kos 1978 and Smole 1983.

⁵⁸ For more details, see Leghissa 2017, 58–79.

⁵⁹ Leghissa 2018, 46.

⁶⁰ Leghissa 2017, 275, 278–280.

⁶¹ The decoration is made by impressing cords whipped around flat objects (Leghissa 2015).

⁶² Deschmann 1876d, 478; Kos 1978, 55–56.

sherds of footed bowls can also be ascribed to this site. Deschmann's Pile-dwelling Site II was most likely already established in the time of the Ljubljansko barje variant of the Vučedol culture. What remains unanswered is whether it was inhabited at the same time as Site I. Life at Site II continued and flourished in the 'late phase' of Deschmann's pile-dwelling sites identified as the Ljubljana culture.

It was much more challenging to identify the finds associated with Deschmann's Pile-dwelling Site III, which had only been excavated for a few days in the penultimate week of excavations in 1877. Deschmann reported that he unearthed few vessels, which were coarser and had thicker walls.⁶³ Site III should be considered together with the Parte and Parte-Iščica pile-dwelling sites (*Fig. 1*) located in its immediate proximity.⁶⁴ The Parte site, investigated in 1976–1981, is located on lots Nos. 1424–1426, some 60 m south of Deschmann's Site III.⁶⁵ The Parte-Iščica site, excavated in 1997–1998, lies in the bed of the Iščica stream along the edge of lots Nos. 1421–1431 some 85 m east of Deschmann's Site III.⁶⁶ All three locations cover a roughly 1.5 ha large area where dendrochronological analyses have revealed the existence of at least two settlements: an earlier one in the east, located under the current bed of the Iščica and dated to the 28th and 27th centuries BC, and a later one in the west, in the area of Harej's excavations and inhabited, presumably after a short pause, in the late 26th and the 25th century BC.⁶⁷ The two trial trenches in 1877 most likely unearthed the northernmost edge of the west settlement, i.e. the Parte pile-dwelling site.

THE FINDS OF THE LATE PHASE OF DESCHMANN'S PILE-DWELLING SITES AND THE ATTRIBUTION OF THE LJUBLJANA CULTURE

The revision of the pottery from Deschmann's pile-dwelling sites near Ig, the correlation of the finds with individual excavation campaigns and the results of the new typo-chronological analysis⁶⁸

has revealed three main groups of finds. The first group reflects the characteristics of the Vučedol culture and also influences/contacts with contemporary cultures such as the Corded Ware, Jevišovica and the early phase of the Makó-Kosihy-Čaka cultures.⁶⁹ This group is ascribed to the earliest phase of habitation at Deschmann's pile-dwelling sites (Phase I).

The second group consists of finds that a number of authors⁷⁰ already attributed to the late habitation phase at Deschmann's pile-dwelling sites, i.e. to the Ljubljana culture after Dimitrijević⁷¹ (*Fig. 2: 1–19*). The main characteristic is the decoration applied by impressing a cord whipped onto a flat object. The third group comprises the finds that mainly show the influences of the Somogyvár-Vinkovci and Makó-Kosihy-Čaka cultures present in the Carpathian Basin (*Fig. 2: 20–23, 25–31*).⁷² Most of the finds of the second and third groups could be ascribed to Deschmann's Site II. These two groups mark the late phase of Deschmann's pile-dwelling sites.

The most characteristic vessels of the late phase at Deschmann's pile-dwelling sites according to the typology proposed by Leghissa (2017) are as follows:

- large and small globular jugs with a funnel-shaped neck of Type V4 (*Fig. 2: 1, 2, 5*);
- globular two-handled vessels with a funnel-shaped or cylindrical neck and a pair of subcutaneous lugs of Type DvP4b (*Fig. 2: 3, 4, 9*);
- gourd-like vessels with a flat globular body, some with a funnel-shaped neck (Type B1) and possibly with subcutaneous lugs or vertically perforated grips (Type B2) (*Fig. 2: 7, 8*);
- high globular bowls with a funnel-shaped neck of Type Vs2 (*Fig. 2: 14*);
- high bowls with a high concave neck of Type Vs3 that may bear a pair of subcutaneous lugs (*Fig. 2: 12*);
- hemispherical bowls with a flat thickened rim of Type S1 (*Fig. 2: 16*);
- bowls with hollow conical foot of Type SnN9 (*Fig. 2: 18, 19*);
- globular cups with a funnel-shaped neck of Type Sk5 (*Fig. 2: 15*);

⁶³ Smole 1983, 155–156.

⁶⁴ Also see Veluček, Čufar, Levanič 2000, 83.

⁶⁵ Harej 1978; 1981–1982; 1987.

⁶⁶ Veluček, Čufar, Levanič 2000.

⁶⁷ Veluček, Čufar, Levanič 2000, 99.

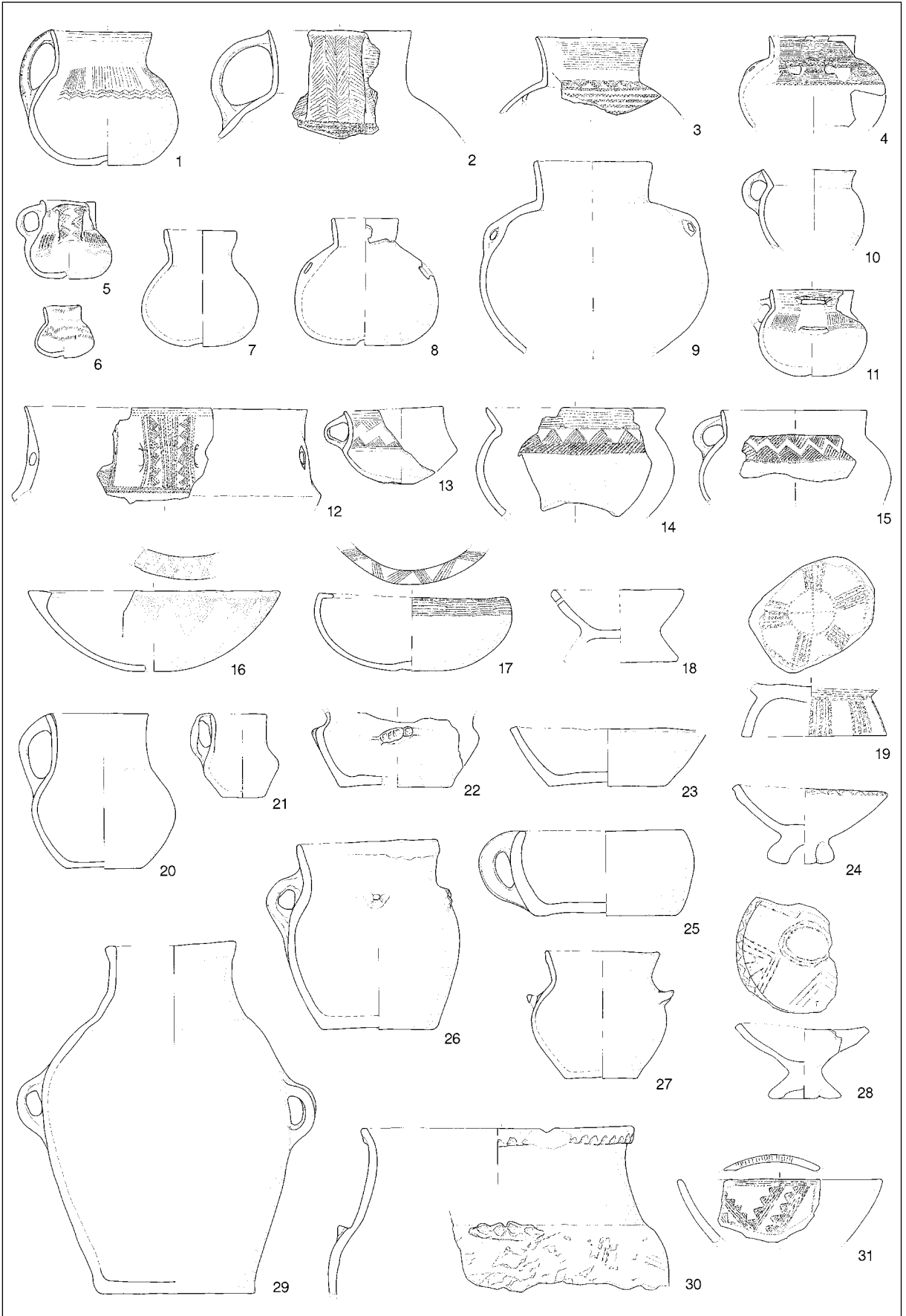
⁶⁸ The typology, as well as the chronological and cultural attribution is hereinafter taken from Leghissa 2017.

⁶⁹ For a more detailed interpretation, see Leghissa 2017, 278–280.

⁷⁰ See Korošec 1958–1959; Dimitrijević 1967; Dimitrijević 1979; Parzinger 1984; Govedarica 1989.

⁷¹ Dimitrijević 1967; 1979.

⁷² See e.g. Bondár 1995; Veluček, Čufar 2003; Kulcsár 2009.

– cups with a concave neck and a sharp junction with a hemispherical lower body of Type Sk6 (Fig. 2: 13).

Other pottery forms of the second group comprise:

- large and small, biconical and globular undecorated jugs of Types V1a, V2a and V2c (Fig. 2: 20,21);
- globular and biconical two-handled undecorated vessels of Types DvP1 and DvP2;
- bellied two-handled vessels of a medium/coarse-grained fabric;⁷³
- single-handled jars decorated with studs on the shoulder of Type L2 (Fig. 2: 26);⁷⁴
- single-handled oval jars with a cylindrical neck of Type L3;
- globular or oval jars with a funnel-shaped neck of Type L5 (Fig. 2: 27);
- oval two-handled storage vessels of Type Sp1 (Fig. 2: 29);
- vessels with a thickened lip decorated with finger and/or nail impressions of Type Sp2 (Fig. 2: 30);
- mostly undecorated high bowls of Types Vs1a and Vs1b (Fig. 2: 22);
- conical bowls of Type S2 (Fig. 2: 23);
- hemispherical cups of Type Sk1 (Fig. 2: 25);
- conical cups of Type Sk2;
- globular and flat globular cups of Type Sk3;
- biconical cups with a funnel-shaped neck of Type Sk4.

Some pottery types of the second or late group are only slightly altered old types, already present in the first group, i.e. the early phase at Deschmann's pile-dwelling sites. Such are the jugs with a biconical or globular body of Types V1a and V2a, two-handled vessels with a globular body of Type DvP1, undecorated jars with an oval body and a curved neck of Type L2 and high bowls with an everted rim and a flattened body of Type Vs1. They also include bowls with a cross-shaped or round foot decorated with simple motifs only on the interior and rim, which are interpreted as vestiges of the Vučedol culture (e.g. Fig. 2: 24,28,31).

⁷³ Leghissa 2017, Pl. 41: 1–3 (Korošec, Korošec 1969, Pl. 7: 2; 12: 1; uninventoried find, kept in the NMS).

⁷⁴ Leghissa 2017, e.g. Pl. 58: 3; 59: 1–5; 60: 3 (Korošec, Korošec 1969, Pl. 12: 6; 16: 4; 21: 2; 26: 5; 27: 1,3; 62: 9).

The key novelty of the late phase of Deschmann's pile-dwelling sites is whipped cord impressions. This decoration is often combined with impressions using an object with either a sharp or a blunt tip. Vessels decorated in this manner are most characteristic of the Ljubljana culture. This decoration is also to be found on several footed bowls formally linked to the Vučedol tradition, including a cross-footed bowl (Fig. 2: 24) and two others on a high solid and round foot.⁷⁵ These bowls combine a form typical of the Vučedol culture and decoration typical of the Ljubljana culture, pointing to a continuous development from the early to the late phase of Deschmann's pile-dwelling sites (Fig. 3: cf. 9–10 with 11–12).

Ties to the Vučedol culture can also be observed in other kinds of pottery from the late phase (Fig. 3), for example in the biconical and globular, mainly undecorated jugs of Types V1 and V2 (Fig. 3: cf. 3–4 with 1–2), single-handled oval jars with studs on the shoulder (Fig. 3: cf. 19 with 17–18)⁷⁶ and high bowls and cups with a concave neck of Types Vs3 and Sk6,⁷⁷ formally similar to the cups with a strap handle of the Vučedol culture (Fig. 3: cf. 7–8 with 5–6).⁷⁸ The Vučedol tradition is also recognised in some of the motifs adorning the pottery of the Ljubljana culture, such as opposing hatched triangles and wavy lines flanked by two parallel impressed/incised lines and stabs between individual ridges (Fig. 3: cf. 20 with 21 and 22 with 23–25).

Some of the pottery forms of the Ljubljana culture reflect elements connected with the tradition of the central European Corded Ware⁷⁹ and Globular Amphora cultures,⁸⁰ broadly dated to the first half

⁷⁵ Leghissa 2017, Pl. 98: 5; 109: 2,3 (Korošec, Korošec 1969, Pl. 37: 1; 38: 2; 41: 7; 113: 5).

⁷⁶ See e.g. Leghissa 2017, Pl. 59: 1–5; 60: 1–4 (Korošec, Korošec 1969, Pl. 12: 5,6; 21: 2; 23: 11; 24: 8; 26: 5; 27: 1,3; 62: 9).

⁷⁷ E.g. Leghissa 2017, Pl. 86: 1–5 (Korošec, Korošec 1969, Pl. 33: 4,6,7; 56: 10; 14).

⁷⁸ No such vessels came to light at Deschmann's sites, but they are widespread at the Croatian sites of the Vučedol culture: see e.g. Dimitrijević 1979, 287, 290 ff, Fig. 10: 11,15–17, e.g. Pl. 27: 2; 29: 1,5; 30: 9.

⁷⁹ Schnurkeramik Kultur in German.

⁸⁰ Kugelamphoren Kultur in German.

←

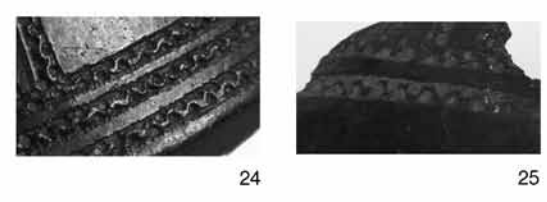
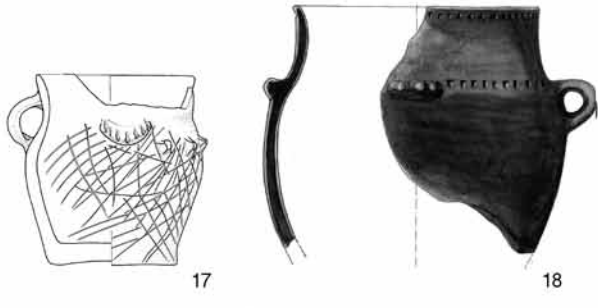
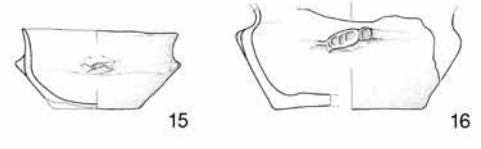
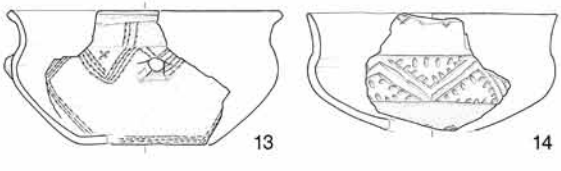
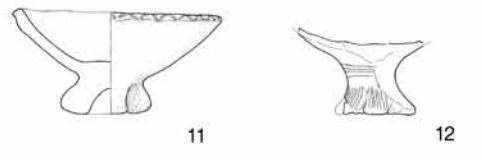
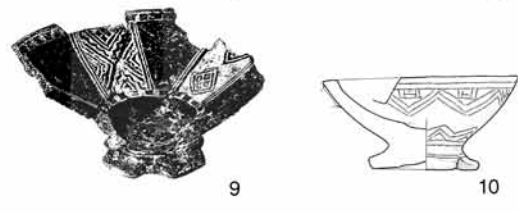
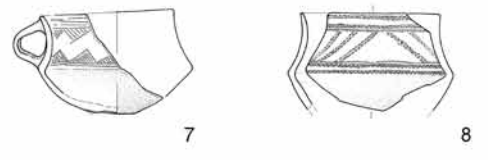
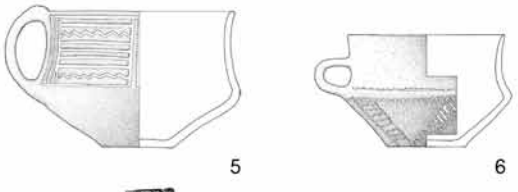
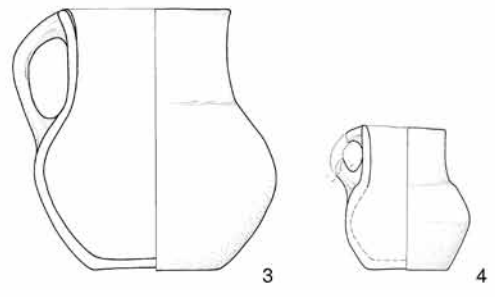
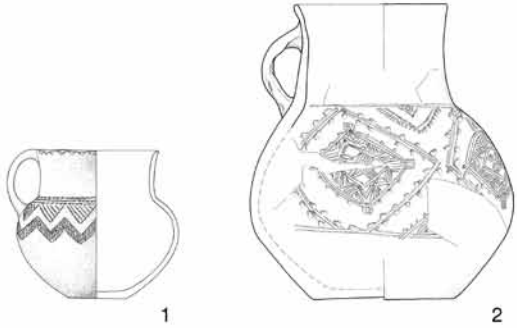
Fig. 2: Characteristic pottery types of the late phase of Deschmann's pile-dwelling sites. Scale = 1 : 5.

Sl. 2: Značilni tipi keramičnih posod mlajše faze Dežmanovih koliščih. M. = 1 : 5.

(After / Po Leghissa 2017, Pl. / t. 2: 2; 3: 8; 31: 1,2; 43: 1,6; 44: 1; 49: 2,8; 59: 1; 67: 5; 70: 1; 71: 1; 81: 3; 84: 3; 86: 1; 88: 1; 89: 3; 90: 6; 97: 5; 98: 5; 104: 3; 111: 1,5; 112: 1; 116: 1; 117: 1; 118: 1,5; 125: 1; 125: 1)

VUČEDOL CULTURE

LJUBLJANA CULTURE

of the 3rd millennium BC.⁸¹ One such form is the globular two-handled vessels with a cylindrical or funnel-shaped neck of Type DvP4 (Fig. 4), known in the Karst,⁸² but also across the eastern Adriatic (Fig. 4: 3,5–6).⁸³ Similarly decorated pottery sherds have come to light in northern Italy, particularly the sites of the Bell Beaker culture.⁸⁴ Their origin should be sought in the area of the Globular Amphora and/or Corded Ware cultures, where the typical forms include globular vessels usually with a cylindrical neck and four or two handles or tunnel-shaped grips, with an apparent similarity between these and the examples from Deschmann's pile-dwelling sites (Fig. 4: 7–10).⁸⁵

⁸¹ See e.g. Szmyt 1996, 3 ff; Müller 2001, 210, 222, Fig. 101; 102; Furrholt 2003; 2008.; Szmyt 2010, 7 ff, 52 ff; the influences of the Corded Ware culture are already observable in the early phase of Deschmann's sites, i.e. the Ljubljansko barje variant of the Vučedol culture after Leghissa (2017, 259–261).

⁸² See e.g. Tomičeva jama near Škocjan – Map 1: 9 (Battaglia 1958–1959, 396, 397, Fig. 152); Podmol near Kastelec – Map 1: 11 (Turk et al. 1993, Pl. 14: 15; 16: 5,15–17); Grotta del Mitreo/Mitrejeva jama – Map 1: 14 (Montagnari Kokelj, Crismani 1997, Fig. 13: 109; 31: 278); Grotta Cotariova/Čotarjeva jama – Map 1: 25 (Lonza 1973–1974, Fig. 2: 18; 3: 16; 5: 12); Grotta Caterina/Katrna jama – Map 1: 19 (Cannarella, Pitti 1978–1981, Fig. 5: 3–5).

⁸³ See e.g. Pečina kod Srhani – Map 1: 27 (Čuka 2009, Pl. 3: 13); Otišić-Vlake – Map 1: 36 (Milošević, Govedarica 1986, Pl. 1: 1; 2: 5–9; 3: 1,7; 4: 6; 6: 4); Marina near Split – Map 1: 37 (Radić Rossi 2011, 117–118, Pl. 1: 1–2); Čitluk – Map 1: 34 (Marović 1980, 34, Fig. 8); Odmut – Map 1: 48 (Marković 1974, 9, Pl. 4: 1,2,7,9; Marković 1985, Pl. 29: 2,3,6,7); Zelena pečina south of Mostar – Map 1: 42 (Marijanović 1978, Pl. 1: 2); Badanj near the settlement at Borojevići near Stolac in Hercegovina – Map 1: 44 (Marijanović 1978, 177 ff, Pl. 1: 1).

⁸⁴ E.g. Nicolis 1998a, Fig. 1: 1,2; 2: 1–16 (mostly sherds that do not reveal whether the vessels had a cylindrical, slightly funnel-shaped neck); also see Gilli, Petrucci, Salzani 2000, 126, Pl. V: 13.

⁸⁵ See e.g. Buchvaldek 1967, Fig. 2: A20,A21; 3: A25b; Beran 1992, Fig. 3; Włodarczak 2006, 121 ff, Pl. 14: 23; 4; Furrholt 2003, 131 ff; Furrholt 2008, 11 ff, Fig. 8: 9.

Different researchers dealing with the Ljubljana culture have noted that its finds include elements that reflect 'contacts' with the Bell Beaker culture.⁸⁶ These elements are the funnel-shaped necks on vessels such as the Type V4 jugs, two-handled vessels of Type DvP4b and the Types B1 and B2 gourds (Fig. 2: 1–3,7–9), as well as the distribution of decorative motifs in bands composed of simple triangles, zigzag lines or reticular designs.⁸⁷ Both cultures also employ a similar decorative technique, i.e. impressions with a cord whipped around a flat object. In the Bell Beaker culture, this decoration is also known as barbed-wire or *barbelé* in French.⁸⁸ The pottery with barbed-wire decoration is genetically linked to the Bell Beaker phenomenon and dated to the transition from the Late Copper to the Early Bronze Age. It is particularly common in northern Italy and south-eastern France, where it marks the final phase of the Bell Beaker culture – *Épicampaniforme* – dated roughly to 2150–1900 BC.⁸⁹ In the opinion of Franco Nicolis⁹⁰ and other researchers,⁹¹ the influences for it probably came from the Ljubljana culture of the Ljubljansko barje.⁹² As for northern Italy, this hypothesis is not readily verifiable due to the

⁸⁶ E.g. Korošec 1958–1959, 99; Dimitrijević 1967, 10 ff; Gilli, Montagnari Kokelj 1993, 158 and others.

⁸⁷ See e.g. Leghissa 2017, Pl. 32: 2; 43: 1; 44: 3–4; 45: 1–2; 47: 6; 84: 3–4; 85: 3–9 and others (Korošec, Korošec 1969, Pl. 34: 2–4; 35: 8,9; 36: 1; 49: 12; 54: 10; 55: 1,3; 56: 1,5,8,15; 57: 12; 60: 4; 115: 1,4; 116: 2,5; 118: 6,9).

⁸⁸ In Italian a filo avvolto or filo spinato.

⁸⁹ See e.g. Nicolis 1998a, 447–464, Fig. 1: 1–2; 2: 21–16; Nicolis 1998b, 57; Strahm 1998, 40; Gilli, Petrucci, Salzani 2000, 125–126; Lemerrier et al. 2003, 248–249; Lemerrier 2004, 228, Fig. 1; Vital, Convertini, Lemerrier 2012, 1 ff, 91 ff, 97 ff, 109. Pottery with such decoration is also widespread in the northern parts of central Europe and south-eastern England, where it is again characteristic of the final phase of the Bell Beaker culture (see e.g. Nicolis 1998a, 449; Czebreszuk, Szmyt 2012, 166, Fig. 11).

⁹⁰ Nicolis 1998a, 455 ff.

⁹¹ E.g. Lemerrier et al. 2003, 243, 248–249.

⁹² Nicolis 1998a, 455 ff.

←

Fig. 3: Select forms and decoration of the Vučedol culture in Slavonia and at Deschmann's pile-dwelling sites (left) and examples of the Ljubljana culture pottery from Deschmann's pile-dwelling sites that reflect the tradition of the Vučedol culture (right). Scale = 1–8,10–19 = 1:5; 9,20–25 different scales.

Sl. 3: Izbior oblik in okrasa na lončenini vučedolske kulture z območja Slavonije in Dežmanovih kolišč (levo) ter primerov posod ljubljanske kulture z Dežmanovih kolišč, ki odražajo tradicijo vučedolske kulture (desno). M. 1–8,10–19 = 1:5; 9,20–25 različna merila.

Ig – Dežmanova kolišča: 2–4, 7, 8, 11–17, 19, 21, 23–25 (after / po Leghissa 2017, Pl. / t. 2: 2; 3: 1; 17: 1; 44: 4; 58: 1; 59: 1; 81: 1,3,5; 82: 2; 86: 5; 91: 1a,2; 98: 5; 109: 3; 116: 1; 118: 5,7); **Sarvaš:** 1, 5, 6 (after / po Rajković, Balen 2016, Pl. / t. 36: 221; Balen 2005, Pl. / t. 33: 118; 34: 120); **Vinkovci-Tržnica:** 9, 20, 22 (after / po Dimitrijević 1966, Pl. / t. 7: 9; id. 1979, Pl. / t. 32: 3a; 33: 6); **Ervenica:** 18 (after / po Milošević 2016, Pl. / t. 22: 1).

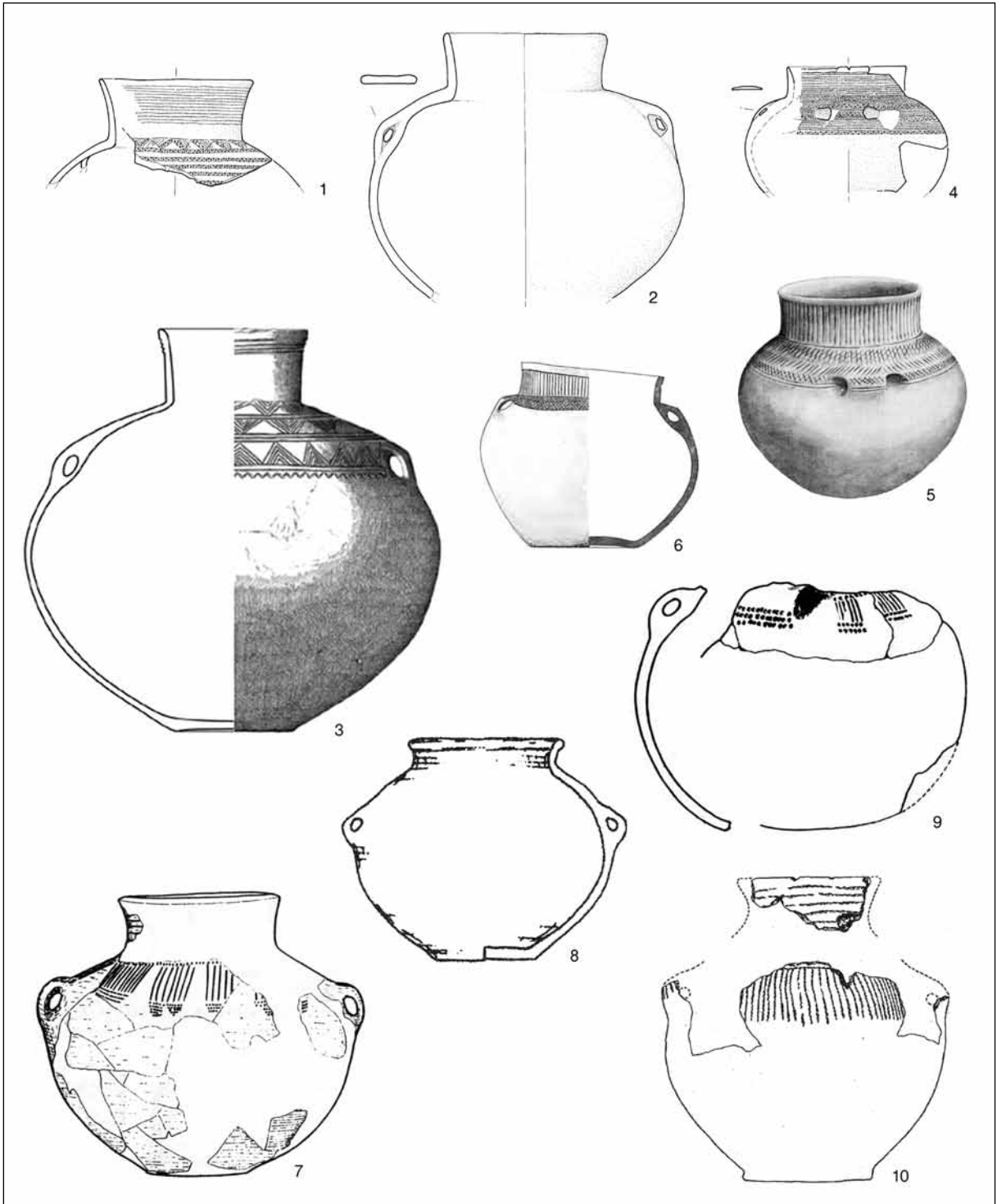

Fig. 4: Comparison of the globular two-handled vessels. Different scales.

Ljubljana culture and its Adriatic variant: 1, 2, 4 Deschmann's pile-dwelling sites near Ig; 3 Marina; 5 Otišič-Vlake; 6 Čitluk (Tumulus 3). – *Globular Amphora culture*: 7, 9. – *Corded Ware culture*: 8, 10.

Sl. 4: Primerjava kroglastih dvoročajnih posod. Različna merila.

Ljubljanska kultura in njena jadranska varianta: 1, 2, 4 Dežmanova kolišča pri Igu; 3 Marina; 5 Otišič-Vlake; 6 Čitluk (gomila 3). – *Kultura kroglastih amfor*: 7, 9. – *Kultura vrvičaste keramike*: 8, 10.

[1,2,4 (from / po Leghissa 2017, Pl. / t. 43: 1,6; 44: 1); – 3 (from / po Radić Rossi 2011, Pl. / t. 1: 1); – 5 (from / po Milošević, Govedarica 1986, Pl. / t. 1: 1); – 6 (from / po Marović 1980, Fig. / sl. 8); – 7,9 (from / po Beran 1992, Fig. / sl. 3); – 8,10 (from / po Furholt 2003, Pl. / t. 16: 4; 69: 3)]

small number of pottery decorated in this manner, with the exception of that from the Bernardine di Coriano site. Some forty variously-sized sherds of such pottery came to light here; some forms can undoubtedly be connected with the Bell Beaker culture,⁹³ some are similar to those of the Ljubljana culture.⁹⁴ There are no radiocarbon dates available for the barbed-wire pottery from northern Italy. In general, such pottery marks the last phase of the Bell Beaker culture, which in absolute terms postdates by almost 400 years the dating of the Ljubljana culture sites in the Ljubljansko barje. This long gap also raises the question of whether the Ljubljansko barje area and its Ljubljana culture had anything at all to do with the appearance of such decoration in northern Italy and southern France.

Deschmann's Pile-dwelling Site II is also the origin of the only piriform vessel with a decoration similar to that on the bell beakers (Fig. 5: 1), but of a form different from the classic bell beakers that usually have an everted rim.⁹⁵ Its decoration consists of five horizontal bands of incised lines and stabs and is comparable with some of the decoration on the pottery of the Bell-Beaker package (*set campaniforme* in Italian).⁹⁶

Elements indicating contacts with this culture can also be observed on items from Deschmann's pile-dwelling sites⁹⁷ other than pottery (Fig. 5). The finds typical of the Bell Beaker culture include undecorated common ware (*Begleitkeramik* in German), as well as awls and daggers of copper, arrowheads and daggers of quartz and bone wrist-guards, whetstones, bone buttons, pendants of wild boar fangs and teeth of different animals.⁹⁸ Typologically similar finds were also recovered at Deschmann's pile-dwelling sites. Among the metal finds, we should mention awls with a lozenge-shaped widening in the upper part (Fig. 5: 4).⁹⁹ Similar awls¹⁰⁰ were also found in the Trento area

in northern Italy,¹⁰¹ together with pottery sherds of the Bell Beaker culture.¹⁰² The Italian researchers posit that these awls mirror influences or contacts with the Ljubljana culture and identify them as awls of the Ig II type.¹⁰³ With a single exception, the copper daggers from Deschmann's pile-dwelling sites (Fig. 5: 3)¹⁰⁴ have a tang and are comparable with numerous daggers unearthed across wide areas between the River Dnieper, the Carpathians and Greece in the east to western Europe and particularly on the Iberian Peninsula.¹⁰⁵ They have a broad time span, covering the first half of the 4th and most of the 3rd millennium BC.¹⁰⁶ Elongated oval whetstones (Fig. 5: 6)¹⁰⁷ mainly occur in the graves of the Bell Beaker culture from Moravia to Saxony and Bavaria.¹⁰⁸ The stone artefacts from Deschmann's pile-dwelling sites include quartz leaf-shaped bifacially retouched spearheads or daggers (Fig. 5: 5).¹⁰⁹ They have close parallels from sites in the Triestine Carso¹¹⁰ and northern Italy in general,¹¹¹ for example at Montesei di Serso in Trento.¹¹² Among the most interesting from Deschmann's pile-dwelling sites is a flat object decorated with short incisions and bearing holes along both long and one of the short sides (Fig. 5:

¹⁰¹ Perini 1972, Fig. 9: 137; 10: 140,141; Bagolini, Pasquali, Pedrotti 1985, Fig. 2; Nicolis 1998a, 460 (Fn. 48).

¹⁰² E.g. Mottes, Nicolis 1998, 73 ff, Fig. 1; 4.

¹⁰³ During my visit to the museum in Vučedol and the examination of the as yet unpublished finds, I came across an illustration of a similar awl with a lozenge-shaped widening, but with a round- rather than rectangular-sectioned shank; it was excavated at Vučedol in 1987. The context and age of the awl are as yet unknown.

¹⁰⁴ Korošec, Korošec 1969, Pl. 105: 6–11.

¹⁰⁵ See Trampuž Orel, Heath 2008, 27 with references; a similar dagger is also known from the Bell Beaker culture in Moravia (see Turek 2006, Fig. 5: 11).

¹⁰⁶ E.g. the dagger found in Grave R2 on the Greek island of Lefkada is dated to EH II (roughly 2650–2200 BC) (Branigan 1975, 37). Similar daggers are also known from Ezero in Bulgaria, the site that yielded two radiocarbon dates with a range of 3522–3031 cal BC (98.7%) and 2911–2464 cal BC (100%) (Primas 1996, 168; Fig. 7.7: 6,7), etc.

¹⁰⁷ Korošec, Korošec 1969, Pl. 77: 1–7.

¹⁰⁸ See e.g. Turek 2006, Fig. 5: 29–30; 18: 7–8; 23: 6; 74.

¹⁰⁹ Korošec, Korošec 1969, Pl. 73: 1–11; 74: 1–10; 75: 1; there are no quartz arrowheads among the finds from Deschmann's pile-dwelling sites, while numerous examples came to light at the pile-dwelling sites at Špica (unpublished, kept in the city museum: Muzeji in galerije mesta Ljubljane).

¹¹⁰ Gilli, Montagnari Kokelj 1996, Fig. 35.

¹¹¹ E.g. Barfield 2001, 510 ff; Mottes 2001, 519 ff, Fig. 1.

¹¹² Mottes 2001, Fig. 4 (cf. Korošec, Korošec 1969, Pl. 74: 1,3).

⁹³ E.g. Gilli, Petrucci, Salzani 2000, Pl. IV: 1,3,5.

⁹⁴ *Ib.*, Pl. IV: 6; V: 13.

⁹⁵ Besse 2004, Fig. 2.1.

⁹⁶ Dvorak 1993, Pl. 136: 1,8; Peška, Kalábek 2012, Fig. 3: 10; Leghissa 2017, 190, Pl. 127: 4.

⁹⁷ Mostly at Deschmann's Site II.

⁹⁸ See e.g. Strahm 1998, 27–29; Heyd 2001, Fig. 4; Turek 2006, Fig. 5: 13; 17; 18; Müller 2013, Fig. 1 and others.

⁹⁹ Korošec, Korošec 1969, Pl. 105: 1–5; Trampuž Orel, Heath 2008, Pl. 1: 12,13.

¹⁰⁰ In contrast with the awls from Deschmann's pile-dwelling sites, they have a pointed rather than a flat tip and a round-sectioned shank.

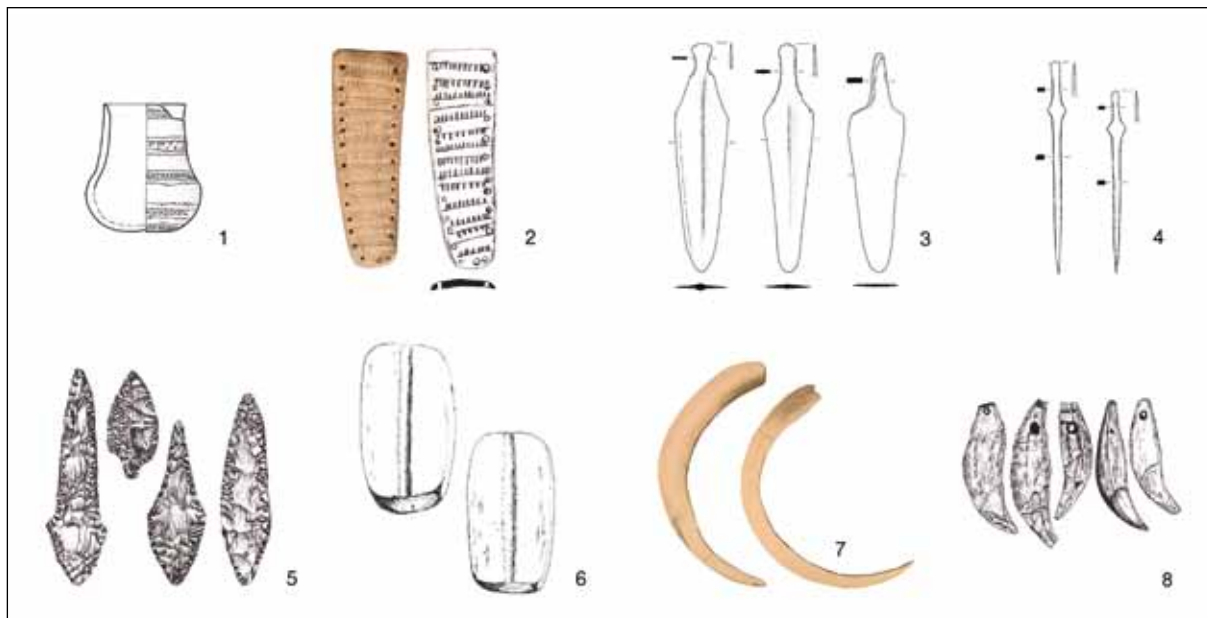

Fig. 5: Finds from Deschmann's pile-dwelling sites that reflect contacts with the Bell Beaker culture. Scale = 1:4.

Sl. 5: Najdbe z Dežmanovih kolišč, ki odražajo stike s kulturo zvončastih čaš. M. = 1:4.

[1 (after / po Leghissa 2017, Pl. / t. 127: 4); – 3,4 (after / po Trampuž Orel, Heath 2009, Pl. / t. 1: 8–10,12,13); – 2,5,6,8 (after / po Korošec, Korošec 1969, Pl. / t. 73: 4,5,11; 74: 1; 77: 3,4; 87: 2–6); – 2,7 (photo / foto: Arheološki oddelek NMS, arhiv)]

2).¹¹³ Its function is not completely certain, though its size, shape and curvature make it similar to the wrist-guards or bracers¹¹⁴ characteristic of the Bell Beaker, Polada and Cetina cultures.¹¹⁵ According to J. Kleijn, such bone plates could have served either as wrist-guards, belt buckles or for some other, as yet unidentified purpose.¹¹⁶

The vessels of the Ljubljana culture from Deschmann's pile-dwelling sites show numerous similarities with the finds from the Karst, as well as the eastern Adriatic littoral, which Dimitrijević identified as the Adriatic variant of the Ljubljana culture (*Map 1*).¹¹⁷ For Dimitrijević and other authors,¹¹⁸ this variant includes finds from the tumuli in Montenegro and Albania that are dated to the early 3rd millennium BC, for example from Mala Gruda and Velika Gruda,¹¹⁹ Podgorica-

Gruda Boljevića,¹²⁰ Mogila na Rake,¹²¹ Kujava near Danilovgrad¹²² and others.

Having said that, the pottery from these tumuli is closer in form and even more so the decorative motifs to the Vučedol culture than the Ljubljana or Adriatic variant of the Ljubljana culture. The footed bowls from the tumuli¹²³ are adorned with incisions, stabs and hollowed surfaces, which is characteristic of the Vučedol culture. The only exception is the footed bowl from the tumulus at Kujava near Danilovgrad, which is described as bearing roulette decoration,¹²⁴ though the published photo does not allow us to confirm the use of this particular decorative technique.¹²⁵ The cross-shaped decoration on the exterior and interior is also closer to the ornamental syntax of Vučedol

¹¹³ Korošec, Korošec 1969, Pl. 87: 1.

¹¹⁴ In German *Armschutzplatte*; in Italian *bracciale d'arciere* or *brassard*. Blagoje Govedarica interpreted this object as a belt buckle (Govedarica 1989, 45; Pl. XI: 1).

¹¹⁵ E.g. Turek 2013; 2015; Forenbaher 2013, 94.

¹¹⁶ Kleijne 2019, 136.

¹¹⁷ Dimitrijević 1967; also see Korošec 1962; Govedarica 1989.

¹¹⁸ See e.g. Govedarica 1989; 2016; Marijanović 1991; 2003; Zagarčanin 2016; Forenbaher 2018a,b.

¹¹⁹ E.g. Govedarica 1989; Primas 1996.

¹²⁰ E.g. Guštin, Preložnik 2015.

¹²¹ Zagarčanin 2016.

¹²² Lutovac 2017.

¹²³ E.g. Govedarica 1989, Pl. 42: 1 a–b; 44: 1a–c; Primas 1996, Fig. 5.1; 5.2; 5.3; 5.4; Guštin, Preložnik 2015, Fig. 4: 1; Zagarčanin 2016, Fig. 3: c,f; 5: 6. Not having had the opportunity to inspect the objects personally, I identify the pottery based on the published descriptions and particularly the photographs and drawings.

¹²⁴ Lutovac 2017, 61, Pl. 8.

¹²⁵ The published photograph allows for the decoration on the bowl to be identified as impressions of a double-twisted cord.

pottery.¹²⁶ In addition to bowls, the decorated ceramic jugs placed into the graves of these tumuli are also similar to those of the Vučedol culture.¹²⁷ These jugs are decorated on the lower body and the neck,¹²⁸ similarly as the Vučedol two-handled vessels.¹²⁹ Rather than to the Adriatic variant of the Ljubljana culture,¹³⁰ all these features rather lead me to ascribe the tumuli from Montenegro, similarly as Maran, to the Montenegro variant of the Vučedol culture.¹³¹

Sites in the Karst, as well as the eastern Adriatic littoral provide close parallels for different vessels from Deschmann's pile-dwelling sites, attributed to the Ljubljana culture, for example the globular two-handled vessels with a cylindrical or funnel-shaped neck of Type DvP4 (*Fig. 2: 3,4,9*),¹³² high bowls with a globular body and a funnel-shaped neck of Type Vs2 (*Fig. 2: 14*),¹³³ high bowls with a curved neck of Type Vs3 (*Fig. 2: 12*),¹³⁴ hemispherical bowls with a thickened rim of Type S1 (*Fig. 2: 16; 6*),¹³⁵ bowls with a hollow conical foot

of Type SnN9 (*Fig. 2: 18,19*)¹³⁶ and globular cups with a funnel-shaped neck of Type Sk 5 (*Fig. 2: 10,11,15*).¹³⁷ All this pottery and its parallels bear the same or similar decoration,¹³⁸ of whipped cord impressions often in combination with stabbing.

There are differences in the material culture between the Ljubljansko barje and the rest of the distribution area of the Ljubljana culture,¹³⁹ mainly in the number and diversity of pottery forms. Compared with the pottery from the Ljubljansko barje, particularly Deschmann's pile-dwelling sites, the eastern Adriatic littoral is marked with a complete absence of globular jugs with a funnel-shaped neck of Type V4 (*Fig. 2: 1,2,5*) and gourd-like vessels (*Fig. 2: 6–8*). As for the decorative motifs, differences are most clear in the bowls of Type S1 with a flat (sometimes obliquely) cut rim, examples of which from the Adriatic littoral are more richly decorated not only at the rim and in the upper part, but frequently also on the whole exterior surface (*Fig. 6: 7–17*), while the bowls from the caves in the Trieste Karst and one example from Istria is decorated almost identically to the bowls from the Ljubljansko barje¹⁴⁰ (*Fig. 6: cf. 1 with 2–6*).¹⁴¹

¹²⁶ Cf. e.g. Hoffiller 1933, Pl. 8: 3a–b; Dimitrijević 1979, Pl. 30: 5; 32: 3a; Balen 2005, Pl. 28: 93,94; Kulcsár 2013, Fig. 4: 1c.

¹²⁷ See Leghissa 2017, 104–117.

¹²⁸ Govedarica 1989, Pl. 42: 2; Guštin, Preložnik 2015, Fig. 4: 3; Zagarčani 2016, Fig. 3: c; 4.

¹²⁹ See e.g. Dimitrijević 1979, Pl. 33: 1,3,4,8; 36: 5.

¹³⁰ See e.g. Primas 1996; Maran 1998; 2007; Harrison, Heyd 2007; Guštin, Preložnik 2015.

¹³¹ See Maran 2007, 8 ff; Fn. 36; also see Maran 1998, Fn. 243. The hypothesis is particularly widespread in recent years is that the Montenegrin tumuli are part of the Yamnaya culture characterised by tumulus burials (see e.g. Harrison, Heyd 2007; Heyd 2011).

¹³² Cf. e.g. Battaglia 1958–1959, 396, 397, Fig. 152; Lonza 1973–1974, Fig. 2: 18; 3: 16; 5: 12; Marković 1974, 9, Pl. 4: 1,2,7,9; Marijanović 1978, 177 ff, Pl. I: 1; Cannarella, Pitti 1978–1981, Fig. 5: 3–5; Marović 1980, 34, Fig. 8; Marković 1985, Pl. 29: 2,3,6,7; Milošević, Govedarica 1986, Pl. 1: 1; 2: 5–9; 3: 1,7; 4: 6; 6: 4; Turk et al. 1993, Pl. 14: 15; 16: 5,15–17; Montagnari Kokelj, Crismani 1997, Fig. 13: 109; 31: 278; Gilli, Petrucci, Salzani 2000, 126, Pl. 5: 13; Marijanović 2003, Pl. 21: 1,6; 25: 5; 26: 3; Čuka 2009, Pl. 3: 13; Radić Rossi 2011, 117–118, Pl. 1: 1–2 and elsewhere.

¹³³ Cf. e.g. Korošec 1956, Pl. 2: 3; 3: 2,5; 3; Dimitrijević 1967, Pl. 7: 4; Forenbaher, Vranjican 1985, Pl. 5: 2,3; Montagnari Kokelj, Crismani 1997, Fig. 12: 93; 13: 107,109; Gilli, Montagnari 1996, Fig. 38: 255; Montagnari Kokelj, Greif, Presello 2002, Pl. 11: 119 and elsewhere.

¹³⁴ Cf. e.g. Dimitrijević 1967, Pl. 7: 1; Milošević, Govedarica 1986, Pl. 9: 1–3; 10: 2?; Turk et al. 1993, Pl. 14: 22; 16: 18; Montagnari Kokelj, Crismani 1997, Fig. 13: 106.

¹³⁵ Cf. e.g. Lonza 1973–1974, Fig. 2; Milošević, Govedarica 1986, Pl. 1: 3; 7: 1–3,5; 8: 3,5,6; 9: 6; 10: 3; 11: 1; 12:

1; Barfield 1997–1998, Fig. 12: 46,47; Hulina, Forenbaher, Miracle 2011, 159, 161, Fig. 16: 3.f; Pl. 4: 5 and elsewhere.

¹³⁶ Cf. e.g. Milošević, Govedarica 1986, Pl. 1: 5; 8: 1; 11: 13; 12: 2; Govedarica 1989, Pl. 19: 8a–b.

¹³⁷ Cf. e.g. Lonza 1973–1974, Fig. 4: 12; Forenbaher, Vranjican 1985, Pl. 5: 1; Gilli, Montagnari Kokelj 1993, Fig. 35: 341; 43: 425; Turk et al. 1993, Pl. 14: 15; Montagnari Kokelj, Crismani 1997, Fig. 12: 94; Čuka 2009, Pl. 3: 14.

¹³⁸ With the exception of the pottery from the Ljubljansko barje and the Karst, I was unable to personally examine the pottery to verify whether the same decorative technique was applied.

¹³⁹ Among the main differences is also the site type: those of the Ljubljansko barje are short-lived pile-dwelling settlements, while elsewhere we are mainly dealing with caves visited/inhabited over a longer period, though not uninterruptedly. As has already been mentioned several times, such differences in the material culture may result from the manner and extent of research, but also from actual cultural differences.

¹⁴⁰ The only exception is the bowls from the Parte pile-dwelling site, which bears horizontal lines and hatched triangles below the exterior rim (Harej 1978, Pl. 3: 3), i.e. similarly as the examples from the eastern Adriatic littoral. Decorated like the bowls from Deschmann's sites are the unpublished bowls from the pile-dwelling site at Špica in Ljubljana (see e.g. Klasinc et al. 2010, Pl. 12: top left).

¹⁴¹ The differences in decoration are reminiscent of the stylistic changes in the Bell Beaker culture. For the Bell Beaker culture in northern Italy, Nicolis observed an intriguing development/change, from a simple zonal deco-

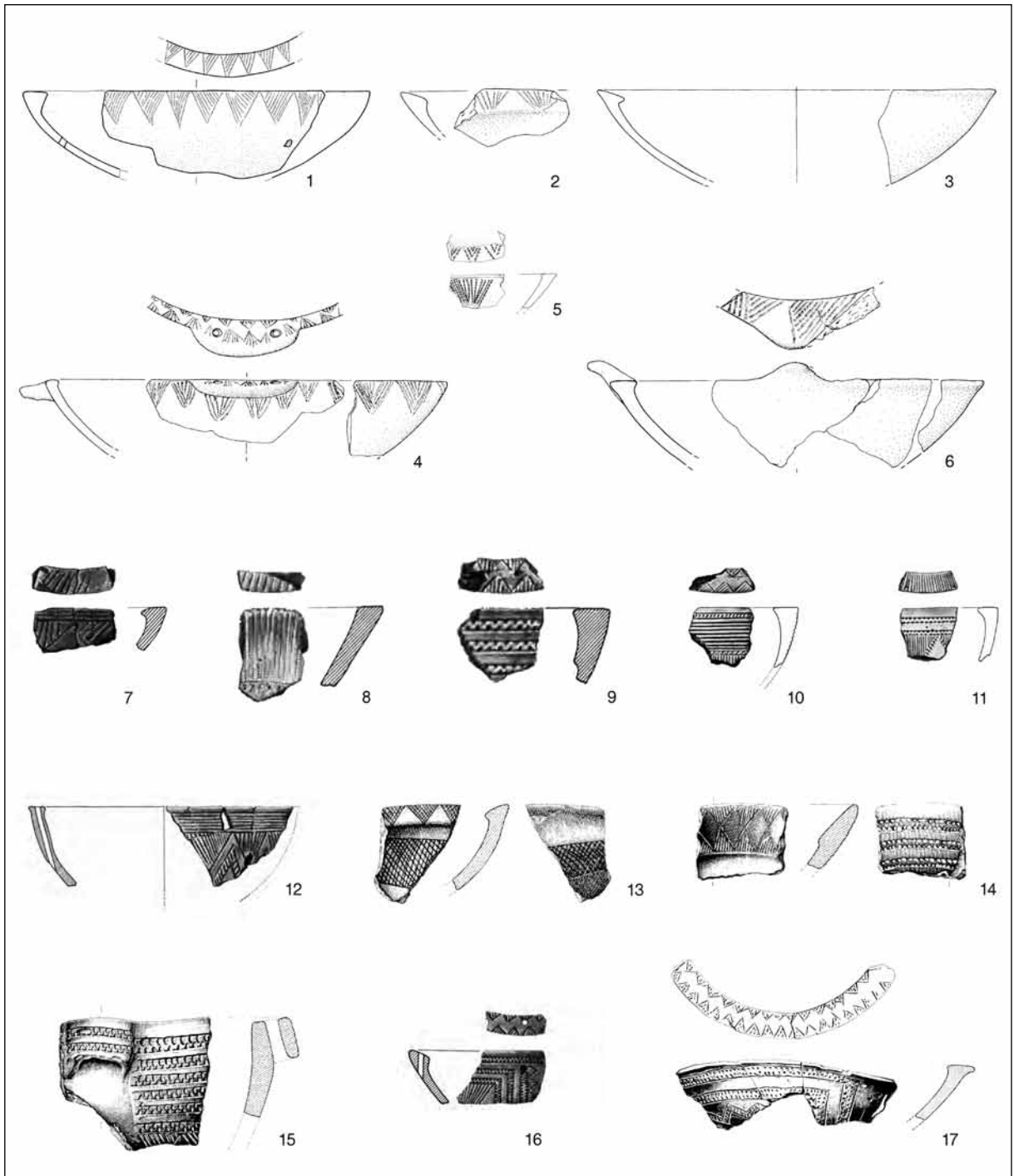

Fig. 6: Comparison of the bowls with a flat rim. Different scales.

Sl. 6: Primerjava skled z ravno odrezanimi robovi. Različna merila.

1 – Dežmanova kolišča (Map / karta 1: 1) (after / po Leghissa 2017, Pl. / t. 88: 2);

2, 3 – Grotta Teresiana/Terezijina jama (Map / karta 1: 15) (after / po Barfield 1997–1998, sl. / Fig. 12: 46,47);

4, 6 – Grotta degli Zingari/Ciganska jama (Map / karta 1: 21) (after / po Gilli, Montagnari Kokelj 1996, sl. / Fig. 42: 299,300);

5 – Pupičina pečina (Map / karta 1: 28) (after / po Hulina, Forenbaher, Miracle 2011, Pl. / t. 4: 5);

7 – Rudine (Map / karta 1: 33) (after / po Govedarica 1989, Pl. / t. 26: 7);

8–12 – Otišič-Vlake (Map / karta 1: 36) (after / po Milošević, Govedarica 1986, Pl. / t. 7: 2,5; 8: 3,5; 9: 6; 10: 3);

13–15 – Ravlića pečina (Map / karta 1: 40) (after / po Marijanović 2003, Pl. / t. 5: 1–3);

16 – Orađe (Map / karta 1: 41) (after / po Govedarica 1989, Pl. / t. 26: 6);

17 – Hateljska pečina (Map / karta 1: 46) (after / po Marijanović 2003, Pl. / t. 19: 1).

The pottery ascribed to the late phase of Deschmann's pile-dwelling sites include the pottery of the Ljubljana culture and vessels that reflect old elements of the Vučedol (of the Ljubljansko barje variant), Corded Ware and Globular Amphora cultures, as well as new influences of the Bell Beaker culture, but there are also vessels with parallels primarily in the Somogyvár-Vinkovci and Makó-Kosihy-Čaka cultures. The latter include, for example, large two-handled oval vessels for storage (*Fig. 2: 29*),¹⁴² vessels with a thickened rim (*Fig. 2: 30*),¹⁴³ conical bowls (*Fig. 2: 23*)¹⁴⁴ and hemispherical cups (*Fig. 2: 25*).¹⁴⁵

Similar vessels have also come to light at other 3rd-millennium pile-dwelling sites in the Ljubljansko barje, for example at Parte (*Fig. 7: 17–24*; *Map 1: 2*), Založnica near Kamnik pod Krimom (*Map 1: 4*), Dušanovo (= Črni graben) (*Map 1: 5,6*) and Špica (*Map 1: 7*). In the publication of the Založnica site,¹⁴⁶ Velušček and Čufar note the similarities with the finds from Parte and cite closest parallels from Börzönce in Hungary, a site attributed to the Somogyvár-Vinkovci culture, to which they also ascribe Založnica and Parte.¹⁴⁷ These parallels are certainly correct, but there are also differences. The array of finds from Založnica and Parte (as well as Deschmann's and other pile-dwelling sites of the 3rd millennium BC) is

ration to an increasingly baroque-style horror vacui visible in a gradual filling of empty spaces (Nicolis 1998b, 61).

¹⁴² Leghissa 2017, Pl. 70: 1–2 (Korošec, Korošec 1969, Pl. 8: 4; 21: 3), cf. e.g. with Vladár 1962, Pl. I: 7; Marković 1978, 24, Pl. VIII: 2; Marković 1981, Pl. 7: 9; 8: 5; Tasić 1984, Pl. III: 4,5,7; IV: 2,7,10; Bandi 1984, Pl. XXVIII: 1; Bondár 1994, Fig. 3: 1; Bondár 1995, 205, Fig. 14: A/3, Pl. 172: 323; Ruttkay 2003, Fig. 4; Kulcsár 2009, 154 ff, 334; Fig. 35: XIV/1; 67: XV/1,2,3; Vollmann 2009, Pl. 2: 12; Šavel, Sankovič 2010, 53, e.g. G147, G180, G181, G399, G565–568, G1335.

¹⁴³ Leghissa 2017, Pl. 71: 1–4; 72: 1–5 (Korošec, Korošec 1969, Pl. 63: 4; 65: 2; 66: 1–7), cf. e.g. with Dimitrijević 1966, 30; Kulcsár 2009, 329, Fig. 65: XIV/4 and XIV/4a, Pl. 8: 10; 17: 1; Šavel, Sankovič 2010, G54, G127, G215, G242, G286 and others; Guštin, Zorko 2013, Pl. 1: 10; 2: 9; Kerman 2014, Fig. 1.5: 5; 1.6: 9.

¹⁴⁴ Leghissa 2017, Pl. 90: 4–7 (Korošec, Korošec 1969, Pl. 50: 3,4,7; 65: 7), cf. e.g. with Vladár 1962, Fig. 20: 1; 21: 4; Toth 2001, Fig. 8: 8; Kulcsár 2009, Fig. 22: VII/11, VII/14; Fig. 26: VII/26; Šavel, Sankovič 2010, 43, Fig. 24: 2.

¹⁴⁵ Leghissa 2017, Pl. 112: 1–5 (Korošec, Korošec 1969, Pl. 28: 5; 50: 8,9,11,13; 110: 1); cf. e.g. with Bondár 2003, Fig. 6: 1; 10: 2; Kulcsár 2009, Pl. 11: 3; Šavel, Sankovič 2010, 47 ff, Fig. 25: 1,5; Guštin, Zorko 2013, Pl. 1: 3.

¹⁴⁶ Velušček, Čufar 2003.

¹⁴⁷ *Ib.*, 129–130.

missing a number of pottery forms characteristic of the Somogyvár-Vinkovci culture, such as the jugs with a very high curved or cylindrical neck, high bowls with handles, a sharp carination and a high hollow cylindrical pedestal.¹⁴⁸

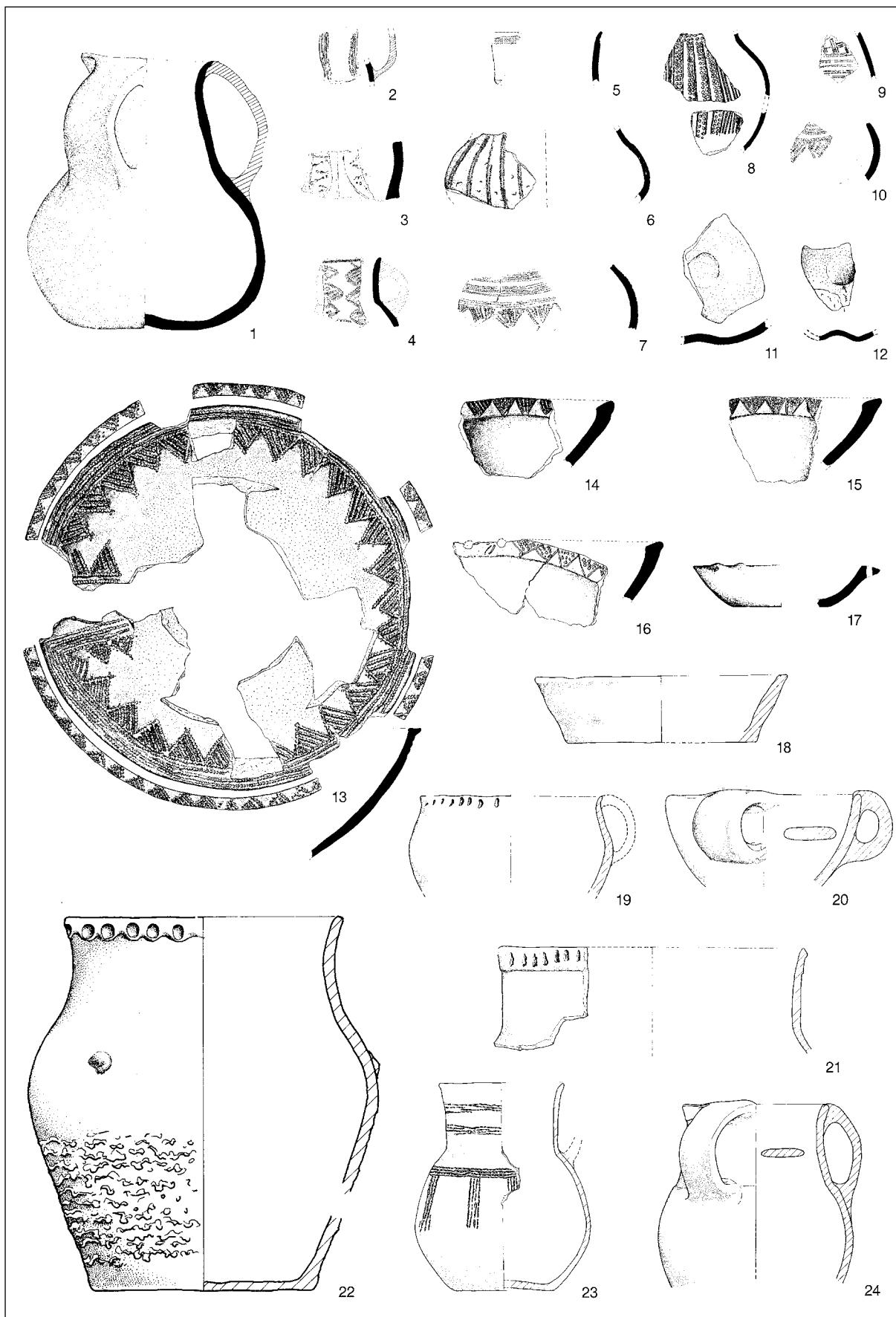
Of crucial importance is that the finds from the above-mentioned sites in the Ljubljansko barje attributed to the Somogyvár-Vinkovci culture occur together with pottery characteristic of the Ljubljana culture. At Parte, a pile-dwelling site investigated in the 20th century, the same cultural layer held finds characteristic of the Ljubljana culture and those that, according to Velušček and his colleagues, can be associated with the Somogyvár-Vinkovci culture. Both groups of finds have come to light in the same excavation area without being spatially distinguishable; their stratigraphic position thus suggests contemporaneity.¹⁴⁹ At Založnica, Dušanovo and Špica as well, the same cultural layer showed no concentrations of finds and yielded both objects characteristic of the Ljubljana culture and those with parallels in the Somogyvár-Vinkovci culture. Moreover, all these sites were inhabited in a single phase and mostly over a short period of time.¹⁵⁰

Dimitrijević already noted a potential contemporaneity of the Ljubljana and Somogyvár-Vinkovci cultures, in connection with a sherd of a vessel typical of the Ljubljana culture found during the 1877/78 excavations at Vinkovci, in Trench 55. He ascribed the sherd to the Vinkovci horizon noting that it may have been found in a pit attributed to

¹⁴⁸ See e.g. Kulcsár 2009, Fig. 49: I/12–I/16; 51: II/7,II/8; 54: VII/2–5,11,12; 59; 60. See also e.g. Šavel, Sankovič 2010, G6, G10, G13, G31, G32, G141, G209, G371–G373, G430 and others. As has already been mentioned above with regards to the Ljubljana culture, attributing sites in the Ljubljansko barje to the Somogyvár-Vinkovci culture is problematic in terms of the classic cultural approach. The sites in the Ljubljansko barje lie at a considerable distance from the main distribution area of the said culture and stand apart from the other known sites of the cultural phenomenon in location, dating and type of settlement.

¹⁴⁹ The Parte-Iščica site, located some 85 m east of the area excavated by Harej at Parte, is earlier and dated to the late 28th and the 27th century BC. A more detailed cultural analysis of the connections between the two pile-dwelling sites has as yet not been conducted; some of the finds recovered from the Iščica bed indicate similarities with the Vučedol-phase finds from Deschmann's sites, the Somogyvár-Vinkovci culture and one object also with the finds of the Ljubljana culture, while some with the Litzen pottery of the Early Bronze Age (also see Velušček, Čufar, Levanič 2000).

¹⁵⁰ On the unsynchronous curve from the Založnica site, see here Fn. 48.

this horizon.¹⁵¹ However, the stratigraphy in this trench was disturbed by a pillar erected in the early 20th century; hence the sherd cannot be a reliable argument for a contemporaneity of both cultures.

This raises the question of whether it is at all appropriate to attribute some of the finds from Deschmann's pile-dwelling sites to the Somogyvár-Vinkovci culture. The main new and characteristic feature of the late phase at Deschmann's pile-dwelling sites is the appearance of the Ljubljana culture pottery, which is predominantly finer and decorated with incisions/impressions. This pottery is less numerous at other sites in the Ljubljansko barje with the exception of Špica¹⁵² and Parte (see *List 1*) (e.g. *Fig. 7: 1–16*).¹⁵³ The largely undecorated and coarse vessels of Phase II at Deschmann's pile-dwelling sites occur alongside vessels linked

with influences from the Somogyvár-Vinkovci and Makó-Kosihy-Čaka cultures. Not only at the pile-dwelling sites of the Ljubljansko barje, the decorated fineware of the Ljubljana culture occurs alongside coarse pottery reminiscent of the vessel types of the Somogyvár-Vinkovci culture at the sites in the Karst and the eastern Adriatic littoral.¹⁵⁴ Interestingly, the pottery of the Bell Beaker culture also consists of the typical decorated vessels and the undecorated coarser vessels, i.e. common ware,¹⁵⁵ which shares many features with some of the vessel forms of the Somogyvár-Vinkovci, Makó-Kosihy-Čaka and Nagyrév cultures. An example of this is the pottery from the settlement at Albertfalva near Budapest, attributed to the Csepel group of the Bell Beaker culture.¹⁵⁶ The predominantly coarse and undecorated (or rarely decorated) pottery from the late phase at Deschmann's pile-dwelling sites and from the pile-dwelling site at Parte¹⁵⁷ should thus be understood as part of the Ljubljana culture, but reflecting certain influences of the Somogyvár-Vinkovci culture from the Pannonian Plain.

¹⁵¹ Dimitrijević 1982, 18; Pl. 8: 5.

¹⁵² The pottery of the Ljubljana culture is very common at Špica.

¹⁵³ The different ratio of the Ljubljana culture pottery and the pottery indicating influences of the Somogyvár-Vinkovci culture may be due to the state of research. A comparison of all the pile-dwelling sites in the Ljubljansko barje is not possible as they were investigated in different extents and with different methods. At Deschmann's sites, excavations covered a roughly 12,836 m² large area, at Parte only 640 m². The area investigated at Založnica and Dušanovo (= Črni graben) is difficult to estimate with any precision as archaeologists merely documented the remains that came to light while cleaning the drainage ditches. We also know that Dežman predominantly only collected complete vessels and decorated sherds during the excavations, leaving the bulk of undecorated sherds in the ground. Evidence of the latter is the numerous fragments of undecorated vessels that Tatjana Bregant found in the spoil deposit while trial trenching the area of Deschmann's sites in the 1960s (most recently in Leghissa 2017 with references). There are other possible explanations for the differences between the pile-dwelling sites in the Ljubljansko barje, for example a different status of either a central settlement/area (Deschmann's pile-dwelling sites) or peripheral settlements (at the southern edge of the Ljubljansko barje). As already mentioned in *Fn. 139*, there are also differences between the pile-dwelling sites of the Ljubljansko barje and other sites of the Ljubljana culture that are of a different type – cave sites.

¹⁵⁴ E.g. jugs with a biconical or globular body, vessels with a thickened lip, jars with a funnel-shaped neck. See e.g. Podmol near Kastelec – Assemblage D (Turk et al. 1993, Pl. 13: 15,19; 14: 5; 15: 1–3,9; 16: 2,6,9,22,23,25,29); in the Triestine Carso, see e.g. Grotta Teresiana/Terezijina jama (Barfield 1997–1998, Fig. 12: 45); Grotta Cotariova/Čotarjeva jama (Lonza 1973–1974, Fig. 4: 10; Barfield 1997–1998, Fig. 15: 25); Grotta degli Zingari/Ciganska jama (Gilli, Montagnari Kokelj 1996, Fig. 37: 231–235; 38: 241,244–249); Grotta dei Ciclami/Orehova pejca (Gilli, Montagnari Kokelj 1993, 154 ff, Fig. 29: 268; 43: 417–422,426; 51: 504,504); in the eastern Adriatic area: Hateljska pečina Phase III (Marijanović 2003, 35 ff, Pl. 8: 2,3; 9: 1–2; 10: 1–4); Varvara A-1 (Čović 1978, Pl. 1; 2: 6,7; 3: 6; 7) and elsewhere.

¹⁵⁵ In German Begleitkeramik (also see Leghissa 2017, 104–112).

¹⁵⁶ Endrődi, Reményi 2016, 108–114, 118–121; the finds from Albertfalva include a bowl fragment with a decoration on the interior rim similar to the pottery of the Ljubljana culture (Endrődi, Reményi 2016, Pl. 4: 6).

¹⁵⁷ Probably also the similar pottery from the pile-dwelling sites at Založnica, Dušanovo (= Črni graben) and Špica.

←

Fig. 7: Select finds of the Ljubljana culture from the pile-dwelling site at Parte: 1–16 vessels decorated in the Ljubljana culture manner, i.e. with cord whipped around a flat object; 17–24 common ware showing influences from the Somogyvár-Vinkovci culture. Different scales.

Sl. 7: Izbor najdb ljubljanske kulture s kolišča Parte: 1–16 posode okrašene v maniri ljubljanske kulture, tj. z odtisi na ploščat predmet navite niti; 17–24 spremna lončenina, ki kaže na vplive kulture Somogyvár-Vinkovci. Različna merila. Različna merila.

(After / Po Harej 1978, Pl. / t. 1: 7,10,13; 3: 3,4; id. 1981–182, Pl. / t. 15: 1,3,4,7; 16: 2; 20: 5,6,8; 21: 9,10,15; 31: 2; id. 1987, Pl. / t. 5: 1,7,11; 8: 1; 9: 1; 13: 1; 16: 1)

ABSOLUTE TIME FRAME OF THE LJUBLJANA CULTURE

In addition to Deschmann's Site II, the pile-dwelling settlements of the Ljubljana culture also comprise Parte, Špica, Založnica and Dušanovo. The remains from these sites were sampled for analyses, mostly dendrochronological,¹⁵⁸ with the results usable in dating the Ljubljana, but not the Somogyvár-Vinkovci culture. Geographically closest to Deschmann's Site II is Parte, which was excavated in 1976–1981.¹⁵⁹ The 640 m² large excavation area revealed a cultural layer with a multitude of wooden piles and other finds attributable to the Ljubljana culture,¹⁶⁰ as well as those reflecting influences of the Somogyvár-Vinkovci culture.¹⁶¹ The dendrochronological dates have shown that the earliest construction phase at Parte dates to the late 26th, the peak of construction activity to the first half of the 25th and the last phase roughly to the mid-25th century BC (Fig. 8).¹⁶² Precise dendrochronological dates are also known for Založnica and Dušanovo, where less forms typical of the Ljubljana culture have come to light and more of the common ware reflecting the Somogyvár-Vinkovci culture.¹⁶³ At Založnica, dendrochronological analyses have shown a ninety-year long period of construction activity that began in the late 26th and ended in the

¹⁵⁸ The wiggle-matching method was employed to obtain precise wooden pile chronology, with tree rings from select sections of the pile chronology also radiocarbon dated, some to a 2-sigma accuracy of ± 10 years (also see Čufar et al. 2010; Velušček, Čufar 2014; Velušček 2014).

¹⁵⁹ In this context, we disregard the dendrochronological analyses from the Parte-Iščica pile-dwelling site as the finds from this site are chronologically and culturally heterogeneous.

¹⁶⁰ For the finds attributable to the Ljubljana culture, see e.g. Korošec 1964, Pl. 1: 3; Harej 1978, Pl. 1: 10; 2: 8,9; 7: 6; 9: 1,2; Harej 1981–1982, Pl. 9: 9; 10: 15; 1, 11: 5; 17: 4; 18: 1; 21: 7,9–11,13–16; Harej 1987, Pl. 8: 1,3 and elsewhere.

¹⁶¹ For the finds that display influences of the Somogyvár-Vinkovci culture, see e.g. Korošec 1964, Pl. 1: 8; 2: 1; 3: 1; 4: 1,2; 8: 1; 9: 9; Harej 1978, Pl. 4: 7; 10: 5; Harej 1981–1982, Pl. 8: 5; 11: 4; 12: 2; 18: 2; 22: 1; 27: 1; 30: 7; 33: 10; Harej 1987, Pl. 3: 1,3,9; 4: 12; 5: 3; 6: 5; 15: 2,4–9; 20: 7; also cf. Velušček, Čufar 2003.

¹⁶² Velušček, Čufar 2003, 128, App. 1.

¹⁶³ See Založnica (Velušček, Čufar 2003, Pl. 2: 5; 3: 2; 4: 8; 8: 7; 11: 9; 13: 6; 14: 4; 15: 9; Velušček, Toškan, Čufar 2011, Pl. 2: 10); Dušanovo (= Črni Graben) (Velušček, Toškan, Čufar 2011, Pl. 3: 6,7; unpublished finds temporarily stored in the Inštitut za arheologijo ZRC SAZU).

last quarter of the 25th century BC (Fig. 8).¹⁶⁴ The dendrochronological analyses have revealed a very brief period of construction activities for Dušanovo, taking place between 2502 and 2493 BC.¹⁶⁵ Wood analyses of the remains at this site have provided another interesting piece of information, i.e. that the felled wood was grown by coppicing and forest thinning, which shows that people were present in the area at least several decades prior.¹⁶⁶ This information alone does not suffice as evidence of an earlier phase of the pile-dwelling settlement, as the dendrochronological dates indicate a single short-lived phase and the recovered finds are fairly uniform.¹⁶⁷ The dendrochronological analyses for the Špica site in Ljubljana are still being conducted, but we do have a radiocarbon date of a sample taken for the purposes of a palynological analysis.¹⁶⁸ An acorn sample was taken from Layer SE 1004, located under the lower cultural layer of SE 1035,¹⁶⁹ and subjected to a radiocarbon analysis that revealed a 2σ range of 2677–2469 cal BC (at 90.5% probability).¹⁷⁰ The dating thus offers a *terminus post quem* or *ad quem* for the construction of the pile-dwelling site at Špica, which can roughly be dated to the mid-3rd millennium BC.¹⁷¹

¹⁶⁴ Velušček, Čufar 2003, 126, App. 1; Velušček, Toškan, Čufar 2011, 54, Fig. 3, Tab. 3; also see Čufar, Velušček, Kromer 2013. The Zal-FRSP2 chronology is not considered in this contribution as it is unsynchronised. Also found at Založnica was a horse bone radiocarbon dated to the 28th and 27th centuries BC. The place of this find in the context of the settlement at Založnica is as yet unclear (the find is unpublished; the archaeozoological information has been kindly provided by Borut Toškan, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU).

¹⁶⁵ Velušček, Toškan, Čufar 2011, 61; Kržišnik 2014, 34–35.

¹⁶⁶ Kržišnik 2014, 47.

¹⁶⁷ We could also be dealing with an as yet undiscovered earlier settlement in proximity.

¹⁶⁸ Andrič et al. 2017.

¹⁶⁹ In the publication, the sample is erroneously ascribed to the lower part of the cultural layer. A detailed inspection of the cross-section, photo archives, stratigraphic descriptions and the preliminary excavation report (Klasinc et al. 2010; kept in the ZVKDS) revealed that the analysed sample was most likely taken from Layer SE 1004 and suggests a flood prior to the construction of the pile-dwelling settlement. I wish to thank Rok Klasinc and Irena Šinkovec, who headed the excavations, for providing me with the photodocumentation and stratigraphic data.

¹⁷⁰ Andrič et al. 2017, 484, Fig. 2; 4.

¹⁷¹ Three radiocarbon dates are available for Deschmann's pile-dwelling sites at Ig, two of them with a broad range of 2676–2473 cal BC (2σ ; 89.5%) OR 2620–2472 cal BC (2σ ; 95.4%) and most likely ascribed to Site I. If the latter is correct, the two dates are appropriate for dating the Vučedol phase at Deschmann's sites. The third date has

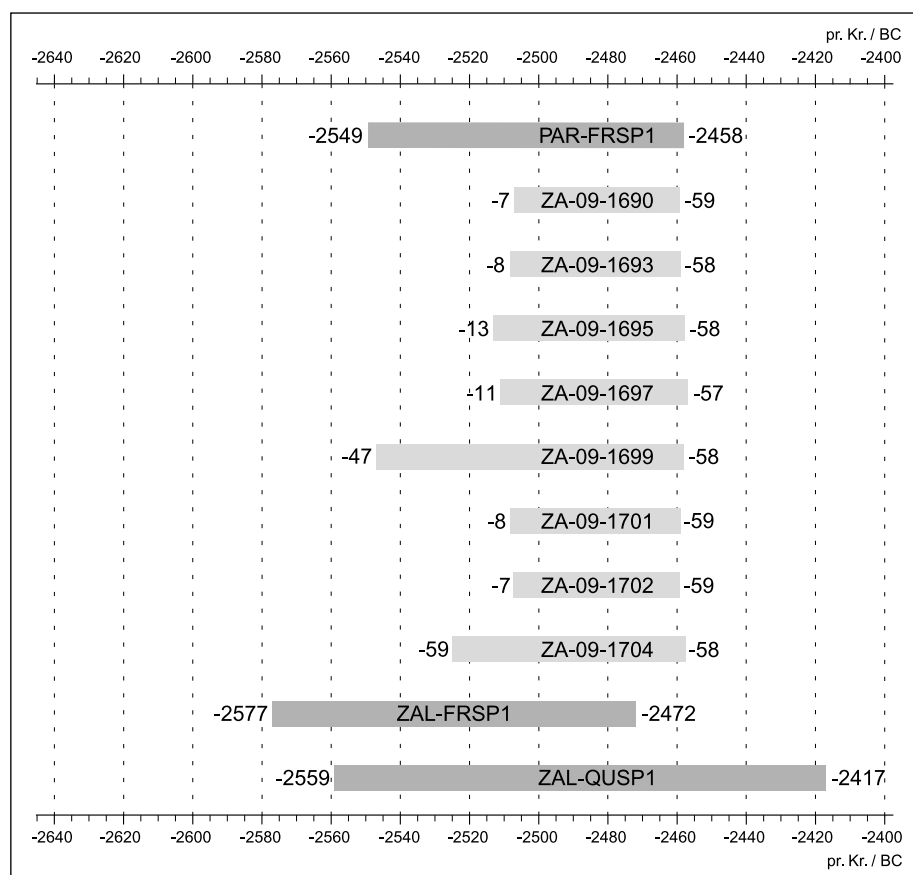

Fig. 8: Series of tree-ring widths of the dated samples from Založnica and Parte. Shown on the right are the values of the dated last tree-rings (from Velušček, Toškan, Čufar 2011, Fig. 3).

Sl. 8: Zaporedje širin branik datiranih vzorcev z najdišč Založnica in Parte. Na desni so prikazane vrednosti datiranih zadnjih branik (po Velušček, Toškan, Čufar 2011, sl. 3).

Apart from the dendrochronological dates for the sites in the Ljubljansko barje, we also have several radiocarbon dates from other sites with finds attributable to the Ljubljana culture. Two such dates come from the Adriatic cave site of Grapčeva špilja on the island of Hvar (*Map 1*: 38) and one from the cave of Odmut near Plužine in Montenegro (*Map 1*: 48).¹⁷² At Grapčeva špilja, two layers have been dated that revealed several

a range of 2620–2468 cal BC (2σ ; 95.4%), but cannot be reliably attributed to any of the sites (see Leghissa 2017; 2018). Several radiocarbon dates are also known for the pile-dwelling site at Parte, but of a very wide range from the 29th to the 21st century BC (Durman, Obelić 1989). This broad range is not surprising, as the Zagreb laboratory does not provide accelerator or AMS dates, which would be more accurate. Most results of the samples analysed in this laboratory also show discrepancies that render the results unreliable (also see Črešnar, Teržan 2014a, 654 ff).

¹⁷² The dates from the tumuli in Montenegro are not taken into consideration because these tumuli are not discussed as part of the Ljubljana culture.

sherds of 'Ljubljana' pottery and a coarse incised potsherd.¹⁷³ In Odmut, Layer 3 was sampled that also yielded pottery mostly attributable to the Ljubljana culture.¹⁷⁴ In addition, Pupičina peč in Istria (*Map 1*: 28) comes with a date of Context 605 that held finds of the Ljubljana and Cetina cultures, as well as typologically earlier and later pottery.¹⁷⁵ Three radiocarbon dates are also known from the Triestine Carso: one from Grotta dei Ciclami/Orehova pejca (*Map 1*: 23) and two from Grotta del Mitreo/Mitrejeva jama (*Map 1*: 14).

The common range of these dates is very broad, encompassing the whole 3rd millennium BC (*Fig. 9*). The broadest range comes from Odmut (Sample Z-409), which is 3138–2574 cal BC at 2σ probability of 84.7%. This broad range is not surprising as most samples analysed in the Zagreb laboratory

¹⁷³ Forenbaher 2018a, 146.

¹⁷⁴ Marković 1974, 8, Pl. I.

¹⁷⁵ Hulina et al. 2011, 141, 163–164; Forenbaher 2018a, 148.

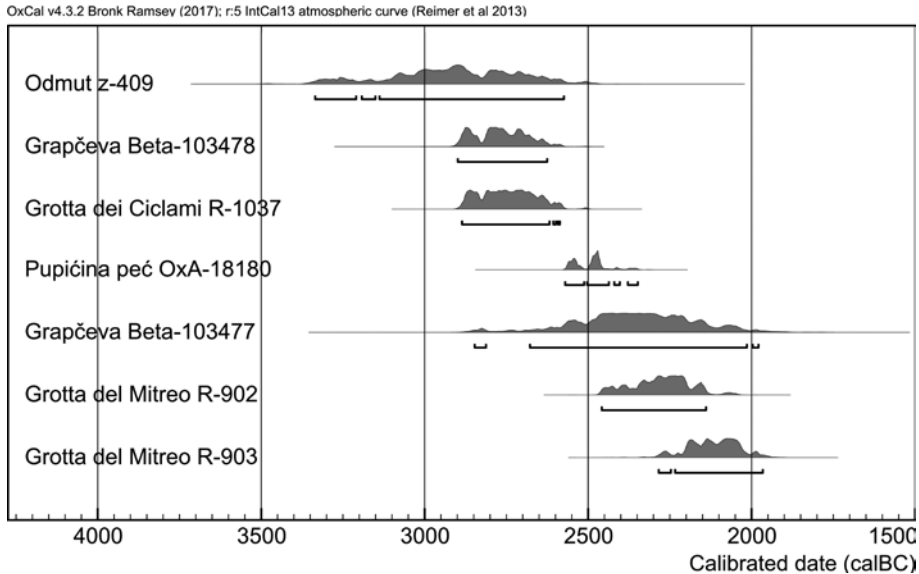

Fig. 9: Radiocarbon dates from the sites with finds of the Ljubljana culture in the Adriatic littoral: caves of Grotta dei Ciclami/Orehova pejsca and Grotta del Mitreo/Mitrejeva jama in the Triestine Carso (from Skeates 1994), cave of Pupičina peč in Istria and caves of Grapčeva špilja and Odmut in the eastern Adriatic littoral (from Forenbaher 2018a; Srdoč et al. 1977).
 Sl. 9: Radiokarbonske datacije z najdišč z najdbami *ljubljske kulture* na jadranskem primorju: v jamah Grotta dei Ciclami/Orehova pejsca in Grotta del Mitreo/Mitrejeva jama na tržaškem Krasu (po Skeates 1994), v jami Pupičina peč v Istri ter jamah Grapčeva špilja in Odmut v vzhodnojadranskem primorju (po Forenbaher 2018a; Srdoč et al. 1977).

share similarly broad ranges, which make them less useful.¹⁷⁶ Also questionable is the veracity of the dates from Grapčeva špilja, as they pertain to four layers ascribed to the middle and peak of Phase 4. The pottery sherds that are close to the 'Cetina style' (according to Forenbaher) lay in the earlier layers of Phase 4 and in the early layers of Phase 5, while the sherds closer to the 'Ljubljana-Adriatic style' (according to Forenbaher) came to light in the later layers of Phase 4. As Forenbaher already noted, this situation suggests a likely mixed context.¹⁷⁷ As for the dates from the Trieste Karst, they are inappropriate for dating the Ljubljana culture as they only pertain to it in broad terms – the finds from the dated contexts belong to the Vučedol, Ljubljana, Cetina and Castellieri cultures, the last one of the Middle Bronze Age.¹⁷⁸

Compared with the dates from the cave sites of the Trieste Karst and the eastern Adriatic littoral, those for the Ljubljansko barje come from very short-lived habitation contexts and are hence much more precise. They show that the Ljubljana

culture in the Ljubljansko barje can be dated to the late 26th and the 25th century BC.

The hypothesis that the Ljubljana culture appeared and developed in the Ljubljansko barje is supported by a variety of arguments. The ceramic finds from Deschmann's sites include forms showing the tradition of the Vučedol phase of the pile-dwelling sites, but already decorated in the manner typical of the Ljubljana culture, i.e. with impressions of a cord whipped around a flat object; examples of these are a bowls with a cross-shaped foot, bowls on a high solid foot, high bowls and bowls with a concave neck.¹⁷⁹ The common ware as well, which reflects influences mainly of the Somogyvár-Vinkovci culture, includes earlier forms (for example from Deschmann's pile-dwelling sites; Fig. 2: 22,26)¹⁸⁰ that indicate a Vučedol tradition and a continuous development. Some vessels from the early phase at Deschmann's pile-dwelling sites already show elements of the Corded Ware culture, for example the globular two-handled vessels.¹⁸¹ Furthermore, the Ljubljansko barje is also the area where the

¹⁷⁶ See Črešnar, Teržan 2014a, 656.

¹⁷⁷ Forenbaher 2018a, 140, 146; also see Forenbaher et al. 2010, 342, Fig. 6.

¹⁷⁸ See Gilli, Montagnari Kokelj 1993; Montagnari Kokelj, Crismani 1997.

¹⁷⁹ Leghissa 2017, Pl. 86: 1–5; 98: 5; 109: 2,3; 118: 5–9 (Korošec, Korošec 1969, Pl. 33: 1–8; 37: 1; 38: 2; 56: 10,14; 113: 1,5; 119: 6).

¹⁸⁰ See e.g. Leghissa 2017, 138–139 (jars of Type L2), 153–155 (high bowls of Type VS1).

¹⁸¹ Leghissa 2017, 259–262.

diversity of pottery types is greatest, ranging from jugs, two-handled vessels, gourd-like vessels, high bowls to different cups, which is unknown at other sites with 'Ljubljana' pottery. In my opinion, these pottery characteristics indicate an uninterrupted development from the early to the late phase of Deschmann's pile-dwelling sites.

CONCLUSION

The finds of the Ljubljana culture mark the late phase of Deschmann's pile-dwelling sites near Ig that different authors¹⁸² thus far only viewed in terms of the finer and mostly decorated pottery. The new analysis of the finds from Deschmann's sites has provided a reassessment of the characteristics pertaining to the pottery associated with this culture. The main feature of the Ljubljana culture fineware is the decoration consisting of impressions of a cord whipped around a flat object that is often combined with stabbing. The most frequent forms are globular vessels with a funnel-shaped or cylindrical neck, frequently round bases sometimes with an omphalos in the centre. The common ware is less decorated and shows similarities, possibly influences from the Somogyvár-Vinkovci and Makó-Kosihy-Čaka cultures.

It is Deschmann's pile-dwelling sites in the Ljubljansko barje that likely represent the area of origin of the Ljubljana culture. Some forms from the late phase of Deschmann's pile-dwelling sites reflect the earlier tradition of the Vučedol culture, but these 'old' forms bear the new manner of decoration (for example footed bowls). The Vučedol tradition is also visible in some of the decorative motifs, which suggests that the Ljubljana culture formed on the foundations of the Vučedol culture or its Ljubljansko barje variant and the influences/contacts/impulses from the Corded Ware, Globular Amphora and Bell Beaker cultures. The common ware, mostly undecorated, shows similarities mainly with the Somogyvár-Vinkovci culture. This seems understandable as both the Somogyvár-Vinkovci and Ljubljana cultures formed from the Vučedol culture and continued its tradition while adopting elements from different cultures to enrich their cultural expression; each culture in its own manner. The Somogyvár-Vinkovci culture marked the Carpathian Basin, whereas the Ljubljana culture

represented a bridge towards the west, to the Triest Karst and northern Italy, as well as the eastern coast of the Adriatic that also developed specific local expressions. The dendrochronological evidence, primarily from the pile-dwelling sites at Parte, which revealed numerous decorated vessels and undecorated common ware sherds, and Založnica date the Ljubljana culture in the Ljubljansko barje to the late 26th and the 25th century BC.

There is no pronounced eastward spread of the Ljubljana culture elements, as only three sites with such elements are known east of the Ljubljansko barje, namely Vinkovci in Slavonia (*Map 1*: 49),¹⁸³ Hrustovača in Bosnia (*Map 1*: 31)¹⁸⁴ and Búk in north-western Hungary (*Map 1*: 50).¹⁸⁵ Even these three sites only yielded few such finds that cannot be dated with any precision, but they may indicate possible contacts with the main area of the Ljubljana culture.¹⁸⁶ In the west, the spread of this culture can be traced to the Karst, possibly even further into northern Italy, in the west to the eastern coast of the Adriatic where such pottery mainly occurs in cave sites (*Map 1*).¹⁸⁷ Dimitrijević's

¹⁸³ Dimitrijević 1982, Pl. 8: 5.

¹⁸⁴ Benac 1948, 16–17, Tab. VI: 5; id. 1961, Pl. 32: 4.

¹⁸⁵ Ilon 1996, 7, Pl. 1; Kiss 2012, Fig. 2: 3; also see Leghissa, Bernardini, Kiss 2018.

¹⁸⁶ The find with the characteristic herringbone motif from Hrustovača is not mentioned in the publications by Mandić (1939) and Josip Korošec (1946). The first to publish it was Alojz Benac in 1948, who failed to give a precise findspot; it reportedly came from the same layer as other finds attributed to the Vučedol culture and the decoration was made with the use of roulette. He sees the find as evidence of influences/contacts with the Bell Beaker culture area (Benac 1948, 16–17, Tab. VI: 5). The description of the find and the published photograph show that it is similar to the bowls of Type Sk5 from Deschmann's sites. Also similar is the execution and motifs of the decoration (see e.g. Leghissa 2017, 183–184, particularly cf. Pl. 117: 8 – Korošec, Korošec 1969, Pl. 54: 2; 115: 3).

¹⁸⁷ Map 1 only shows the most characteristic sites with the pottery of the Ljubljana culture (selection is stated in brackets for each site, common ware is not given). The last to publish a distribution map for the Ljubljana culture or the 'Ljubljana-Adriatic style' was Forenbaher (2018a, Fig. 4; and 2018b, Fig. 105), who included 80 sites with pottery more or less characteristic of the 'Ljubljana-Adriatic style' and the pottery only similar to it. He also included sites that only mention the finds of such pottery without actually being published. In my opinion, his map includes a number of sites without characteristic Ljubljana culture pottery as defined above and are therefore not considered in this contribution. The finds from some sites on the eastern Adriatic coast and in Istria, e.g. Uvala Duga on the island

¹⁸² E.g. Korošec 1958–1959, Dimitrijević 1967; Goveđarica 1989; Forenbaher 2018a and others.

term 'Adriatic variant of the Ljubljana culture' is often used to attribute the Ljubljana culture sites in this area.¹⁸⁸ The finds from the Karst, which are geographically closest to the Ljubljansko barje, are comparable in both form and decoration and should therefore be considered as part of the Ljubljana culture of the Ljubljansko barje¹⁸⁹ rather than as part of its distribution area in the central and southern Adriatic.¹⁹⁰

What remains open is the question of the relationship between the Ljubljana culture proper

of Sušac, Gudnja, Spila (Nakovana), Laganiši, are closer to the Cetina culture, particularly in the decorative manner.

¹⁸⁸ Dimitrijević 1967.

¹⁸⁹ In the sense of Dimitrijević's Alpine variant of the Ljubljana culture.

¹⁹⁰ Govedarica (1989) treated them in a similar way. The differences between the Ljubljansko barje and the Karst are most apparent in the type of sites, with pile-dwelling sites in the Ljubljansko barje and caves in the Karst.

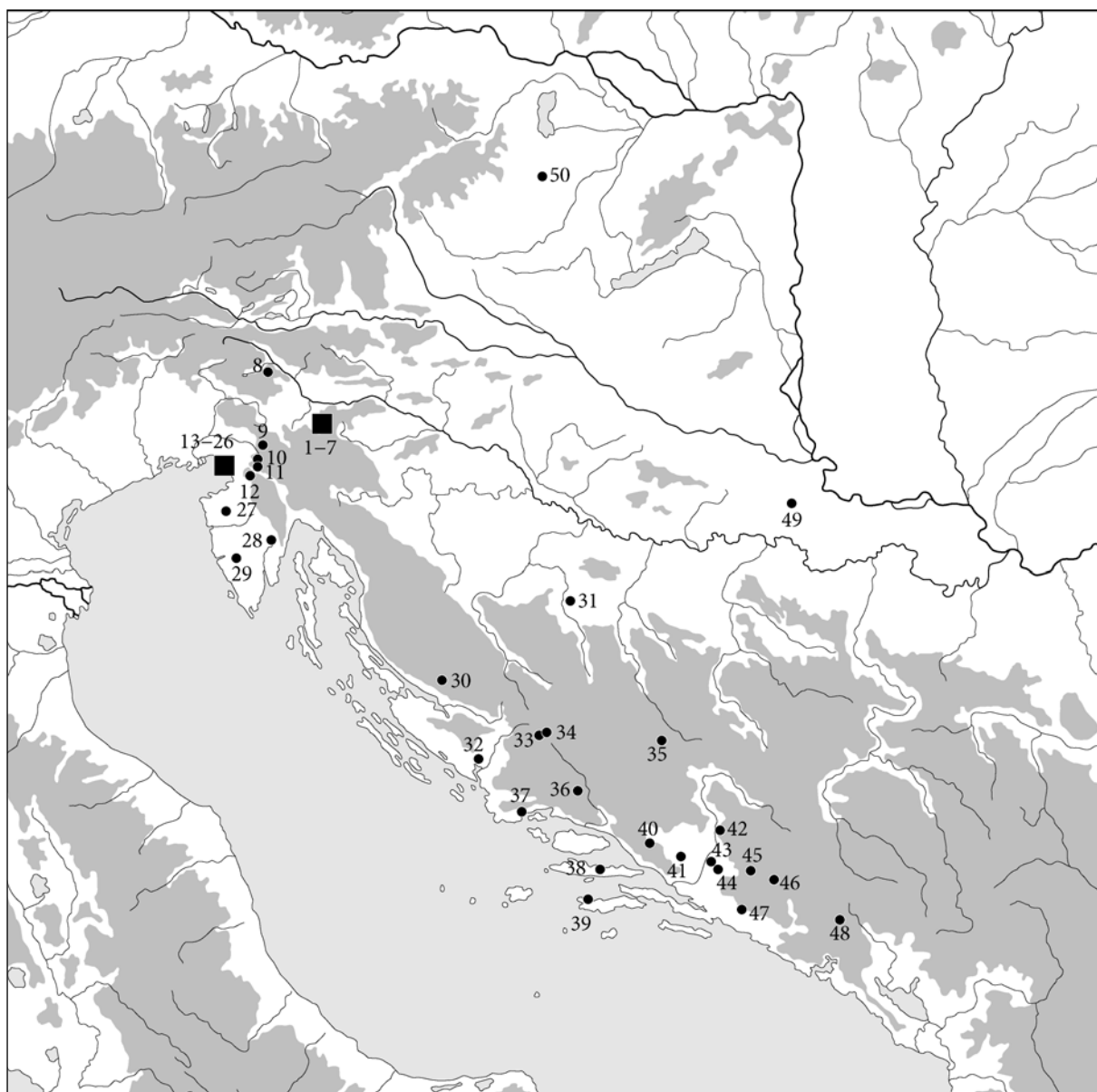
and its 'Adriatic variant'. The unreliable dates for Odmut and Grapčeva špilja would suggest that the variant was earlier than the Ljubljana culture in the Ljubljansko barje. The two distribution areas – the Ljubljansko barje, the Karst and Istria, on the one hand, and central Adriatic littoral, on the other – show similarities, but also apparent differences. The differences discussed in this contribution may result from the research methods and the different contexts, but may also reflect real cultural and chronological differences. We must await further research to help us solve the question of whether the appearance and particularly development of the Adriatic variant of the Ljubljana culture is connected with the spread of the influences of the Ljubljana culture from the Ljubljansko barje or took place independently in either area.

Translation: Andreja Maver

List 1 / Seznam 1

1. Deschmann's Site II (II. Dežmanovo kolišče) (Korošec 1958–1959; Korošec, Korošec 1969; Leghissa 2017, 98 ss, 263–274; e.g. Pl. / t. 31; 32; 43–47; 49; 50; 84–86; 88; 89; 111; 116–118; etc.)
2. Deschmann's Site III (III. Dežmanovo kolišče) - Parte (Harej 1978, e.g. Pl. / t. 1: 2,7,10,12–15; 2: 1–2,4–12; 3: 1–4; 4: 2,12; 7: 6,12; 8: 4,7,10; 9: 1–2,4; 10: 7,9; Harej 1981–1982, Pl. / t. 8: 7,8; 9: 6,9; 10: 6,15; 11: 5; 14: 7; 15: 3–4,7; 16: 1–3; 17: 3–4; 18: 7–12,15; 20: 5–6,8; 21: 6–11,13–16; 22: 8,9; 24: 1–4,6,14–15; 26: 5; 30: 6,12; 31: 2; Harej 1987, Pl. / t. 1: 4,14; 2: 8–11,13; 7: 13,16–17; 9: 10,13; 11: 14; Leghissa 2017, Pl. / t. 130: 3; etc.)
3. Parte-Iščica (Velušček, Čufar, Levanič 2000, Pl. / t. 3: 11)
4. Založnica (Velušček, Čufar 2003, Pl. / t. 2: 5; 3: 2; 4: 8; 8: 7; 11: 9; 13: 6; 14: 4; 15: 9; Velušček, Toškan, Čufar 2011, Pl. / t. 2: 10)
- 5, 6. Dušanovo (= Črni graben) (Velušček, Toškan, Čufar 2011, Pl. / t. 3: 6,7; – unpublished, kept by / neobjavljeno, hrani: ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo)
7. Špica (Klasinc et al. 2010; Fig. / sl. 41; 44; Tab. 3: PN 1379; Šinkovec 2014, Cat. No. / kat. št. 15; unpublished, kept by / neobjavljeno, hrani: Muzeji in Galerije Ljubljane)
8. Kevderc na Lubniku (Škofja Loka) (Korošec 1974; Pl. / t. 2: 12)
9. Tomičeva jama (Battaglia 1958–1959, Fig. / sl. 152)
10. Trhlovca (Dacar 1999, Pl. / t. 24: 7; 25: 14)
11. Podmol pri Kastelcu (Turk et al. 1993, Pl. / t. 13: 22; 14: 7,15,22; 15: 7; 16: 4–5,7,16–21)
12. Acijev spodmol (Petrinje) (Turk et al. 1992, Pl. / t. 4: 13)
13. Castellazzo di Doberdò/Gradina pri Doberdobu (Nicolis 1998, Fig. / sl. 5: 4,5; Borgna, Càssola Guida 2009)
14. Grotta del Mitreo/Mitrejeva jama (Stacul 1971–1972; 1976; Montagnari Kokelj, Crismani 1997, Fig. / sl. 10: 75; 12: 93,96; 13: 106–110; 31: 278; 41: 388–391; 49: 448)
15. Grotta Teresiana/Terezijina jama (Barfield 1997–1998, Fig. / sl. 12: 46–47; 13: 49,61)
16. Grotta Fabiola (Marzolini 1969, Fig. / sl. B; Cannarella 1974, Pl. / t. 11: 1; Cannarella 2004, 89)
17. Grotta del Pettiroso/Pejca v Lašci (Leben 1967, Pl. / t. 20: 15)
18. Grotta dell'Edera/Stenašca (Marzolini 1970, Fig. / sl. 2: 5–7)
19. Grotta Caterina/Katrna jama (Cannarella, Pitti 1978–1981, Fig. / sl. 4: 11; 5: 3–5)
20. Grotta del Pettine/ Pečinka (Marzolini 1978–1981, Fig. / sl. 1: 13,16,32)
21. Grotta degli Zingari/Ciganska jama (Gilli, Montagnari Kokelj 1996, Fig. / sl. 34: 200; 42: 299–300; 43: 312)
22. Riparo di Percedol/Prčji dol (Govedarica 1989, Pl. / t. 3: 3)
23. Grotta dei Ciclami/Orehova pejca (Gilli, Montagnari Kokelj 1993, Fig. / sl. 35: 341; 37: 362; 38: 363–366; 45: 446; 47: 464–465; 50: 493–495)
24. Grotta delle Gallerie (Gilli, Montagnari Kokelj 1994, Fig. / sl. 28: 212,219,220)
25. Grotta Cotariova/Čotarjeva jama (Cannarella 1973–1974; Lonza 1973–1974, Fig. / sl. 2: 15,18; 3: 18; 4: 12; 5: 11; Barfield 1997–1998; Montagnari Kokelj, Greif, Presello 2002)
26. San Michele/Sv.Mihael (Nicolis 1998a, Fig. / sl. 5: 1)
27. Pečina kod Srbani (Čuka 2009, Pl. / t. 3: 13–14)
28. Pupičina peč (Miracle, Forenbaher 2006; Hulina, Forenbaher, Miracle 2011, Pl. / t. 4: 5–6)
29. Pečinovac (Okreti) (Buršič-Matijašič 2003, Pl. / t. 1: 9; 2: 13–19)
30. Vaganačka pečina (Forenbaher, Vranjican 1985, t. 5: 1–6)
31. Hrustovača (Benac 1948, 16–17, Pl. / t. VI: 5; Benac 1961, Pl. / t. 32: 4)
32. Tradanj (Benac 1961, Pl. / t. 32: 1–2)

33. Rudine (Marović 1980, Fig. / sl. 9: 3; Marović 1991, Fig. / sl. 32: 4,5)
34. Čitluk (Marović 1980, Fig. / sl. 8)
35. Varvara (Čović 1978, Pl. / t. 5: 2,4,5; 8: 8)
36. Otišič-Vlake (Milošević, Govedarica 1986, Pl. / t. 1: 1-5; 2: 1-13; 13: 1-8; 4: 1-2,6-7; 5: 1-3,6-7; 6: 1-6; 7: 1-3,5-6; 8: 1-6; 9: 1-4,6; 10: 1-4; 11: 1,13; 12: 1-2)
37. Marina (Radović Rossi 2011, Pl. / t. 1)
38. Grapčeva špilja (Korošec 1956; Dimitrijević 1967; Forenbaher, Kaiser 2008, Pl. / t. 20: 17-19)
39. Vela Špilja (Čečuk, Radić 1995, F. 35)
40. Ravliča pečina (Marijanović 2003, Pl. / t. 5: 1-3; 6: 1-5)
41. Ograde (Govedarica 1989; Pl. / t. 24: 3,5-6; 26: 6)
42. Zelena Pečina (Marijanović 1978, Pl. / t. 1: 2)
43. Guvnine (Marijanović 2003, Pl. / t. 21: 1,6)
44. Badanj (Marijanović 1978, Pl. / t. 1: 1)
45. Lazaruša (Marijanović 2003, Pl. / t. 25: 5; 26: 3)
46. Hateljska pečina (Marijanović 2003, Pl. / t. 12: 3-4; 13: 4; 14: 3; 15: 1-3; 17: 3; 18: 1; 19: 1)
47. Pečina Greben (Marijanović 2003, Pl. / t. 30: 1)
48. Odmut (Marković 1974; Marković 1985, Pl. / t. 29: 2-4,6,7)
49. Vinkovci (Dimitrijević 1982, Pl. / t. 8: 5)
50. Būk (Ilon 1996, Pl. / t. 7: 1; Kiss 2012, Fig. / sl. 2: 3)

Map 1: Sites of the Ljubljana culture and its Adriatic variant, also those outside the main distribution area, with published most characteristic and mainly decorated vessels of the Ljubljana culture occurring alongside common ware (see List 1; adapted from Leghissa 2017, Fig. 181).

Karta 1: Najdišča s keramiko ljubljanske kulture in njene jadranske variante – tudi zunaj njenega matičnega območja – z objavljenimi najznačilnejšimi, večinoma okrašenimi primeri posod ljubljanske kulture, ki nastopajo ob spremni lončenini (glej seznam 1; dopolnjeno po Leghissa 2017, sl. 181).

- ANDRIČ et al. 2017 = M. Andrič, T. Verbič, J. Lomax, T. Tolar, Človekov vpliv na okolje v prazgodovini: primer z obrežja Ljubljanice pri Špici (Ljubljana) / Embankment of the Ljubljanica River at Špica (Ljubljana) and human impact on the environment in late prehistory. – *Arheološki vestnik* 68, 479–498.
- BAGOLINI, B., A. PASQUALI, A. PEDROTTI 1985, Monte Mezzana (Conca di Terlago). – *Preistoria Alpina* 21, 268–272.
- BALEN, J. 2005, Sarvaš – neolitičko i eneolitičko naselje / Sarvaš – Neolithic and Eneolithic settlement. – *Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu* 2.
- BÁNDI, G. 1984, Somogyvár-gruppe. – In / V: N. Tasić (ed. / ur.), *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans (Kultura ranog bronzanog doba Karpatскеga basena i severnog Balkana)*, Balcano-Pannonica 22, 125–132.
- BARFIELD, L. H. 1997–1998, The Moser Collection in the Naturhistorisches Museum, Vienna. – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia* 11 (1999), 19–62.
- BARFIELD, L. H. 2001, *Beaker lithics in northern Italy*. – In / V: F. Nicolis (ed. / ur.), *Bell Beakers today. Pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe*. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy) 11–16 May 1998, Vol. I, 507–518, Trento.
- BATTAGLIA, R. 1958–1959, Preistoria del Veneto e della Venezia Giulia. – *Bullettino di Paleontologia Italiana*, Vol. fuori serie 67–68.
- BENAC, A. 1948, Završna istraživanja u pećini Hrustovači. – *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu* 3, 5–41.
- BENAC, A. 1961, Studien zur Stein- und Kupferzeit im nordwestlichen Balkan. – *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 42, 1–170.
- BERAN, J. 1992, A-Horizont und Kugelamphorenkultur. – In / V: M. Buchwaldek, C. Strahm (eds. / ur.), *Die kontinentaleuropäischen gruppen der Kultur mit Schnurkeramik*, Acta Schnurkeramik Symposium 1990, *Praehistorica* 19, 35–41.
- BESSE, M. 2004, Bell Beaker common Ware during the third Millennium Bc in Europe. – In / V: J. Czebreszuk (ed. / ur.), *Similar but different. Bell Beakers in Europa*, 127–148, Poznań.
- BÓNA, I. 1963, The cemeteries of the Nagyrév culture. – *Alba Regia* 2–3, 11–23.
- BÓNA, I. 1965, The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary 1–2. – *Alba Regia* 4–5, 17–63.
- BONDÁR, M. 1994, Eine frühbronzezeitliche Siedlung in Börzönce, Komitat Zala (Vorbericht). – *Zalai Múzeum* 5, 9–19.
- BONDÁR, M. 1995, Early Bronze Age settlement patterns in South-West Transdanubia. – In / V: B. M. Szőke (ed. / ur.), *Archaeology and Settlement History in the Hahót Basin SW-Hungary*, Antaeus 22, 197–268.
- BONDÁR, M. 2003, Kora bronzkori telep Nagykanizsa – Inkey kápolnán (Frühbronzezeitliche Siedlung von Nagykanizsa – Inkey Kapelle). – *Zalai Múzeum* 12, 49–73.
- BORGNA, E., P. CASSOLA GUIDA 2009, Seafarers and Land-Travellers in the Bronze Age of the Northern Adriatic. – In / V: S. Forenbaher (ed. / ur.), *A Connecting Sea: Maritime Interaction in Adriatic Prehistory*, BAR. International Series 2037, 89–104.
- BRANIGAN, K. 1975, The round graves of Levkas reconsidered. – *Annual of the British School at Athens* 70, 37–49.
- BUCHVALDEK, M. 1967, *Die Schnurkeramik in Böhmen*. – Acta Universitatis Carolinae 19.
- BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, K. 2003, Rano naseljevanje južne Istre – Pećinovac kod Okreti (Early settling of southern Istria – Pećinovac near Okreti). – *Histria Antiqua* 11, 55–73.
- CANNARELLA, D. 1974, Il periodo preistorico. – In / V: *Enciclopedia Monografica del Friuli-Venezia Giulia* 3, *La storia e la cultura*, Istituto per l'Enciclopedia Monografica del Friuli venezia Giulia 3/1, 3–58, Udine.
- CANNARELLA, D. 2004, Riflessioni sulla Preistoria del Carso Triestino. – *Quaderni di speleologia e dell'ambiente carsico* 3.
- CANNARELLA, D., C. PITTI 1978–1981, Gli scavi nella caverna Caterina sul Carso Triestino. – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia* 4, 11–32.
- CZEBRESZUK, J., M. SZMYT 2012, Bell Beakers and the cultural milieu of north European plain. – In / V: H. Fokkens, F. Nicolis (eds. / ur.): *Background to Beakers. Inquiries into regional cultural backgrounds of the Bell Beaker complex*, 157–175, Leiden.
- ČEČUK, B., D. RADIĆ 1995, *Vela Špilja. Pretpovijest otoka Korčule, katalog izložbe*. – Dubrovnik 1995.
- ČOVIČ, B. 1978, Velika gradina u Varvari – I dio (slojevi eneolita ranog i sredjeg bronzanog doba) (Velika Gradina im Dorf Varvara, I. Teil). – *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* NS 32, 5–176.
- ČREŠNAR, M., B. TERŽAN 2014a, Uvod v radiokarbonsko datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Introduction to the Radiocarbon Dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia. – In / V: Teržan, Črešnar 2014c, 645–660.
- ČREŠNAR, M., B. TERŽAN 2014b, Absolutno datiranje bronaste dobe na Slovenskem / Absolute Dating of the Bronze Age in Slovenia. – In / V: Teržan, Črešnar 2014c, 661–702.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014c, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40.
- ČUFAR, K., A. VELUŠČEK, B. KROMER 2013, Two decades of dendrochronology in the pile dwellings of the Ljubljansko barje, Slovenia. – In / V: N. Bleicher, H. Schlichtherle, P. Gassmann, N. Martinelli (eds. / ur.), *DENDRO -Chronologie -Typologie -Okologie, Festschrift für ANDRE BILLAMBOZ zum 65. Geburtstag*, 35–40, Freiburg.
- ČUFAR et al. 2010 = K. Čufar, B. Kromer, T. Tolar, A. Velušček 2010, Dating of 4th millennium BC pile-dwellings on Ljubljansko barje, Slovenia. – *Journal of archaeological science* 37/8, 2031–2039.
- ČUKA, M. 2009, Tipološka obrada odabраних ulomaka prapovijesne keramike iz pećine ispod sela Srbani / A typological analysis of selected prehistoric pottery fragments from Pećina ispod sela srbani. – *Histria archaeologica* 40, 13–44.
- DESCHMANN, K. 1875a, Pfahlbautenfunde auf dem laibacher Morast. – *Laibacher Tagblatt*, 28. Juli 1875, 8. Jahrg., Nr. 169, 3–4.

- DESCHMANN, K. 1875b, Der Pfahlbauten auf dem laibacher Moor. – *Laibacher Tagblatt*, 5. August 1875, 8. Jahrg., Nr. 176, 3.
- DESCHMANN, K. 1875c, Die Pfahlbaufunde aus dem Laibacher Moore. – *Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanhalt* 15, 275–284.
- DESCHMANN, K. 1876a, Die bisherigen Pfahlbautenfunde auf dem Laibacher Moore. – *Laibacher Tagblatt*, 19. Oktober 1876, 1–3.
- DESCHMANN, K. 1876b, Die bisherigen Pfahlbautenfunde auf dem Laibacher Moore (Fortsetzung.). – *Laibacher Tagblatt*, 20. Oktober 1876, Nr. 241, 1–3.
- DESCHMANN, K. 1876c, Die bisherigen Pfahlbautenfunde auf dem Laibacher Moore (Schluß). – *Laibacher Tagblatt*, 21. Oktober 1876, 1–2.
- DESCHMANN, K. 1876d, Bericht über die Pfahlbauteaufdeckungen im Laibacher Moore im Jahre 1876. – *Dezemberheft des Jahrg. 1876 d. Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 84, 471–484.
- DESCHMANN, K. 1878, Ueber die vorjährigen Funde im Laibacher Pfahlbau. – *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 8 (1879), 65–82.
- DESCHMANN, K. 1888, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolphinum in Laibach*. – Ljubljana.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1961, Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji / Problem des Neolithikums und Aeneolithikums in Nordwestjugoslawien. – *Opuscula archaeologica* 5, 5–78.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1966, Rezultati arheoloških iskopavanja na području Vinkovačkog muzeja od 1957.–1965. godine. – *Acta Musei Cibalisensis* 1.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1967, Die Ljubljana Kultur. Problem des Substrats, der Genese und der regionalen Typologie. – *Archaeologia Iugoslavica* 8, 1–27.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1979, Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks. – In / V: A. Benac (ed. / ur.), *Praistorija jugoslovenskih zemalja* 3. Eneolit, 267–341, Sarajevo.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1982, Die frühe Vinkovci-Kultur und ihre Beziehungen zu Vučedoler Substrat im Lichte der Ausgrabungen in Vinkovci (1977/78) / Rana Vinkovačka kultura i njen odnos prema vučedolskemu substratu u svjetlu izkopavanja u Vinkovcima 1977.–78. godine. – *Opuscula archaeologica* 7, 7–36.
- DURMAN, A., B. OBELIĆ 1989, Radiocarbon dating of the Vučedol culture complex. – *Radiocarbon* 31/3, 1003–1009.
- DVOŘÁK, P. 1993, Lid se zvoncovitými poháry (Glockenbecherkultur in Mähren). – In / V: V. Podborský et al., *Pravěké dějiny Moravy*, 218–230, 532, Brno.
- ENDRŐDI, A., L. REMÉNYI (eds. / ur.) 2016, *A Bell Beaker settlement in Albertfalva, Hungary (2470–1950 BC)*. – Budapest.
- FORENBAHER, S. 2013, Small but special: the island of Palagruža in the 3rd millennium BC Adriatic. – In / V: E. Starnini (ed. / ur.), *Unconformist Archaeology: Papers in Honour of Paolo Biagi*, BAR. International Series 2528, 89–99.
- FORENBAHER, S. 2018a, Ljubljana i Cetina: lončarski stilovi 3. tisućljeća prije Krista na prostoru istočnoga Jadrana / Ljubljana and Cetina: Pottery Styles of the Third Millennium BC in the Eastern Adriatic. – *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 35, 113–157.
- FORENBAHER, S. 2018b, *Special Place, Interesting Times: the Island of Palagruža and Transitional Periods in Adriatic Prehistory*. – Oxford.
- FORENBAHER, S., T. KAISER (eds. / ur.) 2008, *Grapčeva špilja Pretpovijesni stan, tor i obredno mesto: rezultati arheološkog istraživanja 1996. Godine*. – Split.
- FORENBAHER, S., P. VRANJICAN 1985, Vaganačka pećina. – *Opuscula archaeologica* 10, 4–21.
- FORENBAHER et al. 2010 = S. Forenbaher, T. Kaiser, S. Frame 2010, Adriatic Neolithic Mortuary Ritual at Grapčeva Cave, Croatia. – *Journal of Field Archaeology* 35/4, 337–354.
- FURHOLT, M. 2003, *Die absolutchronologische Datierung der Schnurkeramik in Mitteleuropa und Südskaninavien*. – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 101.
- FURHOLT, M. 2008, Die Złota-Gruppe in Klempolen: ein Beispiel für die Transformation eines Zeichensystems?. – *Germania* 86, 1–27.
- GABROVEC, S. 1971, Stopetdeset let arheologije v Narodnem muzeju. – *Argo* 10, 35–48.
- GILLI, E., E. MONTAGNARI KOKELJ 1993, La grotta dei Cicliami nel Carso Triestino (Materiali degli scavi 1959–1961). – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 7, 65–162.
- GILLI, E., E. MONTAGNARI KOKELJ 1994, La Grotta delle Gallerie nel Carso Triestino. – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 8, 121–194.
- GILLI, E., E. MONTAGNARI KOKELJ 1996, La Grotta degli Zingari nel Carso Triestino (Materiali degli scavi 1961–1965). – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 9, 63–126.
- GILLI, E., G. PETRUCCI, L. SALZANI 2000, L'abitato di Bernardine di Coriano – Albaredo d'Adige (materiali degli scavi 1987–1990). – *Bollettino del Museo Civico di Storia Naturale di Verona* 24, Geologia Paleontologia Preistoria, 99–154.
- GOVEDARICA, B. 1988–1989, O kulturnom i hronološkom položaju nalaza ljubljanske kulture na Jadranskom području (Einiges über die kulturelle und zeitliche Stellung der Funde der Ljubljana-kultur aus dem Adriatischen gebiet). – *Arheološki vestnik* 39–40, (1989), 401–412.
- GOVEDARICA, B. 1989, *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana* (L'âge du bronze ancien dans la région de l'Adriatique de l'est). – *Djela ANUBiH* 67/7.
- GOVEDARICA, B. 2016, The stratigraphy of Tumulus 6 in Shtoj and the appearance of the violin idols in burial complexes of the south Adriatic region. – *Godišnjak Centra za Balkanološka Ispitivanja Akademije Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine* 45, 5–34.
- GRÖMER, K. 2010, *Prähistorische Textilkunst in Mitteleuropa Geschichte des Handwerkes und Kleidung vor den Römern*. – Wien.
- GUŠTIN, M., A. PRELOŽNIK 2015, Gruda Boljevića – Kneževska humka kasnog bakarnog doba / Gruda Boljevića – Princely grave tumulus of the late Copper Age. – In / V: L. Saveljić-Bulatović, M. Guštin, Z. Hincak, *Podgorica. Praistprijske humke i srednjovjekovne nekropole Gruda Boljevića*, 15–47, Podgorica.

- GUŠTIN, M., M. ZORKO 2013, Bronastodobne in druge površinske najdbe iz Bratoncev v Prekmurju / Bronze Age and other surface finds from Bratonci in the Prekmurje region, Slovenia. – *Arheološki vestnik* 64, 27–63.
- HAREJ, Z. 1978, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju (Der Pfahlbau in Parte bei Ig auf dem Moor von Ljubljana). – *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 6, 61–94.
- HAREJ, Z. 1981–1982, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju – Raziskovanja 1978. in 1979. leta (Der Pfahlbau in Parti bei Ig auf dem Moor von Ljubljana – Die Forschungen im Jahre 1978 und 1979). – *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 9–10, 31–99.
- HAREJ, Z. 1987, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju – raziskovanja leta 1981 (Der Pfahlbau in Parti bei Ig auf dem Moor von Ljubljana – Die Forschungen im Jahr 1981). – *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 15, 141–193.
- HARRISON, R., V. HEYD 2007, *The Transformation of Europe in the Third Millennium BC: the example of 'Le Petit-Chasseur I + III' (Sion, Valais, Switzerland)*. – *Præhistorische Zeitschrift* 82/2, 129–214.
- HEYD, V. 2001, *On the earliest Bell Beakers along the Danube*. – In / V: F. Nicolis (ed. / ur.), *Bell Beakers today. Pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe*. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy) 11–16 May 1998, Vol. 2, 387–409, Trento.
- HEYD, V. 2011, Yamnaya groups and tumuli west of the Black sea. – In / V: E. Borgna, S. Müller-Celka (eds. / ur.), *Ancestral landscapes. Burial mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe – Balkans – Adriatic – Aegean, 4th–2nd millennium B.C.)*, Travaux de la maison de l'Orient et de la Méditerranée 58, 535–555.
- HOFFILLER, V. 1933, *Corpus vasorum antiquorum Yougoslavie*, fasc. 1. – Paris.
- HULINA, M., S. FORENBAHER, P. T. MIRACLE 2011, Prapovijesna keramika iz unutrašnjeg dijela Pupićine peći (Iskopavanje 2001. godine) / Prehistoric pottery from the interior section of Pupićina cave (2001 excavation). – *Histria Archaeologica* 42, 137–184.
- ILON, G. (1996): Régészeti adatok Csepreg és vidéke őstörténetéhez (Archaeological data to the prehistory of Csepreg and its vicinity). – In / V: J. Dénes (ur. / ed.): *Tanulmányok Csepreg történetéből (Studies on the history of Csepreg)*, 6–43, Csepreg.
- KERMAN, B. 2014, Pince pri Lendavi / Pince near Lendava. – In / V: Teržan, Črešnar 2014c, 31–63.
- KISS, V. 2012, Central European and Southeastern Alpine Influences upon Western Transdanubia's Early and Middle Bronze Age. – In / V: P. Anreiter et al. (eds. / ur.), *Archaeological, Cultural and Linguistic Heritage*, *Archaeolingua* 25, 321–335.
- KLASINC et al. 2010 = R. Klasinc, M. Ravnik, J. Kusetič, M. Jančar, S. Vučković 2010, *Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanj na najdišču Špica*. – Unpublished Report / Neobjavljeno poročilo, Kranj 2010 (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Ljubljana).
- KLEIJNE, J. 2019, *Embracing Bell Beaker. Adopting new ideas and objects across Europe during the later 3rd millennium BC (c. 2600–2000 BC)*. – Leiden.
- KOROŠEC, J. 1946, Pećina Hrustovača, novi lokalitet Slavonske kulture. – *Glasnik državnog muzeja u Sarajevu*, NS, *Društvene nauke* 1.
- KOROŠEC, P. 1956, Nekaj novih podatkov o slavonski kulturi na področju Jadranske obale. – *Arheološki vestnik* 7, 369–383.
- KOROŠEC, P. 1958–1959, Kulturna opredelitev materialne kulture na koliščih pri Igu. – *Arheološki vestnik* 9–10, 94–107.
- KOROŠEC, P. 1960–1961, Razprostranjenost slavonske kulturne grupe. – *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 15–16 (1961), 141–150.
- KOROŠEC, P. 1962, Neka pitanja oko eneolita Dalmacije. – *Arheološki radovi i razprave* 2, 213–238.
- KOROŠEC, P. 1964, Poročilo o površinskih najdbah novega kolišča na "Partih" pri Igu. – *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 1, 47–57.
- KOROŠEC, P. 1973, Eneolit Slovenije. – *Arheološki vestnik* 24, 167–216.
- KOROŠEC, P. 1974, La fine dell'Eneolitico e l'inizio dell'età del Bronzo nelle regioni delle Alpi sudorientali. – *Preistoria Alpina* 10, 67–72.
- KOROŠEC, P., J. KOROŠEC 1969, Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju / Fundgut der Pfahlbausiedlungen bei Ig am Laibacher Moor. – *Arheološki katalogi Slovenije* 3.
- KOS, J. 1978, Za stoletnico prvih arheoloških izkopavanj na Ljubljanskem barju. – *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 6, 43–59.
- KRŽIŠNIK, D. 2014, *Raziskave arheološkega lesa s koliščarske naselbine Dušanovo na Ljubljanskem barju*. – Master thesis / Magistrska naloga, Oddelek za lesarstvo, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani (unpublished / neobjavljeno).
- KULCSÁR, G., 2009, *The Beginnings of the Bronze Age in the Carpathian Basin. The Makó-Kosihy-Čaka and the Somogyvár-Vinkovci cultures in Hungary*. – *Varia archaeologica Hungarica* 23.
- KULCSÁR, G. 2013, Glimpses of the third Millennium BC in the Carpathian Basin. – In / V: A. Anders, G. Kalla, V. Kiss, G. Kulcsar, G. V. Szabo (eds. / ur.), *Moments in Time. Papers Presented to Pal Raczky on His 60th Birthday*, *Ősregészeti tanulmányok / Prehistoric Studies* 1, 643–659.
- LEBEN, F. 1967, Stratigrafija in časovna uvrstitve jamskih najdb na Tržaškem Krasu (Stratigraphie und zeitliche Einreihung der Höhlfundestätten auf dem Triester Karst). – *Arheološki vestnik* 18, 43–109.
- LEGGHISSA, E. 2015, Način okraševanja keramike ljubljanske kulture in pramenaste keramike – eksperimentalna arheologija / Decorating the pottery of the Ljubljana culture and the Litzen pottery – an experimental archaeology case study. – *Arheološki vestnik* 66, 275–292.
- LEGGHISSA, E. 2017, *Dežmanova kolišča pri Igu in njihovo mesto v pozni bakreni in zgodnji bronasti dobi (The Dežman (Deschmann) pile dwellings near Ig in the Late Copper and Early Bronze ages)*. – PhD thesis / Doktorsko delo. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (unpublished / neobjavljeno).
- LEGGHISSA, E. 2018, Od prve fotografije do prve radiokarbonske datacije. Vučedolska koliščarska naselbina na Ljubljanskem barju (From the first photo to the first radiocarbon date. A Vučedol pile dwelling site in the

- Ljubljansko barje). – In / V: M. Črešnar, M. Vinazza (eds. / ur.) *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem. Zbornik prispevkov v čast Bibi Teržan*, 39–52, Ljubljana. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610600855>
- LEGHISSE, E., F. BERNARDINI, V. KISS 2018, Prehistoric contacts along the amber route based on non-destructive ceramic analyses. – In / V: Ž. Šmit, D. Pavlovič (eds. / ur.), *Book of abstracts. 6th BSA, 6th Balkan Symposium of Archaeometry 2018*, Ljubljana, Slovenija, September 25.–28., 36, Ljubljana.
- LEGHISSE et al. 2020 = E. Leghisse, Z. Kasztovszky, V. Szilágyi, I. Harsányi, A. De Min, F. Princivale, M. Montagnari Kokelj, F. Bernardini 2020, Late-Copper-Age decorated bowls from the Trieste Karst (north-eastern Italy): what can typology, technology and non-destructive chemical analyses tell us on local vs. foreign production, exchange systems and human mobility patterns?. – *Quaternary international*, 20 February 2020, vol. 539, 92–104 (in print / v tisku).
- LEMERCIER, O. 2004, Explorations, implantations et diffusions : le phenomene campaniforme en France mediterrannee. – *Bulletin de la Société préhistorique française* 101/2, 227–238.
- LEMERCIER et al. 2003 = O. Lemerrier, V. Leonini, P. Tramoni, R. Furestier 2003, Campaniformes insulaires et continentaux de France et d'Italie méditerranéennes. Relations et échanges entre Corse, Sardaigne, Toscane et Midi français dans la seconde moitié du troisième millénaire avant notre ère. – In / V: *Corse et Sardaigne préhistoriques*, 241–251.
- LONZA, B. 1973–1974, Relazione sugli scavi nella grotta Cotariova. – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia* 2, 47–68.
- LOŽAR, L. 1941, Študije o Ljubljanski kulturi. – *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 22, 1–35.
- LUTOVAC, P. 2017, Nalazi iz tumula u selu Kujava kod Danilovgrada (Finds from tumuli in the village Kujava near Danilovgrad). – *Godišnjak. Centar za balkanološka ispitivanja ANUBIH* 46, 55–75.
- MANDIĆ, M. 1939, Prethodni isveštaj o započetom iskapanju u Hrustovačkoj pećini kod Bos. Vrpolja (Vorläufiger Bericht über die begonnene Ausgrabung der Höhle "Hrustovača bei Bos. Vrpolje (Bez. Ključ, Nordwestbosnien). – *Glasnik Zemaljskog muzeja Kraljevine Jugoslavije* 51(1940), 65–72.
- MARAN, J. 1998, Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jahrtausend v. Chr. – *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 53.
- MARAN, J. 2007, Seaborne Contacts between the Aegean, the Balkans and the Central Mediterranean in the 3rd Millennium BC – The Unfolding of the Mediterranean World. – In / V: I. Galanaki, H. Tomas, Y. Galanakis, R. Laffineur (eds. / ur.), *Between the Aegean and Baltic Seas: Prehistory across Borders. Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe*, University of Zagreb, 11–14 April 2005, *Aegaeum* 27, 3–21.
- MARIJANOVIĆ, B. 1978, Fragment eneolitske keramike iz Badnja. – *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* NS 32, 177–180.
- MARIJANOVIĆ, B. 1991, Ljubljanska kultura na istočnoj Jadranskoj obali. – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 84, 215–245.
- MARIJANOVIĆ, B. 2003, *Eneolitik i eneolitičke kulture u Bosni i Hercegovini*. – Mostar.
- MARKOVIĆ, Č. 1974, The Stratigraphy and Chronology of the Odmut Cave. – *Archaeologia Iugoslavica* 15, 7–12.
- MARKOVIĆ, Z. 1978, Rudina, Koprivnička Rijeka, Koprivnica – naselje kasne vučedolske kulture. – *Arheološki pregled* 20, 22–25.
- MARKOVIĆ, Z. 1981, Vučedolska kultura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (The Vučedol Culture in North-Western Croatia). – *Arheološki vestnik* 32, 219–290.
- MARKOVIĆ, Č. 1985, *Neolit Crne Gore*. – Beograd.
- MAROVIĆ, I. 1980, Sinjska regija u prahistoriji (La région de Sinj dans la préhistoire). – In / V: Ž. Rapanić (ed. / ur.), *Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka*. Znanstveni skup, Sinj, 3–6. VI 1980, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 8, 26–63.
- MAROVIĆ, I. 1991, Istraživanja kamenih gomila Cetinske kulture u srednjoj Dalmaciji. – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 84, 15–214.
- MARZOLINI, G. 1969, La grotta n. 1 di Visogliano. – *Annali del gruppo Grotte dell'Associazione XXX Ottobre. Sezione di Trieste del Club Alpino Italiano* 3, 83–88.
- MARZOLINI, G., 1970, La grotta dell'Edera. – *Annali del gruppo Grotte dell'Associazione XXX Ottobre. Sezione di Trieste del Club Alpino Italiano* 4, 19–35.
- MARZOLINI, G. 1978–1981, La Grotta del Pettine di Gabrovizza (Carso Triestino). – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia* 4, 33–43.
- MENGHIN, O. 1925, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa. Von den Anfängen bis um 500 vor Christi*. – Wien.
- MENGHIN, O. 1931, *Weltgeschichte der Steinzeit*. – Wien 1931.
- MILOGLAV, I. 2016, *Keramika u Arheologiji. Lončarstvo vučedolske kulture na vinkovačkom području / Ceramics in Archaeology. Pottery of the Vučedol Culture in the Vinkovci Region*. – Vinkovci, Zagreb.
- MILOŠEVIĆ, A., B. GOVEDARICA 1986, Otišić, Vlaka. Praistorijsko nalazište u Vrtači I. – *Godišnjak. Centar za Balkanološka Ispitivanja ANUBIH* 24, 51–71.
- MIRACLE, P. T., S. FORENBAHER 2006, *Prehistoric herders of northern Istria. The archaeology of Pupićina cave 1 / Pretpovijesni stočari sjeverne Istre. Arheologija Pupićine peći 1*. – *Arheološki muzej Istre. Monografije i katalozi* 14.
- MONTAGNARI KOKELJ, E., A. CRISMANI 1997, La Grotta del Mitreo nel Carso triestino. – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia* 10, 7–98.
- MONTAGNARI KOKELJ, E., T. GREIF, E. PRESELLO 2002, La Grotta Cotariova nel Carso triestino (Italia nord-orinetale). Materiali ceramici degli scavi 1950-70 / The Grotta Cotariova in the Trieste Karst (North-Eastern Italy). The pottery of the 1950-70 excavations. – *Aquileia Nostra* 73, 37–190.
- MOTTES, E. 2001, *Bell Beakers and beyond: flint daggers of northern Italy between technology and typology*. – In / V: F. Nicolis (ed. / ur.), *Bell Beakers today. Pottery, people,*

- culture, symbols in prehistoric Europe*. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy) 11–16 May 1998, Vol. 1, 519–545, Trento.
- MOTTES, E., F. NICOLIS 1998, Aspetti culturali del bicchiere campaniforme in Trentino. – In / V: F. Nicolis, E. Mottes (eds. / ur.), *Simbolo ed enigma. Il bicchiere campaniforme e l'Italia nella preistoria europea del III millennio a.C.*, 73–79, Trento.
- MÜLLER, J. 2001, Soziokulturelle Studien zum Jung- und Spätneolithikum im Mittelbe-Saale-Gebiet 84100–2700 v. Chr. Eine sozialhistorische Interpretation prähistorischer Quellen. – *Vorgeschichtliche Forschungen* 21.
- MÜLLER, J. 2013, I vasi campaniforme. Il mosaico di una rete. – In / V: R. de Marinis (ed. / ur.), *Letà del Rame e la pianura padana e le alpi al tempo di Ötzi*, 483–502, Brescia.
- NICOLIS, F. 1998a, Un nuovo aspetto ceramico tra età del rame e età del Bronzo nell'Italia settentrionale. – *Rivista di Scienze Preistoriche* 49, 447–468.
- NICOLIS, F. 1998b, Alla periferia dell'impero: il bicchiere campaniforme nell'Italia settentrionale. – In / V: F. Nicolis, E. Mottes (eds. / ur.), *Simbolo ed enigma. Il bicchiere campaniforme e l'Italia nella preistoria europea del III millennio a.C.*, 46–68, Trento.
- PARZINGER, H. 1984, Die Stellung der Uferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultursystem der mittleren Donauländer (Mesto kolišč Ljubljanskega barja v eneolitiku in zgodnji bronasti dobi srednjega Podonavja). – *Arheološki vestnik* 35, 13–75.
- PERINI, R. 1972, Il deposito secondario n. 3 dei Montesei di Serse. Contributo alla conoscenza del Bronzo Antico nella Regione Trentino - Alto Adige. – *Preistoria Alpina, Rendiconti della Società di Cultura preistorica Trentina* 8, 7–30.
- PEŠKA, J., M. KALÁBEK 2012, Prvotní informace o pohřebišti KZP s bohatými hroby z Hulína-Pravčic 2 na východní Moravě. – In / V: *Sborník příspěvků z konference Otázky neolitu a eneolitu našich zemí Vranov nad Dyjí*, 29. 9.–3. 10. 2008, SBFFBU M 17, 271–282, Brno.
- PITTIONI, R. 1954, *Urgeschichte des Österreichischen Raumes*. – Wien.
- PRIMAS, M. 1996, *Velika Gruda 1. Hügelgräber des frühen 3. Jahrtausends v. Chr. Im Adriagebiet – Velika Gruda, Mala Gruda und ihr Kontext*. – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 32.
- RADIĆ ROSSI, I. 2011, *Problematika prapovijesnih i antičkih arheoloških nalazišta u hrvatskom podmorju (Problematics of the Prehistoric and Classical Antiquity Archaeological Sites from the Croatian Undersea)*. – PhD thesis / Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru (unpublished / neobjavljeno).
- RAJKOVIĆ, D., J. BALEN 2016, *Sarvaš – Neolitičko i eneolitičko naslje 2 / Sarvaš – Neolithic and Eneolithic Settlement 2*. – Osijek.
- RUTTKAY, E. 2003, Das endneolithische Hügelgrab von Neusiedl am See, Burgenland. Zweite Vorlage – Teil II. Kulturgeschichtliche Aspekte des Zentralgrabes. – In / V: E. Jerem, P. Raczky (eds. / ur.), *Morgenrot der Kulturen Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*, *Archaeolingua* 15, 445–474.
- SACKEN von, E. 1876, Die Pfahlbau im Laibacher Moore. – *Mittheilungen der k.k. Central-Commission* 2, 24–34.
- SMOLE, M. 1983, Dežmanovi zapisi o odkrivanju mostišč na Ljubljanskem barju. – *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 11, 143–170.
- SRDOČ et al. 1977 = D. Srdoč, A. Sliepčević, B. Obelić, N. Horvatinčić 1977, Ruder Bošković Institute Radiocarbon Measurements IV. – *Radiocarbon* 19/3, 465–475.
- STACUL, G. 1971–1972, Scavo nella Grotta del Mitreo presso San Giovanni al Timavo. – *Atti dei Civici musei di storia ed arte di Trieste* 7, 35–60.
- STACUL, G. 1976, La Grotta del Mitreo presso San Giovanni di Duino. – In / V: *Studi Monfalconesi e Duinati. Atti della giornata di studio di Monfalcone 1976*, *Antichità Altoadriatiche* 10, 29–38.
- STARE, V. 1992, Arheološki depo Narodnega muzeja, Razvoj in urejevanje. – *Argo* 32–34, 34–41.
- STRAHM, C. 1998, Il bicchiere campaniforme: fenomeno e cultura. – In / V: F. Nicolis, E. Mottes (eds. / ur.), *Simbolo ed enigma. Il bicchiere campaniforme e l'Italia nella preistoria europea del III millennio a.C.*, 21–44, Trento.
- SZMYT, M. 1996, Globular Amphora Culture in Eastern Europe. Present state of research and possibilities for future studies. – In / V: A. Koško (ed. / ur.), *Eastern exodus of the Globular Amphora culture people*, *Baltic-Pontic Studies* 4, 3–27.
- SZMYT, M. 2010, *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2950–2350 BC*. – *Baltic-Pontic Studies* 8.
- ŠAVEL, I., S. SANKOVIČ 2010, *Za Raščico pri Krogu I/II*. – Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije 13. [https://www.zvkds.si/sites/www.zvkds.si/files/uploads/files/publication/13_zarascico_pri_krogu.pdf].
- ŠINKOVEC, I. 2014, *Kolo: 5200 let / Wheel: 5200 years. Vodnik po razstavi / exhibition guide*. – Ljubljana.
- TASIĆ, N. (ed. / ur.) 1984, *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans (Kultura ranog bronzanog doba Karpatskega basena i severnog Balkana)*. – *Balcano-Pannonica* 22.
- TÓTH, K. 2001, Kora Bronzkori Települérszlet Csongrád Határában. – *MFME Studia Archaeologica* 7, 115–160.
- TRAMPUŽ OREL, N., D. J. HEATH, D. 2008, Copper finds from the Ljubljansko barje (Ljubljana Moor) – a contribution to the study of prehistoric metallurgy / Bakrene najdbe z Ljubljanskega barja – prispevek k študijam prazgodovinske metalurgije. – *Arheološki vestnik* 59, 17–29.
- TUREK, J. 2006, Obdobje zvoncovitých pohárů v Evropě. – *Archeologie ve středních Čechách* 10, 275–368.
- TUREK, J. 2013, Echoes and Traditions of the Bell Beaker Phenomenon. – In / V: M. Bartelheim, J. Peška, J. Turek (eds. / ur.), *From Copper to Bronze Cultural and Social Transformations at the Turn of the 3rd/2nd Millennia B.C. in Central Europe*, *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas* 74, 9–23.
- TUREK, J. 2015, Bell Beaker stone wrist-guards as symbolic male ornament. The significance of ceremonial warfare in 3rd millennium BC central Europe. – In / V: M. Pilar Prieto Martínez, L. Salanova (eds. / ur.), *The Bell beaker transition in Europe: mobility and local evolution during the 3rd millennium BC*, 28–40, Oxford.
- TURK et al. 1992 = I. Turk, A. Bavdek, V. Perko, M. Culiberg, A. Šercelj, J. Dirjec, P. Pavlin 1992, *Acijev spodmolo*

- pri Petrinjah, Slovenija (Die Höhle Acijev spodmol bei Petrinje, Slowenien). – *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolitika v Sloveniji* 20, 27–48.
- TURK et al. 1993 = I. Turk, Z. Modrijan, T. Prus, M. Culiberg, A. Šercelj, V. Perko, J. Dirjec, P. Pavlin 1993, Podmol pri Kastelcu – novo večplastno arheološko najdišče na Krasu, Slovenija (Podmol near Kastelec – A New Multi-layered Archaeological Site on the Karst in Slovenia). – *Arheološki vestnik* 44, 45–96.
- VELUŠČEK, A. 2014, Absolutna kronologija slovenskega neo- in eneolitika – prispevek za razpravo / Absolute chronology of the Slovenian Neo- and Eneolithic – contribution to the discussion. – In / V: Teržan, Črešnar 2014c, 629–644.
- VELUŠČEK, A. 2019, Kolišča na Ljubljanskem barju in UNESCO. – In / V: B. Djurić, B. Teržan (eds. / ur.). *Arheološka dediščina Slovenije od osamosvojitve. Varovanje in prezentacija. Posvet ob evropskem letu kulturne dediščine 2018*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, I. razred in Slovensko arheološko društvo, 22. november 2018, Ljubljana, Razprave 38.
- VELUŠČEK, A., K. ČUFAR 2002, Dendrokronološke raziskave kolišč na Ljubljanskem barju – stanje 2001. – *Arheološki vestnik* 53, 59–67.
- VELUŠČEK, A., K. ČUFAR 2003, Založnica pri Kamniku pod Krimom na Ljubljanskem barju – naselbina kulture Somogyvár-Vinkovci / Založnica near Kamnik pod Krimom on the Ljubljansko barje (Ljubljana Moor) – a settlement of Somogyvár-Vinkovci Culture. – *Arheološki vestnik* 54, 123–158.
- VELUŠČEK, A., K. ČUFAR 2014, Kolišča na Ljubljanskem barju (Pile-dwellings at Ljubljansko barje). – In / V: S. Tecco Hvala (ed. / ur.). *Studia Praehistorica in Honorem Janez Dular*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 30, 39–64. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503651>
- VELUŠČEK, A., K. ČUFAR, T. LEVANIČ 2000, Parte-Iščica, arheološke in dendrokronološke raziskave (Parte-Iščica, archaeological and dendrochronological investigations). – *Arheološki vestnik* 51, 83–107.
- VELUŠČEK, A., B. TOŠKAN, K. ČUFAR 2011, Zaton kolišč na Ljubljanskem barju (The decline of pile-dwellings at Ljubljansko barje). – *Arheološki vestnik* 62, 51–82.
- VELUŠČEK et al. 2004 = A. Velušček, K. Čufar, M. Culiberg, B. Toškan, J. Dirjec, V. Malez, F. Janžekovič, M. Govedič 2004, Črešnja pri Bistri, novoodkrito kolišče na Ljubljanskem barju (Črešnja pri Bistri, a newly discovered pile-dwelling settlement in the Ljubljansko barje). – *Arheološki vestnik* 55, 39–54.
- VITAL, J., F. CONVERTINI, O. LEMERCIER (eds. / ur.) 2012, *Composantes culturelles et premières productions céramiques du Bronze ancien dans le Sud-Est de la France. Résultats du Projet Collectif de Recherche 1999–2009*. – BAR. International Series 2446.
- VLADÁR, J. 1962, Nagyrévske sídlisko v Čake (Nagyréver Siedlung in Čaka). – *Slovenská Archeológia* 10/2, 319–340.
- VOLLMANN, D. 2009, Der Makó-Kosihy-Čaka-Komplex und die früheste Nagyrév-Kultur an Donau und Theiß. – In / V: V. Becker, M. Thomas, A. Wolf-Schuler (eds. / ur.). *Zeiten – Kulturen – Systeme. Gedenkschrift für Jan Lichardus*, 271–287, Langenweißbach.
- WILLVONSEDER, K. 1940, Funde des Kreises Vučedol-Laibach in Oesterreich. – *Serta Hoffleriana. Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* NS 18–21 (1937–1940), 11–23.
- WŁODARCZAK, P. 2006, *Kultura Ceramiki Sznurowej na Wyżynie Małopolskiej*. – Kraków.
- ZAGARČANIN, M. 2016, Mogila na rake – Kneževski tumul iz ranog bronzanog doba / “Mogila na rake” – Princely tumulus from the early bronze age. – *Zbornik radova Nova antička Duklja* 7, 7–20.

Kulturna in časovna umestitev poznobakrenodobne ljubljanske kulture na Dežmanovih koliščih pri Igu

PREGLED RAZISKAV LJUBLJANSKE KULTURE

Izraz *ljubljska kultura* (nem. *Laibachkultur*) je uvedel Oswald Menghin v tridesetih letih prejšnjega stoletja.¹ S tem pojmom je zajel vse odkrite najdbe s kolišč na Ljubljanskem barju, ki v starejši fazi odsevajo vplive badenske kulture, v mlajši pa kulture vrvičaste keramike.² Izraz sta v štiridesetih letih prejšnjega stoletja prevzela Kurt Willvonseder³

in Rajko Ložar⁴ za označevanje celotnega sklopa najdb s kolišč v okolici Iga, ki jih je v sedemdesetih letih 19. stoletja raziskal Dragotin Dežman (Karl Deschmann) in so v literaturi danes znana pod imenom Dežmanova kolišča (*sl.* 1).

Med prve obširnejše obravnave najdb z Dežmanovih kolišč sodi Ložarjeva študija o ljubljanski keramiki, ki je izšla leta 1941 v *Glasniku muzejskega društva za Slovenijo*.⁵ Ložar je v svoji študiji izpostavil predvsem podobnosti izžanskih najdb z repertoarjem najdb kulture kroglastih amfor, ki ji je

¹ Menghin 1931.

² Menghin 1925, 763; Menghin 1931, 54.

³ Willvonseder 1940, 30.

⁴ Ložar 1941.

⁵ *Ib.*

pripisal pomembno vlogo pri formiranju *ljubljske kulture*.⁶ V petdesetih letih prejšnjega stoletja je o najdbah z Dežmanovih kolišč in njihovi kulturni pripadnosti izšla obsežna razprava izpod peresa Paole Korošec.⁷ Po tipoloških značilnostih keramike jih je razdelila v dve skupini, ki naj bi predstavljali dve časovni stopnji. Po njeni razdelitvi so za prvo, starejšo skupino, ki jo je poimenovala Ig I, značilne posode, kot so amfore, vrči in sklede na nogah, okrašene predvsem z navadnimi in brazdastimi vrezji; vzporejala pa jo je z badensko-pécelsko kulturo.⁸ V drugo, mlajšo skupino, poimenovano Ig II, je uvrstila skodele, posode na votlih nogah in polkroglaste sklede z odebeljenim ustjem, okrašene predvsem z vtisnjeno ovito nitjo in vbodi,⁹ in jo primerjala z mlajšo fazo kulture zvončastih čaš v Avstriji (tip Ragelsdorf-Oggau-Loretto) ter starejšo fazo unjetiške kulture; datirala pa jo je v starejšo bronasto dobo.¹⁰ S skupino Ig II je pozneje povezala tudi najdbe z arheoloških (jamskih) najdišč srednje Dalmacije in severnega Jadrana.¹¹

Podobno kot Korošceva je tudi Stojan Dimitrijević v šestdesetih letih razdelil najdbe z Iga na dve kronološki fazi.¹² Starejšo (Ljubljansko barje I) je opredelil v okviru vučedolske kulture, mlajšo (Ljubljansko barje II) je pripisal ljubljanskemu faciesu licenske keramične kulture in zanjo uporabil izraz *ljubljska kultura*, vendar ne v smislu Menghinove opredelitve, temveč jo je interpretiral kot rezultat spoja elementov vučedolske kulture, kulture zvončastih čaš in licenske kulture.¹³ Prodoru vučedolske kulture na območje Ljubljanskega barja (Ljubljansko barje I je pozneje preimenoval v stopnjo C poznovučedolske kulture¹⁴) naj bi sledil prodor vplivov kulture zvončastih čaš, ki naj bi pripomogel k nastanku *ljubljske kulture*. Ta naj bi bila sprva še sočasna z vučedolsko, nato pa naj bi prevladala in se razširila vse do srednje Dalmacije, vključno s Hvarom.¹⁵ Časovno jo je vzporejal z vinkovško kulturo, ki jo je opredelil

na podlagi izkopavanj na najdišču Trznica-Hotel v Vinkovcih.¹⁶

V okviru *ljubljske kulture* je Dimitrijević ločil dva regionalna tipa: *alpskega* in *jadranskega*.¹⁷ K najdiščem *alpskega tipa ljubljanske kulture* je poleg Dežmanovih kolišč na Ljubljanskem barju prišteval še Linz-Scharlinz v Zgornji Avstriji,¹⁸ Vinomer pri Metliki in Hrustovačo pri Sanskem Mostu, kjer so bili najdeni posamezni fragmenti podobne keramike.¹⁹ Med značilnostmi alpske variante je navedel uporabo nazobčanega koleščka pri okraševanju posod, kar je značilno tudi za kulturo zvončastih čaš; redkeje se pojavlja vrezovanje, brazdasto vrezovanje in žigosanje.²⁰ Jadranskemu tipu *ljubljske kulture* je pripisal najdišča od tržaške obale vse do Črne gore. Med njenimi značilnostmi omenja npr. trebušaste posode s subkutanimi ušesci. *Ljubljansko kulturo* je podobno kot vinkovško označil za postvučedolski zgodnjebronastodobni kulturni pojav, ki črpa svoje izvore v vučedolski kulturi in kulturi zvončastih čaš.²¹

Pri objavi rezultatov izkopavanj v Vinkovcih v letih 1977–1978 je Dimitrijević vinkovško kulturo razdelil na tri razvojne stopnje. Po tej shemi je poznoklasični stopnji vučedolske kulture sledila najzgodnejša faza (Vinkovci A1), ki jo je časovno vzporejal s pozno vučedolsko fazo (stopnjo C vučedolske kulture).²² Mlajšo fazo vinkovše kulture (Vinkovci A2) pa je vzporejal z *ljubljsko kulturo* na osnovi primerjave v Vinkovcih odkritega fragmenta posode s podobnimi najdbami z Dežmanovih kolišč, ki jih je pripisal t. i. alpski varianti *ljubljske kulture*.²³

Hermann Parzinger je najdbe s kolišč pri Igu v okviru svoje kronološke sheme kolišč Ljubljanskega barja razdelil na tri skupine (Ig a, b in c), ki si časovno sledijo.²⁴ Najdbe stopnje Ig a je vzporejal predvsem s keramičnimi najdbami, značilnimi za kulture Makó-Jevišovice-Vučedol; stopnjo Ig b (*ljubljsko kulturo*) je opredelil v starejši del

⁶ Ib., 21–27, 34.

⁷ Korošec 1958–1959.

⁸ Ib., 102, 104.

⁹ Ib., 96, 97.

¹⁰ Ib., 99 ss, 102, 104; glej tudi Korošec 1960–1961.

¹¹ Korošec 1962, 214 ss, 231; delitev na skupini Ig I in Ig II je P. Korošec obdržala tudi v kasnejših objavah brez bistvenih sprememb (glej npr. Korošec, Korošec 1969; Korošec 1973).

¹² Dimitrijević 1961.

¹³ Ib., 60, 61.

¹⁴ Dimitrijević 1966.

¹⁵ Dimitrijević 1961, 63.

¹⁶ Dimitrijević 1966, 34.

¹⁷ Dimitrijević 1967.

¹⁸ Najdba, pripisana *ljubljski kulturi*, je bolj primerljiva z najdbami kulture vrvičaste keramike (glej Pittioni 1954, Abb. 167: 54).

¹⁹ Dimitrijević 1967, 8 ss.

²⁰ Ib., 10; za okras "žigosanja nazobčanega koleščka" glej Leghissa 2015.

²¹ Ib., 10–11.

²² Dimitrijević 1982, 15–16.

²³ Ib., 18, 20.

²⁴ Parzinger 1984. Stopnjo Ig c je opredelil v čas zgodnje bronastodobne kulture s pramenasto keramiko.

zgodnje bronaste dobe in jo primerjal s kulturami Vinkovci, Kosihy-Čaka, Hatvan, Nagyrév, Kisapostag in Nitra.²⁵ Preučil je tudi načine okraševanja, še posebno brazdasto vrezovanje in "odtiskovanje z ovito nitjo", ki sta po Paoli in Josipu Korošču ena od pglavitnih značilnosti za ločevanje skupin Ig I in Ig II (brazdasti vrez je značilen za Ig I, "odtiskovanje z ovito nitjo" pa za Ig II). Za Parzingerja je bilo ključnega pomena, da način odtiskovanja z ovito nitjo posnema motive iz repertoarja okrasov brazdastega vreza. Na tej osnovi je sklepal, da je na Ljubljanskem barju potekal nepretrgan razvoj iz vučedolske v *ljubljsko kulturo*.²⁶ Menil je, da ni upravičeno govoriti o skupinah Ig I in Ig II, temveč le o "kronoloških stopnjah", ki sta časovno zaporedni in genetično povezani.²⁷

O *ljubljski kulturi* je v osemdesetih letih izšla študija Blagoja Govedarice, v kateri obravnava zgodnjo bronasto dobo jadranskega primorja.²⁸ Po njegovem mnenju so že v starejši fazi izanskih kolišč (stopnja Ig I po P. Korošec) obstajale tesne povezave med Ljubljanskim barjem in Tržaškim Krasom, ki so izrazitejše v času faze Ig II. Dimitrijevičevo alpsko varianto *ljubljske kulture* je preimenoval v *klasično ljubljansko kulturo*, jadransko varianto pa v *srednjejadranski tip*.²⁹ H klasični *ljubljski kulturi* prišteva še najdbe iz tržaških jam in z nekaterih najdišč v Istri ob jadranski obali (med njimi Vaganačko pečino) ter v severozahodni Bosni.³⁰ Na podlagi analize stratigrafskih podatkov z najdišč na Tržaškem Krasu (npr. Grotta del Mitreo/Mitrejeva jama, Grotta degli Zingari/Ciganska jama in Grotta Tartaruga/Želvina jama pri Briščikih) je ločil starejšo in mlajšo fazo klasične *ljubljske kulture*. Klasično *ljubljsko kulturo* je datiral v čas po vučedolski kulturi in pred nastopom zgodnje bronaste dobe (oz. Bd A po Reinecku).³¹ *Srednjejadranski tip ljubljanske kulture* je glede na podobnosti v oblikovanju in krašenju keramičnih posod časovno vzporejal s starejšo fazo klasične *ljubljske kulture*.³² V mlajšo fazo pa je, podobno kot že Dimitrijevič,³³ opredelil tudi najdišča na južnem Jadranu, kot so

gomile v Rubežu, Mali Grudi in jami Odmuť.³⁴ Problematičnost njegove delitve *ljubljske kulture* na dve fazi je v tem, da temelji na stratigrafiji tržaških jamskih najdišč, kjer je bilo ločevanje posameznih plasti zelo težavno. V istih arbitrarnih odsekih namreč skupaj nastopajo najdbe, ki kažejo vplive vučedolske kulture, in najdbe, opredeljene v okvir ljubljanske, cetinske in tudi bronastodobne kaštelirske kulture.³⁵

Novejši pogled na 3. tisočletje pr. Kr. sta prispevala Margarita Primas z objavo izkopavanj gomile Velika Gruda in revizije najdb iz gomile Mala Gruda³⁶ ter Joseph Maran v študiji o kulturnih spremembah na grških tleh in Kikladih v poznem 3. tisočletju pr. Kr.³⁷ Primasova je črnogorske gomile glede na radiokarbonske datume, med katerimi je eden z razponom 3081–2886 cal BC (1 σ),³⁸ vzporejala z zgodnjo vučedolsko fazo po Dimitrijeviću, in ne s poznovučedolskim horizontom v Podonavju in jugovzhodnoalpskem prostoru.³⁹ Analogije za najdbe iz Velike in Male Grude je našla na Bližnjem vzhodu oz. v vzhodnem Sredozemlju ter na Balkanskem in Apeninskem polotoku.⁴⁰ Maran je v okviru svoje kronološke sheme opredelil pozno vučedolsko fazo (stopnja C po Dimitrijeviću) v isti čas kot kulture Makó-Kosihy-Čaka ter zgodnjo fazo Somogyvár-Vinkovci. Ta se je obdržala še v t. i. postvučedolski čas, skupaj s skupino Csepel kulture zvončastih čaš (nem. *Glockenbecher-Csepel Kultur*), zgodnjo Nagyrév in *ljubljsko kulturo* na Ljubljanskem barju.⁴¹ Tudi po Maranu grobovi iz gomil Mala in Velika Gruda ter Boljevića Gruda pri Podgorici ne sodijo v čas pozne vučedolske kulture in jih ne obravnava v okviru *ljubljske kulture*, temveč kot t. i. črnogorsko varianto vučedolske kulture.⁴²

³⁴ Govedarica 1989, 178, 188.

³⁵ Glej npr. Stacul 1971–1972; Stacul 1976; Gilli, Montagnari Kokelj 1993; Gilli, Montagnari Kokelj 1994; Gilli, Montagnari Kokelj 1996; Montagnari Kokelj, Crismani 1997; Montagnari Kokelj, Greif, Presello 2002; najdbe iz tržaških jam sem si ogledala na Soprintendenza Archeologia del Friuli Venezia Giulia in Trstu. Na problematičnost Govedaričeve delitve je opozorila tudi Manuela Montagnari Kokelj s sodelavci (glej npr. Gilli, Montagnari Kokelj 1994, 158; glej tudi Forenbaher 2018a, 124).

³⁶ Primas 1996.

³⁷ Maran 1998.

³⁸ Primas 1996, 48 ss, t. 4.2.

³⁹ Ib., 165.

⁴⁰ Ib., 141–162.

⁴¹ Maran 1998, 314–315, 350, t. 82.

⁴² Ib., op. 243; Maran 2007, 8 ss; op. 36.

²⁵ Parzinger 1984, 40, 42 ss.

²⁶ Ib., 45 ss.

²⁷ Ib., 49 ss.

²⁸ Govedarica 1989; nekateri poudarki iz te študije so podani v Govedarica 1988–1989.

²⁹ Govedarica 1988–1989, 403; Govedarica 1989, 25 ss, 94 ss.

³⁰ Govedarica 1989, 28–31.

³¹ Ib., 62.

³² Ib., 39, 94 ss, 102 ss.

³³ Npr. Dimitrijevič 1979, 321.

V zadnjih dveh desetletjih so k natančnemu datiranju koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju velik prispevale interdisciplinarne raziskave Antona Veluščka s sodelavci.⁴³ V objavi najdišča Založnica pri Kamniku pod Krimom sta Velušček in Katarina Čufar keramične najdbe opredelila v okvir kulture Somogyvár-Vinkovci,⁴⁴ kamor naj bi sodilo več kolišč 3. tisočletja pr. Kr. na Ljubljanskem barju (Parte, Dušanovo = Črni graben⁴⁵ ter tudi del najdb z Dežmanovih kolišč⁴⁶). Po dendrokronoloških analizah so kolišča kulture Somogyvár-Vinkovci opredeljena v 25. stoletje pr. Kr., njihov začetek pa seže že v 26. stoletje pr. Kr.⁴⁷ S to kulturno opredelitvijo Založnice in drugih kolišč 3. tisočletja pr. Kr. na Ljubljanskem barju je Velušček s sodelavci odprl vprašanje o upravičenosti obstoja poznovučedolske kronološke faze na Ljubljanskem barju, ki naj bi bila po Dimitrijeviću sočasna zgodnji kulturi Somogyvár-Vinkovci. Ob tem je postavil pod vprašaj tudi odnos med Somogyvár-Vinkovci in *ljubljsko kulturo* ter predlagal možnost, da je slednja starejša od prve.⁴⁸

Med zadnje raziskave *ljubljske kulture* spada študija Staša Forenbaherja,⁴⁹ ki se je v svoji razpravi distanciral od tradicionalnih poimenovanj in opredeljevanj arheoloških kultur in obdobj. Zanj so osnova za opredeljevanje *ljubljske* in *cetinske kulture* "lončarski stili". Tretje tisočletje pr. Kr. tako obravnava glede na lončarske stile in njihove časovne dimenzije.⁵⁰ Alpski in jadranski tip po Dimitrijeviću opredeljuje kot skupen *ljubljsko-jadranski stil*, kamor uvršča najdbe mlajše faze z Dežmanovih kolišč in podobno keramiko z Ljubljanskega barja, slovenskega in Tržaškega Krasa, dveh najdišč v severni Italiji ter vzhodnojadranske obale vse do gomil

⁴³ Velušček, Čufar, Levanič 2000; Velušček, Čufar 2002; Velušček, Čufar 2003; Velušček et al. 2004; Velušček, Toškan, Čufar 2011, itd.

⁴⁴ Velušček, Čufar 2003.

⁴⁵ Poimenovanje kolišča po Velušček 2019, 73.

⁴⁶ Velušček 2014; Velušček, Čufar 2014; podobno kot je že I. Bóna opozoril v šestdesetih letih prejšnjega stoletja (Bóna 1963; 1965).

⁴⁷ Glej npr. Velušček 2014, 638–641; Velušček, Čufar 2014, tab. 2.

⁴⁸ Starejšo datacijo *ljubljske kulture* v primerjavi s kulturo Somogyvár-Vinkovci naj bi nakazovala nesinhronizirana dendrokronološka krivulja ZAL-FRSP2 (Velušček, Čufar 2003, 128, 131–132; Velušček 2014, 240–241). Krivulja za zdaj ostaja nesinhronizirana in zato nezanesljiva za argumentiranje takega datiranja ter možnosti obstoja starejše faze na naselbini.

⁴⁹ Forenbaher 2018a; glej tudi 2018b.

⁵⁰ Forenbaher 2018a, 114–115.

v Črni gori in Albaniji.⁵¹ *Ljubljansko-jadranski stil* datira glede na stratigrafske odnose, kovinske predmete in radiokarbonske datume v prvo polovico 3. tisočletja pr. Kr. Na osnovi datacij črnogorskih gomil je *ljubljsko-jadranski stil* sočasen z *vučedolskim*, ne zgolj s poznim, temveč tudi s klasičnim. Sredi 3. tisočletja pr. Kr. pa naj bi *ljubljsko-jadranskega* zamenjal *cetinski stil*.⁵² Forenbaherjeva distanca do kulturnega opredeljevanja je razumljiva glede na pojmovanje arheoloških kultur v klasičnem, childovskem smislu, to je kot enovitost materialne kulture, obredov pokopavanja, naselbinskih vzorcev, prostora in časa. V tem smislu je *ljubljska kultura* poseben fenomen, za katerega so značilna pretežno jamska najdišča, razširjena na jadranskem območju, čeprav je ta kultura poimenovana po koliščih na Ljubljanskem barju, ki so v naselbinskem in prostorskem smislu posebnost tega fenomena. V prispevku smo se kljub temu odločili ohraniti izraz *ljubljska kultura*, s katerim želimo poudariti enovitost materialne kulture na tem območju tega kulturnega fenomena.⁵³

DEŽMANOVA KOLIŠČA IN PRIPADNOST KERAMIČNIH NAJDB POSAMEZNIH IZKOPAVALNIM ETAPAM

Najdbe z Dežmanovih kolišč predstavljajo največji in najbolj reprezentativen sklop keramike *ljubljske kulture*, zato njihova revizija odpira nov pogled na gradivo in njegovo kronološko-kulturološko mesto tako v ožjem kot v širšem okviru 3. tisočletja pr. Kr. Revizijo članka sem opravila v okviru doktorskega študija in na novo opredelila *ljubljsko kulturo*. V tem prispevku so povzete njene ugotovitve (Leghissa 2017).⁵⁴

⁵¹ Ib., 117, 122, sl. 4; Forenbaher obravnava v okviru *ljubljske kulture* tudi najdbe, ki so po mojem mnenju odraz vplivov vučedolske kulture: npr. sklede na križni in zvezdasti nogi s Tržaškega Krasa, te kažejo prvine vučedolske kulture, najverjetneje z območja Karpatske kotline (glej podrobneje Leghissa et al. 2020), in tudi najdbe iz črnogorskih gomil.

⁵² Forenbaher 2018a, 152–153, glej tudi 2018b, 140–141.

⁵³ Glede na široko geografsko razprostranjenost *ljubljske kulture* in na očitne razlike med določenimi območji njene razprostranjenosti se je smotno vprašati, ali je smiselno obdržati izraz *ljubljska kultura* za celotno območje. Razlike, ki so lahko odraz različne "kulturološke" pripadnosti, so velikokrat pogojene tudi z načinom izvedbe raziskav ter njihovim obsegom in publiciranjem.

⁵⁴ V pripravi je monografska objava celotnega gradiva in razprave v knjižni zbirki *Katalogi in monografije Narodnega muzeja Slovenije*.

Dežmanova kolišča pri Igu so bila odkrita in raziskana v treh izkopavalnih etapah v letih 1875–1877. Dela je vodil Dragotin Dežman, kustos v Deželnem muzeju (*Krainisches Landes-Museum*) v Ljubljani. Na ledinah Kepje in v Partih je odkril tri koliščarske naselbine, ki so danes znane kot I., II. in III. Dežmanovo kolišče (*sl. 1*). Odkritje in najdbe so pritegnili pozornost širše strokovne in laične javnosti. Z njimi so napolnili prostore Deželnega muzeja v Ljubljani, a je veliko število najdb romalo tudi v druge muzeje in inštitucije Avstro-Ogrske ter drugam po Evropi.⁵⁵ Zaradi tega doslej ni bilo mogoče izdelati popolnega seznama odkritih najdb z Dežmanovih kolišč.

Inventarizacija najdb se je v Deželnem muzeju začela konec 19. stoletja z novim muzejskim kustosom Alfonsom Müllnerjem, ki so mu bile pri tem pomembne zgoj tipološke značilnosti predmetov, zato izvornih sklopov najdb ni ohranjal in beležil skupaj. V primeru kolišč iz okolice Iga je najdbe iz posameznih etap izkopavanj združil, tako da se je sled za izvorno lokacijo in konteksti zbrisala. A naj bi najdbe po tipih združeval že Dežman.⁵⁶ Tako se je izgubil pomemben podatek o njihovi pripadnosti posameznim izkopavalnim fazam in posamezni koliščarski naselbini.

Namen ponovne revizije in preučevanja najdb z Dežmanovih kolišč je bil med drugim ugotoviti, kdaj so bile najdbe odkrite in kateremu kolišču so pripadale. S preučevanjem različnih Dežmanovih poročil in zapisov ter časopisnih člankov in notic, pa tudi poročila Eduarda von Sackna⁵⁷ ter Dežmanovih zapisanih letnic in oznak na nekaterih posodah, odkritih leta 1877 na območju II. kolišča, je bilo za precejšnje število posod mogoče ugotoviti, s katerega kolišča izvirajo.⁵⁸

I. Dežmanovemu kolišču lahko pripišemo predvsem najdbe, opredeljene v okviru vučedolske kulture; to so npr. bogato okrašeni bikonični in kroglasti vrči, kroglaste dvoročajne posode in njihovi fragmenti, okrašeni s krožnimi motivi, ter skleda na

križnih nogah z okrasom na notranji in zunanji površini. I. Dežmanovo kolišče lahko opredelimo kot vučedolsko naselbino, ki je bila glede na radiokarbonsko datiranje poseljena verjetno vsaj že konec 27. st. pr. Kr. in v 26. stoletju pr. Kr.⁵⁹ Najdbe te faze smo opredelili kot *Ljubljansko barjansko varianto vučedolske kulture*.⁶⁰

II. Dežmanovo kolišče je bilo po Dežmanovemu pričevanju drugačno od prvega: koli na njem so bili tesneje postavljeni in močnejši. Poimenoval ga je *Hauptpfahlbau* (glavno kolišče). Okras na keramičnih posodah in fragmentih je bil izdelan z večjo natančnostjo, večinoma z odtiskovanjem niti (nem. *schnurförmigen Eindrücke*).⁶¹ Novost, ki se pojavlja na keramičnih posodah s tega kolišča, so subkutana ušesca.⁶² Med izstopajoče najdbe sodijo figuralne posode, keramični kalupi za ulivanje uhatih in ploščatih sekir, keramične talilne posode ter bakrene najdbe. Poleg okrasa z odtisi niti, navitih na ploščice, se na posodah pojavlja tudi okras z odtisi prsta in nohta, metličenje in glavničenje, nekaj fragmentov loncev ima odebeljen in okrašen rob. Temu kolišču lahko pripišemo tudi nekaj okrašenih fragmentov skled na nogah. II. Dežmanovo kolišče je najverjetneje nastalo že v času *ljubljske barjanske variante vučedolske kulture*. Brez odgovora pa ostaja vprašanje, ali je njegova poselitev deloma sovpadala s poselitvijo I. kolišča. Življenje na njem se je nadaljevalo in razcvetelo v t. i. mlajši fazi Dežmanovih kolišč, ki je opredeljena kot *ljubljska kultura*.

Precej težje je bilo identificirati najdbe III. Dežmanovega kolišča, kajti na njem so izkopavali le nekaj dni v predzadnjem tednu izkopavanj leta 1877. Dežman je poročal, da so bile najdbe maloštevilne, bolj grobe in z debelejšimi stenami.⁶³ III. Dežmanovo kolišče je treba obravnavati skupaj s koliščema Parte in Parte-Iščica (*sl. 1*), ki ležita v njegovi neposredni bližini.⁶⁴ Kolišče Parte, raziskano v letih 1976–1981, leži na parcelah št. 1424–1426, približno 60 m južneje od III. Dežmanovega kolišča.⁶⁵ Parte-Iščica, raziskano v letih 1997–1998, leži v strugi Iščice ob robu parcel 1421–1431, približno 85 m vzhodno od III. Dežmanovega kolišča.⁶⁶

⁵⁵ Več najdb hrani Naturhistorisches Museum na Dunaju; ostale institucije, ki hranijo oz. so jim podarili najdbe z Dežmanovih izkopavanj v letih 1875–1877, so Museum der Sternwarte Kremsmünster v Zgornji Avstriji, zbirka M. Much na Dunaju, Universalmuseum Joanneum v Gradcu v Avstriji, Antropološko društvo (Anthropologische Gesellschaft) v Kölnu in Museo di antropologia dell'Università di Padova in še bi lahko naštevali.

⁵⁶ Gabrovec 1971, 40; Stare 1992, 35.

⁵⁷ Glej npr. Deschmann 1875a–c; 1876a–d; 1878; 1888; glej še von Sacken 1876; Kos 1978 in Smole 1983.

⁵⁸ Glej podrobneje Leghissa 2017, 58–79.

⁵⁹ Leghissa 2018, 46.

⁶⁰ Leghissa 2017, 275, 278–280.

⁶¹ Gre za okras odtisov niti, navitih na ploščate predmete (Leghissa 2015).

⁶² Deschmann 1876d, 478; Kos 1978, 55–56.

⁶³ Smole 1983, 155–156.

⁶⁴ Glej že Velušček, Čufar, Levanič 2000, 83.

⁶⁵ Harej 1978; 1981–1982; 1987.

⁶⁶ Velušček, Čufar, Levanič 2000.

Vse tri lokacije pokrivajo areal približno 1,5 ha, na katerem sta bili na podlagi dendrokronoloških analiz prepoznani vsaj dve naselbini: starejša na vzhodu na območju današnje reke Iščice, datirana v 28. in 27. st. pr. Kr., in mlajša na zahodu na območju Harejevih izkopavanj, verjetno je bila po krajši prekinitvi poseljena od konca 26. in v 25. st. pr. Kr.⁶⁷ S sondama, izkopanima v letu 1877, je bil najverjetneje odkrit skrajni severni rob zahodne naselbine – kolišča Parte.

NAJDBE MLAJŠE FAZE DEŽMANOVIH KOLIŠČ IN OPREDELITEV LJUBLJANSKE KULTURE

Glede na revizijo keramičnih najdb z Dežmanovih kolišč pri Igu, rezultate ugotavljanja pripadnosti posameznim izkopavalnim etapam in nove tipološko-kronološke analize⁶⁸ je mogoče prepoznati tri glavne skupine. Prvi sklop keramičnih najdb odseva značilnosti vučedolske kulture in tudi vplive/stike z drugimi sočasnimi kulturami, npr. kulturo vrvičaste keramike, kulturo Jevišovice in zgodnjo fazo kulture Makó-Kosihy-Čaka.⁶⁹ Pripisujemo ga najstarejši fazi poselitve Dežmanovih kolišč (faza I).

Drugi sklop predstavljajo najdbe, ki so jih že različni avtorji⁷⁰ opredelili v mlajšo fazo poselitve Dežmanovih kolišč oz. v *ljubljsko kulturo* po Dimitrijeviću⁷¹ (sl. 2: 1–19). Med poglavitnimi značilnostmi je okras, izveden z odtiskovanjem niti, navite na ploščat predmet. K tretjemu sklopu prištevamo najdbe, ki odražajo vplive predvsem kultur Somogyvár-Vinkovci in Makó-Kosihy-Čaka, razprostranjenih v Karpatski kotlini (sl. 2: 20–23, 25–31).⁷² Za večino najdb drugega in tretjega sklopa smo lahko ugotovili njihovo pripadnost II. Dežmanovemu kolišču. Drugi in tretji sklop najdb sta bila označena za mlajšo fazo Dežmanovih kolišč.

Najznačilnejše oblike posod mlajše faze Dežmanovih kolišč po tipologiji Leghissa (2017) so:

– kroglasti vrči in vrčki z lijakastimi vratovi tipa V4 (sl. 2: 1,2,5);

– kroglaste dvoročajne posode z lijakastimi ali cilindričnimi vratovi ter subkutanima ušescema tipa DvP4b (sl. 2: 3,4,9);

– bučaste posode sploščeno kroglaste oblike, ki imajo lijakaste vratove (tip B1), lahko pa tudi subkutana ušesca ali navpično predrta držaja (tip B2) (sl. 2: 7,8);

– visoke kroglaste sklede z lijakastimi vratovi tipa Vs2 (sl. 2: 14);

– visoke sklede z visokim konkavno usločnim vratom tipa Vs3, na katerem sta lahko subkutani ušesci (sl. 2: 12);

– polkroglaste sklede z ravnim odebeljenim ustjem tipa S1 (sl. 2: 16);

– sklede na votlih koničnih nogah tipa SnN9 (sl. 2: 18,19);

– kroglaste skodele z lijakastimi vratovi tipa Sk5 (sl. 2: 15);

– skodele s konkavno usločnim vratom in ostrim prehodom v polkrožno oblikovan spodnji del posode tipa Sk6 (sl. 2: 13).

Ostale oblike keramičnih posod druge skupine so:

– bikonični in kroglasti neokrašeni vrči in vrčki tipa V1a, V2a in V2c (sl. 2: 20,21);

– neokrašene kroglaste in bikonične dvoročajne posode tipa DvP1 in DvP2;

– trebušaste dvoročajne posode iz drobno- oziroma grobozrnate gline;⁷³

– enoročajni lonci, okrašeni z bradavicami na ramenu L2 (sl. 2: 26);⁷⁴

– enoročajni ovalni lonci s cilindričnim vratom tipa L3;

– kroglasti ali ovalni lonci z lijakastimi vratovi tipa L5 (sl. 2: 27);

– ovalne dvoročajne shrambene posode tipa Sp1 (sl. 2: 29);

– posode z odebeljenim robom ustja, okrašenim z odtisi prsta oz. prsta/nohta tipa Sp2 (sl. 2: 30);

– večinoma neokrašene visoke sklede tipa Vs1a in Vs1b (sl. 2: 22);

– konične sklede tipa S2 (sl. 2: 23);

– polkroglaste skodele tipa Sk1 (sl. 2: 25);

– konične skodele tipa Sk2;

– kroglaste in sploščeno kroglaste skodele tipa Sk3;

– bikonične skodele z lijakastimi vratovi tipa Sk4.

Posamezni keramični tipi druge oz. mlajše skupine predstavljajo le blago spremenjene stare

⁶⁷ Velušček, Čufar, Levanič 2000, 99.

⁶⁸ Tipologija ter kronološka in kulturna opredelitev najdb sta v nadaljevanju povzeti po Leghissa 2017.

⁶⁹ Za podrobnejšo utemeljitev glej Leghissa 2017, 278–280.

⁷⁰ Glej Korošec 1958–1959; Dimitrijević 1967; 1979; Parzinger 1984; Govedarica 1989.

⁷¹ Dimitrijević 1967; 1979.

⁷² Glej npr. Bondár 1995; Velušček, Čufar 2003; Kulcsár 2009.

⁷³ Leghissa 2017, t. 41: 1–3 (Korošec, Korošec 1969, t. 7: 2; 12: 1; neinventarizirana najdba, hrani NMS).

⁷⁴ Leghissa 2017, npr. t. 58: 3; 59: 1–5; 60: 3 (Korošec, Korošec 1969, t. 12: 6; 16: 4; 21: 2; 26: 5; 27: 1,3; 62: 9).

oblike, značilne za prvi sklop, to je za starejšo fazo na Dežmanovih koliščih. Taki so npr. vrči z biko- nično ali kroglasto oblikovanim trupom tipa V1a in V2a, dvoročajne posode s kroglastim trupom tipa DvP1, neokrašeni lonci z ovalnim trupom in usločenim vratom tipa L2 ter visoke sklede z izvihanim ustjem in sploščenim trupom tipa Vs1. Med njimi so tudi sklede na križnih ali v tlorisu krožnih nogah, okrašene s preprostejšimi motivi, večinoma le na notranji površini in na robu ustja, ki jih razlagamo kot prežitke vučedolske kulture (npr. *sl.* 2: 24,28,31).

Ključna novost mlajše faze Dežmanovih kolišč pa je predvsem krašenje posod z vtiskovanjem na ploščat predmet navite niti. Okras je pogosto dopolnjen z vtiskovanjem predmeta z ostro ali topo konico. Tako okrašene posode predstavljajo najznačilnejši repertoar *ljubljske kulture*. Na tak način je okrašenih tudi nekaj skled na nogah, oblikovno vezanih na tradicijo vučedolske kulture, med njimi npr. skleda na križni nogi (*sl.* 2: 24) in dve na visoki polni krožni nogi.⁷⁵ Take sklede združujejo za vučedolsko kulturo značilno obliko in za *ljubljsko kulturo* značilen okras, zato jih lahko razlagamo kot pokazatelje nepretrganega razvoja med starejšo in mlajšo fazo na Dežmanovih koliščih (*sl.* 3: prim. 9–10 z 11–12).

Navezavo na vučedolsko kulturo odsevajo tudi druge vrste lončenine mlajše faze Dežmanovih kolišč (*sl.* 3). Taki so npr. bikonični in kroglasti, večinoma neokrašeni vrči tipa V1 in V2 (*sl.* 3: prim. 3–4 z 1–2), enoročajni ovalni lonci z bradavicami na ramenu (*sl.* 3: prim. 19 s 17–18)⁷⁶ ter visoke sklede in skodele s konkavno usločenim vratom tipa Vs3 in Sk6,⁷⁷ ki so oblikovno podobne skodelam s trakastim ročajem v vučedolski kulturi (*sl.* 3: prim. 7–8 s 5–6).⁷⁸ Vučedolsko tradicijo prepoznamo tudi v motiviki okrasa posod *ljubljske kulture*, kot so nasproti si stoječi šrafirani trikotniki in motiv valovnice, ki je sestavljena iz dveh vzporednih vtisnjenih/vrezanih linij, pri čemer je bil

osrednji greben razčlenjen z izmeničnimi vbodi (*sl.* 3: prim. 20 z 21 in 22 s 23–25).

Nekatere oblike posodja *ljubljske kulture* odsevajo elemente, ki se navezujejo na tradicijo srednjeevropskih kultur vrvičaste keramike⁷⁹ in kroglastih amfor,⁸⁰ datiranih okvirno v prvo polovico 3. tisočletja pr. Kr.⁸¹ Take so npr. kroglaste dvoročajne posode s cilindričnimi ali lijakastimi vratovi tipa DvP4 (*sl.* 4), ki so razprostranjene na slovenskem in Tržaškem Krasu⁸² ter v vzhodnojadranskem prostoru (*sl.* 4: 3,5–6).⁸³ Podobno okrašene fragmente posod zasledimo na območju severne Italije, zlasti na najdiščih kulture zvončastih čaš.⁸⁴ Njihov izvor kaže iskati na območju kultur kroglastih amfor in/ali vrvičaste keramike, kjer med značilne oblike spadajo kroglaste posode s praviloma cilindričnimi vratovi in štirimi ali dvema ročajema oziroma tunelastima držajema, podobnost med njimi in primerki z Dežmanovih kolišč pa je očitna (*sl.* 4: 7–10).⁸⁵

Različni raziskovalci so v okviru najdb *ljubljske kulture* opozorili tudi na elemente, ki odsevajo možne "stike" s kulturo zvončastih

⁷⁹ Nem. *Schnurkeramik Kultur*, angl. *Corded Ware culture*.

⁸⁰ Nem. *Kugelamphoren-Kultur*, angl. *Globular Amphora Culture*.

⁸¹ Glej npr. Szmyt 1996, 3 ss; Müller 2001, 210, 222, *sl.* 101; 102; Furholt 2003; 2008; Szmyt 2010, 7 ss, 52 ss; vplivi kulture vrvičaste keramike so opazni že v starejši fazi Dežmanovih kolišč, tj. v fazi ljubljanskobarjanske variante vučedolske kulture po Leghissa (2017, 259–261).

⁸² Glej npr. Tomičeva jama pri Škočjanu – *karta 1*: 9 (Battaglia 1958–1959, 396, 397, *sl.* 152); Podmol pri Kastelcu – *karta 1*: 11 (Turk et al. 1993, t. 14: 15; 16; 5,15–17); Grotta del Mitreo/Mitrejeva jama – *karta 1*: 14 (Montagnari Kokelj, Crismani 1997, *sl.* 13: 109; 31: 278); Grotta Cotariova/Čotarjeva jama – *karta 1*: 25 (Lonza 1973–1974, *sl.* 2: 18; 3: 16; 5: 12); Grotta Caterina/Katrina jama – *karta 1*: 19 (Cannarella, Pitti 1978–1981, *sl.* 5: 3–5).

⁸³ Glej npr. Pečina kod Srbani – *karta 1*: 27 (Čuka 2009, t. 3: 13); Otišić-Vlake – *karta 1*: 36 (Milošević, Govedarica 1986, t. 1: 1; 2: 5–9; 3: 1,7; 4: 6; 6: 4); Marina blizu Splita – *karta 1*: 37 (Radić Rossi 2011, 117–118, t. 1: 1–2); Čitluk – *karta 1*: 34 (Marović 1980, 34, *sl.* 8); Odmut – *karta 1*: 48 (Marković 1974, 9, t. 4: 1,2,7,9; Marković 1985, t. 29: 2,3,6,7); Zelena pečina južno od Mostarja – *karta 1*: 42 (Marijanović 1978, t. 1: 2); Badanj v bližini naselja Borojevići pri Stolcu v Hercegovini – *karta 1*: 44 (Marijanović 1978, 177 ss, t. 1: 1).

⁸⁴ Npr. Nicolis 1998a, *sl.* 1: 1,2; 2: 1–16 (večinoma gre za fragmente posod, zato oblik ni mogoče ugotoviti, vendar so zastopani tudi cilindrični, blago lijakasti vratovi); glej tudi Gilli, Petrucci, Salzani 2000, 126, t. V: 13.

⁸⁵ Glej npr. Buchvaldek 1967, *sl.* 2: A20,A21; 3: A25b; Beran 1992, *sl.* 3; Włodarczak 2006, 121 ss, t. 14; 23: 4; Furholt 2003, 131 ss; Furholt 2008, 11 ss, *sl.* 8; 9.

⁷⁵ Leghissa 2017, t. 98: 5; 109: 2,3 (Korošec, Korošec 1969, t. 37: 1; 38: 2; 41: 7; 113: 5).

⁷⁶ Glej npr. Leghissa 2017, t. 59: 1–5; 60: 1–4 (Korošec, Korošec 1969, t. 12: 5,6; 21: 2; 23: 11; 24: 8; 26: 5; 27: 1,3; 62: 9).

⁷⁷ Npr. Leghissa 2017, t. 86: 1–5 (Korošec, Korošec 1969, t. 33: 4,6,7; 56: 10V 14).

⁷⁸ Takih posod na Dežmanovih koliščih ni bilo, so pa razširjene na hrvaških najdiščih vučedolske kulture: glej npr. Dimitrijević 1979, 287, 290 ss, *sl.* 10: 11,15–17, npr. t. 27: 2; 29: 1,5; 30: 9.

čaš.⁸⁶ Ti se kažejo v lijakasti obliki vratov, npr. pri vrčih tipa V4, dvoročajnih posodah tipa DvP4b in bučah tipov B1 in B2 (sl. 2: 1–3,7–9), ter v razporeditvi po pasovih okrasnih motivov, sestavljenih iz preprostih trikotnikov, cikcak črt ali mrežastih motivov.⁸⁷ Obe kulturi poznata tudi podoben način okraševanja, in sicer odtiskovanje na ploščat predmet navite niti. Tak način krašenja je v okviru kulture zvončastih čaš znan kot okras *barbelé* (fr.) oz. *Barbed-wire* (angl.).⁸⁸ Lončenina z okrasom *barbelé* je genetsko povezana s fenomenom kulture zvončastih čaš in je opredeljena na prehod iz pozne bakrene v zgodnjo bronasto dobo. Pogosta je predvsem v severni Italiji in jugovzhodni Franciji, kjer označuje zaključno fazo kulture zvončastih čaš, t. i. *Épicampaniforme*, datirano v časovni okvir ok. 2150–1900 pr. Kr.⁸⁹ Po mnenju Franca Nicolisa⁹⁰ in drugih raziskovalcev⁹¹ je na tak način krašenja keramike v severni Italiji in v jugovzhodni Franciji verjetno vplivala *ljubljska kultura* Ljubljanskega barja.⁹² Za območje severne Italije je hipoteza težko preverljiva zaradi številčne skromnosti tako okrašene keramike, z izjemo najdišča Bernardine di Coriano. Na tem je bilo najdenih pribl. 40 različno velikih fragmentov tovrstne lončenine; nekatere oblike lahko nedvomno povežemo s kulturo zvončastih čaš,⁹³ nekatere druge so podobne tistim *ljubljske kulture*.⁹⁴ Za natančnejše datiranje keramike *barbelé* v severni Italiji radiokarbonske datacije niso na voljo. Na splošno označuje lončenina z okrasom *barbelé* najmlajšo fazo kulture zvončastih čaš, kar je v absolutnem smislu skoraj 400

let pozneje od časovne umestitve najdišč v okvir *ljubljske kulture* na Ljubljanskem barju. Iz tega izvira velik pomislek, ali je območje Ljubljanskega barja z *ljubljsko kulturo* sploh kakorkoli vplivalo na pojav tovrstnega okrasa v severni Italiji in južni Franciji.

Z območja II. Dežmanovega kolišča izvira tudi edina posoda hruškaste oblike, ki po okrasu spominja na zvončaste čaše (sl. 5: 1), medtem ko se po obliki razlikuje od klasičnih zvončastih čaš, ki imajo praviloma izvihano ustje.⁹⁵ Njen okras je sestavljen iz petih vodoravnih pasov vrezanih linij in vbodov in je primerljiv z nekaterimi vrstami okrasa na značilnem posodju kulture zvončastih čaš (it. *set campaniforme*; angl. *bell-beaker package*).⁹⁶

Elementov, ki kažejo na stike s to kulturo, ne zasledimo le na keramičnih posodah, temveč jih najdemo tudi pri drugih najdbah z Dežmanovih kolišč⁹⁷ (sl. 5). Med značilne najdbe kulture zvončastih čaš lahko poleg teh uvrstimo tudi neokrašeno "spremno lončenino" (nem. *Begleitkeramik*; angl. *common ware*) pa tudi šila in bodala iz bakra, puščične osti in bodala iz kremena ter kamnite in koščene ščitnike za zapestje, kamnite bruse, koščene gumbes, obeske iz čekanov divjega prašiča in zobe različnih živali.⁹⁸ Tipološko podobne najdbe so zastopane tudi v gradivu z Dežmanovih kolišč. Med kovinskimi predmeti naj navedemo šila z rombično razširitvijo na zgornjem delu (sl. 5: 4).⁹⁹ Podobna šila¹⁰⁰ poznamo tudi z območja Trenta v severni Italiji,¹⁰¹ kjer so bila najdena skupaj s kosi keramike kulture zvončastih čaš.¹⁰² Severnoitalska šila italijanski raziskovalci opredeljujejo kot odraz vplivov oz. stikov z *ljubljsko kulturo* in jih označujejo kot šila tipa Ig II.¹⁰³ Bakrena bodala

⁸⁶ Npr. Korošec 1958–1959, 99; Dimitrijević 1967, 10 ss; Gilli, Montagnari Kokelj 1993, 158; itd.

⁸⁷ Glej npr. Leghissa 2017, t. 32: 2; 43: 1; 44: 3–4; 45: 1–2; 47: 6; 84: 3–4; 85: 3–9 itd. (Korošec, Korošec 1969, t. 34: 2–4; 35: 8,9; 36: 1; 49: 12; 54: 10; 55: 1,3; 56: 1,5,8,15; 57: 12; 60: 4; 115: 1,4; 116: 2,5; 118: 6,9).

⁸⁸ It. *a filo avvolto* ali *filo spinato*.

⁸⁹ Glej npr. Nicolis 1998a, 447–464, sl. 1: 1–2; 2: 21–16; Nicolis 1998b, 57; Strahm 1998, 40; Gilli, Petrucci, Salzani 2000, 125–126; Lemerrier et al. 2003, 248–249; Lemerrier 2004, 228, sl. 1; Vital, Convertini, Lemerrier 2012, 1 ss, 91 ss, 97 ss, 109. Tako okrašena keramika je razširjena tudi na severnih območjih srednje Evrope in jugovzhodne Anglije, kjer je prav tako značilna za zaključno fazo kulture zvončastih čaš (glej npr. Nicolis 1998a, 449; Czebreszuk, Szmyt 2012, 166, sl. 11).

⁹⁰ Nicolis 1998a, 455 ss.

⁹¹ Npr. Lemerrier et al. 2003, 243, 248–249.

⁹² Nicolis 1998a, 455 ss.

⁹³ Npr. Gilli, Petrucci, Salzani 2000, t. IV: 1,3,5.

⁹⁴ Ib., t. IV: 6; V: 13.

⁹⁵ Besse 2004, sl. 2.1.

⁹⁶ Dvorak 1993, t. 136: 1,8; Peška, Kalábek 2012, sl. 3: 10; Leghissa 2017, 190, t. 127: 4.

⁹⁷ Večina na II. Dežmanovem kolišču.

⁹⁸ Glej npr. Strahm 1998, 27–29; Heyd 2001, sl. 4; Turek 2006, sl. 5; 13; 17; 18; Müller 2013, sl. 1; itd.

⁹⁹ Korošec, Korošec 1969, t. 105: 1–5; Trampuž Orel, Heath 2008, t. 1: 12,13.

¹⁰⁰ V nasprotju s šili z Dežmanovih kolišč imajo koničast zaključek namesto ploščatega ter okrogel preseka igle.

¹⁰¹ Perini 1972, sl. 9: 137; 10: 140,141; Bagolini, Pasquali, Pedrotti 1985, sl. 2.; Nicolis 1998a, 460 (op. 48).

¹⁰² Npr. Mottes, Nicolis 1998, 73 ss, sl. 1; 4.

¹⁰³ Pri ogledu arheološkega muzeja v Vučedolu in pregledu še neobjavljenih najdb sem naletela na ilustracijo podobnega šila z rombično razširitvijo, vendar z iglo okroglega in ne pravokotnega preseka; odkrito je bilo med izkopavanji na najdišču Vučedol leta 1987. Kontekst in starost šila za zdaj nista znana.

z Dežmanovih kolišč (sl. 5: 3)¹⁰⁴ imajo z izjemo enega primerka trnast nastavek in so primerljiva s številnimi bodali na območju med Dneprom in Karpati na vzhodu, v Grčiji in v zahodni Evropi, zlasti na Iberskem polotoku.¹⁰⁵ Njihov časovni razpon je zelo širok, saj obsega prvo polovico 4. in večji del 3. tisočletja pr. Kr.¹⁰⁶ Ovalni kamniti brusi (sl. 5: 6)¹⁰⁷ se pojavljajo predvsem v grobovih na najdiščih kulture zvončastih čaš od Moravske do Saške in Bavarske.¹⁰⁸ Med kamnitimi najdbami z Dežmanovih koliščih so zastopane kremenaste listaste sulične osti ali bodala z retušami na robovih in po celotni površini (sl. 5: 5).¹⁰⁹ Dobre primerjave jim najdemo na najdiščih Tržaškega Krasa¹¹⁰ in severne Italije,¹¹¹ npr. Montesei di Serso v Trentu.¹¹² Med zanimivejšimi najdbami z Dežmanovih kolišč je tudi z zarezi okrašen koščen ploščat predmet, ki ima luknjice ob robovih obeh daljših in najkrajše stranice (sl. 5: 2).¹¹³ Njegove funkcije za zdaj ne moremo zanesljivo določiti. Glede na velikost, obliko in usločenost ga lahko primerjamo z zapestnimi zaščitnimi opornicami, t. i. *brassardi*,¹¹⁴ ki so značilne za kulturo zvončastih čaš, kulturo Polada in cetinsko kulturo.¹¹⁵ Po mnenju Kleijna so take koščene ploščice lahko zapestne zaščitne opornice, pasne spono, zapestnice ali preprosto le koščene ploščice, za katere je treba opraviti več analiz za natančnejšo opredelitev njihove funkcije.¹¹⁶

¹⁰⁴ Korošec, Korošec 1969, t. 105: 6–11.

¹⁰⁵ Glej Trampuž Orel, Heath 2008, 27 in tam navedena literatura; podobno bodalo je znano tudi z območja kulture zvončastih čaš na Moravskem (glej Turek 2006, sl. 5: 11).

¹⁰⁶ Npr. v grobu R2 na grškem otoku Lefkada najdeno bodalo je datirano v obdobje EH II (tj. pribl. 2650–2200 pr. Kr.) (Branigan 1975, 37). Z najdišča Ezero v Bolgariji, s katerega izvirajo podobna bodala, sta dve radiokarbonski dataciji, ki kažeta na razpon 3522–3031 cal BC (98,7 %) in 2911–2464 cal BC (100 %) (Primas 1996, 168; sl. 7.7: 6,7), itd.

¹⁰⁷ Korošec, Korošec 1969, t. 77: 1–7.

¹⁰⁸ Glej npr. Turek 2006, sl. 5: 29–30; 18: 7–8; 23: 6; 74.

¹⁰⁹ Korošec, Korošec 1969, t. 73: 1–11; 74: 1–10; 75: 1; med najdbami z Dežmanovih kolišč ne najdemo kremenastih pušičnih osti; so pa številno zastopane na kolišču na Špici (neobjavljeno, hrani MGML).

¹¹⁰ Gilli, Montagnari Kokelj 1996, sl. 35.

¹¹¹ Npr. Barfield 2001, 510 ss; Mottes 2001, 519 ss, sl. 1.

¹¹² Mottes 2001, sl. 4 (prim. Korošec, Korošec 1969, t. 74: 1,3).

¹¹³ Korošec, Korošec 1969, t. 87: 1.

¹¹⁴ Angl. *bracers* ali *wrist-guards*; nem. *Armschutzplatte*; it. *bracciale d'arciere* ali *brassard*. Blagoje Govedarica je omenjeni predmet interpretiral kot pasno spono (Govedarica 1989, 45; t. XI: 1).

¹¹⁵ Npr. Turek 2013; 2015; Forenbaher 2013, 94.

¹¹⁶ Kleijne 2019, 136.

Posode ljubljanske kulture z Dežmanovih kolišč kažejo številne sorodnosti z najdbami s slovenskega in Tržaškega Krasa ter vzhodnojadrskega primorja, ki jih je Dimitrijević opredelil kot *jadransko varianto ljubljanske kulture (karta 1)*.¹¹⁷ K tej varianti prištevajo Dimitrijević in drugi avtorji¹¹⁸ tudi najdbe iz črnogorskih in albanskih gomil, datirane na začetek 3. tisočletja pr. Kr., npr. iz Male in Velike Grude,¹¹⁹ Podgorice-Grude Boljevića,¹²⁰ Mogile na Rake,¹²¹ Kujave pri Danilovgradu¹²² itd.

A so keramične posode iz teh gomil po obliki in predvsem načinu izdelave ter okrasni motiviki bližje vučedolski kulturi kot pa ljubljanski oz. jadranski varianti ljubljanske kulture. Sklede na nogah ali nogicah iz teh gomil¹²³ so okrašene z vrezji, vbodi in izdolbenimi površinami, kar je značilno za vučedolsko kulturo. Izjema je le skleda na nogi iz gomile Kujava pri Danilovgradu, za katero je v objavi navedeno, da je okrašena s koleščkom,¹²⁴ a je iz objavljene fotografije težko presoditi ustreznost opredelitve načina krašenja.¹²⁵ Tudi križni okras na notranji in zunanji strani je bolj podoben okrasni sintaksi vučedolskih posod.¹²⁶ Poleg skled so v grobove pridajali okrašene keramične vrče, ki se prav tako pojavljajo že v vučedolski kulturi.¹²⁷ Vrči so okrašeni na spodnjem delu in tudi na vratu,¹²⁸ podobno kot vučedolske dvoročajne posode.¹²⁹ Zaradi naštetega črnogorskih gomil ne pripisujem jadranski varianti ljubljanske kulture,¹³⁰ temveč

¹¹⁷ Dimitrijević 1967; glej tudi Korošec 1962; Govedarica 1989.

¹¹⁸ Glej npr. Govedarica 1989; 2016; Marijanović 1991; 2003; Zagarčanin 2016; Forenbaher 2018a,b.

¹¹⁹ Npr. Govedarica 1989; Primas 1996.

¹²⁰ Npr. Guštin, Preložnik 2015.

¹²¹ Zagarčanin 2016.

¹²² Lutovac 2017.

¹²³ Npr. Govedarica 1989, t. 42: 1a–b; 44: 1a–c; Primas 1996, sl. 5.1; 5.2; 5.3; 5.4; Guštin, Preložnik 2015, sl. 4: 1; Zagarčanin 2016, sl. 3: c,f; 5; 6. Posode opredeljujem na osnovi podanih opisov in predvsem fotografij in risb, ker nisem imela priložnosti za ogled originalnih predmetov.

¹²⁴ Lutovac 2017, 61, t. 8.

¹²⁵ Glede na objavljeno fotografijo je lahko okras na skledi izveden tudi z odtiskovanjem dvojno sukane vrvice.

¹²⁶ Prim. npr. Hoffiller 1933, t. 8: 3a–b; Dimitrijević 1979, t. 30: 5; 32: 3a; Balen 2005, t. 28: 93,94; Kulcsár 2013, sl. 4: 1c.

¹²⁷ Glej Leghissa 2017, 104–117.

¹²⁸ Govedarica 1989, t. 42: 2; Guštin, Preložnik 2015, sl. 4: 3; Zagarčanin 2016, sl. 3: c; 4.

¹²⁹ Glej npr. Dimitrijević 1979, t. 33: 1,3,4,8; 36: 5.

¹³⁰ Glej npr. Primas 1996; Maran 1998; 2007; Harrison, Heyd 2007; Guštin, Preložnik 2015.

je zanje po mojem mnenju ustrežnejša Maranova oznaka črnogorska varianta vučedolske kulture.¹³¹

Dobre analogije za različne vrste posod z Dežmanovih kolišč, opredeljene v *Ljubljansko kulturo*, najdemo na najdiščih slovenskega in Tržaškega Krasa ter vzhodnojadranskega primorja, npr. za kroglaste dvoročajne posode s cilindričnim oz. lijakastim vratom tipa DvP4 (sl. 2: 3,4,9),¹³² visoke sklede s kroglastim trupom in lijakastim vratom tipa Vs2 (sl. 2: 14),¹³³ visoke sklede z usločenim vratom tipa Vs3 (sl. 2: 12),¹³⁴ polkroglaste sklede z odebeljenimi ustji tipa S1 (sl. 2: 16; 6),¹³⁵ za sklede na votlih koničnih nogah tipa SnN9 (sl. 2: 18,19)¹³⁶ in nazadnje za kroglaste skodele z lijakastimi vratovi tipa Sk 5 (sl. 2: 10,11,15).¹³⁷ Vsa našeta lončenina in primerjalne najdbe so enako oz. podobno okrašene,¹³⁸ tj. z odtisi na ploščat predmet navite niti, pogostokrat v kombinaciji z vbodi.

¹³¹ Glej Maran 2007, 8 ss; op. 36; glej tudi Maran 1998, op. 243. Zlasti v zadnjih letih je razširjena teza, da so črnogorske gomile del kulture "Jamnaja", za katero so značilni gomilni pokopi (glej npr. Harrison, Heyd 2007; Heyd 2011).

¹³² Prim. npr. Battaglia 1958–1959, 396, 397, sl. 152; Lonza 1973–1974, sl. 2: 18; 3: 16; 5: 12; Marković 1974, 9, t. 4: 1,2,7,9; Marijanović 1978, 177 ss, t. I: 1; Cannarella, Pitti 1978–1981, sl. 5: 3–5; Marović 1980, 34, sl. 8; Marković 1985, t. 29: 2,3,6,7; Milošević, Govedarica 1986, t. 1: 1; 2: 5–9; 3: 1,7; 4: 6; 6: 4; Turk et al. 1993, t. 14: 15; 16: 5,15–17; Montagnari Kokelj, Crismani 1997, sl. 13: 109; 31: 278; Gilli, Petrucci, Salzani 2000, 126, t. 5: 13; Marijanović 2003, t. 21: 1,6; 25: 5; 26: 3; Čuka 2009, t. 3: 13; Radić Rossi 2011, 117–118, t. 1: 1–2; itd.

¹³³ Prim. npr. Korošec 1956, t. 2: 3; 3: 2,5; 3; Dimitrijević 1967, t. 7: 4; Forenbaher, Vranjican 1985, t. 5: 2,3; Montagnari Kokelj, Crismani 1997, sl. 12: 93; 13: 107,109; Gilli, Montagnari 1996, sl. 38: 255; Montagnari Kokelj, Greif, Presello 2002, t. 11: 119; itd.

¹³⁴ Prim. npr. Dimitrijević 1967, t. 7: 1; Milošević, Govedarica 1986, t. 9: 1–3; 10: 2?; Turk et al. 1993, t. 14: 22; 16: 18; Montagnari Kokelj, Crismani 1997, sl. 13: 106.

¹³⁵ Prim. npr. Lonza 1973–1974, sl. 2; Milošević, Govedarica 1986, t. 1: 3; 7: 1–3,5; 8: 3,5,6; 9: 6; 10: 3; 11: 1; 12: 1; Barfield 1997–1998, sl. 12: 46,47; Hulina, Forenbaher, Miracle 2011, 159, 161, sl. 16: 3.f; t. 4: 5; itd.

¹³⁶ Prim. npr. Milošević, Govedarica 1986, t. 1: 5; 8: 1; 11: 13; 12: 2; Govedarica 1989, t. 19: 8a–b.

¹³⁷ Prim. npr. Lonza 1973–1974, sl. 4: 12; Forenbaher, Vranjican 1985, t. 5: 1; Gilli, Montagnari Kokelj 1993, sl. 35: 341; 43: 425; Turk et al. 1993, t. 14: 15; Montagnari Kokelj, Crismani 1997, sl. 12: 94; Čuka 2009, t. 3: 14.

¹³⁸ Z izjemo primerkov lončenine z Ljubljanskega barja, slovenskega in Tržaškega Krasa nisem imela možnosti neposrednega ogleda originalov, da bi preverila, ali gre za enak način krašenja.

Med območjem Ljubljanskega barja in preostalim območjem razprostranjenosti *Ljubljanske kulture* se v materialni kulturi kažejo tudi razlike,¹³⁹ predvsem v številčnosti in raznolikosti keramičnih oblik. V primerjavi s keramiko na Ljubljanskem barju, predvsem na Dežmanovih koliščih, so npr. v vzhodnojadranskem primorju povsem neznani kroglasto oblikovani vrči z lijakastimi vratovi tipa V4 (sl. 2: 1,2,5) in bučaste posode (sl. 2: 6–8). Glede motivike okrasa pa razlike opazamo predvsem pri skledah tipa S1 z ravno (včasih tudi poševno) odrezanim robom, primerki teh iz jadranskega primorja so bogatejše okrašeni ne le na robu ustja in zgornjem delu recipienta, temveč večkrat tudi po celotni zunanji površini (sl. 6: 7–17), medtem ko so sklede iz tržaških jam in primerki z istrskega najdišča okrašeni skoraj enako kot sklede z Ljubljanskega barja¹⁴⁰ (sl. 6: primerjaj 1 z 2–6).¹⁴¹

Med lončenino, ki smo jo opredelili v mlajšo fazo Dežmanovih kolišč, so poleg posod *Ljubljanske kulture* in takih, ki odražajo stare elemente vučedolske kulture (t. i. ljubljanskobarjanske variante), kulture vrvičaste keramike in kulture kroglastih amfor ter nove vplive kulture zvončastih čaš, tudi take, ki imajo primerjave predvsem v krogih kulture Somogyvár-Vinkovci in Makó-Kosihy-Čaka. Mednje spadajo npr. velike shrambne dvoročajne ovalne posode (sl. 2: 29),¹⁴² posode z odebeljenimi robovi

¹³⁹ Med poglobitve razlike spada tudi tip najdišča: na Ljubljanskem barju gre za kratkotrajne koliščarske naselbine, na preostalem območju razprostranjenosti pa predvsem za jamska najdišča, ki so bila obiskana/naseljena dlje časa, vendar nekontinuirano. Kot je že omenjeno na več mestih, so take razlike v materialni kulturi lahko posledica stanja, načina in obsega raziskav, lahko pa so tudi kulturološko pogojene.

¹⁴⁰ Izjema je le skleda s kolišča na Partih, ki je na zunanji površini tik ob robu okrašena z vodoravnimi črtami in šrafiranimi trikotniki (Harej 1978, t. 3: 3), torej podobno kot primerki iz vzhodnojadranskega primorja. Podobno okrašene kot sklede z Dežmanovih kolišč so tudi še neobjavljene sklede s kolišča Špica pri Ljubljani (glej npr. Klasinc et al. 2010, t. 12: levo zgoraj).

¹⁴¹ Te razlike v okrasu spominjajo na spremembe stilov v kulturi zvončastih čaš. Nicolis je v okviru kulture zvončastih čaš severne Italije navedel zanimiv razvoj oziroma spremembo okrasa – od preprostega *zonalnega* okrasa do povsem *zapolnjenega stila* z značilnim naraščajočim baročnim "horror vacui", ki se kaže v postopnem zapolnjevanju praznega prostora (Nicolis 1998b, 61).

¹⁴² Leghissa 2017, t. 70: 1–2 (Korošec, Korošec 1969, t. 8: 4; 21: 3), prim. npr. z Vladár 1962, t. I: 7; Marković 1978, 24, t. VIII: 2; Marković 1981, t. 7: 9; 8: 5; Tasić 1984, t. III: 4,5,7; IV: 2,7,10; Bandi 1984, t. XXVIII: 1; Bondár 1994, sl. 3: 1; Bondár 1995, 205, sl. 14: A/3; t. 172: 323;

ustij (sl. 2: 30),¹⁴³ konične sklede (sl. 2: 23)¹⁴⁴ in polkroglaste skodele (sl. 2: 25).¹⁴⁵

Podobne posode so zastopane tudi na drugih koliščih 3. tisočletja pr. Kr. na Ljubljanskem barju, kot so Parte (sl. 7: 17–24; karta 1: 2), Založnica pri Kamniku pod Krimom (karta 1: 4), Dušanovo (= Črni graben) (karta 1: 5,6) in Špica (karta 1: 7). Na podobnosti z najdbami s Part sta v objavi najdišča Založnica¹⁴⁶ že opozorila Velušček in Čufarjeva, primerjave pa sta našla predvsem med najdbami z madžarskega najdišča Börzönce, ki je pripisano kulturi Somogyvár-Vinkovci, kamor sta uvrstila Založnico in Parte.¹⁴⁷ Te podobnosti so očitne, vendar je mogoče opaziti tudi nekaj razlik. V repertoarju Založnice in Part (pa tudi Dežmanovih in drugih kolišč 3. tisočletja pr. Kr.) ne zasledimo cele vrste značilnih oblik kulture Somogyvár-Vinkovci, kot so vrči z zelo visokim usločenim ali cilindričnim vratom, visoke sklede z ročaji in ostrimi klekastimi prehodi ter sklede na visokih votlih koničnih nogah.¹⁴⁸

Ključnega pomena pa je to, da se na prej omenjenih koliščih Ljubljanskega barja najdbe, pripisane kulturi Somogyvár-Vinkovci, pojavljajo skupaj z značilno keramiko *ljublanske kulture*.

Ruttikay 2003, sl. 4; Kulcsár 2009, 154 ss, 334; sl. 35: XIV/1; 67: XV/1,2,3; Vollmann 2009, t. 2: 12; Šavel, Sankovič 2010, 53, npr. G147, G180, G181, G399, G565–568, G1335.

¹⁴³ Leghissa 2017, t. 71: 1–4; 72: 1–5 (Korošec, Korošec 1969, t. 63: 4; 65: 2; 66: 1–7), prim. npr. z Dimitrijevič 1966, 30; Kulcsár 2009, 329, sl. 65: XIV/4 in XIV/4a; t. 8: 10; 17: 1; Šavel, Sankovič 2010, G54, G127, G215, G242, G286 itd.; Guštin, Zorko 2013, t. 1: 10; 2: 9; Kerman 2014, sl. 1.5: 5; 1.6: 9.

¹⁴⁴ Leghissa 2017, t. 90: 4–7 (Korošec, Korošec 1969, t. 50: 3,4,7; 65: 7), prim. npr. z Vladár 1962, sl. 20: 1; 21: 4; Toth 2001, sl. 8: 8; Kulcsár 2009, sl. 22: VII/11, VII/14; sl. 26: VII/26; Šavel, Sankovič 2010, 43, sl. 24: 2.

¹⁴⁵ Leghissa 2017, t. 112: 1–5 (Korošec, Korošec 1969, t. 28: 5; 50: 8,9,11,13; 110: 1); prim. npr. z Bondár 2003, sl. 6: 1; 10: 2; Kulcsár 2009, t. 11: 3; Šavel, Sankovič 2010, 47 ss, sl. 25: 1,5; Guštin, Zorko 2013, t. 1: 3.

¹⁴⁶ Velušček, Čufar 2003.

¹⁴⁷ Ib., 129–130.

¹⁴⁸ Glej npr. Kulcsár 2009, sl. 49: I/12–I/16; 51: II/7, II/8; 54: VII/ 2–5, 11, 12; 59; 60; glej npr. tudi Šavel, Sankovič 2010, G6, G10, G13, G31, G32, G141, G209, G371–G373, G430, itd. Podobno, kot smo že omenili pri opredeljevanju ljubljanske kulture, kaže tudi v tem primeru opozoriti na problematičnost pripisovanja najdišč na Ljubljanskem barju kulturi Somogyvár-Vinkovci z vidika klasičnega kulturološkega pristopa. Najdišča Ljubljanskega barja so od osrednje razprostranjenosti kulture Somogyvár-Vinkovci namreč precej oddaljena in so posebnost v naselbinskem, prostorskem in časovnem smislu v primerjavi s preostalimi najdišči tega kulturnega fenomena.

Na kolišču Parte, raziskanem v prejšnjem stoletju, so bile v isti kulturni plasti odkrite značilne najdbe za *ljubljsko kulturo* in tudi take, ki po mnenju Veluščka in sodelavcev sodijo v okvir kulture Somogyvár-Vinkovci. Obe skupini najdb sta zastopani v okviru istega raziskanega območja, ne da bi bili prostorsko ločeni, zato je iz njihove stratigrafske lege mogoče sklepati na njuno sočasnost.¹⁴⁹ Tudi na najdiščih Založnica, Dušanovo in Špica so bile v eni kulturni plasti brez vsakršnih vidnih koncentracij zastopane najdbe, značilne za *ljubljsko kulturo*, in take, ki kažejo primerjave s kulturo Somogyvár-Vinkovci. Vsa prej omenjena najdišča so enofazna in praviloma kratkotrajno poseljena.¹⁵⁰

Na morebitno sočasnost *ljubljske kulture* in kulture Somogyvár-Vinkovci je opozoril že Dimitrijevič v zvezi s fragmentom tipične posode *ljubljske kulture*, odkritim med izkopavanji najdišča Vinkovci leta 1877/78 v sondi 55. Fragment je opredelil v horizont Vinkovci s pripombo, da bi lahko izviral iz jame, pripisane temu horizontu.¹⁵¹ A je stratigrafijo v tej sondi poškodoval steber, postavljen v začetku prejšnjega stoletja, zato tega fragmenta ne moremo šteti kot zanesljiv argument za sočasnost obeh kultur.

Ob tem se postavlja vprašanje, ali je pripisovanje nekaterih najdb z Dežmanovih kolišč kulturi Somogyvár-Vinkovci ustrezno. Glavna novost in značilnost mlajše faze na Dežmanovih koliščih je pojav keramike *ljubljske kulture*, ki je večinoma finejša in okrašena z vrezi/vtisi. Na preostalih najdiščih Ljubljanskega barja je keramika *ljubljske kulture* manj številna z izjemo Špice¹⁵² in Part (glej seznam 1) (npr. sl. 7: 1–16).¹⁵³ Med večinoma

¹⁴⁹ Kolišče Parte-Iščica, oddaljeno približno 85 m vzhodno od območja Harejevih izkopavanj na kolišču Parte, je starejše, datirano je na konec 28. st. in v 27. st. pr. Kr. Podrobnejša kulturološka analiza povezav med obema koliščema doslej ni bila izvedena; nekatere v strugi Iščice odkrite najdbe kažejo podobnosti z najdbami vučedolske faze Dežmanovih kolišč, kulture Somogyvár-Vinkovci in v enem primeru z najdbami *ljubljske kulture*, nekatere druge pa s pramenasto keramiko zgodnje bronaste dobe (glej še Velušček, Čufar, Levanič 2000).

¹⁵⁰ Glede nesinhronizirane krivulje z Založnice glej tu op. 48.

¹⁵¹ Dimitrijevič 1982, 18; t. 8: 5.

¹⁵² Na kolišču na Špici je keramika *ljubljske kulture* zelo pogosta.

¹⁵³ Drugačno razmerje med keramiko *ljubljske kulture* in tisto, ki kaže predvsem na vplive kulture Somogyvár-Vinkovci, je morda posledica stanja in obsega raziskav. Primerjava vseh kolišč na Ljubljanskem barju ni mogoča,

neokrašenimi in bolj grobimi posodami druge faze na Dežmanovih koliščih so tudi take, ki jih povezujemo z vplivi kultur Somogyvár-Vinkovci in Makó-Kosihy-Čaka. Ne le na koliščih Ljubljanskega barja, temveč tudi na najdiščih slovenskega in Tržaškega Krasa ter vzhodnojadranske obale zasledimo finejšo okrašeno lončenino *ljubljske kulture* skupaj z grobo keramiko, ki spominja na tipe posod kulture Somogyvár-Vinkovci.¹⁵⁴ Zanimivo je, da v repertoarju kulture zvončastih čaš nastopajo ob značilnih okrašenih posodah prav tako neokrašene in bolj grobe posode, t. i. spremna lončenina,¹⁵⁵ ki v številnih potezah spominja na nekatere oblike posod kultur Somogyvár-Vinkovci, Makó-Kosihy-Čaka in Nagyrév. Taka je npr. keramika iz naselbine Albertfalva pri Budimpešti pripisana skupini Csepel kulture

ker so bila raziskana v različnem obsegu in na različne načine. Na Dežmanovih kolišč je bila z izkopavanji raziskana pribl. 12.836 m² velika površina, na kolišču Parte 640 m². Za kolišči Založnica in Dušanovo (= Črni graben) je raziskano površino težko natančneje izračunati, ker je šlo za dokumentiranje posegov ob čiščenju drenažnih jarkov, in ne za arheološka izkopavanja. Dežman pa je med izkopavanji pobiral večinoma le cele posode in okrašene fragmente, množico neokrašenih fragmentov pa je pustil na terenu. O tem pričajo številni fragmenti neokrašenih posod, ki so ležali v prekopanih plasteh, na katere je naletela Tatjana Bregant med sondiranjem območja Dežmanovih kolišč v šestdesetih letih prejšnjega stoletja (glej nazadnje Leghissa 2017 z navedeno literaturo). Možne so še drugačne razlage razlik med kolišči na Ljubljanskem barju, denimo drugačen status naselbine: središčna naselbina/območje (Dežmanova kolišča) in satelitske naselbine (kolišča na južnem obrobju Ljubljanskega barja). A te hipoteze za zdaj ni mogoče preveriti. Kot je že omenjeno v *op. 139*, zasledimo razlike prav tako med kolišči Ljubljanskega barja in preostalimi najdišči *ljubljske kulture*, kjer gre za drug tip najdišča – jame.

¹⁵⁴ Npr. vrči z bikonično ali kroglasto oblikovanim trupom, posode z odebeljenim robom ustja, lonci z lijakstimi vratovi. Glej npr. Podmol pri Kastelcu – skupek D (Turk et al. 1993, t. 13: 15,19; 14: 5; 15: 1–3,9; 16: 2,6,9,22,23,25,29); na Tržaškem Krasu glej npr. Grotta Teresiana/Terezijina jama (Barfield 1997–1998, sl. 12: 45); Grotta Cotariva/Čotarjeva jama (Lonza 1973–1974, sl. 4: 10; Barfield 1997–1998, sl. 15: 25); Grotta degli Zingari/Ciganska jama (Gilli, Montagnari Kokelj 1996, sl. 37: 231–235; 38: 241,244–249); Grotta dei Ciclami/Orehova pejca (Gilli, Montagnari Kokelj 1993, 154 ss, sl. 29: 268; 43: 417–422,426; 51: 504,504); na vzhodnojadranskem območju: Hateljska pečina faza III (Marijanović 2003, 35 ss, t. 8: 2,3; 9: 1–2; 10: 1–4); Varvara A-1 (Čović 1978, t. 1: 2; 6,7; 3: 6; 7) itd.

¹⁵⁵ Nem. *Begleitkeramik* (glej tudi Leghissa 2017, 104–112).

zvončastih čaš.¹⁵⁶ Večinoma grobo in neokrašeno (oz. redko okrašeno) keramiko na Dežmanovih koliščih mlajše faze in kolišča Parte¹⁵⁷ kaže torej obravnavati v okviru *ljubljske kulture*, v kateri se odražajo tudi vplivi kulture Somogyvár-Vinkovci z območja Panonske nižine.

ABSOLUTNI ČASOVNI OKVIR LJUBLJANSKE KULTURE

Poleg II. Dežmanovega kolišča obravnavamo v okviru *ljubljske kulture* tudi koliščarske naselbine Parte, Špica, Založnica in Dušanovo na Ljubljanskem barju. Na omenjenih najdiščih so bile opravljene večinoma dendrokronološke analize,¹⁵⁸ pridobljeni rezultati pa so merodajni za datiranje *ljubljske kulture*, ne pa tudi kulture Somogyvár-Vinkovci. Geografsko najbližje II. Dežmanovemu kolišču je kolišče Parte, na katerem so potekala v letih 1976–1981 izkopavanja.¹⁵⁹ Na 640 m² veliki površini je v eni kulturni plasti ležala množica lesenih kolov in najdb, ki jih pripisujemo *ljubljski kulturi*,¹⁶⁰ in tudi takih, ki kažejo vplive kulture Somogyvár-Vinkovci.¹⁶¹ Po dendrokronološkem datiranju sega najstarejša gradbena dejavnost na kolišču Parte na konec 26. st. pr. Kr., najživahnejša v prvo polovico 25. st. pr. Kr., najmlajša pa okvirno v sredino 25. st. pr. Kr. (*sl. 8*).¹⁶² Natančne dendrokronološke datacije

¹⁵⁶ Endrődi, Reményi 2016, 108–114, 118–121; med gradivom iz Albertfalve je tudi fragment skleds s podobnim okrasom na notranji površini ustja, kot ga ima keramika *ljubljske kulture* (Endrődi, Reményi 2016, t. 4: 6).

¹⁵⁷ Verjetno tudi podobno keramiko s kolišč Založnica, Dušanovo (= Črni graben) in Špica.

¹⁵⁸ Za natančnejše datiranje krivulj lesenih kolov je bila uporabljena metoda wiggle-matching, izbrane branike lesa s točno določenih odsekov na kronologijah so bile radiokarbonsko datirane, nekatere z do 2 sigma natančnosti ± 10 let (glej tudi Čufar et al. 2010; Velušček, Čufar 2014; Velušček 2014).

¹⁵⁹ V tem kontekstu ne obravnavamo dendrokronoloških analiz s kolišča Parte-Iščica, ker so najdbe od tam kronološko in kulturološko heterogene.

¹⁶⁰ Za najdbe, ki smo jih pripisali *ljubljski kulturi*, glej npr. Korošec 1964, t. 1: 3; Harej 1978, t. 1: 10; 2: 8,9; 7: 6; 9: 1,2; Harej 1981–1982, t. 9: 9; 10: 15; 1, 11: 5; 17: 4; 18: 1; 21: 7,9–11,13–16; Harej 1987, t. 8: 1,3; itd.

¹⁶¹ Za najdbe, ki kažejo na vplive kulture Somogyvár-Vinkovci, glej npr. Korošec 1964, t. 1: 8; 2: 1; 3: 1; 4: 1,2; 8: 1; 9: 9; Harej 1978, t. 4: 7; 10: 5; Harej 1981–1982, t. 8: 5; 11: 4; 12: 2; 18: 2; 22: 1; 27: 1; 30: 7; 33: 10; Harej 1987, t. 3: 1,3,9; 4: 12; 5: 3; 6: 5; 15: 2,4–9; 20: 7; prim. še Velušček, Čufar 2003.

¹⁶² Velušček, Čufar 2003, 128, pril. 1.

poznamo tudi s kolišč Založnica in Dušanovo, kjer je bilo najdenih manj tipičnih oblik *ljubljske kulture* in več t. i. spremne lončenine, torej take, ki odseva vplive kulture Somogyvár-Vinkovci.¹⁶³ Na kolišču Založnica so dendrokronološke analize pokazale na 90 let dolgo obdobje gradbenih aktivnosti, ki se je začelo konec 26. st. pr. Kr. in se zaključilo v zadnji četrtini 25. st. pr. Kr. (*sl.* 8).¹⁶⁴ Izjemno kratek časovni interval so pokazale dendrokronološke analize na kolišču Dušanovo, na katerem so gradbene aktivnosti potekale med letoma 2502 in 2493 pr. Kr.¹⁶⁵ Analize lesa so prispevale še en zanimiv podatek: na Dušanovem so sekali les, ki so ga pridobili s pomlajevanjem na panju in z redčenjem gozdnih sestojev, kar kaže na vsaj nekaj desetletij zgodnejšo prisotnost človeka na tem območju.¹⁶⁶ Ta podatek sicer še ne zadostuje za potrditev morebitne starejše faze kolišča, saj dendrokronološke datacije kažejo na eno kratkotrajno fazo, pa tudi tam odkrite najdbe so dokaj uniformne.¹⁶⁷ Dendrokronoloških podatkov za kolišče Špica v Ljubljani še nimamo, ker analize še niso končane. Poznamo pa radiokarbonsko datacijo, odvzeto za palinološke raziskave.¹⁶⁸ Iz plasti SE 1004, ki je ležala pod spodnjo kulturno plastjo SE 1035,¹⁶⁹ je bil radiokarbonsko datiran vzorec želoda hrasta. Pri kalibraciji 2σ kaže večji odstotek verjetnosti (90,5 %) razpon od 2677 do

2469 cal BC.¹⁷⁰ Datacija ponuja torej *terminus post quem* ali *ad quem* za gradnjo kolišča Špica, katerega potemtakem opredeljujemo okvirno na sredino 3. tisočletja pr. Kr.¹⁷¹

Poleg dendrokronoloških datacij z najdišč Ljubljanskega barja imamo na voljo še nekaj radiokarbonskih datiranj z drugih najdišč, katerih najdbe pripisujemo *ljubljski kulturi*. Z jadranskega najdišča Grapčeva špilja na otoku Hvaru (*karta 1: 38*) sta znani dve radiokarbonski dataciji in ena iz jamskega najdišča Odmut pri naselju Plužine v Črni gori (*karta 1: 48*).¹⁷² V Grapčevi špilji sta bili datirani dve plasti, v katerih je bilo najdenih nekaj fragmentov t. i. ljubljanske lončenine in fragment z grobo žlebljenim okrasom.¹⁷³ V Odmutu je bila datirana plast 3, iz katere izvira večina lončenine *ljubljske kulture*.¹⁷⁴ Z istrskega najdišča Pupičina peč (*karta 1: 28*) je znana datacija konteksta 605, v katerem so bile najdbe ljubljanske in cetinske kulture pa tudi tipološko starejša in mlajša lončenina.¹⁷⁵ Tri radiokarbonske datacije so znane s Tržaškega Krasa, ena iz jame Grotta dei Ciclami/Orehove pejce (*karta 1: 23*) in dve iz Grotta del Mitreo/Mitrejeve jame (*karta 1: 14*).

Skupen razpon vseh teh datacij je zelo širok, saj zaobjame celotno 3. tisočletje pr. Kr. (*sl.* 9). Najširši je razpon datacije z Odmuta (vzorec Z-409), ki pri kalibraciji 2σ kaže večji odstotek verjetnosti (84,7 %) od 3138 do 2574 cal BC. Tako širok razpon ne preseneča, saj ima večina

¹⁶³ Glej Založnica (Velušček, Čufar 2003, t. 2: 5; 3: 2; 4: 8; 8: 7; 11: 9; 13: 6; 14: 4; 15: 9; Velušček, Toškan, Čufar 2011, t. 2: 10); Dušanovo (= Črni graben) (Velušček, Toškan, Čufar 2011, t. 3: 6,7; neobjavljeno gradivo začasno hrani Inštitut za arheologijo ZRC SAZU).

¹⁶⁴ Velušček, Čufar 2003, 126, pril. 1; Velušček, Toškan, Čufar 2011, 54, sl. 3, tab. 3; glej tudi Čufar, Velušček, Kromer 2013. V tem prispevku ne obravnavamo kronologije Zal-FRSP2, ker ni sinhronizirana. Iz Založnice izvira tudi konjska kost, radiokarbonsko datirana v 28. in 27. st. pr. Kr. Kakšno mesto ima najdba v kontekstu naselbine Založnica, ostaja odprto (najdba še ni objavljena; za podatek se zahvaljujem Borutu Toškani, arheozoologu na Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU).

¹⁶⁵ Velušček, Toškan, Čufar 2011, 61; Kržišnik 2014, 34–35.

¹⁶⁶ Kržišnik 2014, 47.

¹⁶⁷ Lahko pa bi šlo za doslej še neodkrito starejšo naselbino kje v bližini.

¹⁶⁸ Andrič et al. 2017.

¹⁶⁹ V objavi je vzorec napačno pripisan spodnjemu delu kulturne plasti; po natančnem pregledu profila, fotografskega arhiva, stratigrafskih opisov in preliminarnega poročila izkopavanj (Klasinc et al. 2010; hrani ZVKDS) izvira analizirani vzorec iz plasti SE 1004, ki kaže na poplavo pred gradnjo koliščarske vasi. Vodjema izkopavanj Roku Klasincu in Ireni Šinkovec se zahvaljujem za posredovanje dokumentarnih fotografij in podatkov o stratigrafskih enotah.

¹⁷⁰ Andrič et al. 2017, 484, sl. 2; 4.

¹⁷¹ Z Dežmanovih kolišč pri Igu so na voljo tri radiokarbonske datacije, dve kažeta okviren časovni razpon od 2676 do 2473 cal BC (2σ ; 89,5 %) oz. 2620 do 2472 cal BC (2σ ; 95,4 %), pripisali pa smo jih z veliko verjetnostjo prvemu Dežmanovemu kolišču. Če je ta pripadnost pravilna, sta ti dataciji merodajni za datiranje vučedolske faze na Dežmanovih koliščih. Tretja datacija kaže na razpon od 2620 do 2468 cal BC (2σ ; 95,4 %), njeno pripadnost določenemu kolišču pa ni bilo mogoče ugotoviti (glej Leghissa 2017; 2018). Nekaj radiokarbonskih datacij je znanih tudi s kolišča Parte, vendar z zelo širokim časovnim razponom, ki sega od 29. do 21. st. pr. Kr. (Durman, Obelić 1989). Tako širok razpon datacij ne preseneča, ker so bile pridobljene v laboratoriju v Zagrebu in ne gre za t. i. akceratorske datacije, zato so tudi manj natančne. Večina rezultatov vzorcev, analiziranih v tem laboratoriju, kaže na diskrepance in zato niso zanesljivi (glej tudi Črešnar, Teržan 2014a, 654 ss).

¹⁷² Datacije iz črnogorskih gomil niso upoštewane, ker teh gomil ne obravnavamo v okviru *ljubljske kulture*.

¹⁷³ Forenbaher 2018a, 146.

¹⁷⁴ Marković 1974, 8, t. I.

¹⁷⁵ Hulina et al. 2011, 141, 163–164; Forenbaher 2018a, 148.

vzorcev, analiziranih v zagrebškem laboratoriju, podobno zelo široke razpone in so zato manj uporabni.¹⁷⁶ Tudi uporabnost datacij z najdišča Grapčeva špilja je problematična, saj se dataciji nanašata na štiri plasti, ki pripadajo sredini in vrhuncu faze 4. Fragmenti, ki so bližji t. i. cetinskemu stilu (po Forenbaherju), so ležali v starejših plasteh faze 4 in v starejših plasteh faze 5, medtem ko so bili fragmenti, bližji t. i. ljubljansko-jadranskemu stilu (po Forenbaherju), najdeni v mlajših plasteh faze 4. Kot je opozoril že Forenbaher, kaže ta situacija na verjetno premešan kontekst.¹⁷⁷ Datacije s Tržaškega Krasa pa za časovno umestitev *ljubljske kulture* niso primerne zato, ker se ne nanašajo nanjo v ožjem smislu. Najdbe z datiranih odsekov sodijo namreč v okvir vučedolske, ljubljanske, cetinske in tudi kaštelirske kulture iz srednje bronaste dobe.¹⁷⁸

V primerjavi z datacijami iz jamskih najdišč Tržaškega Krasa in vzhodnojadranskega primorja so datacije, ki so na voljo za Ljubljansko barje, precej bolj natančne, saj izvirajo iz zelo kratkotrajnih naselbinskih kontekstov. Potemtakem lahko *ljubljsko kulturo* na Ljubljanskem barju kronološko opredelimo na konec 26. in v 25. st. pr. Kr.

Tezo o pojavu in razvoju *ljubljske kulture* prav na Ljubljanskem barju podpirajo različni argumenti. Med keramičnimi najdbami z Dežmanovih kolišč so oblike, ki kažejo tradicijo vučedolske faze kolišča, vendar že okrašene v maniri *ljubljske kulture*, tj. z odtisi na ploščat predmet navite niti: npr. skleda na križni nogi, skleda na visoki polni nogi ter visoke skleda in skodele s konkavno usločenim vratom.¹⁷⁹ Tudi med t. i. spremno keramiko, ki kaže na povezave predvsem s kulturo Somogyvár-Vinkovci, zasledimo starejše oblike (npr. na Dežmanovih koliščih; *sl. 2: 22,26*),¹⁸⁰ te prav tako nakazujejo vučedolsko tradicijo in s tem na kontinuiran razvoj. Na nekaterih posodah iz starejše faze Dežmanovih kolišč pa že zasledimo elemente kulture vrvičaste keramike, npr. na kroglastih dvoročajnih posodah.¹⁸¹ Poleg tega je

na območju Ljubljanskega barja raznolikost tipov posodja največja, od vrčev, dvoročajnih posod, buč, visokih skled do raznovrstnih skodel, ki jih na drugih najdiščih s t. i. ljubljansko keramiko ne zasledimo. Po mojem mnenju te značilnosti lončenine nakazujejo neprekinjen razvoj iz starejše v mlajšo fazo Dežmanovih kolišč.

SKLEP

Najdbe *ljubljske kulture* opredeljujejo mlajšo fazo na Dežmanovih koliščih pri Igu, ki so jo doslej različni avtorji¹⁸² opredeljevali le z vidika finejše, večinoma okrašene keramike. Z novo analizo najdb z Dežmanovih kolišč je bilo mogoče na novo opredeliti značilnosti keramičnega repertoarja te kulture. Glavna značilnost finejše keramike *ljubljske kulture* je okras, izveden z odtisi na ploščat predmet navite niti, pogosto v kombinaciji z vbodi. Med oblikami prevladujejo kroglaste posode z lijakastimi ali cilindričnimi vratovi, dna so pogosto sferična in imajo tu in tam okroglo vdolbino na sredini. Kot spremno keramiko označujemo lončenino, ki je redkeje okrašena in odseva podobnosti, morda vplive kultur Somogyvár-Vinkovci in Makó-Kosihy-Čaka.

Izvorno območje *ljubljske kulture* so bila verjetno prav Dežmanova kolišča na Ljubljanskem barju. V nekaterih oblikah posod iz mlajše faze Dežmanovih kolišč odseva starejša tradicija vučedolske kulture, a so kljub "stari" obliki okrašene na nov način (npr. skleda na nogah). Vučedolska tradicija se kaže tudi v nekaterih podobnih okrasnih motivih, iz česar je mogoče sklepati, da se je *ljubljska kultura* formirala na substratu vučedolske kulture oz. njene *ljubljsko barjanske variante* in pod vplivi/stiki/impulzi z območja kultur vrvičaste keramike in kroglastih amfor pa tudi kulture zvončastih čaš. V t. i. spremni lončenini, večinoma neokrašeni, pa se odražajo predvsem podobnosti s kulturo Somogyvár-Vinkovci. To se zdi razumljivo, saj sta tako kultura Somogyvár-Vinkovci kot *ljubljska kultura* nastali na osnovi vučedolske kulture in se oprli na njeno tradicijo na eni strani, na drugi pa sta sprejemali elemente različnih kultur in z njimi vsaka po svoje obogatili svoj kulturni izraz. Kultura Somogyvár-Vinkovci je dajala pečat prostoru Karpatske kotline, medtem ko je *ljubljska kultura* predstavljala most proti zahodu do Trža-

¹⁷⁶ Glej Črešnar, Teržan 2014a, 656.

¹⁷⁷ Forenbaher 2018a, 140, 146; glej tudi Forenbaher et al. 2010, 342, sl. 6.

¹⁷⁸ Glej Gilli, Montagnari Kokelj 1993; Montagnari Kokelj, Crismani 1997.

¹⁷⁹ Leghissa 2017, t. 86: 1–5; 98: 5; 109: 2,3; 118: 5–9 (Korošec, Korošec 1969, t. 33: 1–8; 37: 1; 38: 2; 56: 10,14; 113: 1,5; 119: 6).

¹⁸⁰ Glej npr. Leghissa 2017, 138–139 (za lonce tipa L2), 153–155 (za visoke skleda tipa VS1).

¹⁸¹ Leghissa 2017, 259–262.

¹⁸² Npr. Korošec 1958–1959, Dimitrijević 1967; Goveđarica 1989; Forenbaher 2018a; itd.

škega Krasa in severne Italije ter vzhodnih obal Jadranskega morja, kjer se prav tako oblikujejo lokalne posebnosti. Na osnovi dendrokronoloških datacij, predvsem tistih s kolišča Parte, od koder je veliko okrašenih posod in neokrašenih fragmentov spremne lončenine, in s kolišča Založnica, sodi *ljubljska kultura* na Ljubljanskem barju na konec 26. in v 25. stoletju pr. Kr.

Večjega širjenja elementov *ljubljske kulture* proti vzhodu ni zaznati, saj so vzhodneje od Ljubljanskega barja doslej znana le tri najdišča: Vinkovci v Slavoniji (*karta 1*: 49),¹⁸³ Hrustovača v Bosni (*karta 1*: 31)¹⁸⁴ in Búk v severozahodni Madžarski (*karta 1*: 50).¹⁸⁵ S teh najdišč so znane le posamične najdbe te kulture, ki jih ni mogoče natančno datirati, so pa lahko pokazatelji morebitnih stikov z območjem *ljubljske kulture*.¹⁸⁶ Proti zahodu je njeni širitvi mogoče slediti do slovenskega in Tržaškega Krasa ter morda tudi v severno Italijo, proti jugu pa do vzhodnih obal Jadranskega morja, kjer se tovrstna keramika pojavlja predvsem v jamskih najdiščih (*karta 1*).¹⁸⁷

¹⁸³ Dimitrijević 1982, t. 8: 5.

¹⁸⁴ Benac 1948, 16–17, tab. VI: 5; Benac 1961, t. 32: 4.

¹⁸⁵ Ilon 1996, 7, t. 1; Kiss 2012, sl. 2: 3; glej tudi Leghissa, Bernardini, Kiss 2018.

¹⁸⁶ Najdba z značilnim okrasom motiva ribje kosti iz Hrustovače v objavah M. Mandića (1939) in Josipa Korošca (1946) sploh ni omenjena. Prvič jo je objavil Alojz Benac leta 1948. Ob omembi najdbe pa ni navedena natančna lokacija odkritja; izviralna naj bi iz iste plasti kot preostale najdbe, pripisane vučedolski kulturi, okras pa naj bi bil izveden s "točkičcem". Najdbo razlaga kot dokaz vplivov/stikov z območjem kulture zvončastih čaš (Benac 1948, 16–17, tab. VI: 5). Glede na opis oblike posode in objavljeno fotografijo je najdba podobna skodelam tipa Sk5 z Dežmanovih kolišč. Podobni se zdita tudi izvedba in motivika okrasa (glej npr. Leghissa 2017, 183–184, prim. zlasti t. 117: 8 – Korošec, Korošec 1969, t. 54: 2; 115: 3).

¹⁸⁷ Na *karti 1* so predstavljena le najznačilnejša najdišča s keramiko *ljubljske kulture* (izbor je pri vsakem najdišču naveden v oklepaju, spremna lončenina ni navedena). Nazadnje je karto razprostranjenosti najdišč *ljubljske kulture* oz. "ljubljsko-jadranskega stila" predstavil S. Forenbaher (2018a, sl. 4 in 2018b, sl. 105), v katero je vključil 80 najdišč z zelo in manj značilno lončenino za "ljubljsko-jadranski stil" ter zgolj podobno. Vključil je tudi najdišča, s katerih se le omenja tovrstna lončenina, ni pa objavljena. Po mojem mnenju pa je v njegovo karto vključenih kar nekaj najdišč, ki nimajo značilne lončenine *ljubljske kulture*, kot jo definiram, zato jih tudi ne upoštevam. Najdbe z nekaterih najdišč na vzhodnojadranski obali in v Istri, npr. Uvala Duga na otoku Sušac, Gudnja, Spila (Nakovana), Laganiši, so bližje cetinski kulturi, predvsem glede izvedbe okrasa.

Za najdišča *ljubljske kulture* na tem območju se pogosto uporablja Dimitrijevićeva oznaka *jadranska varianta ljubljanske kulture*.¹⁸⁸ Na najdiščih slovenskega in Tržaškega Krasa, ki so geografsko bližja območju Ljubljanskega barja, najdemo primerljive oblike in načine krašenja keramičnih posod, zato bi jih bilo verjetno ustrezneje obravnavati v okviru *ljubljske kulture* Ljubljanskega barja¹⁸⁹ in ne v okviru srednje- in južnojadranske razprostranjenosti tega fenomena.¹⁹⁰

Še vedno pa ostaja odprto vprašanje o kulturnem in kronološkem odnosu med *ljubljsko kulturo* in njeno "jadransko varianto". Po sicer problematičnih datacijah najdišč Odmut in Grapčeva špilja bi bila ta varianta starejša od barjanske *ljubljske kulture*. A med obema območjema – na eni strani Ljubljansko barje, slovenski in Tržaški Kras ter Istra, na drugi pa srednjeadrsko primorje – najdemo podobnosti in tudi očitne razlike. V prispevku omenjene razlike so lahko posledica stanja raziskanosti, načina raziskav ali konteksta odkritij, lahko pa so tudi kulturno in časovno pogojene. Vprašanje, na katerega bodo lahko ponudile odgovor le nadaljnje raziskave, pa je, ali je nastanek in predvsem razvoj *jadranske variante ljubljanske kulture* povezan s širjenjem vplivov *ljubljske kulture* z območja Ljubljanskega barja ali pa je morda razvoj na obeh območjih potekal samostojno.

¹⁸⁸ Dimitrijević 1967.

¹⁸⁹ V smislu Dimitrijevićeve *alpske variante ljubljanske kulture*.

¹⁹⁰ Podobno jih je obravnaval tudi Govedarica (1989). Med obema območjema, tj. Ljubljanskim barjem in Krasom, so očitne razlike predvsem v značaju najdišč – kolišča na Ljubljanskem barju, jame na Krasu.

Elena Leghissa
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
elena.leghissa@zrc-sazu.si

Gradišči na Sloki gori in Vinjem hribu nad Vinom na severozahodnem obrobju dolenske halštatske skupnosti

Gradišče on Sloka gora and Vinji hrib above Vino on the north-western edge of the Dolenjska Hallstatt community

Sneža TECCO HVALA

Izvleček

Sondiranje na Sloki gori in Vinjem hribu nad Vinom, ki je bilo opravljeno v letu 1999 v okviru raziskav prazgodovinskih utrjenih naselij na Dolenjskem, osvetljuje severozahodni rob poselitve dolenske halštatske skupnosti. Gre za manjši višinski naselbini v hribovitem zaledju Ljubljane, na obeh sta bili ugotovljeni dve poselitveni oz. gradbeni fazi, ki ju po sicer skromnih najdbah lahko datiramo v mlajše halštatsko obdobje.

Ključne besede: osrednja Slovenija; starejša železna doba; mlajše halštatsko obdobje; dolenska halštatska kulturna skupina; naselja

Abstract

Test excavations on Sloka gora and Vinji hrib above Vino, carried out in 1999 as part of the research of prehistoric fortified settlements in the Dolenjska region, illuminate the north-western edge of the settlement of the Dolenjska Hallstatt community. These are smaller hilltop settlements in the hilly hinterland of Ljubljana, in which two phases have been identified, probably of the Late Hallstatt period according to otherwise modest finds.

Keywords: central Slovenia; Early Iron Age; Late Hallstatt period; Dolenjska Hallstatt group; settlements

V okviru raziskav prazgodovinskih utrjenih naselij na Dolenjskem je ekipa Inštituta za arheologijo ZRC SAZU v letu 1999 sondirala na Vinjem hribu nad Vinom in Gradišču na Sloki gori.¹ Prazgodovinski naselbini na teh dveh vzpetinah omenjajo že viri s konca 19. in prvih desetletij 20. stoletja.² Ležita v zakotju jugovzhodno od Ljubljane (*sl. 1*), sredi hribovja med dvema podoljema, po katerih tečeta

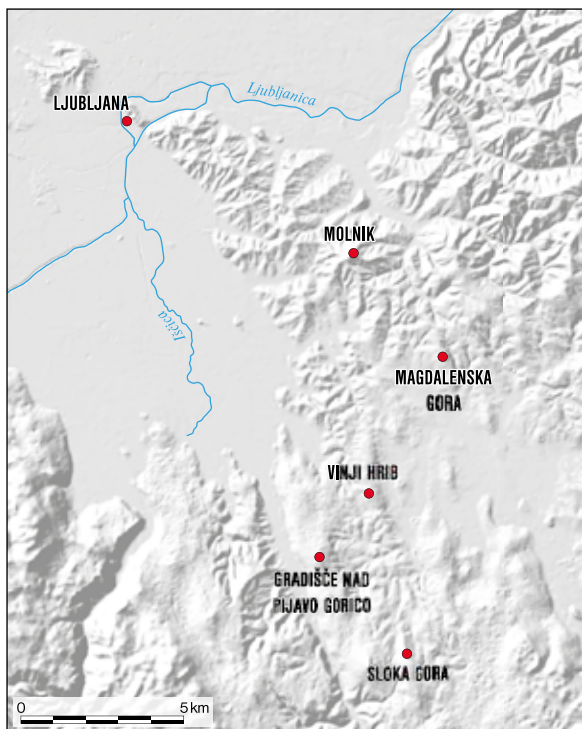
glavni prometni povezavi iz Ljubljanske kotline proti jugu na Kočevsko in naprej v Belo krajino ter proti jugovzhodu v dolino Krke in Novomeško pokrajino. V njuni bližini je znano poselitveno jedro z večjim naseljem in gomilnim grobiščem iz halštatske dobe na Gradišču nad Pijavo Gorico;³ Vinji hrib je od njega oddaljen uro hoda, Sloka gora pa poldrugo uro.⁴

¹ Janez Dular, Gradišče pod Sloko goro – Sonda 1, Poročilo o sondiranju 31.8.–10.9. 1999; Janez Dular, Vinji hrib nad Vinom – Sonda 1, Poročilo o sondiranju 14.9.–21.9. 1999 (hrani arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU).

² Gl. Puš 1975, 194, 195; Stare 1975, 238.

³ Vuga 1980, 201 ss; Vuga 1982, 150; Dular, Tecco Hvala 2007, 164 s, sl. 92.

⁴ Dular, Tecco Hvala 2007, 198 ss, sl. 115: 53 (Vinji hrib), 55 (Gradišče nad Pijavo Gorico), 62 (Sloka Gora).

Sl. 1: Geografska lega Vinjega hriba in Sloke gore ter bližnja naselja iz halštatske dobe (po Dular, Tecco Hvala 2007, sl. 82, kat. št. 53, 62).

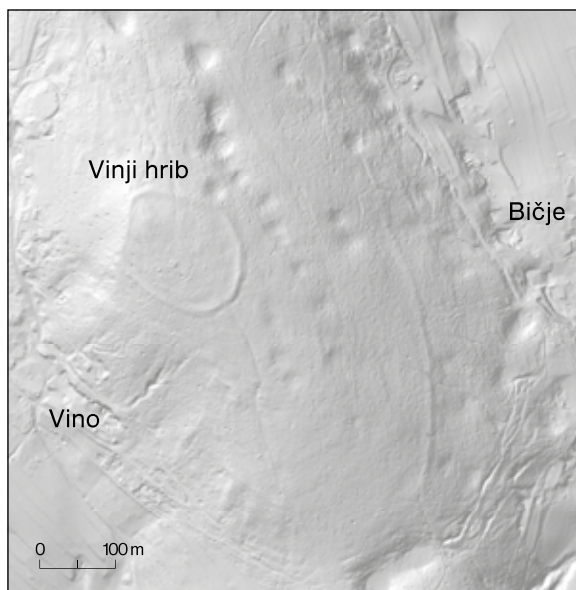
Fig. 1: Geographic position of Vinji hrib and Sloka gora in relation to the near settlements from Hallstatt period (from Dular, Tecco Hvala 2007, Fig. 82, Cat.No. 53, 62).

VINJI HRIB NAD VINOM

Topografski opis

Vinji hrib s kopastim vrhom na nadmorski višini 478,4 m leži med vasema Vino na zahodu in Bičje na vzhodu (sl. 2). Hrib je poraščen z mešanim, pretežno listnatim gozdom, čezenj poteka po katastrski meji gozdna pot v smeri S–J.⁵ V oblikovanosti terena je okoli vrha dobro zaznaven sklenjen obod naselja (sl. 2, 3). Okop je močnejši na jugovzhodni strani, kjer ga preseka gozdna pot, na tem mestu je bil morebiti tudi vhod v nekdanjo naselbino, ta ima v tlorisu ovalno obliko s premerom od 150 do 180 m in meri okoli 1,85 ha. Na lidarskem posnetku se izrazitejši rob nakazuje tudi od 200 do 300 m nižje po jugovzhodnem pobočju (sl. 2), a ga brez sondiranja ni mogoče kronološko in funkcionalno opredeliti. Morebitno pripadajoče grobišče v bližnji okolici še ni bilo odkrito.

⁵ Gl. http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso.

Sl. 2: Lidarski posnetek Vinjega hriba nad Vinom. M. = 1:10 000. (Vir: Lidar © ARSO).

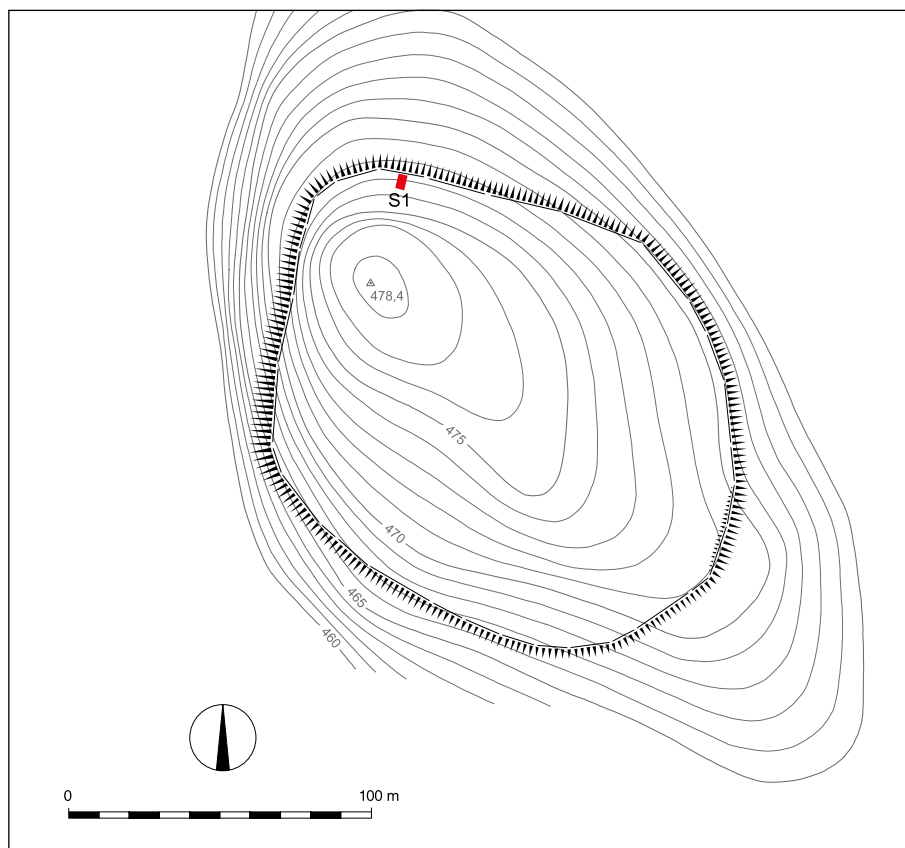
Fig. 2: Lidar image of Vinji hrib above Vino. Scale = 1:10 000. (Source: Lidar © ARSO).

Stratigrafska slika

Da bi pridobili podatke, kdaj je bil hrib poseljen, smo na robu terase na severnem delu izkopali 3 × 5 m veliko sondo (sl. 3). Usmerjena je bila S–J z odklonom 14 stopinj proti vzhodu. Izkopavali smo po režnjih v mreži kvadrantov 1 × 1 m z izhodiščem v severozahodnem vogalu sonde (sl. 4, 5). V tem sistemu smo dokumentirali tudi najdbe; višine/globine so bile merjene od bližnjega parcelnega mejnika in so v tlorisnem načrtu zabeležene v cm.

Naravno osnovo sta na območju izkopa sestavljali apnenčasta skala in rdečkasta ilovica (*plast 1*), ki sta se pojavljali v rahlem nagibu proti severu od 25 do 60 cm pod današnjim površjem (sl. 4, 5). Prekrivala ju je rjava ilovnata zemlja (*plast 2*), ki se je širila v približno 3 m širokem pasu od severnega roba v notranjost sonde. V njej so bili razpršeni delci lončenih posod (loncev, latvice, pekve) in prežganega ilovnatega stenskega ometa, kos železnega surovca (*t. 1*) ter drobci živalskih kosti in zob.⁶ Ob zahodnem profilu je na globini 93 cm ležala razbita pekva v bližini dna pozneje vkopane jame za stojko (sl. 5: x = 2,1 m; y = 1 m; *t. 1*: 12). Rjava ilovnata zemljo je v severnem delu

⁶ Živalske ostanke je določil Borut Toškan (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Arheozoološki laboratorij), za kar se mu zahvaljujem. Seznam favne hrani arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.

Sl. 3: Vinji hrib nad Vinom. Tloris naselja z označeno lego sonde 1/1999. M. = 1:2500.
 Fig. 3: Vinji hrib above Vino. Ground plan of settlement with marked location of Trench 1/1999. Scale = 1:2500.

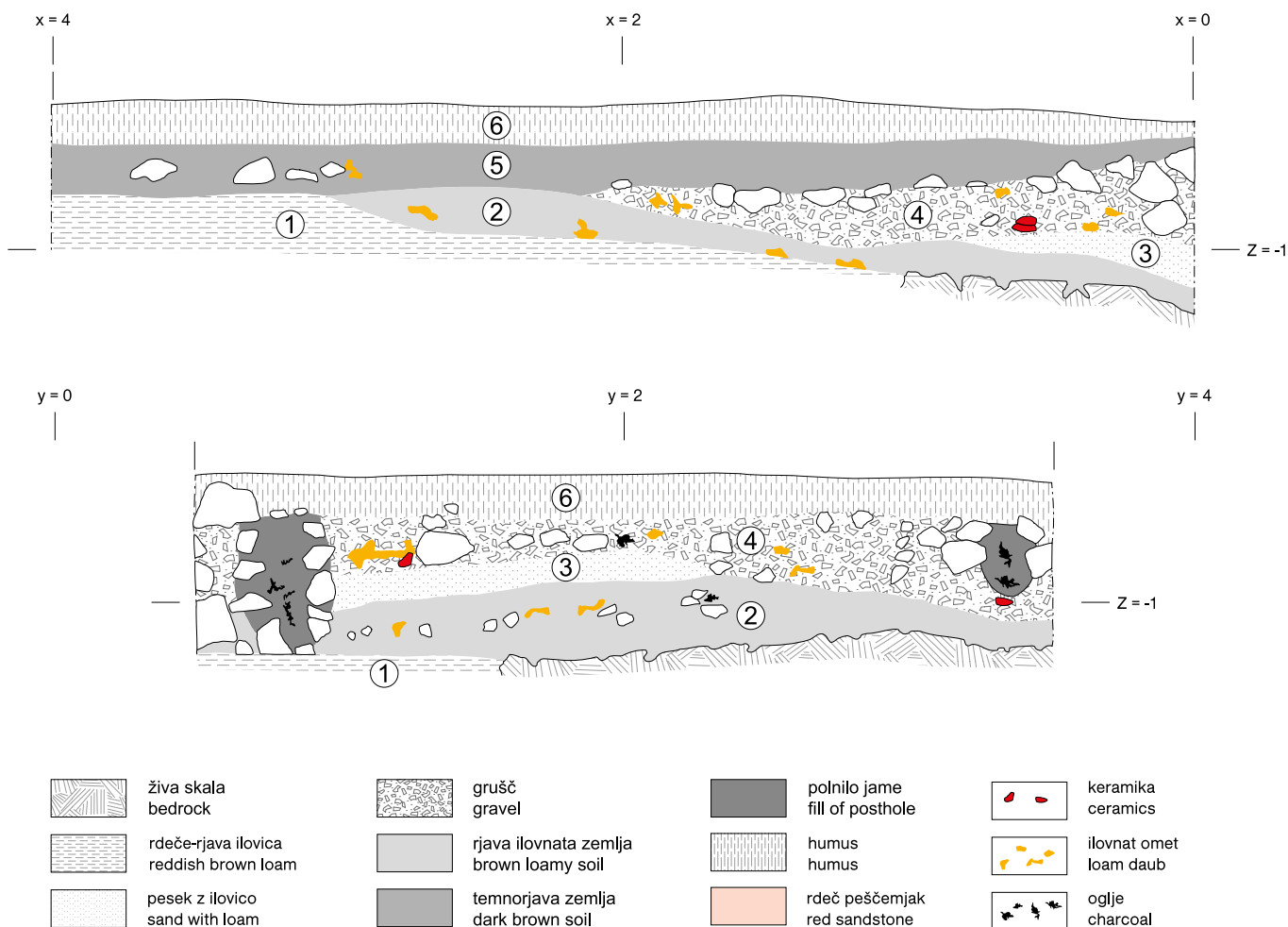
sonde preplastilo do 15 cm debelo peščeno nasutje, pomešano z ilovico (*plast 3*), s čimer je bil teren poravnan. V tem nasutju ni bilo najdb, prekrival pa ga je grušč, v katerem je prevladoval kamnit drobir, vmes so bili tudi manjši kamni (*plast 4*). Na gruščnati plasti, ki jo razlagamo kot tlak, sta ležala kupa ploščatih kamnov iz rdečega peščenjaka (*sl. 5*: $x = 0,2-1$ m; $y = 1,2-2,2$ m), okoli njiju se je širila kompaktna površina prežgane ilovice z drobcu oglja in raztresenimi svitki ter lončenimi črepinjami, kar kaže na to, da se je na tem mestu kurilo oziroma da je bilo tu ognjišče. Na tem območju je bilo pobranih tudi nekaj zoglenelih ostankov prosa (*Panicum miliaceum*) in ogrščice (*Brassica* sp.).⁷

V severnih vogalih sonde sta bili odkriti jami za stojki v razmiku približno 2,5 m; obdani sta bili s kamnitimi zagozdami ter zapolnjeni s črno rjavo zemljo in drobcu oglja (*sl. 4, 5*). Jama v severovzho-

dnem vogalu, ki je bila vidna le v profilu, je bila vkopana 30 cm globoko v gruščnato plast, medtem ko je bila jama v severozahodnem vogalu malce globlja (50 cm) in je prebila tlak in peščeno nasutje pod njim ter starejšo kulturno plast vse do mrtvice. Ti jami bi lahko bili ostanka lesene palisade oz. obodne ograde ali pa stavbe, kar se zdi verjetnejše. V razdalji okoli 2,5 m od severozahodne jame proti jugu je bila namreč odkrita še tretja jama za stojko (*sl. 5*: $x = 2,6$ m; $y = 1$ m), vkopana približno enako globoko do mrtvice in prav tako obdana s kamni iz apnenca in peščenjaka. Na gruščnatem tlaku je ležalo precej večjih kamnov, ki so morda ostanki stavbnih temeljev, a jih ni mogoče povezati v smiseln tloris. Na območju stavbe so bili med gruščem in na njem najdeni deli lončene skodele, motka, svitkov, pa tudi železen nožič (*t. 2*: 1-12), kosi prežganega ilovnatega stenskega ometa ter drobcu živalskih kosti in zob, ki pripadajo govedu in drobnici.⁸ Vse te ostaline je zagnila temnorjava zemlja (*plast 5*), v kateri so se pojavljali keramični

⁷ Makrobotanične ostanke je opredelila Metka Culiberg (bivša sodelavka Biološkega inštituta Jovana Hadžija ZRC SAZU); gl. Dular, Tecco Hvala 2007, 208-209, sl. 119.

⁸ Gl. op. 6.

Sl. 4: Vinji hrib nad Vinom, sonda 1/1999. A – zahodni profil, B – severni profil. M. = 1:25.

Fig. 4: Vinji hrib above Vino, Trench 1/1999. A – west cross-section, B – north cross-section. Scale = 1:25.

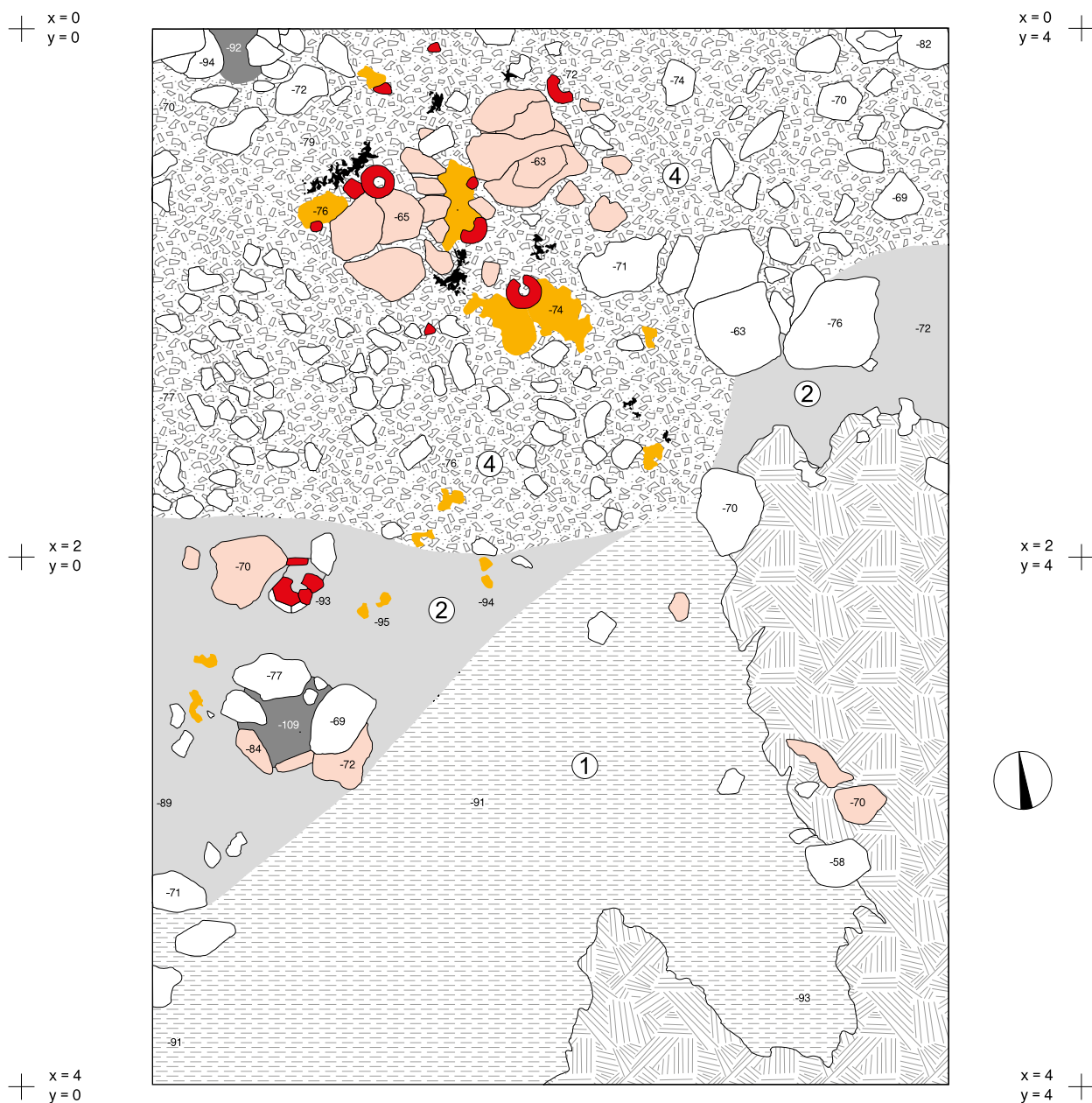
in železni fragmenti (*t. 2: 13–17*), nastala pa je po opustitvi naselja. Najdbe (ostenja posod, prežgan ilovnat stenski omet) so se sporadično pojavljale še v gozdnem humusu (*plast 6*).

V sondi odkrite plasti lahko interpretiramo kot ostanke dveh poselitvenih oz. gradbenih faz (*sl. 4*). Razpršene najdbe v rjavi ilovnati zemlji (*plast 2*), ki je ležala na naravni skalnati in sterilni ilovnati podlagi, so na območju izkopa edini ostanki starejše poselitve (*faza I*). Sledila sta ji izravnava terena s peščenim nasutjem (*plast 3*) in nad njim gruščnato tlakovanje (*plast 4*), na katerem je bil na samem robu naselja postavljen objekt, grajen s stojkami in z ilovico ometanimi stenami, imel je tudi ognjišče (*faza II*). Stavbo je verjetno uničil požar, ruševine pa sta po opustitvi naselja postopno zakrila plast temnorjave zemlje (*plast 5*) in na vrhu gozdni humus (*plast 6*).

Časovna opredelitev

Za datacijo prve poselitvene faze je bolj malo opore, saj med najdbami prevladujejo majhni koščki keramike, ki je slabe kakovosti in zelo drobljiva. Da hrib ni bil poseljen pred železno dobo, bi lahko sklepali po železnem surovcu (*t. 1: 2*) iz najgloblje kulturne *plasti 2*. Temu v prid govorijo tudi lonci, pekve in latvice (*t. 1: 4–10,12*), ki so običajen inventar železnodobnih hiš. Kronološko določnejši je morda reoksidacijsko žgan ročaj (*t. 1: 7*), ki bi kazal na mlajše halštatsko obdobje, kajti takšen postopek žganja v lončarskih pečeh z redukcijsko atmosfero in končno oksidacijo se je na Dolenjskem razširil prav v tistem času.⁹ Ročaj

⁹ Dular 1982, 150 s. Tako žgani izdelki so predvsem situle z nogo in ciboriji tipov 9, 10 in 11, ki so datirani

Sl. 5: Vinji hrib nad Vinom, sonda 1/1999. Kumulativni tloris. M. = 1:25.

Fig. 5: Vinji hrib above VINO, Trench 1/1999. Cumulative ground plan. Scale = 1:25.

je bil na posodo verjetno nameščen vodoravno, saj so pokončni ročajji na halštatskodobni keramiki običajno širši in trakasti, ta pa ima okrogel presek. Nekaj primerov vodoravnih ročajev je mogoče zaslediti v grobni keramiki iz Dolenjskih Toplic v dolini reke Krke, datirani pa so v certoško in negovsko stopnjo.¹⁰ Mladohalštatsko okrasno

prvino je mogoče prepoznati tudi na fragmentu ostenja z udrto bradavico (*t. 1: 3*).¹¹

Drugo poselitveno oz. gradbeno fazo lahko prav tako opredelimo v mladohalštatsko obdobje na osnovi okrasa nalepljene valovnice na fragmentih skodele z ročajem (*t. 2: 3*). Motiv valovnice se

v stopnje kačastih in certoških fibul ter negovskih čelad (ib., 50 ss).

¹⁰ Teržan 1976, t. 27: 9; 42: 5; 43: 4, za datacijo glej sl. 58.

¹¹ Prim. Dular 1982, t. 6: 41; 7: 58; 8: 63,64 (okras na loncih tipov 1, 6, 7, datiranih v certoški in negovski horizont: ib., 28 ss); glej še Grahek 2016, 194 ss, sl. 57: O 7b.

pojavlja na loncih tipov 6 in 7 po Dularju,¹² ki so pogosti v Dolenjskih Toplicah in so tudi po obliki profila podobni skodeli z Vinjega hriba, le da je ta manjša in ima ročaj s sedlastim presekom ter paroma bradavičastih izrastkov na vrhu in pri korenu. Primerjave zanj zopet zasledimo med grobnimi najdbami iz Dolenjskih Toplic iz časa certoške in negovske stopnje.¹³ Iz *plasti 4* na Vinjem hribu naj omenimo še fragment motka (*t. 2: 5*), ki je najbolj podoben primerkoma iz naselbine na Gradcu pri Blečjem vrhu, kjer sta bila najdena v kontekstih, datiranih v certoško stopnjo – eden na robu ognjišča v hiši 1, drug pa v *plasti 15* skupaj s košaričastim obeskom.¹⁴ Dobro primerjavo ima tudi v Dolenjskih Toplicah v naselbinskem gradivu iz certoške oz. negovske stopnje.¹⁵

Med najdbami iz *plasti 5* na Vinjem hribu, odloženi po opustitvi naselja, lahko keramični fragment s črno barvanim pasom (*t. 2: 17*) pripišemo mladohalštatskemu obdobju,¹⁶ profilirano ustje in dno (*t. 2: 14,15*) pa poznosrednjeveškemu loncu.¹⁷

Glede na te indice je bil Vinji hrib nad Vinom poseljen v mlajšem halštatskem obdobju, verjetno v certoški stopnji, in opuščan ob koncu starejše železne dobe. Primerjamo ga lahko denimo z naseljem na Gradcu pri Blečjem vrhu v Posavskem hribovju (*sl. 1*). Tam sta bili v certoški stopnji prav tako ugotovljeni dve gradbeni fazi, ki ju predstavljajo ostanki hiše 1 in nad njo še druge z gruščnatim tlakom in jamama za stojki s kamnitimi zagozdami ter podobnim inventarjem kot na Vinjem hribu, le da je bil Gradec na Blečjem vrhu prvič poseljen že v bakreni dobi in nazadnje v mlajši železni dobi.¹⁸ Dva stratigrafsko ločena bivalna nivoja iz certoške in negovske stopnje sta bila odkrita tudi na Cvingerju v Dolenjskih Toplicah,¹⁹ ki je bil prej poseljen v pozni bronasti dobi, ob koncu starejše železne dobe pa opuščan.

¹² Dular 1982, 32 s, t. 7: 58–61; 8: 62,63,65. Prim. še Grahek, Kovač 2020, t. 5: 3; 6: 14.

¹³ Teržan 1976, t. 6: 1; 75: 5; 78: 12. Prim. še Dular, Ciglencečki, Dular 1995, t. 8: 1; 33: 14; 63: 1; Grahek 2016, 158, 179 ss, 234 ss; *sl. 47: Sk 2b; 70: 28*.

¹⁴ Pavlin 2011, 137 ss, t. 3: 3; 6: 8.

¹⁵ Dular, Križ 2004, 216 s (sonda 1: *plast 6*), t. 2: 15.

¹⁶ Za barvano keramiko gl. Dular 1982, 90 s; Grahek 2016, 218 ss.

¹⁷ Prim. npr. Štular 2007, 376 ss, tab. 1: tip 11, *sl. 10*; Porenta et al. 2015, 341 s, *sl. 10b*.

¹⁸ Pavlin 2011, 131 ss, *sl. 7–14*.

¹⁹ Dular, Križ 2004, 219 ss (sonda 2: *plast 5* in zid), 223 ss (sonda 3: *plasti 5* in 6).

GRADIŠČE NA SLOKI GORI

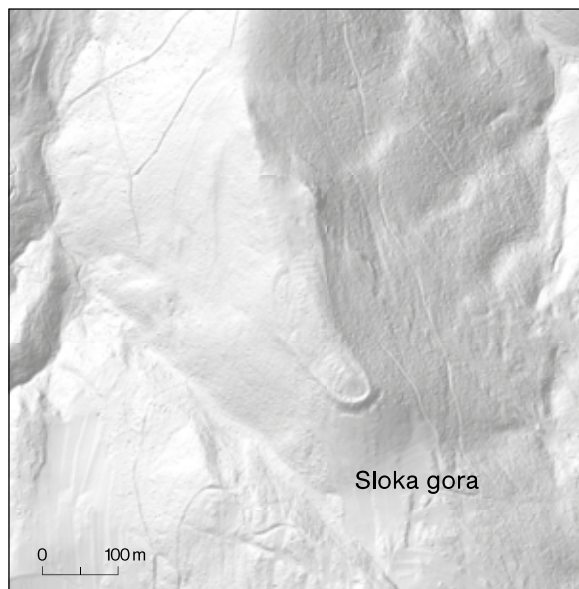
Topografski opis

Toponim Gradišče se nanaša na ozek razpognjen hrbet, ki se blago vzpenja severno od današnjega naselja Sloka Gora in ima značilno dinarsko smer SZ–JV (*sl. 6*). Severni del je danes porasel z mešanim gozdom; na južnem delu, kjer doseže najvišjo točko na nadmorski višini 633,5 m, se širijo travniki, v preteklosti pa so bile tod njive.

Pod vrhom na južnem delu poteka oddvojni okop (*sl. 6, 7*), okop je viden tudi na severnem delu hrbtna, manj izrazit je obod naselja na vzhodnem in zahodnem pobočju. Njegova notranjost je bila deloma preoblikovana v več manjših teras, ki so domnevno nastale z recentnim obdelovanjem, medtem ko sta okopa prazgodovinska, ocenjena površina tedanje naselbine pa znaša približno 1,84 ha. Na severozahodnem pobočju se na lidarskem posnetku nakazuje še ježa (*sl. 6*), ki je verjetno rob nekdanje njive. V bližnji okolici hriba doslej še ni bilo ugotovljeno pripadajoče grobišče.

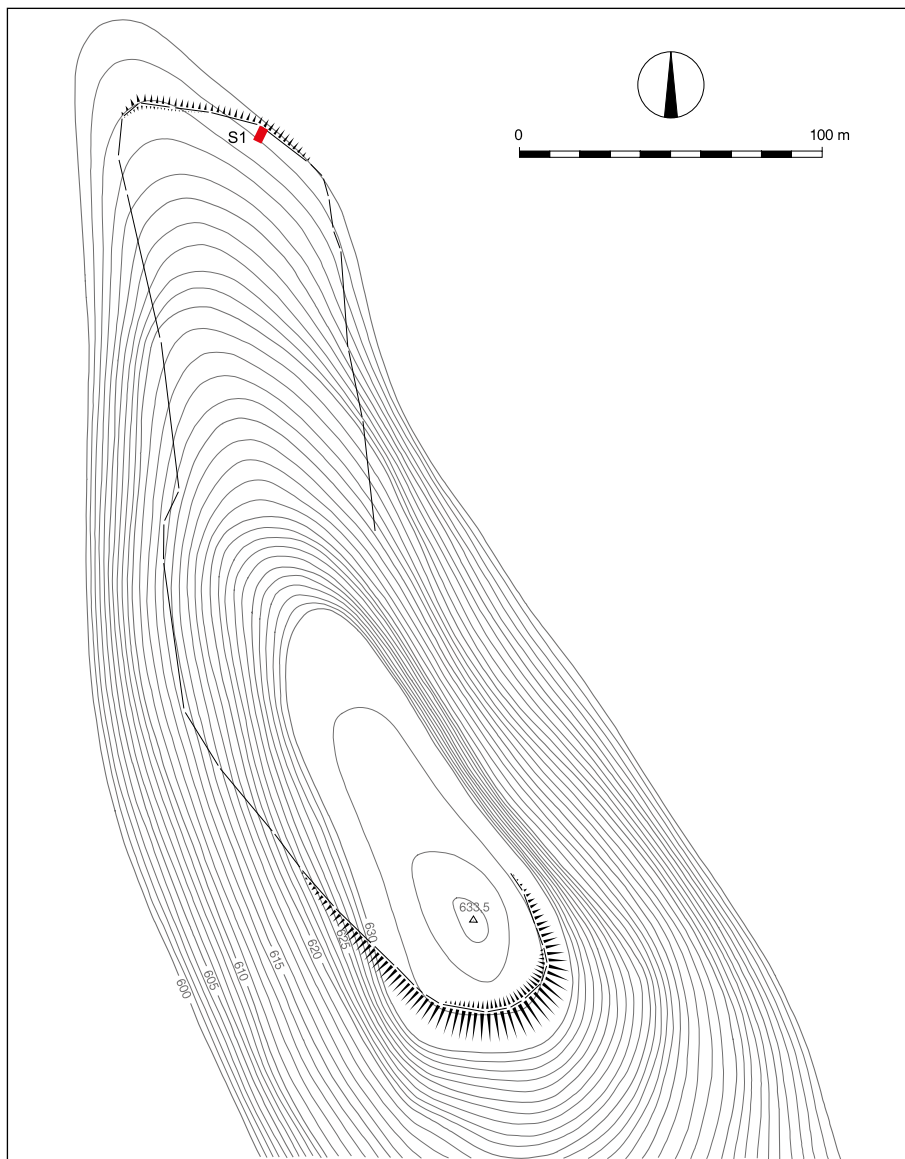
Stratigrafska slika

S sondo v velikosti 3 × 5 m in usmerjeno S–J z odklonom 15 stopinj proti vzhodu (*sl. 7*) smo

Sl. 6: Lidarski posnetek Sloke gore. M. = 1:10 000. (Vir: Lidar © ARSO).

Fig. 6: Lidar image of Sloka gora. Scale = 1:10 000. (Source: Lidar © ARSO).

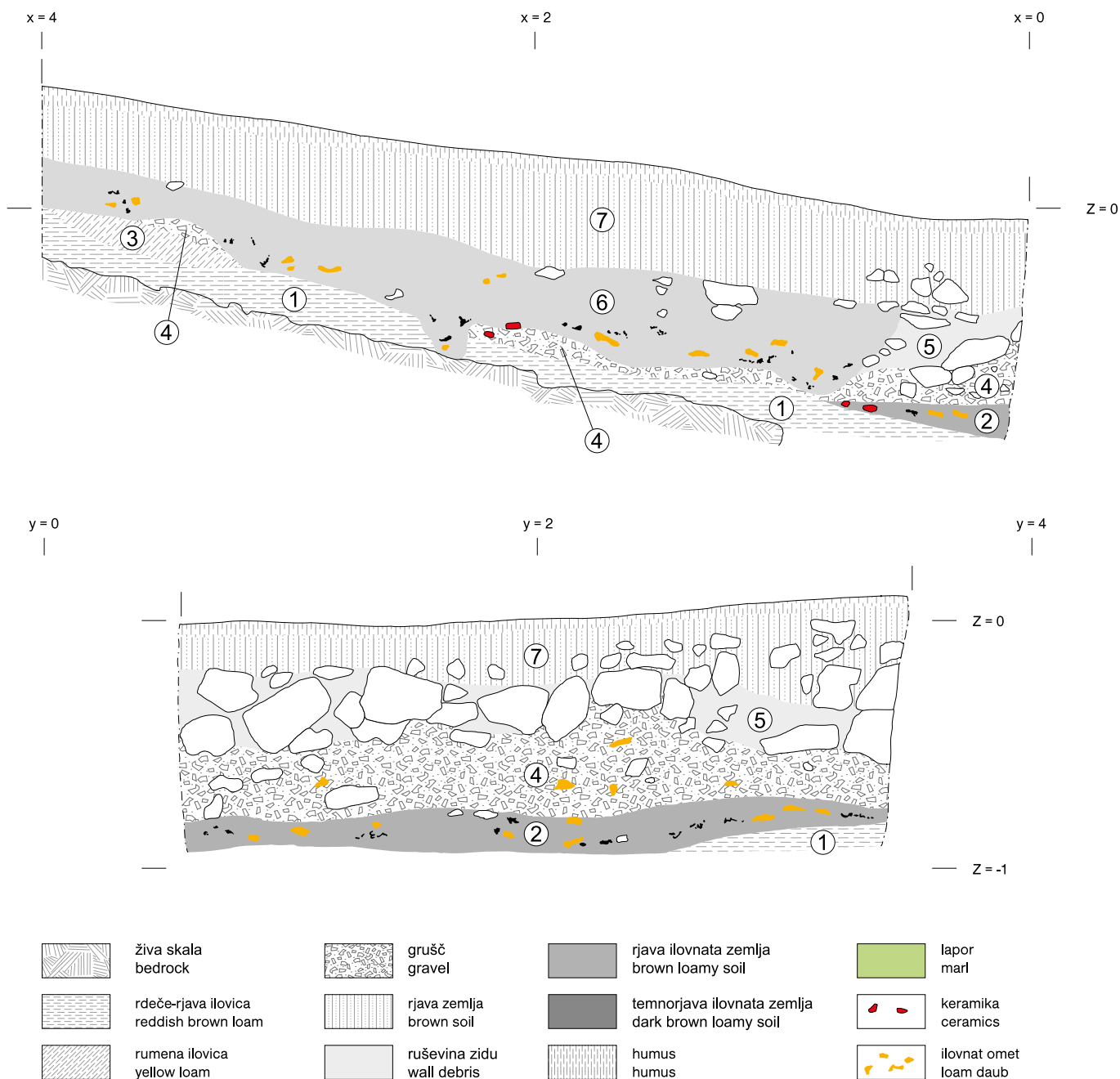
Sl. 7: Gradišče na Sloki gori. Tloris naselja z označeno lego sonde 1/1999. M. = 1:2500.

Fig. 7: Gradišče at Sloka gora. Ground plan of settlement with marked location of Trench 1/1999. Scale = 1:2500.

preiskali rob na severnem koncu naselja – na mestu, kjer smo pričakovali, da se je zaradi padca terena za okopom zadržalo največ plasti. Dokumentiranje ostalin in najdb je potekalo na enak način kot na Vinjem hribu nad Vinom; v terenski dokumentaciji zabeležene višine/globine so relativne, merjene od fiksne točke na robu naselja, ki ji nismo izmerili absolutne nadmorske višine.

Preperela apnenčasto dolomitna raščena skala in sterilna rdečkasta ilovica nad njo (*plast 1*) sta se na območju izkopa pojavljali na globinah od 30 do 90 cm pod današnjim površjem (*sl. 8, 9*). V severnem delu sonde je mrtvico preplastila temnorjava ilovnata zemlja (*plast 2*) v približno

meter širokem pasu (*sl. 8*); v njej so bili razpršeni kosi prežgane glin, delci lončenih posod, svitki in kremenov odbitek (*t. 3: 1–3*). Ob zahodnem robu sonde se je nad sterilno ilovico kazala manjša zaplata rumene ilovnate zemlje (*plast 3*) z drobcami prežganega ilovnatega stenskega ometa. Obe kulturni plasti je prekrivalo gruščnato nasutje (*plast 4*), ki je bilo debelejšje ob severnem robu in se je tanjšalo proti sredini sonde. V njem je bilo veliko prežganega stenskega ometa, koščki oglja in deli pekev, prenosne pečke, svitka, cedila in predilnega vretenca (*t. 3: 4–9*); prav tako so bili najdeni ostanke živalskih kosti in zob, pripisani drobnici. Čez gruščnat tlak se je v severnem delu širila groblja

Sl. 8: Gradišče na Sloki gori, sonda 1/1999. A – zahodni profil, B – severni profil. M. = 1:25.

Fig. 8: Gradišče at Sloka gora, Trench 1/1999. A – west cross-section, B – north cross-section. Scale = 1:25.

večjih in manjših kamnov z drobirjem (*plast 5*), ki bi jih lahko pripisali razrušenemu zidu, čeprav na območju sonde nismo odkrili njegovega kompaknejšega jedra z notranjim in zunanjim licem. Med kamni so bili najdeni drobcji kosti goveda in pasji zob.²⁰ Za to kamnito grobljo, v kateri so se poleg apnenčastih pojavljali tudi posamični

lapornati kamni in peščenjaki, se je vlekla debela plast rjave ilovnate zemlje (*plast 6*). V notranjosti sonde sta se v prepereli dolomitni osnovi nakažovali dve plitki kotanji (sl. 9: x = 2 m; y = 2,5 in 3,4 m); ali sta naravni ali delo človeških rok, ni mogoče z gotovostjo reči, saj poglobitvi nista imeli pravilne oblike niti jasnih robov. V nadaljevanju linije, ki sta jo nakažovali kotanji, so v smeri proti zahodnemu profilu ležali trije kamni. Na

²⁰ Gl. op. 6.

naselje takrat ni bilo utrjeno. Drugi poselitveni akt (*faza II*) je mogoče videti v gruščnatem nasutju (*plast 4*), s čimer se je izoblikovala nova hodna površina. Na robu naselja je bil nanj domnevno postavljen obrambni zid, ki se je čez čas razrušil (*plast 5*). Ob njem je bil nemara s stojkami zgrajen objekt, kar nakazujejo vkop skozi grušč v mrtvico in kotanji v živi skali. Rjavo ilovnato zemljo (*plast 6*), ki se je raztezala za ruševinami zidu v notranjost sonde in je vsebovala največ najdb, interpretiramo kot ruševinsko plast druge poselitvene faze. Rjava zemlja nad njo (*plast 7*) pa se je nabrala sčasoma po opustitvi naselja.

Časovna opredelitev

Razen glinastih svitkov (*t. 3: 1,3*), ki niso manjkali skorajda v nobeni halštatskodobni hiši, ni za datacijo prve poselitvene faze nobenih oprijemljivejših elementov. Za kronološko opredelitev druge faze pa se lahko opremo na fragment keramičnega cedila in odlomljen ročaj pekve z izrastkoma pri korenu (*t. 3: 4,7*) iz gruščnatega tlaka (*plast 4*) ter na del prenosne pečke z nalepljeno valovnico, masivno nogo lončene posode in motek (*t. 3: 10,13; 4: 3*) iz plasti nad tlakom (*plast 6*), ki imajo najboljše analogije v Dolenjskih Toplicah v dolini reke Krke, belokranjskem Podzemlju in na Blečjem vrhu v Posavskem hribovju.

Podoben košček cedila je bil na Cvingerju v Dolenjskih Toplicah najden v plasti, datirani v certoško oz. negovsko stopnjo,²¹ primerjave zanj zasledimo še v drugih naselbinskih kontekstih iz mlajšega halštatskega obdobja, denimo na Kučarju pri Podzemlju, Kunklu pod Vrhtrebnjem in Cvingerju nad Virom pri Stični.²² V plasteh iz tega časa so na Cvingerju v Dolenjskih Toplicah in na Kučarju pri Podzemlju zastopane tudi masivne noge posod.²³ Ročaj pekve s parom izrastkov pri korenu pa ima najboljše analogije v mladohalštatskem naselbinskem gradivu z Gradca pri Blečjem vrhu,²⁴ medtem ko se v Stični podobni ročaji pojavljajo pretežno v starejšem halštatskem obdobju.²⁵ O valovnici kot značilni okrasni prvini na keramiki

certoške in negovske stopnje ter o motkih pa je že tekla beseda v zvezi z datiranjem najdb druge poselitvene faze na Vinjem hribu nad Vinom.²⁶ Glede na njune skupne značilnosti (primerljiva velikost naselja in bivalni ostanki) domnevamo, da je bil življenjski cikel gradišča na Sloki gori enak tistemu na Vinjem hribu.

SKLEP

Sondiranje na Vinjem hribu nad Vinom in Gradišču na Sloki gori je kljub majhnemu obsegu in skromnim najdbam potrdilo domnevo o njuni obljudenosti v prazgodovini. Uvrščata se v skupino višinskih naselij s površino manjšo od 2 ha, ki so nastala v mlajšem halštatskem obdobju na severnem in severozahodnem obrobju teritorija dolenjske halštatske skupnosti.²⁷ Grobišča pri nekaterih med njimi prav tako niso bila ugotovljena niti niso vidne gomile v njihovi bližnji okolici,²⁸ morebiti je šlo za plane grobove, ki jih v konfiguraciji terena ni mogoče zaznati. To možnost nakazuje nedavno odkrita plana grobova iz zgodnje negovske stopnje pod Kovkom nad Hrastnikom.²⁹ Iz časa, kamor datiramo naselji na Vinjem hribu in Sloki gori, je v Posavskem hribovju znanih še več takih primerov.³⁰ Potemtakem niti ni tako zelo nenavadno, da v njuni okolici ni gomil, kvečjemu bi to lahko bil le še dodaten argument za predlagano kronološko opredelitev.

Po dosedanjih dognanjih je v zahodnih predelih Dolenjske in v Zasavju zraslo v mlajšem halštatskem obdobju vsaj dvajset novih naselij, s čimer se je poselitveni vzorec spremenil v primerjavi s starejšim halštatskim obdobjem.³¹ Novonastala naselja so povečini manjša in imajo v okolici bolj malo kakovostne zemlje za obdelovanje, umeščena pa so v bližino rudososnih območij.³² Morda je bilo pridobivanje železa in barvnih kovin eden od

²⁶ Za analogije glej op. 12, 14 in 15.

²⁷ Dular, Tecco Hvala 2007, 71–73, sl. 24: skupini V in VI; ter novoodkrito naselje Kovk nad Hrastnikom: Božič, Gaspari, Pirkmajer 2020, sl. 3.

²⁸ Dular, Tecco Hvala 2007, 143 ss, prim. sl. 82 in 83, npr. Gradišče nad Dešnom (kat. št. 6), Gradec pri Blečjem vrhu (kat. št. 44), Zagrac nad Vodicami pri Gabrovki (kat. št. 123).

²⁹ Božič, Gaspari, Pirkmajer 2020.

³⁰ Draksler 2007, 149 ss, sl. 45; prim. še Dular, Tecco Hvala 2007, 126 ss, sl. 73 (skupina III).

³¹ Dular, Tecco Hvala 2007, 143 ss, sl. 82.

³² Ib., 204–205, 213–215, sl. 117, 124.

²¹ Dular, Križ 2004, 224 (sonda 3, plast 6), t. 10: 11.

²² Dular, Ciglenečki, Dular 1995, t. 72: 18; Dular et al. 1991, t. 2: 1; Grahek 2016, 163, sl. 48: pos. obl. 1, t. 29: 2.

²³ Dular, Križ 2004, t. 11: 13; Dular, Ciglenečki, Dular 1995, t. 10: 5.

²⁴ Pavlin 2011, t. 3: 8; 6: 1.

²⁵ Grahek 2016, 180, sl. 51: Pe 8.

ekonomskih motivov in virov preživljanja njihovih prebivalcev, morda pa so na novo poselitev vplivali drugi strateški razlogi, na katere namiguje prostorska razporeditev najdb negovskih čelad in njihovo pojavljanje celo v okviru manjših naselij, kot je denimo Kovk nad Hrastnikom, kar bi kazalo na premeščanje vojaške moči in okrepljeno varovanje

meja teritorija dolenske halštatske skupnosti ob koncu starejše železne dobe.³³

³³ Teržan 2008, 320 ss, sl. 61; ead. 2020, 366–367; Dular 2020, 403–404, 410; Grahek, Kovač 2020, 449; Božič, Gaspari, Pirkmajer 2020, 515; Tecco Hvala 2017, 128 ss, sl. 99.

KATALOG NAJDB

Najdbe hrani Narodni muzej Slovenije. Vsa keramika je prostoročno izdelana, razen poznosrednjeveških posod (*t.* 2: 14,15).

Vinji hrib nad Vinom

Tabla 1

1. retuširan odbitek iz roženca. Inv. št. P 30104.
2. frag. železnega surovca. Inv. št. P 30114.
3. frag. posode iz grobozrnate gline z nalepljeno bradavico; površina hrapava; barva zunaj rdečerjava, znotraj temnorjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30105.
4. frag. latvice iz fine gline; površina zglajena; barva zunaj in znotraj rjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30110.
5. frag. lonca iz grobozrnate gline; površina glajena; barva zunaj temnorjava lisasta, znotraj rdečerjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30108.
6. frag. lonca iz grobozrnate gline; površina hrapava; barva zunaj rjava, znotraj rdečerjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30109.
7. frag. ročaja iz drobnazrnate gline; površina hrapava; barva zunaj svetlorjava, sredica črna; redukcijsko žgano s končno oksidacijo. Inv. št. P 30113.
8. frag. posode iz grobozrnate gline; površina glajena; barva zunaj in znotraj rdečerjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30106.
9. frag. posode iz drobnazrnate gline; površina glajena; barva zunaj črna, znotraj svetlorjava; nepopolno redukcijsko žgano. Inv. št. P 30107.
10. frag. posode iz drobnazrnate gline; površina hrapava; barva zunaj in znotraj rdečerjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30112.
11. držaj posode iz finoazrnate gline; površina hrapava; barva rdečerjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30111.
12. frag. pekve iz drobnazrnate gline; površina hrapava; barva zunaj in znotraj rdečerjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30115.

Tabla 2

1. frag. železen ukrivljen nož. Inv. št. P 30122.
2. frag. posodice iz drobnazrnate gline; površina hrapava; barva zunaj črna, znotraj rjava lisasta; nepopolno redukcijsko žgano. Inv. št. P 30119.
3. frag. skodela iz grobozrnate gline; površina hrapava; barva zunaj svetlorjava, znotraj temnorjava; redukcijsko žgano s končno oksidacijo; okras: nalepljene valovnice;

pod ustjem je pritrjen trakast ročaj sedlastega preseka, ki ima na vrhu in pri korenu po dva izrastka na vsaki strani. Inv. št. P 30116–30118.

4. frag. železnega predmeta. Inv. št. P 30121.
5. frag. motka iz grobozrnate gline; površina hrapava; barva rjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30120.
6. frag. lonca iz grobozrnate gline; površina hrapava; barva zunaj črnorjava, znotraj rdečerjava; oksidacijsko žgano s končnim dimljenjem. Inv. št. P 30123.
- 7–12. frag. svitkov iz grobozrnate gline; površina hrapava; barva rdečerjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30124–30129.
13. frag. železnega tulca. Inv. št. P 30130.
14. frag. lončka iz drobnazrnate gline; izdelan na vretenu; površina hrapava; barva zunaj rumena, znotraj siva; trdo žgano. Inv. št. P 30133.
15. frag. lonca iz drobnazrnate gline, izdelan na vretenu; površina porozna; barva zunaj in znotraj rumenosiva; trdo žgano. Inv. št. P 30131.
16. držaj posode iz drobnazrnate gline; površina hrapava; barva rdečerjava; redukcijsko žgano s končno oksidacijo. Inv. št. P 30132.
17. frag. posode iz drobnazrnate gline; površina hrapava; barva zunaj rdeča s črnim premazom, znotraj črna; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30134.

Gradišče na Sloki gori

Tabla 3

1. frag. svitka iz grobozrnate gline; površina hrapava, zlizana; barva svetlorjava, sredica siva; nepopolno oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30082.
2. kremenov odbitek. Inv. št. P 30081.
3. frag. svitka iz grobozrnate gline; površina hrapava, zlizana; barva svetlorjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30083.
4. frag. pekve z začepljenim ročajem iz grobozrnate gline z izrastkoma na korenu; površina hrapava; barva rdečerjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30084.
5. frag. prenosne pečke iz grobozrnate gline; površina hrapava, razpokana; barva rjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30086.

6. frag. svitka iz grobozrnate gline; površina hrapava, zlizana; barva rdeča, sredica siva; nepopolno oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30085.
7. frag. cedila iz drobnozrnate gline; površina hrapava; barva rdečerjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30087.
8. frag. vijček iz grobozrnate gline; površina gladka; barva rjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30089.
9. frag. pekve iz grobozrnate gline; površina hrapava, razpokana; barva zunaj rdečerjava, znotraj temnorjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30088.
10. frag. prenosne pečke iz grobozrnate gline; površina hrapava, razpokana; barva rdečerjava; oksidacijsko žgano; okras: nalepljena valovnica. Inv. št. P 30090.
11. držaj posode iz grobozrnate gline; površina hrapava, razpokana; barva rjava; nepopolno oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30092.
12. frag. ognjiščne kože z nalepljenim rebrom iz grobozrnate gline; površina hrapava, razpokana; barva rdečerjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30091.
13. frag. noga posode iz grobozrnate gline; površina hrapava; barva temnorjava, lisasta; nepopolno oksidacijsko žgana; inv. št. P 30093.

Tabla 4

1. frag. lonca iz drobnozrnate gline z vodoravno kaneluro pod ustjem; površina glajena; barva rjavočrna; redukcijsko žgano. Inv. št. P 30094.
2. frag. lonca iz drobnozrnate gline; površina glajena; barva rjavočrna; redukcijsko žgano. Inv. št. P 30095.
3. frag. motek iz grobozrnate gline; površina hrapava, razpokana; barva rdeča; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30097.
4. frag. pekve z začepljenim ročajem iz grobozrnate gline; površina hrapava; barva rdečerjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30098.
5. frag. lonca iz grobozrnate gline; površina hrapava; barva zunaj rjava, znotraj črna; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30099.
6. jezičast držaj posode iz grobozrnate gline; površina glajena; barva rjavočrna; redukcijsko žgano. Inv. št. P 30100.
7. frag. posode iz grobozrnate gline z nalepljeno bradavico; površina hrapava; barva rjavočrna; redukcijsko žgano. Inv. št. P 30096.
8. frag. sklede iz fine gline; površina gladka, kredasta; barva rumenorjava; oksidacijsko žgano. Inv. št. P 30101.
9. frag. lonca iz drobnozrnate gline; površina gladka; barva črna; trdo redukcijsko žgano. Inv. št. P 30102.
10. frag. posode iz grobozrnate gline; površina hrapava; barva zunaj črna, znotraj rjava; trdo redukcijsko žgano; okras: plitve poševne kanelure. Inv. št. P 30103. WW

- BOŽIČ, D., A. GASPARI, D. PIRKMAJER 2020, Poznohalštatska grobova s Kovka nad Hrastnikom v Zasavju (Late Hallstatt burials from Kovka above Hrastnik, in the Zasavje region (central Slovenia)). – *Arheološki vestnik* 71, 499–527. [https://doi.org/10.3986/AV.71.18]
- DRAKSLER, M. 2007, Območje Zagorja v prazgodovini (Das Gebiet von Zagorje ob Savi in der Vorgeschichte). – *Arheološki vestnik* 58, 121–155.
- DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji (Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien)*. – Dela 1. razreda SAZU 23.
- DULAR, J. 2020, Nova spoznanja o poselitvi Dolenjske v starejši železni dobi / On the Early Iron Age settlement pattern of Dolenjska. – *Arheološki vestnik* 71, 2020, 395–420. [https://doi.org/10.3986/AV.71.13]
- DULAR, J., B. KRIŽ 2004, Železnodobno naselje na Cvingerju pri Dolenjskih Toplicah (Eisenzeitliche Siedlung auf dem Cvinger bei Dolenjske Toplice). – *Arheološki vestnik* 55, 207–250.
- DULAR, J., S. TECCO HVALA 2007, *Southeastern Slovenia in the Early Iron Age. Settlement, economy, society / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi. Poselitev, gospodarstvo, družba*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12. [https://doi.org/10.3986/9789612545239]
- DULAR, J., S. CIGLENEČKI, A. DULAR 1995, Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju (Eisenzeitliche Siedlung und frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj). – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 1. [https://doi.org/10.3986/9789610503002]
- DULAR et al. 1991 = Dular, J., B. Križ, D. Svoljšak, S. Tecco Hvala 1991, Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeniški dolini (Befestigte prähistorische Siedlungen in der Mirenska dolina und in der Temeniška dolina). – *Arheološki vestnik* 42, 65–198.
- GRAHEK, L. 2016, *Stična. Železnodobna naselbinska keramika / Iron Age Settlement Pottery*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 32. [https://doi.org/10.3986/9789612549244]
- GRAHEK, L., O. KOVAČ 2020, Podzemelj – železnodobno središče v Beli krajini v luči novih raziskav (Podzemelj – an Iron Age centre in Bela krajina, in the light of new research). – *Arheološki vestnik* 71, 435–467. [https://doi.org/10.3986/AV.71.15]
- PAVLIN, P. 2011, Prazgodovinsko višinsko naselje Gradec pri Blečjem Vrhu na Dolenjskem / The prehistoric hilltop settlement of Gradec near Blečji Vrh in Dolenjska. – *Arheološki vestnik* 62, 131–163.
- PORENTA et al. 2015 = Porenta, S., B. Štular, B. Toškan, Z. Mileusič, J. Dirjec 2015, Poznosrednjeveško in zgodnjenovoveško najdišče Župnijski dom v Šentvidu pri Stični. Analiza lončenine in živalskih ostankov / The Late Medieval and Early Post-Medieval site of Župnijski dom in Šentvid pri Stični. Analysis of the pottery and animal remains. – *Arheološki vestnik* 66, 333–397.
- PUŠ, I. 1975, Bičje, Vino. – V / In: *Arheološka najdišča Slovenije*, 194, 195, Ljubljana.
- STARE, V. 1975, Sloka gora. – V / In: *Arheološka najdišča Slovenije*, 238, Ljubljana.

- ŠTULAR, B. 2007, Lonci v opremi visokosrednjeveške kuhinje s kamniškega Malega gradu / High medieval kitchen pottery. The Kamnik Mali grad case study. – *Arheološki vestnik* 58, 375–404.
- TECCO HVALA, S. (ur. / ed.) 2017, *Molnik pri Ljubljani v železni dobi / The Iron Age site at Molnik near Ljubljana*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 36. [https://doi.org/10.3986/9789610503750]
- TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula (Die Certosafibel). – *Arheološki vestnik* 27 (1977), 317–443.
- TERŽAN, B. 2008, Stiške skice / Stična-Skizzen. – V / In: S. Gabrovec, B. Teržan, *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe. Razprave / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien*, Katalogi in monografije 38 (2010), 189–325.
- TERŽAN, B. 2020, Dolenjska halštatska skupina. Uvodnik in kratek oris / The Dolenjska Hallstatt Group. An introduction and brief outline. – *Arheološki vestnik* 71, 361–394. [https://doi.org/10.3986/AV.71.12]
- VUGA, D. 1980, Železnodobna najdišča v kotlini Ljubljanskega barja (Iron Age Sites in the Ljubljansko barje (marshland) basin). – *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici*, Situla 20–21, 199–210.
- VUGA, D. 1982, Gradišče nad Pijavo Gorico. – *Varstvo spomenikov* 24, 150.

Gradišče on Sloka gora and Vinji hrib above Vino on the north-western edge of the Dolenjska Hallstatt community

Summary

In 1999, as part of the research on prehistoric fortified settlements in the Dolenjska region, the team of the Institute of Archaeology ZRC SAZU test excavated Vinji hrib above Vino and Gradišče on Sloka gora, where prehistoric settlements are mentioned in sources from the end of the 19th and the first decades of the 20th century. They are located in the south-eastern hilly hinterland of Ljubljana (Fig. 1), between two valleys, along which the main traffic routes lead from Ljubljana Basin to Kočevsko and further to Bela krajina region in the south and to the Krka Valley and Novo mesto region in the south-east. In their vicinity, a Hallstatt period centre is known in Gradišče nad Pijavo gorico, which consists of a larger settlement and a tumulus cemetery, Vinji hrib is an hour's walk away, and Sloka gora an hour and a half.

Vinji hrib above Vino

The hill named Vinji hrib has a domed peak at an altitude of 478.4 m asl (Fig. 2). The closed perimeter of the settlement around the summit is clearly visible in the terrain (Figs. 2; 3). The rampart is stronger on the south-eastern side, where it is crossed by a forest path. At this spot there might have been an entrance to the prehistoric settlement, which, in its ground plan, has an oval shape with a diameter of 150 to 180 m and measures about 1.85 ha. The LiDAR image also suggests a more

pronounced contour 200 to 300 m lower along the south-eastern slope (Fig. 2), but this cannot be determined chronologically and functionally without test excavation. A possible cemetery in the vicinity has not yet been discovered.

In order to obtain data on when the hill was inhabited, we excavated a 3 × 5 m trench in the northern part at the edge of the terrace (Figs. 3–5). The layers revealed in the trench can be interpreted as the remains of two settlement or construction phases. Scattered finds in brown loam (*Layer 2*), which were found directly above a natural deposit of bedrock and sterile loam, are the only remains of an earlier settlement in the excavation area (*Phase I*). This was followed by the levelling of the terrain with a sandy *Layer 3* and, above it, the gravel floor (*Layer 4*), on which a building was erected at the outermost edge of the settlement. It was constructed with wooden post and walls plastered with clay and also had a hearth (*Phase II*). The building was probably destroyed by fire, and the ruins were gradually covered by *Layer 5* of dark brown soil and overlaying forest humus (*Layer 6*) after the settlement was abandoned.

There is little support for the dating of the first settlement phase, since small shards of poor quality and very fragile pottery predominate among the finds. The piece of iron (*Pl. 1: 2*) found in the earliest cultural *Layer 2* suggests that the hill was not inhabited before the Iron Age. This is also supported by jars, dishes with an inturned rim, baking lids (*Pl. 1: 4–10,12*), which are a common

inventory of Iron Age houses. The reoxidation-fired handle (*Pl. 1: 7*) is perhaps better chronologically determinable, and point to the Late Hallstatt period, since such a firing process in pottery kilns with a reducing atmosphere and final oxidation was spreading over the Dolenjska region at that time. The handle was probably placed horizontally on the vessel, as the upright handles of the Hallstatt period pottery are usually wider and banded. This handle, however, has a round cross-section. Vessels with horizontal handles can be found in grave contexts from Dolenjske Toplice in the Krka river valley, dated to the Certosa and Negova phases. The Late Hallstatt decorative element is also visible on a pottery fragment with a knob with an impression in the centre (*Pl. 1: 3*).

The second settlement or construction phase may also be dated to the Late Hallstatt period, based on the decoration of the applied wavy cordon on the fragments of the bowl with a handle (*Pl. 2: 3*). The motif of the wavy cordon often appears on the pottery from Dolenjske Toplice, among the grave goods from the Certosa and Negova phases. There are also comparisons for a handle with a pair of knobs on top and at the joint, just like the bowl from Vinji hrib. A fragment of a bobbin (*Pl. 2: 5*) from *Layer 4* on Vinji hrib is also worth mentioning, as it is most similar to finds from settlement contexts in Gradec near Blečji vrh and in Dolenjske Toplice, which are dated to the Certosa and Negova phases.

Among the finds from *Layer 5* on Vinji hrib, which were deposited after the abandonment of the settlement, we can assign a pottery shard with a black-painted band (*Pl. 2: 17*) to the Late Hallstatt period, while the rim and base modelled on a potter's wheel (*Pl. 2: 14,15*), can be assigned to a Late Medieval jar.

According to these indications, Vinji hrib above Vino was inhabited in the Late Hallstatt period, probably in the Certosa phase, and was abandoned at the end of the Early Iron Age. Similarities can be seen with the settlement at Gradec near Blečji vrh in the Posavje hills, where two construction phases in the Certosa phase were also identified, except that Gradec near Blečji vrh was first settled in the Copper Age, while the last settlement phase is dated to the Late Iron Age. Two stratigraphically separated building debris from the Certosa and Negova phases were also documented at Cvinger in Dolenjske Toplice, which was first settled in the Late Bronze Age and abandoned at the end of the Early Iron Age.

Gradišče on Sloka gora

The toponym Gradišče refers to a narrow, elongated mountain ridge that rises gently north of the present settlement Sloka Gora and reaches its highest altitude at 633.5 m asl. Below the peak there is a separating rampart in the southern part (*Figs. 6; 7*), which is also visible on the northern part of the ridge, while the settlement perimeter on the eastern and western slopes is less pronounced. Its interior has been partially transformed into several smaller terraces, which are supposedly a consequence of recent cultivation, while the ramparts are prehistoric. The estimated area of the settlement is about 1.84 ha. On the north-western slope, the LiDAR image also shows a bank, which is probably the edge of a former field. A possible cemetery in the immediate vicinity of the settlement has not yet been identified.

With a trench at the northern edge of the settlement (*Figs. 7–9*) two phases of settlement or construction were identified. The remains of the first are the cultural *layers 2* and *3* of dark brown and yellow loam (*Phase I*), which lay directly on the natural deposits. We have not found any structural remains or traces of a defensive rampart or a wall, so we conclude that the settlement was not fortified at that time. The second settlement period (*Phase II*) is shown by the levelling of the terrain and thus the formation of a new floor, i.e. gravel surface (*Layer 4*). At the edge of the settlement a defensive wall was supposedly erected on top of the new floor surface, which collapsed in the course of time (*Layer 5*). It is possible that a wooden post construction was erected next to it, which is indicated by a hole dug through the gravel into the subsoil and two hollows in the bedrock. The brown loam (*Layer 6*), which spread behind the remains of the wall into the interior of the trench and contained most of the finds, is interpreted as debris of the second settlement phase. The overlying brown soil (*Layer 7*) accumulated over time after the abandonment of the settlement.

With the exception of the ceramic rings (*Pl. 3: 1,3*), which were present in almost all houses of the Hallstatt period, there are no more datable elements of the first settlement phase. The chronological determination of the second phase is based on a fragment of a ceramic strainer and a broken handle of the baking lid with knobs at the joint (*Pl. 3: 4,7*) found in the gravel floor surface (*Layer 4*) as well as a portable oven with applied wavy cordon decoration (*Pl. 3: 10,13; 4: 3*) from

the *Layer 6*. These finds have the best analogies in settlement contexts of the Late Hallstatt period in the Dolenjska and Bela Krajina regions. The applied wavy cordon as a characteristic decorative element on the pottery of the Certosa and Negova phases, as well as the bobbins have already been discussed in connection with the dating of finds of the second settlement phase on Vinji hrib above Vino. Due to their common features (comparable size of the settlement and remains of everyday life) we assume that the life cycle of the hillfort on Sloka gora was the same as on Vinji hrib.

Conclusion

Trial trenches at Vinji hrib above Vino and Gradišče on Sloka gora confirmed the assumption that, despite their small size and modest finds, they were inhabited in prehistoric times. They belong to the group of hilltop settlements with an area of less than 2 ha, which were established in the Late Hallstatt period on the northern and north-western edge of the territory of the Dolenjska Hallstatt Group. The cemeteries of some of them have not yet been discovered, nor are the tumuli visible in their immediate vicinity. It is possible that the graves were flat, and are therefore not visible in the terrain configuration. Such cases are known in the Posavje hills, which date to the time span of the settlements on Vinji hrib and Sloka gora. It is not so unusual that there are no tumuli around these settlements, and this could be an additional argument for the proposed chronological determination.

According to the present state of research, at least twenty new settlements were established in the western parts of the Dolenjska and Zasavje regions in the Late Hallstatt period, which has changed the settlement pattern compared to the previous period. The newly established settlements are usually smaller and have scarce fertile soil in the surroundings; however, they are located near ore deposits. The exploitation of metal ore minerals may have been one of the economic motives and livelihoods of its inhabitants. But other strategic reasons could also have influenced the settlement, which shows the spatial distribution of finds of the Negova helmets. They occur even in smaller settlements, which indicates a redistribution of military power and also a reinforced military protection of the boundaries of the Dolenjska Hallstatt community at the end of the Early Iron Age.

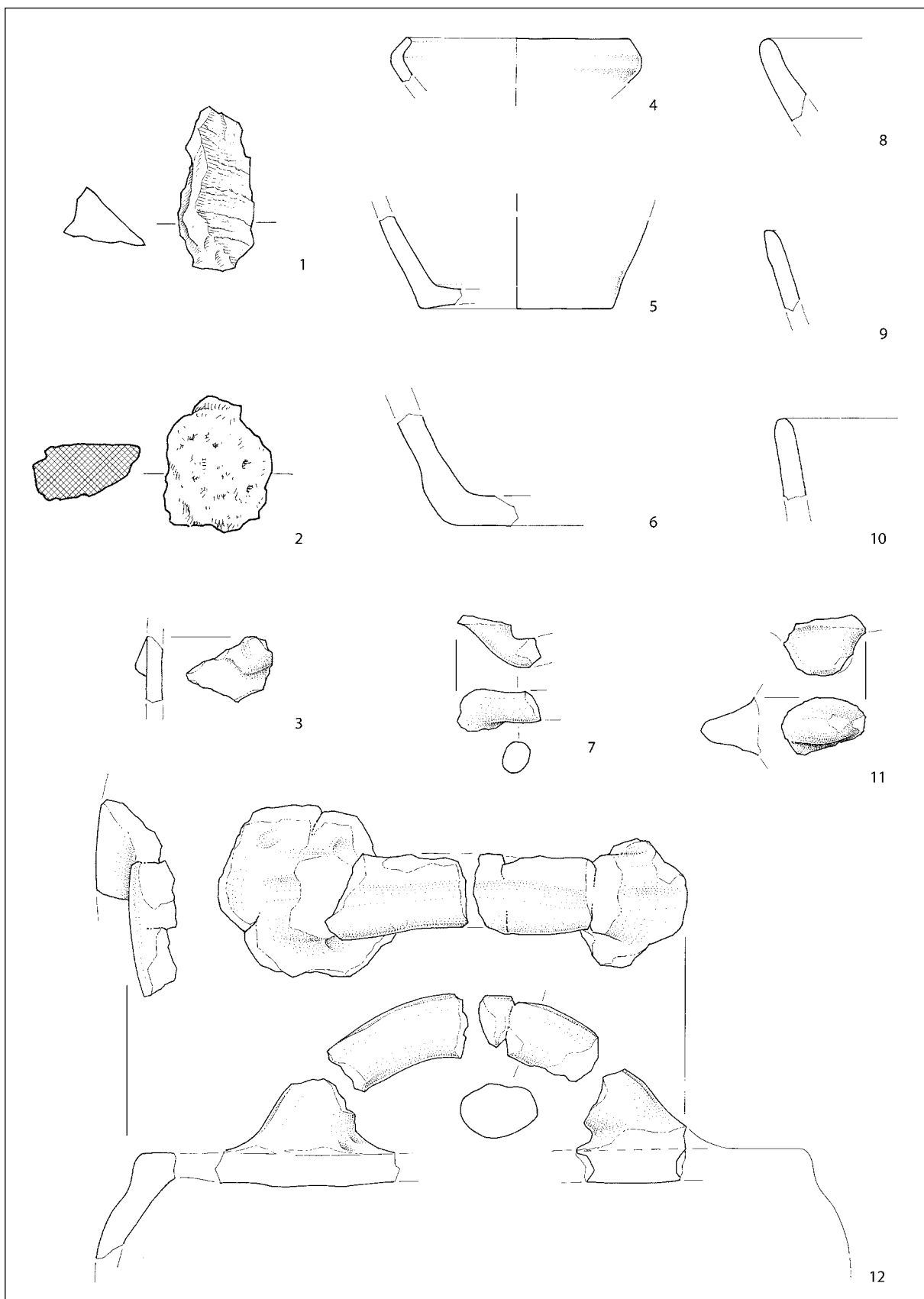
Translation: Nives Kokeza

Sneža Tecco Hvala
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
snezana.tecco-hvala@zrc-sazu.si
ORCID: 0000-0003-4419-1331

*Slikovno gradivo: Sl. 4, 5, 8, 9 (računalniška grafika: Drago Valoh, ZRC SAZU); t. 1–4 (risbe: Tamara Korošec, ZRC SAZU).
Illustrations: Figs. 4, 5, 8, 9 (computer graphic: Drago Valoh, ZRC SAZU); Pls. 1–4 (drawings: Tamara Korošec, ZRC SAZU).*

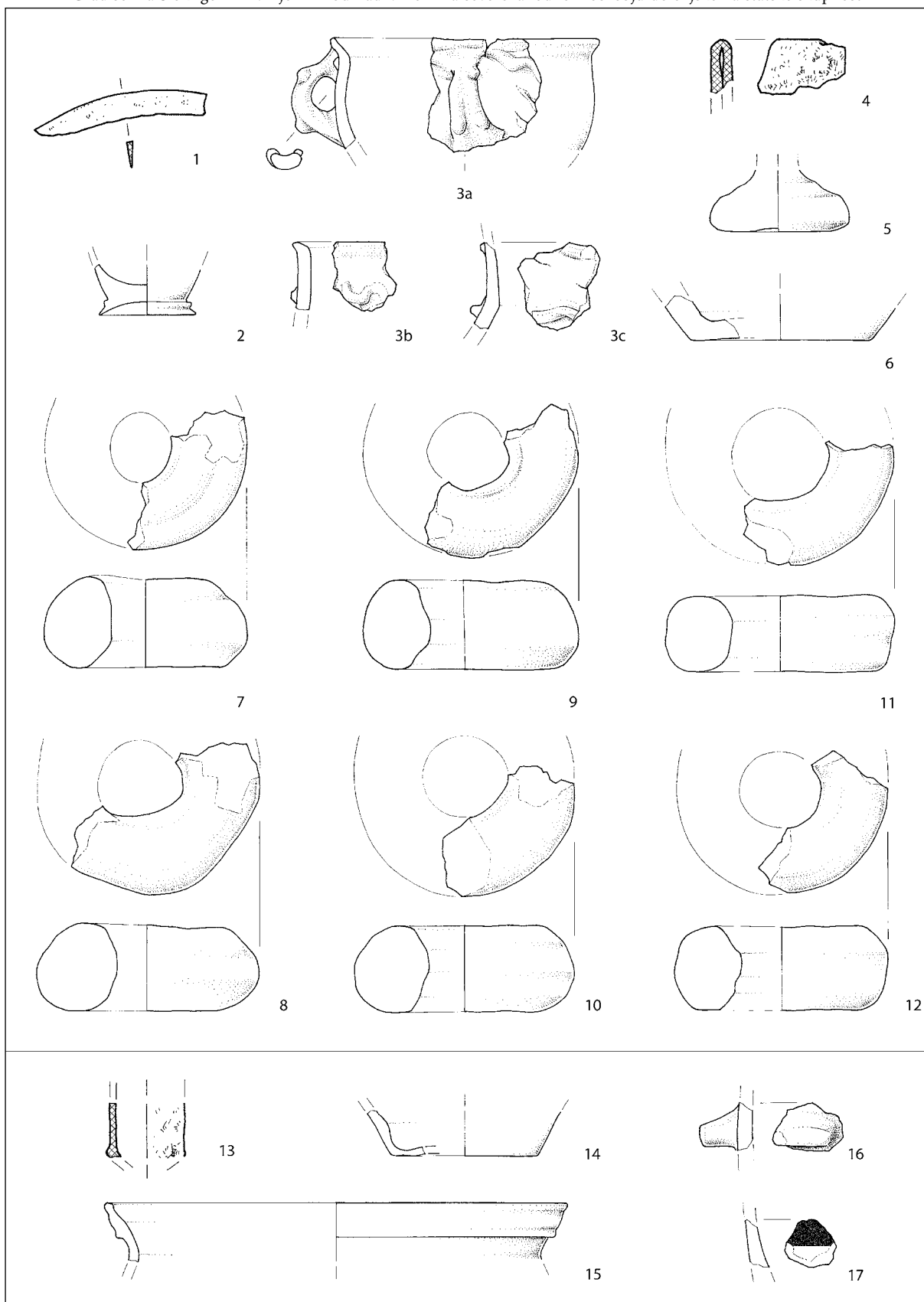
Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Arheološke raziskave (P6–0064), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

The authors acknowledge the financial support from the Slovenian Research Agency (research core funding No. P6–0064)

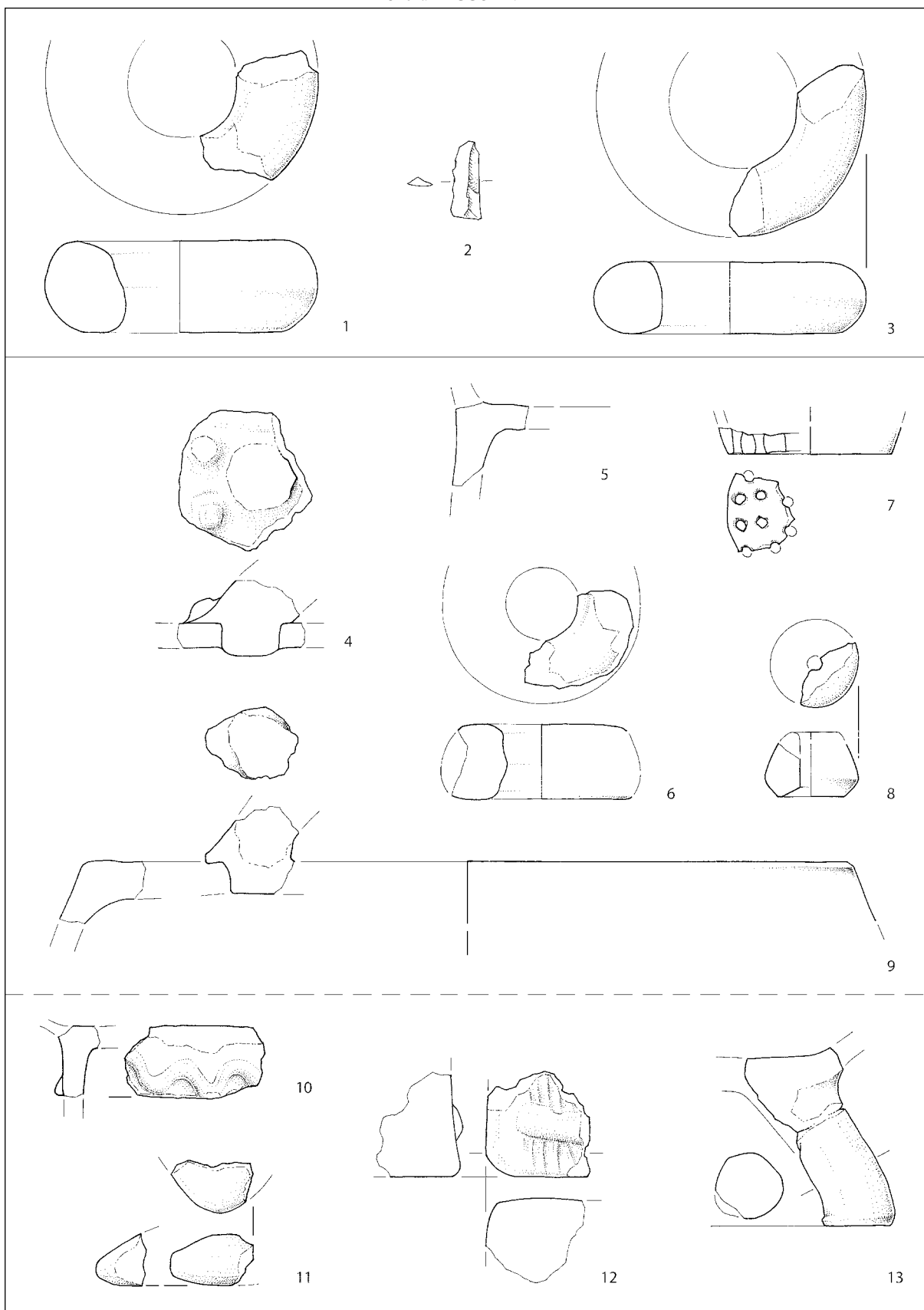
T. 1: Vinji hrib nad Vinom, sonda 1/1999. 1–12 iz plasti 1 (faza I). 1 kamen; 2 železo; ostalo keramika. M. 1,2 = 1:2; ostalo = 1:3.

Pl. 1: Vinji hrib above Vino, Trench 1/1999. 1–12 from Layer 1 (Phase I). 1 stone; 2 iron; rest pottery. Scale 1,2 = 1:2; other = 1:3.

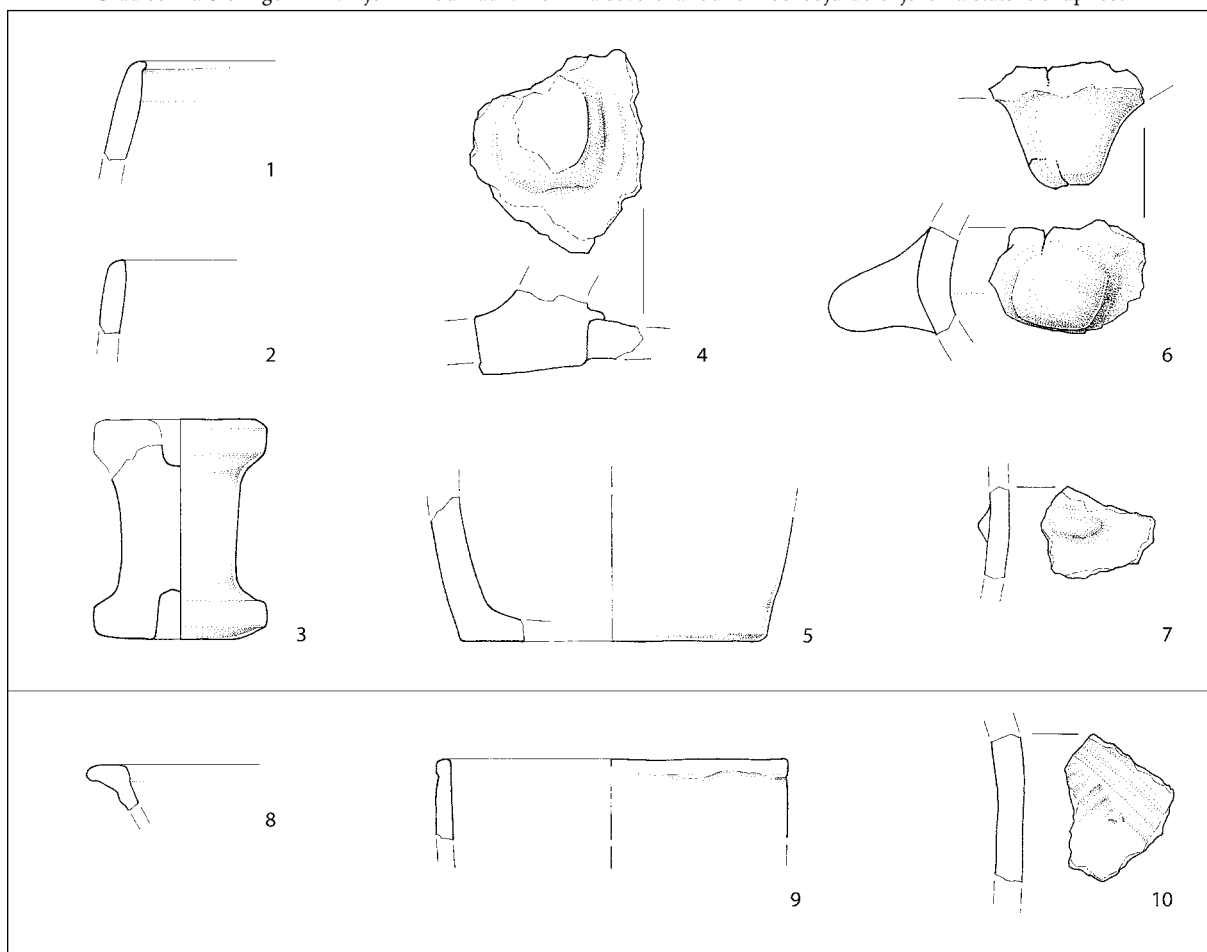
T. 2: Vinji hrib nad Vinom, sonda 1/1999. 1-12 iz plasti 4 (faza II); 13-17 iz plasti 5. 1,4,13 železo; ostalo keramika. M. 1,4,13 = 1:2; ostalo = 1:3.

Pl. 2: Vinji hrib above Vino, Trench 1/1999. 1-12 from Layer 4 (Phase II); 13-17 from Layer 5. 1,4,13 iron; rest pottery. Scale 1,4,13 = 1:2; other = 1:3.

T. 3: Gradišče na Sloki gori, sonda 1/1999. 1-3 iz plasti 2 (faza I); 4-9 iz plasti 4 (tlak); 10-13 iz plasti 6 (faza II). 1 kamen; ostalo keramika. M. 1 = 1:1; ostalo = 1:3.

Pl. 3: Gradišče at Sloka gora, Trench 1/1999. 1-3 from Layer 2 (Phase I); 4-9 from Layer 4 (pavement); 10-13 from Layer 6 (Phase II). 1 stone; rest pottery. Scale 1 = 1:1; other = 1:3.

T. 4: Gradišče na Sloki gori, sonda 1/1999. 1–7 iz plasti 6 (faza II); 8–10 iz plasti 7. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 4: Gradišče at Sloka gora, Trench 1/1999. 1–7 from Layer 6 (Phase II); 8–10 from Layer 7. All pottery. Scale = 1:3.

Živalske fibule zgodnjelatenske sheme: novoodkriti primerki iz delavnic svetolucijske skupine

Animal fibulae of Early La Tène construction: new finds from the Sveta Lucija workshops

Tina NANUT

Izvleček

Nove primerke živalskih fibul zgodnjelatenske sheme, ki so v prispevku podrobneje obravnavani, je glede na obliko osnovne sheme in značilen okras mogoče opredeliti kot samostojno vrsto. Ta je v okviru latenskih živalskih fibul iz Posočja ena izmed zgodnejših, datirana je v zadnjo stopnjo svetolucijske kulture (Sv. Lucija IIc). Po vzoru sočasnih južnoalpskih fibul zgodnjelatenske sheme z visokim lokom so jo razvile delavnice svetolucijske skupine, ki so prevzeto obliko obogatile z okrasom, značilnim za lokalne delavnice mlajšega halštatskega obdobja.

Ključne besede: severozahodna Slovenija; mlajše halštatsko obdobje; svetolucijska skupina; zgodnjelatenski vplivi; kulturni stiki; lokalne delavnice; živalske fibule zgodnjelatenske sheme; okras vrezov in krožcev s piko

Abstract

The recently discovered animal fibulae of Early La Tène construction can be identified as an independent type with a specific basic construction and distinctive decoration. It is one of the earliest types of La Tène animal fibulae from Posočje, dating to the final phase of the Sveta Lucija group (Sv. Lucija IIc). It was developed in the local workshops and modelled on the fibulae of Early La Tène construction from the southern Alpine area, but bearing additional decoration typical of the local Late Hallstatt workshops.

Keywords: north-western Slovenia; Late Hallstatt period; Sveta Lucija cultural group; Early La Tène influences; cultural contacts; local workshops; animal fibulae of Early La Tène construction; decoration with incisions and impressed ring-and-dots

Živalske fibule latenske sheme iz Posočja so bile večkrat obravnavane.¹ Prepoznane so kot ena izmed oblik nakitnih predmetov, ki je izraz ustvarjanja posoških delavnic (*sl. 1*). V grobovih svetolucijske skupine se pojavijo ob koncu njenega obstoja (stopnja Sv. Lucija IIc2), kamor sodi primerek z grobišča na Koritnici, njihovem razvoju v mlajši železni dobi pa je mogoče slediti na grobiščih na

Idriji pri Bači in Mostu na Soči (Repelc).² Sodijo torej med tiste predmete, ki v Posočju nakazujejo kontinuiteto kulturnega razvoja iz starejše v mlajšo železno dobo, saj se kot del noše v nekoliko spremenjeni obliki, a z izrazito lokalnimi halštatskimi prvini, obdržijo še v mlajšeželeznodobni idrijski skupini.³

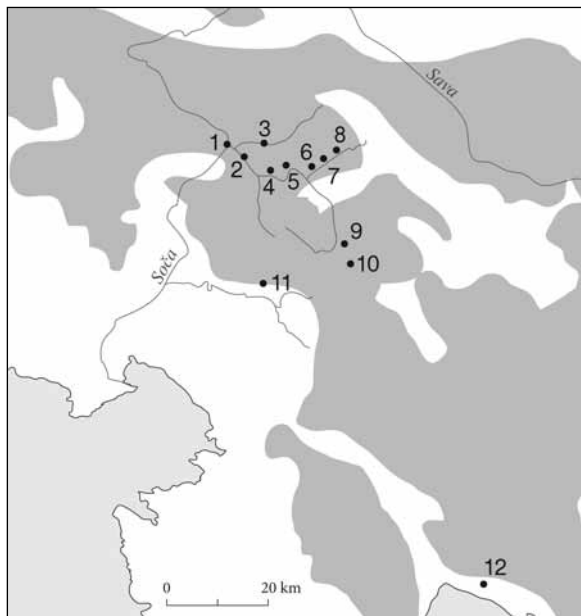
V prispevku so ovrednoteni novi primerki živalskih fibul zgodnjelatenske sheme, ki so bili

¹ Guštin 1987, 49, sl. 10; Guštin 1991, 36; Cunja, Mlinar (ur.) 2010, 44–45, sl. 27; Mlinar 2020, 72, sl. 48b,c.

² Guštin 1991, 36; Mlinar 2020, 72, t. 43: 5–8.

³ Prim. Guštin 1991, 35, 93.

nestrokovno pridobljeni z uporabo detektorja kovin. Posamično izhajajo iz znanih, vendar še neraziskanih najdišč. Ena fibula izvira iz Posočja, z območja vzpetine Gastabil pri Dolenjih Ravnah na Cerkljanskem (sl. 1: 6; 2: 2). S tega novoodkritega najdišča so poleg tu predstavljene živalske fibule znane še starejšeželeznodobne in rimskodobne kovinske najdbe, vendar so najdiščni konteksti nejasni, zato ostaja interpretacija najdišča brez

Sl. 1: Razprostranjenost posoških živalskih fibul zgodnjelatske sheme (dopolnjeno po Cunja, Mlinar (ur.) 2010, sl. 27).

Fig. 1: Distribution of the different animal fibulae of Early La Tène construction from Posočje (supplemented after Cunja, Mlinar (eds.) 2010, Fig. 27).

- 1 Most na Soči – (Mlinar 2020, t. / Pl. 43: 5–8).
- 2 Idrija pri Bači – (Guštin 1991, t. / Pl. 6: 11; 9: 11; 13: 3; 24: 7).
- 3 Koritnica – (Kos 1973, t. / Pl. 5: 2; Guštin 1991, 23, sl. / Fig. 14: 2); (sl. / Fig. 7: 2).
- 4 Ajdovski britof (Daber) – (Mlinar et al. 2018, 37, kat. št. / Cat. No. 24; Mlinar 2020, sl. / Fig. 48: b).
- 5 Grad (Reka) – (Istenič 2014, sl. / Fig. 17 [NMS, inv. št. P 29096 / kept in the NMS, Inv. No. P 29096]).
- 6 Gastabil (Dolenje Ravne) – (sl. / Fig. 2: 2).
- 7 Gradišče (Cerkno) – (Istenič 2015, t. / Pl. 1: 6)
- 8 Bukovče (Poče) – (neobjavljeno / unpublished [NMS, inv. št. P 29658 / kept in the NMS, Inv. No. P 29658]).
- 9 Žirk (Žiri) – (Mlinar 2020, sl. / Fig. 48: c) – (sl. / Figs. 2: 1; 3).
- 10 Velike bukve (Gorenji Logatec) – (sl. / Fig. 2: 3)
- 11 Kovačevše (Lokavec) – (Cunja, Mlinar (ur. / eds.) 2010, kat. št. / Cat. No. 95).
- 12 Grobnik [Hrvaška / Croatia] – (Guštin 1987, sl. / Fig. 5: 4; Blečić 2004, t. / Pl. 6: 1.3.2.; sl. / Fig. 13: b).

dodatnih raziskav odprta.⁴ Preostala dva primerka izhajata z utrjenih železnodobnih gradišč, z Žirka pri Žireh v zgornji Poljanski dolini (sl. 1: 9; 2: 1) in z Velikih bukev nad Logatcem (sl. 1: 10; 2: 3). Obe gradišči imata izrazito strateško lego ob prehodih proti dolini Idrijce. Gradišče Velike bukve je bilo poseljeno do prihoda Rimljanov, Žirk pa še v rimskem času.⁵ Z Žirka izvirajo tudi druge železnodobne kovinske najdbe, ki kažejo podobnosti s svetolucijsko skupino, kar nakazuje morebitno pripadnost najdišča posoški železnodobni skupnosti.⁶

Živalske fibule z Gastabila, Žirka in Velikih bukev družijo izrazite oblikovne in okrasne podobnosti (sl. 2). Njihovo osnovno shemo označuje visok lok s presekom trikotne oblike. Nazaj uvita noga ima kratko ležišče za iglo. Zaključuje se v obliki stilizirane živalske glavice kroglaste oblike, ki se prek stožčaste razširitve (gobca) spaja z lokom. Vtis stilizirane živalske podobe je dosežen z okrasom krožcev s piko. Pri primerkih z Gastabila in Žirka sta po dva vtisnjena ob strani, eden pa na vrhu kroglaste odebelitve (živalske glave) (sl. 2: 1,2). Na ta način je živalska podoba prepoznavna tako iz profila kot tudi *en face*, torej s prednje strani. Lok je prav tako bogato okrašen. Okras je na primerkih z Gastabila in Žirka izveden v kombinaciji skupine vrezov v obliki črke V in punciranih krožcev s piko (sl. 2: 1,2; 3). Podoben je tudi okras na loku živalske fibule z Velikih bukev, le da so krožci s piko kombinirani s snopi vzporednih vrezov (sl. 2: 3). Z vrezi in krožci s piko je običajno okrašena tudi zunanja stran ležišča za iglo. Glava loka se zaključuje s polkrožno odebelitvijo, na vsaki strani obdana z drobnim svitkom, in prehaja v peresovino s štirimi navoji. Gre za ulite enodelne fibule, le pri primerku z Gastabila je konstrukcija dvodelna. Peresovina z iglo je bila v tem primeru izdelana posebej in vstavljena v odprtino na glavi loka.

Tipološke značilnosti obravnavanih primerkov izkazujejo nekatere oblikovne, zlasti pa okrasne prvine, ki jih jasno ločujejo od preostalih posoških živalskih fibul latske sheme. Slednje so bile sicer izoblikovane v več vrstah oz. različicah, ki še niso bile detajlno tipološko razčlenjene. Kot splošni oblikovni značilnosti živalskih fibul iz Posočja se nakazujeta visok lok in razmeroma kratko ležišče

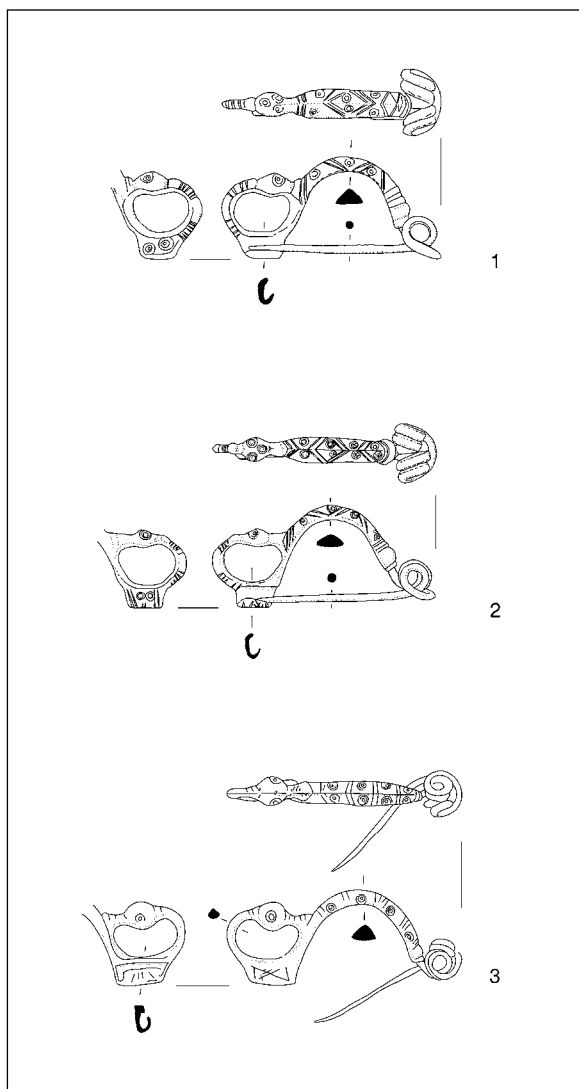
⁴ Nanut 2018.

⁵ Frelj 1988, 12, 13; Šinkovec 2020, 82, op. 29; Mlinar 2018, 57.

⁶ Mlinar 2018, 57; Mlinar 2020, sl. 48c.

za iglo, ki je praviloma okrašeno s punciranimi krožci ali vrezi. Izdelane so bile s pomočjo eno- ali dvodelne konstrukcije s peresovino s štirimi ali šestimi navoji.⁷ Glavne razlike, ki jih lahko opazujemo pri posameznih vrstah živalskih fibul, pa so v izoblikovanosti živalske glavice ter okrasnih prvinah. Zlasti slednje so posebnost tu obravnavanih primerkov. Odebelitve z dvema svitkoma na glavi loka ter kombiniranega okrasa vrezov in punciranih krožcev namreč pri preostalih živalskih fibulah ne zasledimo, čeprav imajo tudi te bogat okras. Pri večini izmed njih je ta izveden z vrezi,⁸ lok je lahko narebren ali nažlebljen,⁹ pri poznih variantah pa vreze ali puncirane krožce spremljajo še nanizane jantarne jagode.¹⁰ Le izjemoma zasledimo tudi okras punciranih krožcev na živalski glavi, s katerimi so precizno nakazane obrazne poteze na obravnavanih primerkih.¹¹ Posebnost teh je tudi kroglasto oblikovana živalska glavica, saj je pri večini ostalih izvedena bolj plastično, v podobi uhate živali (zveri).¹² Razlikuje se tudi presek loka, ki je pri obravnavanih primerkih trikoten, pri preostalih pa je lahko lečast,¹³ romboiden¹⁴ ali polkrožen.¹⁵

S tipološkega vidika bi od že znanih posoških živalskih fibul v obravnavano skupino lahko prišteli še primerek, najden med raziskavami Rudolfa Mahniča na grobišču na Koritnici v Baški grapi ob koncu 19. stoletja.¹⁶ V grob 15 je bila pridana živalska fibula, ki je bila kasneje izgubljena, ohranila pa se je Mahničeva risba (sl. 4a).¹⁷ Čeprav fibula ni bila v celoti ohranjena in z risbe tudi ni mogoče

Sl. 2: Živalske fibule zgodnjelatske sheme. Vse bronze. M. = 1:2.

Fig. 2: Animal fibulae of Early La Tène construction. All bronze. Scale = 1:2.

1 – Žirk (Žiri); 2 – Gastabil (Dolenje Ravne); 3 – Velike bukve (Gorenji Logatec)

⁷ Prim. Mlinar 2020, 72.

⁸ Cunja, Mlinar (ur.) 2010, kat. št. 95; Istenič 2015, t. 1: 6.

⁹ Guštin 1987, sl. 5: 4; Blečić 2004, t. 6: 1.3.2., sl. 13: b; Mlinar 2020, t. 43: 5.

¹⁰ Guštin 1991, t. 6: 11; 9: 11; 13: 3; Mlinar 2020, t. 43: 6,7.

¹¹ Npr. pri primerku z Repelca na Mostu na Soči (Mlinar 2020, t. 43: 5), z grobišča Ajdovski britof pri vasi Daber na Šentviški planoti (Mlinar 2020, sl. 48: b) in Grobnika (Blečić 2004; t. 6: 1.3.2.).

¹² Prim. Guštin 1987, sl. 5: 4; Guštin 1991, t. 6: 11; 9: 11; 13: 3; 24: 7; Mlinar 2020, t. 43: 5,6; Cunja, Mlinar (ur.) 2010, kat. št. 94, 95; Istenič 2015, t. 1: 6.

¹³ Istenič 2015, t. 1: 6.

¹⁴ Guštin 1991, t. 6: 11; 9: 11; 13: 3.

¹⁵ Mlinar 2020, t. 43: 5,6.

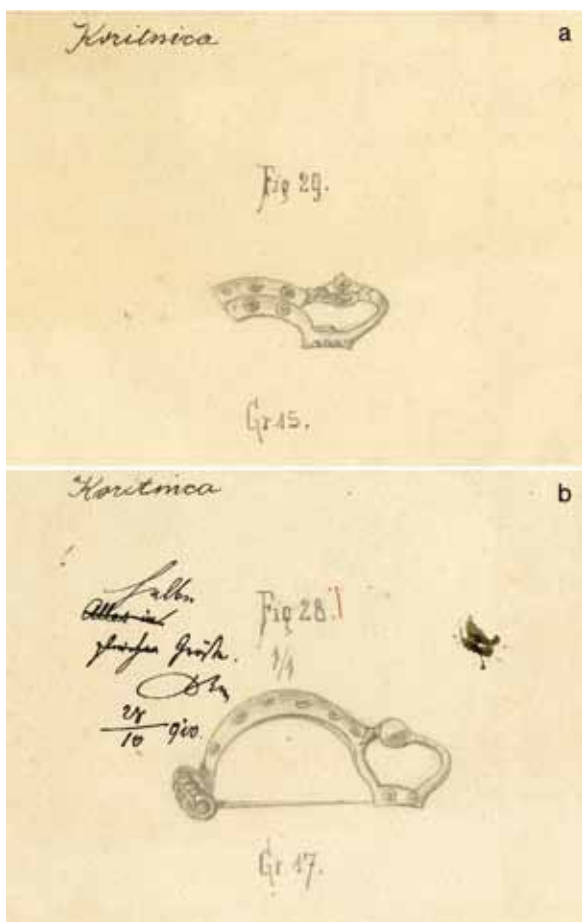
¹⁶ Machnitsch 1901, 80; Kos 1973, 853.

¹⁷ Risbe (1899–1900) Rudolfa Mahniča, ki so bile prvotno del Posebne zbirke Centralne komisije na Dunaju, hrani Ministrstvo za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino, INDOK center (Koritnica – risbe arheoloških izkopanin, inv. št. 19391393/22, 1393/25 - planoteka). Za opozorilo se zahvaljujem Draganu Božiču, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo.

Sl. 3: Žirk pri Žireh. Živalska fibula (prim. sl. 2: 1).

Fig. 3: Animal fibula from Žirk near Žiri (cf. Fig. 2: 1).

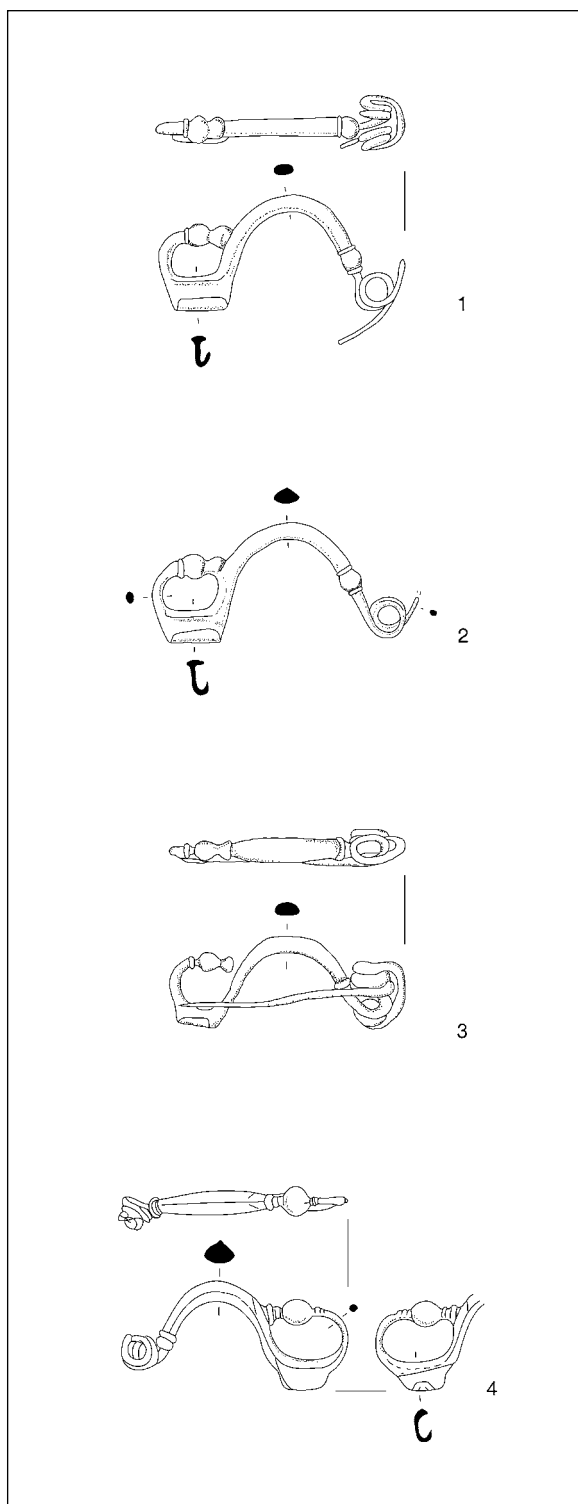

Sl. 4: Koritnica. Mahničevi risbi bronastih (živalskih) fibul iz grobov 15 (a) in 17 (b). (Glej *op. 17*).

Fig. 4: Koritnica. Drawings that Mahnič made of the bronze (animal) fibulae from Graves 15 (a) and 17 (b). (See *Fn. 17*). (©Ministrstvo za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino, INDOK Center, Mahnič 1899–1900).

razbrati vseh oblikovnih značilnosti, sta za njeno opredelitev v obravnavano skupino pomenljiva oblikovanost živalske glavičice in tudi okras punciranih krožcev na njej. Z istega grobišča, najverjetneje iz groba 17, izvira še ena sorodno oblikovana fibula (sl. 7: 2).¹⁸ Ta je brez ohranjenega zaključka noge,

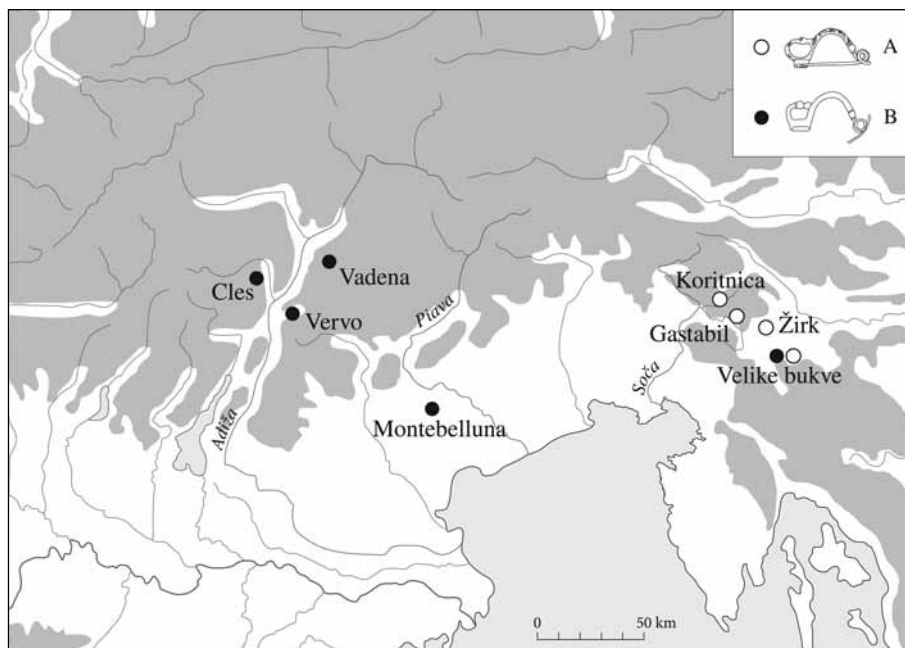
¹⁸ Machnitsch 1901, 80, 81; Kos 1973, 853, 854, t. 5: 2. Pri objavi grobov 17 in 31 z grobišča na Koritnici, v katerih sta bili najdeni (živalski) fibuli zgodnjelatske sheme, so se pojavile nejasnosti glede njune pripadnosti posameznim grobnim celotam. Na originalni Mahničevi risbi je pod risbo primerka, ki mu je pri objavi poročila raziskav na grobišču (Machnitsch 1901, 81, sl. 9) služila za opis primerka iz groba 31, namreč zapisano "Gr. 17" (prim. sl. 4b). Iz tega lahko sklepamo, da je verjetneje pripadala grobu 17. Po drugi strani pa Mahnič v tej isti objavi pri opisu fibule iz groba 17 izrecno ne zapiše, da gre za fragmentiran primerek, in se pri njegovem opisu

Sl. 5: Fibule zgodnjelatske sheme z visokim lokom različice XIIIc po Adamovi (1996). Vse bron. M. = 1:2.

Fig. 5: Fibulae of Early La Tène construction with a high bow, Variant XIIIc after Adam (1996). All bronze. Scale = 1:2. 1, 2 – Montebelluna (Veneto); 3 – Cles (Trento); 4 – Velike bukve (Gorenji Logatec)

(Calzavara Capuis, Ruta Serafini 1987, sl. / Fig. 3: 5,6; Manessi, Nascimbene 2003, t. / Pl. 80: 11,14 [1, 2]; Adam 1996, sl. / Pl. 3: 96 [3]; hrani / kept in: Vojni muzej Logatec [4])

Sl. 6: Razprostranjenost obravnavane vrste živalskih fibul (A) in južnoalpskih fibul zgodnjelatenske sheme z visokim lokom različice XIIIc po Adamovi (B). (Prim. sl. 1)

Fig. 6: Distribution of the discussed type of animal fibulae (A) and the southern Alpine fibulae of Early La Tène construction with a high bow – Variant XIIIc after Adam (B). (Cf. Fig. 1)

(Adam 1996, 116 [Cles, Vadena, Vervo]; Calzavara Capuis, Ruta Serafini 1987, sl. / Fig. 3: 7,8 [Montebelluna]; Manessi, Nascimbene 2003, t. / Pl. 80: 11,14 [Montebelluna])

zaradi česar ni mogoče z gotovostjo določiti, ali je sorodna tisti iz groba 15, čeprav bi za to govorila trikotni presek loka in tudi okras krožcev s piko ter svitka, s katerima se zaključuje glava loka.

Z obravnavanimi primerki se torej nakazuje oblikovno enovita skupina. V okviru posoških živalskih fibul s tipološkega vidika predstavlja samostojno vrsto, razširjeno zlasti v vzhodnem zaledju svetolucijske skupine (sl. 6), saj predstavljata fibuli z Žirka in Velikih bukev vzhodno mejo njihove razprostranjenosti (sl. 1: 9,10).

Razlike, ki jih pri oblikovanju osnovne sheme kažejo latenske živalske fibule iz Posočja, najverjetneje lahko pripišemo različnim idejnim vzorom, iz katerih so se razvile.¹⁹ Obravnavana vrsta živalskih fibul je zelo verjetno lokalna izvedba oblikovno sorodnih južnoalpskih fibul zgodnjelatenske sheme z visokim lokom različice XIIIc po Adamovi. Te so praviloma neokrašene in se pojavljajo na

tudi ne sklicuje na sliko (ib., 80). Vprašanje, kje je nastala napaka in kateri grobni celoti lahko pripišemo posamezen primerek fibule, ostaja torej odprto. Iz istega razloga je nezanesljiva tudi sestava obeh grobov po Petru Kosu, saj se je pri objavi v celoti oprl na Mahničevo poročilo (Kos 1973, 856).

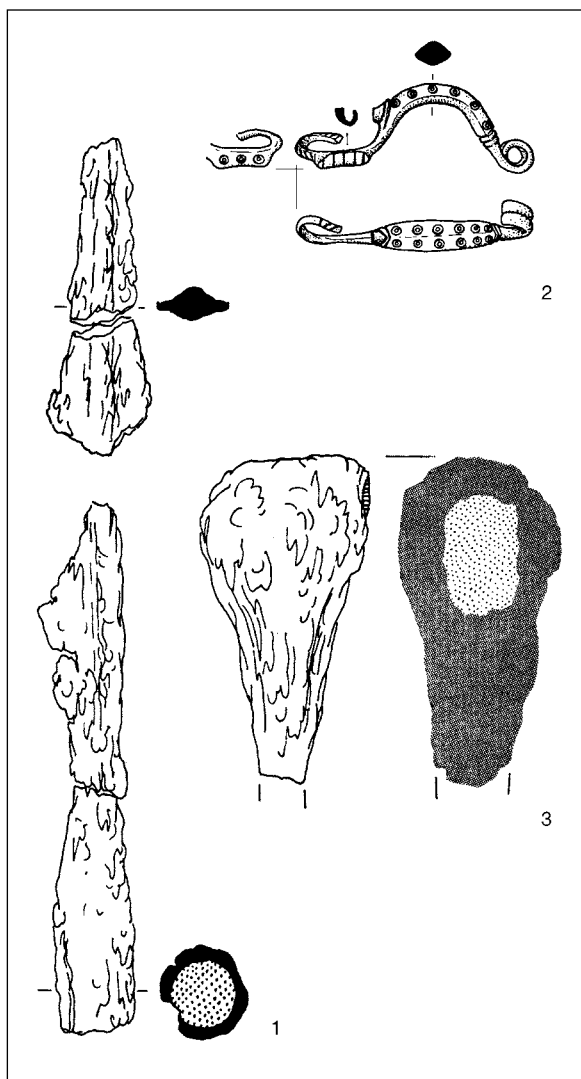
¹⁹ Prim. Guštin 1987, 49.

območju med rekama Adižo in Piavo (sl. 5; 6). Gre za maloštevilne primerke, ki so uliti, njihova izdelava pa je izrazito lokalna in izvedena po latenskih predlogah z območja severno od Alp.²⁰ V posoški izvedbi je prevzeta oblika južnoalpskih fibul obogatena s kombiniranim okrasom vrezov in krožcev s piko in na ta način preoblikovana v stilizirano živalsko podobo.

Lokalni razvoj obravnavane vrste živalskih fibul po idejni predlogi južnoalpskih fibul morda nakazujeta tudi primerka, ki se jim po oblikovnih značilnostih povsem približata. Južnoalpski različici je najbližja fibula z Velikih bukev, ki ima z vrezi okrašeno le ležišče za iglo (sl. 5: 4). Drugi primerek, ki izhaja iz grobišča na Koritnici, morda iz groba 31 (sl. 4b),²¹ ima s punciranimi krožci okrašen lok in ležišče za iglo, odebelitev na zaključku noge pa ni okrašena. Obe fibuli torej združujeta prevzeto obliko osnovne sheme z lokalno izvedbo okrasa, vendar živalska podoba (še) ni izražena.

²⁰ Adam 1996, 115–117, t. 3: 96; Calzavara Capuis, Ruta Serafini 1987, op. 8, sl. 3: 7,8; Manessi, Nascimbene 2003, 254, t. 80: 11,14.

²¹ Glej op. 18.

Sl. 7: Koritnica, grob 17. M. = 1:2.

Fig. 7: Koritnica, Grave 17. Scale = 1:2.

(Po / After Kos 1973, t. / Pl. 5: 1–3)

DATACIJA

Ker obravnavani primerki nimajo zanesljivih grobnih celot ali pa gre za naključne najdbe, se pri njihovi dataciji lahko opremo na južnoalpske fibule različice XIIIc po Adamovi. Te so datirane z grobom 29 iz Montebellune (Posmon), kjer nastopajo skupaj s certoškimi fibulami različnih variant, tudi s pozno, tessinsko različico (vrsta Xn po Teržanovi), ki je značilna za stopnjo Este III-pozno oz. ustrezní horizont Sv. Lucija IIC v Posočju.²² Takšni dataciji pritrjuje tudi železna predrta pasna spona.²³

²² Teržan 1976, 374.

²³ Adam 1996, 116–117; Manessi, Nascimbene 2003, 254.

Obravnavano vrsto živalskih fibul lahko časovno opredelimo le na osnovi primerkov s Koritnice. Pridatki iz groba 15 so izgubljeni, poleg tega je bila fibula v grobu skupaj z datacijsko slabše opredeljivim bronastim uhanom.²⁴ Bolj izpoveden je sestav groba 17 (sl. 7) z železno uhato sekíro in železno sulično ostjo, s pridatki torej, ki so novost v pogrebnem ritualu svetolucijske skupine in ki skupaj z zgodnjelatenskimi fibulami označujejo končno stopnjo Sv. Lucija IIC.²⁵ Čeprav primerka iz tega groba (sl. 7: 2) ni mogoče z gotovostjo pripisati obravnavani vrsti živalskih fibul, pa datacija zaradi sorodnih oblikovnih in okrasnih prvin ne more biti bistveno drugačna.²⁶ Dobro kronološko oporo namreč ponuja tudi za tovrstne živalske fibule značilna polkrožna odebelitev na glavi loka, ki spominja na enako izdelane zaključke loka certoških fibul VII. vrste, zlasti različice VIIId po Teržanovi, katerih pojav je vezan na konec starejše železne dobe.²⁷ Z odebelitvijo in dvema svitkoma se zaključujeta tudi loka živalskih fibul iz Este in Oderza. V grob iz Oderza je bila pridana skupaj s poznimi vrstami certoških fibul, ki ga časovno opredeljujejo v 4. st. pr. n. št. (stopnja Este III-pozno).²⁸

OKRAS

Značilen okras obravnavane vrste živalskih fibul so puncirani krožci s piko, ki so z izjemo primerkov s Koritnice kombinirani s snopi vrezov. Takšen način okraševanja je v različnih izvedbah v svetolucijski skupini zelo pogost in zanimiv zlasti z vidika ugotavljanja lokalne produkcije nakitnih predmetov v stopnjah Sv. Lucija IIB in IIC. Vendar kaže, da je mogoče najstarejše tako okrašene predmete z grobišča svetolucijske skupine na Mostu na Soči pripisati importom iz estenskega oblikovnega kroga, kjer so zlasti čolničaste fibule iz 7. st., ki jih Eles Masijeva pripisuje estensko-bolonjskim delavnicam, pogosto okrašene v kombinaciji snopov vrezanih linij in punciranih krožcev s

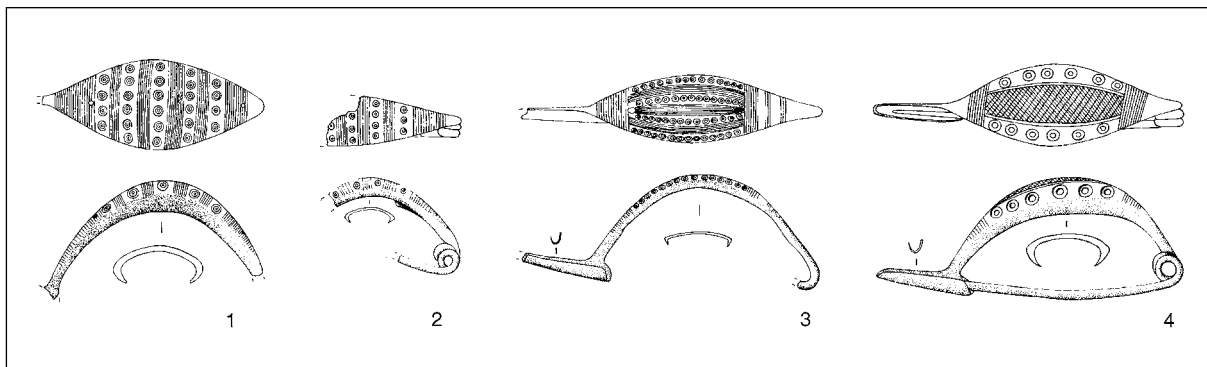
²⁴ Mahnič 1901, 80; Kos 1973, 853.

²⁵ Teržan, Trampuž 1973, 434; Guštin 1991, 36.

²⁶ O problematiki pripadnosti fibule (sl. 7: 2) grobni celoti 17 ali 31 glej tu *op. 18*. Ne glede na to, katera fibula je bila pridana v grob 17, lahko ta grobni sestav služi za kronološko oporo pri dataciji obravnavane vrste živalskih fibul, saj gre zaradi zelo sorodnih oblikovnih in okrasnih značilnosti obeh primerkov za njun sočasen pojav.

²⁷ Teržan 1976, 325, 326, sl. 3d; Marić 2016, 112, 119.

²⁸ Gambacurta, Ruta Serafini 2014, sl. 5, 263–265.

Sl. 8: Značilen okras čolničastih fibul z estenskega prostora. 1 – Severovzhodna Italija (neznano najdišče); 2–4 – Este. Vse bron. M. = 1:2.

Fig. 8: Decoration typical of the boat fibulae from the Este area. 1 – North-eastern Italy (unknown site), 2–4 – Este. All bronze. Scale = 1:2. (Po / After: Eles Masi 1986, t. / Pls. 57: 783; 58: 803; 58: 806; 56: 776)

piko (sl. 8).²⁹ Njihovim izdelkom, ki so bili na Most na Soči importirani v stopnji Sv. Lucija Ic2, lahko najverjetneje pripišemo čolničasto fibulo z nizkim lokom iz groba Sz 891 ter slabše ohranjen primerek iz groba Sz 1007.³⁰ Mednje bi morda lahko prišteli še zelo slabo ohranjen primerek iz groba Sz 2089,³¹ zagotovo pa čolničasto fibulo iz groba Sz 1775, kjer nastopa kot star element v grobu skupaj s poznohalštatskim gradivom.³² Z venetskega območja je bil najverjetneje uvožen tudi par votlih spiralnih zapestnic, pridan v grob Sz 2054.³³ Obe imata okras, ki mu je najti dobre primerjave na zapestnicah z grobišč v Padovi, Borso del Grappa in Este.³⁴ V stopnji Sv. Lucija IIa lahko med uvoženimi predmeti prepoznamo še ločno fibulo z dolgo nogo iz groba Sz 1999.³⁵ Okrašena je s prečnimi vrezji in punciranimi krožci ter z vrezanim mrežastim okrasom, torej v izvedbi, ki je sicer značilna za dolgonožne fibule iz Poadizja.³⁶

²⁹ Eles Masi 1986, 91–101; t. 56: 774–779A; 57: 783–789; 58: 802–808; 59; 60; 61: 825,826; 62: 848–851; 63: 853,854,866; 64: 875,877,879.

³⁰ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 90E: 1; 103A: 3.

³¹ *Ib.*, t. 211A: 4.

³² *Ib.*, t. 169A: 14. Podobno izveden okras zasledimo npr. na čolničasti fibuli iz Este (Eles Masi 1986, t. 62: 848,849).

³³ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 207: 15,16. Tovrstne zapestnice (tip III.1 B po Nascimbenejevi) so značilne za prostor med rekama Piavo in Sočo ob koncu 7. in v 6. st. pr. n. št. (Nascimbene 2009, 215, 216, sl. 70).

³⁴ Chieco Bianchi 1976, t. 63: 7,8; Ruta Serafini 1997, sl. 5: 10,11; Capuis, Chieco Bianchi 2006, t. 53: 16,17; Gambacurta 2005, sl. 7: 7.

³⁵ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 200E: 2.

³⁶ Eles Masi 1986, 198, 199, t. 152: 1988–1994; 153; Nascimbene 2009, 110, 111, sl. 24.

V stopnji Sv. Lucija IIb in tudi v naslednjem horizontu lahko sledimo nakitnim predmetom, ki so izdelani v domačih delavnicah in so nosilci številnih lokalnih izvedb tovrstnega okrasa. Ta je lahko izveden na dva načina – s punciranimi krožci, ki jih spremljajo snopi vzporednih vrezov (sl. 9: 1–4) ali vrezov v obliki črke V (sl. 9: 5–7).

Kot izdelke domačih delavnic lahko opredelimo nekatere vrste kačastih fibul. Kačaste fibule z okrasno ploščico (tip VI po Sneži Tecco Hvala) so najštevilnejše na Mostu na Soči.³⁷ Lokalna izvedba okrasa se na njih izkazuje s punciranimi krožci na ploščicah v kombinaciji z nizi prečnih ali podolžnih vrezov na loku.³⁸ V delavnicah svetolucijske skupine so bili zagotovo izdelani tudi redki primerki kačastih fibul s krilci ali z okrasno ploščico, ki imajo lok okrašen s snopi vrezov V in punciranih krožcev med njimi (sl. 9: 7).³⁹ Značilne so za Most na Soči, posamič jih zasledimo le še na dveh najdiščih v severovzhodni Italiji ter na Magdalenski gori na Dolenskem, kjer so verjetno import iz Posočja.⁴⁰ To so mlajše različice kačastih fibul, ki sodijo v stopnjo Sv. Lucija IIb. Primerljiv okras se v tej stopnji namreč pojavlja tudi na certoških fibulah različice IIe (sl. 9: 6), ki jih prav tako lahko pripišemo posoškim delavnicam.⁴¹ Kombiniran

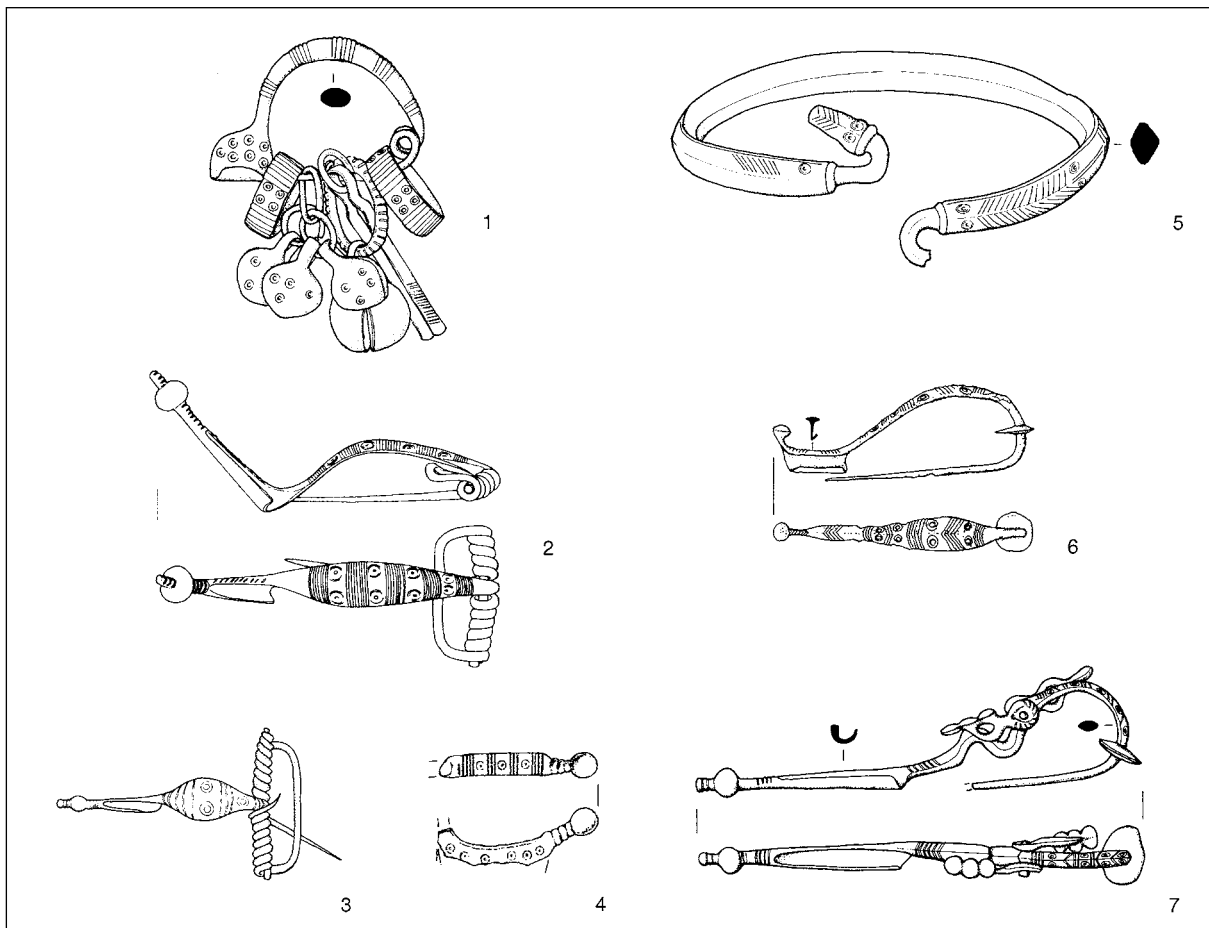
³⁷ Tecco Hvala 2012, 241.

³⁸ Prim. Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 68A: 1,2; 110F: 3; 117I: 3; 171G: 3; 213A: 1,2; 226D: 3; 254B.

³⁹ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 67A: 1; 221E: 3; 245B: 1; 251C: 3; Marchesetti 1885, t. 6: 10; id. 1893, t. 17: 9.

⁴⁰ Eles Masi 1986, t. 188: 2520,2525; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, t. 152: 17.

⁴¹ Ta vrsta je z največ primerki zastopana prav na grobišču na Mostu na Soči (Teržan 1976, 322); Nascimbene 2009, 88.

Sl. 9: Značilen okras na nakitu iz delavnic svetolucijske skupine: krožci s piko v kombinaciji s snopi vzporednih vrezov ali vrezov v obliki črke V različnih izvedbah (izbor). 1 – svetolucijska ločna fibula z okrašenimi obeski in prstani; 2 – samostrelna ločna fibula z dolgo nogo; 3 – drobna čolničasta fibula s samostrelno peresovino; 4 – noga trortaste fibule; 5 – zapestnica z zaključkoma v obliki kačjih glav; 6 – certoška fibula različice IIe; 7 – kačasta fibula s krilci. Vse bron. M. = 1:2.

Fig. 9: Typical decoration on the jewellery from the Sveta Lucija workshops: different combinations of ring-and-dots and transverse or chevron incisions (selection). 1 – Sv. Lucija bow fibula with decorated pendants and rings; 2 – long-footed crossbow fibula; 3 – tiny boat fibula with a crossbow spring; 4 – foot of a three-knobbed fibula; 5 – bracelet with a snakehead terminal; 6 – Variant IIe Certosa fibula; 7 – serpentine fibula with wings (7). All bronze. Scale= 1:2. 1, 3, 5–7 – Most na Soči; 2 – Idrija pri Bači; 4 – Jerovca (Vrh, Šentviška planota) (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, t. / Pl. 57: A1 [1]; 280: 5 [3]; 156: 5 [5]; 245: B1 [7]; Guštin 1991, t. I Pl. 23: 4 [2]; Laharnar, Mlinar 2011, sl. / Fig. 8: 1 [4]; Teržan 1976, sl. / Fig. 2e [6])

okras punciranja in vrezovanja imajo še druge vrste certoških fibul, ki jih je v tem času razvila svetolucijska skupina. Izoblikovala je certoške fibule VI. vrste, na katerih se tovrsten okras pojavlja na hrbtu nog.⁴² V drugačni izvedbi, vendar sorodni tradiciji, je okrašena še različica certoških fibul Ia in njej oblikovno sorodna varianta Ib, ki sta produkt estensko-svetolucijskega kroga. Zanju je značilna kombinacija punciranih krožcev na nogi in prečnih vrezov (ali reber) na loku.⁴³

Snopi vrezov V in krožcev s piko, ki jih zasledimo na živalskih fibulah z Gastabila in Žirka, se pojavijo še na dveh izdelkih z grobišča na Mostu na Soči – na samostrelni fibuli iz groba M 562⁴⁴ iz stopnje Sv. Lucija IIB ter na zapestnici z zaključkoma v obliki kačjih glav iz groba Sz 1565 iz stopnje IIC⁴⁵ (sl. 9: 5). Med lokalnimi izdelki najdemo primerjave tudi za motiv na živalski fibuli z Velikih bukev. Zelo pogosto se pojavlja na

⁴² Teržan 1976, 324, 325, 355, 356.

⁴³ Teržan 1976, 319, 348.

⁴⁴ Marchesetti 1893, t. 19: 12.

⁴⁵ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 156A: 5.

prstanih,⁴⁶ zasledimo ga tudi na nogah trortastih fibul mlajših variant stopnje Sv. Lucija IIB (sl. 9: 4),⁴⁷ na drobni čolničasti fibuli s samostrelno peresovino (sl. 9: 3)⁴⁸ in na samostrelnih fibulah z dolgo nogo v stopnji IIC (sl. 9: 2).⁴⁹

Fenomenu okraševanja z vrezi in punciranimi krožci je v mlajšem halštatskem obdobju v lokalnih izvedbah mogoče slediti na prostoru južnoalpskega sveta in Koroške,⁵⁰ v okviru katerega predstavlja Posočje skrajni vzhodni rob pojavnega območja, kjer je svetolucijska skupina v stopnjah Sv. Lucija IIB in IIC razvila enega pestrejših repertoarjev nakitnih predmetov, okrašenih v tej tradiciji. Ta je močno vplivala na oblikovanje izdelkov umetne obrti še v latenski dobi. Okras, značilen za stopnji IIB in IIC, se v nekoliko spremenjeni izvedbi namreč obdrži vse do poznolatenskega obdobja.⁵¹

Lok živalskih fibul z grobišča na Koritnici krasi le motiv krožcev s piko. Tudi ta okras ima v svetolucijski skupini dolgo tradicijo, ki ji lahko

sledimo od stopnje Sv. Lucija Ic2. Pogosto krasi le posamezne dele nakitnih predmetov, zlasti fibul. S punciranimi krožci, redkeje tudi s poševnimi vrezi, so na primer ornamentirane noge dvozankastih vozlastih fibul mlajših variant, ki so jih v številnih lokalnih različicah izdelovale svetolucijske delavnice v stopnji Sv. Lucija Ic2 ter še v starejšem horizontu stopnje IIa,⁵² ko takšen okras na nogi prevzamejo tudi svetolucijske fibule. Noge slednjih so v stopnji Sv. Lucija IIa lahko okrašene s punciranimi krožci ali vrezi, medtem ko se zdi kombinacija obeh okrasnih tehnik značilna za mlajše primerke iz stopnje IIB.⁵³ Motiv krožcev s piko v mlajšem halštatskem obdobju pogosto srečamo tudi na pincetah,⁵⁴ trakastih uhanih⁵⁵ ter na različnih vrstah obeskov. Mednje sodijo denimo votli kroglasti obeski vrste Posočje,⁵⁶ kot produkt delavnic svetolucijske skupine pa so bili prepoznani tudi antropo-orbitomorfni obeski, ki so sicer širše razprostranjeni, vendar so drugje neokrašeni.⁵⁷

SKLEP

Obravnavana vrsta živalskih fibul zgodnjelatenske sheme, ki jo lahko časovno opredelimo v zadnjo stopnjo svetolucijske skupine, sodi med najstarejše izvedbe latenskih živalskih fibul v Posočju. Pri njihovem snovanju so domači mojstri združevali lokalno halštatsko tradicijo okrasa s prvimi latenskega umetnostnega sloga, ki se kažejo v oblikovanju osnovne sheme in tudi v stilizaciji živalske motivike.

Pri uveljavljanju zgodnjelatenskega umetnostnega sloga v Posočju, kakršnega izkazujejo živalske fibule te vrste, so imeli pomembno vlogo kulturni stiki z venetskimi kulturnimi krogom oz. južnoalpskimi

⁴⁶ Božič 2011, 244.

⁴⁷ Laharnar, Mlinar 2011, 15, 16, sl. 5; 8: 1.

⁴⁸ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 280: 5.

⁴⁹ Teržan, Trampuž 1973, 434, op. 68; Kos 1973, t. 3: 12; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 270: 38; Guštin 1991, t. 23: 4.

⁵⁰ Bondini 2003a, 40, 41. Okras vrezanih linij in krožcev s piko je na južnoalpskem območju zelo pogost med Adižo in Piavo, od koder izvirajo v tej tradiciji okrašene fibule vrste Castellin di Fisterre (Eles Masi 1986, 198–199; Nascimbene 2009, 110–115, sl. 24), ter na najdiščih Montebello Vicentino (Bondini 2003a), Caverzano di Belluno (Nascimbene 1999, sl. 9: 74–75; 19: 191; 20: 203–205; 23: 252) in Paularo (Vitri 2001, sl. 7: Tomb. 77, 2; 8: 4; 9: 1,2; 10: 12). Na celotnem alpskem prostoru je v tej tradiciji zelo pogosto okrašen obročast nakit – spiralne zapetnice (prim. Pettarin 2006, t. 21: 321,322; 23: 376; 24: 377,381,384,386,388,389; Lunz, Marzatico 1997, sl. 19, kat. št. 669; sl. 78, kat. št. 672) in prstani (npr. Steiner 2002a, t. 24: 6; 25: 8; Steiner 2002b, sl. 1: 1,4,7; 2: 1–3). Pojavlja se tudi na zapetnicah z zaključki v obliki kačjih glav, ki so bile izdelane v številnih lokalnih različicah (prim. Teržan 1976, op. 119; Gleirscher 2002, 70–71, t. 39: 12–17; 40: 1–7; 41: 1,4; Poggiani Keller et al. 1997, sl. 2, 387, kat. št. 68; De Marinis 1989, sl. 122: 1), ter na ločnih fibulah s samostrelno peresovino, ki niso značilne le za Posočje, temveč za širši alpski prostor (prim. Gleirscher 1996, 260, t. 1: 1; Vitri 1997, sl. 13: 2).

⁵¹ Npr. na živalskih fibulah iz poznolatenskih kontekstov, na katerih se okras vrezov (Guštin 1991, t. 6: 11; 9: 11; 13: 3) ali punciranih krožcev (Mlinar 2020, t. 43: 7) pojavlja v kombinaciji z jantarnimi jagodami, ter na poznolatenskih fibulah s tremi odebelitvami na loku, ki imajo ležišče za iglo okrašeno s cikcak vrezji (Guštin 1991, t. 13: 14; 28: 4; 35: 2,3), ki so lahko kombinirani s punciranimi krožci na zaključku noge (ib., t. 3: 15).

⁵² Gabrovec 1970, 28, 35; Teržan, Trampuž 1973, 424–425, sl. 3. Prim. Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 60A: 2; 83B: 1; 138B: 1; 157A: 5; 165A: 1; 182A: 1; 183D: 1; 184A: 1; 200C: 1, 202A: 1; 207A: 1; 208B: 1; 212B: 1; 221A: 1; 246A: 2; 259F: 1; Pettarin 2006, t. 5: 73; Marchesetti 1893: t. 10: 5.

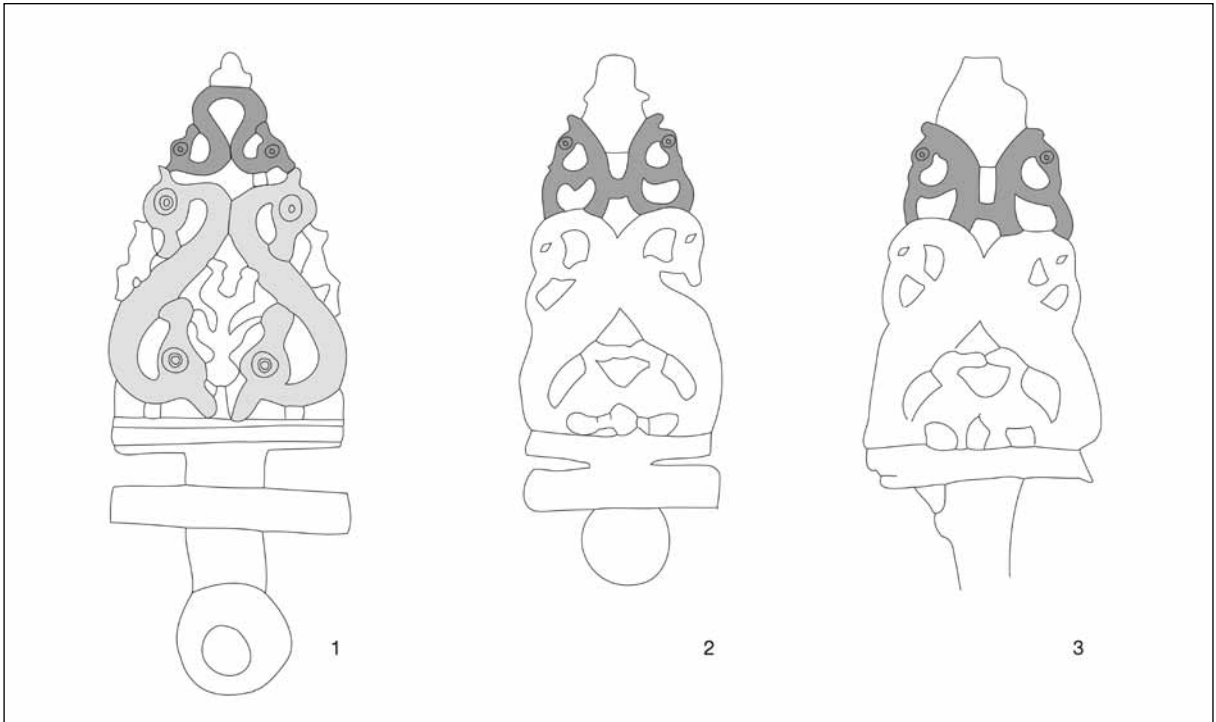
⁵³ Prim. Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 26E: 1; 66A: 1; 116E: 2; 137A: 1; 142F: 3; 145B: 1; 147D: 1; 189B: 1; 231F: 1; 242D: 1 (vrezi na nogi); 55C: 1; 85G: 1; 86A: 1; 181C: 1; 209A: 1; 236D: 2 (krožci s piko na nogi); 44G: 1; 54E: 1; 57A: 1; 68C: 2; 72A: 1; 194E: 1; 227A: 3 (kombiniran okras punciranja in vrezovanja).

⁵⁴ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 134G: 2; 137A: 1.

⁵⁵ Ib., t. 156A: 4.

⁵⁶ Božič 2011, 242.

⁵⁷ Blečić Kavur 2017, 131, 132, sl. 3; Laharnar 2018, 238, sl. 13.

Sl. 10: Predrte pasne sponse z živalskim motivom različnih variant iz alpskega in predalpskega prostora. 1 bron; 2,3 železo. M. = 1:2.

Fig. 10: Different types of openwork belt clasps with animal motifs from the Alpine and Subalpine areas. 1 – bronze, 2,3 – iron. Scale = 1:2.

1 – Hölzelsau (Tyrol); 2 – Montebello Vicentino (Vicenza, Veneto); 3 – Cerinasca d'Arbedo (Ticino).
(Prirejeno po / Addapted from: Bondini 2003b, t. / Pls. 7: 9; 8: 1,2)

dolinami na prostoru med Adižo in Piavo. Na tem območju so namreč razprostranjene fibule z visokim lokom zgodnjelatenske sheme različice XIIIc po Adamovi (sl. 6), po vzoru katerih je bila oblikovana osnovna shema obravnavane vrste živalskih fibul, ki je s primerkoma iz Montebellune še posebej dobro primerljiva (sl. 5: 1,2). Tudi nazaj obrnjeni stilizirani živalski glavici, ki ima s punciranimi krožci ponazorjene oči, so sorodne živalske upodobitve na predrti pasni sponi iz druge polovice 5. st. pr. n. št. z najdišča Montebello Vicentino z ikonografijo, značilno za območje Ticina (sl. 10: 2,3).⁵⁸ Predrte pasne sponse so na venetskem prostoru poleg fibul zahodnohalštatskih tipov in zgodnjelatenskih shem med najstarejšimi elementi poznohalštatskega horizonta, ki kažejo na stike z latensko kulturo severno od Alp. Njihova razprostranjenost kaže, da so ti potekali po dolinah Adiže in Piave.⁵⁹ Zgodnjelatenski elementi so

posebej številni prav na grobiščih iz Montebellune in Montebella Vicentina, pomembnih središčih latenizacije tamkajšnjega venetskega okolja.⁶⁰

Vplivi zgodnjelatenske umetnosti so v Posočje prodirali po ustaljenih poteh kulturnih stikov, kajti povezave s skupnostmi južnoalpskih dolin potrjuje cela vrsta nakitnih predmetov že v stopnjah Sv. Lucija IIa in IIb, predvsem fibul, različnih vrst zapestnic in obročkov⁶¹ ter tudi okras vrezov in punciranih krožcev.⁶² Prek južnoalpskega sveta so se v stopnji Sv. Lucija IIb v Posočje razširili na primer zahodnohalštatski tipi fibul, med katerimi so pavkaste fibule ter fibule s prečno nažlebljenim lokom in zaključkom noge v obliki račje glave v svetolucijski skupini doživele lokalno interpretacijo.⁶³ Z njimi se je uveljavil tudi nov način oblikovanja sicer izrazito lokalnih izdelkov, kakršnega je videti

⁶⁰ Prim. Gambacurta 2013, 33–35; Gambacurta, Ruta Serafini 2014, 262–263.

⁶¹ Prim. Vitri 2001, 31, 32; Nascimbene 2009, 45–60, 261–264, sl. 24, 26, 28, 30, 35, 39, 48, 50, 56, 62, 70, 72, 76, 78, 80; Adam 1996, sl. 2, 4, 9, 10.

⁶² Glej op. 50.

⁶³ Frey 1971, 363, 364; Teržan, Trampuž 1973, 432.

⁵⁸ Ruta Serafini, Serafini 1994, 160; Bondini 2003b, 88, t. 9; Bondini 2005, 305–306, sl. 40; Mangani, Minarini 2001, 350.

⁵⁹ Calzavara Capuis, Ruta Serafini 1987, 282, sl. 2.

v redkih primerkih svetolucijskih fibul z nazaj gledajočo stilizirano živalsko glavico na nogi.⁶⁴ Te v oblikovnem smislu že predstavljajo lokalni podstat kasnejšemu, latenskemu oblikovnemu izrazu, ki ga je kot odraz istih kulturnih povezav ob koncu halštatskega obdobja prepoznati tudi na obravnavani vrsti živalskih fibul. Te obenem predstavljajo enega najstarejših in nasploh zelo redkih primerkov zgodnjelatenskega figuralnega umetnostnega sloga v Posočju, prilagojenega lokalni, halštatski tradiciji.

OPIS NAJDB

1. Žiri – Žirk (sl. 1: 9)

Lita bronasta živalska fibula zgodnjelatenske sheme (sl. 2: 1; 3). Nazaj uvita noga se zaključuje v obliki stilizirane živalske glavice, okrašene s tremi punciranimi krožci, ki se dotika loka. Lok je trikotnega preseka, okrašen je s skupinami vrezov v obliki črke V in punciranimi krožci med njimi. Na prehodu v peresovino ima odebelitev s svitkom na vsaki strani. Peresovina ima štiri navoje. Zunanja stran ležišča za iglo je okrašena s punciranimi krožci; d. 5,8 cm. Hrani: Tolminski muzej (začasna hramba).

2. Dolenje Ravne – Gastabil (sl. 1: 6)

Lita bronasta živalska fibula zgodnjelatenske sheme (sl. 2: 2). Nazaj uvita noga se zaključuje v obliki stilizirane živalske glavice, okrašene s tremi punciranimi krožci, ki se dotika loka. Lok je sploščeno trikotnega preseka, okrašen je s sku-

pinami vrezov v obliki črke V in punciranimi krožci med njimi. Na prehodu v peresovino ima odebelitev s svitkom na vsaki strani. Peresovina s štirimi navoji je vstavljena v glavo loka. Zunanja stran ležišča za iglo je okrašena z vrezi in s punciranimi krožci; d. 5,9 cm. Hrani: Narodni muzej Slovenije (inv. št. P 29659).

3. Logatec – Velike bukve (sl. 1: 10)

Lita bronasta živalska fibula zgodnjelatenske sheme (sl. 2: 3). Nazaj uvita noga se zaključuje v obliki stilizirane živalske glavice, okrašene z dvema punciranimi krožcema, ki se dotika loka. Lok ima trikoten presek, okrašen je s snopi vzporednih vrezov in punciranimi krožcem med njimi. Na prehodu v peresovino ima odebelitev s svitkom na vsaki strani. Peresovina ima štiri navoje. Ležišče za iglo je na notranji in zunanji strani okrašeno z vrezi; d. 6,3 cm. Hrani: Vojni muzej Logatec (neinventarizirano).

4. Logatec – Velike bukve (sl. 6: 8)

Lita bronasta fibula zgodnjelatenske sheme (sl. 5: 4). Nazaj uvita noga je razčlenjena z okroglim gumbom in dvema svitkoma, prek katerih je spojena z lokom trikotnega preseka. Lok je okrašen z vrezoma, glava loka se zaključuje s svitkoma. Notranja stran ležišča za iglo je okrašena z vrezoma. Del peresovine z iglo je odlomljen; d. 6,1 cm. Hrani: Vojni muzej Logatec (neinventarizirano).

Zahvala

Za branje besedila ter posredovanje pomembnih pripomb in podatkov se zahvaljujem Mihi Mlinarju (Tolminski muzej) in Bibi Teržan. Andreja Maver je z natančnim branjem in popravki izboljšala angleški prevod. Zahvala gre tudi Boštjanu Laharnarju (NMS) za posredovanje podatkov o živalskih fibulah, ki jih hranijo v Narodnem muzeju Slovenije.

⁶⁴ Marchesetti 1893, t. 20: 6; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 141E: 7; 277: 2.

- ADAM, A. M. 1996, *Le fibule di tipo celtico nel Trentino*. – Patrimonio storico e artistico del Trentino 19.
- BLEČIČ, M. 2004, Grobnik u željezno doba. – *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 37, 47–117.
- BLEČIČ KAVUR, M. 2017, Mala tijela u velikom svijetu: antropo-ornitomorfní privjesci željeznog doba Caput Adriae / Small bodies in a big world: anthropo-ornithomorphic Iron Age pendants from Caput Adriae. – *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 34, 123–142.
- BONDINI, A. 2003a, Linee incise e “occhi di dado”: un particolare tipo di fibula da Montebello Vicentino. – *Studi e Ricerche - Associazione Amici del Museo - Museo Civico “G. Zannato”*, 37–43.
- BONDINI, A. 2003b, I ganci di cintura traforati del Veneto: proposta di lettura iconografica. – V / In: D. Vitalli (ur. / ed.), *L'immagine tra mondo celtico e mondo etrusco-italico. Aspetti della cultura figurativa nell'antichità*, 85–112.
- BONDINI, A. 2005, I materiali di Montebello Vicentino. Tra cultura Veneto-Alpina e civiltà di La Tène. – V / In: D. Vitalli, A. Bondini (ur. / eds.), *Studi sulla media*

- e tarda età del ferro nell'Italia settentrionale*, Studi e scavi 12, 215–324.
- BOŽIČ, D. 2011, Prazgodovinske najdbe s Tonovcovega gradu in železnodobna kulturna mesta v Posočju / Prehistoric finds from Tonovcov grad and Iron Age cult places in the Posočje area. – V / In: Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Finds*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, 239–273. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545871>
- CALZAVARA CAPUIS, L., A. RUTA SERAFINI 1987, Per un aggiornamento della problematica del celtismo nel Veneto. – V / In: D. Vitali (ur. / ed.), *Celti ed Etruschi nell'Italia centro-settentrionale dal V. sec. a. C. alla romanizzazione*. Atti del colloquio internazionale, Bologna 1985, 281–307, Bologna.
- CAPUIS, L., A. M. CHIECO BIANCHI 2006, *Este 2. La necropoli di Villa Benvenuti*. – Monumenti antichi 64. Serie monografica 7.

- CHIECO BIANCHI, A. M. 1976, Il gruppo di vicolo S. Massimo - Via Tiepolo. – V / In: G. Fogolari, A. M. Chieco Bianchi (ur. / eds.), *Padova preromana*, 244–296, Padova.
- CUNJA, R., M. MLINAR (ur. / eds.) 2010, *S fibulo v fabulo. Fibule iz Istre, s Krasa, iz Notranjske in Posočje med prazgodovino in zgodnjim srednjim vekom / Con la fibula nella storia: Fibule dall'Istria, dal Carso, dalla Carniola Interna e dall'Isontino tra preistoria e alto medioevo*, Koper.
- DE MARINIS, R. 1989, Preistoria e protostoria della Valcamonica, Valtrompia e Valsabbia. Aspetti della cultura materiale dal Neolitico all'età del Ferro. – V / In: R. Poggiani Keller (ur. / ed.), *Valtellina e mondo Alpino nella Preistoria*, 101–119, Milano.
- ELES MASI, P. von 1986, *Le fibule dell'Italia settentrionale*. – *Prähistorische Bronzefunde* 14/5.
- FRELIH, M. 1988, Komunikacijski sistem v prazgodovini in antiki na primeru Logaške kotline. – V / In: E. Kobal (ur. / ed.), *Mladinski raziskovalni tabor. Logatec "88" Zbornik poročil raziskovalnih skupin*, 10–51, Logatec.
- FREY, O.-H. 1971, Fibeln vom westhallstattischen Typus aus dem Gebiet südlich der Alpen. – V / In: *Oblatio, Raccolta di studi di antichità in onore di Aristide Calderini*, 355–386, Como.
- GABROVEC, S. 1970, Dvožankaste ločne fibule - doprinos k problematiki začetka železne dobe na Balkanu in v jugovzhodnih Alpah / Die zweischleifige Bogenfibeln. Ein Beitrag zum Beginn der Hallstattzeit am Balkan und in den Südostalpen. – *Godišnjak. Centar za balkanološka ispitivanja* 8/6, 5–67.
- GAMBACURTA, G. 2005, Padova. Necropoli orientale tra via Tiepolo e via S. Massimo: la tomba 159/1991. – V / In: D. Vitalli, A. Bondini (ur. / eds.), *Studi sulla media e tarda età del ferro nell'Italia Settentrionale*, Studi e Scavi 12, 325–358.
- GAMBACURTA, G. 2013, I Celti e il Veneto. – *Études Celtiques* 34, 31–40.
- GAMBACURTA, G., A. RUTA SERAFINI 2014, Veneti e Celti tra V e III secolo A.C. (tra La Tène A e La Tène B). – V / In: P. Barral et al. (ur. / eds.), *Les Celtes et le Nord de l'Italie. Premier et Second Âges du fer / I Celti e l'Italia del Nord. Prima e Seconda Età del ferro*, *Revue archéologique de l'Est. Suppl.* 36, 259–272.
- GLEIRSCHER, P. 1996, Die Kelten im Raum Kärnten aus archäologischer Sicht – Ein Forschungsstand. – V / In: E. Jerem et al. (ur. / eds.), *Die Kelten in der Alpen und an der Donau*. Akten des Internationalen Symposiums St. Pölten, 14.–18. Oktober 1992, *Archaeolingua* 1, 255–266.
- GLEIRSCHER, P. 2002, Die Kleinfunde vom Rungger Egg. – V / In: P. Gleirsher, H. Nothdurfter, E. Schubert, *Das Rungger Egg. Untersuchungen an einem eisenzeitlichen Brandopferplatz bei Seis am Schlern in Südtirol*, Römisch-Germanische Forschungen 61, 36–172.
- GUŠTIN, M. 1987, La Tène fibulae from Istria (Latenske fibule iz Istre). – *Archaeologia Iugoslavica* 24, 43–56.
- GUŠTIN, M. 1991, *Posočje in der jüngerer Eisenzeit / Posočje v mlajši železni dobi*. – *Katalogi in Monografije* 27.
- ISTENIČ, J. 2015, Traces of Octavian's military activities at Gradišče in Cerkno and Vrh gradu near Pečine / Sledovi Oktavijanovega vojaškega delovanja na Gradišču v Cerknem in na Vrh gradu pri Pečinah. – V / In: J. Istenič, B. Laharnar, J. Horvat (ur. / eds.), *Evidence of the Roman Army in Slovenia / Sledovi rimske vojske na Slovenskem*, *Katalogi in monografije* 41, 43–73.
- KOS, P. 1973, Koritnica ob Bači (Koritnica an der Bača). – *Arheološki vestnik* 24, 848–862.
- LAHARNAR, B. 2018, Kovinske in steklene najdbe ter kamniti kalupi iz železnodobne naselbine na Mostu na Soči / Metal finds, glass finds and stone moulds from the Iron Age settlement at Most na Soči. – V / In: J. Dular, S. Tecco Hvala (ur. / eds.), *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age settlement at Most na Soči. Treatises*, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 34, 195–247. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- LAHARNAR, B., M. MLINAR 2011, Železnodobno grobišče v Jerovci na Šentviški planoti. – *Goriški letnik* 35, 9–32.
- LUNZ, R., F. MARZATICO 1997, Oggetti d'ornamento dell'età del Bronzo e del Ferro in Trentino-Alto Adige. – V / In: L. Endrizzi, F. Marzatico (ur. / eds.), *Ori delle Alpi*, *Quaderni della Sezione Archeologica, Monumenti e collezioni provinciali* 6, 409–422.
- MACHNITZ, R. 1901, Das Grabfeld von Koritnica. – *Mitteilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* 27 N. F., 77–83.
- MANESSI, P., A. NASCIMBENE 2003, *Montebelluna. Sepolture preromane dalle necropoli di Santa Maria in Colle e Posmon*. – *Archiologia* 1. *Quaderni del Museo di Storia Naturale e Archeologia di Montebelluna*.
- MANGANI, C., L. MINARINI 2001, La necropoli di Cerinascia d'Arbedo (Bellinzona-CH). – V / In: *La protostoria in Lombardia*. *Atti del 3° Convegno archeologico regionale (Como 22–24 ottobre 1999)*, 343–361, Como.
- MARCHESETTI, C. 1885, La necropoli di S. Lucia. (Parte prima - scavi del 1884). – *Bollettino della Società adriatica di scienze naturali in Trieste* 9, 94–165.
- MARCHESETTI, C. 1893, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino (1885–1892). – *Bollettino della Società Adriatica di scienze naturali in Trieste* 15, 1–334.
- MARIČ, A. 2016, A two-part Certosa fibula (variant VIIId) from the cult place at Monte di Medea in Friuli / Dvodelná certoška fibula različice VIIId s kultnega mesta na Medejskem hribu v Furlaniji. – *Arheološki vestnik* 67, 105–120.
- MLINAR, M. 2018, Starejšeželeznodobna naselja v Posočju in njihovi obrambni sistemi. – V / In: D. Vončina (ur. / ed.), *Gradišča v zahodni in osrednji Sloveniji*, *Zbornik posvetovanja o gradiščih*, Pivka 24. maja 2017, 48–61, Gorjansko.
- MLINAR, M. 2020, *Most na Soči. Arheološke raziskave v letih 2000–2016 na levem bregu Idrije / The 2000–2016 archaeological investigations on the left bank of the Idrija*. – *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 43. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504887>
- MLINAR et al. 2018 = M. Mlinar, B. Laharnar, M. Vidulli, A. Crismani 2018, *Stari bogovi obmolcknejo: Šentviška planota v arheoloških dobah*. *Katalog razstave*. – Tolmin.
- NANUT, T. 2018, Poznobronasto- in železnodobni depojski najdbi iz Dolenjih Raven na Cerkljanskem in s Sv. Jakoba na Kanalskem Kolovratu (Late Bronze and Iron Age hoard finds from Dolenje Ravne near Cerkno and Sv. Jakob in the Kanalski Kolovrat Hills). – V / In: M. Črešnar, M. Vinazza (ur. / eds.), *Srečanja in vplivi*

- v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem. Zbornik v čast Bibi Teržan, 137–162, Ljubljana.
- NASCIMBENE, A. 1999, *Caverzano di Belluno. Aspetti e problemi di un centro dell'età del Ferro nella media valle del Piave*. – Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia 7.
- NASCIMBENE, A. 2009, *Le Alpi Orientali nell'età del Ferro (VII–V secolo a. C.)*. – Collana "L'Album" 15.
- PETTARIN, S. 2006, *Le necropoli di San Pietro al Natissone e Dernazzacco*. – Studi e ricerche di protostoria mediterranea 7.
- POGGIANI KELLER et al. 1997 = R. Poggiani Keller, M. Baioni, S. Casini, E. A. Arslan, S. Jorio, M. Fortunati Zuccà, P. Marina De Marchi 1997, *Oggetti d'ornamento in Lombardia*. – V / In: L. Endrizzi, F. Marzatico (ur. / eds.), *Ori delle Alpi*, Qaderni della Sezione Archeologica, Monumenti e collezioni provinciali 6, 373–399.
- RUTA SERAFINI, A. 1997, *Veneto. Età del ferro*. – V / In: L. Endrizzi, F. Marzatico (ur. / eds.), *Ori delle Alpi*, Qaderni della Sezione Archeologica, Monumenti e collezioni provinciali 6, 543–546.
- RUTA SERAFINI, A., M. SERAFINI 1994, *Un nuovo gancio di cintura traforato da Montebello Vicentino* 6. – V / In: B. M. Scarfi (ur. / ed.), *Studi di archeologia della X Regio in ricordo di Michele Tombolani*, 157–169, Roma.
- STEINER, H. 2002a, *Das jüngereisenzeitliche Gräberfeld von Moritzing, Gemeinde Bozen (Südtirol)*. – V / In: U. Tecchiatti (ur. / ed.), *Der Heilige Winkel / Il sacro angolo*, Schriften des Südtiroler Archäologiemuseums 2, 155–358.
- STEINER, H. 2002b, *Spätturnfelder- bis frühlatènezeitliche Weiheopfer bei Moritzing-Schwefelbad (Bozen)*. – V / In: L. Zemmer-Plank (ur. / ed.), *Kult der Vorzeit in den Alpen. Opfergaben, Opferplätze, Opferbrauchtum / Culti nella preistoria delle Alpi. Le offerte, i santuari, i riti*, Schriftenreihe der Arbeitsgemeinschaft Alpenländer / Collana della Comunità di lavoro regioni alpine, 503–524, Bolzano.
- ŠINKOVEC, A. 2020, *Longaticum – Logatec*. – V / In: J. Horvat, I. Lazar, A. Gaspari (ur. / eds.), *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru / Minor Roman settlements in Slovenia*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 40, 77–91. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502586>
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Social structure and burial rites of the Iron Age community*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612546007>
- TECCO HVALA, S. 2014, *Kačaste fibule z območja Slovenije / Serpentine fibulae from Slovenia*. – *Arheološki vestnik* 65, 123–186.
- TECCO HVALA, S., J. DULAR, E. KOCUVAN 2004, *Železnodobne gomile na Magdalenski gori / Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska gora*. – Katalogi in monografije 36.
- TERŽAN, B. 1976, *Certoška fibula (Die Certosafibel)*. – *Arheološki vestnik* 27, 317–536.
- TERŽAN, B., N. TRAMPUŽ 1973, *Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine (Contributto alla cronologia dei gruppo preistorico di Santa Lucia)*. – *Arheološki vestnik* 24, 416–460.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1984, *Most na Soči (S. Lucia) 2. Szombathyjeva izkopavanja. Table / Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Tafelband*. – Katalogi in monografije 23/2.
- VITRI, S. 1997, *Gli oggetti d'ornamento tra il I sec. a.C. e la prima età imperiale: influssi culturali e romanizzazione*. – V / In: L. Endrizzi, F. Marzatico (ur. / eds.), *Ori delle Alpi*, Qaderni della Sezione Archeologica, Monumenti e collezioni provinciali 6, 565–570.
- VITRI, S. 2001, *Lo stato della ricerca protostorica in Carnia*. – V / In: S. Vitri, F. Oriolo (ur. / eds.), *I Celti in Carnia nell'arco Alpino centro orientale*. Atti della Giornata di studio, Tolmezzo 30 aprile 1999, 19–50, Trieste.

Animal fibulae of Early La Tène construction: new finds from the Sveta Lucija workshops

Translation

The animal fibulae of Early La Tène construction from Posočje have been discussed on numerous occasions.¹ They are among the pieces of jewellery that reflect the creativity of the Posočje workshops (Fig. 1). A fibula from Koritnica suggests that they first appear in the graves of the last phase of the Sv. Lucija group (IIc2), while the examples from the cemeteries in Idrija pri Bači and Most na Soči

(Repelc) indicate its development during the Late Iron Age.² As such, these fibulae trace the cultural continuity in Posočje from the Early to the Late Iron Age; they are retained as part of the costume into the Idrija group, in a slightly altered form but still showing distinctly local Hallstatt elements.³

This paper discusses the new examples of the animal fibulae of Early La Tène construction, found

¹ Guštin 1987, 49, Fig. 10; id. 1991, 36; Cunja, Mlinar (eds.) 2010, 44–45, Fig. 27; Mlinar 2020, 72, Fig. 48b,c.

² Guštin 1991, 36; Mlinar 2020, 72, Pl. 43: 5–8.

³ Cf. Guštin 1991, 35, 93.

with the help of metal detectors at known, but as yet uninvestigated sites. One fibula was found in Posočje, more precisely in Gastabil near Dolenjske Ravne in Cerkljansko (Fig. 1: 6; 2: 2). This recently discovered site yielded other Early Iron Age and Roman period metal finds, in unclear contexts that prevent an interpretation of the site.⁴ Two other fibulae come from the hillforts, Žirk near Žiri in the upper Poljane Valley (Fig. 1: 9; 2: 1) and at Velike bukve near Logatec (Fig. 1: 10; 2: 3). Both hillforts have a prominent strategic location at the passage towards the Idrijca Valley. The Velike bukve hillfort was populated until the arrival of the Romans, whereas life at Žirk continued into the Roman period.⁵ Other Iron Age metal finds from Žirk show similarities with the Sv. Lucija cultural group, possibly suggesting the site formed part of the Sv. Lucija Iron Age community.⁶

The fibulae from Gastabil, Žirk and Velike bukve share several formal and decorative features (Fig. 2). Their basic construction is defined by a high triangular-sectioned bow. The reverted foot has a short catch plate and ends in a globular stylized animal head connected to the bow by a conical terminal (the muzzle). The impression of a stylized animal is achieved with ring-and-dots that represent the eyes. The fibulae from Gastabil and Žirk have two ring-and-dots impressed on the sides, and one on top of the animal head (Fig. 2: 1,2). By using this technique, the animal figure can be recognized both from the profile and *en face*. Their bow is also richly decorated, in a combination of incised chevrons and impressed ring-and-dots (Fig. 2: 1,3). This resembles the decoration on the fibula from Velike bukve, which has transverse incisions instead of chevrons (Fig. 2: 3). The outer side of the catch plate is usually decorated with incisions and ring-and-dots. At the head, the bow has a hemispherical knob flanked by a thin rib on each side and continues into a four-coil spring. These fibulae are cast in a single piece with the exception of the example from Gastabil of a two-part construction; its spring with the pin was inserted through the hole in the head on the bow.

These fibulae have certain formal and decorative features that clearly distinguish them from other animal fibulae of La Tène construction from Posočje. The latter come in various types,

but have not yet been typologically analysed in detail. The common formal characteristics of the animal fibulae from Posočje are a high bow and a relatively short catch plate usually decorated with impressed ring-and-dots or incisions. They were made in one or two pieces and have a four or six-coil spring.⁷ The main differences are in the shape of the animal head and in decoration. In the latter, a hemispherical knob flanked by a thin rib on each side and the combination of incisions and impressed ring-and-dots are only known on the group of fibulae under discussion even though other animal fibulae are all richly decorated. Most of these other types are decorated with incisions,⁸ the bow is either ribbed or grooved;⁹ in later examples, incisions or impressed ring-and-dots are accompanied by amber beads.¹⁰ Only rarely are there impressed ring-and-dots on the animal head, to indicate animal facial features.¹¹ Another characteristic is a globular animal head, which is more realistically rendered elsewhere, as a wild animal with clearly recognizable ears (a beast).¹² Also specific is the cross-section of the bow, which is triangular in this group and either lenticular,¹³ lozenge-shaped¹⁴ or semicircular¹⁵ in others.

Similar typological characteristics can be seen in another fibula from Posočje, found in Koritnica in the Bača Valley during the investigations at the end of the 19th century.¹⁶ The animal fibula was unearthed in Grave 15, but was later lost and only its drawing survived, made by Mahnič (Fig. 4a).¹⁷ Even though the fibula was not found complete and not all of its formal details are clear from the drawing, the shape of the animal head and the im-

⁷ Cf. Mlinar 2020, 72.

⁸ Cunja, Mlinar (eds.) 2010, cat. no. 95; Istenič 2015, Pl. 1: 6.

⁹ Guštin 1987, Fig. 5: 4; Blečić 2004, Pl. 6: 1.3.2., Fig. 13: b; Mlinar (eds.) 2020, Pl. 43: 5.

¹⁰ Guštin 1991, Pl. 6: 11; 9: 11; 13: 3; Mlinar 2020, Pl. 43: 6,7.

¹¹ See examples from Repelc in Most na Soči (Mlinar 2020, Pl. 43: 5), Ajdovski britof near Daber (Mlinar 2020, Fig. 48: b) and Grobnik (Blečić 2004, Pl. 6: 1.3.2.).

¹² Cf. Guštin 1987, Fig. 5: 4; Guštin 1991, Pl. 6: 11; 9: 11; 13: 3; 24: 7; Mlinar 2020, Pl. 43: 5,6; Cunja, Mlinar (eds.) 2010, Cat. No. 94, 95; Istenič 2015, Pl. 1: 6.

¹³ Istenič 2015, Pl. 1: 6.

¹⁴ Guštin 1991, Pl. 6: 11; 9: 11; 13: 3.

¹⁵ Mlinar 2020, Pl. 43: 5,6.

¹⁶ Machnitch 1901, 80; Kos 1973, 853.

¹⁷ I would like to thank Dragan Božič from the Institute of Archaeology ZRC SAZU for bringing to my attention this sketch.

⁴ Nanut 2018.

⁵ Freligh 1988, 12, 13; Šinkovec 2020, 82, n. 29; Mlinar 2018, 57.

⁶ Mlinar 2018, 57; id. 2020, Fig. 48c.

pressed ring-and-dots on it suffice for attributing it to the group under discussion.

The same cemetery, probably its Grave 17, held another fibula with similar characteristics (*Fig. 7: 2*).¹⁸ Even though its foot terminal is missing, the triangular-sectioned bow, the ring-and-dots and the thin ribs on the bow suggest it might be similar to the example from Grave 15.

The analysed fibulae appear to represent a uniform group of a specific form and decoration. Among the animal fibulae from Posočje, it is certainly a distinct type, known primarily in the eastern hinterland of the Sv. Lucija group (*Fig. 6*) with the fibulae from Žirk and Velike bukve representing the eastern edge of their distribution area (*Fig. 1: 9,10*).

The differences in the basic construction of the La Tène animal fibulae from Posočje could be the result of their development from different models.¹⁹ The analysed type of animal fibulae was probably made locally under the influences of the southern Alpine fibulae of Early La Tène construction with a high bow (Variant XIIIc after Adam), which are usually undecorated and found in the area between the Rivers Adige and Piave (*Fig. 5: 6*). The few known examples are cast, their form is typically local and based on La Tène models from the northern Alpine area.²⁰ The form of the examples from Posočje is based on the southern Alpine fibulae enriched with a decorative combination of incisions and ring-and-dots that transform the foot terminal into a stylised animal figure.

A local development might be corroborated by two formally similar examples. A fibula from Velike bukve most resembles the southern Alpine style, with incisions only on the catch plate (*Fig. 5: 4*). The second example, from Koritnica, possibly from Grave 31 (*Fig. 4b*),²¹ has impressed ring-and-dots on its bow and catch plate, but the globular knob at the foot terminal is undecorated. The two fibulae thus combine the adapted basic scheme with local decoration, but their animal figure is not (yet) expressed.

DATING

The discussed fibulae are either stray finds or not part of reliable grave groups, hence their dating mostly relies on the south Alpine fibulae (Variant XIIIc after Adam). In Grave 29 from Montebelluna (Posmon), they were discovered with Certosa fibulae of different types, including Variant Xn after Teržan typical of Este III-Late (Sv. Lucija IIC phase).²² An iron openwork belt clasp in the same grave confirms such dating.²³

In Slovenia, evidence for dating the analysed type only comes from Koritnica. The goods from Grave 15 are lost, we only know that the fibula was found together with an undiagnostic bronze earring.²⁴ The goods from Grave 17 are more revealing, including an iron shaft-hole axe and a spearhead (*Fig. 7*). These items are a novelty in the burial ritual of the Sv. Lucija group and mark, together with the Early La Tène fibulae, its final phase (IIC).²⁵ Even though the example from this grave (*Fig. 7: 2*) cannot be identified as one of the discussed animal fibulae with absolute certainty, the similar form and decoration indicate that the dating cannot be very different.²⁶ The hemispherical knob on the head of the bow also speaks in favour of the above-proposed dating, as it resembles the bows of Type VII Certosa fibulae, especially Variant VIId after Teržan that were worn at the end of the Early Iron Age.²⁷ The animal fibulae from Este and Oderzo also have a hemispherical knob with two thin ribs on the bow; the fibula from a grave in Oderzo was found among the late types of Certosa fibulae that date to the 4th century BC (Este III-Late).²⁸

DECORATION

The decoration typical of the analysed type of animal fibulae is impressed ring-and-dots combined with incisions with the exception of the examples from Koritnica. Such decoration is very common

¹⁸ Machnitch 1901, 80, 81; Kos 1973, 853, 854, Pl. 5: 2. There is some ambiguity as to which fibula from Koritnica belongs to Grave 17 and which one to Grave 31.

¹⁹ Cf. Guštin 1987, 49.

²⁰ Adam 1996, 115–117, Pl. 3: 96; Calzavara Capuis, Ruta Serafini 1987, n. 8, Fig. 3: 7; Manessi, Nascimbene 2003, 254, Pl. 80: 11,14.

²¹ See *Fn. 18*.

²² Teržan 1976, 374.

²³ Adam 1996, 116–117; Manessi, Nascimbene 2003, 254.

²⁴ Mahnič 1901, 80; Kos 1973, 853.

²⁵ Teržan, Trampuž 1973, 434; Guštin 1991, 36.

²⁶ See *Fn. 18*. Regardless of which of the fibulae was originally found in Grave 17, this grave group is relevant for dating the analyzed type of animal fibulae because they share similar formal and decorative traits.

²⁷ Teržan 1976, 325, 326, Fig. 3d; Marić 2016, 112, 119.

²⁸ Gambacurta, Ruta Serafini 2014, Fig. 5, 263–265.

in the Sv. Lucija group where it appears in a variety of forms and is of importance in assessing the local production of jewellery in Sv. Lucija IIB and IIC. It would seem, however, that the earliest examples with such decoration found in the cemetery at Most na Soči were imports from the Este group, where a combination of incisions and impressed ring-and-dots occurs particularly frequently on the boat fibulae from the 7th century BC that Eles Masi attributes to the Este-Bologna workshops (*Fig. 8*).²⁹ Boat fibulae from Graves Sz 891, Sz 1007 and Sz 2089³⁰ could be seen as imports in Sv. Lucija Ic2, and certainly also a boat fibula from Grave Sz 1775 where it is an earlier element placed in the grave together with Late Hallstatt goods.³¹ A pair of hollow spiral bracelets found in Grave Sz 2054³² was probably also imported from the Venetic area. The decoration on both has close parallels in bracelets from cemeteries in Padua, Borso del Grappa and Este.³³ The long-footed bow fibula from Grave Sz 1999³⁴ that dates to Sv. Lucija IIa phase can also be seen as an import. It is decorated with transverse incisions, impressed ring-and-dots and incised reticular decoration typical of the long-footed bow fibulae from the Adige Valley.³⁵

In Sv. Lucija IIB and the following phase, there are pieces of jewellery made in the local workshops in Posočje. They are ornamented in the combination of impressed ring-and-dots with multiple parallel incisions (*Fig. 9: 1–4*) or with incised chevrons (*Fig. 9: 5–7*).

Certain types of serpentine fibulae can be attributed to local workshops. The type with a plate on the bow (Type VI after Tecco Hvala), for

example, are most numerous at Most na Soči,³⁶ ornamented with impressed ring-and-dots on the plate and transverse or longitudinal incisions on the bow.³⁷ The type with wings or plates and the bow decorated with incised chevrons and impressed ring-and-dots (*Fig. 9: 7*) is also a local product.³⁸ They are found at Most na Soči and only singly in north-eastern Italy and at Magdalenska gora in the region of Dolenjska, both probably imports from Posočje.³⁹ These are later types of serpentine fibulae, dating to Sv. Lucija IIB. Similar decoration is on Variant IIE Certosa fibulae (*Fig. 9: 6*), which can also be attributed to the Posočje workshops.⁴⁰ The decorative combination of impressions and incisions occurs on other types of Certosa fibulae developed in the Sv. Lucija group, i. e. Type VI with such decoration on the back of the foot.⁴¹ A different version, but still in the same tradition, is the decoration on Variant Ia and related Variant Ib Certosa fibulae, which are products of the Este-Sv. Lucija cultural circle; they typically bear a combination of impressed ring-and-dots on the foot and transverse incisions (or ribs) on the bow.⁴²

Multiple incised chevrons and impressed ring-and-dots also occur on a crossbow fibula from Grave M 562⁴³ from the cemetery at Most na Soči, dating to Sv. Lucija IIB, and a bracelet with snakehead terminals from Grave Sz 1565 that dates to Sv. Lucija IIC (*Fig. 9: 5*).⁴⁴ Such decoration is known on finger rings,⁴⁵ the feet of the three-knobbed fibulae of the late variants from Sv. Lucija IIB (*Fig. 9: 4*),⁴⁶ a small boat fibula with a crossbow spring (*Fig. 9: 3*)⁴⁷ and on long-footed crossbow fibulae from Sv. Lucija IIC (*Fig. 9: 2*).⁴⁸

³⁶ Tecco Hvala 2012, 241.

³⁷ Cf. Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, Pl. 68A: 1,2; 110F: 3; 117I: 3; 171G: 3; 213A: 1,2; 226D: 3; 254B.

³⁸ *Ib.*, Pl. 67A: 1; 221E: 3; 245B: 1; 251C: 3; Marchesetti 1885, Pl. 6: 10; Marchesetti 1893, Pl. 17: 9.

³⁹ Eles Masi 1986, Pl. 188: 2520,2525; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, Pl. 152: 17.

⁴⁰ Most examples of this type were found at Most na Soči (Teržan 1976, 322); Nascimbene 2009, 88.

⁴¹ Teržan 1976, 324, 325, 355, 356.

⁴² Teržan 1976, 319, 348.

⁴³ Marchesetti 1893, Pl. 19: 12.

⁴⁴ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, Pl. 156A: 5.

⁴⁵ Božič 2011, 244.

⁴⁶ Laharnar, Mlinar 2011, 15, 16, *Fig. 5: 8: 1*.

⁴⁷ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, Pl. 280: 5.

⁴⁸ Teržan, Trampuž 1973, 434, n. 68; Kos 1973, Pl. 3: 12; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, Pl. 270: 38; Guštin 1991, Pl. 23: 4.

²⁹ Eles Masi 1986, 91–101; Pl. 56: 774–779A; 57: 783–789; 58: 802–808; 59; 60; 61: 825, 826; 62: 848–851; 63: 853,854,866; 64: 875,877,879.

³⁰ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, Pl. 90E: 1; 103A: 3; 211A: 4.

³¹ *Ib.*, Pl. 169A: 14. Similar decoration can be found e.g. on a boat fibula from Este (Eles Masi 1986, Pl. 62: 848,849).

³² Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 207: 15, 16. This type of bracelets (III.1 B after Nascimbene) is characteristic of the area between the Rivers Piave and Soča towards the end of the 7th and during the 6th century BC (Nascimbene 2009, 215, 216, *Fig. 70*).

³³ Chieco Bianchi 1976, Pl. 63: 7,8; Ruta Serafini 1997, *Fig. 5: 10,11*; Capuis, Chieco Bianchi 2006, Pl. 53: 16,17; Gambacurta 2005, *Fig. 7: 7*.

³⁴ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, Pl. 200E: 2.

³⁵ Eles Masi 1986, 198, 199, Pl. 152: 1988–1994; 153; Nascimbene 2009, 110, 111, *Fig. 24*.

In the Late Hallstatt period, the decoration of incisions and impressed ring-and-dots is used in a number of local versions across the southern Alpine area and further north in Kärnten,⁴⁹ with Posočje as the easternmost area. In the phases I Ib and I Ic the Sv. Lucija group developed a very diverse range of jewellery decorated in such tradition. Albeit in a slightly different form, the decoration typical of Sv. Lucija I Ib and I Ic survives into the Late La Tène period.⁵⁰

The bow of the animal fibulae from Koritnica is only decorated with ring-and-dots. This motif also has a long tradition, traceable into Sv. Lucija Ic2. It frequently adorns only parts of jewellery, especially fibulae. Impressed ring-and-dots, in rare cases also transverse incisions, decorate the foot of later versions of two-looped knobbed fibulae, which the Sv. Lucija group produced in many local versions during Ic2 and the early part of I Ia phase,⁵¹ when the same decoration also adorns the foot of the Sv. Lucija fibulae, bearing ring-and-dots or incisions, whereas their combined

occurrence is typical of later examples from I Ib.⁵² During the Late Hallstatt period, ring-and-dots are frequently found on tweezers,⁵³ band earrings⁵⁴ and different kinds of pendants that include hollow spherical pendants of the Posočje type.⁵⁵ Also identified as products of the Sv. Lucija workshops are the anthropo-orbitomorph pendants, which have a wide distribution area, but only those from Posočje bear decoration.⁵⁶

CONCLUSION

The discussed type of animal fibulae from the final phase of the Sv. Lucija group is one of the earliest La Tène animal fibulae in Posočje. In them, the craftsmen combined the local Hallstatt decorative tradition with the elements of the La Tène style visible in the basic construction and the stylisation of the animal motifs.

Cultural contacts with the Venetic area, especially the southern Alpine valleys between the Adige and Piave, played a vital role in introducing Early La Tène art. The fibulae with a high bow and Early La Tène construction (Variant XIIIc after Adam) (*Fig. 6*), that were most commonly worn in those valleys, served as the model for the basic construction of the analysed animal fibulae. The latter have a particularly close parallel in two examples from Montebelluna (*Fig. 5: 1,2*), while the reverted animal heads with ring-and-dots for eyes are similar to the animal figures on an openwork belt clasp from Montebello Vicentino, dating to the second half of the 5th century BC, with an iconography typical of the Ticino area (*Fig. 10: 2,3*).⁵⁷ In addition to the western Hallstatt fibula types of Early La Tène construction, these openwork belt clasps are one of the earliest elements of the Hallstatt period in the Venetic area that indicate

⁴⁹ Bondini 2003a, 40, 41. In the Alpine area, the decoration with incisions and impressed ring-and-dots is very frequent between the Rivers Adige and Piave, which is also the origin of Type Castellin di Fisterre fibulae decorated in the same tradition (Eles Masi 1986, 198–199; Nascimbene 2009, 110–115, *Fig. 24*), as well as at the Montebello Vicentino (Bondini 2003a), Caverzano di Belluno (Nascimbene 1999, *Fig. 9: 74–75; 19: 191; 20: 203–205; 23: 252*) and Paularo sites (Vitri 2001, *Fig. 7: Graves 77, 2; 8: 4; 9: 1,2; 10: 12*). Spiral bracelets (cf. Pettarin 2006, *Pl. 21: 321,322; 23: 376; 24: 377,381,384,386,388,389*; Lunz, Marzatico 1997, *Fig. 19, Cat. No. 669; Fig. 78, Cat. No. 678*) and finger rings (cf. Steiner 2002a, *Pl. 24: 6; 25: 8; id. 2002B, Fig. 1: 1,4,7; 2: 1–3*) are also frequently decorated in such tradition. It is found on bracelets with snakehead terminals made in many local versions (cf. Teržan 1976, n. 119; Gleirscher 2002, 70–71, *Pl. 39: 12–17; 40: 1–7; 41: 1,4*; Poggiani Keller et al. 1997, *Fig. 2, 387, Cat. No. 68*; De Marinis 1989, *Fig. 122: 1*) and on the bow fibulae with a crossbow spring (cf. Gleirscher 1996, 260, *Pl. 1: 1*; Vitri 1997, *Fig. 13: 2*).

⁵⁰ E.g. on Late La Tène animal fibulae, where incisions (Guštin 1991, *Pl. 6: 11; 9: 11; 13: 3*) or ring-and-dots (Mlinar 2020, *Pl. 43: 7*) occur in combination with amber beads, and on Late La Tène fibulae with three knobs on the bow, where the catch plate bears zigzag incisions (Guštin 1991, *Pl. 13: 14; 28: 4; 35: 2,3*) and is combined with ring-and-dots on the foot terminal (*ib.*, *Pl. 3: 15*).

⁵¹ Gabrovec 1970, 28, 25; Teržan, Trampuž 1973, 424–425, *Fig. 3*. Cf. Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, *Pl. 60A: 2; 83B: 1; 138B: 1; 157A: 5; 165A: 1; 182A: 1; 183D: 1; 184A: 1; 200C: 1; 202A: 1; 207A: 1; 208B: 1; 212B: 1; 221A: 1; 246A: 2; 259F: 1*; Pettarin 2006, *Pl. 5: 73*; Marchesetti 1893, *Pl. 10: 5*.

⁵² Cf. Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, *Pl. 26E: 1; 66A: 1; 116E: 2; 137A: 1; 142F: 3; 145B: 1; 147D: 1; 189B: 1; 231F: 1; 242D: 1* (incisions on the foot); 55C: 1; 85G: 1; 86A: 1; 181C: 1; 209A: 1; 236D: 2 (ring-and-dots on the foot); 44G: 1; 54E: 1; 57A: 1; 68C: 2; 72A: 1; 194E: 1; 227A: 3 (combined ring-and-dots and incisions).

⁵³ *ib.*, *Pl. 134G: 2; 137A: 1*.

⁵⁴ *ib.*, *Pl. 156A: 4*.

⁵⁵ Božič 2011, 242.

⁵⁶ Blečić Kavur 2017, 131–132, *Fig. 3*; Laharnar 2018, 238, *Fig. 13*.

⁵⁷ Ruta Serafini, Serafini 1994, 160; Bondini 2003b, 88, *Pl. 9*; Bondini 2005, 305–306, *Fig. 40*; Mangani, Minarini 2001, 350.

contacts with the La Tène culture north of the Alps. Their distribution suggests these contacts ran along the valleys of the Adige and Piave,⁵⁸ as the Early La Tène elements are especially numerous at Montebelluna and Montebello Vicentino, both important centres of Latenisation of the local Venetic culture.⁵⁹

A range of jewellery items from Sv. Lucija IIa and IIb, especially fibulae, different types of bracelets and rings,⁶⁰ as well as the decorative style of incisions and impressed ring-and-dots,⁶¹ reveal that the Early La Tène influences spread to Posočje along the usual routes of cultural exchange with the southern Alpine areas. The western Hallstatt types of fibulae, such as kettledrum fibulae, fibulae with transverse grooves on the bow and a duck-shaped foot terminal, arrived to Posočje during Sv. Lucija IIb, where they were reinterpreted to suit the local tastes.⁶² These products also brought with them a new form of otherwise typical local products, observable in the rare examples of Sv.

Lucija fibulae with a reverted stylised animal head on the foot.⁶³ La Tène formal expression mirrored in the analysed animal fibulae is the result of the same cultural contacts at the end of the Hallstatt period. The analysed type of animal fibulae represents one of the earliest and rare examples of the Early La Tène figural art in Posočje, adapted to the local, Hallstatt tradition.

Translation: Nina Nanut, Andreja Maver

⁶³ Marchesetti 1893, Pl. 20: 6; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, Pl. 141E: 7; 277: 2.

⁵⁸ Calzavara Capuis, Ruta Serafini 1987, 282, Fig. 2.

⁵⁹ Cf. Gambacurta 2013, 33–35; Gambacurta, Ruta Serafini 2014, 262–263.

⁶⁰ Cf. Vitri 2001, 31–32; Nascimbene 2009, 45–60, 261–264, Fig. 24, 26, 28, 30, 35, 39, 48, 50, 56, 62, 70, 72, 76, 78, 80; Adam 1996, Fig. 2, 4, 9, 10.

⁶¹ See *Fn.* 50.

⁶² Frey 1971, 363–364; Teržan, Trampuž 1973, 432.

Tina Nanut
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Center za preventivno arheologijo
SI-1000 Ljubljana
tina.nanut@gmail.com

Slikovno gradivo: Sl. 2 (risba: Teja Gerbec, Goriški muzej, Nova Gorica [1, 2]); Petra Jendrašić [3]). – Sl. 3 (foto: Marko Grego, Tolminski muzej, Tolmin). – Sl. 5 (risba: Petra Jendrašić [4]).

Illustrations: Fig. 2 (drawing: Teja Gerbec, Goriški muzej, Nova Gorica [1, 2]); Petra Jendrašić [3]). – Fig. 3 (photo: Marko Grego, Tolminski muzej, Tolmin). – Fig. 5 (drawing: Petra Jendrašić [4]).

Women, Sheep, and Textiles: The social significance of ram's head beads in Early Iron Age Slovenia

Ženske, ovce in tekstil: družbeni pomen jagod v obliki ovnove glavice v starejši železni dobi na Slovenskem

Adrienne C. FRIE

Izvleček

Jagode v obliki ovnove glavice sodijo med dobro znane nakitne predmete dolensjske halštatske kulturne skupine. S 187 doslej odkritimi primerki so na tem območju najpogostejše zoomorfne najdbe, kot je pokazala nedavna analiza. V prispevku je posodobljen seznam tovrstnih jagod in kontekstualiziran njihov pomen v tej kulturni skupini. Predstavljeni so argumenti za tezo, da so upodobitve ovac/ovnov v obliki jagod in njihovo pojavljanje v ženskih grobovih povezani z lokalno tekstilno dejavnostjo. Pripisati jim je mogoče vlogo označevalca osebne in ekonomske identitete dolensjskih halštatskodobnih žensk, povezano z izdelovanjem visokokakovostnih tkanin. Poleg tega kaže razprostranjenost teh jagod na mrežo tesnih stikov med najdišči na zahodnem obrobju teritorija dolensjske železnodobne skupnosti, morda odlikava celo mobilnost žensk med lokalnimi skupnostmi.

Ključne besede: jugovzhodna Slovenija; starejša železna doba; dolensjska halštatska kultura; jagode v obliki ovnove glavice; ikonografija; ženske; ovce; tekstil

Abstract

Ram's head beads are well-known items of personal adornment in the Dolenjska Hallstatt cultural group. Recent analysis has demonstrated that they are the most common zoomorphic artefacts in this region with 187 currently known. This article updates the list of known beads and contextualizes their significance in the Dolenjska Hallstatt cultural group. It is argued that the sheep imagery of these beads and their distribution in female graves is related to local textile production. It is proposed that beads signalled aspects of personal and economic identity for Dolenjska Hallstatt women related to the production of high-quality textiles. In addition, the distribution of these beads demonstrates Iron Age community networks on the western frontier of Dolenjska, and perhaps even reflects the movement of women between communities.

Keywords: South-eastern Slovenia; Early Iron Age; Hallstatt culture; ram's head beads; iconography; women; sheep; textiles

Ram's head beads are the most common zoomorphic artefacts associated with the Dolenjska Hallstatt cultural group of south-eastern Slovenia with one hundred and eighty-seven currently known. Markus Egg wrote the seminal piece on

ram's head beads in Slovenia, assessing their production, chronology and distribution, and proposing a typology. His work remains a valuable resource, and here I will supplement this work by noting additional examples of these beads and refining

his typology. My primary focus in this article is to delve into the question he left open¹ – what was the local significance of ram's head beads?

Several broader questions frame the significance of these artefacts. First, why were sheep chosen to ornament these particular items? Sheep are not very intelligent and they do not usually make good pets or companions, at least not compared to other contemporary domesticates like dogs and horses.² Nor do they have the clear cosmological associations such as birds and horses possessed.³ What was it about sheep? And why glass beads, which are virtually the only artefact type and medium depicting sheep in this cultural context? Finally, how can we explain the fact that ram's head beads are almost exclusively associated with women in mortuary contexts?

It is proposed that the significance of ram's head beads was linked to the importance of wool-producing sheep and textile manufacture in the Early Iron Age, which based on mortuary and iconographic evidence, was dominated by women. The evidence supporting this argument includes the distribution of ram's head beads as well as the association between ram's head beads and textile equipment such as spindle whorls recovered from Dolenjska Hallstatt period graves. To frame this evidence, I contextualize the local importance of sheep in the Early Iron Age and focus in particular on evidence for textile production. My conclusions focus on the social significance of ram's head beads for signalling aspects of personal and economic identity. It is proposed that the distribution of ram's head beads reflects community networks linked by the exchange of these items and potentially also the movement of women between Dolenjska Hallstatt communities.

DISTRIBUTION OF RAM'S HEAD BEADS

The Dolenjska Hallstatt cultural group demonstrates social stratification in the distribution of grave goods, and increasing participation in

Fig. 1: Glass ram's head beads from Grave VII/28 at Kapitelska njiva in Novo mesto.

Sl. 1: Steklene jagode v obliki ovnove glavice iz groba VII/28 na Kapiteljski njivi v Novem mestu.

(After / Po Križ, Stipančič, Škedelj Petrič 2009, 101)

long-distance trade networks.⁴ One aspect of this group that differentiates it from previous Urnfield practices as well as neighbouring archaeological cultures is the significant increase in the production of figural imagery, including the well-known situla art. The term refers to a style of figural imagery produced by incising and repoussé on sheet bronze objects.⁵ However, in addition to situla art there was also the frequent production of imagery in other styles and media, and these figural artefacts most often depict animals.⁶ My doctoral thesis assessed Dolenjska Hallstatt animal imagery focusing on the species depicted, the types of artefacts depicting animals and their contextual associations, and the human-animal interactions that characterized Early Iron Age life.⁷

Ram's head beads are small glass beads between 1.1 and 2.3 cm in length, usually made of several colours of glass (Fig. 1). The beads depict solely the head of the ram, with eyes and nostrils elaborated by alternating layers of light and dark colours. The horns are made of twisted glass, often composed of multiple colours as well. The back of the bead has a loop for suspension. Occasionally the bead is elaborated with a stripe down the nose, glass dots on the loop, or very rarely ears. One hundred and eighty-seven ram's head beads have been identified thus far at seventeen sites (Fig. 2). There are 29 graves with a total of 104 ram's head beads, two

¹ Egg 2010, 539.

² Frie 2018a; Škvor Jernejčič, Toškan 2018.

³ Birds and horses played a role in solar cults in Bronze and Iron Age Europe and were believed to draw the sun through the sky (Pare 1989; Kaul 1998; Kuzmina 2006; Hänsel 2012; Potrebica 2012; Teržan 2013; Bilić 2016; Frie 2018b).

⁴ Gabrovec 1976; Dular 2003; 2020; Dular, Tecco Hvala 2007.

⁵ Lucke, Frey 1962; Eibner 1981; Turk 2005; Križ 2012.

⁶ See A. Dular 1978; Tankó 2005; Metzner-Nebelsick 2007; Egg 2010; Teržan 2012; Frie 2017; 2018a; 2018b; 2019.

⁷ Frie 2017.

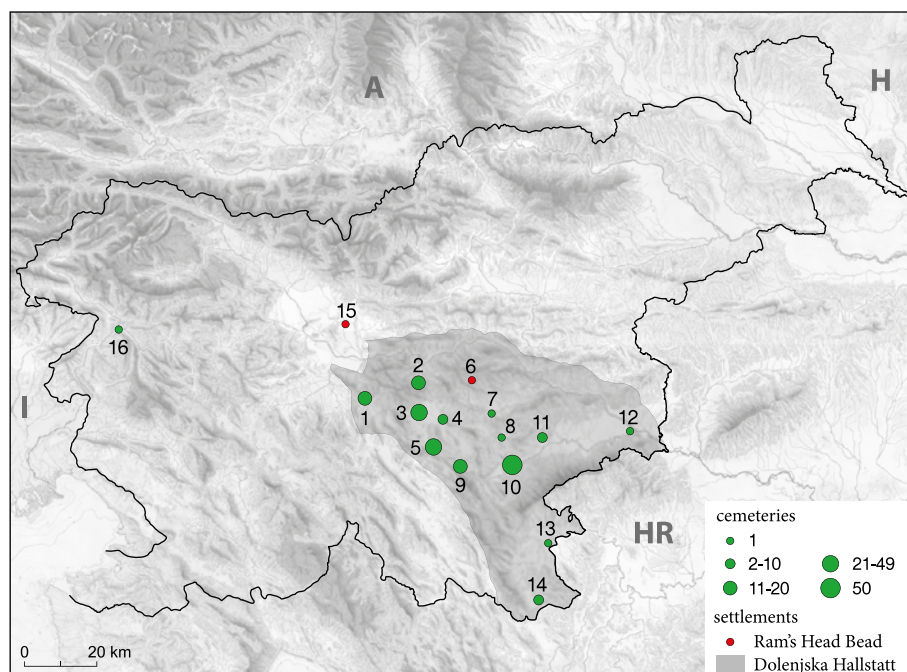

Fig. 2: Sites with ram's head beads.

Sl. 2: Najdišča jagod v obliki ovnove glavice.

1 Magdalenska gora – Preloge	7 Volčje njive	12 Velike Malence
2 Vintarjevce	8 Brezje pri Trebelnem	13 Podzemelj – Steljnik (Grm)
3 Stična	9 Vinkov vrh	14 Vinica
4 Medvedjek	10 Novo mesto – Kandija (Znančeve njive)
and / in Kapiteljska njiva	15 Mengeš – Gobavica
5 Valična vas	11 Vinji vrh	16 Most na Soči – Repelc
6 Špičasti hrib		

beads come from settlement contexts, and the final 81 are stray finds from mortuary contexts or other finds of unknown provenience (*App. 1*).

As Markus Egg previously discussed, ram's head beads from Slovenia date primarily from the second half of the Early Iron Age and into the Late Iron Age. In terms of the relative chronology for the Dolenjska Hallstatt cultural group these beads first appeared in the Certosa Fibulae phase and continued to be used in the Negova Helmets phase (i.e., late 6th century to the end of the 4th century BC).⁸ There is one La Tène grave at Kandija⁹ in Novo mesto that has a ram's head bead, however this is thought to be an heirloom.¹⁰

⁸ Egg 2010, 532–535. For the relative chronology see Teržan 2008, 273–293.

⁹ The site name Kandija is used throughout this article since the site has been extensively published by the Dolenjski muzej under this name. However, Znančeve njive is the name of the site used in the Archaeological Cadastre of Slovenia (ARKAS, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo) and some other publications (ANSI 1975; Dular, Tecco Hvala 2007).

¹⁰ Grave 56: Križ 2001, 164, cat. no. 542; Egg 2010, 533–534.

Work by Thea Elisabeth Haevernick and later by Borut Križ and colleagues has demonstrated that the stylistic similarity and the distribution of glass ram's head beads, as well as the preponderance of glass artefacts overall, indicates that these items were locally crafted at a glass working centre in the area of modern Novo mesto.¹¹ New evidence indicates that while glass items were probably worked locally, glass ingots were most likely coming from the Levant or possibly Egypt. Early Iron Age glass in this region is all natron glass based on recent PIXE, PIGE analyses, and the nearest sources of natron carbonate mixtures occur in Egypt and the Middle East.¹² This new data adds support for Markus Egg's hypothesis that the Dolenjska ram's head beads were inspired by earlier Mediterranean and Egyptian examples.¹³

While the vast majority of ram's head beads are made of glass, there are also five ram's head beads

¹¹ Haevernick 1974; Križ, Turk 2003, 78; Bakarić, Križ, Šoufek 2006, 11; Egg 2010, 534.

¹² Šmit, Laharnar, Turk 2020.

¹³ Egg 2010, 535–539.

carved from amber in the Dolenjska cultural group.¹⁴ A pair was deposited in Grave VI/4 at Novo mesto – Kapiteljska njiva and another pair was recovered from Grave 5/11 at Stična, both dating from the 5th–4th centuries BC.¹⁵ An additional amber ram's head bead was recovered as a stray find from Tumulus VI at Stična.¹⁶ Analysis of individual amber artefacts found in Dolenjska has demonstrated that this amber came from the Baltic like the majority of European amber dating to the Iron Age.¹⁷ There has been no unworked amber recovered from Novo mesto where amber is most common, and based on the current evidence it seems that amber was imported to the Dolenjska region from Italy already shaped rather than in its raw form.¹⁸

There is a single bronze ram's head bead from Grave VII/1 at Brezje pri Trebelnem. This is the only bronze ram's head bead in the area and it is the reworked foot of a crossbow Certosa fibula¹⁹ like those from Magdalenska gora described below. The burial contained typical male artefacts including two iron axes and a bronze belt plate and fittings, and as well as less clearly gendered artefacts such as a hollow bronze torque with large, spherical terminals, a necklace made of glass beads, a bronze bracelet, four bronze Certosa fibulae,²⁰ and a cylinder of sheet bronze that was later identified as part of a sceptre.²¹ Several features of this grave set it apart: the torque and sceptre, as well as a large amount of animal iconography including two Certosa fibulae with horse protomes, a bronze bracelet²²

with overlapping snake's head terminals,²³ and the aforementioned bronze ram's head bead.

Ram's head beads in the Dolenjska Hallstatt culture are predominantly associated with women (Fig. 3).²⁴ Sixty-eight ram's head beads are associated with 12 female graves.²⁵ There is wide variation in the number of beads deposited in graves: single ram's head beads were deposited in 52% of intact graves and appear in sets of five or more in 31% of the known graves. Grave 2 at Vintarjevec had the largest number with 14 ram's heads beads that were part of a necklace with other glass and amber beads, glass rings, and flat bone beads (Fig. 4).²⁶

Marcus Egg previously developed a tripartite typology of ram's head beads. He distinguished between large beads of up to 2.3 cm in length

been worn higher up as an armlet (see Tecco Hvala 2012, 290 for a discussion of the size ranges of annular jewelry). Novo mesto – Kapiteljska njiva Grave III/2: Knez 1986, Pl. 23; Stična Grave VII/7: Wells 1981, 215 Fig. 166; Brezje pri Trebelnem Graves VII/8 and VII/28: Kromer 1959, Pl. 23 and 47, Dular, Križ, 1990, 539.

²³ It should also be noted that while the items in this grave seem reliable, some of the grave inventories from Brezje pri Trebelnem may be mixed and it is wise to treat this site with caution (see Božič 2018, 189 fn. 60; Laharnar 2018, 200).

²⁴ Egg 2010.

²⁵ It should be noted that I am referring to gender rather than sex. Due to acidic soils in this region, skeletal remains rarely preserve to allow the determination of biological sex. In lieu of knowing the sex of the individual, grave goods have been used to estimate the probable gender of the deceased. In the rare cases where osteological remains have been preserved and analyzed it has been determined that certain artefacts are strongly associated with males or females and it seems that biological sex and social gender overlap and are organized in a largely binary fashion (Dolinar-Osole 1956; Gabrovec 1956; 2006; Angel 1968; Hencken 1978; Teržan 1985; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004). The larger study of animal imagery on Dolenjska Hallstatt artefacts included many artefacts that are often used to identify gender (e.g., bracelets and beads; Teržan 1985; 2008; Tecco Hvala 2012, 376–384), so to avoid circular reasoning a more conservative assemblage of artefacts was used to identify the probable gender of the deceased. Probable males were identified based on the presence of weapons, defensive gear, razors, and whetstones (Teržan 1985; 2008; 233–245; Tecco Hvala 2012, 137–143, 341), while probable females were identified based on the presence of anklets, textile equipment, earrings, and hair rings (Tecco Hvala 2007; Tecco Hvala 2012, 290, 332–333). In cases where male and female gendered artefacts appeared together in a grave without any indication that it was a multiple burial, gender attribution was marked 'indeterminate'. See Frie 2017, 76–80 for additional discussion.

²⁶ Starè 1953, 270, Pl. IV: 1.

¹⁴ Egg 2010, 532.

¹⁵ Novo mesto – Kapiteljska njiva VI/4: Križ, Turk 2003, 99, cat. no. 84; Bakarić, Križ, Šoufek 2006, 186, cat. no. 269. Stična 5/11: Kruh 2008, 99.

¹⁶ Wells 1981, 80, 213 Fig. 161i, though it is incorrectly identified as glass in the original publication.

¹⁷ Križ, Turk 2003, 76; Bakarić, Križ, Šoufek 2006, 131.

¹⁸ Palavestra 1993, 291–292; Bakarić, Križ, Šoufek 2006, 131. Though it has been proposed that there was limited amber working in Dolenjska based on the find of an unfinished amber bead depicting four bird heads and the amber ram's head beads which are quite similar to locally-made glass examples (Križ 2017, 41).

¹⁹ Thanks to prof. Mitja Guštin for bringing this to my attention.

²⁰ Kromer 1959, 22–23, Pls. 20; 21; Dular, Križ 1990, 538.

²¹ Tecco Hvala 2012, 338.

²² This find has been published as an anklet (Kromer 1959, 22–23; Dular, Križ 1990, 538); however, the overlapping form with a snake head terminal has much more in common with bracelets in this area (e.g., Novo mesto – Kapiteljska njiva Grave III/2, Stična Grave VII/7, Brezje pri Trebelnem Graves VII/8 and VII/28). While its size is somewhat large for a bracelet at 10.3 cm, it could have

and smaller beads averaging 1.5 cm in length. He further subdivided the smaller beads into a group with trunk-like heads with stalk-like, protruding eyes, and a group with rounder heads and eyes likely created by secondary heat treatment of the beads.²⁷ The eyes and nostrils of the heat treated examples are more clearly fused to the head and display a gradually sloping join (see *Fig. 1*) while the protruding examples rise from the head much more abruptly (e.g., the solid blue beads in *Fig. 4*). However, in practice, it is often difficult to distinguish between the heat-treated examples with rounded heads and eyes and those with trunk-like heads and protruding eyes. I propose that for typological assessments it is also useful to differentiate single-colour beads from multicoloured beads, and for the multicoloured beads, to differentiate between those with eyes and/or nostrils made from two, three, or four layers of glass prior to assessing the presence or absence of heat treatment. The proposed modification to Egg's 2010 typology yields a more detailed typology that can be utilized even with fragmentary beads or beads where it is not possible to assess the presence or absence of heat treatment (see *App. 1*).

Type 1: Large beads (2.0 cm or larger)

Type 2: Single-colour beads (1.5 cm on average)

Type 3: Multicoloured beads:

Variant 3a: Two-layer eyes and nostrils:

- 3a.i. Protruding eyes and nostrils (not heat treated)
- 3a.ii. Flattened or rounded eyes and nostrils (heat treated)

Variant 3b: Three-layer eyes

- 3b.i. Protruding eyes & nostrils (not heat treated)
- 3b.ii. Flattened or rounded eyes and nostrils (heat treated)

Variant 3c: Four-layer eyes

- 3c.i. Protruding eyes & nostrils (not heat treated)
- 3c.ii. Flattened or rounded eyes and nostrils (heat treated)

Beads of Type 1 are marked by their variability in addition to their large size. The Type 1 beads currently identified have two- or four-layer eyes and nostrils, two have ears,²⁸ and one lacks nostrils entirely.²⁹ Currently, this type has only been identified at sites in Novo mesto. Type 2 beads appear at Stična, Vinkov vrh, and at Kapiteljska njiva in Novo mesto in small numbers. Thirty-five

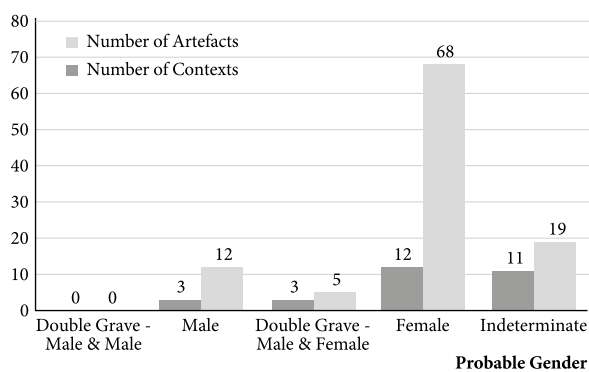

Fig. 3: Grave contexts with ram's head beads divided according to probable gender. Solely probable gender is indicated since skeletal remains rarely preserve in this region and osteological analysis has not been possible, gender attribution is based on grave goods. (See *Fn. 25* for more details).

Sl. 3: Grobne celote z jagodami v obliki ovnovne glavice po pripadnosti domnevemu spolu. Opredelitev spola temelji na grobnih pridatkih, ker človeški kostni ostanki večinoma niso ohranjeni, zato osteološka analiza ni mogoča. (Za več podrobnosti gl. *op. 13*).

beads of this type were recovered from Valična vas, though unfortunately their within-site provenience is unknown. It is unclear if there are meaningful chronological or spatial distinctions in Types 3a, 3b, and 3c, or whether the layering of the eyes and nostrils was a purely stylistic choice. However, it is notable that there is a clear correlation between increasing frequency of heat treatment with three- to four-layer eyes and nostrils (Types 3b and 3c). Currently there are only two beads of Type 3b.i³⁰ and one of Type 3c.i³¹ while there are over 25 heat-treated examples of Type 3b.ii or 3c.ii.

There is a clear concentration of bead types at sites in Novo mesto. Kapiteljska njiva contains every bead type except Type 3c.i, supporting the proposal that this area was a centre for the production of ram's head beads. In fact, all these bead types appear in Tumulus V and VI at Kapiteljska njiva: Tumulus V contains three graves with 19 ram's head beads and Tumulus VI contains three graves with 11 beads. An outlier is the high number of Type 2 beads at Valična vas, which could indicate that this type of bead was produced elsewhere or circulated through different distribution networks

³⁰ Three-layered eyes and nostrils (not heat treated): Kapiteljska njiva V/40, Dolenjski muzej P2503.

³¹ Four-layered eyes and nostrils (not heat treated): Vinica - Stražni dol Grave 122, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology PM 40-77-40/10977 [https://pmem.unix.fas.harvard.edu:8443/peabody/].

²⁷ Egg 2010, 529-531.

²⁸ Novo mesto - Kandija IV/3 and Kapiteljska njiva Grave III/49, Dolenjski muzej P 270 and P 2316.

²⁹ Kapiteljska njiva XIV/41, Dolenjski muzej P 4557.

Fig. 4: Necklaces with ram's head beads from Vintarjevec Grave 2 (*bottom*) and an unknown provenience at Valična vas (*top*). The necklace from Vintarjevec is composed of glass, amber, and bone beads. Only 10 of the original 14 ram's head beads are intact, the other four are represented by solely their loops. The beads are made of yellow, white, aqua, blue, and dark blue glass. The necklace from Valična vas is made of amber and glass beads. Thirty-five of the ram's head beads are made entirely of opaque, light blue glass, while one bead is made of white, dark blue, and brown glass. It is important to note that the beads from Valična vas were strung together for curation, these beads are unprovenienced and it is unlikely they were all originally part of the same necklace.

Sl. 4: Ogrlici z jagodami v obliki ovnove glavice iz groba 2 v Vintarjevcu (*spodaj*) in neznanega konteksta iz Valične vasi (*zgoraj*). Ogrlico iz Vintarjevca sestavljajo steklene, jantarne in koščene jagode. Od prvotnih 14 jagod v obliki ovnove glavice se jih je v celoti ohranilo 10, od preostalih štirih pa le zanke. Izdelane so iz rumenega, belega, modrozelenega, modrega in temnomodrega stekla. Ogrlico iz Valične vasi sestavljajo jantarne in steklene jagode, med njimi je 34 enobarvnih v obliki ovnove glavice iz prosojnega in svetlomodrega stekla, ter ena večbarvna iz belega, temnomodrega in rjavega stekla. Jagode so bile nanizane za namen hrambe, medtem ko njihov izvorni kontekst ni znan, zato prvotna pripadnost isti ogrlici ni zanesljiva.

(After / Po Laharnar, Turk 2018, 131 Fig. 151)

than the other types of ram's head beads, however at this point there is not enough data to determine which is more plausible.

Interestingly, beads occurring in groups of two or more from single grave contexts are typologically heterogeneous in all but three cases. Novo mesto – Kapiteljska njiva Grave VI/40 has a matched set of two beads of Type 3b.i with white heads and blue eyes and loops, Vintarjevec Grave 2 has 14 matching beads of Type 3a in blue, aqua, and yellow with white details, while Vinica – Stražni dol Grave 237 has three matching beads of type 3a.ii made of dark blue, white, and aqua glass. The ten other grave contexts containing multiple beads are more heterogeneous with two or more types of ram's head beads in each grave. These more varied collections of beads are in many cases composed of multiple pairs or small sets of matching beads. For example, Grave 13/97 from Magdalenska gora – Preloge contains 11 glass ram's head beads. Three of these beads are a matched set of Type 3a.ii with green heads, blue and white two-layer eyes and noses, with yellow, white, and brown twisted horns, and a blue loop. These beads are nearly the exact same size³² and were clearly made as a matching set. In the same grave there is an extremely similar blue bead also of Type 3a.ii, though with a blue head and yellow loop, as well as two damaged beads that are also Type 3a.ii but with yellow heads. In addition, there are also three beads of Type 3b.ii and one of type 3c.ii. This pattern of heterogeneous groups of beads containing at least one or two smaller matched sets characterizes most graves with multiple beads. At this time, it is unclear whether this relates to a preference for a variety of beads, patterns of bead production or circulation, or how they were obtained (e.g., they were accumulated over time and sets became larger as women aged), though this is a pattern worthy of further exploration.

THE IMPORTANCE OF SHEEP

Apart from the ubiquitous ram's head beads, it is remarkable how rare depictions of sheep are in Dolenjska. A pair of crossbow fibulae with the foot terminal in the shape of ram's heads were identified in Grave 2/b from Preloge at Magda-

³² They are all within 1 mm of each other in measures of length, size, and width. See Frie 2017, 526 for images and dimensions.

lenska gora and a single fibula was identified in Grave X/48 at the same site.³³ There are only two situlae depicting sheep, one from Grave 1881/1 at Vače – Reber³⁴ and another from Grave III/12 at Kapitelska njiva in Novo mesto.³⁵ There is also an unusual rhyton from Grave IV/47 at Stična.³⁶ This was certainly an import, likely from the eastern Adriatic, though there are Greek and Apulian examples known as well.³⁷

The relatively limited corpus of sheep imagery beyond ram's head beads has made interpretations their symbolic significance difficult. Rams in particular do seem to have a ritual function in the form of animal sacrifice. The situla from Grave III/12 at Novo mesto – Kapitelska njiva depicts a sheep wearing a lead or harness being led by a man, while the Vače situla has a similar scene though the ram is following a man with an axe. The sheep on the Vače situla is identified as a ram due to the clearly depicted testes, while the Novo mesto situla is too fragmentary to differentiate between ram and wether (castrated male) since wethers are also horned, though their horns are less robust than those of rams. Another line of evidence indicating sheep were funerary sacrifices is provided by graves, some of which contained sheep/goat remains.³⁸

It has been proposed that rams were symbols of fertility in the south-eastern alpine Iron Age. Hrvoje Potrebica has argued that rams were symbolic of fertility and fire based on the presence of glass and amber ram's head beads in female graves as well as finds of askoi and other vessels elaborated with sheep from Croatia.³⁹ However, he does not elucidate why rams are thought to be symbolic of fertility beyond the association of ram's head beads with women. The link between fertility symbolism and women should be demonstrated rather than assumed, or we risk flattening the role of past women to nothing more than child bearers.⁴⁰ And if it is the case that rams are associated with

female fertility, the question still remains – why sheep, and more particularly, why rams?

Mitja Guštin and Pasko Kuzman also support the idea that fertility plays a role in ram imagery, though they interpret ram imagery as associated with male fertility and the fertility of the flock. In addition, they connect much of the widespread ram imagery of southern Europe with the myth of the golden fleece and the Argonauts.⁴¹

It should be noted that securely identifying all these images as rams is difficult. In the case of intact ram's head beads, the large, forward-curling horns do likely indicate rams rather than wethers or ewes. In the larger dataset, imagery depicting sheep was identified on the basis of their unique horn morphology – the horns sweep backward before curling forward around the ears, which is most pronounced in rams. The horns of ewes sweep backward in a scimitar shape, and do not curl forward or become large in the way of rams' horns. Wethers show more variability; they were likely horned as well though their horns would have grown less quickly and would not have become as robust as the horns of intact rams. In this period both rams and ewes were usually horned throughout southeastern Europe, though unusually the remains of a hornless (polled) sheep were identified at the hillfort at Cvinger above Vir pri Stični, indicating that some variation existed.⁴² So while these beads are uniformly called ram's head beads and many sheep in iconography are referred to as rams, identifying the sex of the animal and differentiating between a ram and a wether is difficult when the horns have not preserved, which is often the case with ram's head beads.

The ubiquity of ram's head beads matches the significance of sheep in local subsistence – sheep are the second or third most common animal⁴³ identified in faunal remains at Dolenjska Hallstatt hillforts.⁴⁴ The high quantity of sheep bones may indicate a number of things since sheep are significant for the production of meat, milk, hides, and wool. Cvinger hillfort above Vir pri Stični

³³ Magdalenska gora – Preloge Grave 2/b: Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 124–125, Pl. 9. Magdalenska gora – Preloge Grave X/48: Hencken 1978, 74, 260, Fig. 298.

³⁴ Laharnar, Turk 2018, 100–101, Fig. 111; Frie 2020; Murgelj 2020.

³⁵ Križ 1997b, 24–28, Appendix 3.

³⁶ Wells 1981, 66, 184, Fig. 101.

³⁷ Hoffmann 1966; Wells 1981, 66.

³⁸ Frie 2020.

³⁹ Potrebica 2012, 13–14.

⁴⁰ Conkey, Spector 1984; Wylie 2002, 185–199; Brumfiel 2006.

⁴¹ M. Guštin and P. Kuzman, *The Chrysomallos*, symbol of fertility in the antiquity (in preparation).

⁴² Bökönyi 1974; 1994, 197.

⁴³ We cannot determine if sheep are second most common and goats are third or vice versa, since counts of sheep and goat remains are aggregated because they usually cannot be distinguished in archaeozoological analysis (Boessneck 1969; Prummel, Frisch 1986; Zeder, Lapham 2010; Salvagno, Albarella 2017).

⁴⁴ Bartosiewicz 1991; 1996; Bökönyi 1994, 196.

has produced the most detailed data concerning sheep remains. Though rams, ewes, and wethers are all attested, in most cases it was not possible to determine the sex of the remains, which would otherwise provide insight into herd demographics and the importance of milking and wool production as compared to exploitation for meat.⁴⁵ Age profiles are available, though only for the mixed category of sheep/goat. However, these provide some insight into culling patterns and indicate that while sheep were exploited for meat this was likely not their primary purpose, indicated by the fact that most animals were kept until they were adults or even mature animals.⁴⁶ The ideal age for slaughtering sheep for meat is approximately two years, while ewes may produce milk until they are around seven, and wool is consistently available from sheep throughout their lives.⁴⁷ The age profiles from Cvinger above Vir pri Stični support the possibility that sheep were kept for milk and wool and were not slaughtered for meat until those secondary products had been utilized for several years.⁴⁸

Maintaining flocks of sheep would have necessitated significant care and daily interaction by Dolenjska Hallstatt people. Lambs are born in the spring, and productive milking periods would have followed, necessitating close proximity of human caregivers for frequent milking of ewes and care for lambs.⁴⁹ Spring was also a period when wool was plucked.⁵⁰ Fall was generally a time for slaughter and preparing meat for winter storage. Fodder also needed to be gathered and stored to maintain the remaining flock through winter.⁵¹ Throughout the year sheep were often moved to fallow fields to provide fresh grazing material and so that their manure could be used as fertilizer.⁵² Their movements would have required the services of shepherds to ensure their safety when away from pens. Sheep are social animals and tend to

bond with their dominant shepherds, both human and animal.⁵³

Daily care and interaction provided a distinctly social aspect to human-sheep relationships, and their economic importance cannot be denied. They provided essential primary and secondary resources, allowed increased self-sufficiency of households, and can be considered a form of mobile wealth.⁵⁴ Sheep may have been more widely available than cattle based on the smaller expense of both obtaining and maintaining sheep. They produce useable resources throughout their lives (milk, wool, manure), and when they are culled the meat yield is smaller and more suitable for household consumption than the meat yield from cattle.⁵⁵ They were clearly important parts of Dolenjska Hallstatt households, and this familiarity and resource significance translated to iconographic significance. However, other animals were also economically significant including cattle, pigs, and goats,⁵⁶ though they appear much less in local imagery. Delving into what sets sheep apart can provide key insight into their importance in local iconography.

One essential quality that differentiates sheep from other domesticates is their importance for producing wool used in textiles. Unfortunately, due to the nature of the archaeological record, perishable materials such as textiles may not preserve or may be overlooked in archaeological interpretations.⁵⁷ It is proposed that ram's head beads were particularly important to women because they demonstrated a woman's link to the textile economy, an important activity both economically and in the definition of female roles.

WOOL AND WOMEN

The ubiquity of spindle whorls in settlement and grave contexts, as well as loom weights and needles to a more limited extent, highlights the importance of textile production to local economies. In addition, recent work on pre-Roman textiles has indicated that Early Iron Age peoples were familiar with complex patterns, tablet weaving,

⁴⁵ Bökönyi 1994, 197.

⁴⁶ *Ib.*, 202, Table 10.

⁴⁷ Green 1992, 30, 36; Greenfield, Arnold 2008, 838; Calder 2011, 19–21.

⁴⁸ Green 1992, 11; Bökönyi 1994, 202.

⁴⁹ Calder 2011, 20.

⁵⁰ Shears did not develop until the Late Iron Age, possibly in concert with non-shedding fleece (Grömer 2016, 68, 275).

⁵¹ Reynolds 1987, 50–60; Green 1992, 16, 30.

⁵² Reynolds 1987, 40–44.

⁵³ Clutton-Brock 1999, 73; Mlekuž 2013, 152.

⁵⁴ Mlekuž 2013, 155.

⁵⁵ Calder 2011, 19.

⁵⁶ Bartosiewicz 1991; 1996; 1999; Bökönyi 1994.

⁵⁷ Gillis, Nosch 2007.

and dyeing technologies.⁵⁸ The Early Iron Age was a period of highly refined textile production, to the extent that attached specialist production has been proposed. In the Mediterranean, several types of specialized production are known: Linear B records indicate textile workshops as well as elite household production served Mycenaean palace centres, elite women in Archaic Greece wove high-quality textiles with the help of servants, while imagery and textile tools in graves indicate that textile production was an important aspect of elite female identity in Etruria.⁵⁹ By the Late Bronze Age it was possible to spin wool into thread of just 0.1 mm thickness, and the ubiquitous light spindle whorls of later Hallstatt period female graves are ideally suited to weaving fine threads of this type.⁶⁰

While much of the current textile evidence comes from the Mediterranean⁶¹ or the salt mines of Hallstatt and Dürrenberg,⁶² finds from Slovenia demonstrate that high-quality production was prevalent in this region as well. New analysis of a preserved textile fragment from Grave 1/6 at Pleška hosta near Molnik indicates that it was a zigzag twill of unusual fineness. The thread itself measures 0.2 mm, and the thread count is between 28 and 32 threads per cm, which makes it one of the finest textiles recovered from the Eastern Hallstatt area.⁶³ Other textiles from Slovenia have thread counts between 20 and 22 threads per cm.⁶⁴ The apparent high quality of local textile production, as well as the frequent finds of spinning and weaving tools in settlements and graves indicates that cloth production was an important local craft, and textiles may have been an important trade item circulating in elite networks.⁶⁵

The spinning and weaving of wool was apparently a female activity, based on the frequent finds of spindle whorls and loom weights in female graves,

as well as iconography from the surrounding regions.⁶⁶ Though there are currently no depictions of female textile production from Dolenjska, the throne from Verucchio Tomb 89 depicts spinning and weaving,⁶⁷ while the *tintinnabulum* from Tomba degli Ori at Bologna is decorated in the situla art style with scenes of elite women carding wool, spinning it into thread, and weaving on an elaborate two-story loom (Fig. 5).⁶⁸ Women spinning wool and weaving on a loom are also depicted on a ceramic vessel from Tumulus 27 at Sopron – Várhely in Hungary (Fig. 6).⁶⁹ In this scene the women are accompanied by an individual who may be either holding a small weaving frame⁷⁰ or playing the lyre.⁷¹ The latter interpretation supports proposals that women, music, and textiles were closely linked through the use of repetition in songs and poetry to encode complex weave patterns.⁷² This would have made weaving an important social as well as economic activity for local women, perhaps linked to ritual practice through story and song.⁷³ While depictions of women are not very common in south-eastern Europe, it is not incidental that several of them involve the production of textiles.⁷⁴ Textile production was not simply women's work; it was an activity intimately tied to expressions of prestige, elite gift giving and diplomacy, and may have been a ritually significant activity with rich symbolic connotations.⁷⁵

These varied strands of evidence demonstrate an emerging pattern linking women, textiles, and sheep. The association between women and textile production is clear while the data from ram's head beads also shows an association with women. Twelve female graves were identified containing 68 ram's head beads, and if we consider the double-graves containing a woman, we can add another three graves and five beads. There are three male

⁵⁸ Bender Jørgensen 2005; Bichler et al. 2005; Gleba 2007; 2009; Gleba, Mannering 2012; Rast-Eicher, Bender Jørgensen 2013; Grömer 2016; Grömer, Saliari 2018.

⁵⁹ Gleba 2009; Grömer 2016, 252–253; Halstead, Isaakidou 2017.

⁶⁰ Grömer 2016, 87, 91.

⁶¹ E.g., Gleba 2008; 2014b.

⁶² E.g., Ryder 1990; Bichler et al. 2005; Stöllner 2005; Grömer, Stöllner 2011; Grömer 2012; Grömer et al. 2013; Grömer, Saliari 2018.

⁶³ Grömer, Tolar, Kostajnsšek 2017.

⁶⁴ Bender Jørgensen 2005, cat. nos. 98, 114; Grömer, Tolar, Kostajnsšek 2017, 212–214; Grömer et al. 2018, 458–459.

⁶⁵ Nash Briggs 2003; Grömer 2017.

⁶⁶ Bonfante 1985; Eibner 1986; 2005; Barber 1991; 1994; Teržan 1996; 2004; Primas 2007; Gleba 2009; Huth, Kondziella 2017.

⁶⁷ Gleba 2008, 28–29; Gleba 2009, 69–70, Fig. 1.

⁶⁸ Bonfante 1985, 280–281, 283; Bonfante 2011, 207, Fig. 2.

⁶⁹ Teržan 2004, 223, Fig. 2; Gleirscher 2009, 217, Fig. 8; Bonfante 2011, 206, Fig. 1.

⁷⁰ Teržan 1996, 526, fn. 52.

⁷¹ Eibner 1986.

⁷² Bonfante 1985, 283, Fig. 6; Tuck 2006.

⁷³ Eibner 2005.

⁷⁴ Rebay-Salisbury 2016, 110–136, 223–225, 250.

⁷⁵ E.g., Eibner 1986; 2005; Teržan 1996; Rebay-Salisbury 2016, 223–225.

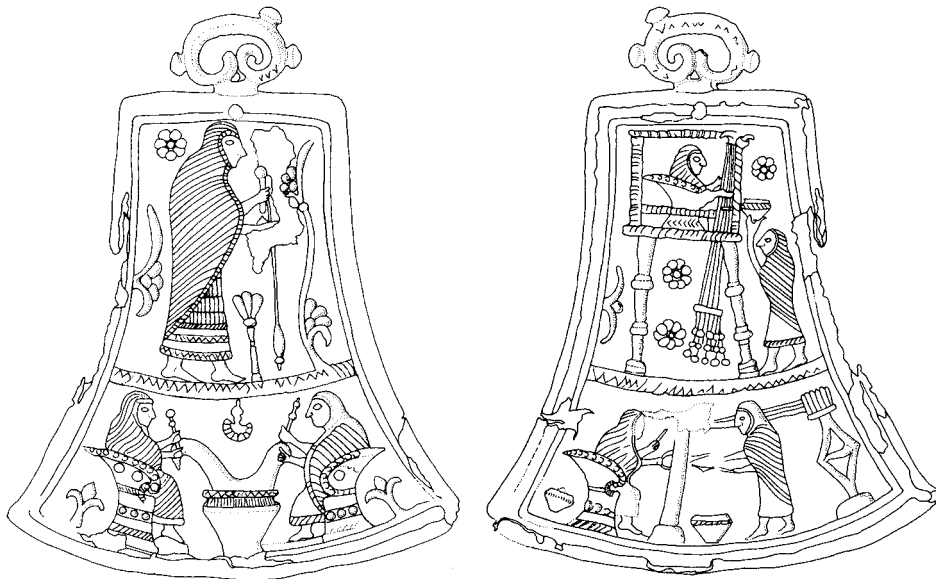

Fig. 5: Bronze tintinnabulum from Bologna – Tomba degli Ori.

Sl. 5: Bronzasti zvonec iz Bologne – Tomba degli Ori. (After / Po Turk 2005, 27 Fig. 34)

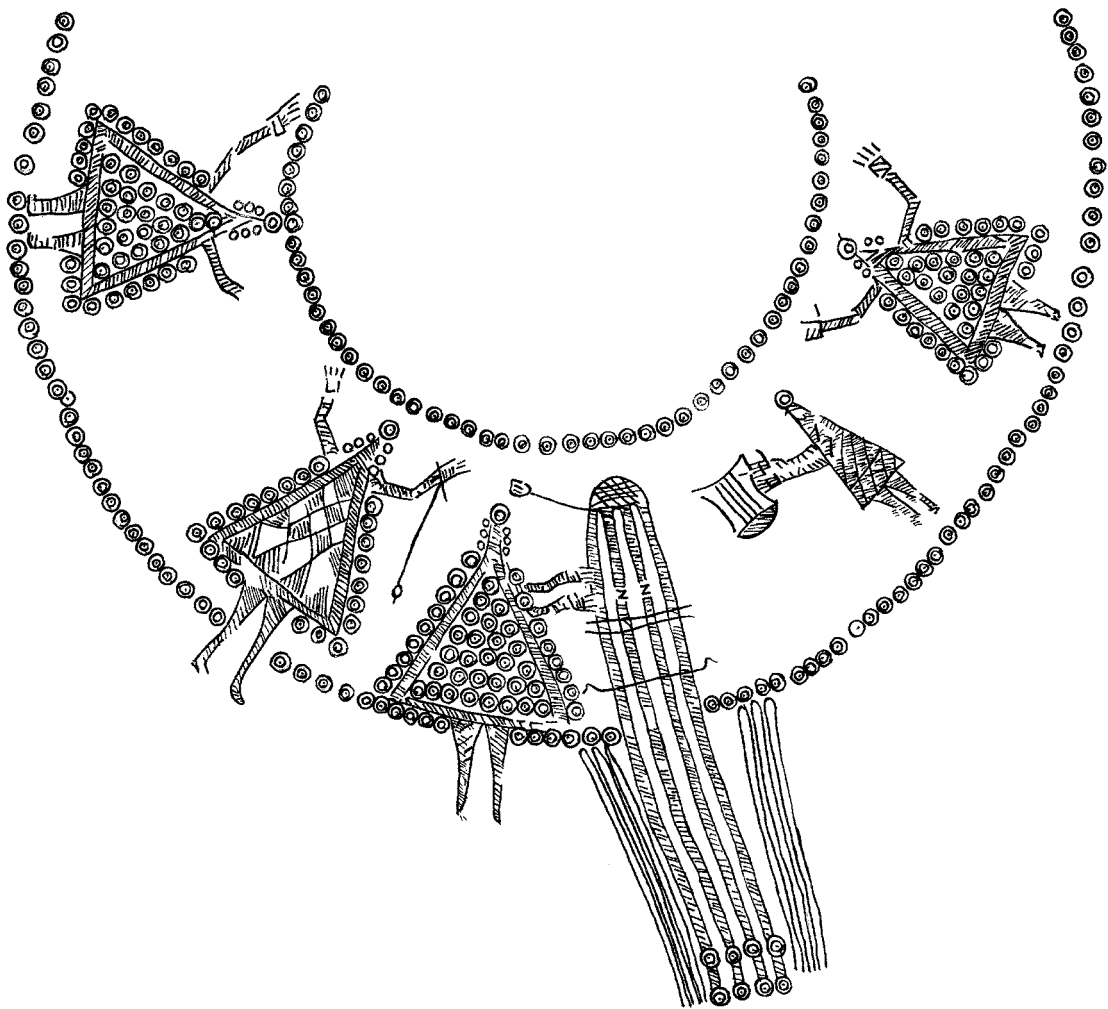

Fig. 6: Vessel from Tumulus 27 at Sopron – Várhely.

Sl. 6: Lončena posoda iz gomile 27 v Sopronu – Várhely.

(After / Po Eibner-Persey 1980, Pl. 17, redrawn by author / preriš: avtorica)

graves containing twelve ram's head beads – 11 glass and one bronze bead. However, these graves account for just 12% of the ram's head beads recovered from graves, while female graves account for 65%. The ceramic rhyton from grave IV/47 at Stična is associated with a female individual,⁷⁶ while sheep/goat remains⁷⁷ were identified in Grave 4 from Grofove njive near Drnovo and in two graves from Preloge near Magdalenska gora. Grave 4 from Grofove njive contained the hind leg of a caprovid along with ceramic vessels, bronze fibulae, small rings, and a belt plate, and an iron arrowhead indicating a possible male burial.⁷⁸ At Magdalenska gora, Grave 13/163⁷⁹ belonged to a probable female while the gender of the deceased in Grave VII/29⁸⁰ could not be determined. Grave 13/163 also contained a bone needle and spindle whorls, providing support for the association between sheep and textile production. An association between women and sheep/goat remains characterizes some contemporary cultures, Nils Müller-Scheeßel and Peter Trebsche noted that Hallstatt women's graves in Central Europe also contained deposits of mutton or goat, while men were buried with cuts of pork.⁸¹

RAM'S HEAD BEADS AND TEXTILE EQUIPMENT

The graves in the study with spindle whorls and loom weights were examined further to assess the potential association between ram's head beads and textile production (*App. 2*). A total of nine graves containing ram's head beads also contained textile equipment (31%) – eight graves contained spindle whorls, while an additional grave contained a spindle whorl and two loom weights. To determine whether a 31% association is meaningful, it is necessary to have a better sense of how common it was to deposit textile equipment in graves in this region. To this end data from the published excavations at Novo mesto – Kapiteljska njiva were

assessed,⁸² since this is a large, well-excavated site, the centre of ram's head bead deposition, and a probable centre of production.

Nearly a quarter of burials in the published tumuli at Novo mesto – Kapiteljska njiva contain textile equipment (*Fig. 7*). This demonstrates that the 31% rate of association between ram's head beads and textile equipment is slightly higher than one would expect if there were no connection between these two items. Supplementary support comes from the other graves where sheep imagery or faunal remains and textile equipment co-occur: Grave IV/47 from Stična contains the sheep rhyton as well as a spindle whorl,⁸³ and as previously noted, Grave 13/163 from Magdalenska gora – Preloge contains sheep/goat remains along with a spindle whorls and needle.⁸⁴ In addition, the situla depicting a sheep being led to sacrifice was from Grave 1881/1 at Vače – Reber, which contained artefacts traditionally associated with both males and females including a spindle whorl.⁸⁵ One of only two instances of a ram's head bead in a settlement context comes from Trench 1, Layer 2 at Špičasti hrib, which contained a ram's head bead as well as spindle whorls.⁸⁶ It is also plausible that if there was a symbolic connection between ram's head beads and textile production, ram's head beads could have been deposited in lieu of textile tools in graves. In this case, a relatively low rate of co-occurrence of textile equipment and ram's head beads would be expected, despite the strong symbolic associations connecting these items.

While these examples do not definitively demonstrate the association between sheep imagery and textile production, they are highly suggestive. Ram's head beads may have served a similar function to spindle whorls in burial deposition – that is, both textile equipment and ram's head beads indexed wool and textiles,⁸⁷ and so were appropriate grave goods to indicate a woman's link to the textile economy. If this is the case, it may have made the deposition of both unnecessary

⁷⁶ Wells 1981, 66, 184, Fig. 101.

⁷⁷ This excludes remains positively identified as goats, and only includes the indeterminate identification of sheep/goat.

⁷⁸ Pavlovič 2014, 493-4.

⁷⁹ Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 162, Pls. 123–124; Tecco Hvala 2012, 31, 90, Fig. 36.

⁸⁰ Hencken 1978, 56; Tecco Hvala 2012, 30, 90, Fig. 36.

⁸¹ Müller-Scheeßel, Trebsche 2007.

⁸² Križ 1997b; 2000; 2013.

⁸³ Wells 1981, 66, 184, Fig. 101. Though it should be noted that this grave is part of the Mecklenburg Collection, and graves from this collection should be treated with caution due to their early excavation and complex history – see Božič 2009; Tecco Hvala 2012, 28.

⁸⁴ Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 162, Pls. 123–124.

⁸⁵ Božič 2015; Dular 2016, 76–77.

⁸⁶ Dular, Pavlin, Tecco Hvala 2003, 199–200.

⁸⁷ *Sensu* Peirce 2012: sheep imagery points to and is logically linked to wool and textiles.

Tumulus	Total Number of Graves	Number of Graves with Textile Equipment	Number of Graves with Ram's Head Beads
I	81	18 (22%)	0
II	36	8 (22%)	1
III	56	16 (29%)	1
IV	3	2 (67%)	1
V	74	16 (22%)	3
XIV	55	15 (27%)	1
XV	7	0 (0%)	0
Totals:	312	75 (24%)	7

Fig. 7: Frequency of textile equipment in published tumuli from Novo mesto – Kapitelska njiva.

Sl. 7: Pogostnost najdb tekstilnih pripomočkov v objavljenih gomilah iz Novega mesta – Kapitelska njiva.

in certain cases. The logical connection between ram's head beads, sheep and wool, and a thriving textile economy is worthy of consideration, and may provide the missing piece needed to understand the local significance of ram's head beads deposited in female graves.

However, this does not account for the twelve ram's head beads in three male graves, two from Kapitelska njiva in Novo mesto⁸⁸ and one from Grave VII/1 at Brezje pri Trebelnem.⁸⁹ The latter example from Brezje may not have had the same symbolic connotations as the glass examples, since the bead itself is a reworked fibula and the grave inventory is unusual. However, the two male graves from Kapitelska njiva in Novo mesto contain glass ram's head beads like those found in female graves, and they indicate that these items were not restricted to females. It may be that these men were also textile producers, that these beads were a gift from a female mourner, or that these men also had a connection to sheep or their products that was important to materialize in death. It is interesting that these graves are in Novo mesto, which is believed to be the centre for production of ram's head beads. It is also possible that these men were associated with production of these beads⁹⁰ or otherwise had unusual access to these primarily female items.

The mortality profiles from Cvinger at Stična point to the importance of keeping sheep for wool

– a period of many years in which local people would have developed relationships with their animals. New evidence also indicates that there was likely a robust household industry⁹¹ of textile production in this region, one that seems to have been dominated by women based on grave finds and iconography. It is plausible that the importance of sheep iconography was anchored in these local relationships, where sheep and their products facilitated the distinction of local women through the production of textiles for their communities and for trade. Depositing ram's head beads in graves may have represented a particular aspect of female identity – analogous to the deposition of textile equipment, sheep iconography may have served to materialize the important relationship between women, sheep, and textiles.

THE SOCIAL CONTEXT OF RAM'S HEAD BEADS

If ram's head beads were used to signal participation in textile manufacture, they were doing so

⁸⁸ Grave VII/28: Križ, Stipančič, Škedelj Petrič 2009, 257; Grave XIV/41: Križ 2013, 126, 128, 198–199, Pls. 52–53.

⁸⁹ Kromer 1959, 22–23, Pls. 20; 21; Dular, Križ 1990, 538.

⁹⁰ Though it should be noted that there is no evidence that the production of glass was a gendered activity.

⁹¹ Currently a household industry is more plausible than workshops since there is no evidence in this region for the kinds of Early Iron Age textile workshops known from Etruria (Gleba 2007; 2009). This could be due to relatively limited settlement excavations that have not yet exposed evidence for highly centralized or workshop-style production. However, the continuing importance of textile tools in grave contexts indicates that even if there was nascent workshop production in this area, a strong association between individual women and spinning and weaving tools remained, implying the continued importance of textile production to female identity.

through the medium of personal display, specifically through adornment. Personal ornaments are quite common in the Dolenjska Hallstatt area, and also dominate the dataset for artefacts elaborated with animal imagery.⁹² It is clear that animal imagery played an important role in signalling various aspects of identity and affiliation through the medium of bodily display.⁹³ Personal ornaments are primarily found in female graves, and the majority of zoomorphic ornaments are ram's head beads.⁹⁴ Zoomorphic beads are not singular items; rather, they appear in groups or with other non-zoomorphic glass and amber beads (see *App. 2*) indicating that these were parts of larger sets of beaded jewellery that were likely meant for display. This does not preclude the possibility that these beads had an apotropaic value as suggested for other parts of Iron Age Europe;⁹⁵ however it does not seem that a protective function was their sole purpose. Ostentatious display may have been an important function of these items – complex glass production, especially using multiple colours, was a relatively new technology and would have presented a colourful novelty,⁹⁶ while the foreign origin of glass may have signalled wealth and access to long-distance trade networks.⁹⁷

The amber ram's head beads would have also made a statement. Amber represented access to distant lands and had its own evocative properties such as its warmth against the skin, translucence, conduction of static electricity, and the ability to float, all of which set it apart from other materials.⁹⁸ Ram's head beads in general are strongly associated with other types of amber artefacts in the study region. The 29 intact graves with ram's head beads also contained amber in 22 instances (76%, see *App. 2*). If possession of ram's head beads was related to participation in an elite textile economy, this may have allowed these women access to imported items such as amber, either through direct trade for textiles, or possibly through the networks of gift-giving in which textiles and other luxury items were circulating.

It is also quite possible that the display of ram's head beads directly or indirectly signified ties to particular sites. If the production of glass ram's head beads was centred in Novo mesto, the distribution of ram's head beads outside Novo mesto may signify the movement of women between sites, perhaps through exogamous marriage patterns.⁹⁹ Tumuli V and VI at Kapiteljska njiva have a significant concentration of ram's head beads, and if tumuli are centred on families or lineages as has been proposed,¹⁰⁰ these two tumuli may represent the centre of a widespread familial network.

The distribution of ram's head beads suggests that the communities at Stična, Magdalenska gora, Valična vas, and Vinkov vrh had particularly strong ties with Novo mesto (see *Fig. 2*). The connection between Stična, Novo mesto, and Magdalenska gora is logical, as they were three of the largest Early Iron Age sites in the region and were important trade centres. In addition, Janez Dular and Sneža Tecco Hvala's least-cost path analysis of routes between Dolenjska Hallstatt settlements demonstrated that the primary north-south route in the region ran from Magdalenska gora to Stična and on to Novo mesto and connected smaller sites between them.¹⁰¹ Additional support for these connections comes from the position of these sites on the western edge of the Dolenjska region. Sneža Tecco Hvala and Brina Škvor Jernejčič have suggested that these sites shared a military nature, evidenced by the significance of weapon graves dating to the Certosa Fibulae and Negova Helmets phases. They suggest that these sites were linked as a line of defence along the western edge of Dolenjska along the Krka River and Savska ravan plain, and may have even housed garrisons.¹⁰² If this is the case, these sites were linked not only by regional routes and geography, but also by a shared defensive role.¹⁰³ This may have fostered close connections between these sites, increasing exchange of items such as ram's head beads, either as trade items or traveling with the women to whom they belonged.

Based on the available information, ram's head beads conveyed complex meanings in Dolenjska

⁹² Frie 2017, 187–212.

⁹³ Joyce 2005; Castor 2016; Martin, Weetch 2017.

⁹⁴ Frie 2017, 195–198.

⁹⁵ Pauli 1975, 131; Bakarić, Križ, Šoufek 2006, 67; Rebay-Salisbury 2016, 181; Hladíková 2018.

⁹⁶ Križ, Turk 2003; Križ, Guštin 2015.

⁹⁷ Helms 1993; Šmit, Laharnar, Turk 2020.

⁹⁸ Helms 1993; Grimaldi 1996, 144; Bakarić, Križ, Šoufek 2006, 13–21; Causey 2011, 37–41.

⁹⁹ See Arnold 2005 and Oelze et al. 2012 for discussions of Iron Age female mobility in Central Europe.

¹⁰⁰ Gabrovec 1966; 1987; Teržan 2008; Tecco Hvala 2012.

¹⁰¹ Dular, Tecco Hvala 2007, 191–196, 220–222.

¹⁰² Tecco Hvala 2012, 142–143, 381; Tecco Hvala, Škvor Jernejčič 2017, 169–170.

¹⁰³ I must thank Boštjan Laharnar from National Museum of Slovenia for drawing my attention to the connections between these sites.

Hallstatt societies. They indicated economic aspects of women's identities, including participation in long-distance trade networks via production.¹⁰⁴ Elite or diplomatic gift exchange has long been considered an essential aspect of Hallstatt social relations, both for establishing long-distance social relationships but also for displays of wealth and power. While elaborate imports have often been the focus of studies of exchange, it is worth considering that fine textiles may have also played role in these long-distance networks. These systems were not only focused on imports and did not confer prestige solely on the men who are implicitly assumed to control these systems.¹⁰⁵ Exports also played an essential role and may have conferred status and economic power on the women who produced fine textiles. This brings to light an under-considered aspect of Early Iron Age society – the role of women in the broader socioeconomic networks in which textiles circulated via long-distance exchange and gift giving. Scenes of women carding wool, spinning thread, and weaving together are not simply domestic scenes in Iron Age imagery, they likely demonstrate the central role of women in elite networks. Social capital was not the sole purview of elite men, though we often focus on the significance of men as warriors and hosts.¹⁰⁶ We should consider the possibility that women also played a central role in elite networks, and brought luxury goods and prestige to themselves and their communities through the work of their hands.¹⁰⁷ Ram's head beads may have materialized the socioeconomic power of certain women, vividly displayed as part of elaborate, colourful necklaces that women wore throughout their lives and that were significant enough to go with them into the grave.

¹⁰⁴ Nash Briggs 2003; Gleba 2009; 2014a; Bonfante 2011; Grömer 2017.

¹⁰⁵ Frankenstein, Rowlands 1978; Gosden 1985; Dietler 1990; Helms 1993; Arafat, Morgan 1994; Babić 2002; Tacla 2008.

¹⁰⁶ Frie 2018a; 2018b.

¹⁰⁷ Bonfante 1985; Eibner 1986; 2005; Teržan 1996; 2004; Gleba 2009; 2014a.

CONCLUSION

In sum, sheep imagery was likely polyvalent, and illuminates two important phenomena. First, the zooarchaeological data from settlement contexts, textile evidence, and the importance of spinning and weaving tools indicate that cloth production was an important aspect of the local economy, both for the production of domestic items and high-quality textiles intended for elite networks of trade and diplomacy. The association between textile equipment and female graves as well as contemporary iconography indicates that this was primarily a female activity. The high numbers of ram's head beads in female graves suggest that sheep imagery indexed cloth production along intersecting gendered, economic, and symbolic lines. Ram's head beads in graves, like textile equipment in the same contexts, may have been an avenue for materializing the importance of textiles and woman-sheep relationships in Dolenjska Hallstatt life. Second, the centrality of Novo mesto in the production and distribution of ram's head beads is significant. The distribution of ram's head beads at sites along the western edge of the Dolenjska region illuminates social networks that connected communities in the later part of the Early Iron Age. Stična, Magdalenska gora, and Novo mesto were large sites that played key roles in trade as well as defence, and the distribution of ram's head beads between them may relate to networks of exchange along the main north-south passage through Dolenjska. However, it is also quite possible that these ram's head beads were moving with the women to whom they belonged. Ties of kinship and the alliances created through strategic intermarriage may have connected sites on the western frontier and these artefact distributions may actually reflect networks of women and their families moving across the landscape. What is clear is that women played an important role in socioeconomic networks of the Early Iron Age, and ram's head beads provide a new lens through which to examine the role of women in this cultural context, even in the absence of written sources.

- ANGEL, J. L. 1968, Human Skeletal Material from Slovenia. – In: H. Hencken (ed.), *Mecklenburg Collection*, Part I, 73–108, Cambridge, MA.
- ANSI = *Arheološka najdišča Slovenije* 1975. – Ljubljana.
- ARAFAT, K., C. MORGAN 1994, Athens, Etruria and the Heuneburg: Mutual misconceptions in the study of Greek-barbarian relations. – In: I. Morris (ed.) *Classical Greece: Ancient Histories and Modern Archaeologies*, 108–134, Cambridge.
- ARNOLD, B. 2005, Mobile men, sedentary women? Material culture as a marker of regional and supra-regional interaction in Iron Age Europe. – In: H. Dobrzańska, V. Megaw, P. Poleska (eds.), *Celts on the margin: studies in European cultural interaction, 7th century BC-1st century AD dedicated to Zenon Woźniak*, 17–26, Krakow.
- BABIĆ, S. 2002, 'Princely Graves' of the Central Balkans – A Critical History of Research. – *European Journal of Archaeology* 5/1, 70–88.
- BAKARIĆ, L., B. KRIŽ, M. ŠOUFEK 2006, *Pretpovijesni jantar i staklo iz Prozora u Lici i Novog Mesta u Dolenjskoj / Prehistoric Amber and Glass from Prozor in Lika and Novo Mesto in Dolenjska*. – Zagreb.
- BARBER, E. W. 1991, *Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages*. – Princeton, NJ.
- BARBER, E. W. 1994, *Women's Work: The First 20,000 Years. Women, Cloth, and Society in Early Times*. – New York.
- BARTH, F. E. 1969, *Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel (Slowenien)*. – *Antiquitas* 3/5.
- BARTOSIEWICZ, L. 1991, Faunal Material from Two Hallstatt Period Settlements in Slovenia (Živalski ostanki iz dveh halštatskodobnih naselbin v Sloveniji). – *Arheološki vestnik* 42, 199–206.
- BARTOSIEWICZ, L. 1996, Continuity in the Animal Keeping of Hallstatt Period Communities in Slovenia. – In: E. Jerem, A. Lippert (eds.), *Die Osthallstattkultur. Akten des internationalen Symposiums, Sopron, 10.–14. Mai 1994*, 29–35, Budapest.
- BARTOSIEWICZ, L. 1999, A Systematic Review of Astragalus Finds from Archaeological Sites. – In: A. H. Vaday (ed.), *Pannonia and beyond. Studies in honour of László Barkóczi*, 37–44, Budapest.
- BENDER JØRGENSEN, L. 2005, Hallstatt and La Tène Textiles from the Archives of Central Europe. – In: P. Bichler, K. Grömer, R. Hofmann-de Keijzer, A. Kern, H. Reschreiter (eds.), *Hallstatt Textiles: Technical Analysis, Scientific Investigation and Experiment on Iron Age Textiles*, BAR. International Series 1351, 133–150.
- BICHLER et al. (eds.) 2005 = P. Bichler, K. Grömer, R. H. Hofmann-De Keijzer, A. Kern, H. Reschreiter (eds.) 2005, *Hallstatt Textiles: Technical Analysis, Scientific Investigation and Experiment on Iron Age Textiles*. – BAR. International Series 1351.
- BILIĆ, T. 2016, The swan chariot of a solar deity: Greek narratives and prehistoric iconography. – *Documenta Praehistorica* 43, 445–465.
- BOESSNECK, J. 1969, Osteological differences between sheep (*Ovis aries* Linné) and goat (*Capra hircus* Linné). – In: D. R. Brothwell, E. S. Higgs (eds.), *Science in Archaeology: A Comprehensive Survey of Progress and Research*, 311–358, London.
- BÖKÖNYI, S. 1974, *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. – Budapest.
- BÖKÖNYI, S. 1994, Analiza živalskih kosti / Die Tierknochenfunde der Siedlung. – In: S. Gabrovec (ed.), *Stična I. Naselbinska Izkopavanja / Siedlungsausgrabungen*, Katalogi in monografije 28, 190–213.
- BONFANTE, L. 1985, Amber, Women, and Situla Art. – *Journal of Baltic Studies* 16/3, 276–291.
- BONFANTE, L. 2011, The Etruscan Impact on Ancient Europe. – In: G. R. Tsetschladze (ed.), *The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the First Millennium BC*, 203–231, Leuven, Paris, Walpole, MA.
- BOŽIČ, D. 2009, A Hallstatt grave containing a cuirass, excavated near Stična by the Duchess of Mecklenburg in 1913. The reliability of grave groups from the Mecklenburg Collection / K halštatskemu grobu z oklepom, ki ga je leta 1913 pri Stični izkopala vojvodina Mecklenburška. O zanesljivosti grobnih celot Mecklenburške zbirke. – *Arheološki vestnik* 60, 63–95.
- BOŽIČ, D. 2015, Die Situla von Vače gehörte einem Doppelkammhelmtträger. – In: C. Gutjahr, G. Tiefengraber (eds.), *Beiträge zur Hallstattzeit am Rande der Südostalpen. Akten des 2. Internationalen Symposiums am 10. und 11. Juni 2010 in Wildon [Steiermark / Österreich]*, Internationale Archäologie. Arbeitsgemeinschaft, Symposium, Tagung, Kongress 19 (Hengist-Studien 3), 107–115.
- BOŽIČ, D. 2018, Grave 20 in Tumulus IV: Hallstatt-period burial of a woman at Znančeve njive in Novo mesto / Halštatski ženski grob 20 iz gomile IV na Znančevih njivah v Novem mestu. – *Arheološki vestnik* 69, 179–207.
- BREŠČAK, D. 1982, Veliki Gaber. – *Varstvo spomenikov* 24, 156–157.
- BRUMFIEL, E. M. 2006, Methods in Feminist and Gender Archaeology: A Feeling for Difference - and Likeness. – In: S. M. Nelson (ed.), *Handbook of Gender in Archaeology*, 31–58, Lanham, MD.
- CALDER, L. 2011, *Cruelty and Sentimentality: Greek Attitudes to Animals, 600-300 BC*. – BAR. International Series 2225.
- CASTOR, A. Q. 2016, Etruscan Jewelry and Identity. – In: S. Bell, A. A. Carpino (eds.), *A Companion to the Etruscans*, 275–292, Malden, MA.
- CAUSEY, F. 2011, *Amber and the Ancient World*. – Los Angeles, CA.
- CLUTTON-BROCK, J. 1999, *A Natural History of Domesticated Mammals*. – Cambridge.
- CONKEY, M. W., J. D. SPECTOR 1984, Archaeology and the Study of Gender. – *Advances in Archaeological Method and Theory* 7, 1–38.
- DIETLER, M. 1990, Driven by drink: the role of drinking in the political economy and the case of early Iron Age France. – *Journal of Anthropological Archaeology* 9, 352–406.
- DOLINAR-OSOLE, Z. 1956, Ilirska okostja iz gomile v Volčjih njivah (The Illyrian Skeletons of Volčje njive). – *Arheološki vestnik* 7, 131–136.
- DULAR, A. 1978, Okras živalskih glav na posodah halštatskega obdobja Slovenije / Tierkopfschmuck auf Gefassen der Hallstattzeit in Slowenien. – *Arheološki vestnik* 29, 85–94.
- DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*. – Opera

- Instituti Archaeologici Sloveniae 6. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502944>
- DULAR, J. 2007, Pferdegräber und Pferdebestattungen in der hallstattzeitlichen Dolenjsko-Gruppe. – In: M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (eds.), *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*, Situla 44, 737–752.
- DULAR, J. 2016, Der eisenzeitliche Zentralort Vače und seine kriegerische Elite / Železnodobno središče Vače in njegova bojevniska elita. – *Arheološki vestnik* 67, 73–104.
- DULAR, J. 2020, Nova spoznanja o poselitvi Dolenjske v starejši železni dobi / On the Early Iron Age Settlement Pattern of Dolenjska. – *Arheološki vestnik* 71, 395–420.
- DULAR, J., B. KRIŽ 1990, Železnodobno naselje in grobišče v Brezjah pri Trebelnem (Die eisenzeitliche Siedlung und Nekropole in Brezje bei Trebelno). – *Arheološki vestnik* 41, 531–556.
- DULAR, J., S. TECCO HVALA 2007, *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age. Settlement – Economy – Society / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi. Poselitev – gospodarstvo – družba*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545239>
- DULAR, J., S. TECCO HVALA (eds.) 2018, *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age Settlement at Most na Soči. Treatises*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- DULAR, J., P. PAVLIN, S. TECCO HVALA 2003, Prazgodovinska višinska naselja v okolici Dol pri Litiji (Vorgeschichtliche Höhensiedlungen in der Umgebung von Dole pri Litiji). – *Arheološki vestnik* 54, 159–224.
- EGG, M. 2010, Gläserne Widderkopfpferlen aus der Eisenzeit. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 40/4, 525–543.
- EIBNER, A. 1981, Darstellungsinhalte in der Kunst der Hallstattkultur: Gedanken zum 'überhöhten' Leben im Situlenberg und Osthallstattkreis. – In: C. Eibner (ed.), *Die Hallstattkultur. Bericht über das Symposium in Steyr 1980 aus Anlaß der Internationalen Ausstellung des Landes Oberösterreich*, 261–296, Linz.
- EIBNER, A. 1986, Die Frau mit der Spindel. Zum Auswertung einer archäologischen Quelle. – In: L. Török (ed.), *Hallstatt-Kolloquium Veszprém 1984. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, Beiheft 3, 39–48, Budapest.
- EIBNER, A. 2005, Wie Wertvoll ist eine Frau? Gedanken zum Stellenwert des Spinnens und Webens in der Gesellschaft. – In: E. M. Feldinger (ed.), *Scherben bringen Glück. Festschrift für Fritz Moosleitner zum 70. Geburtstag*, 31–38, Salzburg.
- EIBNER-PERSY, A. 1980, *Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron (Ödenburg). Die Funde der Grabungen 1890-92 in der Prähistorischen Abteilung des Naturhistorischen Museums in Wien und im Burgenländischen Landesmuseum in Eisenstadt*. – Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 62.
- FRANKENSTEIN, S., M. J. ROWLANDS 1978, The Internal Structure and Regional Context of Early Iron Age Society in South-Western Germany. – *Bulletin of the Institute of Archaeology* 15, 73–112.
- FRIE, A. C. 2017, *Cultural Constructions of Nature: Animal Representation and Use in Early Iron Age Southeastern Slovenia*. – PhD Thesis, Milwaukee, University of Wisconsin-Milwaukee (unpublished).
- FRIE, A. C. 2018a, Horses and the embodiment of elite masculinity in the Dolenjska Hallstatt culture. – *Oxford Journal of Archaeology* 37/1, 25–44.
- FRIE, A. C. 2018b, Insignia of power: bird imagery on artefacts of hierarchy and ritual in Iron Age Dolenjska (SE Slovenia). – *Documenta Praehistorica* 45, 166–178.
- FRIE, A. C. 2019, Extraordinary Creatures: The Role of Birds in Early Iron Age Slovenia. – *Environmental Archaeology* 24/4, 400–410.
- FRIE, A. C. 2020, Parts and Wholes: The Role of Animals in the Performance of Dolenjska Hallstatt Funerary Rites. – *Arts* 9/2, 1–25.
- GABROVEC, S. 1956, Ilirska gomila v Volčjih njivah (The Illyrian tumulus at Volčje njive). – *Arheološki vestnik* 7, 62–130.
- GABROVEC, S. 1966, Zur Halstattzeit in Slowenien. – *Germania* 44, 1–48.
- GABROVEC, S. 1976, Zum Beginn der Hallstattzeit in Slowenien. – In: H. Mitscha-Märheim, H. Friesinger, H. Kerchler (eds.), *Festschrift für Richard Pittoni zum siebzigsten Geburtstag*, 588–600, Wien, Horn.
- GABROVEC, S. 1987, Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom (Dolenjska grupa). – In: A. Benac (ed.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5. Željezno doba*, 29–119, Sarajevo.
- GABROVEC, S. (ed.) 2006, *Stična II/1. Gomile starejše železne dobe / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit*. – Katalogi in monografije 37.
- GASPARI, A. 2007, The Ljubljana River. Evidence for a Late Iron Age Ritual Site in the South-eastern Alps (Slovenia). – In: S. Groh, H. Sedlmayer (eds.), *Blut und Wein. Keltisch-römische Kultpraktiken*. Akten des vom Österreichischen Archäologischen Institut und vom Archäologischen Verein Flavia Solva veranstalteten Kolloquiums am Frauenberg bei Leibnitz (Österreich), Mai 2006, 141–154, Montagnac.
- GILLIS, C., M.-L. B. NOSCH (eds.) 2007, *Ancient Textiles: Production, Craft and Society*. – Oxford.
- GLEBA, M. 2007, Textile Production in Proto-historic Italy: from Specialists to Workshops. – In: C. Gillis, M.-L. B. Nosch (eds.), *Ancient Textiles: Production, Crafts and Society*, 71–76, Oxford.
- GLEBA, M. 2008, *Textile Production in Pre-Roman Italy*. – Oxford.
- GLEBA, M. 2009, Textile tools and specialisation in Early Iron Age female burials. – In: E. Herring, K. Lomas (eds.), *Gender Identities in Italy in the First Millennium BC*, BAR. International Series 1983, 69–78.
- GLEBA, M. 2014a, Cloth Worth a King's Ransom: Textile Circulation and Transmission of Textile Craft in the Ancient Mediterranean. – In: K. Rebay-Salisbury, A. Brysbaert, L. Foxhall (eds.), *Knowledge Networks and Craft Traditions in the Ancient World Material Crossovers*, 83–103, London, New York.
- GLEBA, M. 2014b, Italian textiles from prehistory to Late Antique times. – In: S. Bergerbrant, S. H. Fossey (eds.), *A Stitch in Time: Essays in Honour of Lise Bender Jørgensen*, 145–169, Gothenburg.
- GLEBA, M., U. MANNERING (eds.) 2012, *Textiles and Textile Production in Europe from Prehistory to AD 400*. – Oxford.

- GLEIRSCHER, P. 2009, Sopron – Nové Košariská – Frög. Zu den Bildgeschichten der Kalenderberg-Kultur. – *Praehistorische Zeitschrift* 84/2, 202–223.
- GOSDEN, C. 1985, Gifts and kin in early Iron Age Europe. – *Man* 20, 475–493.
- GREEN, M. 1992, *Animals in Celtic Life and Myth*. – London, New York.
- GREENFIELD, H. J., E. R. ARNOLD 2008, Absolute age and tooth eruption and wear sequences in sheep and goat: determining age-at-death in zooarchaeology using a modern control sample. – *Journal of Archaeological Science* 35/4, 836–849.
- GRIMALDI, D. A. 1996, *Amber: Window to the Past*. – New York.
- GRÖMER, K. 2012, Austria: Bronze and Iron Ages. – In: M. Gleba, U. Mannering (eds.), *Textiles and Textile Production in Europe from Prehistory to AD 400*, Ancient Textile Series 11, 27–64.
- GRÖMER, K. 2016, *The Prehistoric Art of Textile Making: The development of craft traditions and clothing in Central Europe*. – Vienna.
- GRÖMER, K. 2017, Textiles as Early Iron Age prestige goods – a discussion of visual qualities. – In: R. Schumann, S. van der Vaart-Verschoof (eds.), *Connecting elites and regions: Perspectives on contacts, relations and differentiation during the Early Iron Age Hallstatt C period in Northwest and Central Europe*, 221–236, Leiden.
- GRÖMER et al. (eds.) 2013 = K. Grömer, A. Kern, H. Reschreiter, H. Rösler-Mautendorfer (eds.) 2013, *Textiles from Hallstatt: weaving culture in Bronze Age and Iron Age salt mines / Textilien aus Hallstatt: gewebte Kultur aus dem bronze- und eisenzeitlichen Salzbergwerk*. – Budapest.
- GRÖMER, K., K. SALIARI 2018, Dressing Central European prehistory – the sheep's contribution. An interdisciplinary study about archaeological textile finds and archaeozoology. – *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien, Serie A* 120, 127–156.
- GRÖMER, K., T. STÖLLNER 2011, Ein abgerissener Ärmel aus dem Salzbergwerk Dürrnberg. Neue Erkenntnisse zur Brettchenwebtechnik in der Eisenzeit in Mitteleuropa. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 56 (2009), 105–157.
- GRÖMER, K., T. TOLAR, K. KOSTAJNŠEK 2017, Ostanki tekstila in živalskih dlak (krzna) v grobu 6 gomile 1 v Pleški hosti na Molniku / Textile and fur remains in Grave 6, Tumulus 1, from Pleška hosta at Molnik. – In: S. Tecco Hvala (ed.), *Molnik pri Ljubljani v železni dobi / The Iron Age site at Molnik near Ljubljana*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 36, 211–223. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503750>
- GRÖMER et al. 2018 = K. Grömer, K. Kostajnšek, T. Tolar, G. Pajagič Bregar 2018, Tekstilna najdba iz železnodobne naselbine Most na Soči: konservacija, analiza, primerjava / Textile find from the Iron Age settlement at Most na Soči: Conservation, analysis and comparisons. – In: J. Dular, S. Tecco Hvala (eds.), *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age Settlement at Most na Soči. Treatises*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, 453–467. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- HAEVERNICK, T. E. 1974, Zu den Glasperlen in Slowenien. – *Situla* 14/15, 61–65.
- HALSTEAD, P., V. ISAAKIDOU 2017, Sheep, sacrifices, and symbols: animals in Later Bronze Age Greece. – In: U. Albarella, M. Rizzetto, H. Russ, K. Vickers, S. Viner-Daniels (eds.), *The Oxford Handbook of Zooarchaeology*, 113–126, Oxford.
- HÄNSEL, B. 2012, Zum Aufkommen des Vogelssonnenbarcken-Symbols vor der Urnenfelderzeit. – In: R. Kujovský, V. Mitáš (eds.), *Václav Furmánek a doba bronzová: zborník k sedemdesiatym narodeninám*, 109–117, Nitra.
- HELMS, M. W. 1993, *Craft and the Kingly Ideal: Art, Trade, and Power*. – Austin, TX.
- HENCKEN, H. 1978, *The Iron Age Cemetery of Magdalenska Gora in Slovenia*. – Mecklenburg Collection Papers. American School of Prehistoric Research, Bulletin 32.
- HLADÍKOVÁ, K. 2018, Protection of Children? A Case Study from the Early Iron Age Cemetery of Quattro Fontanili, Veii. – *Studia Hercynia* 22/1, 56–76.
- HOFFMANN, H. 1966, *Tarentine Rhyta*. – Mainz.
- HUTH, C., M. KONDZIELLA 2017, Textile symbolism in Early Iron Age burials. – In: R. Schumann, S. van der Vaart (eds.), *Connecting elites and regions: perspectives on contacts, relations and differentiation during the Early Iron Age Hallstatt C period in Northwest and Central Europe*, 145–160, Leiden.
- JOYCE, R. A. 2005, Archaeology of the Body. – *Annual Review of Anthropology* 34, 139–158.
- KAUL, F. 1998, *Ships on Bronzes: A Study in Bronze Age Religion and Iconography*. – Copenhagen.
- KMEŤOVÁ, P. 2013a, 'Masters of Horses' in the West, 'Horse Breeders' in the East? On the Significance and Position of the Horse in the Early Iron Age Communities of the Pannonian Basin. – In: R. Karl, J. Leskovar (eds.), *Interpretierte Eisenzeiten. Fallstudien, Methoden, Theorie*. Tagungsbeiträge der 5. Linzer Gespräche zur interpretativen Eisenzeitarchäologie, 278–258, Linz.
- KMEŤOVÁ, P. 2013b, The Spectacle of the Horse: On Early Iron Age Burial Customs in the Eastern-Alpine Hallstatt Region. – *Archaeological Review from Cambridge* 28/2, 67–81.
- KMEŤOVÁ, P. 2018, 'And four strong-necked horses he threw swiftly on the pyre...' On human-horse relationship in the Early Iron Age Central Europe from the perspective of interregional contacts. – In: P. Pavúk, V. Klontza-Jaklová, A. Harding (eds.), *EYΔAIMΩΝ. Studies in honour of Jan Bouzek*. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis 18, 267–289.
- KMEŤOVÁ, P., S. STEGMANN-RAJTÁR 2014, Zur symbolischen Bestattung von Pferdeschädeln in Gräbern der späten Urnenfelder- und älteren Hallstattzeit (K symboliki konjskih lobanj v grobovih iz poznega žarnogrobišnega in starejšega halštatskega obdobja). – In: S. Tecco Hvala (ed.), *Studia Praehistorica in Honorem Janez Dular*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 30, 149–166. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503651>
- KNEZ, T. 1986, *Novo mesto I: Halštatski grobovi / Hallstattzeitliche Gräber*. – Carniola Archaeologica 1.
- KRIŽ, B. 1997a, *Kapiteljska njiva: Novo mesto*. – Novo mesto.
- KRIŽ, B. 1997b, *Novo mesto IV. Kapiteljska njiva Gomila II in gomila III*. – Carniola Archaeologica 4.
- KRIŽ, B. 2000, *Novo mesto V. Kapiteljska njiva Gomila IV in gomila V*. – Carniola Archaeologica 5.

- KRIŽ, B. (ed.) 2001, *Kelti v Novem mestu / The Celts in Novo mesto*. Exhibition catalogue 2002. – Novo mesto.
- KRIŽ, B. 2012, *Odsevi prazgodovine v bronu. Situlska umetnost Novega mesta / Reflections of Prehistory in Bronze. The Situla Art of Novo mesto*. – Novo mesto.
- KRIŽ, B. 2013, *Novo mesto VII. Kapiteljska njiva. Gomile I, XIV in XV / Kapiteljska njiva. Barrows I, XIV and XV*. – Carniola Archaeologica 7.
- KRIŽ, B. 2017, *Jantar – dragulji Baltika v Novem mestu / Amber-jewels of the Baltic in Novo mesto*. – Novo mesto.
- KRIŽ, B., M. GUŠTIN 2015, Prehistoric Glass from Novo mesto / Slovenia. – In: I. Lazar (ed.), *Annales du 19e congrès de l'Association internationale pour l'histoire du verre, Piran, 2012*, 48–54, Koper.
- KRIŽ, B., P. TURK 2003, *Bernstein- und Glasschmuck aus Novo Mesto Slowenien. Sonderausstellung vom 8.5.–2.11. 2003*. – Hochdorf, Enz.
- KRIŽ, B., P. STIPANČIČ, A. ŠKEDELJ PETRIČ 2009, *Arheološka podoba Dolenjske / The Archaeological Image of Dolenjska*. – Novo mesto.
- KROMER, K. 1959, *Brezje. Halštatske gomile z Brezij pri Trebelnem / Hallstättsche Hügelgräber aus Brezje bei Trebelno*. – Arheološki katalogi Slovenije 2.
- KRUH, A. 2008, Gomila 5 ali Tratarjeva Gomila / Grabhügel 5 oder Tratar-Grabhügel. – In: S. Gabrovec, B. Teržan (eds.), *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe. Razprave / Grabhügel aus der alteren Eisenzeit. Studien, Katalogi in monografije* 38 (2010), 69–131.
- KUZMINA, E. 2006, Mythological Treatment of the Horse in Indo-European Culture. – In: S. L. Olsen, S. Grant, A. M. Choyke, L. Bartosiewicz (ed.), *Horses and Humans: The Evolution of Human-Equine Relationships*, 263–270, Oxford.
- LAHARNAR, B. 2018, Kovinske in steklene najdbe ter kamniti kalupi iz železnodobne naselbine na Mostu na Soči / Metal finds, glass finds and stone moulds from the Iron Age settlement at Most na Soči. – In: J. Dular, S. Tecco Hvala (eds.), *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age Settlement at Most na Soči. Treatises*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, 195–248. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- LAHARNAR, B., P. TURK 2017, *Železnodobne zgodbe s stičišča svetov*. – Ljubljana.
- LAHARNAR, B., P. TURK 2018, *Iron Age Stories from the Crossroads*. – Ljubljana.
- LUCKE, W., O.-H. FREY 1962, *Die Situla in Providence (Rhode Island). Ein Beitrag zur Situlenkunst des Osthallstattkreises*. – Römisch-Germanische Forschungen 26.
- MARTIN, T. F., R. WEETCH 2017, Introduction: Dress and Society. – In: T. F. Martin, R. Weetch (eds.), *Dress and Society: Contributions from Archaeology*, 1–13. Oxford.
- METZNER-NEBELSICK, C. 2007, Pferdchenfibeln. Zur Deutung einer frauenspezifischen Schmuckform der Hallstatt- und Frühlatènezeit. – In: M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (eds.) *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*, Situla 44, 707–735.
- MLEKUŽ, D. 2013, The Birth of the Herd. – *Society & Animals* 21/2, 150–161.
- MLINAR, M. 2020, *Most na Soči. Arheološke raziskave v letih 2000–2016 na levem bregu Idrijce / The 2000–2016 archaeological investigations on the left bank of the Idrijca*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 43. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504887>
- MÜLLER-SCHEEßEL, H. C., P. TREBSCH 2007, Das Schwein und andere Haustiere in Siedlungen und Gräbern der Hallstattzeit Mitteleuropas. – *Germania* 85, 61–94.
- MURGELJ, I. 2020, Nove risbe figuralnih upodobitev na situlah z Vač in Magdalenske gore ter iz Valične vasi (Revised drawings of the situlae from Vače, Magdalenska gora and Valična vas). – *Arheološki vestnik* 71, 569–580.
- NASH BRIGGS, D. 2003, Metals, Salt, and Slaves: Economic Links Between Gaul and Italy From the Eighth to the Late Sixth Centuries BC. – *Oxford Journal of Archaeology* 22/3, 243–259.
- OELZE et al. 2012 = V. M. Oelze, J. K. Koch, K. Kupke, O. Nehlich, S. Zäuner, J. Wahl, S. M. Weise, S. Rieckhoff, M. P. Richards 2012, Multi-isotopic analysis reveals individual mobility and diet at the early Iron Age monumental tumulus of Magdalenenberg, Germany. – *American Journal of Physical Anthropology* 148/3, 406–421.
- PALAVESTRA, A. 1993, *Praistorijski čilibar na centralnom i zapadnom Balkanu / Prehistoric Amber in central and western Balkans*. – Posebna izdanja. Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti 52.
- PALAVESTRA, A. 2007, Was there an Amber Route? – In: I. Galanaki, H. Tomas, Y. Galanakis, R. Laffineur (eds.), *Between the Aegean and Baltic Seas: Prehistory Across Borders. Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe. University of Zagreb, 11-14 April 2005*, 349–356, Liège, Austin.
- PARE, C. F. E. 1989, From Dupljaja to Delphi: the ceremonial use of the wagon in later prehistory. – *Antiquity* 63/238, 80–100.
- PAULI, L. 1975, *Keltischer Volksglaube: Amulette und Sonderbestattungen am Dürrnberg bei Hallein und im eisenzeitlichen Mitteleuropa*. – München.
- PAVLOVIČ, D. 2014, Drnovo. – In: B. Teržan, M. Črešnar (eds.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*, Katalogi in monografije 40, 401–504.
- PEIRCE, C. S. 2012 [1897], Logic as Semiotic: The Theory of Signs. – In: J. Buchler (ed.), *The Philosophical Writing of Peirce*, 98–119, New York.
- POTREBICA, H. 2012, Religious Phenomena of the Hallstatt Communities of Southern Pannonia. – In: S. Berecki (ed.), *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş. 7-9 October 2011*, 9–29, Târgu Mureş.
- PRIMAS, M. 2007, Spinnwirtel im Grab – zum Symbolgehalt einer Beigabe. – In: M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (eds.), *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*, Situla 44, 301–312.
- PRUMMEL, W., H.-J. FRISCH 1986, A Guide for the Distinction of Species, Sex, and Body Side in Bones of Sheep and Goat. – *Journal of Archaeological Science* 13, 567–577.
- RAST-EICHER, A., L. BENDER JØRGENSEN 2013, Sheep wool in Bronze Age and Iron Age Europe. – *Journal of Archaeological Science* 40, 1224–1241.

- REBAY-SALISBURY, K. 2016, *The Human Body in Early Iron Age Central Europe: Burial Practices and Images of the Hallstatt World*. – New York, London.
- REYNOLDS, P. J. 1987, *Ancient Farming*. – Princes Risborough.
- RYDER, M. L. 1990, Skin, and Wool-Textile Remains from Hallstatt, Austria. – *Oxford Journal of Archaeology* 9/1, 37–49.
- SALVAGNO, L., U. ALBARELLA 2017, A morphometric system to distinguish sheep and goat postcranial bones. – *PLoS ONE* 12/6, 1–37.
- SLABE, M. 1982, Malo Hudo. – *Varstvo spomenikov* 24, 151–152.
- STARÈ, F. 1953, Trije prazgodovinski grobovi iz Zasavja (Drei vorgeschichtliche Gräber aus dem Save-Anraingebiet). – *Arheološki vestnik* 4, 264–281.
- STARE, V. 1964–1965, Železnodobne gomile na Vinkovem vrhu (Eisenzeitliche Grabhügel auf Vinkov vrh). – *Arheološki vestnik* 15/16, 215–257.
- STARE, V. 1973, *Prazgodovina Šmarjete (Der vorgeschichtliche Komplex von Šmarjeta)*. – Katalogi in monografije 10.
- STÖLLNER, T. 2005, More than old Rags – Textiles from the Iron Age Salt-mine at the Dürrnberg. – In: P. Bichler, K. Grömer, R. Hofmann-de Keijzer, A. Kern, H. Reschreiter (eds.), *Hallstatt Textiles – Technical Analysis, Scientific Investigation and Experiments on Iron Age Textiles*, BAR. International Series 1351, 161–174.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B., B. TOŠKAN 2018, Ritual use of dogs and wolves in the Late Bronze and Early Iron Age in the South-Eastern Alpine region. New evidence from the archaeo(zoo)logical perspective. – In: S. Costamagno, L. Gourichon, C. Dupont, O. Dutour, D. Vialou (eds.), *Animal symbolisé, animal exploité: du Paléolithique à la Protohistoire*, 249–278, Paris.
- ŠMIT, Ž., B. LAHARNAR, P. TURK, 2020, Analysis of prehistoric glass beads from Slovenia. – *Journal of Archaeological Science: Reports* 29, 1–13.
- TACLA, A. B. 2008, 'Prestation Economy': A model for Late Bronze Age and Early Iron Age burial deposition in Central-Western Europe. – *Revista do Museo de Arqueologia e Etnologia* 18, 133–153.
- TANKO, K. 2005, 'Horn-Handled' Bowls of the Central Europe Iron Age. – In: H. Dobrzańska, V. Megaw, P. Poleska (eds.), *Celts on the Margin: Studies in European Cultural Interaction 7th Century BC - 1st Century AD. Dedicated to Zenon Woźniak*, 153–162, Kraków.
- TECCO HVALA, S. 2007, Women from Magdalenska gora. – In: M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (eds.), *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*, Situla 44, 93–110.
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Social structure and burial rites of the Iron Age community*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612546007>
- TECCO HVALA, S., B. ŠKVOR JERNEJČIČ 2017, Kulturna in družbena identiteta / Cultural and social identities. – In: S. Tecco Hvala (ed.), *Molnik pri Ljubljani v železni dobi / The Iron Age Site at Molnik near Ljubljana*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 36, 166–170. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503750>
- TECCO HVALA, S., J. DULAR, E. KOCUVAN 2004, *Železnodobne gomile na Magdalenski gori / Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska gora*. – Katalogi in monografije 36.
- TERŽAN, B. 1973, Valična vas. – *Arheološki vestnik* 24, 660–699.
- TERŽAN, B. 1985, Poskus rekonstrukcije halštatske družbene strukture v dolenskem kulturnem krogu / Ein Rekonstruktionsversuch der Gesellschaftstruktur im Dolensko-Kreis der Hallstattzeit. – *Arheološki vestnik* 36, 77–106.
- TERŽAN, B. 1996, Weben und Zeitmessen im südostalpinen und westpannonischen Gebiet. – In: E. Jerem (ed.), *Die Osthallstattkultur: Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10.-14. Mai 1994*, 507–536, Budapest.
- TERŽAN, B. 2004, Laristocrazia femminile nella prima età del Ferro. – In: F. Marzatico, P. Gleirscher (eds.), *Guerriglieri, principi ed eroi fra il Danubio e il Po dalla Preistoria all'Alto Medioevo*, 221–229, Trento.
- TERŽAN, B. 2008, Stiške skice / Stična-Skizzen. – V / In: S. Gabrovec, B. Teržan, Stična II/2. Gomile starejše železne dobe / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit, Katalogi in monografije 38 (2010) 189–325.
- TERŽAN, B. 2012, Sfinga v situlski umetnosti ob severnem Jadranu in njegovem zaledju / The sphinx in Situla Art in the northern Adriatic region and its hinterland. – In: B. Migotti, P. Mason, B. Nadbath, T. Mulh (eds.), *Scripta in Honorem Bojan Djurić*, 170–196, Ljubljana.
- TERŽAN, B. 2013, Wasservogelsymbolik in der älteren Hallstattzeit. – In: J. Kolendy, A. Mierziński, S. Mozdziucha, L. Żygadło (eds.), *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze, w osiemdziesiąt rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, 89–107, Wrocław.
- TOŠKAN, B., L. BARTOSIEWICZ 2018, Živalski ostanki iz naselbine na Mostu na Soči: vpogled v družbeno kompleksnost železnodobne skupnosti v jugovzhodnoalpskem prostoru / Animal remains from the settlement at Most na Soči: Insights into social complexity of an Iron Age community in south-eastern Alps. – In: J. Dular, S. Tecco Hvala (eds.), *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age Settlement at Most na Soči. Treatises*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, 467–510. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- TUCK, A. 2006, Singing the Rug: Patterned Textiles and the Origins of Indo-European Metrical Poetry. – *American Journal of Archaeology* 110, 539–550.
- TURK, P. 2005, *Podoba življenja in mita (= Bilder aus Leben und Mythos) (= Images of life and myth)*. – Ljubljana.
- WELLS, P. S. 1981, *The Emergence of an Iron Age Economy: The Mecklenburg Grave Groups from Hallstatt and Stična*. – Cambridge, MA.
- WELLS, P. S. 1985, Socio-economic aspects of the amber trade in Early Iron Age Slovenia. – *Journal of Baltic Studies* 16/3, 268–275.
- WYLIE, A. 20002, *Thinking from Things: Essays in the Philosophy of Archaeology*. – Berkeley, Los Angeles, CA.
- ZEDER, M. A., H. A. LAPHAM 2010, Assessing the reliability of criteria used to identify postcranial bones in sheep, *Ovis*, and goats, *Capra*. – *Journal of Archaeological Science* 37, 2887–2905.
- ŽELEZNIKAR, J. (ed.) 1999, *Poselitvena podoba Mengša in okolice: od prazgodovine do srednjega veka*. – Mengeš.

Ženske, ovce in tekstil: družbeni pomen jagod v obliki ovnove glavice v starejši železni dobi na Slovenskem

Povzetek

Jagode v obliki ovnove glavice so s 187 znanimi primerki najpogostejše zoomorfne najdbe dolenske halštatske kulture na območju jugovzhodne Slovenije. Temeljno razpravo o njih je napisal Markus Egg, obravnaval jih je z vidikov izdelave, časovne in geografske razsežnosti njihovega pojavljanja ter predlagal tipološko členitev. Njegovo delo ostaja dragocen vir, ki ga v pričujočem prispevku dopolnjujem s še nekaterimi primerki in podrobnejšo tipologijo. Glavni poudarek v tem prispevku pa je na vprašanju, kakšen je bil lokalni pomen jagod v obliki ovnove glavice, ki je pri Eggu ostalo odprto.¹

Razprostranjenost jagod v obliki ovnove glavice

V svoji disertaciji sem obravnavala živalski imaginarij dolenske halštatske kulturne skupine, pri čemer sem se osredotočila na upodobitve posameznih živalskih vrst in na zvrsti predmetov, ki jih upodablajo, ter na kontekstualne povezave in odnose med človekom in živalmi, značilne za starejšo železno dobo.² Študija je ob ugotovitvi, da so jagode v obliki ovnove glavice najpogostejše zoomorfne najdbe v tej regiji, potrdila njihov pomen, kot ga je prepoznal Markus Egg.³ Doslej so znane iz 17 najdišč (*sl.* 2), 104 primerki izvirajo iz grobov, 2 sta naselbinski najdbi, 81 je posamičnih najdb iz grobiščnih kompleksov ali pa so konteksti neznani (*pril.* 1).

Že Egg je jagode v obliki ovnove glavice z območja Slovenije časovno opredelil v mlajše faze starejše železne dobe in celo v mlajšo železno dobo. Po lokalni relativni kronologiji za dolensko halštatsko kulturno skupino so se pojavile v stopnji certoških fibul in so ostale v uporabi še v stopnji negovskih čelad (tj. od konca 6. do konca 4. st.

pr. n. št.).⁴ V Novem mestu v Kandiji⁵ je bila ena taka jagoda odkrita tudi v grobu iz latenske dobe, zanjo pa se domneva, da jo je v njem pokopana oseba morda podedovala.⁶

Thea Elisabeth Haevernick in pozneje Borut Križ s soavtorji so v svojih študijah nakazali, da bi stilska podobnost in razprostranjenost teh jagod ter množica steklenih najdb nasploh pričali o njihovem izdelovanju v lokalni delavnici nekje na območju današnjega Novega mesta.⁷ Čeprav so jih najbrž izdelovali lokalno, pa novi izsledki kažejo, da so stekleni ingoti oz. steklena masa verjetno prišli z levantskega območja ali morda Egipta. Nedavne analize PIXE, PIGE steklenih najdb iz starejše železne dobe z območja Dolenjske so namreč pokazale, da gre za natronsko steklo, najbližji viri za zmes natrijevega karbonata in bikarbonata pa so v Egiptu in na Bližnjem vzhodu,⁸ kar dodatno pritrjuje hipotezi Markusa Egga, da so jagode v obliki ovnove glavice na Dolenjskem navdihnili starejši vzhodnosredozemski in egipčanski vzori.⁹

Večina tovrstnih jagod z območja Dolenjske je steklenih, le pet je jantarnih.¹⁰ Par jantarnih primerkov je bil pridan v grob VI/4 na Kapiteljski njivi v Novem mestu, drug tak par je znan iz stiškega groba 5/11, oba pa sta datirana v čas 5.–4. st. pr. n. št.¹¹ Še en jantarni primerek je posamična najdba

⁴ *Ib.*, 532–535. Za relativno kronologijo glej Teržan 2008, 273–293.

⁵ V članku uporabljam najdiščno ime Kandija v Novem mestu, ker je širše uveljavljeno kot Znančeve njive, ki se v objavah redkeje pojavlja. Najdišče je pod imenom Znančeve njive zabeleženo v spletni podatkovni zbirki ARKAS in nekaterih drugih objavah (npr. *ANSI* 1975; Dular, Tecco Hvala 2007).

⁶ Gr. 56; Križ 2001, 164, kat. št. 542; Egg 2010, 533–534.

⁷ Haevernick 1974; Križ, Turk 2003, 78; Bakarić, Križ, Šoufek 2006, 11; Egg 2010, 534.

⁸ Šmit, Laharnar, Turk 2020.

⁹ Egg 2010, 535–539.

¹⁰ *Ib.*, 532.

¹¹ Novo mesto – Kapiteljska njiva, gr. VI/4; Križ, Turk 2003, 99, kat. št. 84; Bakarić, Križ, Šoufek 2006, 186, kat. št. 269; Stična, gr. 5/11; Kruh 2008, 99.

¹ Egg 2010, 539.

² Frie 2017.

³ Egg 2010.

iz gomile VI v Stični.¹² Edina bronasta jagoda v obliki ovnove glavice s tega območja izvira iz groba VII/1 na Brezju pri Trebelnem.

Tovrstne jagode lahko pretežno pripišemo ženskam (*sl.* 3), kajti od spolno opredeljivih kontekstov jih 68 izvira iz 12 ženskih grobov.¹³ Število jagod v posameznih grobovih je zelo različno: v 52 % grobov je bila pridana po ena taka jagoda, v 31 % pa po pet ali več skupaj.

Tipologijo zanje je predložil že Egg; ločeval je med večjimi (do 2,3 cm dolge) in manjšimi jagodami (v povprečju 1,5 cm dolžine), slednje je nadalje razdelil v dve skupini – eno predstavljajo jagode valjaste oblike z izstopajočimi pecljatimi očesi, drugo pa bolj kroglaste z očesi, ki so bila verjetno oblikovana s sekundarno toplotno obdelavo.¹⁴ V tem prispevku predlagana tipologija je bolj podrobna in nekoliko drugačna od Eggove, uporabna pa je tudi v primerih, ko so jagode le fragmentarno ohranjene in ko ni mogoče ugotoviti, ali so bile toplotno obdelane ali ne. Poleg velikosti in oblike se zdi merodajna tudi barvitost, ločevati jih je mogoče na enobarvne in večbarvne, med temi pa še na jagode, ki imajo očesa in nosnice iz dveh, treh ali štirih plasti stekla (glej *pril.* 1).

¹² Wells 1981, 80, 213, Fig. 161i, v prvotni objavi je jagoda napačno označena kot steklena.

¹³ Ob tem je treba omeniti, da se ne sklicujem na biološko določen spol, ker se zaradi kisle zemlje v tej regiji kostni ostanki redko ohranijo. Spolna pripadnost je zato opredeljena na podlagi grobnih pridatkov. V redkih primerih ohranjenih kosti pa je osteološka analiza potrdila korelacijo med določenimi predmeti in spolom pokopane osebe oziroma je pokazala, da se biološki in po pridatkih opredeljena spolna pripadnost ujemata, se pravi, da so bili pridatki večinoma razporejeni po binarnem principu (Dolinar-Osole 1956; Gabrovec 1956; 2006; Angel 1968; Hencken 1978; Teržan 1985; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004). Študija upodobitev živali v dolenjski halštatski kulturi vključuje številne predmete, na katere se pogosto opira opredelitev spola pokopane osebe (npr. zapestnice in jagode; prim. Teržan 1985; 2008; Tecco Hvala 2012, 376–384). V izogib krožnemu sklepanju pri prepoznavanju spola pokopanih oseb se opiram na bolj konservativen sklop predmetov, in sicer na orožje, obrambne oprave, britve in brusne kamne kot verjetne označevalce moškega spola (Teržan 1985; 2008, 233–245; Tecco Hvala 2012, 137–143, 341) ter na uhane in lasne obročke, nanožnice in tkalske pripomočke za ženskega (Tecco Hvala 2007; 2012, 290, 332–333). V primerih, ko so v grobu pridatki, značilni za moški in ženski spol, ga obravnavam kot dvojni pokop; če ne vsebujejo nobenega pokazatelja spola, pa kot neopredeljenega. Za podrobnejšo diskusijo o tem glej Frie 2017, 76–80.

¹⁴ Egg 2010, 529–531.

Tip 1: velike jagode (vsaj 2 cm ali večje).

Tip 2: enobarvne jagode (v povprečju velike 1,5 cm).

Tip 3: večbarvne jagode:

varianta 3a. z dvoplastnimi očesci in nosnicami:

– 3a.i. z izstopajočimi očesci in nosnicami (toplotno neobdelane);

– 3a.ii. s ploskimi ali okroglimi očesci in nosnicami (toplotno obdelane);

varianta 3b. s triplastnimi očesci:

– 3b.i. z izstopajočimi očesci in nosnicami (toplotno neobdelane);

– 3b.ii. s ploskimi ali okroglimi očesci in nosnicami (toplotno obdelane);

varianta 3c. s štiriplastnimi očesci:

– 3c.i. z izstopajočimi očesci in nosnicami (toplotno neobdelane);

– 3c.ii. s ploskimi ali okroglimi očesci in nosnicami (toplotno obdelane).

Jagode tipa 1 zaznamuje poleg velikosti tudi njihova raznolikost; ta tip je doslej znan zgolj iz Novega mesta. Jagode tipa 2 so zastopane v manjšem številu v Stični, na Vinkovem vrhu in Kapiteljski njivi v Novem mestu, prednjači pa Valična vas s 35 primerki. Pri tipu 3 ni povsem jasno, ali obstajajo med variantami 3a, 3b in 3c pomenljive kronološke ali prostorske razlike ali pa je plastovitost očesc in nosnic zgolj slogovna izbira. Večja korelacija med toplotno obdelavo ter tri- in štiriplastnimi očesci in nosnicami se kaže pri variantah 3b in 3c; znaki sekundarne toplotne obdelave so opazni pri 25 primerkih variant 3b.ii in 3c.ii in le pri dveh jagodah variante 3b.i¹⁵ ter eni variante 3c.i.¹⁶

Koncentracija različnih tipov je očitna v Novem mestu, kjer so bile najdene vse variante, z izjemo 3c.i, kar govori v prid domnevi, da je bilo tu središče izdelovanja jagod v obliki ovnove glavice. Odkrite so bile pravzaprav le v dveh gomilah – V in VI na Kapiteljski njivi. Po velikem številu jagod tipa 2 po drugi strani prednjači Valična vas, kar bi lahko bil pokazatelj, da je bil ta tip jagod izdelan kje drugje ali pa da je njihova distribucija potekala po drugih mrežah kot pri ostalih tipih jagod v obliki ovnove glavice.

¹⁵ Triplastna očesca in nosnice brez toplotne obdelave imata jagodi iz groba V/40 na Kapiteljski njivi v Novem mestu (Dolenjski muzej P2503).

¹⁶ Jagoda s štiriplastnimi očesci in nosnicami brez toplotne obdelave je znana iz Vinice – Stražni dol, gr. 122 (Peabody Museum of Archaeology and Ethnology PM 40-77-40/10977).

V grobovih z več tovrstnimi jagodami skupaj so te, razen v treh primerih, različnih tipov. Dva ali več tipov skupaj je zastopanih v desetih grobovih. Ta heterogeni zbir sestavlja več parov ali skupkov takih jagod, pri čemer ni jasno, ali je bila ta heterogenost zaželena in izkazuje različne mreže distribucije ali delavnice ali pa je šlo za njihovo postopno akumulacijo (npr. da so jih ženske z leti pridobile več, se pravi, starejše ko so bile ženske, več raznovrstnih jagod so zbrale), vendar bi bilo treba ta vzorec še preučiti.

Pomembnost ovac

Če izvzamemo jagode v obliki ovnove glavice, so druge upodobitve teh živali na Dolenjskem presenetljivo redke. Na Magdalenski gori je med rekonstruiranimi pridatki groba 2/b par samostrelnih fibul z zaključkom noge v obliki naprej gledajoče ovnove glavice, še ena podobna je na tem najdišču zabeležena v grobu X/48.¹⁷ Ovca/oven je upodobljen samo še na dveh bronastih situlah, ena izvira z Rebri na Vačah, iz groba 1881/1,¹⁸ druga s Kapiteljske njive v Novem mestu, iz groba III/12,¹⁹ znan pa je tudi nenavaden keramični rhyton v podobi ovna iz groba IV/47 v Stični.²⁰

Ta maloštevilni korpus upodobitev ovac/ovnov, če odštejemo jagode, otežuje interpretacijo njihovega pomena. Zdi se, da so imeli predvsem ovni ritualno funkcijo kot žrtvene živali. Na situli iz novomeškega groba III/12 je upodobljen moški z ovco na povodcu, podoben prizor je tudi na situli z Vač, na kateri ovnu sledi moški s sekiro. Drugačne vrste dokaz za žrtvovanje ovac so živalski ostanki drobnice v grobovih.²¹

Poleg tega se ovnom pripisuje simbolni pomen plodnosti v železni dobi v jugovzhodnih Alpah. To domnevo utemeljuje Hrvoje Potrebica z najdbami steklenih in jantarnih jagod v obliki ovnove glavice v ženskih grobovih z območja Hrvaške ter oblikami posod v njihovi podobi, kot so askoi in druge.²² Vendar ne pojasni, čemu naj bi bili simbol plodnosti. Brez utemeljitve povezav med simboliko plodnosti in ženskami tvegamo redukcijo vloge žensk v tedanjih

družbah zgolj na rojevanje.²³ Četudi bi bili povezani z žensko rodnostjo, ostaja odprto vprašanje, zakaj prav ovce oziroma še posebno ovni.

Mitja Guštin in Pasko Kuzman v upodabljanju ovnov prav tako prepoznava idejo plodnosti, a jo povezujeta z moško plodnostjo in rodnostjo čred, široko razprostranjenost upodobitev ovnov v južni Evropi pa z mitom o zlatem runu in argonavtih.²⁴

Omeniti kaže, da je v upodobitvah mnogokrat težko razločevati ovne od ovc ali skopljenih samcev. Ovni so najbolj izrazito prepoznavni po morfologiji rogov, v upodobitvah imajo nazaj pomaknjene rogove, ki se ovijajo okoli ušes oz. z naprej štrlečimi konci, medtem ko so rogovi pri ovcah sabljaste oblike in niso ukrivljeni naprej kot pri ovnih. Rogati so bili verjetno tudi skopljeni samci, vendar so jim rogovi rasli počasneje in niso bili tako robustni kot pri ovnih.

Povsod po jugovzhodni Evropi so imeli tako ovni kot ovce v tej dobi običajno rogove, a so očitno obstajale tudi variacije, kot kaže arheozoološki zbir z gradišča Cvinger nad Virom pri Stični, v katerem so bili prepoznani tudi neobičajni ostanki ovc brez rogov.²⁵ Če rogovi niso ohranjeni, je prepoznavanje spola živali in razlikovanje med ovnom in skopljenim samcem toliko težje, kar enako velja za njihove upodobitve. Številne ovce se v ikonografiji enači z ovni, tudi tu obravnavanim jagodam se enoznačno pripisuje oblika ovnove glavice.

Pogostost teh jagod se sklada z zastopanostjo ovc v arheozoološkem zbiru z dolenjskih utrjenih naselij iz halštatske dobe,²⁶ v okviru katerega so druga ali tretja najpogostejša živalska vrsta,²⁷ kar kaže na njihovo pomembnost v lokalni samooskrbi kot vira pridelave mesa, mleka, kože in volne.

Podrobnejši podatki o kostnih ostankih ovac so na voljo s prej omenjenega gradišča Cvinger nad Virom pri Stični. Čeprav v večini primerov ni bilo možno določiti biološkega spola, kar bi omogočilo uvid v demografsko sliko čred ter pomen molže in pridobivanja volne v odnosu do mesa, pa so bili ugotovljeni ovni in ovce pa tudi skopljeni samci.²⁸

²³ Conkey, Spector 1984; Wylie 2002, 185–199; Brumfiel 2006.

²⁴ Guštin, Kuzman (v pripravi).

²⁵ Bökönyi 1974; Bökönyi 1994, 197.

²⁶ Bartosiewicz 1991; 1996; Bökönyi 1994, 196.

²⁷ V arheozooloških analizah običajno ni mogoče razločevati kostnih ostankov ovc od kozjih (Boessneck 1969; Prummel, Frisch 1986; Zeder, Lapham 2010; Salvagno, Albarella 2017), zato je težko ugotoviti, ali drugo mesto pripada ovcam in tretje kozam ali obratno.

²⁸ Bökönyi 1994, 197.

¹⁷ Hencken 1978, 74, 260, Fig. 298; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 29, t. 9.

¹⁸ Laharnar, Turk 2017, 100–101, Fig. 111; Frie 2020; Murgelj 2020.

¹⁹ Križ 1997, 24–28, App. 3.

²⁰ Wells 1981, 66, 184, Fig. 101.

²¹ Frie 2020.

²² Potrebica 2012, 13–14.

Čeprav so ti živalski ostanki večidel opredeljeni v mešano kategorijo ovce/koze, pa analize starostnih profilov nakazujejo, da so ovce prvenstveno gojili za mleko in volno in manj za meso, saj so jih zaklali v starosti, ko so imele manjšo kulinarično vrednost.²⁹

Bistvena lastnost, po kateri se ovce razlikujejo od drugih domačih živali, je njihovo runo, ki se uporablja kot surovina za izdelavo tkanin. Ker so tkanine hitreje propadajoč material, so v arheoloških kontekstih redko izpričane in v interpretacijah teh morda celo prezrte.³⁰

Volna in ženske

Pomen izdelovanja tkanin v lokalnem gospodarstvu poudarjajo pogoste najdbe predilnih vretenc v grobnih in naselbinskih kontekstih in malo manj pogoste najdbe uteži za statve in šivank. Nedavne raziskave predrimskega tekstila kažejo, da so ljudje v starejši železni dobi poznali dokaj zapletene vzorce ter načine tkanja in barvanja tkanin.³¹

Večina tekstilnih najdb iz tistega časa je znana iz Sredozemlja³² ter rudnikov soli v Hallstattu in Dürrenbergu.³³ Bolj redki ostanki tkanin z območja Slovenije nakazujejo, da je bilo tudi tu prisotno znanje izdelovanja visokokakovostnih tkanin. Nedavna analiza ohranjenega ostanka tkanine iz groba 1/6 v Pleški hosti na Molniku kaže na zelo fino tkanje v vezavi koničastega kepra; preja debeline 0,2 mm z gostoto od 28 do 32 niti na cm pa uvršča to tkanje med najfinejše izdelke na območju vzhodnohalštatske kulture.³⁴ Drugi ohranjeni ostanki tkanin z območja Slovenije imajo gostoto od 20 do 22 niti na cm.³⁵ Visoka kakovost na tem območju izdelanega tekstila in pogoste najdbe tkalskih in predilskih pripomočkov v naseljih in grobovih pričajo, da je bila izdelava tkanin pomembna lokalna obrt in da so tkanine imele v obtoku med elito bržkone tudi prestižno in tržno vrednost.³⁶

Da je bilo predenje in tkanje volne domena žensk, pričajo najdbe predilnih vretenc in tkalskih uteži pretežno v ženskih grobovih, kot tudi ikonografski motivi, znani z Apeninskega polotoka,³⁷ kot denimo na tronu iz groba 89 v Verucchio, ki prikazuje predenje in tkanje,³⁸ ali na bronastem zvoncu iz Bologne – Tomba degli Ori, okrašenem v stilu situlske umetnosti s prizori žensk visokega sloja, ki mikajo volno in jo predejo v niti ter tkejo na dvonadstropnih statvah (*sl.* 5).³⁹ Predice in tkalke so prav tako upodobljene na lončeni posodi iz gomile 27 v Sopronu – Várhely na Madžarskem (*sl.* 6),⁴⁰ medtem ko so takšne upodobitve v jugovzhodni Evropi redke, kar še ne pomeni, da se tudi tamkajšnje ženske niso ukvarjale z izdelovanjem tekstila.⁴¹ Verjetno ne gre zgolj za upodabljanje preprostih ženskih opravil, temveč za dejavnost, ki je bila tesno povezana z izkazovanjem prestiža, obdarovanjem med elito in z diplomacijo, predstavljala je nemara tudi pomembno ritualno dejavnost z bogatimi simbolnimi konotacijami.⁴²

Ta različna pričevanja kažejo na korelacijo med ženskami, tekstilom in ovcami. Kot je bilo že prej omenjeno, je bilo na območju dolenske halštatske kulture najdenih 68 jagod v obliki ovnove glavice v 12 ženskih grobovih, h katerim lahko prištejemo še pet primerkov iz treh dvojnih grobov, ki so vsebovali moške in ženske pridanke, medtem ko so znani samo trije moški grobovi, v katerih je bilo skupno odkritih 12 takih jagod – enajst steklenih in ena bronasta. V skupnem seštevku jagod iz grobnih kontekstov predstavljajo moški grobovi zgolj 12 %, ženski pa 65 %. Tudi keramični rhyton v podobi ovna iz groba IV/47 v Stični naj bi bil pridan ženski osebi.⁴³ Po drugi strani so iz gomil na Magdalenski gori in Grofovih njivah pri Drnovem znani živalski ostanki ovc/koz.⁴⁴ V grobu 4 z Grofovih njiv je bila najdena kost zadnje okončine ovce/koze, od drugih pridatkov pa lončenina, tri

²⁹ Ib., 202; Green 1992, 11.

³⁰ Gillis, Nosch 2007.

³¹ Bender Jørgensen 2005; Bichler et al. 2005; Gleba 2007; 2009; Gleba, Mannering 2012; Rast-Eicher, Bender Jørgensen 2013; Grömer 2016; Grömer, Saliari 2018.

³² Prim. Gleba 2008; 2014b.

³³ Prim. Ryder 1990; Bichler et al. 2005; Stöllner 2005; Grömer, Stöllner 2011; Grömer 2012; Grömer et al. 2013; Grömer, Saliari 2018.

³⁴ Grömer, Tolar, Kostajnsšek 2017.

³⁵ Bender Jørgensen 2005, kat. št. 98 in 114; Grömer, Tolar, Kostajnsšek 2017, 217–218; Grömer et al. 2018, 458–459.

³⁶ Nash Briggs 2003; Grömer 2017.

³⁷ Bonfante 1985; Eibner 1986; 2005; Barber 1991; 1994; Teržan 1996; 2004; Primas 2007; Gleba 2009; Huth, Kondziella 2017.

³⁸ Gleba 2008, 28–29; Gleba 2009, 69–70, Fig. 1.

³⁹ Bonfante 1985, 280–281, 283; Bonfante 2011, 207, Fig. 2.

⁴⁰ Teržan 2004, 223, Fig. 2; Gleirscher 2009, 217, Fig. 8; Bonfante 2011, 206, Fig. 1.

⁴¹ Rebay-Salisbury 2016, 110–136, 223–225, 250.

⁴² Npr. Eibner 1986; 2005; Teržan 1996; Rebay-Salisbury 2016, 223–225.

⁴³ Wells 1981, 66, 184, Fig. 101.

⁴⁴ Iz analize so izključeni tisti živalski ostanki, ki so bili natančneje opredeljeni kot kozji, vključeni pa so tisti, ki so opredeljeni kot ostanki drobnice (ovca/koza).

certoške fibule, dva obročka, del pasne spone in železna puščična ost, kar kaže na moški pokop.⁴⁵ Od dveh magdalenskogorskih grobov z živalskimi ostanki drobnice je grob 13/163⁴⁶ verjetno ženski, medtem ko groba VII/29⁴⁷ ni mogoče pripisati določenemu spolu. Grob 13/163 je vseboval še koščeno iglo in predilna vretenca, kar podkrepljuje pomenljivost povezave ovc z izdelavo tkanin. Povezave med ženskami in živalskimi ostanki ovc/koz so zaznavne tudi v drugih sočasnih kulturah na območju srednje Evrope. Nils Müller-Scheeßel in Peter Trebsche ugotavljata, da se v Hallstattu med pridatki v ženskih grobovih pojavljajo ostanki ovc/koz, v moških pa so bili pridani kosi svinjine.⁴⁸

Jagode v obliki ovnove glavice in tekstilni pripomočki

Da bi ovrednotili potencialno korelacijo med upodobitvami ovac in izdelovanjem tekstila, smo analizirali še prisotnost predilnih vretenc in tkalskih uteži med pridatki obravnavanih grobov (*pril.* 2). Devet grobov z jagodami v obliki ovnove glavice, to je tretjina primerov, je vsebovalo tudi pripomočke za izdelovanje tekstila – v osmih primerih predilna vretenca in v enem še dve uteži za statve. A je pomenljivost 31-odstotne korelacije odvisna od tega, kako pogosto so v grobovih z obravnavanega območja pridani predilski/tkalski pripomočki. S tem namenom so bili podrobneje analizirani podatki z objavljenih izkopavanj na Kapiteljski njivi v Novem mestu,⁴⁹ ki je obsežno in dobro raziskano najdišče z veliko koncentracijo jagod v obliki ovnove glavice in kjer je bilo v bližini verjetno tudi proizvodno središče.

Skoraj četrtnina grobov iz objavljenih gomil na Kapiteljski njivi vsebuje pripomočke za izdelavo tekstila (*sl.* 7). Potemtakem je 31-odstotni delež grobov z jagodami v obliki ovnove glavice in predilnimi/tkalskimi pripomočki celo nekoliko večji od pričakovanega, če med tema zvrstema predmetov ne bi bilo pomenljive korelacije. To povezavo podpirajo še drugi sočasni grobovi z upodobitvami ali živalskimi ostanki drobnice. Kot že omenjeno, je stiški grob IV/47 z rhytonom v podobi ovnove

glave vseboval predilno vretenca,⁵⁰ grob 13/163 s Prelog na Magdalenski gori z živalskimi ostanki ovce/koze je poleg tega vseboval še šivanko,⁵¹ predilno vretenca je bilo tudi v grobu 1881/1 z Rebrina Vačah, v katerem je bila najdena bronasta situla z upodobitvijo ovna kot žrtvene živali poleg drugih pridatkov, značilnih sicer za moške pokope.⁵² Ne nazadnje sta na Špičastem hribu ležala jagoda v obliki ovnove glavice in predilno vretenca v isti naselbinski plasti nedaleč narazen (sonda 1, plast 2).⁵³

Četudi ti primeri še ne dokazujejo pomenljivosti povezav med upodobitvami ovac/ovnov in izdelovanjem tekstila, so zagotovo zelo sugestivni. V grobnih kontekstih so imele jagode v obliki ovnove glavice podobno funkcijo kot predilna vretenca – obe vrsti predmetov pa se implicitno navezujeta na volno in izdelavo tkanin⁵⁴ ter glede na kontekste, opredeljene po spolu, implicirata tudi povezavo žensk s tekstilno obrtjo. Enakega pomena pa ni mogoče pripisati jagodam v obliki ovnove glavice, najdenim v treh moških grobovih – dveh na Kapiteljski njivi⁵⁵ in enem z Brezja pri Trebelnem.⁵⁶ Slednjemu je pripisana bronasta taka jagoda, ki je bila sekundarno predelana iz zaključka noge figuralne fibule in morda ni imela enake simbolne konotacije kot stekleni primerki; tudi sicer je ta grobni inventar dokaj neobičajen. Jagodi v obliki ovnove glavice iz obeh moških grobov s Kapiteljske njive pa sta stekleni in podobni tistim iz ženskih grobov, kar bi kazalo na to, da take jagode niso omejene zgolj na ženski spol. Ob tem je možnih več razlag, kot denimo, da sta bila ta moška na neki način povezana z izdelovanjem tekstila ali z ovcami in z njihovimi produkti ali pa da sta bili jagodi darilo njihovih žalujočih žena. Ob tem je zanimivo, da gre za grobova z območja Novega mesta, kjer naj bi bilo izdelovalno središče teh jagod, zato je prav tako možna razlaga, da sta bila povezana z njihovo izdelavo.⁵⁷

⁵⁰ Wells 1981, 66, 184, Fig. 101. Ob tem kaže opomniti, da gre za grobno celoto iz Mecklenburške zbirke, ki jo je treba obravnavati s previdnostjo glede na burno preteklost te zbirke – glej Božič 2009; Tecco Hvala 2012, 28.

⁵¹ Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 78–79, t. 123–124.

⁵² Božič 2015; Dular 2016, 92.

⁵³ Dular, Pavlin, Tecco Hvala 2003, 175.

⁵⁴ *Sensu* Peirce 2012: upodobitve ovac/ovnov posredno kažejo na volno in tekstil in so z njima logično povezane.

⁵⁵ Gr. VII/28 in XIV/41: Križ, Stipančić, Škedelj Petrič 2009, 257; Križ 2013, 126, 128, 198–199, t. 52–53.

⁵⁶ Gr. VII/1: Kromer 1959, 61, t. 20; 21; Dular, Križ 1990, 538.

⁵⁷ Dokazov za pripisovanje steklarske dejavnosti določenemu spolu sicer ni na voljo.

⁴⁵ Pavlovič 2014, 493–4.

⁴⁶ Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 78–79, t. 123–124; Tecco Hvala 2012, 31, 90, Fig. 36.

⁴⁷ Hencken 1978, 56; Tecco Hvala 2012, 30, 90, Fig. 36.

⁴⁸ Müller-Scheeßel, Trebsche 2007.

⁴⁹ Križ 1997; 2000; 2013.

Družbeni kontekst jagod v obliki ovnove glavice

Ob predpostavki, da so bile jagode v obliki ovnove glavice označevalci tekstilne dejavnosti, se je ta funkcija potemtakem izkazovala prvenstveno skozi osebni nakit, kot so ogrlice. Te se pretežno pojavljajo v ženskih grobovih, v njih pa glavino zoomorfni upodobitev predstavljajo prav jagode v obliki ovnove glavice.⁵⁸ Pojavljajo se v nizih skupaj z drugimi oblikami steklenih in jantarnih jagod (glej *pril.* 2), kar bi pomenilo, da so bile ogrlice nekakšno sredstvo/medij razkazovanja blagostanja. Nemara je bila prav vizualizacija bogastva namen barvitega okrasja, ki izkazuje uporabo raznobarnega stekla in tudi dokaj zapletene steklarske postopke.⁵⁹ Tudi oddaljeni izvor steklene mase bi lahko bil kazalnik bogastva in dostopa do mrež trgovanja/menjave na dolge razdalje.⁶⁰ Temu prav tako pritrjujejo jagode iz jantarja, ki je tujerodna tvarina s svojskimi lastnostmi.⁶¹

Jagode v obliki ovnove glavice se na obravnavanem območju na splošno pogosto pojavljajo skupaj z jantarnimi najdbami. Od 29 zanesljivih grobnih celot s tovrstnimi okrasnimi predmeti jih je kar 22 vsebovalo tudi jantar (76 %). Če je bilo posedovanje teh jagod povezano s funkcijo v elitni tekstilni dejavnosti, bi lahko sklepali, da je prav ta dejavnost omogočala ženskam dostop do uvoženih predmetov bodisi z neposrednim trgovanjem s tekstilom bodisi prek mrež obdarovanja, po katerih je potekala izmenjava tekstilnih in drugih luksuznih izdelkov med elito.

Prav tako bi bilo možno, da je razkazovanje jagod v obliki ovnove glavice posredno ali neposredno označevalo poreklo njihovih lastnic, razprostranjenost teh jagod pa bi tako kazala na mobilnost žensk med lokalnimi skupnostmi oziroma na eksogamne poroke.⁶² V Novem mestu, kjer se domneva izdelovalno središče jagod v obliki ovnovih glavice, je opazna njihova koncentracija v gomilah V in VI na Kapiteljski njivi. Glede na to, da so gomile interpretirane kot posamezne družinsko-rodovne skupnosti,⁶³ bi lahko v teh

dveh novomeških gomilah videli središče širitve mreže družinskih povezav.

Razprostranjenost obravnavanih jagod odseva tesne vezi Novega mesta s Stično, Magdalensko goro, Valično vasjo in Vinkovim vrhom (glej *sl.* 2). Povezava med Novim mestom, Stično in Magdalensko goro se zdi logična, saj gre za tri največja in najpomembnejša železnodobna središča v tej regiji. Stroškovna analiza razdalj med dolenjskimi halštatskimi naselji je pokazala, da je glavna pot v smeri sever–jug potekala od Magdalenske gore do Stične in naprej proti Novemu mestu, druga pomembna pot v Novo mesto pa je vodila mimo Valične vasi in Vinkovega vrha.⁶⁴ Teh najdišč na zahodnem delu Dolenjske pa niso povezovalle regionalne poti in geografska lega, temveč tudi njihov domnevno skupen obrambni sistem,⁶⁵ o čemer naj bi pričali bojvniški grobovi in najdbe iz certoške in negovske stopnje na najdiščih vzdolž reke Krke do Savske ravnine, kjer so bile morda nameščene celo vojaške posadke.⁶⁶ Če to drži, bi lahko dodatno pripomoglo h krepitvi tesnih stikov med temi kraji in k menjavi izdelkov, tudi jagod v obliki ovnove glavice, bodisi kot trgovskega blaga bodisi z mobilnostjo žensk, ki so jih posedovale.

Iz vsega tega je razviden večplasten pomen jagod v obliki ovnove glavice v dolenjski halštatski kulturi, ki med drugim kažejo na ekonomske vidike identitete žensk v tedanji družbi in na njihovo vpetost prek tekstilnih izdelkov v trgovske/menjalne mreže na dolge razdalje.⁶⁷ V halštatski dobi je elitna ali diplomatska izmenjava daril veljala za pomemben vidik ne le pri navezovanju družbenih stikov z oddaljenimi skupnostmi, temveč tudi kot izkazovanje bogastva in moči. V te mreže menjav na dolge razdalje, ki so jih domnevno nadzorovali moški, kar jim je dajalo tudi družbeno veljavo, pa niso bili vključeni zgolj importi, ki jim je bilo doslej v raziskavah namenjeno več pozornosti.⁶⁸ Pomembno vlogo so imeli tudi izvozni izdelki, kot so visokokakovostne tekstilije, ki so morda podeljevale poseben družbeni status in ekonomsko moč ženskam, ki so jih izdelovale.

⁵⁸ Frie 2017, 195–198.

⁵⁹ Križ, Turk 2003; Križ, Guštin 2015.

⁶⁰ Helms 1993; Šmit, Laharnar, Turk 2020.

⁶¹ Helms 1993; Grimaldi 1996, 144; Bakarić, Križ, Šoufek 2006, 13–21; Causey 2011, 37–41.

⁶² Za diskusijo o železnodobni ženski mobilnosti v srednji Evropi glej Arnold 2005 in Oelze et al. 2012.

⁶³ Gabrovec 1966; 1987; Teržan 2008; Tecco Hvala 2012.

⁶⁴ Dular, Tecco Hvala 2007, 191–196, 220–222.

⁶⁵ Zahvaljujem se Boštjanu Laharnarju, kustosu v Narodnem muzeju Slovenije, ki me je opozoril na povezave med temi najdišči.

⁶⁶ Tecco Hvala 2012, 142–143, 381; Tecco Hvala, Škvor Jernejčič 2017, 129–130.

⁶⁷ Nash Briggs 2003; Gleba 2009; 2014a; Bonfante 2011; Grömer 2017.

⁶⁸ Frankenstein, Rowlands 1978; Gosden 1985; Dietler 1990; Helms 1993; Arafat, Morgan 1994; Tacla 2008.

Zaključek

Če zaključimo, pomen upodobitev ovac/ovnov je verjetno polivalenten in osvetljuje vsaj dva pojava. Zooarheološki podatki iz naselbinskih kontekstov, ostanki tkanin in pripomočki za predenje in tkanje kažejo, da je bila izdelava tkanin pomemben vidik lokalnega gospodarstva za pokrivanje domačih potreb, medtem ko bi lahko bil visokokakovostni tekstil namenjen trgovanju in menjavi ali kot diplomatsko sredstvo. Korelacija med pripomočki za izdelovanje tekstila in ženskimi grobovi ter ikonografijo kaže, da je bila to prvenstveno ženska dejavnost z ekonomsko in simbolno vrednostjo, katere odsev je mogoče videti tudi v jagodah v obliki ovnovne glavice, zastopanih v ženskem nakitu.

Po drugi strani je pomenljiva osrednja vloga Novega mesta v proizvodnji in distribuciji jagod v obliki ovnovne glavice. Njihova razprostranjenost osvetljuje mrežo stikov in menjave med lokalnimi skupnostmi na zahodnem obrobju dolenske halštatske skupine v poslednjih fazah starejše železne dobe. Ključno vlogo v tej mreži pa so igrala večja naselja vzdolž poti sever–jug, to so Stična, Magdalenska gora in Novo mesto.

Prav tako je možno, da so se jagode v obliki ovnovne glavice razširile z mobilnostjo žensk. Morda

so te skupnosti na zahodni meji Dolenske krepile medsebojne stike s porokami oz. prek sorodstvenih vezi. Potemtakem bi v razprostranjenosti jagod v obliki ovnovne glavice lahko videli odsev mreže mobilnosti žensk in njihovih družin. V družbeno-ekonomskih omrežjih starejše železne dobe lahko ženskam pripišemo pomembno vlogo, ki smo jo v kontekstu dolenske halštatske kulture poskušali osvetliti skozi prizmo jagod v obliki ovnovne glavice.

Prevod: Sneža Tecco Hvala

Adrienne C. Frie
University of Wisconsin-Oshkosh
Department of Anthropology, Global Religions,
and Cultures
Harrington Hall 303b
800 Algoma Boulevard
Oshkosh, WI 54901
USA
friea@uwosh.edu

Site	Context	# RHB	Bead Material	Typological Identification	Museum Inv. No.	Original Publication
Magdalenska gora – Preloge	Grave 13/97	11	Glass	3a.ii, 3b.ii, 3c.ii	NHMW 27727, 27728	Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 154, Pl. 100
	Grave IV/34	1	Glass	3a	PM 34-25-40/8278	Hencken 1978, 24, 125, Fig. 75
Magdalenska gora	Unknown	5	Glass	3a.ii, 3c.ii	NHMW 55464	Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 171, Pl. 146
Vintarjevec	Grave 2	14	Glass	3a, unident. (fragmentary)	NMS P 6681	Starè 1953, 266, Pl. IV
Stična	Grave 5/11	2	Amber	N/A	NMS P 14587, P 14717	Gabrovec 2006, 139–140, 390, Pl. 116
	Grave V/8	1	Glass	3c.ii	PM 40-77-40/13611	Wells 1981, 69, 192, Fig. 119
	Grave VI/12	12	Glass	3, 3a, 3a.ii, 3b.ii	PM 40-77-40/13722	Wells 1981, 74–75, 203 Fig. 143
	Tum. VI/stray find	1	Amber	N/A	PM 40-77-40/13818	Wells 1981, 80, 213, Fig. 161
	Grave VII/1	1	Glass	3a.ii	PM 40-77-40/13819	Wells 1981, 80, 215, Fig. 163
	Tumulus between Stična & Šentvid	1	Glass	3c.ii	NMS P 11880	Gabrovec 2006, 217, 464, Pl. 189
	Unknown – Fedran Collection	8	Glass	Unknown	Private Collection	Slabe 1982, 151–152
	Unknown	3	Glass	2	RGZM 36923, 36924	Gabrovec 2006, 213–214, 462, Pl. 187
Medvedjek	Grave I/17	7	Glass	3b.ii, 3c.ii, unident. (poor preserv.)	DM P 4758	Breščak 1982, 157, 158, Fig. 25
Valična vas	Unknown	36	Glass	2, 3b.ii	NMS P 6998b, P 12438–12440	Teržan 1973, 670–671, Pls 11
Špičasti hrib	Trench 1/Layer 2	1	Glass	3b.ii	NMS P 23058	Dular, Pavlin, Tecco Hvala 2003, 192, Pl. 7
Volčje njive	Stray find above graves 3 & 4	1	Glass	Unidentifiable (missing)	DM P 84	Gabrovec 1956, 90, 118, Pl. XXII
Brezje pri Trebelnem	Grave VII/1	1	Bronze	N/A	NHMW 33920	Kromer 1959, 22–23, Pl. 20
Vinkov vrh	Unknown	17	Glass	2, 3a.i	NMS P 2172	Stare 1964–1965, 233, Pl. 20
Novo mesto – Kandija	Grave IV/3	1	Glass	1	DM P 270	Knez 1986, 89, Pl. 36
	Grave 56	1	Glass	3	DM P 3637	Križ 2001, 164, 542
Novo mesto – Kapiteljska njiva	Grave II/24	1	Glass	3a.i	DM P 2054	Križ 1997b, 47, 101, Pl. 15
	Grave III/49	1	Glass	1	DM P 2316	Križ 1997b, 79–80, 153, Pl. 69
	Grave IV/2	1	Glass	Unidentifiable (missing)	DM P 2383	Križ 2000, 48, 88, Pl. 2
	Grave V/31	5	Glass	3a.i, 3a.ii, 3b, 3b.ii	DM P 2479	Križ 2000, 62, 106, Pl. 20
	Grave V/35	11	Glass	3a.ii, 3b.ii, 3c.ii	DM P 2498	Križ 2000, 62–65, 110, Pl. 24
	Grave V/40	2	Glass	3b.i	DM P 2503	Križ 2000, 66, 112, Pl. 26
	Tum. V/ stray find	1	Glass	3a.i	DM P 2615	Križ 2000, 83, 133, Pl. 47
	Grave VI/4	2	Amber	N/A	DM P 2665	Križ 1997a, 28
	Grave VI/16	1	Glass	1	DM P 2705	Križ 1997a, 77
	Grave VI/26	7	Glass	3a.i, 3b.ii, 3c.ii	DM P 2728	Križ 1997a, 28
	Tum. VI/stray find	1	Glass	2	DM P 2770	Križ 1997a, 90
	Grave VII/28	6	Glass	3a.i, 3b.ii	DM P 2831	Križ 1997a, 90
	Grave VIII/2	1	Glass	3c.ii	DM P 2859	Bakarić, Križ, Šoufek 2006, 189–190
	Grave XIV/41	6	Glass	1, 3, 3b.ii, unident. (poor preserv.)	DM P 4557	Križ 2013, 126, 199 Pl. 53
Grave XXXVI/20	2	Glass	3a.ii, 3c.ii	DM not yet assigned	Egg 2010: 529, 530 Fig. 3	
Vinji vrh	Unknown	4	Glass	3a.ii, 3b.ii, unident. (fragm.)	NMS P 11542	Starè 1973, 36, Pl. 42
Velike Malence	Tum./stray find	1	Glass	3	NHMW 23118	Dular 2003, 236, Pl. 59
Podzemelj – Steljnik (Grm)	Grave I/19(u)	1	Glass	3a.ii	NHMW 67253	Barth 1969, 112–113, Pl. XIV
Vinica – Stražni dol	Grave 31	1	Glass	3c.ii	PM 40-77-40/10329	Unpublished.
	Grave 82	1	Glass	3b	PM 40-77-40/10720	Unpublished.
	Grave 122	1	Glass	3c.i	PM 40-77-40/10977	Unpublished.
	Grave 237*	3	Glass	3a.ii	PM 40-77-40/11976	Unpublished.
Mengeš – Gobavica	Settlement find	1	Glass	Unknown	MM 1998/09-16	Železnikar 1999, 61
Most na Soči – Repelc	SU 3 (disturbed layer above graves and a cremation pit)	1	Glass	3a	TM 1255	Mlinar 2020, 135-136, Pl. 71: 36

App. 1: Contexts with ram's head beads.

Pril. 1: Konteksti z jagodami v obliki ovnovih glavice.

RHB = Ram's head beads / jagode v obliki ovnove glavice; DM = Dolenjski muzej; MM = Muzej Mengeš; NHMW = Naturhistorisches Museum Wien;

NMS = Narodni muzej Slovenije; PM = Peabody Museum of Archaeology and Ethnology; RZGM = Römisch-Germanisches Zentralmuseum; TM = Tolminski muzej

* This grave also contains seven bone beads that have been interpreted as zoomorphic (see Peabody Online Catalogue 40-77-40/11977); however, the most well-preserved beads have knobs where a nose would be on a ram's head bead. While aspects of these beads are similar to ram's head beads, it is unclear that these beads actually zoomorphic and so they have been excluded from this analysis. The same is true for nine amber beads from Magdalenska gora housed at the Naturhistorisches Museum Wien that are without provenience. While many aspects of the shape are similar to ram's head beads, there is a distinct knob on the tip of each bead which is distinct from the noses of ram's head beads (see Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 282 Fig. 105).

* V tem grobu je tudi 7 koščenin jagod, ki so bile interpretirane kot zoomorfne (glej Peabody Online Catalogue 40-77-40/11977); vendar imajo najbolj ohranjene med njimi izrastke, kjer je na jagodah v obliki ovnove glavice nos. Čeprav so slednjim na videz podobne, ni povsem jasno, ali gre za zoomorfno upodobitev, zato niso vključene v to analizo. Enako velja za 9 jantarnih jagod z Magdalenske gore, ki jih hrani Naturhistorisches Museum Wien in so brez znanih najdiščnih podatkov. Tudi te so podobne jagodam v obliki ovnove glavice, vendar se od njih razlikujejo po izrastku na konicah, kjer naj bi bile nosnice (glej Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 282, sl. 105).

Grave	Gender / Age	# of RHB	Belt Plate	Spear	Axe	Knife	Fibula	Glass Beads	Amber Beads	Arm Ring	Ankle Ring	Earring	Spindle Whorl	Ceramic Vessel	Bronze Vessel	Other
Magdalenska gora – Preloge 13/97	♀/A.	11					•	•	•	•		•		•		Bronze pendants, bronze sceptre
Magdalenska gora – Preloge IV/34	♀/Indt.	1					•	•	•				•			
Vintarjec. 2	♀/A.	14					•	•	•	•	•	•		•		Bronze pendants, bronze cowry shells, fragmentary iron belt clasp
Stična – Gomile, 5/11	♂♀/A.	2	•					•	•				•	•		Bronze buttons
Stična – Gomile, V/8	Indt./Indt.	1						•	•							
Stična – Gomile, VI/12b	♀/A.	12					•	•	•	•		•				Bronze ring, bone beads
Stična – Gomile, VII/1	Indt./Indt.	1						•	•							Bronze bead
Medvedjek I/17	♀/Indt.	7						•	•	•					•	
Brezje pri Trebelnem - Hojbi VII/1	♂/A.	1	•		•		•	•		•						Bronze torque, bronze sceptre
Novo mesto – Kandija IV/3	♂♀/A.	1	•	•	•	•	•	•	•		•			•	•	Iron razor, bronze rivets from a breastplate, bronze Negova helmet, wooden cup
Novo mesto – Kandija 56	Indt./ Indt.	1							•						•	Bronze bead
Novo mesto – Kapiteljska njiva II/24	Indt./A.	1						•							•	Bronze ring
Novo mesto – Kapiteljska njiva III/49	♀/A.	1						•	•				•	•		
Novo mesto – Kapiteljska njiva IV/2	♀/A.	1					•	•	•	•			•	•		Bronze ringlet, bronze spiral ring, iron artifact with loop
Novo mesto – Kapiteljska njiva V/31	Indt./ Indt.	5						•								
Novo mesto – Kapiteljska njiva V/35	♀/A.	11						•	•				•	•	•	Small, rectangular pieces of gold leaf, bronze ringlet, bone beads
Novo mesto – Kapiteljska njiva V/40	Indt./A.	2												•		
Novo mesto – Kapiteljska njiva VI/4	Indt./A.	2				•	•	•		•					•	Iron object, bronze residue
Novo mesto – Kapiteljska njiva VI/16	♀/A.	1						•	•	•			•	•	•	
Novo mesto – Kapiteljska njiva VI/26	♀/A.	7						•	•				•	•		Iron with traces of wood
Novo mesto – Kapiteljska njiva VII/28	♂/A.	6		•	•		•	•							•	
Novo mesto – Kapiteljska njiva VIII/2	♀/A.	1						•	•				•	•		Two pyramidal loom weights
Novo mesto – Kapiteljska njiva XIV/41	♂/A.	5		•		•		•						•		Bronze ringlet
Novo mesto – Kapiteljska njiva XXXVI/20	♂♀/A.	2		•	•	•	•	•	•	•	•		•	•		Bronze button, elongated bronze object, unidentified iron objects
Podzemelj – Steljnik I/19 (u)	Indt./ Indt.	1					•	•	•	•				•		Bronze rings, bronze sheet metal
Vinica – Stražni dol 31	♀/Indt.	1					•	•	•	•		•		•		Bronze pendants, bronze chain, bronze rings, bronze bead, glass ring
Vinica – Stražni dol 82	Indt./Indt.	1					•	•	•					•		Bronze rod, bronze pendant
Vinica – Stražni dol 122	Indt./Indt.	1					•	•	•							Bronze pendants, bronze buttons, bronze rings, bronze chain fragment
Vinica – Stražni dol 237	Indt./Indt.	3	•				•	•		•						Bronze pin, bronze pendant, bronze buttons, bone beads
Total: 29 graves		104														

App. 2: Contexts with ram's head beads and associated finds.

Pril. 2: Konteksti z jagodami v obliki ovnovih glav in z njimi povezane najdbe.

RHB = Ram's head beads / jagode v obliki ovrove glavice; DM = Dolenjski muzej; MM = Muzej Mengeš; NHMW = Naturhistorisches Museum Wien;

NMS = Narodni muzej Slovenije; PM = Peabody Museum of Archaeology and Ethnology; RZGM = Römisch-Germanisches Zentralmuseum; TM = Tolminski muzej

Die Gründe von Straßenerneuerungen im Spiegel lateinischer Inschriften auf Meilensteinen

Razlogi za obnovo cest v luči latinskih napisov na miljnikih

Ulrike EHMIG

Izvleček

V nasprotju s prejšnjimi študijami, v katerih so bili miljniki obravnavani predvsem kot natančen vir za datiranje titulatur rimskih cesarjev in za preučevanje njihove gradbene dejavnosti, pa tudi vir za rekonstrukcijo cestnega omrežja, je avtorica podatke z miljnikov uporabila za primerjalno analizo na višji ravni. Namenom njene raziskave je ustrezalo 250 latinskih napisov na analiziranih miljnikih, pri tem pa se je osredotočila zlasti na izraze, ki navajajo razloge za obnovo cest. Izluščila je številne epigrafske formulacije v splošni rabi ("epigraphic habit") – formulacije v napisih na miljnikih, njihove datacije in posamezni ukrepi, ki so bili sprejeti po nastali škodi, se namreč razlikujejo od območja do območja. Rezultati analize so predstavljeni v obliki obsežnih seznamov.

Ključne besede: rimski imperij; latinski napisi; rimski miljniki; obnova cest; "epigrafska formulacija" ("epigraphic habit"); naravni vplivi

Abstract

[*The reasons for road reconstruction reflected in Latin inscriptions on milestones*] In contrast to previous studies on milestones, which primarily use them as sources for the titulatures of Roman emperors and their building activities as well as for road courses, the presented contribution pursues a superordinate, comparative perspective. It focuses on the reasons for road reconstruction, which are mentioned in the Latin inscriptions on milestones. For this purpose, 250 inscriptions are relevant. Their analysis enables identifying numerous epigraphic habits. The formulations in question show specificities with regard to the region in which they were used, the dating of the milestones, and the individual measures taken in response to typical damage events. The results are presented in the form of extensive lists.

Keywords: Roman Empire; Latin inscriptions; Roman milestones; road reconstruction; epigraphic habit; natural impacts

Die Bedeutung römischer Straßen ist von der altertumswissenschaftlichen Forschung vielfach betont worden, sei es im Hinblick auf ihre Rolle für die Erschließung, Entwicklung und Strukturierung von Regionen, ihre Relevanz für Truppenbewegungen oder für den Transport von Waren und staatlichen Dokumenten.¹ Notwendigkeit und Nutzen der Verkehrswege aber werden in noch

größerem Maße deutlich, wenn ihre Funktionsfähigkeit eingeschränkt oder gar unterbrochen ist. Die Bilder verwüsteter Infrastruktur infolge von Kriegen oder Naturkatastrophen sind in den modernen Medien nahezu täglich präsent. Unter den Naturgewalten sind es vor allem Erdbeben, Lawinen, Starkregen mit daraus resultierenden Sturzbächen und Überflutungen sowie Stürme,

¹ Exemplarisch und jeweils mit weiterer Literatur Pekáry 1968; Radke 1981; Kolb 2000; Mrozewicz 2004;

Speidel 2004; Kolb 2004; Kolb 2007; van Tilburg 2007; Kaiser 2011; Fischer, Horn (Hrsg.) 2013; Grewe 2016.

die durch umher gewehrte Gegenstände und umgestürzte Bäume Straßen unpassierbar machen. Entsprechende Ereignisse sind auch für die Antike in unterschiedlichen Quellen gut bezeugt.² Insbesondere von seismischen Aktivitäten und Fluten berichten die antiken Autoren vielfach. Zum einen diskutieren sie die Entstehung solcher Naturgewalten und ihre Erklärung als Ausdruck göttlichen Waltens. Zum anderen haben die Passagen den Charakter von Schadensberichten, die üblicherweise von der Schilderung öffentlicher Hilfsaktionen begleitet werden. Sowohl für die Kaiser wie auch für andere Euergeten boten insbesondere Erdbeben ideale Gelegenheit, ihre *liberalitas* unter Beweis zu stellen.³

Angesichts dieses Befundes überrascht es, dass im Hinblick auf die Unpassierbarkeit von Straßen Erdbeben in den literarischen und dokumentarischen Quellen der römischen Antike keine Rolle spielen. Inschriften, die Gründe für den Renovierungsbedarf von Bauten und Infrastrukturen angeben, sprechen in erster Linie von *vetustas* und *incuria*. Werden überhaupt konkretere Angaben gemacht, war hauptsächlich Feuer – meist formuliert mit der Wendung *incendio consumptum* – für die Zerstörung von Bauten verantwortlich. Danach, und vor allem überliefert aus italischen Inschriften, folgt *terrae motus*, niemals jedoch im konkreten Zusammenhang mit Straßen, also im Falle der Verwüstung und Wiederinstandsetzung von Infrastruktur.⁴

² Dem Artikel liegt ein Vortrag zugrunde, der am 12.11.2015 bei der Journées d'études "Prévention et gestion des catastrophes naturelles dans l'Antiquité" in Montpellier gehalten wurde. Agnès Béranger gilt mein Dank für die Einladung. Rudolf Haensch, München, danke ich für eine Durchsicht und Diskussion des Manuskriptes.

³ Stellvertretend zu Überflutungen Newbold 1982; Aldrete 2007, auch Chassignet 2005. Die Forschungsliteratur zu Erdbeben ist überaus umfangreich, vgl. hier nur in jüngerer Zeit Jones 2014; Force 2015; Jones 2015; Naco del Hoyo 2015; Borsch, Carrara (Hrsg.) 2016.

⁴ Die meisten Inschriften, die über Renovierungsgründe von Bauten berichten, enthalten den Begriff *conlapsum* oder *delapsum*. Mittels der Epigraphik-Datenbank Claus / Slaby lassen sich etwas über 450 Zeugnisse mit dem Wortbestandteil *-laps-* zusammenstellen. Dazu kommen weitere über 40 einschlägige Inschriften mit dem Partizip *consumpt-*. 87 % der *-laps-*Inschriften geben als Grund *vetustas*, also das Alter des betreffenden Baues, als Grund seines schlechten Zustandes an. Das Ergebnis des Bauverfalls, *ruina*, wird in weiteren 5 % genannt, in gleichem Umfang machte man *incuria* für Bauschäden verantwortlich. In 3 %, das sind insgesamt 14 Inschriften, die von drei Zeugnissen aus der Provinz Asia abgesehen, alle aus Italien stammen, war hierfür

Die Hauptquellen, die über die Erneuerung von Straßen Aufschluss geben, sind Meilensteine. Was aber sagen diese über die Hintergründe der infrastrukturellen Arbeiten, aus denen sie resultieren? Welche Ursachen für Bau und Erneuerung werden genannt, und wie sind die jeweiligen Informationen zu bewerten? Bisher hat sich die historische Forschung maßgeblich für die in den Inschriften der Meilensteine gebrauchten offiziellen Wendungen und Kaisertitulaturen interessiert. Dabei stellte man fest, dass für ein und dieselben Herrscher in unterschiedlichen Reichsgebieten voneinander abweichende Formulare üblich waren. Eine zentrale Abfassung oder Kontrolle der Texte auf den Meilensteinen schien dementsprechend nicht stattgefunden zu haben. Diskutiert wurde außerdem, inwieweit die Errichtung von Meilensteinen mit überlieferten historischen Ereignissen und großangelegten öffentlichen Bauprojekten in Verbindung gebracht werden kann.⁵

Eine systematische Auseinandersetzung mit den weiteren Informationen, die die Inschriften auf den Meilensteinen bieten, fand hingegen bislang kaum statt.⁶ Dies betrifft insbesondere die Frage nach der Angabe von Gründen für die Erneuerung der Straßen. Sie sind bisher noch nicht zusammengestellt und vergleichend ausgewertet worden. Es fehlt – anschließend an die Beobachtungen zur Kaisertitulatur – eine mehr als Einzelfälle betreffende Auseinandersetzung mit der Frage, ob man überall dieselben standardisierten Formulare antrifft, oder inwieweit individuelle, das heißt mehr oder minder lokal spezifische Wendungen gebraucht wurden. Damit verbunden ist auch die Überlegung, wo und auf welcher institutionellen Ebene der Text der Meilensteine entworfen worden

terrae motus ausschlaggebend. Einzelfälle verzeichnen *tempestas*, *incendium/ignis* oder *torrentes* als Gründe. Der Begriff *consumpt-* wurde dagegen sehr spezifisch für die Vernichtung durch Feuer gebraucht. Über die Hälfte der einschlägigen Inschriften enthält die Wendung *incendio consumptum*. Der Rest macht erneut nahezu ausschließlich *vetustas* für eine Baufähigkeit verantwortlich.

⁵ Ausführlich Witschel 2002.

⁶ Vgl. Kolb 2004, die Forschungsstand und -fragen zu Meilensteinen skizziert. Im Vordergrund steht deren chronologische Verteilung, die Formulare, Längen- und Distanzangaben, ferner die Diskussion um nicht in Form von In- sondern (nicht erhaltenen) Aufschriften gestaltete Angaben sowie um wiederverwendete Stücke. Hier fügen sich auch jüngere einschlägige Beiträge in epigraphischen Handbüchern ein, so beispielsweise Lassère 2007, 917–919; Andreu Pintado 2009, 426–432; Cooley 2012, 159–168; Kolb 2015.

war. Unklar ist ferner, ob sich im Falle der Nennung von Naturereignissen konkrete Begebenheiten rekonstruieren lassen. Schließlich bleibt die Frage offen, ob die Inschriften eher latente, anhaltende Probleme von Straßenzuständen widerspiegeln oder aber punktuelle Katastrophen und den gezielten, fallspezifischen Umgang mit entsprechenden Phänomenen.

Um eine verlässliche Vorstellung davon zu gewinnen, ob und welche Gründe für die Wiederherstellung von Straßen in den Inschriften auf römischen Meilensteinen genannt sind, wurden in der Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby Abfragen für die Kombination der Begriffe *viam restituit* und *iter restituit* durchgeführt. Das Resultat sind 350 Inschriften, von denen 250 näher Auskunft über die Hintergründe der betreffenden Maßnahmen geben. Ergänzende Abfragen etwa für die Termini *corruptus*, *dilapsus* oder *dirutus* bringen für Straßenbaumaßnahmen keine wesentlich anderen und weiterführenden Informationen. Vielmehr decken sich die Ergebnisse überaus häufig, so dass die in der genannten Weise ermittelten 250 Inschriften überzeugend als Ausgangspunkt der folgenden Beobachtungen und Überlegungen verwendet werden können.

Eine Reihe von Inschriften aus der Cyrenaica nimmt Bezug auf Zerstörungen während des jüdischen Aufstandes in den Jahren 115/117 n.Chr.⁷ Zusätzlich zu jenen Bauinschriften, die Wiederherstellungsmaßnahmen an Gebäuden wie der Basilika, den öffentlichen Bädern, dem Caesareum, sowie vermutlich dem Tempel der Hecate von Cyrene bezeugen,⁸ beziehen sich drei der zehn einschlägigen Zeugnisse mit der Wendung *viam quae tumultu Iudaico eversa et corrupta erat restituit* auf die Wiederinstandsetzung der Straße von respektive nach Apollonia.⁹ Die betreffenden Inschriften stellen einen der seltenen Fälle dar, in denen Auswirkungen von Konflikten auf die Infrastruktur in dokumentarischen Zeugnissen Niederschlag fanden. Unklar aber bleibt, wie

man sich eine *via eversa* infolge eines *tumultus* vorstellen muss, welche Maßnahmen so zerstörerisch waren, dass die Straße nicht oder nur mehr bedingt nutzbar war.

Von den skizzierten Inschriften aus der Cyrenaica abgesehen, enthalten drei Viertel der Meilensteine, die die Wendungen *viam restituit* oder *iter restituit* aufweisen, die Erläuterungen *via vetustate conlapsa* oder *via vetustate corrupta*. Das fortgeschrittene Alter der Straßen war folglich – wie allgemein bei Bauinschriften zu beobachten – der maßgeblich ins Feld geführte Faktor ihres maroden Zustandes. Die betreffenden Zeugnisse wurden nach Zeit und Provenienz in Details verschieden, das heißt chronologisch wie zugleich auch regional typisch formuliert. Sie umspannen dabei ein weites Verbreitungsgebiet von der iberischen Halbinsel über die gallischen Provinzen sowie die Germania superior bis hin nach Pannonien. Eine große Zahl entsprechender Meilensteine ist darüber hinaus aus Sardinien bezeugt. Im Osten treten sie zwischen Kappadokien sowie Bithynien und Pontus auf.

Für die aus dem Jahr 85 n.Chr. aus der Hispania citerior überlieferten Meilensteine ist die Wendung *vias vetustate corruptas* typisch. Aus dem Jahr 238 n.Chr. stammen aus derselben Region annähernd zwei Dutzend Exemplare mit der Formulierung *vias et pontes tempore vetustatis conlapsos*.¹⁰ In Gallien und der Germania superior schrieb *vias et pontes vetustate conlapsos* oder häufiger auch *conlapsas*. Die auf das Jahr 213 n.Chr. datierten Meilensteine aus der Gallia Narbonensis sprechen in lokalem Latein von *viam vetustate collapsam*. In der Pannonia inferior enthalten alle einschlägigen Zeugnisse aus dem Jahr 217/218 n.Chr. die Wendung *vias et pontes vetustate corruptas*. Dasselbe Formular war auch typisch für eine Reihe von Meilensteinen, die in der Pannonia superior wenig früher, an der Wende vom 2. zum 3. Jh.n.Chr., errichtet worden waren. In der Mitte des 3. Jh.n.Chr. war es dann in der Region üblich, *vias et pontes vetustate conlapsas* respektive *conlapsas* zu formulieren. Der genau gleiche Wortlaut ist ebenfalls charakteristisch für die große Zahl der aus derselben Zeit überlieferten kappadokischen Meilensteine. In Sardinien dagegen enthielten die im gleichen chronologischen Horizont entstandenen Zeugnisse die Wendung *viam quae ducit a ... vetustate corruptam*. In Pontus et Bithynia war es in den Jahren 114/116 n.Chr. ebenfalls üblich,

⁷ Dazu Fraser 1950; Fuks 1961; Pucci Ben Zeev 2005; zuletzt Gasperini 2010; kurz Strobel 2010, 389 mit 398 Anm. 31.

⁸ *Basilica*: AE 1974, 672 (118/119 n.Chr.); *balineum*: AE 1928, 2 (119 n.Chr.); *Caesarum*: AE 1974, 670 (118 n.Chr.); SEG XVII 804 (118 n.Chr.) sowie vermutlich AE 1951, 123 und AE 1974, 669 (118 n.Chr.); *templum*: SEG IX 168 = AE 1929, 9 (119 n.Chr.); vgl. Ziosi 2010 Nr. II, IV–VI, VIII, X, XI.

⁹ AE 1928, 1; AE 1951, 208 sowie AE 1919, 90 = SEG IX 252 (alle 118 n.Chr.); Ziosi 2010 Nr. I, III, IX.

¹⁰ Statt *tempore* ist häufiger auch der Ablativ Plural beziehungsweise Genitiv Singular gebraucht.

viam vetustate corruptam zu formulieren (*Liste 1*). Die häufig provinzweite Verbreitung der Formulare, die zudem – wie die folgenden Beispiele zeigen – bisweilen mit einer Kritik an der Politik der Vorgänger kombiniert ist, legt nahe, dass sie der Zuständigkeit der Statthalter unterlagen, die teilweise kaiserlichen Wortlaut aufgriff.¹¹

Im Gebiet der Provinz Africa proconsularis¹² trifft man auf einen ganz entsprechenden und zugleich nochmals stärker spezifischen Befund. Hier hob man in den allesamt auf das Jahr 237 n. Chr. datierten Inschriften hervor, dass die Straße von Karthago bis zu den Grenzen der Provinz Numidia lange Zeit vernachlässigt worden war. In der Art eines epigraphic habit sprach man dort regelmäßig von *longa incuria*.¹³ Auf ähnliche Fälle trifft man in Philippi in Makedonien, wo in zwei Inschriften aus dem Jahr 112 n. Chr. die *longa intermissio* der Straße von Dyrrhachium nach Neapolis beziehungsweise das wenige Kilometer östlich davon gelegene Acontisma für den schlechten Straßenzustand verantwortlich gemacht wurde¹⁴ (*Liste 2*).

Die Inschriften auf zwei Meilensteinen aus der Umgebung von Aquileia berichten, welche Auswirkungen eine derart lange Vernachlässigung konkret hatte: *via Annia longa incuria neglecta influentibus palustribus aquis eververata*.¹⁵ Die Via

¹¹ Vgl. dazu und konträr die Argumentation bei Rathmann 2003, 66–67, wo eine städtische Zuständigkeit favorisiert wird.

¹² Allgemein zu späten Meilensteinen in der Africa proconsularis Salama 1987.

¹³ Zu Beginn des Jahres 238 n. Chr. entwickelte sich der Aufstand der Provinz Africa proconsularis, der nach Kolb 1977 zentral eine Folge des fiskalischen Drucks auf *conductores* und *coloni* der kaiserlichen Domänen war. Vielleicht brachten die unmittelbar vorausgehenden, umfangreichen Straßenbaumaßnahmen die Belastbarkeit an ihre Grenzen und waren mit Ausschlag gebend für den Aufstand. Vgl. jüngst Börm 2008 und Haegemans 2010, 131–211.

¹⁴ Dazu Haensch 2018, der die Inschriften für eine propagandistische Übertreibung Traians hält, da zumal in Friedenszeiten eine lange Vernachlässigung zentraler Verkehrsachsen wie der *via Egnatia* kaum vorstellbar sei.

¹⁵ CIL V 7992 = *InscrAqu* II 2894a = ILS 5860 (Aquileia): *viam Anniam longa incuri[a] neglectam influentibus palustrib(us) aquis eververatam et commeantib(us) inviam inter plurima indulgentiar(um) suar(um) in Aquileiens(es) providentissim(us) princeps restituit*; CIL V 7992a (p. 1092) = *InscrAqu* II 2894b (Aquileia): *[viam] [Annia]m long(a) incuri[a] neglectam in]fluentib(us) palustri[b(us) aquis everve]ratam et [commeantib]us inviam inter [---]*. Vgl. Witschel 2002, 339–357 zur Diskussion der Forschung, die Gruppen von Meilensteinen im Gebiet von Aquileia

Annia entlang des Adriabogens war an verschiedenen Stellen durch Wasser aus den angrenzenden Sümpfen unterspült und weggerissen worden. Dieses Gefahrenbild prägte die Strecke latent dauerhaft. Weitere regional- und zeittypische Formulare jedoch ohne detailliertere Angaben zum Grund der Erneuerungsmaßnahmen liegen aus Apulia, Cilicia, Noricum, Palaestina sowie Raetia vor (*Liste 3*).

Es bleibt eine letzte Gruppe von Inschriften auf Meilensteinen mit Angabe von Gründen für die Instandsetzung der Straßen zu diskutieren: In Numidien trifft man in einem Umkreis von 25 km auf ein Dutzend Inschriften mit der vergleichsweise komplexen Wendung *viam imbribus et vetustate conlapsam cum pontibus restituit*. Die betreffenden Steine konzentrieren sich in den Gebieten von Cirta, El Arrouch und Oued Smendou. Vier Inschriften von anderen numidischen Fundorten zeigen dasselbe Formular. Die Wendung *viam imbribus et vetustate conlapsam cum pontibus restituit* war über mindestens 65 Jahre im Gebrauch. Die frühesten Belege stammen aus der Regierungszeit des Elagabal, 218/219 n. Chr., die spätesten Zeugnisse datieren in die Zeit des Carinus, in das Jahr 283 n. Chr. (*Liste 4*). Dieser lange Zeitraum überrascht angesichts einerseits der Komplexität der Formulierung sowie andererseits der ansonsten beobachteten regional- und zeittypischen Konzentration der Phrasen.¹⁶ Im Falle der Wendung *viam imbribus et vetustate conlapsam cum pontibus restituit* war diese also, anders als sonst häufig festzustellen, nicht auf die Regierungszeit eines bestimmten Herrschers oder Statthalters beziehungsweise gar nur eine einzige von ihm initiierte Baumaßnahme beschränkt. Es liegt nahe, die verhältnismäßige Langlebigkeit des Formulars auf seinen spezifischen Inhalt, die Erwähnung von *imber* als Grund des maroden Straßenzustandes, zurückzuführen. Der Gedanke wird durch ein weiteres Meilensteinformular untermauert, das unwetterartigen Starkregen thematisiert: Insbesondere in Djemila/Cuicul, also etwa 160 km westlich des Hauptverbreitungsgebietes der Formel *viam imbribus et vetustate conlapsam cum pontibus restituit*, lautete die gängige Wendung auf Meilensteinen *vias torrentibus exhaustas restituit*. Bisweilen wurde sie ergänzt durch den Zusatz *ac novis munitionibus dilatavit*. Das insgesamt ein halbes Dutzend Inschriften umfassende Beispiel war erneut während einer vergleichsweise langen

mit spezifischen Bürgerkriegsereignissen des 3. und 4. Jh. n. Chr. in Verbindung gebracht hatte.

¹⁶ Vgl. hierzu die entsprechenden Differenzen in *Liste 1*.

Periode von annähernd 40 Jahren zwischen Caracalla und der kurzen Regierungszeit des Aemilius Aemilianus Ende Sommer 253 n. Chr. in Gebrauch¹⁷ (Liste 5).

Nimmt man die beiden skizzierten, in Numidien üblichen Wendungen *imbribus conlapsa* und *torrentibus exhausta* ernst und erachtet sie nicht als austauschbare Gemeinplätze, legt die auffallend lange Dauer ihres Gebrauchs weniger eine Interpretation als Spiegel sporadischer als vielmehr anhaltender und für die Region typischer Naturereignisse nahe. Schon im Kontext der beiden Inschriften der Via Annia wie auch anderer Beispiele,¹⁸ haben sich Niederschlag im Allgemeinen sowie das Zusammenspiel von spezifischer Topographie und Witterungsbedingungen von Gebieten als entscheidende Faktoren für den Zustand ihrer Straßen dargestellt.

Für Nordafrika kennen wir auch andere Inschriften als jene auf den Meilensteinen, die von Schäden berichten, die durch Niederschläge und Hochwasser verursacht worden waren. In Zaouia Mornag wurde ein Heiligtum der *Caelestis vi fluminis* zerstört. Seine Verlegung an einen anderen Ort dürfte weniger auf einen einzigen entsprechenden Schadensfall zurückzuführen sein als eher auf eine wiederholte, längerfristige Erfahrung mit den lokalen Bedingungen.¹⁹

Die Deutung unterstreicht eine weitere Inschrift auf einem Meilenstein, der an der Via Tauri gefunden wurde, die das Taurusgebirge in Höhe der kilikischen Pforte in einer tiefen Schlucht durchquert. Die Inschrift datiert in das Jahr 217 n. Chr. und nennt *frequentissimi illuvies*, überaus häufige Überschwemmungen, die mit Felsstürzen und zerrissenen Wege einhergingen, als Ursache der Straßenerneuerung.²⁰

Ein monumentales epigraphisches Zeugnis aus der Nähe von Terracina aus der Regierungszeit des Theoderich dokumentiert ähnliche Maßnahmen: Decius Caecina Mavortius Basilius, ehemaliger Konsul, *praefectus urbi Romae* und *praefectus praetorio Italiae* initiierte jene Maßnahmen, mit denen die Sümpfe, die die Via Appia regelmäßig überfluteten, trockengelegt wurden. Die Wendung *per omnes retro principes inundaverant* ist zweifellos Teil einer offiziellen Rhetorik, um die Dimension des euergetischen Aktes zum Ausdruck zu bringen. Ungeachtet dessen aber unterstreicht sie, dass witterungsbedingte Phänomene zu jeder Zeit die Hauptrisiken für die Funktionsfähigkeit der Infrastruktur darstellten.²¹

Kehrt man nochmals zu den numidischen Inschriften mit der Formulierung *viam imbribus et vetustate conlapsam cum pontibus restituit* zurück, bleibt die Frage nach der Bedeutung der Wendung *cum pontibus* zu klären. Betrafen die Wiederinstandsetzungsarbeiten Straße und Brücken, oder aber wurden die ruinösen Straßen unter anderem mittels der Anlage von Brücken saniert? Schaut man für diese Überlegung nochmals auf die eingangs genannten 350 Inschriften, die Bauarbeiten an römischen Straßen durch den Gebrauch der Wendung *viam restituit* und *iter restituit* bezeugen, lässt sich folgendes festhalten: Die große Mehrzahl der einschlägigen epigraphischen Zeugnisse gebraucht die Wendung *vias et pontes restituit*. Sie war geläufig auf der iberischen Halbinsel, in den gallischen und germanischen Provinzen, in Rätien und dem Donauraum sowie im östlichen Teil des Imperium Romanum in Palaestina, Kilikien und Kappadokien.²² Lediglich in der Pannonia superior trifft man auf eine Handvoll Meilensteine, deren Inschriften die Wendung *vias vetustate conlapsas cum pontibus restituit* beinhalten.²³ Sie unterscheiden

¹⁷ Vgl. Haensch, Mackensen 2011, 278 Anm. 56, dazu schon Salama 1951, 57–58.

¹⁸ Vgl. so etwa: *viam inundatione aqu(a)e interruptam restituit* (212 n. Chr.): CIL X 6876 = ILS 5859 (Casilinum); *[vi]as per fines Ceutro[rum] vi torrentium [eversas exclusis [flu]minibus et in na[tura]lem alveum redu[ctis] [m]olibus plurib[us] locis opp[ositis]* (163 n. Chr.): CIL XII 107 (p. 805) = ILAlp I 54 = ILS 5868 (p. 186) = AE 1996, 981 (Axima); *viam fluminis vi abruptam interciso monte restituerunt* (163–165 n. Chr.): CIL III 199 (p. 1228) = ILS 5864 (Abila de Lysanias), zu dieser Haensch 2016, 32–33.

¹⁹ ILAfr 345 = AE 1909, 9: *Caelesti Aug(ustae) Granianae sacr[um] Voltius Senecio templum vi fluminis ereptum transtulit et a solo fecit idemque dedica[vit]*.

²⁰ RRMAM III 3, 165 = AE 2009, 1527 (Tahta Kopru): *[viam] Tauri montis fr[equentissimi] inluvionibus [dirutam*

ac cae]sis rupibus ac dilat[at]is itineri]bus cum pontibus [institutis restit]utam perfece[runt].

²¹ CIL X 6850 = 6851 = ILCV 35 (em.) = ILS 827 (507–511), vgl. dazu Eck 2004, 20; Haensch, Mackensen 2011, 275–276.

²² Vgl. die Zeugnisse in den Listen 1–3.

²³ *Vias vetustate conlapsas cum pontibus restituit* (244–247 n. Chr.): AE 1996, 1249 (Arrabona); *vias vetustate conlapsas(!) cum pontibus restituit* (238 n. Chr.): AE 1994, 1395 (Azaum); *vias vetusta[te con]lap[sas] cum ponti[b(us)] res[titu]er[unt]* (244–249 n. Chr.): CIL III 11326 (Brigetio); *vias cum pon[t(ibus) vetusta]te conlaps(as)(!) res[tituit]* (238 n. Chr.): CIL III 11327 (Brigetio); *vias ve(t)ustate conlapsas(!) cum pontibus restituit* (242–244/269 n. Chr.): CIL III 11333 (Brigetio).

sich ansonsten formal wie inhaltlich allerdings nicht von der in der Region fünfmal häufiger bezeugten Wendung *vias et pontes restituit*. Die betreffenden Meilensteine sind also nicht an einem spezifischen Ort konzentriert oder definieren eine zeitlich geschlossene, zum Beispiel frühe oder späte Gruppe.

Der Befund in Numidien dagegen weicht von der skizzierten Beobachtung grundlegend ab. Dort gebrauchte man niemals die Wendung *vias et pontes restituit*, sondern formulierte immer *vias cum pontibus restituit*. Man könnte dies überzeugend mit einem regionalen epigraphic habit erklären, einer für die Gegend typischen Sprachform. Jedoch legen die Inschriften der Via Tauri mit der überaus ähnlichen Wendung *viam cum pontibus institutis restituit* eher ein zeitlich und regional übergeordnetes Verständnis und eine Deutung der Wendung im Sinne einer Konstruktion von Brücken nahe.²⁴ Folgt man diesem Gedanken, lässt er sich zudem mit anderen Beobachtungen in Einklang bringen: Aus römischer Zeit sind Sumpfbriicken, deren Tradition bis ins Neolithikum zurückreicht, archäologisch gut bezeugt. Ein gut dokumentiertes Beispiel findet sich in Südhessen: Die Straße, die Dieburg, den Hauptort der *civitas Auderensium* im Hinterland des obergermanischen Limes, mit dem Rhein verbindet, quert ein Feuchtareal. Auf einer Länge von 300 m entdeckte man bei Ausgrabungen die Reste von mindestens 300 Eichenpfählen, die je in Reihen zu drei Exemplaren angeordnet waren. Der Abstand der drei Pfosten zueinander betrug jeweils rund drei Meter, so dass die Gesamtbreite der Trasse mit neun Metern zu rekonstruieren ist. Nach dendrochronologischen Indizien wurde das Holz für die Konstruktion im Jahr 119 n. Chr. geschlagen.²⁵ Vor dem Hintergrund solcher, ar-

chäologisch gut fassbarer Konstruktionen, ist es denkbar, dass die Formulierung *vias vetustate conlapsas cum pontibus restituit* in den Inschriften der (numidischen) Meilensteine als epigraphische Umschreibung derartiger Baumaßnahmen, die die Form von Sumpfbriicken annehmen konnten, gebraucht wurde.²⁶ Für die Untermauerung der These wäre die Beobachtung des gemeinsamen Auftretens einer einschlägigen *cum pontibus*-Inschrift und einer entsprechenden baulichen Konstruktion, wohl verhältnismäßig lange aber wenig hohe Briicken,²⁷ notwendig. Dass die inschriftlichen Zeugnisse in großem Maße vor allem aus Numidien vorliegen, könnte mit ihrer Selten- und Besonderheit in dieser Region erklärt werden. In diesem Falle hätten die eher ungewöhnlichen Konstruktionen in spezifischen Formularen in den Inschriften der Meilensteine Niederschlag gefunden.

Zusammenfassung

Die lateinischen Inschriften auf römischen Meilensteinen wurden bisher vor allem als präzise datierte Quellen für die Titulaturen römischer Herrscher und deren infrastrukturellen Bautätigkeiten sowie für die Rekonstruktion von Straßenverläufen herangezogen. Der vorgelegte Beitrag verfolgte eine andere, übergeordnete und vergleichende Perspektive. Er fokussiert auf die Gründe für die Erneuerung von Straßen, die in den lateinischen Inschriften auf den Meilensteinen erwähnt werden. Basis hierfür sind 250 Inschriften, die die Wendungen *viam restituit* oder *iter restituit* enthalten. Ihre Analyse erlaubt es, zahlreiche epigraphic habits zu identifizieren. In drei von vier Fällen wird das fortgeschrittene Alter der Straßen (*vetustas*) für ihren maroden Zustand verantwortlich gemacht. Die fraglichen Formulierungen zeigen Besonderheiten in Abhängigkeit von der Region, in der sie verwendet wurden, der Datierung der betreffenden Meilensteine und den einzelnen Maßnahmen, die als Reaktion auf typische Schadensereignisse ergriffen wurden. Besonders auffällig ist ein Befund des 3. Jh. n. Chr. in Numidien: Dort wurden über einen

²⁴ [*viam*] *Tauri montis fr[equentissimi]mis inluvionibus [dirutam ac cae]sis rupibus ac dilat[at]is itineri]bus cum pontibus [institutis restit]utam perfece[runt]* (217 n. Chr.): RRMAM III 3, 165 = AE 2009, 1527 (Tahta Kopru); *viam Tauri vetustate [con]lapsam conplanatis monti[bus e]t caesis rupibus ac dilata[t]is i]tineribus cum pontibus institutis restituit* (217 n. Chr.): IK LV 1, 132 = RRMAM I 61 = II 1, 26 = III 3, 166 = AE 1969/70, 607 (Tyana).

²⁵ Zum Befund noch immer grundlegend Geyer et al. 1977. Eine Zusammenstellung archäologischer Zeugnisse präventiven Hochwasserschutzes in antiken Siedlungen gibt Allinne 2007; für das antike Griechenland siehe Fantasia 1999. Zu Sedimentuntersuchungen im nördlichen Tunesien und der Frage geomorpher und klimatischer Veränderungen vgl. Faust et al. 2004; zahlreiche entsprechende Arbeiten wurden in Nordafrika in den vergangenen Jahrzehnten unter der Leitung von Jean Louis Ballais, Aix-en-Provence, durchgeführt, stellvertretend Ballais 1995.

²⁶ Eine erste eingehende Auseinandersetzung mit den klimatischen Gegebenheiten im antiken Nordafrika bei Gsell 1913, 40–99. Zuletzt hat Leveau 2016 aus archäologisch-historischer Sicht einen aktuellen Überblick über die Forschungssituation und die Frage der sozialen Auswirkungen des Klimas im antiken Nordafrika gegeben.

²⁷ Vgl. so die Abbildungen bei Salama 1951, Pl. VII–VIII.

Zeitraum von mindestens 65 Jahren *imber et vetustas* als Renovierungsgründe von Straßen angeführt. Die Wendung scheint, wie es eine Reihe weiterer Inschriften nahelegt, für die Region typische, die Infrastruktur immer wieder bedrohende Naturereignisse widerzuspiegeln. Vor diesem Hintergrund wird

für die dort regelmäßig gebrauchte Formulierung *vias cum pontibus restituit* eine Interpretation im Sinne von Sumpfbrieken vorgeschlagen, mit deren Hilfe die Straßen wiederinstandgesetzt wurden. Die Ergebnisse der Studie werden in Form von umfangreichen Listen dargestellt.

Zu den Abkürzungen von Inschriftencorpora in den Anmerkungen und Listen vgl. die Angaben in der *EDCS / Za okrajšave temeljnih objav napisov v opombah in seznamih glej epigrafsko zbirko EDCS* = Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby (Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt). <http://db.edcs.eu/epigr/hinweise/abkuerz.html> [letzter Aufruf 22.10.2020].

- ALDRETE, G. S. 2007, *Floods of the Tiber in ancient Rome*. – Baltimore.
- ALLINNE, C. 2007, Les villes romaines face aux inondations. La place des données archéologiques dans l'étude des risques fluviaux. – *Géomorphologie: relief, processus, environnement* 1, 67–84.
- ANDREU PINTADO, J. 2009, Tituli operum publicorum. – In: J. Andreu Pintado (Hrsg.), *Fundamentos de epigrafía latina*, 397–464, Madrid.
- BALLAIS, J. L. 1995, Conquêtes et dégradation du milieu au Maghreb oriental pendant l'Antiquité et le Moyen Age. – In: S. van der Leeuw (Hrsg.), *L'homme et la dégradation de l'environnement. Actes des XVe rencontres internationales d'archéologie et d'histoire d'Antibes, 20–22 octobre 1994*, 331–344, Juan-les-Pins.
- BÖRM, H. 2008, Die Herrschaft des Kaisers Maximinus Thrax und das Sechskaiserjahr 238. Der Beginn der "Reichskrise"? – *Gymnasium* 115, 69–86.
- BORSCH, J., L. CARRARA (Hrsg.) 2016, *Erdbeben in der Antike. Deutungen – Folgen – Repräsentationen. Proceedings of a conference held at the University of Tübingen in March 2014*. – Bedrohte Ordnungen 4.
- CHASSIGNET, M. 2005, Les catastrophes naturelles et leur gestion dans l'Ab Vrbe condita de Tite-Live. – In: R. Bedon, E. Hermon (Hrsg.), *Concepts, pratiques et enjeux environnementaux dans l'Empire Romain*, 337–352, Limoges.
- COOLEY, A. E. 2012, *The Cambridge Manual of Latin Epigraphy*. – New York.
- ECK, W. 2004, Straßen und ihre Denkmäler. – In: R. Frei-Stolba (Hrsg.), *Siedlung und Verkehr im römischen Reich. Römerstraßen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung. Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H. E. Herzig vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern*, 17–39, Bern.
- FANTASIA, U. 1999, Aree marginali nella Grecia antica: paludi e bonifiche. – In: D. Vera (Hrsg.), *Demografia, sistemi agrari, regimi alimentari nel mondo antico. Atti del Convegno Internazionale di Studi (Parma 17–19 ottobre 1997)*, 65–116, Bari.
- FAUST et al. 2004 = D. Faust, C. Zielhofer, R. Baena Escudero, F. Diaz del Olmo 2004, High-resolution fluvial record of late Holocene geomorphic change in northern Tunisia: climatic or human impact? – *Quaternary Science Reviews* 23, 1757–1775.
- FISCHER, T., H. G. HORN (Hrsg.) 2013, *Straßen von der Frühgeschichte bis in die Moderne. Verkehrswege – Kulturträger – Lebensraum. Akten des Interdisziplinären Kolloquiums Köln, Februar 2011*, Schriften des Lehr- und Forschungszentrums für die antiken Kulturen des Mittelmeerraumes – Centre for Mediterranean Cultures ZAKMIRA 10.
- FORCE, E. R. 2015, Impact of tectonic activity on ancient civilizations: recurrent shakeups, tenacity, resilience, and change. – Lanham.
- FRASER, P. M. 1950, Hadrian and Cyrene. – *Journal of Roman Studies* 40, 77–90.
- FUKS, A. 1961, Aspects of the Jewish Revolt in A.D. 115–117. – *Journal of Roman Studies* 51, 98–104.
- GASPERINI, L. 2010, La rivolta giudaica a Cirene sotto Traiana. Testimonianze epigrafiche e archeologiche. – In: J. Alvar, J. M. Blázquez (Hrsg.), *Traiano*, 139–153, Roma.
- GEYER et al. 1977 = W. Geyer, K. Kandt, I. Kokes, H. Schuler 1977, Die römische Sumpfbriek bei Bickenbach (Kreis Darmstadt). – *Saalburg-Jahrbuch* 39, 29–41.
- GREWE, K. 2016, Urban Infrastructure in the Roman World. – In: G. L. Irby (Hrsg.), *A companion to Science, Technology, and Medicine in Ancient Greece and Rome*, Vol. II. – Blackwell Companions to the Ancient World, 768–783, Chichester.
- GSELL, S. 1913, *Histoire ancienne des l'Afrique du Nord*. Tome I: *Les conditions du développement historique. Les temps primitifs. La colonisation phénicienne et l'empire de Carthage*. – Paris.
- HAEGEMANS, K. 2010, *Imperial authority and dissent. The Roman Empire in AD 235–238*. – *Studia Hellenistica* 47.
- HAENSCH, R. 2016, Safety first? CIL III, 128 et la rhétorique de la securitas. – *Syria* 93, 29–44.
- HAENSCH, R. 2018, Le "visage" du gouvernement romain dans la provincia Macedonia. – In: J. Fournier, M.-G. G. Parissakis (Hrsg.), *Les communautés du nord égéen au temps de l'hégémonie romaine. Entre ruptures et continuités*, Meletemata 77, 3–18.
- HAENSCH, R., M. MACKENSEN 2011, Das tripolitanische Kastell Gheriat el-Garbia im Licht einer neuen spätantiken Inschrift: Am Tag, als der Regen kam. – *Chiron* 41, 263–286.

- JONES, C. P. 2014, Earthquakes and Emperors. – In: A. Kolb (Hrsg.), *Infrastruktur und Herrschaftsorganisation im Imperium Romanum. Akten der Tagung in Zürich 19.–20.10.2012*, 52–65, Berlin.
- JONES, C. P. 2015, The Earthquake of 26 BCE in Decrees of Mytilene and Chios. – *Chiron* 45, 101–122.
- KAISER, A. 2011, *Roman urban street networks*. – New York.
- KOLB, A. 2000, *Transport und Nachrichtentransfer im römischen Reich*. – *Klio Beihefte N.F.* 2.
- KOLB, A. 2004, Römische Meilensteine: Stand der Forschung und Probleme. – In: R. Frei-Stolba (Hrsg.), *Siedlung und Verkehr im römischen Reich. Römerstraßen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung. Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H. E. Herzig vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern*, 135–155, Bern.
- KOLB, A. 2007, Raumwahrnehmung und Raumerschließung durch römische Straßen. – In: M. Rathmann (Hrsg.), *Wahrnehmung und Erfassung geographischer Räume in der Antike*, 169–180, Mainz.
- KOLB, A. 2015, Communications and Mobility in the Roman Empire. – In: C. Bruun, J. Edmondson (Hrsg.), *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, 649–670, Oxford.
- KOLB, F. 1977, Der Aufstand der Provinz Africa Proconsularis im Jahr 238 n.Chr. – *Historia* 26/4, 440–477.
- LASSÈRE, J.-M. 2007, *Manuel d'épigraphie romaine II*. – ²Paris.
- LEVEAU, P. 2016, L'environnement de l'Afrique dans l'Antiquité. Climat et société, un état de la question. – *Ikosim* 5, 57–75.
- MROZEWICZ, L. 2004, Via et Imperium. Strassenbau und Herrschaft in römischer Welt. – In: R. Frei-Stolba (Hrsg.), *Siedlung und Verkehr im römischen Reich. Römerstraßen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung. Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H. E. Herzig vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern*, 345–360, Bern.
- NACO DEL HOYO, T. 2015, *Ancient disasters and crisis management in classical antiquity*. – Oxford.
- NEWBOLD, R. F. 1982, The Reporting of Earthquakes, Fires and Floods by Ancient Historians. – *The Proceedings of the African Classical Associations* 16, 28–36.
- PEKÁRY, T. 1968, *Untersuchungen zu den römischen Reichsstraßen*. – *Antiquitas* 1/17.
- PUCCI BEN ZEEV, M. 2005, *Diaspora Judaism in Turmoil, 116/117 CE. Ancient Sources and Modern Insights*. – *Interdisciplinary Studies in Ancient Culture and Religion* 6.
- RADKE, G. 1981, *Viae publicae Romanae*. – Bologna (= RE Suppl. XIII, Stuttgart 1971, 1417–1686).
- RATHMANN, M. 2003, *Untersuchungen zu den Reichsstraßen in den westlichen Provinzen des Imperium Romanum*. – *Bonner Jahrbücher Beihefte* 55.
- SALAMA, P. 1951, *Les voies romaines de l'Afrique du Nord*. – Alger.
- SALAMA, P. 1987, *Bornes milliaires d'Afrique proconsulaire. Un panorama historique du Bas Empire Romain*. – *Collection de l'École Française de Rome* 101.
- SPEIDEL, M. A. 2004, Heer und Straßen – militares viae. – In: R. Frei-Stolba (Hrsg.), *Siedlung und Verkehr im römischen Reich. Römerstraßen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung. Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H. E. Herzig vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern*, 331–344, Bern.
- STROBEL, K. 2010, *Kaiser Traian, eine Epoche der Weltgeschichte*. – Regensburg.
- VAN TILBURG, C. 2007, *Traffic and congestion in the Roman Empire*. – London.
- WITSCHHEL, C. 2002, Meilensteine als historische Quelle? Das Beispiel Aquileia. – *Chiron* 32, 325–393.
- ZIOSI, F. 2010, Sulle iscrizioni relative alla ricostruzione di Cirene dopo il tumultus Iudaicus, e sul loro contesto. – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 172, 239–248.

Liste 1: *Vetustas* als Grund für die Erneuerung von Straßen: regionaltypische Wendungen (sortiert nach Grund/Provinz, Datierung, Fundort).

Seznam 1: *Vetustas* kot razlog za obnovo cest: značilne regionalne formulacije (razvrstitev po razlogu/provinci, dataciji, najdišču).

Grund	Datierung	Beleg	Fundort
<i>Hispania citerior: vias vetustate corruptas</i>			
[vias vetus]tate corruptas [restituit] pon[t]es refe[ci]t	85	AE 1976, 299 = HEP 5, 1995, 287	Las Munecas
[vias vetustat]e corr[u]pt[as] refecit pon]tes restit(uit)	85	CIL II 4918 = XVII 1, 1, 250 = <i>MiliariTarrac</i> 58	Lucena de Jalon
[vias vetus]tate corruptas [restituit] pon[t]es refe[ci]t	85	CIL XVII 1, 1, 215 = <i>MiliariTarrac</i> 59	Puerto de las Munecas
[viam v]etustate corr[uptam] [r]efecit et pontes r[e]stutuit	96	CIRPZamora 47	Zamora
[viam vetustate(?)] cor[ruptam(?)] restituit	97	CIL II 4724 = II ² 7, p. 65 n. 15 = HEP 4, 1994, 303	Corduba
vias vetustate corruptas refecit et restituit	98	CIL II 4725 = II ² 7, p. 65 n. 13	Corduba
<i>Hispania citerior: vias et pontes tempore vetustatis conlapsas</i>			
vias e[t] ponte[s] tem]poris vetusta[te] [c]onlaps[os] restit]ueru[nt]	236–238	CIL XVII 1, 1, 204a	Ampudia
vias et pontes {IF}temporis vetustate conl(a)bsos restituere	238	CIL II 4788 = <i>MiliariHispanico</i> 103 = HEP 7, 1997, 1175 = 13, 2003/04, 859	Aquae Flaviae
vias et pontes tempore vetustatis collaps(os) restituerunt	238	CIL II 4826 = EE VIII 2, p. 466 = <i>MiliariHispanico</i> 349	Aquae Flaviae
vias et pontes temporibus vetustate co(n)lapsos restitui praeceperun(t)	238	CIL II 4858 (p. 995) = <i>MiliariHispanico</i> 446	Aquae Flaviae
[vias et] pont[es] temporibus] vet[ustate] con]lapsos [restituerunt]	238	HEP 7, 1997, 522	Aquae Flaviae
vias et pontes in temporibus vetustate conlapsos restitui praeceperunt	238	HEP 7, 1997, 542	Aquae Flaviae
vias e[t] pontes [t]empo[ri]bus vetu[s]tate con[-]lapsos restitui] pr(a)ec[ep]erun[t]	238	HEP 7, 1997, 543 = AE 1966, 218	Aquae Flaviae
vias et pontes [temporis] vetustate conlapsos restitui p[rae]ceperunt]	238	<i>MiliariHispanico</i> 108	Aquae Flaviae
[vias et pontes tempore vetustatis] conlapsos restituerunt	238	<i>MiliariHispanico</i> 117 = HEP 12, 2002, 618	Aquae Flaviae
vias et pontes in temporibus vevtustate conlapsos restitui praeceperunt	238	<i>MiliariHispanico</i> 453	Aquae Flaviae
vias et pontes [i]n tempor[ib]us vetustate con[l]apsos rest[i]tui pr(a)eceperunt	238	<i>MiliariHispanico</i> 460	Aquae Flaviae
vias et pontes vetustate conlapsos res[titu]i cura(ve)runt	238	<i>MiliariHispanico</i> 461 = HEP 13, 2003/04, 481	Aquae Flaviae
[vias et] pont[es] temporibus] vet[ustate] con]lapsos [restituerunt] p[rae]ceperunt]	238	<i>MiliariHispanico</i> 468	Aquae Flaviae
via[s] et pontes tempore vetustatis conlapsos restituerunt	238	<i>MiliariTarrac</i> 268	Avellaneda
vias et pontes tempore vetustatis conlapsos restituerunt	238	CIL II 4756 (p. XLIX, 994) = EE VIII 2, p. 456 = ILS 490 = <i>MiliariHispanico</i> 134	Bracara Augusta
vias[s] et po]ntes tempore v[etustati]s conlapsos res[tit]uerunt	238	<i>MiliariHispanico</i> 15 = HEP 13, 2003/04, 816	Bracara Augusta

vias [et pon]tes [t]emp(ore) [vetust(atis) conl(apsos) restituer]unt	238	<i>CIL</i> XVII 1, 1, 156 = <i>MiliariTarrac</i> 104 = <i>AE</i> 1971, 201	Carenses
[vias et pontes temporibus vet]ustate cor[rupt(as) rest(ituerunt)	238	<i>CIL</i> XVII 1, 1, 272 = <i>ILMadrid</i> 125 = <i>MiliariTarrac</i> 108 = <i>HEp</i> 5, 1995, 550 = <i>AE</i> 1994, 1055	Cercedilla
vias et pont(es) tempores vetustatis conlaps(os) restituerunt	238	<i>CIL</i> II 4870 = <i>EE</i> VIII 2, p. 474 = <i>MiliariHispanico</i> 149	Fornelos
vias et pontes tempore vetustatis conlapsos restituerunt	238	<i>CIL</i> II 4886 = XVII 1, 1, 214 = <i>MiliariTarrac</i> 107	Gijano
vias et pontes tempora vetustate co(n)laps(os) restituerunt	236	<i>AE</i> 1966, 217	La Trinchera
[vias et pontes] temp[or]e v[etustatis conlapsos r]estitu[er]unt	238	<i>CIL</i> II 4874 = <i>EE</i> VIII 2, p. 474 = <i>MiliariHispanico</i> 156	Ponte de Lima
[---]vias et pon]tes [tempore vetustatis conlapsos restitu]erunt	238	<i>CIL</i> II 6243 = XVII 1, 1, 3 = <i>MiliariTarrac</i> 102 = <i>IRC</i> III 194 = V, p. 90	Sarria de Ter
[---] conlapsos restituerunt	238	<i>IRC</i> II 102 = V p. 76	Vinaixa
vias et pontis in temporibus vetustate conlap(s)os restitui praec(e)perum(t)	238	<i>CIL</i> II 4853 = <i>IRG</i> IV 32 = <i>AquaeFlaviae</i> 536 = <i>MiliariHispanico</i> 599	Xinzo de Limia
[vias et p]ontes [temporibus vetustate conlapsos pra]ec[ep]erunt [r]estitu[it]	238	<i>MiliariHispanico</i> 130 = <i>HEp</i> 13, 2003/04, 727	Zamora
vias e[t pontes tempo]r(is) vetust(ate) conl[ap(-)sos] restit(uerunt)]	238	<i>CIL</i> XVII 1, 1, 161 = <i>MiliariTarrac</i> 106	?
<i>Alpes Maritimae: viam Iuliam Augustam a flumine Trebia quae vetustate interciderat sua pecunia restituit</i>			
viam Iuliam Aug(ustam) a flumine Treb{b}ia quae vetustate interciderat sua pecunia restituit	124/125	<i>CIL</i> V 8102 = <i>IANice</i> 159 = <i>ILS</i> 5823 = <i>ILAM</i> 392 = <i>AE</i> 2002, 900	Tropaea Augusti
viam Iuliam A[ug(ustam)] [a] flum[i]ne T[rebia] quae] vetustate interc[er]at] sua pecunia restituit	124/125	<i>CIL</i> V 8103 = <i>IANice</i> 160b = <i>ILAM</i> 393	Tropaea Augusti
[via]m Iuliam Aug(ustam) a flumine Trebia quae vetustate interciderat sua pecunia restituit	124/125	<i>CIL</i> V 8106 = <i>IANice</i> 160e = <i>ILAM</i> 396	Tropaea Augusti
<i>Alpes Maritimae: viam vetustate collapsam restituit</i>			
[viam vetustat(e) collaps(am) rest(ituit)]	212/213	<i>ILAM</i> 406 = <i>AE</i> 1995, 1017	Vintium
viam vetu[s]t(ate) col[l]a[ps]a[m] rest(ituit)	213	<i>CIL</i> XII 5438 (p. 857) = XVII 2, 13 = <i>ILAM</i> 411	Salinae
<i>Aquitania, Lugdunensis, Gallia Narbonensis, Belgica, Germania superior: vias et pontes vetustate conlapsas/conlapsos restituit/restituerunt</i>			
vias et pon[tes vetus]tate conl[absas restituit]	213?	<i>CIL</i> XIII 9054 = XVII 2, 518 = <i>AE</i> 1983, 710	Divodurum
vias [et] pont(es) vetust(ate) conlabsas res[ti]tuit	213?	<i>CIL</i> XIII 9034 = XVII 2, 513 = <i>ILTG</i> 487	Juvigny
ponte[s e]t vias vetust[ate conl]ap[sas] rest[itu]it	213	<i>CIL</i> XVII 2, 548 = <i>AE</i> 1924, 19	Niederremmel
[vias et pontes vetustate] conlab[s]a[s] [restituit]	213	<i>AE</i> 1996, 1141	Augusta Rauricorum
vias et pontes vetustate collabs(os) restitui[t]	213	<i>CIL</i> XIII 9061 = XVII 2, 126 = <i>RISch</i> III 318	Lousonna
vias et pont(es) v[etust(ate)] colla[psos res]tituit	213	<i>CIL</i> XIII 9068 = XVII 2, 674	Montagny-la-Ville
vias et pont(es) vetustate collaps(os) restituit	213	<i>CIL</i> XIII 9072 = XVII 2, 666	Salodurum
[vias et pon]t(es) vetust[ate collaps(os)] res-tit[uit]	213	<i>CIL</i> XVII 2, 501	Urba

vias [et pontes vetust(ate) conlaps(as) ---]po restituer(unt)	237	AE 1996, 1048	Perigne
vias et [po]ntes vetus[tate] conlapsas [res]titue[runt]	237	CIL XIII 8874 = XVII 2, 326 = ILA Vell 60	Ruessio
vias et pontes vetus[tate conla]psas restituerunt	237	CIL XIII 8940 = XVII 2, 367	Trouy
[vias et pontes vet]us[tate conlapsos restituerunt]	237	CIL XIII 8869 = XVII 2, 321 = ILA Vell 58	Beaune-sur-Arzon
[vi]as e[t ponte]s v[etust(ate conl)]apsos re]st[ituerunt]	237	CIL XIII 8870 = XVII 2, 322 = ILA Vell 59	Beaune-sur-Arzon
[vias et pont]us vetustat[e] con[lapsos] restituerunt	237	CIL XIII 8867 = XVII 2, 318 = ILA Vell 57	Usson-en-Forez
pontes et vias vetustat(e) conlaps(as) restituerunt)	235–238	CIL XII 5534 = XVII 2, 135 = RISch III 319	Prevessin-Moens
pontes et vias vetust(ate) conlaps(os) restituerunt)	235–238	CIL XIII 9058 = XVII 2, 130	Dully
vias e[t] pontes vetust(ate) conlaps(os) restituit)	238–244	CIL XIII 9057 = XVII 2, 129	Dully
vias et pon[tes ve]tust(ate) conla[ps(os) restituit)]	240	CIL XIII 9059 = XVII 2, 127	Lavigny
Gallia Narbonensis: <i>viam vetustate collabsam restituit</i>			
[via]m [vetu]s[t]ate [c]ollabs(am) restituit)	213	CIL XII 5432 (p. 857) = XVII 2, 8 = ILAM 409	Antipolis
viam vetustat(e) collabs(am) restituit)	213	CIL XII 5430 (p. 857) = XVII 2, 7 = ILAM 407	Greolieres
viam [vetust]at(e) colla[bs(am) restituit)	213	CIL XII 5431 (p. 857) = XVII 2, 6 = ILAM 408	Greolieres
viam vetustate collabs(am) restituit	213	CIL XII p. 857 = XVII 2, 17 = ILAM 414 = AE 1978, 472 = 1995, 1020	Senez
Pannonia superior, Pannonia inferior: <i>vias et pontes vetustate corruptas restituerunt</i>			
[vias et p]ontes [vetustate conru]ptas [restituerunt ?]	Sept. Sev. + Söhne	CIL III 4619 = 11324 = ILSlov I 189	Veliki Podlog
via[s vetustat]e conru[ptas restitueru]nt	198?	CIL III 15199 = AIJ 608	Dragotina
vias et pon[tes vetusta]te corrupt[as restituerunt]	200	CIL III 4617 = 11323 = ILSlov I 186	Mačkovski / Mačkovec
[via]s et pont(es) vetust(ate) corrupt(as) restituerunt)	201	CIL III 4638	Brigetio
[vi]as et [pon]t[es vetustate corr]upt(os) restituerunt)	201	AE 2010, 1251	Crumerum
vias et p[ont]es vetustate [co]nruptas restituerunt	201	CIL III 4622 (p. 1794) = ILSlov I 194	Krško
[vias et p]ontes [vetustate co]rrupt[as restit]uerunt	201	CIL III 4623 (p. 1794) = ILSlov I 200	Mokrice
[vias et p]ontes [vetustate corr]uptas [restituerunt]	201	AE 2006, 1032	Neviodunum
vias et pontes vetustate corruptas restituerunt	201	CIL III 4624 = 11321 = ILSlov I 199	Brežice
vias et pontes vetustate corrup[[[tas restitu]]]er(u)nt	217/218	CIL III 10647	Ad Militare

vias et po[ntes] vetusta[te] cor[ruptas] restitue[ru]nt	217/218	<i>CIL</i> III 3720	Aquincum
[vias et pontes ve]tus[tate corruptas restituerunt]	217/218	<i>CIL</i> III 4636 = 10658	Aquincum
[[v[i]as et p]]ontes vetustate conrupt[as] re[s]tituerunt	217/218	<i>CIL</i> III 10629	Aquincum
vias et pontes vetustate corruptas restituerunt	217/218	<i>CIL</i> III 14354,3	Aquincum
vias et pontes vetustate conruptas restitue[r]unt	217/218	<i>CIL</i> III 10644	Bolcske
[via]s ft pon[tet vetust]ate gorrd[us] re[stituerunt]	217/218	<i>CIL</i> III 6467 = 10618	Buda-Uljak
vias et pontes vetustate corrupta[s] restitueru]nt	217/218	<i>CIL</i> III 10637	Intercisa
vias et pontes vetustate corruptas restitue[runt]	217/218	<i>AE</i> 1953, 11	Racalmas
vias et pontes vetustate corruptas restituerunt	217/218	<i>AE</i> 1980, 716	Racalmas
vias et pontes vetustate corruptas restituer[un]t	217/218	<i>CIL</i> III 3726 = 10635	Szalkszentmarton
vias et po[ntes] vet]usta[te] conruptas re[stituerunt]	217/218	<i>CIL</i> III 3724 (p. 1717)	Titel
[vias] et pon[t]es [vetu]stat[e] corruptas [restitue]r[unt]	217/218	<i>CIL</i> III 3725	Titel
Pannonia superior: <i>vias vetustate conlapsas cum pontibus restituit</i>			
vias vetustate conlapsas cum pontibus restituit	238	<i>AE</i> 1994, 1395	Azaum
vias cum pon[t(ibus) vetusta]te conlaps(as) res[tituit]	238	<i>CIL</i> III 11327	Brigetio
vias ve(t)ustate conlapsas cum pontibus restituit	242–244	<i>CIL</i> III 11333	Brigetio
vias vetustate conlapsas cum pontibus restituit	244–247	<i>AE</i> 1996, 1249	Arrabona
vias vetusta[te con]lap[sa]s cum ponti[b(us) res]titu[erunt]	244–249	<i>CIL</i> III 11326	Brigetio
Pannonia superior, Dalmatia, Asia, Cappadocia: <i>vias et pontes vetustate conlapsas restituit/restituerunt</i>			
vias et pontes vetustate conlapsos restituerunt	218	<i>AE</i> 1996, 1248	Arrabona
vias et pontes vetustate (con)laps(as) restituerunt	236–238	<i>CIL</i> III 4630 = 11339	Solva
vias et pontes vetustate conlaps(as) restit(uit)	238	<i>CIL</i> III 4644	Schwechat
[via]s vetust[ate conlap]s(as) cum [pontibus rest]ituit	238–244	<i>CIL</i> III 11332 = <i>IPSSA</i> 4	Virth
[vias] vetu[s]tate conla[psas] cum pontibus restituit	244?	<i>CIL</i> III 11337	Dorog
vias et ponte(s) vetustate conlaps(as) restituerunt	244	<i>CIL</i> III 4627 = 11334	Sutto
vias et po[n]te[s] vetustate con[lap]s(as) restitue[runt]	244–247	<i>CIL</i> III 4626	Sutto
vias et pont(es) ve(tustate) conl(apsas) restituit	249	<i>CIL</i> III 4651	Inzersdorf
pon[tet et vias conlapsas vetu]st(ate) rest(ituit)	250	<i>CIL</i> III 4645	Schwechat
po[ntes et vias] vetus[tate conlaps(as)] rest[ituit]	251/253	<i>AE</i> 1973, 430	Carnuntum
vias et pontes vetusta(te) conlapsas restituit	256–258	<i>CIL</i> III 4652 = <i>ILS</i> 555	Inzersdorf
v[i]a[s] et pontes vetusta(te) conlapsa(s) restituit	256–258	<i>CIL</i> III 4647	Vindobona
vias et pontes vetust(ate) conlapsas restit(uit)	257	<i>CIL</i> III 4646	Schwechat

v[i]a[s] mi]liar[ia p]o[n]t[e]s vetus[t]a[s] rest(it)]uerunt	257	<i>AIJ</i> 600 = <i>ILJug</i> I 361	Ormož
vi[as et pontes vetustate conlapsas restituerunt]	253–260	<i>CIL</i> III 14333,9 = <i>XVII</i> 4, 2, 240	Burnum
[vias et pon]t[es vetustate co]n[l]aps[as resti]tu[er]unt	?	<i>CIL</i> III 12184 = <i>RRMAM</i> II 1, 797 = III 3, 108q	Lystra
[vias et pontes] vetustate c[onlapsas] restituit	216/217	<i>RRMAM</i> II 1, 821 = III 3, 114 = <i>AE</i> 1986, 690 = 1990, 982	Arabissus
vias et pontes vet{t}ustate [co]nlapsas rest[itu]it	218–222	<i>CIL</i> III 6906 = 12169 = <i>RRMAM</i> II 1, 779 = III 3, 118c	Arabissus
vias et pontes vet{t}usta[te co]nlapsas restituit	218–222	<i>CIL</i> III 6939 = 12187 = <i>RRMAM</i> II 1, 755 = III 3, 104f	Cucusus
vias et pontes vetustate conlapsas restituerunt	218–305	<i>CIL</i> III 6918–6920 = <i>RRMAM</i> II 1, 792 = III 3, 108l = <i>AE</i> 1888, 183	Kanlikavak
vias et pontes vetustate conlapsas restituit	222	<i>RRMAM</i> II 1, 505 = III 3, 68a	Alisli Burun
vias et pontes vet{t}ustate conlapsas restituit	222	<i>RRMAM</i> II 1, 719 = III 3, 119a	Cagilhan
vias et pontes vetustate conlapsas restituit	222	<i>RRMAM</i> II 1, 526 = III 3, 72e	Degirmentas
vias et [pont]es vetu[state co]nlapsas [restitu]it	222	<i>RRMAM</i> II 1, 15 = III 3, 76	Elemanli
via[s] et po[n]tes vetostate conlapsas restitu(i)t	222	<i>CIL</i> III 6954 = 12211 = <i>RRMAM</i> II 1, 545 = III 3, 87a	Hierapolis
vias et pontes vetustate conlapsas restituit	222	<i>RRMAM</i> II 1, 538 = III 3, 75h	Imirzaga
[vias et pontes vetus]tate conlaps[a]s restituit	222–235	<i>RRMAM</i> II 1, 518 = III 3, 70c	Degirmentas
vias e(t) pontes vetustate cunlapsas {asas} res[ti]tuerunt	236–238	<i>RRMAM</i> II 1, 858 = III 3, 2 = <i>AE</i> 1977, 814	Belkuyu
[vias] et pontes vet[us]tate conlapsas restituerunt	236–238	<i>RRMAM</i> II 1, 722 = III 3, 94a	Haydan
vias et pontes vetustate conlapsas restituerunt	236–305	<i>CIL</i> III 6933 = <i>RRMAM</i> II 1, 752 = III 3, 104c	Cucusus
vias et pontes vetustate conlapsas res[ti]tuerunt	236–238	<i>RRMAM</i> II 1, 563 = III 3, 85d	Mollahuseyin
vias et pontes vetustate conlapsas restituit	238	<i>RRMAM</i> II 1, 515 = III 3, 91	Hierapolis
[v]i[as et p]ontes [v]et[u]state conlapsas restituerunt	244–247	<i>RRMAM</i> II 1, 508 = III 3, 68d	Alisli Burun
vias et pontes vetustate conlapsas restituerunt	244–247	<i>RRMAM</i> II 1, 720 = III 3, 119b	Cagilhan
[vias et p]o[n]tes vetustate] conl[a]psa[s restitueru]nt	244–247	<i>CIL</i> III 12192 = <i>RRMAM</i> II 1, 764 = III 3, 106a	Cucusus
v[ias et pontes v]etusta[te conlaps]as resti[tu]eru[nt]	244–247	<i>RRMAM</i> II 1, 724 = III 3, 94c	Haydan
vias e[t p]ontes ve[tu]state conl[a]psas r[e]st[i]t[ue]runt	244–247	<i>CIL</i> III 6947 = <i>RRMAM</i> II 1, 570 = III 3, 93a	Hierapolis
via[s et po]ntes v[etust]ate conla[ps]as restituerunt	244–247	<i>CIL</i> III 12199 = <i>RRMAM</i> II 1, 553 = III 3, 89c	Hierapolis
vi]a[s] e[t] pont[e]s v[etust]ate [con]lapsas restitue[erunt]	244–247	<i>CIL</i> III 12206 = <i>RRMAM</i> II 1, 547 = III 3, 88a	Hierapolis
vias et pontes vet[ustat]e conlapsa[s restitue]runt	244–247	<i>RRMAM</i> III 3, 93g	Hierapolis
vias et [pontes] vetusta[te conlapsas] restitue[runt]	244–247	<i>RRMAM</i> II 1, 531 = III 3, 75b	Imirzaga
vias et pont[e]s vetustate conlapsas restitue[erunt]	244–247	<i>CIL</i> III 6914 = <i>RRMAM</i> II 1, 781 = III 3, 108a = <i>AE</i> 1888, 182	Kanlikavak
[vi]as et pontes vet[ust]ate conlapsas res[ti]tue[erunt]	244–247	<i>CIL</i> III 6946 = <i>RRMAM</i> II 1, 806 = III 3, 98a	Siricis

[vias et] pont[es vetust]ate conlapsas restituerunt	244–305	RRMAM II 1, 17 = III 3, 78b	Elemanli
vias et pontes vetustate conlapsas rest[it]ue[r]unt	244–305	RRMAM II 1, 573 = III 3, 93d	Hierapolis
vias et ponte[s] vetusta[te co]nlapsas [resti]tuer[unt]	244–305	CIL III 6915–6916 = RRMAM II 1, 790 = III 3, 108j	Kanlikavak
vias [et] pontes vetus[tat]e conlapsas r[es]tituer(unt)	244–305	CIL III 6942–6943 = RRMAM II 1, 818 = III 3, 103b	Mehemet
vias et pontes vetustate conlapsas restituerunt	244–305	CIL III 6955 = 12212 = RRMAM II 1, 561 = III 3, 85c	Mollahuseyin
vias [et pontes ve]tustate co[nlapsas res]tituerunt	244–305	CIL III 6944 = 12194 = RRMAM II 1, 817 = III 3, 103a	Siricis
vias] [e]t pontes [vet]ustate con[l]apsas resti-tu[e]runt	251–253	CIL III 12196 = RRMAM II 1, 810 = III 3, 100b	Siricis
Galatia: <i>viam vetustate conlapsam restituit</i>			
viam vetustate comlalsam [r]estituit	222	CIL III 14184, 42 = RRMAM II 1, 334 = III 2, 58a	Eskiyapar
viam vet{t}u(s)t{t}ate conlapsam restituit	222/223	RRMAM III 2, 62	Bolatcik
Pontus et Bithynia: <i>viam vetustate corruptam restituit</i>			
viam vetustate corru{m}p{a}tam restituit	114/115	RRMAM I 8b = IK X 1002 = AE 1984, 830	Medetli
viam vetustate corruptam restituit	115/116	TAM IV 1, 11 = RRMAM I 4	Nicomedia
viam vetustate corruptam restituit	115/116	TAM IV 1, 12 = RRMAM I 2	Sirin Yalisi
Sardinia: <i>viam quae ducit ... vetustate corruptam restituit/restituerunt</i>			
[viam] q[u]ae [ducit a Karalibus(?) S]ul[ci]s [vetus]tate [c]orruptam restituit	98–117	Epigraphica 76, 2014, 545	Villamassargia
[viam quae] a Karalibus [Olbiae] ducit vetustate [collap]sa[m] restituit	220	AE 1990, 469	Code
bia(m) qu(a)e duc(it) a Karalib(us) Olbiae ve[t]ust(ate) corrupta(m) restituit	235	AE 1973, 276 = 1977, 346	Bonorva
viam quae ducit Turr[em ---] vetustate corruptam restituit	235–238	CIL X 8017	Bonorva
via(m) qu(a)e adducet a Karalibus Olvi(a)e su(a)e vetustate corrupta(m) restitui[t]	236	EE VIII 1, 798 = AE 1975, 466	Terranova Pausania
viam qu(a)e duc[it a Kara]li[b(us)] Olviae vetustate corrupta(m) restitui[t]	244	MSardegna 8	Bonorva
vi[a]m quae ducit [a T]harros C[ornu]s vetustate corrupta re[s]ti[t]uit	244	CIL X 8009 = Cornus 19	Cabras
viam quae a Nora ducit Bitiae vetustate corrupta restituit	244	CIL X 7996 = ILS 5870	Cala d'Ostia
viam quae ducit a Nor[a] Bi[t]iae vetus[tate] corruptam restit[ue]run[t]	244	CIL X 7997	Cala d'Ostia
viam qu(a)e ducit Karalibus Olvi(a)e vetustate corruptam restituit	244	AE 1977, 345	Monte Cuiaru
viam quae a Nora ducit Karalibus vetustate corrupta restituit	244	CIL X 7999	Nora
viam quae ducit a Karalibus Olviae vetustate corrupta(m) restituit	244	CIL X 8027	Oschiri
viam qu(a)e du[cit] a Karalis Olviae betust[ate] corruptam restituit	244	MSardegna 1 = AE 1984, 444	Silvaru
viam qu(a)e ducit a Turre usque Karalis vetustatem corruptam restituit	244–247	EE VIII 1, 743 = AE 1890, 87	Buonanaro

[viam] qu(a)e ducet [a] Karalibus Olbiae vetustate [corruptam rest]ituit	247/248	<i>EE VIII 1, 772 = AE 1889, 27</i>	Terranova Pausania
vi[a]m quae ducit a Nora [Bitiae?] vetustate [co]rruptam restituerunt	248	<i>EE VIII 1, 739</i>	Nora
viam quae ducit a Nora Karalib(us) vetustate cor[r]u[p]tam restituerunt	248	<i>CIL X 8001 = ILS 511</i>	Orri
viam qu[ae] ducit a Karalibus Olvi(a)e v[etustate] corruptam restituerunt	250/251	<i>MSardegna 6 = AE 1984, 448</i>	Code
[viam quae] ducit a Karalis VI[biae] vet(ustate) corr(uptam)] restituerunt	250/251	<i>ILSard I 385 = MSardegna 4 = AE 1975, 467</i>	Padronu
biam [qua]e [ducit] a Kar(alibus) Olvi(a)e b[e]tust(ate) corr(uptam)] restituer(unt)	250–253	<i>MSardegna 5 = AE 1984, 447</i>	Code
viam qu(a)e a Karalibus Olbiae [du]cit vetustate consun(ptom) [r]estituerunt	251	<i>EE VIII 1, 773 = AE 1889, 26</i>	Terranova Pausania
viam q(uae) d(ucit) a Tu(rre) K(arales) v(etustate) c(orrup(tam)) res[ti]t(uit)]	253	<i>ILSard I 383 = AE 1939, 140</i>	Code
[viam quae] ducit a Karalib(us) Ol]bi(a)e vetustate cor[r]uptam restituit	253/254	<i>EE VIII 1, 751</i>	Lipparaggia
viam quae ducit a Nora Karalibus vetustate corruptam restituit	253/254?	<i>CIL X 8000</i>	Nora
viam quae ducit a Karalibus [Olbiae] vet]ustate corrupta restituerunt	253/254	<i>CIL X 8033 (p. 1020) = EE VIII 1, 746</i>	Olbia
[via] quae] a Karalibus [ducit Olbiae] vetustate] consum(p)ta [---]	253/254	<i>EE VIII 1, 781 = AE 1889, 31 = 32</i>	Terranova Pausania
[viam] quae] ducit] a Karali(bu)s Olbiae] [vetustate] consunpta(m)]	253/254	<i>EE VIII 1, 782</i>	Terranova Pausania
viam quae] duc[it] a Karalibus] Olb[iae] vet(ustate) cor[r]uptam restituerunt	253–257	<i>MSardegna 2 = AE 1984, 445</i>	Silvaru
viam quae] ducit a Karalibus [Olbiae] vet]ustate corrupta(m) restituerunt	253–257	<i>ILSard I 389</i>	Terranova Pausania
viam qu(a)e] duc[it] a] Karalibus Olbi[ae] betustate] consump[tam]	253–260	<i>EE VIII 1, 795 = AE 1889, 23</i>	Terranova Pausania
viam [quae] ducit a Karalibus Olviae] vetus]tate] corrupta(m) restituerunt	253–264	<i>EE VIII 1, 774 = AE 1889, 29</i>	Terranova Pausania
b[ia]m] quae] Karalibus] ducit] Ol]viae] vetust]ate] corr[uptam] restituit	257?	<i>CIL X 8028</i>	Terranova Pausania
viam] qu(a)e] ducit a Karalib(us) Olbi(a)e] cor]rupta[m] restituit	257?	<i>EE VIII 1, 762</i>	Terranova Pausania
via(m)] quae] ducit a K(a)ralibus Ol[biam] cor]rupta(m) restit(uit)	257?	<i>EE VIII 1, 770 = ILS 538 = AE 1889, 37</i>	Terranova Pausania
viam] qu(a)e] duc(it) a Kar(alibus) Olb(iae) vetust{i}(ate) corr(uptam) rest(ituit)	270	<i>MSardegna 3 = AE 1984, 446</i>	Silvaru
viam [quae] ducet a Kara[lib(us)] Olbiae] vetu]state] corrupta(m) resti]tuit	270–275	<i>EE VIII 1, 775</i>	Terranova Pausania
viam [quae] ducit a Karalib(us) Olb[iae] vetustate] corrupta] restituyente	270–275	<i>EE VIII 1, 796 = AE 1889, 22</i>	Terranova Pausania
[viam] quae] ducet a Karalibus Olvi(a)e] [vetu]state] corrupta(m) restituyente	282?	<i>EE VIII 1, 776 = AE 1889, 36</i>	Terranova Pausania
via(m)] qu(a)e] ducit a Kar(alibus) Olbia(e) vet(ustate) co(rruptam) restituit	282/283	<i>EE VIII 1, 757 = AE 1889, 39</i>	Terranova Pausania
viam] quae] a [Karalibus] ducit Olb(iam)] vetustate] corruptam restituit	3.Jh.	<i>CIL X 8026 = AE 2009, 451</i>	Valenza

via(m) quae du[ci]t a [K]a[r]alib(us) Olvi[ae] [vetust(ate) c]or(r)u[m]{p}[tam] res(tituente)	305/306	<i>MSardegna</i> 7 = <i>AE</i> 1984, 449	Code
bia(m) q[uae] du[ci]t Karalib(us) Tur[res] vetustate corrupta[m] re]stituit	?	<i>CIL</i> X 8019	Bonorva
viam [---] Olbiae [---] restituerun[t]	?	<i>EE</i> VIII 1, 754	Lipparaggia
viam [q]uae a Karalis [ducit] vetustate c[orru]ptam r[estituit]	?	<i>CIL</i> X 8031	Olbia
[viam] quae adduc[it] Kara]libus Olbi(a)e [vetus]tate corrup[tam] restitu[it]	?	<i>ILSard</i> I 386	Olbia
vi[am] qu(a)e ducit a Karalibus Olbiae betus[ta- te corruptam] restitu[it]	?	<i>EE</i> VIII 1, 791	Puzzolu
[viam] quae ducit [a] Karalibus Olb(iae) betustate cor(ruptam) rest[ituit](?)	?	<i>EE</i> VIII 1, 794	Puzzolu
vi[am] qua]e ducit a Karali(bus) corrupta(m) restituente	?	<i>EE</i> VIII 1, 761	Terranova Pausania
Weitere einzeln auftretende Formulare			
[viam --- vet]ustate temporis desid[ia]que priorum corruptam ad s]plendorem pristinum res[tituerit]	312–337	<i>CIL</i> VI 1223 (p. 4336)	Roma
murum ad defension(em) viae vetustate conlabsum restituerunt	201	<i>CIL</i> IX 5980 = X 6908 = <i>ILS</i> 5858	Capua (regio II)
viam Mactorinam longa vetustate resciss(am) pecunia sua restituit	31–70	<i>SupIt</i> II V, 13 = <i>AE</i> 1919, 64	Velitrae (regio II)
viam Aemiliam vetustate dilapsam operib(us) ampliatis restituendam cur(avit)	143/364–367	<i>CIL</i> XI 6664 = <i>ILS</i> 5824 = <i>InscrIt</i> VII 1, 117	Colle Salvetti (regio VII)
viam Augustam a porta Cimina usque ad Annam et viam sacram a chalcidico ad lucum Iunon(is) Curritis vetustate consumptas a novo restituerunt	?	<i>CIL</i> XI 3126 (p. 1323)	Falerii Novi (regio VII)
v[i]as [i]n ru[i]nam vet[u]sta[te] c[o]n[l]ab[sas] r[e]sti[tuit]	210/215	<i>RIB</i> I 2228	Claesentum (Britannia)
viam Tauri vetustate [conl]apsam conplanatis monti[bus] e]t caesis rupibus ac dilata[tis] i]tineribus cum pontibus institutis restituit	216–217	<i>IK</i> LV 1, 132 = <i>RRMAM</i> I 61 = II 1, 26 = III 3, 166 = <i>AE</i> 1969/70, 607	Tyana (Cappadocia)
[viam Apamea Nicae]a[m] collapsa]m vetustate restitu[m] muniendam curavit	58/59	<i>CIL</i> III 346 (p. 976) = <i>CIG</i> 3743 = <i>IK</i> IX 13	Sarikaya (Pontus et Bithynia)
viam per Alpes Numidicas vetustate inter[r]uptam ponti[b]us denuo fac[ti]s paludibus siccatis labibus confirmatis res[s]tituit	152	<i>ILAlg</i> I 3875 = <i>ILS</i> 9374 = <i>AE</i> 1904, 21	Ain Berda (Africa proconsularis)

Liste 2: *Longa incuria* und *longa intermissio* als Grund für die Erneuerung von Straßen in Nordafrika und Makedonien (sortiert nach Grund/Provinz, Fundort).

Seznam 2: *Longa incuria* in *longa intermissio* kot razlog za obnovo cest v provincah Prokonzulska Afrika in Makedonija (razvrstitev po razlogu/provinci, najdišču).

Grund	Datierung	Beleg	Fundort
Africa proconsularis: <i>longa incuria</i>			
[---] pontes ve[tustate di]lapsos et iter l[onga in]curia corrup[tum resti]tuerunt et pro [s]ua [inf]atigabili provide[ntia pe]rvium commea[ntibus] reddiderunt	237	<i>ILAlg</i> I 3989 = <i>AE</i> 1909, 233	Derirat
[pontes vet]ust[ate con]lapsos et iter longa incuria perditum restituerunt et pro sua infatigabil[i] providentia per]vium com[me]antibus redd(id)erunt	237	<i>CIL</i> VIII 10021 (p. 2081) = <i>ILAPr</i> 654 = <i>ILTun</i> 1721	Fum Es Somma
[po]ntes vetustat[e con]lapsos et [iter long]a incuria [perdi]tum re[stituerunt] et pro [sua infatig]abili [provident]ia pervium [com]meantibus redderunt	237	<i>CIL</i> VIII 10025 = 21920 = <i>ILAPr</i> 654	Hanshir as Saqy
pontes vetu(s)tate delapsos et iter longa iniuria cor(r)uptum restituerunt sua infatigabili providentia pervium commeantibus reddiderunt	237	<i>BCTH</i> 1912, CLXXXIII	Lepcis Magna
[pontes vetus]tate dilap[sos et iter lon]ga [incuria praeruptum] r[estituerunt] et pro sua] infatigabili providentia pervium commeantibus reddiderunt	237	<i>AE</i> 2002, 1663	Lepcis Minor
pontes vetus{s}tate dilapsos et iter longa incuria corruptum restituerunt et pro sua infatigabili providentia pervium commeantibus reddiderunt	237	<i>BCTH</i> 1908, CCV = <i>ILAfr</i> 661 = <i>AE</i> 2007, 1713	Masclianae
[pontes vetus]tate dilap[sos et iter lon]ga [incuria praeruptum] r[estituerunt] providentia]	237	<i>AfrRom</i> 14/3, 1704	Ruspina
pontes vetustate conlapsos et iter longa incuria corruptum restituerunt et pro sua infatigabili (p)rovidentia pervium commeantibus reddiderunt	237	<i>AE</i> 2003, 1972	Sufes
pontes vetu(s)tate delapsos et iter longa iniuria corruptum restituerun(t) sua infatigabili providentia pervium commeantibus reddiderunt	237	<i>IRT</i> 924 = <i>AE</i> 1912, 23 = 1926, 138	Wadi az Zannad
viam a Karthagine usque ad fines Numidiae provinciae longa in[c]ur[i]a corruptam atque dilapsam restituerunt	237	<i>CIL</i> VIII 22123	Sidi Bou Garnoug
viam a Karthag(ine) usque ad fines Numidiae provinc(iae) longa incuria corruptam adq(ue) dilapsam restituerunt	237	<i>CIL</i> VIII 10083 = 22073	Sidi Bu Atila
via[m] Kar[th]agine usque ad fine[s] Numidiae p[rovi]n[c]iae longa incuria corruptam atque dilap[sam] r[estituer]un[t]	237	<i>BCTH</i> 1908, CLXII = CXCH	Tichilla
viam a Karthagine usque ad fines Numidiae provinciae longa incuria corruptam adque dilapsam restituerunt	237	<i>CIL</i> VIII 10047 (p. 2092) = <i>ILS</i> 488	Tunes
viam a Karthag(ine) usque ad fines Numidiae provinciae longa incuria corruptam atq(ue) dilapsam restituerunt	237	<i>BCTH</i> 1907 CCXXI	Uthina
[viam a] Karthagine [usque ad] fines Numid[iae] provinciae [longa] incuria co[rrupta]m adque [dilap]sam restitue[runt]	237	<i>CIL</i> VIII 22020 = <i>ILTun</i> 1732	Zezia
Macedonia: <i>longa intermissio</i>			
[vi]am a Dyrrachi(o) usque Acontisma per provinciam Macedoniam longa intermissione neglectam restitue[nd]am curavit	112	<i>Philippi</i> 414 = <i>AE</i> 1936, 51 = 1993, 1401	Philippi
viam a Dyrrac(hio) usq(ue) Neapoli(m) per provinciam Macedoniam longa intermissione neglect(am) restituendam curavit	112	<i>Philippi</i> 715 = <i>IG</i> X 2, 1, 1012 = <i>AE</i> 1936, 52	Thessalonica

Liste 3: Weitere regional- und zeittypische Erneuerungsformulare ohne nähere Angabe von Gründen (sortiert nach Grund/Provinz, Fundort).

Seznam 3: Druge regionalne in časovno opredeljive formulacije za obnovo cest brez natančnejših razlogov za obnovo (razvrstitev po formulaciji/provinci, najdišču).

Grund	Datierung	Beleg	Fundort
Apulia et Calabria			
viam Herculiam ad pristinam faciem restituit	311	<i>CIL</i> IX 6067 = X 6972	Castel Lagopesele
viam Herculeam [a]d pristinam [f]aciem restituit	311	<i>CIL</i> IX 6066 = X 6971 = <i>ILS</i> 670	Venusia
viam Herculiam ad pristinam faciem restituit	311	<i>CIL</i> IX 6059 = X 6964	Zungoli
Cilicia			
vi[am] et [pontes a Pylis usque ad Ale]xandr[iam ex inte]gro [restituit]	222/223	<i>RRMAM</i> I app. 3	Gulek Bogazi
viam et [ponte]s a Pylis usq[ue ad] Alexa[n]dream ex in[te]gro restituit	222/223	<i>CIL</i> III 12119 = 14177, 12 = <i>IK</i> LV 1, 136 = <i>RRMAM</i> I app. 2 = <i>AE</i> 1899, 81	Gulek Bogazi
viam [et] pontes a Pu[l]lis usque ad [Alexan]driam ex integro [res]ti[tuit]	222/223	<i>CIL</i> III 226 (p. 974) = <i>RRMAM</i> I 65a	Mopsuestia
Noricum			
pontes refeceru(n)t [et vias] munierunt (et) milia[ria] restituerunt	236	<i>CIL</i> XVII 4, 1, 76 = 4, 2, p. 125 = <i>AE</i> 1973, 389	Comagena
pontes refecerunt et vias munierunt et miliaria restituerunt	236	<i>CIL</i> XVII 4, 1, 91 = 4, 2, p. 125	Iuvavum
pontes refecerunt et vias munierunt et miliaria restituerunt	236	<i>CIL</i> III 14110 = XVII 4, 1, 82 = 4, 2, p. 125	Ovilava
Palaestina			
vias et pontes restituit	213	<i>AE</i> 1948, 152	Bar el-Kharuq
vias et pontes restituit	213	<i>CIL</i> III 14155,16 = <i>AE</i> 1899, 217	Eleutheropolis
vias et pontes restituit	213	<i>AE</i> 1969/70, 624	Es Souwelih
vias et pontes restituit	?	<i>AE</i> 1905, 194	Scythopolis
vias et pontes restituit	212	<i>AE</i> 1966, 497a	Scythopolis
vias et pontes restituit	213	<i>RRJ</i> I 14	Scythopolis
vias et pontes restituit	213	<i>RRJ</i> I 15	Scythopolis
vias et pontes restituit	213	<i>RJJ</i> I 16	Yehezqel
Raetia			
vias et pontes restituerunt	201	<i>CIL</i> III 5987 (p. 1863, 2328,50) = XVII 4, 1, 33 = 4, 2, p. 124 = <i>IBR</i> 470	Cambodunum
vias et pontes restituerunt	201	<i>CIL</i> III 5992 = XVII 4, 1, 38 = 4, 2, p. 124 = <i>IBR</i> 471	Eggenenthal
vias et pontes restituerunt	201	<i>CIL</i> III 5990 = 11982 = XVII 4, 1, 51 = 4, 2, p. 124 = <i>IBR</i> 476	Gilching
vias et pontes restituerunt	201	<i>CIL</i> III 5991 = XVII 4, 1, 50 = 4, 2, p. 124	Grosshelfendorf
vias et pontes restituerunt	201	<i>CIL</i> III 5993 = XVII 4, 1, 39–41 = 4, 2, p. 124 = <i>IBR</i> 472	Kaufbeuren

vias et pontes restituerunt	201	<i>CIL</i> XVII 4, 1, 70 = 4, 2, p. 124	Kosching
vias et pontes restituerunt	201	<i>CIL</i> III 5996 = 11985 = XVII 4, 1, 65 = <i>IBR</i> 490	Neuburg an der Donau
vias et pontes restituerunt	201	<i>CIL</i> III 5981 = 11979 = XVII 4, 1, 16 = 4, 2, p. 123 = <i>IBR</i> 454	Veldidena
vias et pontes restituerunt	201	<i>CIL</i> XVII 4, 1, 17 = <i>AE</i> 2002, 1085	Veldidena
vias et pontes restituerunt	201	<i>CIL</i> XVII 4, 1, 66 = 4, 2, p. 124	Vicus Scuttariensium
vias et pontes restituerunt	201	<i>CIL</i> XVII 4, 1, 8 = 4, 2, p. 123 = <i>AE</i> 1982, 730 = 1991, 1282	Vipitenum

Liste 4: *Viam imbribus et vetustate conlapsam cum pontibus restituit* als Grund für die Erneuerung von Straßen in Numidien (sortiert nach Datierung, Fundort, Beleg).

Seznam 4: *Viam imbribus et vetustate conlapsam cum pontibus restituit* kot razlog za obnovo cest v provinci Numidiji (razvrstitev po dataciji, najdišču, objavi).

Grund	Datierung	Beleg	Fundort
viam imbribus et vetustate conlapsam cum pontibus restituit	218	<i>CIL</i> VIII 10309 (p. 2138)	Oued Smendou
viam imbribus et vetust[ate] conlaps[am] cum pontibus restituit	219	<i>CIL</i> VIII 10304 = <i>ILS</i> 471	Cirta
viam imbribus et vetustate conlapsam cum pontibus restituit	220	<i>CIL</i> VIII 10308 (p. 2138)	Oued Smendou
v[iam] imbribus et vetustate conlapsam cum pontibus restituit	238	<i>CIL</i> VIII 22371 = <i>ILS</i> 5869	Cirta
viam imbrib[us]	238	<i>CIL</i> VIII 10298 = 22364	Hammet
viam imbribus et vetustate[m] conlapsam cum pontibus rdi[t]nit	238	<i>CIL</i> VIII 22372	Oued Smendou
viam imbribus et vetu[statae ---]	245	<i>CIL</i> VIII 10299	Cirta
viam imbribus et vetustate conlapsam cum pontibus restituerunt	245	<i>CIL</i> VIII 22373	Oued Smendou
viam imbribus [et vetus]tate conlapsa[m] cum pontibus res[tituit]	250	<i>CIL</i> VIII 10318 (p. 2138)	Cloaret
viam imb[ribus et] vetustate [collap]sam cum pont[ibus] restitui[t]	250	<i>CIL</i> VIII 10314	El Arrouch
viam imbribus [et vetustate conlapsam cum pontibus restituerunt]	252	<i>CIL</i> VIII 10320 (p. 2138)	Oued Hammam
viam imbribus et vetustate conlapsam cum pontibus restituerunt	252	<i>CIL</i> VIII 10323 = 22365	Ruscade
viam imbribus et vetustate [conlap]sam cum [pontibus] resti[tuit]	283	<i>CIL</i> VIII 10315	El Arrouch
[viam imbribu]s et vetus[tate conlapsam] cum pont[ibus] resti[tuit]	283	<i>CIL</i> VIII 10316	El Arrouch
viam imbribus et vetust[ate] conlapsam cum [pon]tibus restituit	283	<i>CIL</i> VIII 22379	El Arrouch
viam imbribus et vetustate conlapsam cum pontib[us] restituit	?	<i>CIL</i> VIII 10302 (p. 2138)	Cirta

Liste 5: *Vias torrentibus exhaustas restituit* als Grund für die Erneuerung von Straßen in Numidien (sortiert nach Datierung).
Seznam 5: *Vias torrentibus exhaustas restituit* kot razlog za obnovo cest v provinci Numidiji (razvrstitev po dataciji).

Grund	Datierung	Beleg	Fundort
<i>vias torrentibus exhaustas restituit ac novis munitionibus dilatavit</i>	213	AE 1911, 101	Cuicul
<i>vias ex(h)austas r[e]stituit ac novis mun[itio]nib(us) dilatavit</i>	215	CIL VIII 10335 (p. 2143) = ILS 5862	Bordj Mamra
<i>vias torrentibus exhaustas restituit et novis munitionibus dilatavit</i>	222–224	AE 1912, 155	Cuicul
<i>vias torr[e]ntibus exh[au]stas restituit</i>	238–244	CIL VIII 22399	Cuicul
<i>vias torrentib(us) exhaustas res[tit]uit ac nov[is] [munitionibus dilatavit]</i>	245	CIL VIII 22397 = ILS 5871	Fedj Mzala
<i>vias torrentibus exhaustas restituit</i>	253	ILS 9498 = AE 1911, 104	Cuicul

Razlogi za obnovo cest v luči latinskih napisov na miljnikih

Povzetek

Latinski napisi na rimskih miljnikih so doslej služili predvsem kot natančen vir datacij titulatur rimskih cesarjev in njihove gradbene dejavnosti ter vir za rekonstrukcijo cestnih mrež. Članek se osredotoča na primerjalno perspektivo na višji ravni. Avtorica je raziskovala razloge za obnovo cest, ki jih omenjajo napisi na miljnikih. Iz spletne epigrafske baze Clauss-Slaby je zbrala 250 napisov,* na katerih se pojavljata formulaciji *viam restituit* ali *iter restituit* (je obnovil cesto/pot). S primerjavo omenjenega zbira je avtorica izluščila epigrafske formulacije ("epigraphic habit"), ki se med seboj razlikujejo po posameznih območjih, kjer so bili miljniki postavljeni. Razlike so vidne v strukturi formulacij napisov, v dataciji miljnikov ter tudi v ukrepah, ki so bili sprejeti ob nastali škodi in uničenju ceste. V treh izmed štirih primerov je bil razlog za obnovo ceste starost (*vetustas*). Na miljniku iz Numidije, datiranem v 3. st. n. št., beremo, da sta bila za slabo stanje ceste kriva dež in starost (*imber et vetustas*). Kot sporočajo drugi napisi, je bila ta fraza v provinci Numidiji v rabi kar 65 let. Za omenjeno provinco je izpričana še ena formulacija, in sicer *vias cum pontibus restituit*; s tem ukrepom je uprava poskušala rešiti problem slabih komunikacijskih poti zaradi vremenskih nevšečnosti: čez namočena oziroma poplavljen območja so postavili mostove, s katerimi so bile

ceste ponovno prevozne. Rezultati študije so predstavljeni v obsežnih *seznamih 1–5*.

* Op. prev.: Najdišča na seznamih ustrezajo navedbam v *EDCS*. Za napačno (npr. mesto hrambe) ali nepopolno navedene najdiščne podatke miljnikov, odkritih na slovenskem prostoru (glej *seznam 1*: 3. stran, stolpec Fundort), navajamo popravke po temeljni literaturi: za miljnik *CIL III 4617* – Mačkovec pri Novem mestu; za *CIL III 4622* – Krško polje; za *CIL III 4623* – Obrežje; za *AE 2006, 1032* – Gorenje Karteljevo.

Prevod: Anja Ragolič

Ulrike Ehmig
Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften
Corpus Inscriptionum Latinarum
Jägerstraße 22/23,
D-10117 Berlin 0049-30-20370-212
ulrike.ehmig@bbaw.de
<https://orcid.org/0000-0003-1560-9022>

Cerklje ob Krki: novosti v poselitvi Dolenjske v zgodnjem srednjem veku

Cerklje ob Krki: new findings on the early medieval settlement of Dolenjska

Daša PAVLOVIČ, Petra VOJAKOVIČ, Borut TOŠKAN

Izvleček

Cerklje ob Krki je najdišče z najstarejšimi ostanki zgodnjėslovanške poselitve na Dolenjskem. Analize lončenine in radiokarbonskih datacij so nakazale dve fazi poselitve, prvo v 6. st. in v prvi polovici 7., drugo med sredino 10. in sredino 12. st.

Tri pridobljene radiokarbonske datacije nakazujejo naselitev Slovanov v dolino Krke v času med letoma 585 in 660, verjetno povezano z odselitvijo Langobardov v Italijo leta 568 in prihodom Avarov v Panonsko nižino. Najdbe kosti visokoraslega goveda italskega porekla morda kažejo na roparske pohode na ozemlje pod upravo Bizanca, ki jih omenjajo pisni viri. Četrta radiokarbonska datacija in lončenina praškega tipa z arhaičnimi ustji pa dopuščata možnost, da so manjše skupine Slovanov tu bivale pred sredino 6. st., kar povezujemo z možnim angažmajem Slovanov pri varovanju meje vzhodnorimskega cesarstva ali pri pohodih bizantinske vojske z območij južne Donave proti Italiji, v katerih so služili kot najemniški vojaki.

Mlajšo fazo poselitve v Cerkljah povezujemo z agrarnim zaledjem gospostva Starega gradu v Podbočju.

Ključne besede: jugovzhodna Slovenija; Dolenjska; Cerklje ob Krki; zgodnji srednji vek; 6. in 7. st.; 10.–12. st.; zgodnji Slovani; arheozoologija; visokoraslo govedo

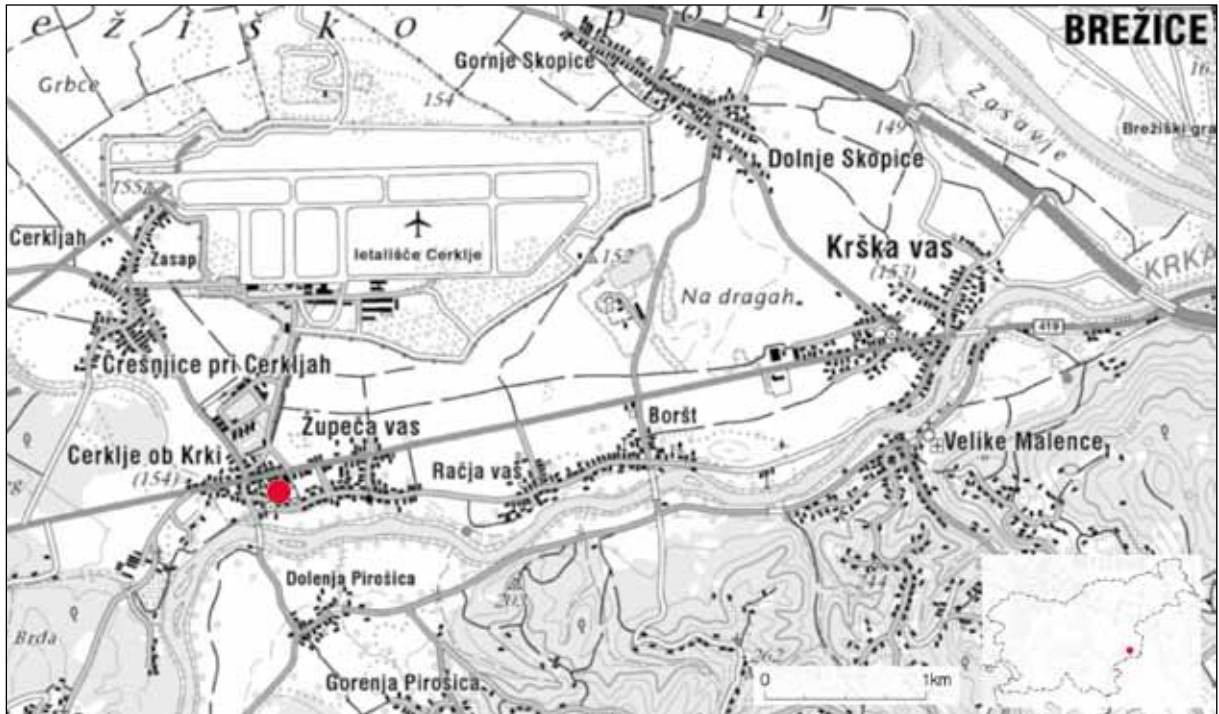
Abstract

Cerklje ob Krki is a site that has revealed the earliest known remains of Early Slavic settlement in Dolenjska, south-eastern Slovenia. The pottery analysis and the ^{14}C dates have shown two early medieval habitation phases, the first one in the 6th and first half of the 7th century, the second between the mid-10th and the mid-12th century.

Three of the ^{14}C dates show that the Slavs lived in the valley of the River Krka sometime between 585 and 660, probably related to the departure of the Langobards for Italy in 568 and the arrival of the Avars into the Pannonian Plain. The bones of large cattle of Italic origin suggest that these Early Slav inhabitants took part in plundering campaigns into the territory under Byzantine administration, such as are related by ancient authors. The fourth ^{14}C date and the Prague-type pottery with an archaic rim also raise the possibility that small groups of Early Slavs lived here even before the mid-6th century. They may have been engaged to protect the border of the Eastern Roman Empire or recruited as mercenaries in the Byzantine army that advanced from areas along the southern stretches of the Danube towards Italy.

The late phase of early medieval habitation at the site is believed to be linked to the agricultural hinterland of the feudal estate of Stari grad in Podbočje.

Keywords: south-eastern Slovenia; Dolenjska; Cerklje ob Krki; Early Middle Ages; 6th and 7th centuries; 10th–12th centuries; Early Slavs; archaeozoology; large cattle

Sl. 1: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Lokacija arheoloških raziskav leta 2016.

Fig. 1: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Location of the 2016 archaeological excavations.

Arheološke raziskave, ki so potekale v letu 2016 tik ob kompleksu Osnovne šole Cerklje ob Krki, približno 350 m severno od reke Krke (sl. 1; 2), v ravninskem delu srednjepleistocenske savske terase, so obsegale površino cca. 5000 m². Območje izkopavanja je bilo razdeljeno v sektorje in mrežo kvadrantov velikosti 5 × 5 m (sektor 1, kv. A–E/1–9; sektorja 4 in 5 pa kv. A–K/3–17). Odkriti so bili sledovi več poselitvenih faz (sl. 2). Za boljše razumevanje celotnega dogajanja in ohranjenosti odkritih ostalin podajamo splošen terenski izvid najdišča s kratko predstavitvijo odkritih prazgodovinskih in rimskodobnih ostalin, podrobneje pa obravnavamo zgodnesrednjeveške ostaline, ki so glavna tema prispevka.

TERENSKI IZVID

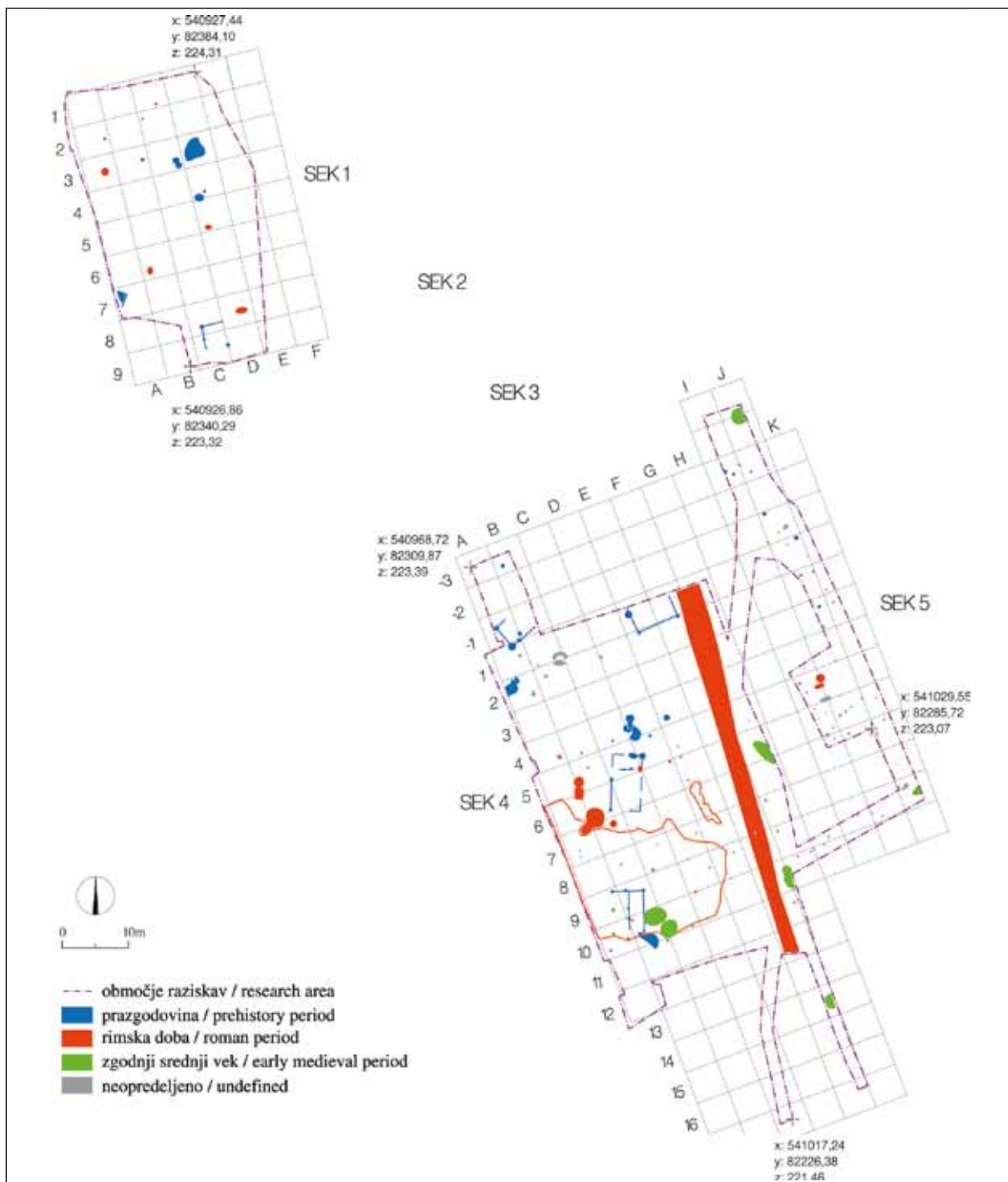
Primarna geološka podlaga na najdišču je plast rdečkastorjavega glinastega melja z večjo vsebnostjo apnenčevih prodnikov in lomljencev velikosti do 5 cm (SE 1105 = 1128). Gre za plast preperelega savskega proda, ki je bila debela tudi do 4 m. Na vrhu te plasti je bila odkrita zgodnesrednjeveška jama 5.

Nad SE 1105 se je formirala do 35 cm debela rumenorjava plast meljaste gline z manjšo vsebnostjo apnenčevih prodnikov in lomljencev

velikosti do 3 cm ter manjšo vsebnostjo prazgodovinske lončenine in drobcov oglja (SE 1003 = 1106). Plast je sicer po zgradbi naravnega izvora, a hkrati predstavlja ostanke hodne površine, saj so bile v njej odkrite tako prazgodovinske kot tudi rimskodobne jame in strukture. Na tem nivoju smo zasledili tudi zgodnesrednjeveški jami 2 in 6.

Na posameznih območjih sektorjev 4 in 5, v kv. A–C/6–10 ter kv. G–K/5–10, se je nad SE 1003 ohranila do 30 cm debela plast temno rumenorjavega glinenega melja. Zemljena plast je vsebovala manjše količine apnenčevih prodnikov in lomljencev velikosti do 2 cm. V njej smo odkrili manjše število prazgodovinske, rimske in zgodnesrednjeveške lončenine ter drobcov oglja (SE 1004 = 1187 = 1313). Plast je verjetno ostanek močno poškodovane hodne površine. Poleg prazgodovinskih ter rimskodobnih so bile v njej odkrite tudi zgodnesrednjeveške jame 1, 3, 4 in 7.

Plasti SE 1003 (= 1106) in SE 1004 (= 1187 = 1313) je prekrivala do 20 cm debela plast rjavega glinastega melja. Ta je poleg apnenčevih prodnikov in lomljencev velikosti do 3 cm vsebovala še rimskodobni in novoveški gradbeni material ter prazgodovinsko, rimskodobno, zgodnesrednjeveško in novoveško lončenino. V njej so se pojavljali posamezni drobcovi oglja (SE 1002 = 1125). Opredelili smo jo kot nekdanjo ornico. Nad njo

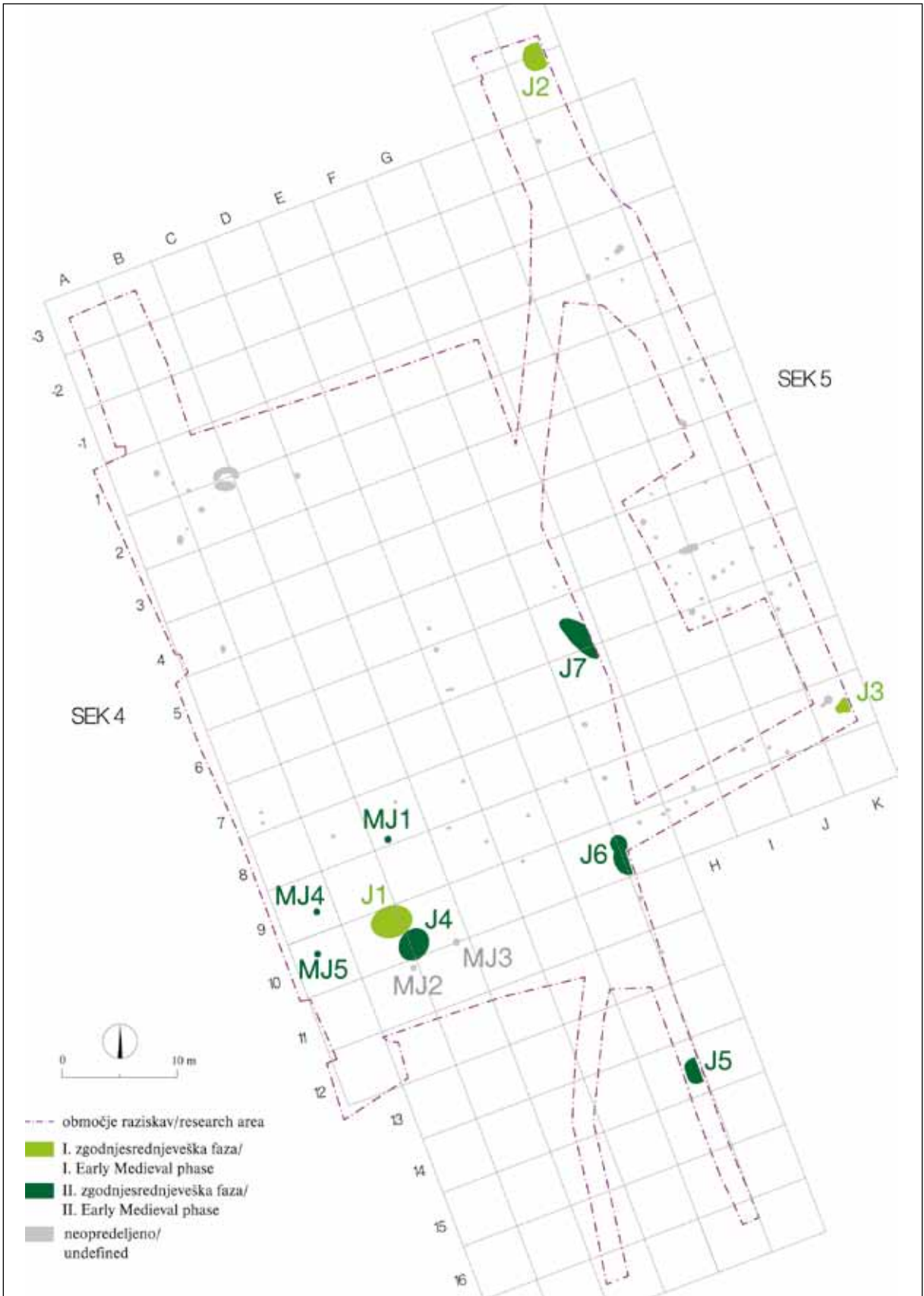
Sl. 2: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Izkopavanja leta 2016. Tloris najdišča z mrežo kvadrantov in arheološkimi ostalinami. M. = 1:1000.

Fig. 2: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Excavations in 2016. Plan of the site with marked grid and archaeological remains. Scale = 1:1000.

sta ležali do 15 cm debela plast sodobne ornice (SE 1001 = 1126) ter ruša (SE 1000 = 1127).¹

¹ Plasti SE 1000 = 1127, SE 1001 = 1126 in SE 1002 = 1125 smo med arheološkim nadzorom ob gradnji skupaj strojno odstranili, do predvidene globine 50 cm.

Terenski izvid kaže enostavno sosledje plasti, v katerih so bile odkrite številne jame in druge ostaline iz treh časovnih obdobj. Najstarejši arheološki zapis, ki ga umeščamo v prazgodovinsko obdobje, se razprostira po celotnem raziskovanem območju (sl. 2). Zastopajo ga predvsem jame raz-

Sl. 3: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Izkopavanja 2016. Jame iz zgodnj srednjeveškega obdobja v sektorjih 4 in 5. M. = 1: 500.
 Fig. 3: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Excavations in 2016. Early medieval pits in Sectors 4 and 5. Scale = 1: 500.

ličnih velikosti in oblik, različni pa so tudi višinski nivoji njihovega odkritja. V teh jamah so bile odkrite najdbe, ki jih časovno umeščamo tako v čas zgodnje bronaste dobe (med 19. in 17. st. pr. n. št.) kot tudi v čas pozne bronaste dobe (od 12. do 10. st. pr. n. št.). Sploh v pozni bronasti dobi razporeditev arheoloških ostalin kaže na notranjo ureditev naselbine, za katero so značilne manjše lesene hiše z dvema, tremi ali štirimi linijami stojk. Predeli za kuhanje so, kot nakazuje peč, ležali izven objektov, vendar v njihovi neposredni bližini. Izven objektov so bile odkrite manjše shrambene ali odpadne jame.

Po opustitvi poznobronastodobne naselbine raziskano območje verjetno ni bilo poseljeno vse do zgodnjerskega obdobja (*sl. 2*). Takrat so bili izvedeni obsežni posegi. Na skrajnem vzhodnem delu sektorja 4 je bil odkrit več kot 55 m dolg, 3 m širok ter 1,3 m globok jarek V-preseka. Usmerjen je bil SZ–JV ter zapolnjen s tremi zasutji. Zahodno od jarka so ležali kupolasta peč z delovnim prostorom ter ostanki jam različnih namembnosti. Med njimi prevladujejo jame za stojke, ki predstavljajo ostanke lesenih konstrukcij – objektov. Čeprav nimamo dovolj dokazov, bi morda lahko slednje povezali s številnimi kratkotrajnimi pohodnimi rimskimi vojaškimi tabori s slabo ohranjenimi utrdbenimi strukturami, ki so že bili odkriti ob pomembni prometnici iz Ljubljanske kotline proti vzhodu v smeri Segestike/Siscije (današnji Sisak).² Najmlajša rimskodobna predmeta na najdišču sta odlomka krožnikov severnoafriške sigilate, pri čemer en sodi h krožnikom tipa Hayes 50A/B v severnoafriški fakturi C3/4.³ To nakazuje, da se je rimska poselitev prostora zaključila v prvi polovici ali sredini 4. stoletja. Ponovno poselitev lahko opredelimo v čas zgodnjega srednjega veka (*sl. 2; 3*).

ZGODNJSREDNJEVEŠKO OBDOBJE

Podrobno bomo predstavili in analizirali ostanke iz zgodnjerskega obdobja.⁴ Odkriti so bili v sektorjih 4 in 5 in predstavljajo tretjo fazo poselitve na lokaciji Osnovne šole Cerklje ob Krki (*sl. 3*). Gre za sedem jam (J1–J7) različnih velikosti in oblik, ki vsebujejo zgodnjerske drobno

gradivo, ter več časovno neopredeljenih manjših jam (MJ) za stojke ali za druge namene. Nekatere izmed jam niso imele izpovednega drobnega gradiva in so bile v tretjo fazo umeščene na podlagi stratigrafske lege (*sl. 3*). Obravnavane jame smo zasledili na nivoju treh različnih plasti, pri čemer kaže poudariti, da plasti naravno padajo proti jugu. Največ jam (1, 3, 4 in 7) smo zasledili tik po odstranitvi nekdanje ornice, torej na nivoju starejše hodne površine plasti SE 1187 = 1313, ki pa se je ohranila le na nekaterih območjih sektorjev 4 in 5 (v kv. A–C/6–10 ter kv. G–K/5–10). Jami 2 in 6 sta bili vidni na nivoju plasti SE 1106. Ta je sicer naravnega izvora, vendar hkrati predstavlja tudi ostanke starejše hodne površine, saj so na njej ležale prazgodovinske in tudi rimskodobne najdbe. Jamo 5 pa smo zasledili najnižje, šele na nivoju arheološko sterilne plasti (SE 1128). Zaključimo lahko, da nobena izmed jam nima ohranjenega vrha oziroma dejanske višine in da se sočasne intaktne površine v njihovi okolici niso ohranile. Prav tako ni mogoče pojasniti odnosa med jamama 1 in 4, ki sta bili odkriti druga zraven druge.⁵

Jame z zgodnjerskejšimi najdbami

Jama 1

(J1; SE 1224/1225/1286/1268)

(*sl. 3–4; t. 1–4*)

V sektorju 4, kv. B–C/10, je bila v zemljeno plast, ki je vsebovala tako prazgodovinsko, rimsko kot tudi zgodnjerske lončenino (SE 1187; *sl. 4*), vkopana večja ovalna jama 1 (vel. 3,2 × 2,4 m; gl. 0,6 m). Poševne stene so tekoče prehajale v konkavno dno. Jama je imela U-presek in bila zapolnjena s tremi zasutji (*sl. 4: a–c*). Najstarejše zasutje (a), debelo do 5 cm, je bilo sestavljeno iz zelo temno sivkastorjavega glinastega melja. Vsebovalo je nekaj do 8 cm velikih ožganih apnenčevih prodnikov, prežgano glino in prežgane živalske kosti, rimske tegule in opeke, večje število zgodnjerske lončenine (*t. 3: 21–33*) ter večjo koncentracijo oglja. Med drobcami oglja so bili prepoznani primerki topola (*Populus*),⁶ del oglja pa je bil poslan v radiokarbonsko analizo (*sl. 9: 2*).

Nad prvim polnilom je ležalo do 35 cm debelo zasutje (b) iz zelo temno sivkastorjavega glinastega melja, ki je, prav tako kot polnilo pod njim, vsebovalo nekaj do 10 cm velikih ožganih apnenčevih prodnikov, vendar nekoliko več prežgane glinice in prežganih živalskih kosti. V tem zasutju

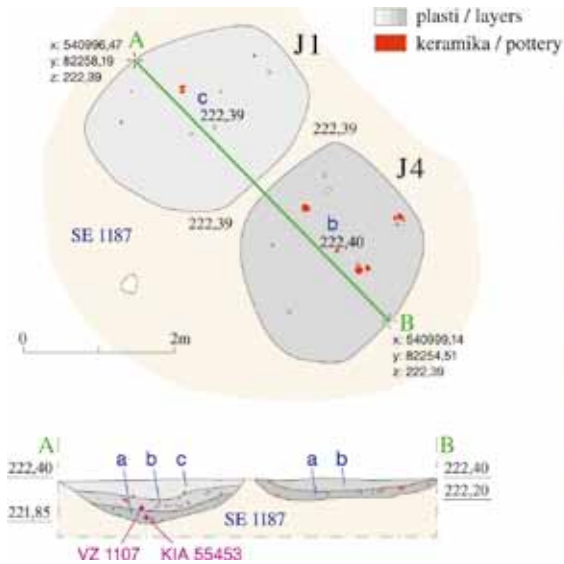
⁵ Glede na to, da je v jami 1 ohranjena izključno lončenina iz prve zgodnjerske faze, v jami 4 pa iz druge faze, med fazama pa je najmanj 300 let razlike, menimo, da jami nista dno istega objekta.

⁶ Identifikacijo lesnih vrst je opravila Meta Culiberg (upokojena raziskovalka ZRC SAZU, Inštitut za biologijo Jovana Hadžija).

² Guštin 2015, 221–233.

³ Keramične najdbe rimskega obdobja je opredelila Iris Bekljanov Zidanšek, Arhej, d. o. o., za kar se ji najlepše zahvalujemo.

⁴ Poročilo: Vojaković et al. 2016.

Sl. 4: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Zgodnjesrednjeveški jami J1 (zasutja a, b, c) in J4 (zasutji a in b) in presek AB. – Pogled na izpraznjeni jami J1 in J4 in manjši jami M2 in M3 z jugovzhoda; ter prerez AB z zahoda. M. = 1:100. (Prim. sl. 3: kv. B–C/10).

Fig. 4: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Early medieval Pit J1 (Fills a, b, c) and Pit J4 (Fills a and b); and Section AB. – Emptied Pits J1 and J4 and small Pits M2 and M3, view from the southeast and pits in Section AB, view from the west. Scale = 1:100. (Cf. Fig. 3: Grid Squares B–C/10).

je bilo odkrito nekoliko manjše število zgodnjesrednjeveške lončenine (t. 4: 34–38) in manjša koncentracija oglja hrasta (*Quercus*). Od tu je bil pobran vzorec,⁷ ki je bil poslan v radiokarbonsko analizo (sl. 9: 2,3).

Proti vrhu je sledilo tretje zasutje (c), debelo do 20 cm, iz zelo temno sivkastorjavega glinastega melja. Kot spodnji nasutji je tudi to vsebovalo več apnenčevih lomljencev in prodnikov velikosti do 15 cm, med katerimi so bili nekateri ožgani, rimske tegule in opeke ter večje število zgodnjesrednjeveške lončenine (t. 1: 5–12; 2: 13–20). Najmlajše polnilo je poleg žganih in nežganih živalskih kosti vsebovalo le še manjšo koncentracijo oglja, med katerim je bil prepoznan les gabra (*Carpinus*) in hrasta (*Quercus*).

Jama 2

(J2; SE 1311/1312/1451)

(sl. 3; 5; t. 4–5)

V sektorju 5, kv. J/od –4 do –5, je bila v zemljeno plast, ki je vsebovala prazgodovinsko lončenino (SE 1106; sl. 5), vkopana večja ovalna jama 2 (vel. 2,3 × 1,5 m; gl. 0,25 m). Poševne stene so prehajale v neravno dno. Jama je imela nepravilen presek in bila zapolnjena z dvema zasutjema (sl. 5: a–b). Starejše zasutje (a), debelo do 25 cm, je bilo sestavljeno iz zelo temno sivkastorjavega peščenega melja. Vsebovalo pa je tudi nekaj do 10 cm velikih apnenčevih prodnikov, živalske kosti, rimske tegule in opeke, manjše število zgodnjesrednjeveške lončenine (t. 5: 43–45) ter manjšo koncentracijo oglja.

Nad njim je ležalo do 10 cm debelo zasutje (b) iz črnega peščenega melja, ki je vsebovalo več do 20 cm velikih apnenčevih prodnikov, rimske tegule in opeke, manjše

število zgodnjesrednjeveške lončenine (t. 4: 39–42), večjo koncentracijo živalskih kosti, od katerih sta bili dve radiokarbonsko datirani (sl. 9: 2,3), in manjšo koncentracijo oglja. Med ostanki oglja je bil prepoznan les hrasta (*Quercus*), gabra (*Carpinus*), bresta (*Ulmus*), jerebika (*Sorbus*) in javorja (*Acer*).

Jama 3

(J3; SE 1353/1354)

(sl. 3)

V sektorju 5, kv. K/9, je bila v zemljeno plast (SE 1187; sl. 3) vkopana ledvičasto oblikovana jama 3 (vel. 1,1 × 1 m; gl. 0,4 m). Jama je na vzhodu segala izven izkopnega polja, zato nam njena dejanska velikost ni znana. Navpične stene so ostro prehajale v neravno dno. Jama je imela nepravilen presek in bila zapolnjena s plastjo zelo temno sivkastorjavega peščenega melja, ki je vseboval še manjše apnenčeve prodnike, rimske opeke, zgodnjesrednjeveško lončenino⁸ ter manjšo koncentracijo oglja.

Jama 4

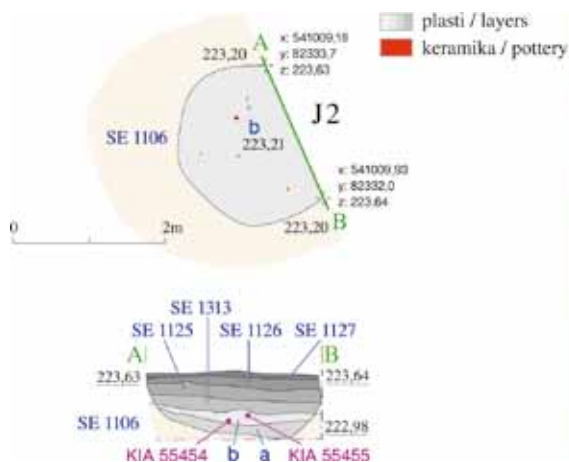
(J4; SE 1220/1221/1269)

(sl. 3–4; t. 1)

V sektorju 4, kv. B–C/10, je bila tik ob jami 1 v zemljeno plast (SE 1187; sl. 4) vkopana še večja oglata jama 4 (vel. 2,7 × 2,1 m; gl. 0,18 m). Poševne stene so prehajale v konkavno dno. Jama je imela U-presek in je bila zapolnjena z dvema zasutjema (sl. 4: a–b). Starejše zasutje (a), debelo do 5 cm, je bilo sestavljeno iz zelo temno sivkastorjavega peščenega melja. Vsebovalo je nekaj do 10 cm velikih apnenčevih

⁷ VZ 1107.

⁸ Odkrita sta bila le dva odlomka ostenij prostoročno izdelane zgodnjesrednjeveške lončenine.

Sl. 5: Zgodnesrednjeveška jama J2 (zasutji a in b) in presek AB. – Pogled na izpraznjeno jamo in presek z zahoda. M. = 1:100. (Prim sl. 3: kv. J/-5, -4).

Fig. 5: Early medieval Pit J2 (Fills a and b) and Section AB. – Emptied pit and Section AB, view from the west. Scale = 1:100. (Cf. Fig. 3: Grid Squares J/-5, -4).

prodnikov in lomljencev, drobce malte, rimske tegule in opeke, večje število zgodnesrednjeveške lončenine ter manjšo koncentracijo oglja.

Nad njim je ležalo do 13 cm debelo zasutje (b) iz zelo temno sivkastorjavega glinastega melja, ki je vsebovalo nekaj do 15 cm velikih apnenčevih prodnikov. V tem zasutju je bilo odkrito nekoliko manjše število rimskih tegul in opek ter nekoliko večje število zgodnesrednjeveške lončenine (t. I: 1–4) in večja koncentracija oglja. Med ostanki oglja je bil prepoznan les bresta (*Ulmus*). V zasutih jame je bila torej odkrita večja količina rimskega gradbenega materiala skupaj z odlomki zgodnesrednjeveške lončenine.

Okoli jam J1 in J4 so se koncentrirale manjše jame (MJ1–MJ5), ki najverjetneje predstavljajo jame za stojke.

Manjša jama 1

(MJ1; SE 1120/1121)

(sl. 3)

V sektorju 4, kv. C/8, je bila v zemljeno plast (SE 1187; sl. 3) vkopana manjša ovalna jama MJ1 (vel. 0,33 × 0,24 m; gl. 0,06 m). Navpične stene so ostro prehajale v neravno dno. Jama je bila v preseku nepravilne oblike, zapolnjena je bila s plastjo temno rumenkastorjavega glinastega melja, ki je vseboval še manjše apnenčeve prodnike in zgodnesrednjeveško lončenino.

Manjša jama 2

(MJ2; SE 1222/1223)

(sl. 3; fotografija na sl. 4)

V sektorju 4, kv. B/11, je bila v zemljeno plast (SE 1106; sl. 3) vkopana manjša ovalna jama MJ2 (vel. 0,37 × 0,3 m; gl. 0,08 m). Navpične stene so ostro prehajale v ravno dno. Jama je imela U-presek in je bila zapolnjena s plastjo temno sivkastorjavega glinastega melja, ki je vseboval še pesek, manjše apnenčeve prodnike in drobce oglja.

Manjša jama 3

(MJ3; SE 1226/1227)

(sl. 3; fotografija na sl. 4)

V sektorju 4, kv. C/10–11, je bila v zemljeno plast (SE 1106; sl. 3) vkopana manjša ovalna jama MJ3 (vel. 0,3 × 0,27 m; gl. 0,13 m). Navpične stene so ostro prehajale v ravno dno. Jama je imela U-presek in bila zapolnjena s plastjo temno sivkastorjavega glinastega melja, ki je vseboval še pesek, manjše apnenčeve prodnike in drobce oglja.

Manjša jama 4

(MJ4; SE 1204/1205)

(sl. 3)

V sektorju 4, kv. A/9, je bila v zemljeno plast (SE 1187; sl. 3) vkopana manjša okrogla jama MJ4 (vel. 0,32 × 0,32 m; gl. 0,25 m). Navpične stene so ostro prehajale v ravno dno. Jama je imela U-presek in bila zapolnjena s plastjo temno rumenkastorjavega glinastega melja, ki je vseboval še manjše apnenčeve prodnike, zgodnesrednjeveško lončenino in večjo koncentracijo oglja.

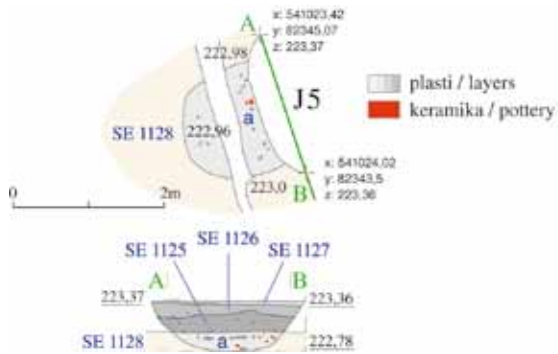
Manjša jama 5

(MJ5; SE 1206/1207)

(sl. 3)

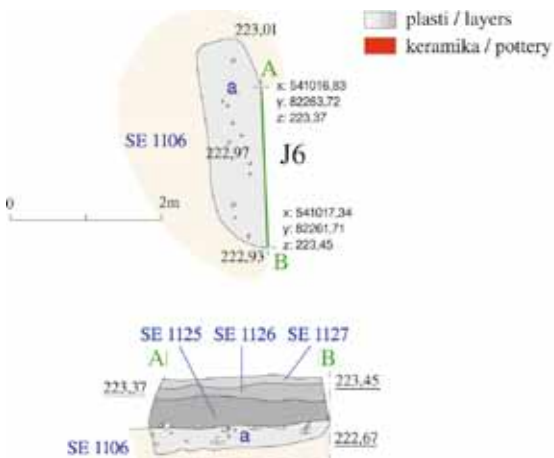
V sektorju 4, kv. A/10, je bila v zemljeno plast (SE 1187; sl. 3) vkopana manjša ovalna jama MJ5 (vel. 0,26 × 0,23 m; gl. 0,25 m). Navpične stene so ostro prehajale v ravno dno. Jama je imela U-presek in je bila zapolnjena s plastjo temno rumenkastorjavega glinastega melja, ki je vseboval še zgodnesrednjeveško lončenino in drobce oglja.

Manjše jame smo zasledili na nivoju dveh različnih plasti. Jame MJ1, MJ4 in MJ5 v plasti SE 1187, jami MJ2 in MJ3 pa v plasti SE 1106. Pomenljivo je, da so bili v jamah MJ1, MJ4 in MJ5, ki so bile odkrite v isti plasti, najdeni odlomki zgodnesrednjeveške lončenine. Še več, jami MJ4 in MJ5 imata enako sestavo zasutja ter sta ohranjeni do enake globine. Jama MJ1 pa se od njiju razlikuje po sestavi zasutja, prav tako je njena ohranjena globina bistveno manjša. Jami MJ2 in MJ3, ki sta bili vkopani v drugo plast, nista vsebovali arheoloških najdb. Zato ju uvrščamo v zgodnesrednjeveško obdobje zgolj na podlagi bližine ter medsebojnega ujemanja sestave zasutij

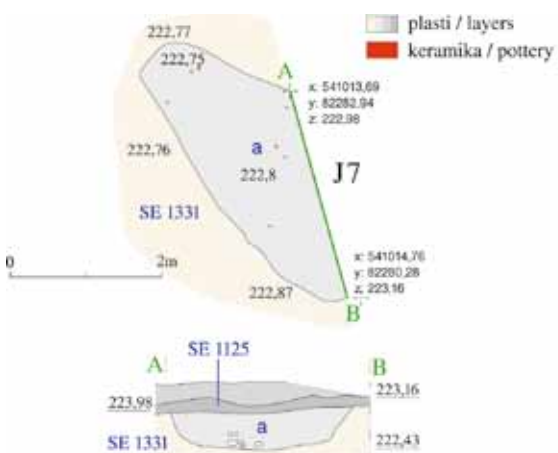
Sl. 6: Zgodnjesrednjeveška jama J5 (zasutje a) in presek AB. – Pogled na jamo v prerezu z zahoda. M. = 1:100. (Prim sl. 3: kv. F/14).

Fig. 6: Early medieval Pit J5 (Fill a); and Section AB. – Pit in section, view from the west. Scale = 1:100. (Cf. Fig. 3: Grid Square F/14).

Sl. 7: Zgodnjesrednjeveška jama J6 (zasutje a) in presek AB. – Pogled na jamo v prerezu z jugozahoda. M. = 1:100. (Prim sl. 3: kv. F–G/10).

Fig. 7: Early medieval Pit J6 (Fill a); and Section AB. – Pit in section, view from the southwest. Scale = 1:100. (Cf. Fig. 3: Grid Square F–G/10).

Sl. 8: Zgodnjesrednjeveška jama J7 (zasutje a); in presek AB. – Pogled na izpraznjeno jamo z severozahoda. M. = 1:100. (Prim sl. 3: kv. G/6–7).

Fig. 8: Early medieval Pit J7 (Fill a); and Section AB. – Emptied Pit, view from the northwest. Scale = 1:100. (Cf. Fig. 3: Grid Square G/6–7).

ter ohranjenih višin in globin. Hkrati pa dopuščamo možnost, da bi pripadali bodisi prazgodovinskemu bodisi rimskemu obdobju. Opisane manjše jame bi lahko z večjo tvorile nekakšno nadzemno konstrukcijo oz. večji objekt. Ni jasno, ali jih smemo pripisati jami 1, jami 4, obema ali nobeni.

Jama 5

(J5; SE 1317/1318)

(sl. 3; 6; t. 5–6)

V sektorju 4, kv. F/14, je bila na sterilni plasti (SE 1128; sl. 6) odkrita večja ovalna jama 5 (vel. 1,5 × 1,2 m; gl. 0,3 m). Poškodoval jo je recentni vkop, na vzhodu pa je segala izven izkopnega polja, zato nam njena dejanska velikost ni znana. Poševne stene so tekoče prehajale v konkavno dno. Jama je imela U-presek in je bila zapolnjena z zasutjem iz zelo temno rjavega peščenega melja. Zasutje je vsebovalo še več apnenčevih prodnikov in lomljencev velikosti do 24 cm, ki so bili skoncentrirani na severnem delu jame. V njem pa so bile odkrite še rimske opeke in zgodnj srednjeveška lončenina (t. 5: 46–47; 6: 49–56), živalske kosti ter manjša koncentracija oglja. Med ostanki oglja je bil prepoznan les hrasta (*Quercus*) in breze (*Betula*).

Jama 6

(J6; SE 1327/1328)

(sl. 3; 7; t. 6)

V sektorju 4, kv. F–G/10, je bila na zemljeni plasti (SE 1106; sl. 7) odkrita večja ledvičasto oblikovana jama 6 (vel. 2,95 × 0,85 m; gl. 0,4 m). Jama se je na vzhodnem delu nadaljevala izven izkopnega polja, zato nam njena dejanska velikost ni znana. Poševne stene so zvezno prehajale v ravno dno. Jama je bila hruškastega preseka, zgoraj ožja kot pri dnu, zapolnjena z zasutjem iz zelo temno rjavega peščenega melja, ki je vsebovalo več apnenčevih lomljencev in prodnikov velikosti do 20 cm. V njem so bile odkrite še rimske opeke, zgodnj srednjeveška lončenina (t. 6: 57–58), živalske kosti, ožgana lupinica lešnika⁹ ter manjša koncentracija oglja. Med ostanki oglja je bil prepoznan les hrasta (*Quercus*).

Jama 7

(J7; SE 1442/1443)

(sl. 3; 8; t. 6)

V sektorju 4, kv. G/6–7, je bila na zemljeni plasti (SE 1313; sl. 8) odkrita večja elipsasta jama 7 (vel. 4,4 × 1,7 m; gl. 0,6 m). Jama je na vzhodnem delu segala izven izkopnega polja, zato nam njena dejanska velikost ni znana. Poševne stene so tekoče prehajale v konkavno dno. Jama je imela U-presek in je bila zapolnjena z zasutjem iz zelo temno rjavega peščenega melja, ki je vsebovalo več apnenčevih lomljencev in prodnikov velikosti do 20 cm. Ti so bili skoncentrirani na dnu jame. V njem pa so bile odkrite še rimske opeke, zgodnj srednjeveška lončenina (t. 6: 59–60), živalske kosti ter manjša koncentracija oglja. Med ostanki oglja je bil prepoznan les hrasta (*Quercus*) in češnje (*Prunus avium*).

⁹ Za podatke se zahvaljujemo Tjaši Tolar, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo.

OVREDNOTENJE GRADIVA

Med drobnim gradivom iz jam J1–J7 prevladujejo lončenina, živalske kosti in gradbeni material (odlomki rimskih opek in tegul) (tab. 1). Prav tako so bile v zasutih jam zadostne količine zoglenega lesa za nadaljnje analize (sl. 9).

Lončenina

V sedmih jamah, ki jih opredeljujemo v zgodnj srednjeveško obdobje, je bilo skupno 796 odlomkov lončenine (10,8 kg), od tega je bilo v jamah 1 in 2 kar 618 kosov (10,5 kg) (tab. 1).

Lončenina iz teh dveh jam je tako po obliki kot po fakturi in načinu izdelave zelo enovita. Izdelana je prostoročno in ima značilno luknjičavo površino. Izrisani in delno rekonstruirani so bili odlomki 41 posod (t. 1: 5–12; 2–5). Vse razen ene so bile neokrašene. Edini okrašen odlomek (t. 2: 17) iz jame 1 (sl. 4: najvišje zasutje (c)) je imel vtisnjene krožce (Pavlovič 2017a, sl. 10). Vse posode klasificiramo kot lonce, le odlomek iz iste jame (sl. 4: najnižje zasutje (a); t. 3: 21) pripada skledi.

Lonci so oblikovani sodčasto z najširšim obodom v zgornji tretjini. Rame je neizrazito. Odprtine imajo velik premer in so – tam, kjer je to zaradi boljše ohranjenosti posode mogoče opazovati – le za malenkost ožje od maksimalnega premera posode. Ustja spadajo v skupino neizrazitih kratkih ustij, t. i. arhaična ustja (Parczewski 1993, 56–58), ki so pogosto navpična, redko pa blago izvihana in zaobljena. Robovi ustij so lahko zaobljeni (t. 1: 5,8–12; 2: 16; 3: 21,33; 4: 37,40; 5: 43), rahlo odebeljeni (t. 1: 7; 3: 22,31; 4: 35,38) ali pa obrezani (t. 1: 6,7; 2: 13–15; 3: 23–25,27–30; 4: 34).

Tovrstne lonce pripisujemo lončenini praškega tipa, ki je razširjena na prostoru od Rusije do Slovenije in je opredeljena kot najzgodnejša lončenina zgodnjih Slovanov.¹⁰ Konteksti, v katerih je samo lončenina praškega tipa s t. i. arhaičnimi ustji, med katere sodita tudi jami 1 in 2, so običajno opredeljeni kot najstarejša faza slovanske poselitve

¹⁰ Zgodnjo slovansko lončenino je preučevalo mnogo avtorjev (Gavrituhin 1997; Buko 1990; Terpilovskij 2005; Profantová 2009) predvsem iz Ukrajine, Poljske, Češke in Slovaške. Zgodovina raziskav in metod za klasifikacijo lončenine (npr. Fusek 1994, 18–34 in tam navedena literatura; Kuna, Profantová 2005, 154–159) ter geneza lončenine praškega tipa (npr. Parczewski 1993, 62–65) sta bili večkrat objavljeni. Kritično k opredeljevanju lončenine praškega tipa Curta (2001).

(Parczewski 1993, 56–58; Fusek 1994, 101; Kuna, Profantová 2005, 212, 213, sl. 84; Pleinerova 2000, 147–149; drugače meni, predvsem za slovenski prostor, F. Curta 2018¹¹).

Lončenina iz dveh omenjenih jam je zelo enovita. Najboljše primerjave v Sloveniji najdemo v lončenini starejše zgodnj srednjeveške faze z najdišča Nova tabla pri Murski Soboti (Pavlovič 2013, 223, 229–240, sl. 78), v manjši meri pa tudi v lončenini najdišča Kotare – Baza pri Murski Soboti (Kerman 2011b, 52, kat. G1297–1360). Po klasifikaciji loncev z Nove table jih lahko primerjamo z lonci tipov 1 in 2 (Pavlovič 2013, 176–178). Glede na obliko in fakturo jih umeščamo med najzgodnejše primerke loncev praškega tipa v Sloveniji, ki so lahko datirani že od konca 5. ali prve polovice 6. stoletja naprej. Tovrstna lončenina je ovrednotena in njena zgodnja datacija utemeljena v že objavljeni razpravi (Pavlovič 2017a, 349–386) na podlagi relevantnih primerjav iz Slovaške, Češke, Moravske, zgornjega Potisja, Poljske, Ukrajine in Belorusije (ib., 359–361) ter temelji na naboru radiokarbonskih datacij, novčnikih najdbah in najdbah bizantinskih importov, pisnih virih, jezikoslovnih analizah ter upoštevanju relevantnih historičnih okoliščin (ib., 363–367). Nedavno pa se je tem primerjavam pridružilo še območje vzhodne Transilvanije v Romuniji, kjer je bilo odkrito najdišče Fodor-kert – Miercurea Ciuc (Botár 2018; Botár, Puskás 2019), prav tako z najzgodnejšo lončenino praškega tipa in dvema zemljankama, radiokarbonsko datiranima v čas med sredino 5. in sredino 6. stoletja (Botár 2018, 33).

Na najdišču Cerklje ob Krki je najbolj ohranjen velik lonec iz spodnjega zasutja (a) jame 2 (*t.* 5: 43). Je edini, ki ga je bilo mogoče v celoti rekonstruirati. Ima kroglasto oblikovan trup z velikim premerom ustja. Rame je le blago nakazano in se nadaljuje v zelo kratko in pokončno ustje z zaobljenim robom. Dno je izstopajoče debelo in majhno v premeru. Temu loncu na slovenskih najdiščih ne najdemo dobre primerjave. Ga pa lahko primerjamo s slovaškimi lonci tipa III1bD ali IV1bD po klasifikaciji Gabriela Fuska za Slovaško. Morda je najbližja primerjava z žaro, odkrito na najdišču Báhoň severovzhodno od Bratislave (Fusek 1994, 156, t. II: 2), in z loncem iz objekta I/72 z najdišča Žilina (Fusek 1994, 266, t. LXIX: 8). Dno lonca iz jame 2 v Cerkljah (*t.* 5: 43) je primerljivo z debelim dnom, odkritim v zasutju (c) jame 1 (*t.* 2: 18), obe pa sta primerljivi z dnom,

odkritim v zemljanki SZ 6 na najdišču Nova tabla (Pavlovič 2017a, sl. 6: 10). Ta zemljanka je na podlagi primerjav lončenine in radiokarbonske datacije umeščena v prvo polovico 6. st.

Ostalih loncev ni bilo mogoče rekonstruirati v celoti, tako da lahko primerjamo predvsem ustja in oblikovanost zgornjega dela posode. Presenetljivo je, da so kljub oddaljenosti med Cerkljami ob Krki in Prekmurjem ter prostoročni izdelavi tako v dimenzijah kot oblikovanju izjemno podobni prekmurskim. Lonec z rahlo zalomljenim kratkim ustjem (*t.* 1: 5) ima primerjavo v loncih z Nove table (Pavlovič et al., še neobjavljeno gradivo,¹² glej *op.* 12, kat. G909, G910). Lonec (*t.* 1: 9) je primerljiv z loncem G1023¹³ in loncem G1161¹⁴ na najdišču Nova tabla (Pavlovič 2017a, kat. G1023, G1161) in z loncem G1307¹⁵ na najdišču Kotare – Baza (Kerman 2011b, kat. G1307). Blago izvihano ustje (*t.* 1: 12) je primerljivo s podobnimi iz plasti SE 92 z najdišča Kotare – Baza (Kerman 2011b, kat. G1311, G1314). Lončkoma iz Cerkelj (*t.* 1: 10; 5: 44) primerljive posodice so na Novi tabli zastopane v jamah SZ 11 in SO 11 (glej *op.* 12, kat. G1135, G1146). Lonci s kratkimi, rahlo izvihanimi ustji z ravnim robom (*t.* 2: 15,16; 3: 29,30) imajo primerjave v jamah SO 23 in SO 169 z Nove table (glej *op.* 12, kat. G844, G845, G897) ter v SE 92, SE 143 in SE 159 na najdišču Kotare – Baza (Kerman 2011b, kat. G1322, G1327, G1337). Lonci z malo daljšimi vertikalnimi ustji (*t.* 1: 11; 3: 24,27,28) so primerljivi z nekaterimi iz jam SZ 4, SZ 11 in SO 65 z Nove table (glej *op.* 12, kat. G1004, G1136, G1067) ter v SE 159 s Kotare – Baza (Kerman 2011b, kat. G1341). Lončki z blago poudarjenim ramenom (*t.* 3: 33; 4: 34) se pojavljajo tudi v jamah SO 65 in 92 na Novi tabli (glej *op.* 12, kat. G1068, G1160), lonček z bolj odebeljenim ustjem (*t.* 3: 22) pa v SO 169 (glej *op.* 12, kat. G847). Prav tako lahko več odlomkov iz zemljanke SZ 6 z Nove table primerjamo z lončkom z neizrazitim ustjem (*t.* 3: 32).

Edina odkrita *skleda* v Cerkljah (*t.* 3: 21) ima prav tako primerjave na prekmurških najdiščih v skledi G1161 iz jame SO 92 z Nove table (glej *op.* 12, kat. G1161) ter v skledi iz SE 6 z najdišča Kotare – Baza (Kerman 2011b, kat. G1298). Nasploh

¹² D. Pavlovič, M. Guštin, G. Tiefengraber, M. Zorko, *Nova tabla pri Murski Soboti. Zgodnji srednji vek, Arheologija na avtocestah Slovenije 52/3*, v pripravi.

¹³ Jama SZ 4.

¹⁴ Jama SO 92.

¹⁵ SE 92.

¹¹ Z referencami na njegove starejše objave in druge avtorje.

se med zgodnjeslovansko lončenino keramične skleda in skledice redko pojavljajo, tudi na relevantnih slovaških najdiščih. Primerku iz Cerkelj je še najbolj podobna skleda z malo bolj uvitim in odebeljenim ustjem iz objekta 18 na najdišču Dúbravka v Bratislavi (Fusek 1994, t. VIII: 12), ki je zanimiva tudi zato, ker se pojavlja skupaj z loncem, ki ima enako oblikovano ustje kot lonec iz zgornjega zastutja (c) jame 1 iz Cerkelj (*t. 1*: 5), in z odlomki ostenj s pečatnim okrasom. Pečati iz Dúbravke so narejeni v obliki rozete, sestavljene iz malih trikotnikov (Fusek 1994, t. VIII: 12–25). Na Moravskem pa podobne skleda (npr. Jelínková 2015, tab. 5: 1) v zgodnjeslovanskih kontekstih – tako kot tudi koščene glavnike, nekatere vrste orožja, okove torbic in druge predmete – povezujejo z merovinškim vplivom ali vplivom polabskih Germanov (Jelínková 2015, 135–144), saj so zelo pogoste v moravskih langobardskih grobovih (Tejral (ur.) 2011, t. 3; 5; 12; 15; 21–22; 28; 31; 35; 39; 43–45; 47; 49–50; 66; 68; 70; 76).

Istemu vplivu je pripisan tudi *pečatni okras* na lončenini praškega tipa. V Cerkljah je bil okrašen le en odlomek ostenja, in ta z vtisi krožcev oziroma pečati (ostenje lonca *t. 2*: 17; Pavlovič 2017a, sl. 10). V Sloveniji je ta okras edinstven.

Okras žigov na lončenini praškega tipa je na čeških in moravskih najdiščih razmeroma redek. Primer lonca praškega tipa z okrasom žigosanih preprostih krožcev je bil odkrit v žganem grobu na najdišču Přitluky na južnem Moravskem (Gimbutas 1971, 110, t. 27). Pogostejši je na zahodnem Slovaškem. Pripisujejo ga vplivu germanskih ljudstev, predvsem Langobardov (Fusek 1994, 62; Kuna, Profantová 2005, 341, sl. 69A; Profantová 2008, 625–626, sl. 8; Jelínková 2015, 141–142, tab. 4: 2). Profantová meni, da je večja pogostnost tega okrasa na zahodnem Slovaškem povezana z daljšim sobivanjem zgodnjih Slovanov z Langobardi in Gepidi (Kuna, Profantová 2005, 174; Profantová 2015). Na najdišču Roztoky na Češkem lončenino s tem okrasom uvršča v najstarejšo fazo, s historično določenim začetkom okoli leta 530 ali 560 in koncem ob izteku 6. st. (Kuna, Profantová 2005, 212–214), čeprav se lahko drugi predmeti, ki prav tako nakazujejo stik z Germani – glavniki in nekateri kovinski predmeti –, pojavljajo tudi v fazi II, ki se je zaključila v začetku 7. stoletja (Kuna, Profantová 2005, 348, 349). Pečatni okras je na Češkem nekoliko pogostejši v starejši fazi gradišč, v 8. st. (Kuna, Profantová 2005, 174, sl. 71).

Krožci, ki bi bili primerljivi z obravnavanimi, na langobardski lončenini niso pogosti. Nekaj

primerov lahko najdemo na Moravskem, in sicer na prostoročno izdelani lončenini iz grobov (npr. Šaratice: Tejral 2008, sl. 7: 5), ki jih pripisujejo Langobardom, vendar še z izrazito tradicijo polabskih Germanov. Grobovi so datirani v drugo polovico 5. stoletja (Tejral 2008, 64–66).

Na Češkem se tovrstni pečati v 6. st. pojavljajo le na najdišču Roztoky pri Pragi, in sicer v objektu št. 330 na odlomku ostenja (Kuna, Profantová 2005, sl. 218: 5) ter na ramenu lonca iz objekta 927 (ib., sl. 255: 7), vendar tukaj v kombinaciji z vrezanimi linijami in vtisnjenimi pikami, kar je popolnoma unikaten okras na lončenini praškega tipa. Čeprav se na Slovaškem pojavljajo raznoliki pečati, pa med njimi ni vtisnjenih preprostih krožcev. Tudi na Hrvaškem je za zdaj znan le en fragment z (delno) vtisnjenim krožcem, gre za manjši odlomek ostenja iz plasti v sondi B, SJ 3 na najdišču Nedelišće v bližini Čakovca (Bekić 2016, 109, sl. 64; t. 67: 5). Avtor vsak okras na lončenini praškega tipa na Hrvaškem, ne glede na kontekst ali obliko posode, datira v čas od konca 6. st. (Bekić 2016, 111) ali začetka 7. st. naprej (Bekić 2016, 108).

Nekoliko bolj oddaljena, vendar zelo zanimiva je primerjava vtisov krožcev na loncu iz zemljanke št. 19 na najdišču Poian Kóhát na jugovzhodnem delu Transilvanije v Romuniji. Lonca spada v skupino lončenine praškega tipa s kratkim, rahlo izvihanim in zaobljenim ustjem. V zemljanki je bila, poleg zgodnjeslovanske lončenine in značilne kamnite peči, odkrita tudi ločna fibula, ki jo v Transilvaniji datirajo v sredino 6. st. (Stanciu 2015, 172, sl. 4: 5). Najdišče Poian Kóhát spada v skupino zgodnjeslovanskih najdišč na vzhodu Transilvanije, ki so mejila na skupino gepidskih najdišč, razprostranjenih na zahodnem delu Transilvanije (ib., sl. 1). Teritorij poselitve obeh skupnosti je jasno ločen, vendar najdbe z "germansko" (tj. "gepidsko") provenienco ali "slovanske" najdbe, narejene po njihovem vzoru, pričajo, da sta skupnosti imeli intenzivne stike (ib., 176–177 sl. 6; 7; 9).

Najbolj oddaljena, a se nam zaradi konteksta zdi zelo zanimiva, je primerjava vtisnjene okrasa iz Cerkelj ob Krki z okrasom treh vtisnjenih preprostih krožcev na odlomku ustja zgodnjeslovanskega lonca, odkritega v poznoantični oziroma zgodnjebizantinski utrdbi Dinogetia (Garvăn, Dobrudscha, Romunija) ob spodnjem toku Donave. Znotraj utrdbe so bile odkrite sočasne zemljanke (z lončenino), ki jih povezujejo z zgodnjeslovansko posadko v utrdbi (Angelova, Koleva 2007, 487, t. 5: 9). Študija lončenine in drugih drobnih predmetov, ki so bili odkriti bodisi v zgodnjebizantinskih kastelih bodisi

Tab. 1: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Tabelarni prikaz zgodnesrednjeveških jam z najdbami (število odlomkov).

Tab. 1: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Table showing the early medieval pits and finds (No. of fragments).

Jama / Pit	SE	Velikost / Dimension (m)	Ohr. glob. / Sur. depth (m)	Zasutje / Fill	SE	Rim. grad. material / Ro. build. material	Lončenina ZSV / Early mediev. pottery	Živalske kosti / Animal bones
J1	1224	3,2 × 2,4	0,6	a	1268	29	359	-
				b	1286	13	9	-
				c	1225	91	151	1
J2	1311	2,3 × 1,5	0,25	a	1451	-	25	6
				b	1312	10	74	86
J3	1353	1,1 × 1	0,4	a	1354	zz	2	-
J4	1220	2,7 × 2,1	0,18	a	1269	9	46	4
				b	1221	116	67	13
J5	1317	1,5 × 1,2	0,3	a	1318	6	25	128
J6	1327	2,95 × 0,85	0,4	a	1328	47	62	50
J7	1442	4,4 × 1,7	0,6	a	1443	32	2	15
MJ1	1120	0,33 × 0,24	0,06	a	1121	-	1	-
MJ2	1222	0,37 × 0,3	0,08	a	1223	-	-	-
MJ3	1226	0,3 × 0,27	0,13	a	1227	-	-	-
MJ4	1204	0,32 × 0,32	0,25	a	1205	-	9	-
MJ5	1206	0,26 × 0,23	0,25	a	1207	-	1	-

neposredno ob njih ob južnem toku Donave, je pokazala, podobno kot izpričujejo pisni viri, da so bile zgodneslovanske skupine najverjetneje v tridesetih letih 6. st. kot *foederati* vključene v bizantinsko oziroma vzhodnorimsko vojsko. Večina skupin naj bi prišla s prostora penkieveške kulture in jih pripisujejo historično izpričanim Antom. Nekateri, med njimi tudi Slovane z utrdbe Dinogetia, pa povezujejo s praško kulturo (Angelova, Koleva 2007, 483).

Obravnavano lončenino iz Cerkelj ob Krki lahko pripišemo lončenini praškega tipa z arhaičnimi ustji, ki se pojavlja od Poljske do Črnega morja. Jame, ki vsebujejo le tovrstno lončenino in so del najdišč v nižinah, v bližini rek ali potokov, pa povezujemo z zgodnjimi Slovani.¹⁶ Na podlagi primerjav lahko to lončenino datiramo v čas od prve polovice 6. do prve polovice 7. st. Primerjave izjem, kot sta odlomek skleda in odlomek lonca s pečatnim okrasom, kažejo, da se ti pojavljajo v slovanskih kontekstih tam, kjer mejijo s sosedi germanskega izvora. Na Slovaškem in Češkem so to Langobardi, v Transilvaniji pa Gepidi. Tovrstne stike in vplive datirajo v obdobje med koncem 5. in sredino 6. stoletja.

V jamah 4–7 je bilo 178 odlomkov lončenine, ki skupaj tehtajo le 0,3 kg. Gre večinoma za zelo

majhne odlomke, le nekaj med njimi je bilo primernih za izris (*t. 1*: 1–4; 5: 46–47; *t. 6*) ter nadaljnjo analizo. V analizi ne bomo upoštevali odlomkov iz zgornjega zasutja (*sl. 4*: zasutje b) jame 4, saj so odlomki premajhni, nepovedni, dva od štirih izrisanih (*t. 1*: 1–4) pa sodita v rimski čas.¹⁷

Največ lončenine je bilo ohranjene v zasutju (a) jame 5 (*t. 5*: 46–48; 6: 49–56), izrisani so bili odlomki 11 posod. Iz zasutja jam 6 in 7 sta bila zrisana po dva odlomka (*t. 6*: 57–60), od teh je odlomek ustja (*t. 6*: 57)¹⁸ rimskodoben.

Preliminarno smo to lončenino zaradi izdelave na lončarskem vretenu in preprostih oblik loncev opredelili v čas med 8. in 9. st. Po podrobnejšem pregledu pa se je izkazalo, da gre za mlajšo lončenino. To je razvidno predvsem v dveh elementih. Prvi je okras, narejen z zobatim koleščkom. Tovrsten okras je na petih odlomkih (*t. 5*: 47; 6: 50,52), ki pripadajo trem posodam iz istega zasutja jame 5.

Najbližje primerjave okrasa, narejenega z zobatim koleščkom, so na najdišču Podbočje/Stari grad (Guštin, Cunja, Predovnik 1993, t. 3: 8; 23: 9–13; Predovnik 2003, t. 40: 8–10; 60: 379–382,390–392; 60: 400,410; 62: 426). Katja Predovnik posode s tem okrasom s Starega gradu datira v konec 12. in 13. st. (Predovnik 2003, 64), navedene primerjave pa imajo razpon datacij med 11. in 14. st. (*ib.*, 59). Na lončenini centralne Evrope je bil tak okras

¹⁶ Povezovanje praške kulture in zgodnjih Slovanov: Profantová 2008; 2012; Profantová, Profant 2020 z navedenimi starejšimi in polemičnimi objavami.

¹⁷ Poročilo: Vojaković et al. 2016.

¹⁸ Del sigilatne posode severnoitalske provenience.

priljubljen v času od 10. do 14. st., medtem ko se na zgodnesrednjeveški lončenini redko pojavlja.

Drugi element so lončarski znaki na dnu posode.¹⁹ Ti so vidni na obeh ohranjenih dneh (*t.* 6: 55,56). Namenoma vtisnjeni lončarski znaki na dnu posode se začnejo pojavljati šele v 10. st., pred tem se na dneh pojavlja le nenamenski okrogel odtis osi počasnega lončarskega vretena. Ta prehod v tehniki izdelave lončenine ali bodisi v označevanju loncev se vidi pri obdelavi večjih zbirk lončenega gradiva. Eno takih iz Podravine na Hrvaškem je obdelala T. Sekelj Ivančan. Pokazalo se je, da se v njeni fazi Torčec IVa začne pojavljati pretežno lončenina, izdelana na hitrem lončarskem vretenu. Takrat se začnejo pojavljati tudi znaki na dnu posode, predvsem križi ali več pod različnimi koti sekajočih se linij (Sekelj Ivančan 2010, sl. 99). Ta faza je kronološko umeščena v čas druge polovice 10. in 11. st., kar je potrjeno tudi z datacijami ¹⁴C (ib., 127–130).

Branko Kerman je podobno pokazal na razstavi *Tü mo!* leta 2008, kjer je slovansko lončenino, odkrito v Prekmurju, razdelil v tri skupine. V njegovi skupini t. i. poznoslovanske lončenine, umeščene v čas od 10. do 12. st., se začnejo pojavljati znaki na dnu, prav tako pa tudi okras zobatega kolesčka, ki ga v predhodnih fazah ni (Kerman 2011a, 24–25; z analogijami pri Šavel, Kerman 2008, 35; z risbami v Kerman 2013, 45–47). Časovni razpon te skupine lončenine je dobro podprt s številnimi datacijami ¹⁴C s prekmurskih najdišč (Guštin, Tomaž 2016, 201–203, predvsem sl. 46 in 47). Ta najdišča, skupaj z zahodnomadžarskimi v okolici Letenye in drugimi, kot so Nagykanizsa–Billa, Borjüállásinsel, Fenek, Kajárpécsen (Kerman 2013, 50, 51) iz časa vladavine Arpadov (895–1301), pripadajo širši skupini ruralnih nižinskih naselbin na območju, ki takrat postane sestavni del madžarskega mejno-obrambnega pasu, madž. Gyepüelve (Kerman 1997, 45, 46).

Poleg primerjav na prekmurskih in madžarskih najdiščih je gradivo iz Cerkelj ob Krki primerljivo tudi z najdišči v hrvaškem Podravju (Sekelj Ivančan 2010, 173–176, najdišča faze Torčec IV), kot je Virovitica–Kiškoriya jug (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2008, 117). Na tem najdišču je bila v objektu (SU 1357/1358) odkrita lončenina izdelana na vretenu,

s poševno odrezanim robom ustja ter okrašena z odtisi zobatega kolesčka. Radiokarbonska datacija objekt umešča v čas med koncem 9. st. in začetkom 10. st. (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2008, 121, kat. 30, 31, 35), torej v zgodnji srednji vek. Na najdišču ni lončenine z lončarskimi znaki na dnu, le odtisi osi vretena, zato je zgodnejša datacija razumljiva. V okolici Torčeca severno od Koprivnice pa je najbolj primerljivo gradivo z najdišč Ledine in Pod Gucak (Sekelj Ivančan 2010, t. 40–71). Gradivo je datirano v fazi Torčec IVa in IVb, ki obsegata čas med drugo polovico 10. in začetkom 12. st. To datacijo podpirajo tudi rezultati radiokarbonskih analiz (ib., 127–134, 174–176, sl. 96; 97; 99).

Najbližje primerjave, tako v tipu poselitve v nižini kot v gradivu, so v hrvaškem Posavju. Lončenina iz srednjeveških jam iz Cerkelj, predvsem iz jame 5, ima dobre primerjave v lončenini iz jam 389 in 287 ter objektov 1 in 3 druge faze najdišča Velika Gorica–Šepkovčica jugovzhodno od Zagreba, ki jo A. Bugar na podlagi radiokarbonskih datacij umešča v prvo polovico 11. st. (Bugar 2008, 190). V omenjenih jamah so lonci z ravno odrezanimi ali rahlo razčlenjenimi robovi ustij, okrašeni z enojnimi valovitimi linijami, vtisi zobatega kolesčka in znaki na dneh (Bugar 2008, 184–189, kat. 11–49).

Obravnavano skupino lončenine umeščamo v čas konca zgodnjega ali v začetek visokega srednjega veka, pri čemer prehod med obdobjema razumemo kot čas od druge polovice 10. stoletja naprej, po stalni naselitvi Madžarov v Panonski nižini, ko se tudi v drugem gradivu, predvsem pri nakitu, kažejo spremembe.²⁰

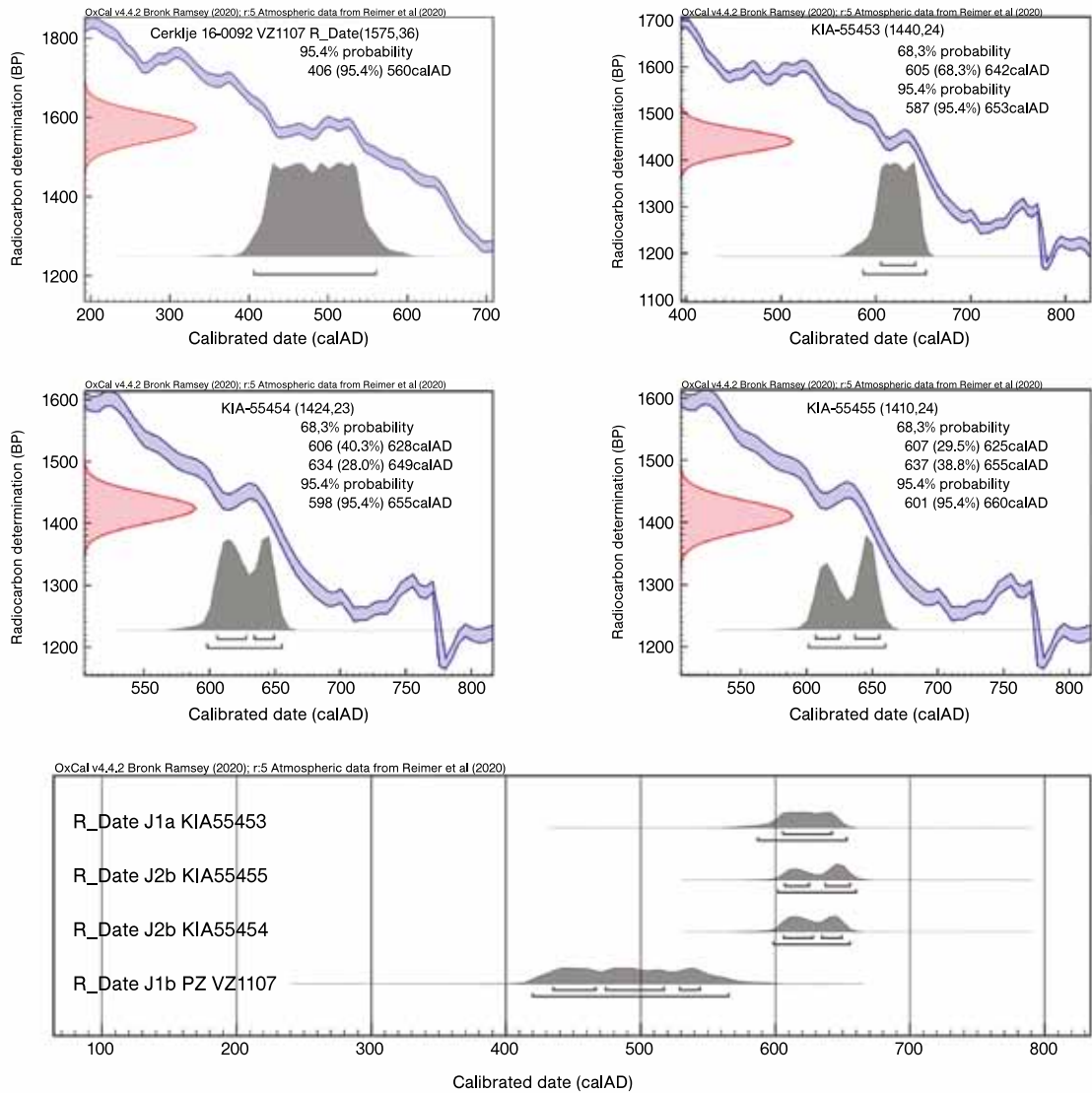
Jame v Cerkljah, ki so vsebovale zgodnesrednjeveško gradivo, lahko na podlagi prej predstavljene analize razdelimo v dve časovni fazi, in sicer jame 1–3 v čas začetka zgodnjega srednjega veka (6. st.; prva zgodnesrednjeveška faza), jame 4–7 pa v čas prehoda med zgodnjim in visokim srednjim vekom (od druge polovice 10. do 12. st.; druga zgodnesrednjeveška faza).

RADIOKARBONSKE DATACIJE

Štirje vzorci iz dveh jam zgodnesrednjeveške faze I so bili radiokarbonsko datirani (*sl.* 9). Leta 2017 so v Radiokarbonskem laboratoriju v Poznaju analizirali vzorec oglja (PZ VZ 1107) z dna

¹⁹ S pomenom znakov na dnu loncev se je na slovenskem ozemlju med zadnjimi ukvarjala Ana Ornik Turk (2018). Splošno o simbolnem pomenu in pregled srednjeevropske lončenine z znaki na posodah Andrzej Buko (2008, 383–393).

²⁰ Problem meje med zgodnjim srednjim vekom in kasnejšimi obdobji v arheologiji je predstavil Tomaž Naberger (1995, 7–9, 99–103).

Sl. 9: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Radiokarbonske datacije vzorcev oglja in kosti iz jam J1 in J2.

Fig. 9: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. ^{14}C dates of the charcoal and bone samples from Pits J1 and J2.

srednjega zasutja (b) jame 1 (sl. 4). Konec leta 2020 pa so bili v laboratoriju v Kielu²¹ datirani še vzorec oglja (KIA 55453) iz zasutja (a) jame 1 (sl. 4) in vzorca kosti desnih lopatic dveh različnih osebkov goveda (KIA 55454, 55455) iz zasutja (b) jame 2 (sl. 5).

Vzorec oglja iz zasutja (a) jame 1 ima interval kalibrirane koledarske starosti s 95,4-odstotno verjetnostjo (Remier et al. 2020) med letoma 587 in 653, vzorca kosti iz jame 2 pa med letoma 598 in 655 ter 601 in 660.

Gotovo najbolj presenetljiva je zgodnja datacija vzorca oglja iz zasutja (b) jame 1. Interval kali-

brirane koledarske starosti (Remier et al. 2020) z verjetnostjo 95,4 % je med letoma 420 in 565²² (sl. 9). Takšna datacija vzorca v zasutju skupaj z lončenino praškega tipa z arhaičnimi ustji bi bila nekdanj sporna, vendar čedalje več primerljivih datacij (Pavlovič 2017a, 354, 359, 367), ki se pojavljajo tudi skupaj s primerljivim gradivom, kaže, da to niso izjeme. Verjetno je, da so pred sredino 6. st. na obronkih Panonske nižine, v neposredni bližini romanskih ali germanskih sosedov obstajale manjše skupnosti v nezavarovanih, nižinskih naselbinah ob

²¹ Leibniz Labor für Altersbestimmung und Isotopenforschung, Christian-Albrechts-Universität Kiel.

²² Ta datacija je bila že objavljena (Pavlovič 2020), a v kalibraciji IntCal 13 (Remier et al. 2013), zato se nekoliko razlikuje. To poudarjamo v izogib zmotnim očitkom o nenatančnosti (npr. Curta 2018, 41, 42).

rekah, v katerih so uporabljali lončenino praškega tipa. Območjem tovrstne poselitve z zgodnjimi radiokarbonskimi datumi se ob Muri pri Murski Soboti, Moravi na Slovaškem (Fusek, Zábojník 2010, 172), Donavi ob Regensburgu (Losert 2011, 489) in Olti v Transilvaniji (Botár 2018, 33; Botár, Puskás 2019, 213) tako pridružuje še območje ob Krki na Dolenjskem.

ŽIVALSKI OSTANKI

V arheozoološko študijo so bili vključeni vsi odkriti živalski ostanki s celotne površine izkopnega polja. Skupaj je bilo tako analiziranih 111 kosti in zob oziroma njihovih odlomkov, od katerih jih je bilo mogoče ožje taksonomsko opredeliti 30 (tj. 27 %). Vse najdbe brez izjeme pripadajo sesalcem, pri čemer so bili prepoznani ostanki najmanj treh različnih vrst. Z gotovostjo je mogoče ugotoviti prisotnost goveda (*Bos taurus*), drobnice (Caprinae) in domačega prašiča (*Sus domesticus*), z delčkom nadlahtnice pa bi utegnil biti v analiziranem gradivu zastopan tudi divji prašič (*Sus scrofa*) ali križanec med obema navedenima prašičjima vrstama²³ (tab. 2). Med najdbami drobnice sta zelo verjetno zastopani tako ovca (*Ovis aries*) kot koza (*Capra hircus*).

V kronološkem smislu tvori analizirano gradivo razmeroma homogen vzorec. Dva izmed kostnih odlomkov sodita v čas kulture žarnih grobišč (12.–10. st. pr. n. št.), medtem ko so ostali datirani v zgodnji srednji vek (6.–12. st.). Slednji so v nadaljevanju nekoliko podrobneje predstavljeni.

Zgodnjerednjeveški arheozoološki zbir

Med živalskimi ostanki zgodnjerednjeveške starosti je daleč najbolj zastopana vrsta domače govedo, ki mu je bilo pripisanih skoraj 80 odstotkov vseh taksonomsko opredeljenih najdb (tab. 2). Razlika do drugouvrščenih drobnice in prašiča je visoko statistično značilna,²⁴ zaradi česar bi kazalo govedo načeloma razumeti kot osrednji vir mesa za proučevano zgodnjerednjeveško skupnost. Vendar pa je iz razpršenosti najdb v prostoru razbrati, da so goveje kosti večinoma skoncentrirane v eni sami jami znotraj kvadranta J/5 (tj. jama 2; zgodnjerednjeveška faza I), ki je

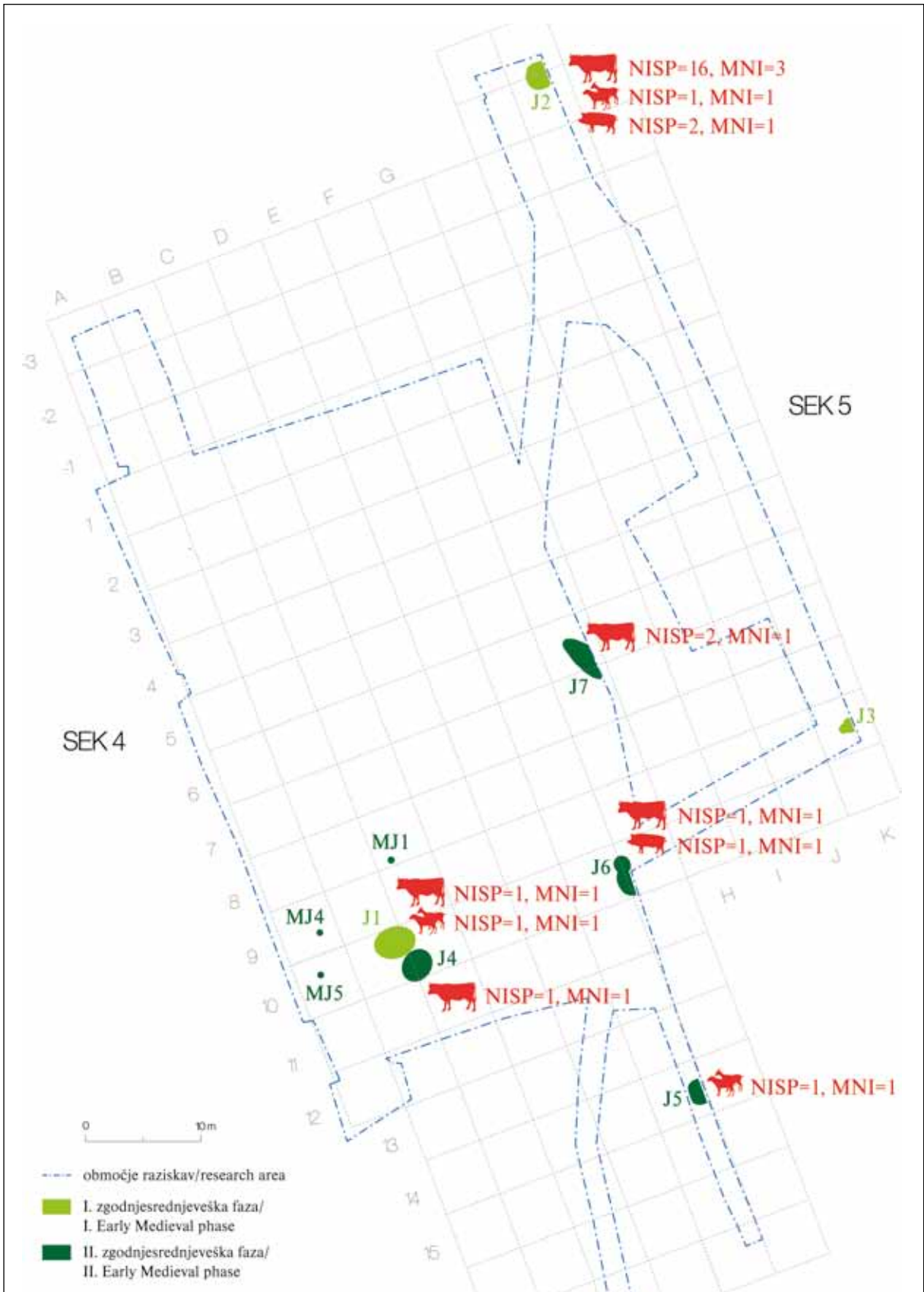
tudi sicer arheozoološko najbogatejša. Izključno goveji ostanki so bili ob tem dokumentirani le še v jami 7 (N = 2; zgodnjerednjeveška faza II), v drugih treh jamah z odkritimi (sicer maloštevilnimi) živalskimi kostmi in/ali zobmi pa je zastopanost posameznih vrst pravzaprav uravnotežena (sl. 10). Iz tega izhaja, da je skupek arheozooloških najdb iz jame 2 zelo verjetno izrazito svojstven, zato za oceno vloge posameznih domačih živali na ravni celotne nasebine ni ustrezen.

K temu je treba dodati, da je zaradi večinoma ročnega pobiranja najdb delež zastopanosti manjših živali v analiziranem arheozoološkem zbiru skoraj zagotovo podcenjen (Toškan 2015). Pravzaprav enako velja tudi za manjše skeletne elemente goveda, kot so posamezni izolirani zobje in kosti skrajno spodnjega dela nog (tj. zapestnice, nartnice, prstnice). Vsega skupaj so bile odkrite le štiri take najdbe, čeprav gre sicer za nadpovprečno kompaktno skeletne elemente, ki zato dobro kljubujejo tafonomskim izgubam (tab. 3). To seveda ne pomeni, da bi bilo treba ob optimalnejšem pristopu k terenskemu vzorčenju gradiva zgoraj navedeno domnevo o govedu kot primarnem viru mesa za obravnavano skupnost ovreči. Prav tako do tega ne bi prišlo v primeru sprejetja načelne odločitve o neupoštevanju izrazito svojstvenega skupka najdb iz jame 2. Razlika v iztržku mesa ob zakolu posamezne krave, vola ali bika je namreč toliko večja od iztržka ob zakolu ovce, koze ali prašiča, da bi tudi eventualen manjši zaostanek goveda v številu opredeljenih kostnih ostankov ne ogrozil vodilne vloge teletine/govedine kot vira živalskih beljakovin. Je pa po drugi strani treba poudariti, da kar 80-odstotni delež goveda v zgodnjerednjeveškem gradivu iz Cerkelj skoraj zagotovo ne odraža resničnega razmerja med vlogo posameznih živinorejskih panog v tedanji skupnosti. Pri tem je pomenljivo, da podobno izrazite prevlade govejih najdb ne izkazuje nobeno drugo zgodnjerednjeveško najdišče pri nas (glej npr. Turk 2000, 169; Toškan, Dirjec 2008, tab. 1; Toškan, Dirjec 2011, tab. 8.4; Hincak 2011; Kovač 2013, 91–92; Tica et al. 2013; Toškan 2020, tab. 7.1). Pravzaprav so takšni primeri maloštevilni tudi v sosednjih pokrajinah, čeprav je bilo govedo ponekod sicer prepoznano kot najbolj zastopana vrsta (glej npr. Bartosiewicz 1993, 126; Salvadori 2015, tab. 1, sl. 4; Nowotny 2016, tab. 2).

Arheozoološko gradivo iz Cerkelj bi kazalo na podlagi vrstne sestave (tab. 2), predvsem pa zaradi podatkov o zastopanosti posameznih skeletnih elementov (tab. 3), razložiti kot odpadki pri razkosavanju živali in ločevanju mesa od kosti (npr.

²³ Primerek je na tab. 2 zaveden kot *Sus* sp.

²⁴ χ^2 test: $\chi^2 = 7,71$; s.p. = 1; $p < 0,006$.

Sl. 10: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Razpršenost taksonomsko opredeljenih živalskih ostankov v sektorju 5.
Fig. 10: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Distribution of taxonomically identified animal remains in Sector 5.

Dirjec et al. 2012 in tam navedena literatura; Nowotny 2016, 178). To še posebej velja za gradivo iz jame 2, kjer med govejimi ostanki prevladujejo kosti iz razmeroma mesnatih (tj. cenjenih) delov telesa. Na podoben način je bil kot akumulacija (načrtno izbranih?) odpadkov pri procesiranju govejih kadavrov denimo razložen skupek večjega števila kosti teh živali – vključno z nekaj lobanjami – v eni od jam na zgodnjersrednjeveškem najdišču Mitterretzbach v Spodnji Avstriji (Schmitzberger 2015, 206). Ponujena razlaga se zdi skladna tudi z nekoliko izolirano lego jame 2 (*sl. 10*). Če gre namreč dejansko za nekdanjo odpadno jamo, so jo zaradi neprijetnih vonjav z razlogom umestili nekoliko dlje od najbližjih bivanjskih objektov, kakršen je utegnil stati na območju jame 1 (o namembnosti jam glej v nadaljevanju; Bartosiewicz 2003, 187).

Po alternativni, špekulativnejši razlagi bi jamo 2 nemara kazalo razumeti kot del kuhinje za pripravo mesa, saj so bili ob kosteh odkriti odlomki kuhinjske lončenine iz 6. st. Večinska zastopanost ostankov iz mesnatih delov telesa, ki pripadajo najmanj trem različnim živalim nadpovprečno visoke rasti (glej spodaj), bi v tem primeru utegnili nakazovati pripravo bogatih ali pa vsaj številčnih (skupnostnih?) obrokov. Količina mesa, ki se je navezovala na odkrite goveje kosti, je morala biti namreč znatna in je bržčas presegala 100 kg (npr. Bartosiewicz 2006, tab. 2). Na najdiščih iz časa med drugo polovico 4. in začetkom 7. st. na Slovenskem so bile podobno izrazite akumulacije ostankov iz (najbolj) mesnatih delov telesa doslej prepoznane edino v okviru cerkvenega kompleksa in ene od stavb s prizidkom za hlapca s Tonovcovega gradu nad Kobaridom ter na območju cerkvice na Korinjskem hribu nad Velikim Korinjem (Toškan, Dirjec 2011, 325–328; Toškan 2020, 164–167). Navedeni lokaciji sta služili kot staroselski višinski postojanki, zato ju ni mogoče uporabiti kot neposredno analogijo za zgodnjerslovansko naselbino iz Cerkelj. Arheozooloških študij zgodnjerslovanskih najdišč z jugovzhodnoalpskega prostora, ki bi pokazale na sledi socialne razslojenosti ali funkcionalne diferenciacije tedanjih skupnosti, ni.

Kot odpadki pri pripravi obrokov je v gradivu iz Cerkelj načeloma mogoče razložiti tudi manjše skupke živalskih ostankov iz nekaterih drugih jam. Na analiziranih kosteh iz takšnih kontekstov sicer niso bile prepoznane sledi urezov in/ali zasekanin, prav tako ni noben primer ek ožgan, vendar je v tem smislu pomenljiv vzorec fragmentiranosti dolgih mozgovnih kosti. Izkazuje namreč obe

ključni specifični, značilni za antropogeno razbite sveže kosti: (i) obrisi loma tistih primerkov, ki so poškodovani na območju diafize, je večinoma spiralen, (ii) površina kostnine na mestu loma pa gladka (npr. Outram 2001).

Zadnja od tukaj ponujenih različnih funkcionalnih interpretacij arheozoološkega gradiva iz zgodnjersrednjeveških jam korenini v izsledkih arheološke študije posameznih od teh struktur. Ker so bili namreč nekateri od vkopov pogojno opredeljeni kot shrambene jame (glej v nadaljevanju), bi živalske kosti iz teh vkopov nemara kazalo razložiti kot ostanek prehrambnih zalog. Seveda bi ob takšni interpretaciji pričakovali, da bodo večje kosti okončin bodisi razmeroma nepoškodovane bodisi bo vzorec fragmentiranosti nakazoval pretežno postsedimentni razpad že dehidriranih kosti (npr. Outram 2001). Med gradivom iz Cerkelj takšnim pogojem vsaj do neke mere zadostuje edino skupek najdb iz jame 6. Ob distalnem delu goveje golenice namreč ta vključuje še bolj ali manj v celoti ohranjeno diafizo prašičje koželjnice in devet odlomkov sicer ožje neopredeljene kosti večje živali (goveda?), kjer pa je do razdrobljenosti prišlo šele med arheološkimi izkopavanji ali celo po njih. V celotnem gradivu iz Cerkelj je nepoškodovana ena sama kost, tj. prva prstnica goveda iz enega od polnil jame 2.

Skoraj popolna odsotnost celih kosti onemogoča izpeljavo poglobljene analize velikosti tedanjih živali. Še največ podatkov je na voljo za govedo ($N = 7$), in sicer za kosti iz zasutij (a) in (b) jame 2 (*tab. 4*). Ti primerki velikostno bistveno ne zaostajajo za povprečjem rimskodobnih živali iz tega dela Evrope (*tab. 4*), kar je presenetljivo.

Intenzivna živinoreja rimskega obdobja, ki je bila vezana predvsem na podeželske vile, je v veliki meri slonela na reji visokoraslega goveda italskega porekla. Plečna višina teh živali je v povprečju presegala 120 cm, najrobustnejši primerki pa so bili celo višji od 140 cm (Toškan 2013, 46). Z nastopom varnostno in politično nestabilne pozne antike so se zgodile korenite spremembe v naselbinski strukturi, posledično pa tudi v živinorejski politiki. Zamiranje mest in drugih naselbin v nižinah ter s tem povezano ustanavljanje utrjenih, gospodarsko samooskrbnih višinskih postojank naj bi namreč privedlo do znatnega upada obsega govedoreje na račun vzrejno manj zahtevnih drobnice, prašiča in perutnine (Toškan 2013, 59–60). Z opustitvijo intenzivnega kmetovanja, značilnega za rimskodobne podeželske vile z rodovitnega nižinskega sveta, je v ospredje znova stopilo razmeroma majhno alpsko

Tab. 2: Cerklje ob Krki - OŠ. Zastopanost živalskih taksonov po obdobjih. Količina najdb je podana kot število taksonomsko opredeljenih ostankov (Number of Identified Specimens, NISP).

Tab. 2: Cerklje ob Krki - OŠ. Incidence of animal taxa according to periods. The quantity is given as the Number of Identified Specimens, NISP.

Takson / Taxon	12.–10. st. pr. n. št. / 12 th –10 th c. BC	6.–12. st. n. št. / 6 th –12 th c. AD	Skupaj / Total
<i>Bos taurus</i>	1	22	23
Caprinae	--	3	3
<i>Sus cf. domesticus</i>	--	2	2
<i>Sus sp.</i>	--	1	1
Indeterminatus	1	49	50

Tab. 3: Cerklje ob Krki - OŠ. Velikost izmerljivih živalskih ostankov zgodnjemedievalne starosti. Posamezni pravokotniki obsegajo izmerke, ki se nanašajo na isto kost. Okrajšave so opredeljene v von den Driesch (1976).

Tab. 3: Cerklje ob Krki - OŠ. Size of measurable animal remains from the early medieval period. Rectangles mark the measurements of the same bone. Abbreviations are as defined by von den Driesch (1976).

Takson / Taxon	Skeletni element / Skeletal element	Dimenzija / Dimension	Izmerek / Measurement (mm)			
<i>Bos taurus</i>	Scapula	SLC	49,5	51,5	52,0	53,5
	Radius	Bp	84,5			
	Tibia	SD	35,0			
	Phalanx 1	GL	58,5			
<i>Sus cf. domesticus</i>	Humerus	SD	17,5			
		Bd	38,0			
<i>Sus sp.</i>	Humerus	SD	24,5			
		Bd	45,5			

govedo z železnodobno tradicijo. Gre, skratka, za (proto)pasmo, na kateri je lokalna govedoreja temeljila pred prihodom Rimljanov. Te živali, ki z obravnavanega prostora niso povsem izginile niti v času največjega razcveta rimske države (Boschin 2013, 87; Toškan 2017a, 23), so bile namreč bolje prilagojene na reliefno razgibano krajino in ostrejšo mikroklimo v okolici novonastalih višinskih postojank, bolje pa so ustrezale tudi tedaj prevladujočemu ekstenzivnemu načinu kmetovanja (Toškan, Dirjec 2011, 559–560; Pucher 2013).

Upad povprečne velikosti poznoantičnega goveda je bil na Slovenskem doslej najbolj prepričljivo dokumentiran na Tonovcovem gradu nad Kobari-dom (Toškan, Dirjec 2011, 333–342), indici zanj pa so bili prepoznani tudi na nekaterih drugih okvirno sočasnih najdiščih v tem prostoru ter v njegovi neposredni sosesčini (glej npr. Bökönyi 1974; Vörös 1993; Turk 2000; Pucher 2013; Salvadori 2015, 93–96; Toškan 2020, 162–164; in poročilo Bartosiewicz, Choyke 1985). Proces je najprej zajel bolj oddaljene province cesarstva (Bökönyi 1974, 134), na nižinskih območjih

severne Italije pa ga je zaznati šele v zgodnjem srednjem veku (Maxwell 2019, 72–77; glej tudi Toškan, Dirjec 2011, sl. 8.15). Poglobljena študija bogatega arheozoološkega zbira zgodnjemedievalne starosti iz langobardske višinske postojanke Invillino – Ibligo v Furlaniji je celó pokazala, da je bila velikost tamkajšnjih goved v povprečju skladna z velikostjo rimskodobnih primerkov, umanjale so zgolj skrajno velike živali (Stork, von den Driesch 1987, 463–465).

Pri poskusu interpretacije metričnih podatkov (tab. 3) je treba že uvodoma izpostaviti dvojje, namreč da šest od sedmih izmerjenih govejih kosti izvira iz ene same jame (tj. jame 2) in da teh šest kosti pripada najmanj trem različnim živalim. Za dve izmed njih je mogoče na podlagi razpoložljivih radiokarbonskih datacij domnevati, da sta živeli okvirno v prvi polovici 7. st. (glej zgoraj). Po drugi strani je bila v jami 2 odkrita tudi lončenina praškega tipa s t. i. arhaičnimi ustji, ki je opredeljena kot najzgodnejša lončenina zgodnjih Slovanov in se na Slovenskem lahko pojavi že ob koncu 5. oziroma v prvi polovici 6. st.

Tab. 4: Cerklje ob Krki - OŠ. Zastopanost posameznih skeletnih elementov goveda v zgodnesrednjeveški jami J2 (zasutji a in b) in njihova razvrstitev glede na količino in kvaliteto pripadajočega mesa (prim. Uerpmann 1973): A – skeletni elementi iz najbolj mesnatih delov telesa; B – skeletni elementi iz srednje mesnatih delov telesa; C – skeletni elementi iz najmanj mesnatih delov telesa.

Tab. 4: Cerklje ob Krki - OŠ. Incidence of the skeletal elements of cattle in early medieval Pit J2 (Fills a and b) and their classification according to the quantity and quality of the associated meat (cf. Uerpmann 1973): A – skeletal elements from the meatiest body parts; B – skeletal elements from the less meaty body parts; C – skeletal elements from the least meaty body parts.

Takson / Taxon	Skeletni element / Skeletal element	Kvalitetna kategorija / Meat value category	Število ostankov / No. of finds
<i>Bos taurus</i>	Processus cornualis	C	1
	Dentes	C	3
	Vertebrae	A	1
	Scapula	A	4
	Humerus	A	3
	Radius + Ulna	B	2
	Ossa coxae	A	1
	Tibia	B	6
	Phalanges	C	1

Tab. 5: Cerklje ob Krki - OŠ. Zastopanost živalskih taksonov zgodnesrednjeveške starosti po fazah. – I: prva zgodnesrednjeveška faza (6. st.). – II: druga zgodnesrednjeveška faza (10.–12. st.). Kategorija 'Sus sp.' vključuje tako ostanke domačega prašiča, kot tudi eventualne kosti in zobe divjega prašiča.

Tab. 5: Cerklje ob Krki - OŠ. Incidence of the animal taxa from the early medieval period according to phases. – I: first early medieval Phase (6th century). – II: second early medieval Phase (10th–12th century). The 'Sus sp.' category includes the remains of domestic pig and possible bones and teeth of wild boar.

Takson / Taxon	Faza I / Phase I	Faza II / Phase II
<i>Bos taurus</i>	18	3
Caprinae	2	1
<i>Sus sp.</i>	2	1

(glej zgoraj). V tem času naj bi črede staroselcev z Dolenjskega vsaj ponekod še vključevale posamezne primerke visokoraslega goveda s plečno višino blizu oziroma nad 120 cm (Toškan, Dirjec 2013, 86–88). Takšne živali bi torej prve skupine slovanskih naseljencev na območju Cerkelj lahko pridobile od lokalnega staroselskega prebivalstva, bodisi neposredno bodisi posredno prek stikov z Langobardi (npr. Bökönyi 1974, 138).

Na podoben način bi najbrž kazalo razložiti dokumentirano prisotnost ostankov dveh velikih goved iz konca 6. oziroma prve polovice 7. st., pri čemer je do asimilacije takšnih živali utegnili priti že na ozemlju današnje Avstrije in/ali Madžarske. Kot ugotavlja Pucher (2013; glej tudi Toškan, Dirjec 2011, sl. 8.15), je bil propad rimske države tudi na tem območju vzrok za razmeroma hitro izginotje napredne rimske pasme italškega izvora. V tamkajšnjem hribovitem svetu se je govedoreja tako vnovič v celoti oprla na tradicionalno lokalno alpsko govedo nizke rasti,

kjer je ta (proto)pasma jedro čred sicer tvorila že v času rimske nadvlade. V nasprotju s tem naj bi bile v nižinskem svetu Spodnje Avstrije tedaj še vedno prisotne tudi nekoliko večje živali, ki so jih (staroselci?) ob prihodu Rimljanov vzredili s sicer razmeroma omejenim križanjem med lokalno in italško (proto)pasmo. Te križance, katerih telesna velikost se okvirno ujema z dokumentiranimi primerki iz Cerkelj (Pucher 2013, sl. 7), naj bi nato prodirajoči Germani in Slovani med drugim zanesli v jugovzhodnoalpski prostor (ib., 32–33). Predvsem pri zgodnjih Slovanih naj bi bilo namreč zootehnično znanje za izpeljavo lastne, neodvisne vzreje takšnih goved preskromno (Bökönyi 1974, 134–139; Makowiecki 2007; 2018).

Če sta ugotovitvi o izjemno visokem deležu zastopanosti goveda v jami 2 in velikost teh živali v kontekstu zgodneslovanske poselitve Dolenjske nekoliko neobičajni, so ostali rezultati arheozoološke analize gradiva zgodnesrednjeveške starosti iz Cerkelj pričakovani. To, denimo, velja

za (skoraj popolno?) odsotnost lovnih vrst (*tab. 2*) ter tudi za strateško usmeritev reje posameznih domestikativov. Z izjemo prašičereje je bila živinorejska politika namreč usmerjena v izkoriščanje drugotnih proizvodov reje (moč, mleko, runo ipd.), kar se odraža v skoraj popolni odsotnosti ostankov mladih živali (npr. Toškan 2013; Maxwell 2019, 74–76). O pomenu drugotnih proizvodov reje posredno priča tudi najdba goveje prve prstnice z razširjeno gladčino proksimalnega sklepa, do česar je bržčas prišlo zaradi dlje časa trajajočega intenzivnega izkoriščanja te živali kot delovno živino (npr. Bartosiewicz, Van Neer, Lentacker 1997).

Zadnji komentar je namenjen primerjavi arheozoološkega gradiva iz časa 6. in 7. st. (tj. zgodnjerednjeveška faza I) s tistim iz 10. do 12. st. (tj. zgodnjerednjeveška faza II). Žal vzporejanje otežuje skromno število najdb, sploh pri mlajšem od obeh podvzorcev (*tab. 2*). Izpostaviti je tako mogoče kvečjemu ugotovitev o kontinuirani prevladi goveda (*tab. 5*), ki jo posredno potrjujejo rezultati raziskav nekaterih drugih zgodnjerednjeveških najdišč v širši regiji (glej npr. Turk 2000, 169; Toškan, Dirjec 2008, *tab. 1*; Toškan, Dirjec 2011, *tab. 8.4*; Kovač 2013, 91–92). Prav ta domača žival naj bi bila na Slovenskem gospodarsko v ospredju tudi v visokem srednjem veku (Bartosiewicz 2006).

NAMEMBNOST JAM

Govoriti o namembnosti jam, ki jih datiramo v zgodnji srednji vek, ali podajati interpretacije bivalne kulture zgodnjerednjeveškega človeka je zelo nevhvaležno opravilo. Najdišča, ki jih na podlagi drobnega gradiva umeščamo v čas med 6. in 10. st., ležijo v nižinah, izpostavljena intenzivni moderni agrarni uporabi. Jame so zato močno poškodovane, hodne površine niso ohranjene, prav tako si ni mogoče natančno predstavljati, kateri nivo objekta zares obravnavamo, bivalni ali kletni. Na problematičnost interpretacij preprostih ovalnih ali podolgovatih jam, predvsem na primeru najdišča Nova tabla pri Murski Soboti (Pavlovič 2017b) pa tudi na splošno za srednje- in vzhodnoevropski prostor (Šalkovský 2007; id. 2009, 278), je bilo že opozorjeno.²⁵

Podobni problemi se porajajo tudi na najdišču Cerklje ob Krki. Preprosta, nepravilno ovalna in podolgovata oblika sedmih jam, ki jih lahko z goto-

vostjo datiramo v zgodnji srednji vek, ni povedna, kot so na primer izpovedne značilne kvadratne zemljanke v drugih regijah z zgodnjerednjeveško poselitvijo, kjer lažje ločujejo bivalne objekte od gospodarskih in odpadnih jam. Prav tako tam lažje določijo različne areale, strukturo ali načine širjenja posamezne naselbine, čeprav tudi na takih najdiščih ne povsem brez težav (Brather 2016).

Jame iz Cerkelj bi konvencionalno interpretirali kot ostanek preprostih bivalnih objektov oziroma kot zemljanke ali polzemljanke. Zaradi neohranjenosti odtisov podpornih stebrov ob večini jam na zgodnjerednjeveških najdiščih Prekmurja, ki bi bile primerne za bivanje, se je uveljavila ideja o preprosti, šotorasti, dvokapni strehi, ki ni bila intenzivneje učvrščena²⁶ (Guštin, Knific 2003, 84; Guštin 2005, sl. 1–25; Kerman 2011a, 40–43). Bekić predlaga podobno rekonstrukcijo nadgradnje zemljank – na podlagi arheološkega zapisa jame SU11 z najdišča Brezje IV blizu Varaždina – ne samo za Prekmurje, temveč tudi za območja porečij Drave, Mure in Save (Bekić 2018). Pri predlagani rekonstrukciji objekta pogrešamo kritični premislek o tafonomiji oziroma načinu nastanka jame, ker ostaja odprto vprašanje, kolikšna je bila realna globina jame pred poškodbami zaradi oranja ter kako velik prostor je prekrivala streha, saj tudi hodna površina objekta ni bila ohranjena. Ne dovolj argumentirana se zdi tudi predpostavka, da so za konstrukcijo uporabljali les vrbe (*Salix purpurea*), ker tam raste danes, prekrili pa naj bi jo z ličjem. Na podlagi tega sklepa tudi o (ne)obstoju tako grajenih objektov (Bekić 2018, 71, 73).

Arheobotanične analize vzorcev iz jam z Nove table kažejo drugačno sliko. Skoraj v vseh²⁷ objektih prevladuje prisotnost hrasta, vrba je izjema.²⁸ To nakazuje možnost, da so za konstrukcijo uporabljali obstojnejši in močnejši hrast. To pa pomeni, da konstrukcije nad ohranjenimi jamami morda le niso bile tako lahke in prehodne, temveč so bile – vsaj nekatere – nadgrajene kot brunarice v želji po dolgotrajnejši in udobnejši uporabi. Alternativne možnosti interpretacij zemljank so bile podrobneje že predstavljene (Pavlovič 2017b).

²⁶ Najbolj verodostojen poskus rekonstrukcije nadzemnih delov zemljank in bivanja v njih je objavila Ivana Pleinerová (1986).

²⁷ Zgodnjerednjeveških objektov na Novi tabli pri Murski Soboti je 193 (Pavlovič 2013).

²⁸ Glej *op. 12*, Pavlovič et al.: analize arheobotaničnih vzorcev je opravila Metka Culiberg.

²⁵ Podrobno klasifikacijo zgodnjerednjeveških bivalnih in drugih objektov je podal P. Šalkovský (2001).

Večjo kompleksnost objektov na območju osnovne šole Cerklje morda nakazujejo jame za stojke (*sl.* 3), ki pa žal večinoma niso vsebovale najdb, da bi jih lahko natančneje časovno opredelili.²⁹ V zgodnji srednji vek jih umeščamo na podlagi lege v bližini jam, ki smo jih datirali v zgodnji srednji vek. Ob jamah 1 in 4, prva je iz prve in druga iz druge zgodnjersrednjeveške faze in ležita druga ob drugi, je razporejenih pet jam za stojke s premeri približno 30 cm. Čeprav jih ne moremo neposredno povezati z večjima jamama, lahko domnevamo, da je bila vsaj ena od večjih nadkrita s streho. Velikost jam za stojke ter rezultati analize arheobotaničnih vzorcev³⁰ z najdišča, kjer prevladuje hrast, pogosta pa sta tudi brest in gaber, dopuščajo možnost, da so bile nadgradnje večji in masivnejši objekti.

Možnost odpadnih ali shrabnih jam nakazuje presek jame 6 (hruškast presek!) oziroma ohranjeni del nakazuje, da je bila jama zgoraj ožja kot pri dnu. Oblika te jame je edinstvena na najdišču, vendar na drugih sočasnih najdiščih podobno oblikovane jame interpretirajo kot shrabne (na primer Kuna, Profantová 2005, 117, t. 124, objekt št. 651).

Naslednji problem pri interpretaciji tovrstnih jam je izostanek ognjišč ali peči. Da so v jamah kurili, lahko sklepamo iz ostankov ožganih prodnikov in kosti ter najgloblje zasutja (a) jame 1, v katerem je bila večja količina oglja na dnu jame. Posreden indic, da so bila v jamah ali v njihovi bližini ognjišča, so morda rimskodobne opeke, odkrite v zasutjih jam. Pogosti so primeri, da so se zgodnjerslovanski priseljenci naselili v bližini rimskih podeželskih vil. Iz še vidnih ruševin so jemali uporaben material, ki ga sami, vsaj kolikor lahko zaključimo iz arheoloških virov, niso izdelovali. Tak primer so opeke. Na najdišču Nova tabla pri Murski Soboti so bile odkrite v kar 51 jamah (Pavlovič 2013, 168, 169). Najlepša primera sta v celoti ohranjeni kvadratni rimskodobni opeki – sestavni del stebričkov hipokavsta – iz jame SZ 10 na najdišču Nova tabla (*ib.*, 584) ter iz jame SE 130 z Nove table II (Kerman 2019, 23, 24). Opeka v objektu SZ 10 je bila sekundarno uporabljena kot podlaga za ognjišče, najverjetneje tudi tista iz objekta SE 130. Obe bi lahko prinesli iz bližnje³¹ rimske vile, odkrite na

Rakičanskih Muzgah (Kerman 2008). Podobno – sekundarno – uporabo odlomkov rimskodobnih opek v zgodnjersrednjeveških jamah domnevamo tudi za najdišče Cerklje. Prinesli bi jih lahko iz bližnje, približno 3 km oddaljene vile rustike na Pečini pri Gorenjih Skopicah (Djurić 2003, 205; Bavec 2009, 62) ali drugih rimskodobnih objektov iz bližnje okolice, oddaljenih v radiusu največ štiri kilometre.³²

Tudi pri ovalni jami 2 lahko o njeni namembnosti sklepamo iz najdb v zasutjih. V tej jami je bilo odkrito večje število govejih kosti. Koncentracijo govejih kosti bi lahko utemeljili kot klavniške odpadke, saj so razmeroma dobro zastopane dolge kosti okončin. Prav tako so bile v jami³³ kosti najmanj treh primerkov, sorodnih večjemu naprednemu rimskodobnemu govedu. Seveda je nenavadno, da se kosti pojavljajo skupaj s kuhinjsko lončenino 6. st. (*sl.* 10). Zato ostaja vprašanje, ali gre za odpadno jamo ali za del kuhinje, v kateri so to meso pripravljali, brez odgovora.

Povzamemo lahko, da sta jami 1 in 2 iz prve zgodnjersrednjeveške faze imeli verjetno različno namembnost. Jama 1 je bila morda del preprostejšega bivalnega objekta, v katerem sledi kurjenja nakazujejo koncentracija oglja, ožgani prodniki, glina in kosti ter rimske opeke. Jama 2 je bila morda odpadna jama s klavniškimi ostanki ali del kuhinje za pripravo mesa.

Pri jamah druge zgodnjersrednjeveške faze neopredeljene jame za stojke v njihovi bližini dopuščajo možnost, da so bili postavljeni večji nadzemni objekti. Pri jami 4 je možno, da je bila

²⁹ Nekatero med jamami sicer vsebujejo manjše odlomke lončenine. V manjših jamah (MJ) 4 in 5 lahko te odlomke grobo umestimo v zgodnjersrednjeveško fazo II, v manjši jami (SE 1120/1121) pa v zgodnjersrednjeveško fazo I. Menimo, da ti odlomki ne odražajo točne starosti jam. V neopredeljenih manjših jamah (*sl.* 3) ni bilo gradiva.

³⁰ Glej terenski izvid najdišča.

³¹ Oddaljena je približno 2 km.

³² V bližini Stojanskega vrha so poleg prazgodovinskega gradišča znani tudi ostanki antičnega objekta, iz Bušeče vasi pa rimski grobovi. Pri Borštu se poleg prazgodovinskih gomil omenjajo rimski grobovi. Prazgodovinska in nad njo antična poselitev je bila dokumentirana pri manjšem zaščitem izkopavanju ob cesti med Cerkljami in Krško vasjo. Ostanke antičnih objektov v Župeči vasi (najdišče Sv. Aleksander, EŠD 10607) omenja že Pečnik, antična hodna površina je bila vidna pri sondiranjih ob postavitvi telefonskega kabla. V neposredni bližini raziskanega območja je potekal rimski vodovod, ki je oskrboval Neviodunum. Speljan je bil iz vasi Izvir (najdišče Trasa in zajetje rimskega vodovoda, EŠD 11068). Rimske svinčene cevi so znane iz Gorenje Pirošice, kjer je stala rimska vila. Rimski objekti in vodovod so prav tako znani iz vasi Brvi (najdišče EŠD 10592) ter iz Gazic (najdišče Rimski breg, EŠD 10780), kjer so bili najdeni rimski grobovi. Območje Gazic, od koder so domačini odnašali obdelane kamnite bloke za moderne gradbene namene, je imenovano Rimski breg (poročilo: Vojaković et al. 2016, 12).

³³ V zasutju (b).

poglobljen del znotraj bivalnega objekta, jami 6 in 7 pa sta bili morda odpadni ali shrambni jami izven nadzemnega objekta.

Na tem mestu kaže omeniti, da se obravnavano zgodnjerednjeveško naselje ne zaključuje z robom izkopnega polja, ampak se širi proti vzhodu. V letu 2013 so na območju gradnje stanovanjske hiše Srpčič, na parceli 3123/1, v neposredni bližini obravnavanega najdišča, potekale arheološke raziskave. Iz poročila je razvidno, da morda nekaj gradiva pripada zgodnjerednjeveškemu obdobju.³⁴

DISKUSIJA

Do arheoloških raziskav pred gradnjo avtocestnega križa Slovenije, do devetdesetih let 20. stoletja nismo poznali materialnih dokazov o naselitvi zgodnjih Slovanov v 6. st. na ozemlju današnje Slovenije. O njihovi prisotnosti smo sklepali iz posrednih virov.³⁵ Množica najdišč, odkrita v okolici Murske Sobote, je postregla s prvim in številnim naselbinskim zgodnjerednjeveškim gradivom, ki ga povezujemo s Slovani od 6. do 11. st. Preproste jame s prostoročno izdelano in neokrašeno lončenino so bile prepoznane kot ostanki starejše zgodnjerednjeveške poselitve. Koliko so zares stare, je pokazala šele datacija ¹⁴C odvzetih vzorcev. Da je bila naselitev Slovanov veliko daljši proces, predvsem pa veliko bolj kompleksen, kot je bilo razbrati iz antičnih pisnih virov, kažejo tudi podrobne analize lončenine.

Po zaključku gradnje avtocestnega križa je bilo zgodnjerednjeveškega gradiva odkritega manj, a še vedno ob vsakem večjem infrastrukturnem posegu, pa tudi ob drugih gradbenih delih, pride na dan kaj novega. Eno takih je bil poseg ob Osnovni šoli Cerklje ob Krki.

Odkrite podolgovate in nepravilno oblikovane jame v nižini, ob reki, prostoročno izdelana neokrašena lončenina in rezultati radiokarbonskih datacij vzorcev iz jam 1 in 2 kažejo, da je bila v Cerkljah odkrita najstarejša zgodnjerednjeveška naselbina, ki jo – glede na lončenino in izbiro prostora za naselitev – povezujemo z zgodnjimi Slovani. To niso zgolj najstarejši ostanki slovanske poselitve na Dolenjskem, temveč so med najstarejšimi ra-

diokarbonsko potrjenimi dokazi zgodnjerednjeveške prisotnosti v Sloveniji in vzhodnoalpskem prostoru.

Tri od štirih datiranih vzorcev iz Cerkelj kažejo, da je naselbina najverjetneje obstajala nekje med letoma 585 in 650. Tak časovni okvir ustreza tudi zgodovinsko-arheološkemu razlagalnemu modelu, da so se nosilci materialne kulture, za katere menimo, da so zgodnji Slovani, na območje današnjega slovenskega prostora priselili po iz pisnih virov izpričanem odhodu Langobardov iz Panonske nižine v severno Italijo leta 568, najverjetneje v sedemdesetih ali osemdesetih letih 6. stoletja.³⁶

Lončenina iz jam 1 in 2 iz Cerkelj ob Krki je opredeljena kot najstarejša zgodnjerednjeveška lončenina, ki jo lahko datiramo že od 5. st. naprej, a na območjih Slovenije, Hrvaške, Srbije, Češke in Slovaške je datirana predvsem v čas zadnjih desetletij 6. in v prvo polovico 7. st. (Fusek 1994, 93, 101; Guštin, Tiefengraber 2002, 58; Kuna, Profantová 2005, 211–220; Radičević 2015, 300–304; Bekić, 2016, sl. 51; Pavlovič 2017a, sl. 1, 354; Kerman 2018, 58, 60).

Nepričakovano, a zelo zanimivo je bilo odkritje večjega števila govejih kosti. To samo po sebi sicer ni nenavadno, a nenavadno je, da je del tega gradiva mogoče primerjati z visokoraslim rimskodobnim govedom italskega porekla. Kosti dveh različnih osebkov teh goved so bile radiokarbonsko datirane v čas od konca 6. in v prvo polovico 7. st. Kot je že bilo poudarjeno, so bili na današnjem slovenskem prostoru ostanki visokoraslih primerkov te živalske vrste odkriti predvsem na najdiščih rimskega obdobja. Tedaj je plečna višina teh živali v povprečju presegala 120 cm, najrobustnejši primerki pa so bili celo višji od 140 cm (Toškan 2013, 46). Od druge polovice 5. st. je zaradi sprememb v naselbinski strukturi, živinorejski politiki in slabših pašnih razmer povprečna velikost goveda upadla in je v ospredje znova stopilo razmeroma majhno alpsko govedo železnodobne tradicije. Gre za (proto)pasmo, na kateri je lokalna govedoreja temeljila pred prihodom Rimljanov (Boschin 2013, 87; Toškan 2017a, 23). Ta upad je na današnjem slovenskem ozemlju najbolje dokumentiran na višinskih naseljih, kot sta Tonovcov grad nad Kobaridom (Toškan, Dirjec 2011, 333–342) in Korinjski hrib (Toškan 2020, 162–164), indici pa so prepoznani tudi na najdiščih v soseščini (glej npr. Bökönyi 1974; Vörös

³⁴ Poročila: Olič 2005a; 2005b; Butina, Nanut, Rižnar 2013.

³⁵ O podrobnem stanju raziskav glej Štular, Pleterski 2018, za zgodovino raziskav Guštin 2018, za območje Prekmurja Kerman 2018.

³⁶ Pregledno o zgodovinskih razlagah (med zadnjimi Pavlovič 2017a, 363; Guštin 2018, 30–32 z navedeno starejšo literaturo).

1993; Turk 2000; Pucher 2013; Salvadori 2015, 93–96 in poročilo Bartosiewicz, Choyke 1985).

Postavlja se vprašanje, kako to, da se visokoraslo govedo pojavlja skupaj z zgodneslovansko lončenino v jamah, ki sta datirani v čas med koncem 6. in polovico 7. st.? Pri zgodnjih Slovanih naj bi bilo zootehnično znanje za izpeljavo lastne, neodvisne vzreje tako velikih goved preskromno (Bökönyi 1974, 134–139; Makowiecki 2007; 2018), zato domnevamo, da so jih pridobili od drugih, ki so ta znanja, vsaj v okrnjeni meri, še imeli. V omenjenem časovnem razponu se na Balkanskem polotoku in v Panonski nižini primerljivo visoko govedo pojavlja na avarskih najdiščih na Madžarskem. Tam sta znani majhno in srednje veliko govedo, pri čemer drugo v grobem ustreza primerkom iz jame 2 v Cerkljah. Podobno kot v vzhodnem in jugovzhodnem alpskem prostoru namreč visokorasle živali napredne rimske (proto)pasme tudi na območju Panonske nižine domnevno umanjajo kmalu po koncu cesarstva, trend manjšanja živali pa se nadaljuje do konca poznega srednjega veka (Bökönyi 1971, 664; Bartosiewicz 1996; 2006; Toškan 2017b).

Na Balkanu se je visokoraslo govedo najdlje ohranilo na območjih, ki jih je v tem času obvladoval Bizanc. Po podatkih za Caričin grad v Srbiji in Dichin v Bolgariji se povprečna plečna višina tamkajšnjih živali tudi še v 6. st. ni opazneje spustila pod 120 cm (Baron, Reuter, Marković 2019; Johnstone, Hammon 2019), v Bizancu pa naj bi ta znašala celo dobrih 125 cm (Ince et al. 2018), vendar na podeželju tudi v tem prostoru prevladuje nizkoraslo govedo predrimskega izvora, ki je bilo lokalno pomembno že v času rimske države (ib., 56–58).

Na vprašanje, kako in od kod so domnevni Slovani iz Cerkelj ob Krki dobili visokoraslo govedo, ni mogoče odgovoriti. A glede na navedeno in glede na časovni okvir, ki ga ponujata radiokarbonski dataciji kosti dveh goved (med 598 in 660), je mogoče, da so jih pridobili bodisi z območij Avarov bodisi delov Balkana, ki so bili pod bizantinsko upravo.

Povezavo med zgodnjimi Slovani in Avari lahko zgodovinsko utemeljimo, saj velja, da so Slovani prišli pod vpliv Avarov in v okvir njihove plemenske zveze po njihovem prihodu in naselitvi v osrednji del Panonske nižine leta 568 (Bratož 2014, 490, 492 z viri). Po avarskem zavzetju Sirmija leta 582 je bilo slovansko prodiranje in trajno naseljevanje, samoiniciativno ali spodbujeno od Avarov, po dolinah rek Save in Drave proti mejam Italije še

lažje (Gračanin 2008, 24, 25; Bratož 2014, 492). Arheološko to povezavo težje argumentiramo, kajti avarskih najdb je na prostoru Slovenije zelo malo. Le tri so datirane v zgodnji avarski čas, tj. čas, ki ga obravnavamo. Od teh je bil okov v obliki rozete, datiran v obdobje pred letom 650, odkrit relativno blizu Cerkljam, in sicer na Zidanem gabru nad Mihovim (Karo et al. 2011, 136). Ostali predmeti domnevno avarske provenience pripadajo poznemu avarskemu obdobju, tj. 8. in začetku 9. st. (ib., 137). Nenavadno je, da bi z območja avarskega kaganata pripeljali govedo, ne pa tudi več drugih npr. obrtniških ali okrasnih izdelkov, ki na današnjem slovenskem ozemlju umanjajo. Zato se zdi možnost, da to govedo prihaja z avarskih območij, manj verjetna.

Lažje je pojasniti, kako bi lahko zgodnji Slovani prišli do visokoraslega goveda z območij, ki jih je obvladovalo Vzhodno rimsko cesarstvo. To možnost nam nekoliko osvetljujejo predvsem viri iz sredine 6. st., iz časa vladavine Justinijana I. Prokopij namreč večkrat omenja,³⁷ da so Slovani ropali na območju imperija ter se v svojo domovino vračali s plenom, neizmerno množino ljudi, živine in drugega imetja, ki je bil tako obsežen, da jih je oviral pri prodiranju nazaj domov. Bizantinski pisci so pri Slovanih predvsem opazili rop, kot njihovo glavno dejavnost (Bratož 2014, 489). Po Justinijanovi smrti so se vdori slovanskih skupin na bizantinsko ozemlje še stopnjevali (ib., 492, 493). Da so Slovani visokoraslo govedo naropali na enem od svojih roparskih pohodov, verjetno v bližini ali celo v enem od bizantinskih centrov na Balkanu, ga prignali po dolini reke Save vse

³⁷ "Druge pa so skupno s kravami in ovci – kolikor jih niso odgnali na svoje domačije – zaprli v njihove hiše in brez usmiljenja sežgali" (Kos 1902, 38, št. 45). "Barbari (nanaša se na Slovane, op. a.) niso mogli več prodirati dalje; oviral jih je plen, ki so ga vlekli s sabo – neizmerna množina ljudi, živine in drugega imetja ... Drugi barbari pa so se z ostankom plena vrnili na svoje domove" (ib., 42, št. 47). "Na tem roparskem pohodu ... so barbari ... vse opustošili, nato pa so se, ne da bi jih kdo oviral, z vsem plenom vrnili v domače kraje. Rimljani jim niti ob prehodu čez Donavo niso mogli postaviti zased ... Gepidi so namreč Slovane proti plačilu sprejeli na svoje ozemlje in jim za drag denar omogočili prehod čez Donavo ... Cesar Justinijan je uvidel, da poslej barbarom ne bo več mogel preprečiti prehoda čez Donavo, kadar se jim bo zahotelo ropati po rimskem ozemlju ali kadar se bodo z ogromnim plenom vračali od tod" (ib., 47, št. 50). Za opozorilo na te omembe se najlepše zahvaljujem Timoteju Knificu (Narodni muzej Slovenije).

do Krke in ga v naselbini na območju današnjih Cerkelj zaklali,³⁸ se nam zdi najverjetneje.³⁹

Slovani na Dolenjskem v prvi polovici 6. stoletja?

V jami 1 v Cerkljah je bil eden od dveh vzorcev oglja radiokarbonsko datiran v čas med letoma 420 in 565. Prav tako je analiza lončenine iz jam 1 in 2 nakazala možnosti primerjav z lončenino z najdišč, datiranih na konec 5. in v prvo polovico 6. st. Tako zgodnje datacije C14 in primerjave lončenine še pred nedavnim niso bile upoštevane in so bile označene kot "veliko prestare" (Pavlovič 2017a, 359). A v zadnjih dveh desetletjih je bilo odkritih precej najdišč z gradivom, ki ga pripisujemo zgodnjim Slovanom. S teh najdišč so poleg radiokarbonskih datacij, ki kažejo na tradicionalno sprejeto naselitev Slovanov na obrobje in znotraj vzhodnorimskega cesarstva, znane tudi radiokarbonske datacije, ki so zgodnejše in so indic, da so manjše skupine Slovanov na nekaterih območjih bivale še pred odhodom Langobardov v Italijo in pred prihodom Avarov v Panonsko nižino, tj. pred letom 568.

V Sloveniji so bila tovrstna najdišča odkrita predvsem v Prekmurju, v okolici Murske Sobotne. Poleg že večkrat omenjene Nove table so zgodnje datacije C14 znane tudi z najdišč Pod Kotom – jug

³⁸ Morda kaže opozoriti tudi na Prokopijevo omembo: "Tako na primer oboji (Slovani in Anti, op. a.) verujejo, da je en bog, stvaritelj bliska, edini gospodar vsega: njemu žrtvujejo goved in druge daritvene živali" (Kos 1902, 25, št. 33). Ob kosteh izbranih delov goveda iz jame 2 se nam poraja, sicer zelo špekulativna, misel, da so odkrite kosti morda ostanek takega žrtvovanja (in pojedine) po uspešnem roparskem pohodu.

³⁹ Nekoliko starejši vir, ki govori o problemu kraje živine, je kratka Teoderikova poslanica ob imenovanju provincialnega namestnika Gota Fridibada v Saviji, napisana med letoma 507 in 511. Namenjena je bila vsem kategorijam prebivalstva province *Siscia vel S(u)avia*. Glavna naloga upravnika je bilo ostro kaznovanje živinskih tatov ter s tem rešitev problema kraje živine. Poleg tega naj bi zmanjšal število umorov in drugih tatvin ter tako vzpostavil mir in varnost (Bratož 2014, 400). V tej provinci je bila kraja živine velik problem že vsaj od začetka 6. stoletja. Ob tem se seveda upravičeno sprašujemo, ali lahko v ostankih razmeroma visokoraslega goveda iz jame 2 iz Cerkelj ob Krki, sicer s pomočjo radiokarbonske metode datirano kasneje, prepoznamo del tega problema? Ter ali se v tem "dolgoživem" problemu živinskih tatov kakorkoli odraža tudi zgodnejša prisotnost skupin barbarov, ki so najprej neprepoznani in kasneje imenovani Slovani, katerih glavna dejavnost je bila ropanje.

pri Krogu in na Popavi pri Lipovcih 1 (Pavlovič 2017a, 354, 355, 359). Podobno sta bila najkasneje v leto 546 in pred leto 569 datirana grobova na najdišču An den Klostergründen, Großprüfening ob zgornjem toku Donave pri Regensburgu (Losert 2011, 489). V prvo polovico 6. st. je bila radiokarbonsko datirana jama na najdišču Suchohrad blizu reke Morave na Slovaškem (Fusek, Zábajník 2010, 172). Na nedavno raziskanem najdišču Fodor-kert – Miercurea Ciuc ob reki Olti v vzhodni Transilvaniji v Romuniji je bilo radiokarbonsko datirano pet vzorcev oglja in kosti iz petih zemljank. V vseh petih so bili prostoročno izdelani neokrašeni lonci, opredeljeni kot lonci praškega tipa z arhaičnimi ustji in okrogli pekači (Botár 2018, 34; Botár, Puskás 2019, 197–211, 212), primerljivi z lonci iz Cerkelj ob Krki ter lonci in pekači z Nove table pri Murski Soboti (Pavlovič 2020, 186). Dve zemljanki sta bili datirani v čas med letoma 541 in 651, ena med letoma 428 in 591 ter dve med letoma 418 in 553 (Botár 2018, 33; Botár, Puskás 2019, 212, 213).

Na teh najdiščih se kaže, da je bil proces naseljevanja Slovanov na območja zahodno od Karpatov in v vzhodnoalpski prostor najverjetneje daljši in bolj kompliciran, kot smo domnevali do zdaj.⁴⁰ Ta časovni okvir pa poraja tudi najzanimivejše vprašanje: kdaj natančneje oziroma v okviru katerih zgodovinskih dogodkov so se na Dolenjsko lahko naselili prvi Slovani?

Kljub veliki skepsi nekaterih avtorjev in njihovega slabo utemeljenemu diskreditiranju hipoteze o možni naselitvi posameznih skupin zgodnjih Slovanov na ozemlje današnje Slovenije, predvsem v Prekmurje, že v prvi polovici 6. st. (Curta 2018) ali popolnemu prezrtju te možnosti in vztrajanju pri historično določenem časovnem okviru (Kerman 2018, 60) pa prej predstavljena najdišča tej hipotezi pritrjujejo. Del strokovne javnosti je nove poglede že prepoznal kot začetek spreminjanja našega razumevanja zgodnjega srednjega veka ter kot nov razmislek o procesih v 6. in 7. st. (Štular, Pleterski 2018, 10; tudi Profantov, Profant 2020, op. 19; podobno, sicer kot začetek preverjanja virov, glej Guštin 2018, 31, 32).

⁴⁰ Predhodno smo predstavili možnosti zelo zgodnje naselitve Slovanov (glej Pavlovič 2020). Ker je bil članek objavljen pred prejemom rezultatov treh radiokarbonskih datacij (konec leta 2020), smo lahko upoštevali le najzgodnješo datacijo in najdišče Cerklje ob Krki umestili v čas 5. in prve polovice 6. stoletja. Na tem mestu časovno opredelitev korigiramo.

Za Prekmurje smo možno naselitev Slovanov že ob koncu 5. ali v prvi polovici 6. st. utemeljili z odsotnostjo poznoantičnih najdb 5. in 6. st. (Ciglenečki 2000, sl. 2), ki kaže, da so bili verjetno zahodni obronki Panonske nižine več desetletij nenaseljeni, kar izpričujejo tudi antični pisni viri. Ta opustelost bi lahko omogočala manjšim skupinam Slovanov relativno enostavno naselitev. Utemeljitev dopolnjuje prva epigrafska omemba Slovanov v Panonski nižini v pesnitvi Martina iz Brage, z vzorcem langobardske poselitve v Panonski nižini in na višinskih naselbinah osrednje Slovenije ter z ugotovitvami jezikoslovcev o jeziku slovanskih prebivalcev med Donavo in Jadranom (Pavlovič 2017a, 363–367). Vendar je na Dolenjskem poselitvena pa tudi politična situacija precej drugačna in eventualne naselitve skupin zgodnjih Slovanov ne moremo popolnoma pojasniti z istimi argumenti kot v primeru Prekmurja.

Območje doline Krke v bližini sotočja s Savo in t. i. Brežiških vrat v Panonsko nižino v času med koncem 5. in sredino 6. st. ni bilo nenaseljen prostor. Poselitvena slika med koncem 4. in sredino 5. st. na današnjem celotnem slovenskem ozemlju se popolnoma spremeni, saj večja mesta, vključno s Cerkljam bližnjim Neviodunumom, in podeželske naselbine v nižinah doživijo zaton (Ciglenečki 2000, 121). V drugi polovici 5. in v 6. st. pa se vzpostavijo novi dobro zavarovani centri, kot sta od Cerkelj pribl. 150 km oddaljeni Kranj (Sagadin 2008; Ciglenečki 2020, 236, 237) ali bližji Črnomelj (Mason 1998; 2008), ter množica višinskih utrjenih naselbin oziroma miniaturnih mest v hribovitih predelih (Ciglenečki 2012, 460, 463, 472).

Romansko prebivalstvo se je tako iz nižin umaknilo na višino. Višine so jim omogočale varnost in nadzor nad strateškimi položaji. Da sta ta poznoantična in zgodnesrednjeveška poselitev – zaznamovana s prihodom Slovanov – povezani, je na podlagi pregleda novejših raziskav jugovzhodnega dela Slovenije pokazal Phil Mason (2018).

Upravno je širše območje Cerkelj ob Krki spadalo v poznoantično panonsko provinco Savijo v okviru vzhodnogotskega kraljestva, v ostrogotskih virih imenovano tudi *Suavia*, domnevno ne več po reki Savi, temveč po ljudstvu Svebov, ki se z območja province Panonije Prime premaknejo v Savijo (Bratož 2014, 375). Ostrogotska prisotnost na slovenskem ozemlju je dobro dokumentirana v Kranju (Vinski 1980, 17–20; Knific 2005, 331–334; Knific, Lux 2015, 31), na grobiščih v Dravljah v Ljubljani (Slabe 1975) in Mirnu pri Novi Gorici (Tratnik, Karo 2018) ter na nekaterih višinskih

naselbinah. Na prostoru širše okolice Cerkelj ob Krki se najdbe, ki jih povezujemo z Ostrogoti, pojavljajo na višinskih naseljih Zidani gaber nad Mihovim, na Veliki Strmici nad dolino reke Radulje ter ob zgornjem toku reke Krke na višinskem naselju Korinjski hrib (Ciglenečki 2006, 111–117). Morda najbližji indic, da je bilo neko germansko ljudstvo – morda Goti – prisotno tudi v nižini, in to le 4,5 km od najdišča v Cerkljah, je odkritje deformirane lobanje v Levakovi jami pod Starim gradom pri Podbočju (Guštin 1976, 269, 270, sl. 10; Dular, Ciglenečki, Dular 1995, 161, sl. 160).

Prisotnost Ostrogotov dobro izpričujejo tudi novčne najdbe. Na kar 15 najdiščih z območja današnje Slovenije je več kot 30 vzhodnogotskih kovancev, večinoma srebrnikov (Demo 1994; Ciglenečki 2006; Knific, Nabergoj 2016, sl. 47). Najmlajši gotski novci so bili kovani za kralja Vitigisa in zakopani ali izgubljeni po letu 539.

Intenzivnejša prisotnost ostrogotskih posadk je povezana z utrjevanjem pomembnejših dostopov v Italijo (Ciglenečki 1985, 266; id. 2020, 279) in z nadzorom cest in križišč na poti med Siscijo in Emono ali alternativne poti po dolini reke Krke ter čez Notranjsko (Ciglenečki, 2006, sl. 1).

V prvih letih gotsko-bizantinskih vojn, gotovo pa v štiridesetih letih 6. stoletja, Vzhodni Goti izgubijo nadzor nad provinco Savijo, kjer nadzor prevzame vzhodnorimsko cesarstvo (Bratož 2014, 431, 542). O upravni povezanosti s Konstantinoplom in o kratkotrajnem delovanju nekaterih bizantinskih državnih institucij najzgovorneje priča svinčeni vladarski pečat (*bullā*) z upodobitvijo Justinijana I., najden na Zidanem gabru nad Mihovim skupaj z bronastim novcem, kovanim prav tako za Justinijana I. v letih 556–557 (Knific, Nabergoj 2016, sl. 46; Tratnik 2020, 86). Z delovanjem vzhodnorimskega cesarstva in njegovo vojsko je najverjetneje povezana tudi gradnja ali obnova nekaterih utrdb z izrazito vojaškim značajem (Ciglenečki 2020, 227–230). Med njimi so za obravnavani prostor relevantne predvsem Zidani gaber nad Mihovim, Gradec nad Veliko Strmico, Korinjskih hrib nad Velikim Korinjem in Rifnik (Ciglenečki 2020, 279–285, sl. 12.1).

Vzhodnorimska oblast nad obravnavanim območjem je bila relativno kratkotrajna, saj je cesar Justinijan, nekje med letoma 546 in 548, nadzor nad *pólis Norikón*, utrdbami v Panoniji in številnimi drugimi kraji s pogodbo prepustil Langobardom (Bratož 2014, 454, 455). Prisotnost Langobardov v provinci Saviji potrjuje številno arheološko gradivo (Ciglenečki 2001, sl. 5; id. 2005, 256–269; Bratož 2014, 457).

Ker je vprašanje začetka naselitve Slovanov na ozemlje jugovzhodnih Alp kočljiva tema in je vsak še tako utemeljen alternativni pogled težko sprejet ali upoštevan, se ne bomo lotevali možnosti preigravanja argumentov za še zgodnejšo naselitev,⁴¹ ki bi jo morda lahko povezali z zgodnjimi federatskimi skupinami rimskega imperija ob koncu 4. in v začetku 5. st. ali z neimenovanimi skupinami, ki jih je srečal Prisk iz Panija na diplomatskem obisku Atilovega dvora (Gračanin 2008, 17, 18) znotraj multietnične države Hunov sredi 5. st., ali v demografski sliki Karpatske nižine v času po njenem propadu (Bratož 2014, 356, predvsem op. 218). Posvetili se bomo predvsem argumentom, ki dopuščajo možnost datacije njihove naselitve na prostor Cerkelj ob Krki v prvi polovici ali sredini 6. stoletja.

Demografska podoba panonskega prostora, predvsem provinc Savije (*S(u)avia*), Sirmijske Panonije (*Pannonia Sirmiensis*) in v 6. st. ne več omenjane Prve Panonije (*Pannonia Prima*), je bila zapletena. V mejah vzhodnogotske države je to razvidno iz Kasiodorove zbirke kraljevih pisem in dekretov (Šašel 1979, 134, 135, sl. 3). Za te province je od leta 504 znanih več kategorij prebivalstva. Poleg Gotov in Romanov je bil del prebivalstva imenovan *barbari*, *antiqui barbari* in *extraneae gentes*. Teoderik naj bi oznako *barbari* uporabil za nerimsko in negotsko prebivalstvo Sirmijske Panonije, ki je bilo nagnjeno k nasilju (Bratož 2014, 397). Šašel pa je v njih videl novo skupino prebivalstva, sestavljeno iz Svebov, Hunov, morda Skirov in tudi Slovanov, ki naj bi jih Teoderik poznal še iz časov gotске preselitve iz Panonije v spodnjo Mezijo po letu 472 (Šašel 1979, 135). Naziv *antiqui barbari* naj bi označeval markomanske Svebe, ki so se z območja Panonije Prime naselili v Savijo, pod *extraneae gentes* pa bi morda bili Langobardi, ki so se v tem času že naseljevali v panonski prostor južno od Donave (Šašel, l. c.; Bratož 2014, 397, 398). V teh vzhodnogotskih virih se poleg ljudstev, katerih imena so znana in na posameznih mestih zapisana, pojavljajo tudi nedefinirani barbari. Podobno kot je Prisk iz Panija v sredini 5. st. naletel na neimenovalne barbare, so bili morda piscem iz Ravene in Konstantinopla nekatera ljudstva v Panoniji neznana po imenu, medtem ko so jih tisti, ki so v prvih desetletjih 6. st. živeli v južnih panonskih provincah, že poznali in – vsaj nekatere izmed njih – imenovali Slovani. To lahko domnevamo na podlagi prve epigrafske omembe Slovanov (v ednini *Sclavus*) v Panoniji. Leta 558 je Martin iz

Brage v epigrafskem posvetilu tega leta dograjene katedrale v samostanu Dumio pri Bragi (*Bracara Augusta*) na Portugalskem napisal hvalnico Martinu iz Toursa. V njej našteva ljudstva, tudi Slovane, ki so živela v Panoniji in so po zaslugi Martina iz Toursa spoznala Kristusa (Šašel 1976, 151, 152). Martin iz Toursa se je rodil v Savariji (današnji Szombathely na Madžarskem), Martin iz Brage pa najverjetneje na območju sotočja Drave in Save z Donavo (*Basianensis Pannonia*) ali v Panoniji Saviji (Šašel 1976, 154). Šašel ugotavlja, da Martin iz Brage ni našteval plemen šablonsko, temveč spontano kot spomin iz svojih mladostnih dni, najverjetneje iz dvajsetih ali tridesetih let 6. stoletja.

Glede na omenjeni vir lahko domnevamo, da so vsaj že v dvajsetih letih 6. st. manjše skupine zgodnjih Slovanov živele v Panoniji, južno od Donave (Gračanin 2008, 24). Morda so se med Teoderikovimi barbari v Panoniji Primi in Saviji skrivali Slovani Martina iz Brage, njihov arheološki odtis pa so jame z zgodnjo slovansko lončenino na Novi tabli in v Cerkljah ob Krki.

Zgodnji Slovani so se v prvi polovici 6. st. pridruževali različnim vojskam, v katerih so služili kot najemniki različnim poveljnikom – langobardskemu Ildegisu, ki se je želel boriti na strani Vzhodnih Gotov v Italiji (Bratož 2014, 458, 459, o izhodišču teh pohodov v op. 56), bizantinskemu Belizarju, kljub temu, da je vzhodnorimska vojska organizirala pohode proti Slovanom severno od Donave (Kotłowska, Rózycki 2018, 18; Rózycki 2018, 43, 44, op. 55), ter morebiti celo nekemu Bajuvaru severno od Alp (Losert 2011, 482–483, 489).

Da niso delovali kot monolitna skupina ljudi, ki bi skupno načrtovala naselitev ali imela vizijo skupne prihodnosti, je razvidno iz omemb različnih slovanskih skupin, ki se bojujejo na nasprotujočih si straneh. Na eni strani jih v prvi polovici 6. st. omenjajo kot plenilce, ki vdirajo na območje rimskega imperija (Sarantis 2018, 221). Na drugi strani pa so v približno tem času neke skupine, predvsem povezane z Anti,⁴² postale bizantinski *foederati* v službi na južnem donavskem limesu (Kardaras

⁴² Na tem mestu obravnavamo slovanske skupine brez njihovega nadaljnega razlikovanja, zato vej Slovanov – Sklaveni in Anti – navadno ne razlikujemo. Njihove navade, jezik in način življenja naj bi bili zelo podobni, vsak pa naj bi imel nekatere svojstvene značilnosti (Kardaras 2018, 393). Prav tako tudi v arheologiji ni popolnega konsenza, ali gradivo penkievskega in praškega tipa zares odraža prvo Ante in drugo Sklavene (ib., 382–388). Na bizantinskih kastelih ob južni Donavi najdemo gradivo obeh tipov (Hrissimov 2015; Angelova, Koleva 2007), čeprav se pisni

⁴¹ Ti so predstavljeni v prispevku (Pavlovič 2020).

2018, 390). Tam je prisotnost zgodnjih Slovanov izpričana tudi arheološko, v obliki značilnih zemljank z lončenino praškega in penkievskega tipa znotraj 49 bizantinskih kastelov (Angelova, Koleva 2007; Hrisimov 2015).

Slovani so se ob stiku z vzhodnorimskim cesarstvom, predvsem pa v času gotških vojn znašli v bizantinskem vrtincu različnih zavezništev, taktik, ščuvanja ene skupine barbarov proti drugi (Morhead 1992, 18, 19; Pohl 1997, 75, 76; Izdebski 2011, 53, 60) in mrzličnega najemanja vojaških plačancev (Pohl 2005, 453).⁴³

Najstarejše omembe Slovanov v bizantinski vojski poročajo, da naj bi prav z območja spodnje Donave prek Balkana in Dalmacije, ki je bila v zadnjem desetletju gotške vlade združena s provinco Savijo (Bratož 2014, 381, 452), Slovani kot vojaški najemniki skupaj s sorodnimi Anti ter Huni pod poveljstvom Belizarja prišli v Italijo. Leta 537 so sodelovali pri obleganju Rima in leta 539 mesta *Auximum* (Bratož 2014, 458, predvsem op. 53, tudi Kotłowska, Różycki 2018, 18; Różycki 2018, 43, 44). V luči teh poročil lahko vidimo možnost, da so se manjše skupine Slovanov premaknile z območja ob južni Donavi ter se vsaj začasno naselile v dolini reke Krke, kjer je potekala alternativna pot proti Italiji (Ciglenceki 1985). Verjetno lahko kot pomembno za razumevanje možnosti naselitve zgodnjih Slovanov na obravnavani prostor označimo tudi dejstvo, da so poti, ki so vodile z Balkana proti Italiji, dobile izjemen strateški pomen, ko je Justinijan v štiridesetih letih 6. stoletja spremenil strategijo ter vojsko nad Gote pošiljal po kopnem in ne več po morju (Pohl 2005, 468, 469).

Možnost naselitve nekaterih skupin Slovanov na ozemlje novoosvojenega bizantinskega ozemlja v Saviji po letu 537 lahko postavimo tudi v širši okvir zavezništev, ki odražajo Justinijanov nov koncept varovanja mej (Kardaras 2018, 390; Różycki 2018, 33, op. 4), pri katerem naseljuje zavezniška ljudstva na mejo imperija, tako da območje naselitve teh ljudstev predstavlja nekakšno "tamponsko cono" za obrambo pred "sovražnimi" ljudstvi.

Cesar Justinijan je lahko skupine Slovanov namenoma naselil pred utrdbe v osvojeni Saviji, kjer bi sodelovali pri varovanju nove, začasne

meje imperija. Ta situacija bi bila tako analogna z že omenjeno v utrdbah ob južni Donavi. Tam je z Anti podpisal zavezništvo (*foedus*) leta 545/546 z glavno nalogo varovanja meje ob južni Donavi pred nomadskimi ljudstvi.⁴⁴ *Foedus* je bil kmalu prekinjen, a se Anti kot zavezniki Bizanca omenjajo do leta 602 (Kardaras 2018, 390; Różycki 2018, 33, op. 4). Slovane v času 6. st. pisni viri opisujejo kot gostoljubne do tujcev, vendar popolnoma nezanesljive pri sklepanju zavez, ki jih prekinejo z lahkoto (Gómez 2018, 53). Niso prenašali tuje nadvlade, predvsem ne na svojem ozemlju. Živeli naj bi v manjših, razdrobljenih plemenskih skupnostih z lokalnimi poglavarji ter brez centralne oblasti, pravil in discipline (Kardaras 2018, 391).

Morda sta prav nezanesljivost in nepredvidljiv karakter slovanskih klanov in poglavarjev pripomogla k odločitvi, da je Justinijan med letoma 546 in 548 *pólis Norikón*, panonske utrdbe – delno tudi v provinci Saviji – in veliko vsoto denarja dodelil raje Langobardom, z nalogo varovanja meje pred prodirajočimi Franki (Bratož 2014, 454).

Naj povzamemo, zgodnji Slovani bi se lahko v prvi polovici ali sredini 6. st. v dolini Krke zadrževali kot del bizantinske najemniške vojske, ki je pod Belizarjem iz spodnjega donavskega prostora napredovala proti Italiji. Lahko so ta prostor na teh pohodih spoznali in se kasneje z družinami tu naselili.⁴⁵ Prav tako bi lahko bili na to območje naseljeni z namenom varovanja meje po tem, ko je vzhodnorimsko cesarstvo ta območja ponovno osvojilo od Ostrogotov. Podobno lahko vidimo tudi naselitev zgodnjih Slovanov v Prekmurje. To demografsko devastirano območje med Muro in Blatnim jezerom je do leta 546 pomenilo mejno območje z Langobardi.

ZAKLJUČEK

Zaključimo lahko, da je mogoče prvo zgodnesrednjeveško fazo v Cerkljah ob Krki pripisati zgodnjim Slovanom. Cerklje so najdišče z najstarejšimi ostalinami Slovanov na Dolenjskem in med najstarejšimi na ozemlju današnje Slovenije.

vir o bizantinskih federatih ob južni Donavi navezujejo predvsem na Ante (Kardaras 2018, 390).

⁴³ Podrobno o političnem delovanju Slovanov in z njimi povezani bizantinski politiki med letoma 530 in 650 A. Izdebski (2011). O Justinijanovi politiki na Balkanu A. Sarantis (2009; 2018).

⁴⁴ Predvsem pred Kutriguri, Utiguri in Bolgari (Pohl 2005, 470). Za prostor ob južni Donavi so bili Slovani v službi bizantinske vojske kot varuhi meje imperija pred nomadi izpričani v pisnih virih (Kardaras 2018, 390), potrjujejo jih tudi arheološki (Angelova, Koleva 2007; Hrisimov 2015).

⁴⁵ Podobno velja za Langobarde in Italijo.

Gradivo, predvsem lončenina, ki jo pripisujemo praškemu tipu z arhaičnimi ustji, je sorodno tistemu severno od Donave iz 5. in prve polovice 6. st., nekatere analogije ga povezujejo s Slovani ob južnem toku Donave, na slovenskem prostoru pa z gradivom z najdišč v okolici Murske Sobote iz časa od konca 5. do prve polovice 7. st.

Glede na tri radiokarbonske datacije iz jam 1 in 2, ki jih pripisujemo prvi fazi zgodnjersrednjeveške poselitve obravnavanega najdišča, je najverjetneje nekje v času med letoma 585 in 660 tu obstajal manjši zaselek. Presenetljivo je odkritje kosti razmeroma visokoraslega goveda, podobnega primerkom med romanizacijo vpeljane (proto)pasme italškega porekla, ki na najdiščih na ozemlju današnje Slovenije v 6. in prvi polovici 7. st. do zdaj še ni bilo nedvoumno ugotovljeno. Prebivalci z območja Cerklj so te živali takrat lahko dobili le ob večjih centrih na ozemlju, ki ga je upravljalo vzhodnorimsko cesarstvo, v cesarstvu samem ali pri Avarih na območju kaganata. Najverjetnejša se zdi razlaga, da so ga pridobili na enem od roparskih pohodov na ozemlje pod upravo Bizanca, saj so roparski pohodi Slovanov večkrat omenjeni v besedilih bizantinskih piscev od sredine 6. stoletja. Ti vidijo rop kot glavno slovansko dejavnost.

Četrta radiokarbonska datacija, podprta s primerjavami lončenine in številnimi zgodnjimi datacijami podobnega razpona z drugih najdišč, dopušča možnost, da so nekatere manjše skupine Slovanov tu bivale pred sredino 6. st. oziroma pred odhodom Langobarrov v Italijo in prihodom Avarov v Panonsko nižino.

V luči te zgodnje datacije so se lahko Slovani na območju doline Krke zadrževali v času prve

polovice 6. st. v povezavi z aktivnostmi vzhodnorimskega cesarstva. Iz pisnih virov vemo, da so bile zavezniške skupine Slovanov v tem času vključene v bizantinsko vojsko, ki je prečkala današnje slovensko ozemlje v pohodih proti Gotom v Italiji. Prav tako je cesar Justinijan v duhu svoje nove politike varovanja meje naseljeval različna zavezniška ljudstva na rob imperija. Tako so Slovani oziroma predvsem z njimi povezani Anti varovali mejo pred nomadi ob južni Donavi. Podobno so lahko tudi nekatere druge skupine Slovanov angažirali na meji v Saviji, ki so jo Bizantinci osvojili nazaj od Gotov, kasneje pa so na ta prostor, v duhu iste politike, naselili Langobarde za varovanje meje pred prodirajočimi Franki.

Morda kaže na koncu poudariti, da skromnih arheoloških ostankov iz Cerklj ne razumemo kot začetek stalne slovanske poselitve teh krajev, temveč za zdaj zgolj kot ostanke začasne naselitve. Novi arheološki podatki govorijo, da se je naselitev, ki jo povezujemo s Slovani v dolini reke Krke, nadaljevala šele okoli leta 700. Na novem najdišču Gradiček blizu izvira Krke je bila odkrita preprosta ovalna zemljanka s preprosto lončenino, okrašeno z valovnico (Porenta, Stergar 2019, 48).

V drugi zgodnjersrednjeveški fazi so na raziskanem območju osnovne šole v Cerkljah postavljeni objekti, ki so imeli lahko tudi leseno nadgradnjo. Lončenina je opredeljena v čas med sredino 10. in sredino 12. st. ter jo lahko povezujemo z agrarnim zaledjem, približno štiri kilometre in pol oddaljenega gospostva Starega gradu v Podbočju. Morda pa predstavlja tudi začetek neprekinjene poselitve vasi Cerklje ob Krki do danes, ki je, kot *Zirkoviz*, v pisnih virih prvič omenjena leta 1331 (Snoj 2009, 88).

KATALOG

Predmete hrani Pokrajinski muzej Brežice.

Okrajšave:

odl. = odlomek;

viš. = višina;

pr. = premer;

OBD. = začasna številka

ohr. = ohranjen;

predmeta (v obdelavi).

Npr.: S4/B10 = sektor 4 / kvadrant B 10

Tabla 1

Jama 4/zasutje b (SE 1221)

1. Odl. vratu lonca; izdelava: prostoročna; barva: sivo črna; površina: gladka; sestava: zelo fino zrnata; žganje: redukcijsko; trda; okras: snop vodoravnih linij izvedenih

z odtisi enojne vrvice. Pr. vratu 21,2 cm, ohr. šir. 2,2 cm. S4/B10; OBD. 81.

2. Odl. ostenja sklede, galska sigilata; barva: 2.5YR 6/8 svetlo rdeča; premaz: rdeč, mat, zelo slabo ohranjen; površina: mazava; sestava: zelo fino zrnata; žganje: oksidacijsko; mehka. Ohr. viš. 1,1 cm, ohr. šir. 2,1 cm. S4/B10; OBD. 83.

3. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: črno rjava; površina: gladka; sestava: fino zrnata; žganje: redukcijsko; trda. Pr. ustja 7,4 cm, ohr. viš. 1,6 cm. S4/B10; OBD. 82.

4. Odl. dna cedila; izdelava: na vretenu; barva: oranžna; površina: gladka; sestava: zelo fino zrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trda. Pr. dna 7,8 cm, ohr. viš. 1,4 cm. S4/C10; OBD. 199.

Jama 1/zasutje c (SE 1225)

5. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: rdečkasto rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 18,4 cm, ohr. viš. 11,3 cm. S4/BC10; OBD. 161.
6. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: rdečkasto rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 18,8 cm, ohr. viš. 5,1 cm. S4/B10; OBD. 183.
7. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: temno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 16 cm, ohr. viš. 10,4 cm. S4/B10; OBD. 182.
8. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: črno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 21 cm, ohr. viš. 7,3 cm. S4/B10; OBD. 181.
9. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: črno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 18,4 cm, ohr. viš. 7,9 cm. S4/B-C10; OBD. 162.
10. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: črno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 16 cm, ohr. viš. 5,6 cm. S4/B-C10; OBD. 164.
11. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: črno rjava; površina: gladka; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 11,6 cm, ohr. viš. 2,9 cm. S4/B-C10; OBD. 163.
12. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: temno rjava; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 13,8 cm, ohr. viš. 3,4 cm. S4/B10; OBD. 155.

Tabla 2

Jama 1/zasutje c (SE 1225)

13. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: svetlo rjava s temno rjavimi lisami po površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 12,4 cm, ohr. viš. 8,4 cm. S4/B10; OBD. 154 (del posode OBD. 84).
14. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: temno rjava z rjavimi lisami po površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 7,4 cm, ohr. viš. 4,2 cm. S4/B10; OBD. 53.
15. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: rdečkasto rjava s temno rjavimi lisami po površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 23,6 cm, ohr. viš. 8,9 cm. S4/B10; OBD. 50.
16. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: črno rjava z rjavimi lisami po površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 13,8 cm, ohr. viš. 4,7 cm. S4/B10; OBD. 48.
17. Odl. ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: rdečkasto rjava; barva notranje površine: temno rjava; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda; okras: žigosani krožci. Največji pr. oboda 16,1 cm, ohr. viš. 9,8 cm. S4/B10; OBD. 49.

18. Odl. dna in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: črno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. dna 9,4 cm, ohr. viš. 8 cm. S4/B10; OBD. 184.
19. Odl. dna in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: svetlo rjava; barva notranje površine: črno rjava; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. dna 11,4 cm, ohr. viš. 5,1 cm. S4/B10; OBD. 52.
20. Odl. dna in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: temno rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. dna 15,4 cm, ohr. viš. 3,1 cm. S4/B10; OBD. 51.

Tabla 3

Jama 1/zasutje a (SE 1268)

21. Odl. ustja in ostenja sklede; izdelava: prostoročna; barva: temno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 15,8 cm, ohr. viš. 5,2 cm. S4/B10; OBD. 195.
22. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: temno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 13,6 cm, ohr. viš. 4,2 cm. S4/B10; OBD. 197.
23. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: črno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 13,8 cm, ohr. viš. 2,6 cm. S4/B10; OBD. 196.
24. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: rdečkasto rjava; barva notranje površine: rjava; površina: gladka; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 10 cm, ohr. viš. 3,2 cm. S4/B-C10; OBD. 180.
25. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: temno rjava; površina: hrapava; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 12 cm, ohr. viš. 2,6 cm. S4/B-C10; OBD. 179.
26. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: temno rjava; površina: gladka; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 20 cm, ohr. viš. 3,9 cm. S4/B-C10; OBD. 178.
27. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: temno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 16 cm, ohr. viš. 4,3 cm. S4/B-C10; OBD. 177.
28. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: svetlo rjava; barva notranje površine: temno rjava; površina: hrapava; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 12 cm, ohr. viš. 4,2 cm. S4/B-C10; OBD. 176.
29. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: temno rjava; barva notranje površine: rdečkasto rjava; površina: gladka; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 20,2 cm, ohr. viš. 4,2 cm. S4/B-C10; OBD. 175.
30. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: temno rjava; barva notranje površine: rdečkasto rjava; površina: gladka; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 23,6 cm, ohr. viš. 4,8 cm. S4/B-C10; OBD. 174.

31. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: temno rjava; površina: gladka; sestava: grobo zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 9,8 cm, ohr. viš. 3,9 cm. S4/B-C10; OBD. 173.
32. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: rdečkasto rjava z temno rjavimi lisami po celotni površini; površina: hrapava; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 17 cm, ohr. viš. 6,8 cm. S4/B-C10; OBD. 172.
33. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: črno rjava s svetlo rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 22,2 cm, ohr. viš. 7 cm. S4/B-C10; OBD. 171.

Tabla 4

Jama 1/zasutje b (SE 1286)

34. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: svetlo rjava; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 12,4 cm, ohr. viš. 8,4 cm. S4/B-C10; OBD. 84 (del posode OBD. 154).
35. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: rdečkasto rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 21,2 cm, ohr. viš. 2,7 cm. S4/B-C10; OBD. 85.
36. Odl. dna z ostenjem melnice z zeleno glazuro v notranjosti; izdelava: na vreteno; barva lončarske mase: 7.5YR 6/6 rdečkasto rumena; površina: gladka; sestava: grobo zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. dna 11 cm, ohr. viš. 3,7 cm. S4/B11; OBD. 148.
37. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: rjava; barva notranje površine: črno rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 15,2 cm, ohr. viš. 7,7 cm. S4/B11; OBD. 150.
38. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: črno rjava z rjavimi lisami po površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 16 cm, ohr. viš. 2,7 cm. S4/B11; OBD. 149.

Jama 2/zasutje b (SE 1312)

39. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: rjava s temno rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 21,8 cm, ohr. viš. 5,8 cm. S5/K5; OBD. 54.
40. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: temno rjava z rdečimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 15,8 cm, ohr. viš. 5,6 cm. S5/K5; OBD. 96.
41. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: črno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 12,2 cm, ohr. viš. 4,5 cm. S5/K5; OBD. 98.
42. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: temno rjava z rdečimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 9 cm, ohr. viš. 3,6 cm. S5/K5; OBD. 56.

Tabla 5

Jama 2/zasutje a (SE 1451)

43. Odl. ustja, ostenja in dna lonca; izdelava: prostoročna; barva: rdečkasto rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: fino zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 29 cm, pr. dna 12,2 cm, ohr. viš. 29,9 cm. S5/K5; OBD. 160.
44. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: rdečo rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. ustja 17 cm, ohr. viš. 6,3 cm. S5/K5; OBD. 159.
45. Odl. dna in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: rdečo rjava z 82 od 131 rjavimi lisami po celotni površini; površina: gladka; sestava: drobno zrnata; žganje: stihijsko; trda. Pr. dna 7,2 cm, ohr. viš. 5,3 cm. S5/K5; OBD. 159.

Jama 5/zasutje a (SE 1318)

46. Odl. ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva: svetlo rjava; površina: groba; sestava: grobo zrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trda; okras: metličenje na zunanji površini ostenja. Ohr. viš. 5,5 cm, ohr. šir. 3,8 cm. S5/G13-14; OBD. 192.
47. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva: temno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: redukcijsko; trda; okras: odtisi koleščka na ostenju. Pr. ustja 15 cm, ohr. viš. 7 cm. S5/G13-14; OBD. 188.
48. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva: črno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: nepopolno redukcijsko; trda. Pr. ustja 11,4 cm, ohr. viš. 1,8 cm. S5/G13-14; OBD. 39.

Tabla 6

Jama 5/zasutje a (SE 1318)

49. Odl. ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva zunanje površine: rjava; barva notranje površine: temno rjava; površina: hrapava; sestava: fino zrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trda; okras: več linij valovnic na ostenju. Največji pr. oboda 18,2 cm, ohr. viš. 6,3 cm. S5/G13-14; OBD. 189.
50. Odl. ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva: temno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: redukcijsko; trda; okras: odtisi koleščka na ostenju. Ohr. dol. 3,3 cm, ohr. šir. 13 cm. S5/G13-14; OBD. 190.
51. Odl. ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva: bledo rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: oksidacijsko; trda; okras: odtisi koleščka in valovnici na ostenju. Ohr. dol. 3,4 cm, ohr. šir. 3,8 cm. S5/G13-14; OBD. 191.
52. Odl. ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva zunanje površine: blede rjava; barva notranje površine: črno rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trda; okras: odtisi koleščka na ostenju. Največji pr. oboda 17,2 cm, ohr. viš. 3,2 cm. S5/G13-14; OBD. 42.

53. Odl. ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva: črno rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: redukcijsko; trda; okras: linije vodoravnih žlebov na ostenju. Največji pr. oboda 24,5 cm, ohr. viš. 2,6 cm. S5/G13–14; OBD. 41.
54. Odl. ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva zunanje površine: rdečkasto rjava; barva notranje površine: črno rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trda; okras: valovnica na ostenju. Največji pr. oboda 11,9 cm, ohr. viš. 3,4 cm. S5/G13–14; OBD. 40.
55. Odl. dna in ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva: rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trda; okras: križ oz. žig lončarja na zunanji strani dna. Pr. dna 12 cm, ohr. viš. 3 cm. S5/G13–14; OBD. 44.
56. Odl. dna in ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva: temno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: nepopolno redukcijsko; trda; okras: križ oz. žig lončarja na zunanji strani dna. Pr. dna 5,8 cm, ohr. viš. 1,8 cm. S5/G13–14; OBD. 43.
- Jama 6/zasutje a* (SE 1328)
57. Odl. ustja skodelice, severnoitalska sigilata; barva lončarske mase: 5YR 6/6 rdečkasto rumena; premaz: rdeč, mat, zelo slabo ohranjen; površina: mazava; sestava: zelo fino zrnata; žganje: oksidacijsko; mehka. Ohr. viš. 1,1 cm, ohr. šir. 1,3 cm. S5/G10–11; OBD. 37.
58. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva: temno rjava z rjavimi lisami po celotni površini; površina: hrapava; sestava: fino zrnata; žganje: redukcijsko; trda; okras: več linij valovnic na ostenju. Pr. ustja 17,2 cm, ohr. viš. 5,9 cm. S5/G10; OBD. 194.
- Jama 7/zasutje a* (SE 1443)
59. Odl. ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva: temno rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: zaporedno menjavanje, v končni fazi redukcijsko; trda; okras: linija valovnice na ostenju. Največji pr. oboda 19,6 cm, ohr. viš. 5 cm. S5/G–H6–7; OBD. 158.
60. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: počasno vreteno; barva: črno rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata; žganje: redukcijsko; trda; opomba: na notranji strani ustja nastavek za pokrov. Pr. ustja 19,6 cm, ohr. viš. 1,8 cm. S5/G–H6–7; OBD. 157.
- ANGELOVA, S., R. KOLEVA 2007, Archäologische Zeugnisse frühslawischer Besiedlung in Bulgarien. – V / In: J. Henning (ur. / ed.), *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium 2. Byzantium, Pliska, and the Balkans*, 481–507, Berlin, New York.
- BARON, H., A. E. REUTER, N. MARKOVIĆ 2019, Re-thinking ruralization in terms of resilience: Subsistence strategies in sixth-century Caričin Grad in the light of plant and animal bone finds. – V / In: F. Pigière, O. Akeret, M. Kühn (ur. / eds.), *Food Production and Land Use*, Quaternary International 499/A, 122–128.
- BARTOSIEWICZ, L. 1993, Early Medieval archaeozoology in Eastern Europe. – V / In: H. Friesinger, F. Daim, E. Kanelutti, O. Cichocki (ur. / eds.), *Bioarchäologie und Frühgeschichtsforschung*, Archaeologia Austriaca 2, 123–131.
- BARTOSIEWICZ, L. 1996, Animal exploitation at the Sarmatian site of Gyoma 133. – V / In: A. Vaday, *Cultural and landscape changes in south-east Hungary II, Prehistoric, Roman Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133 (Békés County Microregion)*, Archaeolingua, Ser. Major 5, 365–445.
- BARTOSIEWICZ, L. 2003, "There's something rotten in the state ...": bad smells in Antiquity. – *Europaeen Journal of Archaeology* 6/2, 175–195.
- BARTOSIEWICZ, L. 2006, Animal bones from the medieval settlement Otok (Gutenwerth) near Dobrava pri Škocjanu, Slovenia (Živalski ostanki iz srednjeveškega naselja otok (Gutenwerth) blizu Dobreave pri Škocjanu). – *Arheološki vestnik* 57, 457–478.
- BARTOSIEWICZ, L., W. VAN NEER, A. LENTACKER 1997, *Draught cattle: their osteological identification and history*. – *Annales: Sciences zoologiques* 281.
- BAVEC, U. 2009, Rimljani ob veliki reki – poskus opisa rimske poselitve Posavja v času od 1. do 4. stoletja. – V / In: J. Peternel (ur. / ed.), *Ukročena leptica. Sava in njene zgodbe*, 51–68, Sevnica.
- BEKIĆ, L. 2016, Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana. Ranoslavenski keramički i ostali arheološki nalazi od 6. do 8. stoljeća / The Early Medieval Between Pannonia and the Adriatic. Early Slavic Ceramic and Other Archaeological Finds from the Sixth To Eighth Century. – *Monografije i katalogi 27 – Arheološki muzej Istre* 27.
- BEKIĆ, L. 2018, Early Slav pit houses in the area of the Mura, Drava and Sava river and attempt of their reconstruction / Zgodneslovanske zemljanke v Pomurju, Podravju ter Posavju in poskus njihove rekonstrukcije. – V / In: Lux, Štular, Zanier (ur. / eds.) 2018, 69–76.
- BÖKÖNYI, S. 1971, The Development and History of Domestic Animals in Hungary: The Neolithic Through the Middle Ages. – *American Anthropologist* 73/3, 640–674.
- BÖKÖNYI, S. 1974, *History of domestic mammals in Central and Eastern Europe*. – Budapest.
- BOSCHIN, F. 2011, Kratke ugotovitve o ptičjih ostankih / Short considerations on the bird remains. – V / In: Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena nasebina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe / Late antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Finds*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, 389–394. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545871>
- BOSCHIN, F. 2013, Živalski ostanki. – V / In: T. Fabec in T. Žerjal, *Odstirna Bukovica. Življenje ob cesti Akvileja – Emona v rimskem času*, Odstiranje 3, 85–88, Bukovica.
- BOTÁR, I. 2018, Finally, Slavs! Early Slavic infiltration into the Eastern Carpathians. – *Hungarian Archaeology e-journal*, winter 2018, 30–35.
- BOTÁR, I., J. PUSKÁS 2019, Pătrunderea slavilor în bazinul intracarpatic. Așezarea de la Miercurea Ciuc

- (Șumuleu) – Grădina Fodor-kert. – *Materiale și Cercetări Arheologice* (serie nouă) XV, 191–216.
- BRATHER, S. 2016, Grubenhäuser und Haushalte. Zur Sozialstruktur frühmittelalterlicher Siedlungen in Ostmitteleuropa. – V / In: A. Bollók, G. Csiky, T. Vida (ur. / eds.), *Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien – Festschrift für Csánad Bálint zum 70. Geburtstag / Between Byzantium and the Steppe. Archaeological and historical Studies in honour of Csánad Bálint on the Occasion of his 70th Birthday*, 195–208, Budapest.
- BRATOŽ, R. 2014, *Med Italijo in Ilirikom. Slovenski prostor in njegovo sosedsstvo v pozni antiki*. – Zbirka Zgodovinskega časopisa 46 (Dela I. razreda SAZU 39).
- BUGAR, A. 2008, Naselje ranog srednjeg vijeka Velika Gorica-Šepkovčica. – V / In: M. Guštin (ur. / ed.), *Srednji vek. Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino*, 179–193, Ljubljana.
- BUKO, A. 1990, *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań (The Early Medieval Polish Pottery. Introduction into Research)*. – Wrocław.
- BUKO, A. 2008, *The Archaeology of Early Medieval Poland. Discoveries–Hypotheses–Interpretations*. – Leiden, Boston.
- CIGLENEČKI, S. 1985, Potek alternativne ceste Siscija–Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času 4. do 6. st. Preliminarno poročilo o raziskovanjih Korinjskega hriba in rekognosciranjih zahodne Dolenjske (Der Verlauf der Alternativstrasse Siscia–Aquila im Raum von Westdolenjsko und Notranjsko in der Zeitspanne vom 4. bis zum 6. Jh. Präliminarbericht über die Erforschung des Korinjski hrib und die Rekonstruktionen von Westdolenjsko). – *Arheološki vestnik* 36, 255–284.
- CIGLENEČKI, S. 2000, Archaeological Investigations of the Decline of Antiquity in Slovenia. – V / In: R. Bratož (ur. / ed.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese*. – Situla 39 (Razprave 1. razreda SAZU 18), 119–134.
- CIGLENEČKI, S. 2001, Romani e Longobardi in Slovenia nel VI secolo. – V / In: *Paolo Diacono e il Friuli altomedievale (sec. VI–X)*. – *Atti del XIV Congresso internazionale di studi sull'Alto Medioevo*, 179–209, Spoleto.
- CIGLENEČKI, S. 2005, Langobardische Präsenz im Südostalpen im Lichte neuer Forschungen. – V / In: W. Pohl, P. Erhart (ur. / eds.), *Die Langobarden : Herrschaft und Identität*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften 329 (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9), 265–280.
- CIGLENEČKI, S. 2006, Insediamenti ostrogoti in Slovenia. – V / In: M. Buora, L. Villa (ur. / eds.), *Goti nell' arco alpino orientale*, *Archeologia di frontiera* 5, 107–122.
- CIGLENEČKI, S. 2010, Justinijanovo utvrdivanje Ilirika (Justinian's Fortification of Illyricum). – *Archeologia Adriatica* 3 (2009), 205–222.
- CIGLENEČKI, S. 2012, Spremenjena podoba poznoantičnih urbanih središč: prispevek k transformaciji poselitvene slike v Jugovzhodnoalpskem prostoru. – V / In: I. Lazar, B. Županek (ur. / eds.), *Emona med Akvilejo in Panonijo (Emona between Aquileia and Pannonia)*, *Anales Mediterranei*, 459–479, Koper.
- CIGLENEČKI, S. 2020, Namen utrdbe Korinjski hrib in pregled zadnjih antičnih utrdb z vojaškimi nalagami / The function of the Korinjski hrib fort and an overview of the last antique forts with military tasks. – V / In: S. Ciglenečki, Z. Modrijan, T. Milavec, *Korinjski hrib in poznoantične vojaške utrdbe v Iliriku / Korinjski hrib and late antique military forts in Illyricum*, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 39, 225–290, Ljubljana. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502555>
- CURTA, F. 2001, The "Prague type": a critical approach to pottery classification. – *Archaeologia Bulgarica* 5, 73–106.
- CURTA, F. 2018, The Earliest Slavs in East Central Europe? Remarks on the Early Medieval Settlement in Nova tabla (Slovenia). – V / In: D. Aparaschivei, G. Bilavski (ur. / eds.), *Studia Romana et mediaevalia Europaensia. Miscellanea in honorem annos LXXXV peragentis professoris emeriti Dan Gh. Teodor oblata*, 81–98, Brăila.
- DEMO, Ž. 1994, *Ostrogothic coinage from collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina*. – Situla 32.
- DIRJEC et al. 2012 = J. Dirjec, T. Tomazo Ravnik, M. Topličanec, B. Toškan 2012, Zaščitna arheološka izkopavanja na lokaciji SNG Opera (Ljubljana). – V / In: I. Lazar, B. Županek (ur. / eds.), *Emona med Akvilejo in Panonijo (Emona between Aquileia and Pannonia)*, *Anales Mediterranei*, 27–47, Koper.
- DJURIČ, B. 2003, Pečina pri Gorenjih Skopicah. – V / In: D. Prešeren (ur. / ed.), *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, 205, Ljubljana.
- DRIESCH, A. von den 1976, A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. – *Peabody Museum Bulletin* 1, 1–136.
- DULAR, J., S. CIGLENEČKI, A. DULAR 1995, *Kučar. Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju / Eisenzeitliche Siedlung und frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj*. – *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 1. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503002>
- FUSEK, G. 1994, *Slovensko vo včasnoslovanskem obdobju*. – *Archaeologica Slovaca Monographiae, Studia* 3.
- FUSEK, G., J. ZÁBOJNÍK 2010, Frühslawisches Siedlungsobjekt aus Suchohrad. Zur Problematik der langobardisch-slawischen Beziehungen. – V / In: J. Beljak, G. Březinová, V. Varsik (ur. / eds.), *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov / Archaeology of the Barbarians 2009. Economy of the Germans*, *Archaeologica Slovaca Monographiae, Communicationes* 10, 155–180.
- GAVRITUHIN, I. O. 1997, Chronologija pražskej kultury. – V / In: *Trudy VI Meždunarodnogo Kongressa slavjanskoj archeologii* 3, 39–52, Moskva.
- GIMBUTAS, M. 1971, *The Slavs*. – London.
- GÓMEZ, M. P. S. 2018, "Dealing with the Slavs, the Antae and the like". Danubian Byzantine warfare in the Maurice's treaty strategikon. – V / In: M. B. Panev (ur. / ed.), *Byzantium and the Slavs: medieval and modern perceptions and receptions*, 49–58, Skopje.
- GRAČANIN, H. 2008, Slaveni u ranosrednjovjekovnoj južnoj Panoniji. – *Scrinia Slavonica* 8, 13–54.
- GUŠTIN, M. 1976, Poročilo o izkopu kulturnih slojev v Levakovi jami. – *Arheološki vestnik* 27, 260–282.
- GUŠTIN, M. 2005, *Tisti z vzhoda / Those from the East*. – Koper.

- GUŠTIN, M. 2015, Roman camps following the route to Segestica and the western balkans / Rimski vojaški tabori v smeri proti Segestiki in zahodnemu delu balkanskega polotoka. – V / In: J. Istenič, B. Laharnar, J. Horvat (ur. / eds.), *Evidence of the roman army in Slovenia / Sledovi rimske vojske na Slovenskem*, 221–233, Ljubljana.
- GUŠTIN, M. 2018, Raziskovanje preteklosti: zgodnjeslovanski naseljenci ob Muri / Researching the past: early Slavic settlers along the river Mura. – V / In: Lux, Štular, Zanier (ur. / eds.) 2018, 28–41.
- GUŠTIN, M., KNIFIC, T. 2003, Zgodnjeslovanska naselbina zemljank. – V / In: D. Prešeren (ur. / ed.), *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, 84–88, Ljubljana.
- GUŠTIN, M., A. TOMAŽ 2016. *Zatak pri Lendavi 1/2*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 51. [https://www.zvkds.si/sites/www.zvkds.si/files/uploads/files/publication/zatak_pri_lendavi_i.pdf].
- GUŠTIN, M., G. TIEFENGRABER 2002, Oblike in kronologija zgodnjesrednjeveške lončenine na Novi tabli pri Murski Soboti / Formen und Chronologie frühmittelalterlicher Keramik in Nova tabla bei Murska Sobota. – V / In: Guštin (ur. / ed.), *Zgodnji Slovani. Zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp / Die frühen Slawen. Frümittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*, 46–62, Ljubljana.
- GUŠTIN, M., R. CUNJA, K. K. PREDOVNIK 1993, *Podbočje / Stari grad*. – Posavski muzej Brežice, knjiga 9.
- HINCAK, Z. 2011, Zooarheološke in antropološke analize kostnih ostanikov. – V / In: B. Kerman, *Kotare–Baza pri Murski Soboti 1/2*, Arheologija na avtocestah Slovenije 17, 105–108 [https://www.zvkds.si/sl/knjiznica/kotare-baza-pri-murski-soboti].
- HRISIMOV, N. 2015, Early Slavic Sites in the North–Eastern Part of the Balkan Peninsula. – V / In: I. O. Gavrituhin, R. A. Rabinovich (ur. / eds.), *The Slavs on the Danube. Homeland Found*, Stratum Plus. Archaeology and Cultural Anthropology 5, 309–342.
- INCE et al. 2018 = N. G. Ince, G. Pazvant, Ö. Saritaş, K. O. Kahvecioğlu, M. Öztürk, V. Onar 2019, Osteometrical assessment of withers height and sex determination of Byzantine cattle from metacarpals (the Theodosius harbour area, Istanbul). – *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 18/1, 49–60.
- IZDEBSKI, A. 2011, The Slavs' political institutions and the Byzantine policies (ca. 530–650). – *Byzantinoslavica* 12, 50–69.
- JELÍNKOVÁ, D. 2015, On the problem of Prague–Type Pottery Culture in Moravia: the origins and specifics. – V / In: I. O. Gavrituhin, R.A. Rabinovich (ur. / eds.), *The Slavs on the Danube. Homeland Found*, Stratum Plus. Archaeology and Cultural Anthropology 5, 117–150.
- JOHNSTONE, C. J., A. HAMMON 2019, Mammal and bird bones. – V / In: A. Poulter, *The Transition to Late Antiquity on the Lower Danube: Excavations and Survey at Dichin, a Late Roman to early Byzantine Fort and a Roman Aqueduct*, 577–662, Oxford.
- KARDARAS, G. 2018, Sclaveni and Antes. Some notes on the peculiarities between them. – *Slavia Orientalis* LXVII/3, 377–393.
- KARO, Š., T. KNIFIC, M. LUBŠINA-TUŠEK 2011, Predmeti avarskega izvora z arheoloških najdišč v Sloveniji (Items of Avar origin from archaeological sites in Slovenia). – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 44, 131–159.
- KERMAN, B. 1997, Srednji in novi vek v Prekmurju v luči arheoloških najdb. – V / In: J. Balažič, B. Kerman (ur. / eds.), *Katalog stalne razstave. Pokrajinski muzej Murska Sobota*, 45–54, Murska Sobota.
- KERMAN, B. 2008, Rakičanske Muzge – nova rimska vila v Prekmurju (Rakičanske Muzge – A Roman villa in Prekmurje). – *Arheološki vestnik* 59, 279–290.
- KERMAN, B. 2011a, *Tü mo. Slovanska poselitve Prekmurja*. – Murska Sobota.
- KERMAN, B. 2011b, *Kotare – Baza pri Murski Soboti 1/2*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 17 [https://www.zvkds.si/sites/www.zvkds.si/files/uploads/files/publication/kotare1.pdf].
- KERMAN, B. 2013, *Gornje njive pri Dolgi vasi 2*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 36 [https://www.zvkds.si/sl/knjiznica/gornje-njive-pri-dolgi-vasi-2].
- KERMAN, B. 2018, Arheološka slika slovanske poselitve Prekmurja / Archaeological picture of the settlement of the Slavs in Prekmurje. – V / In: Lux, Štular, Zanier (ur. / eds.) 2018, 55–68.
- KERMAN, B. 2019, Arheološke raziskave na najdišču Nova tabla II (motorični park) pri Murski Soboti. – V / In: P. Stipančič, A. Gaspari (ur. / eds.), *Arheologija v letu 2018 – dediščina za javnost. Zbornik povzetkov*, 23–24, Ljubljana [http://www.arheologija.si/files/2019/03/Arheologija-v-letu-2018_zbornik.pdf].
- KNIFIC, T. 2005, Gospe iz mesta Karnija. – *Kranjski zbornik* 2005, 331–343, Kranj.
- KNIFIC, T., J. LUX 2015, Kranj z okolico v pozni antiki – zapis geografa iz Ravene in arheološki podatki. – *Kranjski zbornik* 2015, 29–41, Kranj.
- KNIFIC, T., T. NABERGOJ 2016, *Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov*. – Ljubljana (= *Medieval Stories from the Crossroads*. – Ljubljana 2017).
- KOS, F. 1902, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. – Ljubljana.
- KOTŁOWSKA, A., Ł. RÓŻYCKI 2018, The image of Slavs in the work of Theophylact Simocatta / Podoba Slovanov v delu Teofilakta Simokata. – V / In: Lux, Štular, Zanier (ur. / eds.) 2018, 16–27.
- KOVAČ, M. 2013, *Vloga in pomen arheozoološke analize na primeru arheoloških najdišč koprškega srednjeveškega mestnega jedra*. – Magistrsko delo / MA thesis, Fakulteta za humanistične študije Koper, Univerza na Primorskem, Koper (neobjavljeno / unpublished).
- KUNA, M., N. PROFANTOVÁ 2005, *Počátky raného středověku v Čechách / The Onset of the Early Middle Ages in Bohemia*. – Praga.
- LOSERT, H. 2011, Das Brandgräberfeld von Regensburg–Großprüfening und die frühen Slawen in Pannonien. – V / In: O. Heinrich–Tamáska (ur. / ed.), *Keszthely–Fenekpuszta im Kontext Spätantiker Kontinuitätsforschung Zwischen Noricum und Moesia*, Castellum Pannonicum Pelsonense 2, 475–489, Budapest, Leipzig, Keszthely, Rahden.
- LUX, J., B. ŠTULAR, K. ZANIER (ur. / eds.) 2018, *Slovani, naša dediščina / Our heritage: The Slavs*, Vestnik 27.
- MAKOWIECKI, D. 2007, Animal subsistence economy in the Early Medieval stronghold complexes of western Slavs – comparative studies of Pomerania, Great Poland and Lower Silesia. – V / In: M. Makohonienko,

- D. Makowiecki, J. Czerniawska (ur. / eds), *Environment and human culture* 3, 100–106, Poznań.
- MAKOWIECKI, D. 2018, Diachronic Changes in the Size of Domestic Mammals in Medieval and Post-Medieval Poland. – *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien, Serie A* 120, 335–354.
- MASON, P. 1998, Late Roman Črnomelj and Bela krajina (Poznoantični Črnomelj in Bela krajina). – *Arheološki vestnik* 49, 285–313.
- MASON, P. 2008, Arheološka podoba Črnomlja. – V / In: J. Weiss (ur. / ed.), *Črnomljski Zbornik: Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta*, 49–71, Črnomelj.
- MASON, P. 2018, The Empty Quarter: the Early Medieval period in south-eastern Slovenia in the light of recent research / Prazen predel: zgodnj srednjeveško obdobje v jugovzhodni Sloveniji v luči novejših raziskav. – V / In: Lux, Štular, Zanier (ur. / eds.), 91–102.
- MAXWELL, A. B. 2019, *Exploring Variations in Diet and Migration from Late Antiquity to the Early Medieval Period in the Veneto, Italy: A Biochemical Analysis*. – Doktorsko delo / PhD thesis, University of South Florida (neobjavljeno / unpublished).
- MOORHEAD, J. 1992, *Theoderic in Italy*. – Oxford.
- NABERGOJ, T. 1995, Arheologija in gotika / Archaeology and the Gothic. – V / In: M. Ložar Štamcar (ur. / ed.), *Gotika v Sloveniji. Svet predmetov / Gothic in Slovenia. World of Objects*, 6–119, Ljubljana.
- NOWOTNY, E. 2016, The archaeology of early Slavic settlements in Lower Austria. – V / In: F. Biermann, T. Kersting, A. Klammt (ur. / eds.), *Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nationes 1. Beiträge zum Schwerpunktthema*. Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte des 8. Deutschen Archäologiekongresses in Berlin, 06.–10. Oktober 2014, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 81/1, 171–180.
- ORNIK TURK, A. 2018, Neobičajna dna zgodnj srednjeveške in ostale srednjeveške lončenine / Unusual bottoms of early medieval and other medieval pottery. – V / In: Lux, Štular, Zanier (ur. / eds.) 2018, 123–131.
- OUTRAM, A.K. 2001, Bone Fracture and Within-bone Nutrients: an Experimentally Based Method for Investigating Levels of Marrow Extraction. – V / In: P. Miracle, N. Milner (ur. / eds.), *Consuming Passions and Patterns of Consumption*, 51–63, Cambridge.
- PARCZEWSKI, M. 1993, *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*. – Wien.
- PAVLOVIČ, D. 2013, *Zgodnj srednjeveška poselitev severovzhodne Slovenije: primer najdišča Nova tabla pri Murski Soboti (Early Medieval settlement of northeastern Slovenia: a case study of the site of Nova tabla by Murska Sobota / Insediamento altomedievale del nord-est della Slovenia: il caso studio del sito "Nova tabla" vicino a Murska Sobota)*. – Doktorsko delo / PhD thesis, Univerza na Primorskem, Koper (neobjavljeno / unpublished).
- PAVLOVIČ, D. 2015, The beginning of Slavic settlement in north-eastern Slovenia and the relation between "Slavic" and "Lombard" settlement based on new interpretations of the archaeological material and radiocarbon dating. – *Fundberichte aus Österreich, Tagungsbände* 1, 59–79.
- PAVLOVIČ, D. 2017a, Začetki zgodnj srednjeveške poselitve Prekmurja / Beginnings of the Early Slavic settlement in the Prekmurje region, Slovenia. – *Arheološki vestnik* 68, 349–386.
- PAVLOVIČ, D. 2017b, Peeking into early medieval kitchens. Functionality and appearance of the sunken features from the site Nova tabla by Murska Sobota (Slovenija) (Kukati v zgodnj srednjeveške kuhinje ali poskus določanja namembnosti objektov na najdišču Nova tabla pri Murski Soboti (Slovenija)). – V / In: T. Sekelj Ivančan, T. Tkalcčec (ur. / eds.), *Srednj vekovna naselja u svetlu arheoloških izvora / Medieval Settlements in the Light of Archaeological Sources*, Zbornik Instituta za arheologiju 6, 27–48.
- PAVLOVIČ, D. 2020, Who were the lowland neighbours? Late Antique lowland settlement in Slovenia. – V / In: E. Cavada, M. Zagermann (ur. / eds.), *Alpine Festungen 400-1000. Chronologie, Räume und Funktionen, Netzwerke, Interpretationen / Fortezze alpine (secoli V-X). Cronologia, spazi e funzioni, sistemi, interpretazioni*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 68, 175–197.
- PLEINEROVÁ, I. 1986, Březno: Experiments with Building old Slavic Houses and living in them. – *Památky archeologické* 72, 104–176.
- PLEINEROVÁ, I. 2000, *Die Altslawischen Dörfer von Březno bei Louny*. – Praga, Louny.
- POHL, W. 1997, The Empire and the Lombards: treaties and negotiations in the sixth century. – V / In: W. Pohl (ur. / ed.), *Kingdoms of the Empire. The Integration of Barbarians in Late Antiquity*, The Transformation of the Roman World 1, 75–133, Leiden, New York, Köln.
- POHL, W. 2005, Justinian and the Barbarian Kingdoms. – V / In: M. Maas (ur. / ed.), *The Cambridge companion to the age of Justinian*, 448–476, Oxford.
- PORENTA, S., P. STERGAR 2019, Krka – Gradiček – novo zgodnj srednjeveško arheološko najdišče. – V / In: P. Stipančić, A. Gaspari (ur. / eds.), *Arheologija v letu 2018 – dediščina za javnost. Zbornik povzetkov*, 48. [http://www.arheologija.si/files/2019/03/Arheologija-v-letu-2018_zbornik.pdf].
- PREDOVNIK, K. 2003, *Trdnjava Kostanjevica na Starem gradu nad Podbočjem*. – Archaeologia Historica Slovenica 4.
- PROFANTOVÁ, N. 2008, Die frühslawische Besiedlung Böhmens und archäologische Spuren der Kontakte zum früh- und mittelawarischen sowie merowingischen Kulturkreis. – V / In: J. Bemmann, M. Schmauder (ur. / eds.), *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden-Awaren-Slaven*, 619–644, Bonn.
- PROFANTOVÁ, N. 2009, Kultura s keramikou pražského typu a problém šíření slaviny do střední Evropy. K článku Florina Curty. – *Archeologické rozhledy* 61, 303–330.
- PROFANTOVÁ, N. 2012, Cultural discontinuity and the migration hypothesis. The 6th-century Slavic migration in the light of new archaeological finds from Bohemia. – V / In: R. Annaert, T. Jacobs, I. In't Ven, S. Coppens (ur. / eds.), *The very beginning of Europe? Cultural and Social Dimensions of Early-Medieval Migration and Colonisation (5th-8th century)*, Relicta Monografieën 7, 255–264.
- PROFANTOVÁ, N. 2015, Slavs on the Territory of Czechia and their Contacts in 6th–7th Centuries. – V / In: I. O.

- Gavrituhin, R. A. Rabinovich (ur. / eds.), *The Slavs on the Danube. Homeland Found*, Stratum Plus. Archaeology and Cultural Anthropology 5, 97–116.
- PROFANTOVÁ, N., M. PROFANT 2020, Ethnicity and the Culture with ceramics of the Prague type (Prague-Korchak). – V / In: T. Klír, V. Boček, N. Jensen (ur. / eds.), *New perspectives on the Early Slavs and the Rise of Slavic*, 333–373, Heidelberg.
- PUCHER, E. 2013, Milchkühe versus Arbeitsochsen: Osteologische Unterscheidungsmerkmale zwischen alpin-donauländischen und italischen Rindern zur Römischen Kaiserzeit. – V / In: S. Flohr (ur. / ed.), *Beiträge zur Archäozoologie und Prähistorischen Anthropologie IX*, 9–36.
- RADIČEVIĆ, D. 2015, Towards the Study of the Early Slavic Sites of the Serbian Danube Region (Questions of Chronology and Ethnocultural Belonging). – V / In: I. O. Gavrituhin, R. A. Rabinovich (ur. / eds.), *The Slavs on the Danube. Homeland Found*, Stratum Plus. Archaeology and Cultural Anthropology 5, 285–308.
- REIMER et al. 2013 = P. J. Reimer, E. Bard, A. Bayliss, J. W. Beck, P. G. Blackwell, C. Bronk Ramsey, C. E. Buck, H. Cheng, R. L. Edwards, M. Friedrich, P. M. Grootes, T. P. Guilderson, H. Hafliðason, I. Hajdas, C. Hatté, T. J. Heaton, D. L. Hoffmann, A. G. Hogg, K. A. Hughen, K. F. Kaiser, B. Kromer, S. W. Manning, M. Niu, R. W. Reimer, D. A. Richards, E. M. Scott, J. R. Southon, R. A. Staff, C. S. M. Turney, J. van Der Plicht 2013, Intcal13 and Marine13 radiocarbon age calibration curves 0–50,000 years cal bp. – *Radiocarbon* 55/4, 1869–1887.
- REIMER et al. 2020 = P. J. Reimer, W. E. N. Austin, E. Bard, A. Bayliss, P. G. Blackwell, C. Bronk Ramsey, M. Butzin, H. Cheng, R. L. Edwards, M. Friedrich, P. M. Grootes, T. P. Guilderson, I. Hajdas, T.-J. Heaton, A. G. Hogg, K. A. Hughen, B. Kromer, S. W. Manning, R. Muscheler, J. G. Palmer, C. Pearson, J. van Der Plicht, R. W. Reimer, D. A. Richards, E. M. Scott, J. R. Southon, C. S. M. Turney, L. Wacker, F. Adolphi, U. Büntgen, M. Capano, S. M. Fahrni, A. Fogtmann-Schulz, R. Friedrich, P. Köhler, S. Kudsk, F. Miyake, J. Olsen, F. Reinig, M. Sakamoto, A. Sookdeo, S. Talamo 2020, The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP). – *Radiocarbon* 62/4, 725–757.
- RÓŻYCKI, Ł. 2018, Extraordinary adventures of Tatimer and military tactics of the Slavs in the times of emperor Maurice. – V / In: M. B. Panev (ur. / ed.), *Byzantium and the Slavs: medieval and modern perceptions and receptions*, 32–48, Skopje.
- SAGADIN, M. 2008, *Od Karnija do Kranja*. – Doktorsko delo / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno/ Unpublished).
- SALVADORI, F. 2015, *Uomini e animali nel Medioevo*. – Stuttgart.
- SARANTIS, A. 2009, War and Diplomacy in Pannonia and the Northwest Balkans during the Reign of Justinian. The Gepid Threat and Imperial Respons. – *Dumbarton Oaks Paper* 63, 15–40.
- SARANTIS, A. 2018, Roman or barbarian? Ethnic identities and political loyalties in the Balkans according to Procopius. – V / In: C. Lillington-Martin, E. Turquois (ur. / eds.), *Procopius of Caesarea: Literary and Historical Interpretations*, 217–237, London, New York.
- SCHMITZBERGER, M. 2015, Die Tierknochen aus den früh- bis hochmittelalterlichen Befunden von Mitterretzbach. – V / In: E. Nowotny, *Die früh- bis hochmittelalterliche Siedlung von Mitterretzbach, Niederösterreich*, Archäologische Forschungen in Niederösterreich 16, 205–215.
- SEKELJ IVANČAN, T. 2010, *Podravina u ranom srednjem vijeku. Rezultati arheoloških istraživanja ranosrednjovjekovnih nalazišta u Torčecu (Podravina in the Early Medieval Period)*. – Monographiae Instituti archaeologici / Monografije Instituta za arheologiju 2.
- SEKELJ IVANČAN, T., T. TKALČEC 2008, Medieval settlements in the Virovitica Region of the Drava River Basin in the period from the 7th to the 11th centuries. – V / In: M. Guštin (ur. / ed.), *Srednji vek. Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Pannonsko nižino / Mittelalter. Archäologische Forschungen zwischen der Adria und der Pannonischen Tiefebene*, 113–128, Ljubljana.
- SLABE, M. 1975, *Dravljje. Grobišče iz časov preseljevanja ljudstev*. – Situla 16.
- SNOJ, M. 2009, s. v. Cerklje. – V / In: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, 88–89, Ljubljana.
- STANCIU, I. 2015, The Earliest Slavs in the Intra-Carpathian Region of Romania. – V / In: I. O. Gavrituhin, R. A. Rabinovich (ur. / eds.), *The Slavs on the Danube. Homeland Found*, Stratum Plus. Archaeology and Cultural Anthropology 5, 163–216.
- STORK, M., A. VON DEN DRIESCH 1987, Tierknochenfunde aus Invillino-Ibligo in Friaul/Italien (römerzeitliche Siedlung und spätantik-frühmittelalterliches Castrum). – V / In: V. Bierbrauer, *Invillino-Ibligo in Friaul 1. Die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum*, Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 33, 453–484.
- ŠALKOVSKÝ, P. 2001, *Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt*. – Archaeologica Slovaca monographiae. Studia Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovaca 6.
- ŠALKOVSKÝ, P. 2007, Problematika pravokutnih i elipsoidnih zemunica kod Slavena. – *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24, 301–307.
- ŠALKOVSKÝ, P. 2009, Frühmittelalterliche Grubenhäuser. Probleme der Terminologie, Typologie und Rekonstruktion. – *Archaeologia Adriatica* 3, 273–292.
- ŠAŠEL, J. 1976, Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem. – *Kronika* 24, 151–158.
- ŠAŠEL, J. 1979, Antiqui Barbari. Zur Besiedlungsgeschichte Ostnoricums und Pannoniens im 5. und 6. Jahrhundert nach den Schriftquellen. Von der Spätantike zum frühen Mittelalter. – *Vorträge und Forschungen* 25, 125–139 (= *Opera Selecta*, Situla 30, Ljubljana 1992, 746–760).
- ŠAVEL, I., B. KERMAN 2008, *Gornje njive pri Dolgi vasi*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 6 [https://www.zvkds.si/sites/www.zvkds.si/files/uploads/files/publication/006_gornje_njive_pri_dolgi_vasi_1.pdf].
- ŠTULAR, B., A. PLETERSKI 2018, Prolog. Zgodnje-srednjeveška arheologija jugovzhodnoalpskega prostora: nekoč, danes, jutri. / Prologue. Early Medieval archaeology in the South eastern Alpine area: past, present, future. – V / In: J. Lux, B. Štular, K. Zanier (ur. / eds.) 2018, 8–15.

- TEJRAL, J. 2008, Zur Frage langobardischer Funde nördlich der mittleren Donau. – V / In: *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung*, 53–71, Bonn.
- TEJRAL, J. (ur. / ed.) 2011, *Langobardische Gräberfelder in Mähren 1*. – Brno.
- TERPILOVSKIJ, R. V. 2005, Nasledie kievskoj kul'tury v V–VI vv / Das Erbe der Kiever Kultur im 5.–6. Jh. – V / In: P. Kaczanowski, M. Parczewski (ur. / eds.), *Archeologia o początkach Słowian*, 387–402, Kraków.
- TICA et al. 2013 = G. Tica, B. Toškan, T. Verbič, B. Djurič 2013, *Močna pri Lenartu*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 35 [https://www.zvkds.si/sites/www.zvkds.si/files/uploads/files/publication/35_močna_pri_lenartu.pdf].
- TOŠKAN, B. 2013, Domače govedo v romaniziranem jugovzhodnoalpskem prostoru: arheozoološki pogled. – *Keria* 15/1, 35–72.
- TOŠKAN, B. 2015, Sejati ali ne sejati, to je tu vprašanje. O pomenu drobnih živalskih najdb v arheo(zoo)logiji. – *Arheo* 32, 65–81.
- TOŠKAN, B. 2017a, Rimskodobni živalski ostanki. – V / In: T. Fabec, *Ajdovščina. Mestno jedro in arheološko najdišče Castra*, Monografije CPA 4, 20–31.
- TOŠKAN, B. 2017b, Živalski ostanki iz poznosrednjeveškega in zgodnjenovoveškega Slovenj Gradca. – V / In: T. Ravnikar, S. Djura Jelenko, *Točka v času: arheološko najdišče Slovenj Gradec - glasbena šola 2009/2010*, 83–91, Slovenj Gradec.
- TOŠKAN, B. 2020, Živalski ostanki / Animal remains. – V / In: S. Ciglencečki, Z. Modrijan, T. Milavec, *Korinjski hrib in poznoantične vojaške utrdbe v Iliriku / Korinjski hrib and late antique military forts in Illirycum*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 39, 159–169. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502555
- TOŠKAN, B., J. DIRJEC 2008, Ostanki velikih sesalcev z zgodnjerednjeveške Pristave. – V / In: A. Pleterski, *Zgodnjerednjeveška naselbina na blejski Pristavi. Najdbe / Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled. Funde*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 14, 139–151. DOI: https://doi.org/10.3986/9789612545413
- TOŠKAN, B., J. DIRJEC 2011, Sesalska makrofavna. – V / In: Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonocov grad pri Kobaridu. Najdbe / Late Antique fortified settlement Tonocov grad near Kobarid. Finds*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, 303–388, Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789612545871
- TOŠKAN, B., J. DIRJEC 2012, Sesalska makrofavna z območja rimskodobne poselitve na Grubljah pri Vipavi (Mammalian macrofauna from the area of the Roman settlement at Grublje near Vipava). – *Arheološki vestnik* 63, 139–157.
- TOŠKAN, B., J. DIRJEC 2013, Živalski ostanki. – V / In: A. Plestenjak (ur. / ed.), *Ivančna gorica, arheološke raziskave v letih 2008 in 2009*, 86–89, Ljubljana.
- TRATNIK, V. 2020, *Višinska naselbina Zidani gaber nad Mihovim in poselitev Dolenjske v pozni antiki*. – Doktorsko delo / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno/Unpublished).
- TRATNIK, V., Š. KARO 2018, *Miren. Grobišče iz obdobja preseljevanja ljudstev*. – Monografije CPA 3.
- TURK, I. 2000, Favna. – V / In: S. Ciglencečki, *Tinje nad Loko pri Žusmu*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 4, 167–171. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610503279
- UERPMANN, H.–P. 1973, Animal bone finds and economic archaeology: A critical study of "osteoarcheological" method. – *World Archaeology* 4/3, 307–322.
- VINSKI, Z. 1980, Ovrednotenje grobnih pridatkov / Betrachtungen zur Auswertung des Grabbeigabenfundstoffes der volkerwanderungszeitlichen Nekropole in Kranj. – V / In: V. Stare, *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*. – Katalogi in monografije 18, 17–32, 91–104.
- VÖRÖS, I. 1993, Apagy barbaricum császárkori település állatcsontmaradványai (Animal bones from the Roman Imperial Period settlement at Apagy in Barbaricum). – *Jósa András Múzeum évkönyve* 33–35, 33–65.

Neobjavljena poročila / Unpublished reports

- BARTOSIEWICZ, L., A. M. CHOYKE 1985, *Animal bones from the 5th–6th century settlement at Ajdovski gradec* (IZA ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Ljubljana).
- BUTINA, E., T. NANUT, I. RIŽNAR 2013, *Poročilo o iz-povednih predhodnih arheoloških raziskavah na območju gradnje stanovanjske hiše Srpčič, parc. št. 3121/1, k.o. Cerklje* (arhiv ZVKDS, OE Ljubljana).
- OLIČ, S. 2005a, *Poročilo o rezultatih arheološkega vrednotenja s sistemom testnih jarkov na parceli št. 3122/4 in 3122/1, k.o. Cerklje* (Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije).
- OLIČ, S. 2005b, *Poročilo o rezultatih arheološkega vrednotenja s sistemom testnih jarkov na parceli št. 3122/4 in 3122/1, k.o. Cerklje* (Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije).
- VOJAKOVIČ et al. 2016 = P. Vojaković, T. Verbič, I. Bekljanov Zidanšek, M. Novšak, P. Leben-Seljak, T. Leskovar, B. Toškan, A. Šemrov, M. Culiberg 2016, *Končno poročilo o arheoloških raziskavah na lokaciji OŠ Cerklje ob Krki, parc. št. 3124/1, 3124/2, 3124/11, 3126/1, 3127/11 k.o. Cerklje ob Krki* (arhiv ZVKDS, OE Novo mesto).

Cerklje ob Krki: new findings on the early medieval settlement of Dolenjska

Summary

The archaeological investigation that took place in 2016 at the primary school in Cerklje ob Krki in the region of Dolenjska, some 350 m north of the River Krka (*Fig. 1; 2*), covered a surface of roughly 5000 m² and revealed several phases of habitation dating to the Bronze Age, the Roman period and the Early Middle Ages (*Fig. 2*).

FIELDWORK RESULTS

The underlying geology at the site was an up to 4 metres thick layer of reddish-brown clayey silt with cobbles and unworked fragments of limestone (SE 1105 = 1128). Deposited above it was an up to 35 cm thick yellow-brown layer of silty clay with less cobbles and unworked fragments, with some prehistoric pottery sherds and bits of charcoal. In composition, this layer is the result of natural processes, but also holds the remains of a ground surface (SE 1003 = 1106) as it yielded pits and other features from prehistory and the Roman period. Also found at the same level were early medieval Pits 2 and 6. An up to 30 cm thick layer of dark yellow-brown clayey silt (SE 1004 = 1187 = 1313) survived above it in some places, probably the remains of a heavily damaged ground surface. In addition to prehistoric and Roman-period remains, it held early medieval Pits (1, 3, 4 and 7). All of these layers were covered over by an up to 20 cm thick layer of brown clayey silt (SE 1002 = 1125), interpreted as former topsoil. It was in turn covered by a layer of present topsoil (SE 1001 = 1126 and SE 1000 = 1127), up to 15 cm thick. Archaeological remains were unearthed in all layers with the exception of the present topsoil.

The distribution of the archaeological remains from the Late Bronze Age indicates the interior layout of the settlement with small wooden houses represented by two, three or four lines of posts. The find of an oven indicates that cooking areas were located outside the house, but in close proximity. Also located outside the houses were small storage or refuse pits.

The archaeological remains from the Early Roman period have been linked to numerous

short-term and poorly fortified marching camps of the Roman army. They were located along an important line of communication leading from the Ljubljana Basin eastwards, in the direction of Segestika / Siscia (present-day Sisak) (Guštin 2015, 221–233). The Roman remains at the site end in the first half or the middle of the 4th century. The area was again inhabited in the Early Middle Ages and it is these remains that shall be discussed in greater detail below.

Remains from the early medieval period

Seven pits (J1–J7; *Fig. 3–8*) of different shapes and sizes, as well as smaller pits (MJ; *Fig. 3*) that were either postholes or served some other purpose have been attributed to the early medieval period on the basis of small finds and ¹⁴C dates. The pits came to light in three different layers, which generally had a slight southward inclination across the site. None of the pits survived in its original height or associated with intact contemporary ground surface.

INTERPRETATION OF SMALL FINDS

Most of the small finds from Pits J1–J7 is pottery, animal remains and building debris (fragments of Roman bricks and tegulae). Their fills also contained charred wood, in a sufficient quantity to be sampled for further analyses.

Pottery

The seven early medieval pits contained a total of 796 (10.8 kg) pottery sherds, of which as many as 618 (10.5 kg) came to light in Pits 1 and 2.

The pottery from Pits 1 and 2 is very uniform in both fabric and manufacture. It is hand-built and has a characteristic porous surface. A total of 41 vessels have been drawn and reconstructed (*Pl. 1: 5–12; 2–5*). All but one are undecorated; the only decorated fragment, with impressed rings (*Pl. 2: 17*), was found in Pit 1 (Pavlovič 2017a,

Fig. 4). The vessels have been identified as jars with a single exception, again from Pit 1 (*Pl. 3: 21*), which is a dish.

The jars are barrel-shaped with the maximum diameter in the upper third. The shoulder is unpronounced. The mouth is wide and, wherever preserved, only slightly narrower than the maximum diameter of the vessel. The rims belong to the group of simple short rims, also known as archaic rims (Parczewski 1993, 56–58), which are frequently vertical and rarely slightly everted and rounded. The lip can be rounded (*Pl. 1: 5,8–12; 2: 16; 3: 21,33; 4: 37,40; 5: 43*), slightly thickened (*Pl. 1: 7; 3: 22,31; 4: 35,38*) or cut (*Pl. 1: 6,7; 2: 13–15; 3: 23–25,27–30; 4: 34*).

Such jars are attributable to the Prague type pottery widespread from Russia to Slovenia and identified as the earliest pottery of the Early Slavs (Parczewski 1993, 56–58; Fusek 1994, 101; Pleinerova 2000, 147–149; Kuna, Profantová 2005, 212, 213, Fig. 84; for a different opinion, see Curta (2018). The closest parallels in Slovenia come from the first early medieval phase at Nova tabla near Murska Sobota (Pavlovič 2013, 223, 229–240, Fig. 78), in a smaller measure from Kotare – Baza, also near Murska Sobota (Kerman 2011b, 52, Cat. G1297–1360), dated by parallels from the late 5th to the first half of the 7th century.

Pits 4–7 contained 178 pottery sherds, of which only some (*Pl. 1: 1–4; 5: 46–48; 6*) were suitable for further analysis and interpretation. They bear two traits that are particularly diagnostic, namely roulette decoration and potter's stamps on the bases that date the pottery to the end of the Early or beginning of the High Middle Ages.

The small finds allow us to distinguish between two chronological phases of the pits: Pits 1–3 date to the beginning of the Early Middle Ages (6th – first half of the 7th century; Early Medieval I phase) and Pits 4–7 to the transition between the Early and High Middle Ages (second half of the 10th – 12th century; Early Medieval II phase).

Radiocarbon dates

Four samples from two pits of the Early Medieval I phase have been subjected to ¹⁴C analyses (Fig. 9). Three ¹⁴C dates show that the early medieval hamlet unearthed at the site was most likely inhabited between 587 and 660, one that it lived between 420 and 565.

Animal remains

The analysed archaeozoological assemblage includes all the animal remains recovered at the site and consists of 111 bones, teeth and their fragments. Of these, 30 (i.e. 27%) could be taxonomically identified at least to the subfamily level. All specimens belong to mammals, with the remains of at least three different taxa identified: cattle (*Bos taurus*), sheep/goat (Caprinae) and domestic pig (*Sus domesticus*). In addition, a fragment of a porcine humerus could belong to a wild boar (*Sus scrofa*) (Tab. 2). Chronologically, the examined assemblage forms a relatively homogeneous sample with only two bone fragments dating to the Bronze Age (12th – 10th centuries BC), the rest to the Early Middle Ages (6th – 12th centuries AD).

Early medieval assemblage:

The species by far best represented among the animal remains from the Early Middle Ages is cattle, with almost 80 per cent of all taxonomically identified finds (Tab. 3). In principle, cattle can thus be regarded as the main source of meat supply for the Early Slavic community living at the site, though it should be noted that the bovine remains were largely concentrated in a single pit – Pit 2.

Considering the species composition and the data on the incidence of skeletal elements, the recovered remains most likely represent (secondary) butchery waste (cf. Dirjec et al. 2012 with references; Nowotny 2016, 178). To a lesser extent, kitchen waste may also be present. The preponderance of bones from the meatiest (≈ valuable) parts of the carcass, supposedly discarded after the butcher had removed the meat, is particularly likely for the finds from the aforementioned Pit 2 (Tab. 4; Fig. 10).

In an alternative, more speculative explanation, Pit 2 could be understood as part of a meat preparation area as fragments of kitchenware were found next to the bones. In this case, the predominance of bones from the meatiest carcass parts of at least three, larger-than-average animals could indicate the preparation of rich or at least numerous (communal?) meals. The amount of meat associated with the cast-off cattle bones had to be considerable and probably exceeded 100 kg (cf. Bartosiewicz 2006, Tab. 2).

Metric data are sparse and mostly refer to cattle finds (N = 7) from Pit 2 (Tab. 3). It seems that the latter, in terms of general body size, did not significantly lag behind the average for Roman animals

from this part of Europe, which is surprising. The intensive animal husbandry of the Roman period was largely based on breeding improved large cattle of Italic origin. The insecurity and political instability of Late Antiquity brought radical changes in the settlement pattern, which also had important consequences for animal husbandry. One notable change was the re-emergence of the relatively small Alpine cattle, locally present before Romanisation, as the most widespread 'breed' in the study area. The presence of relatively large specimens in Early Slavic contexts in Cerklje is thus somehow atypical.

Livestock production was primarily focused on obtaining various secondary products (draught animals, milk, fleeces etc.), which is reflected in the almost complete absence of young animal remains (cf. Toškan 2013; Maxwell 2019, 74–76). The importance of secondary products can also indirectly be inferred from the discovery of a bovine proximal phalanx with exostoses, apparently related to the long-term intensive use of this creature as a working animal (cf. Bartosiewicz, Van Neer, Lentacker 1997). The people living at this site relatively rarely practised hunting (*Tab. 2*).

FUNCTION OF PITS

Pits 1 and 2 of Early Medieval I phase probably had different functions. Pit 1 may have formed part of a simple dwelling, in which a concentration of charcoal, burnt cobbles, clay and bones, as well as Roman bricks possibly used as hearth bedding all indicate the use of fire. Pit 2 may have been a refuse pit with butchery waste, or part of a meat preparation area.

In connection with the pits of the Early Medieval II phase, the undetermined postholes in proximity allow for the possibility of a large building constructed above-ground. Pit 4 may have formed the sunken part within a residential building, while Pits 6 and 7 may have been used for refuse or storage and located outside a building constructed above ground.

DISCUSSION

One of the two charcoal samples taken from Pit 1 has been ¹⁴C dated to 420–565. Moreover, the analysis of the pottery from Pits 1 and 2 has indicated parallels with the pottery excavated at sites dated to the late 5th and first half of the 6th

century. Until very recently, such early ¹⁴C dates and pottery parallels were disregarded and deemed 'much too early' (Pavlovič 2017a, 359). However, a number of sites have come to light in the last two decades that revealed small finds attributable to the Early Slavs. These sites have provided ¹⁴C dates that support the traditionally accepted settlement of the Slavs to the fringes and within the Eastern Roman Empire, but also ¹⁴C dates that are earlier and indicate that small groups of Slavs inhabited certain areas even before the departure of the Langobards for Italy and before the arrival of the Avars to the Pannonia Plain, i.e. prior to 568.

In Slovenia, such sites largely came to light around Murska Sobota, in the region of Prekmurje. In addition to the already mentioned site of Nova tabla, the early ¹⁴C dates come from Pod Kotom – jug near Krog and Popava near Lipovci 1 (Pavlovič 2017a, 354, 355, 359). Outside Slovenia, also dated to 546 at the latest or before 569 are two burials at the site An den Klostergründen, Großprüfening, along the upper reaches of the Danube at Regensburg (Losert 2011, 489). A pit at Suchohrad, a site near the River Morava in Slovakia has been ¹⁴C dated to the first half of the 6th century (Fusek, Zábajník 2010, 172). From the recently investigated site at Fodor-kert – Miercurea Ciuc along the River Olt in eastern Transylvania, Romania, five charcoal and bone samples from five sunken-featured buildings have been ¹⁴C dated, with all five buildings containing hand-built undecorated jars identified as Prague type jars with an archaic rim and round baking dishes (Botár 2018, 34; Botár, Puskás 2019, 197–211, 212), comparable with the jars from Cerklje ob Krki, as well as the jars and baking dishes from Nova tabla near Murska Sobota (Pavlovič 2020, 186). Two of the sunken-featured buildings are dated to 541 – 651, one to 428 – 591 and the last one to 418 – 553 (Botár 2018, 33; Botár, Puskás 2019, 212, 213).

These sites indicate that the process of the Slavs settling areas west of the Carpathians and in the eastern Alps was most likely lengthier and more complex than previously thought. The time frame also raises the most intriguing question of this contribution: when exactly and in relation with which historical events could the first Slavs have settled in Dolenjska region?

There is great scepticism with regards to the early dating on the part of some authors, who offer unconvincing arguments to dismiss the hypothesis concerning individual groups of the Early Slavs settling the territory of present-day Slovenia, par-

ticularly the Prekmurje region already in the first half of the 6th century (Curta 2018), while some authors completely disregard such a possibility and insist on the historically determined time frame (Kerman 2018, 60). However, the sites listed above are too numerous and their evidence too compelling to ignore. Part of the professional public has recognised the new evidence as providing a new understanding of the Early Middle Ages and an opportunity to rethink the processes taking place in the 6th and 7th centuries (Guštin 2018, 31, 32; Štular, Pleterski 2018, 10; also, Profantov, Profant 2020, Fn. 19).

For Prekmurje, the possible settlement of the Slavs already towards the end of the 5th or in the first half of the 6th century has been argued with the absence of Late Antique finds from the 5th and 6th centuries (Ciglenečki 2000, Fig. 2) as an indication that the western fringes of the Pannonian Plain were likely uninhabited for several decades; this is corroborated by ancient literary evidence. Such desolation could enable small groups of Slavs to settle here without much complication. The argumentation proceeds with the first epigraphic mention of Slavs in the Pannonian Plain in the encomium written by Martin of Braga, with the Langobard settlement pattern in the Pannonian Plain and on the hilltop settlements of central Slovenia, but also with linguistic observations pertaining to the language of the Slavic population living between the Danube and the Adriatic (Pavlovič 2017a, 363–367). Having said that, the settlement and political situation is substantially different in Dolenjska and the possible settlement by groups of the Early Slavs cannot be fully explained using the same arguments as for Prekmurje.

The valley of the Krka around the confluence with the River Sava and the Brežice Gate, i.e. passage to the Pannonian Plain was not uninhabited between the late 5th and the mid-6th century. Not only here, but across present-day Slovenia, the settlement pattern witnesses a radical change between the late 4th and the mid-5th century with the decline of lowland settlement, be it in large urban settlements including *Nevidunum*, which is closest to Cerklje, or in the countryside (Ciglenečki 2000, 121). This was followed in the second half of the 5th and the 6th century by the establishment of new and well-protected centres such as Kranj, located at a certain distance from Cerklje (Ciglenečki 2020, 236, 237; Sagadin 2008), as well as closer-lying Črnomelj (Mason 1998; 2008) and a multitude of fortified hilltop

settlements or miniature towns in remote areas (Ciglenečki 2012, 460, 463, 472).

The Roman population retreated from the lowland to raised locations that provided security and control over strategic points. In the overview of the new investigations in south-eastern Slovenia, Phil Mason (2018) has shown that the Late Antique and early medieval settlement – marked with the arrival of the Slavs – are interconnected.

In administrative terms, the wider area of Cerklje ob Krki in Late Antiquity belonged to the Pannonian province of Savia that formed part of the Ostrogothic Kingdom. In Ostrogothic sources, the province is also referred to as *Suavia*, presumably not named after the River Sava as previously thought, but rather after the Suebi people who moved from the province of Pannonia Prima to Savia (Bratož 2014, 375). The Ostrogothic presence in Slovenia is well-documented in Kranj, in the Gorenjska region (Vinski 1980, 17–20; Knific 2005, 331–334; Knific, Lux 2015, 31), in the Dravljje cemetery in Ljubljana (Slabe 1975), at Miren near Nova Gorica (Tratnik, Karo 2018) and several hilltop settlements. In the wider area of Cerklje ob Krki, finds associated with the Ostrogoths came to light at the hilltop settlements on Zidani gaber above Mihovo, Velika Strmica above the valley of the River Radulja, in the upper reaches of the Krka also on Korinjski hrib (Ciglenečki 2006, 111–117). Possibly the geographically closest indication of a Germanic people – possibly Goths – is the deformed skull unearthed only 4.5 km from Cerklje, in the lowland cave of Levakova jama below Stari grad near Podbočje (Guštin 1976, 269, 270, Fig. 10; Dular, Ciglenečki, Dular 1995, 161, Fig. 160).

The presence of the Ostrogoths can also be traced through coin finds. As many as fifteen sites from Slovenia yielded over thirty Ostrogoth coins, mostly silver ones (Demo 1994; Ciglenečki 2006; Knific, Nabergoj 2016, Fig. 47). The last of them were minted under King Vitigis and buried or lost after 539.

A more intense presence of Ostrogoth garrisons is linked to the fortification of the major routes leading into Italy (Ciglenečki 1985, 266; id. 2020, 279) and to the control of the roads and junctions between Siscia and Emona, or the alternative route along the valley of the Krka, across the Notranjska region (Ciglenečki, 2006, Fig. 1).

The Goths lost Savia probably already in the first years of the Gothic Wars, but certainly in the 540s, after which the Eastern Roman Empire took over the control of the province (Bratož 2014, 431,

542). Compelling evidence of administrative ties with Constantinople and of a short-lived activity of certain Byzantine institutions is the lead imperial seal (*bullā*) with the depiction of Justinian I that was found in Zidani gaber above Mihovo together with a bronze coin minted under the same emperor, in 556–557 (Knific, Nabergoj 2016, Fig. 46; Tratnik 2020, 86). Most likely also connected with the activities of the Eastern Roman Empire and its army is the construction or renovation of certain forts with a distinct military character (Ciglenečki 2020, 227–230). These include Zidani gaber above Mihovo, Gradec above Velika Strmica, Korinjskih hrib above Veliki Korinj and Rifnik (Ciglenečki 2020, Fig. 12.1, 279–285), to mention only those relevant for the area under discussion.

The Eastern Roman rule in this area was relatively short-lived as the Emperor Justinian decreed to transfer the control over *pólis Norikón*, over fortresses in Pannonia and numerous other areas to the Langobards sometime between 546 and 548 (Bratož 2014, 454, 455). The Langobard presence in Savia is reflected in many archaeological finds associated with them (Ciglenečki 2001, Fig. 5; id. 2005, 256–269; Bratož 2014, 457).

The beginning of Slavic settlement in the south-eastern Alpine area is a controversial topic and any alternative view, not matter how solidly argued it may be, is met with scepticism. We will therefore not approach the matter by presenting arguments supporting such early settlement in association with the early groups of *foederati* of the Roman Empire in the late 4th and early 5th centuries, with the unnamed groups that Priscus of Panium encountered when on a diplomatic mission to the court of Attila (Gračanin 2008, 17, 18) as part of the multi-ethnic Hun State in the mid-5th century, or with the demographic composition of the Carpathian Basin in the time after the fall of the Hun State (Bratož 2014, 356, particularly Fn. 218). Instead, we will focus on the arguments that allow the possibility of dating their settlement in the area of Cerklje ob Krki in the first half or middle of the 6th century.

The demographic composition of the Pannonian area, particularly *S(u)avia*, *Pannonia Sirmiēnsis* and *Pannonia Prima*, the last one no longer mentioned in the 6th century, was complex. Within the confines of the Ostrogothic state, this can be gleaned from Cassiodorus' collection of royal letters and decrees (Šašel 1979, 134, 135, Fig. 3). Several categories of population are related for the above-mentioned provinces from 504 onwards. In addition to the Goths and Romans, part of the population was

called *barbari*, *antiqui barbari* and *extraneae gentes*. Theodoric is believed to have used the term *barbari* for the non-Roman and non-Gothic inhabitants of *Pannonia Sirmiēnsis* who were prone to violence (Bratož 2014, 397). In contrast, Šašel saw them as a new population group composed of the Suebi, Huns, possibly, Sciri and also Slavs, whom Theodoric had known from the time of the Gothic migration from Pannonia to Lower Moesia after 472 (Šašel 1979, 135). The name *antiqui barbari* is believed to refer to the Marcomannic Suebi who had moved from Pannonia Prima to Savia, while *extraneae gentes* may refer to the Langobards who were already settling Pannonia south of the Danube in this period (Šašel, l. c.; Bratož 2014, 397, 398). In addition to the peoples with known and even recorded names, these Ostrogothic sources also mention undefined barbarians. Similarly as Priscus of Panium writing of unnamed barbarians in the mid-5th century, some of the peoples in Pannonia may not have been known to the writers from Ravenna and Constantinople by name, whereas the authors who lived in the southern Pannonian provinces in the initial decades of the 6th century did know and called at least some of them Slavs. This can be inferred from the earliest epigraphic record mentioning the Slavs (*Sclavus* in singular) in Pannonia. In 558, Martin of Braga wrote an encomium to Martin of Tours in an epigraphic dedication of the cathedral finished in that year in the monastery of Dumium near Braga (*Bracara Augusta*), in Portugal. In it, he lists peoples including the Slavs who lived in Pannonia and accepted Jesus Christ owing to Martin of Tours (Šašel 1976, 151, 152). Martin of Tours was born in *Savaria* (modern Sombathely, Hungary), while Martin of Braga was most likely born somewhere in the area of the confluence of the Drava and Sava with the Danube (*Bassianensis Pannonia*) or in Pannonia Savia (Šašel 1976, 154). Šašel observed that Martin of Braga did not list the peoples following a specific order, but rather spontaneously from his memories as a young man, most likely from the 520s or 530s. This source suggests that small groups of Early Slavs were present in Pannonia south of the Danube at least from the 520s onwards (Gračanin 2008, 24).

It is possible that the Slavs of Martin of Braga were among Theodoric's barbarians in Pannonia Prima and Savia, who left behind archaeological traces in the shape of pits with Early Slavic pottery at Nova tabla and Cerklje ob Krki.

In the first half of the 6th century, the Early Slavs joined different armies as mercenaries serving

under different commanders – Langobard Ildegis who set out to fight on the side of the Ostrogoths in Italy (Bratož 2014, 458, 459, for the starting point of these campaigns, see Fn. 56), Byzantine Belisarius in spite of the fact that the Eastern Roman army organised marches against the Slavs north of the Danube (Kotłowska, Różycki 2018, 18, Różycki 2018, 43, 44, Fn. 55) and possibly even one Baiuwarus fighting north of the Alps (Losert 2011, 482–483, 489).

The notes on different Slavic groups fighting on opposing sides reveal that the Slavs did not exist as a monolithic group that would plan a common settlement or envisage a common future. They are, on the one hand, mentioned in the first half of the 6th century as plunderers on raiding campaigns into the Roman Empire (Sarantis 2018, 221). On the other hand, there are notes from roughly the same time of groups, mainly associated with the Anti, who became Byzantine *foederati* serving on the south Danube *limes* (Kardaras 2018, 390). Archaeological evidence from that area confirms the presence of Early Slavs in the shape of characteristic sunken-featured buildings containing Prague and Pen'kovo type pottery recovered from Byzantine forts (Hrissimov 2015; Angelova, Koleva 2007).

In contact with the Eastern Roman Empire and even more so in the time of the Gothic Wars, the Slavs found themselves in a Byzantine whirlwind of alliances, tactics, instigations of one group of barbarians against another (Moorhead 1995, 18, 19; Pohl 1997, 75, 76; Izdebski 2011, 53, 60) and a frantic recruitment of mercenaries (Pohl 2005, 453).

The earliest mentions of the Slavs in the Byzantine army under the command of Belisarius suggest they came to Italy from the Lower Danube area across the Balkans and Dalmatia, a province joined with Savia in the last decade of Gothic rule (Bratož 2014, 381, 452), as mercenaries together with the related Anti and Huns. In 537, they participated in the siege of Rome and in 539 the siege of *Auximum* (l. c., 458, particularly Fn. 53, also Kotłowska, Różycki 2018, 18; Różycki 2018, 43, 44). In light of these reports, we can imagine that small groups of Slavs moved from areas along the southern stretches of the Danube and settled, at least temporarily, in the Krka Valley along the alternative route towards Italy (Ciglencčki 1985). Another potentially significant fact for understanding an Early Slav settlement in this area is that the routes that led from the Balkans to Italy gained

in strategic importance after 540 when Justinian changed his strategy and deployed the army to face the Goths via land routes, no longer across the sea (Pohl 2005, 468, 469).

The possible settlement of groups of Early Slavs in the area that Byzantines newly conquered in Savia, after 537, can be viewed in the broader framework of alliances that reflect Justinian's new concept of border protection (Kardaras 2018, 390; Różycki 2018, 33, Fn. 4), which involves settling allied peoples in the border zone as buffer against 'enemy' peoples.

The Emperor Justinian may have deliberately settled groups of Slavs in front of the fortresses in Savia where they would take part in defending the new, temporary border of the Empire. Such a situation is similar to the already-mentioned one along the southern Danube. There, he formed an alliance with the Anti (*foedus*) in 545/46, whose main task was to defend the border along the southern Danube against nomadic peoples. The *foedus* was soon broken, though the Anti continued to be mentioned as allies of Byzantium until 602 (Kardaras 2018, 390; Różycki 2018, 33, Fn. 4).

Ancient texts from the 6th century describe the Slavs as very hospitable towards foreigners, but completely unreliable as partners in alliances, which they could break with ease (Gómez 2018, 53). They did not suffer foreign rule, particularly on their territory. They are believed to have lived in small fragmented tribal communities with local chieftains and without a central government, rules and discipline (Kardaras 2018, 391). We may even speculate that it was the unreliable and unpredictable nature of the Slavic clans and their chieftains that contributed to Justinian's decision between 546 and 548 to rather assign *pólis Norikón* and the Pannonian forts – in part also in Savia – together with a large sum of money to the Langobards who were charged with protecting the area against the advancing Franks (Bratož 2014, 454).

In short, the Early Slavs in the first half or middle of the 6th century may have stayed in the valley of the Krka as mercenaries in the Byzantine army that advanced from the Lower Danube Basin towards Italy under the command of Belisarius. Familiarising themselves with the land, they could later have settled here together with their families. It is also possible that they were settled here with the aim of protecting the border after the Eastern Roman Empire regained these areas from the Ostrogoths. This logic may hold true for the settlement of the Early Slavs in Prekmurje as

well; the demographically devastated area between the River Mura and Lake Balaton functioned as the border zone with the Langobards until 546.

Conclusion

The earliest early medieval phase in Cerklje ob Krki may be ascribed to the Early Slavs. Cerklje ob Krki is the site with the earliest known Slavic traces in Dolenjska and also among the earliest ones on the territory of present-day Slovenia. The small finds, particularly the pottery attributed to the Prague type with an archaic rim, is related to that recovered north of the Danube and dated to the 5th and first half of the 6th century, while some parallels tie it to the Slavs along the southern Danube; in Slovenia, it is parallel to the finds from the sites in the area of Murska Sobota datable from the late 5th to the first half of the 7th century.

The three ¹⁴C dates for Pits 1 and 2, ascribed to the first phase of early medieval habitation, show that a small hamlet must have existed here roughly between 585 and 660. A surprising find is that of relatively large cattle similar to the large cattle of Roman (proto)breed introduced here during the Romanisation process, which has previously not been positively identified on any of the Slovenian sites from the 6th and first half of the 7th century. The people living at Cerklje ob Krki could only have obtained these animals from the large centres of the territory under the administration of the Eastern Roman Empire, within the Empire itself or with the Avars in the area of the Khaganate. The most likely explanation is that they obtained it on one of their raids of the territory under Byzantine administration, as such plundering campaigns of the Slavs are mentioned several times in the texts of Byzantine authors from the mid-6th century onwards; these consider plundering as the main activity of the Slavs.

The fourth ¹⁴C date, supported with parallels for the pottery and numerous early dates of a similar

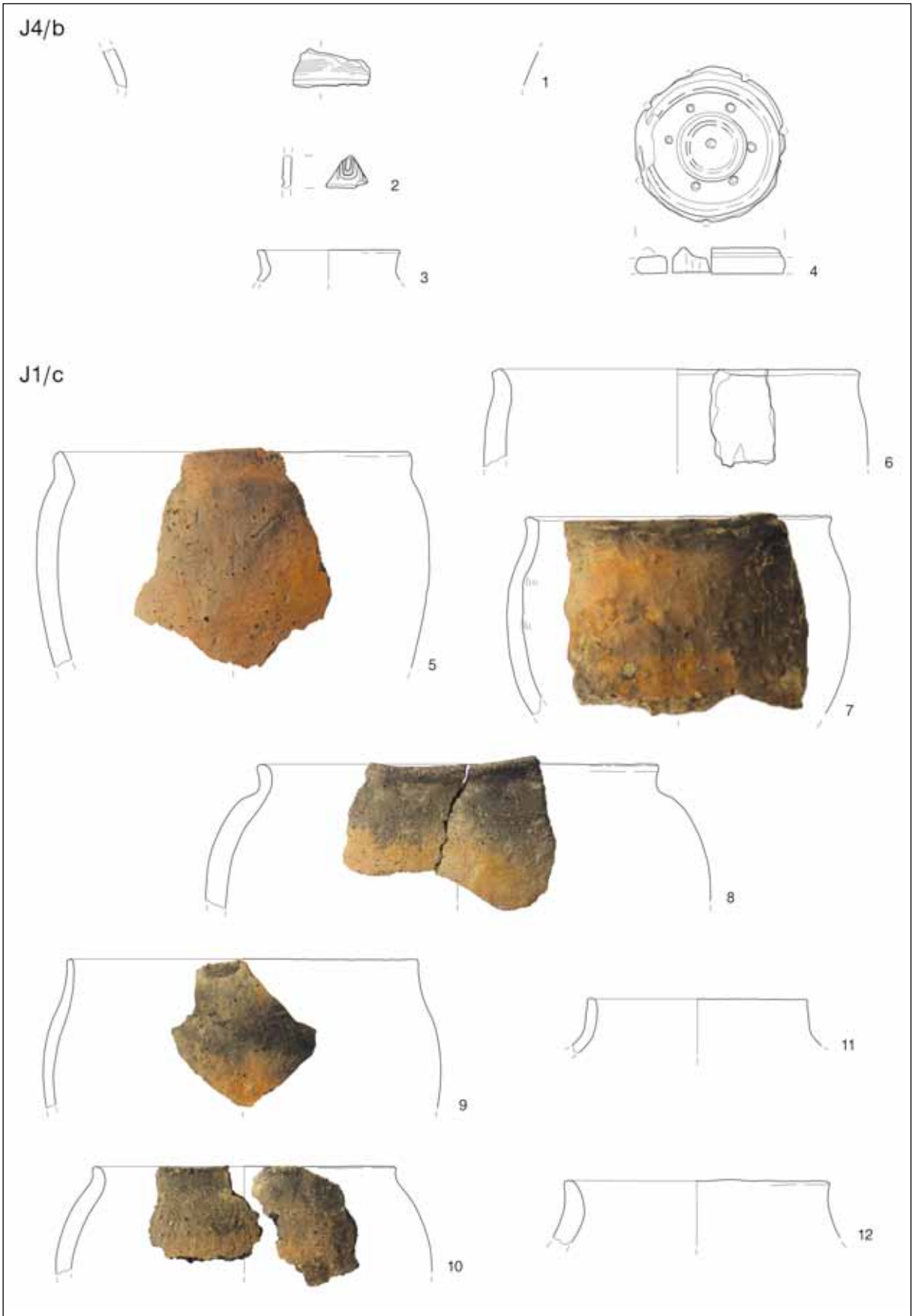
range from other sites, allows for the possibility that certain small groups of Slavs lived here even before the mid-6th century, i.e. before the Langobards moved to Italy and the Avars entered the Pannonian Plain.

In light of this early dating, the Slavic presence in the Krka Valley during the first half of the 6th century may be linked to the activities of the Eastern Roman Empire. Ancient literary sources reveal that allied groups of Slavs were incorporated into the Byzantine army that crossed the territory of present-day Slovenia to engage the Goths in Italy. In the spirit of his new policy of border protection, the Emperor Justinian also settled different allied peoples along the borders of the Empire. The Slavs and particularly the associated Anti thus protected the border from nomadic incursions along the southern Danube. Along the same lines, some other groups of Slavs may have been engaged to guard the border in Savia, which Byzantines regained from the Goths and later, in the spirit of the same policy, settled Langobards in this area as protection against the advancing Franks.

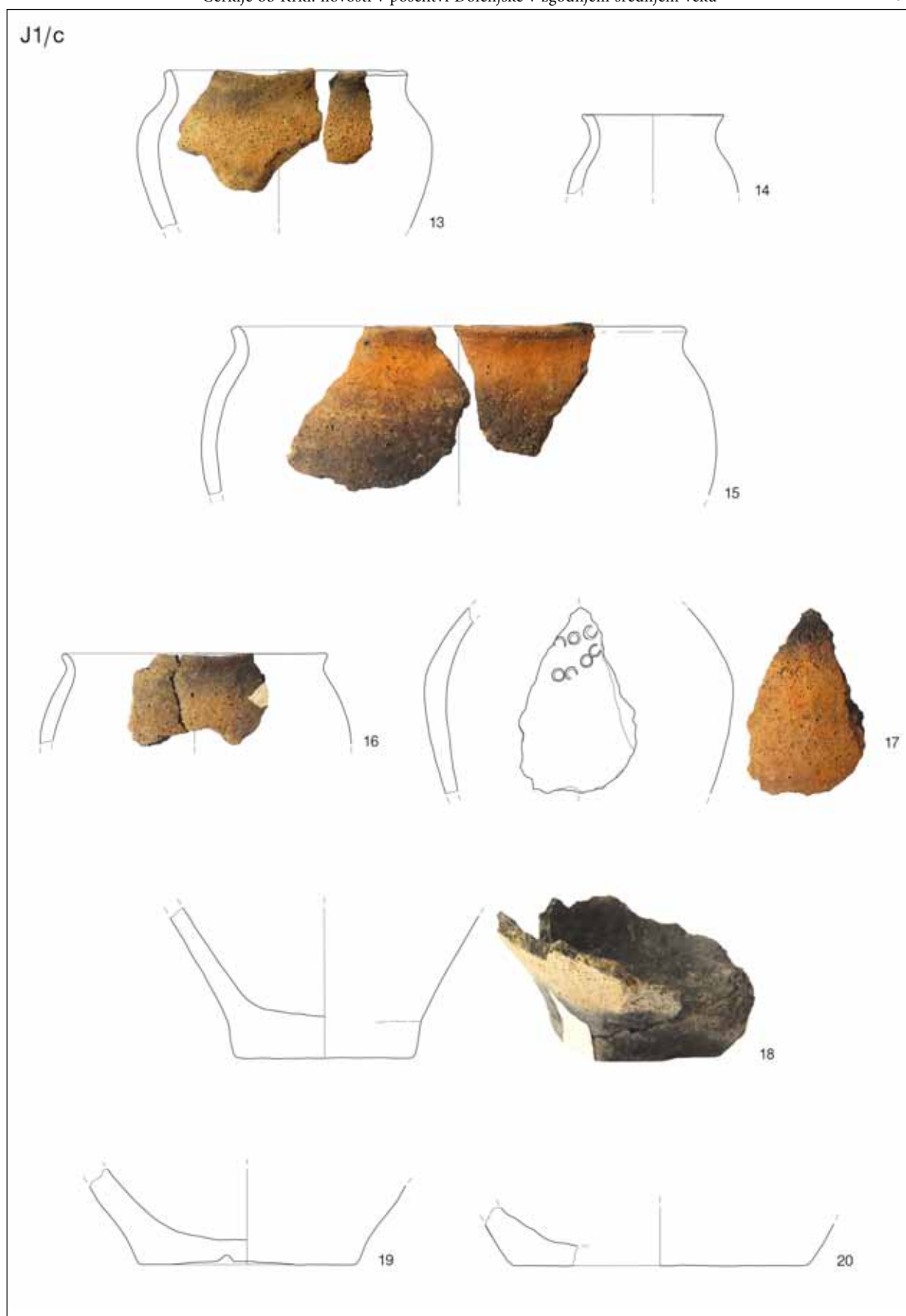
Having said this, we should emphasise that the modest archaeological remains are not seen as the beginnings of a permanent Slavic settlement of the area, but rather as traces of their temporary presence.

The buildings of the second medieval phase that were erected in the area of the primary school in Cerklje ob Krki may have had a wooden superstructure. The pottery from these buildings can be attributed to a time between the mid-10th and mid-12th centuries, possibly related to the agricultural hinterland of the feudal estate of Stari grad in Podbočje. These remains may even represent the beginnings of the village of Cerklje ob Krki that has been continuously inhabited to this day and was first mentioned in written records as *Zirkoviz* in 1331.

Translation: Andreja Maver

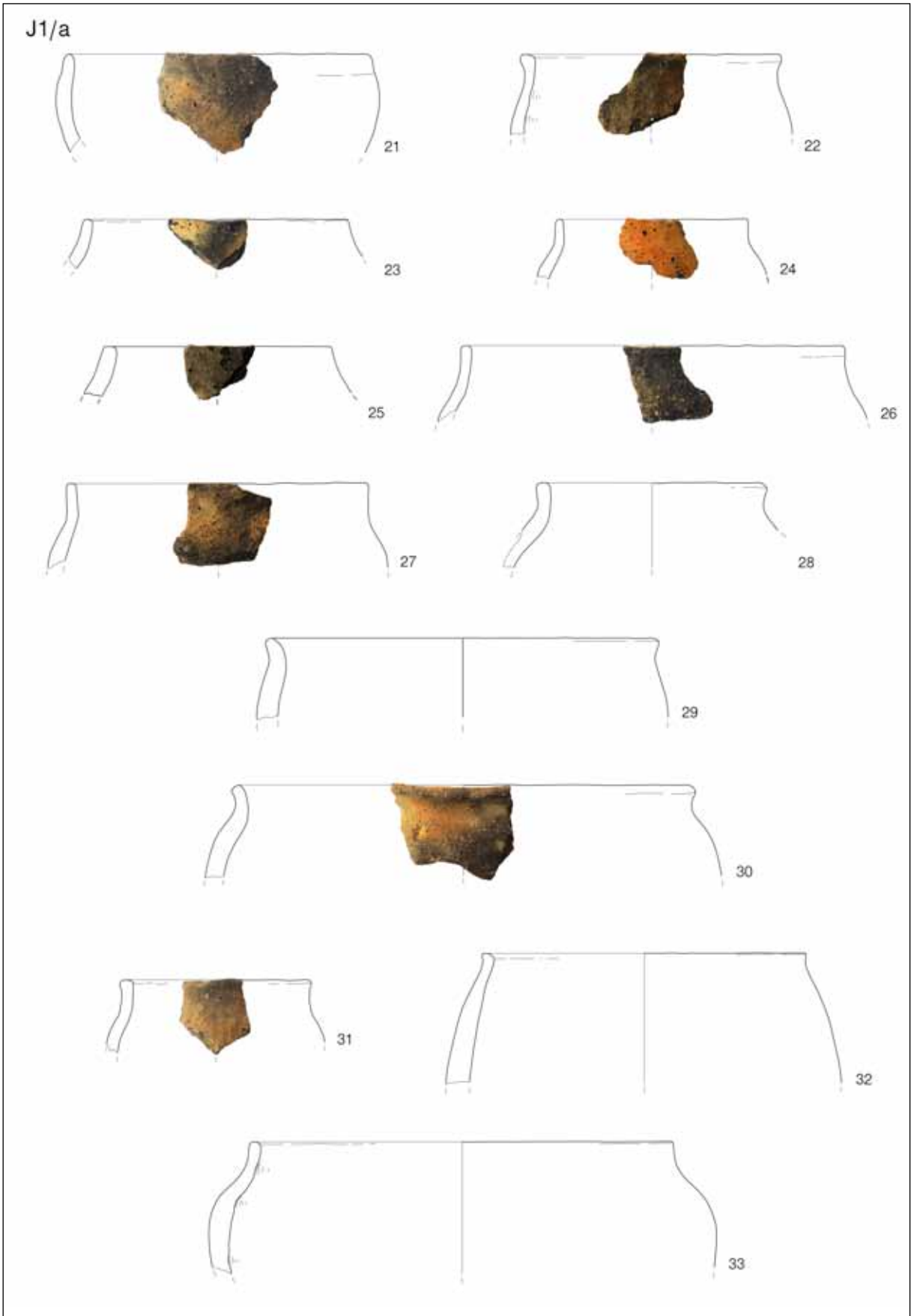

T. 1: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Zgodnesrednjeveški jami. 1–4 (J4/zasutje b), 5–12 (J1/zasutje c). Keramika. M. = 1:3.
 Pl. 1: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Early medieval Pits. 1–4 (J4/Fill b), 5–12 (J1/Fill c). Pottery. Scale = 1:3.

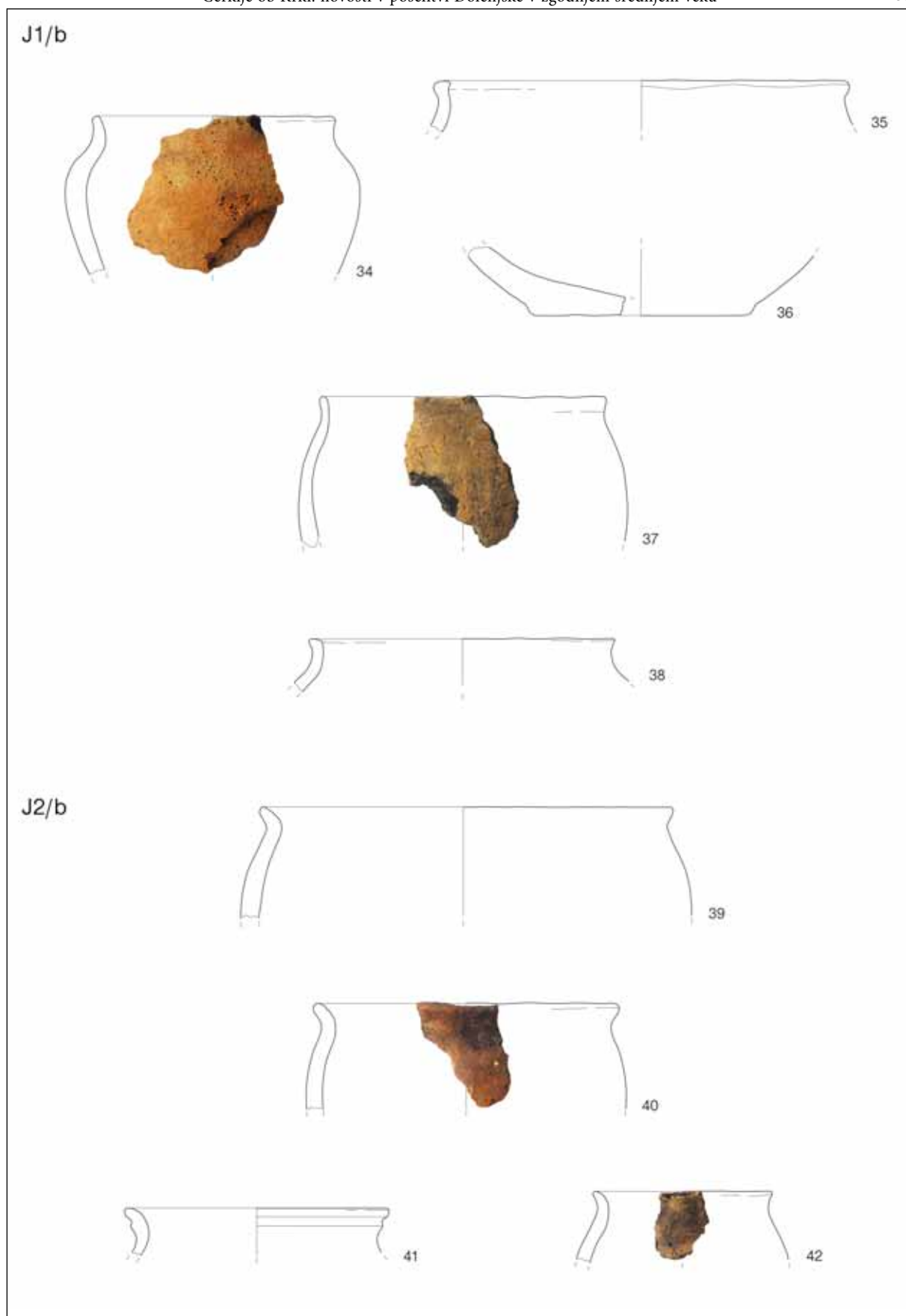
T. 2: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Zgodnesrednjeveška jama J1 (zasutje c). Keramika. M. = 1:3.

Pl. 2: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Early medieval Pit J1 (Fill c). Pottery. Scale = 1:3.

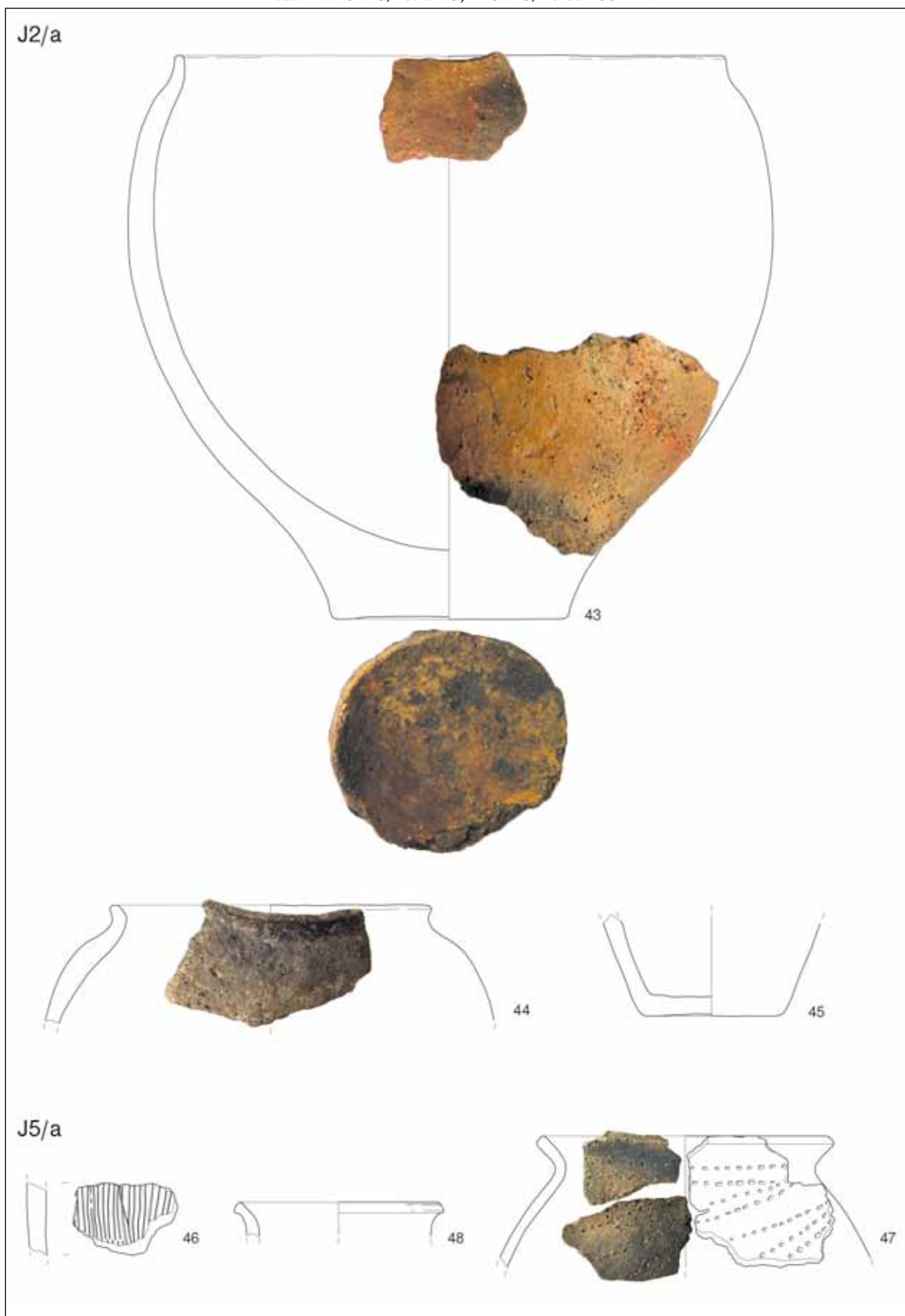

T. 3: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Zgodnjesrednjeveška jama J1 (zasutje a). Keramika. M. = 1:3.

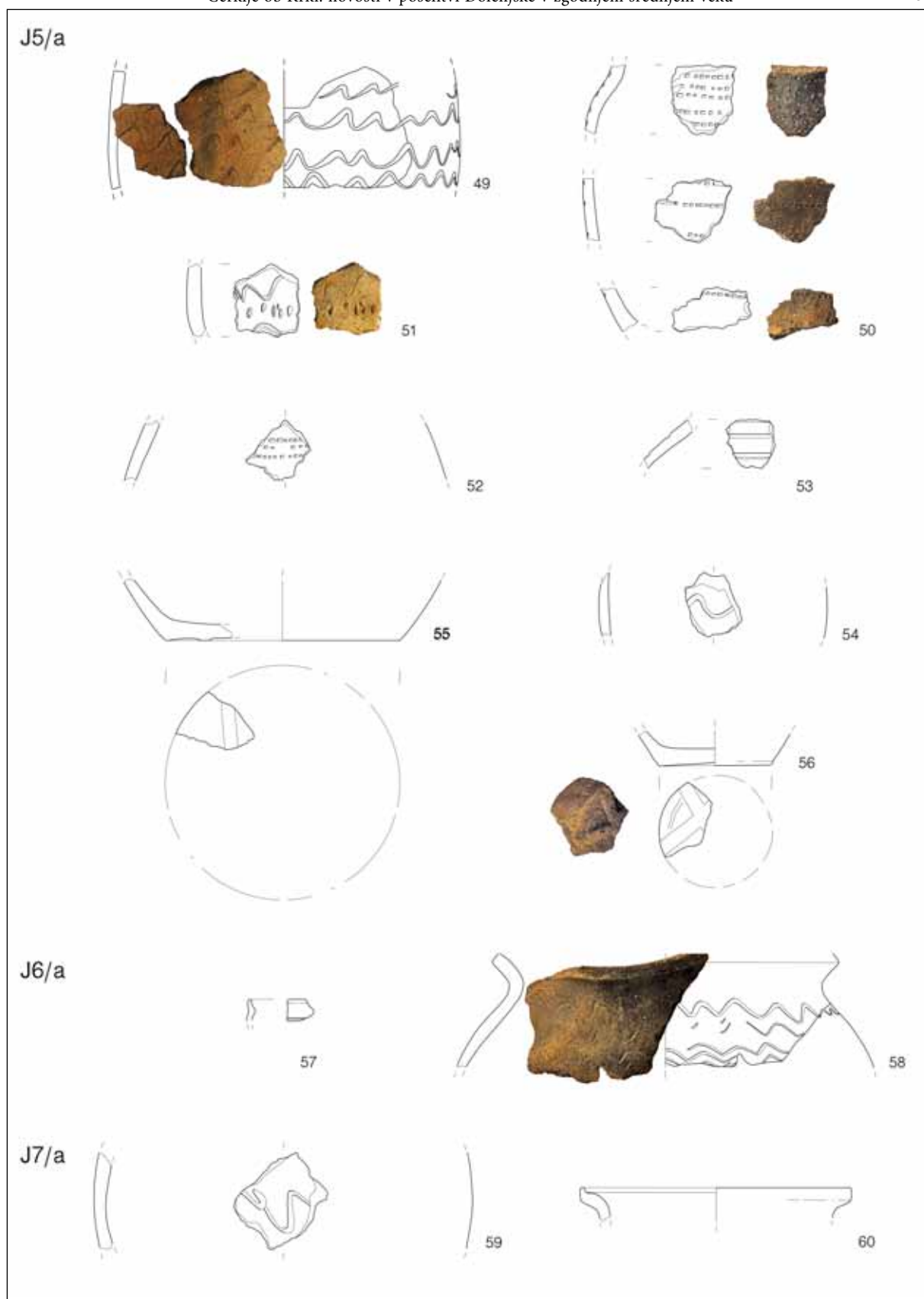
Pl. 3: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Early medieval Pit J1 (Fill a). Pottery. Scale = 1:3.

T. 4: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Zgodnjesrednjeveški jami. 34–38 (J1/zasutje b), 39–42 (J2/zasutje b). Keramika. M. = 1:3.
 Pl. 4: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Early medieval Pits. 34–38 (J1/Fill b); 39–42 (J2/Fill b). Pottery. Scale = 1:3.

T. 5: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Zgodnjesrednjeveški jami. 43–45 (J2/zasutje a), 46–48 (J5/zasutje a). Keramika. M. = 1:3.
 Pl. 5: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Early medieval Pits. 43–45 (J2/Fill a), 46–48 (J5/Fill a). Pottery. Scale = 1:3.

T. 6: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Zgodnesrednjeveške jame. 46–56 (J5/zasutje a), 57–58 (J6/zasutje a), 59–60 (J7/zasutje a). Keramika. M. = 1:3.

Pl. 6: Cerklje ob Krki – Osnovna šola. Early medieval Pits. 46–56 (J5/Fill a), 57–58 (J6/Fill a), 59–60 (J7/Fill a). Pottery. Scale = 1:3.

Daša Pavlovič
Narodni muzej Slovenije
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana
Dasa.Pavlovic@nms.si

Petra Vojaković
Arhej d.o.o.
Drožanjska cesta 23
SI-8290 Sevnica
petra.vojakovic@gmail.com

Borut Toškan
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
borut.toskan@zrc-sazu.si

Slikovno gradivo: Sl. 2–8 (osnova: Robert Erjavec; foto: Rui Rios). – T. 1–8 (Suzana Puhar, Borut Plohl; foto: Jašar Skorupan). Vsi: Arhej d. o. o.
Illustrations: Fig. 2–8 (base: Robert Erjavec; photo: Rui Rios). – Pl. 1–8 (Suzana Puhar, Borut Plohl; photo: Jašar Skorupan). All: Arhej d. o. o.

Grobišča pri Humku v Dobovi

Cemeteries at Humek in Dobova (Slovenia)

Tina BERDEN, Primož PAVLIN

Izvleček

V članku so predstavljeni rezultati zaščitnih izkopavanj na zemljišču Antona Humka v Dobovi, kjer so leta 1981 našli 34 grobov. Sodiijo v pozno bronasto dobo, rimsko dobo in zgodnji srednji vek. Iz teh obdobij so v bližini znana še druga najdišča, ki kažejo, da je bilo območje Brežiških vrat gosto poseljeno.

Ključne besede: jugovzhodna Slovenija; Posavje; Dobova; pozna bronasta doba; kultura žarnih grobišč; rimska doba; zgodnji srednji vek; grobišča

Abstract

The article presents the results of rescue excavations in 1981 in Dobova, where 34 graves from the Late Bronze Age, Roman Age, and Early Middle Ages were discovered on the property of Anton Humek. From these periods, other sites in the vicinity are also known. They show us that the area of the natural passage of Brežiška vrata was densely populated.

Keywords: SE Slovenia; Posavje; Dobova; Late Bronze Age; Urnfield Culture period; Roman period; Early Middle Ages; cemeteries

Dobova leži v Posavju, na območju Brežiških vrat, strateškega prehoda med predalpskim območjem in Panonsko nižino (*sl. 1*).

V začetku maja leta 1981 so pri izkopu gradbene jame za hišo Antona Humka na parceli št. 130/1 k. o. Mihalovec¹ (*sl. 2*) našli 34 skeletnih grobov. Za dogodek je izvedel takratni kustos Posavskega muzeja v Brežicah Mitja Guštin, ki mu je lastnikova hči predala lonček, okrašen z valovnico (*t. 1: 1*), in človeške kosti. Kasnejša antropološka analiza teh kosti je pokazala, da so uničili tri grobove (gr. 1–3; *sl. 3*); četrti grob (gr. 4; *sl. 3*) sta Guštin in Jože Lorber izkopala 7. maja 1981. Z nadaljnji-mi izkopavanji, ki so trajala od 31. julija do 25. avgusta istega leta, so na tej parceli odkrili še 28 rimskodobnih in zgodnesrednjeveških skeletnih in žganih grobov (gr. 5–31; *sl. 3*). Izkopavanja so zaključili s sondiranjem v sadovnjaku na sosednji,

južno ležeči parceli št. 132/2 k. o. Mihalovec (*sl. 2*), lastnice Anice Urek, kjer so odkrili še en skeletni grob (gr. 32; *sl. 3*). Po pripovedovanju domačinov so tu pri kopanju jam za sadna drevesa našli tudi na več žganih grobov, ki so jih uničili. Žgani grob 33 (*sl. 3*) je bil odkrit naknadno, 10. oktobra 1981, med sondiranjem na jugozahodnem delu vzhodno ležeče parcele št. 131/2 k. o. Mihalovec (*sl. 2*), lastnika Vlada Vučanjka.²

Prvi podatki o grobišču so bili kmalu objavljeni,³ v diplomski nalogi ga je predstavila Petra Turk,⁴ ostale objave pa ga delno objavljajo⁵ ali zgolj navajajo v sklopu širših pregledov.⁶

² Guštin 1982a.

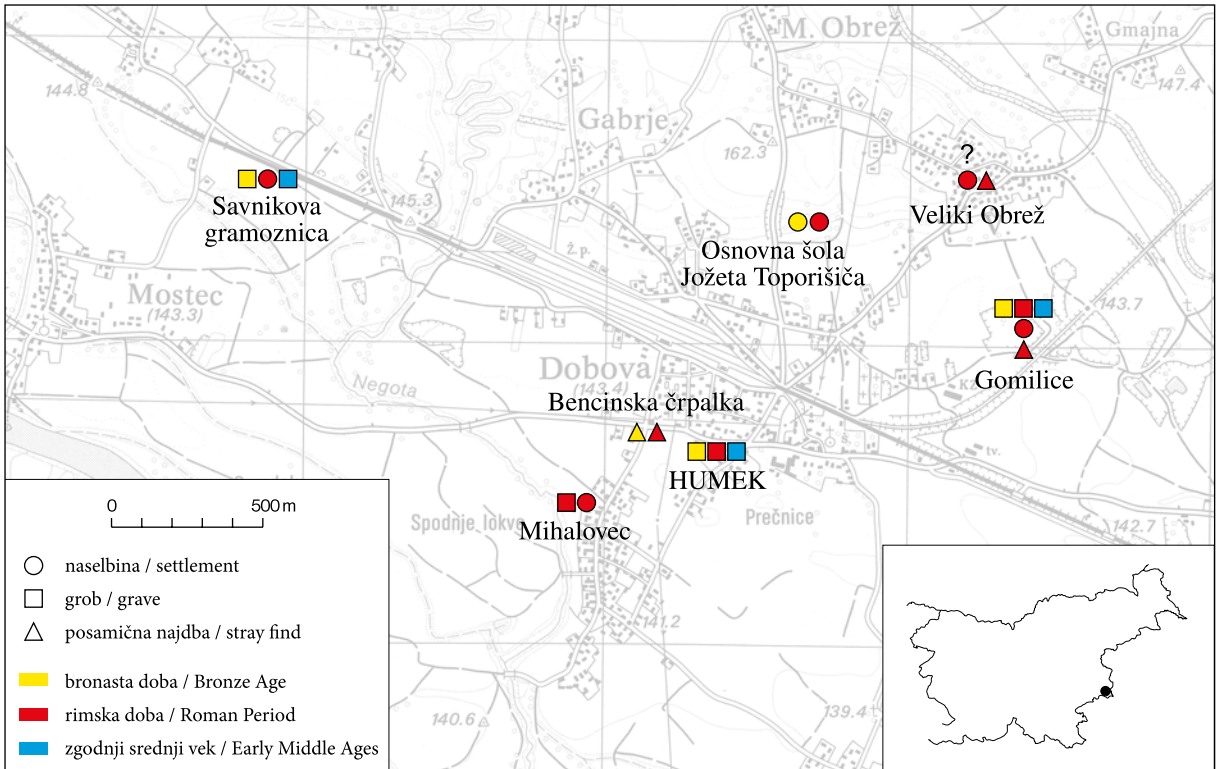
³ Guštin 1982a.

⁴ Turk 2005.

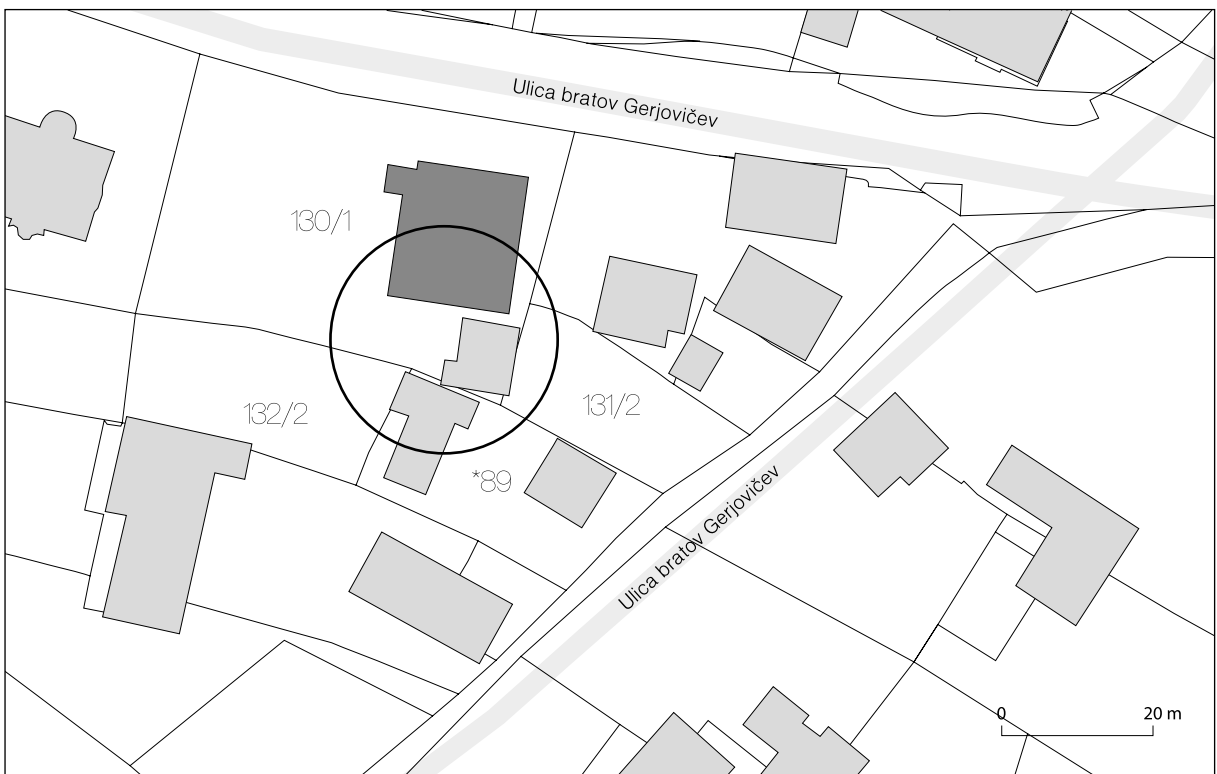
⁵ Teržan 1995, sl. 27; Bitenc, Knific 2001, kat. št. 283; Knific 2002, 123.

⁶ Guštin 1985, 148; Guštin 1990; Grosman 1996, 64, 65.

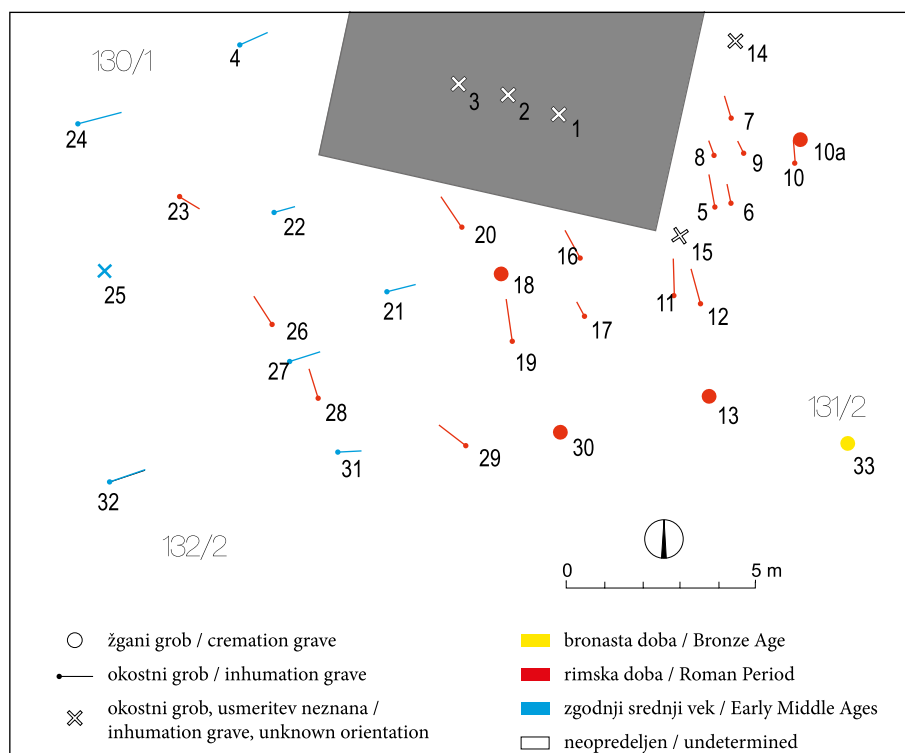
¹ Danes gostilna Humek, Ulica bratov Gerjovičev 32.

Sl. 1: Bronastodobna, rimskodobna in zgodnesrednjeveška najdišča v Dobovi in okolici.
 Fig. 1: Bronze Age, Roman and Early Medieval sites in Dobova and its surroundings.

Sl. 2: Dobova - Humek. Območje arheoloških raziskav iz leta 1981.
 Fig. 2: Dobova - Humek. The area of archaeological research in 1981.

Sl. 3: Dobova – Humek. Lega grobov na leta 1981 izkopenem območju.

Fig. 3: Dobova – Humek. The location of the graves in 1981 excavated area.

GROB IZ POZNE BRONASTE DOBE

Žgani grob 33 je bil odkrit med sondiranjem na jugozahodnem delu parcele št. 131/2 k. o. Mihalovec (sl. 2). Njegova mikrolokacija ni bila natančneje zabeležena (sl. 3).

Glinasta žara s pridatki je bila položena v preprosto, v tlorisu ovalno grobno jamo velikosti 60 × 70 cm (sl. 4). Del žganine je bil v žari, del je bil raztresen po dnu grobne jame. Vrh grobne jame je bil 45 cm, dno pa 90 cm pod površjem.

Zaradi premajhnih drobcev sežganih kostnih ostankov antropološke analize ni bilo mogoče izvesti; glede na grobne pridatke gre za ženski grob.

Grobni pridatki

Vsi predmeti iz groba so polomljeni oziroma poškodovani. Nošo pokojnice so sestavljali dva narebrena trakasta obsenčna obročka z zoženim srednjim delom (t. 8: 8-12), vsaj pet ovratnic s spiralno uvitimi konci, od katerih ima ena rombast (t. 9: 22-26), ostale pa okrogel presek (t. 9: 1-21), dve trakasti oz. cevasti narebreni narokvici (t. 8: 6,7), dve trakasti zapestnici (t. 8: 17-19) in dva gumba (t. 8: 14,15).

Datacija

Najbližjo primerjavo za grob najdemo na bližnjem grobišču Na Gomilicah v Dobovi, kjer so bili v grobu 289 ovratnice z uvitima koncema okroglega in rombičnega preseka in obročki, vdeti v niz osmic, ta pa pritrjen na telo ovratnice rombičnega preseka. Od drugih pridatkov se pojavljajo še narebren, v sredini stanjšan trakast obsenčni obroček in kalotasti gumbi.⁷ V nasprotju z ovratnicami iz groba 33 so ovratnice okroglega preseka iz groba 289 Na Gomilicah neokrašene. Tudi v tem grobu so predmeti večinoma razlomljeni oz. poškodovani.

Enak okras smrekove vejice, kot je na ovratnicah iz groba 33 pri Humku (sl. 5: 3a,8a,11a,18a; t. 9: 3,6-9,11,12,18), je tudi na dveh fragmentih ovratnic(e) okroglega preseka v grobu 3 z grobišča na dvorišču SAZU v Ljubljani, ki ga je Stane Gabrovec opredelil v stopnjo Ljubljana Ia.⁸ Tudi okras je izdelan v enaki tehniki, v kovino je bil zasekan. Skupen pa jima je še kalotast gumb.⁹

Odlično primerjavo za komplet ovratnic najdemo na slovenskem ozemlju v prvem depozu s

⁷ Stare 1975, t. 40: 7; 41: 4,5,12.

⁸ Gabrovec 1975, 342-343; razpr. 1.

⁹ Stare 1954b, 21, 22, t. 7: 5,6,8.

Sl. 4: Dobova - Humek. Grob 33.
Fig. 4: Dobova - Humek. Grave 33.

Kanalskega Vrha (sl. 6).¹⁰ Med nakitom iz tega depoja je šest ovratnic iz bronaste žice okroglega preseka¹¹ in ena rombičnega preseka – na to so pritrjeni obročki, ki visijo na tanki žici, oblikovani v niz zaporednih osmic, enako kot v grobu 289 iz Dobove. Vse ovratnice imajo razmeroma velike sploščene spiralno oblikovane zaključke in so okrašene. Na vseh, ki imajo okrogel presek, je okras v obliki smrekove vejice, izdelan v enaki tehniki kot na ovratnicah iz groba 33 pri Humku in groba 3 z dvorišča SAZU, in snopov prečnih vrezov, ki so bolj gosti kot na odlomku ovratnice na sl. 5: 18 in t. 9: 18. Ovratnice so različnih velikosti in so sestavljale komplet. Poleg teh je v depoju tudi kalotast gumb.¹² Depo je Peter Turk uvrstil v svoj tretji horizont, tj. v obdobje oz. čas Ha B1–Ha B2 oz. okvirno v čas 10. st. pr. n. št.¹³

Podobne ovratnice najdemo še v depoju Ol-tárc-Márki hegyröl iz Železne županije na Madžarskem. Šest jih je izdelanih iz bronaste žice različnih debelin (4–8 mm) in imajo razmeroma velike sploščene spiralno oblikovane zaključke, pet od njih je okrašenih, v štiri je zasekan tudi motiv smrekove vejice.¹⁴ Poleg teh sta v depoju še dve ovratnici s sploščenima spiralno uvitima koncema, ena je v srednjem delu odebeljena, druga je psev-

dotordirana.¹⁵ V depoju so predmeti iz časovnega razpona Ha A1 do Ha B1.¹⁶

Obema depojema skupni kategoriji predmetov so še okrasne plošče¹⁷ in obroči z vidnim mestom ulivanja.¹⁸

Okras zasekanih smrekovih vejic in prečnih vrezov je tudi na dveh ovratnicah s kavljastima zaključkoma iz novega, delno ohranjenega depoja iz Zvolna na Slovaškem. Ohranjeni del depoja sestavlja pet ovratnic in dve sekiri. Datiran je v Ha B1.¹⁹

Drugače od ovratnic iz grobov so primerki iz depojev ohranjeni v celoti oz. so le neznatno poškodovani.

Na grobišču Na Gomilicah v Dobovi so fragmenti gladkih, neokrašenih ovratnic okroglega preseka s spiralno uvitima koncema še v grobovih H in 305.²⁰ Grobovoma 289 in H so skupni še obročki,²¹ narokvice, izdelane v predrti tehniki,²² kalotasti gumbi,²³ saltaleoni²⁴ in obeski.²⁵ Od naštetih predmetov najdemo v grobu 305 kalotaste gumbe.²⁶ Ti so še v grobovih G, 6, 123 in 226.²⁷ Grobovi G, H, 6 in 305 so uvrščeni v drugo fazo po kronološki razdelitvi, ki jo je za to grobišče predlagala skupina italijanskih arheologov leta 1990.²⁸

Grobišče v Dobovi je leta 1978 kronološko prvi poskušal razčleniti Janez Dular, ki je grobove razdelil v štiri dokaj dobro ločene kombinacijske skupine in jih izenačil s štirimi časovnimi horizonti (Dobova I–IV = Ha A1–Ha B2).²⁹ Ker so v njegovi prvi skupini zastopani predvsem grobovi z značilnimi ženskimi pridatki, v drugi pa moški pokopi, se je vprašal, ali mu je v okviru starejšega obdobja kulture žarnih grobišč (Ha A) uspelo s kombinacijsko metodo razčleniti grobove le po spolu ali pa so v prvi skupini združeni starejši, v drugi pa mlajši pokopi.

¹⁵ Tarbay 2017, 76, sl. 12: 21,22.

¹⁶ Tarbay 2017, 89–90.

¹⁷ Žbona-Trkman, Bavdek 1995–1996, 61, t. 96: 5–9; 164: 1–5; Tarbay 2017, 78, 88, sl. 17: 50,51.

¹⁸ Žbona-Trkman, Bavdek 1995–1996, t. 103: od 59 do 107: 120; 166: 32–37; 167; Tarbay 2017, 78, sl. 14: 42.

¹⁹ Ožďáni, Ušiak, Zachar 2007, sl. 4: 1,2.

²⁰ Stare 1975, t. 3: 1–10; 44: 2–12.

²¹ Stare 1975, t. 41: 4; t. 3: 3.

²² Stare 1975, t. 40: 15–18; t. 3: 8.

²³ Stare 1975, t. 41: 12; t. 3: 10.

²⁴ Stare 1975, t. 41: 2; t. 3: 5.

²⁵ Stare 1975, t. 40: 8–14; t. 3: 6.

²⁶ Stare 1975, t. 44: 4,5.

²⁷ Stare 1975, t. 2: 6a–d,7; 5: 7; 21: 1; 31: 5.

²⁸ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 193–195.

²⁹ Dular 1978.

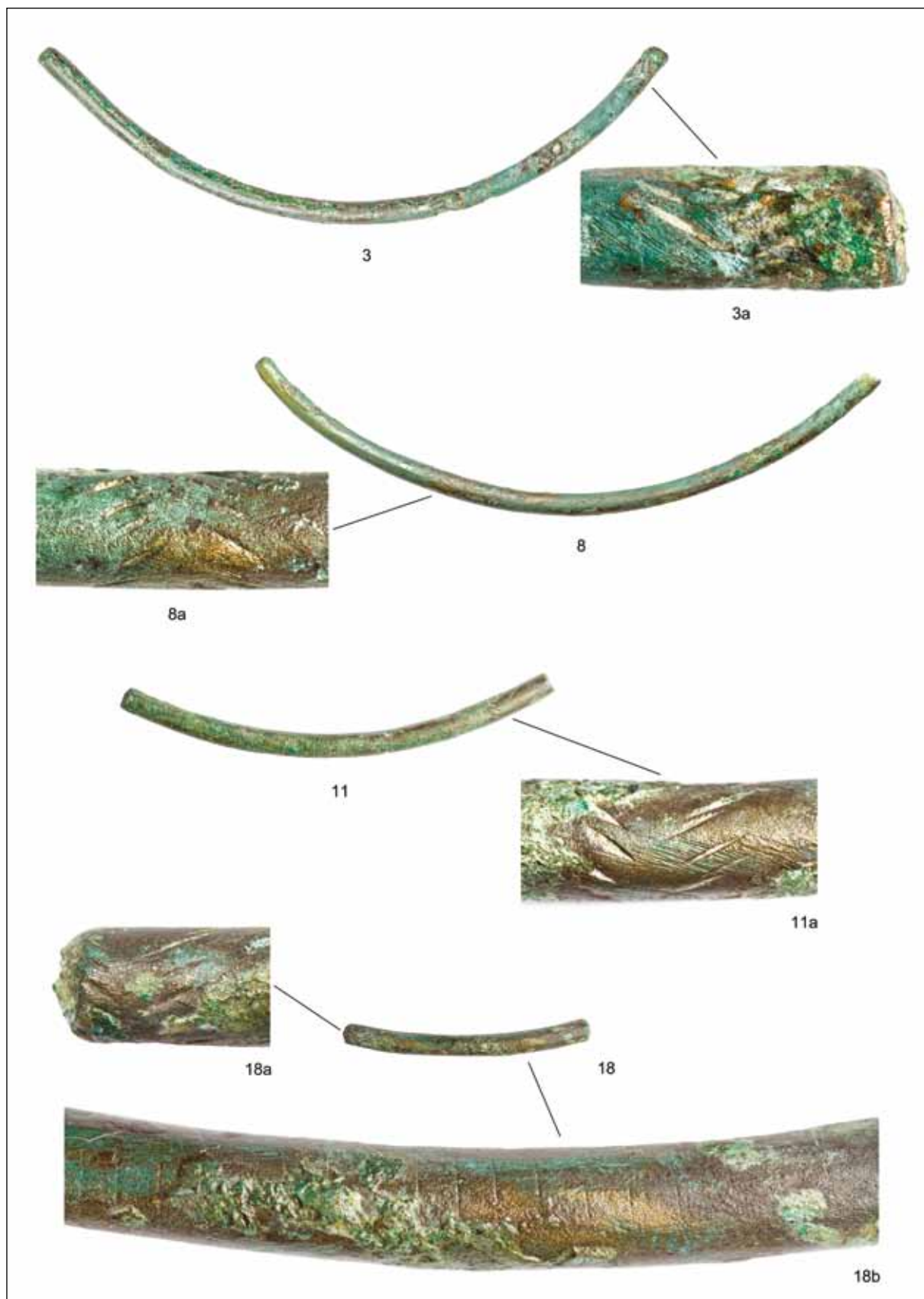
¹⁰ Žbona-Trkman, Bavdek 1995–1996, 34, 35; t. 97: 10 do 99: 17; 163: 1–9.

¹¹ Debelina žice je 4–5 mm.

¹² Žbona-Trkman, Bavdek 1995–1996, 35, t. 99: 21; 165: 1.

¹³ Turk 1996, 113.

¹⁴ Tarbay 2017, 76, od sl. 9: 16 do 11: 20; 12: 23.

Sl. 5: Dobova - Humek. Grob 33. Detajli okrasa na ovrtnicah (t. 9: 3,8,11,18). M. = 1:1; detajli 5:1.

Fig. 5: Dobova - Humek. Grave 33. Details of the decoration on the necklaces (Pl. 9: 3,8,11,18). Scale = 1:1; details 5:1.

Sl. 6: Kanalski Vrh I. Rekonstruirani komplet ovratnic. M. = 1:2 (po: Žbona-Trkman, Bavdek 1995–1996).

Fig. 6: Kanalski Vrh I. Reconstructed set of necklaces. Scale = 1:2 (after: Žbona-Trkman, Bavdek 1995–1996).

Tako kot Dular so tudi italijanski arheologi izluščili štiri serije oz. faze in jih poimenovali Dobova I–IV. Po številu tipov je najbolje zastopana druga faza, v kateri je zajeta večina kovinskih predmetov, tudi iz groba 289. Avtorji raziskave so gradivo druge faze opredelili v Ha B1. Starejše gradivo, gradivo I. faze, ki izvira iz treh grobov, je hipotetično uvrščeno v Ha A2. Gradivo III. in IV. faze predstavlja keramika, razen igle z uvito glavico in fibule očalarke z osmico. Opredeljeno je v Ha B2 in Ha B3. V primerjavi z Dularjem, ki je postavil začetek pokopavanja Na Gomilicah v Ha A1, se je to po mnenju italijanskih arheologov začelo v Ha A2 in trajalo do konca kulture žarnih grobišč.³⁰

Dvom o začetku grobišča Na Gomilicah v stopnji Ha A1 je izrazila tudi Biba Teržan. Na podlagi trapezoidnih antropomorfnih in lunarnih obeskov ter

ovratnic z rombastim presekom in setov ovratnic, ki so značilni za mlajšo kulturo žarnih grobišč, je verjetni začetek grobišča postavila v Ha A2 oz. na prehod Ha A2/Ha B1.³¹

Časovno opredelitev Dularjeve druge faze grobišča Na Gomilicah v Ha A2 pa je problematiziral Peter Turk na podlagi ugotovitve, da imajo igle s čebulasto glavico in odebeljenim okrašenim vratom precej širši razpon od Ha A2.³²

Na Gomilicah so odlomki gladkih ovratnic rombičnega preseka zastopani še v grobovih 6, 36, 64, 284 in 305,³³ ki so z izjemo groba 284 datirani v drugo fazo po italijanski kronološki členitvi (Ha B1).³⁴ Teržanova v bronastih ovratnicah rombičnega preseka vidi predhodnice železnih ovratnic takega

³¹ Teržan 1995, 338–339; Teržan 1999, 138.

³² Turk 1996, 119–120.

³³ Stare 1975, t. 5: 8; 10: 9; 14: 5; 42: 11; 44: 8.

³⁴ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 194, sl. 78.

³⁰ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 194, sl. 78.

preseka, ki so značilen pojav na začetku železne dobe v jugovzhodnih Alpah.³⁵

Narebrene, v sredini stanjšane trakaste obsenčne obročke najdemo Na Gomilicah v grobovih 6, 180, 243, 250, 259, 266 in 283.³⁶ Grob 6 je datiran v drugo fazo po italijanski kronološki členitvi grobišča, grobova 250 in 283 pa v tretjo (Ha B2),³⁷ medtem ko so v grobovih 180, 259 in 266 edini pridatek.

Odlomka narebrenih narokvic (*t.* 8: 6,7) pripadata dvema primerkoma. Ker je na vsakem odlomku ohranjen le en prvotni rob, ni mogoče z gotovostjo reči, ali je šlo za ožjo, trakasto, oz. širšo, cevasto narokvico. Narokvice (nekateri jih imenujejo tudi manšete) so razširjene od Črnega morja do vzhodne jadranske obale. V Romuniji najstarejša narebrena narokvica izvira iz srednjebronastodobnega groba, sicer pa so značilen inventar v grobovih in depojih stopnje Ha A1.³⁸ Na Glasincu so prisotne v grobovih Iib. in III. faze.³⁹ Na vzhodni jadranski obali jih srečamo v poznobronastodobnih grobovih pri Dalmatih⁴⁰ in Liburnih⁴¹ ter v grobovih prve faze železne dobe pri Histrih.⁴² Srečamo jih še v Makedoniji, kjer so element noše prve stopnje železne dobe.⁴³

Fragmentirana amfora (*t.* 8: 2) je okrašena s pasom vzporednih kanelur pod vratom in z nizom trikotnikov na največjem obodu, izdelanih v motivu smrekove vejice, podobno kot na žičnih ovratnicah okroglega preseka s spiralastima zaključkoma. Po obliki in velikosti podobne amfore so Na Gomilicah v grobovih E, 7, 14 in 119.⁴⁴ Imajo gladko površino, z izjemo amfore iz groba 7, ki jo pod vratom krasi pas vzporednih kanelur, tako kot primerek iz groba 33 pri Humku. Vsi naštetih grobovi sodijo v tretjo fazo po italijanski kronološki členitvi (Ha B2).⁴⁵ Sicer pa so amfore, okrašene s pasom kanelur, še v grobovih 98, 237, 245, 280, 347 in 363.⁴⁶ Grobova 245 in 280 sta datirana v fazo III, grobova 237 in

363 pa v fazo IV.⁴⁷ Starejše so s pasom kanelur okrašene amfore s slavonskega grobišča Slatina. Amfori iz groba 33 pri Humku primerljive najdbe zasledimo v grobovih 4, 20, 25 in 38 iz Slatine.⁴⁸ Vsi štirje grobovi so datirani v Ha A2, za grob 20 je na voljo tudi kalibriran radiokarbonski datum človeške kosti: 1σ 1100–1003 pr. n. št., 2σ 1127–931 pr. n. št.,⁴⁹ ki nakazuje, da so bile tovrstne amfore v uporabi tudi v Ha B1.

Glinasta vretenca (*t.* 8: 4) različnih oblik so Na Gomilicah v Dobovi v grobovih 1, 4, 6, 64, 202 in 348.⁵⁰ V grobovih 1, 4 in 64 je po eno vretenca, v grobovih 6 in 348 po dva, v grobu 202 pa je vretenca edini pridatek. Vretenca bikonične oblike so v grobovih 6, 64 in 202. Grobova 6 in 64 sta datirana v drugo fazo (Ha B1).⁵¹

Analiza pridatkov v grobu 33 pri Humku kaže, da ga lahko datiramo v 10. st. pr. n. št.

Z analizo sestavov poznobronastodobnih grobov iz Dobove in Ruš ter s Pobrežja je Teržanova ugotovila, da sta bila pogrebni ritual in pokop umrlega strogo določena.⁵² Oblika in vsebina groba sta imeli označevalno funkcijo, tako glede na spol pokopanega kot na njegov družbeni položaj. Na vseh treh grobiščih je ugotovila dve ravni družbene diferenciacije. Osnovna raven se kaže v vsebini grobov. Del grobov vsebuje keramične posode in bronaste pridatke, del samo keramične posode, del grobov je brez pridatkov. Druga raven diferenciacije se pokaže predvsem v okviru skupine grobov s kovinskimi pridatki. Za žensko nošo je značilen obročast nakit, ki se pojavlja v treh različnih skupinah oz. kompletih (noše II–IV), četrta skupina pridatkov v ženskih grobovih je raznovrstna (noša V).⁵³ Osamljeni grob pri Humku z vretencem, gumbkom in gumbom ter obročkom, obsenčnim obročkom, zapestnico in ovratnico lahko uvrstimo v 1. ženski komplet oz. nošo II v Dobovi, katere označevalni predmet je ovratnica. Od vseh 13 grobov, ki so na grobišču Na Gomilicah po vsebini uvrščeni v nošo II, pa le grob 289 vsebuje več kategorij predmetov. Kategorij, ki jih v grobu 33 ni, so obeski, fibula, spiralne cevčice in steklena jagoda, prisotna pa je vretenca, ki ga ni v grobu 289.

³⁵ Teržan 1995, 339, op. 46.

³⁶ Stare 1975, t. 5: 6; 25: 8,9; 33: 7; 35: 4,5; 36: 9; 36: 11; 42: 8.

³⁷ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 194, sl. 78.

³⁸ Petrescu-Dîmbovița 1998, 183, od t. 158: 2262 do 160: 2319.

³⁹ Drechsler-Bižić 1983, 263, t. 39: 3; Čović 1965, 64, sl. 2; t. 2: 2; Čović 1983, 424, sl. 28: 10; t. 62: 7.

⁴⁰ Batović 1983, 339 s, sl. 21: 11; t. 48: 17,18.

⁴¹ Batović 1983, 311, sl. 20: 16; t. 44: 13–15; Blečić Kavur 2014, 82, sl. 19: 2,3,9; 46.

⁴² Mihovilić 1972, 46, t. 8: 5–7; 13: 5; Mihovilić 2001, 56 s; Mihovilić 2013, 134, sl. 75.

⁴³ Garašanin 1983, 792, t. 109: 9,10.

⁴⁴ Stare 1975, t. 2: 2; 4: 2; 7: 11; 20: 4.

⁴⁵ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 194, sl. 78.

⁴⁶ Stare 1975, t. 17: 6; 32: 1; 34: 3; 42: 4; 50: 6; 51: 5.

⁴⁷ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 194, sl. 78.

⁴⁸ Ložnjak Dizdar et al. 2018.

⁴⁹ Ložnjak Dizdar et al. 2018, 125.

⁵⁰ Stare 1975, t. 3: 13; 4: 6; 5: 10; 14: 1; 29: 11; 53: 3,4.

⁵¹ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 194, sl. 78.

⁵² Teržan 1995, 339; Teržan 1999, 114.

⁵³ Teržan 1995, sl. 12; 13; Teržan 1999, sl. 10; 11.

GROBOVI IZ RIMSKE DOBE

Rimskemu obdobju pripada 20 grobov (gr. 5–13, 16–20, 23, 26, 28–30), ki so zgoščeni na vzhodnem delu raziskanega območja (sl. 3).

Grobovi so žgani (sl. 7) in skeletni (sl. 8). Žgani so štirje, opazna sta dva načina pokopa – z žganim, raztreseno po dnu grobne jame (gr. 10a), ali položeno v keramično žaro in raztreseno po dnu grobne jame (gr. 13, 18, 30).

Usmeritev skeletnih grobov je J–S z rahlim odklonom proti JV–SZ. Odstopa grob 23, ki je usmerjen SZ–JV.

Pojavljajo se tri variante pokopa – truplo položeno v grobno jamo (gr. 5, 7, 8, 10–12, 17, 19, 20, 26, 28, 29), truplo položeno na leseno desko in nato položeno v grobno jamo (gr. 6, 16, 23) ter pokop v krsti (gr. 9).

Na območju današnje Dolenjske ima žgan pokop še prazgodovinsko tradicijo,⁵⁴ medtem ko se je skeletni tu uveljavil v 4. st.⁵⁵ Enaka lončka iz žganega groba 18 (t. 4: 8) in skeletnega otroškega groba 17 (t. 3: 4) kažeta na možnost sočasnega obstoja obeh načinov pokopa med 2. in 3. st. n. št.

Antropološke analize ostankov skeletov (sl. 9) so pokazale, da gre v sedmih primerih za pokope žensk v odrasli in zreli dobi (gr. 5, 7, 10, 11, 16, 19 in 29), v štirih primerih za mlade, odrasle ali zrele moške (gr. 12, 20, 26 in 28) in v petih primerih za otroke v starosti od okrog 6 mesecev do 5 let (gr. 6, 8, 9, 17 in 23). Kostni ostanki iz treh žganih grobov antropološko niso bili določljivi (gr. 10a, 13, 18); v četrtem (gr. 30) je bila pokopana odrasla oseba. Popolna odsotnost ostarelih (*senilis*) kaže, da populacija z obravnavanega grobišča ni dosegala starosti, višjih od 60 let.

Grobni pridatki

Grobne pridatke v obliki noše ali predmetov, položenih v grobno jamo, ima osem grobov – trije žgani (gr. 13, 18 in 30) in pet skeletnih (gr. 6, 9, 10, 12 in 17).

Sedem grobov – en žgani (gr. 10a) in šest skeletnih (gr. 5, 11, 12, 20, 26 in 28) – ima v zasutju črepinje rimskodobne lončenine, morda povezane z obredi libacije in pogrebnih gostij na pokopališču (*silicernium, cena novendialis*)⁵⁶ ali pa so ostanek uničenih grobov.

⁵⁴ Knez 1968, 222, 224.

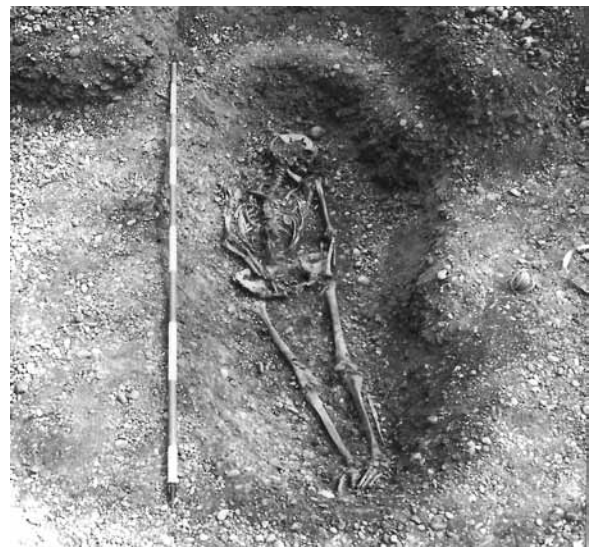
⁵⁵ Knez 1968, 232.

⁵⁶ Toynebee 1971, 5; Lindsay 2000, 167.

Sl. 7: Dobova – Humek. Grob 13.

Fig. 7: Dobova – Humek. Grave 13.

Sl. 8: Dobova – Humek. Grob 19.

Fig. 8: Dobova – Humek. Grave 19.

Starost Age	Moški Male	Ženska Female	Nedoločljivo Indeterminate
<i>infans</i>			5
<i>juvenis</i>	1		
<i>adultus</i>	2	6	1
<i>maturus</i>	1	1	
nedoločljivo indeterminate			3
Σ	4	7	9

Sl. 9: Dobova – Humek. Rimskodobni grobovi. Antropološka analiza..

Fig. 9: Dobova – Humek. Roman graves. Anthropological analysis.

Fibule se pojavljajo v treh grobovih – moškem, ženskem in spolno neopredeljivem. Glede na njihovo številnost izstopa žarni grob 18, ki jih je vseboval pet. Bronasto fibulo z lokom, okrašenim z obročkom z dvema rogljema (*t. 4: 1*), lahko uvrstimo v skupino noriško-panonskih fibul s krilci,⁵⁷ natančneje v tip A 238 q po Garbschu⁵⁸ iz prve polovice 2. st.⁵⁹ Dolgo bronasto fibulo s trikotno predrto nogo in dvema ovalnima gumboma na loku (*t. 4: 2*) lahko uvrstimo v skupino noriško-panonskih fibul z dvema gumboma,⁶⁰ v tip A 236 f po Garbschu,⁶¹ ki je bil v modi v sredini in drugi polovici 1. st.⁶² Glede na pravilo nošenja noriško-panonskih fibul v paru⁶³ bi v ta tip fibul pogojno lahko uvrstili tudi del loka in peresovine slabo ohranjene druge fibule iz tega groba (*t. 4: 4*). Majhno fibulo z visoko in kratko nogo ter visokim lokom z gumbkom (*t. 4: 3*) lahko uvrstimo v skupino močno profiliranih fibul.⁶⁴ V našem primeru gre za dvodelno močno profilirano fibulo tipa 84 po Almgrenu.⁶⁵ Jobst fibule te vrste datira v drugo polovico 2. in začetek 3. st.⁶⁶ Gugl pa njihov pojav postavlja že v prvo polovico 2. st.⁶⁷ V ta tip fibul bi pogojno lahko uvrstili tudi del loka in peresovine slabo ohranjene druge fibule iz omenjenega groba (*t. 4: 5*).

Žarni grob 30 je vseboval fragment deformiranega predmeta, domnevno noge in dela loka fibule (*t. 7: 1*). Glede na obliko noge in gumbek na njenem koncu gre morda za katero izmed različic noriško-panonskih fibul z dvema gumboma iz 1. in 2. st.⁶⁸

Mladenci iz groba 12 je ob pokopu nosil obročasto fibulo z zavitimimi konci (*t. 1: 5*). Gre za dolgoživo obliko fibul,⁶⁹ ki je bila del moške⁷⁰ in verjetno vsaj sporadično tudi ženske noše⁷¹ iz 3. in 4. st.,⁷² morda še prve polovice 5. st.⁷³

Železni prstan s prispajkano ovalno čelno razširitvijo z manjkajočim polnilom iz istega groba (*t. 1: 6*) se oblikovno nekoliko razlikuje od standardnih oblik rimskodobnih prstanov.⁷⁴ Še najboljšo analogijo mu najdemo na grobišču v Augstu, kjer Martin tovrstne prstane datira v drugo polovico 4. st.,⁷⁵ medtem ko jih Riha datira veliko širše, v pozno antiko.⁷⁶

Morda bi med prstane lahko uvrstili tudi masiven bronasti obroček ovalnega preseka iz žarnega groba 18 (*t. 4: 6*). Okrogli prstani različnih prerezov so bili razmeroma priljubljena oblika nakita, ki je bil v uporabi med drugo polovico 1. st. pr. n. št. in prvo polovico 5. st.⁷⁷

Bronasti trakasti zapestnici z nesklenjenimi konci iz otroškega groba 17 (*t. 3: 2,3*) sta ponovno uporabljena obsenčna obročka iz obdobja kulture žarnih grobišč. Enak nakit je bil najden v brona-stodobnem grobu 33 (*t. 8: 8-12*) in na nekropoli Na Gomilicah v Dobovi.⁷⁸

Ženski grob 10 je vseboval ogrlico, sestavljeno iz 60 bikoničnih, diskastih in sodčastih steklenih jagod temno rjave, rjavorumene, prozorne do rumene, temno modre in temno zelene barve (*t. 2: 3*). Nakit iz steklenih jagod ima izjemno dolgo tradicijo, zato je časovno težko opredeljiv. Diskaste in sodčaste jagode različnih barv se na Dolenjskem pojavijo že v starejši železni dobi,⁷⁹ medtem ko naj bi bikonične jagode prišle v modo s prihodom Rimljanov⁸⁰ oziroma v 4. st.⁸¹

Obročasti žičnati uhani z obeskom in brez zanke za zapenjanje iz istega groba 10 (*t. 2: 1,2*) imajo na obesku po eno rjavo kapljičasto jagodo in tri zelene prizmatične jagode, zelo podobne jagodama iz otroškega groba 17 (*t. 3: 5,6*). Riha kapljičaste jagode povezuje s pozno antiko.⁸² Prizmatične jagode se na Dolenjskem pojavijo že v starejši železni dobi.⁸³ Njihova uporaba se nadaljuje v rimski dobi, saj so bile odkrite tudi v Levakovi jami pri Šutni, kjer so datirane v obdobje med 1. in 4. st.,⁸⁴ in v Ribnici, kjer so datirane v drugo polovico 3.

⁵⁷ Almgren 1923, 108–109; *t. 11: 238*.

⁵⁸ Garbsch 1965, 49–77.

⁵⁹ Garbsch 1965, 69–70; Garbsch 1985, sl. 5.

⁶⁰ Almgren 1923, 109, *t. 11: 236*.

⁶¹ Garbsch 1965, 26–49.

⁶² Garbsch 1965, 35–36; Garbsch 1985, sl. 4.

⁶³ Almgren 1923, 109; Garbsch 1965, 77–79.

⁶⁴ Almgren 1923, 34–47.

⁶⁵ Almgren 1923, 39–44, *t. 4: 84*.

⁶⁶ Jobst 1975, 23, 40–41.

⁶⁷ Gugl 2008, 38.

⁶⁸ Garbsch 1965, 26–49.

⁶⁹ Ne glede na oblikovno podobnost ne gre za tipološke naslednice *t. i. omega* fibul (Riha 1979, 208), kot so predvidevali v preteklosti (Jobst 1975, 125).

⁷⁰ Riha 1979, 208–209.

⁷¹ Jobst 1975, 125.

⁷² Jobst 1975, 25, 125; Riha 1979, 205, 208, 209.

⁷³ Höck 2013, 338, 352, sl. 4.

⁷⁴ Guiraud 1989.

⁷⁵ Martin 1991, 21, sl. 10: 25.

⁷⁶ Riha 1990, 29, *t. 66: 2791*.

⁷⁷ Guiraud 1989, tip 8, 196–197, 203.

⁷⁸ Stare 1975, *t. 25: 8,9; 33: 7; 35: 4,5; 36: 9,11; 42: 8*.

⁷⁹ Križ, Turk 2003, 72; Križ 2004, 13; Lazar I. 2004, 14.

⁸⁰ Riha 1990, 86.

⁸¹ Jovanović 1978, 44.

⁸² Riha 1990, 87.

⁸³ Križ, Turk 2003, 72; Križ 2004, 13; Bakarić, Križ, Šouflek 2006, 122; Križ, Guštin 2015, 50.

⁸⁴ Guštin 1976, *t. 4: 2*.

st.⁸⁵ Takšni uhani predstavljajo priljubljeno obliko rimskodobnega nakita, dostopnega vsem slojem prebivalstva,⁸⁶ in so datirani v 4. st.⁸⁷

Žarni grob 18 je vseboval tri železne žeblje pravokotnega preseka (*t. 4:* 10–12), dele neohranjenega lesenega (?) predmeta ali konstrukcije.

Trebušasta žara z rahlo izvihanim robom ustja iz groba 18 (*t. 4:* 7) oblikovno spominja na lonec iz groba 1 iz Drage pri Beli Cerkvi, datiran v 1. in 2. st.⁸⁸

Skledasta žara s koleščkanim okrasom iz žarnega groba 13 (*t. 2:* 9) sodi v skupino t. i. rdeče panonske žigosane keramike.⁸⁹ Oblikovno spominja na skledo iz Neviodonuma⁹⁰ in na skledi iz Carnuntuma iz obdobja med 1. st. in prvo polovico 3. st.⁹¹ Glede na okras koleščkanja, ki naj bi prevladal v začetku 3. st.,⁹² žaro in grob lahko datiramo v 3. st.

Krožnik iz žarnega groba 18 (*t. 4:* 9) z enostavnim, rahlo uvihanim ustjem spada med krožnike tipa K1 po Krajšku in Stergarju,⁹³ ki so bili v uporabi med sredino 1. st.⁹⁴ in vsaj 3. stoletjem.⁹⁵

Lončka iz otroškega skeletnega groba 17 (*t. 3:* 4) in žarnega groba 18 (*t. 4:* 8) spominjata na majhne lončke z Beletovega vrta,⁹⁶ ki so bili kot del pivskega servisa v funkciji čaše in v kombinaciji z lonci s cilindričnimi vratovi v uporabi med klavdijskim obdobjem in sredino 2. st.,⁹⁷ ter na lonček iz Drage pri Beli Cerkvi iz 1. in 2. st.⁹⁸ Obdobje uporabe tovrstnih lončkov lahko, glede na pridani novc v grobu 17, raztegnemo še v 3. st.

Prisotnost novcev v moškem grobu 12 (*t. 1:* 4) in otroškem grobu 17 (*t. 3:* 1) kaže na obstoj tradicije pridajanja novcev pokojnikom kot plačila Haronu pri prevozu čez Stiks v onstranstvo (t. i. *viaticum*).⁹⁹ Mladeniču iz groba 12 so novc Konstantina I. verjetno položili v usta ali na njih, otrok iz groba 17 pa je Galijenov novc držal v desnici.

⁸⁵ Petru S. 1961, sl. 2: 6; Petru P. 1969, 39, t. 20: 6; Lazar I. 2004, sl. 35.

⁸⁶ Jovanović 1978, 35.

⁸⁷ Martin 1991, 22; Milovanović, Raičković, Redžić 2006, 62, sl. 3: 1b1.

⁸⁸ Križ 2003, 1.6.

⁸⁹ T. i. *Pannonische Glanztonware*; uporablja se tudi izraz panonska loščena keramika.

⁹⁰ Petru, Petru 1978, 40, t. 34: 3.

⁹¹ Adler-Wölfl 2004, 92–94, t. 3: 50,53.

⁹² Petru, Petru 1978, 40.

⁹³ Krajšek, Stergar 2008, sl. 6.

⁹⁴ Plesničar-Gec 1972, t. 33: 2; Plesničar-Gec 1977, 55.

⁹⁵ Krajšek, Stergar 2008, 252.

⁹⁶ Knez 1992, t. 2: 9; 19: 11; 28: 1; 29: 7; 98; 99.

⁹⁷ Knez 1992, 88, sl. 11.

⁹⁸ Križ 2003, 1.5.

⁹⁹ Plinij, Ep. 1.22.8–10; Vukelić, Stuparić 2017, 11.

Datacija

Najstarejši dobro datirani rimskodobni grob je žgani grob 18 z noriško-panonsko fibulo s krilci, domnevnim parom noriško-panonskih fibul z dvema gumboma na loku, domnevnim parom močno profiliranih fibul in lončkom, ki ga lahko datiramo v 2. ali začetek 3. st.

Preostale žgane grobove (gr. 10a, 13 in 30) lahko, glede na obliko pokopa in ob upoštevanju predpostavke o prehodu na skeletni pokop v 4. st.,¹⁰⁰ datiramo v obdobje med 1. in 3. st. Nekoliko ožje, v 3. st., bi morda na podlagi oblike žare lahko datirali zgolj grob 13.

Glede na Galijenov novc (*terminus post quem* 260–268) je otroški grob 17 iz druge polovice 3. st. najstarejši s pridatki datirani skeletni grob. Ženski grob 10 z uhani z obeskom s steklenimi jagodami lahko datiramo v 4. st., moški grob 12 z obročasto fibulo, prstanom z ovalno ploščico in novcem Konstantina I. (*terminus post quem* 334–335) pa v njegovo drugo polovico.

Večino preostalih skeletnih grobov brez pridakov (gr. 5–9, 11, 16, 19, 20, 23, 26, 28 in 29) bi lahko le pogojno uvrstili v rimsko dobo na podlagi njihove usmeritve J–S z rahlim odklonom proti JV–SZ, ki se razlikuje od usmeritve zgodnj srednjeveških grobov Z–V z rahlim odklonom proti JZ–SV. Ker pa se na štajerskih poznoantičnih grobiščih pojavljajo zgodnj srednjeveški grobovi, ki so enako usmerjeni kot rimskodobni,¹⁰¹ ni nujno, da so vsi naštetih grobovi zares rimskodobni.

GROBOVI IZ ZGODNJEGA SREDNJEGA VEKA

Iz obdobja zgodnjega srednjega veka je vsaj 11 skeletnih grobov (vsaj eden v skupini uničenih grobov 1–3 ter grobovi 4, 21, 22, 24, 25, 27, 31, 32), ki so bili pretežno zgoščeni na zahodnem delu raziskanega območja. Grobovi so usmerjeni Z–V z rahlim odklonom proti JZ–SV (*sl. 3*).

Pojavljata se dva načina pokopa – truplo položeno v grobno jamo (gr. 4, 22, 24, 25, 27, 31 in 32) in truplo položeno v grobno jamo, obdano s kamnitimi lomljenci (gr. 21) (*sl. 10*).

Antropološke analize ostankov skeletov (*sl. 11*) so pokazale, da gre v treh primerih za pokope žensk

¹⁰⁰ Knez 1968, 232.

¹⁰¹ Pahič 1969, pril. 1; Korošec P. 1999, t. 2 in pril.; Pleterski, Belak 2002, sl. 31.

Sl. 10: Dobova - Humek. Grob 21.

Fig. 10: Dobova - Humek. Grave 21.

Starost Age	Moški Male	Ženska Female	Nedoločljivo Indeterminate
<i>infans</i>			3
<i>juvenis</i>			1
<i>adultus</i>	1		
<i>maturus</i>	3	3	
nedoločljivo indeterminate			
Σ	4	3	4

Sl. 11: Dobova - Humek, zgodnesrednjeveški grobovi. Antropološka analiza.

Fig. 11: Dobova-Humek. Early medieval graves. Anthropological analysis.

v zreli dobi (eden v skupini uničenih grobov 1–3 ter gr. 25 in 32), v štirih primerih za odrasle ali zrele moške (eden v skupini uničenih gr. 1–3 ter v gr. 4, 24 in 27?), enega mladostnika (v skupini gr. 1–3), in tri otroke stare od 3 do 6 let (gr. 21, 22 in 31).

Grobni pridatki

Grobne pridatke v obliki noše ali predmetov, položenih v grobno jamo, imajo štiri grobovi (eden v skupini uničenih grobov 1–3 ter gr. 11, 25 in 27), v zasutju šestih grobov pa so bili najdeni kosi rimskodobne lončenine (gr. 11, 24, 25, 27, 31, 32).

Ženski grob 25 je vseboval tri bronaste uhane – dva s kaveljčkom in zanko za zapiranje ter pločevinastim obeskom (*t. 5: 1,2*) ter enega z ravno odrezanima koncema, na dveh mestih ovitega s

filigransko žičko (*t. 5: 3*).v Uhani s kaveljčkom in zanko za zapiranje ter visečim pločevinastim obeskom nimajo neposrednih paralel. Še najbolj spominjajo na nekatere najdbe na Gorenjskem, na primer na uhan iz groba 2 iz Smokuča, datiran v drugo polovico 8. st. ali kasneje,¹⁰² in na uhane iz groba 26/99 v Komendi, datirane v konec 7. in prvo polovico 8. st. ali drugo polovico 8. in prvo polovico 9. st.¹⁰³ Uhanu z ravno odrezanima koncema, locen je na dveh mestih ovit s filigransko žičko, paralele lahko iščemo v nekropoli na Blejskem gradu, v grobu 255, datiranem v 7.–8. st.,¹⁰⁴ v grobu iz Smokuča, datiranem v (zgodnji) srednji vek,¹⁰⁵ in na grobišču v Črnomlju v Beli krajini, kjer so grobovi okvirno datirani v 8. st.¹⁰⁶

Nožev iz grobov 21 (*t. 3: 8*), 25 (*t. 5: 4*) in 27 (*t. 5: 8*) ni mogoče natančno kronološko opredeliti. V grobove so jih pridajali že v rimskem obdobju,¹⁰⁷ tovrstna navada se močno razširi v 8. st. in se počasi izteče v 9. stoletju. V 10. st. se v grobovih pojavljajo le še izjemoma.¹⁰⁸

Lonček iz skupine uničenih grobov 1–3 (*t. 1: 1*) ni imel ohranjenega roba ustja, zato je težko tipokronološko opredeljiv. Glavničen okras dveh vzporednih linij in vmesne valovnice na prehodu iz ramena v vrat posode je bil na širšem območju Panonske nižine¹⁰⁹ in Moravske¹¹⁰ priljubljen med 7. in 9. st.

Lonček iz ženskega groba 25 (*t. 5: 5*) spada v skupino loncev S4 po Pleterskem iz obdobja med drugo polovico 8. in 12., morda še 13. st.¹¹¹

Datacija

Edini dobro datirani zgodnesrednjeveški grob je ženski grob 25, ki ga lahko po uhanih in lončku datiramo v drugo polovico 8. st.

¹⁰² Knific, Šmit 2018, 385, 386, t. 4: 4.

¹⁰³ Sagadin 2013, 259, 260, 265, t. 6: 1,2 (gr. 26/99).

¹⁰⁴ Kastelic 1960, 17, sl. 19: 3; Korošec P. 1979, t. 7: 3a.

¹⁰⁵ Valič 1960–1961, 257, t. 11: 3,4.

¹⁰⁶ Šribar 1961, 86–89, sl. 4:1; izven grobne celote.

¹⁰⁷ Npr. Petru, Petru 1978, t. 19; 20: 1–4; Križ 2003, sl. 7.8; 10.11; 14.8; 19.2; 20.7,8; 21.7–9.

¹⁰⁸ Eichert 2010, 135–137.

¹⁰⁹ Bekić 2006, t. 7:1; Ciglencečki, Strmčnik Gulič 2002, sl. 5: 7; 8: 2; Guštin, Tiefengraber 2002, sl. 9: 5; 10: 3,6; 12: 1; Takács 2002, sl. 20; Tomičić 2002, sl. 3; Tušek 2002, sl. 1; 15; 22; 23; 31; Lazar E. 2008, sl. 1–1–3.

¹¹⁰ Macháček 2002, sl. 7.

¹¹¹ Pleterski 2010, 72, 132, 133.

Pridatki v grobovih 1–3, 21 in 27 so kronološko manj indikativni in jih lahko le okvirno postavimo v obdobje med 7. in 9. st.

Na podlagi usmeritve Z–V z rahlim odklonom proti JZ–SV lahko zgodnj srednjeveškemu obdobju pripišemo še nekatere grobove brez pridatkov (gr. 4, 22, 24, 31 in 32), ker so drugače usmerjeni od rimskodobnih grobov z istega grobišča.

ZAKLJUČEK

Poznobronastodobni grob 33 je od grobišča Na Gomilicah (*sl. 1*) oddaljen približno 1 km in namiguje na obstoj še enega, tretjega žarnega grobišča iz pozne bronaste dobe v Dobovi in njeni okolici. Že od petdesetih let 20. stoletja sta znani grobišči Na Gomilicah (*sl. 1*)¹¹² z več kot 400 grobovi in na območju Savnikove gramoznice pri Selah pri Dobovi (*sl. 1*), kjer so s sondiranjem naleteli na tri grobove.¹¹³ Leta 1987 je bilo odkrito delno uničeno grobišče Žadovinek pri Krškem, kjer so z izkopavanji odkrili 25 grobov,¹¹⁴ z dobovsko skupino je tesno povezano grobišče v Veliki Gorici,¹¹⁵ med gradnjo avtocestnega križa pri mednarodnem mejnem prehodu Obrežje je bilo raziskano veliko biritualno grobišče s prevladujočimi žganimi grobovi,¹¹⁶ naslednje grobišče dobovskega tipa je bilo odkrito leta 2014 zahodno od Cerkelj ob Krki, pri Kalcah - Naklem, kjer so naleteli na štiri žgane grobove.¹¹⁷ Ob množici grobišč je število raziskanih naselbin razmeroma majhno. Na območju Dobove z okolico so bili poznobronastodobni naselbinski ostanki odkriti zgolj na območju dobovske osnovne šole (*sl. 1*)¹¹⁸ in v mestnem jedru Brežic.¹¹⁹ Poleg tega so na območju dobovske bencinske črpalke, okrog 100 metrov zahodno od grobišča Humek (*sl. 1*), našli prazgodovinsko keramiko,¹²⁰ v okolici

Brežic pa je bil odkrit še mlajšebronastodobni (Ha A1) depo štirih jezičastoročajnih srpov.¹²¹ Veliko število sočasnih grobišč na razmeroma majhni površini kaže na relativno številno populacijo na območju Brežiških vrat, strateško pomembnem prehodu iz Karpatske kotline proti Italiji.¹²²

Na istem območju so pokopavali tudi med 2. ali začetkom 3. st. ter 4. stoletjem. Iz tega obdobja so zastopani grobovi pretežno odraslih žensk in majhnih otrok, verjetno prebivalcev bližnjega zaselka, katerega ostanki so morda bili identificirani okrog 50 metrov vzhodno od grobišča, kjer so aerofotografski posnetki pokazali na obstoj dveh naselbinskih struktur.¹²³ Navedeno se odlično vklaplja v rimskodobni naselbinski vzorec poselitve Dobove z okolico, ki je bila v tem obdobju del pretežno kmetijske pokrajine levega brega reke Save. Poselitev dokazujejo vile rustike in manjši zaselki pri Mihalovcu,¹²⁴ Na Gomilicah,¹²⁵ na območju dobovske osnovne šole,¹²⁶ Rigonc,¹²⁷ Savnikove gramoznice,¹²⁸ Brežic,¹²⁹ morda tudi Loč pri Dobovi¹³⁰ in Velikega Obreža¹³¹ ter pripadajoča grobišča na območjih Mihalovca,¹³² Na Gomilicah¹³³ in morda Rigonc.¹³⁴ Na prisotnost rimskega vojaštva kažejo domnevni rimski tabori pri Selah pri Dobovi,¹³⁵ Cundrovcu¹³⁶ in Brežicah.¹³⁷ Ob tem sta bila na območju dobovske bencinske črpalke z okolico odkrita bronasti korec in rimskodobna keramika,¹³⁸ Na Gomilicah je bila najdena bronasta aplikacija,¹³⁹ pri Velikem Obrežu bronasta noriško-panonska fibula,¹⁴⁰ na območju Brežic pa več rimskodobnih novcev (*sl. 1*).¹⁴¹

¹²¹ Čerče, Šinkovec 1995, 134, 135, t. 40.

¹²² Pavlin, Bavec 2017, sl. 3.

¹²³ Grosman 1996, 64, 65.

¹²⁴ Guštin 1982b; Guštin 1985, 152; Grosman 1996, 63.

¹²⁵ Stare 1960–1961b, 225; Grosman 1996, 63, morda Guštin 1977.

¹²⁶ Modrijan, Novšak 2015.

¹²⁷ Breščak 1990; Grosman 1996, 58–63, sl. 4–8.

¹²⁸ Grosman 1996, 63–65, sl. 9; 10.

¹²⁹ Bavec, Olič 2008; Mason, Tiran, Pintér 2009.

¹³⁰ Grosman 1996, 65.

¹³¹ Grosman 1996, 65.

¹³² Guštin 1982b; Guštin 1985, 152, sl. 7.

¹³³ Petru P. 1960–1961; Petru P. 1969, 8–20; Škalcer 1960–1961b; 1962–1064c; 1965b; Grosman 1996, 63.

¹³⁴ Grosman 1996, 59, 63.

¹³⁵ Grosman 1996, 65, sl. 14; Guštin 2015, 228, sl. 8: 2.

¹³⁶ Grosman 1996, 65, sl. 11; Guštin 2015, 227, 228, sl. 8: 1.

¹³⁷ Guštin 2015, 228, sl. 9.

¹³⁸ Mason 1996.

¹³⁹ Škalcer 1974–1975.

¹⁴⁰ Škalcer 1968–1969.

¹⁴¹ *Sammlungen* 1858, 40; Pichler 1967, 242.

¹¹² Stare 1951; 1953; 1958–1959a,b,c; 1958–1959e; 1961; 1960–1961a,b; 1975; Stare, Benac 1957; Škalcer 1960–1961c; 1962–1964a,b; 1965a; morda tudi Škalcer 1960–1961a.

¹¹³ Stare 1954a.

¹¹⁴ Pavlin, Bavec 2017.

¹¹⁵ Gabrovec 1983, 55; Teržan 1999, 111; Karavanić 2010.

¹¹⁶ Mason 2003.

¹¹⁷ Neobjavljeno. Poročilo: J. Vinder, *Poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah zaradi gradnje namakalnega sistema v Kalcah-Naklo*, 2014, str. 48. Hrani: ZVKDS OE Ljubljana.

¹¹⁸ Plestenjak et al. 2014; Plestenjak 2016.

¹¹⁹ Bavec, Olič 2006; Olič, Bavec 2007. Najdbe prazgodovinske keramike v brežiškem mestnem jedru omenjajo še: Bavec 2005; Mason, Tiran, Pintér 2009.

¹²⁰ Mason 1996.

Po obdobju velikega preseljevanja ljudstev so na zemljišču pri Humku spet začeli pokopavati v drugi polovici 8. st. in vse do prve polovice 9. st., ko so umrle verjetno začeli pokopavati drugje – morda na enem izmed cerkvenih pokopališč. O naselbinski podobi Dobove z okolico v tem obdobju je razmeroma malo znanega. Naselbinski ostanki so bili odkriti zgolj na območju Brežic,¹⁴² umrle

so v tem obdobju pokopavali še Na Gomilicah¹⁴³ in na območju Savnikove gramoznice¹⁴⁴ (sl. 1).

Zahvala

Za dostop do gradiva se zahvaljujeva Jani Puhar (Pokrajinski muzej Brežice), za dodatna pojasnila o izkopavanjih Mitji Guštinu, za nasvete in pripombe pa Jani Horvat, Andreju Pleterskemu in Jerneju Rihterju (vsi ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo).

¹⁴² Mason, Tiran, Pintér 2009.

¹⁴³ Stare 1958–1959d; Knez 1967, 392 (kot Veliki Obrež).

¹⁴⁴ Korošec 1954; Knez 1967, 392.

KATALOG GROBOV

Opisi grobov temeljijo na terenski dokumentaciji in gradivu, ki ju hrani Posavski muzej Brežice. Analizo kostnih ostankov je opravila Petra Leben-Seljak; antropološko poročilo je del izkopavalne dokumentacije, ki jo hrani Posavski muzej Brežice. Novce je analiziral Andrej Šemrov (*FRMSI* III, 145; hrani jih Numizmatični kabinet Narodnega muzeja Slovenije), gradivo je zrisala Dragica Lunder (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo).

Grobovi 1–3 (t. 1)

Trije uničeni skeletni grobovi. Smeri pokopov niso znane.

Lega na načrtu približna.

Antropološka analiza: spol nedoločljiv, *juvenis* (15 Lega na načrtu približna.20 let); ženska, *maturus* (41–60 let); moški, *adultus* (21–30 let).

Grobni pridatki:

1. Keramični lonček z zmernimi primesmi apnenca in redke primesmi sljude; zunaj rjave barve s temno sivimi lisami, znotraj temno siva. Vodoravne črte in valovnica na zunanji površini, izdelane s trizobim glavnikom. Inv. št. A 2022 (t. 1: 1).

Grob 4

Delno uničen skeletni grob, v iztegnjeni legi z desnico na medenici. Smer pokopa JZ–SV.

Antropološka analiza: moški, *maturus* (41–60 let).

Grobni pridatki: -.

Grob 5 (t. 10)

V celoti ohranjen skeletni pokop v iztegnjeni, rahlo upognjeni legi z levico na medenici. V pravokotni grobni jami. Smer pokopa JV–SZ. Grobna jama se z desno stranico stika z grobno jamo groba 6 (t. 1).

Antropološka analiza: ženska, *adultus* (21–30 let).

Grobni pridatki: -.

V zasutju groba:

1. Frag. ostenja keramične posode z redkimi primesmi sljude; rdečkasto rumene barve s sledovi temno rdečega premaza na zunanji površini. Inv. št. A 2023.

Grob 6 (t. 1)

Delno uničen skeletni pokop v pravokotno grobno jamo. Ostanki lesa nad truplom kažejo na uporabo deske.

Smer pokopa JV–SZ. Grobna jama se z levo stranico stika z grobno jamo groba 5 (t. 10).

Antropološka analiza: spol nedoločljiv, *infans* (2–5 let).

Grobni pridatki:

1. Keramični lonček z zmernimi primesmi apnenca in redkimi primesmi organskih snovi; rjave barve s sivimi in temno sivimi lisami. Vodoravno metliččenje na zunanji površini. Inv. št. A 2024 (t. 1: 2).

Grob 7 (t. 10)

V celoti ohranjen skeletni pokop v iztegnjeni legi in rokami na medenici. V pravokotni grobni jami. Nad glavo položen kamen, ki je del polnila groba. Smer pokopa JV–SZ.

Antropološka analiza: ženska, *adultus* (24–40 let).

Grobni pridatki: -.

Grob 8

Delno uničen skeletni pokop v grobno jamo širine 58 cm. Smer pokopa JV–SZ(?).

Antropološka analiza: spol nedoločljiv, *infans* (okrog 6 mesecev).

Grobni pridatki: -.

Grob 9 (t. 2)

Delno uničen skeletni pokop v iztegnjeni legi, v ovalno grobno jamo. Okrog skeleta vidni sledovi lesene konstrukcije, ki jo lahko interpretiramo kot ostanke lesene krste dimenzij 90 x 30 cm; desno ob nogah, izven krste, so bili dokumentirani ostanki lesenega predmeta, domnevno količka. Smer pokopa JV–SZ.

Antropološka analiza: spol nedoločljiv, *infans* (2–5 let).

Grobni pridatki:

1. Keramični lonček z redkimi primesmi apnenca; zunaj in znotraj blede rjave do svetlo rumenkasto rjave barve, prelom blede rjav. Inv. št. A 2025 (t. 2: 7).

Grob 10 (t. 2)

V celoti ohranjen skeletni pokop v skrčeni legi v ovalno grobno jamo. S severnim delom je posegel v južni del starejšega groba 10a. Smer pokopa JV–SZ.

Antropološka analiza: ženska, *adultus* (25–35 let).

Deli noše:

1. Bronast obročasti uhan iz žice okroglega preseka in ravno odrezanimi konci ter žičnatim obeskom s štirimi steklenimi jagodami – eno temno rjavo valjasto in tremi temno zelenimi prizmatičnimi. Inv. št. A 2026 (t. 2: 1).
2. Bronast obročasti uhan iz žice okroglega preseka in ravno odrezanimi konci ter žičnatim obeskom s štirimi steklenimi jagodami – eno temno rjavo valjasto in tremi temno zelenimi prizmatičnimi. Inv. št. A 2026 (t. 2: 2).
3. Ogrlica iz 60 steklenih jagod: 45 temno rjavih bikoničnih, 4 rjavo rumene bikonične, 1 prozorno rumenkasta bikonična, 5 temno modrih bikoničnih, 3 temno modre diskaste, 1 večja temno modra sodčasta, 1 temno zelena bikonična. Inv. št. A 2027 (t. 2: 3).

Grob 10a (t. 2)

Delno uničen žgani pokop v nepravilni ovalni jami. Žganina raztresena po dnu in v polnilu grobne jame. Na južnem delu ga preseka mlajši grob 10.

Antropološka analiza: -.

Grobni pridatki: -.

V zasutju groba:

1. Frag. ustja in ostenjem keramične čaše z redkimi primesmi apnenca in sljude; zunaj svetlo rjave barve z rdečkasto rumenimi lisami, znotraj in v prelomu rožnata. Dvojna kanelura tik pod ustjem. Inv. št. A 2028 (t. 2: 5).
2. Frag. ustja in ostenja keramične čaše z redkimi primesmi apnenca in sljude; zunaj svetlo rjave barve s črnimi lisami, znotraj svetlo rdeča do rjava; prelom svetlo rjav. Dvojna kanelura pod ustjem. Inv. št. A 2028 (t. 2: 6).
3. Frag. dna in ostenja keramičnega vrča (?) z redkimi primesmi sljude; rdečkasto rjave barve z rdečim premazom na zunanji površini. Inv. št. A 2028 (t. 2: 4).
4. Frag. ostenja keramičnega lonca z zmernimi primesmi apnenca in organskih snovi; zunaj in znotraj blede rjave barve, prelom siv do temno siv. Metličenje na zunanji površini. Inv. št. A 2028.

Grob 11 (t. 1)

V celoti ohranjen skeletni pokop v iztegnjeni legi z levico na medenici, v ovalno grobno jamo. Smer pokopa JV–SZ.

Antropološka analiza: ženska, *adultus* (21–30 let).

Grobni pridatki: -.

V zasutju groba:

1. Frag. ustja in ostenja keramičnega lonca z redkimi do zmernimi primesmi kremena, sljude in organskih snovi; rjave barve s temno sivimi in črnimi lisami, prelom rjav. Inv. št. A 2029 (t. 1: 3).
2. Frag. ostenja keramične posode z redkimi do zmernimi primesmi apnenca, sljude in organskih snovi; zunaj in v prelomu rdečkasto rjave barve, znotraj temno siva. Metličenje na zunanji površini. Inv. št. A 2029.
3. Frag. ostenja keramične posode z redkimi primesmi kremena in sljude; svetlo rjave barve, prelom rožnato rjav. Inv. št. A 2029.

4. Frag. ostenja keramične posode z redkimi primesmi sljude; zunaj svetlo rjave barve, znotraj in v prelomu svetlo rjavkasto sive. Vrez na zunanji površini. Inv. št. A 2029.
5. Frag. ostenja keramične posode z redkimi primesmi sljude; sive barve z rjavim premazom zunaj in znotraj, prelom rjav. Inv. št. A 2029.
6. Amorfn kos prežgane gline, morda ostanek ometa Inv. št. A 2029.

Grob 12 (t. 1)

V celoti ohranjen skeletni pokop v iztegnjeni legi z desnico na medenici. V ovalni grobni jami. Smer pokopa JV–SZ.

Antropološka analiza: moški, *juvenis* (okrog 15 let).

Deli noše:

1. Železna fibula pravokotnega preseka z navzven zavitim konci in gibljivo presegačo iglo z rombičnim presekom. Inv. št. A 2030 (t. 1: 5).
2. Železen prstan okroglega preseka s pritrjeno ovalno ploščico. Inv. št. A 2031 (t. 1: 6).

Grobni pridatki:

3. Novec, Constantinus I. (Constantinus II.), centenionalis, 334–335, Siscia, RIC 236, •€SIS•.* Inv. št. A 2032, PMB 602 (t. 1: 4).

V zasutju groba:

4. Frag. ustja in ostenja keramične čaše z redkimi primesmi apnenca in sljude; zunaj rjava s črnimi lisami, znotraj blede rjava s črnimi lisami, prelom blede rjav. Kanelura tik pod ustjem. Inv. št. A 2033 (t. 1: 7).
5. Frag. ustja in ostenja keramične sklede z redkimi primesmi sljude; svetlo rjave barve s črnim premazom na zunanji površini. Inv. št. A 2033 (t. 1: 8).
6. Frag. ostenja keramičnega vrča (?) z redkimi primesmi sljude in kremena; roza barve. Inv. št. A 2033.
7. Frag. ostenja keramične posode s primesmi sljude; svetlo rjave barve s temno sivimi do črnimi lisami in rdečim premazom na zunanji površini. Inv. št. A 2033.

* *Op.: FRMSI III 145–2.*

Grob 13 (t. 2)

V celoti ohranjen žgan pokop v nepravilni ovalni jami. Žganina položena v žaro in raztresena po dnu grobne jame.

Antropološka analiza: -.

Grobni pridatki:

1. Skleda – žara z redkimi primesmi sljude; rdečkasto rumene do rjave barve s sledovi rdeče rjavega premaza na zunanji površini. Kolečkanje v dveh linijah. Inv. št. A 2034 (t. 2: 9).
2. Frag. dna in ostenja keramičnega lonca z redkimi do zmernimi primesmi apnenca, sljude in organskih snovi; zunaj in znotraj rjave barve, prelom siv. Inv. št. 2034a (t. 2: 8).

Grob 14

Skeletni grob. Smer pokopa ni znana.

Antropološka analiza: -.

Grobni pridatki: niso znani.

Grob 15

Skeletni grob. Smer pokopa ni znana.

Antropološka analiza: -.

Grobni pridatki: niso znani.

Grob 16 (t. 10)

V celoti ohranjen skeletni pokop v iztegnjeni legi z desnico na medenici. V ovalni grobni jami. Ostanke lesa pod truplom v zgornji polovici groba kažejo na uporabo deske. Smer pokopa JV–SZ.

Antropološka analiza: ženska, *adultus* (21–30 let).

Grobni pridatki: -.

Grob 17 (t. 3)

Delno uničen skeletni pokop v iztegnjeni legi v pravokotno grobno jamo. Smer pokopa JV–SZ.

Antropološka analiza: spol nedoločljiv, *infans* (2–5 let).

Deli noše:

1. Dve bronasti trakasti zapestnici s trikotno zoženimi zaključki, okrašeni z vzporednima žlebovoma. Inv. št. A 2037 (t. 3: 2,3).
2. Stekljeni prizmatični jagodi temno zelene barve. Inv. št. A 2036 (t. 3: 5,6).

Grobni pridatki:

3. Novec, Gallienus (Salonina), antoninianus, 260–268, Rim, RIC 13.* Inv. št. A 2038, PMB 603 (t. 3: 1).
4. Keramični lonček z redkimi primesmi sljude; rjave barve. Inv. št. A 2035 (t. 3: 4).

* *Op.:* FRMSI III 145–1.

Grob 18 (t. 4)

V celoti ohranjen žgani pokop v pravokotni grobni jami. Žganina položena v žaro in raztresena po dnu grobne jame.

Antropološka analiza: -.

Grobni pridatki:

1. Keramični lonec – žara z redkimi primesmi sljude; rumenkasto rdeče barve s sledovi rdečega premaza na zunanji površini. Inv. št. A 2039 (t. 4: 7).

Izven žare v grobni jami:

2. Bronasta fibula, v celoti ohranjena. Dvodelna peresovina, visoka noga okrašena z luknjicami, trikotno razširjeni lok okrašen z obročkom z dvema rogljema. Inv. št. A 2041 (t. 4: 1).
3. Bronasta fibula, v celoti ohranjena. Dvodelna peresovina, predrta noga z gumbkom na zaključku, dva gumba na loku, dva vreza na zaključku glave z osmimi navoji. Inv. št. A 2040 (t. 4: 2).
4. Bronasta fibula, v celoti ohranjena. Dvodelna peresovina, visoka noga z gumbkom na zaključku, dva gumba na loku. Inv. št. A 2042 (t. 4: 3).
5. Bronasta fibula, dvodelna peresovina in noga z iglo, delno staljena. Inv. št. A 2043 (t. 4: 4).
6. Bronasta fibula, fragment loka z nastavkom za držalo peresovine in fragment igle. Inv. št. A 2043 (t. 4: 5).
7. Bronasti obroček okroglega preseka. Inv. št. A 2050 (t. 4: 6).
8. Keramični lonček z redkimi do zmernimi primesmi apnenca; rjave barve s sivimi lisami. Inv. št. A 2046 (t. 4: 8).
9. Keramični lonec. Izgubljen.
10. Keramični krožnik z redkimi primesmi zelo finih zrn kremenca; rjavo rdečkaste in črne barve z ostanki rdečega premaza v notranjosti. Inv. št. A 2045 (t. 4: 9).
11. Trije železni žebli s kvadratnim presekom trnja. Inv. št. A 2047–2049 (t. 4: 10–12).

Grob 19 (t. 10)

V celoti ohranjen pokop v iztegnjeni legi z desnico na medenici, v ovalno grobno jamo. Smer pokopa JV–SZ.

Antropološka analiza: ženska, *maturus* (41–50 let).

Grobni pridatki: -.

Grob 20 (t. 3)

V celoti ohranjen skeletni pokop v iztegnjeni legi v ovalno grobno jamo. Smer pokopa JV–SZ.

Antropološka analiza: moški, *adultus* (21–30 let).

Grobni pridatki: -.

V zasutju groba:

1. Frag. ustja in ostenja keramičnega krožnika z redkimi primesmi sljude; rumenkasto rdeče barve z rjavim premazom na zunanji površini. Inv. št. A 2051 (t. 3: 7).
2. Frag. ostenja keramičnega lonca z redkimi do zmernimi primesmi apnenca in kremenca; rožnato rjave barve. Metličenje na zunanji površini. Inv. št. A 2051.
3. Živalska kost. Neinv.

Grob 21 (t. 3)

V celoti ohranjen skeletni pokop v iztegnjeni legi v ovalno grobno jamo. Obložena je bila z velikimi lomljenci apnenca, ki so bili zloženi v višino v dveh legah. Smer pokopa Z–V.

Antropološka analiza: spol nedoločljiv, *infans* (5–6 let).

Grobni pridatki:

1. Železni nož s trakastim trnom, prehod v rezilo je stopničast, tam je natakljena ovalna bronasta ploščica. Hrbet rezila je raven. Inv. št. A 2052 (t. 3: 8).

V zasutju groba:

2. Frag. ostenja keramične posode z redkimi do zmernimi primesmi apnenca, sljude in organskih snovi; zunaj roza do svetlo rjave barve, znotraj rjavo sive, prelom svetlo rjav. Vodoravno metličenje na zunanji površini. Neinv.
3. Kosi malte. Neinv.

Grob 22 (t. 10)

V celoti ohranjen skeletni pokop v iztegnjeni legi v ovalno grobno jamo. Smer pokopa JZ–SV.

Antropološka analiza: spol nedoločljiv, *infans* (3–5 let).

Grobni pridatki: -.

Grob 23 (t. 10)

Delno uničen skeletni pokop v iztegnjeni legi v ovalno grobno jamo. Ostanke lesa pod truplom kažejo na uporabo deske. Smer pokopa SZ–JV.

Antropološka analiza: spol nedoločljiv, *infans* (16–32 mesecev).

Grobni pridatki: -.

Grob 24 (t. 10)

V celoti ohranjen skeletni pokop v iztegnjeni legi v pravokotno grobno jamo. Smer pokopa JZ–SV.

Antropološka analiza: moški, *maturus* (41–60 let).

Grobni pridatki: -.

V zasutju groba:

1. Frag. ostenja keramične posode z redkimi do zmernimi primesmi kremenca, sljude in organskih snovi; zunaj in znotraj temno sive barve, prelom svetlo rjav. Inv. št. A 2053.

Grob 25 (t. 5)

V celoti ohranjen skeletni pokop v iztegnjeni legi v pravokotno grobno jamo. Nad levim stopalom je bil večji apnenčast kamen – del polnila groba. Smer pokopa JZ–SV.

Antropološka analiza: ženska, *maturus* (41–60 let).

Deli noše:

1. Bronast uhan, levosučen, en zaključek locna manjka, drugi je kovana zanka. Z locna je visela ovalna pločevinasta jagoda, ki je razpadla. Inv. št. A 2054 (t. 5: 1).
2. Bronast uhan, locen je razlomljen na tri dele, en zaključek locna je kaveljček, drugi kovana zanka. Z locna je visela ovalna pločevinasta jagoda, ki je razpadla. Inv. št. A 2054 (t. 5: 2).
3. Bronast uhan, desnosučen, zaključka locna sta ravno odrezana, locen je bil na treh mestih ovit s tanko žičko, ki je večinoma že odpadla. Inv. št. A 2055 (t. 5: 3).
4. Železen nož s trnastim nasadiščem, prehod v hrbet rezila je stopničast. Hrbet ima obojestranski vzdolžni kanal. V rji noža so se ohranili ostanki tkanine. Inv. št. A 2056 (t. 5: 4).

Grobni pridatki:

5. Keramičen lonček z redkimi do zmernimi primesmi apnenca; zunaj rjavo sive barve, znotraj temno sive s prežganimi ostanki hrane. Tri vrezane valovnice na zunanji površini, na dnu reliefni odtis križa. Inv. št. 2057 (t. 5: 5).

V zasutju groba:

6. Frag. ustja in ostenja keramičnega lonca z redkimi do zmernimi primesmi apnenca in organskih snovi; zunaj svetlo rjave barve, znotraj temno rjavo sive, prelom temno siv. Inv. št. A 2057a (t. 5: 6).
7. Frag. ostenja keramične posode z redkimi primesmi sljude; rumenkasto rdeče barve. Inv. št. A 2057a.
8. Frag. ostenja keramične posode z redkimi primesmi kremenca, organskih snovi in sljude; zunaj roza rjave barve, znotraj temno sive, prelom roza rjav in siv. Okras žleb. Inv. št. A 2057a.

Grob 26 (t. 6)

V celoti ohranjen skeletni pokop v iztegnjeni legi z levico na medenici, v pravokotno grobno jamo. Smer pokopa JV–SZ.

Antropološka analiza: moški, *adultus* (21–30 let).

Grobni pridatki: -.

V zasutju groba:

1. Frag. ustja in ostenja keramičnega lončka z redkimi primesmi sljude; svetlo rdeče barve. Inv. št. A 2058 (t. 6: 1).
2. Frag. dna, noge in ostenja keramičnega trinožnika z redkimi do zmernimi primesmi apnenca in organskih snovi; zunaj blede rjave barve, znotraj sive, prelom temno blede rjav do temno siv. Inv. št. A 2058 (t. 6: 2).
3. Frag. ostenja keramične posode z redkimi do zmernimi primesmi apnenca in organskih snovi; zunaj rjave barve, znotraj temno sive, prelom blede rjav do temno siv. Inv. št. A 2058.
4. Frag. ostenja keramične posode s primesmi sljude; rdeče barve. Inv. št. A 2058.

Grob 27 (t. 5)

Delno uničen skeletni pokop v iztegnjeni legi v grobno jamo nepravilne oblike. Smer pokopa JZ–SV.

Antropološka analiza: moški(?), *maturus* (41–60 let).

Grobni pridatki:

1. Železen nož s piramidalnim trnastim nasadiščem, prehod v rezilo je stopničast. Inv. št. A 2059. (t. 5: 8).
2. Železen trn s pone pravokotnega preseka, konica je odlomljena. Inv. št. A 2059. (t. 5: 7).

V zasutju groba:

3. Frag. ustja in ostenja keramičnega lonca z redkimi primesmi kremenca in sljude; zunaj in v prelomu svetlo do temno sivorjave barve, znotraj rdečkastorjav do siv. Inv. št. A 2060a (t. 5: 9).

Grob 28 (t. 6)

Delno uničen skeletni pokop v iztegnjeni legi v pravokotno grobno jamo. Pri glavi trupla ležijo trije kamni, ki so del polnila groba. Smer pokopa JV–SZ.

Antropološka analiza: moški, *maturus* (41–50 let).

Grobni pridatki: -.

V zasutju groba:

1. Frag. ustja in ostenja keramičnega lonca z redkimi do zmernimi primesmi kremenčevega peska, sljude in organskih snovi; zunaj svetlo rjave barve, znotraj in v prelomu svetlo do temno sive. Metličenje na zunanji površini. Inv. št. A 2061.
2. Frag. ostenja z odlomljenim ročajem keramičnega vrča z redkimi primesmi sljude; zunaj rdečkasto rjave barve, znotraj in v prelomu svetlo sive. Inv. št. A 2061 (t. 6: 3).

Grob 29 (t. 10)

V celoti ohranjen skeletni pokop v iztegnjeni legi z desnico na medenici, v ovalno grobno jamo. Smer pokopa JV–SZ.

Antropološka analiza: ženska, *adultus* (21–30 let).

Grobni pridatki: -.

Grob 30 (t. 7)

Žgani pokop v okrogli jami. Žganina položena v žaro in raztresena po dnu grobne jame.

Antropološka analiza: *adultus*.

Grobni pridatki:

1. Frag. keramični lonec – žara z zmernimi primesmi sljude; rdečkasto rjava do temno siva, prelom temno siv. Neinv. (t. 7: 2).
2. Frag. bronastega predmeta (deformirana fibula?) z gumbastim zaključkom in odlomljenim delom, razširjenim na obeh koncih. Inv. št. A 2062 (t. 7: 1).
3. Frag. ustja in ostenja keramičnega lonca z redkimi do zmernimi primesmi kremenca, sljude in organskih snovi; zunaj in znotraj sivorjave barve, prelom rožnato siv. Inv. št. A 2062a (t. 7: 3).
4. Frag. dna in ostenja keramičnega lonca z redkimi do zmernimi primesmi sljude in organskih snovi; zunaj rdeče barve, znotraj in v prelomu temno rdečkasto sive barve. Neinv. (t. 7: 4).
5. Frag. ustja in ostenja keramičnega lonca z redkimi do zmernimi primesmi kremenca in sljude; svetlo rjavkasto sive barve s sivim premazom v notranjosti. Inv. št. A 2062a (t. 7: 5).
6. Frag. dna in ostenja keramičnega lonca z redkimi primesmi kremenca in sljude; rjave barve s sivim premazom zunaj in znotraj. Inv. št. A 2062a (t. 7: 6).

7. Frag. ustja in ostenjem keramičnega lonca ali sklede z redkimi primesmi sljude; svetlo rjave barve. Inv. št. A 2062a (t. 7: 7).
8. Frag. ostenja keramične posode z redkimi primesmi sljude; zunaj in v prelomu rjave barve, znotraj blede rjave barve z rjavim premazom. Inv. št. 2062a.
9. Frag. ostenja keramične posode z redkimi primesmi sljude; zunaj in znotraj temno sive barve, prelom rjav. Inv. št. 2062a.
10. Frag. ostenja keramične posode z redkimi primesmi sljude; zunaj rdečkasto rjave do temno sive barve, prelom rdečkasto rjav do temno siv, znotraj temno siv do črn premaz. Inv. št. 2062a.
11. Frag. ostenja keramične posode z redkimi primesmi sljude; rdečkasto rumene barve. Inv. št. 2062a.
12. Frag. ostenja keramične posode z redkimi primesmi kremenca in sljude; rdečkasto rumene barve. Inv. št. 2062a.
13. Frag. ostenja keramične posode z redkimi do zmernimi primesmi sljude in organskih snovi; svetlo rumenkasto rjave barve, znotraj siv premaz. Inv. št. 2062a.
14. Frag. ostenja keramične posode z redkimi do zmernimi primesmi kremenca, sljude in organskih snovi; zunaj svetlo rdečkasto rjava, znotraj temno siva, prelom siv. Metličenje na zunanji površini. Inv. št. 2062a.

Grob 31 (t. 10)

V celoti ohranjen skeletni pokop v ovalno grobno jamo z razširitvijo na zahodnem delu. Smer pokopa JZ-SV.

Antropološka analiza: spol nedoločljiv, *infans* (3–5 let).

Grobni pridatki: -.

V zasutju groba:

1. Frag. ostenja keramične posode z redkimi primesmi sljude; rumenkasto rdeče barve s sledmi rdečega premaza. Neinv.
2. Frag. ostenja keramične posode z redkimi do zmernimi primesmi sljude in kremenca; zunaj in znotraj roza do svetlo rjave barve, prelom temno siv do črn. Neinv.

Grob 32 (t. 10)

Delno uničen skeletni pokop v iztegnjeni legi z levico na medenici, v pravokotno grobno jamo. Smer pokopa JZ-SV.

Antropološka analiza: ženska, *maturus* (41–60 let).

Grobni pridatki: -.

V zasutju groba:

1. Frag. ostenja keramične posode z redkimi do zmernimi primesmi kremenca in sljude; zunaj in znotraj sive barve, prelom svetlo rjav. Inv. št. A 2063.

Grob 33 (t. 8, 9)

Lega groba na načrtu približna. Žgani pokop v 0,6 m x 0,7 m veliki ovalni jami. Vrh grobne jame je bil 45 cm pod površjem, njeno dno pa 90 cm. Žganina je bila položena v žaro in raztresena po dnu grobne jame. Lega pridatkov v grobu ni znana.

Antropološka analiza: -.

Grobni pridatki:

1. Keramični lonec – žara z redkimi primesmi kremenca; sivorjave barve. Neinv. (t. 8: 1).
2. Frag. (dveh?) ulitih bronastih narebrenih trakastih oziroma cevastih narokvic. Neinv. (t. 8: 6,7).
3. Frag. (dveh?) bronastih trakastih obsenčnih obročkov z vzdolžnima kanelurama in stanjšanim koncem. Neinv. (t. 8: 8–12).
4. Frag. drobno tordirane žice. Neinv. (t. 8: 13).
5. Frag. bronast kalotast gumb z ušescem. Neinv. (t. 8: 14).
6. Frag. bronast kalotast gumb z ostankom ušesca. Neinv. (t. 8: 15).
7. Frag. bronaste žice okroglega preseka. Neinv. (t. 8: 16).
8. Frag. bronaste trakaste zapestnice lečastega preseka s polkrožno zaključenim koncem. Neinv. (t. 8: 17–19).
9. Frag. bronastih ovratnic bolj ali manj okroglega preseka (t. 9: 1–24). Nekateri imajo razkovan uvit konec (t. 9: 1,5,6,9,10,14,15,21,22), nekateri so okrašeni z vrezi (t. 9: 3,6–9,11,12). Neinv.
10. Frag. bronaste žice rombičnega preseka, verjetno ovratnice. Neinv. (t. 9: 25,26).
11. Frag. obročkov iz bronaste žice pravokotnega preseka, nekateri so sprijeti. Neinv. (t. 9: 27, 28).
12. Frag. keramična amfora z nastavkom za ročaj, z redkimi primesmi sljude; rumenorjave barve; okrašena s plitvimi vodaravnimi kanelurami in plitvimi vrezi v obliki smrekovih vejic. Neinv. (t. 8: 2).
13. Frag. trakastega ročaja keramične posode z redkimi primesmi apnenca; sivorjave barve. Neinv. (t. 8: 3).
14. Keramični vijček; rumenorjave barve. Neinv. (t. 8: 4).
15. Frag. ustja keramičnega lonca; svetlo sive barve; rob ustja okrašen s poševnimi vtisi. Neinv. (t. 8: 5).

ADLER-WÖLFL, K. 2004, *Pannonische Glanztonware aus dem Auxiliarkastell von Carnuntum. Ausgrabungen der Jahre 1977-1988*. - Ergänzungshefte zu den Jahreshften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien 7.

ALMGREN, O. 1923, *Studien zur Nordeuropäische Fibelformen: der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*. - Mannus-Bibliothek 32.

BAKARIĆ, L., B. KRIŽ, M. ŠOUFLEK 2006, *Pretpovijesni jantar i staklo iz Prozora u Lici i Novog mesta u Dolenjskoj / Prehistoric amber and glass from Prozor in Lika and Novo mesto in Dolenjska*. - Zagreb.

BATOVIĆ, Š. 1983, Kasno brončano doba na istočnom Jadranskom primorju. - V / In: Benac (ur. / ed.) 1983, 271–373.

BAVEC, U. 2005, Brežice. - *Varstvo spomenikov. Poročila* 42 (2006), 14.

BAVEC, U., S. OLIĆ 2006, Brežice – arheološko najdišče mestno jedro. - *Varstvo spomenikov. Poročila* 43 (2007), 25–26.

BAVEC, U., S. OLIĆ 2008, Brežice – arheološko najdišče Sejmišče. - *Varstvo spomenikov. Poročila* 45 (2009), 33.

BEKIĆ, L. 2006, Stara ves kod Nedelišća (Čakovec). Višeslojno razvedeno naselje / Stara ves near Nedelišće (Čakovec). *Dispersed Multilayer Settlement*. - V /

- In: L. Bekić, *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina. Arheološka istraživanja na autocesti Zagreb – Goričan i njezinim prilaznim cestama / Rescue archaeology in the Varaždin environs. Archaeological research on the Zagreb Goričan highway and its access roads*, 251, Zagreb.
- BELARDELLI, C., C. GIARDINO, A. MALIZIA 1990, *L'Europa a sud e a nord delle Alpi alle soglie della svolta protourbana. Necropoli della tarda età dei Campi di Urne dell'area circumalpina centro-orientale*. – Treviso.
- BENAC, A. (ur. / ed.) 1983, *Praistorija jugoslavenskih zemalja 4. Bronzano doba*. – Sarajevo.
- BITENC, P., T. KNIFIC 2001, *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*. – Ljubljana.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2014, *Na razmeđu svetova za prijelaza milenija. Kasno brončano doba na Kvarneru / At the crossroads of worlds at the turn of the millennium. The Late Bronze Age in the Kvarner region*. – Katalogi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu 11.
- BREŠČAK, D. 1990, Rigonce. – *Varstvo spomenikov* 32, 185.
- CIGLENEČKI, S., M. STRMČNIK GULIČ 2002, Sledovi zgodnje slovanske poselitve južno od Maribora / Spuren frühslawischer Besiedlung südlich von Maribor. – V / In: Guštin (ur. / ed.) 2002, 67–75.
- ČERČE, P., I. ŠINKOVEC 1995, Katalog depojev pozne bronzane dobe / Catalogue of Hoards of the Urnfield Culture. – V / In: B. Teržan (ur. / ed.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronzane dobe na Slovenskem / Hoards and individual metal finds from the eneolithic and bronze ages in Slovenia 1*. – Katalogi in monografije 29, 129–232.
- ČOVIĆ, B. 1965, Novi nalazi sa nekropole "Gradac" u Sokocu i neka pitanja glasinaičke hronologije (Neue Befunde an der Nekropole "Geradac" in Sokolac und einige Fragen über die Chronologie von Glasinac). – *Člani i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne* 6, 57–82.
- ČOVIĆ, B. 1983, Glasinaička kulturna grupa. – V / In: Benac (ur. / ed.) 1983, 413–432.
- DRECHSLER-BIŽIĆ, R. 1983, Srednje brončano doba u Lici i Bosni. – V / In: Benac (ur. / ed.) 1983, 242–270.
- DULAR, J. 1978, Poskus kronološke razdelitve dobovskega žarnega grobišča (Versuch einer Einteilung des Urnenfeldes in Dobova). – *Arheološki vestnik* 29, 36–45.
- EICHERT, S. 2010, *Die Frühmittelalterlichen Grabfunde Kärntens. Die materielle Kultur Karantaniens anhand der Grabfunde vom Ende der Spätantike bis ins 11. Jahrhundert*. – Aus Forschung und Kunst 37.
- FRMSL III = P. KOS, A. ŠEMROV 1995, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien III*. – Berlin.
- GABROVEC, S. 1975, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji (Der Beginn der Hallstattzeit in Slowenien). – *Arheološki vestnik* 24, 338–385.
- GABROVEC, S. 1983, Kasno brončano doba (Kultura polja sa žarama). – V / In: Benac (ur. / ed.) 1983, 52–96.
- GARAŠANIN, M. 1983, Razvijeno bronzano doba i prelazni period (gvozdeno doba I) Makedonije. – V / In: Benac (ur. / ed.) 1983, 786–798.
- GARBSCH, J. 1965, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*. – Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11, Veröffentlichungen der Kommission zur Archäologischen Erforschung des Spätromischen Raetien der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 5.
- GARBSCH, J. 1985, Die norisch-pannonische Tracht. – V / In: H. Temporini, W. Haase (ur. / eds.) *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II, Principat*, 12. Band, 3. Teilband, 546–576, Berlin, New York.
- GROSMAN, D. 1996, Antično Posavje. Uporaba nedestruktivnih arheoloških metod (Roman Posavje). – V / In: M. Guštin, P. Novaković, D. Grosman, B. Mušič, M. Lubšina Tušek, *Rimsko podeželje / Roman countryside, Razprave Filozofske fakultete*, 43–82.
- GUGL, C. 2008, Le "kräftig profilierten Fibeln" dal Friuli uno Sguardo di insieme. – V / In: M. Buora, S. Seidel (ur. / eds.), *Fibule antiche del Friuli*, Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici musei di Udine 9, 33–41.
- GUIRAUD, H. 1989, Bagues et anneaux à l'époque romaine en Gaule. – *Gallia* 46, 173–211.
- GUŠTIN, M. 1976, Poročilo o izkopu kulturnih slojev v Levakovi jami (Bericht über die Ausgrabung der Kulturschichten in der Höhle Levakova jama). – *Arheološki vestnik* 27, 260–282.
- GUŠTIN, M. 1977, Dobova. – *Varstvo spomenikov* 21, 206–208.
- GUŠTIN, M. 1982a, Dobova. – *Varstvo spomenikov* 24, 190–191.
- GUŠTIN, M. 1982b, Mihalovec. – *Varstvo spomenikov* 24, 174.
- GUŠTIN, M. 1985, Antične najdbe iz Posavja. Poročilo o izkopavanjih v letih 1974–1982 (Römerzeitliche Funde aus Posavje). – *Arheološki vestnik* 36, 147–162.
- GUŠTIN, M. 1990, Dobova. Brežice. – V / In: *Arheološka najdišča Dolenjske*, Arheo, 17–20.
- GUŠTIN, M. (ur. / ed.) 2002, *Zgodnji Slovani. Zgodnje-srednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp / Die frühen Slawen. Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*. – Ljubljana.
- GUŠTIN, M. 2015, Roman camps following the route to Segestica and the western Balkans / Rimski vojaški tabori v smeri proti Segestiki in zahodnemu delu Balkanskega polotoka. – V / In: J. Istenič, B. Laharnar, J. Horvat (ur. / ed.), *Evidence of the Roman army in Slovenia / Sledovi rimske vojske na Slovenskem*, Katalogi in monografije 41, 221–233.
- GUŠTIN, M., G. TIEFENGRABER 2002, Oblike in kronologija zgodnesrednjeveške lončenine na Novi tabli pri Murski Soboti / Formen und Chronologie frühmittelalterlicher Keramik in Nova tabla bei Murska Sobota. – V / In: Guštin (ur. / ed.) 2002, 46–62.
- HÖCK, A. 2013, Zu den Ringfibeln mit seitlich aufgerollten Enden. – V / In: G. Grabherr, B. Krainrath, T. Schierl (ur. / eds.), *Verwandte in der Fremde? Fibeln und Bestandteile der Bekleidung als Mittel zur Rekonstruktion von interregionalem Austausch und zur Abgrenzung von Gruppen vom Ausgreifen Roms während des 1. Punischen Krieges bis zum Ende des Weströmischen Reiches. Akten des Internationalen Kolloquiums, Innsbruck 27. bis 29. April 2011*, Ikarus. Innsbrucker klassisch-archäologische Universitätsschriften 8, 333–399.
- JOBST, W. 1975, *Die Römische Fibeln aus Lauriacum*. – Forschungen in Lauriacum 10.
- JOVANOVIĆ, A. 1978, *Nakit u rimskoj Dardaniji (Jewelry in the Roman Dardania)*. – Dissertationes et monographiae 21.

- KARAVANIĆ, S. 2010, Sljepoočničarke i struktura grobnih priloga na groblju u Velikoj Gorici. – *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 27, 83–94.
- KASTELIC, J. 1960, *Slovanska nekropola na Bledu. Poročilo o izkopavanjih leta 1949 in 1951.* – Dela 1. razreda SAZU 13. Sekcija za arheologijo 9.
- KNEZ, T. 1967, Staroslovanske najdbe na Dolenjskem in v Beli krajini (Frühslawische Funde aus Dolenjsko (Unterkrain) und Bela krajina (Weisskrain)). – *Arheološki vestnik* 18, 389–396.
- KNEZ, T. 1968, Oblike antičnih grobov na Dolenjskem (Antike Grabformen in Dolenjsko (Unterkrain)). – *Arheološki vestnik* 19, 221–238.
- KNEZ, T. 1992, *Novo mesto 2. Keltsko-rimsko grobišče Beletov vrt / Keltisch-römisches Gräberfeld Beletov vrt.* – Carniola archaeologica 2.
- KNIFIC, T. 2002, Lončenina v zgodnjerednjeveških grobovih na Slovenskem. – V / In: Guštin (ur. / ed.) 2002, 115–128.
- KNIFIC, T., Ž. ŠMIT 2018, Zgodnjerednjeveško steklo na Slovenskem. Študij sestave in jagode iz halofitskega stekla / Early Medieval glass in Slovenia. Analytical study and beads of plant-ash glass. – *Arheološki vestnik* 69, 369–436.
- KOROŠEC, J. 1954, Staroslovanski grobovi na Selah pri Dobovi (Altslawische Gräber in Sela bei Dobova). – *Arheološki vestnik* 5, 167–170.
- KOROŠEC, P. 1979, *Zgodnjerednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov (Archäologisches Bild der Karantanschen Slawen im frühen Mittelalter).* – Dela 1. razreda SAZU 22.
- KOROŠEC, P. 1999, *Nekropola na ptujskem gradu. Turnirski prostor / Das Gräberfeld an dem Schloßberg von Ptuj. Turnierplatz.* – Ptuj.
- KRAJŠEK, J., P. STERGAR 2008, Keramika z rimskega svetiščnega območja v Podkraju pri Hrastniku (The pottery material from the Roman sanctuary area at Podkraj near Hrastnik). – *Arheološki vestnik* 59, 245–277.
- KRIŽ, B. 2003, *Draga pri Beli cerkvi. Antična nekropola. Katalog razstave (Stoletja ob cesti) / Draga near Bela cerkev. Roman cemetery. Exhibition catalogue (Centuries by the road-side).* – Novo mesto.
- KRIŽ, B. 2004, Prazgodovinsko steklo Slovenije (Prehistoric glass from Dolenjska). – V / In: I. Lazar (ur. / ed.) *Drobci antičnega stekla*, Annales Mediterranea, 11–17.
- KRIŽ, B., M. GUŠTIN 2015, Prehistoric Glass from Novo mesto / Slovenia. – V / In: I. Lazar (ur. / ed.), *Annales du 19e Congrès de l'Association internationale pour l'histoire du verre, Piran 2012*, 48–54, Koper.
- KRIŽ, B., P. TURK 2003, *Steklo in jantar Novega mesta. Katalog arheološke razstave.* – Novo mesto, Ljubljana.
- LAZAR, E. 2008, Nedelica – zgodnjerednjeveško selišče (Nedelica – frühmittelalterliche Siedlung). – V / In: M. Guštin (ur. / ed.), *Srednji vek. Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino / Mittelalter. Archäologische Forschungen zwischen der Adria und der Pannonischen Tiefebene*, 75–78, Ljubljana.
- LAZAR, I. 2004, Odsevi davnine. Antično steklo v Sloveniji / Spiegelungen der Vorzeit. Antikes Glas in Slowenien. – V / In: I. Lazar (ur. / ed.), *Rimljani. Steklo, glina, kamen. Katalog razstave / Die Römer. Glas, Ton, Stein. Ausstellungskatalog*, 11–81, Celje, Maribor, Ptuj.
- LINDSAY, H. 2000, Death-pollution and funerals in the city of Rome. – V / In: M. V. Hope, E. Marshall (ur. / eds.), *Death and Disease in the Ancient City*, 152–173, London.
- LOŽNJAK DIZDAR et al. 2018 = D. Ložnjak Dizdar, S. Filipović, P. Rajić Šikanjić, S. Radović, S. Forenbaher 2018, *Pogrebni običaji i društvo kasnog brončanog doba na jugu Karpatske kotline. Groblje Slatina, 11. st. pr. Kr. / Late Bronze Age Mortuary Practices and Societies in the Southern Carpathian Basin. Slatina Cemetery, 11th Century BC*, Monografije Instituta za arheologiju 13.
- MACHÁČEK, J. 2002, Nove nálezy nejstarší zdošené časné slovanské keramiky na Moravě / Die neuen Funde der ältesten verzierten frühslawischen Keramik in Mähren. – V / In: Guštin (ur. / ed.) 2002, 179–183.
- MARTIN, M. 1991, *Das spätrömisch-frühmittelalterliche Gräberfeld von Kaiseraugst, Kt. Aargau.* – Basler Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte 5.
- MASON, P. 1996, Dobova. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 37 (1998), 23.
- MASON, P. 2003, Obrežje MMP. – V / In: D. Prešeren (ur. / ed.), *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih, Dnevi evropske kulturne dediščine*, 202–203, Ljubljana.
- MASON, P. 2004, Obrežje – International Border Crossing. – V / In: D. Prešeren (ur. / ed.), *The earth beneath your feet. Archaeology on the motorways in Slovenia. Guide to sites*, The European heritage days series, 208–210, Ljubljana.
- MASON, P., A. TIRAN, I. PINTÉR 2009, Brežice – mestno jedro. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 46 (2010), 33–34.
- MIHOVILIĆ, K. 1972, Nekropola gradine iznad Limskega kanala (La necropoli del castelliere "Gradina" sovrastante il Canale di Leme). – *Histria Archeologica* 3/2, 5–67.
- MIHOVILIĆ, K. 2001, *Nezakcij. Prapovijesni nalazi 1900. – 1953. / Nesactium. Prehistoric finds 1900 – 1953.* – Monografije i katalogi. Arheološki muzej Istre 11.
- MIHOVILIĆ, K. 2013, *Histri u Istri / Gli Istri in Istria / The Histri in Istria.* – Monografije i katalogi. Arheološki muzej Istre 23.
- MILOVANOVIĆ, B., A. RAIČKOVIĆ, S. REDŽIĆ 2006, Stilsko-tipološke odlike i poreklo formi naušnica rimskog perioda u Srbiji (Style-typological distinction and origin of Earrings from the Roman period in Serbia). – *Arheologija i prirodne nauke* 1, 61–80.
- MODRIJAN, Z., M. NOVŠAK 2015, Lonec z glajenim okrasom iz rimskodobnega vodnjaka v Dobovi / A pot with burnished decoration from a Roman period well near Dobova. – *Arheološki vestnik* 66, 23–45.
- OLIĆ, S., U. BAVEC 2007, Brežice – arheološko najdišče mestno jedro. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 44 (2008), 27.
- OŽD'ANI, O., P. UŠIAK, T. ZACHAR 2007, Další depot bronzových predmetov zo Zvolena-Balkánu. – V / In: *Doba popelnicových polí a doba halštatska / Die Urnenfelderzeit und die Hallstattzeit*, 167–176, Brno.
- PAHIČ, S. 1969, Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami / Antike und altslawische Gräber in Brezje ob Zreče. – *Razprave 1. razreda SAZU* 6, 215–308.
- PAVLIN, P., U. BAVEC 2017, Poznobronastodobno grobišče Žadovinek pri Krškem / The Late Bronze Age cemetery of Žadovinek near Krško, Slovenia. – *Arheološki vestnik* 68, 85–104.

- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1998, *Die Arm- und Bein-schmuck in Rumänien*. – *Prähistorische Bronzefunde* 10/4.
- PETRU, P. 1960–1961, Dobova. – *Varstvo spomenikov* 8, 239–240.
- PETRU, P. 1969, Rimski grobovi iz Dobove, Ribnice in Petrušnje vasi (Römische Gräber aus Dobova, Ribnica und Petrušnja vas). – *Razprave I. razreda SAZU* 6, 5–53.
- PETRU, S. 1961, Najdba zlatega nakita v Ribnici pri Jesenicah na Dolenjskem (The discovery of gold jewelry at Ribnica near Brežice). – *Dolenjski zbornik*, 223–229.
- PETRU S., P. PETRU 1978, *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*. *Katalog najdb*. – *Katalogi in monografije* 15.
- PICHLER, F. 1967, *Repertorium der steierischen Münzkunde. II. Die Münzen der römischen und byzantinischen Kaiser in der Steiermark*. – Graetz.
- PLESNIČAR-GEC, L. 1972, *Severno emonsko grobišče / The northern necropolis of Emona*. – *Katalogi in monografije* 8.
- PLESNIČAR-GEC, L. 1977, *Keramika emonskih nekropol (The pottery of Emona necropolises)*. – *Dissertationes et monographiae* 20.
- PLESTENJAK, A. 2016, Dobova. – *Varstvo spomenikov*. Poročila 50–51 (2013–2014), 46–47.
- PLESTENJAK et al. 2014 = A. Plestenjak, T. Verbič, P. Vojakovič, M. Novšak 2014, *Poročilo o arheoloških izkopavanjih na lokaciji OŠ Dobova*. – Poročilo / Report. Arhej [http://www.arhej.com/datoteke/Pdf/porocilo_dobova.pdf] (zadnji dostop / last access: Dec. 2020).
- PLETERSKI, A. 2010, *Zgodnjesrednjeveška naselbina na Blejski Pristavi. Tafonomija, predmeti in čas / Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled. Taphonomie, Fundgegenstände und zeitliche Einordnung*. – *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 19. DOI: https://doi.org/10.3986/9789612545666
- PLETERSKI, A., M. BELAK 2002, Grobovi s Puščave nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu. – *Arheološki vestnik* 53, 233–300.
- RIHA, E. 1979, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. – *Forschungen in Augst* 3.
- RIHA, E. 1990, *Der Römische Schmuck aus Augst in Kaiseraugst*. – *Forschungen in Augst* 10.
- SAGADIN, M. 2013, *Zgodnjesrednjeveški grobišči v Komendi in na Zgornjem Brniku (The early Medieval cemeteries of Komenda and Zgornji Brnik in the Gorenjska region)*. – *Arheološki vestnik* 64, 249–298.
- Sammlungen 1858 = Sammlungen des Vereines*. – *Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 8, 16–44.
- STARE, F. 1951, Ilirsko grobišče pri Dobovi (The Illyrian necropolis near Dobova). – *Arheološki vestnik* 2, 61–68.
- STARE, F. 1953, Ilirsko grobišče pri Dobovi. Izkopavanja leta 1952. – *Razprave I. razreda SAZU* 3, 109–177.
- STARE, F. 1954a, Topografsko raziskovanje v okolici Dobove (Topographic Researches in the Umgebung von Dobova). – *Arheološki vestnik* 5/1, 123–131.
- STARE, F. 1954b, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani (Illyrische Funde aus der Eisenzeit in Ljubljana)*. – *Dela I. razreda SAZU* 9.
- STARE, F. 1958–1959a, Dobova. – *Varstvo spomenikov* 7, 279.
- STARE, F. 1958–1959b, Dobova. – *Varstvo spomenikov* 7, 289.
- STARE, F. 1958–1959c, Dobova. – *Varstvo spomenikov* 7, 319.
- STARE, F. 1958–1959d, Dobova - Veliki Obrež. – *Varstvo spomenikov* 7, 287.
- STARE, F. 1958–1959e, Grob 108 iz Dobove (Grab 108 aus Dobova). – *Situla* 1, 81–110.
- STARE, F. 1960–1961a, Dobova pri Brežicah. – *Varstvo spomenikov* 8, 191–192.
- STARE, F. 1960–1961b, Dobova pri Brežicah. – *Varstvo spomenikov* 8, 225–226.
- STARE, F. 1961, Dobova. – *Arheološki pregled* 3, 47.
- STARE, F. 1975, *Dobova*. – Posavski muzej Brežice 2.
- STARE F., A. BENAC 1957, *Tombes plates à urne à Dobova en Slovenie et à Velika Gorica en Croatie*. – *Inventaria Archaeologica*. Jugoslavija 1.
- ŠKALER, S. 1960–1961a, Dobova pri Brežicah. – *Varstvo spomenikov* 8, 192.
- ŠKALER, S. 1960–1961b, Dobova pri Brežicah. – *Varstvo spomenikov* 8, 203–204.
- ŠKALER, S. 1960–1961c, Dobova - Brežice - Novo mesto. – *Varstvo spomenikov* 8, 226.
- ŠKALER, S. 1962–1964a, Dobova pri Brežicah. – *Varstvo spomenikov* 9, 138.
- ŠKALER, S. 1962–1964b, Dobova pri Brežicah. – *Varstvo spomenikov* 9, 190.
- ŠKALER, S. 1962–1964c, Dobova pri Brežicah. – *Varstvo spomenikov* 9, 191–192.
- ŠKALER, S. 1965a, Dobova. – *Varstvo spomenikov* 10, 193.
- ŠKALER, S. 1965b, Dobova. – *Varstvo spomenikov* 10, 198.
- ŠKALER, S. 1968–1969, Vel. Obrež pri Dobovi. – *Varstvo spomenikov* 13–14, 171.
- ŠKALER, S. 1974–1975, Dobova pri Brežicah. – *Varstvo spomenikov* 17–19, 124–125.
- ŠRIBAR, V. 1961, Staroslovensko grobišče v Črnomlju. – *Situla* 4, 81–89.
- TAKÁCS, M. 2002, A Lébény Kaszás-dombi 373-as objektum kerámiaja / Die Keramik des Siedlungsobjektes Nr. 373 von Lébény - Kaszás-domb. – *V / In: Guštin (ur. / ed.)* 2002, 170–178.
- TARBAY, J. G. 2017, The Late Bronze Age Hoard from Oltárc-Márki Hill. Analysis of prehistoric manipulations, selective fragmentation and non-ritual violence. – *Zalai Múzeum* 23, 73–137.
- TERŽAN, B. 1995, Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien. – *V / In: Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Monographien. Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz* 35, 323–372.
- TERŽAN, B. 1999, An outline of the Urnfield culture period in Slovenia / Oris obdobja kulture žarnih grobišč na Slovenskem. – *Arheološki vestnik* 50, 97–143.
- TOMIČIĆ, Ž. 2002, *Keramika iz (ponekih) ranosrednjovjekovnih grobalja kontinentalnog dijela Hrvatske / Keramik aus ausgewählten frühmittelalterlichen Gräberfeldern im kontinentalen Kroatien*. – *V / In: Guštin (ur. / ed.)* 2002, 129–141.
- TOYNBEE, J. M. C. 1971, *Death and Burial in the Roman World*. – Baltimore, London.
- TURK, P. 1996, *Datacija poznobronastodobnih depojev / The dating of Late Bronze Age hoards*. – *V / In: B. Teržan (ur. / ed.), Depojke in posamezne kovinske najdbe bakrene bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and individual metal finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia* 2, *Katalogi in monografije* 30, 89–123.
- TURK, P. 2005, *Dobova - Humek. Antično in zgodnjesrednjeveško grobišče*. – *Diplomsko delo / BA Thesis*,

Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana (neobjavljeno / unpublished).
 TUŠEK, I. 2002, Poznoantična in zgodnesrednjeveška lončenina z najdišča Pod Kotom – cesta / Spätantike und frühmittelalterliche Keramik vom Fundort Pod Kotom – cesta. – V / In: Guštin (ur. / ed.) 2002, 36–45.
 VALIČ, A. 1960–1961, Smokuč na Gorenjskem. – *Varstvo spomenikov* 8, 257.

VUKELIČ, V., M. STUPARIČ 2017, Rimski pogrebni običaji (Roman funerary practices). – *Povijest u nastavi* 15/1, 5–42.

ŽBONA-TRKMAN, B., A. BAVDEK 1995–1996, Depojski najdbi s Kanalskega Vrha / The Hoards from Kanalski Vrh. – V / In: B. Teržan (ur. / ed.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and individual metal finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia* 1–2, Katalogi in monografije 29–30, 31–71.

Cemeteries at Humek in Dobova (Slovenia)

Translation

Dobova is located in the Posavje region, in the area of the natural passage of Brežiška vrata, a strategic crossroads between the pre-Alpine area and Pannonian Plain (*Fig. 1*).

At the beginning of May 1981, while digging the building pit for the house of Anton Humek on plot No. 130/1 k. o. Mihalovec,¹ graves were found (*Fig. 2*). The then curator of Posavski Muzej in Brežice Mitja Guštin heard about the event, and the daughter of the owner also gave him a pot decorated with a wavy line (*Pl. 1: 1*) and human bones. The subsequent anthropological analysis of these bones revealed that three graves had been destroyed (Gr. 1–3; *Fig. 3*); the fourth grave (Gr. 4; *Fig. 3*) was excavated by Mitja Guštin and Jože Lorber on May 7, 1981. Further excavations, which lasted from July 31 to August 25 of the same year, revealed another 28 Roman and Early Medieval inhumation and cremation graves (Gr. 5–31; *Fig. 3*). The excavations were completed by excavations in the orchard on the adjoining, south-lying parcel no. 132/2 k. o. Mihalovec (*Fig. 2*), where another inhumation grave (Gr. 32) was discovered (*Fig. 3*). According to local people, several destroyed cremation graves were also found while tree pits were being dug. One cremation burial (Gr. 33; *Fig. 3*) was discovered later, on October 10, 1981, during excavations in the south-western part of the east-lying plot no. 131/2 k. o. Mihalovec (*Fig. 2*).²

The first information about the cemetery was soon published;³ it was also presented in the

bachelor's thesis of Petra Turk.⁴ Other publications published it partially⁵ or only in the context of broader reviews.⁶

LATE BRONZE AGE GRAVE

Cremation Grave 33 was discovered during excavations in the south-western part of parcel no. 131/2 k. o. Mihalovec (*Fig. 2*). Its microposition was not recorded (*Fig. 3*).

A clay urn with grave goods was placed in a simple, oval grave pit of 60 × 70 cm (*Fig. 4*). Some of the ashes were placed in the urn, and some were strewn over the floor of the grave pit. The top of the grave pit was 45 cm below the surface and the bottom 90 cm below the surface. Due to the insufficient size of the fragments of burnt bone remains, no anthropological analysis could be carried out, but according to the grave goods, it is a female grave.

Grave goods

All objects from the grave were broken or damaged. The costume of the deceased consisted of two ribbed, hair ring bands with a constricted middle part (*Pl. 8: 8–12*), at least five necklaces with spirally twisted ends, one of which has a

¹ Today inn Humek, Ulica bratov Gerjovičev 32 Street.

² Guštin 1982a.

³ Guštin 1982a.

⁴ Turk 2005.

⁵ Teržan 1995, *Fig. 27*; Bitenc, Knific 2001, *Cat. No. 283*; Knific 2002, 123.

⁶ Guštin 1985, 148; Guštin 1990; Grosman 1996, 64–65.

rhombic cross-section (*Pl. 9: 22-26*) and the rest have a round cross-section. (*Pl. 9: 1-21*), two ribbed, band or tubular armlets (*Pl. 8: 6,7*), two band bracelets (*Pl. 8: 17-19*) and two spherical buttons (*Pl. 8: 14,15*).

Dating

The closest comparison for the grave can be found at the nearby cemetery Na Gomilicah in Dobova, where the Grave 289 contained necklaces with twisted ends of round and rhombic cross-section and rings embedded in a series of figures of eight attached to the body of the necklace with rhombic cross-section. Other grave goods include ribbed, hair ring bands with a constricted middle part and spherical buttons.⁷ In contrast to the necklaces from Gr. 33, the necklaces with a round cross-section from Gr. 289 at Na Gomilicah cemetery are unornamented. In this grave, the objects also were mostly broken or damaged.

The same decoration of the herringbone pattern as on the necklaces from Grave 33 at Humek (*Figs. 5: 3a,8a,11a,18a; Pl. 9: 3,6-9,11,12,18*) was also found on the two fragments of necklace(s) with a round cross-section in Grave 3 from the cemetery in the courtyard of Slovenian Academy of Sciences and Arts in Ljubljana, dated by Stane Gabrovec in phase Ljubljana Ia.⁸ The decoration was made in the same technique: it was cut in metal. They also have a spherical button in common.⁹

An excellent comparison for a set of necklaces can be found in the first hoard from Kanalski Vrh (*Fig. 6*).¹⁰ Among the jewellery from this hoard, there are six necklaces made of bronze wire with a round cross-section¹¹ and one with a rhombic cross-section, to which rings hanging from a thin wire formed into a series of successive figures of eight are attached, just like in Grave 289 from Dobova. All the necklaces have relatively large, flattened, spiral-shaped ends and are decorated. In all those with a round cross-section, the decoration has the herringbone pattern, which was made in the same technique as the necklaces from Grave 33 at Humek and Grave 3 from Ljubljana-Dvorišče

SAZU, and bundles of transverse incisions, which are denser than on the necklace fragments on *Fig. 5: 18* and *Pl. 9: 18*. The necklaces are of different sizes and form a kit. In addition to these, there is also a spherical button in the hoard.¹² The hoard was placed in the third horizon by Peter Turk, i.e., in the period Ha B1-Ha B2 or about in the 10th century BC¹³

Similar necklaces can be found in the Oltárc-Márki hegyről hoard in Vas County, Hungary. Six of them are made of bronze wire of different thickness (4-8 mm) and have relatively large flattened spiral ends, five of them are decorated, and four have a herringbone pattern motif.¹⁴ In addition, there are two necklaces with flattened, spirally twisted ends in the hoard, one is thickened in the central part, and the other is pseudo-twisted.¹⁵ The hoard contains objects from the period Ha A1 to Ha B1.¹⁶

Both depots have a common category of objects, including ornamental plates¹⁷ and rings with a visible casting point.¹⁸

The decoration of the cut herringbone pattern and transverse incised lines is also on two necklaces with hooked ends from the new, partially preserved depot from Zvolen in Slovakia. The preserved part of the depot consists of five necklaces and two axes. It is dated to Ha B1.¹⁹

In contrast to necklaces from graves, the specimens from the hoards are completely preserved or only slightly damaged.

At the Na Gomilicah cemetery in Dobova fragments of smooth, unadorned necklaces with round cross-sections and spirally twisted ends were also present in Graves H and 305.²⁰ Graves 289 and H also have rings,²¹ bracelets made in the pierced technique,²² spherical buttons,²³ saltaleons,²⁴ and pendants²⁵ in common. Of the objects listed, in

¹² Žbona-Trkman, Bavdek 1995-1996, 35, Pl. 99: 21; 165: 1.

¹³ Turk 1996, 113.

¹⁴ Tarbay 2017, 76, Fig. 9: 16 to 11: 20; 12: 23.

¹⁵ Tarbay 2017, 76, Fig. 12: 21,22.

¹⁶ Tarbay 2017, 89, 90.

¹⁷ Žbona-Trkman, Bavdek 1995-1996, 61, Pl. 96: 5-9; 164: 1-5; Tarbay 2017, 78, 88, Fig. 17: 50,51.

¹⁸ Žbona-Trkman, Bavdek 1995-1996, Pl. 103: 59 to 107: 120; 166: 32-37; 167; Tarbay 2017, 78, Fig. 14: 42.

¹⁹ Ožďáni, Ušiak, Zachar 2007, Fig. 4: 1,2.

²⁰ Stare 1975, Pl. 3: 1-10; 44: 2-12.

²¹ Stare 1975, Pl. 41: 4; Pl. 3: 3.

²² Stare 1975, Pl. 40: 15-18; Pl. 3: 8.

²³ Stare 1975, Pl. 41: 12; Pl. 3: 10.

²⁴ Stare 1975, Pl. 41: 2; Pl. 3: 5.

²⁵ Stare 1975, Pl. 40: 8-14; Pl. 3: 6.

⁷ Stare 1975, Pl. 40: 7; 41: 4,5,12.

⁸ Gabrovec 1975, 342-343; Table 1.

⁹ Stare 1954b, 21-22, Pl. 7: 5,6,8.

¹⁰ Žbona-Trkman, Bavdek 1995-1996, 34, 35; Pl. 97: 10 to Pl. 99: 17; 163: 1-9.

¹¹ Thickness of the wire: 4-5 mm.

Grave 305 spherical buttons are found.²⁶ These are also present in Graves G, 6, 123 and 226.²⁷ The Gr. G, H, 6 and 305 are classified in the second phase according to the chronological classification proposed for this cemetery by a group of Italian archaeologists in 1990.²⁸

The first attempt of a chronological division of the Dobova cemetery was made in 1978 by Janez Dular who divided the graves into four rather well-separated combination groups and matched them with four time horizons (Dobova I-IV = Ha A1-Ha B2).²⁹ Since his first group mainly comprises graves with characteristic female grave goods, while the second group includes male burials, he wondered whether he had succeeded in dissecting graves in the earlier part of Urnfield Culture Period (Ha A) by gender only, or whether the first group included the earlier and the second group the later burials.

Like Dular, a group of Italian archaeologists have extracted four series or phases and named them Dobova I-IV. According to the number of types, the second phase is best represented and contains the most of metal objects from Grave 289. The authors of the research defined the material of the second phase to Ha B1. The earlier material, the material of Phase I, comes from three graves and is hypothetically classified to Ha A2. The material of the Phases III and IV is represented by ceramics, with the exception of a needle with a twisted head and a spectacle fibula with a figure-eight. It is classified to Ha B2 and Ha B3. Compared to Dular, who laid the foundation stone for the burial at Na Gomilicah cemetery in Ha A1, according to Italian archaeologists, it started in Ha A2 and lasted until the end of the Urnfield Culture Period.³⁰

Biba Teržan also expressed doubts about the beginning of the Na Gomilicah cemetery at the Ha A1. Based on trapezoidal anthropomorphic and lunar pendants and necklaces with rhombic cross-section and sets of necklaces, which are characteristic for the earlier part of Urnfield Culture Period, she placed the probable beginning of the cemetery in Ha A2 or the Ha A2/Ha B1 transition.³¹

The setting of Dular's second phase of the Na Gomilicah cemetery in Ha A2 was problematised by Peter Turk based on the finding that needles with an onion head and a thickened decorated neck have a much greater range than Ha A2.³²

At the Na Gomilicah cemetery, fragments of smooth necklaces with rhombic cross-section are also present in Graves 6, 36, 64, 284 and 305,³³ which are dated, with the exception of Gr. 284, to the second phase according to the Italian chronological division (Ha B1).³⁴ Teržan sees bronze necklaces with rhombic cross-sections as the forerunners of iron necklaces with such cross-section, which is a characteristic phenomenon at the beginning of Iron Age in the south-eastern Alps.³⁵

Ribbed, hair ring bands with a constricted middle are found at the Na Gomilicah cemetery in Graves 6, 180, 243, 250, 259, 266 and 283.³⁶ Grave 6 is dated according to the Italian chronological division of the cemetery in the second phase, Graves 250 and 283 in the third (Ha B2),³⁷ while in Gr. 180, 259 and 266 this hair rings are the only grave good.

The fragments of ribbed armlets (*Pl. 8: 6,7*) belong to two specimens. Since only one original margin is preserved in each, it cannot be said with certainty whether the armlet was narrower, banded or wider, tubular. Bracelets (some also call them 'cuffs') are widely spread from the Black Sea to the eastern Adriatic coast. In Romania, the earliest ribbed armlet comes from a Middle Bronze Age grave; otherwise, they are characteristic of graves and hoards of phase Ha A1.³⁸ On Glasinac, they are present in the graves of the IIB and III Phases.³⁹ On the eastern Adriatic coast, they can be found in Late Bronze Age graves at the Dalmatians⁴⁰ and Liburnians⁴¹ and in the graves of the first phase of Iron Age at the Istrians.⁴² They are also found

²⁶ Stare 1975, Pl. 44: 4,5.

²⁷ Stare 1975, Pl. 2: 6a-d,7; 5: 7; 21: 1; 31: 5.

²⁸ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 193-195.

²⁹ Dular 1978.

³⁰ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 194, Fig. 78.

³¹ Teržan 1995, 338-339; Teržan 1999, 138.

³² Turk 1996, 119-120.

³³ Stare 1975, Pl. 5: 8; 10: 9; 14: 5; 42: 11; 44: 8.

³⁴ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 194, Fig. 78.

³⁵ Teržan 1995, 339, Fn. 46.

³⁶ Stare 1975, Pl. 5: 6; 25: 8,9; 33: 7; 35: 4,5; 36: 9; 36: 11; 42: 8.

³⁷ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 194, Fig. 78.

³⁸ Petrescu-Dimbovița 1998, 183, Pl. 158: 2262 to 160: 2319.

³⁹ Drechsler-Bižić 1983, 263, Pl. 39: 3; Čović 1965, 64, Fig. 2; Pl. 2: 2; Čović 1983, 424, Fig. 28: 10; Pl. 62: 7.

⁴⁰ Batović 1983, 339 f, Fig. 21: 11; Pl. 48: 17,18.

⁴¹ Batović 1983, 311, Fig. 20: 16; Pl. 44: 13-15; Blečić Kavur 2014, 82, Fig. 19: 2,3,9; 46.

⁴² Mihovilić 1972, 46, Pl. 8: 5-7; 13: 5; Mihovilić 2001, 56 f; Mihovilić 2013, 134, Fig. 75.

in Macedonia, where they are an element of the attire of the first phase of Iron Age.⁴³

The fragmented amphora (*Pl. 8: 2*) is decorated with a band of parallel grooves under the neck and with a series of triangles on the largest circumference, consisting of a herringbone pattern, similar to wire necklaces with a round cross-section and spiral ends. Similar in shape and size, the amphorae are present in Graves E, 7, 14 and 119⁴⁴ at the Na Gomilicah cemetery. They have a smooth surface, with the exception of the amphora from Grave 7, which is decorated under the neck with a belt of parallel grooves, like the example from Grave 33 at Humek. All the listed graves belong to the third phase according to the Italian chronological division (Ha B2).⁴⁵ Otherwise, the amphorae decorated with a belt of grooves are still in Graves 98, 237, 245, 280, 347, and 363.⁴⁶ Graves 245 and 280 are assigned to the Phase III, Gr. 237 and 363 to the Phase IV.⁴⁷ Earlier are amphorae decorated with a belt of grooves from the Slavonian cemetery Slatina. Similar amphora from Grave 33 at Humek can be found in Graves 4, 20, 25 and 38 in Slatina.⁴⁸ All four graves are dated to Ha A2, for Gr. 20 there is also a calibrated radiocarbon date of human bone available: 1σ 1100–1003 BC, 2σ 1127–931 BC,⁴⁹ which indicates that such amphorae were also used in Ha B1.

Clay spindle whorls (*Pl. 8: 4*) of different shapes have been added to Graves 1, 4, 6, 64, 202 and 348 at Na Gomilicah cemetery in Dobova.⁵⁰ In Graves 1, 4, and 64, one spindle whorl is added, in Gr. 6 and 348 two, and in Gr. 202 the spindle whorls are the only grave good. The biconical shaped spindle whorls are in Graves 6, 64, and 202. Graves 6 and 64 are dated to the second phase (Ha B1).⁵¹

An analysis of the grave goods in Grave 33 at Humek shows that it can be dated to the 10th century BC.

By analysing the compositions of the late Bronze Age graves from Dobova, Ruše and Pobrežje, Teržan determined that the funeral ritual and burial of the deceased were strictly determined.⁵² The form and content of the grave had a marking function, both

according to the sex of the buried person and his social position. She identified two levels of social differentiation in all three cemeteries. The basic level is reflected in the contents of the graves. A part of the graves contains ceramic vessels and bronze additions, a part only ceramic vessels, a part of the graves has no grave goods. The second level of differentiation can be seen mainly within the group of graves with metal grave goods. Ring ornaments, which appear in three different groups or sets (attires II–IV), characterise the female attire; the fourth group of grave goods in female graves is diverse (attire V).⁵³ The single grave at Humek with a spindle whorl, a small button and a large button, a ring, a hair ring, a bracelet and a necklace can be included in the 1st women's set or attire II in Dobova, whose characteristic object is a necklace. Of all 13 graves at the Na Gomilicah cemetery, they are classified according to their content in attire II; only Grave 289 contains several object categories. The categories that are missing in Gr. 33 are pendant, fibula, saltaleoni and glass bead, and there is a spindle whorl that is not in Gr. 289.

GRAVES FROM THE ROMAN PERIOD

The Roman period comprises 20 graves (Gr. 5–13, 16–20, 23, 26, 28–30), which are concentrated in the eastern part of the excavation area (*Fig. 3*).

There are both cremation (*Fig. 7*) and inhumation graves (*Fig. 8*).

Between four cremation graves, two variants of burial rite are conspicuous: with the ashes strewn across the floor of the grave pit (Gr. 10a) or with ashes partly placed in a ceramic urn and partly scattered on the floor of the grave pit (Gr. 13, 18, 30).

The inhumations are oriented in S–N direction with a slight deviation towards NW–SE. One exception is Grave 23, which is orientated in NW–SE direction. There are three variants of burial: a body placed in a grave pit (Gr. 5, 7, 8, 10–12, 14, 15, 17, 19, 20, 26, 28, 29), a body placed on a wooden board and then placed in a burial pit (Gr. 6, 16, 23) and a burial in a coffin (Gr. 9).

In the area of the present-day Dolenjska region, cremation has a prehistoric tradition,⁵⁴ while inhumation was established here in the 4th century

⁴³ Garašanin 1983, 792, *Pl.* 109: 9,10.

⁴⁴ Stare 1975, *Pl.* 2: 2; 4: 2; 7: 11; 20: 4.

⁴⁵ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 194, *Fig.* 78.

⁴⁶ Stare 1975, *Pl.* 17: 6; 32: 1; 34: 3; 42: 4; 50: 6; 51: 5.

⁴⁷ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 194, *Fig.* 78.

⁴⁸ Ložnjak Dizdar et al. 2018.

⁴⁹ Ložnjak Dizdar et al. 2018, 125.

⁵⁰ Stare 1975, *Pl.* 3: 13; 4: 6; 5: 10; 14: 1; 29: 11; 53: 3,4.

⁵¹ Belardelli, Giardino, Malizia 1990, 194, *Fig.* 78.

⁵² Teržan 1995, 339; Teržan 1999, 114.

⁵³ Teržan 1995, *Fig.* 12; 13; Teržan 1999, *Fig.* 10; 11.

⁵⁴ Knez 1968, 222, 224.

AD.⁵⁵ The same pots from the cremation Grave 18 (*Pl. 4: 8*) and from the inhumation of a child Grave 17 (*Pl. 3: 4*) indicate the possibility of the contemporaneity of cremation and inhumation rite between the 2nd and 3rd centuries AD.

Anthropological analyses of skeletal remains (*Fig. 9*) revealed the burials of adult and mature women in seven cases (Gr. 5, 7, 10, 11, 16, 19, 29), burials of juveniles, adults or mature males in four cases (Gr. 12, 20, 26 and 28) and burials of children aged about 6 months to 5 years in five cases (Gr. 6, 8, 9, 17, 23). Anthropological remains from the three cremated graves were not anthropologically identifiable (Gr. 10a, 13, 18). In one case (Gr. 30) it's a burial of an adult woman. The complete absence of the elderly (*senilis*) deviates from our expectations, so we can conclude that the population of the cemetery probably did not reach the age of 60 years.

Grave goods

Eight graves have grave goods in the form of costume or objects simply placed in the grave pit: three cremation (Gr. 13, 18, 30) and five inhumation graves (Gr. 6, 9, 10, 12, 17).

Seven graves, one cremation (Gr. 10a) and six inhumations (Gr. 5, 11, 12, 20, 26, 28), have Roman pottery in the backfill, perhaps in connection with libation rites and funeral feasts at the cemetery (*silicernium, cena novendialis*),⁵⁶ or they are simply the remains of destroyed graves.

Fibulae have been found in three graves: male, female and in one not anthropologically identifiable. In terms of their number, the cremation Grave 18, which contained five fibulae, stands out. The bronze fibula with an arch decorated with a ring with two prongs (*Pl. 4: 1*) can be classified in the group of Noric-Pannonian fibulae with wings,⁵⁷ more precisely in the type A 238 q according to Garbsch⁵⁸ from the first half of the 2nd century AD.⁵⁹ A long bronze fibula with a triangular pierced foot and two oval buttons on the bow (*Pl. 4: 2*) can be classified in the group of Noricum-Pannonian fibulae with two buttons:⁶⁰ in type A

236 f according to Garbsch,⁶¹ from the middle to the second half of the 1st century AD.⁶² According to the rule of wearing Noric-Pannonian fibulae in pairs,⁶³ we could conditionally also include a part of the bow and spring of a poorly preserved other fibula from same grave to this type of fibulae (*Pl. 4: 4*). A small fibula with high and short foot and a high bow with a button (*Pl. 4: 3*) can be classified in the group of strongly profiled fibulae (*kräftig profilierte Fibeln*).⁶⁴ In our case, it is a two-piece strongly profiled fibula of type 84, according to Almgren.⁶⁵ Jobst date fibulae of this type back to the second half of the 2nd and the beginning of the 3rd century AD,⁶⁶ but Gugl places their appearance in the first half of the 2nd century AD.⁶⁷ A part of the bow and spring of the poorly preserved other fibula from the mentioned grave could probably be included in this type of fibulae (*Pl. 4: 5*).

The cremation Grave 30 contained a fragment of a deformed object; perhaps, the foot and part of a fibula bow (*Pl. 7: 1*). Depending on the shape of the foot and the button at its end, it could be part of one of the variants of the Noricum-Pannonian fibulae with two buttons from the 1st and 2nd century AD.⁶⁸

The young man from Grave 12 wore a ring-shaped fibula with twisted ends (*Pl. 1: 5*). It is a long-lasting type of fibula,⁶⁹ which was part of the male⁷⁰ and probably at least sporadically also female attire⁷¹ from the 3rd and 4th century AD,⁷² perhaps also from the first half of the 5th century AD.⁷³

An iron ring with a soldered-on oval frontal extension with a missing gem from the same grave (*Pl. 1: 6*) differs slightly from the standard forms of Roman rings.⁷⁴ The best analogy can be found in the Augst cemetery, for which Martin dates such rings to the second half of the 4th century

⁵⁵ Knez 1968, 232.

⁵⁶ Toynbee 1971, 5; Lindsay 2000, 167.

⁵⁷ Almgren 1923, 108–109; *Pl. 11: 238*.

⁵⁸ Garbsch 1965, 49–77.

⁵⁹ Garbsch 1965, 69–70; Garbsch 1985, *Fig. 5*.

⁶⁰ Almgren 1923, 109, *Pl. 11: 236*.

⁶¹ Garbsch 1965, 26–49.

⁶² Garbsch 1965, 35–36; Garbsch 1985, *Fig. 4*.

⁶³ Almgren 1923, 109; Garbsch 1965, 77–79.

⁶⁴ Almgren 1923, 34–47.

⁶⁵ Almgren 1923, 39–44, *Pl. 4: 84*.

⁶⁶ Jobst 1975, 23, 40–41.

⁶⁷ Gugl 2008, 38.

⁶⁸ Garbsch 1965, 26–49.

⁶⁹ Irrespective of the similarity of form, they are not typological successors of so-called omega fibulae (Riha 1979, 208) as has been predicted in the past (Jobst 1975, 125).

⁷⁰ Riha 1979, 208–209.

⁷¹ Jobst 1975, 125.

⁷² Jobst 1975, 25, 125; Riha 1979, 205, 208–209.

⁷³ Höck 2013, 338, 352, *Fig. 4*.

⁷⁴ Guiraud 1989.

AD,⁷⁵ while Riha dates them much more widely, to Late Antiquity.⁷⁶

Perhaps a massive bronze ring with an oval cross-section from cremation Grave 18 (*Pl. 4: 6*) could also be counted among the rings. Round rings with different cross-sections were a relatively popular form of Roman jewellery. They were used between the second half of the 1st century BC and the first half of the 5th century AD.⁷⁷

Bronze band bracelets from the child Grave 17 (*Pl. 3: 2, 3*) are reused hair rings with a constricted middle part from the Urnfield Culture Period. The same jewellery was found in the late Bronze Age Grave 33 (*Pl. 8: 8–12*) and at the necropolis Na Gomilicah in Dobova.⁷⁸

Female Grave 10 contained a necklace of 60 biconical, disc-shaped and barrel-shaped glass beads of dark brown, brown-yellow, transparent to yellow, dark blue and dark green colour (*Pl. 2: 3*). Glass bead jewellery has an extremely long tradition, so it is difficult to define its time. Disc- and barrel-shaped beads of various colours were present in the Dolenjska region in the early Iron Age,⁷⁹ while biconical beads were introduced with the arrival of the Romans⁸⁰ or later, in the 4th century AD.⁸¹

Wire earrings with a pendant of brown drop-shape glass bead and three green prismatic glass beads from the same Grave 10 (*Pl. 2: 1,2*) are very similar to the glass beads from child Grave 17 (*Pl. 3: 5,6*). Riha connects drop-shaped glass beads with Late Antiquity;⁸² prismatic glass beads occur in the Dolenjska region as early as the early Iron Age.⁸³ Their use continued in the Roman period, as they were also discovered in Levakova jama near Šutna, where they were used in the period between the 1st and 4th centuries AD,⁸⁴ and in Ribnica, where they were used in the second half of the 3rd century AD.⁸⁵ Such earrings were a popular form of Roman jewellery and were accessible to

all population classes.⁸⁶ They are dated to the 4th century AD.⁸⁷

Cremation Grave 18 contained three iron nails of rectangular cross-section (*Pl. 4: 10–12*), which have possibly been parts of a wooden (?) object or structure.

The belly-shaped urn with slightly everted rim from Grave 18 (*Pl. 4: 7*) is similar to the pot from Grave 1 from Draga near Bela cerkev, dated to the 1st and 2nd century AD.⁸⁸

A bowl-shaped urn with a roller-stamped decoration from the Grave 13 (*Pl. 2: 9*) belongs to the group of so-called Pannonian slipped ware.⁸⁹ The shape of urn is similar of a bowl from Nevidunum,⁹⁰ and bowls from Carnuntum from the period between the 1st and the first half of the 3rd century AD.⁹¹ Due to the roller-stamped decoration, which prevailed in the early 3rd century AD,⁹² it can be dated to the 3rd century AD.

The plate from the cremation Grave 18 (*Pl. 4: 9*) with a simple, slightly inverted mouth belongs to the K1 type plates according to Krajšek and Stergar,⁹³ which were in use between the middle of the 1st⁹⁴ and at least the 3rd century AD.⁹⁵

Pots from the child inhumation Grave 17 (*Pl. 3: 4*) and the cremation Grave 18 (*Pl. 4: 8*) are similar to small pots from the cemetery Beletov vrt in Novo mesto.⁹⁶ They had the function of cups as part of a drinking service and were used in combination with pots with a cylindrical neck between the Claudian period and the middle of the 2nd century AD.⁹⁷ They are also similar to a pot from Draga near Bela Cerkev from the 1st and 2nd century AD.⁹⁸ As the coins in Grave 17 show, the period of use of such pots can also be extended to the 3rd century AD.

The presence of coins in male Grave 12 (*Pl. 1: 4*) and child Grave 17 (*Pl. 3: 1*) indicates the existence of a tradition of giving money to the deceased as

⁷⁵ Martin 1991, 21, Fig. 10: 25.

⁷⁶ Riha 1990, 29, Pl. 66: 2791.

⁷⁷ Guiraud 1989, Type 8, 196–197, 203.

⁷⁸ Stare 1975, Pl. 25: 8,9; 33: 7; 35: 4,5; 36: 9,11; 42: 8.

⁷⁹ Križ, Turk 2003, 72; Križ 2004, 13; Lazar I. 2004, 14.

⁸⁰ Riha 1990, 86.

⁸¹ Jovanović 1978, 44.

⁸² Riha 1990, 87.

⁸³ Križ, Turk 2003, 72; Križ 2004, 13; Bakarić, Križ, Šouflek 2006, 122; Križ, Guštin 2015, 50.

⁸⁴ Guštin 1976, Pl. 4: 2.

⁸⁵ Petru S. 1961, Fig. 2: 6; Petru P. 1969, 39, Pl. 20: 6; Lazar I. 2004, Fig. 35.

⁸⁶ Jovanović 1978, 35.

⁸⁷ Martin 1991, 22; Milovanović, Raičković, Redžić 2006, 62, Fig. 3: Ib1.

⁸⁸ Križ 2003, 1.6.

⁸⁹ So called *Pannonische Glanztonware*.

⁹⁰ Petru, Petru 1978, 40, Pl. 34: 3

⁹¹ Adler-Wölfl 2004, 92–94, Pl. 3: 50, 53.

⁹² Petru, Petru 1978, 40.

⁹³ Krajšek, Stergar 2008, Fig. 6.

⁹⁴ Plesničar-Gec 1972, Pl. 33: 2; Plesničar-Gec 1977, 55.

⁹⁵ Krajšek, Stergar 2008, 252.

⁹⁶ Knez 1992, Pl. 2: 9; 19: 11; 28: 1; 29: 7; 98; 99.

⁹⁷ Knez 1992, 88, Fig. 11.

⁹⁸ Križ 2003, 1.5.

payment for Charon during the transport across the Styx to the afterlife (i.e. *viaticum*).⁹⁹ The young man from Grave 12 probably received a coin of Constantine I in or on his mouth, and the child from Grave 17 held Gallienus' coin in his right hand.

Dating

The earliest well-dated Roman grave is a cremation Grave 18 with a Noric-Pannonian fibula with wings, an alleged pair of Noric-Pannonian fibulae with two buttons on the bow, an alleged pair of strongly profiled fibulae and a pot. It can be dated to the 2nd or early 3rd century AD.

The remaining cremation graves (Gr. 10a, 13 and 30) can be dated in the period between the 1st and 3rd century AD, according to the burial rite and taking into account the assumption of the transition to inhumation burial rite in the 4th century AD.¹⁰⁰ Based on the shape of the urn, Grave 13 could be dated more narrowly, perhaps to the 3rd century AD.

According to the coin of Gallienus (*terminus post quem* 260–268), the child Grave 17 from the second half of the 3rd century AD is the earliest inhumation grave, which contains grave goods. The female Grave 10 with earrings with a pendant of glass beads can be dated to the 4th century AD and the male Grave 12 with a ring-shaped fibula, a ring with an oval plate and a coin of Constantine I. (*terminus post quem* 334–335) in its second half.

Most of the remaining inhumation graves without grave goods (Gr. 5–9, 11, 16, 19, 20, 23, 26, 28, 29) could only be classified into Roman time due to their orientation in S–N direction with a slight deviation to SE–NW. The orientation of these graves differ from the orientation of the Early Medieval graves in W–E direction with a slight deviation to SW–NE. However, as identically oriented Early Medieval graves appear on Styrian Late Antique cemeteries,¹⁰¹ it is not necessary that all listed graves are Roman.

GRAVES FROM THE EARLY MIDDLE AGES

There are at least 11 inhumation graves from the early Middle Ages (at least one from the group of destroyed graves 1–3, Gr. 4, 21, 22, 24, 25, 27, 31, 32), which were mainly concentrated in the western part of the excavation area. The graves are oriented in a W–E direction with a slight deviation towards SW–NE (*Fig. 3*).

There are two types of burial rite: a body in a grave pit (Gr. 4, 22, 24, 25, 27, 31, 32) and a body in a grave pit surrounded by stones (Gr. 21; *Fig. 10*).

Anthropological analyses of the skeletal remains (*Fig. 11*) showed that the deceased in three cases were adult women (one in the group of destroyed Gr. 1–3, Gr. 25, 32), in four cases adult or mature men (one in the group of destroyed Gr. 1–3, Gr. 4, 24, 27?), in one youth (in the group of destroyed Gr. 1–3) and three children aged 3 to 6 years (Gr. 21, 22, 31).

Grave goods

Four graves (one in the group of destroyed Gr. 1–3, Gr. 21, 25, 27) have grave goods in the form of costume or objects placed simply in the grave pit. In the backfill of six graves (Gr. 21, 24, 25, 27, 31, 32), pieces of Roman pottery were found.

The female Grave 25 contained three bronze earrings – two earrings with hooks and a loop for closing and a tin pendant (*Pl. 5: 1,2*) and one earring with flat cut ends, which were wrapped with filigree wire in two places (*Pl. 5: 3*). Earrings with a hook and loop for closing and a hanging tin pendant have no direct parallels. They are similar to some finds in the Gorenjska area, such as the earring from Grave 2 from Smokuč dated to the second half of the 8th century AD or later,¹⁰² and the earrings from Grave 26/99 in Komenda dated to the end of the 7th and the first half of the 8th century AD or the second half of the 8th and the first half of the 9th century AD.¹⁰³ Analogies for an earring with straight cut ends and wrapped with filigree wire in two places can be found in Grave 255 from the necropolis at Bled Castle dated in the 7–8 century AD,¹⁰⁴ in a grave from Smokuč,

⁹⁹ Plinius, Ep. 1.22.8–10; Vukelić, Stuparić 2017, 11.

¹⁰⁰ Knez 1968, 232.

¹⁰¹ Pahič 1969, App. 1; Korošec P. 1999, Pl. 2 and App.; Pleterski, Belak 2002, Fig. 31.

¹⁰² Knific, Šmit 2018, 385, 386, Pl. 4: 4.

¹⁰³ Sagadin 2013, 259, 260, 265, Pl. 6: 1, 2 (Gr. 26/99).

¹⁰⁴ Kastelic 1960, 17, Fig. 19: 3; Korošec P. 1979, Pl. 7: 3a.

dated to the (early) Middle Ages,¹⁰⁵ and in the cemetery in Črnomelj in the Bela krajina region, where it is dated to the 8th century AD.¹⁰⁶

Knives from Grave 21 (*Pl.* 3: 8), 25 (*Pl.* 5: 4) and 27 (*Pl.* 5: 8) cannot be precisely dated. They had been placed in Roman graves,¹⁰⁷ this custom widespread in the 8th century AD and slowly expired in the 9th century AD. In the 10th century, they appeared in graves only exceptionally.¹⁰⁸

The pot from the group of destroyed Graves 1–3 (*Pl.* 1: 1) had no preserved rim, so it is difficult to identify it typochronologically. The decoration of two parallel lines and an intermediate wave at the transition from the shoulder to the neck was popular in the wider area of Pannonian Plain¹⁰⁹ and in Moravia¹¹⁰ between the 7th and 9th century AD.

The pot from female Grave 25 (*Pl.* 5: 5) belongs to the group of S4 pots after Pleterski and is dated between the second half of the 8th and 12th, perhaps even in the 13th century AD.¹¹¹

Dating

The only well-dated Early Medieval grave is the female Grave 25, which after earrings and a pot can be dated to the second half of the 8th century AD.

The grave goods in Graves 1–3, 21, and 27 are chronologically less indicative. They can only be dated roughly between the 7th and 9th century AD.

Based on the W–E orientation with a slight deviation to SW–NE, which differ from Roman graves (mentioned before), some graves without grave goods have also been dated to the Early Middle Ages (Gr. 4, 22, 24, 31, 32).

CONCLUSION

Grave 33 from Humek cemetery is located about 1 km SW from the cemetery Na Gomilicah (*Fig. 1*) and indicates the existence of another, third

cremation cemetery from the Late Bronze Age in Dobova and its surroundings. Since the 1950s, the cemetery Na Gomilicah with more than 400 graves¹¹² and the cemetery in the area of Sela near Dobova¹¹³ (*Fig. 1*) are known. In 1987 at the partially destroyed cemetery Žadovinek near Krško 25 graves were found.¹¹⁴ The cemetery in Velika Gorica¹¹⁵ is also closely connected with the Dobova group. During the construction of the motorway at the international border crossing Obrežje, a large bi-ritual cemetery with predominant cremated graves was explored.¹¹⁶ Next, a Dobova-type cemetery was discovered in 2014 west of Cerklje ob Krki near Kalce-Naklo, where four cremated graves were found.¹¹⁷ In contrast to a large number of cemeteries, the number of investigated settlements is relatively small. In the area of Dobova and its surroundings, Late Bronze Age settlement remains were only been found in the area of the Dobova primary school¹¹⁸ (*Fig. 1*) and in the city-centre of Brežice.¹¹⁹ Furthermore, prehistoric pottery was also discovered near the Dobova gas station,¹²⁰ about 100 meters west of the Humek cemetery (*Fig. 1*). In the surroundings of Brežice a late Bronze Age hoard, consisting of four tanged sickles was found.¹²¹ The large number of contemporaneous cemeteries in a relatively small area speaks for the relatively large population in the area of the Brežiška vrata passage, a strategically important transition from Carpathian Basin to Italy.¹²²

The cemetery area at Humek was also in use between the 2nd or early 3rd and 4th century AD. From this period, the graves mostly of adult women and small children have been found. They have maybe been inhabitants of a nearby hamlet whose remains has been identified about 50 meters east of the cemetery, where aerial photographs showed

¹⁰⁵ Valič 1960–1961, 257, *Pl.* 11: 3, 4.

¹⁰⁶ Šribar 1961, 86–89, *Fig.* 4:1; outside of the grave.

¹⁰⁷ Npr. Petru, Petru 1978, *Pl.* 19; 20: 1–4; Križ 2003, *Fig.* 7.8; 10.11; 14.8; 19.2; 20.7,8; 21.7–9.

¹⁰⁸ Eichert 2010, 135–137.

¹⁰⁹ Bekić 2006, *Pl.* 7:1; Ciglenečki, Strmčnik Gulič 2002, *Fig.* 5: 7; 8: 2; Guštin, Tiefengraber 2002, *Fig.* 9: 5; 10: 3,6; 12: 1; Takács 2002, *Fig.* 20; Tomičić 2002, *Fig.* 3; Tušek 2002, *Fig.* 1; 15; 22; 23; 31; Lazar E. 2008, *Fig.* 1–1–3.

¹¹⁰ Macháček 2002, *Fig.* 7.

¹¹¹ Pleterski 2010, 72, 132, 133.

¹¹² Stare 1951; 1953; 1958–1959a,b,c; 1958–1959e; 1961; 1960–1961a,b; 1975; Stare, Benac 1957; Škaler 1960–1961c; 1962–1964a; 1962–1964b; 1965a; perhaps also Škaler 1960–1961a.

¹¹³ Stare 1954a.

¹¹⁴ Pavlin, Bavec 2017.

¹¹⁵ Gabrovec 1983, 55; Teržan 1999, 111; Karavanič 2010.

¹¹⁶ Mason 2004.

¹¹⁷ Unpublished. Report: J. Vinder, *Poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah zaradi gradnje namakalnega sistema v Kalcah-Naklo*, 2014, 48. Kept by: ZVKDS OE Ljubljana.

¹¹⁸ Plestenjak et al. 2014; Plestenjak 2016.

¹¹⁹ Bavec, Olič 2006; Olič, Bavec 2007. Prehistoric pottery is further mentioned in: Bavec 2005; Mason, Tiran, Pintér 2009.

¹²⁰ Mason 1996.

¹²¹ Čerče, Šinkovec 1995, 134, 135, *Pl.* 40.

¹²² Pavlin, Bavec 2017, *Fig.* 3.

the existence of two settlement structures.¹²³ These remains fit perfectly into the Roman settlement pattern of Dobova and its surroundings. At that time, area of Dobova was part of the predominantly agricultural landscape on the left bank of Sava River, with villas *rusticas* and smaller hamlets in the area of Mihalovec,¹²⁴ Na Gomilicah,¹²⁵ Dobova primary school,¹²⁶ Rigonce,¹²⁷ Savnikova gramoznica,¹²⁸ Brežice,¹²⁹ perhaps also Loče near Dobova¹³⁰ and Veliki Obrež,¹³¹ and associated cemeteries in the area of Mihalovec,¹³² Na Gomilicah¹³³ and perhaps Rigonce¹³⁴ (Fig. 1). The presence of the Roman army is also indicated by the alleged Roman camps in the area of Sela near Dobova,¹³⁵ Cundrovec¹³⁶ and Brežice.¹³⁷ Roman bronze vessel and pottery were discovered in the area of the Dobova petrol station and its surroundings,¹³⁸ a bronze appliqué was found Na Gomilicah¹³⁹ and a bronze Noric-Pannonian fibula was found in the area of Veliki Obrež¹⁴⁰ (Fig. 1). There are also several Roman coins finds from the Brežice area.¹⁴¹

After a period of great migrations, the cemetery area at Humek was again in use in the second half of the 8th century AD. It was used until the first half of the 9th century AD, when the dead probably began to be buried in one of the nearby church cemeteries. Relatively little is known about the settlement pattern of Dobova and its surroundings at that time. Settlement remains were discovered only in the Brežice area,¹⁴² and cemeteries at Na Gomilicah¹⁴³ and in the area of Savnikova gramoznica¹⁴⁴ (Fig. 1).

¹²³ Grosman 1996, 64, 65.

¹²⁴ Guštin 1982b; Guštin 1985, 152; Grosman 1996, 63.

¹²⁵ Stare 1960-1961b, 225; Grosman 1996, 63, perhaps Guštin 1977.

¹²⁶ Modrijan, Novšak 2015.

¹²⁷ Breščak 1990; Grosman 1996, 58-63, Fig. 4-8.

¹²⁸ Grosman 1996, 63-65, Fig. 9; 10.

¹²⁹ Bavec, Olič 2008; Mason, Tiran, Pintér 2009.

¹³⁰ Grosman 1996, 65.

¹³¹ Grosman 1996, 65.

¹³² Guštin 1982b; Guštin 1985, 152, Fig. 7.

¹³³ Petru P. 1960-1961; Petru P. 1969, 8-20; Škaler 1960-1961b; 1962-1064c; 1965b; Grosman 1996, 63.

¹³⁴ Grosman 1996, 59, 63.

¹³⁵ Grosman 1996, 65, Fig. 14; Guštin 2015, 228, Fig. 8: 2.

¹³⁶ Grosman 1996, 65, Fig. 11; Guštin 2015, 227, 228,

Fig. 8: 1.

¹³⁷ Guštin 2015, 228, Fig. 9.

¹³⁸ Mason 1996.

¹³⁹ Škaler 1974-1975.

¹⁴⁰ Škaler 1968-1969.

¹⁴¹ *Sammlungen* 1858, 40; Pichler 1967, 242.

¹⁴² Mason, Tiran, Pintér 2009.

¹⁴³ Stare 1958-1959d; Knez 1967, 392 (like Veliki Obrež).

¹⁴⁴ Korošec 1954; Knez 1967, 392.

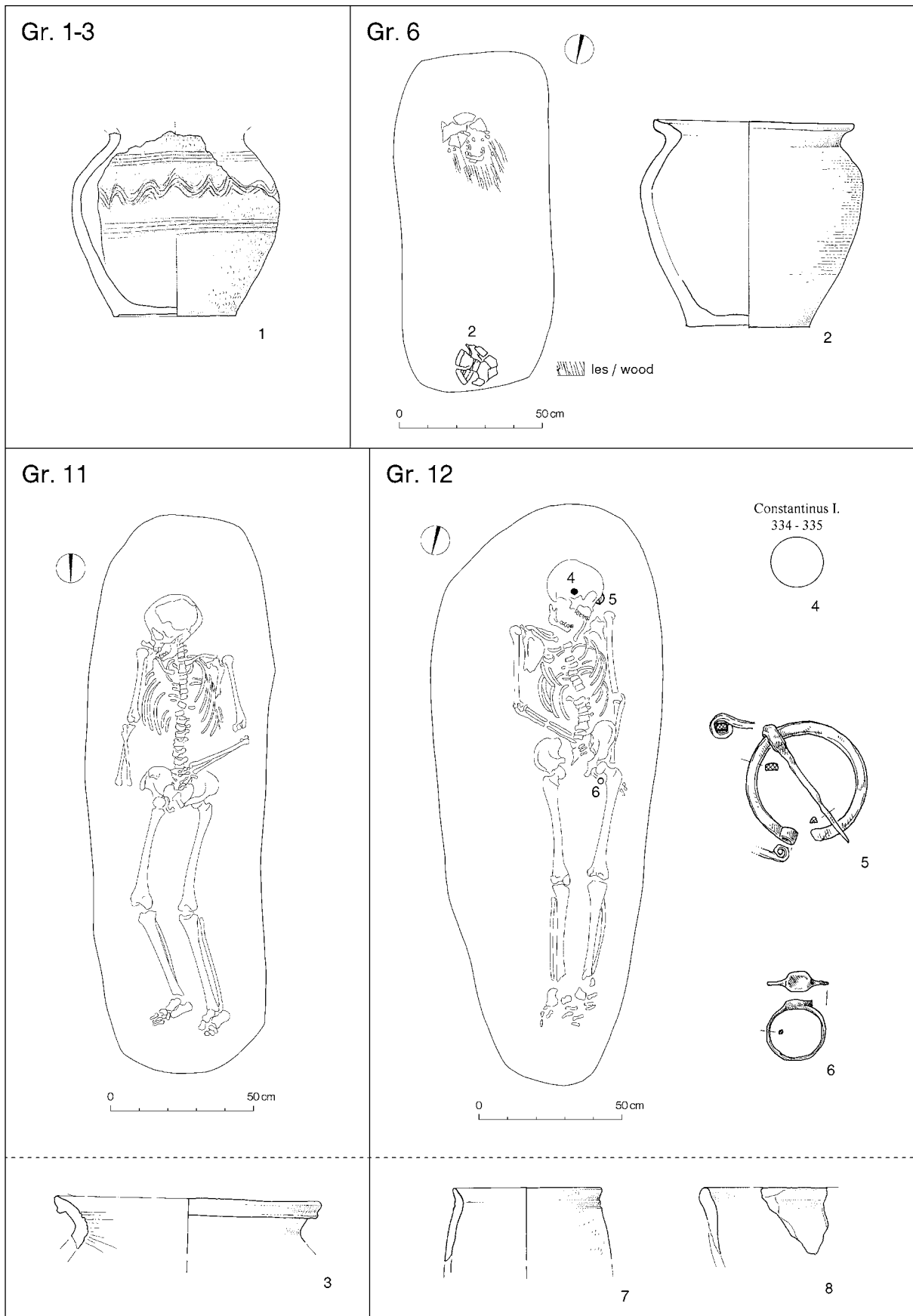
Tina Berden
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
tina.berden@zrc-sazu.si
<https://orcid.org/0000-0001-6538-738X>

Primož Pavlin
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
primoz.pavlin@zrc-sazu.si
<https://orcid.org/0000-0003-0739-5191>

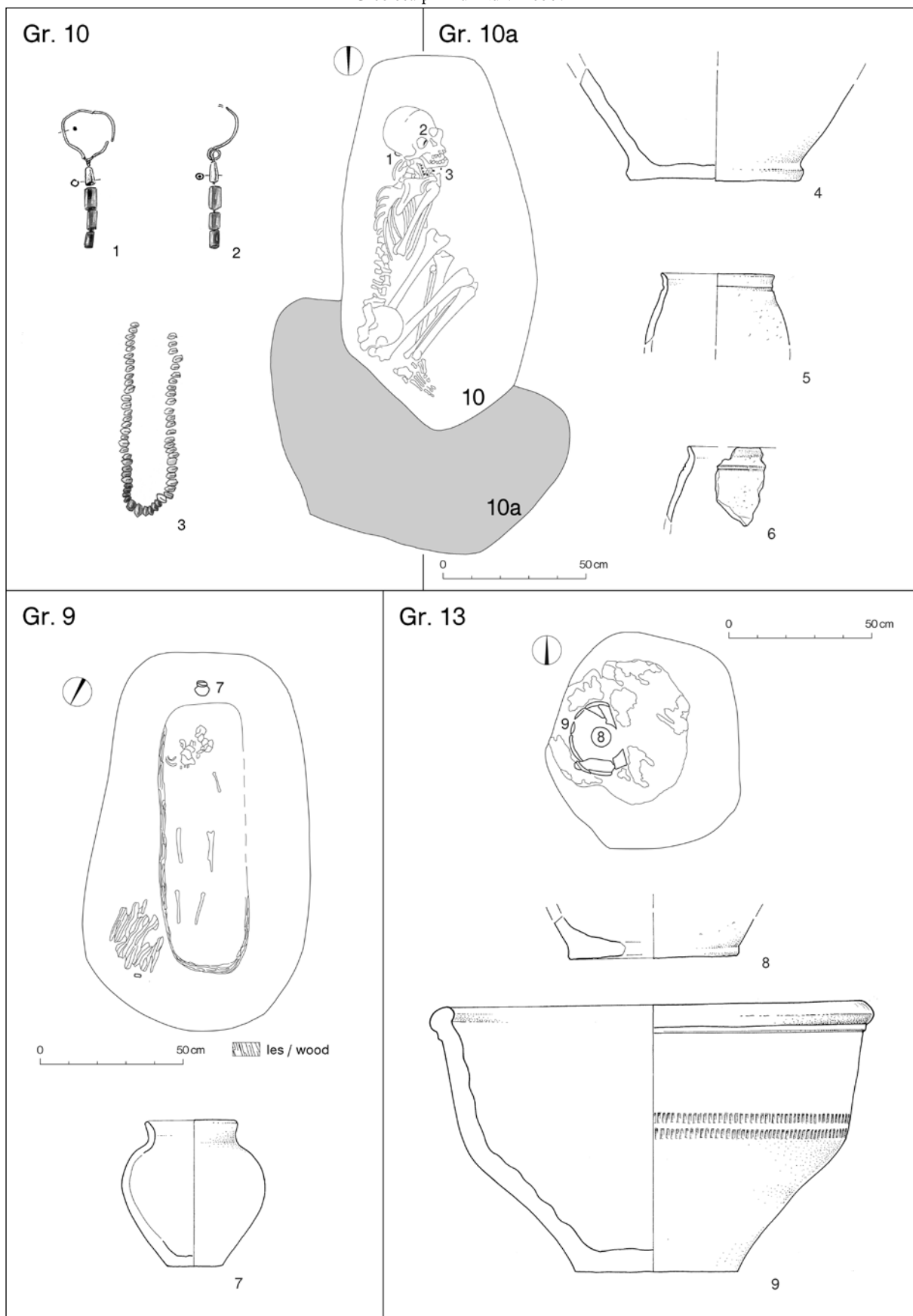
Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Arheološke raziskave (P6-0064), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

The authors acknowledge the financial support from the Slovenian Research Agency (research core funding No. P6-0064).

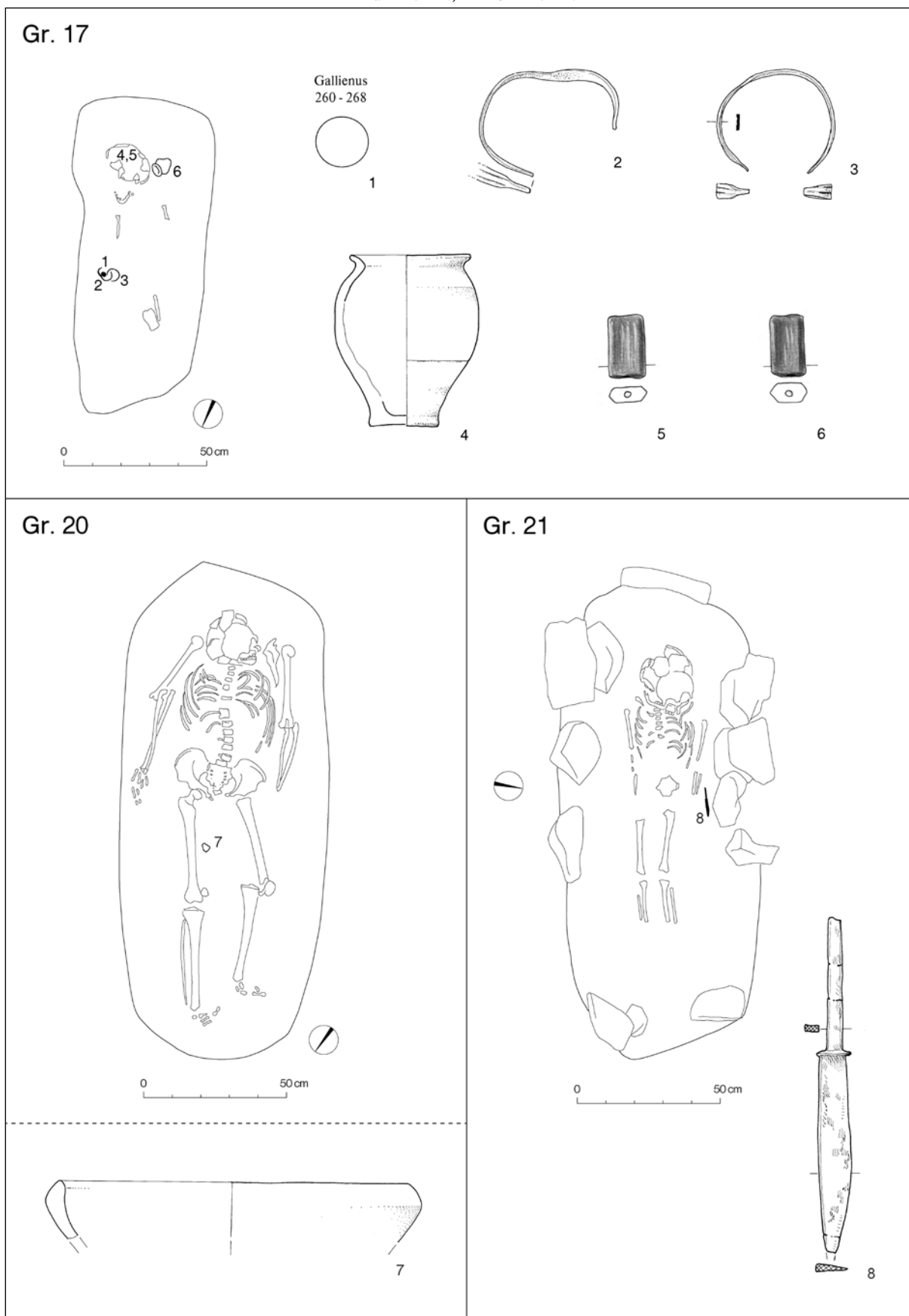
Slikovno gradivo: Sl. 3 (risba: Darja Grosman). – Sl. 4, 7, 8, 10 (foto: Mitja Guštin). – Sl. 5 (foto: Drago Valoh, IzA ZRC SAZU).
Illustrations: Fig. 3 (drawing: Darja Grosman). – Figs. 4, 7, 8, 10 (photo: Mitja Guštin). – Fig. 5 (photo: Drago Valoh, IzA ZRC SAZU).

T. 1: Dobova - Humek. Grobovi 1-3, 6, 11, 12. 1-3,7,8 keramika; 4 bron; 5,6 železo. M. 5,6 = 1:2; 1-3,7,8 = 1:3.
 Pl 1: Dobova - Humek. Graves 1-3, 6, 11, 12. 1-3,7,8 pottery; 4 bronze; 5,6 iron. Scale 5,6 = 1:2; 1-3,7,8 = 1:3.

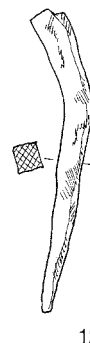
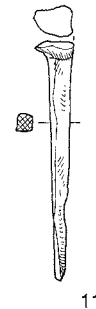
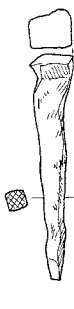
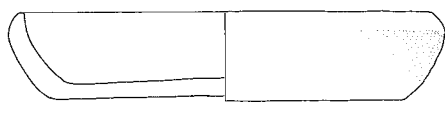
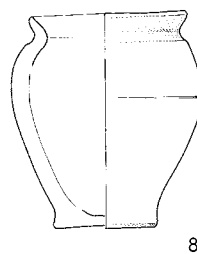
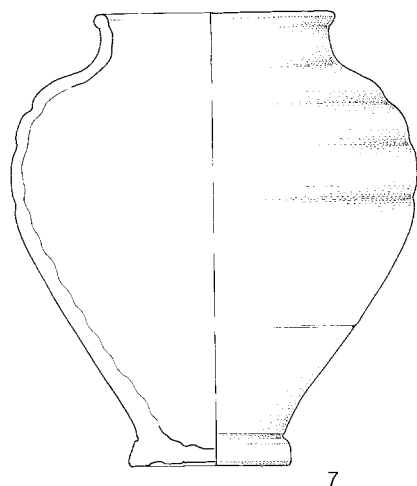
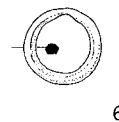
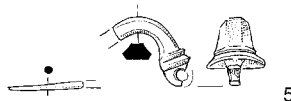
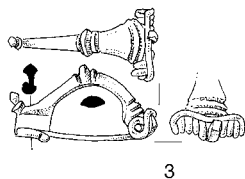
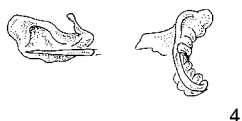
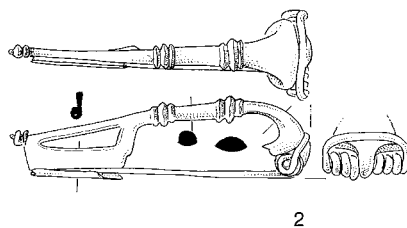
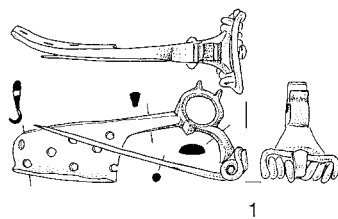
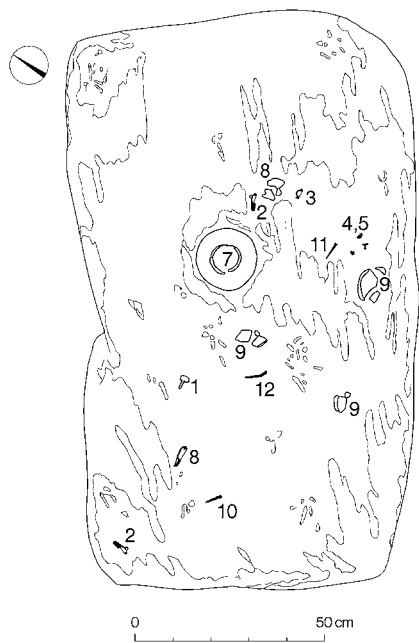

T. 2: Dobova - Humek. Grobovi 9, 10, 10a, 13. 4-9 keramika; 1,2 bron in steklo; 3 steklo. M. 1-3 = 1:2; 4-9 = 1:3.
 Pl. 2: Dobova - Humek. Graves 9, 10, 10a, 13. 4-9 pottery; 1,2 bronze and glass; 3 glass. Scale 1-3 = 1:2; 4-9 = 1:3.

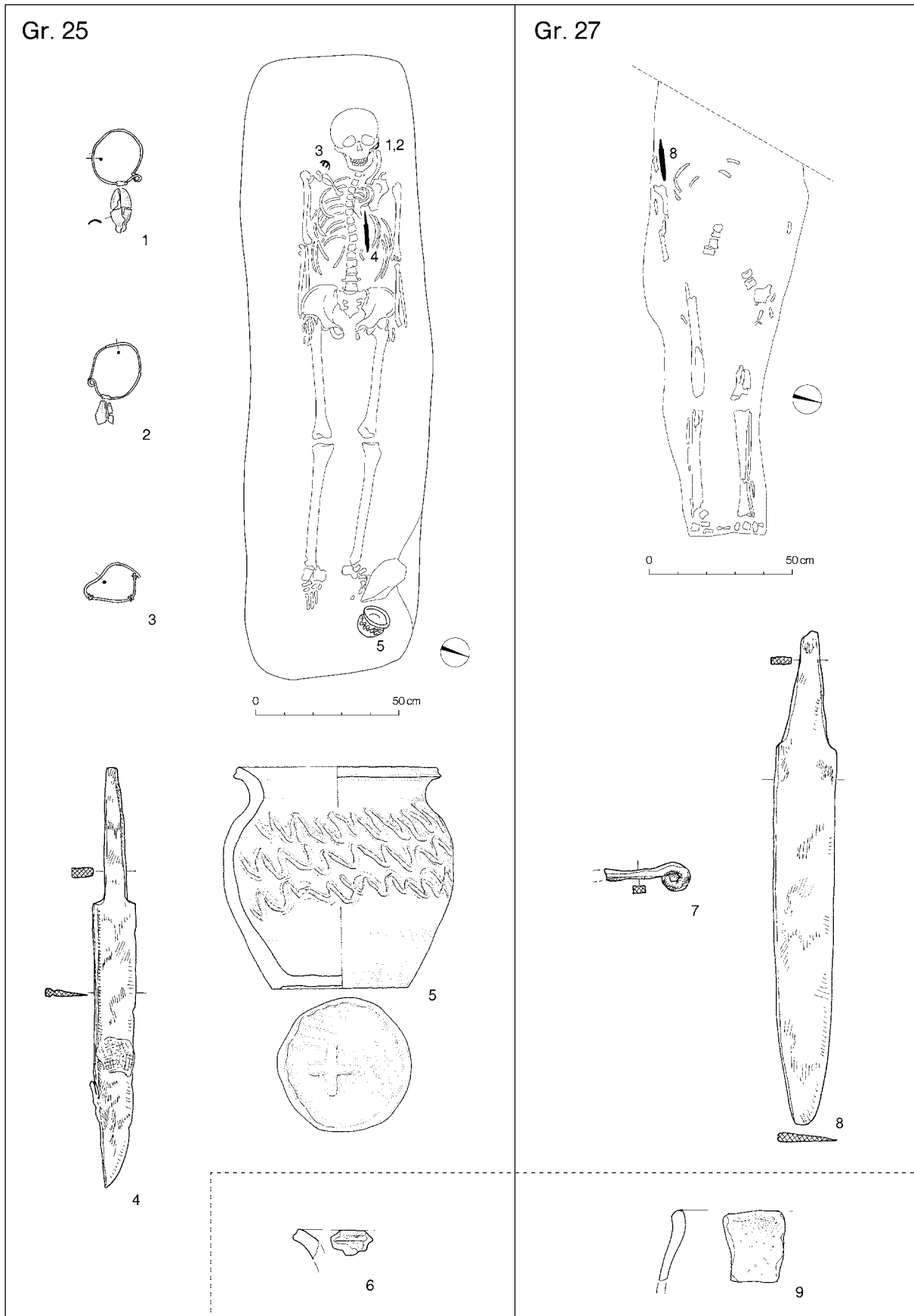

T. 3: Dobova - Humek. Grobovi 17, 20, 21. 4,7 keramika; 1-3 bron; 8 železo; 5,6 steklo. M. 2,3,5,6,8 = 1:2; 4,7 = 1:3.
Pl. 3: Dobova - Humek. Graves 17, 20, 21. 4,7 pottery; 1-3 bronze; 8 iron; 5,6 glass. Scale 2,3,5,6,8 = 1:2; 4,7 = 1:3.

Gr. 18

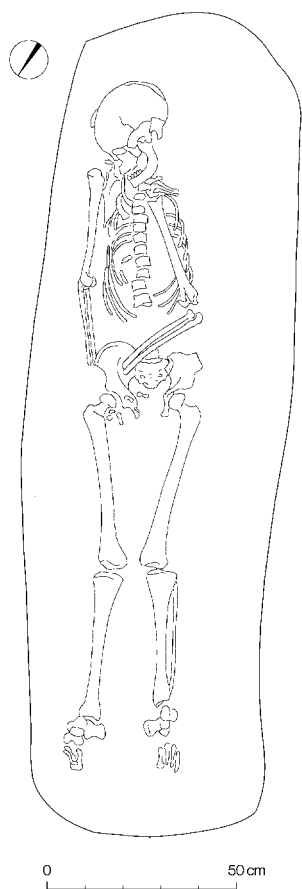

T. 4: Dobova - Humek. Grob 18. 7-9 keramika; 1-6 bron; 10-12 železo. M. 1-6,10-12 = 1:2; 7-9 = 1:3.
 Pl. 4: Dobova - Humek. Grave 18. 7-9 pottery; 1-6 bronze; 10-12 iron. Scale 1-6,10-12 = 1:2; 7-9 = 1:3.

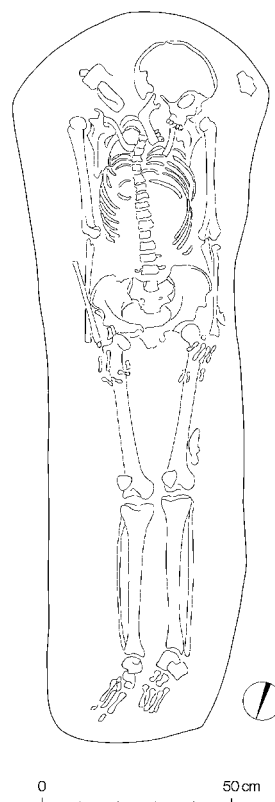

T. 5: Dobova - Humek. Grobova 25, 27. 5,6,9 keramika; 1-3 bron; 4,7,8 železo. M. 1-4,7,8 = 1:2; 5,6,9 = 1:3.
 Pl. 5: Dobova - Humek. Graves 25, 27. 5,6,9 pottery; 1-3 bronze; 4,7,8 iron. Scale 1-4,7,8 = 1:2; 5,6,9 = 1:3.

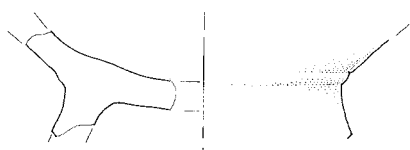
Gr. 26

Gr. 28

1

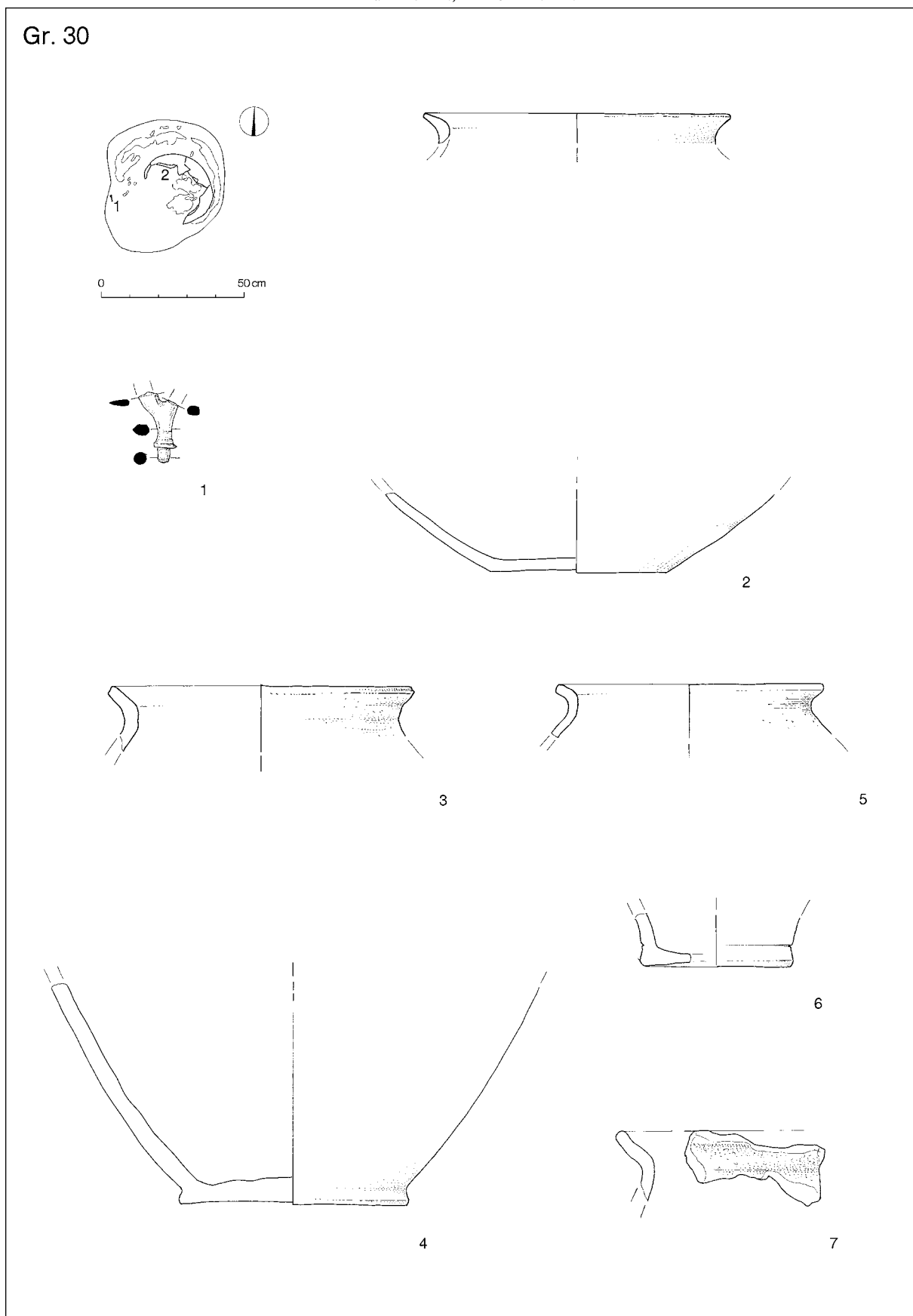
2

3

T. 6: Dobova - Humek. Grobova 26, 28. Vse keramika. M. vse = 1:3.

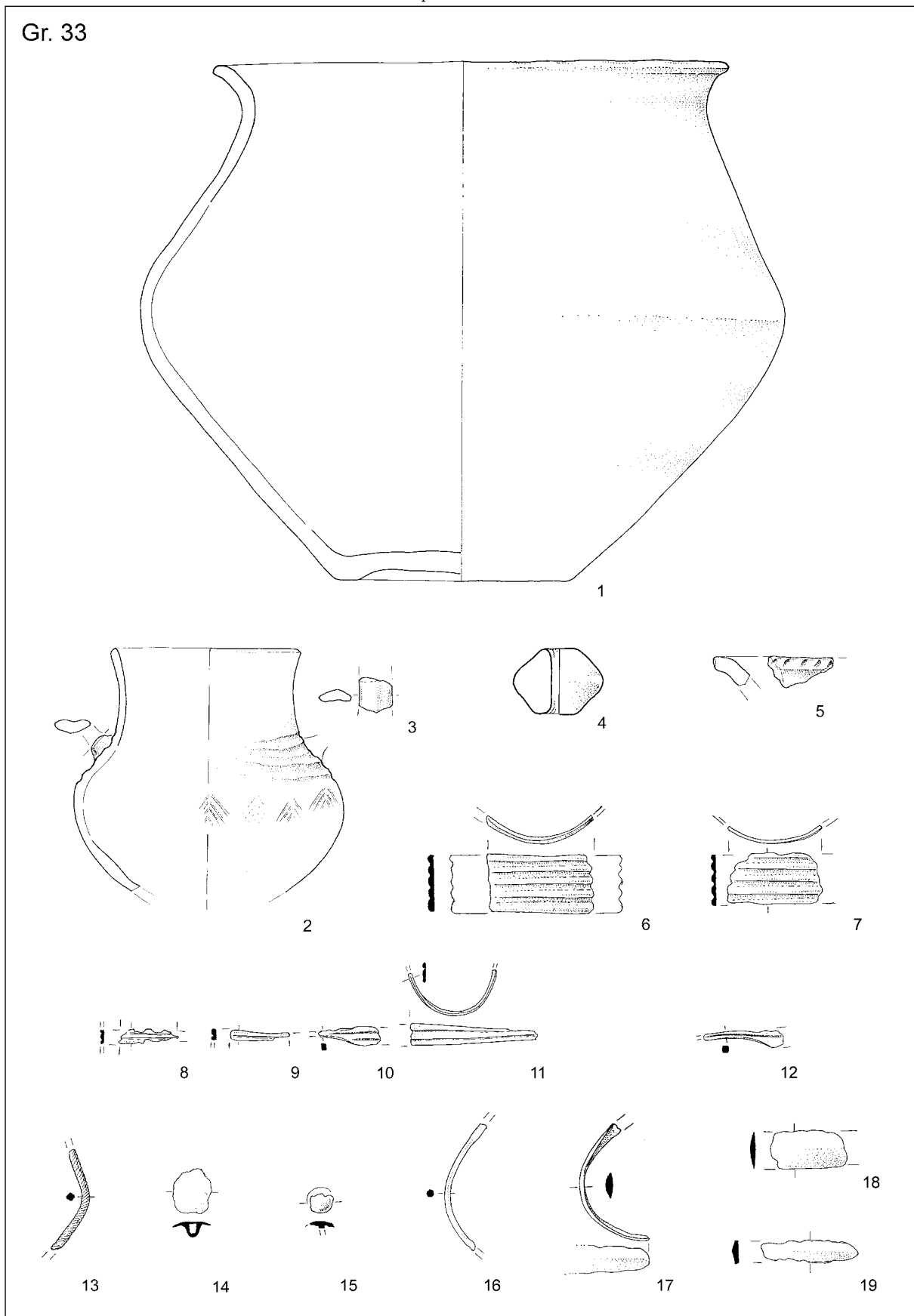
Pl. 6: Dobova - Humek. Graves 26, 28. All pottery. M. vse = 1:3.

T. 7: Dobova - Humek. Grob 30. 2-7 keramika; 1 bron. M. 1 = 1:2; 2-7 = 1:3.

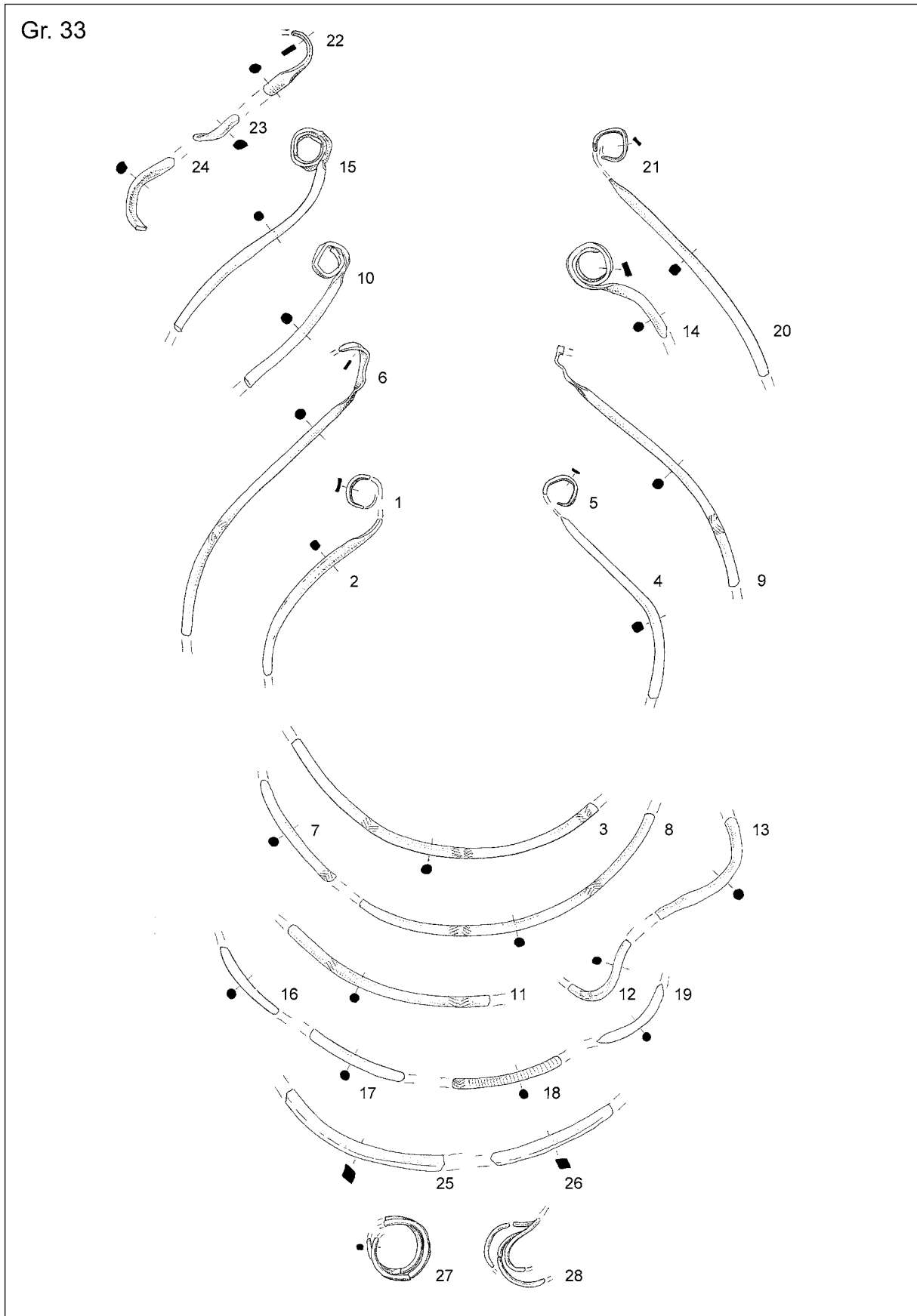
Pl. 7: Dobova - Humek. Grave 30. 2-7 pottery; 1 bronze. Scale 1 = 1:2; 2-7 = 1:3.

Gr. 33

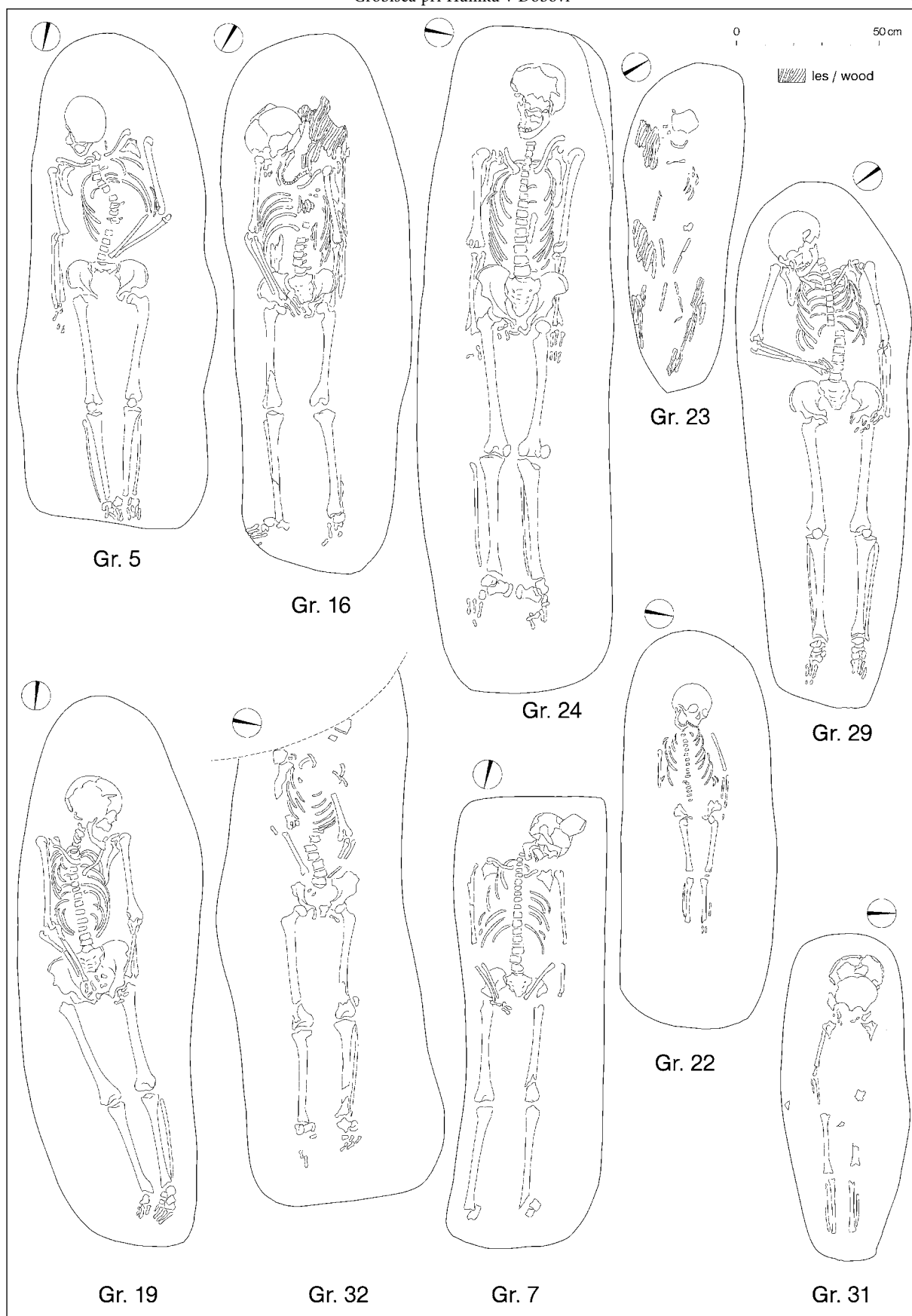
T. 8: Dobova - Humek. Grob 33. 1-5 keramika; 6-19 bron. M. 4,6-19 = 1:2; 1-3,5 = 1:3.

Pl. 8: Dobova - Humek. Grob 33. 1-5 pottery; 6-19 bronze. Scale 4,6-19 = 1:2; 1-3,5 = 1:3.

T. 9: Dobova - Humek. Grob 33. Vse bron. M = 1:2.

Pl. 9: Dobova - Humek. Grave 33. All bronze. M = 1:2.

T. 10: Dobova - Humek. Grobovi 5, 7, 16, 19, 22-24, 29, 31, 32.
 Pl. 10: Dobova - Humek. Graves 5, 7, 16, 19, 22-24, 29, 31, 32.

Gabrovčev dan 2019

HALŠTATSKE KULTURNE SKUPINE NA OBMOČJU SLOVENIJE

Notranjsko-kraška halštatska skupina

Znanstveni simpozij Slovenskega arheološkega društva
posvečen spominu na akad. prof. dr. Staneta Gabrovca
Ljubljana, 17. januar 2019, Narodni muzej Slovenije

THE HALLSTATT CULTURAL GROUPS IN SLOVENIA

The Notranjska-Kras Hallstatt Group

A scientific symposium of the Slovenian Archaeological Society
dedicated to the memory of Academician Prof. Dr. Stane Gabrovec
Ljubljana, January 17, 2019, National Museum of Slovenia

Vsebina / Contents

Biba TERŽAN:

- Notranjsko-kraška halštatska skupina. Uvodnik in kratek oris* 229
The Notranjska-Kras Hallstatt group. An introduction and brief outline (Translation) 251

Alma BAVDEK:

- Notranjska v pozni bronasti in starejši železni dobi* 263
The Notranjska Region in the Late Bronze and Early Iron Age (Translation) 289

Manca OMAHEN GRUŠKOVNJAK:

- Naselbina na Soviču nad Postojno iz bronaste in železne dobe* 309
Bronze and Iron Age hilltop settlement on Sovič above Postojna (Slovenia) (Summary) 326

Boštjan LAHARNAR, Ida MURGELJ:

- Ulaka nad Starim trgov pri Ložu v starejši železni dobi* 335
Ulaka above Stari trg pri Ložu in the Early Iron Age (Translation) 348

Tanja VIDOJEVIČ:

- Gradišča vzdolž gornjega toka Reke* 363
Hillforts along the upper reaches of the River Reka (Summary) 376

Patricija BRATINA:

- Gradišča Komenskega Krasa v starejši železni dobi* 377
Hillforts of the Komen Karst in the Early Iron Age (Summary) 401

Manca VINAZZA:

- Naselbinska keramika starejše železne dobe na Krasu* 419
Settlement pottery from the Early Iron Age in Kras (Summary) 441

Biba TERŽAN, Peter TURK:

- Železnodobni stolp na Ostrem vrhu in severne kraške zapore* 453
The Iron Age tower atop Ostri vrh and the barriers of the northern Kras (Karst) (Translation) 471

Mitja GUŠTIN, Dragan BOŽIČ:

- Bogovom vojne. Depoji orožja starejše železne dobe v zaledju Caput Adriae* 479
Agli dèi della guerra. Ripostigli di armi della prima età del ferro nell'entroterra del Caput Adriae
(Traduzione) 497

Kristina MIHOVILIČ:

- Istra kroz željezno doba* 509
Istra in the Iron Age (Summary) 525

Martina BLEČIČ KAVUR:

- Kvarner u starijem željeznom dobu sjevernog Jadrana* 533
Kvarner in the Early Iron Age of the northern Adriatic (Summary) 549

Notranjsko-kraška halštatska skupina Uvodnik in kratek oris

The Notranjska-Kras Hallstatt group An introduction and brief outline

Biba TERŽAN

Izvleček

Notranjsko-kraška skupina se na osnovi vseh dosedanjih arheoloških raziskav, zlasti najnovejših (arheološka izkopavanja, lidarska snemanja s terenskimi preverjanji), kaže kot izredno kompleksno strukturirana socialna tvorba, kar zadeva tako značilnosti njene poselitve kot družbeno sfero. Svojo vlogo so zagotovo igrale geografska razgibanost prostora in naravne danosti za poselitev, kot so na eni strani notranjska polja in podolja s svojimi obrobji ter na drugi strani Kraška planota, kar je pogojevalo boljše ali slabšo povezanost posameznih lokalnih skupnosti v okviru celotne kulturne skupine. Novejše raziskave so pokazale, da so bile skupnosti teritorialno dobro organizirane in so svoj teritorij nadzorovale in varovale, kar najbolj jasno nakazuje obrambne zapore na severnem kraškem robu. Glede na različnost v načinu pokopavanja ter na specifičnosti v nošnji/nakitu pridejo do izraza tudi druge fasete njene identitete, njene družbene strukturiranosti. Po samosvojem kulturnem izrazu se jasno razlikuje od sosednjih kulturnih skupin.

Ključne besede: Notranjska; Kras; starejša železna doba; kronologija; poselitev; teritorialna organiziranost; pogrebni običaji; nošnja; družbena strukturiranost; depojske najdbe

Abstract

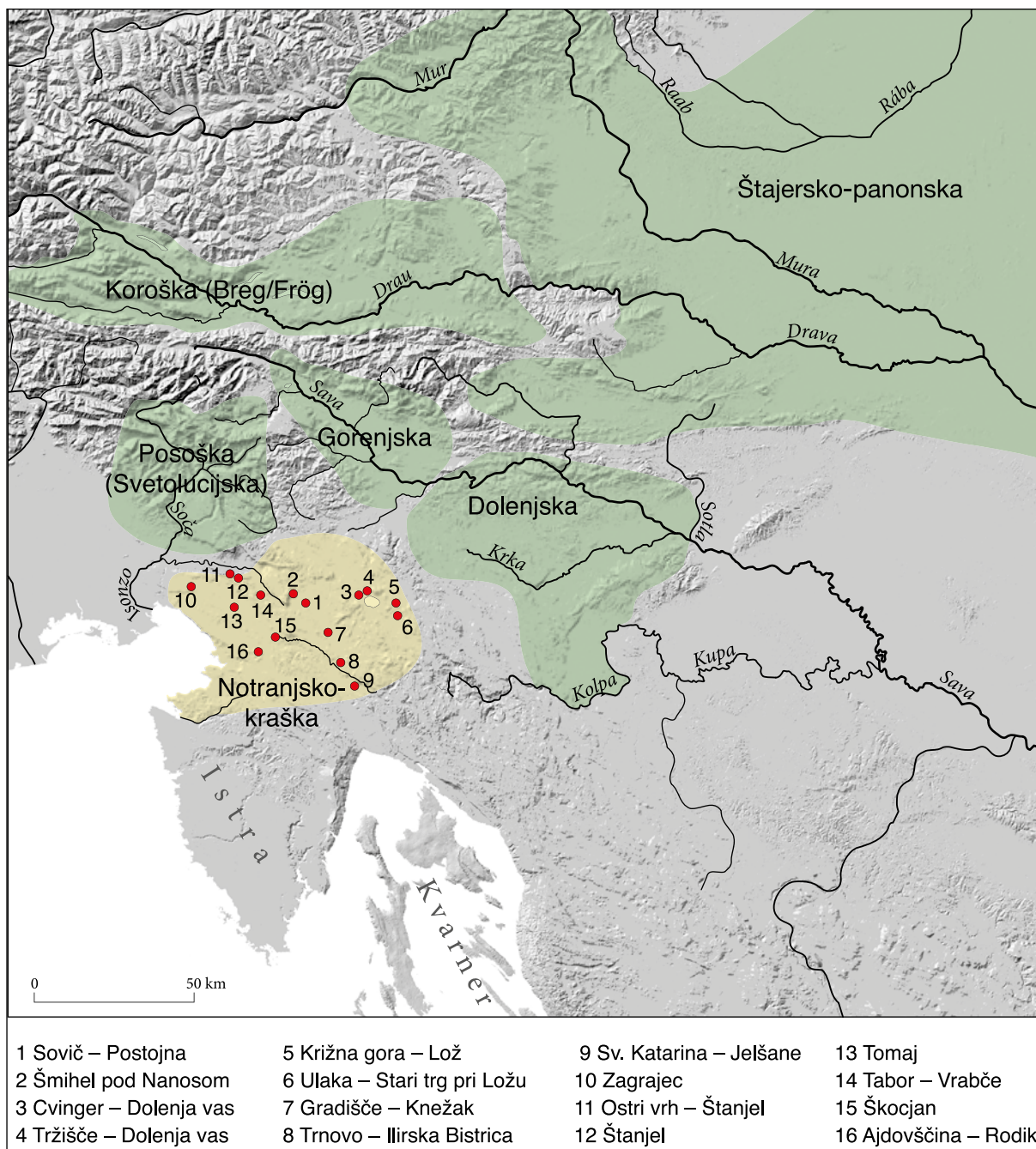
Archaeological investigations, past and more recent ones in particular (archaeological excavation, LiDAR scanning combined with ground-truthing), reveal the Notranjska-Kras group as a highly complex entity with regards to its settlement and social structure. This was in part certainly due to the mountainous terrain and other natural conditions for habitation, with upland plateaus (*polje*, *podolje*) and their fringes in Notranjska, on the one hand, and the Kras plateau, on the other; these predetermined the degree to which individual settlements/communities were connected to each other and how they were involved in the cultural group as a whole. Recent research has shown that the settlement communities were well-organised in terms of territories they controlled and protected; this is most clearly visible in the barrier system along the northern edge of the Kras plateau. The differences in the burial rite (poly-rituality) and the specifics of the costume/jewellery reflect the different facets of the group's identity and social structure. It also boasts a specific cultural expression, in which it is distinguishable from the groups in its neighbourhood.

Keywords: Notranjska; Kras; Early Iron Age; chronology; settlement; territorial organisation; burial rite; costume; social structure; hoard finds

“Gabrovčev dan”, posvečen spominu na akad. prof. dr. Staneta Gabrovca, se je odvijal 17. januarja 2019 že tretjič. V okviru tematskega sklopa “Halštatske kulturne skupine na območju Slovenije”, od katerega sta bili doslej obravnavani štajersko-panonska (AV 70) in dolenska skupina (AV 71), so bile tokrat na znanstvenem srečanju predstavljene nove raziskave zadnjih let z obmo-

čja notranjsko-kraške kulturne skupine. Čeprav niso vsi predavatelji oddali svojega članka, lahko vendarle z zadovoljstvom ugotovimo, da je v tem zvezku AV zbrana večina prispevkov s simpozija.¹

¹ Prispevke s simpozija, ki so objavljeni v tej publikaciji, navajam s priimkom avtorja v oklepaju, kot npr. (Bavdek).

Sl. 1: Halštatske kulture skupine v Sloveniji in sosednjih pokrajinah. Območje notranjsko-kraške skupine (rumeno) in lega kompleksnih arheoloških najdišč, ki so obravnavana v prispevkih simpozija.

Fig. 1: Hallstatt cultural groups in Slovenia and neighbouring regions with marked area of the Notranjska-Kras group (yellow) and the complex archaeological sites mentioned in the contributions at the Gabrovec Day symposium.

Notranjski halštatski skupini je Stane Gabrovec pripisal celotno pokrajino Notranjske in Krasa vse do Tržaškega zaliva.² Gre za območje, kjer se stikata alpski in dinarski svet in kjer so v pokrajinskih značilnostih izražene geografske in geomorfološke

razlike. Na Notranjskem prevladuje razmeroma gorat in razgiban svet, razčlenjen s kraškimi polji, medtem ko je Kras visoka planota nad Tržaškim zalivom.³ Ta raznolikost je vplivala tako na pose-

² Gabrovec 1987, 151–152.

³ Kranjc 1999, 9–11. Glej še druge prispevke v isti publikaciji (npr. Šebela 1999; Mihevc 1999) in v monografiji Mihevc 2005.

litev kot tudi na kulturne razmere, zato predlog za razširitev poimenovanja v "notranjsko-kraška skupina" (sl. 1). Čeprav so notranjska in tudi kraška arheološka najdišča, predvsem z mogočnimi kamnitimi nasipi obdana gradišča, že zelo zgodaj pritegnila pozornost raziskovalcev,⁴ je ostala materialna kultura tega območja zaradi razmeroma skromnih najdb manj poznana. Gabrovec je zato lahko gradil svojo študijo o notranjski skupini le na sorazmerno maloštevilnih najdiščih, kot so bile takrat nove objave arheoloških izkopavanj Mehtilde Urleb na Križni gori⁵ in Carla Marchesettija pred prvo svetovno vojno na Brežcu pri Škocjanu⁶ ter različnih železnodobnih najdišč, katerih najdbe, hranjene v muzejih na Dunaju in v Ljubljani, je zbral v posebni monografiji Mitja Guštin.⁷ Novejše raziskave pa kažejo, da gre za dokajšnjo kulturno raznolikost, zato se zdi upravičeno razširjeno poimenovanje skupine, kar podpirajo tudi tu predstavljeni prispevki. Osrednja študija o Notranjski izpod peresa Alme Bavdek nudi izčrpen prikaz zgodovine arheoloških raziskovanj, govori pa tudi o njeni poselitvi in organiziranosti prostora, o rezultatih novjših arheoloških izkopavanj na naselbinah na Soviču nad Postojno in Cvingerju pri Dolenji vasi pri Cerknici ter na nekropoli pri Trnovem pri Ilirski Bistrici (Bavdek). To sliko dopolnjujejo strokovno poročilo o arheoloških izkopavanjih na Soviču (Omahen), predstavitev gradišč vzdolž gornjega toka Reke na osnovi ovrednotenja lidarskih posnetkov in topografskih pregledov (Vidojević) ter prva objava bogatih grobnih najdb iz okolice Ulake nad Starim trgom pri Ložu (Laharnar, Murgelj). Temu sklopu notranjskih najdišč sledijo prispevki o novih, predvsem naselbinskih raziskavah na Krasu (Bratina; Vinazza) ter opazovalnem stolpu in obrambnih zaporah ob severnemu robu Kraške planote (Teržan, Turk). Opozorimo naj tudi na obravnavo keramike s kraških najdišč, pri kateri gre za poskus razlikovanja med bronasto- in železnodobno lončenino glede na sestavo lončarskih glin in način izdelave (Vinazza). Posebna študija je posvečena depojem z orožjem, ki daje zanimiv vpogled v vojaške in vojne razmere tistega časa (Guštin, Božič). Poleg naštetih prispevkov o novih raziskavah na Notranjskem in Krasu sta

pomembna tudi strnjena prikaza kulturne podobe njenega južnega sosedstva, na eni strani Kvarnerja (Blečić Kavur) in na drugi Istre (Mihovilić), pri čemer so ponovno prišle do izraza očitne razlike med Kvarnerjem kot sestavnim delom liburnskega kulturnega prostora in histrsko Istro na eni strani ter na drugi strani, kako malo skupnega ju družijo z notranjsko-kraško kulturno skupino kot nedvomno samostojno entiteto.

KRONOLOGIJA

Arheološke najdbe na območju notranjsko-kraške skupine, ki tvorijo osnovo za kronološko periodizacijo, so manj številne in bolj skromne v primerjavi z bogatimi grobnimi najdbami dolenske halštatske skupine. Vzrok za to so drugačni pogrebni običaji s prevladujočimi žganimi grobovi v tradiciji kulture žarnih grobišč, torej z razmeroma preprosto osebno opravo in maloštevilnimi grobnimi pridatki. Zato je kronološka razčlenitev materialne kulture na Notranjskem in Krasu bolj zapletena in zahtevna. V tej zvezi je treba poudariti, da je bilo na osnovi detajlnih analiz grobišč s Križne gore⁸ in iz Brežca pri Škocjanu⁹ za vsako posebej izdelanih že več predlogov kronološke periodizacije, vendar se je uveljavila za železno dobo na Notranjskem in Krasu enotna kronološka shema z osmimi časovnimi stopnjami, ki jo je predložil Guštin¹⁰ in jo je sprejel tudi Gabrovec.¹¹ Datacije za posamezne časovne stopnje oz. podstopnje/faze zgodnje železne dobe smo poskušali preveriti tudi z radiokarbonskimi analizami izbranih vzorcev kosti iz grobov s Križne gore, Trnovega pri Ilirski Bistrici in Zidance pri Podnanosu.¹² Ob tem kaže poudariti, da pri naslavljanju posameznih sklopov obravnavanih grobov, kot npr. polmesečaste fibule in čolničaste fibule, nismo želeli uvajati novih oznak za posamezne časovne stopnje ali horizonte v okviru kronološke sheme za Notranjsko in Kras, temveč le navesti, katere vrste predmetov nam je uspelo radiokarbonsko datirati in v kateri časov-

⁴ Glej tu Bavdek (z zelo izčrpnim in natančnim pregledom zgodovine arheoloških raziskav na Notranjskem) pa tudi Vidojević, Bratina in Vinazza.

⁵ Urleb 1974.

⁶ Ruaro Loseri et al. 1977.

⁷ Guštin 1979.

⁸ Urleb 1974, 19–44; ead. 1973; Guštin 1979, 19–22, sl. 8–11; Cirone et al. 1990, 169–181, Tav. 74–81.

⁹ Vitri 1977, 39–42, Fig. 12; Guštin 1979, 18–23, sl. 6–7, 11; Malizia et al. 1990, 150–158.

¹⁰ Guštin 1973; id. 1979, 18–32, sl. 11.

¹¹ Gabrovec 1987, 154–162, 903, sl. 9–10, t. 16–18; glej tudi Gabrovec 1999; Parzinger 1989, 22–24; Taf. 26–28; Borgna et al. 2018, Fig. 2.

¹² Bavdek, Urleb 2014; Bratina 2014. Glej tudi tu Vinazza, sl. 5.

ni stopnji se pojavljajo. Čeprav radiokarbonske datacije vzorcev iz obdobja starejše železne dobe (8.–4. st. pr. n. št.) zaradi "halštatskega platoja" na kalibracijski krivulji niso najbolj natančne in so njihovi verjetnostni časovni razponi razmeroma dolgi, smo pri njihovem ovrednotenju uporabili posebej modelirane vrednosti, ki lahko služijo le kot približek "absolutni" dataciji posameznih izbranih grobnih celot oz. najdb. Pokazalo se je, da moramo začetek železnega horizonta na Notranjskem iskati že v 10.–9. st. pr. n. št.,¹³ da pa se datiranje posameznih časovnih stopenj bistveno ne spreminja, morda le njihov začetek; tako se stopnja Notranjska II (a–c) začne v času poznega 9. st. oz. okrog 800 pr. n. št. in se nadaljuje do zgodnjega 7. st. pr. n. št., ko se najpozneje sredi tega stoletja začne uveljavljati nov tipni spekter, značilen za stopnjo Notranjska III.¹⁴

POSELITEV

Kronološki oris

Na osnovi kronoloških pokazateljev bomo poskusili na kratko orisati poselitveno sliko na Notranjskem in Krasu, pri čemer je namen opozoriti na nova spoznanja, ki so jih prinesle novejša raziskave, predvsem tiste, predstavljene na tem simpoziju, pa tudi druge že prej objavljene v strokovni literaturi.

Do intenzivnejše poselitve na območju notranjsko-kraške skupine je prišlo v obdobju pozne bronaste dobe, v času kulture žarnih grobišč. Na to kažejo prenekatero keramične najdbe, predvsem tiste z značilnim psevdovrvičastim okrasom, ki jim lahko sledimo od obalnega območja, od gradišč na Tržaškem, kot npr. na kaštelirjih Katinara/Cattinara, Dolga krona/Monte d'Oro in Jelarji/Elleri ter pripadajoči nekropoli pri Sv. Barbari pri Korošcih,¹⁵ pa tudi na Sv. Mihaelu pri Štorjah, Tomaju in Taboru pri Vrabčah vse do Cvingerja pri Dolenji vasi in Gradišča na Slivnici ob Cerkniškem

jezeru (Bavdek, pril. 1; Vinazza, t. 2: 21–23).¹⁶ Deloma gre za gradišča, ki so bila poseljena v teku srednje bronaste dobe, nekatera celo že v zgodnji bronasti dobi, kot npr. Slivno/Slivia, Jelarji/Elleri in Sv. Mihael pri Štorjah¹⁷ ter morda novoraziskani Sovič, kjer so bile odkrite naselbinske plasti tako na vrhu hriba kot ob njegovem vznožju (Bavdek; Omahen), deloma pa gre za povsem nove postojanke, kot nakazujejo poleg Cvingerja in Tržišča pri Dolenji vasi ob Cerkniškem jezeru ter Tabora pri Vrabčah še nekatera druga notranjsko-kraška najdišča (Bavdek; Vinazza). Za gradišča v Tomaju in na Taboru pri Vrabčah so na razpolago tudi radiokarbonske datacije, ki kažejo na čas naselitve obeh gradišč med pribl. 11. in 9. st. pr. n. št. (Bratina, sl. 11; Vinazza, sl. 5).¹⁸ S psevdovrvičastim ornamentom okrašena keramika je bila razširjena tudi na nekaterih istrskih najdiščih, predvsem pa v širšem furlanskem in venetskem prostoru, kjer je zlasti na osnovi naselbinskih najdb iz Pozzuola del Friuli¹⁹ in naselbini Frattesina-Fratta Polesine pripadajočih nekropol²⁰ dobro opredeljena v čas *Bronzo finale* 2–3 oz. v stopnji Ha A2/B1–2 v smislu Müller-Karpejeve kronologije. Zdi se verjetno, da so s tovrstno keramiko in tudi z nekaterimi drugimi najdbami bronastih predmetov, npr. s Cvingerja pri Dolenji vasi (Bavdek, t. 3: 1,15) ter kalupa za izdelavo plavutastih sekir in obročev iz naselbinskega kompleksa Sermin,²¹ nakazane novosti ter spremembe, ki so zajele celoten prostor notranjsko-kraške skupine in ki nakazujejo izrazitejša navezave tod bivajočih skupnosti s severnojadranskim in furlansko-venetkim kulturnim krogom.

Tak vtis daje tudi eno ključnih najdišč tega obdobja v notranjsko-kraški kulturni skupini, to je Škocjan pri Divači na Krasu, od koder je poleg naselbinskega kompleksa²² znanih več nekropol in slavne depojske najdbe iz brezen Mušja in

¹³ Na zgodnji pojav smo sklepali že na osnovi nekaterih železnih predmetov iz grobov pod Brežcem pri Škocjanu, prim. Vitri 1977, 39, Fig. 12; Teržan 1995, 353, 359–361, Abb. 28: 3,10; Trampuž Orel 2012, 21–23, Fig. 3.

¹⁴ Prim. Teržan, Črešnar 2014, 703–706, 713–718, sl. 36; 37; 39; 41; 44.

¹⁵ Maselli Scotti 1983, 207–209, Tav. 50: 2–4; ead. 1997, 51, 53, 108, Tav. 6: 19; 8: 11; 20: 21; 23: 8; 26: 1; Montagnari Kokelj 1996, t. 1: 8; 4: 1; Flego, Rupel 1993, 171–176, 201–202, 207–214 itd.

¹⁶ Bavdek 2018, 166–167, Fig. 2; 1–4; 9; Bratina 2018b, 96–99, sl. 10: 1–2; Guštin 1979, 34, t. 7: 8; 8: 1–2,9; 36: 10.

¹⁷ Hänsel, Mihovilič, Teržan 1997, 87–95, sl. 46; Mihovilič, Hänsel, Teržan 2005, 401–402; Guštin 1979, t. 7: 6,9; 9: 1,4–7; 10: 4–5. Cf. Hellmuth Kramberger 2017, 321–333, 355–357, sl. 268.

¹⁸ Bratina 2014, 587–593; ead. 2018a.

¹⁹ Càssola Guida 1983, 196–199, Tav. 47: 1–4,6–11; Adam, Càssola Guida, Vitri 1986–1987, Fig. 31–b; Càssola Guida, Vitri 1988, 234–251, t. 6: 5–8; 7–8, 10–11.

²⁰ Salzani, Colonna 2010, 303–304, Tav. 3: 9–10; 15: B1; 33: B1 itd.

²¹ Snoj 1992; Žbona-Trkman, Bavdek 1995–1996, 59–65, sl. 2, t. 95: 2; 103–107.

²² Glej npr. Turk, Hrobat, Bratina 2016, sl. 13; Teržan 2016a, 415–430, 465–472.

Skeletna jama oz. Jama I in Jama II na Prevali. Domnevamo, da predstavlja celotno območje Škocjana kulturno središče nadregionalnega značaja. Za to tezo govorijo kot prvo izjemna lega škocjanske naselbine nad prepadnimi stenami ponora reke Reke, kot drugo posebni značaj bronastih najdb iz obeh omenjenih jam²³ in kot tretje heterogenost grobnih pridatkov iz pripadajočih grobišč na Brežcu, v Ponikvah in na Griču nad Lisičino. Po številu grobov in njihovem bogastvu izstopa nekropola na Brežcu,²⁴ katere grobovi se po sestavi pridatkov bistveno razlikujejo od drugih sočasnih grobov kulture žarnih grobišč na širšem jugovzhodnem alpskem oz. predalpskem in panonskem prostoru. V pogrebne rituale vnašajo nove elemente, med katerimi so posebej indikativni pridatki, kot je orožje, zlasti meči.²⁵ Z njimi je namreč poudarjena vloga moške, vojaške komponente v družbi, kar uvršča Škocjan oz. skupnost, ki je pokopavala na Brežcu, v italško-villanovski kulturni koncept. V ženskih grobovih pa izstopajo predmeti nakita, katerih izvor je iskati v japonski Liki in na liburnskem severnem Jadranu.²⁶ Nekoliko drugačen značaj izkazuje drugo škocjansko grobišče na Ponikvah, v katerem so zastopani grobovi s pridatki kontinentalnega "dobovskega tipa".²⁷ Tretje grobišče, domnevno gomile, na Griču nad Lisičino pa izstopajo z nenavadnimi pridatki italške proveniencije.²⁸ Zato sklepamo, da je bila populacija v Škocjanu heterogena in je združevala značilnosti različnih kulturnih skupin z različnih geografskih področij.

Še bolj kompleksno podobo ponujajo depojske najdbe iz Mušje jame, katerih revizija je bila objavljena pred kratkim.²⁹ Časovni razpon predmetov kaže, da se je deponiranje vršilo med 12./11. in 8./7. st. pr. n. št. Glede na to, da je zastopanost zvrsti predmetov skozi celotno obdobje precej izenačena, domnevamo, da se ritual v teku časa ni bistveno spreminjal. Med predmeti, ki so bili deloma raz-

lomljeni, zviti in/ali uničeni, raztopljeni v ognju, preden so bili darovani numinoznim silam brezna, prevladuje orožje (sulice, meči, sekire, čelade ter prestižne bronaste posode), pri čemer ugotavljamo, da sega radij potencialne proveniencije posameznih tipov orožja, posod in tudi drugih predmetov od Transilvanije do srednjega Apeninskega polotoka in od Grčije pa do predelov severno od Alp in Karpatov vse do pribaltskega območja.³⁰

Posebne omembe vredno se zdi dejstvo, da je bilo v teku 8. oz. zgodnjega 7. st. pr. n. št. ritualno deponiranje v Mušjo jamo postopno opuščeno, nekoliko kasneje pa tudi pokopavanje na grobišču na Brežcu. Seveda se zastavlja vprašanje, zakaj je Škocjan izgubil svoj pomen nadregionalnega mesta kulturnega značaja, čeprav je bil obljuden tudi v mladohalštatskem obdobju, kot kažejo zakladna najdba nakita in mlajše najdbe posameznih grobov (Teržan, Turk, sl. 15).³¹

V teku 9. in zgodnjega 8. stoletja na Notranjskem pridobijo na pomenu nove postojanke, kot so Šmihel,³² Križna gora pri Ložu in Trnovo pri Ilirski Bistrici³³ (Bavdek). Svoj razcvet doživijo v 8.–7. st., čemur sledi proti koncu 7. st. oz. najkasneje na prehodu v 6. st. pr. n. št. njihov zaton, ki tako rekoč sovpada z omenjenim prenehanjem nekropole na škocjanskem Brežcu. Kljub temu življenje na Notranjskem in Krasu ni povsem zamrlo, o čemer pričajo sicer maloštevilne, povečini žal le posamezne najdbe brez ohranjenih grobnih celot, npr. iz Tržišča pri Cerknici in Šmihela pod Nanosom³⁴ ter pred nedavnimi odkrite bogate grobne najdbe z Ulake pri Starem trgu pri Ložu (Laharnar, Murgelj, t. 2–7) in tudi izpod Ajdovščine nad Rodikom (Teržan, Turk, sl. 14: 1–5). Prav nakit kot spiralne zapestnice, okrasni okrogli plošči in polmesečasti obesek v obliki glavnička³⁵ z Ulake ter spiralne zapestnice z rodiške Ajdovščine so morda odraz novonastalih razmerij moči, saj kaže na povezave s skupnostmi ob Jadranskem morju – na eni strani s histrskimi ali/in japonsko-liburnskimi, na drugi pa morda celo z nekaterimi na Apeninskem polotoku. Zato domneva, da so v 6. st. pr. n. št. na področje

²³ Szombathy 1912; Vitri 1983; Merlatti 2001; Teržan et al. 2016.

²⁴ Ruaro Loseri et al. 1977; Teržan 1990, 69–72, sl. 14; ead. 2016a, 418–423, 466–468.

²⁵ Glej npr. tudi Harding 1995, 60, 80–82, 85–86, Taf. 25: 204; 33: 253; 35: 266; Turk 2016a, 99–106, sl. 33–34.

²⁶ Glej npr. Teržan 2016b, 233–254, 269–277, sl. 76–77; 83–86; ead. 2021.

²⁷ Ruaro Loseri, Righi 1982, 12, 21, t. 5/Cq/2 14; 6/Cq/2 15, 17 ipd.; Teržan 2016a, 423–425, 469.

²⁸ Teržan 2016a, 421–423, 468–469, sl. 153.

²⁹ Prim. Szombathy 1912; Teržan, Borgna, Turk 2016. Glej še tu Guštin, Božič.

³⁰ Prim. Turk 2016b, 66–97, sl. 18; 24–25; Borgna 2016a; ead. 2016b, 141–155, sl. 47; 50; Teržan 2016a, 346–415, sl. 131–133; 137–145; 147–148; ead. 2019.

³¹ Turk 2012, 92–94, sl. 4–6; Ruaro Loseri 1983, 150–151, Fig. 26A–B.

³² Guštin 1979, 25–31, 70–78, t. 37–50; 58–60.

³³ Urleb 1974; Bavdek, Urleb 2014; Bavdek 2018, 167–171.

³⁴ Guštin 1979, t. 18–19; 60: 14–19; 61: 1–15.

³⁵ Glej tudi Mihovilić 2013, 206–208, sl. 129–130; Kunstelj 2018, 211–213, sl. 8: 4, 7; 9.

Notranjske in Krasa prodrli novi vplivi z juga in zahoda. Vendar je do ponovnega populacijskega in ekonomskega vzpona na Notranjskem in Krasu prišlo še nekoliko pozneje, s horizontom klasičnih certoških fibul, ki so zastopane na številnih notranjsko-kraških najdiščih. Pogoste so predvsem fibule tipa X, pa tudi VII in XII³⁶ kot vodilni tipi časovne stopnje Notranjska VI v 5. in 4. st. pr. n. št. (Laharnar, Murgelj, t. 2: 1; 5: 1–10; Teržan, Turk, sl. 14: 6–7).³⁷ To je obdobje bistvenih sprememb tudi v načinu pokopavanja, saj je sodilo orožje (sulice in sekire) med standardne pridelke moških grobov, kot kažejo številne najdbe npr. iz Šmihela in Socerba (Guštin, Božič).³⁸ Nova arheološka izkopavanja v Tomaju so pokazala, da sodita v mladohalštatsko obdobje tudi obnova obzidja gradišča, tretja faza (Bratina, sl. 3 in 4), in izgradnja zapor na severnem kraškem robu (Teržan, Turk, sl. 13). Vprašanje, ali so te spremembe zgolj odraz nemirnega, vojaško obremenjenega obdobja ali pa je prišlo celo do prevlade morebitnih novih prišlekov – osvajalcev, ostaja še odprto.

Poselitveni prostori

Čeprav še vedno ne poznamo dovolj dobro niti naselbin niti nekropol starejše železne dobe na Notranjskem in Krasu, kot ugotavlja tudi Alma Bavdek (Bavdek, pril. 1; Bratina), vseeno kaže predstaviti nekaj zanimivih novih dognanj, ki zadevajo poselitev prostora in gradnjo gradišč.

Pečat pokrajini dajejo visoka kraška polja kot značilnost Dinaridov, ki potekajo v smeri SZ–JV in se vzhodno od pogorja Hrušice in Javornikov vrstijo od Logaškega in Planinskega polja preko Unškega in Cerkniskega polja ter Loške doline vse do Babnega polja. Na drugi strani tega pogorja pa

so med Nanosom in Snežnikom notranjska podolja, in sicer od Postojnskih vrat oz. Pivške kotline, Spodnje in Zgornje Pivke do Podgore ter Matarskega in Jelšanskega/Brgudskega podolja (Bavdek, pril. 1; Vidojević, sl. 3 in 4). Čeprav so nekatera polja sezonsko poplavljenjena in se občasno spremenijo celo v presihajoča jezera³⁹ ter so zato za trajno poselitev neprimerna, pa je na njihovem obrobju, dvignjenem nad poplavne ravnice, dovolj ugodnih mest za naselitev. Zdi se, da gre za zelo načrtno poselitev in izrabo polj v sušnih obdobjih za kmetijske potrebe, morda pa celo za sezonski ribji ulov.⁴⁰ Vsako od polj oz. dolin obvladuje vsaj po ena večja utrjena naselbina, nekatere na zelo dominantnih, strateško pomembnih mestih, druge na nižjih vzpetinah. Več naselbin je nanizanih na obrobju Cerkniskega jezera, ki so bolj ali manj sočasne, a njihovo trajanje in medsebojna razmerja še niso povsem razjasnjena (Bavdek, pril. 1).⁴¹ Hkrati je pomenljivo, da so bili prehodi med polji in pokrajinami posebej varovani z utrjenimi postojankami, ki so omogočale tudi vizualno povezavo. Tako sta npr. Postojnska vrata na vzhodu nadzirala Sovič in Pečna reber, prelaz pri Razdrtem na zahodu pa sta verjetno kontrolirala Goli vrh in Gradišče (Bavdek, sl. 1 in 4),⁴² prehod proti Kvarnerju je na Babnem polju nadzorovala Farjevka, nad drugim prehodom proti Kvarnerju pa je bdelo gradišče na Sv. Katarini nad Jelšanami (Bavdek, pril. 1 in Vidojević, sl. 4: 11; 9–11). Nekoliko drugačno sliko nudijo naselja na Pivškem, ki se vrstijo med osrednjima gradiščema, kot sta Grad pri Šmihelu, nekoliko umaknjen od prelaza pri Razdrtem pod Nanos,⁴³ in Trnovo pri Ilirski Bistrici. Gre za niz utrjenih naselbin na visokem Taborskem grebenu vzdolž doline Pivke. S svojo lego pretežno na temenu pogorja nad prepadnimi stenami dajejo celo vtis neke vrste obrambne črte proti zahodu. Verjetno edini prelaz s Pivškega v Reško dolino pa sta morda prav tako varovali dve gradišči, Kerin in Sv. Primož, obe datirani v pozno bronasto in železno dobo (Bavdek, pril. 1).⁴⁴

Takšna poselitev na obrobju polj in dolin ter nadzor nad prehodi z utrjenimi postojankami in

³⁶ Cfr. Teržan 1976, 325–338, sl. 3–4; 25–26; 31; 35–36; 41.

³⁷ Guštin 1973, 478–480, sl. 3; Guštin 1979, t. 2: 3 (Šilentabor); 3: 6,9 (Gradišče na Čepni); 4: 8 (Gradišče na Knežaku); 5: 3 (Ulaka); 6: 3,8 (Štorje); 20: 3–16 (Tržišče); 48: 10; 50: 13–16; 51: 3,11,14,19; 52: 1,11,15; 53: 8; 54: 3–4,9; 55; 57: 8–15; 58: 2–3; 61: 16–18; 62–64 (Šmihel); Horvat 1995, t. 11: 3; 7: 1–2; 14: 8; Crismani, Righi 2002, 67–69, Fig. 4–26 (Socerb); Vinazza 2018 (Tupelče); Laharnar 2022 (Baba pri Slavini, Ambrožovo gradišče pri Slavini, Kerin nad Pivko, Primož nad Raduhovo vasjo pri Pivki, Šilentabor, Gradišče na Čepni, Gradišče nad Knežakom, Gradišče nad Gornjo Košano, Stari grad nad Uncem, Gradišče na Slivnici, Žerovinšek itd.).

³⁸ Cfr. Guštin 1979, t. 2: 1–3; 51–58; 75–79; Crismani, Righi 2002, 84–85, Fig. 168–179.

³⁹ Cf. npr. Prestor 2009; Schein 2009; Perne, Turk 2011, 29.

⁴⁰ Glej npr. Schein 2009, 48–49, 59. V tem smislu se zdi posebno indikativna lega Cvingerja pri Dolenji vasi tik nad požiralnikom Velika Karlovica (Bavdek, sl. 12 in 13).

⁴¹ Glej tudi Bavdek 2009.

⁴² Horvat, Bavdek 2009; Horvat, Bavdek 2010.

⁴³ Verjetno gre za antično Okro, glej Šašel 1974; id. 1977; Slapšak 1999, 149–151; Horvat, Bavdek 2009, 19–22.

⁴⁴ Prim. npr. tudi Horvat 1995, sl. 1; ead. 2005, 228–229, 237–243, sl. 2; glej tudi Laharnar 2022 (v tisku).

vizualno komunikacijo v marsičem spominja na poselitvene sisteme za časa bronaste in železne dobe do rimske okupacije, ugotovljene v dinarskem zaledju Jadrana, na visokih kraških poljih od Like⁴⁵ do Hercegovine.⁴⁶ Verjetno jih niso pogojevale zgolj geografske danosti, temveč tudi stopnja družbene organiziranosti tod živečih skupnosti ter njihov nadzor zlasti nad naravnimi viri, npr. pitno vodo,⁴⁷ ter pripadajočim jim ozemljem.

Drugače je na Kraški planoti, kjer ji dajejo pečat tri ali štiri večje naselbine na vzpetinah, kot so Tomaj, Skopo in Sveto ter ob severnem robu morda še Štanjel, medtem ko je vrsta gradišč gosteje nanizanih predvsem na zahodni strani planote, na številnih vrhovih nad Tržaškim zalivom in na Kraškem robu. Na jugovzhodu pa je prostor kraške skupine zamejen s poselitvenim kompleksom Škocjana in nad njim rodiško Ajdovščino.⁴⁸

Novo raziskave, ki izhajajo iz nove metode zračnega snemanja zemeljskega površja, t. i. lidar, kar je Boštjan Laharnar upravičeno označil kot "pravo revolucijo v arheološki topografiji", pa v zadnjih nekaj letih omogočajo povsem nov vpogled v nastajanje kulturne krajine in poselitvene sisteme, tudi na Notranjskem in Krasu.⁴⁹ Ne le, da so se izluščile konture utrjenih naselbin – gradišč z veliko večjo natančnostjo kot iz letalskih zračnih posnetkov in da je ponekod razvidna tudi njihova notranja pozidava in ureditev, še več, v njihovi neposredni okolici so se pokazali različni sledovi umetnih tvorb, kot so ograde, zidovi, groblje in mejni zidovi okoli večjih arealov, ki jih povezujejo z gospodarskim – kmetijskim zaledjem posameznih naselbin. Raziskave Laharnarja in njegove ekipe v okolici Gradišča nad Knežakom se niso omejile le na lidarske posnetke in njihovo interpretacijo, temveč so izbrane tvorbe preverili tudi s sondiranjem in izkopavanjem manjšega obsega, ki so pokazala na zelo kompleksno strukturirano izrabo gradišču pripadajočega območja, ponekod zamejenega celo

s posebnim zidom (*sl.* 2). Na osnovi keramičnih najdb so jih datirali v starejšo železno dobo, obstajajo pa tudi indici, da so nekatere najdbe celo starejše, tj. iz bronaste dobe.⁵⁰ Podobno situacijo je ugotovila Tanja Vidojević v zaledju gradišča Trnovo kot osrednji utrjeni naselbini na Ilirskobistriškem, kjer se je s suhim zidom varovano območje raztezalo od Trnovega do Sv. Ahaca in Stražice kot opazovalnima in obrambnima postojankama, kar je zabeležil že Müllner (Vidojević, *sl.* 1, 7–8). Na Krasu, kjer je natančno topografijo in temeljne prostorske študije izvedel Božidar Slapšak,⁵¹ so bile odkrite podobne strukture. Glede na različno lego, velikost in utrjenost gradišč okoli Škocjana, kot so npr. Gradišče pri Divači, Graček nad Famljami in Volarija, ter glede na domnevni kamniti zid okoli celotnega škocjanskega območja sklepamo, da je bil tudi ta teritorij zamejen in posebej varovan, morda celo v podobnem smislu, kot so bili grški *temenoi*.⁵² Podobno organiziranost prostora smo na osnovi lidarskih posnetkov in terenskih preverjanj ugotovili tudi v primeru Štanjela kot osrednjega gradišča verjetno s satelitskimi naselji, kot sta bili na bližnjih Kobdilju in Kobjeglavi (Bratina *sl.* 1; Teržan, Turk, *sl.* 8, 13).⁵³ Štanjel pa ni imel pod nadzorom le svojega kraškega zaledja, temveč tudi sam dostop na kraško planoto iz Vipavske doline. V njegovi neposredni bližini smo namreč na Ostrem vrhu z arheološkimi izkopavanji odkrili opazovalni stolp, datiran v halštatsko obdobje. Zanimivo je, da je bil njemu nasproti na drugi strani doline, po kateri se vzpenja pot na kraško planoto, postavljen še en stolp, Lukovska Škratljeвица, torej je bil dostop tudi tu flankiran kar z dvema stolpoma. Glede na še druge podobne, čeprav arheološko še neraziskane kamnite ostaline, smo postavili tezo, da je bila vzdolž severnega kraškega roba postavljena vrsta utrjenih postojank, obrambnih in opazovalnih stolpov ter manjših, močno utrjenih gradišč, ki so nadzorovali in varovali dostop na kraško planoto, namenjeni so bili torej obrambi ozemlja kraške kulturne skupine (Teržan, Turk, *sl.* 1–13).

Arheološko izkopavanje stolpa na Ostrem vrhu je omogočilo tudi odličen vpogled v način suho-

⁴⁵ Glej npr. Drechsler-Bižić 1975, Plan 2.

⁴⁶ Benac 1975, Plan 1; id. 1985, 56–69, 90–94, 135–146, 181–187, Karta 1–4 in še posebej Karta 5.

⁴⁷ O tem, kako pomemben je bil npr. dostop do pitne vode, glej Šašel 1992a, 524–528.

⁴⁸ Slapšak 1995; id. 1999, 158–163. Glej tudi Flego, Rupel 1993; Zupančič 1990, 19–21; Càssola Guida, Càssola 2002, 7–10, Fig. 4.

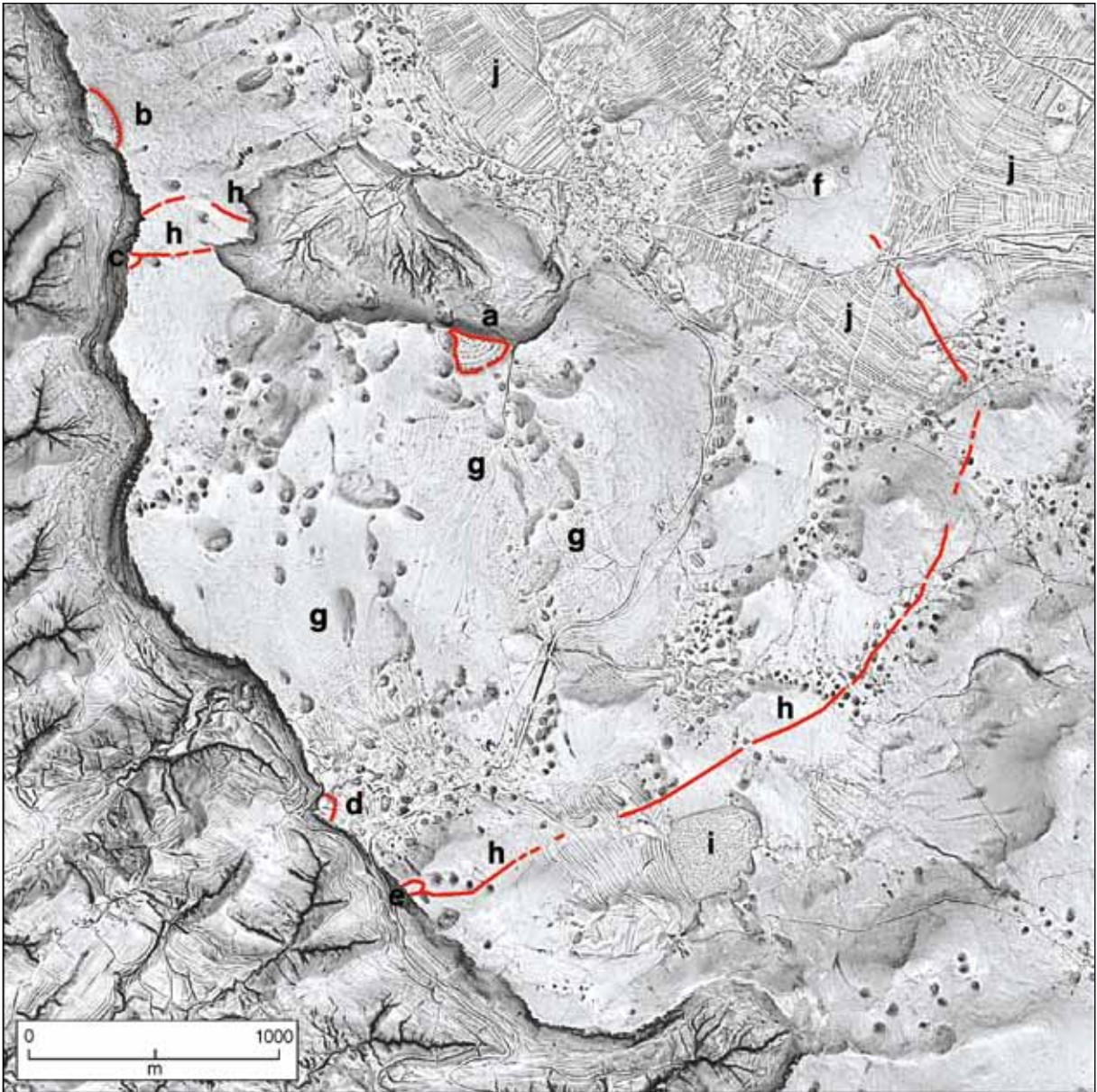
⁴⁹ Laharnar 2018, 30. Pri tem kaže omeniti, da B. Laharnar vodi raziskovalni projekt, v okviru katerega potekajo prav raziskave gradišč in njihovega zaledja na Notranjskem, predvsem na Pivškem. V pripravi za tisk je tudi njegova monografija Laharnar 2022 (v tisku).

⁵⁰ Laharnar 2018, 30–34, *sl.* 3; Laharnar, Lozić, Štular 2019, Fig. 2–5. Za rimsko obdobje na Knežaku glej Laharnar, Lozić, Miškec 2020.

⁵¹ Slapšak 1995; id. 1999.

⁵² Turk, Hrobat, Bratina 2016, *sl.* 13; Teržan 2016a, 416–417, *sl.* 151–152; Mlekuž 2019.

⁵³ Za Štanjel glej tudi Bratina 2019. Za lociranje grobov v bližini Kobjeglave, ki so bili pripisani štanjelski nekropoli, glej Vinazza 2018.

Sl. 2: Gradišče nad Knežakom z okolico. Arheološka interpretacija po lidarskih posnetkih: **a** – Gradišče nad Knežakom; **b** – Gradišče na Čepni; **c** – Zrmzlek (majhno gradišče?/stolp?); **d** – Gradišče pri Šembijah; **e** – Breg pri Šembijah (majhno gradišče); **f** – Gradišče Obroba; **g** – groblje; **h** – mejni zid območja; **i** – Šembijsko presihajoče jezero; **j** – srednje- in novoveška polja (prirejeno po Laharnar, Lozić, Štular 2019, Fig. 2).

Fig. 2: Gradišče above Knežak and its surrounding area, archaeological interpretation based on LiDAR images: **a** – Gradišče above Knežak; **b** – Gradišče on Čepna; **c** – Zrmzlek (minor hillfort?/tower?); **d** – Gradišče near Šembije; **e** – Breg near Šembije (minor hillfort); **f** – Gradišče Obroba; **g** – cairn; **h** – boundary wall of a territory; **i** – intermittent Šembije Lake; **j** – medieval and post-medieval fields (adapted after Laharnar, Lozić, Štular 2019, Fig. 2).

zidne gradnje. Pokazalo se je, da ne gre le za zelo skrbno zloženo kamenje s poravnanim notranjim in zunanjim licem zidu, temveč so bili pomemben element tudi leseni stebri kot oporniki celotne konstrukcije (Teržan, Turk, sl. 1–6). Zato naša domneva, da so bila tudi obzidja gradišč grajena na podoben način (Bratina, sl. 3 in 4). Vsekakor pa so novejša izkopavanja pokazala, da gradišča niso

obdajali kamniti nasipi ali okopi, kot je bilo to do nedavnega pogosto zaslediti v literaturi, temveč da so dandanašnji kamniti nasipi ruševine mogočnih zidov. Ti imajo zunanje in notranje lice praviloma zgrajeno iz večjih kamnov ali kamnitih blokov, vmesni prostor, ki je lahko širok tudi več metrov, pa je povečini zapolnjen z manjšimi kamni in ponekod še z zemljenim zasutjem, npr. na Gradu pri

Šmihelu,⁵⁴ Cvingerju pri Dolenji vasi pri Cerknici (Bavdek, sl. 14), Taboru pri Vrabčah (Vinazza, sl. 3) in Tomaju (Bratina, sl. 3 in 4). Pri morebitnem obnavljanju zidu so na zunanji strani prizidali dodatni podporni zid ali celo več front zidu, npr. na gradiščih na Ajdovščini nad Rodikom,⁵⁵ Gračku pri Famljah⁵⁶ in v Tomaju⁵⁷ (Bratina, sl. 3 in 4). Ogromne kamnite ruševine (npr. Vidojević, sl. 10; Bratina) kažejo na mogočne zidove, grajene na suho, ki so morali v višino meriti tudi več metrov. Izgradnja gradišč z obrambnim obzidjem pomeni torej zelo zahtevne in velike, tako rekoč inženirske podvige, ki so jih lahko izpeljale posamezne skupnosti le pod vodstvom izkušenih mojstrov in dobro organizirane družbe.

NAČIN POKOPAVANJA IN DRUŽBENA STRUKTURA

V okviru notranjsko-kraške skupine so svoje preminule pokopavali na različne načine, prevladujoč običaj je bilo sežiganje in shranjevanje bodisi v žare bodisi v preproste grobne jame, nezanemarljivo pa je bilo tudi inhumiranje (Bavdek; Laharnar, Murgelj). Pri obeh načinih pokopa so bili pridani v grobove deli noše oz. nakita, ponekod drobno orodje, ne pa orožje. V nasprotju z dolensko halštatsko kulturno skupino, kjer je bilo orožje (sekira in sulice) praviloma sestavni del vsake moške grobne oprave, se v tej skupini pojavlja le izjemoma, npr. v nekaterih grobovih pozne bronaste oz. zgodnje železne dobe na grobišču na Brežcu pri Škocjanu in vsega treh grobovih na Križni gori.⁵⁸ Šele v stopnji Notranjska VI, tj. v poznem halštatskem obdobju, predvsem pa v latenskem obdobju, je orožje postalo pogost in običajen grobni pridelek. Redkeje so bile poleg žar pridane še druge posode, izjema so grobovi na Križni gori, kjer so verjetno služile za popotnico v onstranstvo.

Grobišča so bila praviloma plana, čeprav se v literaturi omenjajo tudi gomile,⁵⁹ v katerih pa pokopi z arheološkimi izkopavanji doslej še niso bili dokazani. Povečini so bile v njih odkrite črepinje posod, ne pa tudi druge najdbe, na osnovi

katerih bi bilo možno sklepati na grobove. Zato je verjetno, da gre za kamnite groblje, kakršne je Laharnar raziskal na območju pod Gradiščem pri Knežaku in ki jih povezuje s kmetijsko izrabo prostora.⁶⁰ Nekropole so ležale praviloma na pobočjih neposredno pod naselbinami, npr. na Križni gori⁶¹ in Trnovem pri Ilirski Bistrici (Bavdek), pa tudi pod Jelarji pri Sv. Barbari pri Korošcih,⁶² medtem ko je bilo v bližnji okolici Škocjana⁶³ in Gradu pri Šmihelu⁶⁴ več grobišč.

Tako biritualnost v načinu pokopavanja kot tudi obstoj več sočasnih grobišč ali skupin grobov, bolj ali manj oddaljenih od naselbin, morda lahko razumemo kot odraz več različnih družbenih enot v smislu družin ali rodbin ter njihovega medsebojnega spoštovanja pri sobivanju tako v okviru posameznih naselbin kot tudi celotne notranjsko-kraške kulturne skupine.

Zanimiv vpogled v družbeno strukturiranost posameznih naselbin ponuja analiza grobov glede na način pokopa in sestavo grobnih pridatkov, kot se kaže na primeru križnogorskega in šmihelskih grobišč.

Od grobišč okoli dobro utrjene naselbine na Gradu pri Šmihelu sodita dve v zgodnjo železno dobo – Pod Kaculjem in na Mačkovcu.⁶⁵ Čeprav sta sočasni, se grobni pridatki, zlasti v ženskih grobovih, med seboj razlikujejo, kar daje slutiti, da gre za dvoje različnih družbenih skupnosti/rodbin. Na grobišču Pod Kaculjem prevladujejo v ženski noši očalaste fibule in zapestnice in ji tudi dajejo poseben pečat (sl. 3), medtem ko so grobovi z ločnimi fibulami zastopani v občutno manjšem številu in predstavljajo opazno manjšino

⁶⁰ Glej Urleb 1974, 13, pril. 1; Osmuk 1988; Laharnar 2019, 266–268.

⁶¹ Urleb 1974, 11–14, sl. 2, pril. 1.

⁶² Montagnari Kokelj 1996; ead. 1997, Tav. 23–26; Maselli Scotti 1997, 7–11, Fig. 1–2; 12; 25–28; Škvor Jernejčič 2018, 538–545, Fig. 2.

⁶³ Ruaro Loseri et al. 1977, 19–22, Fig. 6; Turk, Hrobat, Bratina 2016, sl. 13.

⁶⁴ Guštin 1979, 13, sl. 3.

⁶⁵ Hoernes 1888, 217–249; Guštin 1979, 70–75, Abb. 3, Taf. 37–50. V objavljeni študiji Teržan 1992, 464–471, Abb. 9–10, katere rezultate povzemamo na tem mestu (glej sl. 3–5), smo se oprli tako na objavo Hoernesa kot Guština, pri čemer smo prevzeli oštevilčenje grobov po Guštinu, da bi bilo lažje poiskati opisni in slikovni prikaz posameznih grobov. Vendar naj opozorim, da Guštinovo preštevilčenje grobov ni najbolj posrečeno, saj so z njim na eni strani neupoštevane oz. zabrisane lokacije posameznih grobišč, na drugi strani pa niso omenjeni in upoštevani grobovi brez grobnih pridatkov.

⁵⁴ Urleb 1990.

⁵⁵ Slapšak 1985.

⁵⁶ Novaković, Turk 1991a; Novaković, Turk 1991b; Zupančič, Vinazza 2015, 694–695, sl. 3.

⁵⁷ Bratina 2018b, 96–97, sl. 8–9.

⁵⁸ Urleb 1974, t. 1: 8; 3: 15; 9: 4; Teržan 1990, 70–71, sl. 15.

⁵⁹ Guštin 2011, 40.

Št. groba / Grave No.	Pokop/ Burial		Nedoločljiv / Indeterminable	Vijček / Spindle whorl	Nakit / Jewellery				Fibule / Fibulae			Igla / Pin	Drugo / Other	Noša / Costume	
	Žara / Urn	Skleda / Bowl			Jagode / Beads	Obeski / Pendants	Ovratnica / Torques	Zapestnica / Bracelet	Ločna / Bow	Polmesečasta / Crescent	Očalasta / Spectacle				
32	1	1	×		×			1?		1	2	1			
36	1	1	×		×	×		2	2		2				
30	1	1						2			2	1			I
8		1				1		2			2				
56/57								2	1	1	1	1			
5			×					2?			2				
21	1							1			2				
50								1?			2				
34/35			×			×		1		1	1				
61	1	1						1	2		1				
58								1?	2		1				III
31	1	1			×			1			1				
29		1						1			1				
22								1			1				
19								1			1				
13	1	1	×				1		1	1	1		Pr		II
46			×			×			1		1	1			
26	1	1		×		×			1		1				
60	1	1									2				
9		1				×					2				V
2					×						1				
52											2	1			
28											1				
17											1				

* Pr = Prstan / Fingerring

Sl. 3: Šmihel – Pod Kaculjem. Grobovi z nakitom, ki jim dajejo poseben pečat očalaste fibule (glej *op.* 66).
Fig. 3: Šmihel – Pod Kaculjem. Graves with jewellery marked by spectacle fibulae (see *Fn.* 66).

(sl. 4).⁶⁶ Fibule obeh tipov se skupaj pojavljajo le v redkih grobovih in kažejo morda na ožje sorodstvene vezi osebe z eno in drugo skupnostjo. Na osnovi preostalih sestavin noše in nakita, kot

⁶⁶ V okviru očalastih in ločnih fibul na slikah ne upoštevam njihove morebitne tipološke ali kronološke razlike (pod ločnimi fibulami so zabeležene tako eno- kot dvozankaste in polmesečaste fibule). Oznake noše I-VII se nanašajo na kategorizacijo Teržan 1978.

so jagode, obeski in ovratnice, so poleg osnovnih označevalcev (fibula/zapestnica) razpoznavne še druge kombinacije, ki ustrezajo tipom noš in njihovi kategorizaciji glede na stan in status, kot prikazano na osnovi analize skeletnih, glede na spol in starost antropološko opredeljenih grobov s Križne gore.⁶⁷ Razen razlik v nošnji fibul se zdi

⁶⁷ Urleb 1974, 14–19, sl. 3; 5; Teržan 1978.

Št. groba / Grave No.	Pokop / Burial			Nakit / Jewellery				Fibule / Fibulae			Igla / Pin	Drugo / Other	Noša / Costume
	Žara / Urn	Skleda / Bowl	Skeletni / Inhumation	Nedoločljiv / Indeterminable	Jagode / Beads	Obeski / Pendants	Ovratnica / Torques	Zapestnica / Bracelet	Ločna / Bow	Polmesečasta / Crescent			
62	1	1			×		2	1				2 Uo	
45				×		×	2	1				1 Pr	
44	1	1+×				×	2	1				1 Pr	I/III
33				×		×	4	2					
51							1	1			1		
53				×			1		1?				II
49			S				1						
12								1					
20								1					
10		1						1					V
4								1?					
15								1?					
39						×	2						
16							2						
43							2						IV
64			S				2						
40				×	×	×							
7				×		×							
11		1		×		×							VII
6				×									
23				×									

* Uo = Uhan/obroček / Earring/ring; Pr = prstan / Fingerring

Sl. 4: Šmihel – Pod Kaculjem. Grobovi z nakitom, ki jim dajejo poseben pečat ločne fibule (glej *op.* 66).

Fig. 4: Šmihel – Pod Kaculjem. Graves with jewellery marked by bow fibulae (see *Fn.* 66).

indikativno tudi to, da so bile osebe z očalastimi fibulami na grobišču Pod Kaculjem pogosto pokopane v žari, pokriti s skledo (*sl.* 3), medtem ko so bile tiste z ločnimi fibulami pokopane brez žare. Izjemi sta le dve osebi z ločnimi fibulami, ki se glede na preostali nakit uvrščata med nosilke nošnje I. kategorije, tj. s parom zapestnic (*sl.* 4), torej med pripadnice najvišjega ranga v okviru ženske populacije na grobišču Pod Kaculjem.

Podobno kot grobovi z ločnimi fibulami Pod Kaculjem, ki so bili pretežno brez žar, tudi na grobišču na Mačkovcu preminulih niso pokopa-

vali v žarah, prav tako niso v grobove prilagali drugih posod, razen redkih izjem (*sl.* 5). To se zdi še posebej pomenljivo, ker so bile na grobišču na Mačkovcu označevalni element noše prav ločne fibule, saj so očalaste fibule predstavljale le redke izjeme (*sl.* 5). Čeprav so grobovi na Mačkovcu v celoti bolj skromni, pa se glede na ostale pridane noše oz. nakita (zapestnice, ovratnice, obeski in jagode) ne razlikujejo od običajnih kategorij noš, kot smo jih ugotovili Pod Kaculjem in na Križni gori. To dejstvo seveda govori za standardizirane tipe noše/kombinacije nakita glede na starostno

Št. groba / Grave No.	Pokop / Burial		Nakit / Jewellery				Fibule / Fibulae			Igla / Pin	Noša / Costume
	Žara / Urn	Skleda / Bowl	Nedoločljiv / Indeterminable	Jagode / Beads	Obeski / Pendants	Ovratnica / Torques	Zapestnica / Bracelet	Ločna / Bow	Polmesečasta / Crescent		
76					×		5	1			
71							2?	1			I
72				×		1?	2	2			
69							1	1	1		
68						1?		1			II
81						1				1	
70			×	×				1			
74			×					1			
82									1		
79	1							1			V
77								1			
78									1		

Sl. 5: Šmihel – Mačkovc. Grobovi z nakitom, ki jim dajejo poseben pečat ločne fibule (glej *op.* 66).

Fig. 5: Šmihel – Mačkovc. Graves with jewellery marked by bow fibulae (see *Fn.* 66).

obdobje, stan in družbeni status ženskih oseb, kar je bilo očitno sprejeto in razpoznavno na celotnem ozemlju notranjsko-kraške skupine in tudi v širšem prostoru jugovzhodnoalpske halštatske kulture.⁶⁸ Ženska noša/nakit je torej predstavljala pomemben družbeni regulativ, zlasti v smislu razpoznavnosti, varnosti in zaščitenosti ženskega sveta.

Ugotovljene razlike v načinu pokopavanja (žara/brez žare) in v označevalnem nakitu (očalasta fibula/ločna fibula) lahko razumemo kot specifične identitetne oznake posameznih skupnosti/družin/rodbin v okviru šmihelskega gradišča. Po grobnih pridatkih pa lahko sklepamo tudi na premoženjske razlike med njimi, saj so npr. ženski grobovi Pod Kaculjem nekaj bogatejši od tistih na Mačkovcu, kar morda kaže na socialno razslojenost prebivalstva znotraj naselbine.

⁶⁸ Za dolensko kulturno skupino prim. Teržan 1985; ead. 2008, 246–262, sl. 24; 26.

Še bolj zapleteno družbeno strukturo pa skriva v sebi nekropola pod Križno goro,⁶⁹ kjer so bili odkriti grobovi z žarami, žgani pokopi v preprostih jamah brez žar in skeletni grobovi. Na načrtu grobišča so sicer razpoznavna določena grupiranja grobov, ki pa nam jih ni uspelo jasno razmejiti ali kakorkoli opredeliti niti po načinu pokopa niti po značilnih grobnih pridatkih, kajti znotraj posamezne grupacije so povečini zastopane na različne načine pokopane osebe.⁷⁰ Kljub temu smo izvedli podrobno analizo grobov ter poskusili ugotoviti značilnosti skupnosti, ki so pokopavale na tem grobišču.

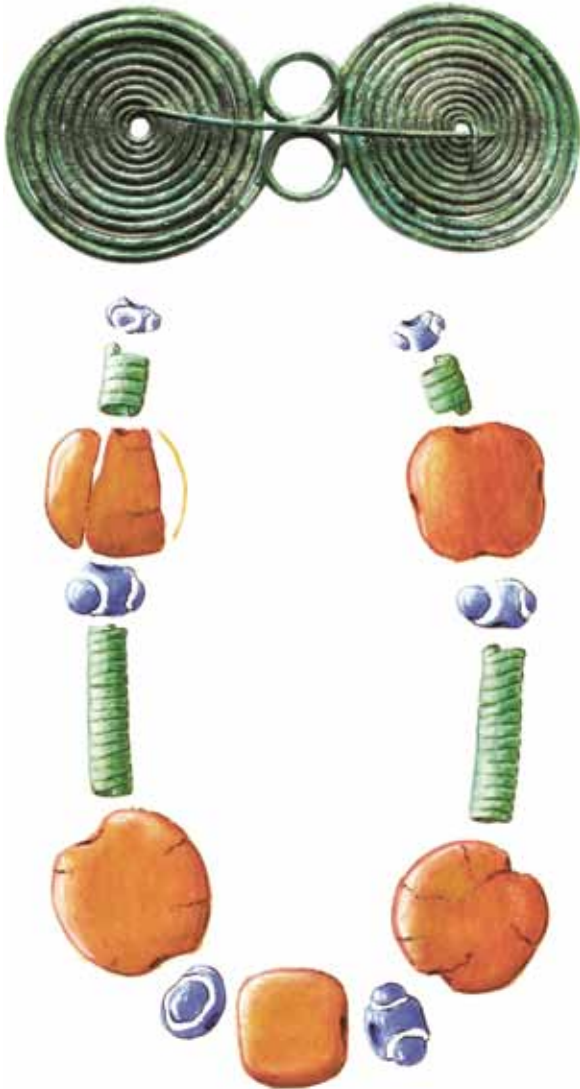
Ker smo na osnovi kombinacije grobnih pridatkov že poskušali razpoznati značilnosti posameznih noš glede na spol, stan in starost,⁷¹ nas tu zanimajo podobni fenomeni, kot so se nam razkrili v primeru grobišč pri Šmihelu, in sicer v kolikšni meri so fibule v okviru ženske nošnje na Križni gori označevalke pripadnosti določeni skupnosti/rodbini. Pokazalo se je, da so podobno kot v Šmihelu merodajne na eni strani očalaste fibule in na drugi ločne (*sl.* 7–8), ki so zastopane tako rekoč v sestavih vseh tipov/kategorij noš: I. noša s fibulo in zapestnicami v paru, II. noša z ovratnicami in uhani, III. noša s posameznimi zapestnicami ali v neparnem številu, IV. noša samo s parnimi zapestnicami, V. noša samo s fibulami, obeski, jagodami itd. Ti dve vrsti fibul torej tudi na Križni gori ne gre razumeti le v smislu starostnih ali stanovskih razlik, temveč tudi kot označevalke pripadnosti določeni skupnosti/rodbini.⁷² Zanimivo pa je, da se v načinu pokopavanja kaže ravno nasprotna slika kot na obeh grobiščih Šmihela (Pod Kaculjem in na Mačkovcu): ženske osebe z ločnimi fibulami so na Križni gori pogosteje pokopane v žarah, tiste z očalastimi fibulami pa v žganih grobovih brez žar. Razumevanje tega obratnega sorazmerja otežuje dejstvo, da so tako v prvi skupini (z loč-

⁶⁹ Urleb 1974; Teržan 1978; ead. 1992, 467–469, Abb. 11–12.

⁷⁰ Prim. Urleb 1974, 35–44, sl. 16–19; Teržan 1990, 67–69, sl. 14.

⁷¹ Teržan 1978; ead. 1990, 67–69, sl. 14.

⁷² Samoumevno je, da med posameznimi grobovi z enimi ali drugimi fibulami obstajajo tudi tipološke in kronološke razlike, npr. med navadnimi iz spiralne žice zvitimi očalastimi fibulami, ki so starejše, in dvodelnimi očalastimi fibulami z nosilno ploščico, ki so mlajše, ali pa med ločnimi eno- in dvozankastimi ločnimi fibulami različnih variant itd. Vendar v okviru te raziskave kronološke dimenzije nismo upoštevali in vključili v razpravo, ker bi preseglo obseg in namen tega preglednega prispevka.

Sl. 6: Trnovo pri Ilirski Bistrici. Pridatki naključno odkritega žganega groba: bronasta očalasta fibula, ogrlica iz jantarnih in steklenih jagod ter bronastih spiralnih cevčic/saltaleonov (povzeto po Guštin 2011, 41). (Najdbe so v privatni lasti).
Fig. 6: Trnovo near Ilirska Bistrica. Goods in a cremation burial found by chance: bronze spectacle fibula, necklace of amber and glass beads, as well as bronze spiral tubes (from Guštin 2011, 41). (Goods are in private ownership).

nimi fibulami) kot drugi (z očalastimi fibulami) pogosti tudi skeletni grobovi (sl. 7–8). Kako torej razumeti to raznolikost znotraj Križne gore v načinu pokopavanja in v nošnji prav določenih vrst fibul kot označevalk pripadnosti posameznim družbenim skupnostim/rodbinam?

Kljub vrsti nerazrešenih vprašanj lahko zaključimo s tezo, da je bil sestav prebivalstva na Križni gori in Šmihelu, podobno kot tudi v Škocjanu, heterogen, čemur je morda iskati vzroke

v navezavi na različne tradicije in provenience prvih naseljencev, graditeljev gradišč. Identiteta posameznih skupnosti v okviru naselbin se je, kot kaže, ohranjala in je bila razpoznavna: 1) glede na lego grobišč v odnosu do naselbine, 2) glede na razporeditev grobov v okviru posameznih grobišč v bolj ali manj razpoznavne skupine, 3) glede na način pokopavanja in 4) glede na nošo, zlasti to velja za žensko nošo, tj. sestavo nakita, pri čemer je bil označevalen element skupinske/rodovne/rodbinske pripadnosti predvsem izbrana vrsta fibul (očalaste nasproti ločnim).

Očalaste, ločne in še nekatere druge vrste fibul pa niso bile pomembne le kot označevalke pripadnosti določeni družbeni skupnosti/rodbini znotraj posameznih naselbin, temveč so bile sestavni deli nakita "narodne noše" notranjsko-kraške skupine. V okviru očalastih fibul z osmičko, ki so bile razširjene v pozni kulturi žarnih grobišč (v časovnih stopnjah Ha A2/Ha B1–3) in zgodnji železni dobi (stopnjah Ha C 1–2/Ha D1) med Baltskim in Sredozemskim morjem, je Sabini Pabst uspelo razločiti številne regionalne in lokalne variante. Med njimi je izdvojila tudi posebno varianto očalastih fibul z veliko osmičasto pentljo, ki jo je zaradi njene pogostnosti na Notranjskem poimenovala tip Križna gora, značilen za stopnjo Notranjska II (sl. 6).⁷³ Mlajšo varianto teh fibul s prav tako veliko osmičko, vendar s trakasto ploščico kot nosilcem za iglo za pripenjanje fibule na oblačilo, je opredelila kot tip Tržišče, značilen predvsem za stopnjo Notranjska III.⁷⁴ Hkrati je njena analiza pokazala, da predstavljata obe za Notranjsko značilni varianti lokalni izvedbi očalastih fibul z najbližjimi primerjavami v japonski kulturni skupini, in sicer v tipih Kompolje in Prozor.⁷⁵ Zato lahko povzamemo, da očalaste fibule v ženski nošnji na Notranjskem na eni strani pričajo o navezavi na tradicijo kulture žarnih grobišč in izkazujejo na drugi strani neposredno povezanost s sočasno nošnjo očalastih fibul pri svojih jugovzhodnih sosedih – pri Japodih.⁷⁶ Nasprotno pa predstavljajo dvozankaste ločne fibule v notranjsko-kraški skupini izrazit balkanski tip fibul, ki mu je v številnih različicah mogoče slediti od centralnega Balkana preko Dolenjske

⁷³ Glej Lazarevski Poklar 2000; Guštin 2011, 41. Mitju Guštinu se zahvaljujem za sliko in dovoljenje za objavo.

⁷⁴ Pabst 2012, 57–59, 76, 199–209, Abb. 3: 4; 6: 1; Karte 14: 1; 20: 1; Liste 13; 25.

⁷⁵ Pabst 2012, 59–63, 76–79, Abb. 3: 5; 6: 2; Karte 14; 20.

⁷⁶ Za časovno opredelitev nošnje očalastih fibul z osmičko pri Japodih so na voljo tudi radiokarbonske datacije (Zavodny et al. 2019, Fig. 4).

Št. groba / Grave No.	Pokop / Burial					Nedoločljiv / Indeterminable	Vijček / Spindle whorl	Nakit / Jewellery					Fibule / Fibulae			Igla / Pin	Drugo / Other	Noša / Costume
	Skeletni / Inhumation	Žgan / Incineration	Žara / Urn	Posoda / Vessel	Sklada / Bowl			Gumbi / Buttons	Jagode / Beads	Obeski / Pendants	Uhani/obročki / Earring/ring	Ovratnica / Torques	Zapestnica / Bracelet	Ločna / Bow	Polmesečasta / Crescent			
25	S				1						2			2	1			
13		×		1	1			×			2	1		1				
10		×			1					×	3			1	1?			
37		×		1	1						2			1				
117		×		1	2						3?			1			I	
147		×		1	1						2?			1				
64	S										2			1				
79	S				×					×	2			1				
100	S				1	×				×	4			1				
141		×		1		×					1			1				
124	S			1	1					×	2	1		1			III	
63	S			1	1		1				1		1	1				
113	S			1			1				1			1				
104	S					×					1			1				
121	S			1	1						1	1		1				
126	S				1	×				×	3	1		1			II	
128	S						1				2			1				
38		×		1			1						1	2	1?			
9		×		1	1		1			×				2				
103	S			1	1					×	×			1				
36	S			1	1								2	1				
18		×		1	1									1		Kf	V	
20		×			1									1				
90		×		1										1				
23	S				1									1				
127	S				1									1				

* Kf = Kačasta fibula / Serpentine fibula

Sl. 7: Križna gora. Grobovi z nakitom, ki jim dajejo poseben pečat očalaste fibule (glej op. 66).

Fig. 7: Križna gora. Graves with jewellery marked by spectacle fibulae (see Fn. 66).

vse do Soče, torej do svetolucijske skupine, kjer poteka zahodna meja njihove razprostranjenosti. Pri tem kaže posebej poudariti, da dvozankaste ločne fibule kot tip razen redkih izjemnih primerkov niso bile razširjene v kulturnih skupinah obalnega pasu Jadrana in njegovega zaledja – niti pri Japodih, niti pri Liburnih, niti Histrih, pa tudi pri Venetih ne!⁷⁷

⁷⁷ Müller 2009, 194–195, Abb. 203: karta s shematičnim prikazom razprostranjenosti dvozankastih ločnih fibul na

Iz prikazane analize načina pokopa in nakita (sl. 3–8) lahko sklepamo, da je na Notranjskem prišlo v zgodnji železni dobi do nenavadne simbioze japodskih⁷⁸ in balkanskih elementov. Paradoksalno

Balkanu je zavajajoča oz. ni točna. Ta tip fibul namreč ni bil razširjen v obalnem pasu Jadrana. Prim. Gabrovec 1970.

⁷⁸ Omeniti kaže podobnosti v načinu pokopavanja (biritualnost) in grobnih grupacij z nekropolami predvsem na japodskem območju. Prim. Drechsler-Bižić 1987, 424–428; Balen-Letunić 2006, 33–36.

Št. groba / Grave No.	Pokop / Burial					Nedoločljiv / Indeterminable	Vijček / Spindle whorl	Nakit / Jewellery					Fibule / Fibulae				Iгла / Pin	Drugo / Other	Noša / Costume
	Skelet / Inhumation	Žgan / Incineration	Žara / Urn	Posoda / Vessel	Skloda / Bowl			Gumbi / Buttons	Jagode / Beads	Obeski / Pendants	Uhani/obročki / Earring/ring	Ovratnica / Torques	Zapestnica / Bracelet	Ločna / Bow	Polmesečasta / Crescent	Očalasta / Spectacle			
22	S			1	1					1	2	1							
52		×	Ž	1	1						2	1							
80		×	Ž		1				×		2	1							
69		×	Ž	1			1			×	2	1							
49		×	Ž				1				2	1						I	
72	S				2		1		×	×	1	2		1					
114	S			1	1					×		2	1						
84	S			1	1							2?	1						
120	S				1							2	1						
78	S			1	1							1	1						
125	S				1							1	1					III	
110		×							×	×		1	1						
115	S			1	1				×		1	1	(1)		1			II	
47		×	Ž	1	1						2	1							
60		×		1	1	×			×	×		1							
4		×	Ž	2	2	×			×	×		1					Ko, Ps		
122		×	Ž	1	1								1						
144		×	Ž	1	1								1						
135		×		1	1								1						
134		×		1									1					V	
11		×		1										1			Su		
8		×		1	1									1					
71	S				2								1						
101	S			1	1								1						
119	S												1						
95	S			1									1			1			

* Ko = Konjska oprema / Horse gear; Ps = Pasna spona / Belt clasp; Su = Sulična ost / Spearhead.

Sl. 8: Križna gora. Grobovi z nakitom, ki jim dajejo poseben pečat ločne fibule (glej op. 66).

Fig. 8: Križna gora. Graves with jewellery marked by bow fibulae (see Fn. 66).

je, da se odražajo predvsem v ženski noši, v kateri je določenim vrstam fibul/nakita torej pripadala označevalna in hkrati razločevalna vloga v smislu ožje (rodbinske?) identitete.

Med značilne fibule notranjsko-kraške skupine sodijo tudi polmesečaste fibule, predvsem dvozankaste, okrašene z iztolčenimi bunkami na razširjenem loku, ki smo jih poimenovali kot tip Križna gora,⁷⁹ in pa velike čolničaste fibule z le

rahlo usločenim širokim čolničastim lokom (Laharnar, Murgelj, sl. 3–4; t. 3: 1).⁸⁰ Tako prve kot druge so bile sestavni del nakita ženske noše v času stopnje Notranjska III. V stopnji Notranjska IV pa izkazujejo lokalne posebnosti masivno lite kačaste fibule, ki so v večjem številu doslej znane predvsem s Tržišča pri Cerknici ter posamično iz

⁷⁹ Teržan 1990, 59–60, 77, sl. 3: 1; 7: 3; 9: 2; 14.

⁸⁰ Guštin 1973, 472–477, sl. 2: 24,28; t. 9: 2,7; id. 1979, t. 18: 1–5; 58: 6; 60: 11–12.

Šmihela in Čepne pri Knežaku.⁸¹ V nasprotju z očalastimi in dvozankastimi fibulami pa čolničaste in kačaste fibule odsevajo vplive z italškega oz. venetskega kulturnega prostora.

S temi nekaj primeri značilnih tipov fibul smo želeli ponazoriti svojstven kulturni izraz notranjsko-kraške skupine, ki se izkazuje ne le v kompleksnosti načina pokopavanja in v specifičnostih nošnje, temveč tudi v oblikovanju nakita, v čemer se zrcali njena identiteta.

DEPOJSKE NAJDBE

Iz pozne bronaste in zgodnje železne dobe je z območja Notranjske in Krasa znanih tudi nekaj depojskih najdb, ki pa se po najdiščnih okoliščinah in časovni dimenziji bistveno razlikujejo od že omenjenih v Mušji in Skeletni jami iz okolice Škocjana.

Pri Velikem Otoku sta bila najdena kar dva depoja – manjši, najden pri vhodu v Mačkovco jamo, vsebuje plavutasti sekiri in okrasno ploščico, večji pa bronaste surovce v obliki fragmentov kladivastih oz. bikoničnih ingotov. Ker imajo nekateri kosi posebne reliefne krožne označbe, neke vrste pečat, se domneva, da gre za posebno vrsto kovine.⁸² Dejansko so spektrometrične in metalografske raziskave Neve Trampuž Orel in njenih sodelavcev pokazale, da je v bronasti zlitini surovcev visoka vsebnost svinca in drugih slednih elementov, kar se kaže kot značilnost ingotov na našem območju v stopnji Ha B. Ingoti iz Velikega Otoka skupaj s tistimi iz depojev s Kanalskega vrha⁸³ kažejo torej na novo metalurško znanje in tehnološki napredek pri predelavi kompleksnih polimetalnih rud in izdelavi kovine s posebnimi lastnostmi za nadaljnje razpečevanje.⁸⁴ Glede na razmeroma številne podobne depoje z bikoničnimi surovci na prostoru med osrednjo Slovenijo in Furlanijo, vključno z Notranjsko, bi lahko sklepali, da so morebiti te polizdelke dragocene kovine tod izdelovali in jih posredovali v srednje evropski

kot tudi italški, morda pa tudi širši sredozemski prostor.⁸⁵

Le nekoliko kasneje se na območju zahodne Slovenije, vključno z Notranjsko, pojavi še druga vrsta depojev, ki jih je Peter Turk širokopotezno označil kot depoji tipa Bologna/San Francesco – Šempeter (pri Novi Gorici).⁸⁶ V njih so prav tako zastopani različni ingoti, od katerih so uhate sekire vredne posebne pozornosti. Predmeti so deponirani največkrat v obliki manjših fragmentov, le izjemoma celi. Takšni depoji oz. skupki koščkov kovine so bili v zadnjih dveh do treh desetletjih odkriti povečini z detektorjem kovin, in sicer pretežno v naselbinah, kar velja tudi za notranjske najdbe, npr. s Starega gradu nad Hruševjem, z Gradišča nad Zgornjo Košano, Babe nad Slavino, Gradišča nad Pivko, Gradišča nad Knežakom in Ulake (Laharnar, Murgelj, t. 1: 6–12).⁸⁷ Ob južni meji notranjsko-kraške skupine pa je bil pred nedavnim odkrit depo pri Klani, skrit v popolni divjini (Blečić Kavur, sl. 7). Zaradi povečini nenavadnega kemijskega sestava (prav tako z visoko vsebnostjo svinca), zlasti uhatih sekir, sklepamo, da njihovi fragmenti in drugi bronasti koščki v teh depojih niso bili namenjeni zgolj metalurški dejavnosti, temveč so bili v obtoku tudi kot predmonetarno plačilno sredstvo.⁸⁸ Če sledimo tej tezi Neve Trampuž Orel, moramo seveda omeniti, da imajo tako kladivasti ingoti kot tudi uhate sekire kot značilni tipi depojev tega obdobja svoje izvorno področje v italškem prostoru (oz. vzhodnem Sredozemlju).⁸⁹ To verjetno pomeni, da so bili naši kraji s prevzemom takšnih plačilnih sredstev vključeni v širši predmonetarni sistem, ki je zaobjemal poleg Apeninskega polotoka tudi alpski svet z njegovim jugovzhodnim obrobjem, kjer se je obdržal, kot kažejo nekatere depojske najdbe, vse do zgodnjega 6. st. pr. n. št.

Tretjo vrsto depojev na Notranjskem predstavljajo nenavadne najdbe večje količine orožja. Sestavljajo jih sulice, sekire, meči, ponekod še čelade in konjska oprema. Odkriti so bili povečini v neposredni bližini

⁸¹ Guštin 1973, 474–477, karta 3, sl. 2: 39; id. 1979, t. 3: 1; 19: 1–7; 60: 19; Tecco Hvala 2014, 130–131, sl. 3b, tip IIIb3, karta 6.

⁸² Čerče, Šinkovec 1995, 227–229, sl. 49, t. 139; Turk, Turk 2019, 202–205, sl. 253. Točna lokacija depoja Veliki Otok I ni znana.

⁸³ Žbona-Trkman, Bavdek, 1995–1996.

⁸⁴ Trampuž-Orel 1996, 193–197, sl. 5–7, pril. A: 37; Trampuž Orel 1999, 417–419, Fig. 4; Trampuž Orel, Heath 2001, 150–163, 167–171.

⁸⁵ Turk, Turk 2019, 205, sl. 254; Žbona-Trkman, Bavdek 1995–1996, 64, sl. 6. Glej tudi Sperber 2000, 392–395, Abb. 11.

⁸⁶ Turk 2018, 398–400, Fig. 1; 3.

⁸⁷ Trampuž Orel, Heath 1998, 237–248, Fig. 1–5, Pl. 1; Laharnar, Turk 2017, 89–91, sl. 102; Nanut 2018, 145–147, sl. 11: 16–24.

⁸⁸ Trampuž Orel, Heath 1998, 240–246, Fig. 7, Tab. 1; Teržan 2008, 296–300, sl. 47–48; Turk 2018, 399–400; Nanut 2018, 141–145, sl. 5–8.

⁸⁹ Nadaljnja diskusija v tej smeri bi preseгла okvir tega prispevka.

naselbin, npr. ob vznožju gradišča v Tomaju ali pa Tržišča pri Dolenji vasi pri Cerknici. Peter Turk jih je poimenoval kot depoje tipa Tržišče-Porpetto in jih datiral v čas med 8. in 6. st. pr. n. št.⁹⁰ Ponovno sta jih na simpoziju predstavila Mitja Guštin in Dragan Božič ter jih poskušala kronološko in prostorsko natančneje opredeliti (Guštin, Božič). Število kosov posameznih zvrsti orožja v posameznih depojih kaže, da gre za orožje, ki je pripadalo organiziranim vojaškim enotam s poveljnikom na čelu (čelada, bronasta bojna sekira ali/in sulica), z nekaj konjeniki (konjska oprema in enorezni ukrivljeni meči) ter pešaki suličarji (železne sulice, ponekod tudi železne sekire). Njihovo deponiranje pa lahko razumemo kot *tropaia*, kot pravi Peter Turk v *interpretatio Caput Adriae*, v lokalnem obredu zmagovite vojaške demonstracije.⁹¹ Ob tem se seveda poraja vprašanje, kdo je slavil zmago, ali napadalci ali uspešni branilci dobro utrjenih gradišč.

V notranjsko-kraški skupini pridatki orožja v grobove v zgodnji starejši železni dobi niso bili običajni, zato nam je ostalo prikrito, kakšno orožje so posedovali. Tudi v sosednjih skupinah, kot so japonska, histrska in svetolucijska, orožja med grobnimi pridatki razen redkih izjem praviloma ni, kar prav tako otežuje razpoznavanje eventualnih agresorjev iz sosedstva. Morda je šlo le za medsebojna prerivanja znotraj notranjsko-kraške skupine, a ni izključeno, da so napadalci oz. plenilci prihajali tudi od drugod, kot bi morda lahko sklepali na osnovi mnogo kasnejših antičnih pisnih virov.⁹² Če bi izhajali iz nekaterih značilnih tipov orožja, kot so npr. ukrivljeni meči – mahaire, in sledili njihovemu pojavljanju v grobovih kot zanesljivemu indikatorju, da so spadali k bojni opremi preminulih, bi se pokazala naslednja slika: mahaire so v času depojev iz Tomaja ali Tržišča posedovali na eni strani bojevniki v dolenski kulturni skupini, kot kažejo grobovi v Novem mestu⁹³ in na nekaterih drugih dolenskih in belokranjskih najdiščih. Na drugi strani zasledimo mahaire, sicer bolj izjemoma, tudi pri Japodih (npr. v Prozoru) in v Istri (v Beramu, Picugih in Nezakciji).⁹⁴ Tako sta bili v histrskem Nezakciji v enem najbogatejših grobov iz sredine

6. st. pr. n. št., grobu I/12, položeni kar dve mahairi na kamnito žaro, tretja pa je ležala ob robu grobne skrinje.⁹⁵ A kot je opozoril že Guštin, so mahairam podobni veliki bojni noži znani tudi iz grobov v sosednji Furlaniji, npr. iz Pozzuola del Friuli.⁹⁶ V Istri zasledimo tudi stožčaste čelade z grebenom enakega tipa, kot so mu pripadali fragmenti čelade iz depoja s Trnovega nad Ilirsko Bistrico. Zanimivo je, da so te čelade v istrskih grobovih služile celo kot žare,⁹⁷ kar je verjetno poudarjalo bojevniki značaj preminule osebe. Če bi torej sklepali le na osnovi v grobove pridanih mahair, bi prišle v poštev plenilske tolpe bodisi iz Dolenske ali Bele krajine bodisi iz Japodije ali Istre, pa tudi Furlanije. Če bi poleg mahaire upoštevali še čelado z grebenom, bi ta kazala na Histre kot morebitne napadalce. Če pa bi se oprli na igle iz depoja v Tomaju, sta med njimi vsaj dve z majhno kroglasto glavico in svitkom pod njo, ki imata primerjave v Istri,⁹⁸ a so takšne igle s kroglasto oz. kroglastimi glavicami in svitki med njimi značilne zlasti za nošnjo v japonski skupini.⁹⁹ V tomajskem depoju je tudi nekaj fragmentov železnih igel z bronasto kroglasto glavico oz. glavicami, kakršne se pojavljajo v Istri kot del moške noše predvsem v grobovih III. stopnje, npr. v Beramu, Picugih, Rovinju in Nezakciji.¹⁰⁰ Navedene analogije za igle, mahaire in čelado dajejo misliti, da bi napadalci lahko bili Histri ali Japodi.

S tem kratkim ekskurzom o mahairah, čeladah in iglah smo želeli le opozoriti, da so v depojih z orožjem na Notranjskem in Krasu kosi, ki niso nujno lokalni, temveč verjetno tuje provenience, zato jih razumemo kot kazalnike nestabilnih časov. Vprašanje ostaja, ali lahko katerega od obravna-

⁹⁰ Turk 2018, 400–404, Fig. 2–3; Laharnar, Turk 2017, 84–87, sl. 94–96, 98.

⁹¹ Turk 2018, 403–404.

⁹² Cfr. npr. Šašel 1977; id. 1992b.

⁹³ Npr. slavni grob s Kapitelske njive I/16 z enako plavutasto sekiro, kot je bila v depoju iz Tomaja (cf. Knez 1993, t. 18: 6; 19: 46–47).

⁹⁴ Glej Guštin 1974, 77–92 s seznamom najdišč in karto razprostranjenosti.

⁹⁵ Mihovilić 2001, 84–85, 149, 165–166, t. 24: 2; 25: 1–2; ead. 1995, 284–285, Taf. 20: 1–3.

⁹⁶ Glej tu Guštin, Božič, op. 68.

⁹⁷ Kučar 1979, 90, Tab. 1: 3; Mihovilić 2013, 200, Fig. 117.

⁹⁸ Kučar 1979, Tab. 2: 4; 12: 14.

⁹⁹ Igle z majhno kroglasto glavico in diskom oz. svitkom pod njo ne predstavljata "prototipa" večglavih igel s trombastim zaključkom, kot to trdita tu Guštin, Božič, temveč gre za značilni japonski tip igel, ki se ohrani vse do zgodnjega 6. st. pr. n. št. Te japonske igle imajo od ene do več glavic, med katerimi so praviloma diski oz. svitki. Zato tudi datacija depoja iz Tomaja ni nujno 8. st. pr. n. št., lahko je tudi nekoliko kasnejši. Primerjaj Laharnar, Turk 2017, 86, sl. 96; Turk 2018, 401–402, Fig. 2, in Drechsler-Bižić 1958, 38, t. 3: 21–24; Lo Schiavo 1970, 460–461, t. 36: 1–2; Teßmann 2001, 69–70, Abb. 38–39.

¹⁰⁰ Kučar 1979, 115, t. 2: 4,8; 3: 9; 4: 13; 6: 3–4; 12; Mihovilić 2001, 79–81, sl. 64; t. 5: 3; 6: 3; 27: 3; 37: 5; 56: 8; ead. 2013, 196–199, sl. 114; Matošević, Mihovilić 2004, 19, t. 1: 4.

vanih depojev povežemo s prej omenjenimi in še nerazjasnjenimi cezurami, kot jih nakazujejo prenehanja nekropol na Brežcu pri Škocjanu, Pod Kaculjem in Mačkovcem pri Šmihelu ter na Križni gori. Če bi se oprli na kronološko razdelitev depojev, ki jo predlagata Guštin in Božič, bi lahko sklepali na periodične vojaške dejavnosti, morda v podobnem smislu, kot jih pripoveduje Odisej, čeprav je bila tudi njemu sreča opoteča:

*Preden sinovi Ahajcev pogleli polje so trojansko,
bil sem devetkrat že vodja možem in jadrnim ladjam,
zoper oddaljena ljudstva, in silo nagrabil sem plena.
Vselej izbral sem si del, še več pa dobil pri delitvi:
naglo je raslo imetje, mi hiša cvelà v blaginji,*

...

*Toda uničil je Zeus me Kronion – tako je pač hotel –,
s tropom blodečih gusarjev poslal me je v krajine tuje,
noter v Egipt, to dolga je pot, da bi tam se pogubil.
Prav na reki Aigiptu zasidral sem ladje somerne.*

...

*Moji ljudje pa, vdani nasilju, so z burnim pohlepom
vrgli na rop se in plen, po lepih egiptovskih poljih,
ženske odgnali s seboj in z njimi negodne otroke,
moške pa vse so pobili: ...¹⁰¹*

Ropanje, predvsem živine, in piratstvo je bilo, kot kaže, tradicionalna "gospodarska" panoga/dejavnost v okviru homerske družbe. Vodje kot Odisej so bili *basilei*, a ropanje in plen nista bila v korist le njim samim in njihovemu spremstvu, temveč celotni pripadajoči skupnosti.¹⁰² Povsem predstavljivo je, da so na podoben način delovale skupnosti v starejši železni dobi tudi izven grškega sveta, na zahodnem Balkanskem polotoku, v zaledju severnega Jadrana.

S tega vidika in upoštevajoč predvsem depoje z orožjem kot svojevrstne *tropaia* postanejo bolj razumljive s kamnitimi obzidji varovane naselbine – gradišča ter skrb zanje, ki se kaže v obnavljanju poškodovanih zidov (Bavdek, pril. 1; Bratina, sl. 3 in 4, 9 in 10; Vinazza, sl. 1) pa tudi

v zamejevanju bližnje okolice z zidovi (*sl. 2*; glej še Vidojevič), ki so verjetno služili prav varovanju prostora za kmetijsko izrabo. Ne nazadnje, varovanju širšega prostora – in ne le posameznih naselbin – je bil namenjen tudi obrambni sistem na Krasu z nizom utrjenih postojank, obrambnih ali razglednih stolpov ter manjših gradišč, vzdolž severnega kraškega roba nad Vipavsko dolino, ki so nadzorovali in zapirali dostop na kraško planoto. Kot kažejo radiokarbonske datacije z izkopavanj stolpa na Ostrem vrhu pri Štanjelu (Teržan, Turk), je bil ta sistem po vsej verjetnosti zgrajen v teku 8. st. in obnovljen v 5. st. pr. n. št.

SKLEPNA BESEDA

Na osnovi dosedanjih arheoloških raziskav se notranjsko-kraška skupina kaže kot izredno kompleksno strukturirana tvorba, kar zadeva značilnosti njene poselitve in družbeno sfero. Različnost v načinu pokopavanja ter svojskost v nošnji/nakitju sta odsev raznolikih faset njene identitete, zaradi česar se jasno razlikuje od sosednjih kulturnih skupin. Svojo vlogo so pri tem zagotovo imele geografska razgibanost prostora in naravne danosti, z notranjskimi polji in podolji na eni strani ter Kraško planoto na drugi, kar je pogojevalo boljše ali slabšo medsebojno povezanost krajevnih skupnosti posameznih območij. Novejše raziskave so pokazale, da so bile skupnosti teritorialno organizirane in so svoj teritorij tudi varovale, kar najbolj jasno nakazujejo obrambne zapore na severnem kraškem robu. Na vprašanje, ali so morebiti v svojem družbeno-političnem razvoju celo dosegle prag protourbanega v smislu arhajskega starogrškega polisa ali zgodnjerskega pomeria (*pomerium*), pa bodo lahko dala odgovor šele nadaljnja raziskovanja.¹⁰³

¹⁰¹ Homer, Odiseja, XIV 229–233; XVII 424–427, 431–434 (prevod A. Sovre, 1966).

¹⁰² Murray 1982, 63–65.

¹⁰³ Na koncu se želim zahvaliti Almi Bavdek, Mitju Guštinu in Boštjanu Laharnarju za konstruktivne diskusije, Mancu Vinazza za pomoč pri pripravi slik 3–8, Boštjanu Laharnarju za sliko 2, Mitju Guštinu za sliko 6 ter Sneži Tecco Hvala in Mateji Belak za pripravo slike 1.

- ADAM, A.-M., P. CÀSSOLA GUIDA, S. VITRI 1986–1987, L'insediamento protostorico di Pozzuolo del Friuli (Udine). – *Bollettino della Società Adriatica di Scienze* 69, 67–75.
- BALEN-LETUNIČ, D. 2006, *Japodi. Arheološka svjedočanstva o japonskoj kulturi u posljednjem pretpovijesnom tisućljeću*. – Ogulin.
- BAVDEK, A. 2009, Pregled skozi najstarejšo zgodovino Planinskega polja. – V / In: P. Jakopin (ur. / ed.), *Planinska dolina. Ljudje in kraji ob Unici*, 79–89, Planina pri Rakeku.
- BAVDEK, A. 2018, Late Bronze and Early Iron Age in the Notranjska region in Slovenia. – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 165–172.
- BAVDEK, A., M. URLEB 2014, 32. Križna gora pri Ložu; 33. Trnovo pri Ilirski Bistrici. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 525–547.
- BENAC, A. 1975, Quelques caractéristiques des agglomérations fortifiées dans la région des Delmates. – V / In: A. Benac (ur. / ed.), *Utvrđena ilirska naselja. Međunarodni kolokvij, Mostar, 24-26. oktobar 1974 / Agglomerations fortifiées Illyriennes. Colloque international, Mostar, 24-26. octobre 1974*, Posebna izdanja 24, Centar za arheološka istraživanja ANU BiH 6, 81–91.
- BENAC, A. 1985, *Utvrđena ilirska naselja 1. Delmatske gradine na Duvanjskem polju, Buškom Blatu, Livanjskom i Glamočkom polju*. – Djela 60, Centar za balkanološka ispitivanja ANU BiH 4.
- BORGNA, E. 2016a, Čelade / Elmi. – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 119–140.
- BORGNA, E. 2016b, Drugi elementi zaštitne bojne opreme / Altri elementi dell'armamento difensivo. – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 141–156.
- BORGNA, E., P. CÀSSOLA GUIDA, S. CORAZZA (ur. / eds.) 2018, *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*. – Studi di preistoria e protostoria 5.
- BORGNA et al. 2018 = E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza, K. Mihovilić, G. Tasca, B. Teržan, S. Vitri 2018, Il Caput Adriae tra Bronzo Finale e antica età del ferro. – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 97–118.
- BRATINA, P. 2014, 34. Zidanca pri Podnanosu. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 549–561.
- BRATINA, P. 2018a, Bronze and Iron Age settlements in the Kras and the Vipava Valley, Slovenia. – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 165–172.
- BRATINA, P. 2018b, Gradišča Krasa. – V / In: *Gradišča v zahodni in osrednji Sloveniji. Zbornik s posvetovanja o gradiščih, Pivka, 24. maja 2017*, 91–101, Gorjansko.
- BRATINA, P. 2019, Štanjelski hrib v preteklosti. Pregled arheoloških raziskav. – V / In: E. Belingar (ur. / ed.), *Štanjel, variacije v kamnu*, 43–57, Ljubljana.
- CÀSSOLA GUIDA, P. 1983, Pozzuolo del Friuli, Castelliere dei Ciastiei. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae. Mostra*, 196–203, Trieste.
- CÀSSOLA GUIDA, P., F. CÀSSOLA 2002, Tergeste preromana e romana: nuove considerazioni. – V / In: A. Dugulin (ur. / ed.), *La necropoli di San Servolo. Veneti, Istri, Celti e Romani nel territorio di Trieste*. Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, 7–15, Trieste.
- CÀSSOLA GUIDA, P., S. VITRI 1988, La ceramica dei castellieri. – V / In: *Castelli del Friuli* 7, 221–259, Udine.
- CRISMANI, A., G. RIGHI 2002, Le sepolture protostoriche e il catalogo dei materiali. Considerazioni sul materiale protostorico di San Servolo. – V / In: A. Dugulin (ur. / ed.), *La necropoli di San Servolo. Veneti, Istri, Celti e Romani nel territorio di Trieste*. Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, 63–94, Trieste.
- CIRONE et al. 1990 = D. Cirone, C. M. Coletti, C. Belardelli, C. Giardino 1990, Križna gora (Postumia). – V / In: C. Belardelli, C. Giardino, A. Malizia, *L'Europa a sud e a nord delle Alpi alle soglie della svolta protourbana. Necropoli della tarda età dei Campi di Urne dell'area circumalpina centro-orientale*, 169–181, Treviso.
- ČERČE, P., I. ŠINKOVEC 1995, Katalog depojev pozne bronaste dobe / Catalogue of hoards of the Urnfield Culture. – V / In: B. Teržan (ur. / ed.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 1 / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia 1*, Katalogi in monografije 29, 129–232.
- ČREŠNAR, M., M. VINAZZA (ur. / eds.) 2018, *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem. Zbornik prispevkov v čast Bibi Teržan*, Ljubljana. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610600855>
- DRECHSLER-BIŽIČ, R. 1958, Naselje i grobovi preistorijskih Japoda u Vrepcu. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser. 1, 35–60.
- DRECHSLER-BIŽIČ, R. 1972–1973, Nekropola prahistorijskih Japoda u Prozoru kod Otočca. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser. 6–7, 1–54.
- DRECHSLER-BIŽIČ, R. 1975, Quelques caractéristiques des agglomérations fortifiées dans la région centrale des Iapodes. – V / In: A. Benac (ur. / ed.), *Utvrđena ilirska naselja. Međunarodni kolokvij, Mostar, 24-26. oktobar 1974 / Agglomerations fortifiées Illyriennes. Colloque international, Mostar, 24-26. octobre 1974*, Posebna izdanja 24, Centar za arheološka istraživanja ANU BiH 6, 71–79.
- DRECHSLER-BIŽIČ, R. 1987, Japodska grupa. – V / In: A. Benac (ur. / ed.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5. Željezna doba*, 391–441, Sarajevo.
- FLEGO, S., L. RUPEL 1993, *Prazgodovinska gradišča Tržaške pokrajine / I castellieri della provincia di Trieste*. – Trst / Trieste.
- GABROVEC, S. 1970, Dvoankaste ločne fibule. Doprinos k problematici začetka železne dobe na Balkanu in v jugovzhodnih Alpah / Die zweischleifigen Bogenfibeln. Ein Beitrag zum Beginn der Hallstattzeit am Balkan und in den Südalpen. – *Godišnjak 8. Centar za balkanološka ispitivanja* 6, 5–65.
- GABROVEC, S. 1987, Notranjska grupa. – V / In: A. Benac (ur. / ed.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5. Željezna doba*, 151–177, Sarajevo.
- GABROVEC, S. 1999, 50 Jahre Archäologie der älteren Eisenzeit in Slowenien / 50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 50, 145–188.
- GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska [Carniola Interna]). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 461–506.
- GUŠTIN, M. 1974, Mahaire. Doprinos k povezavam Picena, Slovenije in Srednjega Podonavja v 7. stol. pr. n. št. (Mahaira Krummschwerter: urgeschichtliche Verbindungen

- Picenum – Slowenien – Basarabi). – *Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata*, Situla 14–15, 77–94.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska – K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.
- GUŠTIN, M. 2011, Po dolini Reke in Pivke skozi davno preteklost. – V / In: I. Simčič (ur. / ed.), *Občina Ilirska Bistrica – Monografija*, 34–47, Ilirska Bistrica.
- HÄNSEL, B., K. MIHOVILIĆ, B. TERŽAN 1997, Monkodonja. Utvrđeno protourbano naselje starijeg i srednjeg brončanog doba kod Rovinja u Istri (Monkodonja. A fortified protourban settlement from the older and middle bronze age near Rovinj in Istria). – *Histria Archaeologica* 28 (1999), 37–107.
- HARDING, A. 1995, *Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien*. – *Prähistorische Bronzefunde IV/14*.
- HELLMUTH KRAMBERGER, A. 2017, *Monkodonja. Istraživanje protourbanog naselja brončanog doba Istre. Knjiga 2/1–2: Keramika s brončanodobne gradine Monkodonja / Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens. Teil 2/1–2: Die Keramik aus der bronzezeitlichen Gradina Monkodonja*. – Monografije i katalogi Arheološki muzej Istre 28/1–2.
- HOERNES, M. 1988, Die Gräberfelder an der Wallburg von St. Michael bei Adelsberg in Krain. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 18, 217–249.
- HORVAT, J. 1995, Notranjska na začetku rimske dobe: Parti pri Stari Sušici, Ambroževo gradišče in Baba pri Slavini / Notranjska [Inner Carniola] at the Beginning of the Roman Period: Parti near Stara Sušica, Ambroževo gradišče and Baba near Slavina. – *Arheološki vestnik* 46, 177–216.
- HORVAT, J. 2005, Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku Reke od pozne bronaste dobe do pozne antike. – V / In: A. Mihevc (ur. / ed.), *Kras – voda in življenje v kamniti pokrajini / Water and life in a rocky landscape*, 220–248, Ljubljana.
- HORVAT, J., A. BAVDEK 2009, *Okra. Vrata med Sredozemljem in Srednjo Evropo / Odra. The gateway between the Mediterranean and Central Europe*. – *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 17. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545635>
- HORVAT, J., A. BAVDEK 2010, *Prelaz na Razdrtem in arheološka najdišča raziskana 1989*. – Postojna.
- KNEZ, T. 1993, *Novo mesto III. Kapiteljska njiva, Knežja gomila / Fürstengrabhügel*. – *Carniola Archaeologica* 3.
- KRANJC, A. (ur. / ed.) 1999, *Kras – pokrajina, življenje, ljudje*. – Ljubljana.
- KRANJC, A. 1999, Uvod – Lega in položaj. – V / In: Kranjc (ur. / ed.) 1999, 9–17.
- KUČAR, M. 1979, Prahistorijska nekropola Beram. – *Histria Archaeologica* 10, 85–131.
- KUNSTELJ, M. 2018, Bronasti obeski – pričevalci čezjadranskih povezav v pozni bronasti dobi. – V / In: Črešnar, Vinazza (ur. / eds.) 2018, 199–217.
- LAHARNAR, B. 2018, Gradišča med Nanosom in Snežnikom. – V / In: *Gradišča v zahodni in osrednji Sloveniji. Zbornik s posvetovanja o gradiščih, Pivka, 24. maja 2017*, 26–47, Gorjansko.
- LAHARNAR, B. 2022, *Od Okre do Albijske gore. Notranjska med prazgodovino in antiko / From Odra to Albion. Notranjska between prehistory and antiquity*. – Katalogi in monografije 45 (v tisku / in print).
- LAHARNAR, B., P. TURK 2017, *Železnodobne zgodbe s stičišča svetov*. – Ljubljana.
- LAHARNAR, B., P. TURK 2018, *Iron Age stories from the crossroads*. – Ljubljana.
- LAHARNAR, B., E. LOZIČ, A. MIŠKEC 2020, Gradišče nad Knežakom. – V / In: J. Horvat, I. Lazar, A. Gaspari (ur. / eds.), *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru / Minor Roman settlements in Slovenia*, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 40, 123–140. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502586>
- LAHARNAR, B., E. LOZIČ, B. ŠTULAR 2019, A structured Iron Age landscape in the hinterland of Knežak, Slovenia. – V / In: D.C. Cowley, M. Fernandez-Götz, T. Romankiewicz, H. Wendling (ur. / eds.), *Rural Settlement. Relating buildings, landscape and people in the European Iron Age*, 263–271, Leiden.
- LAZAREVSKI POKLAR, E. 2000, Prazgodovinska gradišča na Ilirskobistriškem in na Pivki. – *Bistriški zapisi* 5, 148–161.
- LO SCHIAVO, F. 1970, *Il gruppo liburnico-iapodico per una definizione nell'ambito della protostoria balcanica*. – *Atti della Accademia nazionale dei Lincei* 168, *Memorie Ser.* 8/14, 365–523.
- MASELLI SCOTTI, P. 1983, Cattinara. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae. Mostra*, 207–209, Trieste.
- MASELLI SCOTTI, P. (ur. / ed.) 1997, *Il Civico Museo Archeologico di Muggia*. – Trieste.
- MALIZIA, A., C. BELARDELLI, C. GIARDINO 1977, S. Canziano sul Timavo. – V / In: C. Belardelli, C. Giardino, A. Malizia, *L'Europa a sud e a nord delle Alpi alle soglie della svolta protourbana. Necropoli della tarda età dei Campi di Urne dell'area circumalpina centro-orientale*, 150–158, Treviso.
- MERLATTI, R. 2001, Il complesso protostorico della Grotta delle Ossa a San Canziano del Carso. – *Atti e memorie della Società istriana di archaeologia e storia patria* 101, NS 49, 7–85.
- MIHEVC, A. (ur. / ed.) 2005, *Kras – voda in življenje v kamniti pokrajini / Water and life in a rocky landscape*, Ljubljana.
- MIHEVC, A. 1999, Morfologija Krasa. – V / In: Kranjc (ur. / ed.) 1999, 41–47.
- MIHOVILIĆ, K. 1995, Reichtum durch Handel in der Hallstattzeit Istriens. – V / In: B. Hänsel (ur. / ed.), *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, *Südosteuropa-Schriften* 17, *Prähistorische Archaeologie in Südosteuropa* 11, 283–329.
- MIHOVILIĆ, K. 2001, *Nezakcij. Prapovijesni nalazi 1900.–1953. / Nesactium. Prehistoric finds 1900–1953*. – Monografije i katalogi Arheološki muzej Istre 11.
- MIHOVILIĆ, K. 2013, *Histri u Istri / Gli Istri in Istria / The Histri in Istria*. – Monografije i katalogi Arheološki muzej Istre 23.
- MIHOVILIĆ, K., B. HÄNSEL, B. TERŽAN 2005, Monkodogno. Scavi recenti e prospettive future. – V / In: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur. / ed.), *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003. Atti del Convegno Internazionale di Studi, Castello Duino (Trieste)*, 14–15 novembre 2003, *Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia* 9, 389–408.

- MLEKUŽ, D. 2019, *Folded landscape: ritual landscape of Škocjan (Slovenia)*. – V / In: L. Buster, E. Warmenhol, D. Mlekuž (ur. / eds.), *Between worlds – Understanding Ritual Cave Use in Later Prehistory*, New York.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. 1996, *La necropoli di S. Barbara presso il castelliere di Monte Castellier degli Elleri (Muggia-Trieste)*. – *Aquileia Nostra* 67, 9–36.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. 1997, *La necropoli di S. Barbara (Elleri)*. – V / In: P. Maselli Scotti (ur. / ed.), *Il Civico Museo Archeologico di Muggia*, 145–151, Trieste.
- MURRAY, O. 1982, *Das frühe Griechenland*. – dtv Geschichte der Antike, München.
- MÜLLER, R. 2009, *Tracht in der Eisenzeit*. – V / In: S. von Schnurbein (ur. / ed.), *Atlas der Vorgeschichte. Europa von den ersten Menschen bis Christi Geburt*, 194–197, Stuttgart.
- NANUT, T. 2018, *Poznobronasto- in železnodobni depojski najdbi iz Dolenjih Raven na Cerkljanskem in s Sv. Jakoba na Kanalskem Kolovratu*. – V / In: Črešnar, Vinazza (ur. / eds.) 2018, 137–161.
- NOVAKOVIČ, P., P. TURK 1991a, *Graček pri Famljah – prazgodovinsko gradišče (arheološka izkopavanja)*. – *Varstvo spomenikov* 33, 249–253.
- NOVAKOVIČ, P., P. TURK 1991b, *Kamen na kamen palača. Izkopavanja gradišča na Krasu*. – *Arheo* 12, 57–68.
- OSMUK, N. 1988, *Goriče pri Famljah*. – *Varstvo spomenikov* 30, 196–197.
- PABST, S. 2012, *Die Brillenfibeln. Untersuchungen zu spätbronze- und ältereisenzeitlichen Frauentrachten zwischen Ostsee und Mittelmeer*. – *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte* 25.
- PARZINGER, H. 1989, *Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatène-Zeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Save*. – *Acta Humaniora. Quellen und Forschungen zu prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie* 4.
- PERNE, M., J. TURK 2011, *Podzemni svet*. – V / In: I. Simčič (ur. / ed.), *Občina Ilirska Bistrica – Monografija*, 28–29, Ilirska Bistrica.
- PRESTOR, J. 2009, *Živeti ob vodi: presihajoče jezero, poplave, posegi v vodni režim*. – V / In: P. Jakopin (ur. / ed.), *Planinska dolina. Ljudje in kraji ob Unici*, 185–197, Planina pri Rakeku.
- RUARO LOSERI, L. 1983, *Il tesoretto di San Canziano*. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae. Mostra*, 150–151, Trieste.
- RUARO LOSERI, L., G. RIGHI 1982, *La necropoli "celtica" di S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1903–1904*. – *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste. Monografie di Preistoria* 3.
- RUARO LOSERI et al. 1977 = L. Ruaro Loseri, G. Steffè De Piero, S. Vitri, G. Righi 1977, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896–1900*. – *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste. Monografie di Preistoria* 1.
- SALZANI, L., C. COLONNA 2010, *La fragilità del urna. I recenti scavi a Narde – Necropoli di Frattesina (XII–IX sec.a.C.)*. *Catalogo della mostra archeologica*. – Rovigo.
- SCHEIN, V. et al. 2009, *Cerkniško jezero*. – *Cerknica*.
- SLAPŠAK, B. 1985, *Rodik. Raziskave Arheološkega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani / Ricerche del Seminario archeologico della Facoltà di Lettere di Lubiana*. – *Trst/Trieste*.
- SLAPŠAK, B. 1995, *Možnosti študija poselitve v arheologiji*. – *Arheo* 17.
- SLAPŠAK, B. 1999, *Slovenski Kras v poznejši prazgodovini in v rimski dobi*. – V / In: Kranjc (ur. / ed.) 1999, 145–163.
- SNOJ, D. 1992, *Sermin*. – *Varstvo spomenikov* 34, 1992, 91–105.
- SPERBER, L. 2000, *Zum Grab eines spätbronzezeitlichen Metallhandwerkers von Lachen -Speyerdorf, Stadt Neustadt a.d. Weinstrasse*. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 30/3, 383–402.
- SZOMBATHY, J. 1912, *Altertumsfunde aus Höhlen bei St. Kanzian im österreichischen Küstenlande*. – *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 2/2 (1913), 17–190.
- ŠAŠEL, J. 1974, *Okra*. – *Kronika* 22, 9–17.
- ŠAŠEL, J. 1977, *Strabo, Ocra and Archaeology*. – V / In: V. Markotic (ur. / ed.), *Ancient Europe and the Mediterranean. Studies presented in honour of Hugh Hencken*, 157–160, Warminster (= *Opera selecta*, Situla 30, Ljubljana 1992, 630–633).
- ŠAŠEL, J. 1992a, *Pastorizia e transumanza. Contributo alla discussione*. – V / In: *Opera selecta Jaroslav Šašel*, Situla 30, Ljubljana, 522–528 (= *Rivista storica dell' antichità* 10, 1980, 179–185).
- ŠAŠEL, J. 1992b, *Lineamenti dell' espansione romana nelle Alpi Orientali e dei Balcani occidentali*. – V / In: *Opera selecta Jaroslav Šašel*, Situla 30, Ljubljana, 408–431 (= *Antichità Altoadriatiche* 9, 1976, 78–81).
- ŠEBELA, S. 1999, *Geologija Krasa – Kras v geološki preteklosti*. – V / In: Kranjc (ur. / ed.) 1999, 19–25.
- ŠKVROR JERNEJČIČ 2018, *Il rituale e il costume funerario nell' tarda età del bronzo e nella prima età del ferro nella Slovenia centrale e nell' Italia nordorientale*. – V / In: Borgna, Cássola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 537–550.
- TECCO HVALA, S. 2014, *Kačaste fibule z območja Slovenije / Serpentine fibulae from Slovenia*. – *Arheološki vestnik* 65, 123–186.
- TERŽAN, B. 1976, *Certoška fibula (Die Certosafibel)*. – *Arheološki vestnik* 27, 317–536.
- TERŽAN, B. 1978, *O halštatski noši na Križni gori / Über das Trachtzubehör auf Križna gora*. – *Arheološki vestnik* 29, 55–63.
- TERŽAN, B. 1985, *Poskus rekonstrukcije halštatske družbene strukture v dolenskem kulturnem krogu / Ein Rekonstruktionsversuch der Gesellschaftsstruktur im Dolensko-Kreis der Hallstattkultur*. – *Arheološki vestnik* 36, 77–106.
- TERŽAN, B. 1990, *Polmesečaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in Caput Adriae (Die Halbmondfibel. Über die Kulturverbindungen zwischen der Ägäis und dem Caput Adriae)*. – *Arheološki vestnik* 41, 49–88.
- TERŽAN, B. 1992, *Beobachtungen zu den ältereisenzeitlichen Bestattungssitten im mittleren und südostalpinen Raum*. – V / In: I. R. Metzger, P. Gleirscher (ur. / eds.), *Die Räter / I Reti*, 451–474, Bozen/Bolzano.
- TERŽAN, B. 1995, *Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien*. – V / In: *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Ergebnisse eines Kolloquiums Hermann Müller-Karpe gewidmet*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 35, 323–372.

- TERŽAN, B. 2008, Stiške skice / Stična-Skizzen. – V / In: S. Gabrovec, B. Teržan, *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit*, Katalogi in monografije 38 (2010) 189–325.
- TERŽAN, B. 2016a, Škocjan – kraj na stičišču svetov. Povzetek in sklepna beseda / San Canziano – crocevia di culture. Sintesi e considerazioni conclusive / Škocjan – at the meeting point of worlds. Summary and conclusion. – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 345–472.
- TERŽAN, B. 2016b, Fibule / Fibula. Obročast nakit / Oggetti di ornamento ad anello. – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 233–284.
- TERŽAN, B. 2019, Waffenweihungen in der Karsthöhle Mušja jama / Fliegenhöhle bei Škocjan (Slowenien): Sieger – Verlierer – Überlebende. – V / In: S. Hansen, R. Krause (ur. / eds.), *Materialisierung von Konflikten / Materialisation of Conflicts. Beiträge der Dritten Internationalen LOEWE-Konferenz vom 24. bis 27. September 2018 in Fulda*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 346, 223–240.
- TERŽAN, B. 2021, Liburni in Caput Adriae v zgodnjem 1. tisočletju pr. n. št. – o liburnskih dvodelnih ločnih fibulah / Liburni and Caput Adriae in the Early First Millennium BC – Discussing the Liburnian two-part Bow Fibulae. – *Archaeologia Adriatica* (v tisku / in print).
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR (ur. / eds.) 2014, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute Dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*, Katalogi in monografije 40.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014, Poskus absolutnega datiranja starejše železne dobe na Slovenskem / Attempt at an absolute dating of the Early Iron Age in Slovenia. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 703–725.
- TERŽAN, B., E. BORGNA, P. TURK 2016, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem III / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli delle età del bronzo e del ferro in Slovenia III*. – Katalogi in monografije 42.
- TEßMANN, B. 2001, Schmuck und Trachtzubehör aus Prozor, Kroatien. Ein Beitrag zur Tracht im japodischen Gebiet. – *Acta Praehistorica et Archaeologica* 33, 28–151.
- TRAMPUŽ OREL, N. 1999, Archaeometallurgic investigations in Slovenia. A history of research on non-ferrous metals / Arheometalurške raziskave v Sloveniji. Zgodovina raziskav prazgodovinskih barvnih kovin. – *Arheološki vestnik* 50, 407–429.
- TRAMPUŽ OREL, N. 2012, The beginnings of iron in Slovenia / Začetki železa na Slovenskem. – *Arheološki vestnik* 63, 17–36.
- TRAMPUŽ OREL, N., D. J. HEATH 1998, Analysis of Heavily Leaded Shaft-Hole Axes. – V / In: B. Hänsel (ur. / ed.), *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas / Man and Environment in European Bronze Age*, 237–248. Kiel.
- TRAMPUŽ OREL, N., D. J. HEATH 2001, Depo Kanalski vrh - študija o metalurškem znanju in kovinah na začetku 1. tisočletja pr. n. št. / The Kanalski vrh hoard - a case study of the metallurgical knowledge and metals at the beginning of the 1st millennium BC. – *Arheološki vestnik* 52, 143–171.
- TRAMPUŽ OREL, N., D. J. HEATH, V. HUDNIK 1996, Spektrometrične raziskave depojskih najdb pozne bronaste dobe / Spetrometric Research of the Late Bronze Age Hoard Finds. – V / In: B. Teržan (ur. / ed.), *Depojske in posamezne najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem II / Hoards and individual metal finds from eneolithic and bronze ages in Slovenia II*, Katalogi in monografije 30, 165–242.
- TURK, P. 2012, Arheologija. – V / In: B. Peric (ur. / ed.), *Park Škocjanske jame*, 104–117. – Škocjan.
- TURK, P. 2016a, Meči in nožnice / Spade e foderi: – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 99–108.
- TURK, P. 2016b, Sulične osti in kopita / Punte e puntali di lancia. – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 63–97.
- TURK, P. 2018, Early Iron Age Hoards from central and western Slovenia. – V / In: Borgna, Cássola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 397–406.
- TURK, P., M. TURK 2019, *Najstarejše zgodbe s stičišča sveta*. – Ljubljana.
- TURK, P., M. TURK 2021, *The earliest stories from the crossroads*. – Ljubljana.
- TURK, P., K. HROBAT, P. BRATINA 2016, Katalog arheoloških najdišč Škocjana in okolice. – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 55–62.
- URLEB, M. 1973, Halštatska nekropola na Križni gori pri Ložu (Die hallstattzeitliche Nekropole auf der Križna gora bei Lož). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 507–520.
- URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu. Halštatska nekropola / Hallstattzeitliches Gräberfeld Križna gora*. – Katalogi in monografije 11.
- URLEB, M. 1990, Grad pri Šmihelu pod Nanosom – rezultati zaščitnih izkopavanj (Grad bei Šmihel unter dem Nanos – Resultate der Schutzgrabungen). – *Arheološki vestnik* 41, 89–104.
- VINAZZA, M. 2018, Pozabljeno starejšeželeznodobno grobišče iz Tupelč na Krasu? – V / In: Črešnar, Vinazza (ur. / eds.) 2018, 381–388.
- VITRI, S. 1977, 4. Associazioni e cronologia. – V / In: L. Ruaro Loseri et al. 1977, 39–42.
- VITRI, S. 1983, Grotta delle Mosche (Fliegenhöhle). – V / In: *Preistoria del Caput Adriae. Mostra*, 145–149. Trieste.
- ZAVODNY et al. (B. J. Culleton, S. B. McClure, D. J. Kennett, J. Balen) 2019, Recalibrating grave-good chronologies: new AMS radiocarbon dates from Late Bronze Age burials in Lika, Croatia. – *Antiquity* 93/367, 113–127.
- ZUPANČIČ, D., M. VINAZZA 2015, Suhozidna gradnja v prazgodovini na Krasu. – *Kronika* 63/3, 691–702.
- ŽBONA-TRKMAN, B., A. BAVDEK 1995–1996, Depojski najdbi s Kanalskega Vrha / The Hoards from Kanalski vrh. – V / In: B. Teržan (ur. / ed.), *Depojske in posamezne najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and individual metal finds from eneolithic and bronze ages in Slovenia I–II*, Katalogi in monografije 29–30, 31–71, T. 95–118.
- ŽUPANČIČ, M. 1990, Arheološka podoba Brega s Kraškimi robom. – V / In: S. Žitko (ur. / ed.), *Kraški rob in Bržanija*, 19–26, Koper.

The Notranjska-Kras Hallstatt group

An introduction and brief outline

Translation

‘Gabrovec Day’ is a scientific symposium honouring the memory of Acad. Prof. Dr. Stane Gabrovec. It took place for the third time on 17 January 2019 and was dedicated to the third cultural group within the framework of the ‘Hallstatt cultural groups in Slovenia’; the first one presented the Styrian-Pannonian group (AV 70), the second one the Dolenjska group (AV 71) and the third, current one presents the Notranjska-Kras group. To our delight, most lecturers have submitted their written contributions, published in this volume of *Arheološki vestnik*,¹ which shed new light on the group, particularly with the results of the investigations in recent years.

According to Gabrovec, the Notranjska Hallstatt group extended across the Notranjska region and the Kras all to the Gulf of Trieste.² It is an area where the Alps and the Dinaric Alps meet, hence an area of marked differences in geography and geomorphology. Notranjska is dominated by relatively mountainous, undulated terrain dotted with upland plateaus (*polje*), while the Kras/ Karst is a high plateau overlooking the Gulf of Trieste.³ This diversity influenced both the settlement and the cultural expression. The archaeological sites in Notranjska and the Kras, primarily the hillforts enclosed with mighty stone ramparts, attracted the attention of researchers very early on,⁴ but their material culture remained poorly known due to the relatively modest finds. Gabrovec based his study of the Notranjska group on relatively limited evidence such as the finds that Mehtilda Urleb excavated on Križna gora⁵ and the excavations that Carlo Marchesetti conducted prior to World War I at Brežec near Škocjan⁶ but also from other

Iron Age sites, the finds from which are kept in the museums in Vienna and Ljubljana and have been published by Mitja Guštin.⁷ Recent investigations have shown a great diversity within the cultural group that merits a broader name, i.e. the Notranjska-Kras group (*Fig. 1*), a renaming that is supported by the contributions presented in this volume. The main study on Notranjska, written by Alma Bavdek, offers an exhaustive overview of the history of archaeological research, but also the settlement of the area and its spatial organisation, the results of the latest archaeological excavations in settlements at Sovič above Postojna and Cvinger near Dolenja vas, near Cerknica, and in the cemetery at Trnovo near Ilirska Bistrica (Bavdek). Adding to this are the report on the archaeological excavations at Sovič (Omahen), the presentation of the hillforts along the upper reaches of the River Reka that is based on an analysis of LiDAR images and topographic surveys (Vidojević) and the first publication of the rich funerary finds from the area of Ulaka above Stari trg pri Ložu (Laharnar, Murgelj). The presentation of the research at the sites in Notranjska is followed by contributions presenting the recent investigations in the Kras, primarily of settlements (Bratina; Vinazza), as well as of the watch tower associated with the barriers along the northern edge of the Kras plateau (Teržan, Turk). The paper on the pottery from the Kras focuses on distinguishing between the ceramics of the Bronze and Iron Age respectively by studying the fabrics and production methods (Vinazza). A special study is dedicated to the weapon hoards that offer an interesting insight into the military and conflict situation of the day (Guštin, Božič). In addition to Notranjska and the Kras, two papers also take a look beyond the group’s southern border, to the Bay of Kvarner (Blečić Kavur), on the one side, and Istra (Mihovilić) on the other. This revealed clear differences between Kvarner as part of the Liburnian cultural milieu and Histrian Istra, but also how little they have in common with the Notranjska-Kras group as a clearly independent entity.

¹ I refer to individual contributions with the name of the author in brackets, e.g. (Bavdek).

² Gabrovec 1987, 151–152.

³ Kranjc 1999, 9–11. Also see other contributions in the same publication (e.g. Šebela 1999; Mihevc 1999) and in the monograph by Mihevc (2005).

⁴ See here Bavdek (with an exhaustive and detailed history of archaeological research in Notranjska), as well as Vidojević, Bratina and Vinazza.

⁵ Urleb 1974.

⁶ Ruaro Loseri et al. 1977.

⁷ Guštin 1979.

CHRONOLOGY

The archaeological finds that came to light on the territory ascribed to the Notranjska-Kras group, which form the basis for its chronological division, are less numerous and more modest in comparison to the rich grave finds of the adjacent Dolenjska Hallstatt group. The reason for this lies in the different funeral rites with the prevailing cremation burial following the Urnfield culture tradition, i.e. a relatively simple burial costume and modest grave goods. This renders the chronological division of the material culture in Notranjska and the Kras a more complex and demanding task. It should be noted that several chronological divisions were in the past proposed for the cemeteries at Križna gora⁸ and at Brežec near Škocjan⁹ separately, but the one that has been most widely accepted for the Iron Age in Notranjska and the Kras is the common division into eight phases proposed by Guštin¹⁰ and accepted by Gabrovec and others.¹¹ The dating of individual chronological phases or subphases of the Early Iron Age was verified by the radiocarbon analyses obtained from select human bone samples from the graves at Križna gora, Trnovo near Ilirska Bistrica and Zidanca near Podnanos.¹² When dating certain types of finds, such as crescent-shaped or boat fibulae, we did not want to introduce new names for individual phases, only stated which types of objects could be provided with an absolute dating and in which of the phases they occurred. The radiocarbon dating of samples from the Early Iron Age (8th–4th centuries BC) is not very accurate due to the 'Hallstatt plateau' on the calibration curve and the ranges are relatively long. However, specially modelled values can nevertheless bring us closer to an absolute date for select grave groups or goods. These reveal that the beginnings of the Iron Horizon in Notranjska should already be sought in the 10th–9th centuries BC,¹³ while individual phases

⁸ Urleb 1974, 19–44; Urleb 1973; Guštin 1979, 19–22, Fig. 8–11; Cirone et al. 1990, 169–181, Pl. 74–81.

⁹ Vitri 1977, 39–42, Fig. 12; Guštin 1979, 18–23, Fig. 6–7; 11; Malizia et al. 1990, 150–158.

¹⁰ Guštin 1973; id. 1979, 18–32, Fig. 11.

¹¹ Gabrovec 1987, 154–162, 903, Fig. 9–10; Pl. 16–18; also see Gabrovec 1999; Parzinger 1989, 22–24; Pl. 26–28; Borgna et al. 2018, Fig. 2.

¹² Bavdek, Urleb 2014; Bratina 2014. Also see here Vinazza, Fig. 5.

¹³ The early beginning has already been inferred from several iron objects in the graves below Brežec near Škocjan,

remain roughly the same, possibly only altered as to their beginning. The Notranjska II (a–c) phase, for example, commences in the late 9th century or around 800 BC and continues to the early 7th century BC, with a new array of types appearing in the mid-7th century at the latest that goes on to characterise the Notranjska III phase.¹⁴

SETTLEMENT

Chronological outline

The previous knowledge and the new findings from recent investigations, particularly those presented at Gabrovec Day, offer a following insight into the settlement of Notranjska and the Kras in the Iron Age.

The Notranjska-Kras group witnessed more intense settlement in the Late Bronze Age, in the time of the Urnfield culture. Evidence of this comes from numerous pottery finds, especially those with the characteristic pseudo-cord impressions that can be traced from the coastal areas and the hillforts around Trieste/Trst such as on Cattinara/Katinara, Monte d'Oro/Dolga krona and Jelarji/Elleri with the associated cemetery at S. Barbara near Korošci,¹⁵ but also on Sv. Mihael near Štorje, Tomaj and Tabor near Vrabče all to Cvinger near Dolenja vas and Gradišče on Slivnica near Lake Cerknica (Bavdek, Pl. 2: 18,21; Vinazza, Pl. 2: 21–23).¹⁶ Some of these hillforts were already inhabited in the Middle, some even in the Early Bronze Age; the latter are Castelliere di Slivia/Slivno, Jelarji/Elleri and Sv. Mihael near Štorje,¹⁷ possibly also the newly investigated Sovič, where the cultural layers were unearthed both on the summit and at the foot of the hill (Bavdek; Omaha). Other hillforts most probably appeared in

cf. Vitri 1977, 39, Fig. 12; Teržan 1995, 353, 359–361, Fig. 28: 3,10; Trampuž Orel 2012, 21–23, Fig. 3.

¹⁴ Cf. Teržan, Črešnar 2014, 703–706, 713–718, Fig. 36; 37; 39; 41; 44.

¹⁵ Maselli Scotti 1983, 207–209, Pl. 50: 2–4; Maselli Scotti 1997, 51, 53, 108, Pl. 6: 19; 8: 11; 20: 21; 23: 8; 26: 1; Montagnari Kokelj 1996; Flego, Rupel 1993, 171–176, 201–202, 207–214 and others.

¹⁶ Bavdek 2018, 166–167, Fig. 2: 1–4; 9; Bratina 2018b, 96–99, Fig. 10: 1–2; Guštin 1979, 34, Pl. 7: 8; 8: 1–2,9; 36: 10.

¹⁷ Hänsel, Mihovilić, Teržan 1997, 87–95, Fig. 46; Mihovilić, Hänsel, Teržan 2005, 401–402; Guštin 1979, Pl. 7: 6,9; 9: 1,4–7; 10: 4–5. Cf. Hellmuth Kramberger 2017, 321–333, 355–357, Fig. 268.

the Early Iron Age, for example those on Cvinger and Tržišče near Dolenja vas at Lake Cerknica, Tabor near Vrabče and several other sites in Notranjska and the Kras (Bavdek; Vinazza). For the hillforts in Tomaj and Tabor near Vrabče, we also have radiocarbon dates that place the beginning of settlement roughly between the 11th and 9th centuries BC (Bratina, Fig. 11; Vinazza, Fig. 5).¹⁸ The pseudo-cord ware recovered from these sites is not limited to this group, but also known from several sites in Istra, even more so in the wider areas of Friuli and Veneto, where it is reliably dated to *Bronzo finale* 2–3, i.e. Ha A2/B1–2 according to the Müller-Karpe chronology, particularly on the basis of the settlement finds from Pozzuolo del Friuli¹⁹ and the cemeteries associated with the settlement at Frattesina-Fratta Polesine.²⁰ It seems likely that such pottery, as well as several bronze objects found at Cvinger near Dolenja vas (Bavdek, Pl. 3: 1,15) and the mould for making winged axes and rings from the settlement complex at Sermin²¹ indicate novelties and changes that swept across the Notranjska-Kras group, revealing close cultural ties of the local communities with those living in the northern Adriatic and the Friuli-Veneto area.

Evidence in support of this comes from one of the key sites of the period within the Notranjska-Kras group – Škocjan near Divača, in the Kras. In addition to the settlement complex,²² this site includes several cemeteries and the well-known hoard finds from the abysses of Mušja jama/ Fliegenhöhle and Skeletna jama/ Knochenhöhle, also known as Jama I and Jama II at Prevala. The exceptional location of the Škocjan settlement above the precipitous slopes and associated with the water course (*ponor*) of the River Reka, the specific nature of the bronze finds from both abysses²³ and the heterogeneous nature of the grave goods from the associated cemeteries at Brežec, Ponikve and Grič above Lisičina reveal the area of Škocjan as a cult centre of a supraregional

importance. Of the cemeteries, the one at Brežec stands out in the number of burials and their rich goods,²⁴ substantially differing in the composition of grave goods from all other contemporary graves of the Urnfield culture in the wider south-eastern Alpine and Pannonian areas. They include new elements in the funerary ritual, some of which are significant, for example weapons, swords in particular.²⁵ These underline the role of the male, military component in society, which associates Škocjan or rather the community that buried their dead at Brežec with the Italic-Villanovian cultural concept. The goods that stand out in female burials are pieces of jewellery with the origin in Iapodic Lika and the Liburnian northern Adriatic.²⁶ The other Škocjan cemetery, at Ponikve, shows a slightly different character, consisting of burials with goods of the continental ‘Dobova type’.²⁷ The third cemetery, presumably a tumulus cemetery, located on Grič above Lisičina is distinguished by unusual items of Italic provenance.²⁸ We can infer that the population living at Škocjan was a heterogeneous one that combined the characteristics of different cultural groups from different geographic areas.

An even more complex picture is the one gained from the hoard finds from Mušja jama/ Fliegenhöhle, the revision of which has recently been published.²⁹ The span of the objects shows that deposition took place between the 12th/11th and 8th/7th centuries BC. The incidence of the different types of objects remained roughly the same throughout this span, indicating minimal changes in the ritual. The objects that were partly broken, bent and/or destroyed, melted in fire before being offered to the numinous forces of the abyss are predominantly weapons (spearheads, swords, axes, helmets) and prestige bronze vessels. The radius of the potential provenance of individual types of weaponry, vessels and other objects reaches from Transylvania to the central Apennine Peninsula

¹⁸ Bratina 2014, 587–593; ead. 2018a.

¹⁹ Càssola Guida 1983, 196–199, Pl. 47: 1–4, 6–11; Adam, Càssola Guida, Vitri 1986–1987, Fig. 31-b; Càssola Guida, Vitri 1988, 234–251, Pl. 6: 5–8; 7–8; 10–11.

²⁰ Salzani, Colonna 2010, 303–304, Pl. 3: 9–10; 15: B1; 33: B1 and others.

²¹ Snoj 1992; Žbona-Trkman, Bavdek 1995–1996, 59–65, Fig. 2; Pl. 95: 2; 103–107.

²² See e.g. Turk, Hrobat, Bratina 2016, Fig. 13; Teržan 2016a, 415–430, 465–472.

²³ Szombathy 1912; Vitri 1983; Merlatti 2001; Teržan et al. 2016.

²⁴ Ruaro Loseri et al. 1977; Teržan 1990, 69–72, Fig. 14; Teržan 2016a, 418–423, 466–468.

²⁵ Also see e.g. Harding 1995, 60, 80–82, 85–86, Pl. 25: 204; 53: 253; 35: 266; Turk 2016a, 99–106, Fig. 33–34.

²⁶ See e.g. Teržan 2016b, 233–254, 269–277, Fig. 76–77; 83–86; Teržan 2021.

²⁷ Ruaro Loseri, Righi 1982, 12, 21, Pl. 5/Cq/2 14; 6, Cq 2 15,17 and others; Teržan 2016a, 423–425, 469.

²⁸ Teržan 2016a, 421–423, 468–469, Fig. 153.

²⁹ Cf. Szombathy 1912; Teržan, Borgna, Turk 2016. Also see here Guštin, Božič.

and from Greece to areas north of the Alps and the Carpathians all to the Baltic coast.³⁰

The ritual deposition into Mušja jama gradually ceased in the course of the 8th and the early 7th century BC, slightly later also burials in the necropolis at Brežec. This naturally begs the question of why Škocjan lost its significance as cult place of an overriding importance even though – as indicated by individual later graves and the jewellery hoard from the settlement itself – it continued to be inhabited in the Late Hallstatt period (Teržan, Turk, Fig. 15).³¹

During the 9th and early 8th centuries BC, new settlements gained in importance in Notranjska, for example those at Šmihel,³² Križna gora near Lož and Trnovo near Ilirska Bistrica³³ (Bavdek). They witnessed their heyday in the 8th–7th centuries BC and decline towards the end of the 7th or at the transition to the 6th century BC at the latest; this decline largely coincides with the above-mentioned end of the necropolis at Brežec near Škocjan. Few and mostly only stray finds without preserved associated grave contexts from Tržišče near Cerknica and Šmihel below Nanos,³⁴ the recently discovered rich funerary finds from Ulaka near Stari trg pri Ložu (Laharnar, Murgelj, Pl. 2–7) and Ajdovščina above Rodik (Teržan, Turk, Fig. 14: 1–5) show that life in Notranjska did not end completely. The jewellery as the spiral bracelets, decorative discs and the comb-shaped pendant³⁵ from Ulaka, as well as the spiral bracelets from Ajdovščina above Rodik may point to a newly-established balance of power and ties with the communities living along the Adriatic – with the Histri and/or Iapodes/Liburni, on the one side, and possibly with some of the communities on the Apennine Peninsula, on the other. This also suggests new influences arriving in the 6th century BC to Notranjska and the Kras from the south and/ or west. However, a new population and economic rise occurred here slightly later, in the phase of the classic Certosa fibulae, which have been unearthed at numerous sites in Notranjska and the Kras. Particularly fre-

quent are the Certosa fibulae of Type X, but also Types VII and XII,³⁶ which become the leading types of the Notranjska VI phase in the 5th and 4th centuries BC (Laharnar, Murgelj, Pl. 2: 1; 5: 1–10; Teržan, Turk, Fig. 14: 6–7).³⁷ This is also the period that witnessed significant changes in the funeral rites, with numerous finds from cemeteries such as Šmihel and Socerb³⁸ showing that weapons (spears and axes) were the standard goods in male burials (Guštin, Božič). The recent archaeological excavations at Tomaj have revealed that the renovation of the hillfort, Phase 3 of the fortification walls, as well as walls in Zagrajec (Bratina, Fig. 3–4; 9–10) and the construction of the barriers along the northern edge of the Kras plateau (Teržan, Turk, Fig. 13) also date to the Late Hallstatt period. The question that remains unanswered is whether these changes merely reflect a turbulent period with military conflicts or whether they also point to the arrival and eventual conquest from outside.

Settlement pattern

Although the knowledge of the Early Iron Age settlements and associated cemeteries in Notranjska and the Kras is still scarce, as Alma Bavdek also notes (Bavdek, App. 1; Bratina), there are several important new research results pertaining to the settlement of the area and the construction of its hillforts.

The landscape is marked by upland plateaus (*polje*) as a characteristic of the Dinaric Alps running in a NW–SE direction. East of the Hrušica and Javorniki Hills, there is a series of upland plateaus from Logaško polje, Planinsko polje, Unško polje, Cerkniško polje, Loška dolina to Babno polje. On

³⁰ Cf. Turk 2016b, 66–97, Fig. 18; 24–25; Borgna 2016a; Borgna 2016b, 141–155, Fig. 47; 50; Teržan 2016, 346–415, Fig. 131–133; 137–145; 147–148; Teržan 2019.

³¹ Turk 2012, 92–94, Fig. 4–6; Ruaro Loseri 1983, 150–151, Fig. 26A–B.

³² Guštin 1979, 25–31, 70–78, Pl. 37–50; 58–60.

³³ Urleb 1974; Bavdek, Urleb 2014; Bavdek 2018, 167–171.

³⁴ Guštin 1979, Pl. 18–19; 60: 14–19; 61: 1–15.

³⁵ Also see Mihovilić 2013, 206–208, Fig. 129–130; Kunstelj 2018, 211–213, Fig. 8: 4; 7; 9.

³⁶ Cf. Teržan 1976, 325–338, Fig. 3–4; 25–26; 31; 35–36; 41.

³⁷ Guštin 1973, 478–480, Fig. 3; Guštin 1979, Pl. 2: 3 (Šilentabor); 3: 6,9 (Gradišče on Čepna); 4: 8 (Gradišče above Knežak); 5: 3 (Ulaka); 6: 3,8 (Štorje); 20: 3–16 (Tržišče); 48:10; 50: 13–16; 51: 3,11,14,19; 32: 1,11,15; 53: 8; 54: 3–4, 9; 55; 57: 8–15; 58: 2–3; 61: 16–18; 62–64 (Šmihel); Horvat 1995, Pl. 11: 3; 7: 1–2; 14: 8; Crismani, Righi 2002, 67–69, Fig. 4–26 (Socerb); Vinazza 2018 (Tupelče); Laharnar 2022 (in print) (Baba near Slavina, Ambrožovo gradišče near Slavina, Kerin above Pivka, Primož above Raduhova vas pri Pivki, Šilentabor, Gradišče on Čepna, Gradišče above Knežak, Gradišče above Gornja Košana, Stari grad above Unec, Gradišče on Slivnica, Žerovinšček and others).

³⁸ Cf. Guštin 1979, Pl. 2: 1–3; 51–58; 75–79; Crismani, Righi 2002, 84–85, Fig. 168–179.

the other side of these Hills, there are lowland areas (*podolje*) of Notranjska between Mounts Nanos and Snežnik that range from Postojnska vrata or the Pivka Basin, Spodnja Pivka, Zgornja Pivka to Podgora, Matarsko podolje and Jelšansko/Brgudsko podolje (Bavdek, App. 1; Vidojević, Fig. 3–4). The *poljes* are prone to seasonal floods and on occasion even turn into intermittent lakes,³⁹ what makes them unsuitable for permanent habitation, while their raised fringes offer enough space for establishing settlements. It appears to have been a planned settlement and agricultural use of the *poljes* in the dry seasons, possibly even seasonal fishing, especially at the end of the wet season.⁴⁰ Each of the plateaus is dominated by a substantial fortified settlement, some located on dominant and strategically important spots and others on lower elevations. Several settlements have been recorded along the fringes of Lake Cerknica, which are more or less contemporaneous, though their duration and interrelationships are as yet not fully understood (Bavdek, Fig. 12–13; App. 1).⁴¹ It is also noteworthy that the passages from one *polje* to the next are protected with fortified posts that also offered a visual control. For instance, Postojnska vrata (Postojna-Gate) has been controlled by Sović and Prečna reber in the east and in the west the Razdrto Pass presumably by Goli vrh and Gradišče,⁴² Farjevka controlled the passage to Kvarner at Babno polje, while the hillfort at Sv. Katarina above Jelšane watched over the alternative passage to Kvarner (Bavdek, App. 1 and Vidojević, Fig. 4:11; 9–11). The settlements in the Pivka area offer a somewhat different picture, succeeding each other between the two major hillforts at Grad near Šmihel, slightly removed from the Razdrto Pass below Mount Nanos,⁴³ and Trnovo near Ilirska Bistrica. They form a series of fortified settlements along the high ridge of Taborški greben along the valley of the River Pivka. With their location mainly along the apex of the ridge and beside precipitous slopes they even give the impression of a defence line towards the west. The hillforts at Kerin and Sv. Primož, both dated to the

Late Bronze and Iron Ages, may have protected the only pass from the Pivka area to the valley of the River Reka (Bavdek, App. 1).⁴⁴

Such settlement pattern along the fringes of upland plateaus (*polje* and *podolje*) and valleys together with a control over the passages between them exercised by means of fortified posts and visual communications is in many ways reminiscent of the settlement known from the Bronze to Iron Ages all to the Roman occupation in the Dinaric hinterland of the Adriatic, along the upland plateaus from Lika⁴⁵ to Herzegovina.⁴⁶ Such a settlement pattern is probably not only the result of adapting to terrain, but also of the social organisation of the communities living here who controlled the natural resources in particular, for example drinking water,⁴⁷ as well as their territories.

The situation on the Kras plateau is slightly different. It is an area dominated by three or four large settlements on hilltops such as Tomaj, Skopo and Sveto, along the northern edge possibly also Štanjel, and a series of hillforts more densely spaced along the western side of the plateau, on the numerous peaks overlooking the Gulf of Trieste and along Kraški rob. In the southeast, the territory of the Kras community is delimited with the settlement complex of Škocjan and the hillfort at Ajdovščina above Rodik.⁴⁸

The recent investigations, which apply new technologies of airborne scanning of the Earth's surface, i.e. LiDAR that Boštjan Laharnar rightfully terms a 'proper revolution in archaeological topography', have offered a completely new insight into the formation of the cultural landscape and settlement patterns in Notranjska and the Kras as well.⁴⁹ Not only have they revealed the contours of fortified settlements – hillforts – with an accuracy far exceeding that enabled by aerial photography and in some cases even revealing the buildings

⁴⁴ Cf. also e.g. Horvat 1995, Fig. 1; Horvat 2005, 228–229, 237–243, Fig. 2; also see Laharnar 2022.

⁴⁵ See e.g. Drechsler-Bižić 1975, Plan 2.

⁴⁶ Benac 1975, Plan 1; Benac 1985, 56–69, 90–94, 135–146, 181–187, Maps 1–4 and particularly Map 5.

⁴⁷ On the importance of the access to drinking water, see Šašel 1992a, 524–528.

⁴⁸ Slapšak 1995; Slapšak 1999, 158–163. Also see Flego, Rupel 1993; Zupančič 1990, 19–21; Càssola Guida, Càssola 2002, 7–10, Fig. 4.

⁴⁹ Laharnar 2018, 30. Boštjan Laharnar currently heads a research project studying the hillforts and their hinterland in Notranjska, particularly the Pivka area. A monograph on this subject is also in preparation (Laharnar 2022).

³⁹ Cf. e.g. Prestor 2009; Schein 2009; Perne, Turk 2011, 29.

⁴⁰ See e.g. Schein 2009, 48–49, 59. Particularly indicative in this sense is the location of Cvinger near Dolenja vas just above the Velika Karlovica swallow hole (Bavdek, Fig. 12–13).

⁴¹ Also see Bavdek 2009.

⁴² Horvat, Bavdek 2009; Horvat, Bavdek 2010.

⁴³ Presumably *Ocra* mentioned in ancient written texts, see Šašel 1974; Šašel 1977; Slapšak 1999, 149–151; Horvat, Bavdek 2009, 19–22.

and their layout in the interior, but also traces of a variety of artificial features in their immediate proximity such as enclosures, walls, cairns and boundaries delimiting large areas that represented the economic – agricultural hinterland of individual settlements. The research that Laharnar and his team conducted in the area of Gradišče above Knežak is not limited to LiDAR images and their interpretation only, but also involved trial trenching and small-scale excavation. These revealed a very complex use of the area associated with the hillfort, in places even delimited with a boundary wall (Fig. 2). The excavated pottery dates these features to the Early Iron Age, though some finds may be even earlier, from the Bronze Age.⁵⁰ Tanja Vidojević established a similar situation in the hinterland of Trnovo as the main hillfort in the Ilirska Bistrica area, the territory of which was protected with a stone wall reaching from Trnovo to Sv. Ahac and Stražica as watch and defence posts. Already Müllner observed this wall (Vidojević, Fig. 1; 4; 7–8). In the region of the Kras, where Božidar Slapšak conducted detailed topographic surveys and groundbreaking spatial studies,⁵¹ recent research also established the existence of similar structures. For example, the different location, size and fortification features of the hillforts around Škocjan, such as on Gradišče near Divača, Graček above Famlje and Volarija, as well as the presumed boundary wall enclosing the whole Škocjan area suggest that the Škocjan territory as well was delimited and protected, possibly in a manner comparable to the Greek *temenoi*.⁵² LiDAR images and ground-truthing revealed a most probably a similar spatial organisation at Štanjel as the central hillfort with presumed satellite settlements at nearby Kobdilj and Kobjeglava (Bratina, Fig. 1; Teržan, Turk, Fig. 8, 13).⁵³ Štanjel visually controlled not only its karst territory, but also the access to the Kras plateau from the Vipava Valley. The latter is suggested by the discovery at Ostri vrh, where archaeological excavations unearthed a watch tower from the Hallstatt period. Interestingly, another tower stood on Lukovska Škratljevica, on

the opposite side of the valley that hosts the access route to the Kras plateau; the said access was thus flanked by two towers here as well. Other similar, albeit archaeologically uninvestigated stone architectural remains have led to the hypothesis that a series of fortified posts, defence and watch towers as well as smaller heavily fortified hillforts, was established along the northern edge of the Kras plateau that controlled and protected the accesses to the plateau and with it the territory of the Kras cultural group as a whole (Teržan, Turk, Fig. 1–13).

The archaeological excavation of the tower on Ostri vrh also offered a remarkable insight into the drystone constructions. The wall was not only built of carefully laid stones forming flat interior and exterior faces, but also included wooden posts that strengthened the construction as a whole (Teržan, Turk, Fig. 1–6). We believe that the hillfort fortifications must have been constructed in a similar fashion (cf. Bratina, Fig. 3–4). Recent investigations have conclusively proven that the hillforts were not enclosed with ramparts of loose stones, as had often been suggested in literature, but rather with massive stone built walls. These walls usually had exterior and interior faces made of large stones or stone blocks, while the core, in some cases several metres wide, was mainly filled with stone rubble, at places with earth; such are the fortification walls at Grad near Šmihel pod Nanosom,⁵⁴ Cvinger near Dolenja vas near Cerknica (Bavdek, Fig. 14), Tabor near Vrapče (Vinazza, Fig. 3) and Tomaj (Bratina, Fig. 3–4). The possible fortification renovations may have included buttressing or even several additional stone rows-faces built on the exterior side of the wall; examples of this art of construction are the hillforts on Ajdovščina above Rodik,⁵⁵ Graček near Famlje⁵⁶ and Tomaj⁵⁷ (Bratina, Fig. 3–4). The massive stone ruins of the hillforts indicate mighty drystone fortification walls that must have reached several metres high (e.g. Vidojević, Fig. 10; Bratina, Fig. 3–4). The hillforts represented great feats of stonework and engineering that individual communities undertook under the guidance of master builders and a well-organised society.

⁵⁰ Laharnar 2018, 30–34, Fig. 3; Laharnar, Lozić, Štular 2019, Fig. 2–5. For the Roman period on Knežak, see Laharnar, Lozić, Miškec 2020.

⁵¹ Slapšak 1995; id. 1999.

⁵² Turk, Hrobat, Bratina 2016, Fig. 13; Teržan 2016a, 416–417, Fig. 151–152; Mlekuž 2016.

⁵³ For Štanjel, also see Bratina 2019. For the location of the graves in the vicinity of Kobjeglava, which are believed to form part of the Štanjel cemetery, see Vinazza 2018.

⁵⁴ Urleb 1990.

⁵⁵ Slapšak 1985.

⁵⁶ Novaković, Turk 1991a; Novaković, Turk 1991b; Zupančič, Vinazza 2015, 694–695, Fig. 3.

⁵⁷ Bratina 2018b, 96–97, Fig. 8–9.

BURIAL RITE AND SOCIAL STRUCTURE

The people of the Notranjska-Kras group buried their dead in different ways, most commonly by cremating their bodies and placing the remains either in urns or in simple grave pits, though inhumation was also practiced (Bavdek; Laharnar, Murgelj). Regardless of burial rite, the deceased were buried with their costume and jewellery, in some cases small tools, but not weapons. In contrast to the Dolenjska Hallstatt cultural group, where weaponry (axe and spears) was a standard component of male grave goods, the graves of the Notranjska-Kras group only exceptionally contain weapons, for example in some of the graves from the Late Bronze or Early Iron Ages at Brežec near Škocjan and in altogether three graves at Križna gora.⁵⁸ Only in the Notranjska VI phase, i.e. the Late Hallstatt period, but particularly in the La Tène period do weapons become frequent and common grave goods. As for other goods, pottery is rare if excluding urns; the exception in this sense is Križna gora, where several vessels presumably contained provisions for the afterlife.

The cemeteries are mainly flat. Tumuli are also mentioned in literature,⁵⁹ but excavations have as yet not confirmed that such mounds contained human burials; they revealed pottery sherds but no other finds that would confirm their funerary character. It is therefore likely that they are stone mounds or cairns such as Laharnar investigated below the hillfort at Knežak and connected to agricultural land use.⁶⁰ The necropoleis are usually located on the slopes directly below the settlements, such as is the case at Križna gora⁶¹ and Trnovo near Ilirska Bistrica (Bavdek), as well as Sv. Barbara below Jelarji/Elleri,⁶² while the areas of Škocjan⁶³ and Grad near Šmihel⁶⁴ hosted several cemeteries.

Both the biritual burial and the existence of several contemporary cemeteries or clusters of

graves may reflect different social units such as extended families or clans and their mutual respect in living in the same settlement and the same cultural group.

The analysis of the graves in terms of burial rite and composition of grave goods offers a revealing insight into the social structure of individual settlements, for example those at Križna gora and Šmihel.

Several cemeteries are located around the well-fortified settlement on Grad near Šmihel, two of those, at Pod Kaculjem and Mačkovc dating to the Early Iron Age.⁶⁵ Although contemporaneous, their grave goods differ, particularly in female burials, and suggest the existence of two different social units. Prevalent in the female costume at Pod Kaculjem is spectacle fibulae and bracelets (*Fig. 3*), while the graves with bow fibulae are in a minority (*Fig. 4*).⁶⁶ The fibulae of both types occur together in only rare graves and may point to close family ties of those individuals with both communities. In addition to the basic markers (fibula/bracelet), the costume and jewellery such as beads, pendants and torques reveal other combinations that mark different costumes and their categorisation based on social standing and status, as it was shown years ago on the basis of the inhumation graves from Križna gora that have been anthropologically identified as to their sex and age.⁶⁷ With the exception of the differences in the fibulae, it also seems indicative that the individuals with spectacle fibulae at Pod Kaculjem are frequently buried in urns covered with a bowl (*Fig. 3*), while the individuals with bow fibulae mostly without an urn. Only two individuals with bow fibulae stand out, falling among the women wearing Category I costume (with a pair of bracelets) (*Fig. 4*), i.e. among the women of the

⁵⁸ Urleb 1974, Pl. 1: 8; 3: 15; 9: 4; Teržan 1990, 70–71, *Fig. 15*.

⁵⁹ Guštin 2011, 40.

⁶⁰ See Urleb 1974, 13, App. 1; Osmuk 1988; Laharnar 2019, 266–268.

⁶¹ Urleb 1974, 11–14, *Fig. 2*; App. 1.

⁶² Montagnari Kokelj 1996; ead. 1997, Pl. 23–26; Maselli Scotti 1997, *Fig. 1–2*; 12; 25–29; Škvor Jernejčič 2018, 538–545, *Fig. 2*.

⁶³ Ruaro Loseri et al. 1977, 19–22, *Fig. 6*; Turk, Hrobat, Bratina 2016, *Fig. 13*.

⁶⁴ Guštin 1979, 13, *Fig. 3*.

⁶⁵ Hoernes 1888, 217–249; Guštin 1979, 70–75, *Fig. 3*; Pl. 37–50. The study by Teržan (1992, 464–471, *Fig. 9–10*), the results of which are summarised here (see *Fig. 3–5*), considers both the publication by Hoernes and that by Guštin, with the numbering of the graves taken from the latter so as to facilitate the search for the description and drawing associated with a particular grave. It should be noted, however, that the renumbering by Guštin has its drawbacks as it disregards both the location of individual cemeteries and the graves without grave goods.

⁶⁶ The spectacle and bow fibulae are given in the *Figures 3–5* and *7–8* without considering the possible typological or chronological differences (bow fibulae comprise the single- and two-looped, as well as semilunate examples). The numbers I–VII in the *Figures 3–5* and *7–8* relate to the costume categories as shown by Teržan 1978.

⁶⁷ Urleb 1974, 14–19, *Fig. 3*; 5; Teržan 1978.

highest rank within the female population recorded in the Pod Kaculjem cemetery.

Similarly as in the graves with bow fibulae at Pod Kaculjem that are mostly without urns, the deceased at Mačkovec were also not interred in urns. Moreover, the latter graves also largely lacked other pottery. This is all the more telling when considering the fact that the most characteristic element of the female costume at Mačkovec is a bow fibula, whereas spectacle fibulae are rare (*Fig. 5*). Although the burials at Mačkovec are more modest in general, other pieces of costume or jewellery (bracelets, torques, pendants and beads) show they do not differ from the common categories of costumes established for Pod Kaculjem and Križna gora. This speaks in favour of costume types/combinations of jewellery standardised according to age, social standing and status of women, which appears to have been accepted and recognisable across the whole Notranjska-Kras group and wider in the south-eastern Alpine Hallstatt culture.⁶⁸ The female costume/jewellery therefore represented an important social regulation, particularly in the sense of marking age and rank and with it security and protection of the female sphere.

The differences established in the burial rite (urn/no urn) and distinguishing jewellery (spectacle fibula/bow fibula) can be seen as external signs of individual social units such as families/clans within the Šmihel hillfort. The grave goods, as the female burials at Pod Kaculjem are slightly richer compared to those at Mačkovec, may indicate social stratification of the settlement's population.

An even more complex social structure can be gleaned from the necropolis below Križna gora,⁶⁹ which revealed urn burials, cremation burials in simple pits without urns and inhumations. The plan of the necropolis reveals groupings, though we could not clearly distinguish them neither in burial rite nor characteristic grave goods as different rites occurred within individual groupings.⁷⁰ Not discouraged, we conducted a detailed analysis of the graves with the aim of identifying the traits of the community who buried its dead in this burial ground.

As with the study of grave good combinations already confirming the existence of costumes distinguished according to sex, rank and age,⁷¹ our attention here turned to the phenomena previously observed at Šmihel, i.e. to what extent the fibulae as pieces of the female costume identified a woman as a member of a particular social unit/family/ clan. Similarly as at Šmihel, the results showed that spectacle and bow fibulae served as distinguishing items, included in nearly all costume categories (*Fig. 7–8*): costume with a fibula and pair of bracelets (I), costume with a fibula, torques and earrings (II), costume with a fibula and bracelet (III), costume with a fibula, beads and pendants (V), and so forth. At Križna gora, these two fibula types should not only be seen as only expressing different ages and standings, but also as items identifying an individual as member of a certain social unit.⁷² Interestingly, the burial rite shows a picture contrary to that in both cemeteries at Šmihel (pod Kaculjem and Mačkovec). At Križna gora, for instance, the women with bow fibulae are more frequently buried in urns, those with spectacle fibulae in cremations without urns. Understanding this inverse proportion is hindered by the fact that both the first (with bow fibulae) and the second groups (with spectacle fibulae) include numerous inhumations (*Fig. 7–8*). How then can we understand these differences in the burial rite and use of specific types of fibulae? Did they mark social units/families/clans living in the settlement of Križna gora, which also included individuals of foreign origin?

This and numerous other questions must remain unanswered; what seems most probable is that the population living at Križna gora and Šmihel, similar as at Škocjan, was heterogeneous. The reasons for this should be sought in the different traditions and origins of the first settlers, those who constructed the hillforts. It would appear that the identity of the different communities within settlements was perpetuated and also recognisable: 1) in the location of a cemetery in relation

⁷¹ Teržan 1978; ead. 1990, 67–69, *Fig. 14*.

⁷² Clearly there are typological and chronological differences between graves with one or the other type of fibulae, for example between the simple spectacle fibulae of coiled wire, which are earlier, and two-piece spectacle fibulae with a support strip, which are later, or between single- or two-looped bow fibulae of different variants, and so forth. This chronological dimension was deliberately disregarded here as it would exceed the extent and intention of the contribution that is primarily an overview.

⁶⁸ For the Dolenjska cultural group, cf. Teržan 1985; ead. 2008, 246–262, *Fig. 24*; 26.

⁶⁹ Urleb 1974; Teržan 1978; ead. 1992, 467–469, *Fig. 11–12*.

⁷⁰ Cf. Urleb 1974, 35–44, *Fig. 16–19*; Teržan 1990, 67–69, *Fig. 14*.

to the settlement, 2) in the disposition of graves within a cemetery to form more or less clearly discernible groups, 3) in the burial rite and 4) in the costume, particularly the female costume and the composition of jewellery pieces with a specific type of fibulae (spectacle versus bow) identifying the individual as a member of a specific social unit/family/clan.

The spectacle, bow and several other types of fibulae were important not only as items identifying members of a community/clan within the settlement, but also as components of the costume specific to the Notranjska-Kras group. With regards to the spectacle fibulae with a figure-of-eight common in the Late Urnfield culture (Ha A2/Ha B1–3) and the Early Iron Age (Ha C 1–2/Ha D1) between the Baltic and the Mediterranean, Sabine Pabst succeeds in identifying numerous regional and local variants. These include a variant, with a large figure-of-eight, that was most frequent in Notranjska and hence termed the *Križna gora* type, characteristic of the Notranjska II phase (Fig. 6).⁷³ In comparison with it, the fibulae with a large figure-of-eight and a strip of metal as support for the pin represent a later variant of spectacle fibulae of the Tržišče type, characteristic of the Notranjska III phase.⁷⁴ Her analysis also showed that both variants were a local version of the spectacle fibulae with closest parallels in the Iapodic cultural group, of the Kompolje and Prozor types.⁷⁵ To summarise, the spectacle fibulae in the female costume of Notranjska are evidence of upholding the Urnfield culture tradition and of the direct relation to the contemporary fashion for spectacle fibulae with the neighbours to the southeast – the Iapodes.⁷⁶

In contrast, the two-looped bow fibulae in the Notranjska-Kras group represent a distinct Balkan type traceable in numerous variants from the central Balkans, Dolenjska to the River Soča, i.e. the Sveta Lucija group that marks the western border of their distribution. We should add and stress that the two-looped bow fibulae, with rare exceptions, are absent in the cultural groups inhabiting the

coastal regions of the Adriatic and its hinterland, that is among the Iapodes, the Liburni, the Histri and also the Veneti!⁷⁷

We may infer from the analysis of the burial rite⁷⁸ and jewellery (Fig. 3–8) that an unusual symbiosis of Iapodic and Balkan elements occurred in Notranjska in the Early Iron Age. Paradoxically, these are mirrored primarily in the female costume, in which certain types of fibulae/jewellery took on the role of identifying and distinguishing individuals within a narrow (family?) identity.

Also characteristic of the Notranjska-Kras group are the crescent-shaped fibulae, primarily two-looped ones decorated with embossed dots on a widened bow, termed the *Križna gora* type,⁷⁹ as well as the large boat fibulae with an only slightly curved and wide boat-shaped bow (Laharnar, Murgelj, Fig. 3–4; Pl. 3: 1).⁸⁰ Both formed part of the female costume in the Notranjska III phase. In the following, Notranjska IV phase, it is the solid cast serpentine fibulae that exhibit local traits, more numerous only known from Tržišče near Cerknica and individually from Šmihel and Čepna near Knežak.⁸¹ As opposed to the spectacle and two-looped fibulae, the boat and serpentine types of fibulae reflect influences from the Italian, especially Venetic areas.

These examples of characteristic fibula-types were used to illustrate that the Notranjska-Kras group is distinguishable not only in the complexity of burial practices and the specifics of the costume, but also in the shapes of the jewellery that mirror a distinct identity.

HOARD FINDS

Several hoard finds from the Late Bronze and Early Iron Ages have come to light in Notranjska

⁷³ See Lazarevski Poklar 2000; Guštin 2011, 41. I wish to thank Mitja Guštin for the illustration and permission to publish it.

⁷⁴ Pabst 2012, 57–59, 76, 199–209, Fig. 3: 4; 6: 1; Map 14: 1; 20: 1; List 13; 25.

⁷⁵ *Ib.*, 59–63, 76–79, Fig. 3: 5; 6: 2; Map 14; 20.

⁷⁶ The dating of the spectacle fibulae with a figure-of-eight among the Iapodes is supported by radiocarbon dates (Zavodny et al. 2019, Fig. 4).

⁷⁷ Müller 2009, 194–195, Fig. 203: the schematic distribution map of the two-looped fibulae in the Balkans is misleading and incorrect, as they are all but absent along the coast of the Adriatic. Cf. Gabrovec 1970.

⁷⁸ We should mention the similarities in the burial rite (birituality) and groups of graves within the necropoleis particularly in the Iapodic area. Cf. Drechsler-Bižić 1987, 424–428; Balen-Letunić 2006, 33–36.

⁷⁹ Teržan 1990, 59–60, 77, Fig. 3: 1; 7: 3; 9: 2; 14.

⁸⁰ Guštin 1973, 472–477, Fig. 2: 24,28; Pl. 9: 2,7; id. 1979, Pl. 18: 1–5; 58: 6; 60: 11–12.

⁸¹ Guštin 1973, 474–477, Map 3, Fig. 2: 39; id. 1979, Pl. 3: 1; 19: 1–7; 60: 19; Tecco Hvala 2014, 130–131, Fig. 3b, Type IIIb3, Map 6.

and the Kras. In their context and time span, they differ substantially from the above-mentioned hoards of long duration in Mušja jama/Fliegenhöhle and Skeletna jama/Knochenhöhle in the Škocjan area.

Two such hoards were found near Veliki Otok. The smaller one was discovered near the entrance to the cave of Mačkovca jama (two winged axes and a bronze disc). The larger one held pieces of raw bronze, mostly fragments of hammer-shaped or biconical ingots.⁸² Some pieces bear round circular markings, sort of stamps, suggesting they marked a specific type of metal. The spectrometric and metallographic analysis that Neva Trampuž Orel and her colleagues conducted have shown that the bronze alloy of these ingots had a high content of lead and other trace elements, which appears to have been characteristic of the ingots of Ha B in our and a wider Alpine area. Together with hoards from Kanalski vrh,⁸³ the ingots from Veliki otok reveal metallurgic know-how and technological advancement in the processing of complex poly-metal ores and production of metals with specific characteristics for further distribution.⁸⁴ We may infer from the relatively numerous hoards of biconical ingots between Friuli and central Slovenia, which includes Notranjska, that this was the area where the semi-finished products of a valuable metal might have been produced and from where they were distributed further to continental Europe as well as into Italy and possibly wider in the Mediterranean.⁸⁵

Slightly later, another type of hoards appeared in western Slovenia. Peter Turk gave them a wide-ranging term of the Bologna/San Francesco – Šempeter (near Nova Gorica) type.⁸⁶ These hoards also consist of different ingots, of which shaft-hole axes deserve special attention. The items were mostly deposited as small fragments, only exceptionally complete. In the last two or three decades, such hoards or assemblages of metal predominantly came to light with the help of metal detectors, mainly in settlements, including those

in Notranjska, for example from Stari grad above Hruševje, Gradišče above Zgornja Košana, Baba above Slavina, Gradišče above Pivka, Gradišče above Knežak and Ulaka (Laharnar, Murgelj, Pl. 1: 6–12).⁸⁷ In the contrast to them, the most recently discovered hoard near Klana, at the southern border of the Notranjska-Kras group, was found in a very remote location (Blečić Kavur, Fig. 7). The mostly unusual chemical composition (also with a high lead content), of the shaft-hole axes in particular, suggest that their fragments and other bronze pieces in these hoards served not only as raw material for metallurgic activities, but also as a premonetary currency.⁸⁸ In light of this hypothesis proposed by Neva Trampuž Orel, we should mention that the hammer-shaped ingots, as well as shaft-hole axes as the characteristic items in the both types of hoards trace their origins to Italy (or even the eastern Mediterranean),⁸⁹ which probably signifies that by adopting such currency these parts of Slovenia were incorporated into a wider premonetary system active across the Apennine Peninsula and the Alpine area including its south-eastern fringes, where several hoards show it survived all to the early 6th century BC.

The third type of hoards in Notranjska contain large quantities of weapons comprising spears, axes, swords and in some cases also helmets and horse gear. These mostly came to light in the immediate proximity to settlements, for example at the foot of the hillforts at Tomaj and Tržišče near Dolenja vas near Cerknica. Peter Turk named these the Tržišče-Porpetto type dating between the 8th and 6th centuries BC.⁹⁰ In their contribution in this volume, Mitja Guštin and Dragan Božič discuss this particular type of hoards and offer a more precise definition in both chronological and spatial terms. The number of pieces belonging to individual types of weapons per hoard reveals weaponry associated with organised military units with a commander at the head (helmet, bronze battle axe and/or spear), with several horsemen (horse gear and single-edged curved swords) and infantrymen-spearmen (iron

⁸² Čerče, Šinkovec 1995, 227–229, Fig. 49, Pl. 139; Turk, Turk 2019, 202–205, Fig. 253. The exact findspot of the Veliki otok I hoard is unknown.

⁸³ Žbona-Trkman, Bavdek, 1995–1996.

⁸⁴ Trampuž-Orel 1996, 193–197, Fig. 5–7; App. A, 37; Trampuž Orel 1999, 417–419, Fig. 4; Trampuž Orel, Heath 2001, 150–163, 167–171.

⁸⁵ Turk, Turk 2019, 205, Fig. 254; Žbona-Trkman, Bavdek 1995–1996, 64, Fig. 6; see also Sperber 2000, 392–395, Abb. 11.

⁸⁶ Turk 2018, 398–400, Fig. 1; 3.

⁸⁷ Trampuž Orel, Heath 1998, 237–248, Fig. 1–5, Pl. 1; Laharnar, Turk 2017, 89–91, Fig. 102; Nanut 2018, 145–147, Fig. 11: 16–24.

⁸⁸ Trampuž Orel, Heath 1998, 240–246, Fig. 7; Pl. 1; Teržan 2008, 296–300, Fig. 47–48; Turk 2018, 399–400; Nanut 2018, 141–145, Fig. 5–8.

⁸⁹ Further discussion of this topic would go beyond the scope of this contribution.

⁹⁰ Turk 2018, 400–404, Fig. 2–3; Laharnar, Turk 2017, 84–87, Fig. 94–96; 98.

spears, sometimes also iron axes). These hoards can be seen as *tropaia*, but in the *interpretatio Caput Adriae*, as stated Peter Turk, in the local ritual of a victorious military demonstration.⁹¹ This naturally begs the question of who was the victorious party, was it the attackers or the successful defenders of the well-protected hillforts.

As already mentioned, the burial practice of the Notranjska-Kras group in the Early Iron Age did not involve offering weapons into graves, hence we have no knowledge as to the types of weapons they wielded. A similar practice has been observed in the neighbouring cultural groups such as the Iapodic, Histrian and Sveta Lucija groups, the graves of which contain weapons only exceptionally, further hindering the identification of potential aggressors from the vicinity. We may be dealing with the remains of internal disputes, though it is also possible that the aggressors or plunderers came from outside the Notranjska-Kras group; the latter possibility is raised by much later ancient written sources.⁹² We may approach this issue by tracing the occurrence of certain characteristic types of weapons such as curved swords or machairas in graves, which is a reliable indication they formed part of the deceased's battle gear. In the time of the Tomaj or Tržišče hoards, machairas were used by the warriors of the Dolenjska cultural group, as shown by the graves at Novo mesto⁹³ and several other sites in Dolenjska and Bela krajina. Machairas were also found, albeit rarely, with the Iapodes (e.g. at Prozor) and in Istra (Beram, Picugi and Nesactium).⁹⁴ For example, in Nesactium, in one of the richest burials from the mid-6th century BC, Grave I/12, two machairas were laid onto a stone urn, while yet a third one lay at the edge of the stone cist.⁹⁵ However, as Guštin already noted, large battle knives similar to machairas are also known from graves in neighbouring Friuli, for instance from Pozzuolo del Friuli.⁹⁶ Istra also yielded crested conical helmets of the same type as that of the fragments from the Trnovo hoard above Ilirska Bistrica. It is interesting that in the

Histrian graves such helmets were even used as urns,⁹⁷ which probably emphasised the special role and rank of the deceased as an outstanding warrior. If judging from the machairas as grave goods alone, we may posit the existence of plundering gangs either from Dolenjska/ Bela krajina or from the Iapodic area, as well as Istria, possibly even Friuli. If also considering the crested helmet, we may pinpoint the Histri as the aggressors. The Tomaj hoard also includes dress pins, among them several with a small spherical head and a disc on the neck with parallels from Istra,⁹⁸ but such pins with one or more spherical heads, separated by discs are particularly characteristic of the costume in the Iapodic group.⁹⁹ The Tomaj hoard further consists of several fragments of iron pins with one or more bronze spherical heads, such as form part of the male costume in the graves of Phase III in Istra, found for example at Beram, Picugi, Rovinj and Nesactium.¹⁰⁰ The parallels for the dress pins, machairas and helmet suggest that the aggressors might be sought among the Histri or Iapodes.

This short excursion into machairas, helmets and pins was aimed at drawing attention to the fact that the weapon hoards from Notranjska and the Kras contain objects that may not be local in origin, but more likely foreign and should be seen as evidence of turbulent times. The question is whether some of these hoards may be connected with the above-mentioned and as yet unexplained interruptions indicated by the end of burial in the necropoleis at Brežec near Škocjan, Pod Kaculjem and Mačkovec near Šmihel and at Križna gora. Considering the chronological division of the hoards as proposed by Guštin and Božič, we may infer on periodic military activity, possibly similar

⁹¹ Turk 2018, 403–404.

⁹² Cf. e.g. Šašel 1977; Šašel 1992b.

⁹³ E.g. the well-known Grave I/16 from Kapiteljska njiva with a winged axe identical to that from the Tomaj hoard (cf. Knez 1993, Pl. 18: 6; 19: 46–47).

⁹⁴ See Guštin 1974, 77–92 with a list of sites and a distribution map.

⁹⁵ Mihovilić 2001, 84–85, 149, 165–166, Pl. 24: 2; 25: 1–2; ead. 1995, 284–285, Pl. 20: 1–3.

⁹⁶ See here Guštin, Božič, Fn. 68.

⁹⁷ Kučar 1979, 90, Pl. 1: 3; Mihovilić 2013, 200, Fig. 117.

⁹⁸ Kučar 1979, Pl. 2: 4; 12: 14.

⁹⁹ The pins with a small spherical head/knobs and a disc or moulding below it do not represent a 'prototype' for the multi-knobbed pins with a trumpet guard, as Guštin and Božič claim (see here), but rather a characteristic Iapodic type of dress pins that was worn into the early 6th century BC. These Iapodic pins have one or more knobs that are usually separated by discs. Hence the dating of the Tomaj hoard is not necessarily the 8th century BC, it might also be slightly later. Cf. Laharnar, Turk 2017, 86, Fig. 96; Turk 2018, 401–402, Fig. 2, and Drechsler-Bižič 1958, 38, Pl. 3: 21,24; Lo Schiavo 1970, 460–461, Pl. 36: 1–2; Teßmann 2001, 69–70, Fig. 38–39.

¹⁰⁰ Kučar 1979, 115, Pl. 2: 4,8; 3: 9; 4: 13; 6: 3–4; 12; Mihovilić 2001, 79–81, Fig. 64; Pl. 5: 3; 6: 3; 27: 3; 37: 5; 56: 8; Mihovilić 2013, 196–199, Fig. 114; Matošević, Mihovilić 2004, 19, Pl. 1: 4.

to those recounted by Odysseus, although himself suffering from changing fortunes:

For before the sons of the Achaeans set foot on the land of Troy, I had nine times led warriors and swift-faring ships against foreign folk, and great spoil had ever fallen to my hands. Of this I would choose what pleased my mind, and much I afterwards obtained by lot. Thus my house straightway grew rich,...

...

But Zeus, son of Cronos, brought all to naught — so, I ween, was his good pleasure — who sent me forth with roaming pirates to go to Egypt, a far voyage, that I might meet my ruin; and in the river Aegyptus I moored my curved ships.

...

But my comrades, yielding to wantonness and led on by their own might, straightway set about wasting the fair fields of the men of Egypt; and they carried off the women and little children, and slew the men; ...¹⁰¹

Plundering, particularly livestock, and piracy appear to have been traditional 'branches of economy' within Homeric society. Leaders such as Odysseus were *basilei* who practised plundering to the benefit not only of themselves and their retinue, but their community as a whole.¹⁰² It is not unimaginable that the Early Iron Age communities living outside Greece, in the western Balkans and the hinterland of the northern Adriatic, operated in much the same way.

Bearing in mind such robbery operations and even more so the weapon hoards as *tropaia*, the need to protect settlements by enclosing them with stone fortification walls that had to be regularly maintained (Bavdek, App. 1; Bratina, Fig. 3–4; Vinazza, Fig. 1) and by delimiting the territory with boundary walls (Fig. 2; also see Vidojević, Fig. 1; 7–8), which probably served to protect the associated pasture and farm land, becomes much more understandable. Last but not least, the barrier system identified in a series of fortified posts, defence and watch towers, as well as small hillforts dotting the northern edge of the Kras plateau overlooking the Vipava Valley presumably also served to protect not only the accesses to the plateau or the territory of individual settlements, but also a wider area. The radiocarbon dates from the tower on Ostri vrh near Štanjel (Teržan, Turk)

¹⁰¹ Homer, *Odyssey*, XIV 229–233; XVII 424–427, 431–434 (translation A.T. Murray, 1919).

¹⁰² Murray 1982, 63–65.

show that this system was most likely constructed in the course of the 8th and renovated in the 5th century BC.

CONCLUSION

The archaeological research of the Notranjska-Kras group reveals it as an entity that is highly complex in terms of both its settlement and social structure. The differences in the burial rite and the specifics of the costume/jewellery reflect the different facets of its identity, in which it is clearly distinguishable from neighbouring cultural groups. The undulated landscape and other natural conditions certainly played their part in these differences, with the upland plateaus (*polje* and *podolje*) and other lowlands in Notranjska, on the one side, and the Kras plateau, on the other, influencing the degree to which individual settlements/communities were connected to each other and how they were involved in the cultural group as a whole. Recent investigations have also shown that the communities had their own territories which they protected, also with the barriers constructed along the northern edge of the Kras plateau. Having said, the possibility of these communities reaching the threshold of a "protourban" society similar to the Archaic polis of ancient Greece or *pomerium* of Early Rome remains unanswered until further investigations and research can provide some answers.¹⁰³

Translation: Andreja Maver

¹⁰³ I wish to thank Alma Bavdek, Mitja Guštin and Boštjan Laharnar for constructive discussions, Manca Vinazza for her help in preparing Fig. 3–8, Boštjan Laharnar for Fig. 2, Mitja Guštin for Fig. 6, Sneža Tecco Hvala and Mateja Belak for Fig. 1, as well as Andreja Maver for the translation into English.

Biba Teržan
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta,
Oddelek za arheologijo
Zavetiška 5
SI-1000 Ljubljana
Ljubinka.Terzan@ff.uni-lj.si

Notranjska v pozni bronasti in starejši železni dobi

The Notranjska Region in the Late Bronze and Early Iron Ages

Alma BAVDEK

Izvleček

Prispevek v uvodnem delu prinaša pregled zgodovine raziskav prazgodovinskih najdišč na Notranjskem. V nadaljevanju so predstavljene tri arheološke lokacije, ki dobro zaobjamejo pozno bronasto in starejšo železno dobo notranjske halštatske skupnosti. Strateško pozicijo v sklopu Postojnskih vrat je imela v pozni bronasti dobi ali morda še nekoliko prej naselbina na Soviču nad Postojno. Naselbina na Cvingerju pri Dolenji vasi pri Cerknici je verjetno nastala med 10. in 9. st. pr. n. št. nad ponikalnico Velika Karlovica na obrobju Cerkniškega jezera. Prispevek se zaključuje s predstavitev najdišča na Trnovem pri Ilirski Bistrici, kjer je bilo leta 1978 raziskano grobišče. Predstavljeni so grobovi, ki nakazujejo časovni okvir pokopovanja med 9. in 6. st. pr. n. št.

Ključne besede: jugozahodna Slovenija; Notranjska; kras; Sovič nad Postojno; Cvinger pri Dolenji vasi; Trnovo pri Ilirski Bistrici; pozna bronasta doba; starejša železna doba; plana najdišča; jamska najdišča, naselbine; grobovi

Abstract

In its introductory part, the article provides an overview of the research history of prehistoric sites in the Notranjska region. Further on, three archaeological locations are presented that encompass the Late Bronze and Early Iron Ages of the Notranjska Hallstatt community well. In the Late Bronze Age or possibly even somewhat earlier, the strategic position within the Postojna Gate (Postojnska vrata) was held by the settlement on the Sovič hill above Postojna. The settlement at Cvinger above Dolenja vas near Cerknica probably appeared between the 10th and 9th century BC and it lies above the Velika Karlovica ponor cave at the edge of Lake Cerknica. The article concludes with the presentation of the Trnovo near Ilirska Bistrica site, where a cemetery was researched in 1978. The time span of the burials between the 9th and 6th century BC is evidenced by select graves, which are presented here.

Keywords: south-western Slovenia; Notranjska region; karst; Sovič above Postojna; Cvinger above Dolenja vas; Trnovo near Ilirska Bistrica; Late Bronze Age; Early Iron Age; open-air sites; cave sites, settlements; graves

ZGODOVINA RAZISKOVANJ

Ob poskusu orisa enoinpolstoletne zgodovine raziskav prazgodovinskih najdišč ne moremo mimo Postojnske jame in odkritja njenih notranjih delov leta 1818, ki je privabilo številne, predvsem naravoslovno usmerjene raziskovalce iz vse Evrope, v želji po odkritju fosilnih človeških in živalskih kosti v jami. Med njimi je bil tudi Henrik Freyer, kasneje zaposlen kot prvi kustos v Deželnem

muzeju v Ljubljani.¹ Križna jama (*pril. 1: št. 90*) pa je na Notranjsko pripeljala člane Prazgodovinske komisije pri dunajski Akademiji znanosti pod vodstvom Ferdinanda von Hochstetterja.² V letih 1878 in 1879 so v tej jami izkopavali in našli zavidljivo veliko kosti jamskega medveda.

¹ Brodar 1951, 248–249; Cimernan 1966, 10–15.

² Hochstetter 1881; Bavdek et al. 2009, 19.

Sl. 1: Prelaz na Razdrtem med Golim vrhom (puščica) in Nanosom (desno), pogled s severovzhoda.

Fig. 1: The pass at Razdrto between Goli vrh (arrow) and Nanos (right), view from the north-east.

Prve raziskovalce prazgodovine Notranjske so pri odkrivanju arheoloških najdišč vodile naravne danosti pokrajine. Raziskovali so vzpetine na obrobju polj in v bližini kraških vrzeli, ki omogočajo prehode prek pokrajine. Drugače od obsežnih raziskav na Dolenjskem in Štajerskem so bila izkopavanja na Notranjskem razmeroma skromna in usmerjena le na nekaj arheoloških lokacij. V zaledju prelaza na Razdrtem (sl. 1) je bila odkrita naselbina Grad nad Šmihelom pod Nanosom (št. 5), z nekropolami v okolici. Po prvih omembah najdb postojnskega župnika, dekana ter pisatelja in zgodovinarja Petra Hitzingerja sredi 19. stoletja so v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja na Gradu nad Šmihelom izkopavali Josef Szombathy, Moritz Hoernes, Alfons Müllner in Walter Schmid.³ Pri raziskavah na najdišču je imel pomembno vlogo tudi ljubitelj in zbiralec starin knez Ernst Ferdinand von Windischgrätz. Z žilico pravega zbiralca je pridobil najdbe, ki so jih domači "kopači" našli na naselbini in v grobovih. Izkopavanja je tudi naročal in jih financiral.⁴ Razlog za

intenzivna izkopavanja na naselbini pod Nanosom sta bila prav gotovo dober opis in pregleden načrt naselbine, ki sta ga ob ogledu najdišča leta 1878 naredila Hochstetter in kustos Deželnega muzeja v Ljubljani Karel Dežman. Poleg šmihelskega sta opisala in ovrednotila tudi Tržišče pri Dolenji vasi pri Cerknici (št. 72), naselbino na obrobju Cerkniškega jezera.⁵ Le leto prej je na pobočju Tržišča, po naključnem odkritju prvih grobov,

³ Hitzinger 1854; Hoernes 1887; 1888; Müllner 1892; 1893; Schmid 1937, 17–32.

⁴ Kar več članov rodbine von Windischgrätz, ki je bila od leta 1846 do leta 1944 lastnica gospošte in gradov na Notranjskem (Planina, Šteberk, Logatec in Jama), je bilo velikih ljubiteljev starin, kupovali in pridobivali so tudi arheološke predmete. Najbolj zagnana med njimi sta bila knez Ernst Ferdinand von Windischgrätz (1827–1918)

(Windischgrätz 1884; 1885; Horvat 2002) in njegova nečakinja vojvodinja Mecklenburška, rojena kot princesa Marie von Windischgrätz (1856–1929), "arheološko dejavna" pa je bila predvsem na Dolenjskem (Dular 2003, 71–84). Po pripovedovanju logarja Janka Katerna iz Planine naj bi kopala tudi v Windischgrätzovih gozdovih na Notranjskem. Kaj več o njenih izkopavanjih ni znanega. Njen nečak knez Hugo Vinzenz von Windischgrätz (1887–1959), prav tako zbiralec starin, je v prvi polovici 20. stoletja v Jami pod Jamskim gradom (št. 7; Konjski hlev) izkopaval sam (Windisch-Graetz 1938). Izkopavanja v tej jami (sl. 2) so se pod njegovim finančnim in organizacijskim okriljem odvijala tudi med drugo svetovno vojno. Arheološka izkopavanja v Predjami so bila pod strogim nadzorom Nadzorništva v Trstu in raziskovalca na italijanskem speleološkem inštitutu (Istituto Speleologico Italiano) Franca Anellija ter občasno tudi arheologa Raffaella Battaglie (Bavdek 2015, 15; Bavdek 2017a, 35–36). Letna in lovska rezidenca Windischgrätzov v dvorcu Haasberg pri Planini je bila vse do požiga leta 1944 polna antikvarij, najbolj ekskluzivne so krasile vhodno dvorano dvorca (Žigon 1992, 28; Žigon 2009, 140).

⁵ Deschmann, Hochstetter 1879.

Dežman izkopal 60 žganih halštatskih grobov.⁶ O gradišču, na katerem ljudje pogosto najdejo predmete, predvsem novce, je pisal geograf Franc Anton von Steinberg že sredi 18. stoletja.⁷

Temeljit topografski pregled Zgornje Pivke in doline Reke je leta 1880 objavil Alfons Müllner, takrat še konservator dunajske Centralne komisije.⁸ Opise nekaterih potencialnih naselbin je dopolnil z njihovo upodobitvijo v risbi, med njimi tudi veliko naselbino na Trnovem (št. 41) pri Ilirski Bistrici. Nekaj let kasneje je na trnovskem gradišču izkopal Ludwig Karl Moser, sicer pomemben raziskovalec jamskih arheoloških najdišč na Tržaškem Krasu. Na Notranjskem je sondiral le v nekaj jamah, ki jih je ocenil kot zanimive arheološke točke (Luknja v skali pri Razdrtem, Žegnana jama pri Orehku in Brlovka (št. 18)).⁹ V knjigi o gradiščih, ki je izšla tik po prelomu stoletja in obravnava predvsem naselbine na Krasu, je Carlo Marchesetti omenil in kartiral tudi nekatera gradišča v Pivški kotlini in dolini Reke na poti proti Kvarnerju.¹⁰

V tem prvem obdobju je bilo raziskovanje prazgodovinskih naselbin pogosto v rokah posameznikov. Tako so v letih 1876 in 1877 prišle na plano prazgodovinske najdbe, ki jih je na Starem gradu (Metulje) (št. 89) na Blokah izkopal tamkajšnji župnik Kunz. Za Jerneja Pečnika Notranjska, v smislu odkrivanja velikih najdb, ni imela večjega potenciala. Njegovo pozornost je pritegnilo le nekaj lokacij na Pivškem in v Loški dolini.¹¹ Pomembnejši so njegov topografski pregled dela Notranjske in kratki opisi "prazgodovinskih stanovanj", objavljeni v zvezkih revije *Izvestija Muzejskega društva za Kranjsko*. V njih najdemo tudi izsledke obširnih topografskih pregledov zgodovinarja Simona Rutarja, ki omenja notranjske stare naselbine.¹² Na Ilirskobistriškem je ljubiteljski zgodovinar in zbiralec arheoloških predmetov Josip Potepan s svojim delom poskrbel, da dolina arheološko ni bila povsem neznana.¹³

Med obema svetovnima vojnoma, ko je bila Notranjska razdeljena med Italijo in Jugoslavijo z mejo po vrhovih Javornikov, raziskav prazgodovinskih najdišč tako na eni kot na drugi strani ni bilo

Sl. 2: Predjamski/Jamski grad z vhodom v Jama pod Jamskim gradom (Konjski hlev).

Fig. 2: Castle with the entrance to the cave Jama pod Jamskim gradom (Konjski hlev) near Postojna.

veliko. Na italijanski so bile še vedno usmerjene predvsem v iskanje pračloveka v kraških jamah (Postojnski jamski sistem, Betalov spodmol (št. 9) itd.). Med redkimi izjemami je raziskava grobišča na Trnovem pri Ilirski Bistrici, kjer je Raffaello Battaglia, profesor antropologije na univerzi v Padovi, leta 1926 izkopal prek 200 grobov iz starejše in mlajše železne dobe. Tega leta je raziskoval tudi obode gradišč v okolici Knežaka.¹⁴ Najobsežnejša in zaradi najdenega gradiva pomembna so bila izkopavanja, ki so potekala med letoma 1941 in 1943 v Jami pod Jamskim gradom (Konjski hlev) (št. 7; sl. 2), kjer so sicer našli bogato kulturo eneolitika in bronaste dobe, pa tudi pozno halštatsko, katere predstavnica je certoška fibula X. vrste (po Bibi Teržan).¹⁵ Na drugi strani Javornikov je Rajko Ložar leta 1935 kopal na Gradišču na Slivnici nad Cerknico (št. 80).¹⁶ V naslednjih letih pa je v Loški dolini Walter Schmid vodil izkopavanja naselbine

⁶ Deschmann 1878.

⁷ Steinberg 2015, 10–11.

⁸ Müllner 1880; Dular 2003, 25–26, 30.

⁹ Moser 1899, 26; Flego, Župančič 2012.

¹⁰ Marchesetti 1903, 91, 109, 149, 155.

¹¹ Guštin 1979, 11, 34–35, t. 14–16; Dular 2003, 13–84; Laharnar 2012, 11; Gaspari 2020, 148.

¹² Pečnik 1904, 141, 185–196; Rutar 1895.

¹³ Simčič, Poklar 2008; Guštin 2011, 34–35.

¹⁴ Battaglia 1927, 93–115.

¹⁵ Korošec 1956; glej tudi op. 4. – Teržan 1976, 331–336, 464–368; Bavdek et al. 2010, 106, sl. 76.

¹⁶ Guštin 1979, 14, 37, t. 36.

Sl. 3: Križna gora s cerkvico sv. Ane in Loško dolino v ozadju.

Fig. 3: Križna gora with the church of St Anne and Loška dolina area in the background.

na Ulaki (št. 92), katere začetki segajo v starejšo železno dobo.¹⁷

Veliko prazgodovinskih najdb, ki so bile od konca 19. in v prvi polovici 20. stoletja izkopane na Notranjskem, je pristalo v različnih ustanovah in v več zasebnih zbirkah. Največ najdb hranita Naturhistorisches Museum na Dunaju in Narodni muzej Slovenije (v nadaljevanju NMS). Premično arheološko dediščino iz Jame pod Jamskim gradom hrani Notranjski muzej (v nadaljevanju NMP). Velik del predmetov, ki so jih pridobili posamezni zbiratelji starin, pa je danes za arheološko stroko izgubljen.

Po drugi svetovni vojni se je z ustanovitvijo Notranjskega muzeja v Postojni in zaposlitvijo arheologinje Mehtilde Urleb začelo kontinuirano raziskovanje notranjskih prazgodovinskih najdišč. Temeljiti topografski pregledi območja so bili narejeni v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja. Sondiranja potencialnih arheoloških lokacij, ki so največkrat sledila pregledom predvsem v Pivški kotlini, v okolici Knežaka in Slavine, ter zaščitna izkopavanja ob Cerkniškem jezeru so dala dobre rezultate.¹⁸ Največ podatkov o prazgodovini na Notranjskem pa je bilo pridobljenih z odkritjem velikega halštatskega grobišča na pobočju Križne

gore (št. 91). Večletno raziskovanje grobov se je nadaljevalo v prav tako večletna izkopavanja na območju naselbine na vrhu hriba okoli cerkve sv. Ane (sl. 3). Rezultati so bili arheološki stroki predstavljeni s celovito obdelavo grobišča in naselbine ter analizo grobnih in naselbinskih najdb.¹⁹ Izsledki topografskih pregledov Notranjske v tem času pa so bili v obliki notic objavljeni v publikaciji *Arheološka najdišča Slovenije*.²⁰ Poleg sondiranja na prazgodovinskih najdiščih Gradišče na Štirni, Krivec, Jančarija in Šmarata – Ušenične (št. 33, 17, 19b, 95),²¹ ki so bila v osemdesetih letih prejšnjega stoletja projekti takratne Kraške muzejske zbirke pri Inštitutu za raziskovanje krasa ZRC SAZU v Postojni (v katero je bil priključen in preimenovan Notranjski muzej), je glavnino terenskega dela Mehtilde Urleb predstavljalo reševanje arheološke dediščine pred uničenjem. S tem so bili pridobljeni novi dragoceni podatki o naselbinah na Gradu nad Šmihelom pod Nanosom, na Cvingerju (št. 73) in Tržišču pri Dolenji vasi pri Cerknici ter na območju prelaza na Razdrtem.²² Prav gotovo so bile ene največjih in najuspešnejših zaščitnih raziskav

¹⁹ Urleb 1973; 1974.

²⁰ ANSl 1975 (več avtorjev: *Postojna*, 148–161 in *Logatec*, 191,192; glej npr. Leben 1975; Petru 1975; Urleb 1975); Bavdek 2007a.

²¹ Urleb 1983a,b in poročila Urleb 1981; 1982; 1983c; 1985b.

²² Urleb 1986; 1990; Schein 2002, 290–292, 298; Horvat, Bavdek 2009.

¹⁷ Schmid 1937, 17–32; Gaspari 2000; Gaspari 2020, 141–171; glej še Laharnar, Murgelj v tej publikaciji.

¹⁸ Urleb 1956; 1957; 1958–1959a–d; 1960; 1975a; 1979.

izpeljane v letu 1978, ko je Urlebova skupaj z Nado Osmuk z Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine (v nadaljevanju ZVKDS) iz Nove Gorice na Trnovem pri Ilirski Bistrici raziskala 133 žganih grobov iz starejše železne dobe.²³

Vzporedno z raziskovanjem Urlebove se je, predvsem v Pivški kotlini, odvijalo intenzivno iskanje paleolitskih sledov v kraških jamah. Raziskovalci paleolitika, Srečko in Mitja Brodar ter Franc Osole, so s sondiranjem jamskih sedimentov v zgornjih plasteh pogosto naleteli na holocenske sedimente največkrat bronastodobne, redkeje pa železnodobne starosti.²⁴ Rezultati in analiza raziskovanja holocenskih jamskih sedimentov speleoarheologa Franca Lebna²⁵ so ne le na Notranjskem, temveč tudi v ostalih delih kraške Slovenije pripomogli k temu, da danes govorimo o jamah v funkciji začasnih bivališč in o jamah kot prostorih skritih zakladov in daritev.²⁶

Raziskovalno bogata leta so bila nadgrajena z delom Mitje Guština, v katerem je bilo sistematično objavljeno arheološko gradivo, ki ga hranita Naravoslovni muzej na Dunaju in NMS. Na podlagi tega gradiva in objav grobišč iz Brežca pri Škocjanu in s Križne gore je Guštin poimenoval in postavil kronologijo s šestimi stopnjami za železnodobno notranjsko skupino (notranjsko-kraška skupina), ki zaobjamejo celotno 1. tisočletje pr. n. št. Vanjo je vključil območje Notranjske in Krasa.²⁷ Njegovo delo je spremljal profesor Stane Gabrovec, ki je že na začetku šestdesetih let najdišča na Notranjskem zaradi medsebojne podobnosti izločil kot posebno skupino. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja pa je ob upoštevanju rezultatov novih izkopavanj grobov na Trnovem pri Ilirski Bistrici kronološko sliko notranjske skupine delno nadgradil.²⁸ Notranjska prazgodovinska najdišča, grobišča in grobni pridatki s Križne gore, Šmihela in Trnovega so bili v središču poglobljenih razprav o družbeni

strukturi železnodobnih prebivalcev Notranjske izpod peresa profesorice Bibe Teržan.²⁹

Po letu 1990 se je nadaljeval trend odsotnosti sistematičnih arheoloških terenskih raziskav, ki se je začel že v osemdesetih letih. Do novih spoznanj o prazgodovini na Notranjskem je prišlo le z manjšimi zaščitnimi posegi arheologov NMP, najprej Valentina Scheina in kasneje Alme Bavdek na že znanih najdiščih v Rakovem Škocjanu (št. 67), na Soviču (št. 13), Farjevki na Babnem polju (št. 100) in redkeje na novih lokacijah, kot je Gorenje Jezero (št. 76) in s posameznimi najdbami tudi Sv. Jurij pri Šmihelu pod Nanosom.³⁰ Arheologinja Patricija Bratina v območne enote ZVKDS v Novi Gorici je z zaščitnimi posegi pridobivala podatke o poselitvi na Šilentaboru (Tabor nad Zagorjem) (št. 30) v Pivški kotlini in na naselbini v Podgrajah (št. 45) na obrobju doline Reke. Rezultati slednjih so bili zaradi odkrite bogate železnodobne kulture nad vsemi pričakovanji.³¹

V devetdesetih letih so notranjska najdišča postala cilj premnogih nepooblaščenih iskalcev arheoloških predmetov. Nezakoniti izkopi predmetov z detektorji za kovine so arheološka najdišča močno poškodovali, sled za najdbami pa se je v večini primerov izgubila.³²

V tem času je bilo z novim vrednotenjem izkopavanj Mehtilde Urleb in obdelavo gradiva z najdišč na Razdrtem narejenih več pregledov poselitve v Pivški kotlini, dolini Reke in Košanski kotlini. V teh pregledih se je Jana Horvat z Inštituta za arheologijo (IzA ZRC SAZU) dotaknila tudi prazgodovinske poselitve Notranjske.³³ Pri prvi objavi najdišč s prelaza na Razdrtem je aktivno sodeloval tudi NMP.³⁴ Fibule z notranjskih železnodobnih najdišč so bile vključene v tipološko vrednotenje v ožjem slovenskem in širšem evropskem prostoru.³⁵ Največ novosti o železnodobni notranjski kulturni skupnosti, poselitvi in kronološki umeščenosti v

²³ Urleb, Osmuk 1979; 1980; 1981; Urleb 1980.

²⁴ Osole 1962–1963; Osole 1991, 13, 23; Bavdek 2017b.

²⁵ Nekaj jam s holocenskimi sedimenti, ki jih je raziskoval Franc Leben na Notranjskem: Marketov spodmol (št. 52), Tomšičeva jama (št. 85), Turščeva skedenca (št. 87), Ovčarski spodmol (št. 21), Jama v Lozi (št. 20), Žegnana jama, Brlovka (št. 18), Županov spodmol (št. 19a) (Leben 1956; 1957; 1971; 1975a–h; Bavdek 2009).

²⁶ Leben 1971; Leben 1978, 13–35; Gabrovec 1983, 80–87; Frelj 1992; Turk 1994; Čerče, Turk 1996, 10–11; Teržan 2016; Turk P., M. Turk 2019.

²⁷ Guštin 1973; 1979.

²⁸ Gabrovec 1964–1965; Gabrovec 1987, 151–177; Gabrovec 1999.

²⁹ Npr. Teržan 1978; 1990; Teržan 1992, 464–469, Abb. 9–12.

³⁰ Schein 1993; 2002; Bavdek 2006a, 153–154; Bavdek 2006b, 7; Bavdek 2007b (poročilo).

³¹ Bratina 2001; 2005.

³² Kar nekaj tako izkopanih predmetov je za svoje zbirke pridobil NMS in jih s tem rešil usode na širokem trgu. Predmeti iz Notranjske so bili temeljito obdelani, v svoje doktorsko delo z naslovom *Notranjska med prazgodovino in antiko* jih je vključil Boštjan Laharnar (Laharnar 2012).

³³ Horvat 1995; 2005.

³⁴ Horvat, Bavdek 2009.

³⁵ Ogrin 1998; Jerin 2001, 44–47, 74–75, t. 11–12; Pabst 2012; Tecco Hvala 2014a.

prazgodovinski prostor jugovzhodnih Alp v zadnjem času prinašajo dela Bibe Teržan.³⁶ V njih z analitičnim pregledom poselitve od zgodnje bronaste dobe naprej Teržanova poskuša opredeliti in datirati tudi prehod iz pozne bronaste v starejšo železno dobo na Notranjskem in Krasu. Z radiokarbonskimi analizami kostnega gradiva iz izbranih grobov s Križne gore in Trnovega pri Ilirski Bistrici so bili podani časovni kazalniki, ki so z upoštevanjem datacije, pridobljene z arheološko metodo, grobove časovno nekoliko drugače razporedili. V prvi, najstarejši železni horizont so bili uvrščeni tudi najstarejši grobovi s Trnovega in Križne gore.

Najnovejše obdobje raziskav je tudi na obravnavanem območju v znamenju nove doktrine arheološke stroke, zapisane v Zakonu o varstvu kulturne dediščine Slovenije (ZVKD-1). Z arheološkimi raziskavami, ki jih dosledno predpisujejo arheologi konservatorji v enotah ZVKDS, je s pogoji sicer zagotovljeno varovanje arheoloških ostalin, vendar največkrat le v omejenem obsegu. Na Notranjskem so prav po teh postopkih v zadnjem desetletju izvajalci raziskav odkrili tudi povsem nova prazgodovinska najdišča v Loški dolini (št. 96), na Velikih Blokah (št. 88), v Cerknici (št. 70, 71), Begunjah pri Cerknici (št. 77), v Podskrajniku pri Zelšah (št. 68) ter ob predhodnih raziskavah tudi na Logaškem polju in njegovem obrobju (št. 61, 62).³⁷

Razen topografskih pregledov Logaškega polja in Rovt, ki jih je opravila Urlebova v sedemdesetih letih 20. stoletja, je raziskovanje prazgodovinskih lokacij na Logaškem vse do novejšega obdobja ostalo v ozadju. Poznavanje poselitve Logaškega polja v bronasti in starejši železni dobi izvira predvsem iz površinskih in podpovršinskih pregledov arheologa Marka Freliha na naselbini Velike bukve (št. 59)

³⁶ Teržan 1999; Borgna et al. 2018a, 75–95; Borgna et al. 2018b, 97–118; Bavdek, Urleb 2014a–b; Teržan, Črešnar 2014.

³⁷ Arheološke raziskave so v rokah več podjetij, ki so registrirana za opravljanje arheoloških storitev vključno z izkopavanji. Delo pridobivajo na trgu. Arheološke raziskave se odvijajo po metodologiji, ki jo s kulturnovarstvenimi pogoji predpiše konservator na območni enoti ZVKDS. V času raziskave je odgovorni konservator tudi nadzornik arheoloških del. Pri večjih raziskavah se nadzorniku določi enega ali več svetovalcev. Pravilnik o arheoloških raziskavah narekuje tudi vse poizkopavalne procese do vključno oddaje arhivov najdišč v pristojni muzej, ki je določen z zakonom (ZVKD-1, Ur. l. RS, dne 15. 2. 2008).

ter drugih manjših prazgodovinskih lokacijah.³⁸ Kasneje so se tem pregledom priključile še raziskave arheologa Slobodana Olića v vrtači v Zapolju pri Logatcu (št. 62), z materialno kulturo bronastodobne starosti.³⁹ Več podatkov o prazgodovinski poselitvi imamo tudi od domačinov, ki redno sledijo zemeljskim izkopom na širšem območju Logaškega polja.⁴⁰ Iz tega prostora so tudi številni predmeti nepooblaščenih iskalcev arheološke dediščine, ki jih hrani Vojni muzej v Logatcu.⁴¹

Danes se lahko za boljše perspektivo glede večjih raziskav na Notranjskem, ki bodo po dolgem času prinesle nove rezultate o poselitvi v bronasti in starejši železni dobi, zahvalimo Narodnemu muzeju Slovenije. Projekt pod vodstvom Boštjana Laharnarja z ambicioznim naslovom *Predmeti in krajine. Strukturiranost notranjskih železnodobnih skupnosti* je z uporabo sodobnih tehnik zaznavanja prostora na že znanih in tudi novoodkritih lokacijah prazgodovinskih naselbin v tem smislu zelo obetaven.⁴² Po več desetletjih prekinitev jamskih izkopavanj je prav tako spodbudna raziskava ekipe IzA ZRC SAZU, ki je pod vodstvom Matije Turka v Pivški kotlini preverjala jamske sedimente v Spodmolu v Selški lozi (št. 19c) ter prisotnost paleolitskih elementov v njih, ob tem pa našla tudi keramične predmete bronastodobne starosti.⁴³

Kljub razmeroma maloštevilnim in po obsegu skromnim raziskavam se je karta notranjskih najdišč (prim. pril. 1) iz pozne bronaste in starejše železne

³⁸ Frelih 1988. Predmeti, odkriti s pregledi Marka Freliha, so shranjeni v NMP.

³⁹ Poročilo Olić 2006.

⁴⁰ Arheologi NMP so si v vseh letih delovanja ustvarili široko mrežo zaupnikov oziroma informatorjev. Zaradi izrednega čuta za arheološko in kulturno dediščino nasploh ter zaradi poznavanja prostora Notranjske, še posebej Logaškega, sta med zaupanja vrednimi Andrej Mihevc, raziskovalec na Inštitutu za raziskovanje krasa ZRC SAZU, in Jan Mihevc. Oba že vrsto let sledita spremembam krajine in predvsem zemeljskim posegom na Logaškem. Za posredovane predmete v muzej, obilo podatkov in velikodušno pomoč se jima iskreno zahvaljujem (J. Mihevc, *Kasno antične zapore na Logaškem* [10. republiško tekmovanje "Znanost mladini", Ljubljana, 28.–29. 5. 1976] in J. Mihevc, M. Trobič, *Rimska cesta in druga arheološka najdišča v Logatcu* [11. republiško tekmovanje "Znanost mladini", Ljubljana, 7.–8. 6. 1977] – oboje hrani arhiv NMP).

⁴¹ Današnje poznavanje najdišč in analiza poselitve Notranjske temeljita tudi na posameznih najdbah, velikokrat s pomanjkljivimi podatki odkritja, ki so v glavnini tako imenovane detektorske najdbe. Največ jih hrani prav Vojni muzej v Logatcu (Švajncer 2018a–b).

⁴² Laharnar, Lozić, Miškec 2020.

⁴³ Poročilo Turk 2017.

Sl. 4: Spodnja Pivška kotlina in Postojnska vrata, s Sovičem (puščica) nad Postojno v ospredju. Pod vznožjem Soviča predel Majlont. V ozadju Grad nad Šmihelom pod Nanosom (poščica). Pogled z vzhoda.

Fig. 4: Spodnja Pivška kotlina and Postojnska vrata, with Sovič (arrow) above Postojna in the forefront. At the foothill of Sovič is the Majlont quarter. In the background, Grad above Šmihel pod Nanosom (arrow). View from the east.

dobe dobro izpolnila, še posebej, če upoštevamo tudi najdišča, ki jih še ne moremo ožje časovno opredeliti in lahko o njih govorimo le kot o prazgodovinskih lokacijah.⁴⁴ Strokovno še neobjavljeni arhivi najdišč, tako veliki kot majhni, so eden izmed poglavitnih razlogov, da o obravnavanem obdobju govorimo z zadržkom in brez poglavitnih zaključkov. Da bodo naša razmišljanja o prazgodovinski Notranjski vendarle prinesla nekaj novega o začetku velikih sprememb na Notranjskem v pozni bronasti dobi in o zapletenih razmerah ob zaključku starejše železne dobe, predstavljamo, čeprav še vedno ne v celoti, tri izbrane arheološke lokacije: Sovič nad Postojno, Cvinger ob Cerkniškem jezeru in Trnovo na robu doline reke Reke. Prvi dve najdišči sta naselbini, ki nam podajata kar nekaj informacij o zgodnji poselitvi območja, grobišče s pobočja Trnovega pa zaokroži verjeten zaključek starejše železne dobe na Notranjskem.

⁴⁴ Predhodne raziskave in izkopavanja, ki so se odvijala med letoma 2008 in 2020, so le delno vključena v obravnavo, saj izvajalci arheoloških raziskav ne spoštujejo dosledno podzakonskega akta (Pravilnika o arheoloških raziskavah) in ne oddajajo najdb v zakonskem roku pristojnemu muzeju (v tem primeru NMP), tako ostajajo za nas neznane.

SOVIČ NAD POSTOJNO

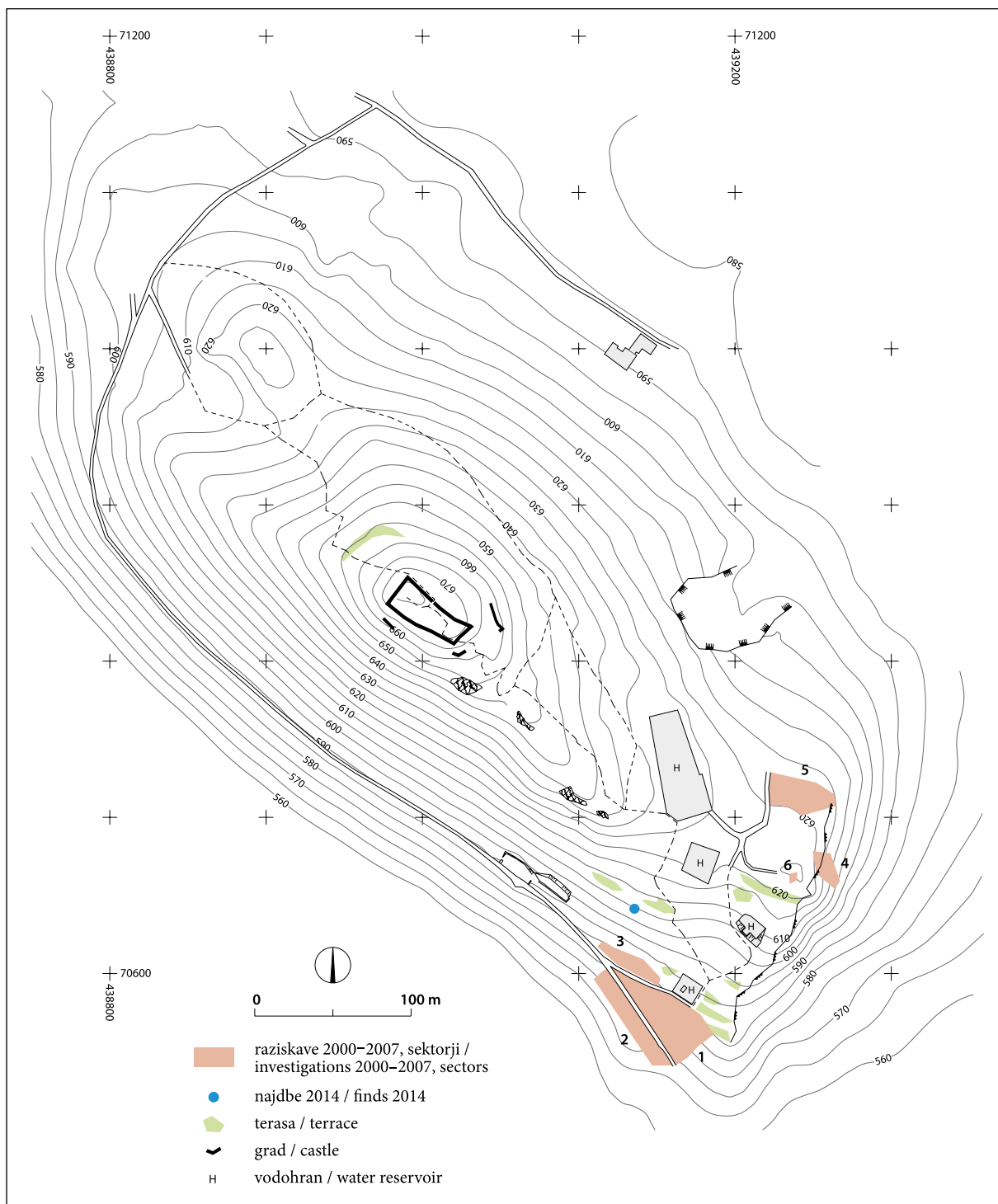
Na zakraselem in hribovitem severovzhodnem obrobju Spodnje Pivške kotline je tik nad Postojno 677 m visok Sovič zadnji v nizu vrhov, ki skupaj s Pečno rebrjo na drugi strani dolinske vrzeli tvori ustje zložnega prehoda skozi Postojnska vrata (*pril. 1: 13*). Apnenčast hrib, dvignjen nad flišnim dnom kotline, je po tektonski zgradbi "miniaturni pendant Nanosa".⁴⁵ Hrbet Soviča delijo trije vrhovi in s srednjega – najvišjega – je popoln razgled čez celotno Spodnjo Pivško kotlino, vse do zahodnega roba in velikega prelaza med Nanosom in Golim vrhom (*sl. 4*). Ob vznožju Soviča so na stiku apnenca in fliša številni manjši izviri – voda priteka iz apnenca, nato površinsko odteka po flišu.

O prazgodovinski naselbini na Soviču je v topografskih pregledih v začetku 20. stoletja pisal Jernej Pečnik. Sovič je imenoval Stari grad nad Postojno.⁴⁶ V osemdesetih letih je Urlebova opisala naselbino na Soviču kot močno poškodovano gradišče, ki ima na vzhodni strani slabo ohranjen nasip.⁴⁷ Na gradišču pa se lončenina le redko najde. O arheo-

⁴⁵ Placer 1994–1995.

⁴⁶ Pečnik 1904, 185.

⁴⁷ Urleb 1975a, 66; Urleb 1985a, 135.

Sl. 5: Savič nad Postojno. Topografski načrt z označenimi sektorji površinskih pregledov. M. = 1:4000.
 Fig. 5: Savič above Postojna. The topographic plan with marked sectors of the field surveys. Scale = 1:4000.

loški kulturni dediščini na Saviču in varovanju te je zapisano tudi v smernicah pristojnega ZVKDS.⁴⁸ Ko so, verjetno v prvi polovici 12. st., na najvišjem vrhu zgradili grad in na vzhodnem pobočju hriba

pristavo, so bile to prve v vrsti velikih gradenj, ki so korenito posegle v zemeljske plasti in spremenile konfiguracijo najvišjega vrha in vzhodnega pobočja Saviča. Vse do devetdesetih let prejšnjega stoletja

⁴⁸ N. Osmuk, *Savič*, 1979 (arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica).

Sl. 6: Sovič nad Postojno (Majlont – ulica Kot). Izkop leta 2011.

Fig. 6: Sovič above Postojna (Majlont – the Kot street). Excavation of 2011.

je imel Sovič status vojaškega območja, ki je bilo v celoti ali delno zaprto za civilno prebivalstvo.⁴⁹

Na Soviču zato do konca 20. stoletja ni bilo mogoče izvajati arheoloških raziskav. Šele ko je Sovič spet postal v celoti odprto območje, ga je občina Postojna nameravala spremeniti v primestni park. S tem je postal cilj množice obiskovalcev. V tem času so se na hribu razvili tudi močnejši erozijski procesi, ki so mestoma odkrili vrhno plast zemlje in pod njo številne fragmente večinoma keramičnih posod. V dogovoru z ZVKDS, OE Nova Gorica, je NMP leta 2000 na jugozahodnem pobočju hriba opravil intenzivni površinski pregled.⁵⁰ Območje raziskave je bilo razdeljeno na sektorje tako, da so ti zajeli vse površine, na katerih so bile registrirane arheološke najdbe (sl. 5). Pobrani so bili predmeti predvsem prazgodovinske starosti. Glede na razpršenost najdb po pobočju je bilo mogoče sklepati, da so spolzeli z višje ležečih teras, na katerih bi lahko bile še ohranjene naselbinske plasti. V naslednjih letih je ekipa muzeja redno pregledovala predele s poškodovano površino

⁴⁹ (Sapač 2005, 96–104). Konec 19. in vse 20. stoletje lahko sledimo intenzivnim gradbenim posegom na celotnem območju hriba. Za časa Avstro-Ogrske je bil po načrtih iz leta 1910 na južnem pobočju zgrajen prvi vodni zbiralnik. V tridesetih letih 20. stoletja so Italijani zgradili dva vodohrana. Največji vodni zbiralnik z dvema rezervoarjema pa je bil zgrajen leta 1973. Gradnja tega je močno preoblikovala sedlo med najvišjim vrhom in jugovzhodnim delom hriba. Zaradi strateške lege v sklopu "Postojnskih vrat" je bil Sovič od 19. stoletja ključnega pomena za različne vojske (avstro-ogrsko, italijansko, nemško, jugoslovansko). Zgrajen je bil sistem vojaških jarkov, v ruševine palacija srednjeveškega gradu pa je bil postavljen bunker (Bavdek et al. 2016).

⁵⁰ Bavdek 2006b.

Sl. 7: Sovič nad Postojno (Majlont – ulica Kot). Izkop leta 2011. Jama za stojko s kamnitima zagozdama.

Fig. 7: Sovič above Postojna (Majlont – the Kot street). Excavation of 2011. A posthole with stone wedges.

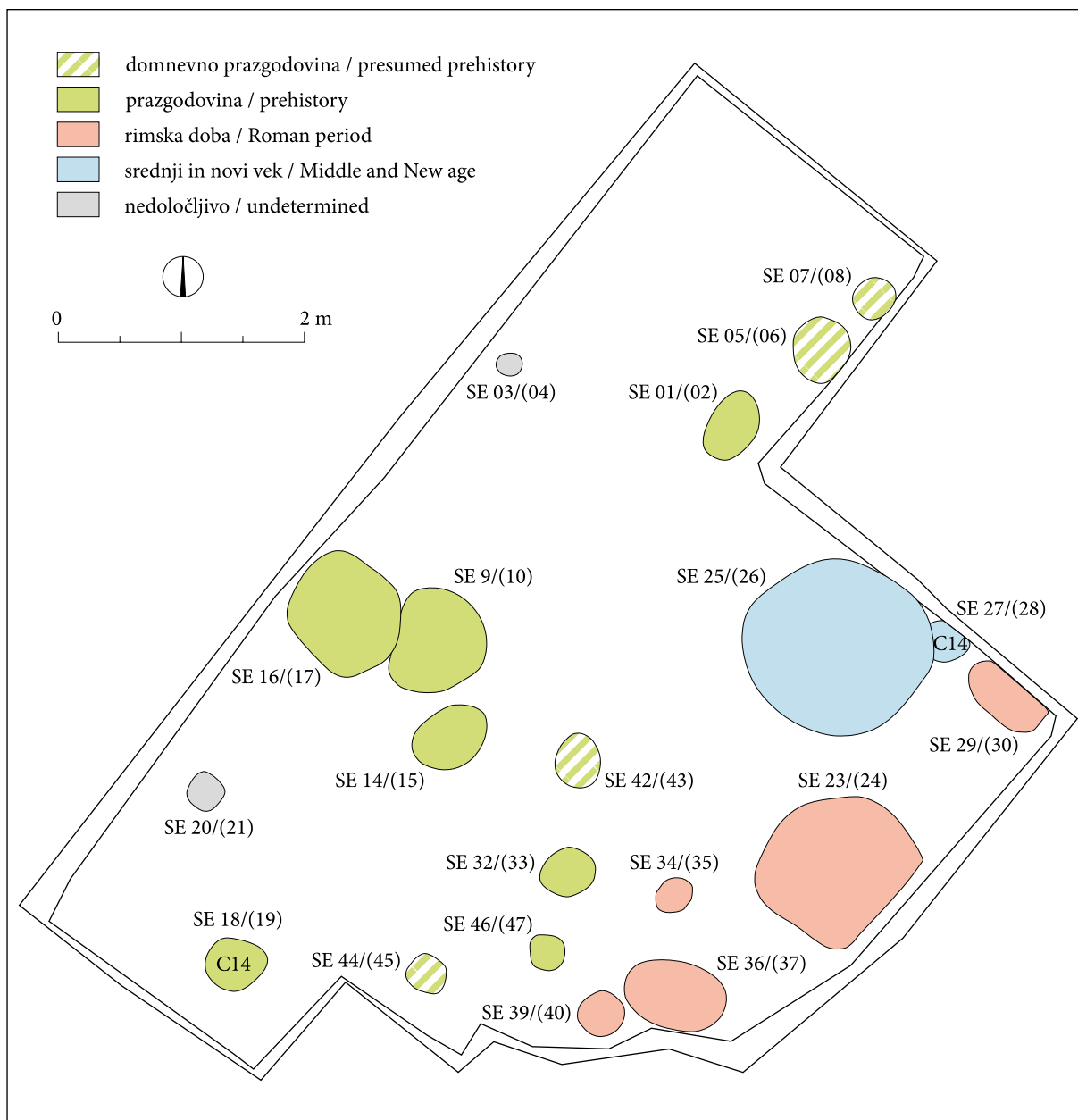
tudi na vzhodnem, strmejšem pobočju hriba, na območju sektorja 4. Večja količina keramičnih najdb, ki je po strmini polzela vse do vznožja, je verjetno posledica kopanja vojaškega jarka na robu hriba. Zadnji arheološki pregledi so bili izvedeni leta 2007, ko je bilo tudi ugotovljeno, da so se odprte površine ponovno zatravile.

Večina pobranih predmetov so deli keramičnih prazgodovinskih posod – loncev in skodel – ožje nedoločljive starosti (*t. 1*: 4,10,11,13–18). Med bolj zanimivimi sta ostenji posod, ki ju krasi psevdovrvičast okras v motivu trikotnikov (*t. 1*: 6,9). Podoben okras je pogosto na posodah iz pozne bronaste dobe na obsežnem območju, tako na Notranjskem in Krasu kot v Istri ter v Furlaniji, kjer ga najdemo v sklopih, datiranih v 10. in 9. stoletje.⁵¹ Skodela z ročajem, okrašena s kombinacijo vtisnjenih pik in vrezov, je sicer manj časovno občutljiva (*t. 1*: 7), so pa na že omenjenih območjih na ta način okrašene posode velikokrat najdene skupaj prav s posodami s psevdovrvičastim okrasom.⁵² Na nekropoli Narde pri Frattesini v Padski nižini sodijo celo v isti čas.⁵³ Iz zbira keramičnih kosov izstopa tudi del horizontalnega ročaja iz oranžno rdeče žgane gline z zglajeno površino (*t. 1*: 27). Gre za kvaliteten lončarski izdelek, ki morda pripada nizki skodeli

⁵¹ Guštin 1979, t. 7, 8, 36; Bavdek 2018, 166–168, Fig. 2: 1–4; Montagnari Kokelj 1996, 22–23, Tav. 1: 8; Càssola Guida, Mizzan 1996, 182, 183, Tav. 11: 61; 40: 224–225; Mihovilič 1972, 48–51.

⁵² Cvinger pri Dolenji vasi pri Cerknici – neobjavljeno, hrani NMP. – Mihovilič 1972, t. 3, 11, 20; Urem 2012, t. 14A; Lonza 1981, Tav. 38: 3–5,10; Càssola Guida, Mizzan 1996, Tav. 10: 54,55; 27: 153,154; 47: 629.

⁵³ Colonna, Salzani, Tomaello 2010, 212–213, Tav. 14.

Sl. 8: Sovič nad Postojno (Majlont – ulica Kot). Tloris leta 2011 izkopenega območja. Jame z okvirno datacijo (dopolnjeno po poročilu: Josipovič, Jurca, Rupnik 2011).

Fig. 8: Sovič above Postojna (Majlont – the Kot street). The ground plan of the area excavated in 2011. Pits with approximate dates (supplemented after Josipovič, Jurca, Rupnik 2011 [report]).

poznobronastodobne starosti, kakršna je znana z grobišča Sv. Barbara pri Jelarjih in iz naselbine Pozzuolo del Friuli.⁵⁴ Po obliki spominja tudi na ročaje posod tipa *kothon*, ki so v Istri v 9. in 8. st. imele funkcijo žar.⁵⁵ Primerjavo morda lahko

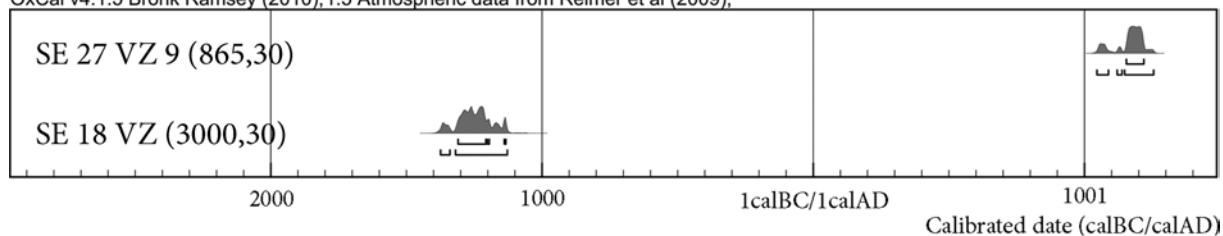
⁵⁴ Montagnari Kokelj 1996, Tav. 4: 9; Càssola Guida, Mizzan 1996, Tav. 10, 27.

⁵⁵ Mihovilič 2001, 62–64, Tab. 107: 7,9,13; 108: 1; Mihovilič 2007; Mihovilič 2013, 238, sl. 161.

iščemo še pri ročajih apulskih kraterjev.⁵⁶ Ročaj je ostanek posode, ki je na Sovič verjetno prišla z blagovno menjavo. Med maloštevilnimi kovinskimi predmeti je majhen fragment z ohranjenim livnim šivom, ki je verjetno del ingota ali morda sekire (*t. 1*: 21). Za natančno časovno opredelitev je premalo ohranjen. Vedoč, da je bil približno kilometer severozahodno od te najdbe zakopan

⁵⁶ Turk, Murgelj 2008, 164–165, sl. 8a–b.

OxCal v4.1.5 Bronk Ramsey (2010); r:5 Atmospheric data from Reimer et al (2009);

SE 18 VZ 5 R_Date(3000,30)

68.2% probability
1310BC (63.0%) 1208BC
1203BC (2.9%) 1195BC
1140BC (2.3%) 1134BC

95.4% probability
1375BC (8.2%) 1340BC
1320BC (87.2%) 1129BC

SE 27 VZ 9 R_Date(865,30)

68.2% probability
1155AD (68.2%) 1220AD

95.4% probability
1047AD (13.7%) 1089AD
1121AD (4.1%) 1139AD
1149AD (77.5%) 1256AD

Sl. 9: Sovič nad Postojno (Majlont – ulica Kot; 2011). Radiokarbonska datacija vzorcev oglja iz jam (SE 18 in SE 27; prim. sl. 8) (po poročilu: Josipovič, Jurca, Rupnik 2011).

Fig. 9: Sovič above Postojna (Majlont – the Kot street; 2011). Radiocarbon dates of charcoal samples from pits (SU 18 and SU 27; cf. Fig. 8) (according to Josipovič, Jurca, Rupnik 2011 [report]).

depo ingotov (Veliki otok I) (št. 10) in v bližini njega še drugi depo z dvema sekirama (Veliki otok II) (št. 11), bi lahko datacijo bronastega fragmenta iskali v intervalu datacije omenjenih depojev, tj. med stopnjo Ha B1 in Ha B2 (III. horizont depojev po Petru Turku).⁵⁷ Tako datacijo podpira tudi rezultat analize kemijske sestave z rentgenskim fluorescenčnim spektrometrom (XRF), ki je bila narejena na površini na Soviču najdenega odlomka⁵⁸ in je pokazala visoke vrednosti bakra in svinca (binarna zlitina bakra in svinca), podobne kot jih imajo predmeti na prehodu iz stopnje Ha A2 v Ha B.⁵⁹ Ker so predmeti (ingoti iz binarne zlitine baker/svinec) kot predmonetarno plačilno sredstvo v uporabi tudi v mlajših obdobjih, v 6. in 5. st., pa kljub temu, da ta predmet po obliki ne ustreza ingotom te vrste, ne moremo izključiti njegove mlajše datacije.⁶⁰

⁵⁷ Turk 1996, 113–115.

⁵⁸ Analiza XRF je bila leta 2002 narejena v Konservatorsko-restavratorski delavnici NMS. Meritev je potekala na treh površinah predmeta, spodnji, zgornji in stranski z livnim šivom. Povprečje treh meritev je pokazalo visoke vsebnosti bakra in svinca (Cu 37,32 %; Pb 48,8 %). Nekoliko povečan je še kositer (Sn 11,51 %). Od ostalih zaznanih elementov nastopajo srebro, cink in antimon le v sledih (Ag 0,52 %; Zn 0,89 %; Sb 0,96 %).

⁵⁹ Trampuž Orel 1996, 209–211; Teržan 1996, 250–252.

⁶⁰ Ingoti iz binarne zlitine bakra in svinca, imenovani *ramo secco*, so v severnoitalijanskih najdiščih prisotni v 6. in 5. st. pr. n. št. Maloštevni ingoti, odkriti predvsem v zahodni Sloveniji, pa bi lahko bili tudi mlajši (Trampuž Orel 2006, 97; Mlinar 2014). Informativno kemijsko analizo površine predmeta s Soviča bi bilo prav gotovo treba dopolniti

Leta 2011 je bilo v okviru arheoloških raziskav ob gradnji in posodobitvi infrastrukture v Majlontu, najstarejšem urbanem delu Postojne, ki se razprostira v polkrogu tik ob južnem in jugovzhodnem vznožju Soviča (sl. 4), opravljen nadzor zemeljskih izkopov. Na ozki terasi ulice Kot, ob vznožju hriba, pa je bil opravljen testni izkop.⁶¹ Odkrite so bile kulturne plasti in več različno velikih jam iz več obdobj (sl. 6). Manjše jame s kamnitimi zagozdami so bile opredeljene kot jame za stojke (sl. 7). V večjih jamah so bili poleg oglja tudi kosi prazgodovinskih keramičnih posod. Ena izmed jam je bila obložena z apnenčastimi kamni.⁶² Fragmenti prazgodovinskih posod so bili dokaj gosto razpršeni tudi po vsem izkopnem polju. V jugovzhodnem delu izkopa so bile poleg prazgodovinskih odkrite še rimske, srednjeveške in novoveške najdbe. Iz dveh jam z večjo količino oglja so bili vzeti vzorci za radiokarbonske analize (sl. 8).⁶³ Rezultat analiz je bil presenetljiv, saj je vzorec iz domnevno prazgodovinske jame (SE 18), v kateri sicer ni bilo najdb, pokazal okvirno datacijo

z analizo kovine pod površino, saj bi ta lahko potrdila ali ovrgla naša sklepanja.

⁶¹ Arheološka terenska dela je izvedla ekipa podjetja Avgusta, pod vodstvom Draška Josipoviča in pod pogoji ter nadzorom pristojne konservatorke Patricije Bratina.

⁶² Velikost manjših jam je bila od 43 × 38 cm do 66 × 46 cm, globina do 33 cm. Večje jame so imele obseg od 136 × 120 cm do 83 × 52 cm in največja globina je bila 73 cm (poročilo Josipovič, Jurca, Rupnik 2011).

⁶³ Ib.

Sl. 10: Sovič nad Postojno (Majlont – ulica Kot; 2011). Fragment keramičnega lonca s kanelurami.

Fig. 10: Sovič above Postojna (Majlont – the Kot street; 2011). A fragment of a pot with grooves.

Sl. 11: Sovič nad Postojno (Majlont – Jurčičeva ulica; 2011). Fragment ročaja velike skleda ali lonca.

Fig. 11: Sovič above Postojna (Majlont – Jurčičeva ulica; 2011). A fragment of a handle of a big bowl or pot.

13.–12. st. (sl. 9).⁶⁴ Predmetov, ki bi podprli tako datacijo, pa na izkopanem območju niso našli. Poleg nekaj kosov skodel iz starejše železne dobe lahko le še odlomek lonca z vodoravnimi in navpičnimi kanelurami okvirno postavimo v starejši čas kulture žarnih grobišč (sl. 10). Tako okrašene posode najdemo na več najdiščih na Notranjskem.⁶⁵ Na naselbini pri Žlebiču na Dolenjskem je bil lonec s kanelurami odkrit skupaj s predmeti, ki so datirani v starejšo kulturo žarnih grobišč.⁶⁶ Podoben okras je tudi na loncu iz že omenjenega grobišča Sv. Barbara pri Jelarjih.⁶⁷ Na najdišču Ajdovščina nad Zaborštom pri Dolu v Posavskem hribovju je podoben okras na velikem loncu ter na podobni posodi v Ljubljani, v grobu 323 na Gosposki ulici (dvorišče SAZU). Oba sta datirana v drugo polovico 9. ali na začetek 8. st., torej v čas najstarejše Notranjske stopnje I ali nekoliko mlajše stopnje IIa po kronologiji Guština.⁶⁸ Predmet, ki bi po starosti ustrezal radiokarbonski dataciji, je bil odkrit dobrih 60 metrov zahodno od tega prazgodovinskega objekta, in sicer pri nadzoru zemeljskih izkopov na Jurčičevi ulici v Majlontu. Masiven horizontalni ročaj z dvema luknjama, imenovan tudi bifora (sl. 11), ki je verjetno pripadal veliki skledi ali loncu, ima dobre primerjave v

Istri.⁶⁹ Najbližje primerjave pa mu najdemo med keramiko s Kaštelirja pri Jelarjih iz srednje in pozne bronaste dobe, kar bi ustrezalo dataciji oglja iz prazgodovinskega objekta v Majlontu.

Predstavljene raziskave dokaj dobro nakazujejo začetke poselitve na območju Soviča, ki prav gotovo segajo v čas pred letom 1000 pr. n. št. Radiokarbonska analiza in omenjeni predmeti kažejo na morebiti še starejšo poselitev, že na prehodu iz stopnje Bd D v Ha A.

Najnovejše raziskave, ki so se odvijale v letu 2016 in 2017, so zaobjele večji del vzhodnega dela Soviča – na sedlu med najvišjim vrhom in vrhom s t. i. Slovensko štango (prim. sl. 5: 6). Rezultati so bili kljub močno degradiranemu območju presenetljivo dobri⁷⁰ in prinašajo novosti o poselitvi Soviča tudi v mlajši železni dobi; z zgodnjermiskimi predmeti

⁶⁴ Radiokarbonski dataciji oglja iz jam SE 9 in SE 18 sta bili narejeni leta 2012 v laboratoriju Poznań Radiocarbon Laboratory (PRL) na Poljskem.

⁶⁵ Guštin 1979, t. 12: 8; 14: 5–7.

⁶⁶ Puš 1988–1989, 350–353, t. 8: 1.

⁶⁷ Montagnari Kokelj 1996, Tav. 4: 2.

⁶⁸ Pavlin, Dular 2007, 70, t. 4: 8; Puš 1982, t. 29–30; Guštin 1973, 485.

⁶⁹ Pregled funkcionalnosti, razprostranjenosti in datacije ročajev z dvema luknjama prinaša objava Anje Hellmuth Kramberger o keramičnih najdbah gradine Monkodonja (Hellmuth Kramberger 2017, 249–254).

⁷⁰ Arheološke raziskave ob gradnji so se leta 2016 in 2017 odvijale v okviru projekta Občine Postojna *Oskrba s pitno vodo v porečju Ljubljaniče*. Izvajalec raziskav je bilo podjetje Avgusta, vodja raziskave Draško Josipovič in namestnica Barbara Brezigar (Omahen 2017, 38; Omahen 2018, 48; in poročili Omahen, Rupnik 2016; 2017). Februarja leta 2017 je NMP v okviru razstave *Pogled na Sovič: iz arheološkega depoja Notranjskega muzeja Postojna* pripravil okroglo mizo o varovanju nepremične kulturne dediščine na Soviču. Ob tej priložnosti so bila predstavljena tudi nova odkritja na Soviču. Predstavila jih je Manca Omahen (neobjavljena predstavitev: D. Josipovič, B. Brezigar, M. Omahen, *Nova odkritja na Soviču*, 2017). Glej Omahen v tej publikaciji (z načrtom izkopov na sl. 2).

pa zaobjamejo obdobje prvih stikov avtohtonega prebivalstva z rimskimi trgovci v Pivški kotlini.⁷¹

Naselbina na Soviču z izjemno strateško lego (sl. 4) je imela kot nadzorna točka pomembno vlogo kontrole nad prometnimi tokovi v predalpski prostor vsaj od časa kulture žarnih grobišč naprej.

CVINGER PRI DOLENJI VASI PRI CERKNICI

Severozahodno obrobje Cerkniskega polja zapira kakih 50 m višji ravnik z manjšimi kopastimi vrhovi, ki sega od vznožja Javornikov proti severu do Skrajnika. Kot celotno obrobje polja je tudi to območje kraško, z nesklenjenim pokrovom prsti in zato kamnito, s številnimi vrtačami, jamami in brezni. Na vzhodnem robu ravnika, kjer se strma, mestoma prepadna pobočja spuščajo do polja – jezera, leži vzpetina z nadmorsko višino 606 metrov. Ledinsko ime predela je Laze, v ljudskem jeziku tudi Na lazah. Za njen ožji predel, kjer so vidni okopi oziroma obzidje, pa se je uveljavilo ime Cvinger (pril. 1: 73). V neposredni okolici Cvingerja je na površini malo zemlje, nabrana je le na dnu nekaterih vrtač. V širši okolici pa poplavna ravnica polja in potoka Cerknishčice zagotavlja razmeroma debel pokrov prsti, ki je dobro rodovitna.⁷²

Prazgodovinska naselbina na Cvingerju je nastala na neizpostavljenem robu jezera (sl. 12). Na vzhodni strani so jo varovale prepadne stene, ki se spuščajo do jezera, na ostalem obodu naselbine pa je še danes viden obrambni nasip. Zdi se, da so bile v sistem obrambe vključene tudi vrtače, ki obkrožajo Cvinger. Ko so leta 1954 popravljali gozdno cesto, ki pelje ob vzhodnem robu Cvingerja, so z gradbenimi deli posegli v nasip naselbine. Na poškodovanem delu nasipa je Mehtilda Urleb na do tedaj neznanem arheološkem najdišču leta 1955 sondirala,⁷³ arheološki izkop je naredila tudi v eni

izmed vrtač, ki leži v notranjem delu naselbine (sl. 13). Raziskave so pokazale, da naselbina v zgodnji fazi ni imela nasipa. Ta pa je imel več faz gradnje. V vrtači so bili še 1,5 m pod površjem odkriti fragmenti keramičnih posod. Izsledki raziskav niso bili nikoli strokovno objavljeni,⁷⁴ tako kot ne raziskave, ki so se odvijale na Cvingerju trideset let kasneje. Tudi zaščitne raziskave leta 1985 so se začele zaradi rekonstrukcije gozdne ceste, ki ob robu jezera pelje od Dolenje vasi mimo prazgodovinske naselbine Tržišče in tudi mimo Cvingerja.⁷⁵ Raziskave odprtih površin razširjene ceste so potekale na dveh točkah, kjer je bil nasip močneje poškodovan (sl. 13). Tako v sondi 1 kot v sondi 2 so bile odkrite strukture nasipa. Gre za obzidje z zunanjim in notranjim licem iz večjih apnenčastih kamnov. Med frontama je bilo polnilo iz manjših kamnov, med temi je bilo veliko zemlje in še posebno v sondi 1 tudi veliko kosov keramičnih predmetov. V sondi 2 so bili odlomki keramičnih predmetov odkriti tudi v plasti ilovice, opredeljeni kot nekdanja osnova pod obzidjem (sl. 14).⁷⁶

Kovinskih najdb je bilo malo (t. 3: 1–4). Poleg dveh drobcev bronasta sta bila najdena odlomek bronastega srpa in bronasta igla z drobno konično glavico, pod katero sta dva svitka – večji in manjši – ter pas vzporednih vodoravnih vrezov (t. 3: 1). Igla je gracilna in precizno izdelana. Ustreznih primerjav ji tudi med sorodnimi iglami ni mogoče najti. Drobne glavice imajo igle iz grobišča

topografski načrt gradišča z lociranimi sondami (Arhiv arheološkega najdišča Cvinger, Terenski dnevnik 1955; hrani NMP). Leta 1962 je bil Cvinger kot prazgodovinska naselbina predstavljen v okviru manjše občasne razstave z naslovom *O najstarejših prebivalcih Cerkniskega in Loškega območja*, ki je bila postavljena v Cerknici.

⁷⁴ Predmeti so bili muzeološko obdelani (Inv. št. A/III 68–164). V *Arheoloških najdiščih Slovenije* je Urlebova (1975b) prazgodovinsko gradišče na Cvingerju na podlagi odkrite keramike datirala v obdobje Ha C.

⁷⁵ Rekonstrukcijo gozdne ceste je brez vednosti zavoda (LRZVNKD) izvajalo Gozdno gospodarstvo Postojna, ki je v nadaljevanju arheološke raziskave financiralo. Vodja raziskave je bila tudi tokrat Mehtilda Urleb, terenska dela pa je zaupala ekipi študentov zaključnih letnikov študija arheologije Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. To so bili Valentin Schein, Jure Gospodarič in Alma Bavdek. Širitvijo gozdne ceste je bil poškodovan tudi del naselbine na Tržišču, kjer je nato ista arheološka ekipa opravila zaščitne raziskave po zaključku raziskav na Cvingerju (Arhiva arheoloških najdišč Cvinger in Tržišče, Terenski dnevnik 1985; hrani NMP) (Urleb 1986; Schein 2002, 298).

⁷⁶ Arhiv arheološkega najdišča Cvinger, Terenski dnevnik 1985.

⁷¹ Datacijo v 4. st. pr. n. št. nakazuje certoška fibula X. vrste (Teržan 1976, 331–336, 364–368). Več bronastih fibul (vrsta Idrija Ia1, Almgren 18a2, Jezerine) pa dobro opredelijo 1. st. oziroma čas med letoma 70 in 15 pr. n. št. (Mokronog IIIb) (Božič 2008). Prvi dve med njimi sta trenutno tudi edini te vrste fibul na Notranjskem. Ustja amfor tipa Lamboglia 2, ki so jih izdelovali od konca 2. do tretje četrtine 1. st. pr. n. št., pa kažejo na trgovske stike z Rimljani (Horvat, Bavdek 2009).

⁷² Kranjc 2002a.

⁷³ Urlebova je terenske raziskave na Cvingerju izvajala le dobra dva meseca po zaposlitvi v muzeju, ob skromni tehnični in delovni podpori. Kljub temu ji je uspelo izdelati

Sl. 12: Cvinger pri Dolenji vasi pri Cerknici. Pogled na naselbino z vzhoda.

Fig. 12: Cvinger above Dolenja vas near Cerknica. View of the settlement from the east.

v Ostrožniku pri Mokronogu, katerega začetki segajo v 9. stoletje.⁷⁷

Med številnimi keramičnimi predmeti izstopajo odlomki večjih loncev, ki imajo na prehodu iz vratu v trebuh kombiniran psevdovrvičast okras s plitkimi vrezi in vtisnjenimi pikami v motivu vodoravnih, poševnih ter trikotniških linij (t. 2: 17,18,21). Po motivu okrasa ter tudi po obliki so posode primerljive z lonci s furlanskih najdišč. V naselbini Pozzuolo del Friuli so bili podobni lonci najdeni v sklopih, datiranih v 10. in 9. st. Primerljivi so tudi lonci z najdišča Narde pri Frattesini v Padski nižini.⁷⁸ Geografsko najbližje pa ji je velika posoda iz naselbine Sv. Mihael pri Štorjah oziroma pri Grižah pri Sežani, ki ima podoben psevdovrvičast okras z linijami vtisnjenih pik.⁷⁹ Na tej naselbini je več posod, ki so podobne posodam s Cvingerja, med drugimi tudi skodelica z vrezanim okrasom (t. 3: 5).⁸⁰ Ročaj, ki presega ustje skodele (t. 3: 10), ima primerjave med keramičnimi izdelki istrskih najdišč. Najbolj podobna je skodela iz grobišča Sv. Barbara pri Jelarjih, ki pripada naselbini na Kaštelirju pri Jelarjih.⁸¹ Ročaji s čašastim nastav-

kom, ki ga imamo tudi na Cvingerju (t. 3: 13), so v Istri običajni na trebušastih loncih – vrčih iz 9. in 8. stoletja.⁸²

Na severovzhodnem pobočju Cvingerja je bil po zaključku arheoloških raziskav odkrit v profilu nove ceste žgan grob iz 8. stoletja.⁸³ V grobni jami, obloženi z apnenčastimi kamni in pokriti s prav tako apnenčasto ploščo, je bila večglava bronasta igla, ki je v tej zgodnji obliki na Notranjskem značilna prav za to stoletje.⁸⁴ Poleg nje so bili v grobu še fragmenta bronaste zapestnice in keramična skodela (sl. 15).

Nekaj let kasneje je bil z detektorjem za kovine, domnevno prav na predelu sonde 2 iz leta 1985, odkrit še bronast nož (t. 3: 15).⁸⁵ V celoti ohranjen nož ima tordiran držaj z obročem na koncu. Tako oblikovan držaj ima nož iz groba 79 s škocjanskega grobišča pod Brežcem.⁸⁶ V tipološki razdelitvi italijanskih nožev Vere Bianco Peroni mu je še najbolj podoben nož tipa Aprato iz širše skupine

⁷⁷ Gabrovec 1973, 342–343, 366, t. 4: 9–13.

⁷⁸ Cássola Guida, Mizzan 1996, 182–183, Tav. 41: 226–227; Colonna, Salzani, Tomaello 2010, 245–246, Tav. 33: B1; Montagnari Kokelj 1996, 22–23, Tav. 4: 1; Bavdek 2018, 166–167, Fig. 2: 1–4.

⁷⁹ Guštin 1979, t. 7: 8. Najdišče Sv. Mihael je v literaturi navedeno z več imeni: Sv. Mihael pri Štorjah, Štorje, Sv. Mihael pri Grižah, hrib zahodno od Griž (Horvat, Bavdek 2009, 35, op. 61).

⁸⁰ Guštin 1979, t. 7: 3.

⁸¹ Montagnari Kokelj 1996, 14, Tav. 4: 1.

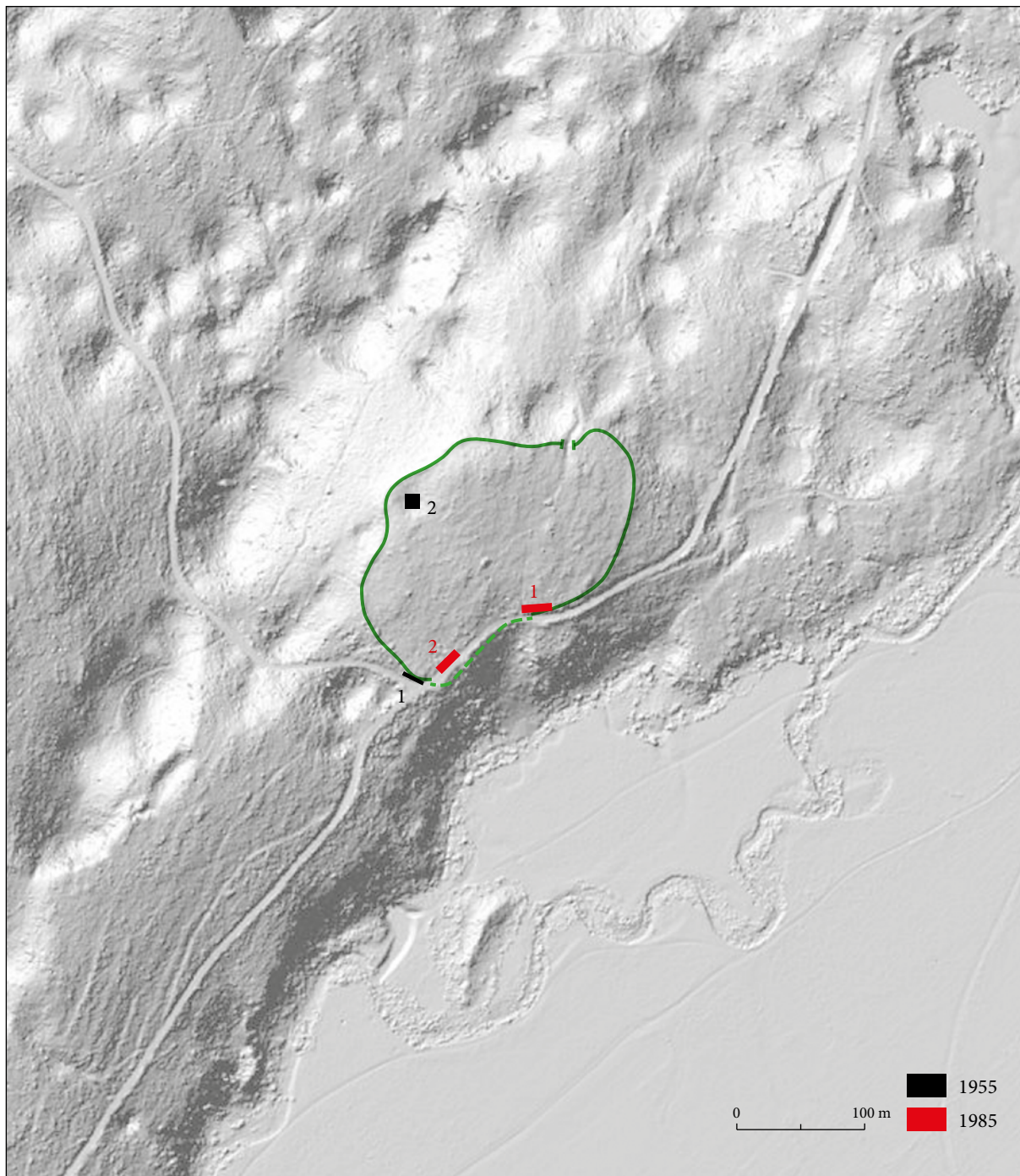
⁸² Mihovilić 1972, 50, t. 4:1; Mihovilić 2001, 75. Podoben ročaj je bil slučajno odkrit na novi arheološki lokaciji v okolici Topola pri Begunjah pri Cerknici (št. 78). Najdišče še ni bilo raziskano. Za podatek se zahvaljujem Valentinu Scheinu (Notranjski regijski park).

⁸³ Grob je odkril Valentin Schein, ki predmete tudi hrani.

⁸⁴ Guštin 1973, 469–472.

⁸⁵ Po besedah muzejskih informatorjev sta v zadnjem času Cvinger in tudi Tržišče lokaciji, kjer so iskanci arheoloških predmetov z detektorji za kovine izredno aktivni. Poročajo o številnih kovinskih predmetih, ki pa ostajajo neznanu kje, saj niso bili oddani v pristojni NMP.

⁸⁶ Ruaro Loseri et al. 1977, Tav. 7: grob 79(3).

Sl. 13: Cvinger pri Dolenji vasi pri Cerknici. Obod naselbine in leta 1955 in 1985 raziskana območja. M. = 1: 5000.
 Fig. 13: Cvinger above Dolenja vas near Cerknica. The rampart or defensive wall of the settlement and areas investigated in 1955 and 1985. Scale = 1: 5000. (Osnova / Base map: lidarski posnetek / lidar excerpt ©ARSO)

nožev tipa Castelnuovo, ki jih zasledimo v severovzhodnem delu Italije in so iz 10. oziroma 9. st.⁸⁷

Zanimiva je tudi keramična zajemalka ali žlica s paličastim držajem ali samo nastavkom za držaj (t. 3: 16). Odkrita je bila leta 1987 kot slučajna

najdba na predelu Cvingerja. Na Notranjskem doslej ne poznamo keramičnih žlic; najbližje analogije zajemalkam/žlicam s paličastim držajem so na Ljubljanskem barju, na najdiščih iz poznega 4. in 3. tisočletja pr. n. št.⁸⁸ Če pogledamo širše, so

⁸⁷ Bianco Peroni 1976, 26–27, Taf. 9: 78.

⁸⁸ Velušček 2009, 67, sl. 3.19; t. 3.26: 2.

Sl. 14: Cvinger pri Dolenji vasi pri Cerknici. Arheološke raziskave leta 1985, sonda 2. Ruševina zunanje fronte obzidja v profilu. (Arhiv NMP)

Fig. 14: Cvinger above Dolenja vas near Cerknica. Excavation of 1985, Trench 2. Ruins of the outer front of the defence wall. (Archives of the NMP)

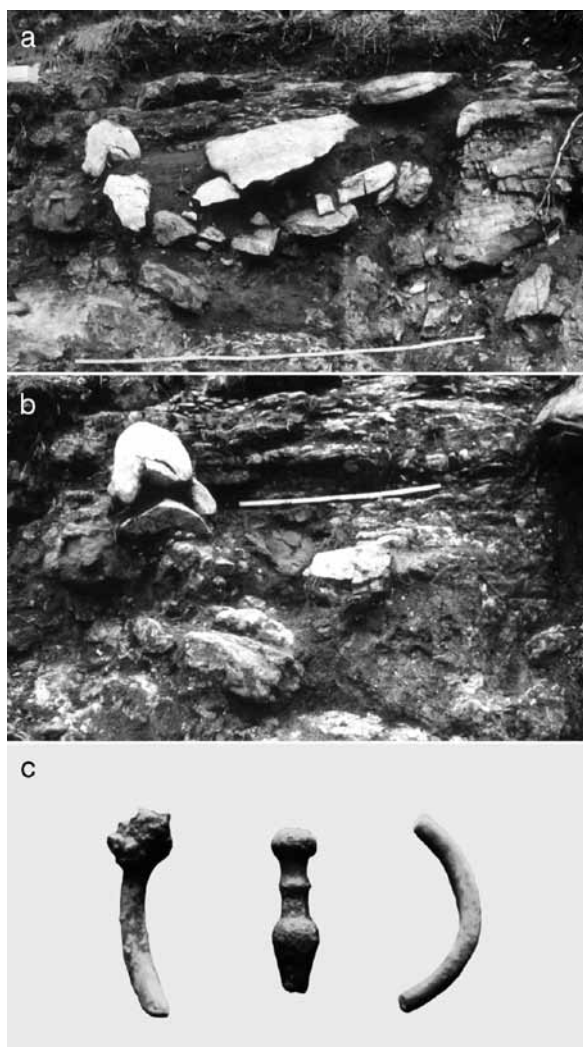
v več različicah znane v Istri na Monkodonji – naselbini iz zgodnje in srednje bronaste dobe.⁸⁹ Keramično zajemalko s paličastim držajem imamo tudi na Krasu, na že omenjeni naselbini Sv. Mihael

pri Grižah, med gradivom iz pozne bronaste dobe (Ha A2/B1).⁹⁰

Glavnino kronološko opredeljivih najdb s Cvingerja lahko uvrstimo v 10. ali 9. stoletje, če izvzamemo

⁸⁹ Hellmuth Kramberger 2017, 230, sl. 201.

⁹⁰ Guštin 1979, t. 9: 2; Borgna et al. 2018b, 110.

Sl. 15: Cvinger pri Dolenji vasi pri Cerknici. Slučajno odkrit žgani grob leta 1985. Prerez groba (a) in pridatki: keramična skodela (b); bronasti predmeti (c).

Fig. 15: Cvinger above Dolenja vas near Cerknica. Cremation grave accidentally found in 1985. The cross-section of the grave (a) and grave goods: pottery bowl (b); bronze artefacts (c).

keramično žlico, ki je morda indic še starejše poselitve obrobja Cerkniškega jezera. V času pozne bronaste dobe naj bi torej prišlo do intenzivnejše poselitve območja Cvingerja. Naselbina je bila v prvi fazi naravno zaščitena le z jezerske strani. Pozneje pa so zgradili tudi suhozidno grajen obrambni obod naselbine.

Postavlja se vprašanje, kakšen je bil odnos med Cvingerjem in le 700 metrov oddaljeno naselbino na Tržišču. Če sklepamo po najdbah, pri čemer za predmete s Tržišča ne vemo točnih lokacij najdb, sta naselbini morebiti nastali sočasno ali v zelo kratkem časovnem razmiku. Dejstvo je, da je na Cvingerju doslej najmlajši predmet v žarnem gro-

bu iz 8. st., prebivalci naselbine na Tržišču pa so svoj razcvet doživeli na vrhuncu železne dobe, v stopnjah Notranjske II–V.⁹¹ Da bi razjasnili odnos med obema naselbinama Tržišče in Cvinger, bi bila potrebna predvsem raziskovalna izkopavanja na obeh naselbinah ter topografsko preverjanje obstoja morebitnih grobov med njima.

Pri razmisleku o tej temi ne smemo spregledati niti okolja, v katerem sta naselbini nastali. V njuni neposredni bližini so kar tri ponikalnice – jame, kamor voda iz jezera izginja v podzemlje. Ena izmed njih je Velika Karlovica prav pod robom naselbine Cvinger. V Jamskem zalivu sta tudi dve izvirski jami ali bruhalnika, iz katerih ob velikem deževju iz podzemlja silovito bruha velika količina vode.⁹² V podobnem okolju, s pogledom na reko Rak, izginjajočo v podzemlje, je v Rakovem Škocjanu prav tako v pozni bronasti dobi nastala majhna naselbina (št. 67).⁹³ Morda so imeli prišleki na Notranjskem ob izbiri takšnih posebnih naravnih okolij za svoje bivanje – v istem času – podobne vzgibe kot prebivalci Škocjana, kjer je bila naselbina visoko na platoju s pogledom na reko, ki iz podzemlja prihaja na površje in ponovno ponikne vanj, in kjer je v bližini tudi brezno Jama na Prevali II – Mušja jama – “svetišče nadregionalnega pomena”.⁹⁴

TRNOVO PRI ILIRSKI BISTRICI

Trnovo leži na severovzhodnem apnenčastem obrobju Bistriške kotline (*pril. 1: 41*). V verigi vrhov v smeri SZ–JV je ta najnižji, na nadmorski višini 599 m. Kot pomol se dviguje dobrih 190 m nad flišno in rodovitno dolino Reke. Velika prazgodovinska naselbina z današnjim imenom Gradišče⁹⁵ je bila umeščena na vrh in delno na južno pobočje hriba. Zgrajena je bila na terasah in je imela na obodu nasip ali obzidje, ki je danes delno ohranjeno na vzhodni in jugozahodni strani.⁹⁶

⁹¹ Guštin 1979.

⁹² Kranjc 2002b, 38–43.

⁹³ Naselbina v Rakovem Škocjanu je od Cvingerja pri Dolenji vasi pri Cerknici oddaljena 3,5 km. Raziskave na njej so se odvijale ob cerkvi sv. Kancijana v letih 1992 in 1993. Vodil jih je Valentin Schein (NMP). Rezultati arheoloških raziskav in predmeti še niso objavljeni.

⁹⁴ Teržan 2016, 409–430.

⁹⁵ Trnovsko gradišče z nekropolo ima v literaturi več imen: Trnovo nad Ilirsko Bistrico, Trnovo pri Ilirski Bistrici, Gradišče nad Trnovim/Draga (Vidojević 2018).

⁹⁶ Glej Vidojević v tej publikaciji.

Sl. 16: Trnovo pri Ilirski Bistrici z dolino Reke v ozadju in območjem raziskav grobišča (puščica) leta 1978. Pogled s severovzhoda.

Fig. 16: Trnovo near Ilirska Bistrica with the valley of the Reka river in the background and the investigated area (arrow) of the cemetery in 1978. View from the north-east.

Gradišče je eno izmed tistih najdišč, ki je bilo deležno arheoloških izkopavanj v prvem raziskovalnem obdobju. Leta 1880 je na njem sondiral Müllner. Nekaj let kasneje je naselbina pritegnila tudi Moserja.⁹⁷ Vojaški jarki, ki so jo deloma poškodovali, so nastali v prvi polovici in sredini 20. stoletja. O naselbini dejansko ne vemo mnogo. Pomemben je podatek Urlebove, ki je v času raziskav na grobišču topografsko pregledala območje naselbine in njene okolice – omenja večje in manjše terase, nanizane od severa proti jugu po padajočem pobočju. Na terasah so opazne plitve kotanje, razvrščene v določenem redu. Kotanje je Urlebova, glede na izkušnje s Pivškega, označila kot ostanke stavb.⁹⁸

Že Müllner naj bi ob svojih izkopavanjih na območju naselbine našel skeletni grob s pridatki. Prav tako naj bi skeletni grob s pridatki odkrili v času prve svetovne vojne, ob gradnji ceste na Sviščake. Morda je bil to vzrok, da je Battaglia leta 1926 izkopaval na južnem pobočju hriba, ločenem od naselbine z ozko grapo, in tam našel prek 200 grobov. Desetina med njimi je bila skeletnih, preostali pa žgani.⁹⁹ V kratkem, zgoščenem prispevku, ki je

bil objavljen že leto po izkopavanjih, je Battaglia grobišče delno analiziral in ga datiral v čas od 6. do 4. st. pr. n. št. Leta 1961 je NMP od hrvaškega muzeja na Reki prevzel v hrambo predmete iz 63 žganih in 3 skeletnih grobov, ki jih je na Trnovem izkopal Battaglia. Materialno dediščino trnovskega grobišča je ob predaji spremljal le popis v hrambo predanih predmetov.¹⁰⁰

Leta 1970 so v kamnolomu na južnem in jugovzhodnem pobočju hriba začeli intenzivno izkoriščati apnenec. Po več letih prizadevanj je arheologinji Nadi Osmuk iz ZVKDS iz Nove Gorice leta 1978 uspelo na še nepoškodovani površini izvesti zaščitna arheološka izkopavanja.¹⁰¹ V sodelovanju z Mehtildo Urleb iz NMP je bilo severno od območja aktivnega kamnoloma izkopanih 8 sond (sl. 16). Skupno število takrat odkritih grobov je bilo 133.¹⁰² Ležali so na neizrazitih terasah, vkopani pa so bili v geološko podlago, ki se spreminja od peščene do kompaktno apnenčaste. Zaradi nagnjenosti

¹⁰⁰ Danes Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka. Domnevamo, da so grobne celote le fragmentarne. Dokumentacija izkopavanj ni ohranjena (prim. Arhiv arheološkega najdišča Trnovo: Seznam prevzetih predmetov; hrani NMP).

¹⁰¹ Domačini so na območju nekropole samoiniciativno izkopali dva grobova. Eden je danes predstavljen na gradu Prem. Predmeti iz drugega groba pa so ostali v zasebnih rokah (Lazarevski Poklar 2000, 158, 161).

¹⁰² Urleb, Osmuk 1980; Urleb 1984.

⁹⁷ Müllner 1880; Moser 1899.

⁹⁸ Urleb 1957. Glej še Arhiv arheološkega najdišča Trnovo in besedilo, pripravljeno za objavo (M. Urleb, *Halštatska nekropola Trnovo*, 1990); oboje hrani NMP.

⁹⁹ Battaglia 1927.

Sl. 17: Trnovo pri Ilirski Bistrici. Izkopavanja 1978, žarni grob 33.

Fig. 17: Trnovo near Ilirska Bistrica. Excavations of 1978, urn Grave 33.

terena so bili grobovi sicer različno globoko, vsi pa bolj kot ne tik pod površjem. V sondah 1–3 so z izkopom verjetno zajeli območje Battaglijevih izkopavanj, ker je bilo trinajst grobnih jam povsem praznih. V drugih sondah je bilo iz neznanega razloga praznih grobov še dvanajst. Grobišče je bilo zamejeno le na zahodni in severni strani. Kje se je grobišče zaključilo na vzhodni strani, ni bilo mogoče ugotoviti. Zaradi obširnega kamnoloma na južni strani je tudi ta rob grobišča nejasen. Intaktnih grobov, izkopanih leta 1978, je bilo 108 in vsi so bili žgani. Dobra polovica jih je imela v grobni jami žaro (sl. 17). V preostalih je bil pepel pokojnika posut prosto po grobni jami. V več primerih je bilo zaznati tudi grobno arhitekturo. Kot kaže, je bila večina grobov pokrita s ploščo dolomitiziranega apnenca. Z manjšimi kamni je bila grobna jama obložena le v 18 primerih, zgolj šest grobov pa je bilo obloženih s kamni in pokritih s ploščo. Pričakovali bi, da so ti grobovi tudi najbogatejši, a je ravno nasprotno. V dveh grobovih je bila samo žganina, v ostalih štirih pa je bil v grobu le po en predmet. Po skromnem številu v grobove pridanih predmetov sodi trnovsko grobišče med značilne nekropole notranjsko-kraške kulturne skupnosti. Predmeti so pridani 78 grobovom. Največkrat, v 35 primerih, je bil v grobu le po en predmet. Med bogate grobove trnovskega grobišča pa prištevamo vse tiste, v katerih so bili najmanj trije predmeti – takih je le 27. Te grobne celote so bile

v preteklosti deležne največje strokovne pozornosti in prav zaradi tega je mogoče opredeliti časovni razpon in intenziteto pokopovanja na raziskanem delu trnovskega grobišča.¹⁰³

V tej fazi obdelave lahko kot verjetno najstarejšega predstavimo grob 98, ki ga datiramo v 9. st. V njem je bila dolga bronasta igla z majhno čašasto glavico in poševno narebrenim vratom (t. 4: 1), ki se kot mlajše različice igel s čašasto glavico pojavijo že v stopnji Ljubljana I (Notranjska I).¹⁰⁴ Za italijanski prostor je Gian Luigi Carancini podobne igle opredelil kot tip Fiave, značilen za BF (*bronzo finale*).¹⁰⁵ V grobu 98 je bilo še dno posode na nogi, ki po kvaliteti lončarske gline odstopa od tiste, ki je običajna za trnovske posode (t. 4: 2). Med mlajše pokope sodita grobova 52 in 100. V prvem so poleg velike žare še kovinski predmeti (t. 4: 3–11): dve bronasti (verjetno dvo-zankasti) ločni fibuli z votlim lokom, dve železni narebreni zapestnici, dva trikotna bronasta obeska z iztolčenimi bunčicami, velik bronast gumb ter prav tako bronast fragment (po vsej verjetnosti) obeska. Grob dovolj dobro datirata obe ločni fibuli z votlim lokom, ki so na Notranjskem pogoste v stopnji Notranjska III.¹⁰⁶ To kronološko opredelitev še podkrepi radiokarbonska datacija trnovskega groba 41 s podobno fibulo v sredino 7. st.¹⁰⁷ Drugi grob iz 7. st. (t. 5: 1–6) ima poleg obročka in verjetno igle iz bronu še železno iglo z uvito glavico. Za uvrstitev v stopnjo Notranjska III je pomembna čolničasta fibula brez okrasa (t. 5: 1) tipično notranjske oblike, ki se kaže v tankem čolničastem loku in nanj prikovani igli s peresovino.¹⁰⁸ Najmlajša sta grobova 30 in 58. V grobu 58 je bila v funkciji žare keramična situla na

¹⁰³ Teržan 1990, 53; Bavdek, Urleb 2014; Teržan, Črešnar 2014. V dvainštiridesetih letih, ki so minila od zaključka izkopavanj, je bilo več poskusov strokovne obdelave celotnega grobišča, vendar je ta vsakič zastala. Najbližje izvedbi je bila leta 1991, ko je Mehtilda Urleb trnovsko grobišče pripravila pred svojo upokojitvijo za objavo ter ga predložila uredništvu Arheološkega vestnika, ki pa članka ni sprejelo v objavo. Po letu 2000 je sledil še en poskus, ko naj bi mlajša arheologinja trnovsko nekropolo obdelala in objavila v okviru podiplomske naloge, vendar je po dobrih petih letih odstopila od projekta. Kljub vsemu so bili posamezni grobovi vključeni v različne strokovne analize in objave. Celovita objava trnovske nekropole je danes naloga NMP.

¹⁰⁴ Gabrovec 1973, 342; Gabrovec 1983, 66, sl. 7: 9.

¹⁰⁵ Carancini 1975, 224–225, Taf. 51 (1638).

¹⁰⁶ Guštin 1973, 473–474, sl. 2.

¹⁰⁷ Teržan, Črešnar 2014, 717.

¹⁰⁸ Guštin 1973, 472–474.

nogi z vodoravnimi rebri (*t.* 5: 8) in ohranjenimi sledovi barve, še najbolje na nogi, kjer je temnosiva – grafitna. Keramične situle so značilne za svetolucijski in tudi istrski kulturni krog. Situla iz trnovskega groba oblikovno pripada tipu IIb3 v okviru tipološke opredelitve Sneže Tecco Hvala, torej v stopnjo Sv. Lucija IIa, v 6. st.¹⁰⁹ V grob je bila pridana tudi bronasta ploščica očalaste fibule (*t.* 5: 7) tipa Tržišče po Sabine Pabst,¹¹⁰ ki jo razumemo kot predstavnicu stopnje Notranjska III, torej 7. st., kot star element v grobu. Prav gotovo je med najbolj zanimivimi grob 30, ki je tudi najbolj izpoveden, saj je bilo v grobu več predmetov, ki kažejo na tesne stike trnovske naselbine s sosednjimi in morda tudi bolj oddaljenimi kulturnimi regijami. V grobu so bili keramični lonec v funkciji žare, apulski krater, keramična situla, rozeta bronaste trortaste fibule, gumbast zaključek noge bronaste fibule, železen žičnat fragment, verjetno del igle in bronast obroček. Že Battaglia je v enem od grobov našel apulski krater na nogi, ki je bil brez slikane dekoracije, med ročajema pa je imel živalski protom.¹¹¹ Krater iz groba 30 prav tako nima ohranjenega okrasa, ostala je le sled bele barve (*t.* 6: 6). Taki kraterji so posode 7. in prve polovice 6. st., ki jih z izjemo Stične redko najdemo v okviru halštatskih kulturnih skupin na območju jugovzhodnih Alp.¹¹² Veliko jih je v Istri in zato ni nenavadno, da so tudi na Trnovem, na prvi večji postaji na poti v predalpski prostor.¹¹³ Keramična situla iz tega groba ima vodoravna rebra in na površini sled črnosive in rdeče barve (*t.* 6: 7). Situla je istega tipa kot situla v grobu 58, torej tipa IIb3 (po Sneži Tecco Hvala), značilnega za stopnjo Sv. Lucija IIa.¹¹⁴ Pomembna je tudi rozeta bronaste trortaste fibule (*t.* 6: 2) VI. vrste, verjetno inačica c, po Miji Ogrin, ki se na Dolenjskem pojavi v stopnji Stična 2, kot karakterističen predmet pa je v uporabi še v stopnji kačastih fibul.¹¹⁵

Pred sistematično in celovito obdelavo ter objavo trnovske nekropole je težko podajati zaključke. Vseeno pa lahko okvirno sledimo času, v katerem je ena največjih naselbin na območju prazgodo-

vinske Notranjske živila. Začetke naselbine lahko postavimo v 9. st. – za tako datacijo govori grob z iglo z drobno čašasto glavico. Bogatejši grobovi, tako tisti, ki so bili datirani z radiokarbonsko analizo,¹¹⁶ kot predstavljena grobova 52 in 100, pa dejansko kažejo na vrhunec poselitve gradišča v 8. in 7. stoletju. Najmlajša grobova, grob 30 in 58, segata v zgodnje 6. stoletje – morda prav na sam začetek tega stoletja. Naselbina z nekropolo je bila strateško umeščena v prostor nad dolino Reke s skoraj popolnim nadzorom poti med Kvarnerjem in Postojnskimi vrati.

ZAKLJUČEK

Naselbin zgodnje in srednje bronaste dobe na Notranjskem še vedno ne poznamo dobro. Med redkimi je Jama pod Jamskim gradom (Konjski hlev) (št. 7), kjer se kaže kontinuiteta kratkotrajnih obiskov jame, verjetno manjših skupin ljudi, od eneolitika do starejše železne dobe.¹¹⁷ Na podlagi predstavljenih naselbin na Soviču nad Postojno in Cvingerju pri Dolenji vasi pri Cerknici ter nekropole na Trnovem pri Ilirski Bistrici, upoštevajoč tudi velike naselbine z nekropolami, kot sta Grad nad Šmihelom pod Nanosom in Križna gora,¹¹⁸ lahko rečemo, da so se na Notranjskem, tako kot na Krasu, večje spremembe v poselitvi zgodile ob koncu 2. tisočletja pr. n. št. To se je moralo zgoditi v intervalu med 11. in 9. stoletjem, v stopnji Notranjska I (po Guštinu). Na te zgodnje spremembe na Notranjskem je že pred časom opozorila Teržanova.¹¹⁹ V tem okviru nekoliko izstopa naselbina Sovič, ki bi lahko bila še starejša. Sovič leži na strateški poziciji Postojnskih vrat in vizualno obvladuje celotno traso do prehoda na Razdrtem, križišča poti, ki po eni strani vodijo v Vipavsko dolino in naprej v Furlanijo in po drugi na Kras, do morja ter v Istro. Glede na keramične in kovinske predmete s Soviča (št. 13) in Cvingerja so na začetku poselitvenih sprememb prihajali močni vplivi prav s teh območij, torej iz severnoitalskega prostora in iz Istre preko Krasa. Naselja so prebivalci največkrat postavili na višjih legah hribovitega obrobja kraških polj, kotlin in dolin, ki so zmerno rodovitne. A kot kažejo novejši raziskave, so poselili tudi vznožja vzpetin. Na

¹⁰⁹ Tecco Hvala 2014b, 335–336, sl. 4: 14.

¹¹⁰ Pabst 2012, 76, Abb. 6.

¹¹¹ Battaglia 1927. NMP ne hrani kraterja, ki ga je izkopal Battaglia.

¹¹² Turk, Murgelj 2008.

¹¹³ Mihovilić 2001, 96–97, sl. 76–77, t. 3: 3; 10: 1–3; Mihovilić 2013, 236–238.

¹¹⁴ Tecco Hvala 2014b, 335–336, sl. 4: 14.

¹¹⁵ Ogrin 1998, 112–113, 123, 125, sl. 14: c; Mihovilić 2001, 93, t. 55: 3,4.

¹¹⁶ Bavdek, Urleb 2014; Teržan, Črešnar 2014, 703–719.

¹¹⁷ Korošec 1956.

¹¹⁸ Guštin 1979; Urleb 1974.

¹¹⁹ Teržan 1999, 109.

Logaškem in Cerkniškem polju so sledi poselitve našli tudi v nižini. Ob tem ne moremo spregledati dejstva, da so kraška polja, Pivška kotlina in dolina Reke (*pril. 1*) ob velikem deževju hitro poplavni. Naselbina na Cvingerju (št. 73) na samem začetku ni bila dodatno zavarovana, za druge naselbine pa za tako trditev nimamo ustreznih podatkov.

Na prehodu iz pozne bronaste v starejšo železno dobo so, vsaj po dosedanjih raziskavah, naselja ostala na istih lokacijah kot ob zaključku bronaste dobe; nastala pa so tudi nova in vsa so dobila obrambno obzidje. Za Križno goro, Šmihel pod Nanosom in Cvinger vemo, da je bilo obzidje narejeno iz dveh front večjih kamnov, sredica pa je bila zapolnjena z manjšimi kamni, pomešanimi z zemljo.¹²⁰ Notranjska železnodobna skupnost ima svoj lasten izraz, vendar je med posameznimi najdišči, kot so Križna gora, Šmihel in Trnovo, ki imajo nekropole z biritualnimi pokopi, zaznati razlike v materialni kulturi. Morda lahko govorimo o posebni organiziranosti skupnosti in naselij znotraj posameznih geografskih enot; z večjimi, centralnimi naselbinami in manjšimi naselji na obrobju, ki so imela dobro medsebojno komunikacijo. Večje naselbine notranjske skupnosti, kot so Križna gora (št. 91) na Loškem, Cvinger in Tržišče na Cerkniškem (št. 73 in 72) ter Stari grad (št. 50) na Planinskem polju, so imele tudi medsebojno vizualno komunikacijo. Strateške točke v obliki manjših naselij ali postojank na prehodih in prelazih ob vstopu na območje železnodobne notranjske skupnosti ali izstopu iz njega, so bile na zahodu Goli vrh na Razdrtem (št. 2) na poti proti Vipavski dolini in na Kras, na jugu pa Sv. Katarina pri Jelšanah (št. 48) in gradišči Pasjak in Šapjane (obe na Hrvaškem; *pril. 1: 103 in 104*)¹²¹ ob poti proti Kvarnerju. Na vzhodu je naselbina Farjevka (št. 100) na Babnem polju nadzorovala alternativno pot proti Kvarnerju. Na Bloški planoti, na samem prelazu proti Dolenjski, še nimamo evidentirane podobne naselbine. Na severu, na robu Logaškega

polja, je na poti proti Ljubljanski kotlini zgoščenih več prazgodovinskih točk – Gradišče na Strmici (št. 65), Pod Smrekovcem (št. 63) in Pod Ostrim vrhom (št. 64), ki so še neraziskane in jih zato še ni mogoče ožje datirati. Notranjska kulturna skupnost je tako imela popoln nadzor nad svojim teritorijem in nad trgovskimi tokovi, ki so potekali med Kvarnerjem oziroma Jadranom in severno Italijo proti jugovzhodnim Alpam in v Panonijo.

Na primeru trnovske nekropole, raziskane leta 1978, in tudi nekropol na Križni gori in Šmihelu pod Nanosom lahko rečemo, da je notranjska skupnost na začetku železne dobe svoje blagostanje doživela v 8. in 7. st. in da so se najkasneje v prvi polovici 6. stoletja na vseh treh velikih naselbinah pojavile spremembe, morda prekinitev poselitve.

Nerazjasnjena ostajajo še mnoga vprašanja o notranjski skupnosti v železni dobi. Med njimi je prav gotovo najbolj zagonetno ravno vprašanje vzroka usihanja nekaterih velikih naselbin na Notranjskem v teku 6. stoletja pr. n. št. in nato ponoven vzpon, kot dajeta slutiti naselbini na Soviču in Šmihelu pod Nanosom, ki sta v sklopu Postojnskih vrat – glavnega prehoda med Mediteranom in Srednjo Evropo.¹²²

Zahvale

Prispevek je nastal ob pomoči številnih sodelavcev. Ob pisanju teksta me je spodbujala in vodila Biba Teržan. Številne tehnične rešitve v prispevku in pri oblikovanju tabel so zasluga Sneže Tecco Hvala. Andrej Mihevc je kritično pregledal dele tekstov z geografsko in krasoslovno vsebino. O notranjskih najdiščih in o njihovi problematiki mi je ob najinih pogovorih veliko informacij razkrila Patricija Bratina. Podatke o izkopavanjih v Majlontu ob vznožju Soviča mi je posredoval Draško Josipovič. Risbe predmetov s trnovske nekropole so delo Ide Murgelj. Predmete s Soviča in Cvingerja je narisal Marko Zorović. Še pred oddajo prispevka v uredništvo Arheološkega vestnika mi je pri pripravi slikovnega gradiva pomagal Peter Križman. Vsem omenjenim se iskreno zahvaljujem.

¹²⁰ Urleb 1974, 63–65; Urleb 1990.

¹²¹ Smajila 2020.

¹²² Gabrovec 1987, 151–177; Horvat, Bavdek 2009.

- ANSI = *Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana, 1975.
- BATTAGLIA, R. 1927, Necropoli e Castellieri dell'età del ferro del Carnaro. – *Bulletino di paletnologia Italiana* 47, 93–115.
- BAVDEK, A. 2006a, Postojna, arheološko najdišče Sovič. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 39–41 (2000–2004), 153–154.
- BAVDEK, A. 2006b, Babno polje, Gradišče Farjevka (Farjovec). – *Varstvo spomenikov. Poročila* 39–41 (2000–2004), 7.
- BAVDEK, A. 2007a, Seznam arheoloških (sistematičnih, sondažnih, zaščitnih) izkopavanj in nadzorov. – V / In: A. Čuk (ur. / ed.), *Notranjski muzej Postojna: šestdeset let*, 87–95, Postojna.
- BAVDEK, A. 2009, Pregled skozi najstarejšo zgodovino Planinskega polja. – V / In: P. Jakopin (ur. / ed.), *Planinska dolina. Ljudje in kraji ob Unici*, 79–89, Ljubljana.
- BAVDEK, A. 2015, Na obrobju Pivške kotline / On the Edge of the Pivka Basin. – V / In: A. Bavdek, A. Čuk (ur. / eds.), *Predjamski zaklad / The Predjama treasure cache*, 12–21, Postojna.
- BAVDEK, A. 2017a, Italijanski speleološki inštitut, Franco Anelli in dediščina Betalovega spodmola / Italienisches speläologisches Institut, Franco Anelli und das Erbe der Höhle von Betalov spodmol. – V / In: A. Bavdek (ur. / ed.), *Betalov spodmol*, 26–41, Postojna.
- BAVDEK, A. 2017b, Dodatek; holocenske najdbe / Anhang; holozäne Funde. – V / In: A. Bavdek (ur. / ed.), *Betalov spodmol*, 66–69, Postojna.
- BAVDEK, A. 2018, Late Bronze and Early Iron Age in the Notranjska region. – V / In: *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 65–72.
- BAVDEK, A., M. URLEB 2014a, Trnovo pri Ilirski Bistrici / Trnovo near Ilirska Bistrica. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 537–547.
- BAVDEK, A., M. URLEB 2014b, Križna gora pri Ložu / Križna gora near Lož. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 525–535.
- BAVDEK et al. 2009 = A. Bavdek, A. Mihevc, B. Toškan, A. Velušček 2009, Arheološke najdbe iz Križne jame / Archaeological finds from Križna jama cave. – *Arheološki vestnik* 60, 17–32.
- BAVDEK et al. 2010 = A. Bavdek, R. Cunja, S. Karinja, K. Mihovilič, A. Starac, Ž. Ujčić, M. Vidulli Torlo, M. Mlinar, B. Žbona Trkman 2010, Katalog / Catalogo. – V / In: R. Cunja, M. Mlinar (ur. / eds.), *S fibula v fabulo. Fibule iz Istre, s Krasa, iz Notranjske in Posočja med prazgodovino in zgodnjim srednjim vekom / Con la fibula nella storia. Fibule dall'Istria, dal Carso, dalla carniola Interna e dall'Insontino tra preistoria e alto medioevo*, Koper / Capodistria.
- BAVDEK et al. 2016 = A. Bavdek, P. Bratina, D. Josipovič, J. Rupnik 2016, *Pogled na Sovič: iz arheološkega depoja Notranjskega muzeja Postojna / View of Sovič: as seen from the archaeological depot of the Notranjska Museum in Postojna*. – Postojna.
- BIANCA PERONI, V. 1976, *Die Messer in Italien / I coltelli nell'Italia continentale*. – *Prähistorische Bronzefunde* 7/2.
- BORGNA et al. 2018a = E. Borgna, P. Cassola Guida, K. Mihovilič, G. Tasca, B. Teržan 2018, Il Caput Adriae tra Bronzo Antico e Bronzo Recente. – V / In: *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 75–96.
- BORGNA et al. 2018b = E. Borgna, P. Cassola Guida, S. Corazza, K. Mihovilič, G. Tasca, B. Teržan, S. Vitri 2018, Il Caput Adriae tra Bronzo Finale e antica età del ferro. – V / In: *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 97–118.
- BOŽIČ, D. 2008, *Late La Tène-Roman cemetery in Novo mesto. Ljubljanska cesta and Okrajno glavarstvo. Studies on fibulae and on the relative chronology of the Late La Tène period / Poznolatensko-rimsko grobišče v Novem mestu. Ljubljanska cesta in Okrajno glavarstvo. Študije o fibulah in o relativni kronologiji pozne latenske dobe*. – Katalogi in monografije 39.
- BRATINA, P. 2001, Podgraje, cerkev Karmelske Matere božje. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 38 (1999), 86–87.
- BRATINA, P. 2005, Tabor nad Zagorjem – Šilentabor. Zaščitna arheološka sondiranja na območju grajskega kompleksa / Tabor above Zagorje – Šilentabor. Archaeological Rescue Sample Trenching in the Area of the Castel Complex – *Acta carsologica* 34/3, 691–767.
- BRODAR, S. 1951, Paleolitski sledovi v Postojnski jami. – *Razprave 4. razreda SAZU* 1, 245–284.
- CARANCINI, G. L. 1975, *Die Nadeln in Italien / Gli spilloni nell'Italia continentale*. – *Prähistorische Bronzefunde* 13/2.
- CASSOLA GUIDA, P., S. MIZZAN 1996, *Pozzuolo del Friuli 2/1. La prima età del ferro nel settore meridionale del Castelliere*. – Studi e ricerche di Protostoria mediterranea 4.
- CIMERMAN, F. 1966, Henrik Freyer – geolog in paleontolog. Ob stoletnici smrti Henrika Freyerja. – *Proteus* 28/9–10, 1–32.
- COLONNA, C., L. SALZANI, E. TOMAELLO 2010, Catalogo. – V / In: L. Salzani, C. Colonna (ur. / eds.), *La fragilità dell'urna. I recenti scavi a Narde. Necropoli di Frattesina (XII-IX sec.a.C.)*, 181–374, Rovigo.
- ČERČE, P., P. TURK 1996, Depoji pozne bronze dobe – najdiščne okoliščine in struktura najdb / Hoards of the Late Bronze Age – The Circumstances of Their Discovery and the Structure of the Finds. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1996, 7–30.
- DESCHMANN, K. 1878, Eine heidnische Urnengrabstätte bei Zirkniz in Krain. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 8, 137–142.
- DESCHMANN, C., F. HOCHSTETTER 1879, *Prähistorische Ansiedlungen und Begräbnisstätten in Krain. Erster Bericht der Prähistorischen Commission der math.-natur. Classe der kaiser. Akademie der Wissenschaften*. – *Denkschriften der math.-natur. Classe der kaiser. Akademie der Wissenschaften*, Bd. 42, 1–44.
- DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen nekropolen in Dolenjsko*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502944>
- FLEGO, S., M. ŽUPANČIČ 2012, K arheološki dejavnosti L. K. Moserja v jamah Tržaškega krasa / Appunti sulle ricerche archeologiche di L. K. Moser nelle grotte del Carso Triestino. – V / In: S. Flego, L. Rupel (ur. / eds.), *Ludwig Karl Moser (1845–1918), med Dunajem in Trstom / Ludwig Karl Moser (1845–1918), tra Vienna e Trieste*, 127–199, Ljubljana, Trst.
- FRELIH, M. 1988, Komunikacijski sistem v prazgodovini in antiki na primeru Logaške kotline. – V / In: E. Kopal

- (ur / ed.), *Mladinski raziskovalni tabor. Logatec*, 88, *Zbornik poročil raziskovalnih skupin*, 10–51, Logatec.
- FRELIH, M. 1992, La grotta delle Mosche (Mušja jama) presso Škocjan (San Canziano) sul carso ed il suo ruolo di ambiente di culto quale punto d'incontro delle culture del tardo bronzo dell'Italia peninsulare, dei Balcani, dell'Europa centrale e dell'area Egea. – *Atti della Società per la preistoria e protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia* 6 (1987–1991), 73–104.
- GABROVEC, S. 1973, Začetki halštatskega obdobja v Sloveniji (Der Beginn der Hallstattzeit in Slowenien). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 338–386.
- GABROVEC, S. 1964–1965, Halštatska kultura v Sloveniji (Die Hallstattkultur Sloweniens). – *Arheološki vestnik* 15–16 (1965), 21–63.
- GABROVEC, S. 1983, Jugoistočnoalpska regija. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 4. *Bronzano doba*, 17–96, Sarajevo.
- GABROVEC, S. 1987, Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom (Uvod, Dolenjska grupa, Svetolucijska grupa, Notranjska grupa, Ljubljanska grupa). – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, *Željezno doba*, 25–182, Sarajevo.
- GABROVEC, S. 1999, 50 Jahre Archäologie der älteren Eisenzeit in Slowenien / 50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 50, 145–188.
- GASPARI, A. 2000, Ulaka. Prazgodovinska in rimska naselbina nad Starim trgom pri Ložu. – Magistrsko delo / MA thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- GASPARI, A. 2020, Ulaka. – V / In: J. Horvat, I. Lazar, A. Gaspari (ur. / eds.), *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru / Minor roman settlements in Slovenia*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 40, 141–171. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502586>
- GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska (Carniola Interna)). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 461–506.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Notranjska. Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.
- GUŠTIN, M. 2011, Po dolini Reke in Pivke skozi davno preteklost. – V / In: I. Simčič (ur. / ed.), *Občina Ilirska Bistrica*, 34–47, 66–67, Ilirska Bistrica.
- HELLMUTH KRAMBERGER, A. 2017, *Monkodonja. Istraživanje protourbanog naselja brončanog doba Istre 2/1. Keramika s brončanodobne gradine Monkodonja. Tekst / Monkodonja. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens 2/1. Die Keramik aus der bronzezeitlichen Gradina Monkodonja. Text*. – Monografije i katalozi 28/1.
- HITZINGER, P. 1854, Alterthümliche Funde. – *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain* 9, 93–95.
- HOCHSTETTER, F. 1881 Die Kreuzberghöhle bei Laas in Krain. – *Denkschriften der math.-natur. Classe der kaiser. Akademie der Wissenschaften* 43, 1–18.
- HOERNES, M. 1887, Die diesjährigen Ausgrabungen auf dem "Grad" von St. Michael bei Adelsberg in Krain. – *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 17, [2–5].
- HOERNES, M. 1888, Die Gräberfelder an der Wallburg von St. Michael bei Adelsberg in Krain. – *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 18, 217–249.
- HORVAT, J. 1995, Notranjska na začetku rimske dobe: Parti pri Stari Sušici, Ambroževo gradišče in Baba pri Slavini (Notranjska [Inner Carniola] at the Beginning of the Roman Period: Parti near Stara Sušica, Ambroževo gradišče and Baba near Slavina). – *Arheološki vestnik* 46, 177–216.
- HORVAT, J. 2002, The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šmihel / Zaklad rimskega republikanskega orožja z Gradu pri Šmihelu pod Nanosom. – *Arheološki vestnik* 53, 117–192.
- HORVAT, J. 2005, Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku Reke od pozne bronaste dobe do pozne antike / Settlement in the Pivka Area and Along the Upper Course of the Reka River From the Late Bronze Age to the Late Antique Period. – V / In: *Kras. Voda in življenje v kamniti pokrajini / Water and life in a rocky landscape*, 220–248, Ljubljana.
- HORVAT, J., A. BAVDEK 2009, *Okra. Vrata med Sredozemljem in Srednjo Evropo / Odra. The gateway between the Mediterranean and Central Europe*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 17. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545635>
- JERIN, B. 2001, Čolničaste fibule v Sloveniji. – Diplomaska naloga / BA thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- KOROŠEC, J. 1956, *Arheološke ostaline v Predjami (The archaeological remains at Predjama)*. – Razprave 1. razreda SAZU 4/1.
- KRANJC, A. 2002a, Geologija in geomorfologija (Geology and geomorphology). – V / In: A. Gaberščik (ur. / ed.), *Jezero, ki izginja. Monografija o Cerknškem jezeru*, 18–25, Ljubljana.
- KRANJC, A. 2002b, Speleologija (Speleology). – V / In: A. Gaberščik (ur. / ed.), *Jezero, ki izginja. Monografija o Cerknškem jezeru*, 38–43, Ljubljana.
- LAHARNAR, B. 2012, *Notranjska med prazgodovino in antiko*. – Doktorsko delo / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- LAHARNAR, B., E. LOZIČ, A. MIŠKEC 2020, Gradišče nad Knežakom / Gradišče nad Knežkom. – V / In: J. Horvat, I. Lazar, A. Gaspari (ur. / eds.), *Manjša rimska naselja v slovenskem prostoru / Minor Roman settlements in Slovenia*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 40, 123–140. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502586>
- LAZAREVSKI POKLAR, E. 2000, Prazgodovinska gradišča na Ilirskobistriškem in na Pivki. – *Bistriški zapisi* 5, 148–161.
- LEBEN, F. 1956, Sondiranje v jami Brlovki. – *Arheološki vestnik* 7, 441–443.
- LEBEN, F. 1957, Nove arheološke najdbe v jamah na Notranjskem (Nuovi scavi nella Slovenia interiore). – *Arheološki vestnik* 8, 302–316.
- LEBEN, F. 1971, *Kulturna pripadnost jamskih najdb na področju jugovzhodnih Alp v prazgodovinskem obdobju*. – Doktorsko delo / PhD thesis, Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu (neobjavljeno / unpublished).

- LEBEN, F. 1975a, Turščeva skednenca. – V / In: *ANSI*, 148.
- LEBEN, F. 1975b, Tomšičeva jama. – V / In: *ANSI*, 149.
- LEBEN, F. 1975c, Županov spodmol. – V / In: *ANSI*, 150.
- LEBEN, F. 1975d, Marketov spodmol. – V / In: *ANSI*, 157.
- LEBEN, F. 1975e, Brlovka. – V / In: *ANSI*, 158.
- LEBEN, F. 1975f, Ovčarski spodmol. – V / In: *ANSI*, 158.
- LEBEN, F. 1975g, Jama v Lozi. – V / In: *ANSI*, 158.
- LEBEN, F. 1975h, Žegnana jama. – V / In: *ANSI*, 158.
- LEBEN, F. 1978, Osteološke in kulturne najdbe prazgodovinskega človeka iz kraških jam Slovenije in mejnega ozemlja (I rinvenimenti di ossa e di oggetti di culto dell'uomo preistorico nelle grotte carsiche della Slovenia e dei territorio limitrofi). – *Arheološki vestnik* 29, 13–35.
- LONZA, B. 1981, *La ceramica del castelliere degli Elleri*. – Società per la preistoria e protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia. Quaderno 4.
- MARCHESETTI, C. 1903, *I Castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia*. – Trieste (Reprint 1981: A. M. Radmilli, D. Cannarella (ur. / eds.), Società per la preistoria e protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia 3).
- MIHOVILIČ, K. 1972, Nekropola gradine iznad Limskog kanala / La necropoli del castelliere "Gradina" sovrastante il Canale di Leme. – *Histria archaeologica* 2/2.
- MIHOVILIČ, K. 2001, *Nezakcij. Prapovjesni nalazi 1900. – 1953. / Nesatctium. Prehistoric finds 1900 – 1953.* – Monografije i katalozi 11.
- MIHOVILIČ, K. 2007, I vasi del tipo kothon nell'Adriatico orientale. – V / In: *Piceni ed Europa. Atti del convegno*, Arheologija di frontiera 6, 85–94.
- MIHOVIČIĆ, K. 2013, *Histri u Istri: željezno doba Istre / Gli Istri in Istria: Letà del ferro in Istria / The Histri in Istria: The Iron Age in Istria*. – Monografije i katalozi 23.
- MLINAR, M. 2014, Most na Soči. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 611–614.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. 1996, La necropoli di S. Barbara presso il castelliere di Monte Castellier degli Elleri (Muggia-Trieste). – *Aquileia Nostra* 67, 10–46.
- MOSER, K. 1899, *Der Karst und seine Höhlen*. – Trieste.
- MOSER, C. 1903, Untersuchungen prähistorischer und römischer Fundstätten im Küstenlande und in Krain. – *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 1, 7–32.
- MÜLLNER, A. 1880, Archäologische Excursion nach Süd-Steiermark und Krain 2. – *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* N. F. 6, XXI–XXVI.
- MÜLLNER, A. 1892, Die "gradišča" in Krain, Das Gradišče von St. Michael bei Hrenovic. – *Argo* 1, 25–28, 41–50, 65–74, 81–88, 105–118.
- MÜLLNER, A. 1893, Die "gradišča" in Krain, Das Gradišče von St. Michael bei Hrenovic. – *Argo* 2, 17–22, 41–48.
- OGRIN, M. 1998, Trortaste fibule v Sloveniji (Die Dreiknopffibel in Slowenien). – *Arheološki vestnik* 49, 101–132.
- OMAHEN, M. 2017, Arheološke raziskave ob gradnji na Soviču nad Postojno (EŠD 9601 – Postojna - Arheološko najdišče Sovič). – V / In: B. Djurić, P. Stipančić (ur. / eds.), *Arheologija v letu 2016. Dediščina za javnost. Zbornik povzetkov*, Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva Ljubljana, Narodni muzej Slovenije - Metelkova 16.–17. marec 2017, 38, Ljubljana. [<http://www.arheologija.si/files/2018/01/arheologija-v-letu-2016-1.pdf>]
- OMAHEN, M. 2018, Arheološke raziskave na Soviču nad Postojno. – V / In: P. Stipančić, B. Djurić (ur. / eds.), *Arheologija v letu 2017. Dediščina za javnost. Zbornik povzetkov*, Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva Ljubljana, Narodni muzej Slovenije - Metelkova 7. - 8. marec 2018, 48, Ljubljana. [<http://www.arheologija.si/files/2018/02/Arheologija-v-letu-2017.pdf>]
- OSOLE, F. 1962–1963, Mlajši paleolitik iz Ovčje jame (Le paléolithique supérieur de la Ovčja jama). – *Arheološki vestnik* 13–14 (1963), 129–256.
- OSOLE, F. 1991, Betalov spodmol, rezultati paleolitskih izkopavanj S. Brodarja, II. del. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 19, 7–129.
- PABST, S. 2012, *Die Brillenfibeln, Untersuchungen zu spät-bronze-und ältereisenzeitlichen Frauentrachten zwischen Ostsee und Mittelmeer*. – Marburger Studien zu Vor- und Frühgeschichte 25.
- PAVLIN, P., J. DULAR 2007, Prazgodovinska višinska naselja v Posavskem hribovju (Prahistoric hilltop settlements in the Posavje Hills). – *Arheološki vestnik* 58, 65–120.
- PEČNIK, J. 1904, Prazgodovinska najdišča na Kranjskem. – *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 14, 125–143, 185–196.
- PETRU, P. 1975a, Gorenji Logatec. – V / In: *ANSI*, 191.
- PETRU, P. 1975b, Kalce. – V / In: *ANSI*, 191, 192.
- PLACER, L. 1994–1995, O zgradbi Soviča nad Postojno. – *Geologija* 37–38, 552–560.
- PUŠ, I. 1982, *Prazgodovinsko žarno grobišče v Ljubljani (Das vorgeschichtliche Gräbelfeld in Ljubljana)*. – Razprave 1. razreda SAZU 13/2.
- PUŠ, I. 1988–1989, Bronastodobna naselbina pri Žlebiču (Eine bronzezeitliche Siedlung bei Žlebič). – *Arheološki vestnik* 39–40 (1989), 345–366.
- RUARO LOSERI et. al. 1977 = L. Ruaro Loseri, G. Steffè De Piero, S. Vitri, G. Righi 1977, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896-1900*. – Atti dei Civici Musei di Storia ed arte di Trieste. Monografie di Preistoria 1.
- RUTAR, S. 1895, Završniška gosposčina na Krasu. – *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 5, 213–228.
- SAPAČ, I. 2005, Postojna (Adelsberg), grad. – V / In: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji* 3. *Notranjska 1. Med Planino, Postojna in Senožečami*, Grajske stavbe 17, 96–104, Ljubljana.
- SCHEIN, V. 1993, *Poročilo arheološke skupine*. – V / In: I. Žolgar (ur. / ed.), *Ekološko-raziskovalni tabor Cerknško jezero*, 93, 41–45, Ljubljana.
- SCHEIN, V. 2002, *Nekaj utrinkov o nekdanji poselitvi širše okolice Cerknškega jezera (Some details on the ancient colonisation of the wider surroundings of Cerknško polje)*. – V / In: A. Gaberščik (ur. / ed.), *Jezero, ki izginja. Monografija o Cerknškem jezeru*, 289–303, Ljubljana.
- SCHMID, W. 1937, Ulaka. Japodska naselbina nad Starim trgom pri Ložu (Ulaka. Colonie des Japodes audessus de Stari trg près de Lož). Prvo poročilo o raziskovanjih I. 1936. – *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 18, 17–32.
- SIMČIČ, I., F. POKLAR 2008, Josip (Nadoslav) Potepan – Škrljov. – *Ilirske teme* 5.

- SMAJILA, N. 2020, *Bronastodobna najdišča opatijskega Krasa (Pasjak, Šapjane, Loza II)*. – Magistrsko delo / MA thesis, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper (neobjavljeno / unpublished).
- STEINBERG, v. F. A. 2015, *Temeljito poročilo o na Notranjskem ležečem Cerkniskem jezeru* (F. A. v. Steinberg, Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Crain gelegenen Czirknitzer-See, Laybach 1758, prevod: P. Debenjak in A. Maver et al.). – Cerknica.
- ŠVAJNCER, J. J. 2018a, *Zakladi zgodovine*. – Logatec.
- ŠVAJNCER, J. J. 2018b, *Gradišče Velike bukve nad Logatcem. Neznani zakladi zgodovine. Prispevek k poznavanju bronaste in železne dobe na Slovenskem*. – Logatec.
- TECCO HVALA, S. 2014a, Kačaste fibule z območja Slovenije (Serpentine fibulae from Slovenia). – *Arheološki vestnik* 65, 123–186.
- TECCO HVALA, S. 2014b, Lončene situle iz starejše železne dobe na območju Slovenije (Early Iron Age ceramic situlae from Slovenia). – V / In: S. Tecco Hvala (ur. / ed.), *Studia Praehistorica in Honorem Janez Dular*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 30, 323–339. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503651>
- TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula (Die Certosafibel). – *Arheološki vestnik* 27 (1977), 317–536.
- TERŽAN, B. 1978, O halštatski noši na Križni gori (Über das Trachtzubehör auf Križna gora). – *Arheološki vestnik* 29, 55–63.
- TERŽAN, B. 1990, Polmesečaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in *Caput Adriae* (Die Halbmondfibeln. Über die Kulturverbindungen zwischen der Ägäis und dem *Caput Adriae*). – *Arheološki vestnik* 41, 49–88.
- TERŽAN, B. 1992, Beobachtungen zu den ältereisenzeitlichen Bestattungssitten im mittleren und südostalpinen Raum. – V / In: I. R. Metzger, P. Gleirscher (ur. / eds.), *Die Räter / I Reti*, 451–474, Bozen / Bolzano.
- TERŽAN, B. 1996, Sklepna beseda / Conclusion. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1996, 243–258.
- TERŽAN, B. (ur. / ed.) 1996, *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 2 / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia 2*. – Katalogi in monografije 30.
- TERŽAN, B. 1999, An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia / Oris obdobja kulture žarnih grobišč na Slovenskem. – *Arheološki vestnik* 50, 97–143.
- TERŽAN, B. 2016, Škocjan – kraj na stičišču svetov. Povzetek in sklepna beseda / San Canziano – crocevia di culture. Sintesi e considerazioni conclusive / Škocjan – at the meeting point of worlds. Summary and conclusion. – V / In: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk (ur. / eds.), *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem 3 / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli delle eta del bronzo e del ferro in Slovenia 3*, Katalogi in monografije 42, 345–472.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014, Poskus absolutnega datiranja starejše železne dobe na Slovenskem / Attempt at an absolute dating of the Early Iron Age in Slovenia. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 703–725.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR (ur. / eds.) 2014, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute Dating of Bronze-and Iron Ages in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40.
- TRAMPUŽ OREL, N. 1996, Spektrometrične raziskave depojskih najdb pozne bronaste dobe / Spectrometric Research of the Late Bronze Age Hoard Finds. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1996, 165–242.
- TRAMPUŽ OREL, N. 2006, Prvi denar. – V / In: T. Nabergoj (ur. / ed.), *Stopinje v preteklost. Zakladi iz arheoloških zbirk Narodnega muzeja Slovenije*, 96–97, Ljubljana.
- TURK, P. 1994, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu*. – Doktorsko delo / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- TURK, P. 1996, Daticija poznobronastodobnih depojev / The Dating of Late Bronze Age Hoards. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1996, 89–124.
- TURK, P., I. MURGELJ 2008, Ponovno najdeni apulski kraterji iz Stične / Die wiederaufgefundenen apulischen Kratere aus Stična. – V / In: S. Gabrovec, B. Teržan (ur. / eds.), *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe. Razprave / Stična II/2. Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien*, Katalogi in monografije 38 (2010), 159–172.
- TURK, P., M. TURK 2019, Skrivnostno brezno. – V: P. Bitenc, P. Turk, M. Turk (ur. / eds.), *Najstarejše zgodbe s stičišča svetov*, 206–209, Ljubljana.
- UREM, D. 2012, *Limska gradina – keramika s področja nekropole / Limska Gradina – Pottery from the Area of the Necropolis*. – Monografije i Katalogi 21.
- URLEB, M. 1956, Arheološke najdbe z Unca pri Rakeku (La scoperte archeologiche di Unec presso Rakek). – *Arheološki vestnik* 7, 292–296.
- URLEB, M. 1957, Gradišče v Slavini (Il castelliere di Slavina). – *Arheološki vestnik* 8, 150–161.
- URLEB, M. 1960, Tržišče – Cerknica – Nekropola. – *Arheološki pregled* 2 (1961), 76–77.
- URLEB, M. 1958–1959a, Slavina, Gradišče Baba. – *Varstvo spomenikov* 7 (1960), 282.
- URLEB, M. 1958–1959b, Vrh nad Knežakom. – *Varstvo spomenikov* 7 (1960), 282, 284.
- URLEB, M. 1958–1959c, Slavina, Gradišče. – *Varstvo spomenikov* 7 (1960), 286.
- URLEB, M. 1958–1959d, Stara Sušica. – *Varstvo spomenikov* 7 (1960), 290.
- URLEB, M. 1973, Halštatska nekropola na Križni gori pri Ložu (Die hallstattzeitliche Nekropole auf der Križna gora bei Lož). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 507–520.
- URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu / Hallstattzeitliches Gräberfeld Križna gora*. – Katalogi in monografije 11.
- URLEB, M. 1975a, Gradišča v Pivški kotlini. – *Ljudje in kraji ob Pivki* 1, 62–71.
- URLEB, M. 1975b, Cvinger. – V / In: ANSl, 149.
- URLEB, M. 1979, Arheološke najdbe iz Stare Sušice pri Košani (Stara Sušica bei Košana). – *Arheološki vestnik* 30, 151–158.
- URLEB, M. 1980, Nova odkritja na halštatski nekropoli Trnovo pri Ilirski Bistrici. – *Situla* 20/21 (1981), 285–289.
- URLEB, M. 1983a, Šmarata. – *Varstvo spomenikov* 25, 212.
- URLEB, M. 1983b, Čepno. – *Varstvo spomenikov* 25, 213–214.
- URLEB, M. 1984, Po arheoloških sledovih na Bistriškem. – *Bistriški zapisi* 2, 36–43.

- URLEB, M. 1985a, Arheološke najdbe iz Postojne. – *Ljudje in kraji ob Pivki* 2, 133–144.
- URLEB, M. 1986, Dolenja vas. – *Varstvo spomenikov* 28, 247–248.
- URLEB, M. 1990, Grad pri Šmihelu pod Nanosom – rezultati zaščitnih izkopavanj (Grad bei Šmihel unter dem Nanos – Resultate der Schutzgrabungen). – *Arheološki vestnik* 41, 89–103.
- URLEB, M., N. OSMUK 1978, Trnovo, Ilirska Bistrica – nekropola starejše železne dobe. – *Arheološki pregled* 20 (1979), 27–30.
- URLEB, M., N. OSMUK 1980, Trnovo pri Ilirski Bistrici. – V / In: P. Petru (ur. / ed.) *Rešena arheološka dediščina Slovenije (1945–1980)*, 116, Ljubljana.
- URLEB, M., N. OSMUK 1981, Trnovo. – *Varstvo spomenikov* 23, 217–219.
- VELUŠČEK, A. 2009, Koliščarska naselbina Stare gmajne pri Verdu / Stare gmajne pile-dwelling settlement near Verd. – V / In: A. Velušček (ur. / ed.), *Koliščarska naselbina Stare gmajne in njen čas. Ljubljansko barje v 2. polovici 4. tisočletja pr. Kr. / Stare gmajne pile-welling settlement and its era. The Ljubljansko barje in the 2nd half of the 4th millennium BC*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 16, DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545611>
- VIDOJEVIČ, T. 2018, *Dolina reke Reke v prazgodovini. Analiza prostora in materialne kulture*. – Magistrsko delo / MA thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- WINDISCHGRÄTZ, E. 1884, Eisenschwert von St. Michael in Krain. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 14, [112].
- WINDISCHGRÄTZ, E. 1885, Bemerkungen über die Classificirung seiner prähistorischen Funde in Krain. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 15, [92–97].
- WINDISCH-GRAETZ, U. 1938, Prime ricerche Palenologiche nella Grotta di Castel Lueghi presso Postumia. – *Le grotte d'Italia.*, ser. II/3, 83–105.
- ŽIGON, T. 1992, *Grad Haasberg in knezi Windischgraetz*. – Logatec.
- ŽIGON, T. 2009, Gradovi. – V / In: P. Jakopin (ur. / ed.), *Planinska dolina. Ljudje in kraji ob Unici*, 134–144, Planina pri Rakeku.

Neobjavljena poročila / Unpublished reports

- BAVDEK, A. 2007b, *Poročilo o arheoloških sondiranjih v cerkvi sv. Jurija v Šmihelu pod Nanosom*. – Hrani: arhiv Notranjskega muzeja Postojna.
- JOSIPOVIČ, D., A. JURCA, J. RUPNIK 2011, *Poročilo ob spremljavi gradbenih del na Majlontu v Postojni*. – Hrani: arhiv Avgusta d. o. o.
- OLIČ, S. 2006, *Logatec – Zapolje. Poročilo o zaščitnem arheološkem izkopavanju*. – Hrani: arhiv Arheološke raziskave Slobodan Olič s. p.
- OMAHEN, M., J. RUPNIK 2016, *Prvo strokovno poročilo o raziskavah ob gradnji na arheološkem najdišču Sovič (parcela št. 1621/1 in 1621/4, k.o. 2490 Postojna)*. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Nova Gorica; Avgusta d. o. o.
- OMAHEN, M., J. RUPNIK 2017, *Prvo strokovno poročilo o arheološkem testnem izkopu na arheološkem najdišču Sovič (parcela št. 1621/1 in 1621/4, k.o. 2490 Postojna)*. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Nova Gorica; Avgusta d. o. o.
- TURK, M. 2017, *Poročilo o arheološkem sondiranju v Spodmolu v Selški lozi*. – Hrani: arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.
- URLEB, M. 1981, *Gradišče na Štirni*. – Hrani: arhiv Notranjskega muzeja Postojna.
- URLEB, M. 1982, *Arheološka sondiranja v Šmarati*. – Hrani: arhiv Notranjskega muzeja Postojna.
- URLEB, M. 1983c, *Arheološka raziskovanja v Orehku in okolici leta 1983*. – Hrani: arhiv Notranjskega muzeja Postojna.
- URLEB, M. 1985b, *Arheološka raziskovanja Orehka in okolice v letu 1984*. – Hrani: arhiv Notranjskega muzeja Postojna.

The Notranjska Region in the Late Bronze and Early Iron Ages

Translation

RESEARCH HISTORY

When attempting to outline the century-and-a-half-long research history of prehistoric sites, we cannot overlook Postojna Cave (Postojnska jama) and the discovery of its inner parts in 1818, which attracted numerous, primarily natural science researchers from all over Europe, in their desire to unearth fossilised human and animal bones in the cave. Among them was Henrik Freyer, later employed as the first curator of the Provincial Museum of Carniola (Krainisches Landesmuseum – Rudolfinum) in Ljubljana.¹ On the other hand, Križna jama cave (*App. 1: No. 90*) brought to Notranjska members of the Prehistoric Commission at the Vienna Academy of Sciences under the leadership of Ferdinand von Hochstetter.² They excavated in this cave in 1878 and 1879, and found an enviable amount of cave bear bones.

In their discovery of archaeological sites, the first researchers of Notranjska prehistory were led by the landscape's natural conditions. They explored slopes at the margins of plains and near karstic ravines which enable easier passage over the landscape. In comparison with extensive research in the Dolenjska and Štajerska regions, the excavations in Notranjska were relatively small-scale and directed only towards a few archaeological locations. Nearby the pass at Razdrto (*Fig. 1*), the settlement of Grad above Šmihel pod Nanosom (No. 5) was discovered, with necropolises in its surroundings. Following the first mentions of the priest in Postojna, a dean, writer, and historian Peter Hitzinger in the mid-19th century, Josef Szombathy, Moritz Hoernes, Alfons Müllner, and Walter Schmid³ excavated here in the second half of the 19th and in the beginning of the 20th century. Prince Ernst Ferdinand von Windischgrätz, a connoisseur and collector of antiquities, also played an important role in the research at this site. With the zeal of a true collector, he acquired finds that local "diggers" found at the settlement and in the graves. He

also commissioned and financed the excavations.⁴ The reason for the intensive excavations at the settlement under Nanos mountain were certainly the good description and clear plan of the settlement, which were made by Hochstetter and the curator of the Provincial Museum of Carniola in Ljubljana, Karel Dežman (Carl Deschmann), upon their inspection of the site in 1878. In addition to Šmihel, they also described and evaluated Tržišče above Dolenja vas near Cerknica (No. 72), the settlement on the edge of Lake Cerknica.⁵ Only a year earlier, upon the accidentally discovered burials, Dežman excavated another 60 cremation Hallstatt graves on the slope of Tržišče.⁶ According to the writing of the geographer Franc Anton von Steinberg from the mid-18th century, locals frequently found artefacts on the hillfort, especially coins.⁷

⁴ Several members of the von Windischgrätz family, who were the owners of castles and estates in the Notranjska region from 1846 to 1944 (Planina, Šteberk, Logatec, and Jama), were great enthusiasts of antiquities; they also bought and acquired archaeological artefacts. The most enthusiastic among them were Prince Ernst Ferdinand von Windischgrätz (1827–1918) (Windischgrätz 1884; 1885; Horvat 2002) and his niece, the Duchess of Mecklenburg, born Princess Marie von Windischgrätz (1856–1929), who was mostly "archaeologically active" in the Dolenjska region (Dular 2003, 71–84). According to a local forester from Planina, she reportedly also excavated in the Windischgrätz's forests in Notranjska. Nothing more is known about her excavations. Her nephew, Prince Hugo Vinzenz von Windischgrätz (1887–1959), also a collector of antiquities, performed excavations himself (Windisch-Graetz 1938) in the first half of the 20th century in the cave Jama pod Jamskim gradom (No. 7; Konjski hlev). Under his financial and organisational patronage, the excavations in this cave (*Fig. 2*) continued even during World War II. The archaeological excavations in Predjama were under the strict control of the Supervision in Trieste and the researcher at the Istituto Speleologico Italiano, Franco Anelli, and occasionally also the archaeologist Raffaello Battaglia (Bavdek 2015, 15; ead. 2017a, 35–36). Until an arson attack in 1944, the summer and hunting residence of the Windischgrätzs in the mansion Haasberg near Planina was piled with antiquities, the most exclusive of which adorned the mansion's entrance hall (Žigon 1992, 28; ead. 2009, 140).

⁵ Deschmann, Hochstetter 1879.

⁶ Deschmann 1878.

⁷ Steinberg 2015, 10–11.

¹ Brodar 1951, 248–249; Cimerman 1966, 10–15.

² Hochstetter 1881; Bavdek et al. 2009, 19.

³ Hitzinger 1854; Hoernes 1887; 1888; Müllner 1892; 1893; Schmid 1937, 17–32.

In 1880, a thorough topographic survey of the Upper Pivka (Zgornja Pivka) and the Reka Valleys was published by Alfons Müllner, the then conservator of the Viennese Central Commission.⁸ He supplemented the descriptions of some of the potential settlements with their sketches, among them of a large settlement at Trnovo near Ilirska Bistrica (No. 41). A few years later, the Trnovo hillfort was excavated by Ludwig Karl Moser, otherwise an important researcher of cave sites in the Triestine Karst. In Notranjska, he only trenched a few caves that he found archaeologically interesting (the caves Luknja v skali near Razdrto, Žegnana jama near Orehek, and Brlovka (No. 18)).⁹ In a book about hillforts, published at the turn of the century and discussing primarily settlements in Kras, Carlo Marchesetti also mentioned and mapped some hillforts in the Pivka Basin (Pivška kotlina) and Reka Valley on the way towards Kvarner Bay.¹⁰

In this initial period, the research of prehistoric settlements was often in the hands of individuals. In 1876 and 1877, prehistoric finds were unearthed at Stari grad (Metulje) (No. 89) at Bloke, which were dug out by the local priest Kunz. For Jernej Pečnik, Notranjska did not hold much potential in the sense of finding something grand. His attention was drawn only by a few locations on the ridges along the river Pivka and in the Loška dolina area.¹¹ More significant are his topographic overview of a part of Notranjska and short descriptions of “prehistoric dwellings” published in the journal *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*. There it is also possible to read about the findings of extensive topographic surveys of the historian Simon Rutar, who mentions ancient settlements in Notranjska.¹² The pursuit of archaeological remains by an amateur historian and collector Josip Potepan in the wider area of Ilirska Bistrica contributed that the valley was not archaeologically completely unknown.¹³

Between the two World Wars, when Notranjska was divided between Italy and Yugoslavia with the border running along the Javorniki ridges, there was not much research done of the prehistoric sites on either side. On the Italian side, they were still

focused primarily on the search for prehistoric human in karst caves (Postojnska jama cave system, Betalov spodmol cave (No. 9), etc.). Excavation of a cemetery at Trnovo near Ilirska Bistrica is a rare exception. In 1926, Raffaello Battaglia, a professor of anthropology at the University in Padova, unearthed there more than 200 graves from the Early and Late Iron Age. The same year, he also investigated hillfort perimeters in the surroundings of Knežak.¹⁴ The most extensive and significant were excavations between 1941 and 1943 in the cave Jama pod Jamskim gradom (Konjski hlev) (No. 7; Fig. 2), revealing a rich culture of the Eneolithic and Bronze Age, and also Late Hallstatt, the representative of which is a Certosa fibula of Type X (according to Biba Teržan).¹⁵ On the other side of the Javorniki hills, Rajko Ložar investigated at Gradišče on Slivnica above Cerknica in 1935 (No. 80).¹⁶ In the following years, Walter Schmid led excavations of the settlement on Ulaka in the Loška dolina area (No. 92), the beginnings of which date back to the Early Iron Age.¹⁷

Many prehistoric finds unearthed in Notranjska from the end of the 19th and in the first half of the 20th century ended up in different institutions and several private collections. The majority of the finds are kept by the Natural History Museum in Vienna (Naturhistorisches Museum in Wien) and the National Museum of Slovenia (Narodni muzej Slovenije, hereon NMS) in Ljubljana. Archaeological material from the cave Jama pod Jamskim gradom is kept by the Notranjska Museum (Notranjski muzej, hereon NMP) in Postojna. Many artefacts acquired by individual antiquity collectors are today lost for archaeological study.

After World War II, the establishment of the Notranjska Museum in Postojna and the employment of the archaeologist Mehtilda Urleb fostered the continued research of prehistoric sites in Notranjska. Thorough topographic surveys were conducted in the 1950s and 1960s, followed by trenching of potential archaeological locations, primarily in the Pivka Basin, around Knežak and Slavina, and rescue excavations near Lake Cerknica

⁸ Müllner 1880; Dular 2003, 25–26, 30.

⁹ Moser 1899, 26; Flego, Župančič 2012.

¹⁰ Marchesetti 1903, 91, 109, 149, 155.

¹¹ Guštin 1979, 11, 34–35, Pls. 14–16; Dular 2003, 13–84; Laharnar 2012, 11; Gaspari 2020, 148.

¹² Pečnik 1904, 141, 185–196; Rutar 1895.

¹³ Simčič, Poklar 2008; Guštin 2011, 34–35.

¹⁴ Battaglia 1927, 93–115.

¹⁵ Korošec 1956; see also *Fn. 4.* – Teržan 1976, 331–336, 464–368; Bavdek et al. 2010, 106, Fig. 76.

¹⁶ Guštin 1979, 14, 37, Pl. 36.

¹⁷ Schmid 1937, 17–32; Gaspari 2000; id. 2020, 141–171; see also Laharnar, Murgelj in this volume.

which yielded good results.¹⁸ However, the most data about prehistory in Notranjska was acquired with the discovery of the extensive Hallstatt cemetery on the slopes of Križna gora (No. 91). Years of research of the cemetery continued with the equally long excavations of the settlement at the top of the hill, around the church of St Anne (Fig. 3). The results were introduced to the archaeological profession through the comprehensive treatises on the cemetery and the settlement,¹⁹ while findings of the topographic surveys were included in the publication entitled *Arheološka najdišča Slovenije* in the form of short reports.²⁰ In the 1980s, trenching at the prehistoric sites of Gradišče on Štirna, Krivec, Jančarija, and Šmarata – Ušenične (Nos. 33, 17, 19b, 95)²¹ were carried out in the framework of the projects of the then Karst Museum Collection (Kraška muzejska zbirka). It was housed at the Karst Research Institute (ZRC SAZU, Inštitut za raziskovanje krasa) in Postojna (into which the Notranjska Museum was incorporated). The main part of Mehtilda Urleb's field work was dedicated to saving the archaeological heritage from destruction. New valuable data was thus acquired about settlements at Grad above Šmihel pod Nanosom, at Cvinger (No. 73) and at Tržišče above Dolenja vas near Cerknica as well as in the area of the Razdrto pass.²² Certainly one of the greatest and most successful rescue excavation projects was performed in 1978, when Urleb, together with conservator Nada Osmuk from the Regional Office of the Cultural Heritage Service of Slovenia (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, hereon ZVKDS) in Nova Gorica, excavated 133 cremation graves from the Early Iron Age at Trnovo near Ilirska Bistrica.²³

Simultaneously, an intensive search for traces from the Palaeolithic in karst caves took place primarily in the Pivka Basin. Researchers of the Palaeolithic, Srečko and Mitja Brodar and Franc Osole, frequently stumbled upon Holocene sediments while trenching cave sediments in the upper layers; they mostly belonged to the Bronze,

rarely to the Iron Age.²⁴ The research result and analysis of Holocene cave sediments done by the speleoarchaeologist Franc Leben²⁵ not only in Notranjska but also in other parts of the Slovenian karst contributed to illuminating the function of caves as temporary dwellings or as special natural places for hidden treasures and offerings.²⁶

Research-wise rich years were upgraded by the work of Mitja Guštin, who systematically published archaeological material kept by the museums in Vienna and Ljubljana. Based on this material and publication of cemeteries from Brežec near Škocjan and Križna gora, Guštin named and set the chronology with six phases for the Iron Age Notranjska Group (Notranjska-Kras Group), which encompasses the entire 1st millennium BC. In it, he included the entire area of Notranjska and Kras.²⁷ Notranjska as a special Hallstatt cultural group was first identified by Professor Stane Gabrovec at the beginning of the 1960s, based on common characteristics of the sites in this region. In the 1980s, he partly upgraded the chronological scheme of the Notranjska Group, considering the results of new excavation of graves at Trnovo near Ilirska Bistrica.²⁸ Prehistoric sites in Notranjska, including cemeteries and grave goods from Križna gora, Šmihel, and Trnovo, were in the focus of studies of Professor Biba Teržan about the social structure of the Iron Age communities in this region.²⁹

After 1990, the trend of absence of systematic archaeological field research, which started in the 1980s, continued. New findings about prehistory in the Notranjska region were yielded only by smaller rescue interventions of the archaeologists from the NMP, first Valentin Schein and later Alma Bavdek, at previously known sites in Rakov Škocjan (No. 67), Sovič (No. 13), Farjevka on the karstic plateau Babno polje (No. 100), and rarely at new locations such as Gorenje Jezero (No. 76) and also with stray finds in the St George church near

¹⁸ Urleb 1956; 1957; 1958–1959a–d; 1960; 1975a; 1979.

¹⁹ Urleb 1973; 1974.

²⁰ ANSI 1975 (several authors: *Postojna*, 148–161 and *Logatec*, 191, 192; see e.g. Leben 1975; Petru 1975; Urleb 1975); Bavdek 2007a.

²¹ Urleb 1983a,b and Reports: Urleb 1981; 1982; 1083c; 1985b.

²² Urleb 1986; 1990; Schein 2002, 290–292, 298; Horvat, Bavdek 2009.

²³ Urleb, Osmuk 1979; 1980; 1981; Urleb 1980.

²⁴ Osole 1962–1963; id. 1991, 13, 23; Bavdek 2017b.

²⁵ A few caves with Holocene sediments in Notranjska, researched by Franc Leben: Marketov spodmol (No. 52), Tomšičeva jama (No. 85), Turščeva skednenca (No. 87), Ovčarski spodmol (No. 21), Jama v Lozi (No. 20), Žegnana jama, Brlovka (No. 18), Županov spodmol (No. 19a) (Leben 1956; 1957; 1971; 1975a–h; Bavdek 2009).

²⁶ Leben 1971; id. 1978, 13–35; Gabrovec 1983, 80–87; Frelj 1992; Turk 1994; Čerče, Turk 1996, 10–11; Teržan 2016; Turk P., M. Turk 2019.

²⁷ Guštin 1973; 1979.

²⁸ Gabrovec 1964–1965; id. 1987, 151–177; id. 1999.

²⁹ E.g. Teržan 1978; 1990; ead. 1992, 464–469, Figs. 9–12.

Šmihel pod Nanosom.³⁰ With rescue interventions conducted by the archaeologist Patricija Bratina (ZVKDS Nova Gorica) data about the settlement at Šilentabor (Tabor above Zagorje) (No. 30) in the Pivka Basin and at the settlement of Podgraje (No. 45) at the edge of the Reka Valley were acquired. Due to the rich Iron Age culture discovered there, the results of the latter exceeded all expectations.³¹

In the 1990s, the sites in Notranjska became the popular destination for many unauthorised seekers of archaeological artefacts. Illegal digging up of objects with the help of metal detectors badly damaged many archaeological sites and has forever blurred traces of precise locations and the contexts of artefacts thus found.³² In that time, several overviews of settlement in the valleys of the rivers Pivka and Reka and the area Košana Valley (Košanska dolina) were given, and material from previous excavations on the sites nearby Razdrto re-evaluated. In her treatises, Jana Horvat from the Institute of Archaeology (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo) addresses the prehistoric settlement of Notranjska.³³ In the first publication of the sites near the pass at Razdrto, the NMP also participated.³⁴ The Iron Age fibulae from Notranjska were included in the typological studies within the frame of the Slovenian and wider European area.³⁵ Recent new findings about settlement, culture and chronology of the Iron Age in Notranjska have been brought by the work of Biba Teržan.³⁶ Through the analytical overview of settlement from the Early Bronze Age onwards, she attempts to determine and date the transition from the Late Bronze to the Early Iron Age in Notranjska and Kras. Radiocarbon dates of bone remains from select graves at Križna gora and Trnovo near Ilirska Bistrica indicate slightly different time period as regards the chronological determination obtained with the

archaeological method. The earliest graves from Trnovo and Križna gora were assigned to the first, earliest Iron horizon.

The most recent research in the discussed area is carried out in accordance with modern archaeological methodology, principles, and standards. Using new technologies in the last decade in Notranjska, new prehistoric sites have been perceived in the areas of Loška dolina (No. 96), Velike Bloke (No. 88), Cerknica (Nos. 70, 71), Begunje pri Cerknici (No. 77), Podskrajnik near Zelše (No. 68), and in part also in the Logatec plain (Nos. 61, 62).³⁷

With the exception of topographic surveys in the Logatec plain (Logaško polje) and Rovte carried out by Urleb in the 1970s, the research of prehistoric locations in this area has been neglected in this respect until only recently. The knowledge about the settlement of Logatec plain in the Bronze and Early Iron Ages originates primarily from the field surveys of archaeologist Marko Frelj at the settlement of Velike bukve (No. 59) and other smaller prehistoric locations.³⁸ Later investigations of the doline in Zapolje near Logatec (No. 62) revealed the material culture of the Bronze Age.³⁹ Locals, who regularly follow earth interventions in the Logatec plain, also contribute numerous data about prehistoric settlement.⁴⁰ From this area, a plethora of archaeological finds that were obtained illegally by unauthorised seekers of antiquities are in the possession of the private War Museum (Vojni muzej) in Logatec.⁴¹

Today, the NMS is credited for some of the major research in Notranjska, which brings new insight into settlement in the Bronze and Early Iron Ages. Very promising in this respect is the project led by Boštjan Laharnar (NMS) with the ambitious title

³⁰ Schein 1993; 2002; Bavdek 2006a, 153–154; ead. Report 2006b, 7; ead. 2007.

³¹ Bratina 2001; 2005.

³² A fair amount of metal detecting finds from Notranjska was acquired by the NMS for its collections and thus saved them from their fate on the open market. They were thoroughly studied by Boštjan Laharnar in his PhD thesis entitled *Notranjska Between Prehistory and Antiquity* (Laharnar 2012).

³³ Horvat 1995; 2005.

³⁴ Horvat, Bavdek 2009.

³⁵ Ogrin 1998; Jerin 2001, 44–47, 74–75, t. 11–12; Pabst 2012; Tecco Hvala 2014a.

³⁶ Teržan 1999; Borgna et al. 2018a, 75–95; Borgna et al. 2018b, 97–118; Bavdek, Urleb 2014a–b; Teržan, Črešnar 2014.

³⁷ Archaeological investigations are performed according to the regulations, standards and principles of sites and monuments protections and under supervision of competent conservator from the Regional Office of the ZVKDS.

³⁸ Frelj 1988. Artefacts from his field surveys are kept at the NMP.

³⁹ Olić 2006 (Report).

⁴⁰ In the long years of their activities, archaeologists from the NMP established a wide network of confidants or informers, two of the most trustworthy are Andrej Mihevc, a researcher at the Karst Research Institute (ZRC SAZU, Inštitut za raziskovanje krasa) and Jan Mihevc. For several years now, both have been following the changes in the landscape and primarily the land interventions in the wider Logatec area. I would like to thank them both sincerely for the artefacts presented to the Museum, a plethora of data, and their generous help.

⁴¹ Švajncar 2018a–b.

Artefacts and landscapes. Structured Iron Age communities in the Notranjska region, which includes archaeological interpretation of data of a remote sensing technique using airborne laser-scanning systems in combination with field survey (geophysics, trial trenching).⁴² Similarly encouraging is the research of the team under the leadership of Matija Turk from the ZRC SAZU, Institute of Archaeology, who investigate cave sediments in the cave Spodmol v Selški lozi in the Pivka Basin (No. 19c) focusing on evidence of the Palaeolithic in them, but simultaneously also finding Bronze Age pottery shards in the upper layers.⁴³

Despite the relatively scarce and small-scale investigations, the map of the Notranjska sites from the Bronze and Early Iron Ages is quite full (cf. *App. 1*), especially if also considering prehistoric sites that cannot yet be narrowly dated.⁴⁴ As the results of these investigations have not yet been comprehensively published, we can discuss this time period in Notranjska with caution and without main conclusions. To offer some new evidence about the beginning of great changes in the Late Bronze Age in the Notranjska region and about the complex situation at the end of the Early Iron Age, we present, albeit incompletely, three select archaeological sites: Sovič above Postojna, Cvinger above Lake Cerknica, and Trnovo at the edge of the Reka Valley. The first two sites are settlements that provide an insight into early settlement processes in the area, while the cemetery at Trnovo indicates the probable end of the Notranjska Early Iron Age community.

SOVIČ ABOVE POSTOJNA

On the karstic and hilly north-eastern edge of the Lower Pivka Basin (Spodnja Pivška kotlina), 677-m-high Sovič above Postojna (*App. 1*: No. 13) is the last in a series of hilltops, which, together with Pečna reber on the other side of the valley, form a gradual passage through Postojnska vrata [Postojna Gate]. The limestone hill rising above the flysch bottom of the basin is, in its tectonic

composition, a “miniature pendant of Nanos”.⁴⁵ The ridge of Sovič is divided into three peaks and the middle one – the tallest – offers a perfect view over the entire Lower Pivka Basin, all the way to its western edge and the pass between the Nanos mountain and the hill Goli vrh (*Fig. 4*). At the foothill of Sovič, there are numerous small springs at the contact of limestone and flysch; the water flows in from the limestone and runs over the surface over flysch.

In the early 20th century, Jernej Pečnik in his topographic notes wrote about the prehistoric settlement at Sovič, and named it Stari grad above Postojna.⁴⁶ In the 1980s, Urleb described the settlement as a severely damaged hillfort with a poorly preserved rampart on the eastern side.⁴⁷ However, pottery is rarely found at a hillfort. The archaeological remains at Sovič and its protection are also recorded in the guidelines of the competent ZVKDS.⁴⁸ The first in a series of major constructions that deeply carved into the earth layers and changed the configuration of the Sovič hill probably date back to the first half of the 12th century, when a castle was built on its highest peak and a manor house on the eastern slope. Until the 1990s, Sovič held the status of a military area completely or partly inaccessible to the public.⁴⁹

Therefore, it was impossible to conduct any archaeological excavations at Sovič until the end of the 20th century, when the military status was removed. After that, the Municipality of Postojna intended to turn the area into a suburban park. Consequently, it became a destination for crowds of visitors. During that time the hill saw the de-

⁴⁵ Placer 1994–1995.

⁴⁶ Pečnik 1904, 185.

⁴⁷ Urleb 1975a, 66; ead. 1985a, 135.

⁴⁸ Nada Osmuk, *Sovič*, 1979 (archives of the ZVKDS, OE Nova Goica).

⁴⁹ (Sapač 2005, 96–104). At the end of the 19th and in the entire 20th century, we can follow intensive building interventions in the entire area of the hill. In the time of Austria-Hungary, according to plans from 1910, the first water reservoir was built on the southern slope. In the 1930s, the Italians built two water reservoirs here, while two reservoirs were built in 1973. Its construction strongly reshaped the pass between the highest peak and the south-eastern part of the hill. Due to its strategic position within the Postojnska vrata [Postojna Gate], Sovič has been of key importance for different armies since the 19th century (Austro-Hungarian, Italian, German, Yugoslav). A system of military ditches was constructed and a bunker was created in the ruins of the palatium of the medieval castle (Bavdek et al. 2016).

⁴² Laharnar, Lozić, Miškec 2020.

⁴³ Turk 2017 (Report).

⁴⁴ Preliminary research and excavations between 2008 and 2020 are only partly included in the discussion since the contractors of archaeological investigations do not submit finds to the competent museum (in this case the NMP) in the statutory timeframe, thus rendering them unknown to us.

velopment of stronger erosion processes which, in places, unearthed the topsoil and numerous pottery shards under it. In 2000, the NMP performed field surveys on the south-western slope of the hill.⁵⁰ The research area was divided into sectors that included the spots, where previously archaeological finds had been registered (Fig. 5), mostly from prehistoric times. Considering the dispersion of finds along the slope, it could be concluded that they slid from the higher up terraces, on which settlement layers could still be preserved. In the following years, the museum team continued to inspect the damaged areas on the eastern, steeper slope of the hill, in Sector 4. The greater amount of pottery finds, which were sliding down the slope to the foothill, is probably the consequence of the digging of an army ditch at the perimeter of the hill. The last archaeological inspections in 2007 found open areas regrown with grass.

The majority of finds consists of prehistoric pottery shards of pots and bowls that are not narrowly datable (Pl. 1: 4,10,11,13–18). The walls of vessels with pseudo-corded decoration in a triangle motif (Pl. 1: 6,9) are among the more interesting. A similar decoration is frequent on vessels from the Late Bronze Age in the wider area of Notranjska and Kras as well as Istria and Friuli, where appears in contexts dated to the 10th and 9th centuries BC.⁵¹ The bowl with a handle decorated in a combination of impressed dots and incisions is less chronologically sensitive (Pl. 1: 7); however, in the previously mentioned areas, vessels decorated in this manner are frequently found together with vessels with the pseudo-corded decoration.⁵² At the Narde necropolis near Frattesina in the Po Valley, they even belong to the same time.⁵³ Standing out is a fragment of a horizontal handle made of orange-red fired clay and smoothed surface (Pl. 1: 27). It represents a high-quality pottery piece that could belong to a low bowl from the Late Bronze Age, such as is known from the cemetery at Sv. Barbara pri Jelarjih/S. Barbara presso Elleri and from the

settlement of Pozzuolo del Friuli.⁵⁴ In form, it is reminiscent of handles of the *kothon* Type vessels, which were used as urns in Istria in the 9th and 8th centuries BC.⁵⁵ Their comparison could possibly also be sought in handles of Apulian kraters.⁵⁶ A vessel of which only a handle survived probably came to Sovič through the exchange of goods. Scarce metal objects include a small fragment with the casting seam preserved, which is probably part of an ingot or possibly an axe (Pl. 1: 21). It is too poorly preserved to be precisely dated. Only a kilometre from Sovič to the north-west, a hoard of ingots (Veliki otok I) (No. 10) was buried and near it another hoard with two axes (Veliki otok II) (No. 11) that are dated between Ha B1 and Ha B2 phases (Horizon III of hoards according to Peter Turk).⁵⁷ The bronze fragment from Sovič can also be attributed to this time span, which is supported by the result of its chemical composition analysis with an X-ray fluorescence spectrometer (XRF). It was performed on the surface of the fragment⁵⁸ and showed high values of copper and lead (binary alloy of copper and lead), similar to those of artefacts on the passage from Ha A2 to Ha B phase.⁵⁹ Since objects (ingots made of binary alloy copper/lead) as a pre-monetary means of payment were also in use in later periods, in the 6th and 5th centuries BC, and despite the fact that this object does not correspond in form to ingots of this type, its later dating cannot be ruled out.⁶⁰

In 2011, archaeological investigations were carried out upon the construction and modernisation of

⁵⁴ Montagnari Kokelj 1996, Pl. 4: 9; Càssola Guida, Mizzan 1996, Pl. 10: 27.

⁵⁵ Mihovilić 2001, 62–64, Pls. 107: 7,9,13; 108: 1; ead. 2007; ead. 2013, 238, Fig. 161.

⁵⁶ Turk, Murgelj 2008, 164–165, Fig. 8a–b.

⁵⁷ Turk 1996, 113–115.

⁵⁸ The XRF analysis was made in 2002 in the NMS. The measurement was done on three surfaces of the object, i.e. the bottom, top, and side surface with the casting seam. The average of the three measurements showed high copper and lead content (Cu 37.32%; Pb 48.8%). Tin is also slightly elevated (Sn 11.51%). From the remaining detected elements, the following are present: silver, zinc, and antimony only in traces (Ag 0.52%; Zn 0.89%; Sb 0.96%).

⁵⁹ Trampuž Orel 1996, 209–211; Teržan 1996, 250–252.

⁶⁰ At the north Italian sites, ingots from the binary alloy of copper and lead, called *ramo secco*, are dated in the 6th and 5th centuries BC. The few ingots discovered primarily in western Slovenia could be younger (Trampuž Orel 2006, 97; Mlinar 2014). The informative chemical analysis of the surface of the object from Sovič should be supplemented with the analysis of the metal under the surface, since it could confirm or refute our conclusions.

⁵⁰ Bavdek 2006b.

⁵¹ Mihovilić 1972, 48–51; Guštin 1979, Pls. 7: 8; 36; Càssola Guida, Mizzan 1996, 182, 183, Pls. 11: 61; 40: 224–225; Montagnari Kokelj 1996, 22–23, Pl. 1: 8; Bavdek 2018, 166–168, Fig. 2: 1–4.

⁵² Cvinger above Dolenja vas near Cerknica – unpublished, kept in NMP. – Mihovilić 1972, Pls. 3: 11; 20; Lonza 1981, Pls. 38: 3–5,10; Càssola Guida, Mizzan 1996, Pls. 10: 54,55; 27: 153,154; 47: 629; Urem 2012, Pl. 14A.

⁵³ Colonna, Salzani, Tomaello 2010, 212–213, Pl. 14.

infrastructure in the Majlont quarter, the earliest urban core of Postojna stretching immediately by the southern and south-eastern foothills of Sovič (Fig. 4). On a narrow terrace of the Kot street a trial trench revealed cultural layers and several pits of various size from different periods (Fig. 6).⁶¹ Smaller pits with stone wedges were defined as postholes (Fig. 7). Larger pits contained prehistoric pottery shards in addition to charcoal. One of the pits was lined with limestone stones.⁶² Fragments of prehistoric vessels were fairly thickly dispersed along the entire excavation area. In the south-eastern part, in addition to prehistoric finds, Roman, medieval, and modern era finds were discovered. Samples for radiocarbon analyses were taken from two pits with a larger amount of charcoal (Fig. 8).⁶³ The result of the analyses was surprising since the sample from a presumably prehistoric pit (SU 18), which did not contain any artefacts, showed an approximate date in the 13th–12th century BC (Fig. 9).⁶⁴ However, in the area researched, there were no artefacts which would support such a date. In addition to a few pieces of bowls from the Early Iron Age, only a fragment of a pot with horizontal and vertical grooves can approximately be set into the earlier time of the Urnfield culture (Fig. 10). Vessels decorated in this manner are found at several sites in Notranjska.⁶⁵ At the settlement Žlebič in the region of Dolenjska, a grooved pot was found together with objects dated to the earlier part of the Urnfield culture.⁶⁶ A similar decoration bears also the pot from the above-mentioned cemetery near Jelarji/ Elleri.⁶⁷ At the site of Ajdovščina above Zaboršt pri Dolu in the Posavje hills, a similar decoration is found on a large pot and on a similar vessel in Ljubljana, in Grave 323 at the Gosposka street (Ljubljana – Dvorišče SAZU). Both are dated to the second half of the 9th or the beginning of the 8th century BC, therefore to the time of the earliest Notranjska I phase or slightly later phase IIa

(according to Guštin's chronology).⁶⁸ An object which would correspond with the radiocarbon date was discovered about 60 m west of this prehistoric structure, namely during the supervision of earth interventions at the Jurčičeva street in the Majlont quarter. A massive horizontal handle with two holes, also called the *bifora* type (Fig. 11), which probably belonged to a large dish or pot, has good comparisons in Istria.⁶⁹ Its closest comparisons are found among pottery from the site Kaštelir pri Jelarjih/Castelliere degli Elleri, from the Middle and Late Bronze Age, which would correspond to the radiocarbon date of charcoal from the prehistoric structure in Majlont.

The presented research at the Sovič hill and its foot indicates the beginnings of settlement prior to 1000 BC. The radiocarbon analysis and mentioned artefacts indicate a possibly earlier settlement, no later than the transition from the Bd D to Ha A phase.

The most recent research, done in 2016 and 2017, encompassed the larger area of the eastern part of Sovič, on the pass between the highest peak and the peak with the so-called Slovenska štanga (cf. Fig. 5: 6). Despite the strongly degraded area, the results were surprisingly good⁷⁰ and also yielded new evidence about settlement of the Sovič area in the Late Iron Age, while the early Roman artefacts witness the first contacts of autochthonous people with Roman merchants in the Pivka Basin.⁷¹

The settlement at Sovič with its exceptional strategic position (Fig. 4) had an important role of controlling the traffic into the pre-Alpine area at least from the time of the Urnfield culture onwards.

⁶¹ Josipovič, Jurca, Rupnik 2011.

⁶² The size of the smaller pits was from 43 × 38 cm to 66 × 46 cm, depth up to 33 cm. Larger pits measured from 136 × 120 cm to 83 × 52 cm and their greatest depth was 73 cm (Report: Josipovič, Jurca, Rupnik 2011).

⁶³ Ib.

⁶⁴ The radiocarbon analysis of the two charcoal from pits SU 9 and SU 18 were performed in 2012 by the Poznań Radiocarbon Laboratory (Poland).

⁶⁵ Guštin 1979, Pls. 12: 8; 14: 5–7.

⁶⁶ Puš 1988–1989, 350–353, Pl. 8: 1.

⁶⁷ Montagnari Kokelj 1996, Pl. 4: 2.

⁶⁸ Pavlin, Dular 2007, 70, Pl. 4: 8; Puš 1982, Pls. 29–30; Guštin 1973, 485.

⁶⁹ The overview of functionality, distribution, and dating of handles with two holes is found in the article by Anja Hellmuth Kramberger about pottery finds from Monkodonja (Hellmuth Kramberger 2017, 249–254).

⁷⁰ Omahen 2017, 38; Omahen 2018, 48 and Reports: Omahen, Rupnik 2016; 2017. See also here Omahen, Fig. 2.

⁷¹ The Certosa fibula of Type X found there is characteristic for the 4th century BC (Teržan 1976, 331–336, 364–368). Several bronze fibulae (Idrija Ia1, Almgren 18a2, Jezerine types) are indicators of the 1st century or the time span between 70 and 15 BC (Božič 2008). The first two among them are currently also the only ones of this type in Notranjska. Amphorae rims belong to the Lamboglia 2 Type, which represents production from the end of the 2nd to the third quarter of the 1st century BC and indicates trade contacts with the Romans (Horvat, Bavdek 2009).

CVINGER ABOVE DOLENJA VAS NEAR CERKNICA

The north-western edge of the Cerknica plain (Cerkniško polje) is closed by an approximately 50 m higher plain with smaller domed peaks reaching from the fringes of the Javorniki hills northwards to Skrajnik. This area is karstic and stony with numerous dolines, caves and shafts, and with a scarce cover of soil. At the eastern edge of the plain, where the steep, occasionally precipitous slopes descend towards the plain or lake, a 606-metre-high hill is located. Its narrower part, where ramparts or defensive walls are visible, got the name Cvinger (*App. 1: No. 73*). In the immediate vicinity of Cvinger, the surface is covered by a thin layer of soil; it is only gathered at the bottom of a few dolines. In its wider surroundings, the floodplain of the Cerknica plain and Cerkniščica brook provide a relatively thick cover of fertile soil.⁷²

The prehistoric settlement at Cvinger had an unexposed position above the lake (*Fig. 12*). On the eastern side, it was protected by precipitous rocks descending to the lake, while on the other sides, the remains of a rampart of the settlement can still be perceived today. It seems that dolines surrounding Cvinger were also included in the defensive system. In 1954, during reparations of the forest road leading by the eastern slope of Cvinger, construction works cut into the rampart of the settlement, which was not known as archaeological site until then. At the damaged part Mehtilda Urleb trenched in 1955,⁷³ and also in one of the dolines in the interior of the settlement (*Fig. 13*). The excavations revealed that the settlement did not have a rampart in the early phase. It was built in several later phases. In the doline, no less than 1.5 m under the surface, pottery fragments were discovered.⁷⁴ After that, archaeological investigations at Cvinger were ceased for thirty years. Rescue excavations in 1985 were also initiated due to the

reconstruction of a forest road that runs along the shores of the lake from Dolenja vas past the prehistoric settlement Tržišče and also past Cvinger.⁷⁵ Research of open surfaces of the widened road was done at two spots where the rampart was damaged more severely (*Fig. 13*). Structures of the rampart were discovered in both locations (Trench 1 and Trench 2). It was a defence wall with the external and internal face made of larger limestone stones with the intermediate space filled with smaller stones mixed with soil. Especially in Trench 1, numerous pottery shards were found. In Trench 2, fragments of pottery were also discovered in the layer of loam, defined as the former base under the defence wall (*Fig. 14*).⁷⁶

There was a scarce number of metal finds (*Pl. 3: 1–4*). In addition to two fragments of bronze, a fragment of a bronze sickle and a bronze pin with a tiny conical head under which are two coils – a smaller and a bigger one – and a stretch of parallel horizontal incisions (*Pl. 3: 1*). The pin is delicate and precisely elaborated. Appropriate comparisons are impossible to find even among similar artefacts. Tiny heads have pins from the cemetery in Ostrožnik near Mokronog, dated back to the 9th century BC.⁷⁷

Among a plethora of pottery items, fragments of larger pots stand out, which bear a combined pseudo-corded decoration with shallow incisions and impressed dots in the motif of horizontal, oblique, and triangular lines on the transition from the neck to the belly (*Pl. 2: 17, 18, 21*). In motif and shape, the vessels are comparable to pots from the sites in Friuli. In the settlement of Pozzuolo del Friuli, similar pots were found in the contexts dated to the 10th and 9th centuries. Pots from the site of Narde near Frattesina in the Po Valley are also comparable.⁷⁸ Geographically the closest analogy represents a large vessel from the settlement of the Sv. Mihael hill near Štorje,⁷⁹

⁷² Kranjc 2002a.

⁷³ Urleb did her field research at Cvinger only two months after her employment at the museum, with modest technical and operational support. Nevertheless, she managed to make a topographic plan of the hillfort with trenches located (field documentation and finds are kept by the NMP). In 1962, Cvinger as a prehistoric settlement was presented within a smaller temporary exhibition held in Cerknica.

⁷⁴ Based on the pottery finds (NMP, Inv. No. A/III 68–164) Urleb (1975b) dated the prehistoric hillfort at Cvinger to the period Ha C.

⁷⁵ Field documentation and finds of Cvinger and Tržišče are kept by the NMP (Urleb 1986; Schein 2002, 298).

⁷⁶ Archives of the archaeological site of Cvinger, Field diary 1985.

⁷⁷ Gabrovec 1973, 342–343, 366, Pl. 4: 9–13.

⁷⁸ Càssola Guida, Mizzan 1996, 182–183, Pl. 4: 1: 226–227; Montagnari Kokelj 1996, 22–23, Pl. 4: 1; Colonna, Salzani, Tomaello 2010, 245–246, Pl. 33: B1; Bavdek 2018, 166–167, Fig. 2: 1–4.

⁷⁹ Guštin 1979, Pl. 7: 8. The site appears in sources under different names: Sv. Mihael pri Štorjah, Štorje, Sv. Mihael pri Grižah, a hill west of Griže (Horvat, Bavdek 2009, 35, Fn. 61).

which has a similar pseudo-corded decoration with lines of impressed dots. In this settlement, there are several similar vessels to that at Cvinger, including a bowl with an incised decoration (*Pl. 3: 5*).⁸⁰ A high handle of a bowl (*Pl. 3: 10*) has comparisons among pottery from Istrian sites. The most similar is a bowl with a high handle from the mentioned cemetery near Jelarji/Elleri.⁸¹ In Istria, handles with a *calyx*-shaped knob, similar to that found at Cvinger (*Pl. 3: 13*), are common on belly pots – jugs from the 9th and 8th centuries BC.⁸²

After the conclusion of archaeological excavations on the north-eastern slope of Cvinger, a cremation grave from the 8th century BC was unearthed in the cross-section of the new road.⁸³ In the grave pit, lined with limestone stones and covered with a limestone slab, was a multiheaded bronze pin, which is characteristic for this time period and represents the early form of this type of pins in Notranjska.⁸⁴ In addition, two fragments of a bronze bracelet and a pottery bowl were found in the grave (*Fig. 15*).

A few years later, a bronze knife (*Pl. 3: 15*) was discovered with the help of a metal detector, presumably in the area of Trench 2 from 1985.⁸⁵ The completely preserved knife has a twisted handle with a ring at the end. A knife from Grave 79 from the cemetery under Brežec in Škocjan has a handle of identical shape.⁸⁶ According to the typological classification of Italian knives by Vera Bianco Peroni, it is most similar to the Aprato type from a larger group of knives of the Castelnuovo type that were common in north-eastern Italy and date to the 10th or 9th century BC.⁸⁷

⁸⁰ Guštin 1979, Pl. 7: 3.

⁸¹ Montagnari Kokelj 1996, 14, Pl. 4: 1.

⁸² Mihovilić 1972, 50, Pl. 4:1; ead. 2001, 75. A similar handle was discovered accidentally at the new archaeological location in the surroundings of Topol near Begunje pri Cerknici (No. 78). The site has not yet been researched. I thank Valentin Schein, Notranjska Regional Park (Notranjski regijski park) for this information.

⁸³ The grave was discovered by Valentin Schein, who also keeps the artefacts.

⁸⁴ Guštin 1973, 469–472.

⁸⁵ According to museum informers, Cvinger and Tržišče are locations where archaeological artefact seekers with metal detectors have been extremely active lately. There are reports of numerous metal objects which remain in unknown locations since they have not been handed in to the competent NMP.

⁸⁶ Ruaro Loseri et al. 1977, Pl. 7: Grave 79(3).

⁸⁷ Bianco Peroni 1976, 26–27, Pl. 9: 78.

Also interesting is a pottery ladle or spoon with a rod-shaped handle (*Pl. 3: 16*). It was discovered accidentally in 1987 somewhere at Cvinger. Until now, no pottery spoons were known from Notranjska; the closest analogies to ladles/spoons with a rod-shaped handle are known from the Ljubljansko barje [Ljubljana Marches], from the sites that date to the late 4th and 3rd millennium BC.⁸⁸ In several variants they are known in Istria at Monkodonja – the settlement from the Early and Middle Bronze Age.⁸⁹ A pottery ladle with a rod-shaped handle was also found at the previously mentioned settlement of the Sv. Mihael hill near Štorje, among the material from the Late Bronze Age (Ha A2/B1).⁹⁰

The majority of chronologically determinable finds from Cvinger can be attributed to the 10th or 9th century BC, except for the pottery spoon which could be an indicator of earlier settlement of the shores of Lake Cerknica. In the Late Bronze Age, the Cvinger area witnessed a more intensive settlement. In the first phase, the settlement was naturally protected solely from the lakeside. Later, the defensive walls of the settlement were built in the drywall technique.

The question of the relationship between Cvinger and the only 700 m distant settlement in Tržišče remains open. Considering the finds gathered at Tržišče without knowing the precise locations of the finds, both settlements could be contemporary or with a very short time difference. In fact, the latest known artefact from Cvinger originates from an urn grave dated to the 8th century BC, while the settlement at Tržišče flourished at the pinnacle of the Iron Age, in Notranjska II–V phases.⁹¹ To clarify the relationship between both settlements, research excavations at both locations and topographic surveys to discover associated cemeteries would primarily be needed.

In addressing this topic, we should not overlook the environmental conditions for settlement. In their immediate vicinity, there are three ponor caves, in which the water from the lake discharges into the underground. One of them is Velika Karlovica under the edge of the Cvinger settlement. In the area of Jamski zaliv, there are two estavelas, from which a great amount of water spews from

⁸⁸ Velušček 2009, 67, Fig. 3.19; Pl. 3.26: 2.

⁸⁹ Hellmuth Kramberger 2017, 230, Fig. 201.

⁹⁰ Guštin 1979, Pl. 9: 2; Borgna et al. 2018b, 110.

⁹¹ Guštin 1979.

the underground at times of heavy rain.⁹² In a similar environment, a small settlement was built in Rakov Škocjan in the Late Bronze Age (No. 67) with a view of the Rak River disappearing into the underground.⁹³ When choosing such special natural environments for their dwelling, newcomers in Notranjska could have had similar preferences as the inhabitants of Škocjan with the settlement located high on the plateau and looking onto the river rising from the underground and sinking into it again. Nearby is the shaft Jama na Prevali II – Mušja jama – “a sacred place of supraregional significance”.⁹⁴

TRNOVO NEAR ILIRSKA BISTRICA

Trnovo is located on the north-eastern limestone margin of the Reka Valley (*App. 1*: No. 41). In the chain of peaks in the direction of NW–SE it is the lowest, at an altitude of 599 m. It rises as a promontory 190 m above the flysch and fertile valley of the Reka River. A sizeable prehistoric settlement with today’s name Gradišče⁹⁵ was situated at the top and partly also on the southern slope of the hill. It was built on terraces with a rampart or defensive wall on the perimeter, which partly survived on the eastern and south-western side.⁹⁶

Gradišče saw archaeological excavations in the first research period. In 1880, Müllner trenched there, and a few years later also Moser.⁹⁷ In the first half and middle of the 20th century, military ditches were dug up there and partly damaged the settlement layers. In fact, not much is known about the settlement. Significant data is provided by Urleb, who, during her research at the cemetery, topographically inspected the area of the settlement and its surroundings: she mentions larger and smaller terraces descending from north to south over the slope. On the terraces, shallow hollows

in a particular order are visible. Urleb interpreted them as the remains of buildings, based on her experience from the Pivka area.⁹⁸

During his excavations in the area of the settlement, Müllner supposedly found an inhumation grave with grave goods. Similarly, an inhumation grave with grave goods was supposedly found during World War I, when the road to the Sviščaki hill was constructed. This may have prompted Battaglia to investigate in 1926 on the southern slope of the hill, separated from the settlement by a narrow ravine. He unearthed more than 200 graves; a tenth among them was inhumations, while others were cremations.⁹⁹ In short, concise reports published a year after the excavations, Battaglia partly analysed the cemetery and dated it to the time from the 6th to the 4th century BC. In 1961, the NMP took over the keeping of artefacts from 63 cremation and 3 inhumation graves from the Croatian museum in Rijeka, which were excavated at Trnovo by Battaglia. Upon the handover, the material from the Trnovo cemetery was accompanied only by an inventory of items.¹⁰⁰

In 1970, the limestone quarry on the southern and south-eastern slopes of the hill began to be intensively used. After several years of effort, the conservator Nada Osmuk from the ZVKDS in Nova Gorica, managed to perform rescue archaeological excavations on the undamaged surface in 1978.¹⁰¹ In collaboration with Mehtilda Urleb from the NMP, eight trenches were dug north of the area of the active quarry (*Fig. 16*). The total number of graves discovered at that time was 133.¹⁰² They were situated on barely perceptible terraces and dug into the natural deposit varying from sandy to compact limestone. Due to the inclination of the terrain, graves were found in different depths, yet all were more or less right beneath the surface. In Trenches 1–3, the area of Battaglia’s excavations was probably reached since 13 grave pits were

⁹² Kranjc 2002b, 38–43.

⁹³ The settlement in Rakov Škocjan is 3.5 km away from Cvinger above Dolenja vas near Cerknica. In 1992 and 1993, the investigations there led by Valentin Schein (NMP) were carried out along the church dedicated to St Cantianus. The results have not yet been published.

⁹⁴ Teržan 2016, 409–430.

⁹⁵ The hillfort at Trnovo with the necropolis bears several names in publications: Trnovo nad Ilirsko Bistrico, Trnovo pri Ilirski Bistrici, Gradišče nad Trnovim/Draga (Vidojević 2018).

⁹⁶ See Vidojević in this volume.

⁹⁷ Müllner 1880; Moser 1899.

⁹⁸ Urleb 1957. Her manuscript for publication (M. Urleb, *Halštatska nekropola Trnovo*, 1990) and field documentation and finds are kept by the NMP.

⁹⁹ Battaglia 1927.

¹⁰⁰ Today Maritime and History of the Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka (Croatian Littoral Rijeka). Documentation of the excavations is not preserved. We assume that grave groups are not complete.

¹⁰¹ In the area of the necropolis, the locals excavated two graves on their own initiative. Today, one is presented in Prem Castle. Items from the second grave remained in private hands (Lazarevski Poklar 2000, 158, 161).

¹⁰² Urleb, Osmuk 1980; Urleb 1984.

completely empty. In other trenches, another 12 graves were empty from an unknown reason. The cemetery was delimited only on the western and northern sides. Its eastern edge has not been identified; due to the expansion of the quarry, its southern edge is also unclear. Intact graves, excavated in 1978, numbered 108 and they were all cremation burials. Just over half had an urn in the grave pit (Fig. 17). In others, the deceased's ashes were scattered on the bottom of the grave pit. In several cases, grave construction is discernible. As it seems, the majority of graves were covered by a slab made of dolomitised limestone. Only in 18 examples, the grave pits were overlaid with smaller stones, and only six graves were covered with stones and a slab. Contrary to expectations, these graves were not the richest. Two of them contained only a charcoal layer, while the other four included only one object. Due to the small number of grave goods, the cemetery in Trnovo represents a typical necropolis of the Notranjska-Kras cultural community. Artefacts were found in 78 graves, mostly just one in each (in 35 examples). The graves with at least three items are considered rich (27 qualify). On the basis of these graves, which have attracted attention from experts already in the past, it is possible to determine the time span and burial intensity on the researched part of the Trnovo cemetery.¹⁰³

Grave 98 presents probably the earliest burial, dated to the 9th century BC. It contained a long bronze pin with a small calyx-shaped head and obliquely ribbed neck (Pl. 4: 1), the variants of this type were last in use in the phase Ljubljana I (Notranjska I).¹⁰⁴ Similar pins in Italy Gian Luigi Carancini defined as the Fiave type, characteristic for BF (*bronzo finale*).¹⁰⁵ Also found in Grave 98 was a base of a footed vessel, which in the quality of the pottery fabric differs from other types of vessels from Trnovo (Pl. 4: 2). Graves 52 and 100 belong among latest burials. The first included a large urn and several metal items (Pl. 4: 3–11): two bronze (probably two-looped) fibulae with a hollow bow, two iron ribbed bracelets, two trian-

gular bronze pendants with embossed dots, a big bronze button, and a bronze fragment of (most probably) a pendant. The grave is well enough dated by both fibulae with a hollow bow, which are frequent in the phase Notranjska III.¹⁰⁶ Their chronological determination in the mid-7th century BC also supports the radiocarbon date of Grave 41 with a similar fibula.¹⁰⁷ The second grave from the 7th century (Pl. 5: 1–6) contained an iron pin with a rolled head and probably another pin made of bronze, a ringlet and a boat fibula. The fibula (Pl. 5: 1) shows specific features of the regional production in the Notranjska III phase that reflect in the thin boat bow made separately and riveted to the pin with a two-coil spring.¹⁰⁸ The latest are Graves 30 and 58. In Grave 58, a pottery footed situla with horizontal ribs (Pl. 5: 8) and preserved traces of dark grey – graphite paint, served as an urn. Pottery situlae are characteristic for the Sveta Lucija and Istrian cultural groups. The situla from the grave in Trnovo can be attributed to Type IIB3 according to the typology of Sneža Tecco Hvala, therefore to the phase Sv. Lucija IIa, i. e. the 6th century BC.¹⁰⁹ The grave also included a small bronze plate of a spectacle fibula (Pl. 5: 7) of Tržišče type (according to Sabine Pabst),¹¹⁰ which is perceived as a representative of the phase Notranjska III, i. e. the 7th century BC, as an old element in the grave. One of the most interesting is certainly Grave 30, which is also the most illustrative since it included several items pointing to close contacts of the Trnovo settlement with neighbouring and possibly also more distant cultural regions. The grave contained a pot that served as an urn, an Apulian krater, a pottery situla, a rosette of a bronze three-knobbed fibula, a fragment of a foot of a bronze fibula, a bronze ringlet and an iron wiry fragment, probably a part of a pin (Pl. 6). Battaglia also found a footed Apulian krater in one of the graves. It was without painted decoration but had an animal protome between the two handles.¹¹¹ A krater from Grave 30 also does not have decoration preserved, only a trace of white colour (Pl. 6: 6). Such kraters are known from the 7th and the first half of the 6th century BC and represent rare finds

¹⁰³ Teržan 1990, 53; Bavdek, Urleb 2014; Teržan, Črešnar 2014. In the forty-two years that have passed since the end of the excavations, there have been several attempts at processing and comprehensively publish the results of excavations of cemetery, but they have always been halted. Today, the comprehensive publication of the Trnovo necropolis is the task of the NMP.

¹⁰⁴ Gabrovec 1973, 342; id. 1983, 66, Fig. 7: 9.

¹⁰⁵ Carancini 1975, 224–225, Pl. 51 (1638).

¹⁰⁶ Guštin 1973, 473–474, Fig. 2.

¹⁰⁷ Teržan, Črešnar 2014, 717.

¹⁰⁸ Guštin 1973, 472–474.

¹⁰⁹ Tecco Hvala 2014b, 335–336, Fig. 4: 14.

¹¹⁰ Pabst 2012, 76, Fig. 6.

¹¹¹ Battaglia 1927. The NMP does not keep the kraters excavated by Battaglia.

within Hallstatt cultural groups in the south-eastern Alps.¹¹² They are numerous in Istria and it is thus not unusual to find them in Trnovo, at the first sizeable station on the way to the pre-Alpine area.¹¹³ The pottery situla from this grave had horizontal ribs and a trace of black-grey and red paint in the surface (*Pl.* 6: 7). The situla is of the same type as the situla in Grave 58, therefore of Type IIb3 (according to Sneža Tecco Hvala), characteristic for the Sv. Lucija Ila phase.¹¹⁴ Also important is the rosette of the bronze three-knobbed fibula (*Pl.* 6: 2) of Type VI, probably variant c (according to Mija Ogrin), which appears in the phase Stična 2 in the Dolenjska region, and is still in use in the following Serpentine fibulae phase.¹¹⁵

Prior to the systematic and comprehensive evaluation and publication of the Trnovo necropolis, it is difficult to state final conclusions. Nevertheless, we can roughly outline the time in which one of the largest settlements in the area of prehistoric Notranjska lived. The beginnings of the settlement can be set into the 9th century BC – the grave with a pin with a tiny calyx-shaped head speaks in favour of such date. Richer graves, both the ones dated with the radiocarbon analysis¹¹⁶ and the presented Graves 52 and 100, actually point to the settlement climax of the hillfort in the 8th and 7th centuries BC. The latest graves, Graves 30 and 58, belong to the early 6th century BC – possibly to the very beginning of that century. The settlement with the necropolis was strategically positioned above the valley of the Reka River with almost full control of the communication between Kvarner Bay and Postojna Gate.

CONCLUSION

Settlement in the Early and Middle Bronze Ages in the Notranjska region is still not well known. Among the few known locations is the Jama pod Jamskim gradom cave (Konjski hlev) (No. 7) which testifies to the continuity of short-term visits probably by smaller groups of people from the Neolithic to the Early Iron Age.¹¹⁷ Based on the

presented settlements at Sovič above Postojna and Cvinger above Dolenja vas near Cerknica as well as the necropolis at Trnovo near Ilirska Bistrica, and considering also large settlements with necropolises such as Grad above Šmihel pod Nanosom and Križna gora,¹¹⁸ it can be said that Notranjska and Kras witnessed greater changes in settlement at the end of the 2nd millennium BC. It had to occur in the time span between the 11th and 9th century BC, in the phase Notranjska I (according to Guštin). These early changes in Notranjska were brought to attention a while ago by Teržan.¹¹⁹ The settlement at Sovič slightly stands out since it could be even earlier. Its location on a dominant strategic position (No. 13) at Postojna Gate enable visual control over the communications from the pass at Razdrto, the crossroads of pathways on the one side leading to Vipava Valley (Vipavska dolina) and further on to Friuli, and on the other, to Kras, to the Adriatic Sea and Istria. The pottery and metal artefacts from Sovič and Cvinger reveal that strong influences came to Notranjska from these regions at the beginning of settlement changes via Kras. People most frequently built settlements on higher positions of the hilly margins of karstic plains, basins, and valleys which are moderately fertile. However, as recent research reveals, they also settled foothills. In the Logatec and Cerknica plains, habitation traces were also found in the lowlands. It is not to be overlooked that karstic plains, the Pivka basin and the river Reka Valley (*App. 1*) are rapidly flooded upon heavy rains. The settlement at Cvinger above Dolenja vas (No. 73) at its very beginning was not additionally protected, while for other settlements we do not have sufficient data.

At the transition from the Late Bronze to the Early Iron Age – at least according to research until today – the settlement continued at the same locations; however, new agglomerations also appeared, and all got defence walls. The defence walls at Križna gora, Šmihel pod Nanosom, and Cvinger were made of two fronts from larger stones and the core filled with smaller stones mixed with soil.¹²⁰ Despite the common cultural features of the Notranjska Iron Age community, differences in material culture can be noticed between individual sites, e.g. Križna gora, Šmihel, and Trnovo, which have necropolises with biritual burials. Possibly, we can speak about a special organisation of the

¹¹² Turk, Murgelj 2008.

¹¹³ Mihovilić 2001, 96–97, Figs. 76–77, Pls. 3: 3; 10: 1–3; Mihovilić 2013, 236–238.

¹¹⁴ Tecco Hvala 2014b, 335–336, Fig. 4: 14.

¹¹⁵ Ogrin 1998, 112–113, 123, 125, Fig. 14: c; Mihovilić 2001, 93, Pl. 55: 3,4.

¹¹⁶ Bavdek, Urleb 2014; Teržan, Črešnar 2014, 703–719.

¹¹⁷ Korošec 1956.

¹¹⁸ Guštin 1979; Urleb 1974.

¹¹⁹ Teržan 1999, 109.

¹²⁰ Urleb 1974, 63–65; ead. 1990.

community and settlements within individual geographical units, with larger settlements in the centre and smaller hamlets on the margins that were interconnected. Larger settlements of the Notranjska community, such as Križna gora (No. 91) in the area of Lož, Cvinger and Tržišče in the area of Cerknica (Nos. 73 and 72), and Stari grad (No. 50) in the Planina plain (Planinsko polje), also enabled visual communication. Several smaller settlements or posts also occupied strategic positions at crossings and passes upon the entry to the area of the Iron Age Notranjska community or exiting from it, namely Goli vrh above the Razdrto pass in the west (No. 2) on the way towards the Vipava Valley and Kras, and the Sv. Katarina hill near Jelšane (No. 48) and the hillforts Pasjak and Šapjane (both in Croatia; *App. 1: 103 and 104*)¹²¹ to the south, along the way towards Kvarner Bay (see also here Vidojević, Fig. 11). In the east, the settlement of Farjevka (No. 100) at karstic plateau Babno polje controlled the alternative route towards Kvarner Bay. On Bloška planota (Bloke plateau), on the passage towards Dolenjska, a similar settlement has not yet been recorded. In the north, at the margin of the Logatec plain, several prehistoric sites are strung along the way to the Ljubljana basin: Gradišče on Strmica (No. 65), Pod Smrekovcem (No. 63), and Pod Ostrim vrhom (No. 64), which have not yet been investigated and are thus impossible to date precisely. The Notranjska cultural community thus had good control over its territory and the trading routes between Kvarner Bay on the Adriatic and northern Italy towards the south-eastern Alps into Pannonia.

The necropolises at Trnovo, Križna gora, and Šmihel pod Nanosom indicate that the Notranjska community at the beginning of the Iron Age experienced its prosperity in the 8th and 7th centuries BC and its decline in the first half of the 6th century BC.

¹²¹ Smajila 2020.

Many questions about the Notranjska community in the Iron Age remain unclear. The most intriguing among them is certainly the question of why some of the large settlements in Notranjska were abandoned in the 6th century BC and later resettled, as can be assumed in the case of the settlements at Sovič and Šmihel pod Nanosom, which form part of the Postojna Gate, the main passage between the Mediterranean and Central Europe.¹²²

Acknowledgements

This article was written with the help of numerous colleagues. I was encouraged and guided during the composition of the text by Biba Teržan. Many technical solutions in the article and in the plate design were provided by Sneža Tecco Hvala. Andrej Mihevc critically reviewed parts of the text with geographical and karstological content. During our conversations, much information about the sites in Notranjska and their difficulties was disclosed to me by Patricija Bratina. Data about excavations in Majlont, at the foothills of Sovič, was provided to me by Draško Josipovič. Drawings of artefacts from the Trnovo necropolis are the work of Ida Murgelj. Artefacts from Sovič and Cvinger were drawn by Marko Zorovič. Prior to the submission of the article to the Arheološki vestnik Editorial Board, I was aided in the preparation of photo material by Peter Križman. My sincere thanks to all of them.

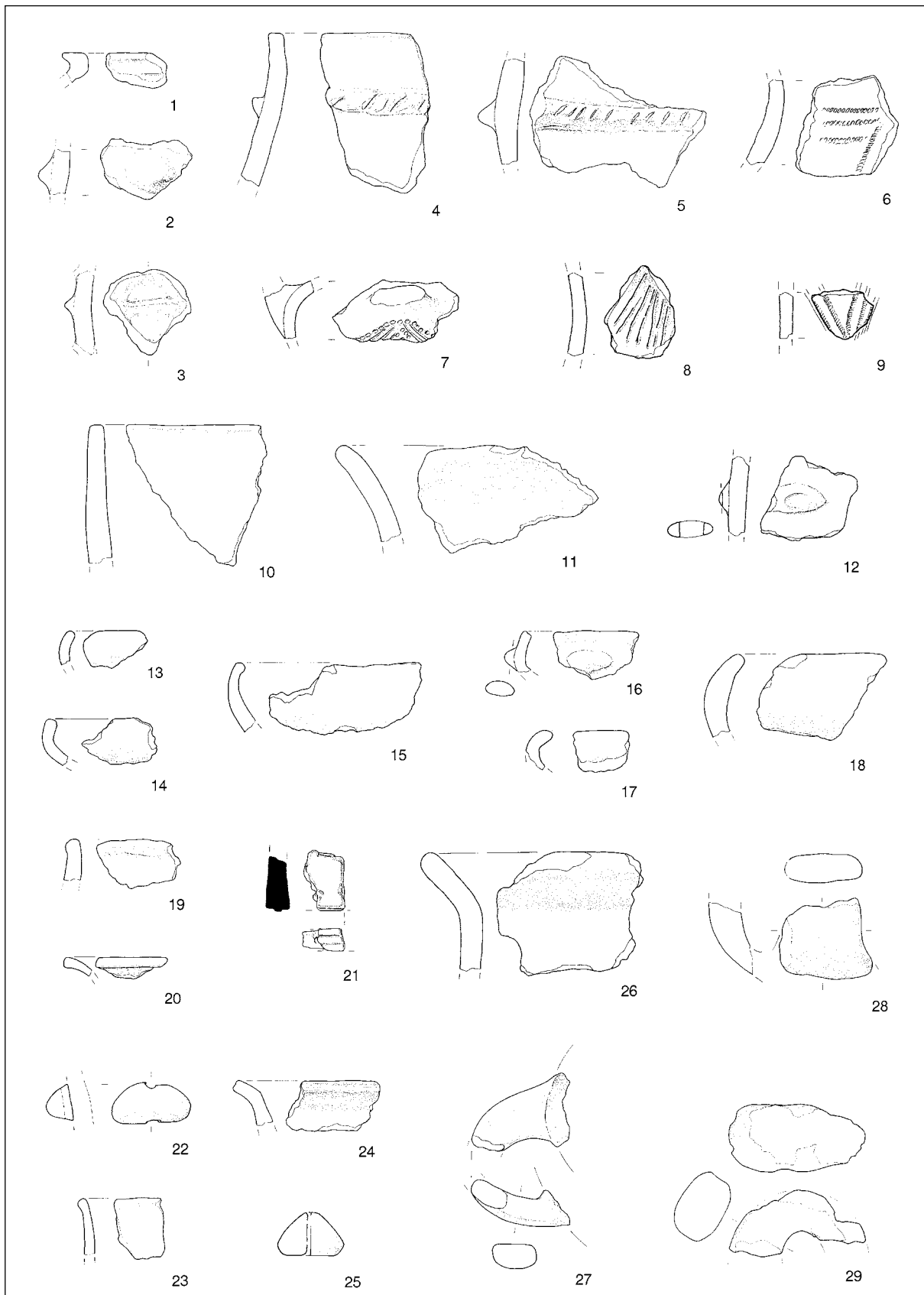
Translation: Maja Sužnik
Proof-reading: Fiona Thompson

¹²² Gabrovec 1987, 151–177; Horvat, Bavdek 2009.

Alma BAVDEK
Notranjski muzej Postojna
Kolodvorska cesta 3
SI-6230 Postojna
alma.bavdek@guest.arnes.si

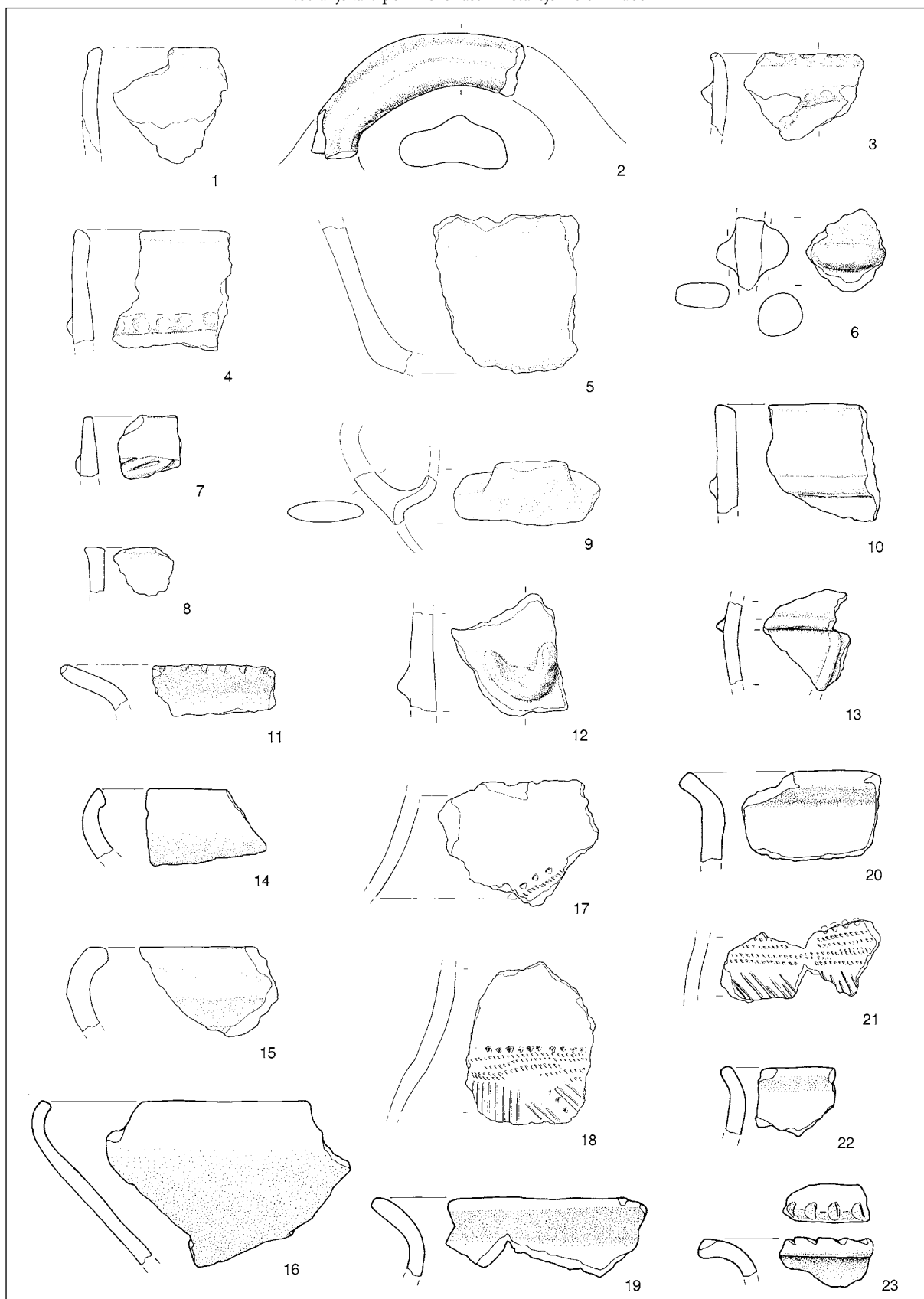
Slikovno gradivo: Sl. 2 (foto: Peter Križman, NMP). – *Sl. 3* (foto: Franci Novak). – *Sl. 5* (Franjo Drole in Drago Valoh, ZRC SAZU). – *Sl. 6; 7* (foto: Janez Rupnik). – *Sl. 10; 11* (foto: Matjaž Prešeren). – *Sl. 15* (foto: Valentin Schein). – *Sl. 16; 17* (foto: Nada Osmuk, ZVKDS, OE NG). – *T. 1–6* (risba: Marko Zorovič, Ida Murgelj, NMS).

Illustrations: Fig. 2 (photo: Peter Križman, NMP). – *Fig. 3* (photo: Franci Novak). – *Fig. 5* (Franjo Drole and Drago Valoh, ZRC SAZU). – *Figs. 6; 7* (photo: Janez Rupnik). – *Figs. 10; 11* (photo: Matjaž Prešeren). – *Fig. 15* (photo: Valentin Schein). – *Figs. 16; 17* (photo: Nada Osmuk, ZVKDS OE NG). – *Pls. 1–6* (drawing: Marko Zorovič, Ida Murgelj, NMS).

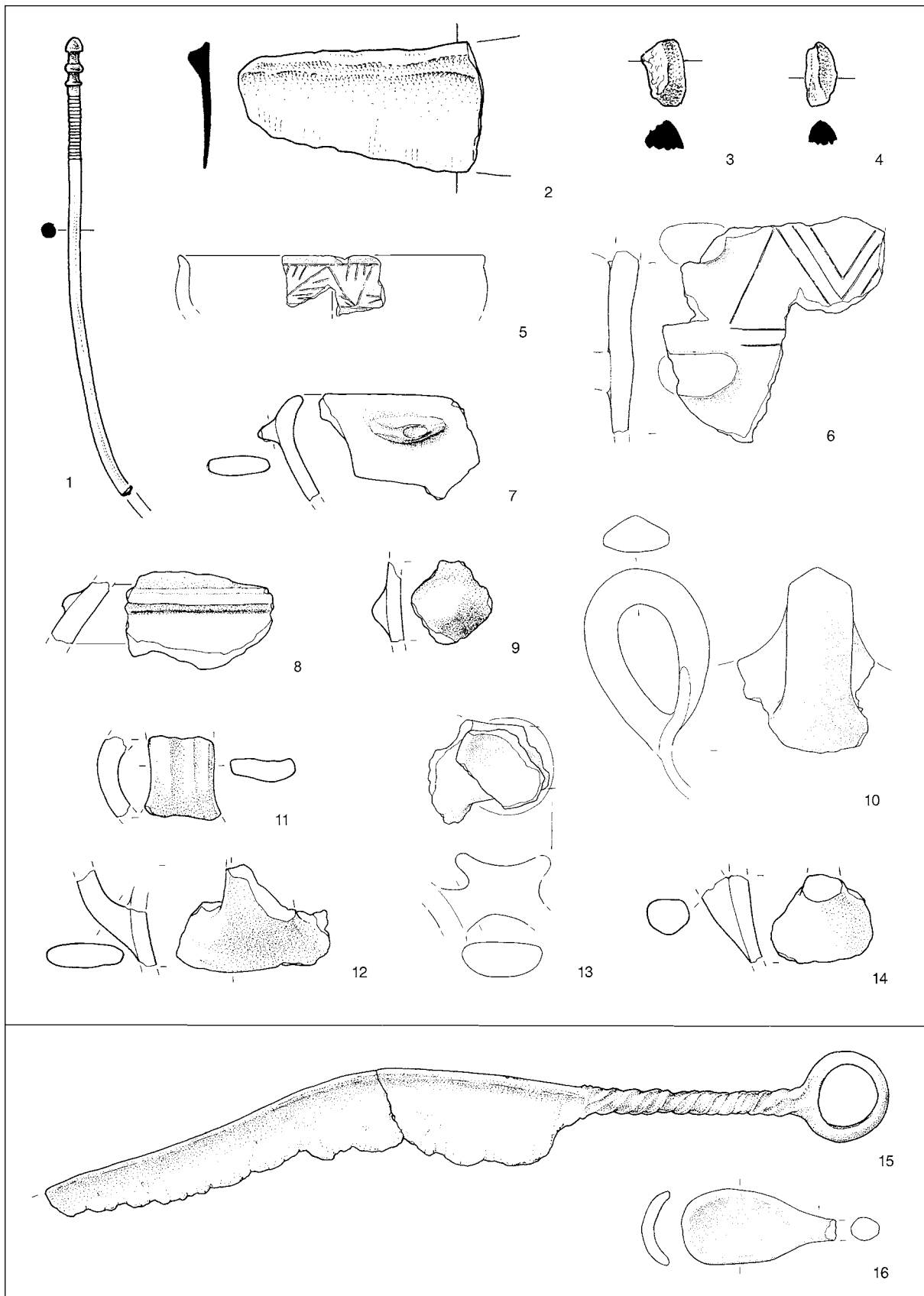

T. 1: Sovič nad Postojno. Površinski pregledi, izbor najdb. Leto 2000–2007: sektor 1 (1–3); 1 in 2 (4,5); 2 in 3 (6,7,11,12); 4 (13–29); 6 (8); 5 (9). Leto 2014 (10). Keramika; 21 bron. M. 8,9,21 = 1:2; ostalo = 1:3.

Pl. 1: Sovič above Postojna. Field surveys, a selection of finds. Years 2000–2007: Sector 1 (1–3); 1 and 2 (4,5); 2 and 3 (6,7,11,12); 4 (13–29); 6 (8); 5 (9). Year 2014 (10). Pottery; 21 bronze. Scale 8,9,21 = 1:2; other = 1:3.

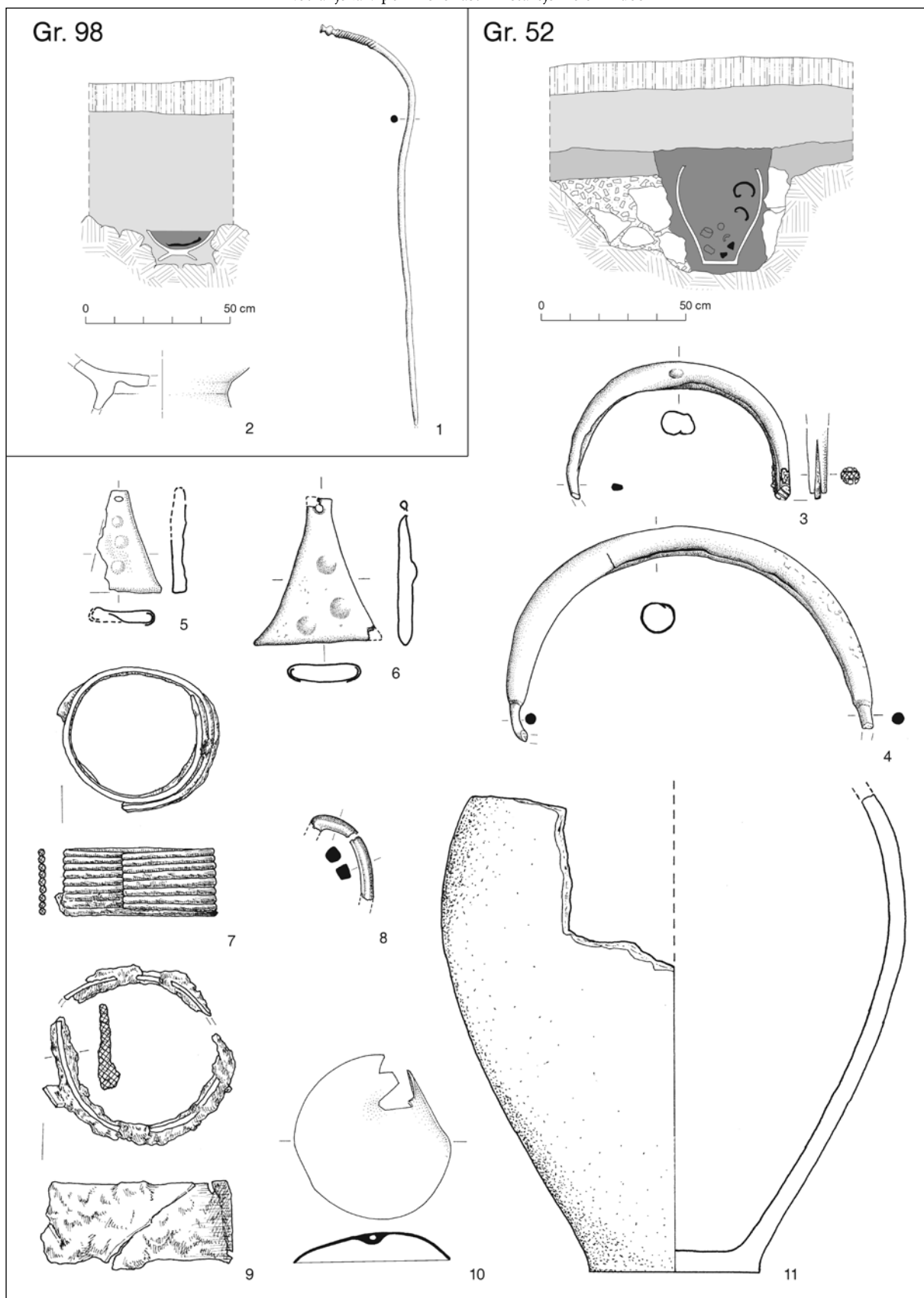

T. 2: Cvinger pri Dolenji vasi. Raziskave leta 1985, izbor: sonda 1 (1-6); sonda 2 (7-23). Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 2: Cvinger above Dolenja vas. Excavation of 1985, a selection: Trench 1 (1-6); Trench 2 (7-23). All pottery. Scale = 1:3

T. 3: Cvinger pri Dolenji vasi. Raziskave leta 1985, izbor: sonda 2 (1-14); posamični najdbi (15,16). 1-4,15 bron; ostalo keramika. M. 1-4 = 1:1; 15 = 1:2; 5-14,16 = 1:3.

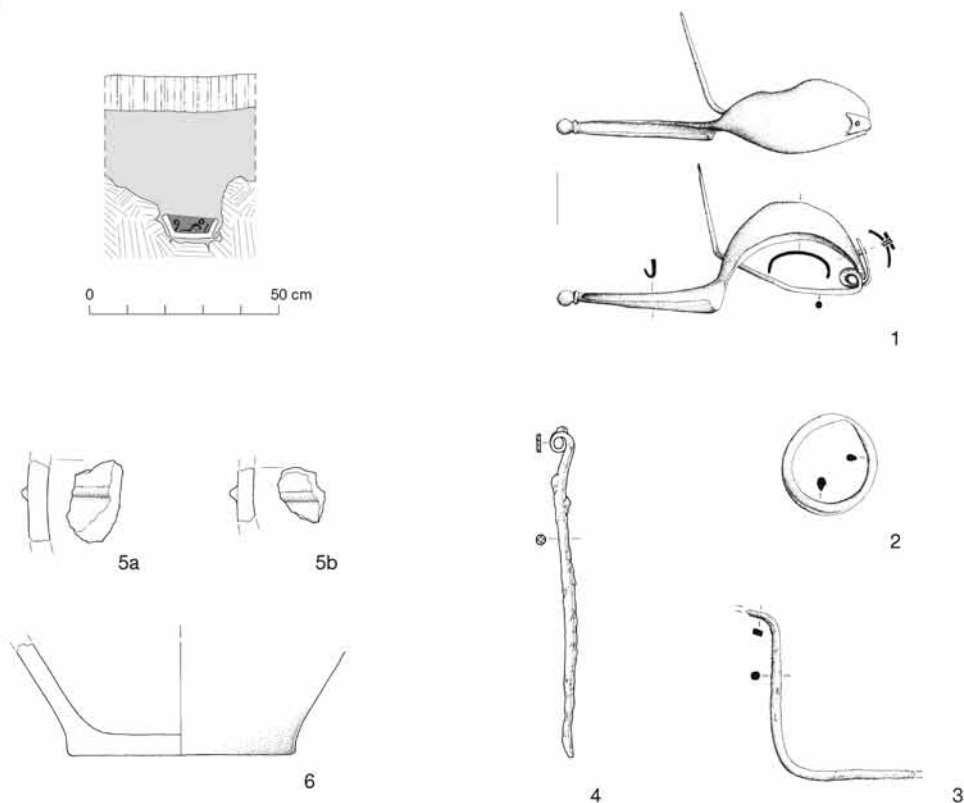
Pl. 3: Cvinger above Dolenja vas. Excavation of 1985, a selection: Trench 2 (1-14); stray finds (15,16). 1-4,15 bronze; others pottery. Scale 1-4 = 1:1; 15 = 1:2; 5-14,16 = 1:3.

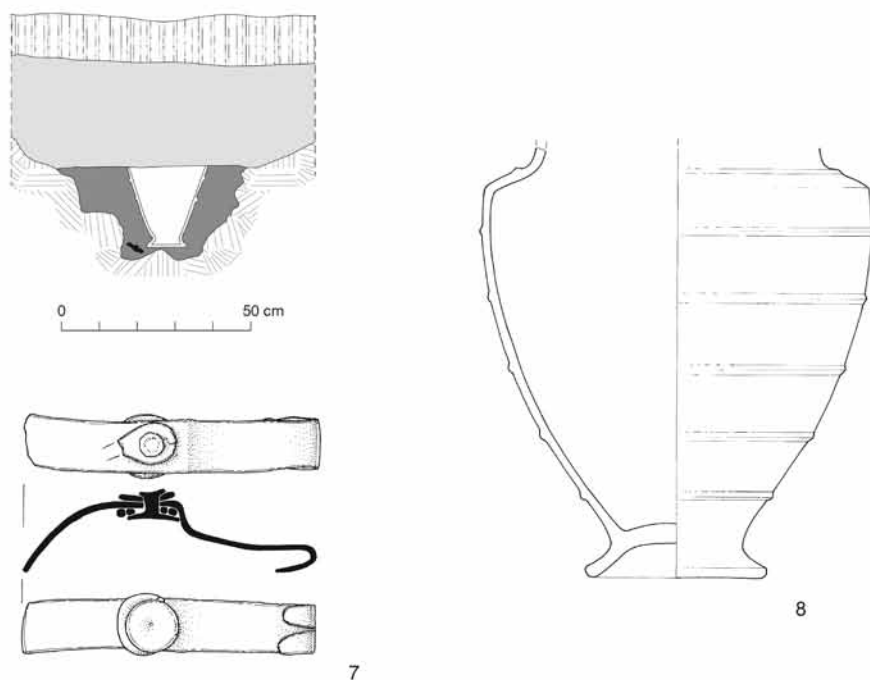
T. 4: Trnovo pri Ilirski Bistrici. Grobova 98 in 52. 1,4-6,8,10 bron; 3 bron in železo; 7,9 železo; 2,11 keramika. M. 1,3-10 = 1:2; 2,11 = 1:4.

Pl. 4: Trnovo near Ilirska Bistrica. Graves 98 and 52. 1,4-6,8,10 bronze; 3 bronze and iron; 7,9 iron; 2,11 pottery. Scale 1,3-10 = 1:2; 2,11 = 1:4.

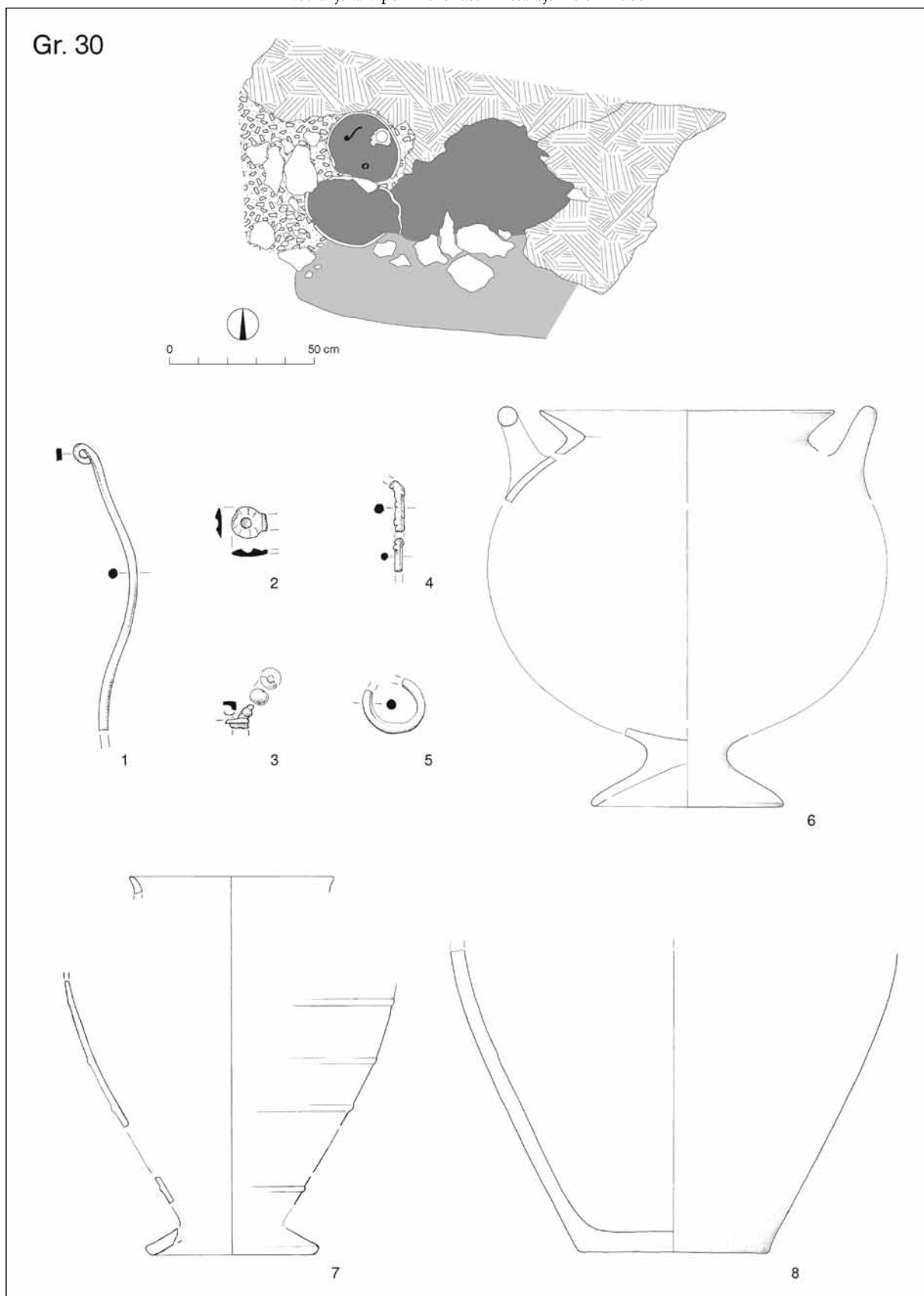
Gr. 100

Gr. 58

T. 5: Trnovo pri Ilirski Bistrici. Grobova 100 in 58. 1–3,7 bron; 4 železo; 5,6,8 keramika. M. 5,6,8 = 1:4; ostalo = 1:2.
 Pl. 5: Trnovo near Ilirska Bistrica. Graves 100 and 58. 1–3,7 bronze; 4 iron; 5,6,8 pottery. Scale 5,6,8 = 1:4; others = 1:2.

T. 6: Trnovo pri Ilirski Bistrici. Grob 30. 1–5 bron; 6–8 keramika. M. 1–5 = 1:2; 6–8 = 1:4.

Pl. 6: Trnovo near Ilirska Bistrica. Grave 30. 1–5 bronze; 6–8 pottery. Scale 1–5 = 1:2; 6–8 = 1:4.

Seznam 1: Prazgodovinska najdišča z območja Notranjske (glej *pril. 1*). Najdišča so določena po podatkovni zbirki ARKAS. Najdišča, označena z zvezdico (*), še niso uvrščena v ARKAS.

List 1: Prehistoric sites from the Notranjska region (see *App. 1*). Sites are determined in accordance with the database ARKAS. Sites marked with an asterisk (*) have not yet been entered into ARKAS.

(ARKAS = *Arheološki kataster Slovenije*; ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo [http://arkas.zrc-sazu.si/]).

♦ = jamsko najdišče / cave site

Pivška kotlina in / and Košana dolina

1. Sušet/Sušec (Lozice)
2. Goli vrh (Razdrto)
3. Gradišče/Dolge ravni (Razdrto)
4. Mandrga (Razdrto)
5. Grad (Šmihel pod Nanosom)
6. Loza (Razdrto)
- ♦ 7. Jama pod Jamskim gradom/Konjski hlev (Predjama)
8. Sv. Lovrenc (Studeno)
- ♦ 9. Betalov spodmol (Zagon)
10. Veliki Otok I (Veliki Otok)
- ♦ 11. Mačkova jama/Veliki otok II (Veliki Otok)
- ♦ 12. Postojnska jama/Rov podpisov (Veliki Otok)
13. Sovič (Postojna)
14. Ječmenje/Gorica (Stara vas)
15. Nad stenami (Hruševje)
16. Stari grad/Molinišče (Hruševje)
17. Krivec (Orehek)
- ♦ 18. Brlovka (Orehek)
- ♦ 19a. Županov spodmol (Sajevče)
- 19b. Jančarija (Sajevče)
- ♦ 19c. Spodmol v Selški lozi (Sajevče)
- ♦ 20. Jama v Lozi (Orehek)
- ♦ 21. Ovčarski spodmol (Orehek)
- ♦ 22. Ovčja jama (Prestranek)
23. Baba (Slavina)
24. Ambroževo gradišče (Slavina)
25. Gradišče/Špiček (Selce)
26. Neverški Boršt/Boršt (Neverke)
27. Kerin (Pivka)
28. Sv. Primož (Radohova vas)
29. Gradec (Jurišče)
30. Šilentabor (Tabor)
31. Gradišče (Gornja Košana)
32. Parti (Stara Sušica)
33. Sv. Trojica/Štirna (Čepno)
34. Bolunc (Mala Pristava)
35. Gradišče na Čepni (Zagorje)
36. Gradišče/Pod studencem (Knežak)
37. Obroba (Knežak)
38. Gradišče (Bač)
39. Veliki Devin (Koritnice)
40. Gradišče (Šembije)

Dolina Reke

41. Trnovo/Gradišče (Ilirska Bistrica)
42. Sv. Ahac (Jasen)
43. Javor/Gradišče (Dolnji Zemon)
44. Gradišče (Kutezevo)
45. Sv. Marija Karmelska (Podgraje)
46. Gradišče/Božičin breg (Jelšane)
47. Sušnjak (Jelšane)
48. Sv. Katarina (Jelšane)
49. Gradina (Starod)

Planinsko polje

50. Stari grad/Hasberg (Unec)
51. Kolobar (Unec)
- ♦ 52. Marketov spodmol (Planina)
- ♦ 53. Hermanov brlog (Laze)*
- ♦ 54. Vranja jama (Jakovica)
- ♦ 55. Skednena jama (Laze)

Logaško polje

56. Brst/Gradišče nad Martinj hribom (Martinj hrib)
57. Ženček (Gorenji Logatec)*
58. Sekirica (Gorenji Logatec)*
59. Velike bukve (Gorenji Logatec)
60. Dolenji Logatec – Tržaška cesta/zahodno od Narodnega doma*
61. Dolenji Logatec – Kataliničev grič/Jačka*
62. Zapolje (Dolenji Logatec)*
63. Pod Smrekovcem (Dolenji Logatec)*
64. Pod Ostrim vrhom (Dolenji Logatec)
65. Strmica/Gradišče na Strmici/Jerinov grič (Zaplana)

Unško polje in Rakov Škocjan

66. Sv. Martin (Unec)
67. Sv. Kancijan /Rakov Škocjan (Unec)

Cerkniško polje

68. Lopatni hrib (Podskrajnik)*
69. Kamna gorica (Cerknica)
70. Cerknica – Pri šoli (Cerknica)*
71. Tabor (Cerknica)*
72. Tržišče (Dolenja vas)
73. Cvinger/Na lazah (Dolenja vas)
- ♦ 74. Skednenca (Dolenja vas)
75. Karlovški grad (Dolenja vas)*
76. Hrastene njive (Gorenje Jezero)*
77. Begunje pri Cerknici
78. Topol pri Begunjah*
79. Cajnarje*
80. Gradišče/Gradišče na Slivnici (Cerknica)
81. Velika Slivnica (Cerknica)
82. Sv. Marija Magdalena (Martinjak)
83. Špiček/Grofovo (Grahovo)
84. Zajčji grič (Grahovo)
- ♦ 85. Tomšičeva jama/Liljevka (Grahovo)
86. Žerovnišček/Žerunček (Bločice)
- ♦ 87. Turščeva skednenca (Bločice)

Bloška planota

88. Za trnjem/Pri vojašnici (Velike Bloke)*
89. Stari grad (Metulje)

Loško polje

- ♦ 90. Križna jama (Lož)
91. Križna gora (Podlož)
92. Ulaka (Stari trg pri Ložu)
- ♦ 93. Nuca jama (Stari trg pri Ložu)*
94. Golobina (Dane)
95. Šmaraški vrh (Šmarata)
96. Grad Snežnik – Oranžerija (Kozarišče)*
97. Gradček (Vrh)

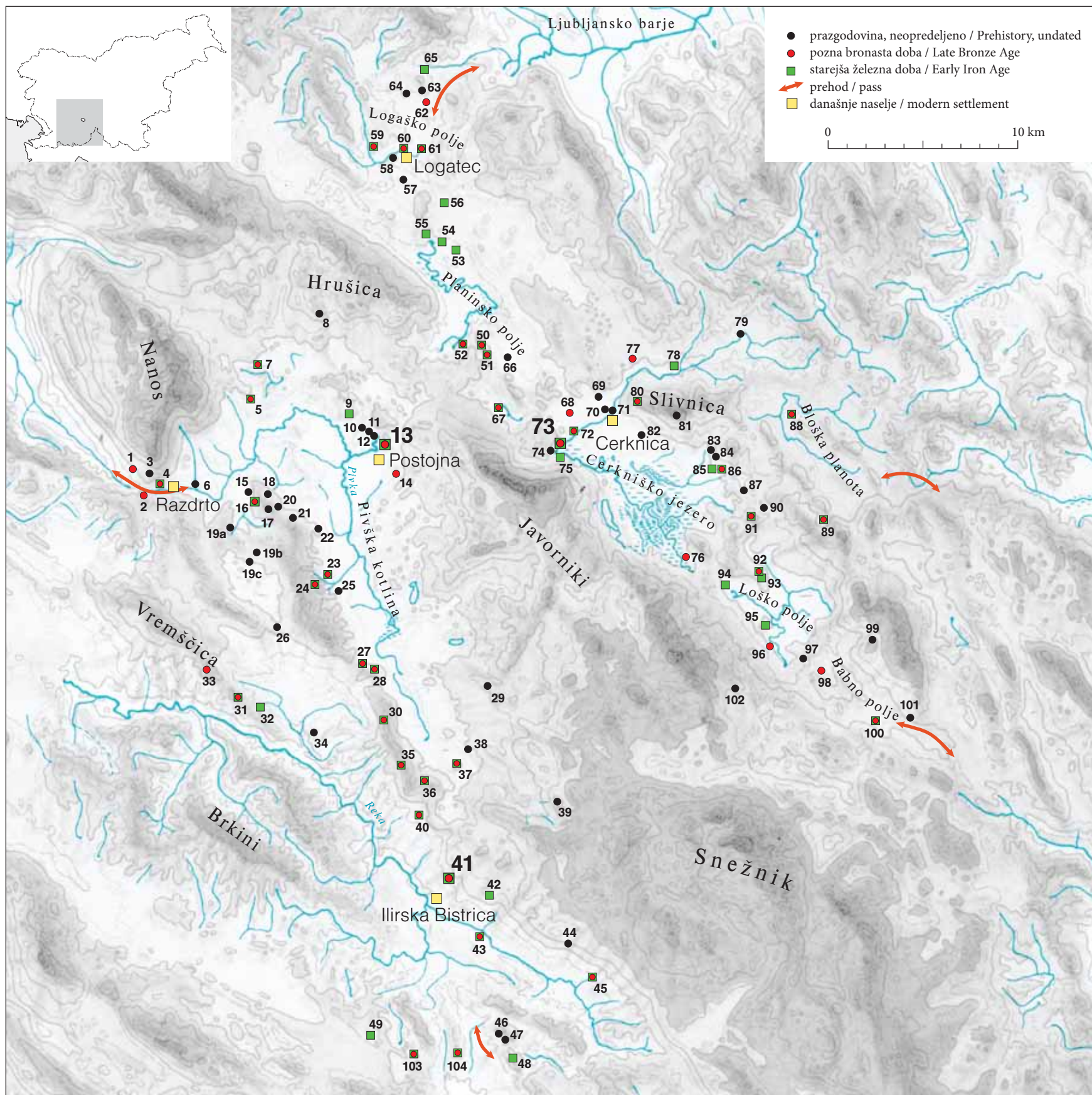
Babna Polica in / and Babno polje

98. Babna Polica
99. Sv. Andrej (Dolenje Poljane)
100. Farjevka/Farjovec (Babno Polje)
101. Vražji vrtec (Babno Polje)
- Snežniško pogorje**
102. Leskov vrh (Kozarišče)

Najdišči na Hrvaškem (glej *op. 121*):

Sites in Croatia (see *Fn. 121*):

103. Gradina Pasjak
104. Gradina Šapjane

Pril. 1: Najdišča pozne bronaste in starejše železne dobe z območja Notranjske (prim. seznam 1). M. = 1:25.000.
 App. 1: Sites from the Late Bronze and Early Iron Ages from the Notranjska region (cf. List 1). Scale = 1:25.000.

Naselbina na Soviču nad Postojno iz bronaste in železne dobe

Bronze and Iron Age hilltop settlement on Sovič above Postojna (Slovenia)

Manca OMAHEN GRUŠKOVNJAK

Izvleček

V prispevku predstavljamo rezultate arheoloških raziskav, ki so v letih 2016, 2017 in 2020 potekale na najdišču Sovič nad Postojno, že znano prazgodovinsko in rimsko naselbino. Pri tem so bili odkriti naselbinski ostanki iz bronaste in starejše železne dobe, poznega latena, rimskega obdobja in novega veka.

Prispevek se osredotoča na najdbe iz bronaste in starejše železne dobe. Najstarejše najdbe segajo v čas srednje bronaste dobe, najmlajše pa na konec starejše železne dobe. Lončenina kaže na povezave s severovzhodno Italijo, zahodno Slovenijo in Istro, pa tudi z Ljubljansko kotlino.

Ključne besede: JZ Slovenija; Notranjska; Postojna; srednja in pozna bronasta doba; starejša železna doba; naselbina; lončenina

Abstract

In this paper, we present the results of the archaeological research that took place in 2016, 2017, and 2020 on Sovič above Postojna, a previously known prehistoric and Roman settlement. Settlement remains from the Bronze and Early Iron Age, late La Tène Period, Roman period, and Modern period were discovered.

The paper focuses on finds from the Bronze and Early Iron Ages. The earliest finds originate from the Middle Bronze Age and the latest to the end of the Early Iron Age. The pottery shows connections with northeastern Italy, western Slovenia, and Istria, as well as with the Ljubljana basin.

Keywords: SW Slovenia; Notranjska; Postojna; Middle and Late Bronze Age; Early Iron Age; settlement; pottery

Arheološko najdišče Sovič leži na istoimenskem hribu tik nad Postojno (*sl. 1*), ki ga sestavljajo kredni in paleocenski apnenci.¹ Hrib je danes pretežno pogozden, s posameznimi travniki na severovzhodnem pobočju. Na vrhu je bil v 12. stoletju postavljen grad Adlsberg, ki je pogorel

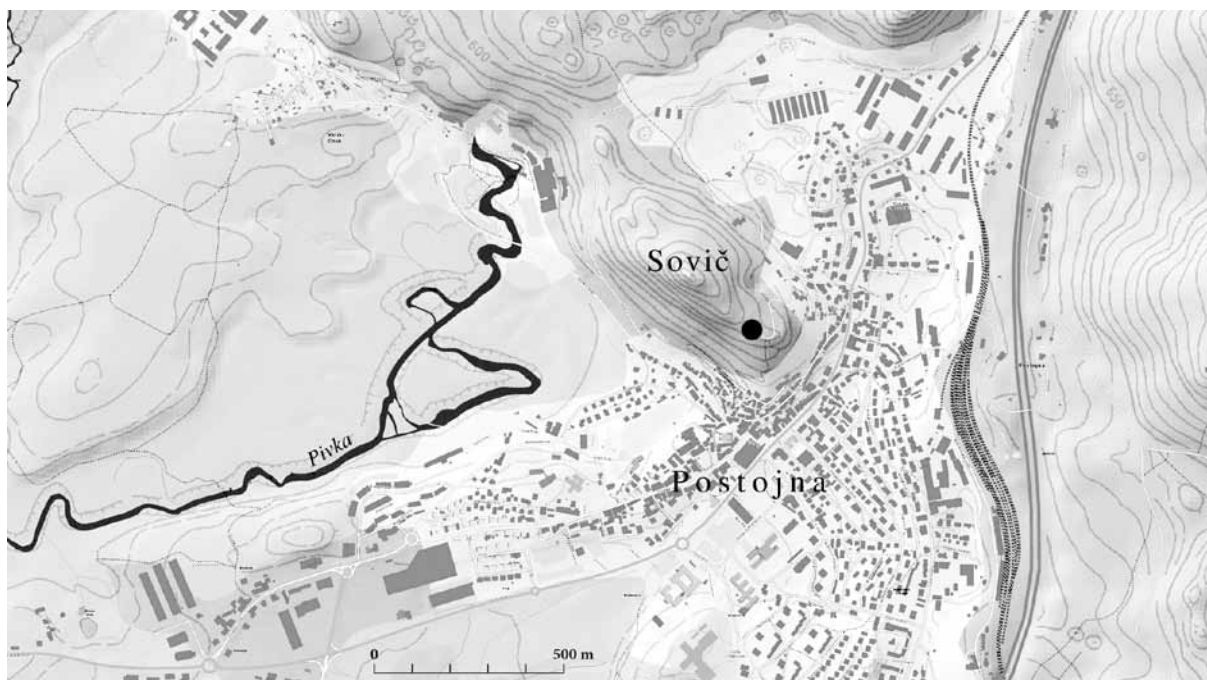
leta 1689,² cerkev sv. Uršule na njem pa se prvič omenja leta 1598. Temelji te cerkve, ki je bila opuščena v drugi polovici 18. st.,³ so bili raziskani februarja 2020.⁴

¹ Placer 1995, 553, sl. 1. Glej še tu Bavdek.

² Jakič 1995, 142.

³ Kos, Umek 1985, 112.

⁴ Gruden 2020.

Sl. 1: Sovič nad Postojno z označeno lego raziskav v letih 2016, 2017 in 2020. M. = 1:20 000.

Fig. 1: Sovič above Postojna with marked location of archaeological excavation in 2016, 2017, and 2020. Scale = 1:20 000. (Vir / Map source: Atlas okolja © ARSO)

ZGODOVINA RAZISKAV

Sovič je že dlje časa znan kot lokacija prazgodovinske naselbine in domnevnega rimskega kastela. Že v 19. stoletju se s hriba omenja najdba bronaste zapestnice.⁵ Glede na do sedaj znane najdbe je bil hrib poseljen v železni dobi in nato ponovno v rimskem obdobju, poselitev pa se je nadaljevala tudi v poznoantično obdobje. Mehtilda Urleb je predvidevala, da gre v tem primeru za rimsko utrdbo.⁶ Najdišče so močno poškodovali recentni posegi – vodni zbiralniki (sl. 2: A–C), vojaški jarki in trimška steza.⁷

Zaradi naključnih najdb, ki jih je leta 1999 v Notranjski muzej v Postojni prinesel domačin, so bili v letih 2000 in 2003 na jugozahodnem in jugovzhodnem pobočju opravljene sistematični terenski pregledi. Leta 2002 je bil izdelan tudi topografski načrt Soviča.⁸ Sledovi prazgodovinske in rimskodobne poselitve so bili leta 2011 odkriti pod južnim pobočjem Soviča, na stiku Vegove ulice in ulice Kot.⁹

⁵ Urleb 1975, 158; z navedbo starejše literature.

⁶ Urleb 1985, 135–137; Horvat 2005, 226.

⁷ Bavdek 2006, 153, 154.

⁸ Bavdek 2006, 153, 154; glej tu Bavdek, sl. 5.

⁹ Josipovič, Jurca, Rupnik 2011, 13–25; glej tu Bavdek.

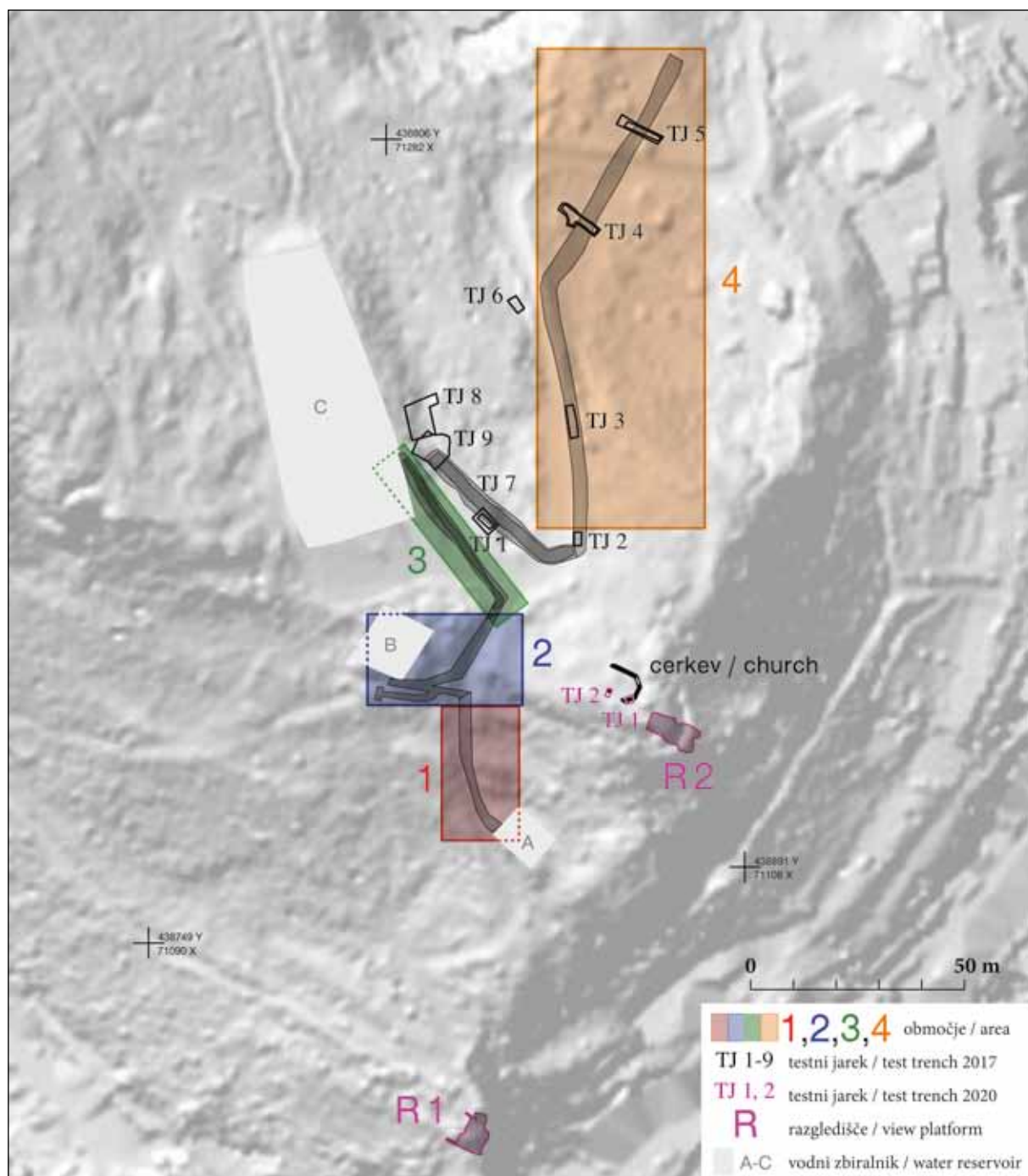
Območje Soviča je bilo ponovno pregledano po žledolomu leta 2014. Zabeležene so bile jame, ki so nastale zaradi izrutja dreves. Najdišče je bilo dodatno poškodovano zaradi novih gozdarskih poti, po pripovedovanju gozdarjev naj bi najdišče preiskali tudi neznanci z detektorji kovin. Zabeležene so bile železnodobne, visoko- in poznosrednjeveške ter novoveške najdbe.¹⁰ Izdelan je bil tudi digitalni model reliefa Soviča, na katerem so med drugim vidni domnevni nasipi prazgodovinskega gradišča ter domnevne prazgodovinske naselbinske terase.¹¹ Novejše raziskave, ki so delno predstavljene v tem prispevku, so odkrile sledove poselitve ne le v bronasti in starejši železni dobi, temveč tudi v poznolatskem in rimskem obdobju.

ARHEOLOŠKA IZKOPAVANJA V LETIH 2016, 2017 IN 2020

Arheološka izkopavanja v letih 2016 in 2017 na Soviču so potekala v okviru prenove vodovodne napeljave (sl. 2). Na hribu namreč stojijo trije vodni zbiralniki iz različnih časovnih obdobj (sl. 2: A – avstro-ogrski, B – italijanski in C – jugoslovanski

¹⁰ Jerala et al. 2015, 34–39; Fabec 2017, 170, 171.

¹¹ Rutar 2015, 16–23.

Sl. 2: Sovič. Pregledni načrt vseh izkopov v letih 2016, 2017 in 2020. M. = 1:1500.

Fig. 2: Sovič. The general plan of the excavations in 2016, 2017 and 2020. Scale = 1:1500.
(Vir / Lidar source: Atlas okolja © ARSO)

iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja). Zbiralniki so bili prenovljeni, načrtovane so bile nove cevne povezave med njimi ter nova povezava do mesta Postojna.¹²

¹² Arheološki nadzor ob gradnji nove vodovodne napeljave se je začel septembra 2016. Izvajalo ga je

Sprva so dela potekala po delno v skalo vkle-
sani cesti na jugozahodnem pobočju Soviča, med
obema starejšima zbiralnikoma (sl. 2: območji 1

podjetje Avgusta v skladu s kulturnovarstvenimi pogoji
in pod strokovnim nadzorom pristojne konservatorke
Patricije Bratina (ZVKDS, OE Nova Gorica).

in 2), ki je uničila kakršnekoli morebitne ostaline na tem mestu. Ko pa je izkop dosegel raven plato pri najmlajšem zbiralniku (*sl. 2: območje 3*), je takoj zadel na arheološke plasti. Od tod dalje so izkopavanja potekala ročno, z izjemo strojnega odstranjevanja modernih nasutij iz apnenčevih lomljencev, ponekod debelih tudi do 2 m, ki so nastala ob gradnji najmlajšega zbiralnika (C).¹³ Ta nasutja so prekrila gozdni humus in arheološke plasti pod njim.

Pred nadaljnji deli, natančneje izkopom za vodovodno napeljavo od najmlajšega zbiralnika (C) do mesta, je bil na načrtovani trasi marca 2017 opravljen arheološki testni izkop z jarki (TJ 1–6; *sl. 2*).¹⁴ Na podlagi teh rezultatov je bil julija istega leta del trase pri zbiralniku izkopen ročno (*sl. 2: TJ 7*), na preostalem delu trase po severovzhodnem pobočju Soviča pa sta potekala le nadzor in arheološko dokumentiranje ob gradnji (*sl. 2: območje 4*). Tukaj je izkop potekal po 7 m dolgih odsekih, profil vsakega odseka je bil posebej dokumentiran in oštevilčen. Septembra istega leta je bil narejen še manjši izkop, namenjen lociranju stare napeljave (*sl. 2: TJ 8*), ki pa ni posegel v arheološke plasti. Na koncu je bilo treba izkopati še preostali del med severozahodnim koncem trase in vhodom v zbiralnik, kjer naj bi se nanj izvedel priklop novih cevi (*sl. 2: TJ 9*).¹⁵

Zadnje raziskave so na Soviču potekale februarja 2020 zaradi načrtovane ureditve sprehajalne poti in dveh razgledišč. Arheološka izkopavanja so potekala na lokacijah obeh razgledišč (*sl. 2: R 1 in R 2*), na lokaciji cerkve sv. Uršule pa sta bila izvedena dva manjša testna jarka (*sl. 2: TJ 1/1020 in TJ 2/2020*) in očiščeni njeni zidovi.¹⁶

Stratigrafski oris

Geološka osnova na arheološkem najdišču je bila apnenčeva skala s posameznimi žepi rdečkaste meljaste glin, v enem primeru pa olivno rjave peščene glin. Predvsem na območju 3, v izkopu TJ 7 in na severnem delu območja 4 so bile odkrite plasti in naselbinski ostanki iz latenskega in rimskega obdobja, v testnem jarku 9 pa v skalo vklesana poznolatenška stavba. Lončenina iz teh obdobjev je bila odkrita tudi v profilu izkopa za

napeljavo severno od zaščitenega območja (obm. 4 – severno od TJ 5). Najdena je bila tudi lončenina iz srednjega in novega veka.

Ostaline iz pozne bronaste in starejše železne dobe so bile odkrite na južnem delu območja 3 in so verjetno povezane z naselbinskimi terasami, opaznimi na južnem pobočju Soviča.¹⁷ Dve jami (SE 330 in SE 331)¹⁸ sta bili domnevno vklesani v skalo (*sl. 3a,b*). Zapolnjeni sta bili s svetlo olivnorjavo peščeno glino (*sl. 3c: SE 330/SE 322 in SE 331/SE 329*), v kateri so bili kosi prazgodovinske lončenine (npr. *t. 3: 36–38 in 43*). Še ena takšna jama je bila v profilu na južnem začetku območja 3 (SE 316¹⁹). Zapolnjena je bila s tanko plastjo rdeče (SE 315) in olivno rumene peščene glin nad njo (SE 317). Velika količina odlomkov prazgodovinske lončenine je bila najdena tudi v sekundarni legi – v zaplatah humusa nad temi jamami (SE 314 = SE 328 in SE 321) (npr. *t. 1: 3–15; 2 in t. 3: 34,35*).

Zaplata plasti iz časa bronaste ali starejše železne dobe je bila odkrita na severnem delu območja 4 (SE 403 in SE 412) (npr. *t. 4: 50*) pod mlajšimi latenskimi plastmi.

Na drugih mestih so bronastodobne in železnodobne najdbe izključno v premešanih plasteh ali zasutjih: nekaj v zasutju nad ostanki poznolatenškega ali rimskega objekta na območju 3 (SE 349), v latenskodobni plasti na območju 4 (SE 406) in rimskodobnih plasteh na območjih 3 (SE 323) in 4 (SE 423), v izkopu TJ 7 (SE 706, SE 723, SE 709 in SE 722), pa tudi v humusu (območje 3/SE 350; TJ 7/SE 704) ter v novodobnih plasteh, povezanih z urejanjem cestišč in gradnjo zbiralnikov na območjih 1 (SE 125) in 2 (SE 220) ter med strojnim izkopom drugih novodobnih ali erozijskih plasti na območjih 3, 4 in v testnih jarkih.

Prazgodovinska lončenina je bila najdena še v plasti med razpokami v skali na razglediščih 1 in 2 (SE 109 in SE 203) leta 2020.

Na Soviču so bili najdeni kosi prazgodovinske keramike tudi med strojnim izkopom novodobnih ali erozijskih plasti.

Tipološka in kronološka opredelitev najdb

Med arheološkimi izkopavanji na Soviču v letih 2016–2020 je bilo skupno odkritih 6433 odlomkov

¹³ Omahen, Rupnik 2017a; Omahen 2017, 169, 170.

¹⁴ Omahen, Rupnik 2017b.

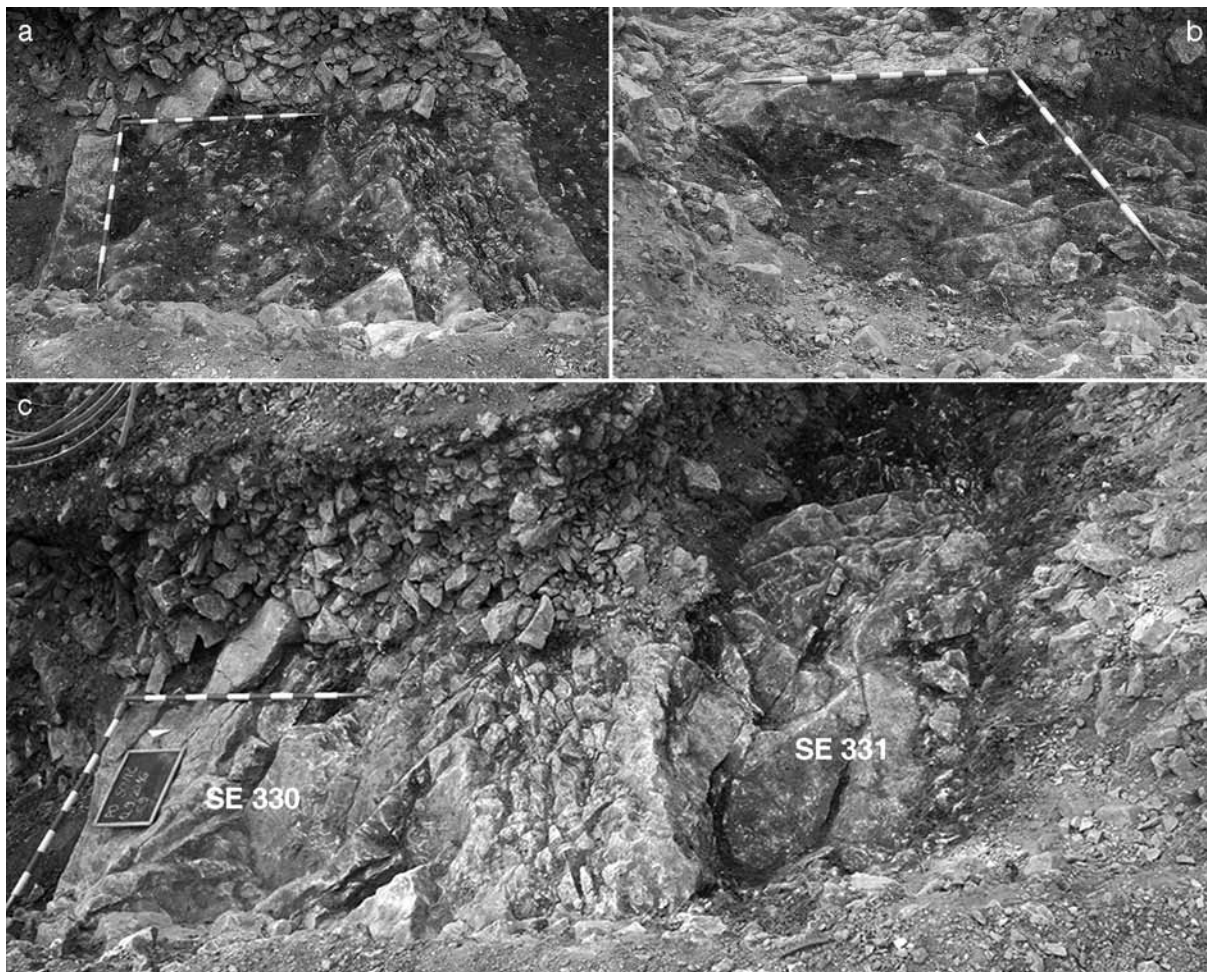
¹⁵ Omahen, Rupnik 2019; Omahen 2018, 212–214.

¹⁶ Gruden 2020.

¹⁷ Rutar 2015.

¹⁸ Jama SE 330 (0,83 × 0,76 m; glob. 0,3 m); jama SE 331 (0,78 × 0,72 m; glob. 0,35 m).

¹⁹ Jama SE 316 (šir. 0,32 m; glob. 0,3 m).

Sl. 3: Sovič, izkopavanja 2016. Območje 3, jami SE 330 in SE 331. – Zapolnjeni jami: SE 330 s polnilom SE 322 (a) in SE 331 s polnilom SE 329 (b). – Izpraznjeni jami (c). Pogled: proti SZ (a), JZ (b), Z (c).

Fig. 3: Sovič, excavation 2016. Area 3, Pits SE 330 and SE 331. – Pit SE 330 with the fill SE 322 (a); Pit SE 331 with the fill SE 329 (b). [SE = SU]. – Emptied pits (c). View: towards NE (a), SZ (b), W (c).

lončenine in drugih keramičnih predmetov, kot so predilna vretenca, tkalske uteži in svitki. Med najdbami so odlomki, ki so časovno manj oprijemljivi ali se pojavljajo v širokem časovnem razponu, kot so s prstnimi odtisi razčlenjena rebra in neokrašene sklede z uvihanimi ustji, zato se bomo tukaj omejili le na kronološko bolj opredeljive kose. Pri datacijah sem upoštevala lokalne kronološke sheme.²⁰ Pri slovenjenju italijanskih izrazov *Bronzo Medio*, *Bronzo Recente*, *Bronzo Finale*, *Iniziale età del ferro* in *Evoluta età del ferro* sem se oprla na prispevek Vesne Svetličič.²¹ *Prima età del ferro* prevajam kot starejša železna doba, razen ko je

iz drugih podatkov jasno, da gre za zgodnjo oz. začetek železne dobe.

Med najstarejše najdbe sodi kos ostenja posode z bradavico, obkroženo z enojno kaneluro (*t.* 5: 67). Tovrstne najdbe iz Slovenije in okoliških pokrajin je pred kratkim zbrala Ida Murgelj.²² Če povzamemo njene ugotovitve, je začetke takšnega okrasa iskati v severnih delih Karpatske kotline v zgodnji bronasti dobi, v srednji bronasti dobi se razširi na ozemlju od Madžarske, Moravske, Avstrije in Slovenije do Istre in severne Italije. Pojavlja se še na najdiščih virovitiške skupine in v horizontu Oloris–Podsmreka, kasneje pa ga ne zasledimo več.²³

²⁰ Npr. Cardarelli 1983; Borgna et al. 2018, sl. 3; Peroni 1994; Tasca, Putzolu, Vincenzutto 2018; Mihovilić 2001; Guštin 1973, 1979; Teržan, Trampuž 1973.

²¹ Svetličič 1997a, 45.

²² Murgelj 2018.

²³ Murgelj 2018, 58.

V srednjo ali mlajšo bronasto dobo lahko verjetno opredelimo fragment oglatega ročaja s kanelurami in vrezi (*t.* 2: 21), ki ima najboljše vzporednice na Jelarih²⁴ ter na najdišču Montedoro²⁵ iz časa *Bronzo Medio-Recente* po Cardarelliju, le da omenjena fragmenta nista okrašena s kanelurami, ampak z navpičnimi nalepljenimi rebri, ki pa dosežejo enak učinek.

Okras krožnih kanelur okoli izbokline oz. bradavice (*t.* 2: 31 in najverjetneje 32) se na Serminu pojavlja v plasti, ki je datirana v obdobje od srednje do pozne bronaste dobe po italijanski kronologiji, čeprav se v njej pojavljajo tudi najdbe iz zgodnje železne dobe. Vesna Svetličič fragment opredeljuje v čas srednje do mlajše bronaste dobe, tj. Bd B–Ha A.²⁶ Na lokaciji Braida Roggia v Pozzuolo del Friuli ga najdemo v plasti 2 iz časa razvite *Bronzo Recente* oz. Bd D.²⁷ Pojavlja se tudi v Nezakciji, poleg sporadičnih najdb tudi na vrčkih iz grobov V/27 in VI/27, datiranih v 11. st.²⁸ Odlomki s podobnim okrasom, predvsem tistemu na *t.* 2: 32, so znani s kaštelirja Sv. Duh pri Novigradu iz časa *Bronzo Recente* in začetka *Bronzo Finale* (Br D, Ha A) ter z Limske gradine iz časa od 13./12. st. in vsaj do 9./8. st., tj. BdD/HaA1–Ha C0.²⁹ Na Jelarih je takšen okras na posodi iz časa od *Bronzo Medio* do *Finale* 1.³⁰

V izkopu TJ 6 je bil v novodobni ali erozijski plasti pobran tunelast ročaj posode (*t.* 5: 60). Takšni ročaji so značilni za velike posode v srednji in mlajši bronasti dobi. Znani so npr. iz Tomaja,³¹ s Kaštelirja pri Novi vasi in iz jame Valeron,³² v Pozzuolu del Friuli – Cjastiei (3. faza)³³ ter z Limske gradine.³⁴

Med najdbami je tudi nekaj na notranji strani fasetiranih ustij posod. V polnilu jame 331 na območju 3 (SE 329) je bilo najdeno izvihano ustje z dvema fasetama na notranji strani (*t.* 3: 43).

Takšna ustja najdemo na posodah z istrskih in kraških kaštelirjev, Maša Sakara Sučević jih uvršča v tip 7.20 in jih datira v železnodobno stopnjo Istra I po Mihovilič oz. Ha A2 po Reineckeju. V Furlaniji se takšna ustja pojavljajo v 9. st. oz. Ha B3.³⁵ Kot primere lahko navedemo najdbe s Sermina,³⁶ Cattinare³⁷ in Jelarih.³⁸ Na najdišču Variano di Basiliano pri Vidmu imajo podobna ustja lonci iz 3. faze naselbine, prav tako datirane v čas *Bronzo Finale*.³⁹ Na grobišču Brežec je takšno ustje zabeleženo med sporadičnimi najdbami.⁴⁰ V osrednji in vzhodni Sloveniji so bila takšna ustja najdena v Ljubljani na Tribuni, v I. fazi naselbine, datirani v Ha A2/B1.⁴¹

Primerjave za fasetirano ustje z odtisi nohta, kot je na *t.* 1: 10, lahko najdemo na Cattinari v kontekstih iz časa *Bronzo Finale* 2 in *Prima età del ferro* oz. Ha A2 in Ha C,⁴² v plasteh druge faze (11.–9. st.) v Pozzuolo del Friuli – Cjastiei⁴³ in na Serminu.⁴⁴ Podobna ustja z vrezi na ustju in le eno faseto so bila najdena tudi na najdišču Ponte S. Marco iz časa *Bronzo Recente* oz. Bd D.⁴⁵ Na Soviču je bilo najdeno še eno ustje posodice (*t.* 1: 14), ki ima le eno faseto in drugače od ustja na *t.* 1: 8 verjetno prehaja v stožčast vrat. Primerjave lahko najdemo na najdišču Ponte S. Marco iz časa *Bronzo Recente*, še več pa iz *Finale* oz. Bd D in Ha A.⁴⁶ Tretje fasetirano ustje posode (*t.* 1: 11) ima primerjave na najdišču Stari grad nad Vipavo med fragmenti iz časa *Bronzo Medio* in *Recente* po Cardarelliju oz. Bd B–Ha A.⁴⁷ Podobno ustje ima tudi lonec iz Tomaja, najden v kontekstu, ki je radiokarbonsko datiran v čas od sredine 11. do konca 9. st.⁴⁸ Na grobišču Kaštel pri Bujah so bila odkrita v bližini groba 16 in s primerjavami datirana v čas od *Bronzo Recente* 1 do prehoda *Bronzo Finale* v *Prima età del ferro* oz. Bd D–Ha B1.⁴⁹

³⁵ Sakara Sučević 2012, 100, 111, 175–180.

³⁶ Horvat 1997, t. 39: 18.

³⁷ Crismani 2005, 128, gruppo 12, t. 5: 44,45.

³⁸ Degrassi 1997, 96; Borgna 1997a, 106, t. 19: 21; tu je datirana v čas *Bronzo Finale* oz. Ha A.

³⁹ Cássola Guida, Corazza 2005, 224, sl. 5.

⁴⁰ Ruaro Loseri et al. 1977, t. 32: 10.

⁴¹ Vojaković 2013a, 281; Vojaković 2013b, 82, t. 39: 11; 57: 6.

⁴² Crismani 2005, 120, 130, gruppo 13, t. 5: 46.

⁴³ Mizzan 1996, 181, 182, t. 93: 605.

⁴⁴ Svetličič 1997a, 51; Horvat 1997, t. 39: 18.

⁴⁵ Poggiani Keller 1994, 96, sl. 67: 3.

⁴⁶ Poggiani Keller 1994, 96, 97, sl. 67: 3; 68: 8.

⁴⁷ Bratina 2018, 179, op. 1, sl. 4: 9.

⁴⁸ Bratina 2014, 593, sl. 38.4: 1.

⁴⁹ Cestnik 2009, 52, t. 17: 3–5.

²⁴ Lonza 1981, t. 30: 4.

²⁵ Mizzan 1997, 42, 50, t. 5: 17.

²⁶ Svetličič 1997a, 53; Svetličič 1997b, 113; Horvat 1997, t. 30: 14–16.

²⁷ Borgna 1994, 181, sl. 35: 85.

²⁸ Mihovilič 2001, 48–53, t. 44: 1,39; 50: 1; 85: 2;

131: 8–11,15.

²⁹ Cardarelli 1983, 108, 110, t. 29: 3–5; 30: 4.

³⁰ Mizzan 1997, 46, t. 2: 10.

³¹ Fabec, Vinazza 2018, 22, t. 3: 27.

³² Sakara Sučević 2004, sl. 18: 7–9; npr. št. 662, 663, 665.

³³ Mizzan 1996, t. 113: 745; 124: 828; 131: 884; 143: 970.

³⁴ Urem 2012, t. 4: 11.

Skodela s klekom in odebeljenim ostenjem na trebuhu (*t. 1: 7*) je sorodna posodam, ki jih Cardarelli opredeljuje v *Bronzo Recente*, pa tudi nekaterim oblikam iz časa *Bronzo Finale 2* oz. Bd D–Ha A.⁵⁰ V Ljubljani ji najdemo primerjave v skodelah tipa Sk3b iz naselbine na Tribuni in v nekaterih skodelicah z grobišča SAZU iz faze Ljubljana Ib. Skodele tipa Sk3b sodijo med vodilne primerke faze Ljubljana I oz. Ha A1–Ha B2.⁵¹

V polnilu jame 330 na območju 3 (SE 322) je bil najden odlomek skodelice s presegačim ročajem (*t. 3: 37*). Starejše primerjave zanj najdemo na furlanskem najdišču Pramarine iz časa *Bronzo Medio* in *Recente* (natančnejša datacija je BM3–BR1/2; Bd C2 in D).⁵² Tamkajšnja skodelica ima trikoten ročaj, medtem ko je imela skodelica s Soviča trakast ročaj. Boljša primerjava so skodele, ki se pojavljajo v Ljubljani, tako na naselbini na Tribuni, kjer so uvrščene v tip Sk3a iz časa od I. do III. faze naselbine (HaA2/B1–Ha B2/B3),⁵³ kot tudi na grobišču SAZU v fazi Ib (Ha B1 in B2).⁵⁴

V zaplati humusa na območju 3 (SE 314 = SE 328) sta bili najdeni dve visoki skledi z dokaj ostro uvihanim in nekoliko odebeljenim ustjem (*t. 1: 3,4*). Maša Sakara Sučević takšne sklede na Kaštelirju pri Novi vasi uvršča v tip skled 6.1a, ki ga s primerjavami datira vse od 9. st. (Ha B3) do konca Ha D2–3.⁵⁵ Najdemo jih na grobiščih na Križni gori (grob 9, faza grobišča Ib oz. Podzemelj 1 oz. Ha B3),⁵⁶ v Tolminu,⁵⁷ Pod Kaculom pri Šmihelu (v grobovih 27, 47 in 10, slednji je datiran v stopnjo Notranjska 2b oz. Ha B3/C0)⁵⁸ ter na Serminu (iz časa pozne bronaste in zgodnje železne dobe oz. Ha A–Ha C).⁵⁹ Na Cattinari so datirane v čas *Bronzo Finale/Primo Ferro* oz. Ha A in prehod v Ha B1.⁶⁰ Na najdišču Pozzuolo del Friuli – Cjastiei so zastopane v 2. in 3. fazi, tj. 11.–8. stoletju oz.

Ha A2–Ha B3,⁶¹ na lokaciji Braida Roggia pa v plasti 2 iz časa *Bronzo Finale* oz. Ha A.⁶²

Odlomek na *t. 1: 8*, ki ima precej debele stene in podolgovato bradavico z odtisi šila na njej, je najverjetneje pripadal skledi z izvihanim ustjem. Oblikovno najbližje so ji latvice s Križne gore, kjer se pojavljajo v grobovih od faze Ib do IIB na grobišču, torej od Ha B3 do Ha C2.⁶³ Možne primerjave je najti še na tolminskem grobišču v grobu 191⁶⁴ in na naselbini v Kranju iz časa Ha B3/C1.⁶⁵ Na naselbini Pozzuolo del Friuli – Cjastiei je bila v kontekstu druge faze (10. in 9. st.; Ha B1–B3) zabeležena skleda s podobno okrašeno bradavico, le da ne gre za odtise šila, ampak za zareze.⁶⁶ Podobno okrašena bradavica je na posodi iz I. faze naselbine na Tribuni v Ljubljani, datirane v Ha A2/B1.⁶⁷

Na Soviču izvira iz plasti SE 423 (z rimskodobnimi najdbami) na območju 4 visoka skleda z uvihanim in ravno odrezanim ustjem in bradavico na njem (*t. 4: 53*), z najboljšimi primerjavami v grobovih 157, 184 in 280 v Tolminu iz časa Ha B1–Ha B3/C1⁶⁸ in na Šmihelu.⁶⁹ Majhen držaj iz rimskodobne plasti SE 323 na območju 3 (*t. 3: 40*) je verjetno prav tako del sklede z uvihanim ustjem.

Skleda z uvihanim ustjem, zaobljenimi rameni in drobnim ročajem (*t. 3: 35*) ima primerjave na Mostu na Soči, in sicer v grobu Sz 399, kjer je bila pridana tudi trebušasta posoda na nogi, značilna za stopnji Sv. Lucija Ib2 in Ic oz. Ha C,⁷⁰ ter v grobu Sz 1244 skupaj z bronasto dvozankasto fibulo okroglega preseka in očalasto fibulo brez osmice iz stopnje Sv. Lucija Ib2 oz. Ha C0.⁷¹ Takšna skleda je znana tudi z najdišč Cattinara iz časa *Bronzo finale* oz. Ha A⁷² in Gradisca di Spilimbergo.⁷³ V

⁵⁰ Cardarelli 1983, 98, 100, t. 19: 49; 22: 51.

⁵¹ Vojaković 2013a, 225, sl. 120: 23; Škvor Jernejčič 2014a, npr. sl. 4.52: 4.

⁵² Tasca, Putzolu, Vincenzutto 2018, 360, sl. 2: 3; Botti 2006, sl. 17: 132; 128.

⁵³ Vojaković 2013a, 225, 280–283, sl. 120: 22.

⁵⁴ Škvor Jernejčič 2014a, npr. 4.52: 17.

⁵⁵ Sakara Sučević 2004, 57, 58, sl. 7, št. 397.

⁵⁶ Urleb 1974, 32–34, t. 3: 6.

⁵⁷ V grobovih 1–9, 11, 33, 36, 65, 119 (Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 1: 4,5,9; 8: 2; 15: 6; 7: 3; 22: 6).

⁵⁸ Guštin 1979, t. 38: 7; 40: 6; 45: 2.

⁵⁹ Svetličič 1997a, 49; Svetličič 1997b, 114; Horvat 1997, t. 3: 1,2.

⁶⁰ Crismani 2005, 134, gruppo XVII, t. 6: 59 in druge.

⁶¹ Mizzan 1996, 176–197, t. 31: 174; 111: 737.

⁶² Borgna 1994, 181, sl. 30: 38.

⁶³ Urleb 1974, 32–34, t. 1: 10,12; 4: 8; 5: 7,8,15; 7: 3; 11: 12; 12: 5,7,9; 15: 8; 29: 15.

⁶⁴ Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 34: 3.

⁶⁵ Rozman 2004, 78, t. 4: 4; 6: 1.

⁶⁶ Mizzan 1996, 34–36, t. 67: 390.

⁶⁷ Vojaković 2013b, t. 46: 7.

⁶⁸ Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 28: 3; 32: 2; 52: 7; Teržan 2002, 99.

⁶⁹ Guštin 1979, t. 69: 24; Urleb 1990, t. 2: 8.

⁷⁰ Teržan, Trampuž 1973, 422; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, t. 30 I: 1.

⁷¹ Teržan, Trampuž 1973, 420; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, t. 119 D: 3.

⁷² Maselli Scotti 1983a, 207, t. 50: 7.

⁷³ Cássola Guida, Balista 2007, t. 75: 770.

Ljubljani se na grobišču SAZU podobne sklede pojavljajo v stopnji Ljubljana Ia1 in Ia1/2.⁷⁴

Majhen držaj posode s prstnim odtisom na sredini (*t.* 2: 22) ima primerjave na najdišču Stari grad nad Vipavo med najdbami iz časa *Bronzo Medio* in *Recente* oz. Bd B–D⁷⁵ ter v Ljubljani na Tribuni v I. fazi naselbine, tj. H A2/B1.⁷⁶

Ustje na *t.* 1: 15 ima številne primerjave na vipavskih, furlanskih, kraških in istrskih najdiščih iz časa pozne bronaste in začetka železne dobe oz. Ha A–Ha C1, kot so Gradišče nad Hrastjem,⁷⁷ Sermin,⁷⁸ Cattinara (kjer so posode s takimi ustji uvrščene v tip VIII iz časa *Primo ferro* oz. Ha C),⁷⁹ Pozzuolo del Friuli – Cjastiei (v prvi, drugi in tretji fazi, tj. od 11. do 8. st. oz. Ha A2–C1)⁸⁰ in na lokaciji Braida Roggia (v plasti 2 iz časa *Bronzo Finale* oz. Ha A).⁸¹ Takšna ustja s kaštelirja S. Polo pri Tržiču/Monfalcone so datirana na prehod *Bronzo Finale* (II) v *Èta del ferro* oz. Ha A2/B1,⁸² z Gradisca di Spilimbergo pa še v *Ferro antico* oz. Ha B2–C1.⁸³

V izkopu TJ 7 na Soviču je bil v plasti SE 723 med rimskodobnimi najdbami najden tudi prazgodovinski kos ostenja z nalepljenimi rebri v obliki girlande (*t.* 5: 66). Janez Dular tak okras uvršča v tip O4 in ga s primerjavami datira v čas HaB2/3 in C0.⁸⁴

Skleda ali skodela z navpičnimi kanelurami na največjem obodu iz plasti humusa SE 321 (*t.* 3: 34) je podobna skledam tipa 2.3a s Kaštelirja pri Novi vasi s primerjavami iz časa poznega obdobja KŽG.⁸⁵ Odlomka morda sorodne posodice sta bila najdena v Metuljah⁸⁶ in v Nezakciju.⁸⁷

Paličasti ročaji (*t.* 5: 58), nameščeni vodoravno na obod posode, se pojavljajo na loncih tipa Timav, ki jih je Lonza opredelil v konec 8. in 7. st. pr. n. št. Znani

so s širšega območja *Caput Adriae*, od Furlanije do južne Istre v času Ha C0 do sredine Ha D1.⁸⁸ V stopnjo *Prima èta del ferro* (Ha B3–Ha C1) jih uvršča tudi Cardarelli.⁸⁹ Znani so z najdišč Potok na Jaknah – *Terzo ramo del Timavo*,⁹⁰ Limska gradina⁹¹ in Štorje.⁹²

Med bronastodobnimi in starejšeželeznodobnimi najdbami iz mlajših plasti na Soviču izstopa odlomek bronaste certoške fibule X. vrste, najden v rimskodobni plasti SE 323 (*t.* 3: 42). Najverjetneje gre za varianto h ali g, ki sta značilni za jugozahodno Slovenijo in sosednje japonsko ozemlje v poznohalštatskem obdobju, pojavljajo pa se tudi skupaj z latenskodobnimi najdbami.⁹³

V eni izmed prazgodovinskih jam (SE 322 = SE 319, SE 329) je bil najden fragment manjše skodele ali lončka (*t.* 3: 36) s široko kaneluro pod ustjem, ki ima dobre primerjave v naselbinskih plasteh II. in V. faze na Tribuni v Ljubljani iz časa Ha B1/B2 in Ha D2/3.⁹⁴ Podobna ji je tudi posoda iz groba 247 v Tolminu, ki nima drugih pridatkov.⁹⁵ V železnodobni naselbini na Mostu na Soči najdemo podobne posode v kontekstih, datiranih v stopnjo Sv. Lucija IIa–c oz. Ha D1–3.⁹⁶

V isti jami na Soviču je bil še fragment kroglaste posode z razčlenjenim rebrom na največjem obodu (*t.* 3: 38). Morda gre za fragment loncev z ovalnim trebuhom, ki jih Maša Sakara Sučević uvršča v tip 7.18 iz časa 9.–8. st. oz. Ha B3–C1.⁹⁷ Najdeni so bili na primer na Kaštelirju pri Novi vasi, kjer so uvrščeni v tip loncev 2.2a, a bi primerek s Soviča, ki je le fragmentarno ohranjen, lahko pripadal tudi tamkajšnjemu tipu 2.1d.⁹⁸

Nizka skleda z ravno odrezanim ustjem in fasetiranim spodnjim delom (*t.* 1: 5) ima tako glede oblike kot okrasa najboljšo primerjavo na Cvingerju pri Dolenjskih Toplicah v plasti iz pozne bronaste ali začetka železne dobe.⁹⁹ Po obliki pa so takšne sklede primerljive tudi z najdbami na Cattinari iz

⁷⁴ Škvor Jernejčič 2014a, 201, sl. 6.4.

⁷⁵ Bratina 2018, sl. 179, 4: 7.

⁷⁶ Vojaković 2013a, 281; Vojaković 2013b, t. 47: 10.

⁷⁷ Bratina 2018, 179, sl. 5: 10.

⁷⁸ Svetličič 1997a, 50, 51; Horvat 1997, t. 27: 14.

⁷⁹ Crismani 2005, 143, t. 3: 21–23.

⁸⁰ Mizzan 1996, t. 1: 3; 2: 9; 3: 11,12; 4: 21,27; 14: 85; 18: 102; 20: 21; 22: 128; 51: 299; 56: 317–321; 59: 342; 93: 601,607; 109: 726; 118: 790.

⁸¹ Borgna 1994, 181, sl. 29: 25,26.

⁸² Mizzan 1989, 108, t. 25: 2,3.

⁸³ Balista, Càssola Guida 2007a, 37; 2007b, 89; 2007b, 93; Càssola Guida, Balista 2007, t. 3: 21,22; 4: 23; 62: 632.

⁸⁴ Dular 2013, 47–49, sl. 14.

⁸⁵ Sakara Sučević 2004, 52, sl. 7, št. 360.

⁸⁶ Guštin 1979, t. 14: 5.

⁸⁷ Mihovilić 2001, 48, 49, 240, t. 83: 16.

⁸⁸ Lonza 1977, t. 10: 2; prim. Sakara Sučević 2004, 69; Cestnik 2009, 22–28.

⁸⁹ Cardarelli 1983, t. 22: 118.

⁹⁰ Maselli Scotti 1983b, 209–211, t. 51: 8,9; Flego, Rupel 1993, 53.

⁹¹ Urem 2012, t. 4: 10; 26: 15; 27: 7; 29: 5; 31: 10; 40: 1.

⁹² Guštin 1979, t. 11: 4,5.

⁹³ Teržan 1976, 364–368.

⁹⁴ Vojaković 2013b, 281–285, t. 74: 10; 167: 1.

⁹⁵ Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 44: 15.

⁹⁶ Grahek 2018, 260, tip L7.

⁹⁷ Sakara Sučević 2012, 99, 110, 180, s primerjavami.

⁹⁸ Sakara Sučević 2004, 69, sl. 9: 438,462.

⁹⁹ Dular, Križ 2004, 119, 120; t. 3: 1.

časa *Bronzo Finale* in *Finale/Primo Ferro* oz. Ha A do konca Ha B1¹⁰⁰ in iz 2. in 3. faze najdišča Pozzuolo del Friuli – Cjastiei, tj. čas Ha A2–C1.¹⁰¹ Na Tribuni v Ljubljani so takšne sklede uvrščene v tip S1a, datiran v čas od Ha B1–B3, pojavljajo pa se tudi še v V. fazi naselbine iz časa Ha D2/D3. Tam najdemo tudi fasetiranje spodnjega dela sklede.¹⁰² Enako oblikovana skleda je znana iz naselbine v Kranju iz časa Ha B3/C1.¹⁰³

Na Soviču je bil najden fragment še ene sklede z vodoravnimi fasetami, ki pa so višje na ustju (*t. 1: 6*). Najboljšo ustreznico z nekoliko drugače oblikovanim ustjem smo našli na ljubljanskem grobišču SAZU, v grobu 236, kjer se tak način okraševanja po Brini Škvor Jernejčič pojavi v stopnji Ib (Ha B1/B2). Latvice oz. sklede z uvihanimi ustji in vodoravno fasetiranimi rameni so eden izmed vodilnih tipov keramike na poznobronastodobnih gradiščih na Dolenjskem, srečamo jih lahko tudi v času stopnje Stična–Novo mesto I po Stanetu Gabrovcu (Ha C1). Odražale naj bi stike s Podonavjem.¹⁰⁴

Na severnem delu območja 4 na Soviču je bilo v ohranjeni zaplati iz časa pozne bronaste ali starejše železne dobe (SE 403) najdeno ostenje skodele z majhnim držajem (*t. 4: 50*). Najzgodnejše primerjave segajo že v čas srednje bronaste dobe, npr. na Šimanu na Gotovljah.¹⁰⁵ Podobnost vidimo tudi v skodelah tipa 3 z najdišča Podsmreka, s primerjavami iz srednje in začetka pozne bronaste dobe.¹⁰⁶ Mlajša primerjava izvira iz groba 43 s Pobrežja, v katerega je bila priložena še igla z drobno vazasto glavico in gladkim vratom, značilna za čas Ha B3.¹⁰⁷

Ustje lonca z vodoravnim rebrom (*t. 4: 56*) je po obliki podobno loncem tipa 4 z Mosta na Soči, kjer se pojavljajo v stavbah iz časa Sv. Lucija IIA–b oz. Ha D1 in D2.¹⁰⁸ Zgodnje primere najdemo na Jelarjih v času *Bronzo Finale* oz. Ha A.¹⁰⁹

Okras valovitega nerazčlenjenega rebra, kot je na *t. 3: 49*, najdemo na Mostu na Soči v stavbi iz stopnje Sv. Lucija IIA oz. Ha D1.¹¹⁰ Na keramiki s Krasa in iz Istre se pojavi že na prehodu iz *Bronzo Recente* v *Finale*, najdemo pa ga tudi na keramiki iz starejše železne dobe oz. od Bd D/Ha A–Ha C1,¹¹¹ na primer na Jelarjih, kjer je na loncu z ustjem, podobnim kot na Soviču (*t. 4: 51; 5: 59*), datiran pa je v čas od 10. do 6. st.¹¹² Najdemo ga tudi na Kaštelirju pri Novi vasi.¹¹³ Z valovitim rebrom je okrašen tudi lonec iz I. faze na Tribuni v Ljubljani, torej iz HaA2/B1.¹¹⁴

Ravno odrezano ustje lonca z žlebom na *t. 5: 59* in sorodno ustje na *t. 4: 51* imata primerjave na furlanskem najdišču Carlino – Fortin, ki je živel od konca 7. st. do konca 5. st., tj. Ha C2–Ha D2.¹¹⁵ Takšna ustja so znana tudi iz 2. faze najdišča Pozzuolo del Friuli – Cjastiei, datirane v 11.–9. st. oz. Ha A2–B3,¹¹⁶ pa tudi na Serminu¹¹⁷ iz pozne bronaste in začetka železne dobe oz. Ha A do Ha C1 ter na najdišču Stramare iz časa starejše železne dobe.¹¹⁸ Predvsem lonec na *t. 5: 59* je soroden loncem tipa 7.24 po Maši Sakara Sučević, ki se začnejo pojavljati že v pozni bronasti dobi in so nato značilni za starejšo železno dobo.¹¹⁹ Podobno ustje, ki prehaja v dokaj cilindričen vrat, ima tudi vrč iz groba Sz 237 z Mosta na Soči, v katerem je bila še čolničasta fibula, ki se ni ohranila.¹²⁰

Na Soviču je bilo na deponiji/odlagališču z območja 4 najdeno izvihano ustje lonca, razčlenjeno z odtisi šila (*t. 4: 55*), ki je po obliki podobno prej omenjenima loncema (*t. 5: 59* in *t. 4: 51*). Podobno okrašeno ustje je bilo najdeno na Kaštelirju pri Novi vasi, kjer pa prehaja v bolj izrazito stožčast vrat.¹²¹ Neokrašena takšna ustja poznamo iz 2. faze najdišča Pozzuolo del Friuli – Cjastiei,¹²² mlajše primerjave pa iz naselbine na Mostu na Soči, kjer imajo podobna ustja nekateri lonci tipa L 13, ki

¹⁰⁰ Crismani 2005, 135, gruppo XVIII; t. 7: 71,73,74.

¹⁰¹ Mizzani 1996, t. 30: 170; 31: 177; 71; 72: 425,427,429,430; 109: 738; 123: 820,821; 141: 951,952.

¹⁰² Vojaković 2013a, 218, 285, sl. 120: 1; Vojaković 2013b, t. 80: 5.

¹⁰³ Rozman 2004, t. 18: 3.

¹⁰⁴ Škvor Jernejčič 2014a, 218, 219, 248, 249; Škvor Jernejčič 2014b, t. 120: 3; Grahek 2016, 215.

¹⁰⁵ Tomažič, Olič 2009, 49, G366.

¹⁰⁶ Murgelj 2013, 25, sl. 29a.

¹⁰⁷ Pahič 1972, t. 10: 6.

¹⁰⁸ Dular 2018, 148, 149, 156, 158, 160; Grahek 2018, 259, 304, sl. 257.

¹⁰⁹ Degrassi 1997, 96; Borgna 1997a, 104, t. 18: 31.

¹¹⁰ Svoljšak, Dular 2016, t. 43: 7; Dular 2018, 155.

¹¹¹ Cardarelli 1983, t. 20: 88A; 22: 43.

¹¹² Lonza 1981, t. 52: 15; Borgna 1997b, 135–137.

¹¹³ Sakara Sučević 2004, št. 429.

¹¹⁴ Vojaković 2013a, 281; Vojaković 2013b, 18, t.7: 1.

¹¹⁵ Vitri, Corazza 2003, sl. 8: 1.

¹¹⁶ Mizzan 1996, t. 5: 24; 23: 136.

¹¹⁷ Horvat 1997, t. 27: 10,16; 39: 15,16.

¹¹⁸ Mizzan 1997, 39, t. 5: 61; 7: 95.

¹¹⁹ Sakara Sučević 2012, 100, 101, 195.

¹²⁰ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž–Orel 1984, t. 22.

¹²¹ Sakara Sučević 2004, št. 455.

¹²² Mizzan 1996, t. 5: 32.

se pojavljajo v celotnem časovnem razponu Sv. Lucija II.¹²³

Med najdbami s Soviča je tudi fragment posode s prilepljenimi stožci na dnu (*t.* 2: 17), ki so se domnevno uporabljale za pridelavo masla, znane pa so z Monkodonje, Monte Grisa in iz drugih najdišč vzhodnega Jadrana ter iz Avstrije, Moravske, Slovaške in Madžarske.¹²⁴

Način izdelave keramike

Z vidika načina izdelave keramike smo natančneje obravnavali 66 odlomkov lončenine in keramičnih predmetov iz bronaste in starejše železne dobe (*sl.* 4). Pri makroskopski analizi ter pri tipoloških opredelitvah smo se oprli na delo Milene Horvat.¹²⁵

Keramika je bila v vseh primerih izdelana prostoročno, površina pa dodelana z brisanjem.¹²⁶ Izjema je 6 odlomkov, ki so bili sekundarno ožgani. Dvema v celoti ohranjenima predilnima vretencema načina žganja nismo določili.

V lončarskih glinah smo ugotovili prisotnost sljude, železovih oksidov, glinenih jeder, groga, kalcijevega karbonata in kamnine (najverjetneje kremenca), ki ne reagira z 10-odstotno vodno raztopino kalcijevega klorida (HCl). V nekaj primerih so bila v lončarski glini tudi posamezna zrna, ki nam jih ni uspelo opredeliti.

Glede na prisotnost in pogostnost različnih zrn smo ločili 8 lončarskih glin (*sl.* 4), in sicer zelo fino zrnato kremenčevo lončarsko glino (LG1), zelo fino kremenčevo glino s posameznimi zrnji groga (LG2), zelo fino zrnato karbonatno glino (LG3), zelo fino zrnato karbonatno glino s posameznimi zrnji groga (LG4), zelo fino zrnato karbonatno glino s posameznimi glinenimi jedri (LG5), fino zrnato karbonatno glino (LG6), drobnozrnato karbonatno glino (LG7) in zelo fino zrnato lončarsko glino s posameznimi zrnji groga, brez drugih primesi (LG8). Sljuda je bila prisotna v 61 odlomkih (92 %), železovi oksidi v 11 odlomkih (17 %), v 4 odlomkih (6 %) pa je bilo zrno neopredeljeno.

Z največ fragmenti je bila zastopana sestava LG3, sledita ji LG6 in LG1. Med keramiko, ki je povezana s prazgodovinskimi jamami, so prisotne le zelo fino zrnate lončarske glinice, in sicer LG1–LG4.

Zdi se, da so bili fragmenti, ki jih lahko z večjo zanesljivostjo pripišemo loncem, narejeni iz LG3 ali LG6, torej iz zelo fino zrnatih ali fino zrnatih karbonatnih lončarskih glin. Izjema je paličast ročaj na *t.* 5: 58, najverjetneje del lonca tipa Timav, ki je narejen iz drobnozrnate karbonatne lončarske glinice. Pri skledah ali skodelah so zastopane glinice LG1–LG4 in LG6. Opaziti ni nobenega vzorca v povezavi z obliko in lončarsko glino. Pri ustjih tipološko težje opredeljivih posod prevladuje glina LG1, zastopani sta tudi LG3 in 4.

V petih primerih je bil način žganja oksidacijski (8 %), v petih primerih redukcijski (8 %), v enem primeru je bilo žganje oksidacijsko in nato redukcijsko v zaključni fazi (2 %), v 21 primerih je bilo žganje redukcijsko in v zaključni fazi oksidacijsko (32 %), v 16 primerih gre za nepopolno oksidacijsko žganje (24 %) in v 8 primerih za zaporedno menjavanje oksidacijskega in redukcijskega žganja, ki je bilo v končni fazi redukcijsko (12 %).

Keramika je bila povečini trda,¹²⁷ le v štirih primerih je mehka (6 %) in treh zelo trda (5 %).

Okrašenih je 36 odlomkov lončenine in eno predilno vretence (55 %; *sl.* 4), in sicer z vrezanim okrasom, žlebičenjem, kaneliranjem, v kombinaciji vrezanega okrasa in kaneliranja, z odtisom nohta ali odtisi šila na ustju, z nalepko, s plastičnim nalepljenim rebrom ali s prstnimi odtisi razčlenjenim rebrom, od tega enkrat v kombinaciji z glavničenjem (*t.* 5: 57). V posameznih primerih je z odtisom šila ali prsta ali plitvim žlebom okrašen držaj (*t.* 1: 8; 2: 24; 3: 40). Pojavlja se tudi modelirana bradavica (oz. njeni ostanki), obkrožena s kaneluro. V treh primerih je bilo ustje fasetirano na notranji strani (*t.* 1: 10,11; 3: 35), v dveh pa na zunanji strani (*t.* 1: 5,6).

SKLEP

Z arheološkimi izkopavanji v letih 2016, 2017 in 2020 smo odkrili le skromne ostanke bronasto- in starejšeželeznodobne poselitve na Soviču. Ta se v večji meri spušča po južnem pobočju Soviča proti Majlontu, staremu delu Postojne, kjer so bile leta 2011 prav tako odkrite prazgodovinske naselbinske ostaline.¹²⁸

Najstarejši odlomki keramike kažejo na poselitev že v srednji in mlajši bronasti dobi. Pri tem naj

¹²³ Grahek 2018, 262, sl. 11; Dular 2018, 148–161.

¹²⁴ Hellmuth 2014, 75.

¹²⁵ Horvat 1999.

¹²⁶ Za definicijo izraza glej Horvat 1999, 25.

¹²⁷ Določeno s pomočjo Mohsove lestvice.

¹²⁸ Josipovič, Jurca, Rupnik 2011, 13–25; Rutar 2015; Fabec 2017; glej tu Bavdek.

Lončarska glina / Pottery fabric		N	%	Tabla / Plate
LG1	zelo finožrnata kremenčeva very fine-grained with quartz inclusions	10	15	1: 7,14,15; 2: 16,18,19,30; 3: 34,43,47
LG2	zelo fina kremenčeva, z zrni groga very fine-grained with quartz and grog inclusions	4	6	1: 5; 2: 25; 3: 37,38
LG3	zelo finožrnata karbonatna very fine-grained with calcium carbonate inclusions	24	36	1: 3,4,6,8,11–13; 2: 21,23,24,26,28,29,31–33; 3: 36,40,41, 49; 4: 54,56; 5: 61,65
LG4	zelo finožrnata karbonatna, z zrni groga very fine-grained with calcium carbonate and grog inclusions	7	11	1: 9,10; 2: 17,20,22,27; 3: 35
LG5	zelo finožrnata karbonatna, z glinenimi jedri very fine-grained with calcium carbonate, clay pellets inclusions	1	2	5: 60
LG6	finožrnata karbonatna fine-grained with calcium carbonate inclusions	15	23	1: 1,2; 3: 39,44,45,48; 4: 50–53,55; 5: 57,59,63,66
LG7	drobnožrnata karbonatna medium-grained with calcium carbonate inclusions	4	6	3: 46; 5: 58,62,64
LG8	zelo finožrnata z zrni groga, brez drugih primesi very fine-grained with grog inclusions	1	2	5: 67
Načini žganja / Firing technique				
	oksidacijsko / oxidising	5	8	1: 2; 4: 54,56; 5: 57,65
	reduksijsko / reducing	5	8	1: 6,7,13; 3: 34; 5: 61
	oksidacijsko s končno redukcijo oxidation with reduction in the final phase	1	2	3: 46
	reduksijsko s končno oksidacijo reduction with oxidation in the final phase	21	32	1: 3,5,8–10,12,14,15; 2: 19,21,22,26,27,31,32; 3: 43,45,47; 4: 52; 5: 60,67
	nepopolno oksidacijsko / incomplete oxidation	16	24	1: 4,11; 2: 16,17,24,25,28,29,30; 3: 35,36,37,39,40; 4: 50; 6: 64
	izmenjava redukcije in oksidacije s končno redukcijo / interchanging reducing and oxidising atmosphere with reduction in the final phase	8	12	1: 1; 2: 18,20,23; 3: 37,44; 4: 51; 5: 63,66
Okras / Decoration				
	vrezi / incisions proper	3	5	2: 33; 3: 44,45
	žlebičenje / grooves	2	3	3: 40; 5: 63
	kaneliranje / shallow grooves	2	3	3: 34,36
	kombinacija vresa in kaneliranja combination of incisions and shallow grooves	1	2	2: 21
	odtis prsta / fingerprint impressions	1	2	2: 24
	odtis nohta / nail impression	1	2	1: 10
	odtis šila / awl impression	2	3	1: 8; 4: 55
	nalepka / applique	3	5	2: 17; 4: 50,53
	nalepljeno rebro / ribs	3	5	3: 49; 5: 62,66
	s prstnimi odtisi razčlenjeno rebro ribs with finger impressions	9	14	2: 26–30; 3: 38; 4: 54,56; 5: 57
	modelirana bradavica s krožno kaneluro knob encircled with shallow groove	3	5	2: 31,32; 5: 67
	fasetirano ustje / facetting	5	8	1: 5,6,10,11; 3: 35

N = Št. odlomkov / No. of shards

Sl. 4: Sovič. Zastopanost različnih lončarskih glin, načinov žganja in okraševanja v keramičnem gradivu iz pozne bronaste in starejše železne dobe.

Fig. 4: Sovič. Representation of different pottery fabrics, firing techniques, and types of decorations in the ceramics from the Late Bronze and Early Iron Age.

omenimo ostenja z bradavico, obkroženo z eno ali več kanelurami (*t.* 2: 31,32; 5: 66). Veliko najdb lahko pripišemo času *Bronzo Finale* in začetku *Éta del ferro* oz. Ha A in Ha B po srednjeevropski kronologiji, med njimi so skodelica s presegačim ročajem (*t.* 3: 37) in fragmenti posod s fasetiranimi ustji. Na poselitev v času Ha C nakazuje posoda s paličastim ročajem (*t.* 5: 58), verjetno gre za lonec tipa Timav; na čas Ha D pa fragment certoške fibule X. vrste (*t.* 3: 42).

Oblike posod, kot so skleda z uvihanimi ustji, so bile v uporabi širše časovno obdobje. Pri natančnejši opredelitvi smo si poskušali pomagati z lastnostmi lončarske gline. Lončenina, ki smo jo opredelili v čas *Prima éta del ferro* (Ha B–Ha D) in nima primerjav v starejših kontekstih, je narejena iz zelo fino-zrnate kremenčeve gline brez drugih primesi (LG1; *t.* 3: 34) ali z dodanimi posameznimi zrni groga (LG2; *t.* 3: 38), pa tudi iz zelo fino-zrnate (LG3; *t.* 3: 36), fino-zrnate (LG6; *t.* 5: 66; 4: 53) ali pa drobnozrnate karbonatne gline (LG7; *t.* 5: 58). Tudi ustja loncev, kakršni se začnejo pojavljati že v pozni bronasti dobi, a so značilni za starejšo železno dobo, kažejo na uporabo fino-zrnate in drobnozrnate karbonatne lončarske gline (*t.* 4: 51; 5: 59; pa tudi *t.* 4: 55).

Preostale najdene posode iz fino- in drobnozrnate karbonatne gline (*t.* 1: 1,2; 3: 39,45,46; 4: 50,52; 5: 57,62,64) so bile v rabi daljše časovno obdobje. Morda lahko na podlagi lončarske mase

sklepamo, da bolj verjetno sodijo v *Prima éta di ferro*. Drobnozrnata glina se sicer pojavi samo v štirih primerih, v treh od teh pa gre za ročaje (v dveh primerih pekev). Da je dodajanje apnenčevega peska v lončarsko glino značilno za starejšo železno dobo, se je pokazalo tudi na Tomaju.¹²⁹ Ti dve lončarski glini se ne pojavljata med lončenino iz obeh prazgodovinskih jam na južnem delu območja 3 in humusa nad njima, ampak le v mlajših plasteh na območju 4 in v izkopu TJ 7.

Prehoden značaj Postojnskih vrat se odraža tudi v lončenini. Medtem ko se nekatere oblike vežejo na prostor Istre, severovzhodne Italije in Posočja, se druge navezujejo na prostor osrednje Slovenije oz. Ljubljano, na primer skodelica s presegačim ročajem na *t.* 3: 37 in skodela (ali pa morda skodelica, pri kateri ročaj ni ohranjen) na *t.* 1: 7. Lokalno komponento predstavlja certoška fibula X. vrste, varianta g ali h, značilna za jugozahodno Slovenijo in sosednje japonsko ozemlje.

Zahvala

Zahvaljujem se podjetju Avgusta, ki mi je omogočilo obdelavo arhiva najdišča, ter celotni ekipi, ki je sodelovala na izkopavanjih na Soviču. Pri obdelavi prazgodovinske keramike sta mi z nasveti stali ob strani Biba Teržan in Manca Vinazza.

¹²⁹ Fabec, Vinazza 2018, 24; glej tudi tu Vinazza.

KATALOG

Vse najdbe in dokumentacija iz raziskav na Soviču v letih 2016, 2017 in 2020 bodo po obdelavi predane v trajno hrambo Notranjskemu muzeju Postojna. Pri kataloškem opisu keramičnih najdb sem se naslonila na parametre, ki jih je predlagala Milena Horvat (1999). Če je bil odlomek sekundarno ožgan, je to posebej navedeno. Vse posode so bile prostoročno izdelane, površina je bila v vseh primerih, kjer je bilo to možno določiti, dodelana z brisanjem.

Kratice za oznako lončarske gline so navedene na *sl.* 4.

Tabla 1

Območje 1:

1. Odl. dna posode. Sestava fino-zrnata; LM6; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; temno rdečkasto siva (5YR 4/2) zun. in temno rdečkastosiva (2.5YR 3/1) notr. površina. Vel. 3,7 × 3,1 cm.

Območje 2:

2. Odl. paličastega ročaja pekve. Sestava fino-zrnata; LG6; oksidacijsko žgana; trda; rumenkastordeča (5YR 5/8) površina. Vel. 3,9 × 3,6 cm.

Območje 3, SE 324 = 328:

3. Ustje skleda. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; zun. in notr. površina temno sivi (10YR 4/1), z rjavimi (7.5YR 5/4) lisami na zun. površini in sivimi (7.5YR 5/1) lisami na notr. površini. Rek. pr. ustja 21,2 cm, ohr. v. 5,3 cm.
4. Ustje skleda. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; rjava (7.5YR 5/4) zun. in črna (10YR 2/1) notr. površina s črnimi (10YR 2/1) lisami na zun. strani. Rek. pr. ustja 21,6 cm, ohr. v. 3,4 cm.

5. Ustje skledle s fasetiranim ostenjem. Sestava zelo fino-zrnata; LG2; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; rjava (7.5YR 5/3) zun. in temno rdečkastorjava (5YR 3/2) notr. površina z zelo temno sivo (10YR 4/1) liso na zun. površini. Rek. pr. ustja 23,4 cm, ohr. v. 3,5 cm.
6. Odl. ustja skledle s fasetami. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; redukcijsko žgana; mehka; zun. in notr. površina črni (10YR 2/1). Vel. 2,7 × 3,2 cm.
7. Ostenje skodele s klekom. Sestava zelo fino-zrnata; LG1; redukcijsko žgana; trda; obe površini zelo temno sivkastorjavi (10YR 3/2). Rek. pr. največjega oboda 10,6 cm, ohr. v. 2,9 cm.
8. Ostenje skodele/skledle z držajem z odtisom šila. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; obe površini zelo temno sivkastorjavi (10YR 3/2). Rek. pr. največjega oboda 24,6 cm, ohr. v. 3,7 cm.
9. Ustje posodice. Sestava zelo fino-zrnata; LG4; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; obe površini svetlo rjavi (7.5YR 6/4). Rek. pr. ustja 5,2 cm, ohr. v. 1,8 cm.
10. Odl. ustja skodele/skledle z odtisom nohta in fasetami na notr. strani. Sestava zelo fino-zrnata; LG4; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; obe površini temno rjavi (5YR 3/2) z rumenkastordečo (5YR 5/6) liso na zun. površini. Vel. 3 × 2,6 cm.
11. Odl. ustja lonca s fasetami na notr. strani. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; rjava (7.5YR 5/3) zun. in temno siva (7.5YR 4/1) notr. površina z rdečkastorjavo (2.5YR 4/4) liso na zun. površini. Vel. 6,4 × 4,7 cm.
12. Ustje lonca. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; obe površini rumenkastordeči (5YR 5/6). Rek. pr. ustja 28,4 cm, ohr. v. 4,5 cm.
13. Ustje posode. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; redukcijsko žgana; trda; zun. in notr. površina črni (10YR 2/1) z rdečkasto rjavo (5YR 5/4) liso na zun. površini. Rek. pr. ustja 17,2 cm, ohr. v. 3,3 cm.
14. Ustje posode. Sestava zelo fino-zrnata; LG1; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; obe površini rdečkastorjavi (5YR 4/4). Rek. pr. ustja 18,8 cm, ohr. v. 2,6 cm.
15. Vodoravno izvihano ustje posode. Sestava zelo fino-zrnata; LG1; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; obe površini rumenkastordeči (7.5YR 5/6). Rek. pr. ustja 27,6 cm, ohr. v. 2,9 cm.
16. Ustje posode. Sestava zelo fino-zrnata; LG1; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; rdečkastorjava (5YR 5/4) zun. in črna (10YR 2/1) notr. površina. Rek. pr. ustja 20 cm, ohr. v. 4,8 cm.
17. Odl. dna posode s stožčasto aplikacijo v notranjosti. Sestava zelo fino-zrnata; LG4; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; temno rdečkastosiva (5YR 4/2) zun. in zelo temno siva (10YR 3/1) notr. površina. Vel. 6,9 × 5,5 cm.
18. Dno posode. Sestava zelo fino-zrnata; LG1; zaporedno menjavanje oksidacijskega in redukcijskega žganja, s končno redukcijo; trda; obe površini zelo temno sivi (10YR 3/1). Rek. pr. dna 10 cm, ohr. v. 3,6 cm.
19. Dno posode. Sestava zelo fino-zrnata; LG1; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; siva (10YR 6/1) zun. in svetlo rjava (7.5YR 6/4) notr. površina z zelo temno sivimi (10YR 3/1) lisami na zun. površini in temno sivimi (10YR 4/1) lisami na notr. površini. Rek. pr. dna 10 cm, ohr. v. 2,8 cm.
20. Odl. trakastega ročaja posode. Sestava zelo fino-zrnata; LG4; zaporedno menjavanje oksidacijskega in redukcijskega žganja, s končno redukcijo; trda; zelo temno siva (5YR 3/1) površina. Vel. 3,1 × 5,3 cm.
21. Odl. trakastega ročaja, okrašenega z vzporednimi navpičnimi kanelurami na sprednjem delu ročaja in vzporednimi poševnimi vrezji na zgornjem delu ročaja. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; temno rdečkastosiva (5YR 4/2) površina s črno (10YR 2/1) liso. Vel. 4,2 × 2,9 cm.
22. Odl. trakastega ročaja pekve. Sestava zelo fino-zrnata; LG4; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; rumenkastordeča (5YR 5/6) površina. Vel. 8 × 4,7 cm.
23. Odl. trakastega ročaja posode. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; zaporedno menjavanje oksidacijskega in redukcijskega žganja, s končno redukcijo; trda; temno rdečkastosiva (2.5YR 3/1) površina. Vel. 5,9 × 2,9 cm.
24. Odl. ostenja posode z jezičastim držajem s prstnim odtisom na sredini. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; temno siva (10YR 4/1) zun. in črna (10YR 2/1) notr. površina s svetlo rjavo (7.5YR 6/4) liso na zun. površini. Vel. 7,1 × 4 cm.
25. Odl. ostenja posode z masivnim jezičastim držajem. Sestava zelo fino-zrnata; LG2; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; rdeča (2.5YR 5/6) zun. in zelo temno siva (10YR 3/1) notr. površina. Vel. 6,1 × 4,3 cm.
26. Odl. ostenja posode z nalepljenim vodoravnim rebrom, razčlenjenim s prstnimi odtisi. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; rdečkastorjava (5YR 5/4) zun. in rdečkastorjava (5YR 4/4) notr. površina. Vel. 5 × 3 cm.
27. Odl. ostenja posode z nalepljenim vodoravnim rebrom, razčlenjenim s prstnimi odtisi. Sestava zelo fino-zrnata; LG4; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; rdečkastorumena (5YR 6/6) zun. in svetlo rjava (7.5YR 6/4) notr. površina s temno sivkastorjavo (10YR 4/2) liso na notr. površini. Vel. 5,6 × 4,4 cm.
28. Odl. ostenja posode z nalepljenim vodoravnim rebrom, razčlenjenim s prstnimi odtisi. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; temno rdečkastosiva (5YR 4/2) zun. in zelo temno siva (10YR 3/1) notr. površina. Vel. 3,3 × 3,3 cm.
29. Odl. ostenja posode z nalepljenim vodoravnim rebrom, razčlenjenim s prstnimi odtisi. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; rdečkastorjava (5YR 5/4) zun. in temno siva (10YR 4/1) notr. površina. Vel. 4,2 × 5,7 cm.
30. Odl. ostenja posode z nalepljenim vodoravnim rebrom, razčlenjenim s prstnimi odtisi. Sestava zelo fino-zrnata; LG1; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; rumenkastordeča (5YR 5/6) zun. in črna (10YR 2/1) notr. površina. Vel. 3,9 × 3,2 cm.
31. Odl. ostenja posode s kanelurami, razporejenimi v koncentrične kroge okoli izbolklina. Sestava zelo fino-zr-

Tabla 2

Območje 3, SE 324 = 328:

16. Ustje posode. Sestava zelo fino-zrnata; LG1; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; rdečkastorjava (5YR 5/4) zun. in črna (10YR 2/1) notr. površina. Rek. pr. ustja 20 cm, ohr. v. 4,8 cm.
17. Odl. dna posode s stožčasto aplikacijo v notranjosti. Sestava zelo fino-zrnata; LG4; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; temno rdečkastosiva (5YR 4/2) zun. in zelo temno siva (10YR 3/1) notr. površina. Vel. 6,9 × 5,5 cm.
18. Dno posode. Sestava zelo fino-zrnata; LG1; zaporedno menjavanje oksidacijskega in redukcijskega žganja, s končno redukcijo; trda; obe površini zelo temno sivi (10YR 3/1). Rek. pr. dna 10 cm, ohr. v. 3,6 cm.

- nata; LG3; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; zun. in notr. površina rdečkastorjavi (5YR 5/4) s temno sivo (10YR 4/1) liso na zun. površini. Vel. 3,4 × 3,4 cm.
32. Odl. ostenja posode s kanelurami, razporejenimi v koncentrične kroge. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; zun. in notr. površina sivkasto rjavi (10YR 5/2) s temno sivimi (10YR 4/1) lisami na zun. površini. Rek. pr. spodnjega dela fragmenta 13 cm, ohr. v. 3,3 cm.
33. Vretence z vrezano cik-cak črto. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; / ; trda; obe površini črni (5YR 2.5/1) z rdečkastorjavimi (5YR 5/3) lisami na zun. površini. Pr. 3,4 cm, v. 1,9 cm, pr. odprtine 0,5 cm.

Tabla 3

Območje 3, SE 321:

34. Ostenje sklede/skodele z vzporednimi navpičnimi kanelurami na največjem obodu. Sestava zelo fino-zrnata; LG1; redukcijsko žgana; trda; obe površini zelo temno sivi (10YR 3/1). Rek. pr. največjega oboda 25,4 cm, ohr. v. 4,1 cm.
35. Ustje sklede z ročajem. Sestava zelo fino-zrnata; LG4; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; rdečkastorjava (5YR 5/4) zun. in temno siva (10YR 4/1) notr. površina z temno sivo (10YR 4/1) liso na zun. površini. Rek. pr. ustja 29,4 cm, ohr. v. 2,6 cm.

Območje 3, SE 322 (polnilo jame SE 330):

36. Ustje skodele/lončka z vodoravno kaneluro. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; rdečkastorumena (7,5YR 6/6) zun. in zelo temno siva (10YR 3/1) notr. površina z zelo temno sivo (10YR 3/1) liso na zun. površini. Rek. pr. ustja 21,8 cm, ohr. v. 5,4 cm.
37. Ustje skodelice s presegajočim ročajem. Sestava zelo fino-zrnata; LG2; zaporedno menjavanje oksidacijskega in redukcijskega žganja, s končno redukcijo; zelo trda; obe površini zelo temno sivi (10YR 3/1). Rek. pr. ustja 9,6 cm, ohr. v. 3,3 cm.
38. Ostenje posode z nalepljenim vodoravnim rebrom, razčlenjenim s prstnimi odtisi. Sestava zelo fino-zrnata; LG2; nepopolno oksidacijsko žgana; zelo trda; rumenkastordeča (5YR 5/6) zun. in temno siva (10YR 4/1) notr. površina. Rek. pr. največjega oboda 21,4 cm, ohr. v. 3,8 cm.

Območje 3:

39. Odl. uvihanega ustja sklede. Sestava fino-zrnata; LG6; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; zelo temno siva (10YR 3/1) zun. in rjava (7,5YR 5/3) notr. površina s črno (10YR 2/1) liso na notr. površini. Vel. 3,4 × 2,4 cm.
40. Odl. ostenja posode z jezičastim držajem s plitvim žlebom. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; sivorjava (10YR 5/2) zun. in črna (10YR 2/1) notr. površina. Vel. 3,5 × 2,9 cm.
41. Vretence. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; / ; trda; zun. in notr. površina rdeči (2,5YR 5/6), z rjavo liso (7,5YR 5/2) na zun. površini. Pr. 3,5 cm, v. 2 cm, pr. odprtine 0,3 cm.
42. Odl. bronaste certoške fibule z gladkim gumbom na loku. Noga in igla nista ohranjeni. Ohr. d. 7,7 cm.

Območje 3: SE 329 (polnilo jame SE 331):

43. Odl. ustja posode s fasetami na notr. strani. Sestava zelo fino-zrnata; LG1; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; obe površini rumenkastordeči (7,5YR 5/6). Vel. 4,3 × 3,8 cm.

Območje 3:

44. Odl. ostenja posode z vrezanim krogom. Sestava fino-zrnata; LG6; zaporedno menjavanje oksidacijskega in redukcijskega žganja, s končno redukcijo; trda; temno rjava (7,5YR 3/2) zun. in rdečkastorjava (5YR 4/3) notr. površina z zelo temno sivo (10YR 3/1) liso na notr. površini. Vel. 4,7 × 2,2 cm.
45. Odl. ostenja posode z vrezano vodoravno črto. Sestava fino-zrnata; LG6; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; mehka; rdečkasto rumena (7,5YR 6/6) zun. in rdečkasto rumena (5YR 6/6) notr. površina. Vel. 2,7 × 2,5 cm.
46. Odl. paličastega ročaja pekve. Sestava drobnozrnato; LM7; oksidacijsko žgana s končno redukcijo; trda; temno siva (7,5YR 4/1) površina z rdečkastorjavimi lisami (5YR 4/4). Vel. 4,6 × 8,1 cm.
47. Odl. ročaja pekve. Sestava zelo fino-zrnata; LG1; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; rumenkastordeča (5YR 5/6) površina. Vel. 4,6 × 3,4 cm.

Območje 4, trasa vodovoda severno od TJ 5:

48. Vretence. Sestava fino-zrnata; LM6; / ; trda; obe površini črni (10YR 2/1). Pr. 3,9 cm, v. 3 cm, pr. odprtine 0,7 cm.
49. Odl. ostenja posode z nalepljenim rebrom trikotnega preseka. Sestava zelo fino-zrnata; LM3; sekundarno ožgano. Vel. 7,2 × 6,1 cm.

Tabla 4

Območje 4, SE 403:

50. Ostenje skodele s podolgovato bradavico. Sestava fino-zrnata; LG6; nepopolno oksidacijsko žgana; trda; obe površini rumenkastordeče barve (5YR 4/6). Rek. pr. vrha fragmenta 22,4 cm, ohr. v. 11,8 cm.

Območje 4:

51. Ustje lonca. Sestava fino-zrnata; LG6; zaporedno menjavanje oksidacijskega in redukcijskega žganja, s končno redukcijo; trda; zun. in notr. površina zelo temno sivi (10YR 3/1). Rek. pr. ustja 16,2 cm, ohr. v. 5 cm.
52. Ustje sklede. Sestava fino-zrnata; LG6; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; obe površini temno sivkasto rjavi (10YR 4/2). Rek. pr. ustja 22 cm, ohr. v. 3 cm.
53. Ustje sklede z nalepljeno okroglo bradavico pod ustjem na največjem obodu. Sestava fino-zrnata; LG6; sekundarno ožgano. Rek. Pr. ustja 29,6 cm, rek. V. 13,9 cm, rek. pr. dna 8,4 cm.
54. Ostenje posode z nalepljenim vodoravnim rebrom, razčlenjenim s prstnimi odtisi. Sestava zelo fino-zrnata; LG3; oksidacijsko žgana; mehka; obe površini rdeči (2,5YR 4/6) s temno sivimi (10YR 4/1) lisami na obeh površinah. Rek. pr. zgornjega dela fragmenta 28,1 cm, ohr. v. 4,2 cm.

Območje 4 – deponija:

55. Ustje lonca/pithosa z odtisi šila. Sestava fino-zrnata; LG6; sekundarno ožgano. Rek. pr. ustja 42,2 cm, ohr. v. 4 cm.

Območje 4 – strojni izkop:

56. Ustje lonca z nalepljenim vodoravnim rebrom, razčlenjenim s prstnimi odtisi. Sestava zelo fino-zrnata;

LG3; oksidacijsko žgana; mehka; zun. in notr. površina rumenkastordeča (5YR 5/6). Rek. pr. ustja 23 cm, ohr. v. 5,8 cm.

Tabla 5

Območje 4 – strojni izkop:

57. Odl. ostenja posode z nalepljenim vodoravnim rebrom, razčlenjenim s prstnimi odtisi, na zun. strani in glavničanjem na notr.. Sestava finoizrnatna; LG6; oksidacijsko žgana; trda; obe površini rdečkastorjavi (5YR 4/3). Vel. 5,1 × 4,2 cm.

58. Odl. paličastega ročaja posode. Sestava drobnozrnata; LG7; sekundarno ožgano. Vel. 2,3 × 8 cm.

Območje 4 – recentno nasutje:

59. Ustje lonca. Sestava finoizrnatna; LG6; sekundarno ožgano. Rek. pr. ustja 24 cm, ohr. v. 4 cm.

TJ 6, strojni izkop:

60. Odl. ostenja posode s tunelastim ročajem. Sestava zelo finoizrnatna; LG5; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; obe površini zelo temno sivorjavi (10YR 3/2), s črno (10YR 2/1) liso na zun. površini. Vel. 7,6 × 5 cm.

TJ 7:

61. Utež. Sestava zelo finoizrnatna; LG3; redukcijsko žgana; trda; črna (10YR 2/1) površina z rjavimi (7.5YR 5/4) lisami. Š. do 4,3 cm, ohr. v. 5,5 cm.

62. Odl. ostenja posode z nalepljenim vodoravnim rebrom trikotnega preseka. Sestava drobnozrnata; LG7; sekundarno ožgano. Vel. 5,2 × 5,4 cm.

63. Odl. ostenja posode z žlebičenjem v obliki trikotnika in vodoravne črte. Sestava finoizrnatna; LG6; zaporedno menjavanje oksidacijskega in redukcijskega žganja, s končno redukcijo; trda; temno rdečkastosiva (2.5YR 3/1) zun. in šibko rdeča (10R 4/3) notr. površina. Vel. 3,2 × 3,2 cm.

64. Odl. paličastega ročaja pekve. Sestava drobnozrnata; LG7; nepopolno oksidacijsko žgana; mehka; rumenkasto rdeča (5YR 5/6) površina s svetlo rjavkastosivimi (10YR 6/2) lisami. Vel. 4,7 × 7 cm.

65. Dno posode. Sestava zelo finoizrnatna; LG3; oksidacijsko žgana; mehka; barva: obe površini rdeči (2.5YR 5/6). Rek. pr. dna 13,4, ohr. višina 2,8 cm.

66. Odl. ostenja posode z nalepljenimi rebri trikotnega preseka, ki tvorijo okras girland. Sestava finoizrnatna; LG6; zaporedno menjavanje oksidacijskega in redukcijskega žganja, s končno redukcijo; trda; zelo temno siva (7.5YR 3/1) zun. in rjava (7.5YR 4/3) notr. površina. Vel. 6,1 × 4 cm.

Razgledišče R1:

67. Odl. ostenja posode z modelirano bradavico, obkroženo s kaneluro. Sestava zelo finoizrnatna; LG8; redukcijsko žgana s končno oksidacijo; trda; rjava (7.5YR 4/2) zun. in svetlo rjava (7.5YR 6/4) notr. površina. Vel. 7,1 × 7,2 cm.

BALISTA, C., P. CÀSSOLA GUIDA 2007a, La sezione dell'aggere (1987) e il saggio D. – V: P. Càssola Guida, C. Balista, *Gradisca di Spilimbergo. Indagini di scavo in un castelliere protostorico 1987-1992*, Studi e ricerche di protostoria mediterranea 7, 25–39.

BALISTA, C., P. CÀSSOLA GUIDA 2007b, Le sequenze dell'età del ferro (fasi evolute). – V: P. Càssola Guida, C. Balista, *Gradisca di Spilimbergo. Indagini di scavo in un castelliere protostorico 1987-1992*, Studi e ricerche di protostoria mediterranea 7, 69–91.

BAVDEK, A. 2006, Postojna – arheološko najdišče Sovič. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 39–41 (2000–2004), 153–154.

BORGNA, E. 1997a, US120. – V: F. Maselli Scotti (ur.), *Il civico museo archeologico di Muggia*, 104–105, Muggia.

BORGNA, E. 1997b, Considerazioni sul castelliere di Elleri. L'età del ferro. – V: F. Maselli Scotti (ur.), *Il civico museo archeologico di Muggia*, 135–138, Muggia.

BORGNA, E. 1994, I materiali. – V: P. Càssola Guida, E. Borgna, *Pozzuolo del Friuli I. I resti della tarda età del bronzo in località Braida Roggia*, Studi e ricerche di protostoria Mediterranea 2, 41–187.

BORGNA et al. 2018 = E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza, K. Mihovilić, G. Tasca, B. Teržan, S. Vitri 2018, Il Caput Adriae tra Bronzo Finale e antica età del ferro. – V: E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza (ur.), *Preistoria e protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 173–180.

BOTTI, J. 2006, Pramarine di Sesto al Réghena. Commistioni culturali di un sito del bronzo recente tra radicamento territoriale e contatti Padano-Adriatici. – *Aquileia nostra* 76, 45–98.

BRATINA, P. 2014, 38. Tomaj. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*, Katalogi in monografije 40, 587–594.

BRATINA, P. 2018, Bronze and Iron Age settlements in the Kras and the Vipava Valley, Slovenia. – V: E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza (ur.), *Preistoria e protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 173–180.

CARDARELLI, A. 1983, Castellieri nel Carso e nell'Istria: cronologia degli insediamenti fra media età del bronzo e prima età del ferro. – V: *Preistoria del Caput Adriae*, 87–118, Udine.

CÀSSOLA GUIDA, P., C. BALISTA 2007, *Gradisca di Spilimbergo. Indagini di scavo in un castelliere protostorico 1987-1992*. – Studi e ricerche di protostoria mediterranea 7.

CÀSSOLA GUIDA, P., S. CORAZZA 2005, Dati recenti sull'assetto insediativo dell'alta pianura udinese fra età del bronzo e età del ferro. – V: G. Bandanelli, E. Montagnari Kokelj (ur.), *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903-2003. Atti del Convegno Internazionale di Studi. Castello di Duino (Trieste), 14–15 novembre 2003*, 221–238, Trieste.

- CÀSSOLA GUIDA, P., S. VITRI 1988, La ceramica dei castellieri. – V: T. Miotti (ur.), *I Castelli del Friuli* 7, 221–259, Udine.
- CESTNIK, V. 2009, *Želznodobna nekropola Kaštel kod Buja / Iron Age necropolis Kaštel near Buje*. – Monografije i katalogi 18.
- CRISMANI, A. 2005, Gli scavi di Carlo Marchesetti al casteliere di Cattinara: i materiali protostorici. – V: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur.), *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903-2003. Atti del Convegno Internazionale di Studi. Castello di Duino (Trieste), 14–15 novembre 2003*, 117–148, Trieste.
- DEGRASSI, V. 1997, Il sito archeologico di Elleri: la periodizzazione. – V: F. Maselli Scotti (ur.), *Il civico museo archeologico di Muggia*, 95–97, Muggia.
- DULAR, J. 2013, *Severovzhodna Slovenija v pozni bronasti dobi / Nordostslowenien in der späten Bronzezeit*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 27. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612546038>
- DULAR, J. 2018, Kronološka slika železnodobne naselbine Most na Soči. – V: J. Dular, S. Tecco Hvala (ur.), *Želznodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age Settlement at Most na Soči. Treatises*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, 249–306. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- DULAR, J., B. KRIŽ 2004, Železnodobno naselje na Cvingerju pri Dolenjskih Toplicah (Eisenzeitliche Siedlung auf dem Cvinger bei Dolenjske Toplice). – *Arheološki vestnik* 55, 207–250.
- FABEC, T. 2017, 102. Postojna – arheološko najdišče Sovič. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 52 (2015–2016), 170–171.
- FABEC, T., M. VINAZZA 2018, Tomaj: Gradišče in Tabor. Poskus prepoznavanja dinamik preoblikovanja tomajskega griča od prazgodovine do danes. – *Goriški letnik* 42, 9–44.
- FLEGO, S., L. RUPEL 1993, *Prazgodovinska gradišča Tržaške pokrajine*. – Trst.
- GRAHEK, L. 2016, *Stična. Želznodobna naselbinska keramika / Stična. Iron Age Settlement Pottery*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 32. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612549244>
- GRAHEK, L. 2018, Naselbinska keramika z Mosta na Soči / Pottery from the settlement at Most na Soči. – V: J. Dular, S. Tecco Hvala (ur.), *Želznodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age Settlement at Most na Soči. Treatises*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, 249–306. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska (Carniola Interna)). – *Arheološki vestnik* 24, 461–506.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Zu den Anfängen den Eisenzeit an der nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.
- HELLMUTH, A. 2014, Butter, Wein oder Honig? Betrachtungen zu einer besonderen Gefäßbodenform aus der Gradina von Monkodonja bei Rovinj in Istrien (Maslo, vino ali med? Razmislek o posebni obliki dna posod z Gradine Monkodonja pri Rovinju v Istri). – V: S. Tecco Hvala (ur.), *Studia Praehistorica in Honorem Janez Dular*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 30, 75–76. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503651>
- HORVAT, J. 1997, *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri / A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503170>
- HORVAT, J. 2005, Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku Reke od pozne bronaste dobe do pozne antike / Settlement in the Pivka Area and Along the Upper Course of the Reka River From the Late Bronze Age to the Late Antique Period. – V: A. Mihevc (ur.), *Kras. Voda in življenje v kamniti pokrajini / Water and life in a rocky landscape*, 220–248, Ljubljana.
- HORVAT, M. 1999, *Keramika. Tehnologija keramike, tipologija lončenine, keramični arhiv*. – Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana.
- JAKIČ, I. 1995, *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem*. – Radovljica.
- KOS, J., E. UMEK 1985, Postojna, podoba od trga do mesta. – V: R. Gospodarič (ur.), *Ljudje in kraji ob Pivki* 2, 99–120, Postojna.
- LONZA, B. 1977, *Appunti sui castellieri dell'Istria e della provincia di Trieste*. – Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli Venezia Giulia 2.
- LONZA, B. 1981, *La ceramica del casteliere degli Elleri*. – Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli Venezia Giulia 4.
- MASELLI SCOTTI, F. 1983a, Cattinara. – V: *Preistoria del Caput Adriae*, 207–209, Udine.
- MASELLI SCOTTI, F. 1983b, Stazione del terzo ramo del Timavo. – V: *Preistoria del Caput Adriae*, 209–211, Udine.
- MIHOVILIČ, K. 2001, *Nezakcij. Prapovijesni nalazi 1900. – 1953 / Nesactium. Prehistoric finds 1900 – 1953*. – Monografije i katalogi 11.
- MIZZAN, S. 1989, S. Polo. – V: E. Montagnari Kokelj (ur.), *Il Carso goriziano tra protostoria e storia. Da Castellazzo a San Polo. Catalogo della mostra*, 107–112, Gorizia.
- MIZZAN, S. 1996, La ceramica. – V: P. Càssola Guida, S. Mizzan, *Pozzuolo del Friuli II, 1. La prima età del ferro nel settore meridionale del casteliere. Lo scavo e la ceramica*, Studi e ricerche di protostoria Mediterranea 4, 43–368.
- MIZZAN, S. 1997, L'età dei castellieri. – V: F. Maselli Scotti (ur.), *Il civico museo archeologico di Muggia*, 39–43, 48–51, Muggia.
- MURGELJ, I. 2013, *Podsmreka pri Višnji Gori*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 42. [https://www.zvkds.si/sites/www.zvkds.si/files/uploads/files/publication/42_podsmreka_pri_visnji_gori.pdf]
- MURGELJ, I. 2018, Krška jama – mesto večnega počitka v srednji bronasti dobi (Krška jama – place of eternal rest in the Middle Bronze Age). – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem. Zbornik prispevkov v čast Bibi Teržan*, 53–70, Ljubljana. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610600855>
- OMAHEN, M. 2017, 101. Postojna – arheološko najdišče Sovič. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 52 (2015–2016), 169–170.
- OMAHEN, M. 2018, 126. Postojna – arheološko najdišče Sovič. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 53 (2017), 212–214.
- PAHIČ, S. 1972, *Pobrežje*. – Katalogi in monografije 6.

- PERONI, R. 1994, *Introduzione alla preistoria italiana*. – Roma-Bari.
- PLACER, L. 1995, O zgradbi Soviča nad Postojno. – *Geologija* 37–38, 551–560.
- POGGIANI KELLER, R. 1994, I reperti archeologici dal sito e dall'abitato di Ponte s. Marco. – V: R. Poggiani Keller (ur.) *Il villaggio preistorico e le fornaci di Ponte s. Marco. Scavi archeologici 1990-1991. Tra media età del bronzo e i età del ferro nel comune di Calcinato*, 93–133, Calcinato.
- ROZMAN, B. 2004, Keramika iz prazgodovinske naselbine v Kranju (Pavšlarjeva hiša) (Pottery from the prehistoric settlement in Kranj (the Pavšlar house)). – *Arheološki vestnik* 55, 55–109.
- RUARO LOSERI et al. 1977 = L. Ruaro Loseri, G. Steffè De Piero, S. Vitri, G. Righi 1977, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896–1900*. – Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte. Monografie di Preistoria 1.
- SAKARA SUČEVIĆ, M. 2004, *Kaštelir. Prazgodovinska naselbina pri Novi vasi / Brtonigla (Istra) (Prehistoric settlement near Nova vas / Brtonigla (Istria))*. – *Annales Mediterranea*.
- SAKARA SUČEVIĆ, M. 2012, *Prazgodovinska keramika med Miljskim zalivom in porečjem Mirne*. – Doktorska disertacija, Fakulteta za humanistične študije Koper, Univerza na Primorskem (neobjavljeno).
- SVETLIČIČ, V. 1997a, Prazgodovinska keramika / Prehistoric pottery. – V: J. Horvat, *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerska naselbina v severozahodni Istri / A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3, 39–56. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503170>
- SVETLIČIČ, V. 1997b, Zaključek. Prazgodovina / Conclusion. Prehistory. – V: J. Horvat, *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerska naselbina v severozahodni Istri / A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3, 113–116. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503170>
- SVOLJŠAK, D., J. DULAR 2016, Železnodobno naselje Most na Soči. *Gradbeni izvidi in najdbe / The Iron Age Settlement at Most Na Soči. Settlement Structures and Small Finds*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 33. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612549367>
- SVOLJŠAK, D., A. POGAČNIK 2001, *Tolmin. Prazgodovinsko grobišče 1. Katalog / Tolmin. The prehistoric cemetery 1. Catalogue*. – Katalogi in monografije 34.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2014a, *Žarna nekropola v Ljubljani in preobrazba ljubljanske skupine na prehodu iz bronaste v železno dobo 1*. – Doktorska disertacija, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno).
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2014b, *Žarna nekropola v Ljubljani in preobrazba ljubljanske skupine na prehodu iz bronaste v železno dobo 2*. – Doktorska disertacija, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno).
- TASCA, G., C. PUTZOLU, D. VICENZUTTO 2018, Indicatori di „confini” o di trapasso graduale tra settori culturali adiacenti nell'età del bronzo della pianura friuliana. – V: E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza (ur.), *Preistoria e protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 355–370.
- TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula (Die Certosafibel). – *Arheološki vestnik* 27, 317–536.
- TERŽAN, B. 2002, Kronološki oris / Chronological outline. – V: D. Svoljšak, A. Pogačnik, *Tolmin. Prazgodovinsko grobišče 2. Razprave / Tolmin. The prehistoric cemetery 2. Treatises*, Katalogi in monografije 35, 85–102.
- TERŽAN, B., N. TRAMPUŽ 1973, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine (Contributio alia cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia). – *Arheološki vestnik* 24, 416–460.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1984, *Most na Soči (S. Lucia) 2. Szombathyjeva izkopavanja. Table / Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Tafelband*. – Katalogi in monografije 23/2.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1985, *Most na Soči (S. Lucia) 2. Szombathyjeva izkopavanja. Tekst / Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Text*. – Katalogi in monografije 23/1.
- TOMAŽIČ, S., S. OLIČ 2009, *Šiman pri Gotovljah*. – *Arheologija na avtocestah Slovenije* 9. [https://www.zvkds.si/sites/www.zvkds.si/files/uploads/files/publication/009_siman_pri_gotovljah.pdf]
- UREM, D. 2012, *Limska gradina. Keramika s področja nekropole / The Limska gradina hillfort. Pottery from the cemetery area*. – Monografije i katalozi 21.
- URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu. Halštatska nekropola / Hallstattzeitliches Gräberfeld Križna gora*. – Katalogi in monografije 11.
- URLEB, M. 1975, Postojna. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 158, Ljubljana.
- URLEB, M. 1985, Arheološke najdbe iz Postojne. – V: R. Gospodarič (ur.), *Ljudje in kraji ob Pivki* 2, 133–144, Postojna.
- URLEB, M. 1990, Grad Šmihel pod Nanosom. Rezultati zaščitnih izkopavanj (Grad bei Šmihel unter dem Nanos. Resultate der Schutzgrabungen). – *Arheološki vestnik* 41, 89–104.
- VITRI, S., S. CORAZZA 2003, L'insediamento dell'Eta del Ferro di Carlino-Fortin nei pressi della foce del fiume Zellina (Udine – Friuli Venezia Giulia). – V: F. Lenzi (ur.) *L'Archeologia dell'Adriatico dalla Preistoria al Medioevo. Atti del convegno internazionale, Ravenna, 7-8-9 giugno 2001*, 196–203, Bologna.
- VOJAKOVIČ, P. 2013, *Prazgodovinska Emona. Novo odkrita protourbana naselbina na Prulah in njeno mesto v času in prostoru 1*. – Doktorska disertacija, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno).
- VOJAKOVIČ, P. 2013b, *Prazgodovinska Emona. Novo odkrita protourbana naselbina na Prulah in njeno mesto v času in prostoru 2*. – Doktorska disertacija, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno).

Neobjavljena poročila / Unpublished Reports

- GRUDEN, G. 2020, *Poročilo o arheoloških raziskavah na Soviču v Postojni (19-0569)*. – Poročilo. Hrani: arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica.
- JERALA et al. 2015 = M. Jerala, T. Fabec, B. Orehek, N. Veršnik, D. Mlekuž, Š. Karo, T. Mulh 2015, *Poročilo o izvedeni oceni škode zaradi žledoloma na izboru arheoloških najdišč Primorske, Notranjske in Gorenjske*. – Poročilo. Hrani: arhiv ZVKDS, CPA, Nova Gorica, Ljubljana.
- JOSIPOVIČ, D., A. JURCA, J. RUPNIK 2011, *Poročilo ob spremljavi gradbenih del na Majlontu v Postojni*. – Poročilo. Hrani: arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica.
- OMAHEN, M., J. RUPNIK 2017a, *Prvo strokovno poročilo o raziskavah ob gradnji na arheološkem najdišču Sovič (parcela št. 1621/1 in 1621/4, k.o. 2490 Postojna)*. – Poročilo. Hrani: arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica.
- OMAHEN, M., J. RUPNIK 2017b, *Prvo strokovno poročilo o arheološkem testnem izkopu na arheološkem najdišču Sovič (parcela št. 1621/1 in 1621/4, k.o. 2490 Postojna)*. – Poročilo. Hrani: arhiv ZVKDS OE, Nova Gorica.
- OMAHEN, M., J. RUPNIK 2019, *Prvo strokovno poročilo o raziskavah ob gradnji in arheološkem testnem izkopu na arheološkem najdišču Sovič (parcela št. 1621/1 in 1621/4, k.o. 2490 Postojna)*. – Poročilo. Hrani: arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica.
- RUTAR, G. 2015, *Postojna – arheološko najdišče Sovič. EŠD 9601. Metode 1–4*. – Poročilo. Hrani: arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica.

Bronze and Iron Age hilltop settlement on Sovič above Postojna (Slovenia)

Summary

HISTORY OF RESEARCH

Sovič Hill above Postojna (*Fig. 1*) has been known for some time as a prehistoric settlement location and a presumed Roman fortlet, with the continuation of settlement in the Late Antiquity. (See *Fn. 5, 6*). In the Middle Ages, the Adlsberg castle was built on the top of the hill, and the church of St. Ursula was first mentioned in the 16th century. (*Fn. 2*). Field surveys in the years 2000, 2003, and 2015 and excavations in Postojna below Sovič discovered prehistoric, Roman, high medieval, late and post medieval remains. Topographic and digital models of the site were made, which revealed supposed remains of the ramparts and settlement terraces. (*Fn. 7–11; see here Bavdek*). The site was extensively damaged by the construction of water reservoirs (*Fig. 2*), army trenches, and a trim trail. (*Fn. 8*)

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN 2016, 2017 AND 2020

Sovič above Postojna (*Fig. 1*) was finally archaeologically excavated in 2016, 2017, and 2020, when the water pipes and reservoirs (A–C) were being renovated, and two viewing platforms and recreational trails were being constructed (*Fig. 2*). (*Fn. 12, 13*)

The archaeological research began in 2016 as archaeological supervision of the excavation of the pipe trenches. While Areas 1 and 2 were archaeologically negative due to being damaged, Area 3 contained intact archaeological remains. Before further excavations, archaeological test trenches (TJ) were dug across the rest of the planned course of the water pipes (*Fig. 2: TJ 1–6*). Based on the results of those trenches the part of the course next to the water reservoir was excavated by hand (*Fig. 2: TJ 7*), and the rest of the course was documented during archaeological supervision (*Fig. 2: Area 4*). Test trench 8 (*Fig. 2: TJ 8*) was intended for the locating of previous pipes and services and did not reach archaeological remains. At the conclusion of the construction works, TJ 9 (*Fig. 2*) was dug next to the entrance to the water reservoir. (*Fn. 13–15*)

In the year 2020, the archaeological excavations took place at the locations of both viewing platforms (R) (*Fig. 2: R 1 and R 2*); at the location of the now-demolished church of St. Ursula two smaller test trenches were made, and its walls were exposed. (*Fn. 16*)

During the excavations, the remains and small finds from the Bronze Age, Early Iron Age, the Late La Tène period, Roman period, Middle Ages and Post medieval period were discovered. The pottery fragments from those periods were also found in the profiles of the trench outside of the archaeologically protected area.

The stratigraphy of the site

This paper focuses on the remains from the Bronze and Early Iron Ages. On the south of Area 3, two pits were discovered, presumably carved into the limestone bedrock (Fig. 3c: SE 330, SE 331¹) and filled in with olive-brown sandy clay with prehistoric pottery fragments (SE 322, SE 329; Fig. 3a,b) (Pl. 3: 36–38 and 43). Another similar pit (SE 316²) was observed in the profile right at the southern beginning of Area 3. It was filled in with the thin layer of red sandy clay (SE 315) and olive-yellow sandy clay above that (SE 317). A large amount of the prehistoric pottery fragments was also found in the patches of the topsoil above those pits (SE 314 = SE 328, SE 321) (Pl. 1: 3–15; 2 and Pl. 3: 34,35). The patches of the archaeological layer from the Bronze and Early Iron Age were discovered on the north side of Area 4 (SE 403, SE 412) (Pl. 4: 50), below later Late La Tène layers.

In the other areas, a few Bronze Age and Early Iron Age finds were found in the Late La Tène (Area 3/SE 349; Area 4/SE 406) and Roman layers (Area 3/SE 323; TJ 7/SE 706, SE 709, SE 722 and SE 723; Area 4/SE 423), in the patches of the topsoil (Area 3/SE 350; TJ 7/SE 704) and the modern layers (Area 1; Area 2).

Prehistoric pottery fragments were also discovered in the soil in the bedrock cracks at the locations of viewing platforms R 1 and R 2 (SE 109 and SE 203) in the year 2020. (Fn. 17–19)

Dating of the finds³

The earliest fragments of pottery date to the Middle and Late Bronze Age,⁴ which are *Bronzo Medio* and *Recente* in the Italian chronological scheme. Those are the fragment with a knob, surrounded with shallow groove (Pl. 5: 67), two

fragments with a knob, surrounded by several shallow grooves (Pl. 2: 31,32), the fragment of the angular handle, decorated with shallow grooves and incisions (Pl. 2: 21) and the fragment with tunnel-shaped handle (Pl. 5: 60). (Fn. 24–34)

Those are followed by the fragments of pottery with comparisons from the time from *Bronzo Recente* to the beginning of the *Prima età del ferro* with the strong emphasis on the *Bronzo Finale*. These are mostly different forms of the rims of the vessels, with facetting on the inner side (Pl. 1: 10,11; 3: 35). (Fn. 35–49)

The same date can be applied to the fragment of the bowl with a carination and thickened wall of the belly (Pl. 1: 7) (Fn. 450–51) and the fragment of the cup with a high handle (Pl. 3: 37). (Fn. 52–54)

A bowl or a dish with shallow vertical grooves on the largest circumference can be dated to the late Urnfield period (Pl. 3: 34). (Fn. 85–87)

Two high dishes with sharply inverted and slightly thickened rim (Pl. 1: 3,4) can be dated to *Bronzo Finale* and *Prima età del ferro*, mostly at the beginning of the latter. (Fn. 55–62) Similar is also true for the fragment of a dish with elongated applique (Pl. 1: 8) and a dish with rounded applique (Pl. 4: 53) (Fn. 63–68) and a fragment of a dish with inverted rim, rounded shoulders and small handle (Pl. 3: 35). (Fn. 70–74). The rim on the Pl. 1: 15 belongs to the same time. (Fn. 75–83)

The fragment with the ribs, forming a garland (Pl. 5: 66), can be dated to Ha B2/3 and C0 (cf. Fn. 84), that is parallel to the first half of the *Prima età del ferro*. The similar dating also applies to the fragment of the handle with a round cross-section, which was most likely part of the Timav type pot (Pl. 5: 58). (Fn. 88–92). Characteristic for the *Prima età del ferro* are also the pots with an everted rim and flat lip, that can appear already in the Late Bronze Age (Pl. 4: 51; 5: 59). (Fn. 115–120)

Among the latest finds, there is a fragment of the bronze Certosa fibula (Pl. 3: 42) of Type X, variant h or g, after Teržan. They are characteristic of the SW Slovenia and neighbouring areas, supposedly populated by Iapodes, in the late Hallstatt period. They can also still be found together with the La Tène type finds. (Fn. 93)

Among the finds, there is also a fragment of the pot with cones on the inner side of the bottom (Pl. 2: 17). Such vessels were supposedly used for making butter. (Fn. 124)

¹ SE = SU, stratigraphic unit. Pit SE 330 (0,83 × 0,76 m; depth 0,3 m); Pit SE 331 (0,78 × 0,72 m; depth 0,35 m).

² Pit SE 316 (width 0,32 m; depth 0,3 m).

³ When dating finds I followed local chronological schemes (see Fn. 20). When translating Italian expressions *Bronzo Medio*, *Bronzo Recente*, *Bronzo Finale*, *Iniziale età del ferro* and *Evoluta età del ferro* I followed Vesna Svetličič (Fn. 21). I translated *Prima età del ferro* as Early Iron Age, unless it was clear from other data, that it should be translated as the beginning of the Early Iron Age.

⁴ Some of the forms can last to the beginning of the *Bronzo Finale*.

The technique of making pottery

Sixty-six fragments of pottery and clay objects from the Bronze and Early Iron Age were chosen for more precise analysis.⁵ All the pottery was hand-made and the surface wet-smoothed. Incomplete oxidation firing (24%) and reduction firing with oxidation in the final phase (32%) dominate. The pottery was mostly hard⁶ (89%); 55% of the pottery and other clay objects were decorated, but no manner of decorations is prevalent.

According to the presence, the frequency, and the size of different inclusions, we recognised eight pottery fabrics (*Fig. 4*), i. e. very fine-grained fabric with quartz inclusions (15%; LG1; *Pl. 1: 7,14,15; 2: 16,18,19,30; 3: 34,43,47*), very fine-grained fabric with quartz and grog inclusions (6%; LG2; *Pl. 1: 5; 2: 25; 3: 37,38*), very fine-grained fabric with calcium carbonate inclusions (36%; LG3; *Pl. 1: 3,4,6,8,11,12,13; 2: 21,23,24,26,28,29,31–33; 3: 36,40,41,49; 4: 54,56; 5: 61,65*), very fine-grained fabric with calcium carbonate and grog inclusions (11%; LG4; *Pl. 1: 9,10; 2: 17,20,22,27; 3: 35*), very fine-grained fabric with calcium carbonate and and clay pellet inclusions (2%; LG5; *Pl. 5: 60*), fine-grained fabric with calcium carbonate inclusions (23%; LG6; *Pl. 1; 2; 3: 39,44,45,48; 4: 50,51,52,53,55,57; 5: 59,63,66*), medium-grained fabric with calcium carbonate inclusions (6%; LG7; *Pl. 3: 46; 5: 58,62,64*), and very fine-grained fabric with grog inclusions, with no other inclusions (2%; LG8; *Pl. 5: 67*). Mica was present in 61 fragments (92%), iron oxides in 11 fragments (17%), and in 4 fragments (6%) there was an indetermined inclusion.

⁵ When conducting the analysis we followed the work of Milena Horvat (1999).

⁶ Determined by the Mohs scale.

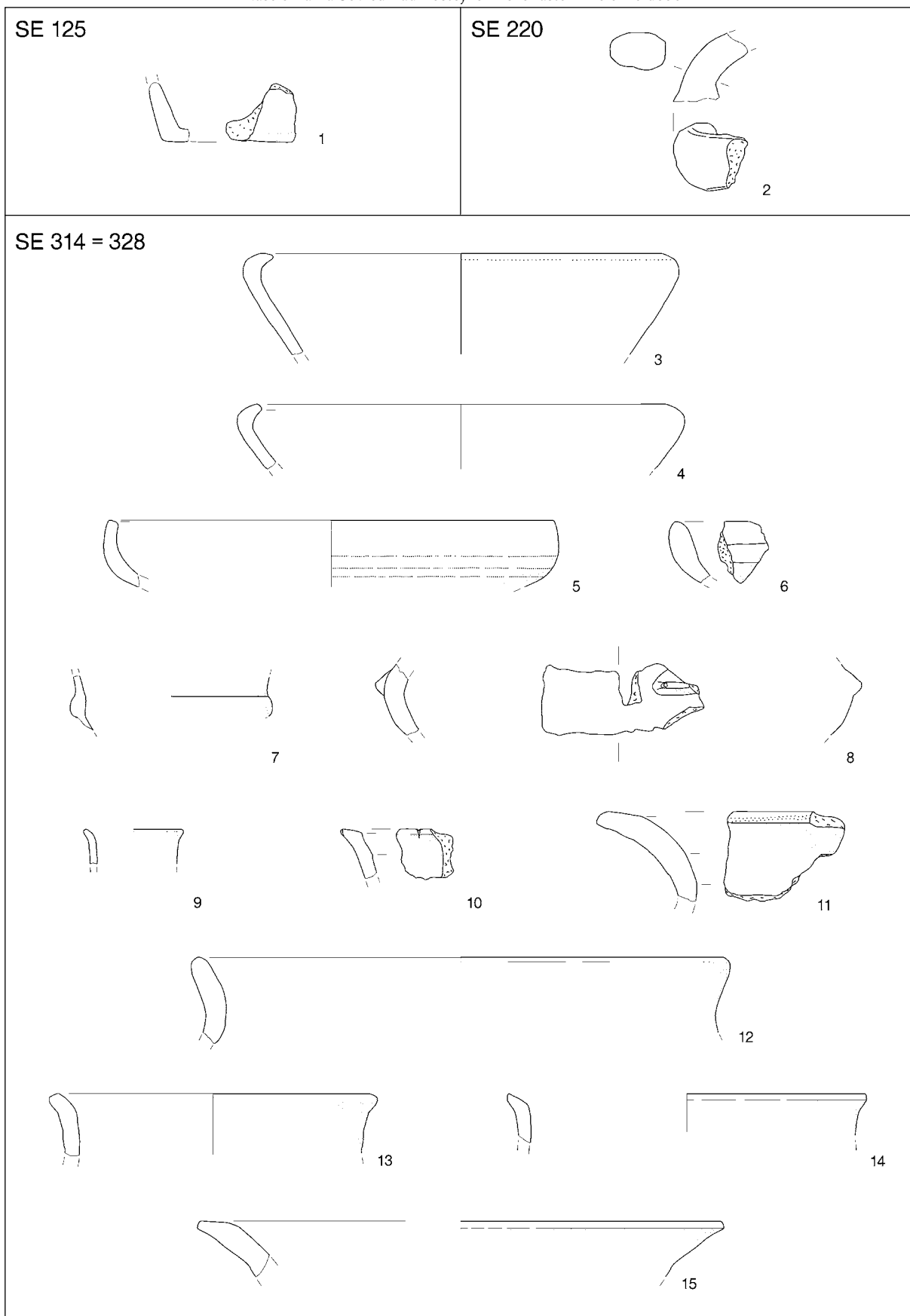
CONCLUSION

During the archeological excavations in 2016, 2017, and 2020, we discovered only modest remains of the Bronze and Early Iron Age settlement on Sovič, which seems to extend mainly over the southern slope of the hill. The finds point to its beginnings in the Middle Bronze Age and its span to the end of the Early Iron Age.

With the fragments of pottery that are chronologically less definable, we attempted to utilize the properties of the different pottery fabrics. We concluded that it is more likely that the vessels from the *Prima età del ferro* were made from the fine- and medium-grained fabrics.

The finds are mostly bound to the regions of Istria, eastern Italy and Posočje (the Soča region), although some of them (especially *Pl. 3: 37* and *Pl. 1: 7*) are connected to central Slovenia, that is mostly the area of Ljubljana. The local component is represented by the Certosa fibula of Type X, variant h or g, after Teržan (1976).

Manca Omahen Gruškovnjak
Avgusta d.o.o.
Mestni trg 15
SI-5280 Idrija
in / and
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za arheologijo
Aškerčeva 2
SI-1000 Ljubljana
manca.omahen@ff.uni-lj.si

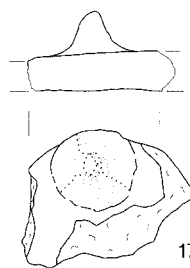
T. 1: Sovič. Območje 1 (1), območje 2 (2), območje 3 (3-15). Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 1: Sovič. Area 1 (1), Area 2 (2), Area 3 (3-15). Pottery. Scale = 1:3.

SE 314 = 328

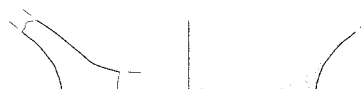
16

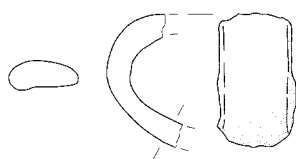
17

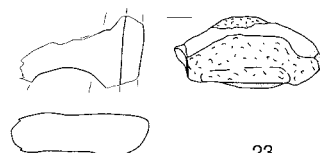
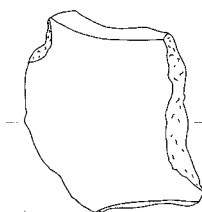
18

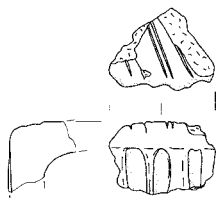
19

20

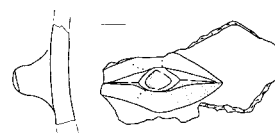
23

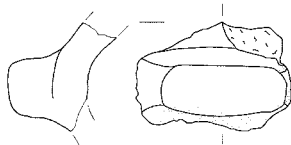
21

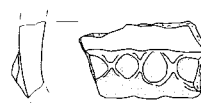
22

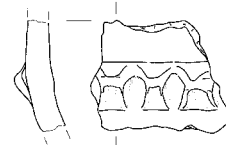
24

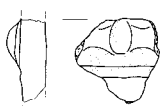
25

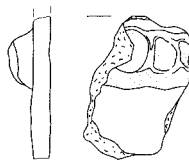
26

27

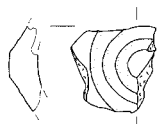
28

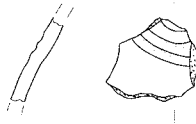
29

30

31

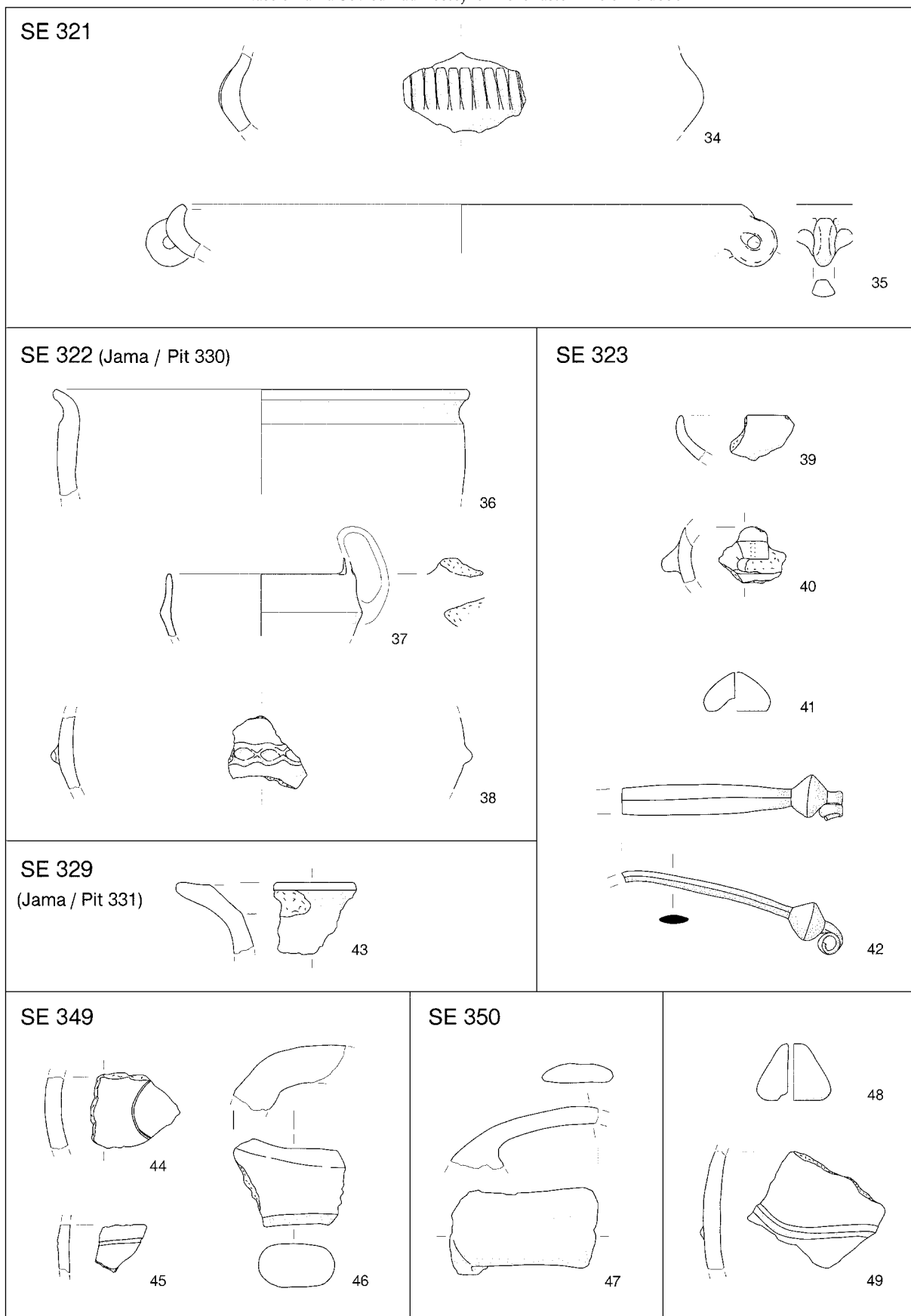

32

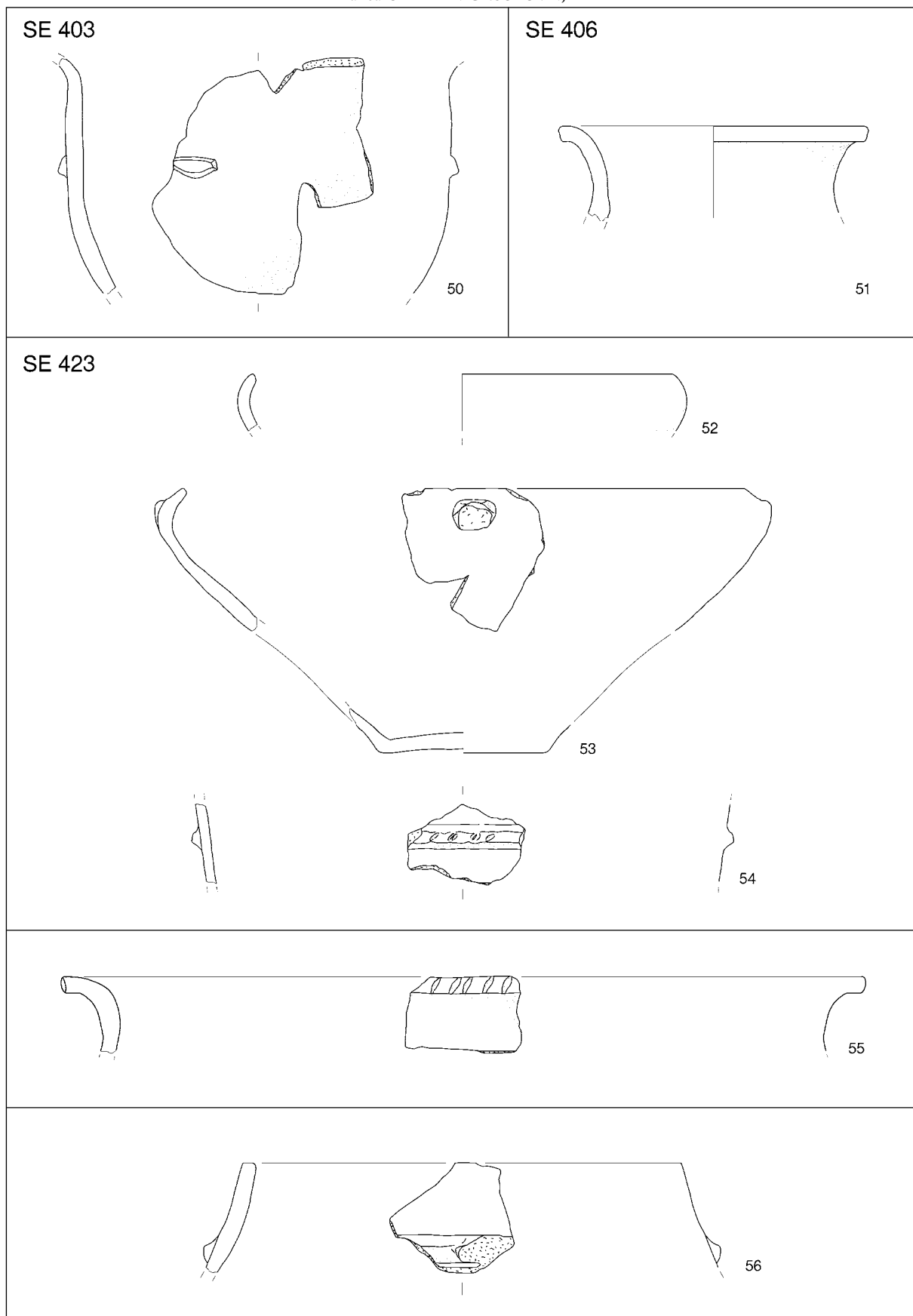

33

T. 2: Sovič. Območje 3. Vse keramika. M. = 1:3.
Pl. 2: Sovič. Area 3. Pottery. Scale = 1:3.

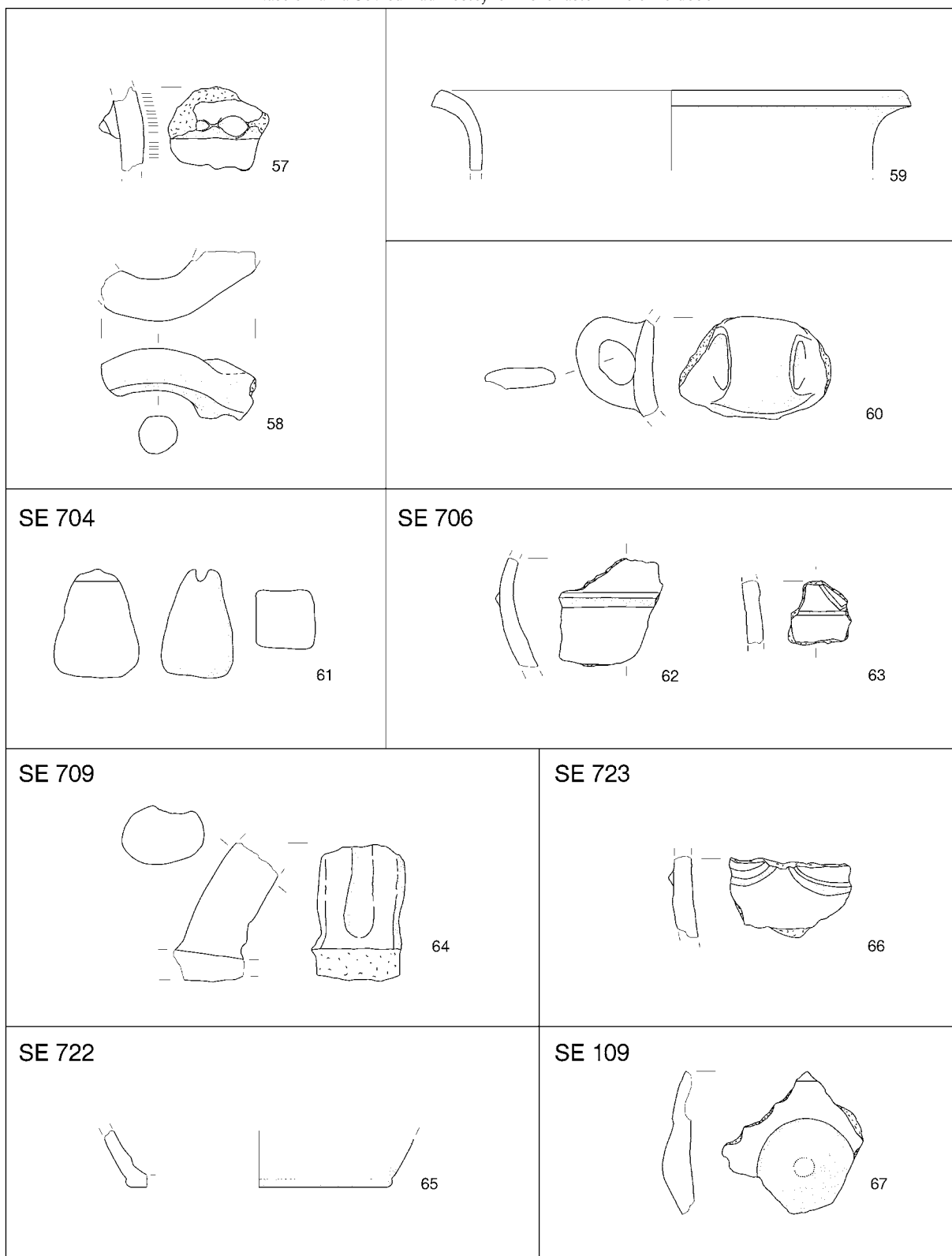

T. 3: Sovič. Območje 3 (34–47); Območje 4, severno od TJ 5 (48–49). 34–41, 43–49 keramika; 42 bron. M. 42 = 1:2; ostalo = 1:3.
 Pl. 3: Sovič. Area 3 (34–47); Area 4, north of TJ 5 (48–49). 34–41, 43–49 pottery; 42 bronze. Scale 42 = 1:2; other = 1:3.

T. 4: Sovič. Območje 4. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 4: Sovič. Area 4. Pottery. Scale = 1:3.

T. 5: Sovič. Območje 4 (57-59); TJ 6 (60); TJ 7 (61-66); R 1 (67). Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 5: Sovič. Area 4 (57-59); TJ 6 (60); TJ 7 (61-66); R 1 (67). Pottery. Scale = 1:3.

Ulaka nad Starim trgom pri Ložu v starejši železni dobi

Ulaka above Stari trg pri Ložu in the Early Iron Age

Boštjan LAHARNAR, Ida MURGELJ

Izvleček

V članku obravnavamo skupino predmetov iz starejše železne dobe, ki so jih v devetdesetih letih 20. stoletja nestrokovno izkopali na območju Ulake nad Starim trgom pri Ložu. Predmeti so bili grobni pridatki in del jih izvira iz dekliškega skeletnega groba. Datacijo v starejšo železno dobo nakazujejo v prvi vrsti fibule – čolničasta, kačasta in certoške. Grobovi in posamične najdbe z območja naselbine nakazujejo, da je bilo v starejši železni dobi na Ulaki gradišče, ki je verjetno po zatonu Križne gore prevzelo vodilno vlogo v Loški dolini.

Ključne besede: Slovenija; Notranjska; Ulaka nad Starim trgom pri Ložu; starejša železna doba; naselbina; grobovi; arheološke najdbe

Abstract

The contribution discusses a group of objects that unauthorised treasure hunters dug up in the 1990s using a metal detector in the area of Ulaka above Stari trg pri Ložu (Loška dolina, SW Slovenia). The objects are grave goods and part of them comes from the inhumation grave of a girl. The goods, particularly the fibulae – of the boat, serpentine and Certosa types – point to the Early Iron Age. The burials and stray finds from the area of the settlement reveal that Ulaka hosted a hillfort in the Early Iron Age, which presumably took over the leading role in the Loška dolina after the decline of the hillfort on Križna gora.

Keywords: Slovenia; Notranjska; Ulaka above Stari trg pri Ložu; Early Iron Age; settlement; graves; archaeological finds

NASELBINA

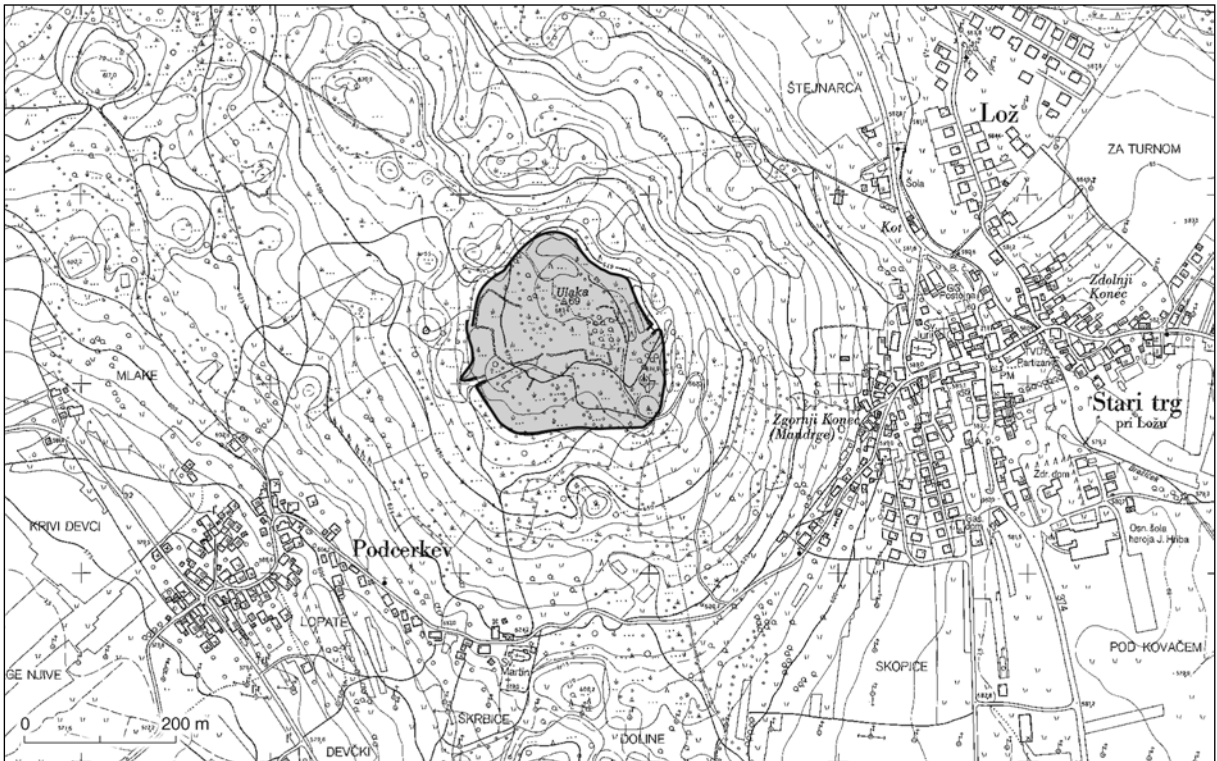
Ulaka je planotasta vzpetina (vrh na 683 m n. v.), ki se dviguje približno 100 m nad dolino zahodno od Starega trga pri Ložu. Najdišče naselbine obsega površino 5 ha položnega vrha ovalne oblike, ki meri v dolžino 260 m in v širino 250 m. Severno od njega se razprostira kraški svet skalnih grebenov in vrtač, medtem ko so ostala, položnejša pobočja Ulake manj razgibana (*sl. 1; 2*).

Zanimanje raziskovalcev za arheološke sledove in najdbe na Ulaki sega do Janeza Ludvika Schönlebna in Janeza Vajkarda Valvasorja, ki sta jo povezovala z japonskim mestom Terpo. Njuno tezo je sprejelo

več poznejših avtorjev,¹ še vedno pa je zasidrana med lokalnim prebivalstvom.

Najpomembnejše arheološke raziskave na Ulaki je opravil Walter Schmid, ki je v tridesetih letih 20. st. velikopotezno izkopaval. Rezultatov mu zaradi začetka druge svetovne vojne ni uspelo celovito objaviti. Na podlagi dokumentacije Schmidovih izkopavanj, takratnih časopisnih člankov in drobnih najdb, ki jih hrani Narodni muzej Slovenije (NMS), je revizijsko študijo izsledkov njegovih raziskav za magistrsko nalogo pripravil Andrej Gaspari. Kljub pomanjkljivi dokumentaciji in z današnjega

¹ O zgodovini raziskav Gaspari 2020, 146.

Sl. 1: Lega najdišča Ulaka nad Starim trgom pri Ložu. Označeno je domnevno območje prazgodovinskega gradišča. M. = 1:10000.

Fig. 1: Location of the Ulaka site above Stari trg pri Ložu. The marked area represents the presumed area of the prehistoric hillfort. Scale = 1:10000. (Vir / Source: ©GURS, TTN5; pomanjšano / reduced)

gledišča neustrezni metodi Schmidovih izkopavanj je izluščil pomembne izsledke o najdišču.²

Na Ulaki je bila naselbina v rimski dobi. Schmid je izkopal več hiš, medtem ko sta natančnejši vpogled v njeno tlorisno zasnovo omogočili analiza in arheološka interpretacija lidarskih podatkov (sl. 2). Rimske (pol)vkopane stavbe so sledile tradiciji notranjskega stavbarstva, ki sega vsaj do mlajše železne dobe.³

Prva faza rimskega vojaškega tabora na Nadleškem hribu, 500 m zračne črte južno od Ulake, rimski tabor na severozahodnem sedlu pod njo in številne rimske vojaške najdbe pričajo o spopadu med domačini in Rimljani v času rimskega osvajanja, najverjetneje v obdobju Cezarjevega prokonzulata v Galijah in Iliriku (59–49 pr. n. št.) ali med Oktavijanovo ilirsko vojno (35–33 pr. n. št.).⁴

O srednje- in predvsem poznolatski poselitvi priča veliko posamičnih najdb, med katerimi

izstopajo umetelni predmeti noše, npr. obeski sklepancev s človeško glavo in različne fibule.⁵

Schmid je menil, da na vrhu Ulake v starejši železni dobi ni bilo naselbine, ta naj bi po njegovem ležala na jugozahodnih in zahodnih pobočjih.⁶ Vendar se zdi verjetneje, da sta gradišče iz mlajše železne dobe in rimska pozidava Ulake nasledila starejše gradišče. Menimo, da je obod rimske naselbine sledil poteku obzidja železnodobnega gradišča. Veliko obzidnega kamena železnodobnega gradišča so verjetno uporabili za gradnjo rimske naselbine in novoveških zidov parcelnih mej ter za žganje apna. Prazgodovinskemu obzidju danes sledimo v ostrem prehodu med terasami naselbinskega platoja in pobočjem, legi domnevnih vhodov ter ruševinskih grobljah, ki so se najbolj ohranile na severozahodnem in severnem robu naselbinskega območja (sl. 1; 2).

Poselitev gradišča na vrhu Ulake v starejši železni dobi nakazujejo posamične najdbe. Med njimi so površinske najdbe odlomkov keramičnega posodja

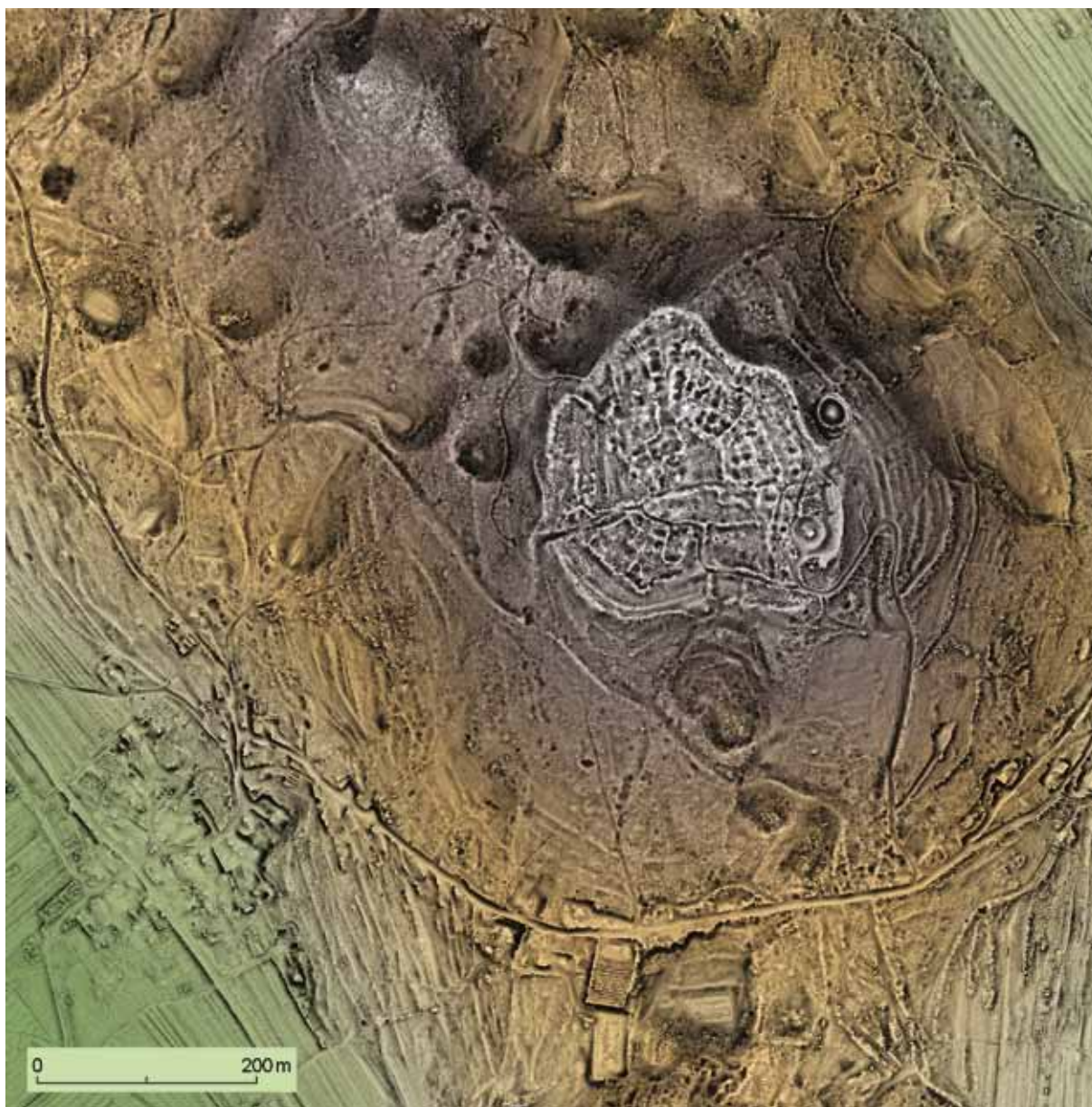
² Gaspari 2000; 2020.

³ Gaspari 2020, 153–156.

⁴ Laharnar 2016; Laharnar, Lozić 2016; Laharnar et al. 2018, 35; Laharnar, Lozić 2017, D62–D67.

⁵ Guštin 1979, 33, t. 5: 1,2; 4; Laharnar, Turk 2017, 154, sl. 177.

⁶ Schmid 1937, 17.

Sl. 2: Ulaka nad Starim trgom pri Ložu. Prikaz digitalnega modela reliefa po lidarskih podatkih.

Fig. 2: Ulaka above Stari trg pri Ložu. Digital relief model derived from LiDAR data.

(Vir / Source: ©ARSO)

in svitkov⁷ ter posamični kovinski predmeti, ki so jih našli iskanci z detektorji kovin in jih hrani NMS. Med njimi so odlomki bronastih uhatih sekir in različnih ingotov iz obdobja med 10./8. in 5. st. pr. n. št. (*t. I: 6–12*).⁸ Z mlajšo datacijo teh predmetov (8.–5. st. pr. n. št.) se časovno ujema prvi poseliteni vrh, ki ga je Ulaka dosegla v starejši železni

dobi in se zrcali v najdbah zaključka falere vrste Hallstatt⁹ (*t. I: 2*), odlomku narebrene zapestnice (*t. I: 3*), odlomkih križnih ataš kotličev (*t. I: 4,5*) in verjetno živalske figurice (*t. I: 1*). Na Ulaki so morda našli mladohalštatske obeske vrste Kastav Ib (*t. I: 13–15*).¹⁰

⁷ Boštjan Laharnar, Topografski zapisniki 2008–2020, arhiv Arheološkega oddelka NMS.

⁸ Trampuž Orel, Heath 1998, Fig. 4: Ulaka P19529č; Teržan 2008, 297–299; Pavlin, Turk 2014; Nanut 2018; Laharnar 2018, 221–222; Turk 2018, 398–400, 402–404.

⁹ Gleirscher 1993, 50–52, sl. 8: 17; Teržan 2008, 281–282.

¹⁰ Predmeti so navedeni (opis, risbe, fotografije) v popisu najdb v zasebni hrambi (arhiv Arheološkega oddelka NMS). Najdiščni podatki obeskov (*t. I: 13–15*) so nezanesljivi. Po pripovedovanju pokojnega zbiratelja starin in nekdanjega hranitelja predmetov župnika Franceta Oražma iz Zasipa

GROBIŠČE

Akcesija 1936

Poleg posamičnih najdb z območja naselbine so iz starejše železne dobe predmeti, ki jih je Walter Schmid pridobil leta 1936 (*t. 2*).¹¹ Schmid v poročilu o raziskavah na Ulaki pravi: "Na zahodnem pobočju Ulake je več plitvih gomil; pred leti so v Hlepinovi ogradi v eni gomili odkrili zapestnice z vrsto spiral in certoško zapono."¹² Več o okoliščinah odkritja izvemo v inventarni knjigi in kartoteki prazgodovinskih najdb v Narodnem muzeju Slovenije. Tam piše, da najdbe izvirajo iz gomile pod Ulako, Schmidu pa jih je izročil kmet, ki je trdil, da je našel veliko tovrstnih predmetov in je z njimi celo lotal. Poleg certoške fibule in zapestnic (*t. 2: 1–6*) je kmet našel več keramičnih najdb: odlomka svitkov z vtiski (*t. 2: 11,12*) ter odlomke posodja z okrasom razčlenjenih reber in odtisi prstov (*t. 2: 7–10*).

Kljub analizi lidarskih podatkov, poizvedovanju med domačini in večkratnim topografskim obhodom navedb o gomili ali o plitvih gomilah na zahodnih pobočjih Ulake ne moremo potrditi.

Akcesija 1997

Leta 1997 je NMS iz ljubljanske starinarnice Solidus pridobil večjo skupino arheoloških predmetov (*t. 3–8*). Akcisijski podatki so skopi in navajajo zgolj, da so najdbe odkrili z detektorjem kovin (storilci niso znani) na Ulaki. Predmeti naj bi izvirali iz enega groba.¹³ Po Gaspariju so najdbe našli "na prevalu severno od Ulake",¹⁴ česar pa nam med našo raziskavo ni uspelo potrditi.

Ob prihodu v muzej so bili predmeti neočiščeni, držala se jih je plast zemlje, nekaj jih je bilo sprijetih z zemljeno grudo. Fotografije in opisi stanja predmetov pred konservacijo omogočajo opažanja o prvotni legi nekaterih najdb (*t. 6; 7*).

pri Bledu (pozneje je najdbe zamenjal za novce drugega zbiratelja) mu je domnevni najditelj zatrdil, da je obesek (*t. 1: 15*) našel blizu Cerknice, predmeta (*t. 1: 13,14*) pa nekje v Vipavski dolini (tako jih objavlja Gleirscher 2014, 90, sl. 10: 3–5). Pozneje je Oražem trdil, da so vsi trije obeski iz bližine Cerknice, morda z Ulake. O obeskih vrste Kastav Ib glej Blečić Kavur 2019.

¹¹ Guštin 1979, 33, t. 5: 3,5,7.

¹² Schmid 1937, 17.

¹³ Akcesija za leto 1997, arhiv Arheološkega oddelka NMS.

¹⁴ Gaspari 2020, 151.

Obesek, sestavljen iz treh očalastih obeskov, ki so povezani z zapognjenim pločevinastim trakom (*t. 3: 3*), je visel na kačasti fibuli s sedlastim lokom (*t. 3: 2; 6: 1*).

Manjši spiralni zapestnici (*t. 3: 5,7*) sta tičali v večjih spiralnih zapestnicah (*t. 3: 4,6; 7: 1,2*).

Konservatoriki¹⁵ sta pri čiščenju para zapestnic (*t. 3: 6,7; 7: 2*) v zemlji, ki ju je sprijemala, našli 8 odlomkov koščic in človeški prstnici.¹⁶ Med njima je bila tudi medialna prstnica z nezaraščeno bazo, kar pomeni, da je pripadala otroku (glede na nakit najverjetneje deklici), staremu od 2 do 13. leta in pol.¹⁷

Certoške fibule (*t. 5: 1–3*) in ena od jantarnih jagod (*t. 5: 16*) so bile tesno skupaj v isti grudi zemlje (*t. 7: 3*).

Tipološko-kronološka opredelitev najdb (akcesija 1997)

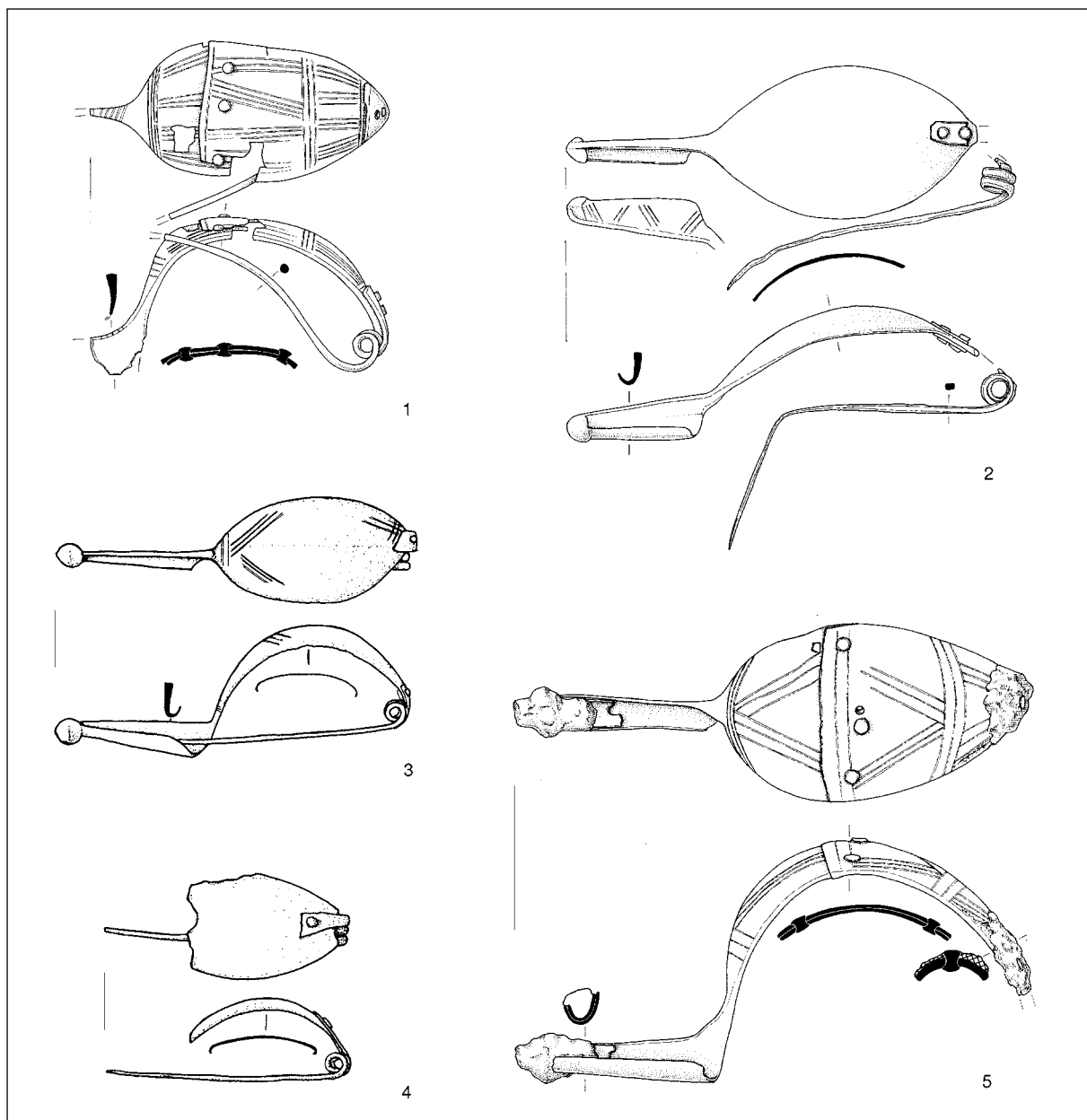
Fibule

Čolničasta fibula je podobna drugim fibulam tega tipa z najdišč notranjske skupine (*sl. 3*). To so velike fibule z izrazito širokim lokom. Povezuje jih poseben način izdelave, saj jih niso ulili in skovali v enem kosu, temveč so lok z nogo izdelali posebej ter nanj zakovičili iglo s peresovino iz dveh navojev. Zakovičene igle notranjskih čolničastih fibul torej niso popravila, ampak gre za dvodelno izdelavo fibul. Fibule so tudi popravljali, kar dokazuje primerka z Gradišča na Slivnici in iz Šmihela s popravljenim lokom (*sl. 3: 1,5*), ki sta fibuli z Ulake tudi zelo podobni po okrasu. Fibula iz Šmihela (*sl. 3: 5; 4: zgoraj*) ima na nogi svinčen gumb, v ležišče za iglo so ga pričvrstili s pomočjo nosilca iz zapognjene bronaste pločevine. Železna korozija okoli bronastih zakovic na zadnjem delu loka nakazuje, da je imela fibula verjetno prikovičeno železno iglo.

¹⁵ Predmete sta konservirali Irma Langus in Anita Virag, obe Oddelek za konserviranje in restavriranje, NMS. Sonja Perovšek je posredovala dokumentacijo o restavratorskih postopkih in fotografije predmetov, ki jih hrani Oddelek za konserviranje in restavriranje NMS, pred konservacijo predmetov (*t. 6, 7*) in po njej.

¹⁶ NMS, Inv. št. P21385.

¹⁷ Baze prstnic nastanejo pri otrocih, starejših od 2 let. Deklicam se baze prstnic zarastejo do 13. leta in pol, fantom do 16. leta. Za ekspertizo se zahvaljujeva Tamari Leskovar (Center za interdisciplinarne raziskave v arheologiji, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani).

Sl. 3: Čolničaste fibule z zakovičeno iglo na lok. 1 – Gradišče na Slivnici (neobjavljeno, NMS inv. št. P 19991); 2 – Ambroževo gradišče pri Slavini (neobjavljeno, NMS inv. št. P 19417); 3 in 4 – Tržišče pri Dolenji vasi (po Guštin 1979, t. 18: 2,5); 5 – Šmihel pod Nanosom, grob 144 (po Guštin 1979, 45, 77, t. 58: 6). M. = 1:2.

Fig. 3: Boat fibulae with the pin riveted to the bow. 1 – Gradišče on Slivnica (unpublished, NMS Inv. No. P 19991); 2 – Ambroževo gradišče near Slavina (unpublished, NMS Inv. No. P 19417); 3 and 4 – Tržišče near Dolenja vas (from Guštin 1979, Pl. 18: 2,5); 5 – Šmihel pod Nanosom, Grave 144 (from Guštin 1979, 45, 77, Pl. 58: 6). Scale = 1:2.

Velike čolničaste fibule so bile del ženske noše v obdobju stopnje Notranjska III¹⁸ oz. v njenem mlajšem delu, stopnji Notranjska IIIb.¹⁹ Iz tega obdobja je rekonstruirana grobna celota (grob 144)

¹⁸ Guštin 1973, 472, sl. 2: 24.

¹⁹ Guštin 1979, 27–28, 60–61, t. 18: 1–5; 58: 6,13; 60: 11,12,16,17,18; Gabrovec 1987, 158, sl. 9: 16, t. 18: 6.

s čolničasto fibulo (sl. 3: 5) in parom masivnih bronastih narebrenih zapestnic s presegajočimi konci iz Šmihela (sl. 4).²⁰

Biba Teržan in Matija Črešnar stopnjo Notranjska III po radiokarbonskih datacijah vzorcev sežganih človeških kosti iz grobov v Trnovem pri

²⁰ Guštin 1973, 472, t. 9: 7–9; Guštin 1979, 45, t. 58: 6–8.

Sl. 4: Šmihel pod Nanosom. Čolničasta fibula in zapestnici iz groba 144.

Fig. 4: Šmihel pod Nanosom. Boat fibula and bracelets from Grave 144.

Ilirski Bistrici in s Križne gore ter z vzporejanjem z radiokarbonsko datiranimi grobovi s čolničastimi fibulami iz Kobarida datirata v prvo polovico in sredino 7. st. pr. n. št.²¹ Toda čolničaste fibule iz Kobarida²² so verjetno tipološko starejše od velikih notranjskih čolničastih fibul mlajšega dela stopnje Notranjska III (Notranjska IIIb), ki zajema drugo polovico 7. in zgodnje 6. st. pr. n. št.

Kačasta fibula s sedlastim lokom in diskom na prehodu loka v iglo (*t. 3: 2*) sodi v tip IVb kačastih fibul po Sneži Tecco Hvala. Veljajo za najpogostejšo obliko kačastih fibul na območju Slovenije, kjer je verjetno tudi njihov izvor. Sicer so jih nosili od Est prek severnojadranskega zaledja in vzhodnih Alp do Panonije ter na jug do Istre, Nina in Donje doline.²³ Hermann Parzinger jih je opredelil kot vodilni jugovzhodnoalpski tip 6. horizonta, tj. obdobja prve polovice 6. st. pr. n. št.²⁴ V Estah jih datirajo v 6. in začetek 5. st. pr. n. št.²⁵

²¹ Teržan, Črešnar 2014, 716–719.

²² Kruh 2014, sl. 42.3: 1; 42.6: 1; 42.9: 1; 42.13: 1.

²³ Tecco Hvala 2014, 131–133, 148–150.

²⁴ Parzinger 1988, 153–154, 125, t. 143.1: 2.

²⁵ Tecco Hvala 2014, 150, op. 187.

Skupina šestih *certoških fibul* (*t. 5: 1–6*; tej skupini je najverjetneje pripadal tudi odlomek *t. 5: 9*) je po obliki najbolj podobna različici VIIb *certoških fibul* po Teržanovi. Za VII. vrsto *certoških fibul* je značilen lok segmentnega ali zaobljeno rombičnega preseka, ki je razčlenjen s tremi prečnimi rebri, pri čemer je srednje rebro širše od obeh stranskih. Kot različico b je Teržanova označila manjše fibule z lokom ozko lečastega ali segmentnega preseka.²⁶ Zdi se, da so mlajše od večjih fibul različice VIIa, saj jih najdemo v grobovih s *certoškimi fibulami* X. vrste in zaznamujejo nošo stopnje Sv. Lucija IIc v Posočju ter 5 st. pr. n. št. in še poznejši čas v Estah in na Dolenjskem.²⁷

Fibule (*t. 5: 1–6*) so podobno velike (med 69 in 74 mm) in le pri dveh (*t. 5: 2,4*) so jasno vidna tri prečna rebra na zadnjem delu loka, saj imajo vsi primerki na tem mestu zakovičeno iglo z dvema navojema peresovine. Tako narejene fibule avtorji največkrat interpretirajo kot popravila,²⁸ redkeje jih povezujejo z načinom izdelave in jih razumejo kot dvodelne fibule.²⁹

Primerki z Ulake nakazujejo imitiranje “klasične” oblike *certoške fibule* vrste VIIb. Notranjski rokodelci so sledili modnim trendom sosednjih skupin in fibule posnemali, a pri njihovi izdelavi so ostali zvesti obrtni tradiciji izdelovanja dvo-delnih fibul, ki sega do velikih čolničastih fibul starohalštatskega obdobja (*sl. 3; t. 3: 1*).

Po velikosti (69 in 68 mm) ne odstopata edinstveni *certoški fibuli* (*t. 5: 7,8*), ki združujeta oblikovne značilnosti več različic. Iztegnjena oblika loka in gobast gumb na nogi spominjata na *certoške fibule* X. vrste,³⁰ iztegnjena oblika, profiliran okrogel ploščat gumb na loku in noga z vrezanim V-okrasom pa na, sicer povečini večje, *certoške fibule* XIa, znane tudi z notranjskih najdišč.³¹

Spiralne zapestnice

Para z večjima in manjšima dolgima (večji s 14 in 15, manjši s 7 in 5 navoji) trakastima spiralnima zapestnicama (*t. 3: 4–7*) med notranjskimi železnodobnimi najdbami nimata veliko primerjav.

²⁶ Teržan 1976, 325–326, sl. 3: b.

²⁷ Teržan 1976, 357; Tecco Hvala 2012, 256.

²⁸ Giumlia-Mair 2003, 35, sl. 27; Pettarin 2006, 117, 213, t. 13: 191,192; 14: 194–202.

²⁹ Božič, Marić 2015, sl. 2, 5–9; Marić 2016, 112–115, 119, sl. 6.

³⁰ Teržan 1976, 331, sl. 4: b–c.

³¹ Teržan 1976, 336–337, sl. 36; t. 5: 2,3.

Najbolj so jim podobne zapestnice v skupini najdb z Ulake, ki jih je leta 1936 pridobil Schmid od nekega domačina (*t. 2: 2–4*), kar morda nakazuje, da je ta kopal na istem kraju kot iskalci z detektorji kovin šest desetletij pozneje.

Trakaste in žičnate spiralne zapestnice so zastopane med gradivom brez grobnih celot s Tržišča pri Dolenji vasi in iz Šmihela pod Nanosom³² ter iz domnevnega groba 59 na Socerbu,³³ vendar vse z manjšim številom navojev od primerkov z Ulake.

Manjši neokrašeni zapestnici sta podobni zapestnicam z dolenjskih halštatskih grobišč, kjer pa niso bile pogosta oblika nakita.³⁴

V nasprotju z večjimi zapestnicami z Ulake, okrašenimi s skupinami prečno vrezanih črtic, se na Dolenjskem pojavljajo spiralne zapestnice z več navoji, ki so po celotni dolžini okrašene s skupinami prečnih črtic in križci.³⁵ Med njimi Sneža Tecco Hvala izpostavlja para zapestnic,³⁶ ki so ju našli skupaj s kačastima fibulama na Vačah³⁷ in z ločno dolgonožno in kačasto fibulo s krilci v Zagorju.³⁸

Tudi v posoški halštatski skupnosti so spiralne zapestnice z več navoji redke, primerkom z Ulake so najbolj podobne zapestnice iz grobov Sz 2140 in Sz 2155, v katerih so bile fibule značilne za stopnjo Sv. Lucija Ic2 oz. za prehod med 7. in 6. st. pr. n. št.³⁹

Več dolgih spiralnih zapestnic in narokvic izvira iz Bele krajine, kjer so med grobnimi najdbami železne dobe z Goleka pri Vinici⁴⁰ ter v železni in bronasti izvedbi iz grobov starohalštatske stopnje Podzemelj 2 ali Stična 1⁴¹ v Črnomlju⁴² in Podzemlju.⁴³

Dolge spiralne zapestnice in narokvice so nosili v japonski skupini⁴⁴ in v drugih skupnostih zaho-

dnega Balkana starejše železne dobe.⁴⁵ V kulturi Glasinac so spiralne zapestnice z večjim številom navojev nosili od stopnje IVb do stopnje IVc, tj. od konca 8. do prehoda med 6. in 5. st. pr. n. št.⁴⁶

Spiralne zapestnice iz žice okroglega ali štirikotnega preseka so bile dolgo časa priljubljene v Istri, kjer se pojavljajo v grobovih od stopnje Istra II/III do stopnje Istra IV.⁴⁷ Manjši neokrašeni zapestnici z Ulake sta podobni istrskim zapestnicam iz bronaste žice pravokotnega preseka, kjer veljajo za del ženske noše v stopnji Istra III, tj. v 8. in 7. st. pr. n. št.⁴⁸

Medtem ko so dolge spiralne zapestnice in narokvice v estenski skupini redkost, so bile v skupnostih starejše železne dobe od Picena (npr. Novilara-Servici, grob 85⁴⁹) do obal in zaledja Tarantskega zaliva⁵⁰ sestavni del razkošnih ženskih noš.

Zdi se torej, da se v sosednjih in tudi bolj oddaljenih deželah dolge zapestnice in narokvice z več navoji pojavljajo predvsem v zgodnjih stoletjih starejše železne dobe. Bile so del razkošnih dekliških in ženskih oprav vse od enotrijskih in lukanskih skupnosti na jugu Apeninskega polotoka prek Picena, območja Caput Adriae z zaledjem, zahodnega Balkana do Vergine v osrednji Makedoniji.⁵¹

Menimo, da to velja tudi za primerke z Ulake, kjer so verjetno sočasne (morda izvirajo iz istega groba?) s čolničasto fibulo in/ali kačasto fibulo s sedlastim lokom in sestavljenim obeskom.

Okrasni plošči

Bronasti okrogli plošči, okrašeni z iztolčenimi bunkicami (*t. 4: 1,2; 6: 2,3*), imata na Notranjskem najboljšo primerjavo v dveh bronastih okroglih okrasnih ploščah (od ene je ohranjen zgolj odlo-mek), ki so ju morda našli na Gradišču na Čepni.⁵²

³² Guštin 1979, 35, 46, t. 23: 1–4; 66: 12–15; 67: 20.

³³ Crismani, Righi 2002, 65, 76, kat. št. 72–74.

³⁴ Različica S1 po Tecco Hvala 2012, 312, sl. 114: 1.

³⁵ Različica S2 po Tecco Hvala 2012, 312, sl. 114: 2.

³⁶ Tecco Hvala 2012, 312.

³⁷ Teržan 2003, 70, t. 6: 5,6.

³⁸ Gabrovec 1966, t. 5: 4,5.

³⁹ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, t. 219D: 10,11; 221D: 6.

⁴⁰ Povezava do iskanja po spletnih zbirkah Muzeja Peabody (Collections Online): <https://pmem.unix.fas.harvard.edu:8443/peabody/> (zadnji dostop febr. 2021).

⁴¹ Dular 2003, 118, sl. 69: 14–17; 70: 3,4.

⁴² Dular 1983, 221–223, 226, t. 2: 5,6; 4: 1,2; 7: 1–4; 8: 3,4; 13: 12.

⁴³ Dular 1978, 26, t. 11: 14–18; 12: 3–8.

⁴⁴ Bižić-Drechsler 1959, 247–248, sl. 2; Drechsler-Bižić 1961, 106, t. 7: 4; Marić 1968, t. 10: 35; 17: 50; 18: 23; 19: 22; Raunig 1968, t. 4: 34–37; 5: 22.

⁴⁵ Čović 1987, 246, 448, 492, sl. 15: 6; 26: 2; 27: 22; Batović 1987, 367, t. 37: 18; 38: 3; 40: 8.

⁴⁶ Čović 1987, 598, 602, 611, 613, 621, 626, sl. 36: 16; t. 60: 7.

⁴⁷ Cestnik 2009, 40, 192, sl. 57; t. 14: 2; 15; 23: 1,2.

⁴⁸ Teržan 2016, 280 (poglavje Spiralni obroči), t. 33: 6; 65: 16–18; "istrski" spiralni zapestnici iz bronaste žice pravokotnega preseka so našli z detektorjem kovin v grobu na Ajdovščini nad Rodikom (glej tu Teržan, Turk sl. 14: 2–3).

⁴⁹ Beinhauer 1985, t. 139.

⁵⁰ Negroni Catacchio 2007, sl. 6–8; Bianco 2011, 32–33, 50.

⁵¹ Iaia 2007, sl. 3, 6, 8–9; Blečić Kavur 2012, sl. 9.

⁵² Gradišče na Čepni ni zanesljivo najdišče okrasnih plošč, ki jih objavlja Guštin (1979, 33, t. 4: 4,5). Plošči

Večja plošča z Ulake ima na robu nameščene štiri zanke za obešanje (*t.* 4: 1; 6: 2), kar spominja na nekatere okrasne falere, ki so jih kot dele razkošnih ženskih oprav našli v grobovih iz začetka starejše železne dobe v Picenu.⁵³

Ob domnevi, da plošči izvirata iz istega groba, vidimo podobnosti (tako kot za dolge spiralne zapestnice in narokvice) z žensko nošo starejše železne dobe srednjega in južnega dela italskega polotoka. Po legi najdb večje in manjše okrasne plošče v bogatih ženskih skeletnih grobovih na abruških najdiščih Fossa in Colfiorito ter v umbrijskem Spoletu jih avtorji povezujejo z nošnjo stol. Domnevajo, da je bila štola iz organske snovi (tkanina, usnje) in je imela na enem koncu večjo, na drugem pa manjšo okrasno bronasto ploščo.⁵⁴

Obeski, razdelilnik in spiralaste žičke

Ker je bil *obesek*, ki je sestavljen iz *treh očalastih obeskov*, povezanih z zapognjenim pločevinastim trakom (*t.* 3: 3), prvotno obešen na kačasto fibulo s sedlastim lokom (*t.* 6: 1), ga datiramo v obdobje nošnje tovrstnih fibul.

Očalasti obeski so sami zase kronološko neobčutljivi, saj se pojavljajo kot del noše v številnih skupnostih od bakrene do starejše železne dobe.⁵⁵ Moda nizanja več očalastih obeskov ali njihovo sestavljanje z drugimi oblikami nakita ima podobno dolgo tradicijo,⁵⁶ ki ji sledimo tudi v bogatih ženskih grobovih zgodnje železne dobe v loku od juga Italije do Makedonije.⁵⁷

Na Brežcu pri Škocjanu so našli šest očalastih obeskov v bogatem ženskem grobu 155⁵⁸ iz obdobja 10.–9. st. pr. n. št.⁵⁹ Nanizani so bili na ogrlico iz spiralnih cevčic iz Mušje jame, ki je datirana

namreč sodita v sklop predmetov, ki so jih inventarizirali v šestdesetih letih 20. stoletja in jih pogosto pripisali napačnim najdiščem. Tako npr. predmeti po Guštin 1979, t. 3: 18–20; 4: 2 niso z Gradišča na Čepni, ampak iz gomile v Boštanju, ki jih je objavil že Mantuani (1913, 89, sl. 19). Za podatek se zahvaljujeva Barbari Jerin, NMS.

⁵³ Blečić Kavur 2012, 45, 48–51, sl. 5: 9–11; 6: 17.

⁵⁴ Colonna 2007, sl. 7, 8, 10, 11; Manca, Weidig 2014, 94, sl. 108; Kluge 2017, 189, sl. 5.

⁵⁵ Wels-Wayrauch 1978, 77–81, t. 19–38; Wels-Wayrauch 1991, 69–70, t. 19: 575–594; 20–26.

⁵⁶ Sestavljen nakit, ki vključuje tudi očalaste obeske, je prikazan npr. na bakrenodobnih stelah v Valcamonici (Casini 2008, sl. 1: 2,3).

⁵⁷ Iaia 2007, sl. 2, 5, 6, 9; Negroni Catacchio 2007, sl. 6, 15.

⁵⁸ Ruaro Loseri et al. 1977, t. 13: 17–22.

⁵⁹ Teržan 2002, 91; Teržan 2016, 275.

v stopnjo Ha B in zgodnjo Ha C1.⁶⁰ Omenimo še očalaste obeske na koncih verižic, ki visijo na polmesečasti fibuli tipa Ljubljana (značilna za starohalštatski stopnji Ljubljana IIB–III) z Mosta na Soči.⁶¹

Dolgo tradicijo, morda kot predmetov posebne simbolike in v povezavi z žensko nošo,⁶² imajo bronasti *obeski v obliki glavnička* (*t.* 4: 3). Geografsko je Ulaki najbližje najdba bronastega obeska glavnička iz Podzemlja,⁶³ sicer pa se pojavljajo v grobovih starejše železne dobe v Istri in Dalmaciji ter v jadranskem zaledju srednje Italije.⁶⁴

Spiralaste cevčice iz trakaste žice (*t.* 4: 4) so kot del ženskega nakita uporabljali od bakrene do starejše železne dobe.⁶⁵ Kaže opozoriti, da ob navedenih srednje- in južnoitalijanskih primerjavah za spiralne zapestnice in narokvice, okrogli okrasni plošči ter sestavljen nakit spiralne cevčice morda pripadajo sočasnemu naglavnemu nakitu ali pokrivalu.⁶⁶

Bronastega razdelilnika oz. člana ne moremo ožje datirati (*t.* 5: 13), saj se podobni v različnih velikostih pojavljajo vsaj od pozne bronaste do konca starejše železne dobe.⁶⁷

Večjemu obesku je verjetno pripadal okrašen odlomek bronaste pločevine, s katerega visita trikotna obeska (*t.* 5: 11). Dvodelni ali enodelni trikotni obeski starejše železne dobe so večkrat okrašeni z nizi iztolčenih ali vtolčenih bunčic, pik in krožcev s piko,⁶⁸ medtem ko okras z eno bunčico ni pogost. Trikotne obeske z bunčico in odlomke pektorala osmičaste oblike z okrasom, ki je podoben okrasu na odlomku pločevine z Ulake, so našli v otroškem grobu 1/10 v Pleški hosti na Molniku. Grob, v njem je bilo med drugim več steklenih in jantarnih jagod, odlomek bronastega razdelilnika in keramični posodi, je datiran v mladohalštatsko certoško stopnjo.⁶⁹

⁶⁰ Teržan 2016, 283–284, sl. 87.

⁶¹ Marchesetti 1893, t. 14; Teržan 1990, 77–78, seznam 15, sl. 6.

⁶² Kunstelj 2018, 212, sl. 8–9.

⁶³ Dular 1978, 26, t. 12: 10.

⁶⁴ Kunstelj 2018, 212, sl. 9–8, z referencami.

⁶⁵ Teržan 2016, 283.

⁶⁶ Iaia 2007, sl. 8; Bianco 2011, 31–33, 66, 68.

⁶⁷ Npr. primeri s Krasa: Brežec, grob 280 (Ruaro Loseri et al. 1977, t. 25: T. 280: 1); škocjanski mali zaklad (Ruaro Loseri 1983, 151, sl. 26C).

⁶⁸ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 34, t. 10: 12–14.

⁶⁹ Tecco Hvala 2017, 75–76, 116–118, t. 42.

Uhan

Slabo ohranjen in verjetno neokrašen uhan iz bronaste trakaste pločevine (*t.* 5: 14) se je zapenjal s kvačico, podobno kot z vrezi okrašeni ali nežlebljeni uhani v svetolucijski skupini⁷⁰ ter z vrezi ali buncicami in pikami okrašeni uhani v dolenski skupini (tipi 5b, 6a in 6b po Sneži Tecco Hvala⁷¹).

Neokrašeni trakasti uhani s kvačico so redkost. Na Notranjskem sta dva med najdbami iz grobov na Tržišču pri Dolenji vasi.⁷² Na Mostu na Soči so ga našli na grobišču, morda skupaj s certoško fibulo,⁷³ drugega pa na kulturnem mestu v naselbini, ki ni starejše od mladohalštatskega obdobja.⁷⁴

Gumbi

Preprosti bronasti kalotasti gumbi z zanko (*t.* 5: 12) so dolgotrajna oblika in so jih uporabljali v času kulture žarnih grobišč ter v starejši in mlajši železni dobi.⁷⁵

Steklene in jantarni jagodi

Steklene (*t.* 5: 15) in jantarni jagodi (*t.* 5: 16) ne odstopajo od običajnih oblik jagod starejše železne dobe. V sklopu najdb z Ulake morda sodijo k starejšim predmetom (čas nošnje čolničaste in kačaste fibule), saj med njimi ni večbarvnih steklenih jagod s plastovitimi očesci, ki se pojavijo šele v mladohalštatskem obdobju 5. in 4. st. pr. n. št.⁷⁶

ZAKLJUČEK

Na Ulaki je bilo v starejši železni dobi gradišče, od koder izvirajo posamične keramične in kovinske najdbe (*t.* 1). Za poselitev v bronasti oz. pozni bronasti dobi prepričljivih pokazateljev nimamo, predpostavljamo pa, da sta starejšezelznodobno

gradišče nasledila gradišče mlajše železne dobe in rimska naselbina.

Pripadajoče grobišče se je domnevno širilo na zahodnem pobočju, kjer naj bi bili odkriti

grobovi iz starejše železne dobe (*t.* 2). Natančne lokacije nismo uspeli ugotoviti, tako kot ne za večjo skupino kovinskih, steklenih in jantarnih najdb iz starejše železne dobe (*t.* 3–8), ki izvirajo iz nestrokovnih posegov z uporabo detektorja kovin, kažejo pa, da gre za grobne najdbe. Pri konserviranju zapestnic (*t.* 3: 6–7; 7: 2) odkrite človeške kosti niso bile izpostavljene ognju, tudi predmeti ne, kar kaže na skeletni pokop. Predmeti nakazujejo dve časovni težišči. Prvo je v stopnjah Notranjska III oz. IIIb / okvirno druga polovica 7. in zgodnje 6. st. pr. n. št., drugo v stopnji Notranjska V / okvirno 5. st. pr. n. št.

Izdelke domačih delavnic bi lahko prepoznali v nekaterih fibulah, izdelanih na svojstven način, značilen za rokodelske mojstre notranjske starejše železne dobe (*t.* 3: 1; 5: 1–8). Nekateri drugi nakitni predmeti (*t.* 3: 2–7; 4: 1–4) pa nakazujejo povezave z razkošnimi ženskimi in dekliškimi nošami, ki jim sledimo na jug do zahodnobalkanskih skupin ter do picenskih, lukanskih in enotrijskih skupnosti. To pomeni, da so bili prebivalci vzhodnega območja notranjsko-kraške skupine vpeti v mrežo čezjadranskih stikov in izmenjav med Apeninskim in Balkanskim polotokom. Ugotovitev je morda z današnjega gledišča presenetljiva, saj so danes kraji ob notranjskih kraških poljih odmaknjeni od glavnih prometnic. V železni dobi je bilo verjetno drugače in ne kaže pozabiti, da so tudi Rimljani pri osvajanju japonskih in drugih ozemelj zahodnega Balkana izkoristili tukajšnje že uhojene poti v predhodnih stoletjih.⁷⁷

Grobovi z Ulake kažejo na močno skupnost, ki je od 7.–6. st. pr. n. št. obvladovala Loško dolino in njeno bližnjo soseščino, kjer raziskave nakazujejo zaton skupnosti na Križni gori,⁷⁸ s čimer je morda povezan vzpon Ulake. Prostor sosednjega Cerkniskega polja pa so obvladovala gradišča na Žerovniščku,⁷⁹ Slivnici⁸⁰ in Tržišču pri Dolenji vasi.⁸¹

⁷⁰ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 30, t. 8: 1.

⁷¹ Tecco Hvala 2012, 330, sl. 122: 6–8.

⁷² Guštin 1979, 36, t. 24: 2,3.

⁷³ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, t. 172H; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 293.

⁷⁴ Laharnar 2018, 229, 240, sl. 7: 13.

⁷⁵ Božič 2009, 71, 89.

⁷⁶ Kunter 1995, 161–168.

⁷⁷ Laharnar 2016, 94–95, sl. 1.

⁷⁸ Bavdek, Urleb 2014, 526.

⁷⁹ Laharnar 2009.

⁸⁰ Guštin 1979, 37, t. 36.

⁸¹ Guštin 1979, 15, 35–37, t. 17–36.

KATALOG

Najdbe hrani NMS, razen treh obeskov (*t. 1*: 13–15), ki so v zasebni hrambi.

Tabla 1

Posamične najdbe, naselbina

1. Zoomorfna figurica. Bron. Dol. 34 mm. Inv. št. 19531.
2. Stožčast zaključek falere vrste Hallstatt z odlomljeno zanko. Bron. Pr. 18 mm; viš. 20 mm. Inv. št. P 27970.
3. Odlomek narebrenne zapestnice. Bron. Pr. 83 mm; dol. 31 mm. Inv. št. P 27971.
- 4.–5. Odlomka križnih ataš. Bron. Dol. 50 in 17 mm; šir. 20 mm. Inv. št. P 27973, P 27974.
6. Odlomek uhate sekire z grbo. Bron. Dol. 39 mm; šir. 30 mm. Inv. št. P 19529 č.
- 7.–9. Trije odlomki surovcev. Bron. Dol. 55 do 32 mm; šir. 59 do 32 mm; deb. 20 do 9 mm. Inv. št. P 19530 a-b, P 19529 c.
10. Odlomek ploščatega ingota ali lista sekire. Bron. Dol. 53 mm; šir. 54 mm; deb. 6 mm. Inv. št. P 19529a.
- 11.–12. Odlomka ploščatih ingotov (?). Bron. Dol. 42 in 24 mm; šir. 42 in 23 mm; deb. 8 in 6 mm. Inv. št. P 19529b, P 19341.
13. Obesek vrste Kastav Ib. Bron. Viš. 39 mm; šir. 50 mm. Inv. št. ZN 232-5.
14. Obesek vrste Kastav Ib. Bron. Viš. 54 mm; šir. 63 mm. Inv. št. ZN 232-4.
15. Obesek vrste Kastav Ib. Bron. Viš. 65 mm; šir. 80 mm. Inv. št. ZN 232-1.

Tabla 2

Akcesija 1936, zahodno pobočje (grobišče)

1. Certoška fibula vrste VIa, na loku par prečnih reber nad peresovino, noga okrašena z V-vrezom. Bron. Dol. 98 mm. Inv. št. P 12824.
2. Spiralna zapestnica okrašena s kratkimi prečnimi vrezi. Bron. Pr. 61 mm. Inv. št. P 12823.
3. Spiralna zapestnica okrašena s snopi prečnih vrezov (zelo zabrisani). Bron. Pr. 67 mm. Inv. št. P 12825.
4. Spiralna zapestnica okrašena s snopi prečnih vrezov. Bron. Pr. 64 mm. Inv. št. P 12825.
5. Zapestnica z dotikajočimi se konci. Bron. Pr. 61 mm. Inv. št. P 12825.
6. Zapestnica z dotikajočimi se konci. Bron. Pr. 64 mm. Inv. št. P 12825.
7. Odlomek masivnega ostenja z nalepljenim rebrom z odtisi; zunaj, znotraj, sredina oranžnorjava; hrapava; grobozrnata. Slabo pečena glina. Dol. 75 mm; šir. 39 mm; deb. 30 mm. Inv. št. P 12822.
8. Odlomek ostenja s polkrožno nalepljenim rebrom z odtisi; zunaj rdečerjava, znotraj, sredina oranžnorjava; hrapava; drobnazrnata. Slabo pečena glina. Dol. 78 mm; šir. 55 mm; deb. 21 mm. Inv. št. P 12822.
9. Odlomek ostenja z nalepljenima dvema rebroma z odtisi in odlomljenim ročajem/držajem; zunaj rdečerjava, znotraj, sredina oranžnorjava; hrapava; drobnazrnata. Slabo pečena glina. Dol. 80 mm; šir. 55 mm; deb. 22 mm. Inv. št. P 12822.

10. Odlomek ostenja z nalepljenim rebrom z odtisi; zunaj, znotraj, sredina oranžnorjava; hrapava; drobnazrnata. Dobro pečena glina. Dol. 81 mm; šir. 70 mm; deb. 40 mm. Inv. št. P 12822.
11. Odlomek svitka z dvema krožnima žigoma z vpisanim križem; oranžnorjava; gladka; finoazrnata. Dobro pečena glina. Pr. 120 mm; deb. 40 mm. Inv. št. P 12822.
12. Odlomek svitka z dvema krožnima žigoma z vpisanim križem; oranžnorjava; gladka; finoazrnata. Dobro pečena glina. Pr. 140 mm; deb. 34 mm. Inv. št. P 12822.

Tabla 3

Akcesija 1997, grobišče

1. Čolničasta fibula okrašena s snopi prečnih in poševnih vrezov na loku ter mrežastim okrasom na nogi. Peresovina z iglo na lok pritrjena z bronasto zakovico. Bron. Dol. 108 mm. Inv. št. P 21352 (*t. 8*).
2. Kačasta fibula vrste IVb. Bron. Dol. 57 mm. Inv. št. P 21349 (*t. 6*: 1).
3. Obesek sestavljen iz treh očalastih členov/obeskov, spetih z zapognjeno trakasto ploščico, okrašeno z tangencialno povezanimi iztolčenimi buncicami in pikami ter ob robovih s kratkimi poševnimi vrezi. Bron. Dol. 90 mm; šir. 65 mm. Inv. št. P 21351 (*t. 6*: 1).
4. Spiralna zapestnica okrašena s snopi finih prečnih vrezov. Bron. Pr. 64 mm. Inv. št. P 21362 (*t. 7*: 1).
5. Spiralna zapestnica. Bron. Pr. 46 mm. Inv. št. P 21364 (*t. 7*: 1).
6. Spiralna zapestnica okrašena s snopi finih prečnih vrezov. Bron. Pr. 65 mm. Inv. št. P 21363 (*t. 7*: 2).
7. Spiralna zapestnica. Bron. Pr. 49 mm. Inv. št. P 21365 (*t. 7*: 2).

Tabla 4

Akcesija 1997, grobišče

1. Okrogla plošča s štirimi obročki za obešanje, okrašena s petimi iztočenimi bunkami in nizom bunkic ob robu. Bron. Pr. 129 mm. Inv. št. P 21366 (*t. 6*: 2).
2. Okrogla plošča, okrašena s petimi iztolčenimi bunkicami. Osrednja bunkica je poškodovana s predrtino. Bron. Pr. 71 mm. Inv. št. P 21367 (*t. 6*: 3).
3. Polmesečasti obesek v obliki glavnička z drobnimi zobci in sedmimi luknjicami na vrhu polkrožne oblike. Bron. Pr. 98 mm. Inv. št. P 21368 (*t. 8*).
4. Štirinajst spiralastih cevčic iz trakaste pločevine. Bron. Dol. 125 do 13 mm. Inv. št. P 21372a-n (*t. 8*).

Tabla 5

Akcesija 1997, grobišče

1. Certoška fibula vrste VIIb, noga okrašena z V-vrezom. Peresovina je na lok pritrjena z bronasto zakovico. Bron. Dol. 74 mm. Inv. št. P 21353 (*t. 7*: 3).
2. Certoška fibula vrste VIIb, lok je razčlenjen s tremi prečnimi rebri, noga z vrezi. Peresovina je na lok pri-

- trjena z bronasto zakovico. Bron. Dol. 71 mm. Inv. št. P 21354 (t. 7: 3).
3. Certoška fibula vrste VIIb s križno razširitvijo na loku (nedodelano prečno rebro). Peresovina je na lok pritrjena z bronasto zakovico. Bron. Dol. 69 mm. Inv. št. P 21355 (t. 7: 3).
 4. Certoška fibula vrste VIIb, lok je razčlenjen s tremi prečnimi rebri, noga okrašena z V-vrezom. Peresovina je na lok pritrjena z bronasto zakovico. Bron. Dol. 70 mm. Inv. št. P 21356.
 5. Certoška fibula vrste VIIb, noga okrašena z V-vrezom. Peresovina je na lok pritrjena z bronasto zakovico. Bron. Dol. 70 mm. Inv. št. P 21357.
 6. Certoška fibula vrste VIIb, noga okrašena z V-vrezom. Peresovina je na lok pritrjena z bronasto zakovico. Bron. Dol. 69 mm. Inv. št. P 21358.
 7. Certoška fibula z vzdolžno profiliranim diskastim gumbom na loku in okrašena z V-vrezom na nogi. Peresovina je na lok pritrjena z bronasto zakovico. Bron. Dol. 69 mm. Inv. št. P 21359.
 8. Certoška fibula z vzdolžno profiliranim diskastim gumbom na loku in okrašena z dvojnimi V-vrezom na nogi. Peresovina je na lok pritrjena z bronasto zakovico. Bron. Dol. 68 mm. Inv. št. P 21360.
 9. Igla s peresovino, z bronasto zakovico pripeta na del ohranjenega loka certoške fibule. Bron. Dol. 4,5 mm. Inv. št. P 21361.
 10. Odlomek igle fibule. Bron. Dol. 2,5 mm. Inv. št. P 21350.
 11. Odlomek ploščice, okrašene z iztolčeno bunkico in punciranimi pikami, na njej visita trikotna obeska okrašena z iztolčeno bunkico. Bron. Dol. 18 mm. Inv. št. P 21369.
 12. Sedemnajst kalotastih gumbov. Bron. Pr. 13 mm. Inv. št. P 21373.
 13. Razdelilnik/člen ogrlice s štirimi luknjicami. Bron. Dol. 32 mm. Inv. št. P 21371.
 14. Odlomek trakastega uhana, zanka/kvačica je pritrjena z zakovico. Bron. Dol. 28 mm. Inv. št. P 21370.
 15. Pet jagod iz temno modrega stekla, tri jagode iz svetlo modrega stekla, jagodi iz svetlo modrega stekla in tremi belimi očesci s temno modro obrobo in jagoda iz svetlo modrega stekla in tremi temno modrimi očesci z belo obrobo. Pr. 16 do 7 mm. Inv. št. P 21374–P 21381, P 21383.
 16. Jagodi iz jantarja. Pr. 12 in 11 mm. Inv. št. P 21382, P 21383 (t. 7: 3).
- BATOVIĆ, Š. 1987, Liburnska grupa. – V / In: A. Benac (ur. / ed.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5. Željezna doba*, 339–390, Sarajevo.
- BAVDEK, A., M. URLEB 2014, Križna gora pri Ložu / Križna gora near Lož. – In / V: B. Teržan, M. Črešnar, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Age in Slovenia*, Katalogi in monografije 40, 525–535.
- BEINHAEUER, K. W. 1985, *Untersuchungen zu den eisenzeitlichen Bestattungsplätzen von Novilara (Provinz Pésaro und Urbino/Italien): Archäologie, Anthropologie, Demographie; Methoden und Modelle.* – Frankfurt a. M.
- BIANCO, S. 2011, *Enotria. Processi formativi e comunità locali. La necropoli di Guardia Perticara.* – Lagonegro.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2012, Ukrašene brončane falere s trnom: ornament kao amblem. – *Godišnjak* 41, 43–66.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2019, Grobnički pektoralni privjesci u kontekstu željeznodobne estetike simbola / Pectoral pendants from Grobnik in the context of the Iron Age symbol aesthetics. – *Histria archaeologica* 49, 39–58.
- BIŽIĆ-DRECHSLER, R. 1959, Istraživanje nekropole praistoriskih Japoda u Kopolju. – *Arheološki radovi i rasprave Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 1, 245–280.
- BOŽIČ, D. 2009, A Hallstatt grave containing a cuirass, excavated near Stična by the Duchess of Mecklenburg in 1913. The reliability of grave groups from the Mecklenburg Collection / K halštatskemu grobu z oklepom, ki ga je leta 1913 pri Stični izkopala vojvodinja Mecklenburška. O zanesljivosti grobnih celot Mecklenburške zbirke. – *Arheološki vestnik* 60, 63–95.
- BOŽIČ, D., A. MARIĆ 2015, Two-part late Certosa fibulae with an iron or bronze spring and pin. – V / In: Ch. Gutjahr, G. Tiefengraber (ur. / eds.), *Beiträge zur Hallstattzeit am Rande der Südalpen. Akten des 2. Internationalen Symposiums am 10. und 11. Juni 2010 in Wildon (Steiermark/Österreich)*, Internationale Archäologie – Arbeitsgemeinschaft, Symposium, Tagung, Kongress 19, 149–158.
- CASINI, S. 2008, I monoliti istoriati con simbologia femminile della Valcamonica e della Valtellina. Riflessioni e nuovi spunti di ricerca. – *Notizie Archeologiche Bergomensi* 16, 5–20.
- ČOVIĆ, B. 1987, Grupa Donja dolina – Sanski most, Srednjodalmatinska grupa, Srednjobosanska grupa, Glasinačka kultura. – V / In: A. Benac (ur. / ed.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5. Željezna doba*, 232–286, 442–528, 575–643, Sarajevo.
- CESTNIK, V. 2009, *Željeznodobna nekropola Kaštel kod Buja: analiza pokopa željeznodobne Istre / Iron Age necropolis Kaštel near Buje: analysis of burial practice in the Iron Age Istria.* – Monografije i katalogi 18.
- COLONNA, G. 2007, Dischi-corazza e dischi di ornamento femminile: due distinte classi di bronzi centro-italici. – *Archeologia Classica* 58, 3–30.
- CRISMANI, A., G. RIGHI 2002, Le sepolture protostoriche e il catalogo dei materiali. – V / In: M. Vidulli Torlo (ur. / ed.), *La necropoli di San Servolo. Veneti, Istri, Celti e Romani nel territorio di Trieste*, 63–88, Trieste.
- DULAR, J. 1978, *Podzemelj.* – Katalogi in monografije 16.
- DULAR, J. 1983, Gomilno grobišče v Loki pri Črnomlju (Die Hügelgräbernekropole in Loka bei Črnomelj). – *Arheološki vestnik* 34, 219–244.

- DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502944>
- DRECHSLER-BIŽIČ, R. 1961, Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kopolju 1955-1956. godine. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 2/1, 67–114.
- GABROVEC, S. 1966, Zagorje v prazgodovini (Zagorje in der Vorgeschichte). – *Arheološki vestnik* 17, 19–50.
- GABROVEC, S. 1987, Notranjska grupa. – In / V: A. Benac (ur. / ed.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, *Željezno doba*, 151–177, Sarajevo.
- GASPARI, A. 2000, Ulaka. Prazgodovinska in rimska naselbina nad Starim trgov pri Ložu. – Magistrsko delo / Master's thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- GASPARI, A. 2020, Ulaka. – V / In: J. Horvat, I. Lazar, A. Gaspari (ur. / eds.), *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru / Minor roman settlements in Slovenia*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 40, 141–171. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502586>
- GLEIRSCHER, P. 1993, Der bronzene "Schildbuckel" von der Gurina (Kärnten). Zu den hallstattzeitlichen Kremenfalernen in West- und Mitteleuropa. – *Germania* 71, 31–57.
- GLEIRSCHER, P. 2014, Ein ältereisenzeitliches Gehänge aus Frojach bei Rosegg (Kärnten). Zur Entwicklung anthropomorpher Gehänge beidseits der Alpen von der Spätbronzezeit bis in die jüngere Eisenzeit (Starejšeeželeznodobni obesek iz Broj pri Rožeku na avstrijskem Koroškem. K razvoju antropomorfih obeskov na obeh straneh Alp od pozne bronaste dobe do mlajše železne dobe). – *Arheološki vestnik* 65, 79–100.
- GIUMLIA-MAIR, A. 2003, *La necropoli di Misincinis. La metallurgia nell'età del ferro*. – Udine.
- GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska [Carniola Interna]). – *Arheološki vestnik* 24, 461–506.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.
- IAIA, C. 2007, Identità e comunicazione nell'abbigliamento femminile dell'area circumadriatica fra IX e VII secolo a.C. – V / In: P. von Eles (ur. / ed.), *Le ore e i giorni delle donne: dalla quotidianità alla sacralità tra VIII e VII secolo a.C.*, 25–36, Verucchio.
- KLUGE, S. 2017, Big Women in Süden, Einige Anmerkungen zur Etruskerin. – V / In: C. Keller, K. Winkler (ur. / eds.), *Frauen an der Macht? Neue interdisziplinäre Ansätze zur Frauen- und Geschlechterforschung für die Eisenzeit Mitteleuropas*. – Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 299, 171–192.
- KRUH, A. 2014, Kobarid. – V / In: B. Teržan, M. Črešnar, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Age in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40, 615–627.
- KUNSTELJ, M. 2018, Bronasti obeski – pričevalci čezjadranskih povezav v pozni bronasti dobi. – V / In: M. Črešnar, M. Vinazza (ur. / eds.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem. Zbornik prispevkov v čast Bibi Teržan*, 199–217, Ljubljana. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610600855>
- KUNTER, K. 1995, *Glasperlen der vorrömischen Eisenzeit 4, Schichtaugenperlen*. – Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 18.
- LAHARNAR, B. 2009, The Žerovnišček Iron Age hillfort near Bločice in the Notranjska region / Železnodobno gradišče Žerovnišček pri Bločicah na Notranjskem. – *Arheološki vestnik* 60, 97–157.
- LAHARNAR, B. 2016, Small finds from the Roman fort at Nadleški hrib, Notranjska region (SW Slovenia). – V / In: J. Horvat (ur. / ed.), *The Roman army between the Alps and the Adriatic*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 31, 85–97. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612549275>
- LAHARNAR, B. 2018, Kovinske in steklene najdbe ter kamniti kalupi iz železnodobne naselbine na Mostu na Soči / Metal finds, glass finds and stone moulds from the Iron Age settlement at Most na Soči. – V / In: J. Dular, S. Tecco Hvala (ur. / eds.), *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron age settlement at Most na Soči. Treatises*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, 195–247. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- LAHARNAR, B., E. LOZIČ 2016, Roman battlefield archaeology: case study Grad near Šmihel pod Nanosom and Nadleški hrib (SW Slovenia). – *Schild von Steier* 27, 60–71.
- LAHARNAR, B., E. LOZIČ 2017, Ulaka and Nadleški hrib (Slovenia). Sites of military conflicts from the last decades BC. – B. Hebert (ed. / ur.), *Fundberichte aus Österreich* 56 (2019), D62–D67.
- LAHARNAR, B., P. TURK 2017, Železnodobne zgodbe s stičišča svetov. – Ljubljana.
- LAHARNAR, B., P. TURK 2018, *Iron Age stories from the crossroads*. – Ljubljana.
- LAHARNAR, B., E. LOZIČ, J. KUSETIČ 2018, Ulaka nad Starim trgov pri Ložu. Rimski tabor in sledovi spopada iz 1. st. pr. n. št.. – V / In: P. Stipančič, B. Djurić (ur. / eds.), *Arheologija v letu 2017, dediščina za javnost*, 35, Ljubljana.
- MANCA, M. L., J. WEIDIG 2014, *Spoletto 2700 anni fa. Sepolture principesche dalle necropoli di Piazza d'Armi / Spoletto vor 2700 Jahren. Zepter und Königskinder aus der Nekropole von Piazza d'Armi*. – Spoletto.
- MANTUANI, J. 1913, Prazgodovinska gomila v Boštanju. – *Carniola* 4, 7–98.
- MARCHESETTI, C. 1893, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino. – *Bollettino della Società Adriatica di scienze naturali in Trieste* 15, 97–460.
- MARIČ, Z. 1968, Japodske nekropole u dolini Une. – *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 23, 5–80.
- MARIČ, A. 2016, A two-part Certosa fibula (variant VIIId) from the cult place at Monte di Medea in Friuli / Dvodielna certoška fibula različice VIIId s kultnega mesta na Medejskem hribu v Furlaniji. – *Arheološki vestnik* 67, 105–120.
- NANUT, T. 2018, Poznobronasto- in železnodobni depojski najdbi iz Dolenjih Raven na Cerkljanskem in s Sv. Jakoba na Kanalskem Kolovratu (Late Bronze and Iron Age hoard finds from Dolenje Ravne near Cerkljansko and Sv. Jakob in the Kanalski Kolovrat Hills). – In / V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur. / eds.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem. Zbornik prispevkov v čast Bibi Teržan*, 137–161, Ljubljana. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610600855>

- NEGRONI CATAACCHIO, N. 2007, Le vesti sontuose e gli ornamenti. Monili d'ambra e di materie preziose nelle tombe femminili di età orientalizzante e arcaica in Italia. – V / In: M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (ur. / eds.), *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*, Situla 44, 533–556.
- PARZINGER, H. 1988, *Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatène-Zeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Save*. – Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provinziäl-römischen Archäologie 4.
- PAVLIN, P., P. TURK 2014, Starejšezheleznodobna depoja z Gobavice nad Mengšem / Two Early Iron Age hoards from Gobavica above Mengeš. – *Arheološki vestnik* 65, 35–78.
- PETTARIN, S. 2006, *Le necropoli di San Pietro al Natissone e Dernazzacco*. – Studi e ricerche di protostoria mediterranea 7.
- RAUNIG, B. 1968, Japodska nekropola na Crkvini u Golubiču. – *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 23, 81–97.
- RUARO LOSERI, L. 1983, Il tesoretto di San Canziano. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae. Il Catalogo*, 150–151, Udine.
- RUARO LOSERI et. al. 1977 = L. Ruaro Loseri, G. Steffè De Piero, S. Vitri, G. Righi 1977, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896-1900*. – Atti dei Civici Musei di Storia ed arte di Trieste, Monografie di Preistoria 1.
- SCHMID, W. 1937, Ulaka. Japodska naselbina nad Starim trgom pri Ložu. Prvo poročilo o raziskovanjih l. 1936. – *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 18, 17–32.
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Social structure and burial rites of the Iron Age community*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612546007>
- TECCO HVALA, S., 2014, Kačaste fibule z območja Slovenije / Serpentine fibulae from Slovenia. – *Arheološki vestnik* 65, 123–186.
- TECCO HVALA, S. 2017, *Molnik pri Ljubljani v železni dobi / The Iron Age site at Molnik near Ljubljana*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 36. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503750>
- TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula (Die Certosafibel). – *Arheološki vestnik* 27, 317–536.
- TERŽAN, B. 1990, Polmesečaste fibule – o kulturnih povezavah med Egejo in Caput Adriae (Die Halbmondfibeln. Über die Kulturverbindungen zwischen der Ägäis und dem Caput Adriae). – *Arheološki vestnik* 41, 49–88.
- TERŽAN, B. 2002, Kronološki oris / Chronological outline. – V / In: D. Svoljšak, A. Pogačnik, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče 2. Razprave / Tolmin, the prehistoric cemetery 2. Treatises*. – Katalogi in monografije 35, 85–102.
- TERŽAN, B. 2003, Goldene Ohringe in der späten Bronze- und frühen Eisenzeit – Zeichen des Sakralen? – *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums*, 68–82.
- TERŽAN, B. 2008, Stiške skice / Stična - Skizzen. – V / In: S. Gabrovec, B. Teržan, *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe. Razprave / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien*. – Katalogi in monografije 38 (2010), 189–325.
- TERŽAN, B. 2016, Obročasti nakit / Oggetti di ornamento ad anello. – V / In: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk (ur. / eds.), *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojске najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem 3 / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli delle età del bronzo e del ferro in Slovenia 3*. – Katalogi in monografije 42, 269–299.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR, 2014, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Age in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1984, *Most na Soči (S. Lucia) 2, Szombathyjeva izkopavanja. Table / Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Tafelband*. – Katalogi in monografije 23/2.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1985, *Most na Soči (S. Lucia) 2, Szombathyjeva izkopavanja. Tekst / Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Text*. – Katalogi in monografije 23/1.
- TRAMPUŽ OREL, N., J. D. HEATH 1998, Analysis of Heavily Leaded Shaft-Hole Axes. – V / In: B. Hänsel (ur. / ed.), *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas*, 237–248, Kiel.
- TURK, P. 2018, Early Iron Age hoards from central and western Slovenia. – V / In: E. Borgna, P. Cassòla Guida, S. Corazza (ur. / eds.), *Preistoria e protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 397–406.
- WELS-WEYRAUCH, U. 1978, *Die Anhänger und Halsringe in Südwestdeutschland und Nordbayern*. – Prähistorische Bronzefunde 11/1.
- WELS-WEYRAUCH, U. 1991, *Die Anhänger in Südbayern*. – Prähistorische Bronzefunde 11/5.

Ulaka above Stari trg pri Ložu in the Early Iron Age

Translation

SETTLEMENT

Ulaka is a hill with a flat top (summit at 683 m asl) located west of Stari trg pri Ložu and rising roughly 100 m above the valley floor. The settlement covers 5 ha of the oval-shaped plateau that measures 260 m in length and 250 m in width. To the north extends karst terrain of rocky ridges and sinkholes, while other slopes of Ulaka are less steep and undulated (*Fig. 1; 2*).

The archaeological traces from Ulaka have been drawing attention at least from the time of Johann Ludwig Schönleben and Johann Weikhard von Valvasor onwards, two polymaths who linked the hill with the Iapodic town of Terponus. Their hypothesis was accepted by several later authors,¹ and is still alive among the local population today.

The most extensive investigations on Ulaka to date are those that Walter Schmid conducted in the 1930s. Unfortunately, he did not publish the comprehensive results of his excavations, the work cut short by the outbreak of World War II. His records together with newspaper articles and the small finds kept in the Narodni muzej Slovenije (henceforth NMS) were later used in a revision study that Andrej Gaspari prepared as part of his master's thesis. In spite of the incomplete records and Schmid's excavation method that is inappropriate from the modern point of view, Gaspari was able to draw significant conclusions pertaining to the site.²

In the Roman period, Ulaka hosted a settlement. Schmid excavated several of its houses, while the layout of the settlement was gained from the analysis and archaeological interpretation of the LiDAR data (*Fig. 2*). Partly sunken into the bedrock, its houses continued the tradition of local architecture in the Notranjska region that reached back at least to the Late Iron Age.³

Roughly half a kilometre south of Ulaka is Nadleški hrib, holding the remains of a two-phase Roman fort. Its first phase, as well as the Roman military installation on the saddle northwest of Ulaka associated with numerous finds of military

equipment indicate a conflict that took place between the indigenous community and the Romans in the time of the Roman conquest, most likely during Caesar's proconsulate in the two Galliae and Illyricum (59–49 BC) or during Octavian's Illyrian War (35–33 BC).⁴

Before that, numerous stray finds show that Ulaka was inhabited in the Middle and particularly in the Late La Tène period. The artefacts include elaborate pieces of costume, for example belt chain pendants with human heads and a variety of fibulae.⁵

Schmid presumed an Early Iron Age settlement at Ulaka, but located on its south-western and western slopes rather than on the hilltop.⁶ However, it is much more likely that the Late Iron Age hillfort and the Roman settlement were successors to the Early Iron Age hillfort. We believe that the perimeter of the Roman settlement traced the rampart of the Iron Age hillfort. A substantial quantity of the stone from that rampart was presumably reused for the construction of the Roman settlement and later for the post-medieval plot boundaries and lime burning. The prehistoric rampart is today discernible in the sharp edge between the terraces of the habitation plateau and the slope, the location of presumed entrances and the heaps of stone ruins that best survived at the northwest and north edges of the site (*Fig. 1; 2*).

Evidence of Early Iron Age habitation on top of Ulaka comes in the shape of stray finds. They comprise surface finds of pottery sherds and ceramic rings,⁷ as well as several metal artefacts unearthed with the use of a metal detector and now kept in the NMS. The metal finds include fragments of bronze shaft-hole axes and different ingots dating between the 10th/8th and 5th centuries BC (*Pl. 1: 6–12*).⁸ Corresponding with the

⁴ Laharnar 2016; Laharnar, Lozić 2016; Laharnar et al. 2018, 35; Laharnar, Lozić 2017, D62–D67.

⁵ Guštin 1979, 33, Pl. 5: 1,2; 4; Laharnar, Turk 2018, 154, Fig. 177.

⁶ Schmid 1937, 17.

⁷ Boštjan Laharnar, *Topografski zapisniki 2008–2020*, archives of the archaeological department at the NMS.

⁸ Trampuž Orel, Heath 1998, Fig. 4: Ulaka P19529č; Teržan 2008, 297–299; Pavlin, Turk 2014; Nanut 2018; Laharnar 2018, 221–222; Turk 2018, 398–400, 402–404.

¹ For the history of research, see Gaspari 2020, 146.

² Gaspari 2000; 2020.

³ Gaspari 2020, 153–156.

later span of these objects (8th–5th century BC) is the first peak in habitation that Ulaka reached in the Early Iron Age, which is also reflected in the terminal of a Hallstatt type phalera⁹ (*Pl. 1: 2*), fragment of a ribbed bracelet (*Pl. 1: 3*), fragments of cross-shaped cauldron attachments (*Pl. 1: 4,5*) and an animal figurine (*Pl. 1: 1*). Late Hallstatt Kastav Ib type pendants (*Pl. 1: 13–15*) may also have been found on Ulaka.¹⁰

CEMETERY

Accession 1936

In addition to the stray finds from the settlement, the objects also dating to the Early Iron Age are those that Walter Schmid acquired in 1936 (*Pl. 2*).¹¹ In his 1937 report on the investigations on Ulaka, he states that spiral bracelets and a Certosa fibula were found several years before in one of the low tumuli on the western slope of Ulaka.¹² More data on the circumstances of the find come from the inventory book and card file of prehistoric finds in the NMS. It is noted there that the finds originated from a tumulus below Ulaka and were given to Schmid by a farmer who claimed he had found many such items and even used them as solder. In addition to the Certosa fibula and bracelets (*Pl. 2: 1–6*), the farmer also unearthed pottery finds: two ceramic ring fragments with impressions (*Pl. 2: 11,12*) and pottery fragments bearing cordons with finger impressions (*Pl. 2: 7–10*).

Despite analysing the LiDAR data on the site, inquiring among the locals and conducting several topographic surveys, we cannot confirm the

existence of a tumulus or shallow tumuli on the western slopes of Ulaka.

Accession 1997

In 1997, the NMS acquired a substantial group of archaeological artefacts from the Solidus antique store in Ljubljana (*Pl. 3–8*). The accession data for the group are scarce and only state that the finds were unearthed with the help of a metal detector (offender unknown) on Ulaka. The items reportedly came from a single grave.¹³ According to Gaspari, the items came to light on the saddle north of Ulaka,¹⁴ but we could not confirm this during our research.

The artefacts came to the museum uncleaned, with the soil, sometimes in lumps, still adhered to them. The photographs and descriptions of the condition prior to conservation offer clues as to the original position of some of the artefacts (*Pl. 6; 7*).

The pendant composed of three spectacle pendants tied together with a folded strip of sheet metal (*Pl. 3: 3*) was suspended from a serpentine fibula with a saddle-shaped bow (*Pl. 3: 2; 6: 1*).

Two small spiral bracelets (*Pl. 3: 5,7*) were inside two larger ones (*Pl. 3: 4,6; 7: 1,2*).

While cleaning the pairs of bracelets (*Pl. 3: 6,7; 7: 2*), conservators¹⁵ found eight bone fragments and two human phalanges in the soil adhered to the artefacts.¹⁶ One of the phalanges was a medial specimen with an unfused base, revealing it belonged to a child (the jewellery suggests a girl) aged from two to thirteen and a half years.¹⁷

The Certosa fibulae (*Pl. 5: 1–3*) and one of the amber beads (*Pl. 5: 16*) were found close together in the same lump of soil (*Pl. 7: 3*).

⁹ Gleirscher 1993, 50–52, Fig. 8: 17; Teržan 2008, 281–282.

¹⁰ The objects (description, drawings, photographs) are listed among the finds in private ownership (archives of the Archaeological department at the NMS). The data on the find context of the pendants (*Pl. 1: 13–15*) are unreliable. According to late France Oražem, a parish priest from Zasip near Bled and collector of antiquities who also kept the items in question (later exchanged them for the coins of another collector), the person who unearthed the objects claimed he found the pendant (*Pl. 1: 15*) in the vicinity of Cerknica and the other two objects (*Pl. 1: 13,14*) somewhere in the Vipava Valley (published with this provenance in Gleirscher 2014, 90, Fig. 10: 3–5). Oražem later claimed that all three came from the vicinity of Cerknica, possibly from Ulaka. For the Kastav Ib type pendants, see Blečić Kavur 2019.

¹¹ Guštin 1979, 33, Pl. 5: 3,5,7.

¹² Schmid 1937, 17.

¹³ Accession for 1997, archives of the archaeological department at the NMS.

¹⁴ Gaspari 2020, 151.

¹⁵ Irma Langus and Anita Virag conserved the artefacts, both from the Department for conservation and restoration at the NMS. Sonja Perovšek provided the records of the restoration procedures and the photographs of the artefacts, now kept at the same department, taken prior to conservation (*Pl. 6–7*) and afterwards.

¹⁶ NMS, Inv. No. P21385.

¹⁷ The phalanx bases appear in children after the second year. In girls, the bases fuse until reaching the age of 13 years and a half, in boys until the age of 16 years. For this expert information, we wish to thank Tamara Leskovar (Center za interdisciplinarne raziskave v arheologiji, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani).

Typo-chronological attribution of the finds (accession 1997)

Fibulae

The *boat fibula* is similar to other fibulae of this type recovered from sites of the Notranjska group (Fig. 3). They are large fibulae with a very wide bow and a specific production manner; they were not cast and forged in a single piece, but two: the bow with the foot was made separately and subsequently riveted to the pin with a two-coil spring. The riveted pins of the boat fibulae from Notranjska are thus not evidence of repairs, but of a two-piece production process. Having said that, some fibulae were repaired, for example those from Gradišče on Slivnica and from Šmihel that have a repaired bow (Fig. 3: 1,5); these two are very close to the fibula from Ulaka in decoration. The fibula from Šmihel (Fig. 3: 5; 4: top) also has a lead knob on the foot that was fastened to the catchplate by way of a fitting of bent sheet bronze. The iron corrosion around the bronze rivets indicates that the fibula probably had an iron pin.

Large boat fibulae were part of the female costume in the Notranjska III phase,¹⁸ more particularly in its later part, i.e. Notranjska IIIb.¹⁹ This is also the dating for the reconstructed grave group (Grave 144) with a boat fibula (Fig. 3: 5) and a pair of solid bronze ribbed bracelets with overlapping ends from Šmihel (Fig. 4).²⁰

Based on the radiocarbon dates for the cremated human bone samples from Trnovo near Ilirska Bistrica and from Križna gora, on the one hand, and on a correlation with the radiocarbon-dated graves with boat fibulae from Kobarid, on the other, Biba Teržan and Matija Črešnar date the Notranjska III phase to the first half and middle of the 7th century BC.²¹ The boat fibulae from Kobarid²² are likely typologically earlier than the large boat fibulae from Notranjska of the Notranjska III (Notranjska IIIb) phase, which covers the second half of the 7th and the early 6th century BC.

The *serpentine fibula* with a saddle-shaped bow and a disc-guard at the bow-pin junction (Pl. 3: 2) is of Type IVb according to the typology pro-

posed by Sneža Tecco Hvala. These are considered the commonest form of serpentine fibulae on the territory of Slovenia, which is probably where its origin should be sought. They were also worn elsewhere, from Este, the hinterland of the northern Adriatic and the eastern Alps to Pannonia in the east to Istria, Nin and Donja dolina in the south.²³ Hermann Parzinger identified them as the leading south-eastern Alpine type of Horizon 6, i.e. first half of the 6th century BC.²⁴ At Este, they are dated to the 6th and early 5th century BC.²⁵

The group of six *Certosa fibulae* (Pl. 5: 1–6; the fragment on Pl. 5: 9 most likely also belonged to this group) is formally closest to Variant VIIb *Certosa fibulae* according to the typology proposed by Teržan. Type VII *Certosa fibulae* typically have a bow with a segmented- or round-lozenge cross section and three transverse ribs, with the central rib wider than the other two. As Variant VIIb, Teržan identified the smaller fibulae with a bow of a narrow lenticular or segmented cross section.²⁶ It would appear that these are later than Variant VIIa, found in graves together with Type X *Certosa fibulae* and mark the costume of the Sv. Lucija Ic phase in Posočje, as well as the 5th century BC and later in Este and Dolenjska.²⁷

The six *Certosa fibulae* (Pl. 5: 1–6) are similar in size (between 69 and 74 mm). Only two (Pl. 5: 2,4) have clearly visible transverse ribs in the back part of the bow as all the fibulae have the pin with a two-coil spring riveted in this spot. Authors usually interpret fibulae made in this way as repaired items,²⁸ only few connect the rivets with the production manner and see them as two-piece fibulae.²⁹

The examples from Ulaka suggest an imitation of the 'classic' form of Variant VIIb *Certosa fibulae*. The craftsmen of Notranjska followed fashion trends of the neighbouring groups and imitated these fibulae in form while retaining their own artisanal tradition of two-piece fibulae in production manner, which can be traced back to the large boat fibulae of the Early Hallstatt period (Fig. 3; Pl. 3: 1).

¹⁸ Guštin 1973, 472, Fig. 2: 24.

¹⁹ Guštin 1979, 27–28, 60–61, Pl. 18: 1–5; 58: 6,13; 60: 11,12,16,17,18; Gabrovec 1987, 158, Fig. 9: 16, Pl. 18: 6.

²⁰ Guštin 1973, 472, Pl. 9: 7–9; Guštin 1979, 45, Pl. 58: 6–8.

²¹ Teržan, Črešnar 2014, 716–719.

²² Kruh 2014, Fig. 42.3: 1; 42.6: 1; 42.9: 1; 42.13: 1.

²³ Tecco Hvala 2014, 131–133, 148–150.

²⁴ Parzinger 1988, 153–154, 125, Pl. 143.1: 2.

²⁵ Tecco Hvala 2014, 150, Fn. 187.

²⁶ Teržan 1976, 325–326, Fig. 3: b.

²⁷ Teržan 1976, 357; Tecco Hvala 2012, 256.

²⁸ Giumlia-Mair 2003, 35, Fig. 27; Pettarin 2006, 117, 213, Pl. 13: 191,192; 14: 194–202.

²⁹ Božič, Marić 2015, Figs. 2, 5–9; Marić 2016, 112–115, 119, Fig. 6.

Of a similar size (69 and 68 mm) to the six examples are two unique Certosa fibulae (*Pl.* 5: 7,8) that incorporate the formal features of several variants. The expanded bow in combination with a mushroom-shaped foot knob are similar to those on Type X Certosa fibulae,³⁰ while the elongated form in combination with a moulded disc-guard and incised chevrons on the foot are reminiscent of the, albeit mostly larger, Type XIa Certosa fibulae, examples of which have also been found at sites in Notranjska.³¹

Spiral bracelets

The pairs of differently sized (large pair with 14 and 15 coils, small one with 7 and 5 coils) spiral band bracelets (*Pl.* 3: 4–7) have few parallels among the Iron Age finds from Notranjska. Most similar are the bracelets from the group of artefacts from Ulaka that Schmid obtained from a local in 1936 (*Pl.* 2: 2–4), which may indicate that the said local dug at the same spot as the metal detectorists six decades later.

Spiral band and wire bracelets are known among the goods from unpreserved grave groups found at Tržišče near Dolenja vas and Šmihel pod Nanosom,³² as well as from presumed Grave 59 at Socerb,³³ though with fewer coils than the examples from Ulaka.

The small undecorated bracelets are similar to those recovered from the Hallstatt cemeteries in Dolenjska, where they are not among the frequent pieces of jewellery.³⁴

In contrast to the large bracelets from Ulaka decorated with stripes of transverse incised lines, the spiral bracelets with multiple coils in Dolenjska are adorned with stripes of transverse incisions and crosses.³⁵ Among them, Sneža Tecco Hvala particularly mentions a pair³⁶ that was found together with two serpentine fibulae at Vače,³⁷ and with a long-footed bow and a serpentine fibula with wings at Zagorje.³⁸

Spiral bracelets with multiple coils are also rare in the Posočje Hallstatt group. The most closely

comparable to the examples from Ulaka are those from Graves Sz 2140 and Sz 2155, together with fibulae typical of Sv. Lucija Ic2 or the transition from the 7th to the 6th century BC.³⁹

Several long spiral bracelets and armlets come from Bela krajina, from the cemetery in Golek near Vinica,⁴⁰ in iron and bronze versions also from the graves of the Early Hallstatt phases of Podzemelj 2 or Stična 1⁴¹ in Črnomelj⁴² and Podzemelj.⁴³

Long spiral bracelets and armlets were worn in the Iapodic group⁴⁴ and in other Early Iron Age communities of the western Balkans.⁴⁵ In the Glasinac culture, spiral bracelets with multiple coils were worn from Phases IVb to IVc, i.e. from the end of the/late 8th to the transition from the 6th to the 5th century BC.⁴⁶

In Istria, spiral bracelets of round- or quadrangular-sectioned wire were popular over a long period, occurring in graves from the Istra II/III to Istra IV phases.⁴⁷ The smaller undecorated bracelets from Ulaka are similar to Istrian bracelets made of rectangular-sectioned bronze wire, believed to be part of the female costume in Istra III, i.e. in the 8th and 7th centuries BC.⁴⁸

Long spiral bracelets and armlets are rare in the Este group, but formed part of the rich female costume of the Early Iron Age communities from Picenum (e.g. Novilara-Servici, Grave 85⁴⁹) to the coasts and hinterland of the Gulf of Taranto.⁵⁰

It would seem that the long bracelets and armlets were worn in the neighbouring and even more distant regions primarily in the initial centuries of

³⁹ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, *Pl.* 219D: 10,11; 221D: 6.

⁴⁰ Link to the online collections of the Peabody Museum: <https://pmem.unix.fas.harvard.edu:8443/peabody/> (last accessed in Febr. 2021).

⁴¹ Dular 2003, 118, Fig. 69: 14–17; 70: 3,4.

⁴² Dular 1983, 221–223, 226, *Pl.* 2: 5,6; 4: 1,2; 7: 1–4; 8: 3,4; 13: 12.

⁴³ Dular 1978, 26, *Pl.* 11: 14–18; 12: 3–8.

⁴⁴ Bižić-Drechsler 1959, 247–248, Fig. 2; Drechsler-Bižić 1961, 106, *Pl.* 7: 4; Marić 1968, *Pl.* 10: 35; 17: 50; 18: 23; 19: 22; Raunig 1968, *Pl.* 4: 34–37; 5: 22.

⁴⁵ Čović 1987, 246, 448, 492, Fig. 15: 6; 26: 2; 27: 22; Batović 1987, 367, *Pl.* 37: 18; 38: 3; 40: 8.

⁴⁶ Čović 1987, 598, 602, 611, 613, 621, 626, Fig. 36: 16; *Pl.* 60: 7.

⁴⁷ Cestnik 2009, 40, 192, Fig. 57; *Pl.* 14: 2; 15; 23: 1,2.

⁴⁸ Teržan 2016, 280 (chapter on spiral rings), *Pl.* 33: 6; 65: 16–18; the 'Istrian' spiral bracelets of rectangular-sectioned bronze wire were found with a metal detector in a grave on Ajdovščina above Rodik (see here Teržan, Turk, Fig. 14: 2–3).

⁴⁹ Beinhauer 1985, *Pl.* 139.

⁵⁰ Negroni Catacchio 2007, Fig. 6–8; Bianco 2011, 32–33, 50.

³⁰ Teržan 1976, 331, Fig. 4: b–c.

³¹ Teržan 1976, 336–337, Fig. 36; *Pl.* 5: 2,3.

³² Guštin 1979, 35, 46, *Pl.* 23: 1–4; 66: 12–15; 67: 20.

³³ Crismani, Righi 2002, 65, 76, *Cat. No.* 72–74.

³⁴ Variant S1 after Tecco Hvala 2012, 312, Fig. 114: 1.

³⁵ Variant S2 after Tecco Hvala 2012, 312, Fig. 114: 2.

³⁶ Tecco Hvala 2012, 312.

³⁷ Teržan 2003, 70, *Pl.* 6: 5,6.

³⁸ Gabrovec 1966, *Pl.* 5: 4,5.

the Early Iron Age, when they formed part of the lavish costume of both women and girls from the Enotrian and Lucanian communities in the south of the Apennine Peninsula across Picenum, Caput Adriae and its hinterland to the western Balkans and Vergina in central Macedonia.⁵¹

This is presumably also the case with the examples from Ulaka, which are believed to be contemporary (possibly from the same burial?) with the boat and/or serpentine fibula with a saddle-shaped bow, as well as with the composite pendant.

Decorative discs

The two bronze discs decorated with embossed dots (*Pl. 4: 1,2; 6: 2,3*) have the closest parallel from Notranjska in two bronze discs (one only survives as a fragment) that may have been found on Gradišče at Čepna.⁵²

The larger of the two discs from Ulaka has a group of four suspension loops on the edge (*Pl. 4: 1; 6: 2*), similarly to some of the phalerae forming lavish female costumes recovered in the graves from the beginning of the Early Iron Age in Picenum.⁵³

Presuming that the two decorative discs originated from the same grave, the pair shows commonalities (similarly as for the long spiral bracelets and armlets) with the female costume of the Early Iron Age in the central and southern part of the Apennine Peninsula. Considering their position in the grave, the differently sized decorative discs found in the rich female inhumations at Fossa and Colfiorito in Abruzzo, as well as at Spoleto in Umbria, are interpreted as the remains of stoles; researchers presumed that a stole of organic material (cloth, leather) had a large disc at one end and a smaller one at the other.⁵⁴

Pendants, spacer plate and spiral wires

The pendant composed of three spectacle pendants and tied together with a bent metal strip (*Pl. 3: 3*) was originally suspended from a serpentine fibula with a saddle-shaped bow (*Pl. 6: 1*); the composition suggests that the pendant is contemporaneous with the fibula.

Spectacle pendants on their own are not chronologically diagnostic items, occurring as part of the costume in numerous communities from the Copper to the Early Iron Age.⁵⁵ The fashion for joining several such pendants or for combining them with other forms of jewellery has a similarly long tradition,⁵⁶ also traced in the rich graves of women of the Initial Iron Age in an arch from southern Italy to Macedonia.⁵⁷

A series of six spectacle pendants came to light at Brežec near Škocjan, in a rich burial of a woman in Grave 155⁵⁸ dated to the 10th–9th century BC.⁵⁹ Others were strung onto a necklace of spiral tubes from Mušja jama, dated to Ha B and early Ha C1.⁶⁰ We should also mention the spectacle pendants at the ends of chains hanging from a crescent-shaped fibula of the Ljubljana type (characteristic of the Early Hallstatt Ljubljana IIB–III phases), which were found at Most na Soči.⁶¹

Also enjoying a long tradition, possibly as objects of a specific symbolism connected with the female costume,⁶² are the bronze *comb-shaped pendants* (*Pl. 4: 3*). A geographically closest parallel to the pendant from Ulaka is a comb-shaped pendant from Podzemelj,⁶³ others are known from Early Iron Age graves in Istria and Dalmatia, as well as the Adriatic hinterland of central Italy.⁶⁴

Spiral tubes of flat wire (*Pl. 4: 4*) formed part of female jewellery from the Copper to the Early Iron Age.⁶⁵ Bearing in mind the presented parallels

⁵⁵ Wels-Wayrauch 1978, 77–81, Pl. 19–38; Wels-Wayrauch 1991, 69–70, Pl. 19: 575–594; 20–26.

⁵⁶ Composite jewellery that include spectacle pendants is depicted, for example, on Copper Age stelae at Valcamonica (Casini 2008, Fig. 1: 2,3).

⁵⁷ Iaia 2007, Fig. 2, 5, 6, 9; Negroni Catacchio 2007, Fig. 6, 15.

⁵⁸ Ruaro Loseri et al. 1977, Pl. 13: 17–22.

⁵⁹ Teržan 2002, 91; Teržan 2016, 275.

⁶⁰ Teržan 2016, 283–284, Fig. 87.

⁶¹ Marchesetti 1893, Pl. 14; Teržan 1990, 77–78, List 15, Fig. 6.

⁶² Kunstelj 2018, 212, Fig. 8–9.

⁶³ Dular 1978, 26, Pl. 12: 10.

⁶⁴ Kunstelj 2018, 212, Fig. 9–8, with references.

⁶⁵ Teržan 2016, 283.

⁵¹ Iaia 2007, Fig. 3, 6, 8–9; Blečić Kavur 2012, Fig. 9.

⁵² Gradišče at Čepna may not be the findspot of the decorative discs as published by Guštin (1979, 33, Pl. 4: 4,5), because they formed part of the artefacts inventoried in the 1960s when artefacts were not infrequently ascribed to erroneous sites. For example, the artefacts published in Guštin 1979, Pl. 3: 18–20; 4: 2 are not from Gradišče at Čepna, but from a tumulus in Boštanj already published by Mantuani (1913, 89, Fig. 19). We thank Barbara Jerin from the NMS for this information.

⁵³ Blečić Kavur 2012, 45, 48–51, Fig. 5: 9–11; 6: 17.

⁵⁴ Colonna 2007, Fig. 7, 8, 10, 11; Manca, Weidig 2014, 94, Fig. 108; Kluge 2017, 189, Fig. 5.

for spiral bracelets and armllets, as well as pairs of decorative discs and composite jewellery from central and southern Italian sites, the spiral tubes may have adorned contemporary headdress.⁶⁶

The bronze spacer plate cannot be dated with any precision (*Pl. 5: 13*), as similar items in different sizes occur at least from the Late Bronze Age to the end of the Early Iron Age.⁶⁷

The decorated sheet bronze bearing two triangular pendants may be part of a larger pendant (*Pl. 5: 11*). The two- or one-piece triangular pendants of the Early Iron Age are frequently decorated with series of embossed or impressed dots of different sizes and ring-and-dots,⁶⁸ the decoration with a single dot is uncommon. Triangular pendants with a dot and fragments of a figure-of-eight pectoral with decoration close to that on the fragment from Ulaka were found in Grave 1/10 of a child buried at Pleška hosta on Molnik. This grave, which also held several glass and amber beads, a fragment of a bronze spacer plate and two ceramic vessels, has been dated to the Late Hallstatt Certosa phase.⁶⁹

Earring

The poorly preserved and probably undecorated earring of a band of sheet bronze (*Pl. 5: 14*) was fastened together with a hook, similarly as the incised or grooved earrings of the Sveta Lucija group⁷⁰ and the earrings of the Dolenjska group decorated with incisions or differently sized dots (Types 5b, 6a and 6b after Sneža Tecco Hvala⁷¹).

Undecorated band earrings with a hook are rare finds. Two are known from Notranjska, among the grave goods from Tržišče near Dolenja vas.⁷² At Most na Soči, one was found in the cemetery, possibly together with a Certosa fibula,⁷³ and another one in the cult place within the settlement that does not predate the Late Hallstatt period.⁷⁴

⁶⁶ Iaia 2007, Fig. 8; Bianco 2011, 31–33, 66, 68.

⁶⁷ E.g. examples from the Kras: Brežec, Grave 280 (Ruaro Loseri et al. 1977, Pl. 25: T. 280: 1); the 'little' hoard (*tesoretto*) from Škocjan (Ruaro Loseri 1983, 151, Fig. 26C).

⁶⁸ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 34, Pl. 10: 12–14.

⁶⁹ Tecco Hvala 2017, 75–76, 116–118, Pl. 42.

⁷⁰ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 30, Pl. 8: 1.

⁷¹ Tecco Hvala 2012, 330, Fig. 122: 6–8.

⁷² Guštin 1979, 36, Pl. 24: 2,3.

⁷³ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, Pl. 172H; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 293.

⁷⁴ Laharnar 2018, 229, 240, Fig. 7: 13.

Buttons

The simple domed bronze buttons with a loop on the underside (*Pl. 5: 12*) are a long-lasting form and were used in the Urnfield culture period, as well as the Early and Late Iron Ages.⁷⁵

Glass and amber beads

The beads of glass (*Pl. 5: 15*) and two of amber (*Pl. 5: 16*) are of the form common in the Early Iron Age. Within the assemblage of artefacts from Ulaka, they may rather belong to those of an earlier date (when boat and serpentine fibulae were in vogue), as they do not include polychrome glass beads with layered eyes that appear in the Late Hallstatt period of the 5th and 4th centuries BC.⁷⁶

CONCLUSION

The hill of Ulaka was the site where a hillfort stood in the Early Iron Age. Prior to that, there is no compelling evidence of habitation in the Bronze Age, while later finds (*Pl. 1*) suggest that the hillfort of the Late Iron Age and the Roman settlement reused the area of the Early Iron Age hillfort.

The associated cemetery was probably located on the western slope of Ulaka, the location of presumed graves from the Early Iron Age (*Pl. 2*). It has as yet not been possible to establish the location where metal detectorists dug up a large assemblage of metal, glass and amber goods, also from the Early Iron Age (*Pl. 3–8*). Of this assemblage, the human bones⁷⁷ found during the conservation of a pair of bracelets (*Pl. 3: 6,7; 7: 2*) and the absence of fire damage indicate an inhumation burial. The finds point to two periods of use. The first one was in the Notranjska III or IIIb phase, roughly the second half of the 7th and the early 6th century BC and the second was in the Notranjska V phase or roughly the 5th century BC.

The fibulae from Ulaka reveal a specifically local manner that the local Early Iron Age craftsmen had for making such items (*Pl. 3: 1; 5: 1–8*), on the one hand, and together with other artefacts (*Pl. 3:*

⁷⁵ Božič 2009, 71, 89.

⁷⁶ Kunter 1995, 161–168.

⁷⁷ Bones may have been more numerous, but were not collected.

2–7; 4: 1–4) also connections with the lavish female costumes from the western Balkan Peninsula to the Picene, Lucanian and Enotrian communities on the Apennine Peninsula, on the other. This shows that the inhabitants of the eastern part of the Notranjska-Kras group actively participated in the network of cross-Adriatic contacts and exchange between the two peninsulas. This observation may be surprising from the modern standpoint, when the karst poljes of Notranjska are removed from the main lines of communication. However, the situation was likely different in the Iron Age and we should bear in mind that even the Romans used the paths across this very area when conquering territories of the Iapodes and other communities of the western Balkans, as these were the paths that had been tread across the previous centuries.⁷⁸

The graves from Ulaka reveal that an important community lived here and controlled the Loška dolina and its vicinity in the 7th and 6th centuries BC. The rise of Ulaka may be tied to the decline of Križna gora, a site which thus far revealed no archaeological evidence from the Late Hallstatt period,⁷⁹ while the area of adjacent Cerknjsko polje

was dominated by the hillforts on Žerovnišček,⁸⁰ Slivnica⁸¹ and Tržišče near Dolenja vas.⁸²

Translation: Andreja Maver

⁸⁰ Laharnar 2009.

⁸¹ Guštin 1979, 37, Pl. 36.

⁸² Guštin 1979, 15, 35–37, Pl. 17–36.

Boštjan Laharnar
Narodni muzej Slovenije
Prešernova cesta 20
SI-1000 Ljubljana
bostjan.laharnar@nms.si

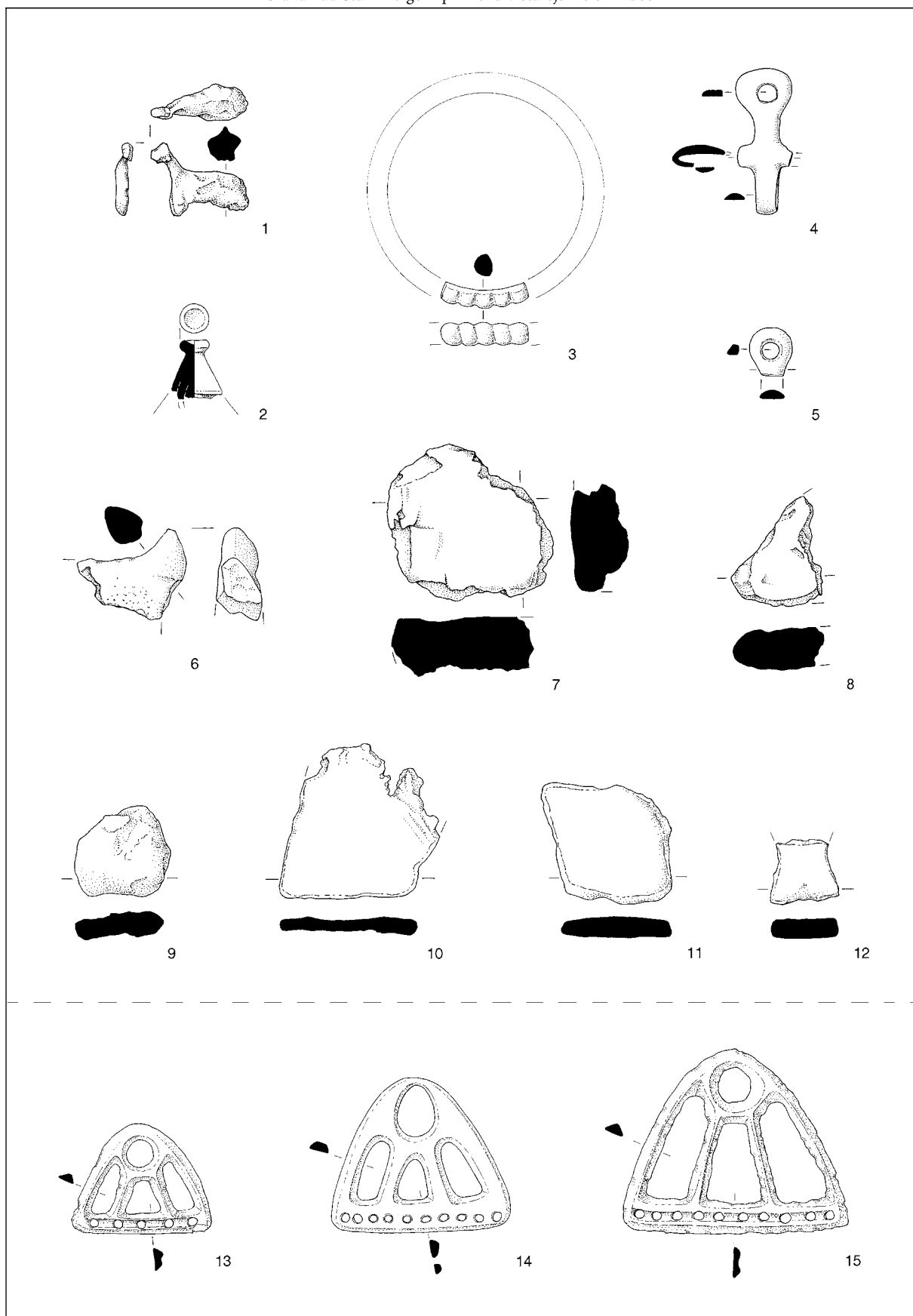
Ida Murgelj
Narodni muzej Slovenije
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana
ida.murgelj@nms.si

⁷⁸ Laharnar 2016, 94–95, Fig. 1.

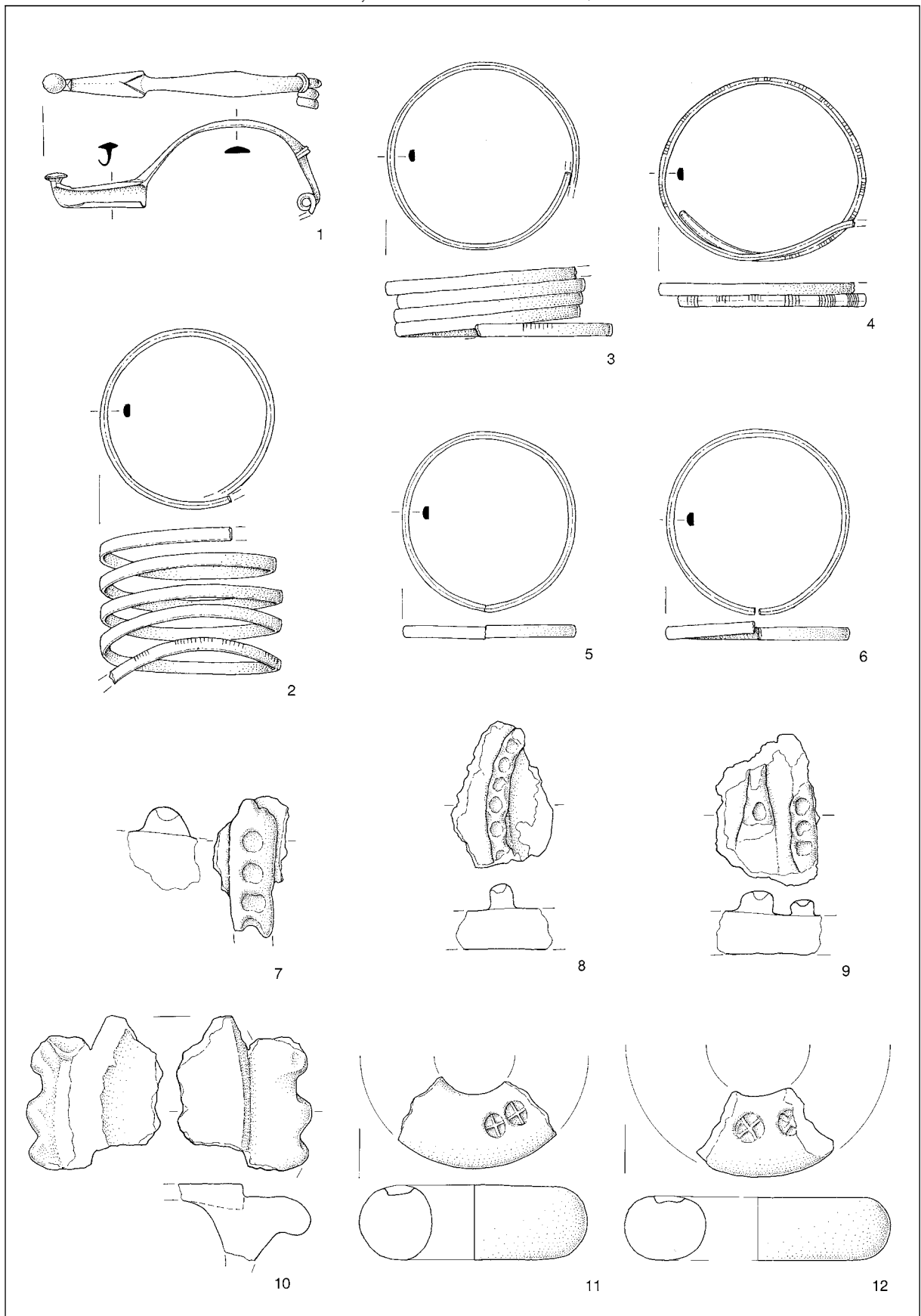
⁷⁹ Bavdek, Urleb 2014, 526.

Slikovno gradivo: Sl. 2: (izvedba: Edisa Lozić). – Sl. 4: (Foto: Tomaž Lauko, NMS). – T. 6–7 (foto: Oddelek za konserviranje in restavriranje, NMS). – T. 8: (Foto: Tomaž Lauko).

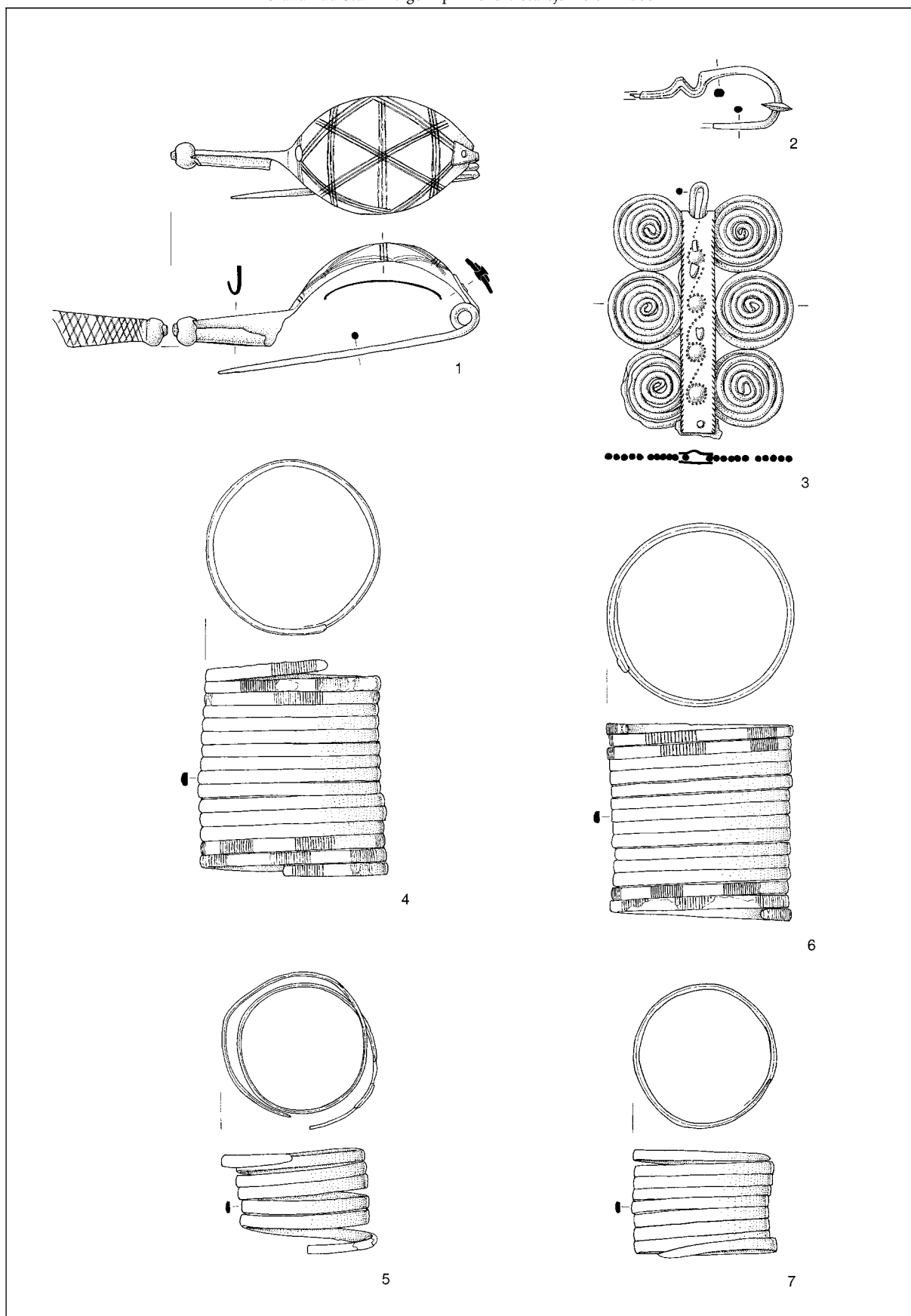
Illustrations: Sl. 2: (made by: Edisa Lozić). – Fig. 4: (photo: Tomaž Lauko, NMS). – Pl. 6, 7 (photo: Oddelek za konserviranje in restavriranje, NMS). – Pl. 8: (photo: Tomaž Lauko).

T. 1: Ulaka. Posamične najdbe. Naselbina (1–12); domnevno naselbina (13–15). Vse bron. M. = 1:2.
 Pl. 1: Ulaka. Stray finds. Settlement (1–12); presumably settlement (13–15). All bronze. Scale = 1:2.

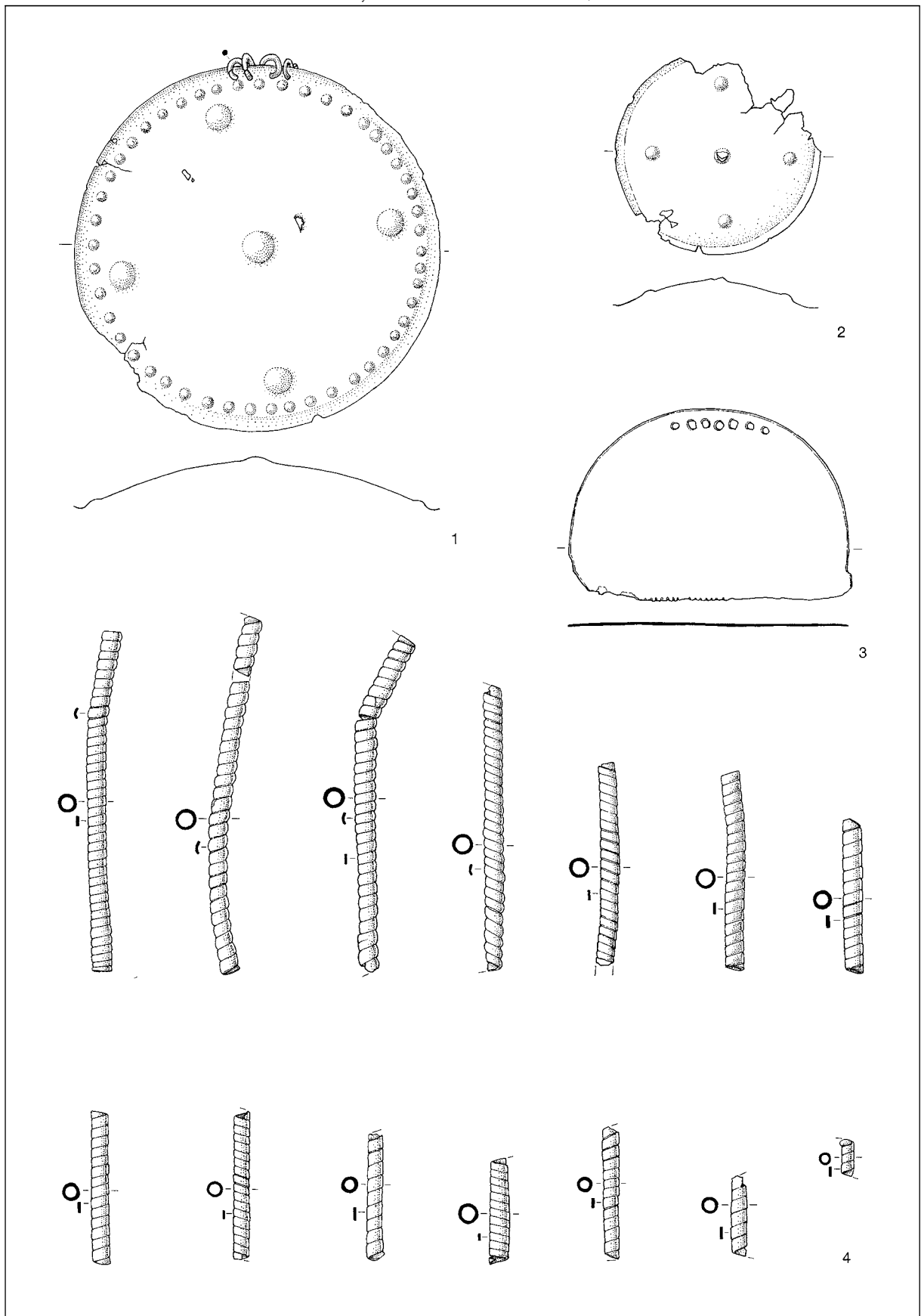

T. 2: Ulaka (akcesija 1936). Zahodno pobočje (Hlepinova ograda). 1–6 bron; 7–12 keramika. M. 1–6 = 1:2; 7–12 = 1:3.
 Pl. 2: Ulaka (akcesija 1936). Western slope (Hlepinova ograda). 1–6 bronze; 7–12 ceramics. Scale 1–6 = 1:2; 7–12 = 1:3.

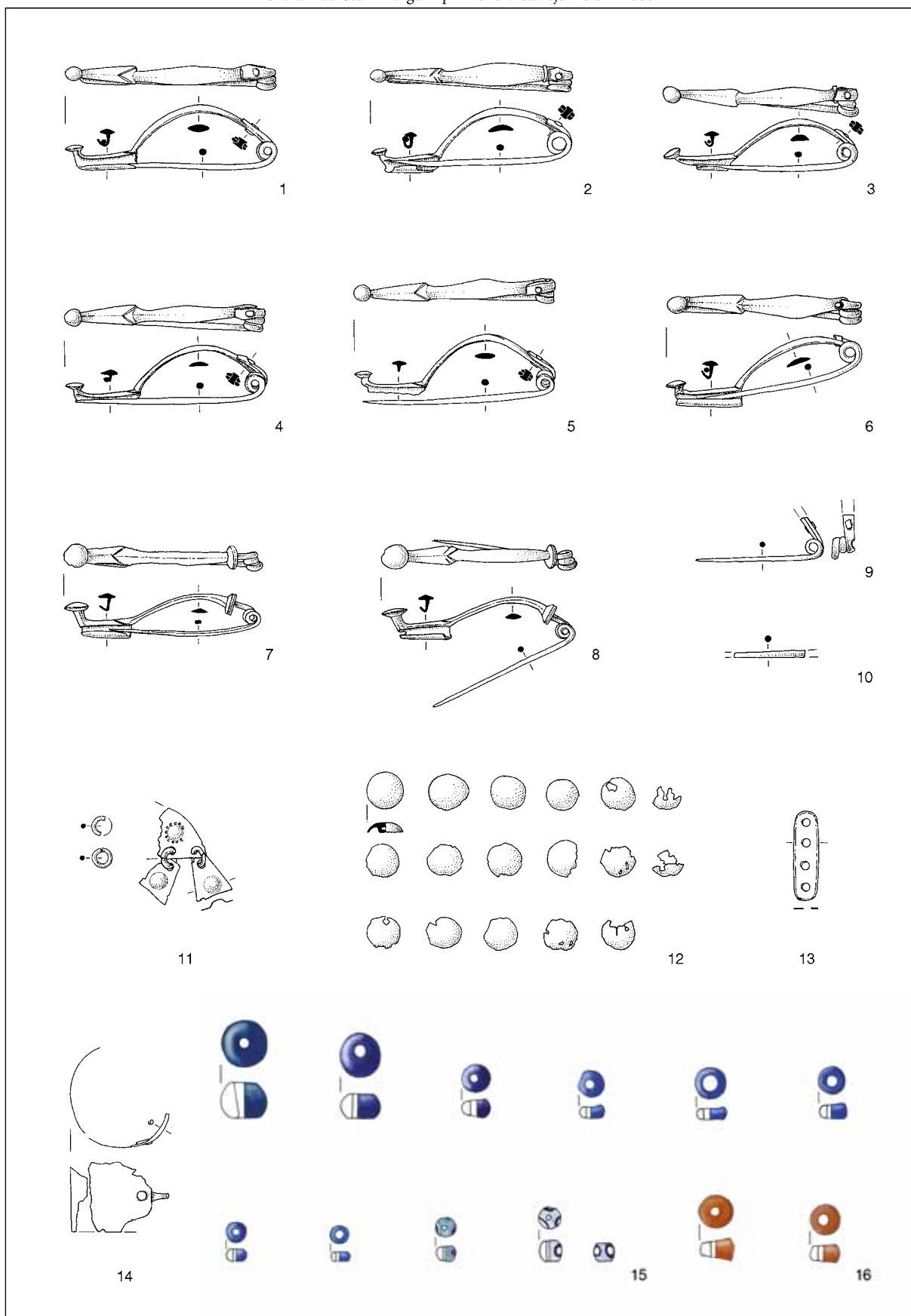
T. 3: Ulaka (akcesija 1997). Vse bron. M. = 1:2.

Pl. 3: Ulaka (akcesija 1997). All bronze. Scale = 1:2.

T. 4: Ulaka (akcesija 1997). Vse bron. M. = 1:2.

Pl. 4: Ulaka (akcesija 1997). All bronze. Scale = 1:2.

T. 5: Ulaka (akcesija 1997). 1–14 bron; 15 steklo; 16 jantar. M. = 1:2.

Pl. 5: Ulaka (akcesija 1997). 1–14 bronze; 15 glass; 16 amber. Scale = 1:2.

T. 6: Ulaka (akcesija 1997). Pred in po konservaciji: 1 (prim. t. 3: 2,3); 2-3 (prim. t. 4: 1,2). Ni v merilu.

Pl. 6: Ulaka (akcesija 1997). Before and after conservation: 1 (cf. Pl. 3: 2,3); 2-3 (cf. Pl. 4: 1,2). Not to scale.

T. 7: Ulaka (akcesija 1997). Pred in po konservaciji: 1 (prim. t. 3: 4,5); 2 (prim. t. 3: 6,7); 3 (prim. t. 5: 1–3 in t. 5: 16). Ni v merilu.

Pl. 7: Ulaka (akcesija 1997). Before and after conservation: 1 (cf. Pl. 3: 4,5); 2 (cf. Pl. 3: 6,7); 3 (cf. Pl. 5: 1–3 in Pl. 5: 16). Not to scale.

T. 8: Ulaka (akcesija 1997). Predlog rekonstrukcije pridatkov v grobu deklice. Ni v merilu.

Pl. 8: Ulaka (akcesija 1997). Proposed reconstruction of the grave goods in the burial of a girl. Not to scale.

Gradišča vzdolž gornjega toka Reke

Hillforts along the upper reaches of the River Reka

Tanja VIDOJEVIĆ

Izvleček

V članku je na podlagi arheoloških najdišč, objavljenih v strokovni in poljudni literaturi, ter lidarskih posnetkov nekaterih gradišč predstavljena poselitvena slika doline Reke in Zgornje Pivke, Podgrajskega podolja in Brkinov v železni dobi. Z ovrednotenjem lidarskih posnetkov in topografskih pregledov terena so na novo opisana gradišča: Gradišče/Trnovo in Stražica nad Ilirsko Bistrico, Sv. Ahac nad Jasenom pri Ilirski Bistrici in Sv. Katarina pri Jelšanah. Na osnovi novih podatkov o posameznih gradiščih ter kronoloških pokazateljev materialne kulture so kartirana vsa gradišča in predstavljena okvirna poselitvena in komunikacijska mreža za obravnavano območje v pozni prazgodovini.

Ključne besede: Notranjska; zgornja dolina Reke; Ilirska Bistrica; prazgodovina; poselitev; zračno lasersko skeniranje

Abstract

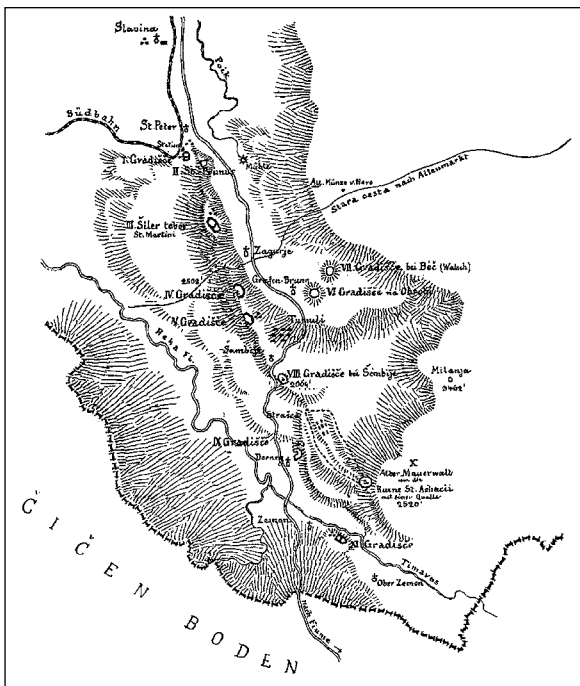
The contribution discusses the Iron Age settlement of the Reka Valley, the Zgornja Pivka and Podgrajsko podolje areas and the Brkini Hills using the archaeological evidence published in professional and popular literature in combination with LiDAR images of several hillforts. The analysis of the LiDAR images and the results of the topographic field surveys have shed new light on the hillforts at Gradišče/Trnovo and Stražica above Ilirska Bistrica, Sv. Ahac above Jasen, and Sv. Katarina above Jelšane. The new data on the hillforts coupled with chronological indications of the material culture have been used to map all the hillforts and outline the network of settlements and communications that the area hosted in late prehistory.

Keywords: Notranjska; upper Reka Valley; Ilirska Bistrica; prehistory; settlement; airborne laser scanning

ZGODOVINA ARHEOLOŠKIH RAZISKAV

Sledovi opustelih naselbin in gradišč v odmaknjeni dolini Reke v 19. stoletju niso začeli zanimati le zbirateljev in starinoslovcev na Kranjskem in v Istri, temveč tudi domačine. Znan je zapis Josipa Potepana – Škrljevega, kmeta z Dolnjega Zemonu, ki je svoja opažanja objavil že leta 1872 v *Arhivu za povijesnicu jugoslavensku*. Opisal je hrib Sv. Ahaca, kjer so bile vidne ostaline cerkve ter jama z vodo, ki nikoli ne presahne. Južno od Sv. Ahaca naj bi bili tudi grobovi, nekateri večji, drugi manjši. Pisal je tudi o razvalinah gradov,

lociranih nad Trnovim (verjetno Gradišče/Trnovo), nad Bistrico (grad Gradina), v Jablanici (na Bobnih) ter na Dolnjem Zemonu (gradišče Javor). Gradišče pri Zemonu je sam tudi obhobil in izmeril s koraki. Zapisal je, da je ravan dolga 230 korakov in široka 190 korakov ter obdana z dvema nasipoma, zraven je prostor, kjer naj bi stal grad, obdaja pa ga dva sežnja visoko zidovje, imenovano cvinjer. Nekje v 12. stoletju naj bi gradišče zgorelo. Škrljevi piše tudi o najdbah posod, vrčkov, raznih črepinj, skledic iz fine gline, žlindre, novcev, prstanov, uhanov, nožev, bodalc, pluga in ostalega, ki naj bi jih hranil ljubljanski muzej (Potepan-Škerljevi 1872, 253–254).

Sl. 1: Karta najdišč na območju Zgornje Pivke in doline Reke (po A. Müllner 1880, 22, sl. 2).

Fig. 1: Map of sites in the area of Zgornja Pivka and the valley of the River Reka (from A. Müllner 1888, 22, Fig. 2).

Alfonz Müllner pa je bil med prvimi pomembnimi poznavalci topografije ozemlja od Šentpetra na Krasu, z današnjim imenom Pivka, do Rupe na Hrvaškem. Skico z gradišči (sl. 1) je objavil leta 1880 v osrednjem časopisu za spomeniško varstvo *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* 6, v istem letu je izkopal na Gradišču nad Trnovim (Müllner 1880, 21–26) (glej tudi tu Bavdek).

V teh krajih se je mudil tudi Jernej Pečnik, ki je leta 1884 začel raziskovati gradišča po Kranjskem in Primorskem. Tudi on je pisal o Sv. Ahacu kot manjšem gradišču, ki ga obdaja veliko gomil, opredelil pa jih je v halštatsko in latensko dobo. Pisal je tudi o "notranjskih" gradiščih, kot so Šilentabor, Zagorje in Knežak, ter pridal, da so vsi hribi na tem območju gradišča jajčaste ali okrogle oblike, ograjena z visokimi zidovi. Omenil je še grobove z Dolnjega Zemona, ki bi naj sodili v 4. st. pr. Kr. (Pečnik 1894, 6–10).

Arheološke ostaline pri Dolnjem Zemonu so bile očitno v tistem času zelo zanimive, na kar kaže članek Simona Rutarja o prazgodovinskih in rimskih izkopavanjih leta 1889, objavljen v *Letopisu Matice slovenske* leta 1890. Rutar je bil mnenja, da je na tem mestu mogoče iskati lokacijo japonskega

mesta Terpo, saj je bilo gradišče na Zemonu postavljeno tako, da je zapiralo reško dolino z južne smeri, poleg tega je v bližini vas Trpčane oziroma Trpče, kot ji pravijo domačini. Terpo je v antičnih virih omenjen kraj iz časa Oktavijanovih osvajalnih vojn proti Japodom (Rutar 1890), danes je lociran na območje Like.

S konca 19. stoletja je znanih veliko zapisov, lahko rečemo, da so o arheoloških najdbah z obravnavanega območja pisali vsi, ki so kaj veljali na področju arheologije v tem času. Poleg Potepana, Pečnika, Müllnerja in Rutarja naj omenim še Ludwiga Karla Moserja, ki je bil dopisnik osrednje komisije za varstvo spomenikov na Dunaju. Med letoma 1885 in 1887 je izkopal na Dolnjem Zemonu in pri Sv. Ahacu, ugotovitve pa je objavil v časopisu *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* 15, 1889. Moser je podrobno opisal najdišče in najdbe z Dolnjega Zemona. O tem najdišču je pisal tudi Karel Dežman, ravnatelj Deželnega muzeja v Ljubljani, v časopisu *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 14 (1884) ter v muzejskem vodniku *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolphinum in Laibach* (1888). Omeniti moramo tudi Carla Marchesettija, ki je v svoji knjigi *I castelli preistorici di Trieste e della regione Giulia* popisal najdišča oz. gradišča na območju Krasa in Istre (Marchesetti 1903).

V času italijanske uprave na Notranjskem zanimanje za raziskovanje preteklosti ni zamrlo, vendar je to obdobje raziskovanja zelo slabo poznano. Objavljenih je nekaj zelo kratkih notic, najdb iz tega obdobja pa je malo. Naj omenim samo nekaj raziskovalcev med obema vojnoma: v literaturi se pojavlja ime Riccarda Giganteja z Reke, ki naj bi izdal poročilo o najdbah z Dolnjega Zemona, ter delo Raffaella Battaglie, ki je v knjigi *Duemila grotte* (Bertarelli, Boegan, 1926) opisal bližnja jamska arheološka najdišča (glej še Urleb 1984, 34; glej tudi tu Bavdek).

Ob izidu knjige *Arheološka najdišča Slovenije* leta 1975 se je začelo novo poglavje v poznavanju ilirskobistriškega območja. Zasluge za to ima predvsem arheologinja Mehtilda Urleb (sl. 2; Notranjski muzej v Postojni, Kraška muzejska zbirka in ZRC SAZU, Inštitut za raziskovanje krasa), saj je s sodelavci dokumentirala številna najdišča in najdbe (Urleb, ANSl, gesla na str. 149, 151–154; glej še Urleb 1975b). Tudi Nada Osmuk, konservatorica iz novogoriškega Zavoda za varovanje kulturne dediščine, je v zadnjih desetletjih 20. stoletja zabeležila številne naključne

Sl. 2: Mehtilda Urleb med pisanjem terenskega dnevnika na izkopavanju trnovskega grobišča leta 1978 (hrani Notranjski muzej Postojna).

Fig. 2: Mehtilda Urleb during the 1978 excavations of the Trnovo cemetery, writing a field diary (kept in the Notranjski muzej Postojna).

najdbe in nova arheološka najdišča, odkrita bodisi pri poljedelstvu bodisi pri gradbeni dejavnosti (Osmuk 1989, 214). Le v nekaj primerih je šlo za sistematična izkopavanja, npr. pod vodstvom Mitje Brodarja v jami Črmuklji pri Šembijah (Brodar 1992), pod vodstvom Mehtilde Urleb in Nade Osmuk na železnodobnem grobišču na Trnovem pri Ilirski Bistrici (Urleb 1980; Urleb Osmuk 1980; glej tu Bavdek) in pod vodstvom Patricije Bratina na prazgodovinskem okopu naselbine v Podgrajah (Bratina 2001; 2003). Posebej naj omenim ljubiteljskega raziskovalca Franca Poklarja iz Podgraj, ki je do visoke starosti neutrudno raziskoval okope pri Sv. Katarini in na Trnovem.

Leta 2012 so na arheološkem najdišču Javor na Dolnjem Zemonu potekale geofizikalne raziskave, ki jih je izvedel Branko Mušič v okviru projekta Mitje Guština z Inštituta za dediščino Sredozemlja Univerze na Primorskem. Zbrali so gradivo s te naselbine, z magnetnimi in georadarskimi meritvami pa so ugotavljali njen arheološki potencial (Iskra 2012).

Z območjem od Knežaka do Trnovega se v zadnjem času ukvarja Boštjan Laharnar (Narodni muzej Slovenije). V okviru raziskovalnega projekta so po letu 2015 pridobili kar nekaj novih in koristnih podatkov o prazgodovinski poselitvi med

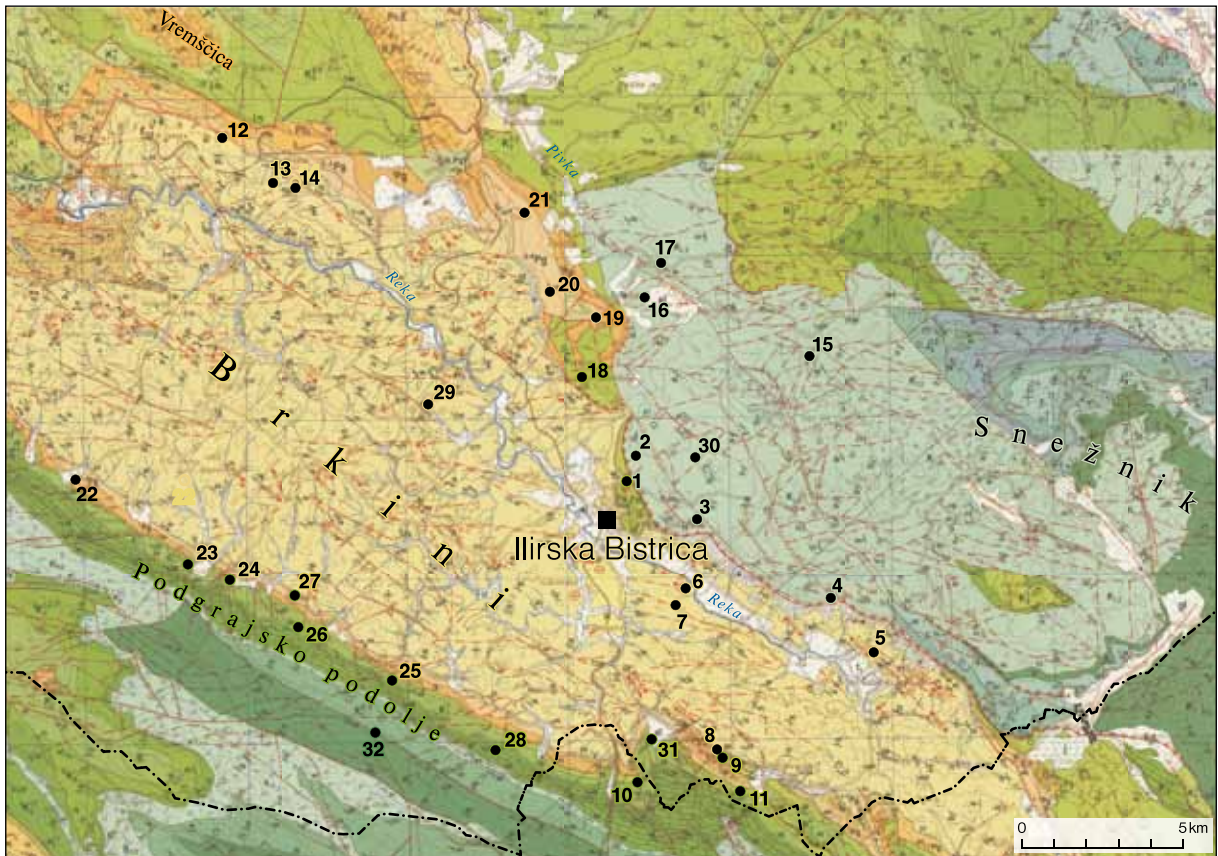
Knežakom z okolico in Ilirsko Bistrico (Laharnar, Lozić, Štular 2016).

NARAVNE ZNAČILNOSTI

Obravnavano območje spada k sredozemskemu svetu, za katerega velja, da je tipično prehodno ozemlje med kontinentalnim delom Slovenije in mediteranskim pasom, kar odseva v naravnih in gospodarskih značilnostih (Marušič 1998a; 1998b). Lahko ga razdelimo na naslednje geografske enote: 1 – dolina Reke z Brkini, 2 – Podgrajsko podolje, 3 – Košanska dolina in 4 – Jelšansko podolje (sl. 3; 4).

1 – Razširjeni del doline Reke ob njenem zgornjem toku, stisnjen pod strmimi pobočji Snežnika na severu in Jelšanskimi brdi na jugu, je Podgora. Ravnina ob reki je precej mokrotna in skoraj neposeljena, današnja gručasta naselja ob glavni cesti Ilirska Bistrica–Zabiče so odmaknjena na stik ravnine in pobočij ali na vznožje pobočij (Pugelj 2007, 10; Klemenčič 1959, 17, 39; Natek, Natek 1998, 121).

Široka dolina ob zgornjem toku Reke se odpre v Ilirskobistriško kotlino, ki obsega ozemlje med Brkini in Snežnikom, ime pa je dobila po srednjem kraju Ilirski Bistrici, ki je tudi upravno

Sl. 3: Osnovna geološka karta porečja Reke s prazgodovinskimi naselbinami (glej sl. 4). M. = 1: 250.000.

Fig. 3: Basic geologic map of the Reka River Basin with its prehistoric settlements (see Fig. 4). Scale = 1: 250.000. (Vir / Source: OGK, ©GeoZS, List Ilirska Bistrica)

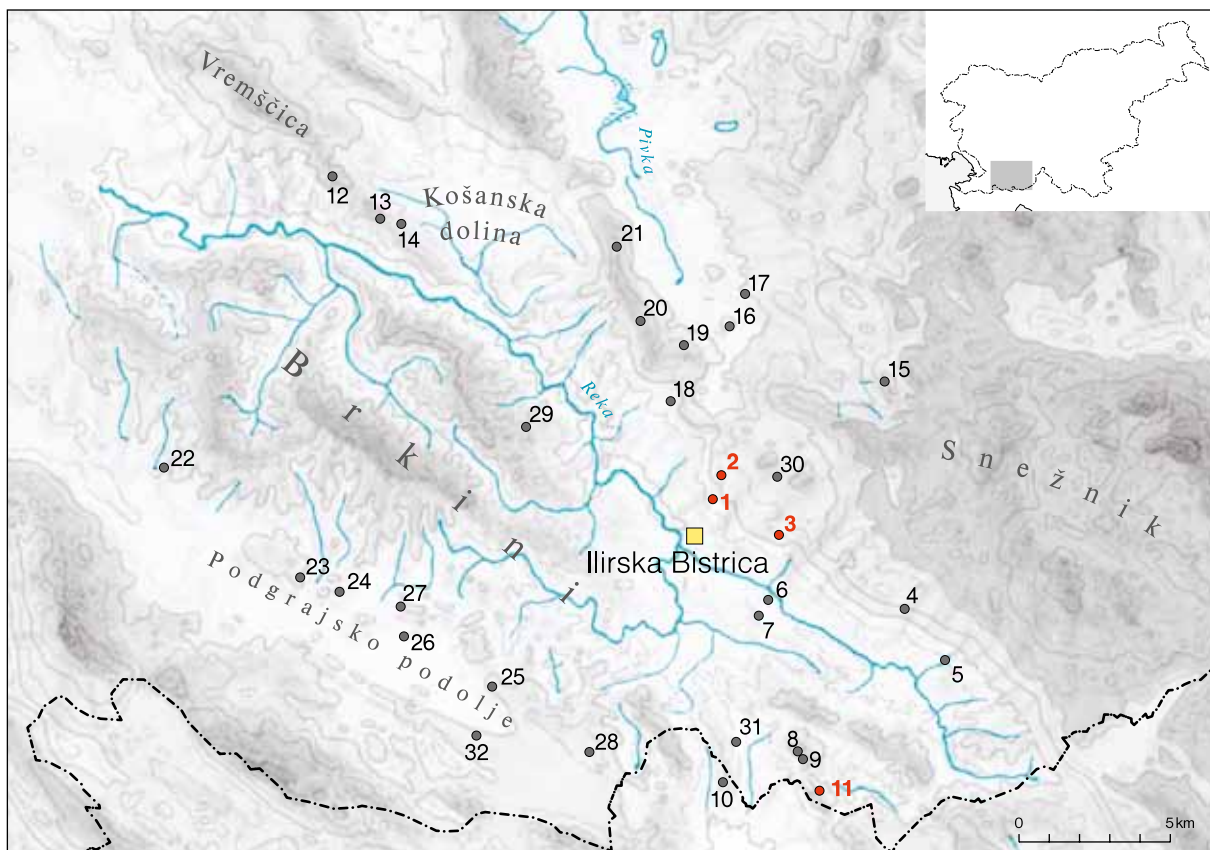
središče. Kotlina je mlada tektonska udornina ob zahodnem vznožju Snežnika. Po geografskih značilnostih je Ilirskobistriška kotlina izrazito prehodna pokrajina med dinarsko-kraškim in sredozemskim svetom, vendar jo zaradi podobne kamninske zgradbe in lege kot Vipavska dolina prištevamo k sredozemskemu delu Slovenije (Natek, Natek 1998, 121).

Brkini, ki so svoje ime dobili po zaobljenih kopah – brdinih – in jih delimo na zahodne, srednje in vzhodne, so najmanj primorski. Prevladuje eocensko flišno površje, ujeto med apnenčasti planoti Snežnika na severovzhodu in Čičarije na jugozahodu, ki preprečujeta izrazito sredozemsko podnebje. Na skrajnem jugovzhodu je še nekaj nižji flišni odrastek, ki ga od pravih Brkinov loči Jelšansko podolje. Brkini ležijo med dolino Reke in Podgrajskim podoljem (Natek, Natek 1998, 121). Relief sledi v najvišjem delu dinarski smeri, vzdolž slemena ali prečno na njih potekajo tudi glavne prometnice. V Brkinih ni arheoloških najdišč, verjetno zaradi reliefa in razčlenjenosti pokrajine; potencialna najdišča

ležijo čisto na robu na meji med Podgrajskim podoljem in Brkini (sl. 3).

2 – Med Brkini in Čičarijo poteka od jugovzhoda proti severozahodu okrog 25 km dolgo in 2 do 3 km široko Podgrajsko podolje, imenovano tudi Matarsko podolje. Podolje je iz krednega in paleocenskega apnenca in močno zakraselo, brez površinskih voda, v notranjosti pa se stekajo vode iz Brkinov, ki na severnem robu podolja izginjajo v številnih slepih dolinah (Natek, Natek 1998, 122).

3 – Košanska dolina je kraški ravnik nadmorske višine od 420 do 460 m (Natek 1998, 119). Severozahodni del sestavlja zakrasel svet, jugovzhodni na območju Narina in Nadanjega sela pa je obsežna aluvialna ravnica. Južno obrobje sestavljajo flišna slemena, skozi katera se prebija potok Ferjavec iz Košanske doline v dolino Reke (Klemenčič, 1959, 17). Košanska dolina se po videzu precej razlikuje od Brkinov ter doline Reke in leži nad njenim desnim bregom. Razgibano površje se znižuje proti jugu, proti sotočju Sušice in Mrzleka. Severni del dokaj široke doline je kraški, v preteklosti izkoriščen za ovčerejo, uravnan osrednji del in južna

Sl. 4: Reliefna karta območja vzdolž gornjega toka Reke s prazgodovinskimi naselbinami in označenimi v besedilu predstavljenimi najdišči (1 Gradišče/Trnovo; 2 Stražica; 3 Sv. Ahac; 11 Sv. Katarina).

Fig. 4: Relief map of the area along the upper reaches of the Reka with the prehistoric settlements and other sites mentioned in the text (1 Gradišče/Trnovo; 2 Stražica; 3 Sv. Ahac; 11 Sv. Katarina).

1 Trnovo/Gradišče (Ilirska Bistrica)	12 Sv. Trojica/Štirna (Čepno)	23 Orlek (Gradišče pri Materiji)
2 Stražica (Ilirska Bistrica)	13 Gradišče (Gornja Košana)	24 Gradno (Obrov)
3 Sv. Ahac (Jasen)	14 Parti (Stara Sušica)	25 Gradišče (Račice)
4 Gradišče/Griža (Kuteževo)	15 Veliki Devin (Koritnice)	26 Za Pilom (Hrušica)
5 Sv. Marija Karmelska (Podgraje)	16 Obroba (Knežak)	27 Sv. Krizogon (Hrušica)
6 Javor/Gradišče (Dolnji Zemon)	17 Gradišče (Bač)	28 Gradina (Starod)
7 Sv. Jernej (Dolnji Zemon)	18 Gradišče (Šembije)	29 Prem
8 Gradišče/Božičin breg (Kuteževo)	19 Gradišče (Knežak)	30 Japodska jama (Ilirska Bistrica)
9 Sušnjak (Jelšane)	20 Gradišče na Čepni (Zagorje)	31 Jančarica (Dolenje pri Jelšanah)
10 Gradina/Šapjane (na Hrvaškem!)	21 Šilentabor (Tabor)	32 Račiška pečina (Račice)
11 Sv. Katarina (Jelšane)	22 Gavje (Hotična)	

flišna pobočja so primernejša za kmetijstvo. Dolino prečka glavna cesta Postojna–Reka/Rijeka (Perko, Orožen Adamič, 1999, 247, 250–251).

4 – Jelšansko ali Brgudsko podolje je nizko ležeča, močno zakrasela pokrajina med visoko planoto Snežnika, Čičarijo in Kvarnerskim zalivom. Podolje je nastalo s tektonskimi premiki. K obravnavanemu ozemlju spada skrajni severni del podolja, natančneje dve slepi dolini, ki sta nadaljevanje dolin iz sosednjega Podgrajskega podolja (Melik 1960, 547).

Geološka zgradba, ki je ena pomembnejših naravnih okoliščin, bistveno vpliva na poselitev. Od

nje sta odvisni oblikovanost površja ter prisotnost oziroma odsotnost površinskih voda. Na obravnavanem območju se torej prepletajo trije tipi površja: kras, fliš in aluvialni nanosi. Kras predstavljajo planote in široka podolja, ki so brez površinske vode in najmanj primerna za poljedelstvo. Flišna hribovita pokrajina ima številne izvire in površinske vodotoke ter dobra kmetijska zemljišča. Aluvialni nanosi pa so na poplavnih ravninah ob rekah Reki in Pivki (Horvat 2005, 236).

Kot lahko razberemo iz geološke in reliefne karte (sl. 3; 4), arheološka najdišča večinoma ležijo

na privzdignjenih vzpetinah nad ravnico Reke, na meji med apnencem in flišem. To je omogočalo izkoriščanje lastnosti obeh terenov: dvignjena in zavarovana lega naselbin, dobra vidljivost, neposredna bližina vode ter bližina polj, primernih za kmetijstvo (poljedelstvo in živinorejo). To kažejo arheološka najdišča v Ilirskobistriški kotlini, kot so Trnovo pri Ilirski Bistrici, Stražica nad Trnovim, Sv. Ahac nad Jasenom, Gradišče nad Kuteževim, Sv. Marija Karmelska, Štirna pri Dolnji Košani in Parti pri Stari Sušici. Na območju Jelšanskih brd prav tako najdemo gradišča na odmaknjemem gričevju, kot so Sušnjak in Gradina ter gradišče nad Jelšanami in Sv. Katarina. Praviloma so te naselbine postavljene v neposredni bližini vsaj enega vodnega izvira.

NASELBINE – GRADIŠČA

Glavni vir za razumevanje poselitve so na obravnavanem območju gradišča ter tudi nekropole, če so znane. Poselitev gradišč se začne najkasneje v bronasti dobi, vrhunec pa dosežejo verjetno v času pozne bronaste dobe in zgodnje železne dobe. Božidar Slapšak je v svoji disertaciji *Možnosti študija poselitve v arheologiji* (Slapšak 1995) gradišča razdelil v štiri skupine.

Osrednja, matična gradišča so tista, katerih površina obsega okrog 1,2 ha. Praviloma se dvigajo okrog 50 m nad ravnino in imajo dober razgled nad sosednjimi naselji in gospodarskim prostorom, ki obsega kvalitetno zemljo, primerno za njivske površine. Obdana so z najmanj enojnim obzidjem. Gradišča te skupine lahko glede na funkcijo opredelimo kot temeljno skupino matičnih naselbinskih gradišč. Na obravnavanem območju bi lahko v to skupino uvrstili Gradišče/Trnovo (sl. 4: št. 1), Sv. Katarino pri Jelšanah (št. 11), Gradišče nad Knežakom (št. 19), Gradišče na Čepni (št. 20) in Gradino/Starod (št. 28).

Drugo skupino predstavljajo gradišča s površino okrog 0,8 ha, ležijo na ravni okoliškega zemljišča, na rahlo padajočem bregu, v ravnini ali med vrtačami. Preglednost je naključna. Obdaja jih zemljišče, ki je primerno za pašnike, locirano na obrobje gospodarskih prostorov današnjih vasi. Najdbe na teh najdiščih so redke, obzidje pa je šibko. Skupino lahko glede na funkcijo opredelimo kot specializirano ali individualno gospodarsko enoto z ogradami in pašniki. Sem spadajo gradišča, kot je npr. Javor pri Dolnjem Zemonu (št. 6).

V tretjo skupino so uvrščene utrjene naselbine na vzpetinah in vrhovih s približno 0,4 ha površine

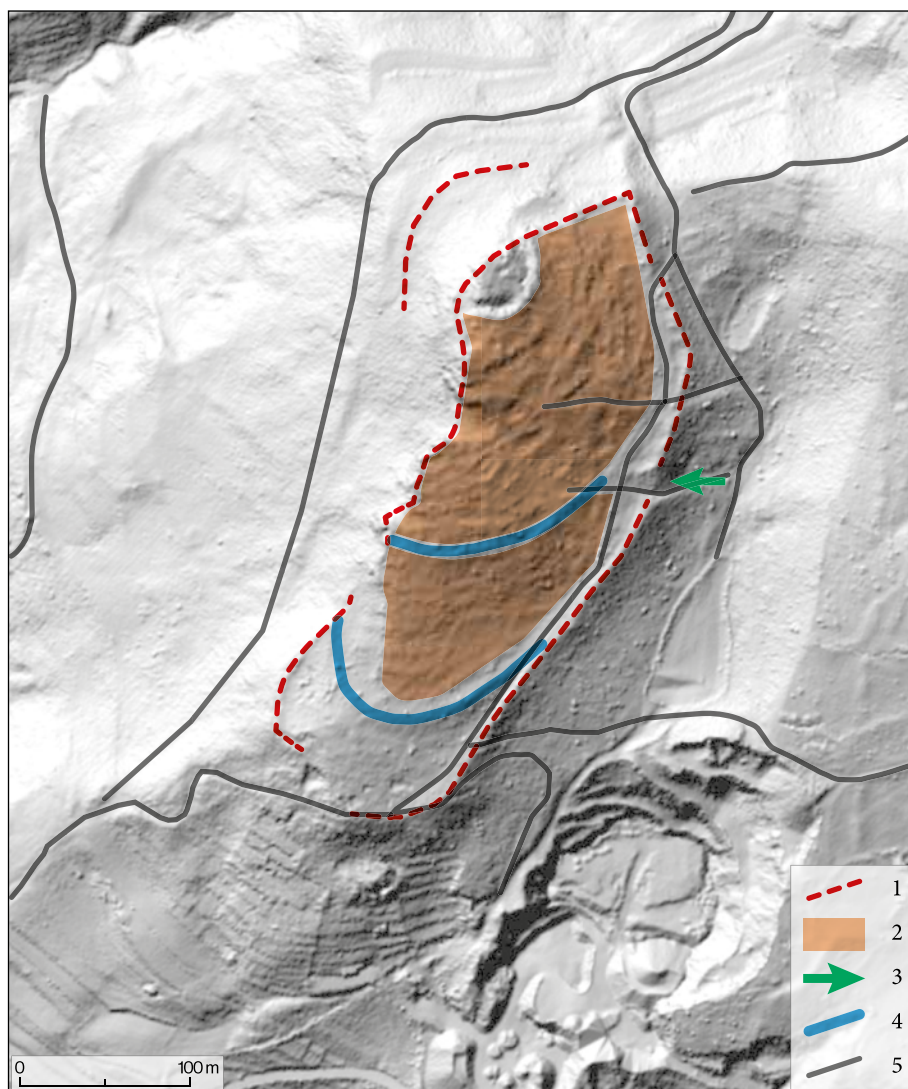
in relativno višino okrog 40 m. Lega naselbin je slabo ali omejeno razgledna, zaprte so med večje grebene ali pa so razgledne samo v eni smeri. Obzidje je enojno, naselbinske ostaline so skromne. Predstavnik takšnih naselbin sta Sušnjak (št. 9) in Gradišče (št. 8) nad Jelšanami.

Četrta, zadnja skupina naselbin je opredeljena z manjšimi gradišči, pri katerih zaradi velike relativne višine in izjemnega razgleda nad okolico sklepamo, da je prav vizualnost ključen dejavnik za izbiro lokacije. To skupino najdišč lahko glede na funkcijo opredelimo kot signalno opazovalno točko oziroma postojanko (Slapšak 1995, 26, 27). Njena predstavnik sta Stražica nad Trnovim (št. 2) in Devin nad Bačem (št. 15).

Gradišče nad Trnovim

K tipu osrednjih, matičnih gradišč prištevamo Gradišče/Trnovo pri Ilirski Bistrici (sl. 4: št. 1) (Urleb 1984). Kot je razvidno iz geološke karte, leži na mejnem območju med flišem in apnencem (sl. 3; 4). Ima podolgovato obliko v tlorisu in je zgrajeno na kamnitem vrhu s strmimi pobočji. Na vzhodu ga obdaja 382 m dolg nasip, širok od 19 do 31 m, v višino je ohranjen od 4 do 5,9 m na najvišji točki (sl. 5; 6). Celoten obseg gradišča je 975 m. V notranjosti potekata dve terasi, kar je dobro vidno tudi na lidarskem posnetku (sl. 5).

Pregledan je bil celoten okop gradišča ter nekaj struktur v notranjosti, ki so bile vidne na lidarskih posnetkih (sl. 5) in kjer je bilo to kljub veliki zaraščenosti možno (sl. 6). Prvo skico gradišča je naredil Müllner (1880, sl. 10, XXVI), ponovno pa jo je objavil Guštin (1978, 107 sl. 5: 11). Na osnovi primerjav objavljenih skic gradišča in skice, ki je nastala na podlagi ovrednotenih lidarskih posnetkov, ter po opravljenem terenskem pregledu lahko podamo dokaj zanesljivo interpretacijo. Sklepam, da je jugozahodni del gradišča, kjer je na Müllnerjevi skici zoženje, verjetno uničen zaradi gozdarskih opravil in vlak, ki so na tem območju pogosti. Gradišče se deli na tri ločena območja. Najvišji del gradišča je vrh, od koder je razgled po vsej reški dolini. Vrh gradišča je bil v polpretekli dobi preurejen v vojaške namene. Na dveh terasah, ki sta umetno utrjeni (sl. 5), so na gosto prepredene pravokotne strukture, verjetno ostaline intenzivne pozidave večjih in manjših stavb. Na tretji, najnižji terasi teh sledov na lidarskih posnetkih ni več zaznati, saj je območje precej bolj strmo v primerjavi z zgornjima terasama.

Sl. 5: Gradišče/Trnovo pri Ilirski Bistrici. Skica na osnovi lidarskega posnetka (vizualizacija: nagib). 1 – obod/okop gradišča; 2 – poselitveni prostor; 3 – vhod; 4 – utrjene terase; 5 – poti.

Fig. 5: Gradišče/Trnovo near Ilirska Bistrica. LiDAR-based sketch of the hillfort (visualisation: tilt). 1 – rampart; 2 – habitation area; 3 – entrance; 4 – reinforced terraces; 5 – pathways. (Vir / Source: Atlas okolja, ©ARSO)

Müllner in Guštin sta na skicah gradišča označila dva vhoda, eden je z južne strani, drugi naj bi bil na vzhodni strani. Na lidarskih posnetkih južnega vhoda ni mogoče zaznati, saj je na tem delu okop močno poškodovan. Možna lokacija vhoda na vzhodnem delu gradišča pa bi lahko bila na območju, označenem na sl. 5. Nekoliko severneje od tega morebitnega vhoda je možen še en prehod, vendar je na tem mestu obzidje prav tako precej poškodovano. Tu vodi preko obzidja današnja pot.

Pregledala sem tudi območje, kjer naj bi bilo grobišče. Na njem je leta 1880 Müllner odkril grob, leta 1885 je tam izkopaval Moser in leta 1926 Battaglia. Leta 1973 pa so se zaradi razširitve bližnjega kamnoloma ponovno lotili raziskovanja grobišča,

potekalo pa je pod vodstvom Urlebove in Osmukove.¹ Očitno je, da se je kamnolom zelo povečal, hkrati pa je pobočje močno erodiralo. Na mestu grobišča, ki naj bi bilo na samem vrhu strmine, je pobočje namreč skoraj navpično. Na tem območju je sedaj divje odlagališče gradbenih odpadkov.

Velik problem, opazen na terenu, je tudi razraščanje gozda in podrasti, na nekaterih delih je zemljišče skoraj neprehodno, na novo je narejena tudi marsikatera vlaka na zahodnem pobočju gradišča. Na območju gradišča je zaznati veliko suhih zidov, ki so nedvomno novoveški.

¹ Podrobno o raziskavah grobišča in njegovi kronološki sliki glej tu Bavdek.

Sl. 6: Gradišče/Trnovo pri Ilirski Bistrici. Zahodni (a) in vzhodni (b) del okopa.

Fig. 6: Gradišče/Trnovo near Ilirska Bistrica. Western (a) and eastern sections of the rampart (b).

Sv. Ahac nad Jasenom

Manjša vzpetina, poimenovana Sv. Ahac (sl. 4: št. 3), leži vzhodno od Ilirske Bistrice oziroma jugovzhodno od Gradišča nad Trnovim, od njega je oddaljena približno 2,4 km zračne linije. Leta 1886 je območje gradišča raziskoval Moser in našel več predmetov iz starejše železne dobe. Na njem je kopal tudi Pečnik, omenja najdbe iz mlajše in starejše železne dobe (meči, sulice, srpi, sekire) in gradišče označuje kot halštatsko-in latenskodobno. V gomilah pod gradiščem je bila najdena samo žganina (Urleb 1975a, 152; Horvat 2005, 234).

Iz lidarskih posnetkov Sv. Ahaca (sl. 7) razberemo, da je imelo gradišče dve obzidji. Območje na severovzhodnem delu, kjer okop ni zaključen, je pobočje zelo strmo, zaraščeno in neprehodno. Verjetno je na tem delu zid zdrsnil po strmini pobočja, saj je kamenje vidno po celotnem pobočju. Na večjem spodnjem, severozahodnem delu gradišča so vidne pravokotne strukture, ki bi lahko predstavljale obrise nekdanjih stavb. Na

severni strani gradišča naj bi bile gomile, a jih ni opaziti niti na lidarskih posnetkih niti na terenu.

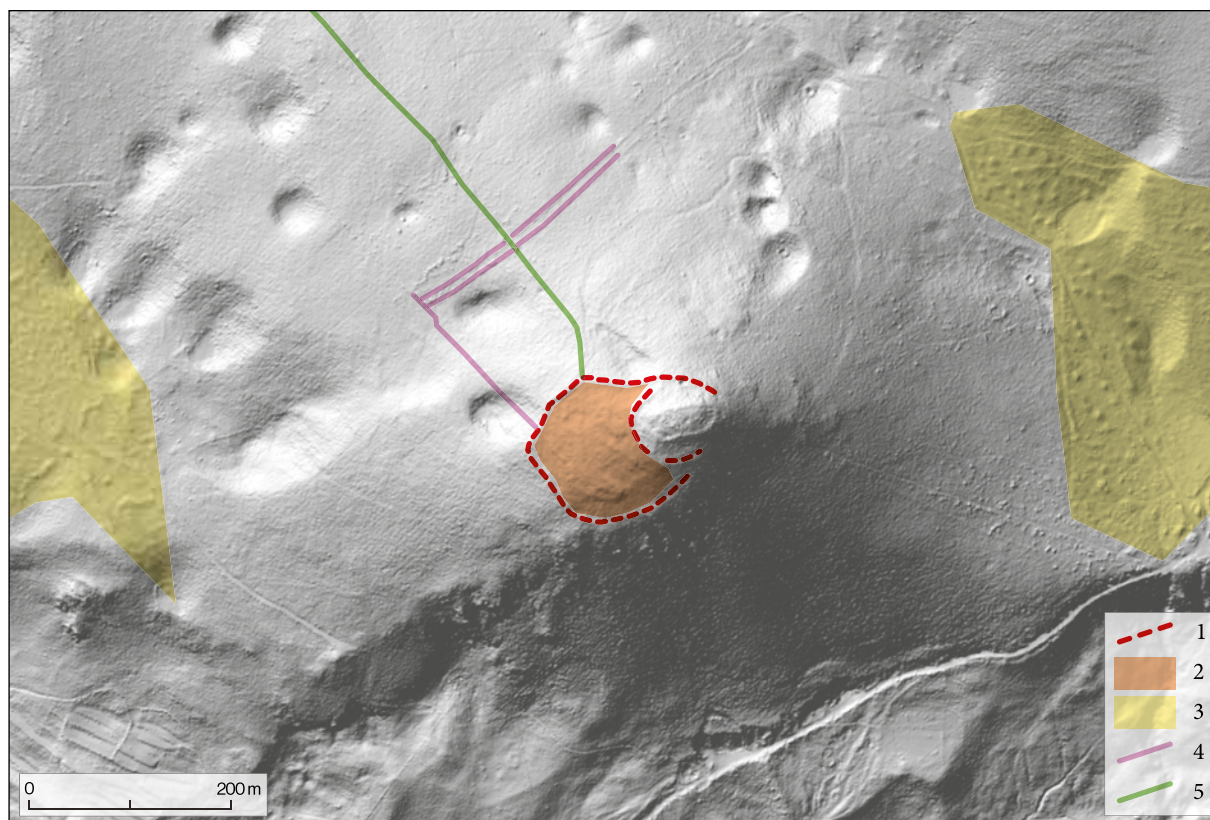
Je pa na lidarskih posnetkih opazen zid, ki naj bi povezoval Stražico s Sv. Ahacem (sl. 7). Potekal naj bi od severozahodnega dela obzidja Sv. Ahaca proti severu mimo Samerce, Žvanovega dola, Rendkove doline ter presekal glavno cesto, ki vodi proti Sviščakom, in se nadaljeval mimo Volčjega hriba proti severu do Slemena, od tu pa zavil proti območju Za Stražico, od koder se nadaljuje v smeri proti Stenam in Žlebovom oziroma v smeri Šembij. Na lidarskih posnetkih je potek tega zidu viden kot pozitivna dolga linearna anomalija, vendar na terenu ni bilo mogoče ugotoviti natančnega poteka tega zidu.

Druga zanimivost, ki se kaže na lidarskih posnetkih, je dvojni zid približno 250 m pod vrhom Sv. Ahaca, kjer ga preseka pot. Nadaljuje se v smeri proti severovzhodu (proti Mrenikovemu hribu). Gre za dvojni zid, zgrajen v tehniki suhe gradnje (sl. 7). Zahodno in vzhodno od Sv. Ahaca je dvoje velikih območij, ki jih lahko razložimo kot polja grobelj, ki nastanejo zaradi čiščenja obdelovalnih površin. Razporejena so enakomerno in pogosto sledijo usmeritvi poljske razdelitve (Mlekuž 2015, 5).

Stražica nad Trnovim

Stražica nad Trnovim pri Ilirski Bistrici (sl. 4: št. 2; 8), ki bi jo lahko uvrstili v četrto kategorijo gradišč po Slapšaku, leži severno od Gradišča nad Trnovim. V literaturi se najpogosteje omenja v povezavi skupaj s Trnovim in Sv. Ahacem, saj naj bi med omenjenima gradiščema potekal zaporni zid (sl. 7). Zid je dolg približno 3 km, razteza se od Sv. Ahaca do pobočja Stražice ter se obrne proti zahodu proti Gradišču nad Trnovim in od tam naprej proti jugovzhodu vse do izhodišča pri Sv. Ahacu (Urleb 1975a, 152). Obzidje obdaja ravnico severno od Gradišča med Stražico in Ahacem (sl. 4; 7; 8). Zgrajeno je v suhi gradnji iz okoliških lomljenčev. Zid je širok od 3 do 6 m, visok do 1,5 m (Osmuk 1986, 281). Datacija zidu ni povsem jasna; če gre za prazgodovinski zid, bi bilo to območje med boljše utrjenimi na Notranjskem. Na podlagi terenskega pregleda domnevamo, da je Stražica imela predvsem vlogo opazovalne in obrambne postojanke, saj je z vrha Stražice dobra vidljivost v smeri proti Gradišču, Sv. Ahacu in po vsej dolini.

Zanimive sledove kaže tudi predel, poimenovan Pod Stražico. Na lidarskih posnetkih (sl. 8) je vidno, da so bila pobočja Stražice pozidana z dolgimi

Sl. 7: Sv. Ahac nad Jasenom z okolico. Skica na osnovi lidarskega posnetka (vizualizacija: senčenje): 1 – okop gradišča; 2 – poselitvena uravnava s pravokotnimi strukturami; 3 – območja grobelj; 4 – suhozidnate strukture; 5 – povezovalni zid med Sv. Ahacem in Stražico.

Fig. 7: Sv. Ahac above Jasen with the surrounding area. LiDAR-based sketch of the hillfort (visualisation: shading): 1 – rampart; 2 – levelled habitation area with rectangular features; 3 – area of stone heaps; 4 – drystone features; 5 – wall connecting Sv. Ahac and Stražica. (Vir / Source: Atlas okolja, ©ARSO)

zidovi, ki potekajo tako rekoč od vznožja hriba do okopa na vrhu Stražice. Glede na te nenavadne ostaline zidov ter tudi po ledinskem imenu lahko sklepamo, da je Stražica imela očitno pomembno strateško in obrambno vlogo v gospodarskem zaledju Gradišča nad Trnovim.

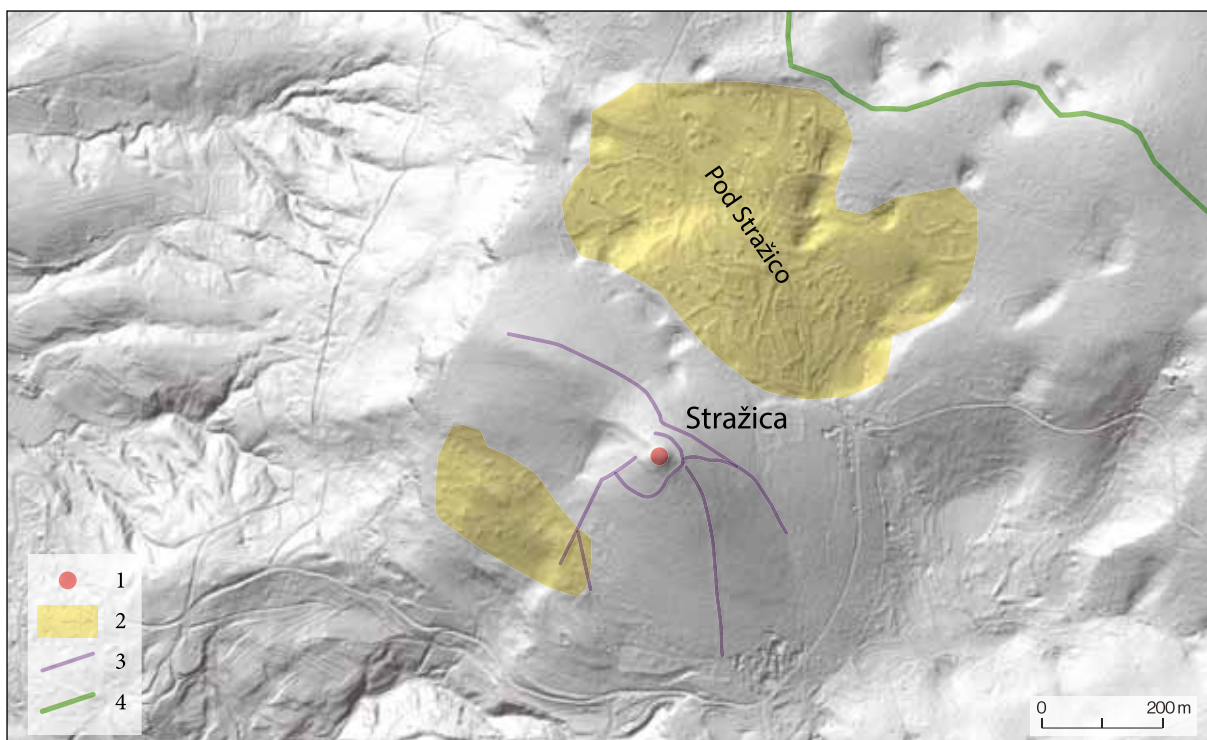
Nižje pod vrhom, na jugozahodnem delu, so na lidarskih posnetkih opazne anomalije v obliki manjših vzpetinic, morda gomil. Morda bi lahko šlo za gomilno grobišče približno 750 m oddaljenega Gradišča. Druge anomalije, vidne na lidarskih posnetkih med Stražico in Pod Stražico, lahko predstavljajo groblje in ograjene njive, saj so dimenzije prevelike, da bi lahko govorili o stavbnih ostalinah naselbine.

Sv. Katarina nad Jelšanami

Na drugi strani doline reke Reke proti jugu, na severnem koncu grebena, ki se razteza severno od Jelšan, nad Novokračinami, v neposredni bližini slovensko-hrvaške meje, leži arheološko najdišče

Sv. Katarina (sl. 4: št. 11). Gradišče na Sv. Katarini izstopa po mogočnih, zelo dobro ohranjenih širokih in visokih ruševinah kamnitega obzidja (sl. 9–10). Na površju so bile najdene prazgodovinska keramika in žrmlje, v neposredni bližini gradišča je bila odkrita halštatska nekropola (Urleb 1975a, 153), najdbe pa doslej še niso bile objavljene.

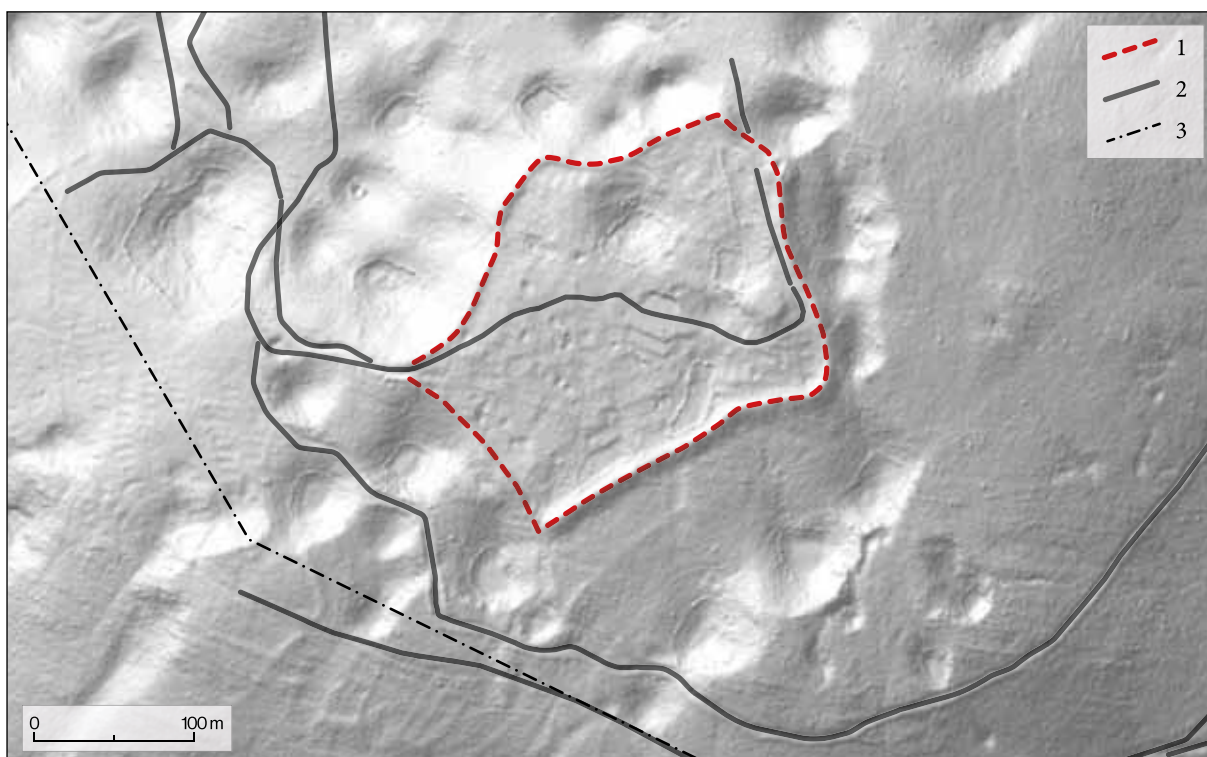
Pobočja nasipov so na nekaterih delih zelo strma, v širino merijo do 8 m ali več, v višino pa so ohranjena tudi več kot 3 m. Dostop do gradišča je danes izredno lahek, saj je od glavne ceste približno 2 km hoje po urejeni gozdni poti. Pot, ki pripelje do gradišča, del kamnitega nasipa oziroma obzidja dobesedno prereže, zato je več kot očitno, da je ta dostop nastal v novejšem času. Na najvišji točki je postavljena cerkvica svete Katarine, od koder je odličen razgled na Kvarnerski zaliv z bližnjima otokoma Krk in Cres. V notranjosti gradišča je na lidarskih posnetkih (sl. 9) prepoznavnih nekaj ograjenih njiv. Na vzhodni strani gradišča je pod kamnitim nasutjem obzidja vrtača, kjer so bile obdelovalne površine.

Sl. 8: Stražica nad Trnovim z okolico. Skica na osnovi lidarskega posnetka: 1 – vrh; 2 – območje pravokotnih struktur in grobelj; 3 – dolge linearne linije po pobočju; 4 – povezovalni zid med Sv. Ahacem in Stražico.

Fig. 8: Stražica above Trnovo with the surrounding area. LiDAR-based sketch of the hillfort:

1 – top; 2 – area of rectangular features and heaps of stone; 3 – long linear features along the slope; 4 – wall connecting Sv. Ahac and Stražica. (Vir / Source: Atlas okolja, ©ARSO)

Sl. 9: Sv. Katarina nad Jelšanami z okolico. Skica na osnovi lidarskega posnetka: 1 – obodni zid; 2 – poti; (3 – državna meja).

Fig. 9: Sv. Katarina above Jelšane with the surrounding area. LiDAR-based sketch of the hillfort: 1 – rampart; 2 – pathways; (3 – Slovenia – Croatia state border). (Vir / Source: Atlas okolja, ©ARSO)

Sl. 10: Sv. Katarina nad Jelšanami. Severovzhodni (a) in južni (b) del okopa gradišča.

Fig. 10: Sv. Katarina above Jelšane. North-eastern (a) and southern sections of the hillfort's rampart (b).

KOMUNIKACIJE IN POTI

Arheološki sledovi o obstoju grajenih poti v predrimskem času so zelo skopi. Nove možnosti za proučevanje poti nam ponuja lidarsko snemanje. Kot lahko sklepamo iz lidarskih posnetkov, je potekala komunikacija med posameznimi gradišči in tudi z bolj oddaljenimi kraji.

Iz študijskih predlog Franca Truhlarja (1975a; 1975b), ki je predlagal rekonstrukcijo železnodobnih cestnih povezav med naselbinami središčnega tipa, sem poskušala na obravnavanem območju kartirati naselbine iz pozne bronaste in zgodnje železne dobe ter s pomočjo lidarskih posnetkov ugotavljati potek možnih poti (sl. 11).

Komunikacija iz Postojnske kotline proti Jelšanam (sl. 11: trasa 2) je vodila mimo gradišč na Šilentaboru (sl. 4: št. 21), Knežaku – Gradišča nad Knežakom (št. 19), Čepne (št. 20), Šembij (št. 18), Gradišča nad Trnovim, Stražice, Javorja pri Dolnjem Zemonu (št. 6) do Jelšan oz. Sv. Katarine (št. 11), kjer se je priključila poti, ki je s Podgrajskega podolja vodila proti Kvarnerju (sl. 11: trasa 1). Glede na gostoto gradišč na meji med Brkini in Matarskim podoljem (sl. 3; 4) lahko sklepamo na predrimsko povezavo mimo Kozine, Materije, Gradišča pri Materiji – Gradno, Obrova (št. 23, 24), Hrušice (št. 26, 27), Podgrada, Račic (št. 25), Staroda – gradišče Gradina (št. 28) in Šapjan (št. 10, na Hrvaškem) ter dalje do Tarsatike oz. Kvarnerja.

Pomembna pot v prazgodovini je najverjetneje potekala tudi od Loža proti Istri (sl. 11: trasa 3), mimo Starega trga pri Ložu, Dan, Jurišč, Palčij, Parij, Šilentabora/Čepne (št. 21 in 20) in Gradi-

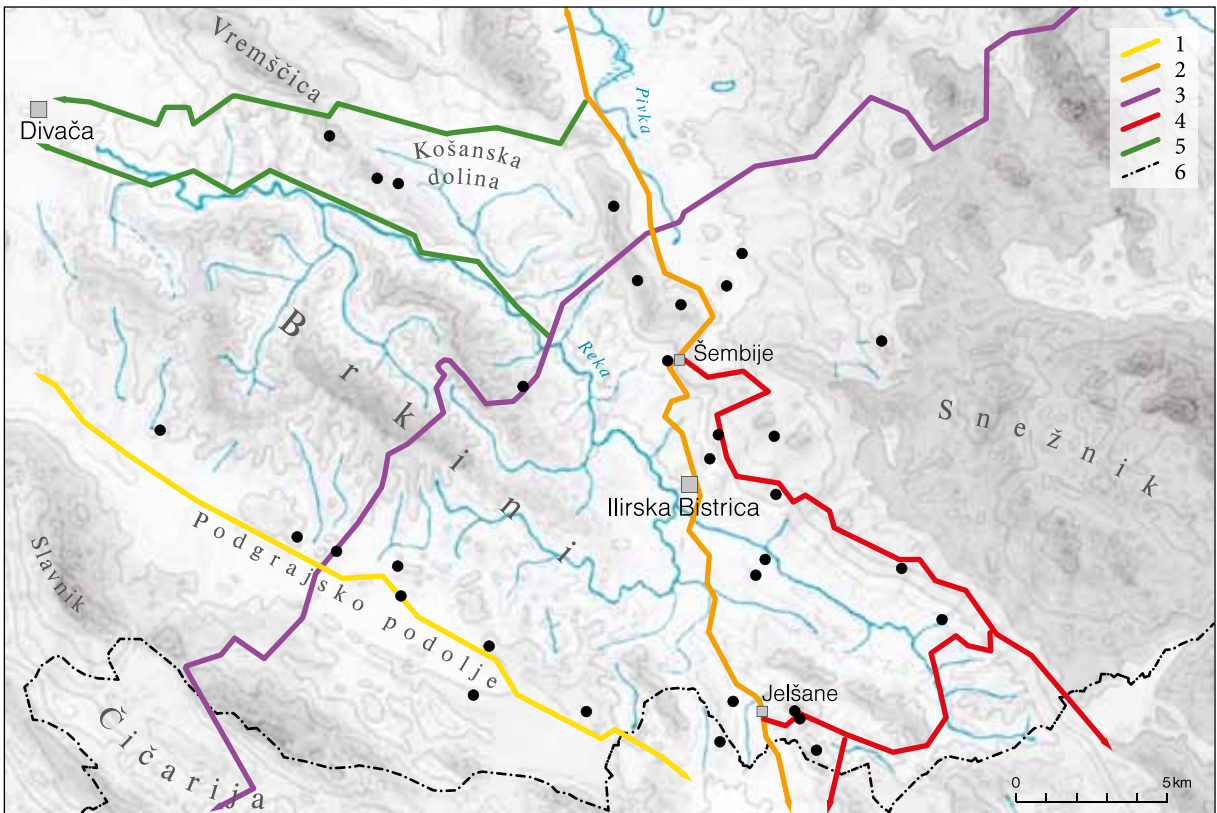
šča na Knežaku (št. 19) in nato zavila čez Brkine – morebitno gradišče na Premu (št. 29; Truhlar 1975a, 100–101).

Glede na lokacije prazgodovinskih gradišč, kot so Gradišče nad Trnovim, Sv. Ahac, Gradišče/Griža (Kuteževo) (sl. 4: št. 4), Sv. Marija Karmelska (št. 5), Sušnjak (št. 9), Gradišče nad Jelšanami (8) in Sv. Katarina (št. 11), domnevamo pomembno povezovalno pot (sl. 11: trasa 4), tudi med Gradiščem nad Trnovim preko Podgraj in Kuteževega do Jelšan proti ugodnima prehodoma na Rupci in Klani (danes na območju Hrvaške) in dalje proti Kvarnerskemu zalivu (glej tudi Pugelj 2007, 76).

Čez Košansko dolino predvidevamo potek kar dveh poti (sl. 11: trasa 5) – ena je vodila čez Vremsko dolino, druga pa čez Vremščico, mimo gradišč na Štirni in gradišča nad Gornjo Košano.

Čeprav danes še ne moremo natančno časovno opredeliti vseh naselbin oz. gradišč,² in ne vemo, ali so obstajala sočasno, pa njihova lega, gostota in mogočnost kamnitih obzidij kaže na komunikacijsko mrežo (sl. 3; 4; 11). Predpostavljamo, da so to območje prečkale in hkrati tudi na več mestih križale poti iz različnih smeri, kar povezujemo s pomembnostjo obravnavanega prostora kot prehodnega med mediteranskim in celinskim svetom skozi celotno 1. tisočletje pr. n. št.

² Za kronologijo glej Guštin 1973; 1979; Gabrovec 1987; gl. tudi tu Bavdek.

Sl. 11: Hipotetična mreža poti in gradišča v pozni prazgodovini na območju vzdolž gornjega toka Reke (gl. sl. 4). Trase: 1 – po meji med Brkini in Podgrajskim podoljem; 2 – Postojnska kotlina–Kvarnerski zaliv; 3 – Lož–Istra; 4 – Šembije–Jelšane; 5 – po Košanski dolini (6 – državna meja).

Fig. 11: Hypothetical grid of late prehistoric pathways and hillforts observed along the upper reaches of the River Reka (see Fig. 4). Pathways: 1 – along the border between the Brkini Hills and the dry valley of Podgrajsko podolje; 2 – Postojna Basin–Bay of Kvarner; 3 – Lož–Istra; 4 – Šembije–Jelšane; 5 – along the Košana Valley; (6 – Slovenia - Croatia state border).

ZAKLJUČEK

Glavni namen prispevka³ je prikaz poselitvene slike območja ob zgornjem toku Reke (sl. 3; 4). Proučili smo lidarske posnetke več gradišč in njihove okolice ter opravili topografske preglede terena (sl. 5–10). Pri tem smo prišli do zanimivih spoznanj, namreč da je bilo območje v neposredni bližini Gradišča nad Trnovim kot matične naselbine, ki je obvladovala Ilirskobistriško kotlino, posebno varovano s suhim zidom, ki se je raztezal do Sv. Ahaca in Stražice kot obrambnima in opazovalnima postojankama. Očitno je bilo na ta način varovano in označeno gospodarsko zaledje te trnovske naselbine (sl. 5; 6b). Hkrati pa smo posebej izpostavili mogočno gradišče na Sv. Katarini (sl. 9; 10), od koder je segal

pogled vse do Kvarnerja in otokov Krka in Cresa, kar kaže na njen izjemen strateški položaj.

Poselitev je narekovala tudi geološka zgradba, saj je od nje odvisna oblikovanost površja, predvsem pa prisotnost oziroma odsotnost površinskih voda. Arheološka najdišča so večinoma postavljena na privzdignjene vzpetine nad ravnico Reke v bližini meje med apnencem in flišem (sl. 3; 4). To je omogočalo izkoriščanje prednosti obeh terenov: dvignjena in utrjena lega naselbin, dober vidni nadzor nad okolico in komunikacijami ter neposredna bližina vode in za kmetijstvo primernih površin. Večina jih je bila postavljena v neposredno bližino vsaj enega vodnega izvira.

Kot je pokazala rekonstrukcija možnih poti (sl. 11) v pozni prazgodovini, ki naj bi vodile od naselbine do naselbine s po večini dominantno strateško lego za nadzor območja in komunikacij, so se na obravnavanem območju srečevale in križale poti iz zelo različnih smeri, kar je nedvomno dokaz pomembnosti tega prostora kot prehodnega ozemlja med mediteranskim svetom in celino.

³ Prispevek je izvelek iz avtoričinega magistrskega dela z naslovom *Dolina reke Reke v prazgodovini* na Oddelku za arheologijo, Filozofske fakultete, Univerze v Ljubljani, 2018 (neobjavljeno).

- ANSI = *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975.
- BERTARELLI, L. V., E. BOEGAN 1926, *Duemila grotte. Quarant'anni di Esplorazioni nella Venezia Giulia*. – Milano.
- BRATINA, P. 2001, Podgraje. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 38/1999 (2001), 86–87.
- BRATINA, P. 2003, Arheološke raziskave v Podgrajah. Poročilo o rezultatih. – *Kočanski vestnik* 7, 13–15.
- BRODAR, M. 1992, Mezolitsko najdišče Pod Črmukljo pri Šembijah (Der mesolithische Fundort Pod Črmukljo bei Šembije). – *Arheološki vestnik* 43, 23–36.
- DESCHMANN, K. 1884, Prähistorische Nachgrabungen in Krain im Jahre 1882. – *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 14, 49–54.
- DESCHMANN, K. 1888, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolphinum in Laibach*. – Laibach.
- GABROVEC, S. 1987, Notranjska grupa. – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, Sarajevo, 151–177.
- GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska [Carniola Interna]). – *Arheološki vestnik* 24, 461–506.
- GUŠTIN, M. 1978, Gradišča železne dobe v Sloveniji (Typologie der eisenzeitlichen Ringwälle in Slowenien). – *Arheološki vestnik* 29, 100–121.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska: k začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Zu den Anfängen der Eisenzeit an der Nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.
- HORVAT, J. 2005, Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku Reke od pozne bronaste dobe do pozne antike / Settlement in the Pivka Area and Along the Upper Course of the Reka River From the Late Bronze Age to the Late Antique Period. – V / In: *Kras. Voda in življenje v kamniti pokrajini / Water and life in a rocky landscape*, 220–248, Ljubljana.
- ISKRA, D. 2012, Razstava Arheološka dediščina Dolnjega Zemona. – *Bistriški odmevi* 52, september 2012, 5.
- KLEMENČIČ, V. 1959, *Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom. Gospodarska geografija*. – Dela SAZU IV/4.
- LAHARNAR, B., E. LOZIČ, B. ŠTULAR 2015, Prazgodovinska krajina Knežaka in Ilirske Bistrice. – V / In: P. Stipančić, B. Djurić, M. Črešnar (ur. / eds.), *Arheologija v letu 2015. Dediščina za javnost. Zbornik povzetkov*, 30, Ljubljana.
- MARCHESETTI, C. 1893, Relazione sugli scavi preistorici eseguiti negli anni 1889, 1890 e 1891. – *Archeografo Triestino* 18, 253–263.
- MARCHESETTI, C. 1903, *I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia*. – Trieste.
- MARUŠIČ, I. 1998a, *Krajine primorske regije. Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji*. – Ljubljana.
- MARUŠIČ, I. 1998b, *Kraške krajine notranje Slovenije. Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji*. – Ljubljana.
- MELIK, A. 1960, *Slovensko primorje*. – Ljubljana.
- MLEKUŽ, D. 2015, Oblike prazgodovinske poljske razdelitve na Krasu. – *Kronika* 63/3, 675–690.
- MOSER, C. 1889, Notizen. – *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* 15, 252–281.
- MÜLLNER, A. 1880, Archäologische Excursion nach Süd-Steiermark und Krain 2. – *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* N. F. 6, XXI–XXVI.
- NATEK, K., M. NATEK 1998, *Slovenija. Geografska, zgodovinska, pravna, politična, ekonomska in kulturna podoba Slovenije*. – Ljubljana.
- OSMUK, N. 1986, Zaporni zid Ahac-Stražica. – *Varstvo spomenikov* 28, 281–282.
- OSMUK, N. 1989, Šilentabor (Tabor nad Zagorjem). – *Varstvo spomenikov* 31, 214.
- PEČNIK, J. 1894, Pogled na kranjska gradišča. – *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 4, 6–12.
- PERKO, D., M. OROŽEN ADAMIČ 1999, *Slovenija. Pokrajine in ljudje*. – Ljubljana.
- POTEPAN-ŠKERLJEV, J. 1872, Odgovor na pitanje društva za jugosl. poviest i starine od Josipa Potepana Škerljeva. – *Arkiv za povjesnicu jugoslavensku* 11, 253–261.
- PUGELJ, S. 2007, *Arheološka topografija jugovzhodnega dela ilirskobistriške občine*. – Diplomsko delo, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno).
- RUTAR, S. 1890, Prazgodovinska in rimska razkopavanja po Slovenskem I. 1889. – *Letopis matice Slovenske*, 117–130.
- SLAPŠAK, B. 1995, Možnosti študija poselitve v arheologiji. – *Arheo* 17.
- TRUHLAR, F. 1975a, Stara pota ter poskus rekonstrukcije nekdanje prometne mreže. – V: *ANSI*, 99–104.
- TRUHLAR, F. 1975b, Arheološki pomen aglomeracije Trnovo - Ilirska Bistrica. – *Arheološki vestnik* 26 (1976), 268–271.
- URLEB, M. 1958–1959, Veliki Devin pri Knežaku. Vrh nad Knežakom. – *Varstvo spomenikov* 7 (1960), 282–284.
- URLEB, M. 1960–1961a, Gradina pri Jelšanah, Gradišče na Čepni pri Knežaku, Gradišče nad Kuteževim pri Ilirski Bistrici, Gradišče Šembije pri Ilirski Bistrici, Gradišče Trnovo pri Ilirski Bistrici, Jelšane-Gradišče, Jelšane-Gradišče, Jelšane-Gradišče na Katarini. – *Varstvo spomenikov* 8 (1962), 193–195.
- URLEB, M. 1960–1961b, Stara Sušica. Šilentabor-Gradišče. – *Varstvo spomenikov* 8 (1962), 196–198.
- URLEB, M. 1973, Halštatska nekropola na Križni gori pri Ložu (Die hallstattzeitliche Nekropole auf der Križna gora bei Lož). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 507–520.
- URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu. Halštatska nekropola / Hallstattzeitliches Gräberfeld Križna gora*. – Katalogi in monografije 11.
- URLEB, M. 1975a, s. v. Hrib Sv. Ahac, Sv. Katarina. – V: *ANSI*, 152–153.
- URLEB, M. 1975b, Gradišča v Pivški kotlini. – *Ljudje in kraji ob Pivki* 1, 150–161.
- URLEB, M. 1979, Arheološke najdbe iz Stare Sušice pri Košani (Stara Sušica bei Košana). – *Arheološki vestnik* 30, 151–158.
- URLEB, M. 1980, Nova odkritja na halštatski nekropoli Trnovo pri Ilirski Bistrici. – *Situla* 20–21 (1981), 15–19.
- URLEB, M. 1983, Čepno. – *Varstvo spomenikov* 25, 213–214.
- URLEB, M. 1984, Po arheoloških sledovih na Bistriškem. – *Bistriški zapisi* 2, 36–42.
- URLEB, M., A. BAVDEK 2014, Križna gora pri Ložu. – V: B. Teržan, M. Črešnar, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute Dating of Bronze- and Iron Ages in Slovenia*, Katalogi in monografije 40, 525–536.
- URLEB, M., A. BAVDEK 2014, Trnovo pri Ilirski Bistrici. – V: B. Teržan, M. Črešnar, *Absolutno datiranje bronaste*

- ste in železne dobe na Slovenskem / Absolute Dating of Bronze- and Iron Ages in Slovenia*, Katalogi in monografije 40, 537–547.
- URLEB, M., N. OSMUK 1978, Trnovo, Ilirska Bistrica - nekropola starejše železne dobe. – *Arheološki pregled* 20 (1979), 27–30.
- URLEB, M., N. OSMUK 1980, Trnovo pri Ilirski Bistrici. – V: P. Petru (ur.), *Rešena arheološka dediščina Slovenije (1945–1980)*, 116, Ljubljana.
- URLEB, M., N. OSMUK 1981, Trnovo. – *Varstvo spomenikov* 23, 217–219.
- VIDOJEVIĆ, T. 2014, *Ilirska Bistrica in okolica v času bronaste in železne dobe*. – Magistrsko delo, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno).

Hillforts along the upper reaches of the River Reka

Summary

The main aim of the contribution¹ is to illuminate the settlement of the area along the upper reaches of the River Reka (Fig. 3; 4). It is a research based on the study of LiDAR images of several hillforts and their surrounding areas, as well as on the results of topographic field surveys (Fig. 5–10). This led to intriguing observations. One is the drystone wall that protected the area in the immediate proximity to Gradišče/Trnovo (Fig. 3; 4: 1), the central hillfort that dominated the basin of Ilirska Bistrica, and stretched all to Sv. Ahac (Fig. 3; 4: 3) and Stražice (Fig. 3; 4: 2) as defence and watch posts. This drystone wall apparently both protected and delimited the economic hinterland of Gradišče (Fig. 5; 6). Another observation pertains to the large hillfort on Sv. Katarina (Fig. 3; 4: 11; 9; 10), which offered an unimpeded view all to the Bay of Kvarner and the islands of Krk and Cres, indicating an exceptional strategic location.

Human settlement in the area took into account the underlying geology that shaped the surface and also influenced the presence or absence of surface waters. Research has shown that archaeological sites were predominantly located on elevations raised

above the plain of the River Reka and in proximity to the boundary between limestone and flysch (Fig. 3; 4). This offered the best of both terrains: an elevated and protected location of settlements, a good visual control over the surrounding area and over the lines of communication, but also an immediate proximity to water sources and to land suitable for agriculture. Most settlements were sited next to at least one source of water.

The reconstruction of possible pathways (Fig. 11), which in late prehistory presumably connected settlements of a dominant strategic location controlling the area and the communications through it, has shown that the pathways meeting and crossing each other here came from different directions. This is certainly evidence of the significance of the area as a zone of passage between the Mediterranean and the continent.

Translation: Andreja Maver

¹ The contribution is a summary of the unpublished master's thesis by the same author, titled *Dolina reke Reke v prazgodovini* (Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2018).

Tanja Vidojević
Jurčičeva 26
6250 Ilirska Bistrica
tanja.vidojevic@gmail.com

Gradišča Komenskega Krasa v starejši železni dobi

Hillforts of the Komen Karst in the Early Iron Age

Patricija BRATINA

Izvleček

Prispevek prinaša nova spoznanja o poselitvi Komenskega Krasa v starejši železni dobi. Podrobneje so obravnavana tri v arheološki literaturi že znana najdišča, to so Tomaj, Štanjel in Zagrajec, kjer so bile v zadnjih desetletjih izvedene arheološke raziskave v povezavi z gradbenimi in kmetijskimi posegi na najdišču. Članek podaja preliminarne ugotovitve teh raziskav in izbor železnodobnega gradiva iz sočasnih gradišč na Komenskem Krasu: z Gradine pri Brestovici in z Debele griže pri Volčjem Gradu.

Ključne besede: JZ Slovenija; Kras; Tomaj; Štanjel; Zagrajec; bronasta doba; železna doba; obzidja; keramika

Abstract

The paper brings new insights into the settlement of the Komen Karst in the Early Iron Age. Three sites already known in the archaeological literature are discussed in more detail, namely Tomaj, Štanjel and Zagrajec, where archaeological research has been carried out in recent decades in connection with construction and agricultural interventions at the site. The paper presents preliminary findings of this research and a selection of Iron Age material from contemporaneous hillforts of the Komen Karst: from Gradina near Brestovica and from Debeli griža near Volčji Grad.

Keywords: SW Slovenia; Karst; Tomaj; Štanjel; Zagrajec; Bronze Age; Iron Age; ramparts; pottery

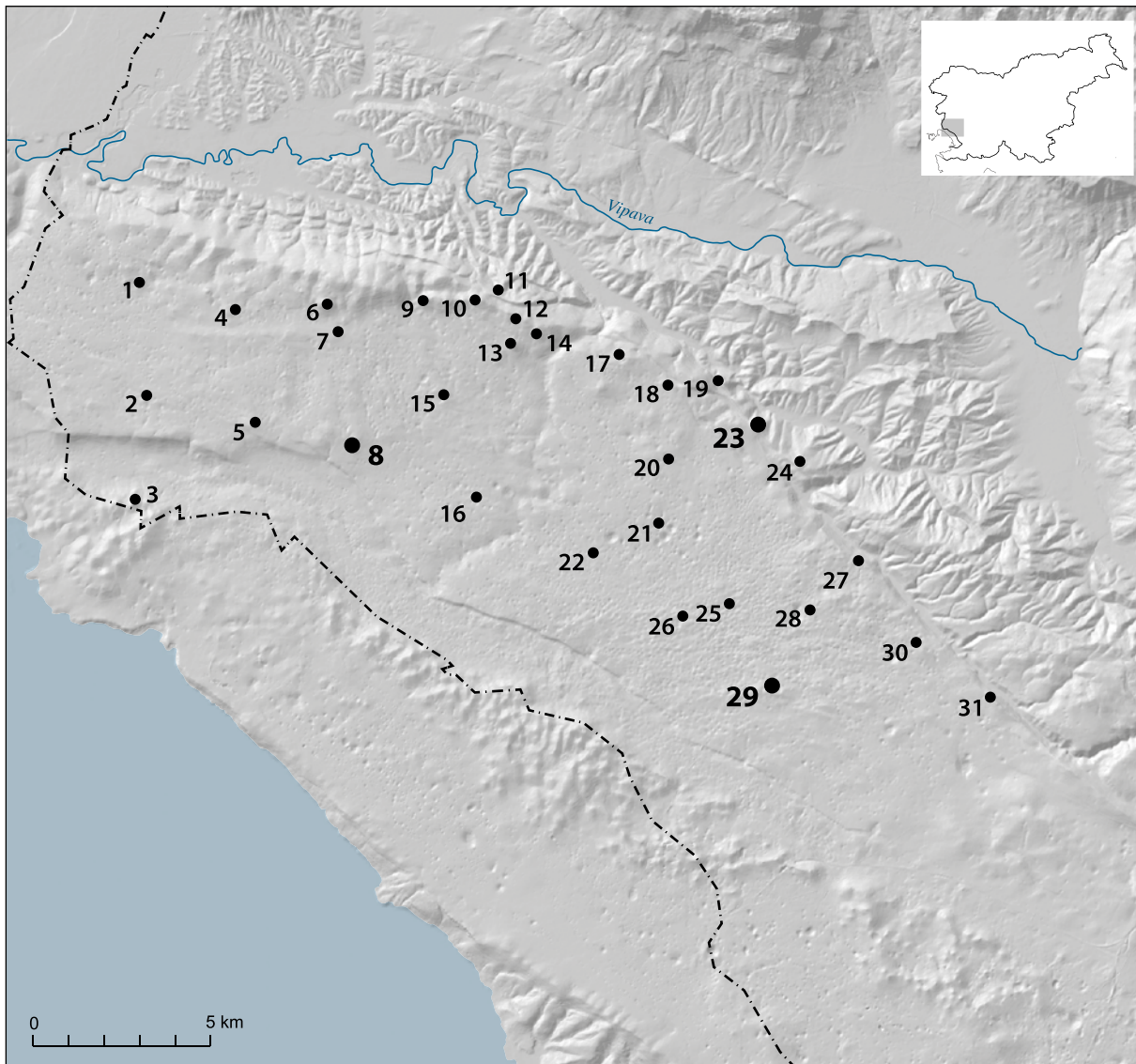
Kras je obsežna apneniška planota na severozahodnem delu dinarskega krasa,¹ ki se strmo dviguje nad sosednje, pretežno flišne pokrajine, postopnejši je prehod le na jugovzhodu v prav tako kraške pokrajine. Onstran državne meje se nadaljuje na italijansko stran, kjer se na jugu spusti do morja, proti zahodu pa v Furlansko nižino. V prispevku obravnavamo Komenski Kras, ki leži v severnem kraškem podolju in je največji ravnik na matičnem Krasu. Razteza se v smeri severozahod-jugovzhod, od Opatjega sela prek Kostanjevice na Krasu, Škrbine, Komna, Dutovelj in Tomaja vse do linije Sežana–Štorje na vzhodu (*sl. 1*). Na območju Komna je podolje najširše in zaradi obsežne debele plasti rdeče zemlje tudi najrodovitnejše.

Tomaj – Gradišče

Prazgodovinsko naselje stoji na podolgovatem platoju na vrhu hriba, ki se v osrednjem delu matičnega Krasa dviguje nad rodovitnim kraškim ravnikom, na nadmorski višini 380 m. Obširen vrhnji plato se imenuje Gradišče, vzhodni del hriba pa je po srednjeveški utrdbeni arhitekturi poimenovan Tabor (*sl. 2*). Najdišče je znano že od konca 19. stoletja, ko so ob rušenju srednjeveškega tabora, kapele sv. Pavla in dela prazgodovinskega obzidja naleteli na obilico prazgodovinskih, rimskih in srednjeveških najdb, pa tudi na skeletne grobove.² Tržaški raziskovalec Carlo Marchesetti je tomajsko

¹ Povzeto po Rejec Brancelj 1999, 234–245.

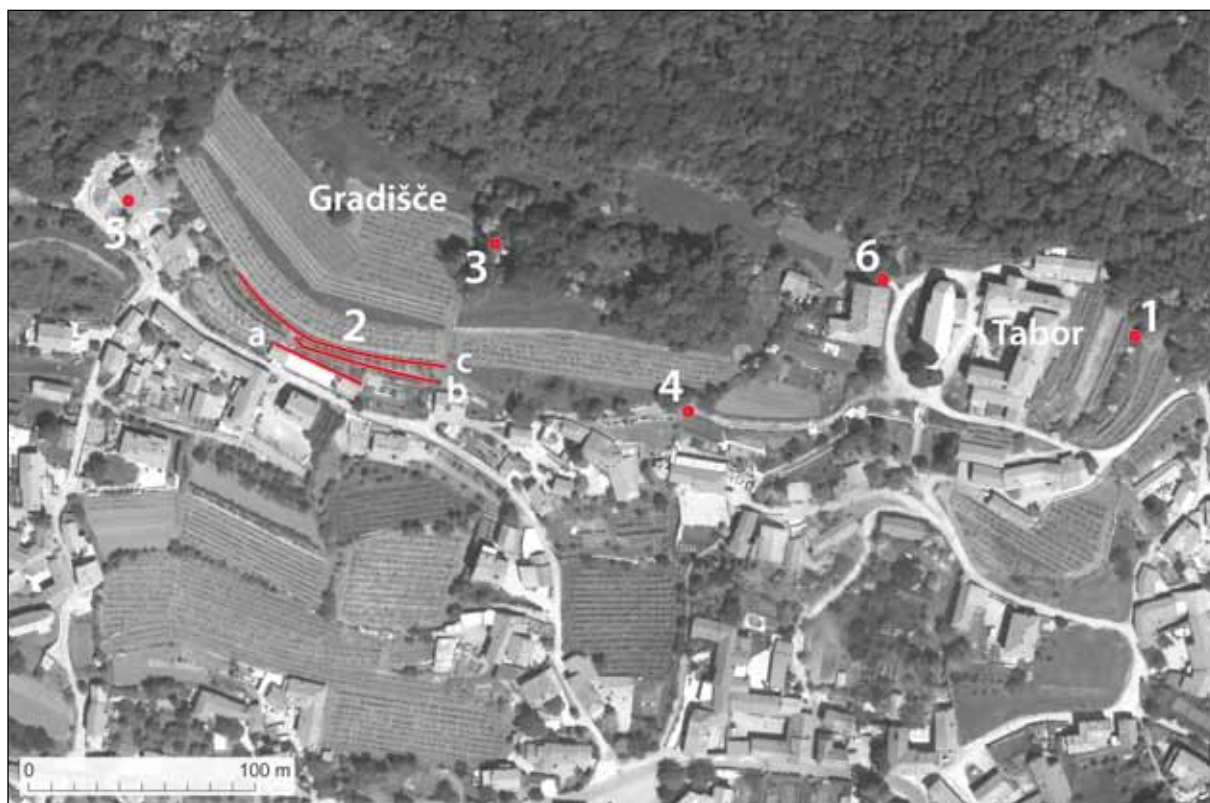
² Marchesetti 1903, 45; Moser 1906, 140–141; Slapšak 1974b, 192–193; id. 1974d, 230; ANSI 1975, 135.

Sl. 1: Najdišča iz pozne bronaste in starejše železne dobe na Komenskem Krasu. (Osнова: ©ARSO)

Fig. 1: Late Bronze and Early Iron Age sites in Komen Karst (SW Slovenia). (Base map: ©ARSO)

1 Lokvica – Pečinka (jama / cave)	16 Volčji Grad – Debela griža (gradišče / hillfort)
2 Sela na Krasu – Podgrac (gradišče / hillfort)	17 Branik – Rabotnica (kamnita gomila-stolp? / stone tumulus-tower?)
3 Brestovica pri Komnu – Gradina (gradišče / hillfort)	18 Lukovec pri Štanjelu – Škratljeвица (kamnita gomila-stolp / stone tumulus-tower)
4 Kostanjevica – Grmača (gradišče / hillfort)	19 Štanjel – Ostri vrh (kamniti stolp / stone tower)
5 Vojščica – Tabor (gradišče / hillfort)	20 Tupelče – Ograda (grobišče / cemetery)
6 Temnica – Sv. Ambrož (gradišče / hillfort)	21 Kobjeglava – Gradina (gradišče / hillfort)
7 Lipa na Krasu – Cerkvence (naselbina? / settlement?)	22 Kosovelje – Gradina (gradišče / hillfort)
8 Zagrajec – Brith (gradišče / hillfort)	23 Štanjel – Gradišče (gradišče / hillfort)
9 Škrbina – Lipovnik (gradišče / hillfort)	24 Kobdilj – Gradišče (gradišče, kamnita gomila-stolp / hillfort, stone tumulus-tower)
10 Škrbina – Mali Voučnjak (kamnita gomila-stolp / stone tumulus-tower)	25 Kopriva – Ajdovska vas (naselbina? / settlement?)
11 Pedrovo – Mali hrib (kamnita gomila-stolp / stone tumulus-tower)	26 Skopo – Sv. Mihael (gradišče / hillfort)
12 Škrbina – Mihajli (gradišče / hillfort)	27 Avber – Ošče (gradišče / hillfort)
13 Škrbina – Sv. Martin (gradišče / hillfort)	28 Avber – Grad (gradišče / hillfort)
14 Pedrovo – Šumka (kamnita gomila-stolp / stone tumulus-tower)	29 Tomaj – Gradišče, Tabor (gradišče, depo / hillfort, hoard)
15 Sveto pri Komnu – Martinišče (gradišče, grobišče / hillfort, cemetery)	30 Kazlje – Vahta (gradišče / hillfort)
	31 Štorje – Sv. Mihael (gradišče / hillfort)

Sl. 2: Tomaj – Gradišče. Ortophoto posnetek z označenimi lokacijami raziskav v letih 1994 (1); 2005–2007 (2); 2006 (3); 2010 (4); 2014 (5); 2016 (6). (Osnova: ©ARSO)

Fig. 2: Tomaj – Gradišče. Ortophoto image with marked locations of investigations in 1994 (1); 2005–2007 (2); 2006 (3); 2010 (4); 2014 (5); 2016 (6). (Base map: ©ARSO)

gradišče zaradi obsega in strateške lege označil kot eno najpomembnejših gradišč na Krasu.³ Velik pomen tega najdišča, izhajajoč iz obsega naselbine, agrarnega zaledja, kontinuitete poselitve v rimski čas in t. i. satelitskih gradišč v bližini, so prepoznali tudi drugi raziskovalci.⁴ Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Nova Gorica (ZVKD OE NG) je leta 1994 sondiral obzidje, v letih 2005, 2006 in 2007 pa spremljal strojne izkope ob urejanju teras, gradnji podpornih zidov in bazena na južnem pobočju (sl. 2: 1–2).⁵ Na osrednjem delu Gradišča so bili leta 2006 odkriti skromni sledovi iz mlajše železne dobe in odlomki rimskih amfor (sl. 2: 3).⁶ Izkope za novi podporni zid ob

dostopni poti na južnem pobočju griča je leta 2010 spremljal Matevž Lavrinc in na globini 160–180 cm zaznal vkop z zasutjem, pod njim dve plasti nasutja s prazgodovinsko lončenino ter na globini 213–251 cm intaktno prazgodovinsko plast (sl. 2: 4).⁷ Na zahodnem vznožju je ZVKD Center za preventivno arheologijo (CPA) v letu 2014 izvedel več testnih jarkov, ki so razkrili mlajše posege v zvezi z urejanjem teras za kmetijsko rabo (sl. 2: 5).⁸ V raziskavah CPA leta 2016 je bilo zahodno od cerkve sv. Petra in Pavla odkrito nasutje, s katerim naj bi bil utrjen rob gradišča iz starejše železne dobe ali pa je ostanek železnodobnega zidu

³ Marchesetti 1903, 45.

⁴ Slapšak 1995, 79 ss; Novaković 2001, 266, 274–275 (avtorja predpostavljata v Tomaju eno od osrednjih naselbin prazgodovinskih skupnosti na Krasu, poleg gradišč Martinišče na Svetem in Doberdob onstran meje, Novaković mednje prišteva še Štanjel s kobdiljskim Gradiščem.

⁵ Bratina 2001b, 135–136; ead. 2005, 614; Fabec 2006, 166–167; Bratina 2008, 285.

⁶ Bratina 2007, 223–224. Na lokaciji bazne postaje je bila odkrita skromna kulturna plast z odlomki mlajšeželeznodobne

lončenine in svitkov, del žrnelj in bronasta latenska fibula, v izkopih za električni vod pa še deli amfor.

⁷ Poročilo Lavrinc 2011, 7–8. Raziskave so bile izvedene na parc. št. 2024, k. o. Tomaj. V intaktni plasti so bili številni odlomki prazgodovinske lončenine, drobci hišnega ometa in živalske kosti.

⁸ Fabec, Vinazza 2018, 28, sl. 19. Raziskave so bile izvedene pred gradnjo stanovanjskega objekta na parc. št. 10214 in 1029, k. o. Tomaj. Izkazalo se je, da je bila ob pripravi teras na tem območju odstranjena vsa zemljina do skalne podlage.

(sl. 2: 6).⁹ Na osnovi tam najdenega keramičnega gradiva sta izkopalca začetek tomajskega gradišča opredelila v srednjo ali mlajšo bronasto dobo ter ugotovila povečan življenjski utrip naselja in gradbene dejavnosti v železni dobi.¹⁰ Z arheološko interpretacijo posnetkov zračnega laserskega skeniranja je bil prepoznan obrambni nasip tudi na južnem in zahodnem delu griča, medtem ko naj bi bil na vzhodnem in jugovzhodnem delu naselbine večidel uničen.¹¹ Od prazgodovinske naselbine je danes na terenu mogoče prepoznati le še ruševine obzidja na severni strani griča.¹² Z arheološkimi raziskavami na južnem in zahodnem pobočju je bilo ugotovljeno, da gre za ostanke teras in da je bil večji del južnega pobočja v uporabi že v starejši železni dobi.¹³

Zaradi dokumentiranja presekanega kamnitega nasipa je ZVKD OE NG v letu 1994 izvedel sondiranje na severovzhodni terasi (sl. 2: 1).¹⁴ To območje je bilo poškodovano z razširitvijo dostopne poti do bližnjega vinograda in novozgrajenih garaž na vrhu hriba. Izkopavanja so odkrila več faz gradnje in dogradnje obzidja v suhozidni tehniki iz neobdelanih lomljencev tomajskega apnenca.

1. *Prva faza obzidja – A* (sl. 3; 4): Na območju izkopa je bil na površini 4 × 2 m odkrit kamnit tlak, sestavljen iz skrbno položenih kamnov in z lepo poravnanim notranjim robom. Teče približno v smeri vzhod–zahod. Domnevno predstavlja ostanke temelja najstarejšega obzidja (A). V sredini izkopa ga je v prečni smeri sekal ozek zemljeni

⁹ Fabec, Vinazza 2018, 16–21, sl. 15. Ob arheološkem nadzoru izkopov za infrastrukturo na delu parcel št. 1434/6,7,9, k. o. Tomaj, je bilo odkrito nasutje iz kamnov, tudi večjih blokov, z odlomki lončenine, oglja in živalskih kosti iz starejše železne dobe.

¹⁰ Fabec, Vinazza 2018, 22, 27.

¹¹ Ib., 13, sl. 5. Na severnem pobočju je bil ugotovljen nasip, ki se navezuje na kulturne terase na severovzhodnem pobočju in na še danes viden severni nasip.

¹² Marchesetti 1903, 45; Slapšak 1974b, 193. Božidar Slapšak je predvideval obzidje okoli celotnega platoja in ga opisal kot 1 m visok zaraščen nasip z možnim vhomom na zahodnem delu, na severnem kot posutje pod terasastim robom platoja in na južnem kot poraščena terasa, na vzhodnem delu pa naj bi bilo uničeno.

¹³ Fabec 2006, 166–167; Bratina 2008, 285; poročilo Lavrinc 2011, 7–10; Bratina 2014c, 588–591; Fabec, Vinazza 2018, 12–13, 27–28. Kljub moderni rabi je možno, da se je obzidje ohranilo v posameznih segmentih na robu zgornjega platoja na zahodni, južni in vzhodni strani.

¹⁴ Izkopavanja so potekala na površini 40 m² na parcelni meji med št. 1442 in 1440, k. o. Tomaj.

pas – jarek? (sl. 4: puščici), morda ležišče za lesen tram, ki bi lahko bil konstrukcijski element zidu. Večji kamni in trdno nabito drobno kamenje so se nadaljevali v vzhodni rob izkopa, na zahodnem delu pa so bile tesno skupaj položene apnenčaste plošče.¹⁵ Nad kamni in med drobirjem ter tlakovci je bila zbita mastna ilovica, intenzivno rdeče barve v zahodnem delu, kjer so apnenčaste plošče prekrile z ruševino zidu druge faze. Na tem delu sta bila ugotovljena dva nivoja oziroma sloja kamnov prvega obzidja, pri čemer je bil spodnji boljše grajen. Verjetno gre za ostanek najstarejšega obzidja, ki so ga razgradili in kamne uporabili za gradnjo mlajšega (druge faze obzidja). Možno je, da je *in situ* ostal le najnižji sloj zidu (A), ki bi lahko služil kot tlak ob notranjem zidu (B) druge faze.¹⁶

2. *Druga faza obzidja – zidova B in D* (B, D, E; sl. 3; 4): Pred gradnjo drugega obzidja je bil rob terase utrjen z velikimi kamnitimi bloki (E), ki so na vzhodnem delu izkopa tvorili temelje za obzidje druge faze. Na notranji rob tako utrjene terase je bilo postavljeno notranje lice (zid B) obzidja druge faze, ohranjeno je v petih do šestih legah.¹⁷ Skrbno je bilo grajeno iz srednje velikih in posameznih večjih podolgovatih kamnov. Zunanje lice obzidja ni več ohranjeno, a lahko domnevamo, da je bilo postavljeno na zunanji rob utrjene terase (E). Prostor med licema obzidja druge faze so zapolnjevali večji in manjši kamni ter z zemljo pomešan drobir. Ker obzidje ni bilo najbolj stabilno, je bila v razmiku 1 m od notranjega lica (B) in vzporedno z njim postavljena še ena vrsta kamnov, ohranjena v treh do štirih legah (D). Ta vmesni oporni zid ni bil položen neposredno na s kamni utrjen rob terase (E), temveč nekoliko višje, na vmesno polnilo obzidja.¹⁸ Ker je šlo verjetno le za delno popravilo, je bila pozneje – v tretji fazi – zgrajena še ena opora obzidju (zid C).

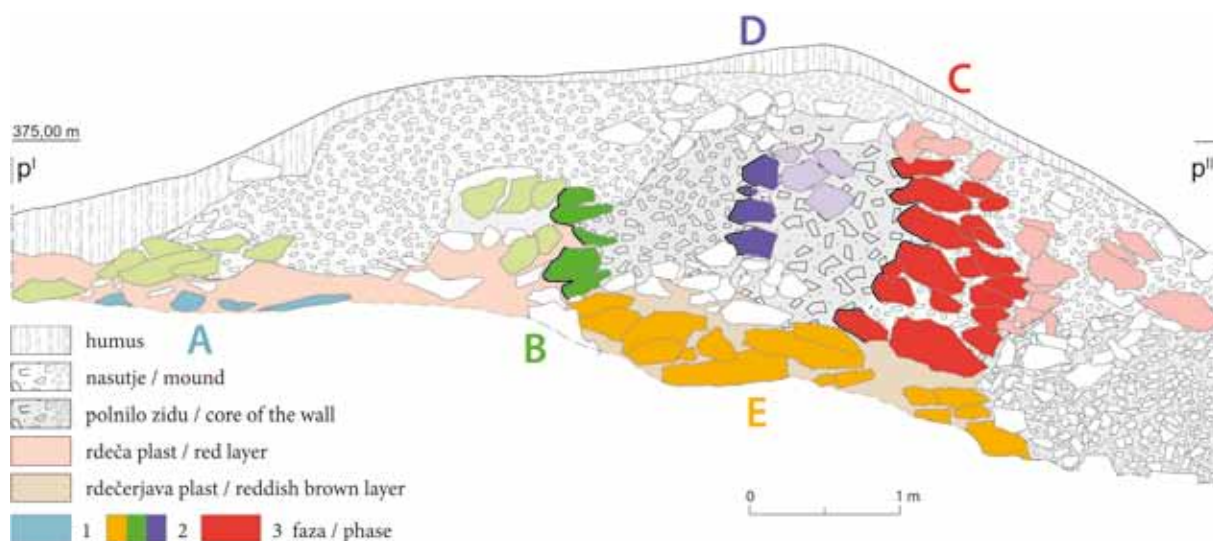
3. *Tretja faza obzidja – C* (sl. 3; 4): Zid C je bil v vzhodnem delu izkopa postavljena na utr-

¹⁵ Ta kamniti tlak je bil v prvih poročilih opredeljen kot pot oziroma utrditev ob obzidju (Bratina 2001b, 136; ead. 2005, 614).

¹⁶ Maselli Scotti 1979, 45, 55; Flego, Rupel 1993, 136. Tlaki ob obzidju so dokumentirani na tržaških gradiščih, npr. na Tabru pri Repentabru/Castelliere di Monrupino in Gradišču pri Katinari/Castelliere di Cattinara.

¹⁷ Med izkopavanji je bila ta vrsta kamnov, ki je tvorila notranje lice zidu druge faze, označena kot zid 2. Ohranjena je bila v dolžino 2,5 m in v višino 1 m.

¹⁸ Ker je bila pri raziskavah najprej odkrita ta fronta kamnov, je bila označena kot zid 1. Ohranjena je bila v dolžino 1,9 m in v višino 0,80 m.

Sl. 3: Tomaj – Gradišče, raziskave 1994. Faze gradnje obzidja 1–3 v prerezu (p^I - p^{II}); in pogled od zgoraj na tri faze gradnje obzidja in označeno linijo profila.

Fig. 3: Tomaj – Gradišče, investigations 1994. Phases 1–3 of the wall constructions in the cross section (p^I - p^{II}); and view from above: three phases of the wall constructions with marked line of the cross section.

jeni zunanji rob terase (E).¹⁹ Da gre tudi v tem primeru za notranje lice obzidja, kažejo večji, enako usmerjeni podolgovati kamni. Glede na to, da ležijo spodnji kamni najmlajšega zidu (C) na robu temelja (E) starejšega obzidja, je možno, da

¹⁹ Med izkopavanjem je bil označen kot zid 3. Ohranjen je bil 3,5 m v dolžino in 1,2 m v višino.

pripadajo tretji, zadnji fazi obzidja, ki pa se je v sicer v celoti posulo po pobočju. Notranje lice (C) je ohraneno v šestih do sedmih legah in je bilo slabše grajeno. Da gre za mlajšo gradnjo, pričajo tudi številni odlomki keramike, zlasti kosi velikih pithosov, ki so bili najdeni med kamni polnila, zrušenega po pobočju. Polnilo je tvorila 1 m debela plast drobnega kamenja s številnimi odlomki

Sl. 4: Tomaj – Gradišče, raziskave 1994. A – spodnja lega kamnov obzidja 1. faze s prečno režo verjetno za leseno bruno (oranžni puščici); B – notranje lice zidu 2. faze; D – vmesni oporni zid 2. faze; E – utrjen rob terase. Pogled z juga.

Fig. 4: Tomaj – Gradišče, investigations 1994. A – Stone foundation of the wall of Phase 1 with transverse slot probably for a wooden beam (orange arrows); B – inner front of the wall of Phase 2; D – intermediate retaining wall of Phase 2; E – reinforced edge of the terrace. View from the south.

velikih posod ter živalskih ostankov, prekrivala jo je ruševina zidu (sl. 3: ruševina C).

Zanimiv gradbeni element so kamniti zidovi, ohranjeni v dveh vrstah kamnov po pobočju (sl. 3: F). Postavljeni so bili prečno na obzidje in so se ohranili pri zidu druge faze pa tudi pod notranjim licem obzidja tretje faze. Ti prečni zidovi so služili za boljšo stabilnost obzidja in spominjajo na t. i. kasetno gradnjo obzidij.

Prva faza obzidja. Med kamni najstarejšega zidu (A) je bila v plasti temno rdeče do črne ilovice odkrita lončenina (t. 1: 3–6), ki uvršča najstarejše obzidje v 10. st., v obdobje *Bronzo finale* (poslej *BF*) ali na prehod 10. v 9. st. pr. n. št. oziroma v *Bronzo finale/Prima età del ferro (BF/Fe I)* (prim. tu Vinazza, sl. 2). Med njimi izstopata odlomka trakastega ročaja in lonca z ravnim ustjem, glajeno površino in rebrom na ostenju (t. 1: 3,5). Primerjave za lonec najdemo med gradivom iz mlajše bronaste dobe – *Bronzo recente (BR)* in prehoda v pozno bronasto dobo (*BR/BF*) na Krasu (na gradišču v Vojščici), v Vipavski dolini (v nižinski postojanki Log in na gradišču Stari grad nad Vipavo), Posočju (v Kovačevi jami pri Robiču in naselbini na Mostu na Soči) ter Furlaniji (v naselbinah Rividischia in Visco).²⁰ Trakasti ročaji pa so pogosti na ko-

menskih gradiščih, npr. v Štanjelu in Zagrajcu ter primerek na lokaciji Cerkvence pod sv. Ambrožem pri Temnici, datiran v pozno bronasto dobo.²¹ Med lomljenci sta bila najdena odlomka loncev z zadebeljenim in izvihanim ustjem, ki prehaja v lijakast vrat (t. 1: 4,6). Tako oblikovana ustja so znana v naseljih na Komenskem Krasu (Štanjel, Avber), v Vipavski dolini (Slokarji pri Lokavcu, Hrašče pri Podnanosu), Istri (Sermin), Tržaškem zalivu (Katinara/Cattinara, Devin/Duino, Jelarji – Kaštelir pri Koroščih/Castelliere di Monte Castellier deglie Elleri in na grobišču Sv. Barbara/Santa Barbara di Elleri), na Goriškem Krasu (Doberdob/Castellazzo di Doberdò) in v furlanskih naselbinah (Gradisca di Spilimbergo, Rividischia, Pozzuolo del Friuli, Variano), datiranih v *BF* do *BF/Fe I*, znana pa so tudi v osrednji in vzhodni Sloveniji.²² Za datiranje obzidja sta pomenljiva še skleda s komaj opaznim kaneliranim okrasom

ead. 2018, sl. 2; 4; Tasca, Putzolu, Vicenzutto 2014, sl. 35; Vinci 2018, sl. 3: 3,4.

²¹ Štanjel (t. 7: 7); Zagrajec (t. 10: 2); Bratina 2001a, 61.

²² Lonza 1981, t. 53: 7; Maselli Scotti 1981, t. 1: 20,21; Dular 1982, sl. 12: 8; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. II: 17; Ahumada Silva, Maselli Scotti, Montagnari Kokelj 1989, t. 12: 15; Montagnari Kokelj 1996, t. IV: 8; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 1: 3; 139: 942; Svetličič 1997, t. 27: 13; Mlinar 1999, t. 18: 11; Tasca 1999, t. 7: 14,15,21; Crismani 2005, t. 4: 32–37; Càssola Guida, Ballista 2007, t. III: 22; IV: 25–27; XII: 95; Zendron 2017, sl. 127: c,d;

²⁰ Svoljšak 1988–1989, t. 8: 1,3; Bressan 1988–1989, t. 4: 2,5; Tasca 1999, t. 7: 4; Bratina 2014b, sl. 36.6: 3,6;

na najširšem delu in odlomek glajenega lonca z odebeljenim, ostro navzven izvihanim ustjem (*t. 1: 1,2*), ki sta bila odkrita v rdečerjavi plasti pod nasutjem večjih kamnov oz. polnilom zidu (B) druge faze. Sklede s poševnimi kanelurami na ustju so pogoste v stopnji *BF* na gradiščih v Istri in Tržaškem zalivu ter v naselbinah v Furlaniji in Benečiji, pa tudi v vzhodni Sloveniji.²³ Po obliki in okrasu so tomajski sklede zelo blizu primerki iz naselbin na Serminu, v Devinu, Castions di Strada in Revidischia pa tudi z bolj oddaljenega grobišča Frattesina v Benečiji, kjer najdemo primerjave tudi za ustje prej omenjenega lonca.²⁴ Prevladuje mnenje, da so sklede z uvihanim ustjem, lonci s stožčastim vratom ter okras poševnega žlebljenja kazalniki vplivov kulture žarnih grobišč v fazi *BF* v severnem Jadranu.²⁵ Med temeljnimi ploščatimi kamni je bil najden odlomek ploščatega ingota,²⁶ močno obrabljen košček bronca je bil tudi v rdečerjavi plasti, na nivoju temeljnih kamnov zidu (B) druge faze, spominja pa na razlomljene bronaste odlomke iz naselbine na Mostu na Soči in depoja v Šempetru.²⁷ Ingoti in bronasti odlomki so pogoste najdbe v poznobronastodobnih in zgodnježeleznodobnih naselbinah zahodne in osrednje Slovenije.²⁸ Zaradi velike vsebnosti svinca prevladuje mnenje, da so bili uporabljeni kot predmonetarno menjalno sredstvo.²⁹

Druga faza obzidja. Nad ostanki najstarejšega zidu (A) in pod ruševino notranjega lica zidu (B) druge faze je bil v plasti izrazito rdeče mastne zemlje najden v ognju poškodovan manjši lonček z zadebeljenim izvihanim ustjem in drobnim rebrom (*t. 1: 7*).³⁰ Po obliki ustja in vratu spominja na svetolucijske situlaste posode iz stopnje Sv. Lucija Ib in Ic1.³¹ Sorodni, le nekoliko večji lonci so znani na Jelarih in Katinari iz plasti z začetka

železne dobe ter iz naselbin v Furlaniji (Gradisca pri Spilimbergu in Pozzuolo).³² V spodnjem delu vmesnega polnila med notranjim licem obzidja (zid B) in licem zida C so bili odkriti odlomki železnodobne lončenine iz peščene lončarske gline ter živalski ostanki. Oblika lonca z izrazito izvihanim zadebeljenim ustjem (*t. 1: 13,14*) se na grobišču in v naselbini na Mostu na Soči pojavi v stopnji Sv. Lucija Ib in traja še v Ic.³³ Različica jajčastih loncev brez poudarjenega vratu pa je priljubljena v 8. in tudi še v 7. st. v Tržaškem zalivu, Istri in na Goriškem Krasu.³⁴

Tretja faza obzidja. V zgornjem delu polnila med zidovoma druge in tretje faze je bil med drobirjem odkrit tudi odlomek shrabne posode (pithosa) z rebri (*t. 1: 12*). Večje število ustij in ostenj pithosov z nalepljenimi vodoravnimi rebri in s sledovi finega premaza ali barve (*t. 2: 1,2,9*) je bilo najdenih v polnilu ob severni strani najmlajšega zidu (C). Prevladujeta dva tipa shrabnih posod – eden z nizkim vratom in kratkim izvihanim ustjem, ki je kroglasto odebeljeno (*t. 2: 1*), drugi z izrazitim fasetiranjem na notranji strani ustja (*t. 2: 2*). Oba tipa sta značilna za svetolucijsko skupino v stopnjah Sv. Lucija Ic in Iia.³⁵ Tomajskim pithosom sorodni primerki so znani s komenskih gradiščih ter na Tabru pri Repentabru, Katinari, Sv. Katarini pri Jelšanah, v Nezakciji, Gradisci pri Spilimbergu ter v večjem številu tudi v grobovih na Mostu na Soči.³⁶ Primerjave za drugi tip pithosa najdemo na Katinari, Mostu na Soči, v Vidmu in Gradisci.³⁷ Poleg shrabnih posod so bile v polnilu tudi večje

Bratina 2018, sl. 5; Corazza, Càssola Guida 2018, sl. 10: 2–4; Štanjel (*t. 8: 16*); Avber (gradivo hrani ZVKDS OE NG).

²³ Sakara Sučević 2004, 60: tip 6.4; Crismani 2005, 134–135, t. 7: 63,64.

²⁴ Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. II: 5,21; Svetličič 1997, t. 29: 7; Tascia 1999, t. V: 13,14; Colonna, Salzani, Tomaello 2010, t. 7: 2; 24: B1; 35: B2; 40: A2; Vitri et al. 2018, sl. 7a: 3.

²⁵ Borgna et al. 2018, 101 ss, sl. 6.

²⁶ Zaradi teže je opredeljen kot ingot, vendar bi bila za potrditev nujna kemijska analiza.

²⁷ Furlani 1996, 86; Mlinar 2002, 40; Laharnar 2018, 221.

²⁸ Borgna et al. 2018, 109.

²⁹ Laharnar, Turk 2017, 89–93; Turk 2018, 403.

³⁰ Vzrok izrazito rdeče barve plasti in mastnosti zemlje bi lahko bil požar.

³¹ Teržan, Trampuž 1973, 421, 424, t. 3: 3; Dular 1982, sl. 7: 12.

³² Lonza 1981, t. 53: 15; Maselli Scotti 1981, t. 6: 20; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 135: 916; 140: 943; Càssola Guida, Ballista 2007, t. 70: 729,731,732; Zendron 2017, sl. 130. Ustje lončka spominja tudi na skledo z Debele griže pri Volčjem Gradu: Vinazza 2012, sl. 9: 36.

³³ Teržan, Trampuž 1973, 421; Dular 1982, 93 ss, sl. 6: 6; 7: 10; Grahek 2018, 262, sl. 11: L12.

³⁴ Lonza 1977, t. 10: 1; Ruaro Loseri et al. 1977, Tav. 17: t.175,1; Maselli Scotti 1979, t. I: 3; ead. 1981, t. 6: 2–4; Ahumada Silva, Maselli Scotti, Montagnari Kokelj 1989, t. 12: 7; Sakara Sučević 2004, 69–71: 2.3d1; Cestnik 2009, 132, t. 2: 6: 5.

³⁵ Dular 1982, 93 ss, sl. 6: 2 (tip 2); Grahek 2018, 255–256, sl. 9: Pi a.

³⁶ Lonza 1972, sl. 8: 6; Guštin 1979, t. 7: 6; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 18: A3; 141: E14; Mihovilić 2001, t. 114: 1; Maselli Scotti 2005, t. 2: 6; Càssola Guida, Ballista 2007, t. 72: 754; Vinazza 2012, sl. 7: 1; Sv. Katarina pri Jelšanah (gradivo hrani ZVKDS OE NG).

³⁷ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 151: B3; 285: A10; Vitri et al 1991, sl. 9: 7; Maselli Scotti 2005, 156, t. 1: 7 (avtorica jih opredeljuje kot import v tržaškem prostoru); Càssola Guida, Ballista 2007, t. 42: 397.

posode iz bolj zrnate peščene lončarske gline (*t.* 2: 3–8), med katerimi prevladujejo lonci z ostro izvihanim ustjem in odebeljenim robom (*t.* 2: 5–7), ki so razširjeni na celotnem območju severnega Jadrana.³⁸ Ta tip je na Katinari opredeljen v čas od 7. do 5. st., medtem ko je bil v Štanjelu najden v drugi ruševinski plasti leta 2010 raziskanega kletnega prostora, datirani v 6. in 5. st.³⁹ Mlajša različica z nakazanim vratom, ki ima pogosto okrašen rob ustja, je najpogostejša železnodobna oblika na gradiščih Komenskega Krasa (*t.* 2: 7; 10: 11,12; 11: 1–2,8,9) in kaže na intenzivnejšo poselitev tega prostora ob koncu starejše in v začetku mlajše železne dobe (6.–5. st.). Najdbe z rahlo valovitimi rebri na ostenjih posod so poleg Tomaja (*t.* 2: 8) znane iz Štanjela, s Katinare, Jelarjev in Štramare/Stramare di Muggia,⁴⁰ medtem ko so po obliki podobni lonci z lijakasto izvihanim ustjem najdeni v grobovih svetolucijske skupine v stopnjah Ic–IIa.⁴¹

Odlomki lončenine, odkriti na nivoju temeljev obzidja in spodnjega dela vmesnega polnila med zidovima B in C, uvrščajo drugo fazo obzidja v začetek železne dobe, tj. na prehod iz 9. v 8. st., medtem ko lahko najdbe iz polnila za licem (zid C) povežemo z obnovo ali utrditvijo obzidja tretje faze v 6. ali 5. st.

Da je segalo železnodobno naselje vse do vzhodnega južnega pobočja, dokazujejo prazgodovinske plasti, odkrite ob spremljanju izkopov za gradnjo bazena in podpornih zidov pri kmetiji Škerlj v letih od 2005 do 2007 (*sl.* 2: 2).⁴² Tu je bilo dokumentiranje arheoloških ostalin mogoče le do globine gradbenega posega brez možnosti poglobljanja ali širjenja v pobočje.⁴³ Na zgornji terasi je bila pod zidom in

³⁸ Lonza 1977, t. 10: 15; Guštin 1979, t. 6: 2; Lonza 1981, t. 52: 1; Ahumada Silva, Maselli Scotti, Montagnari Kokelj 1989, t. 12: 3–4; Svetličič 1997, 115, t. 14: 20; Mlinar 1999, t. 17: 12; Matošević, Mihovilić 2004, t. 7: 13.

³⁹ Maselli Scotti 2005, 154, 156, t. 2: 2,3; Fabec, Vinazza 2014, 596–597, sl. 39.5: 2.

⁴⁰ Lonza 1981, t. 52: 15,16; Maselli Scotti 2005, 156, t. 3: 3 (avtorica uvršča ta ornament v 6. in 5. st.); Betic, Bernardini, Montagnari Kokelj 2007, t. I: 5; Štanjel (*t.* 7: 6).

⁴¹ Grahek 2018, 260, sl. 11: L 8.

⁴² Fabec 2006, 166–167; Bratina 2008, 285; poročilo Lavrinc 2011; Bratina 2014c, 588; ead. 2018, 176; Fabec, Vinazza 2018, 12–13. V letih 2005–2007 je pod okriljem ZVKD OE NG potekalo spremljanje strojnih izkopov in dokumentiranje profilov na parcelah 1021/1 in 1023, k. o. Tomaj.

⁴³ Z izjemo izkopa za bazen na nobenem drugem odseku nista bila dosežena geološka osnova niti dno kulturnih plasti.

Sl. 5: Tomaj – Gradišče, raziskave 2007. Jarek s suhim zidom v profilu vzdolž zgornje terase. Pogled z jugozahoda. *Fig.* 5: Tomaj – Gradišče, investigations 2007. Ditch with a drywall in cross section along the upper terrace. View from the south-west.

novodobnimi nasutji v dolžini celotnega profila (78,5 m) dokumentirana rdečerjava plast s prazgodovinskimi ostanki.⁴⁴ V tej plasti, ki je tvorila podlago prazgodovinski hodni površini, so bila območja s povečano koncentracijo lončenine, živalskih ostankov in oglja. Radiokarbonska datacija vzorca oglja iz te plasti kaže na čas 9. st. (*sl.* 11: Beta-251073).⁴⁵ V zahodnem delu profila je v to plast vkopan 0,9 m globok jarek, pri vrhu širok 1,5 m, pri dnu pa 0,4 m. Na 0,5 m debelo podlago iz drobirja v njem je bil prečno na pobočje postavljen 1 m širok suhi zid iz dveh leg kamnov, ohranjen v višino 0,5 m (*sl.* 5). Na eni strani jarka je bila ruševina zidu, na drugi pa 1,5 m visok zemljen nasip. V zasutju jarka so bili med gruščem odkriti od ognja poškodovani odlomki železnodobne lončenine in vretence (*t.* 5: 2,5) ter živalski ostanki in oglje. Z dna jarka vzeti vzorec oglja je radiokarbonsko datiran v 9. st. (*sl.* 11: Beta-251074, Conventional age 2680±40 BP). Na dnu je bil najden tudi masiven horizontalni ročaj (*t.* 6: 1) značilne oblike za začetek starejše železne dobe na območju severnega Jadrana.⁴⁶ Primerljivi ročaji so znani z gradišč na Krasu, v Tržaškem zalivu, v Istri in v vzhodni Furlaniji.⁴⁷

⁴⁴ Plast je ležala pod mlajšim nasutjem in je na zahodu dosegla do 0,7 m debeline, proti vzhodu se je tanjšala in na vzhodnem robu profila povsem izginila.

⁴⁵ Radiokarbonsko analizo vzorca oglja je opravil *Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory* v Miamiu. Datacija: Conventional age 2690 ± 40 BP.

⁴⁶ Cardarelli 1983, t. 22: 118 (avtor uvršča ta tip ročaja v *Fe I*).

⁴⁷ Guštin 1979, t. 11: 4,5; Moretti 1979, sl. 5: 1–3; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. IV: 4,5; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 10: 54,55; Svetličič 1997, t. 31: 10; Sakara Sučević 2004, sl. 619–622; Urem 2012, t. 4: 10.

Sl. 6: Tomaj – Gradišče, raziskave 2006. Del profila vzdolž srednje terase z ostanki kamnitega suhega zidu. Pogled z juga.
Fig. 6: Tomaj – Gradišče, investigations 2006. Part of the cross section along the middle terrace with the remains of a drywall. View from the south.

Vkop v prazgodovinsko plast je bil leta 2006 dokumentiran tudi na zahodnem delu sredinske terase (sl. 2: 2). Jarek je bil tu 4,5 m širok in 1,5 m globok ter zapolnjen z nametanimi večjimi kamni, med njimi so bili odlomki železnodobne keramike. Na tej 65 m dolgi terasi sta bili pod krušljivimi novodobnimi nasutji vidni dve prazgodovinski plasti skupne debeline 0,6–0,9 m.⁴⁸ Potekali sta od jarka na zahodnem delu pa vse do zidu na vzhodnem delu in sta del zasutja terase z naselbinskim gradivom v sekundarni legi. Suhi zid je bil odkrit približno 2 m pod površjem v plasti rjave ilovnate zemlje z drobcji oglja, živalskimi kostmi in odlomki lončenine (sl. 6). Grajen je bil vzporedno s pobočjem, z licem proti jugu, ohranjen pa je bil v eni legi kamnov v dolžini skoraj 2 m. Glede na njegovo lego na strmem pobočju bi lahko šlo za ostanek podpornega zidu. Od zidu pa vse do vzhodnega roba izkopa se je v dolžini 9 m vlekla do 1 m debela intaktna kulturna plast. V zgornjem delu te plasti je bila na širini 3 m opazna močna koncentracija oglja, živalskih ostankov ter lončenine, odvzeta vzorca oglja za radiokarbonsko datacijo pa kažeta na čas 10./9. st. (sl. 11: Beta-222228 in Beta-222229).⁴⁹ Ta plast se je tako kot suhi zid nadaljevala v pobočje in je segala pod raziskano površino.⁵⁰

⁴⁸ Tudi tu je bilo zaznati območja s povečano koncentracijo oglja, živalskih kosti in keramičnih odlomkov.

⁴⁹ Radiokarbonsko analizo vzorcev oglja je opravil *Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory* v Miamiju. Datacija: Conventional age 2730 ± 40 BP in 2800 ± 40 BP. Izbor gradiva iz te plasti je bil delno že objavljen (Bratina 2014c, 588–593, sl. 38.3).

⁵⁰ Spodnji del plasti rdečkaste ilovice z razpršenimi manjšimi in večjimi kamni (SE 20) je vseboval številne

Na spodnji terasi na vznožju griča (sl. 2: 2), kjer je izkop leta 2005 ob gradnji bazena segel najgloblje, je bila prav tako odkrita intaktna železnodobna plast, debela 0,3 m.⁵¹ Tudi tu sta bila dokumentirana jama ali jarek, vkopan v geološko podlago, in vsek v pobočje z ruševino zidu.⁵²

Opisana situacija kaže, da je prek južnega pobočja potekal jarek, v katerega je bil na najvišji terasi postavljen suhi zid.⁵³ Ta bi lahko služil kot podpora obzidju ali zgornji terasi. Na pobočju so bile zasute terase, na srednji so bili odkriti tudi ostanki bočnega zidu. Podobna situacija je znana na Tabru pri Repentabru, kjer so še vidni podporniki obzidja in prečni zid, ki je povezoval spodnje in zgornje obzidje.⁵⁴ Gradnja prečnega obrambnega zidu na strmem pobočju, ki ga podpirajo bočni zidovi s terasami, je bila odkrita tudi na severnem pobočju železnodobnega gradišča v Grgarju nad Novo Gorico.⁵⁵ Podporne terase, ki sledijo konfiguraciji pobočja in so bile utrjene s suhim zidom, so bile odkrite še na Katinari in Jelarjih, v Gradisci pri Spilimbergu pa so obzidje tvorile terase s podpornimi zidovi,⁵⁶ medtem ko so jarki zelo pomemben del obrambe furlanskih naselbin.⁵⁷

Pomenljivo je, da so bili v zasipih teras tržaških in furlanskih gradišč naselbinski ostanki iz obdobja od *BF* do *Fe I*.⁵⁸ Tudi večji del keramičnega gradiva z južnega pobočja v Tomaju sodi v čas 9. in

odlomke lončenine večjih dimenzij, dele prenosnih pečk, ognjiščne keramike, glinenih svitkov.

⁵¹ Fabec 2006, 166 s; Fabec, Vinazza 2018, 12–13. Profil izkopa je meril 45 m v dolžino.

⁵² Fabec, Vinazza 2018, 12 s: strukture so opredeljene kot možni elementi obrambnega sistema naselbine.

⁵³ Po načinu gradnje, legi in ruševini zidu ter najdbah je suhi zid železnodoben. Domnevamo, da je zid ali lesena palisada stala tudi v preostalih odsekih jarka.

⁵⁴ Lonza 1977, 40.

⁵⁵ Bratina 2006, 47–49; ead. 2009, 21 ss (k obzidju, ki je potekalo skoraj pravokotno na pobočje, sta bila z bočne strani prislonjena zida, ki sta zamejevala nasutja z naselbinskimi ostanki).

⁵⁶ Maselli Scotti 2005, 160–161; Càssola Guida, Ballista 2007, 451; Mandruzzato 2017, 188–194.

⁵⁷ Càssola Guida, Vitri 1983, 189 ss; Tasca 1999, 9–10; Corazza, Càssola Guida 2018, 653 ss.

⁵⁸ Maselli Scotti 1981, 135 (na Katinari sta na zunanji strani obzidja ugotovljeni dve plasti nasutja, starejša iz *BF* in železnodobna); Càssola Guida, Mizzan 1996, 33 ss (v Pozzuolu del Friuli – Cjastiei je ugotovljenih več faz utrjevanja; v nasutih so bili ob naselbinskih ostankih odkriti tudi odpadki različnih dejavnosti v naselju); Mandruzzato 2017, 188; Zendron 2017, 227.

8. st.⁵⁹ Redki odlomki bronastodobne lončenine, ki so bili pobrani iz profila ali najdeni na zgornji terasi, nakazujejo najstarejšo poselitev tomajskega griča že v srednji in mlajši bronasti dobi – *Bronzo medio* in *Bronzo recente* (BM/BR) (t. 3: 1–3).⁶⁰ Gre za odlomke debelejših posod in masivne trakaste ročaje, značilne za čas bronaste dobe na gradiščih slovenskega in italijanskega Krasa, Vipavske doline in Istre.⁶¹ Gradivo z začetka železne dobe (9.–8. st.) izhaja v glavnem iz zgornjih dveh teras (t. 3: 4–14; 4: 1–9; 5: 2–4,6–12,14–16; 6: 1–8), medtem ko so najdbe iz mlajših faz železne dobe (7.–5. st.) večinoma najdene v spodnjem delu brežine ali v zasutih vkopov v starejše plasti na gornjih terasah (t. 5: 1,5,13). Sodeč po količini gradiva iz konca bronaste dobe ali začetka starejše železne dobe je bilo gradišče takrat ponovno poseljeno, kar bi lahko povezali tudi s prihodom nove populacije ali pa s prirastom že naseljene ob specifičnih družbeno-ekonomskih in zgodovinskih okoliščinah.⁶² Med keramičnim gradivom prevladujeta dva tipa: lonci z ravnim, navzven nagnjenim ali izvihanim ustjem ter sklede z navznoter uvihanim ustjem. Oblika večjega lonca s poudarjenim prehodom iz ustja v ostenje (t. 3: 8) se pojavlja na širšem prostoru severnega Jadrana v kontekstih BF. Primerljivi lonci so znani iz grobov na Limski gradini, v Nezakciju, v naselbini na Mostu na Soči, Pozzuolu in Castions di Strada pa tudi iz grobov v Dobovi ter iz naselbin in grobov žarnogrobiščne ruške skupine.⁶³ Sočasen ali nekoliko mlajši je odlomek enostavnega lonca z ravnim ustjem in tekočim prehodom v ostenje (t. 3: 10) s primerjavami v Volčjem Gradu, Hraščah pri Podnanosu, na Katinari in v Castions di Strada.⁶⁴ Lonca s kratkim, navzven nagnjenim ustjem (t. 3: 9) je pogost na tolminskem grobišču, na Katinari je uvrščen na prehod BF/Fe I.⁶⁵ Druga najštevilnejša oblika loncev so lijakaste posode z močno izvihan-

nim ustjem, ki so značilne za prehod iz bronaste v železno dobo – BF/Fe I (t. 4: 6–9). Glede na primerjave v Furlaniji in Tržaški pokrajini se zdi oblika z notranjim fasetiranjem nekoliko starejša (t. 4: 7) od loncev z zadebeljenim ustjem (t. 4: 6,8), ki so poleg prej omenjenih pokrajin znani tudi iz Štorij, Šmihela pod Nanosom, kobariškega grobišča in iz najstarejše faze severnega obzidja v Tomaju.⁶⁶ Trebušast lonca je na ramenih okrašen z mlajšim žarnogrobiščnim motivom vodoravnih in poševnih kanelur (t. 4: 9), po obliki pa so mu blizu primerki iz Devina/Duino, Mombela/Castelliere di Montebello in Pozzuola.⁶⁷ Tak okras je pogost v 10. in 9. st. na posodah iz naselbin od Benečije prek Tržaške pokrajine do Istre, znan je tudi v osrednji Sloveniji.⁶⁸ V izvedbi psevdovrvičastega odtisa je priljubljen tudi v podravski ruški skupini.⁶⁹ Starejši element je še okras vodoravnih žlebov, največkrat v kombinaciji z odtisi šila (t. 3: 14; 5: 11), ki je prav tako tipičen za mlajšo kulturo žarnih grobišč.⁷⁰ Na konec 10. ali v 9. st. sodi morda psevdovrvičast odtis, ki je na odlomku iz Tomaja krožno razporejen (t. 5: 9), primerjave zanj najdemo v severnojadranskem priobalnem

⁵⁹ Bratina 2014c, 588–593, sl. 38.4. Arhiv najdišča še ni obdelan, zato je v prispevku prikazan le izbor najdb.

⁶⁰ Fabec, Vinazza 2018, 22; glej še Tomaj – Gradišče (t. 1: 5).

⁶¹ Bratina 2018, 173 ss.

⁶² Novaković 2001, 243.

⁶³ Müller Karpe 1959, t. 113: H; 114: A1; Stare 1975, t. 18: 8; 25: 2; Oman 1981, t. 2: 1; 21: 16; Svöljšak 1988–1989, t. 4: 5; Teržan 1990, sl. 4: 3; 8: 8; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 138: 937,938; Tasca 1999, t. 8: 2; Mihovilić 2001, t. 113: 9; Dular, Tomanič Jevremov 2010, t. 22: 1; 60: 10; 72: 1; Urem 2012, t. 6: 1; 23: 1; Vitri et al. 2018, sl. 7b: 25.

⁶⁴ Crismani 2005, t. 2: 13; Vinazza 2012, sl. 4 (tip 2); Bratina 2018, sl. 5: 11; Vitri et al. 2018, sl. 7a: 20.

⁶⁵ Svöljšak, Pogačnik 2001, t. 91: 2; Crismani 2005, t. 1: 7.

⁶⁶ Guštin 1979, t. 6: 21; 70: 6; 72: 12; Maselli Scotti 1981, t. 1: 19–21 (plast je datirana v BF); Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. II: 1,2; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 4: 22,23; 54: 308; 61: 352; 138: 932; Crismani 2005, t. 2: 10 (odlomki so datirani v BF/Fe I); Càssola Guida, Ballista 2007, t. 4: 24,26; 24: 215; Zendron 2017, sl. 127: d; Corazza, Càssola Guida 2018, sl. 10: 2; Teržan, Črešnar 2014, 707 (grob 284 avtorja uvrstita v 8. st.); Kruh 2014, sl. 42.17: 7; Tomaj (t. 1: 4).

⁶⁷ Maselli Scotti 1983, t. 53: 7; Cardarelli 1983, t. 30: B9 (okras je opredeljen kot tip 141 v BF/Fe I); Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 54: 310.

⁶⁸ Stare 1954, t. 45: 7; 50: 9; Puš 1971, t. 22: 4; Lonza 1972, sl. 10: 4; Maselli Scotti 1981, t. 4: 8; Cardarelli 1983, t. 31: B13; 30: A1,5; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. II: 13; Svetličič 1997, t. 30: 10,11; Sakara Sučević 2004, sl. 591, 592; ead. 2008, sl. 6: 41; Colonna, Salzani, Tomaello 2010, t. 50: 1; Urem 2012, t. 12: 1.

⁶⁹ Müller Karpe 1959, t. 108: C,M2; 112: A4; 119: 30,35; Tomanič Jevremov 1988–1989, t. 12: 3; Teržan 1990, 37, sl. 4, 8 (avtorica ornamentiranje posod s psevdovrvičastimi odtisi in žigosanjem v ruški skupini datira v 10. in 9. st.); Dular, Tomanič Jevremov 2010, t. 105: 6; 142: 10; Lubšina Tušek 2014, 203, sl. 9.7: 9 (grob je datiran v drugo polovico 9. st.).

⁷⁰ Stare 1954, t. 20: 1; Lonza 1981, t. 38: 4,5; Puš 1982, t. 19: 2; 24: 7; Cardarelli 1983, t. 22: 140; 29: 17; 31: 10; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. VI: 8,17,18; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 91: 592; Càssola Guida, Ballista 2007, t. 9: 66,67; Colonna, Salzani, Tomaello 2010, t. 48: A1; Črešnar 2014, sl. 13.11: 11; Štanjel (t. 8: 4,6).

pasu in Furlaniji.⁷¹ Na prehod iz 9. v 8. st. sodi motiv vodoravnih in prečnih snopov na ramenih posod (*t. 5: 6*), pojavlja se na posodah iz Štorij in z Repentabra na Krasu, iz Tržaškega zaliva in Furlanije pa tudi v grobovih v Estah.⁷² Priljubljeno obliko železnodobnih loncev na gradiščih Komenskega in Goriškega Krasa predstavljajo velike posode z izrazito odebeljenim in navzven zavitim robom ustja (*t. 4: 2*).⁷³ Sorodne zasledimo v železnodobnih kontekstih v Tržaškem zalivu, Pozzuolu, Tolminu, na Mostu na Soči, v Šmihelu, na Križni gori in v Ljubljani.⁷⁴ Druga najpogostejša oblika z južnega pobočja tomajskega gradišča je skleda z uvihanim ustjem iz fine lončarske gline. Med starejše primerke, ki jih na osnovi primerjav uvrščamo v 9. st., sodijo večje skleda z uvihanim ustjem, ki imajo pogosto manjšo bradavico ali držaj (*t. 3: 4–7,12,13*). V Tržaškem zalivu, Istri, Furlaniji, Vipavski dolini in Podravju so najpogostejše v kontekstih *BF* ali z začetka *Fe I*.⁷⁵ Prav tako so številne na grobiščih v Tolminu, na Mostu na Soči, Križni Gori, v Šmihelu in Ljubljani pa tudi v Podravju.⁷⁶ V 8. st. so skleda manjše in

⁷¹ Maselli Scotti 1981, t. 3: 4; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. 6: 1,5; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 9: 53.

⁷² Müller Karpe 1959, t. 94: 2; Lonza 1972, sl. 10: 6; Lonza 1981, t. 38: 12,13,17; Guštin 1979, t. 8: 6,7,10; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. 7: 1; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 132: 889,891; Càssola Guida, Ballista 2007, t. 78: 793; Zendron 2017, sl. 125.

⁷³ Mizzan 1989a, t. 22: 5–6; Vinazza 2012, sl. 8: 17; Tomaj (*t. 1: 13*); Štanjel (*t. 8: 5*); Brestovica (*t. 11: 5*).

⁷⁴ Stare 1954, t. 45: 2; Urleb 1974, t. 27: 2; Maselli Scotti 1981, t. 1: 13; 6: 2; ead. 1983, t. 53: 1,5 (datiran v *BF/Fe I* in *Fe I*); Zendron 2017, sl.127: b (datiran v *BF/Fe I*); Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 136: 923; 137: 930; Guštin 1979, t. 71: 5; Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 42: 9; za Most na Soči glej tu *op. 33*.

⁷⁵ Skleda z izrazito uvihanim ustjem so tudi v estenskih grobovih (Müller Karpe 1959, t. 90: A3,C11; 93: 12; 94: 1; 96: 9); Lonza 1981, t. 54: 1,2,3,16,17; Oman 1981, t. 4: 8; 8: 2,10; 32: 5,8 itd.; Cardarelli 1983, t. 22: 29; 27 (avtor uvršča tip 29 v *BF/Fe I*, 27 pa v *Fe I*); Maselli Scotti, Paronuzzi, 1984, t. V: 1,2,4; Vitri et al. 1991, sl. 8: 9; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 8: 44; 28: 159,160; 101: 737; 121: 809; Svetličič 1997, t. 29: 8; Zavrtanik 2001, sl. 11: 3; Crismani 2005, t. 6: 58; 7: 66; Urem 2012, t. 5: 5; 6: 6; Vitri et al. 2018, sl. 5: 9; 7a: 15,16; Bratina 2018, sl. 5: 5.

⁷⁶ Marchesetti 1886, t. 3: 20,24,26; Müller Karpe 1959, t. 108: J4; 109: K5; 113: B3,D3,6; 114: H1,K1; Stare 1954, t. 50: 1; Puš 1971, t. 1: 3; 2: 7; 5: 5,7; 6: 6; 8: 4; 12: 10; 13: 12; 14: 4; 17: 4,9; 44: 7; 48: 2; Guštin 1979, t. 38: 7; 40: 8; 42: 15; 48: 5,11; Tomanič Jevremov 1988–1989, t. 20: 3; Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 7: 8; 52: 7; 62: 4; 87: 6; 92: 13; Bavdek, Urleb 2014, sl. 23.3: 5 (grob je datiran v drugo polovico 9. st.).

bolj odprte, z zadebeljenim ali ravno odrezanim ustjem (*t. 4: 1,3*). V ta čas sodijo tudi zadebeljena ustja loncev (*t. 5: 4*). Na tomajskem gradišču je tako kot v severnem Jadranu zaznati na prehodu iz 9. v 8. st. močnejše stike s severnoitalskim prostorom.⁷⁷ Odlomek iz finoornate lončarske gline, okrašen s psevdovrvičastim odtisom (ali odtisom koleščka) (*t. 4: 5*), lahko primerjamo s skodelicami iz Pozzuola s takim okrasom na najširšem delu.⁷⁸ Soroden motiv v poljih srečamo tudi na žari iz Est, medtem ko je tak način izdelave okrasa znan v podravskega žarnogrobiščnih naselbinah 10. in 9. st.⁷⁹ Povezave s Podravjem nakazuje tudi odtisnjen okras na odlomku posode s sledovi črnega premaza (*t. 5: 10*).⁸⁰ Primerjave zanjo lahko iščemo v situlastih posodah z naselbine na Repentabru ter z grobišč Kaštel pri Bujah, v Nezakciji, na Mostu na Soči, Križni gori in v Ljubljani.⁸¹ Visoka noga iz Tomaja (*t. 5: 16*) je primerljiva z nogo skleda z ljubljanskega grobišča.⁸² Skleda na visokih nogah so znane v venetskem prostoru, pogoste so tudi v svetolucijski skupini, v horizontu Ib (8. st.).⁸³ V ta časovni okvir sodijo tudi ročaji večjih posod in okras bradavice, ki so najštevilneje zastopani prav na Mostu na Soči (*t. 5: 7,8,12*).⁸⁴ Na južnem pobočju tomajske naselbine so bili v intaktnih plasteh odkriti ognjiščni predmeti in drug hišni

⁷⁷ Maselli Scotti 2005, 161: v Tržaškem zalivu in kraškem zaledju so vidni venetski vplivi od sredine 8. st.

⁷⁸ Mizzan 1996, t. 85: 542; 125: 839; 142: 964; (avtorja bolj zahtevne motive z okrasom psevdovrvice datirata v 8. st.).

⁷⁹ Müller Karpe 1959, t. 96: 1,2 (grob 236); 93: 13; Dular 1982, 137 (avtor koleščkast odtis v prostoru Caput Adriae povezuje z vplivi estenske kulture v stopnji Este II); Teržan 1990, 47, 49, sl. 8: 5 (v naselbini Gornja Radgona je koleščkast odtis sočasen s psevdovrvičastim odtisom v horizontu I, tj. 9. st.); Šavel 1994, 93, pril. 50: 12.

⁸⁰ Oman 1981, 35: 15; 45: 12; 49: 23; 52: 7,16; Dular 1982, sl. 21: 5 (premazi črne barve so značilni za Notranjsko IIa–IIb).

⁸¹ Lonza 1972, sl. 9: 1; Urleb 1974, 20; t. 1: 1; 27: 2 (avtorica meni, da ta tip posod posnema kovinska žarnogrobiščna vedra, in jih uvršča med najstarejše tipe loncev na grobišču); Puš 1982, t. 5: 6; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 119: A3; Mihovilič 2001, t. 7: 1; 100: 3; Cestnik 2009, t. 28: 1. Situlaste posode so sicer pogoste v estenskih grobovih: Müller Karpe 1959, t. 90: C10,14; 93: 12,13; 94: 13; 96: 3,6,12; 99: B3.

⁸² Puš 1971, t. 12: 2.

⁸³ Müller Karpe 1959, t. 90: C10,14; 93: 12,13; 94: 13; 96: 3,6,12; 99: B3; Teržan, Trampuž 1975, 420, t. 3: 3; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 7: A7; 10: 15: A2; Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 96: 6.

⁸⁴ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 7: A11; 12: E; 62: C6.

inventar, kot so veliki in mali glineni svitki, odlomki prenosnih ognjišč, deli peči, stojala, cedila, vretenca (*t. 6: 2–8*), ostanki glinenega ometa, kamniti brusi in žrmlje, koščki oglja in številni živalski ostanki. Primerjave zanje najdemo na gradiščih Tržaškega zaliva, v Istri ter tudi v podravskega naselbinah iz 9. st.⁸⁵

Na tomajskem gradišču je na prehodu v 1. tisočletje pr. n. št. mogoče slediti intenziteti poselitve, kar je verjetno povezano z lego ob pomembni poti, ki je vodila iz Miljskega zaliva mimo Katinare, Repentabra, Tomaja, Štorij prek Razdrtega v osrednjo Slovenijo. Da je bila naselbina na prehodu iz bronaste v železno dobo ter vso starejšo železno dobo močno vpeta v trgovske in kulturne tokove med obalnim sredozemskim in celinskim svetom v notranjosti, nam poleg keramičnega gradiva kažejo tudi redki kovinski predmeti, kot je bronast obesek s križnim motivom, o katerem poroča Moser. Podoben obesek je bil najden v Mušji jami in na škocjanskem grobišču ter v kanalskem depoju.⁸⁶ Za opredelitev Tomaja kot enega od centralnih gradišč prazgodovinske skupnosti na Komenskem Krasu je pomenljiva tudi slučajna najdba depoja v bližini naselja, datiran je v 8. st.⁸⁷ Podobni vojaški depoji so bili poleg Krasa, Notranjske in Posočja odkriti tudi v Istri in Furlaniji. S povečano intenziteto severnoitalskih stikov na območju severnega Jadrana v začetku v 8. st. sovpada druga faza gradnje tomajškega obzidja (B). Z najmlajšimi gradbenimi železnodobnimi aktivnostmi v Tomaju pa lahko povežemo bronast gumb z dvema zankama (*t. 5: 1*), najden v pobočni ruševini ob vznožju griča. Primerljivi jermenski razdelilniki so bili v 5. st. pridani v grobove s konjsko opremo na Dolenjskem, znani so prav tako iz Kobarida in z Mosta na Soči.⁸⁸ Tomajskemu je podoben gumb iz groba 28 gomile 48 v Stični, v katerem so bile tudi trokralne puščične osti. Izvorno območje teh razdelilnih gumbov morda lahko iščemo v skitskem svetu panonske kulturne skupine Szen-

tes-Vekerzug.⁸⁹ Gumb bi lahko bil sled vojaškega spopada, ki se je odvijal v naselbini za prevlado nad strateškimi kraškimi prehodi.⁹⁰ V ta čas sodi tudi zadnja obnova severnega tomajškega obzidja (tretja faza – *sl. 3: notranje lice C*).

Štanjel – Gradišče

Prazgodovinska naselbina je obsegala celotni vrhnji del in pobočje štanjelskega hriba, ki leži na robu kraške planote tik nad Braniško dolino, na nadmorski višini 360 m. Obvladovala je večji del Komenskega Krasa in prehode po dolini Raše in Branice (*sl. 7*). Na slabo ohranjenost najdišča je opozoril že Carlo Marchesetti, ki je prvi prepoznal prazgodovinsko gradišče v Štanjelu.⁹¹ Potek prazgodovinskega obzidja na terenu danes ni več mogoče prepoznati, čeprav prevladuje mnenje, da se je nanj naslonilo obzidje poznosrednjeveškega tabora.⁹² Večtisočletna poselitev hriba, zlasti še poznosrednjeveške in novoveške pozidave, so verjetno vzrok, da so se prazgodovinski naselbinski ostanki le izjemoma ohranili v prvotni legi.⁹³ Z arheološkimi raziskavami je bilo prazgodovinsko obzidje ugotovljeno le na osrednjem delu vzhodnega roba današnjega naselja (*sl. 8*).⁹⁴ Prazgodovinske so verjetno tudi terase na severozahodnem in severovzhodnem pobočju hriba, lahko bi bile sestavni del obrambne arhitekture, tako kot je v Tomaju.⁹⁵ Ob spremljanju različnih gradbenih posegov znotraj obzidanega Štanjela so bile ugotovljene sledi v skalno osnovo vkopanih objektov ter ostanki suhozidnih podpornih zidov, ki pa jih neznačilne prazgodovinske in rimske najdbe natančneje časovno ne morejo opredeliti.⁹⁶ Po nekaterih odlomkih lončenine (*t. 7: 1,7,8,15*) domnevamo, da je bil Štanjel poseljen že v srednji bronasti dobi, pa tudi v mlajši in pozni bronasti dobi (*BM–BF*), podobno kot večina gradišč v severnem Jadranu.

⁸⁵ Lonza 1981, t. 45: 1,2; Oman 1981, t. 48: 6,7; Teržan 1990, sl. 10: 26; Svetličič 1997, sl. 18: 7; Mihovilić 2001, t. 105: 14; Sakara Sučević 2004, 730–731; Dular, Tomanič Jevremov 2010, t. 1: 14; 14: 14; 29: 10; 52: 16; 59: 9.

⁸⁶ Moser 1906, 140–141; Ruaro Loseri et al. 1977, t. 15: 38; 27: 8; Žbona Trkman, Bavdek 1996, t. 100: 22; Teržan, Borgna, Turk 2016, t. 33: 3.

⁸⁷ Turk 2018, 400 ss (avtor depo razlaga kot zakop orožja premaganega sovražnika). Prim. tu Guštin, Božič, sl. 3.

⁸⁸ Gabrovec 1987, 62–63, t. X: 6; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, t. 27: 39–43; Gabrovec 2006, t. 23: 3; 34: 6; 64: 2,3; Gerbec, Mlinar 2018, sl. 8: 4.

⁸⁹ Kemenczei 2009, 52, t. 46: 3; 65: 2–5; 66: 1–10; 68: 1–9; 69: 5–6; 114: 1,4–69; 160: 3.

⁹⁰ Slapšak 2003, 246.

⁹¹ Marchesetti, 1903, 49–50.

⁹² Poročilo Slapšak 1973, 244.

⁹³ Kot npr. železnodobni objekt na območju zahodnega palacija gradu, glej Fabec, Vinazza 2012, 160; Fabec, Vinazza 2014, 595–602.

⁹⁴ Osmuk 2001, 128 (avtorica je pod poznosrednjeveškim in rimskim obzidjem ob Kobalovem stolpu prepoznala kamnit nasip prazgodovinskega naselja).

⁹⁵ Bratina 2019, 52.

⁹⁶ *Ib.*, 53–54.

Sl. 7: Pogled na Štanjel s severozahoda z Nanosom v ozadju.

Fig. 7: View on Štanjel from the north-west with the Nanos hill behind.

Glede na njegovo lego ob pomembnem vodnem viru Raše in Branice ter ob naravnem prehodu iz kraške planote v Vipavsko dolino bi lahko bil poseljen tudi že prej. Intenzivnejšo poselitev je v najdbah zaznati na prehodu v 1. tisočletje pr. n. št. (BF) in v starejši železni dobi (*Fe I*), od 11. do konca 6. st.⁹⁷ Po krajši prekinitvi je štanjelski hrib ponovno naseljen ob koncu mlajše železne dobe, v 2. in 1. st. ter pozneje v antiki in poznem srednjem veku vse do danes.⁹⁸

Predstavljamo le izbor gradiva iz arheoloških raziskav na spodnji terasi obzidanega Štanjela – od Štanjelskih vrat na zahodu do Kobdiljskih vrat na vzhodu – ter pod cesto po vzhodnem robu naselja in ob kvadratnem stolpu na južnem taborskem obzidju (sl. 8; t. 7–9).⁹⁹ Pod cestnimi nasutji v zahodni polovici izkopa je bila leta 1992 odkrita 0,7 m debela intaktna prazgodovinska kulturna plast. Med objektoma Štanjel 6 in 6a je Nada Osmuk naletela na plast, povezano z ostanki

prazgodovinskega objekta, delno raziskanega že leta 1979.¹⁰⁰ V letih 2007 in 2008 so bili tik za obzidjem taborskega naselja ob kvadratnem stolpu ugotovljeni prazgodovinski ostanki v premešanih plasteh (t. 7: 1–6). Najdbe s te lokacije so običajen hišni inventar v starejšezheznodobnih naselbinah, kot so odlomki lončenine in silosov, deli premičnih peči ter stojal za posodje, keramični svitki, vretenca, kosi glinenega ometa in tudi kovinski predmeti.¹⁰¹ V severnem delu gradbenega jarka ob vzhodnem robu obzidanega naselja so bile skupaj – v isti plasti – odkrite prazgodovinske in rimske najdbe.

Za poselitev Štanjela na prehodu v 1. tisočletje pr. n. št. govorijo ravna ustja loncev, skodelice s presegačimi ročaji, večje skledje z uvihanimi ustji, ki imajo na odebeljenem robu fasete ali poševne kanelure (t. 7: 13,14,16–18; 8: 1,2). Primerljive najdemo v žarnogrobišnih kontekstih osrednje in vzhodne Slovenije.¹⁰² V ta časovni sklop sodijo še tunelasti psevdoročaji, posode z ročaji z naka-

⁹⁷ Fabec, Vinazza 2014, 599–600; Bratina 2019, 51–52.

⁹⁸ Vuga 1982, 3 ss; ANSI 1975, 141; Sapač, 2011b, 246 ss; Bratina 2019, 43 ss.

⁹⁹ Osmuk 1995, 163–164; ead. 1997, 207; Bratina, 2019, 50–53. Raziskave ob gradnji vodovoda je v letih 1992 in 1993 izvajal ZVKD OE NG pod vodstvom Nade Osmuk, leta 2007 in 2008 pa so potekale ob prenovi objekta ob kvadratnem stolpu v južnem obzidju, t. i. Rustjeve hiše. Zadnje je izvedel ob pomoči zunanjih izvajalcev. Arhiv arheološkega najdišča še ni obdelan, zato podajamo izbor gradiva.

¹⁰⁰ Žbona Trkman 1981, 216–217; Osmuk 1995, 163–164; ead. 1997, 207; Bratina 2019, 47–50.

¹⁰¹ Bratina 2019, 51.

¹⁰² Npr. Ljubljana, Dobova, Brinjeva gora, Ormož, Gornja Radgona, Rogoza, Slivnica pri Mariboru: Stare 1954, t. 5: 5; 6: 9; 43: 5; 58: 8; Puš 1971, t. 1: 3; 12: 5; 35: 3; Stare 1975, t. 15: 1; 31: 6; 33: 11; 40: 1; 42: 5; 52: 1; 56: 5; 57: 6; 59: 8; Oman 1981, t. 31: 10–12; 32: 1; 57: 10; Puš 1982, t. 7: 5; 30: 2; Šavel 1994, Pril. 48: 5,18; Dular, Tomanič Jevremov 2010, sl. 89: tip La1, La5; Črešnar 2014, sl. 13.11: 9; Grahek 2014, sl. 14.1.8: 18–20; 14.1.9: 15–17,23; Vojaković 2014, sl. 22.3.14: 3.

Sl. 8: Štanjel – Gradišče. Ortofoto posnetek z označenimi lokacijami raziskav. (Po Bratina 2019, 47)

Fig. 8: Štanjel – Gradišče. Orto photo image with marked location of investigations. (From Bratina 2019, 47)

zanimi rožički in manjšimi držaji (t. 7: 9,10–12). Tunelasti psevdoročaji so v furlanskih naselbinah znani že v fazi BR (Visco, Pozzuolo, Castions di Strada), medtem ko so ročaji z izrastki prisotni v kontekstih iz časa BF, skupaj s skledami z uvihanim ustjem in fasetiranim ali nažlebljenim robom (Variano, Castions di Strada, Rividischa).¹⁰³ Ročaji z izrastki, skodelice z masivnimi ali s presegajočimi ročaji, sklede s fasetami ali poševnimi kanelurami na robu ustja, posode z ravnimi ustji pa tudi oglati horizontalni ročaji (t. 7: 10,11; 8: 11,13) so pogosti na poznobronastodobnih in zgodnježeleznodobnih (BF–Fe I) najdiščih na Krasu, v Tržaškem zalivu in Istri.¹⁰⁴ Starejši elementi so še okras vodoravnih

žlebov, bradavice ter motiv vbodov in vodoravnih žlebov (t. 8: 4,6,10). Najdemo jih na severnem Jadranu, v osrednji Sloveniji in Podravju.¹⁰⁵ Na prehod iz pozne bronaste dobe v železno dobo in v začetek starejše železne dobe (od konca 10. do 8. st.) sodijo posode z izvihanimi ustji, s kratkimi vratovi, skodelice s presegajočim ročajem, sklede z okrasom v zgornjem delu, stojala, pokrovi in masivni horizontalni ročaji (t. 8: 3,5,9,11,12,14–16; 9: 1–7,11). Večina posod, razen skled in skodelic, je izdelanih iz drobrnozrnate lončarske gline s primesmi peska. Priljubljeni so okrasni psevdovrvičastega odtisa, pogosto v kombinaciji z vbodi, pa tudi motivi vbodov in vodoravnih žlebov ter vrezanih šrafiranih trikotnikov in cikcak linij (t. 7: 2; 8: 3,6–9,15). Številne primerjave za te oblike

¹⁰³ Càssola Guida, Borgna 1994, sl. 50: 168; Tasca 1999, t. V: 9,15,19; Corazza, Càssola Guida 2018, sl. 6: 1; 9: 8; Vinci 2018, sl. 4: 14; Vitri et al. 2018, sl. 7a: 14; 7b: 21–23.

¹⁰⁴ Npr. Brestovec, Trnovo, Devin, Jelarji, Sv. Barbara, Mombel, Katinara, Griža pri Proseku, Sermin, Limska gradina, Koštel pri Bujah, Novigrad: Guštin 1979, t. 12: 7; Cardarelli 1983, t. 29A: 10; 30B: 13,15; 32A: 1; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. IV: 2,3,6; Maselli Scotti 1988–1989, t.

3: 5; Montagnari Kokelj 1996, t. 4: 7; Svetličič 1997, t. 29: 11,12; Crismani 2005, t. 6: 58; 7: 63–65; Cestnik 2009, t. 39: 3; Urem 2012, t. 2: 4; 7: 10; 8: 10; 36: 2; 42: 4; Zendron 2017, sl. 124: d.

¹⁰⁵ Stare 1954, t. 43: 4; Oman 1981, t. 29: 2,3. Za motiv vbodov in vodoravnih žlebov glej tu *op.* 70.

in okras najdemo na bližnjih najdiščih na Krasu (Tomaj, Brestovica, Štorje, Volčji Grad, Doberdob), v Vipavski dolini (Hrašče), Tržaškem zalivu in Istri (Jelarji, Sv. Barbara, Katinara, Devin, Mombel, Sermin, Limska gradina, Kaštel), vzhodni Furlaniji (Pozzuolo, Gradisca, Castions di Strada), Posočju (Tolmin) in osrednji Sloveniji (Ljubljana).¹⁰⁶ Analogije za posode s fasetami na notranji strani vratu in ustja ter za sklede, okrašene z vrezi ali psevdovrvičastimi odtisi (*t.* 8: 3,15; 9: 5,9), najdemo tudi v naselbinah ruške skupine (Brinjeva gora, Rifnik).¹⁰⁷ S svetolucijsko skupino 9. in 8. st. povezujejo štanjelsko naselbino sklede z uvihanim ustjem, skodelice s presega-jočimi ročaji, lonci z zadebeljenim robom ustja, enostavni lonci z ravnimi in navzven nagnjenimi ustji, psevdovrvičast odtis pa tudi manjša bronasta igla s sploščeno strešasto glavico in nasvitkanim vratom (*t.* 7: 3). Gre za tip Vadena po Caranciniju, značilen za moško nošo starejše železne dobe na širšem severnojadranskem območju.¹⁰⁸ Primerljive najdbe so z grobišč Brežec pri Škocjanu, v Šmihe-lu, Tržišču, Ljubljani, Novem mestu, Podzemlju, Slepšku pri Mokronogu, Tolminu in Sv. Petru v Nadiški dolini.¹⁰⁹ Igle tega tipa na tolminskem grobišču Biba Teržan datira v pozno 9. in zgodnje 8. st. oziroma v t. i. železni horizont zahodne in osrednje Slovenije.¹¹⁰ V 8. ali 7. st. sodijo veliki lijakasti lonci z izvihanim in zadebeljenim ustjem s primerjavami v Tomaju in Pozzuolu, medtem ko so bolj trebušaste posode z izrazito izvihanim ustjem in odebeljenim robom (*t.* 7: 6; 9: 10) zna-

čilne za najdišča v Tržaškem zalivu in njegovem kraškem zaledju.¹¹¹ Najmlajše najdbe (*t.* 7: 4,5) se kronološko in tipološko ujemajo z gradivom iz kletnega objekta na območju štanjelskega gradu.¹¹² Gre za sklede in odlomke posod z rebri ali fasetami ter s sledovi barvanja ali grafitiranja na zunanji površini, ki se na območju severnega Jadrana pojavijo pod vplivom venetskega kulturnega prostora.¹¹³ Primerjave najdemo na komenskih in tržaških gradiščih (Tomaj, Zagrajec, Katinara), v furlanskih naselbinah Gradisca in Pozzuolo, na ljubljanskem grobišču, najpogostejše pa so prav na grobišču na Mostu na Soči v 7. in 6. stoletju.¹¹⁴

Štanjelska naselbina je imela med komenskimi gradišči posebno mesto zaradi izjemne strateške lege ob poti, ki vodi od izvirov Timave in Devinske obale prek Brestaniške vali v Vipavsko dolino in naprej proti vzhodnim Alpam oziroma prek Vipavskih brd in zgornje Vipavske doline in prek naravnega prehoda pod Nanosom proti osrednji Sloveniji (*sl.* 7). Gradnja obrambnih in opazovalnih stolpov na severnem robu kraške planote, kjer je bil na Ostrem vrhu med 8. in 6. st. zgrajen tak stolp, pa kaže na povečano potrebo tu živeče železnodobne skupnosti po nadzoru in varovanju dostopa na kraško planoto iz Vipavske doline in Vipavskih brd v 1. tisočletju pr. n. št.¹¹⁵

Zagrajec – Brith

Prazgodovinsko naselje leži na dominantni vzpetini na nadmorski višini 340 m na robu Velikega dola vzhodno nad zaselkom Zagrajec.¹¹⁶ Prve opise in načrt gradišča ter notice o najdbah prazgodovinske in rimske lončenine prinaša Carlo Marchesetti v objavi leta 1903.¹¹⁷ Obzidje gradišča je objemalo celoten vrhni plato, od koder je

¹⁰⁶ Stare 1954, t. 14: 7; 16: 3; 43: 2; Guštin 1979, t. 8: 1; 12: 7; Maselli Scotti 1979, t. 1: 3,6; ead. 1981, t. I: 20,21,25; II: 4; Cardarelli 1983, t. 30: A6,B14; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. II: 25; III: 1,3,8,10,13; Ahumada Silva, Maselli Scotti, Montagnari Kokelj 1989, t. 12: 10; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 3: 13,17; 9: 52; 10: 54,55; 14: 85,86; 32: 181; 47: 392; 51: 299; 67: 392; 80: 493,494; 97: 630; 102: 668; 113: 751; 130: 875; Montagnari Kokelj 1996, t. 4: 8; Svetličič 1997, t. 27: 13; Svolfšak, Pogačnik 2001, t. 2: 7; 10: 3; 48: 8; 93: 22; Càssola Guida, Balista 2007, t. 3: 22; 5: 35; 75: 771; Cestnik 2009, t. 39: 4; Urem 2012, t. 34: 9; Vinazza 2012, sl. 9: 38; Bratina 2018, sl. 5: 11; Vitri et al. 2018, sl. 27, 28.

¹⁰⁷ Oman 1981, t. 4: 6; 32: 10; 46: 2,8; Teržan 1990, sl. 10: 22.

¹⁰⁸ Carancini 1975, 268 ss, t. 60: 2021,2022; Svolfšak, Pogačnik 2001, t. 68: 8; Teržan 2002, 88 s; Bratina 2014a, 554–555.

¹⁰⁹ Dular 1973, t. 3: 3; Gabrovec 1973, t. 7: 1,8,11; Ruaro Loseri et al. 1977, t. 156; 163: 1; 274; 277: 2; Guštin 1979, t. 17: 2,3; 48: 18; Puš 1982, t. 12: 8; Knez 1984, t. 3: 13; Svolfšak, Pogačnik 2001, t. 68: 8; 99: 15; Pettarin 2006, sl. 8.

¹¹⁰ Teržan 2002, 88–89; Teržan, Črešnar 2014, 706.

¹¹¹ Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 3: 17; 59: 343.

¹¹² Fabec, Vinazza 2014, 598–600.

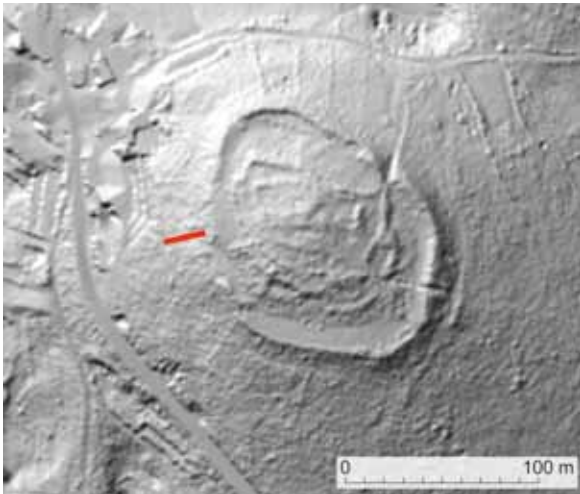
¹¹³ Dular 1982, sl. 7: 14–18 (z barvanimi premazi ali grafitiranjem v kombinaciji z rebri so navadno okrašene situle ali kelih; oba tipa sta najštevilnejša v stopnjah Sv. Lucija Ic in Iia); Maselli Scotti 2005, 161.

¹¹⁴ Puš 1971, t. 47: 5; Teržan, Trampuž 1973, 429–439, t. 10: 4,12; 13: 1,6; Puš 1982, t. 2: 1; 8: 7; Càssola Guida, Mizzan 1996, 144: 981; Maselli Scotti 2005, t. 1: 9–11; 3: 1,2; Càssola Guida, Balista 2007, t. 71: 736,740. – Tomaj (*t.* 1: 12; 2: 9; 5: 13); Zagrajec (*t.* 10: 7,9).

¹¹⁵ Glej še tu Teržan, Turk in Teržan, Turk 2014, 603 ss.

¹¹⁶ Slapšak 1974c, 195; ANSI 1975, 138.

¹¹⁷ Marchesetti 1903, 46.

Sl. 9: Zagrajec – Brith. Lidarski posnetek z vidnim nasipom in označeno lokacijo raziskav 2013. (Osnova: ©ARSO)
 Fig. 9: Zagrajec – Brith. Lidar image with visible rampart and marked location of investigations in 2013. (Base map: ©ARSO)

Sl. 10: Zagrajec – Brith, raziskave 2013. Zunanje lice in polnilo zidu v sondi na pobočju. Pogled s severa.
 Fig. 10: Zagrajec – Brith, investigations 2013. Outer face and the fill of wall in the trench on the slope. View from the north.

odličen razgled na zaledje Tržaškega zaliva.¹¹⁸ Na zgornjem platoju je do turških vpadov stal manjši neutrjeni dvor, pozneje je bila na njegovem mestu zgrajena cerkev sv. Janeza Krstnika.¹¹⁹

Ob urejanju zahodnega pobočja gradišča je bil leta 2013 pred postavitvijo ograje izkopen testni jarek v velikosti 22 × 2 m, ki je zajel pobočje vzpetine in manjši del vrhnjega platoja (sl. 9).¹²⁰

¹¹⁸ Slapšak 1974c, 195 (obzidje opisano kot do 4 m visoko posutje in dvojno na južni strani).

¹¹⁹ Sapač 2011a, 44–45.

¹²⁰ Raziskave: Avgusta, d. o. o, pod vodstvom Draška Josipoviča na parc. št. 140 in 146/18, k. o. Ivanji Grad. Zahvaljujem se za predajo gradiva.

V sondi je bila po celotni površini odkrita ruševina obzidja, v osrednjem delu je bila geološka osnova nekoliko zravnan v nekakšno teraso.¹²¹ Ta bi lahko služila za podlago podpornemu zidu obzidja na pobočju hriba.¹²² Na vrhnjem platoju je bila 0,45 m pod površjem odkrita plast večjih kamnov, drobirja in zemlje, ki je predstavljala polnilo prazgodovinskega obzidja. Prekrivala jo je 0,35 m debela zemljena plast s kamenjem in z gradivom iz različnih obdobij. Na robu platoja je polnilo z zahodne strani zamejevala zunanja fronta obzidja (sl. 10). Postavljena je bila na geološko osnovo in grajena iz neobdelanih, do 0,5 m velikih kamnov. Lice zidu se je ohranilo do 0,8 m višine, njegova širina na raziskanem delu pa je dosegla 1,4 m. Notranje fronte zidu ni bilo mogoče ugotoviti, ker razširitev izkopa proti vzhodu zaradi narave zaščitnih izkopavanj ni bila možna.¹²³

V zemljini pod fronto zidu in njegovim polnilom sta bila med slabo ohranjenimi železnodobnimi odlomki posod iz bolj grobozrnate lončarske gline najdena tudi odlomka manjšega lončka in sklede s poudarjenim klekom in držajem (t. 10: 4,8), ki spominjata na bronastodobne oblike posod. Primerjave za lonček najdemo v štanjelski naselbini, na tolminskem grobišču in v žarnogrobiščni naselbini v Gornji Radgoni, za skledo pa na bližnjem gradišču v Vojščici v plasti iz časa BM/BR.¹²⁴ V polnilu zidu sta bila odkrita odlomka masivnega trakastega ročaja ter večjega držaja (t. 10: 2,3), ki imata številne primerjave v srednje- in pozno-bronastodobni kaštelirski keramiki na komenskih gradiščih.¹²⁵ V polnilu obzidja so bili najdeni tudi odlomki lončenine iz starejše železne dobe (t. 10: 1) ter ustje posode, ki bi lahko bila glede na obliko, fakturo in trdnost žganja iz mlajše železne dobe (t. 10: 5).¹²⁶ Med večjimi kamni zunanje fronte zidu sta bila najdena noga posode iz fine gline in odlomek ostenja, oba s sledovi rdečega premaza na

¹²¹ Terenski opis je povzet po poročilu Turk, Rupnik 2013.

¹²² Lahko pa gre za novodobno pripravo teras, podobno kot v Tomaju.

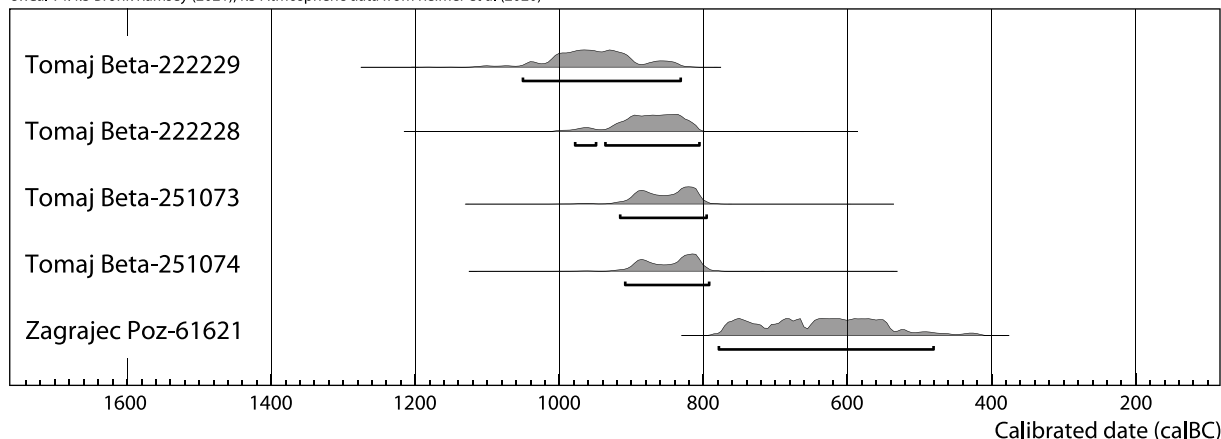
¹²³ Čeprav je bil poseg omejen le na pobočje hriba, je bil jarek zaradi raziskave poteka obzidja po posredovanju ZVKD OE NG razširjen za 2 m – na sosednje zemljišče prek roba vrhnjega platoja naselbine.

¹²⁴ Šavel 1994, pril. 48: 9 (avtorica uvršča horizont I v 11. st.); Svolfšak, Pogačnik 2001, t. 6: 11; Bratina 2018, sl. 2: 7,8 (ta tip skled je datiran na prehod BM/BR). Gradivo iz Štanjela začasno hrani ZVKD OE NG.

¹²⁵ Štanjel in Tomaj (t. 3: 1; 7: 7,8).

¹²⁶ Mlajši odlomki bi lahko zašli v polnilo obzidja s spiranjem iz zgornje zemljene plasti.

OxCal v4.4.3 Bronk Ramsey (2021); r5 Atmospheric data from Reimer et al (2020)

Sl. 11: Radiokarbonske datacije vzorcev oglja iz naselbinskih plasti na Gradišču v Tomaju in živalskega zoba z Britha nad Zagrajcem (Poz-61621).

Fig. 11: Radiocarbon dates of charcoal samples from the settlement layers on Tomaj – Gradišče and an animal tooth from Zagrajec – Brith (Poz-61621).

površini (*t. 10*: 7,9). Take noge so znane iz furlanske naselbine Pozzuolo, pogoste so v svetolucijski skupini v horizontu IIa.¹²⁷ V enak kronološki in kulturni okvir sodi še odlomek večje shrabne posode z rebri s pobočja hriba (*t. 10*: 10). S pobočja pod obzidjem izvira tudi večina odlomkov loncev iz grobozrnate peščene gline, od svetlo rjavih do sivih odtenkov, z izvihanimi ustji in odebeljenim robom (*t. 10*: 11,12), ki so zelo priljubljena oblika od 7. do konca 6. st. na gradiščih Komenskega Krasa in Tržaškega zaliva.¹²⁸

Odkrito obzidje predstavlja zadnjo fazo utrjevanja prazgodovinske naselbine na Zagrajcu, opredeljeno na konec starejše železne dobe. Za to govorijo lončenina in radiokarbonska datacija zoba drobnice (*sl. 11*: Poz-61621)¹²⁹ ter tudi značilna gradnja obzidja z zunanjo fronto iz večjih kamnov ter vmesnim polnilom. Verjetno je na zgornjem platoju hriba pred tem stalo starejše obzidje, ki so ga pozneje porušili in na njegovem mestu postavili novo, vanj pa vgradili kamenje in gradivo iz starejše faze (ali faz). Gradnja raziskanega dela obzidja na Zagrajcu tako sovпада z najmlajšo fazo obnove ali dograditve tomajskega obzidja, ki jo z gotovostjo postavljamo na konec starejše železne dobe (*terminus post quem* je 6. st.). Po najdbi fra-

gmenta posode iz mlajše železne dobe (*t. 10*: 5) v polnilu zidu pa bi lahko bil tudi mlajši.

Med gradišči Komenskega Krasa po monumentalnosti obzidja nedvomno izstopa Debeli griž pri Volčjem Gradu, katere obzidje je na terenu vidno kot ostanek kamnitega posutja.¹³⁰ Arheološke raziskave v letu 2018 znotraj najdišča in v bližnji okolici so pokazale, da je moderna raba prostora obzidje in notranjost naselbine močno preoblikovala.¹³¹ Kljub temu je analiza lidarskih posnetkov nakazala zunanjo in notranjo fronto kamnov znotraj kamnitega nasipa, kar nakazuje podobno gradnjo obzidja kot v Tomaju ali Zagrajcu. Posebnost Debele griže je strateška umestitev naselbine med vrtače, ki so skupaj z obzidjem tvorile obrambo. Ob površinskih topografskih pregledih na območju obzidja pobrano keramično gradivo (*t. 11*: 1–3) sodi v čas 7.–6. st., s primerjavami na gradiščih Komenskega Krasa in v Tržaškem zalivu.¹³² Skupaj z že prej znanimi najdbami z

¹³⁰ Marchesetti 1903, 46; ANSI 1975, 137; Guštin (ur.) 2012; Vončina (ur.) 2018.

¹³¹ Poročilo Leskovar et al. 2019, 30. Raziskave, ki so vključevale daljinsko zaznavanje z interpretacijo lidarskih posnetkov, geofizikalne meritve, površinske terenske preglede in testno sondiranje, je pod vodstvom Matije Črešnarja izvedel Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Namen raziskav je bil z uporabo nedestruktivnih metod pridobiti podatke o stanju ohranjenosti naselbine in bližnje okolice za ponovno ovrednotenje arheološkega spomenika za ureditev arheološkega parka.

¹³² Lonza 1977, t. 10: 2,4; Maselli Scotti 1979, t. 1: 3,5,6.

¹²⁷ Teržan, Trampuž 1973, 428; Mizzan 1996, 197, t. 149: 1030–1031 (tu so datirane od sredine 7. st.).

¹²⁸ Glej tu *op.* 38 in 39; Lonza 1977, t. 10: 15; Maselli Scotti 1979, t. 1: 5,6.

¹²⁹ Radiokarbonsko analizo vzorca živalskega zoba iz zemljene plasti pod zidom je opravil *Poznan Radiocarbon Laboratory* in ga datiral 2495 ± 35 BP 1.2 %N, 5.2 %C, 0.4 %coll.

Debele griže govori o intenzivni poselitvi gradišča v starejši železni dobi.¹³³

Gradina nad Brestovico prav tako sodi med naselja Komenskega Krasa. Gre za obsežno gradišče na hribu nad Tržaškim zalivom, ki je obvladovalo spodnji del Velikega dola.¹³⁴ Ob topografskih pregledih leta 1980 so bile na površini kamnitega nasipa pobrane keramične najdbe (*t. 11: 4–11*), ki kljub zelo slabi ohranjenosti dopuščajo kronološko in kulturno opredelitev naselbine v starejšo železno dobo.¹³⁵ Masivna skleda in posoda z ročajem (*t. 11: 4,11*) spominjata na oblike, znane s konca pozne bronaste dobe (*BF*) v Istri in Furlaniji, zlasti številne so na tolminskem grobišču.¹³⁶ Gradino nad Brestovico povezuje z bližnjimi gradišči Goriškega in Komenskega Krasa ter Posočja posoda z navzven nagnjenim ustjem in odebeljenim robom (*t. 11: 5*), datirana na konec 9. ali začetek 8. st.¹³⁷ Tako kot

¹³³ Vinazza 2012, 41 ss (avtorica gradivo uvršča v starejšo železno dobo, v čas 8.–5. st.).

¹³⁴ Marchesetti 1903, 39–40, Slapšak 1974a, 187.

¹³⁵ Nadi Osmuk se zahvaljujem za predajo gradiva.

¹³⁶ Cardarelli 1983, t. 22: 28A; Tasca 1999, t. V: 6–8; Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 29: 2,5; 72: 14; 80: 12; Urem 2012, t. 40: 2,4; Vitri et al. 2018, sl. 5: 6; 7a: 16.

¹³⁷ Maselli Scotti 1988–1989, t. 7: 6,8; Mizzan 1989a, t. 22: 5–6; Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 30: 7; 42: 9; Tomaj (*t. 4: 2*).

na gradiščih v Zagrajcu in Volčjem Gradu je tudi tu najštevilneje zastopana razvita oblika lonca iz grobozrnate peščene gline (*t. 11: 7–10*) s primerjavami v najmlajših zasutjih na južnem pobočju Tomaja ter na Goriškem Krasu in v Tržaškem zalivu (v 7. in 6. st.).¹³⁸

Zaključimo lahko, da je bil Komenski Kras ponovno intenzivno poseljen ob koncu starejše železne dobe (6.–5. st.) in na prehodu v mlajšo železno dobo, ko je zaznati tudi večje gradbene dejavnosti oziroma obnove obzidij (severno obzidje v Tomaju, Zagrajec) ali dodatna utrjevanja obzidij (južno obzidje v Tomaju). Ob tem so pomenljive prav karavanske poti, ki so vodile od izvirov Timave, kjer je bilo v tistem času pomembno svetišče, prek kraške planote v Vipavsko dolino in naprej proti vzhodu. Keramične oblike iz najmlajših faz starejše železne dobe govorijo o tesnih stikih na Krasu živčice skupnosti z naselji Tržaškega zaliva (Katinara, Repentabor, izliv Timave) pa tudi v Posočju in vzhodni Furlaniji ter o njihovi kulturni navezanosti na estensko-venetski prostor.

¹³⁸ Glej tu *op.* 38 in 39; Lonza 1972, sl. 9: 5; Tomaj (*t. 2: 7*).

KATALOG

Najdbe začasno hrani ZVKD, OE Gorica in bodo po obdelavi predane v trajno hrambo Goriškemu muzeju v Novi Gorici. Navedene inventarne številke sočasne. Keramika je prostoročno izdelana.

Tabla 1

1. Odl. skleda; površina: brisana; sestava: fino-zrnata; okras: poševna šibka kanelura; inv. št. TI-48.
2. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-137.
3. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava: fino-zrnata; inv. št. TI-130.
4. Odl. ustja; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-131.
5. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: fino-zrnata; okras: rebro; inv. št. TI-132.
6. Odl. ustja lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-133.
7. Odl. ustja, ostenja in dna lončka, izdelani prostoročno; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: rebro; inv. št. TI-6.
8. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-4.
9. Odl. ustja; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-7.

10. Odl. ustja; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-20.
11. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: fino-zrnata; inv. št. TI-15.
12. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-21.
13. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-13.
14. Odl. lonca; površina: glajenje; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-23.

Tabla 2

1. Odl. pithosa; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-29.
2. Odl. pithosa; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-52.
3. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: prilepljena aplikacija; inv. št. TI-73.
4. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-35.

5. Odl. lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-67.
6. Odl. lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-33.
7. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; okras: poševni vrezi; inv. št. TI-54.
8. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: valovito rebro; inv. št. TI-31.
9. Odl. pithosa; površina: brisana, barvana; sestava: drobnozrnata; okras: prilepljeni rebri, barvni premaz; inv. št. TI-89.

Tabla 3

1. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava finoizrnatna; inv. št. TI-798.
2. Odl. ustja; površina: slabo ohranjena; sestava: finoizrnatna; inv. št. TI-771.
3. Odl. ostenja z ročajem; površina: brisana; sestava finoizrnatna; inv. št. TI-719.
4. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. TI-445.
5. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. TI-469.
6. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-168.
7. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: prilepljena bradavica; inv. št. TI-794.
8. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-395.
9. Odl. ustja; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-460.
10. Odl. lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-446.
11. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. TI-470.
12. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: bradavica; inv. št. TI-688.
13. Odl. sklede z držajem; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; prevrtna luknjica; inv. št. TI-169.
14. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: vodoravni žleb in odtis šila inv. št. TI-773.

Tabla 4

1. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. TI-361.
2. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-435.
3. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. TI-392.
4. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-315.
5. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: odtis orodja; inv. št. TI-235.
6. Odl. ustja; površina: glajena; brisana; grobozrnata; inv. št. TI-468.
7. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-239.

8. Odl. lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-466.
9. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: vodoravne kanelure in šrafirani trikotniki; inv. št. TI-437.

Tabla 5

1. Bronast gumb z dvema zankama na spodnjem delu; inv. št. TI-185.
2. Odl. vretenca; površina: slabo ohranjena; sestava: finoizrnatna; okras: snopi vrezanih cikcak in vodoravnih linij; inv. št. TI-632.
3. Vretence, izdelano prostoročno; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; okras: vrezane cikcak linije; inv. št. TI-186.
4. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-779.
5. Odl. lončka; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-643.
6. Odl. ostenja; površina: glajena; sestava: grobozrnata; okras: snopi vodoravnih in poševnih žlebov; inv. št. TI-416.
7. Odl. ostenja z ročajem; površina: brisana; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-295.
8. Odl. ostenja z ročajem; površina: brisana; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-407.
9. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: odtis orodja; inv. št. TI-324.
10. Odl. ostenja; površina: gladka, barvana; sestava: finoizrnatna; okras: odtis orodja; inv. št. TI-291.
11. Odl. ostenja; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; okras: vodoravni žleb in odtis šila; inv. št. TI-772.
12. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: bradavica; inv. št. TI-355.
13. Odl. ostenja pithosa; površina: brisana, barvana; sestava: drobnozrnata; okras: rebro, barvni premaz; inv. št. TI-367.
14. Odl. dna; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-448.
15. Odl. dna z nogo; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-455.
16. Odl. noge; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-441.

Tabla 6

1. Odl. ostenja z ročajem; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-826.
2. Odl. stojala ali trinožnika; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-644.
3. Odl. stojala ali prenosne pečke; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-680.
4. Odl. stojala ali prenosne pečke; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-673.
5. Odlomek svitka; površina slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-789.
6. Odl. cedila; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-676.
7. Del ognjišča; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-259.
8. Del stenskega ometa; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-426.

Tabla 7

1. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava finoizrnatna; inv. št. ŠI-1051.
2. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; okras: vrezane vodoravne linije in mrežast motiv; inv. št. ŠI-970.
3. Bronasta igla s strešasto glavico, z večjim in manjšim svitkom ter spiralnimi vrezji; inv. št. ŠI-1147.
4. Odl. sklede; površina: gladka, barvana: drobnozrnata; okras: vodoravne široke kanelure, rdeči premaz; inv. št. ŠI-844.
5. Odl. ostenja; površina: gladka, zunaj rdeče barvana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-843.
6. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: prilepljena valovita rebra; inv. št. ŠI-847.
7. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava finoizrnatna; inv. št. ŠI-595.
8. Odl. držaja; površina: brisana; sestava drobnozrnata; inv. št. ŠI-217.
9. Odl. ostenja z ročajem; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-453.
10. Odl. posode z ročajem; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-462.
11. Odl. posode z ročajem; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-629.
12. Držaj; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-418.
13. Odl. ustja sklede; površina: polirana; sestava: finoizrnatna; okras: poševne kanelure; inv. št. ŠI-619.
14. Odl. ostenja z držajem; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-594.
15. Odl. ostenja z držajem; površina: glajena; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-596.
16. Odl. sklede z držajem; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; prevrtani luknjici; inv. št. ŠI-80.
17. Odl. skodele z ročajem; površina: gladka, polirana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-585.
18. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-79.

Tabla 8

1. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: poševni odtisi šila; inv. št. ŠI-686.
2. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-542.
3. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: vrezani šrafirani trikotniki in cikcak linije; inv. št. ŠI-547.
4. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: vodoravni žleb; inv. št. ŠI-602.
5. Odl. ustja lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-645.
6. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: vodoravni žleb in odtis šila; inv. št. ŠI-658.
7. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: odtis psevdovrvice; inv. št. ŠI-597.
8. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; okras: odtis psevdovrvice; inv. št. ŠI-42.
9. Odl. pokrova; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; okras: snopi kanelur; inv. št. ŠI-563.

10. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; okras: bradavica; inv. št. ŠI-460.
11. Odl. ostenja z ročajem; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; okras: poševni žleb; inv. št. ŠI-593.
12. Odl. ročaja; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-211.
13. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-355.
14. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-535.
15. Odl. sklede, izdelane prostoročno; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; okras: odtis psevdovrvice; inv. št. ŠI-545.
16. Odl. ustja lonca; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-618.

Tabla 9

1. Odl. ustja; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-643.
2. Odl. ustja lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-539.
3. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-549.
4. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-559.
5. Odl. ostenja lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-536.
6. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-590.
7. Odl. stojala ali prenosne pečke; izdelan prostoročno; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-561.
8. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-537.
9. Odl. ostenja lonca; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-533.
10. Odl. ustja lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-553.
11. Odl. ustja lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. ŠI-557.

Tabla 10

1. Odl. ustja; površina: slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. ZIII-34.
2. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ZIII-30.
3. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ZIII-32.
4. Odl. posode; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ZIII-43.
5. Odl. ustja; površina: slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. ZIII-35.
6. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ZIII-49.
7. Odl. ostenja; površina: gladka, zunaj barvana; sestava: finoizrnatna; okras: rdeč premaz; inv. št. ZIII-50.
8. Odl. ostenja z držajem; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ZIII-52.

9. Odl. ostenja; površina: slabo ohranjena; sestava: fino-zrnata; inv. št. ZIII-38.
10. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: prilepljeni rebri; inv. št. ZIII-17.
11. Odl. ustja; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. ZIII-14.
12. Odl. ustja; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. ZIII-9.
13. Odl. ostenja z držajem; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. ZIII-23.
14. Odl. lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. ZIII-48.
15. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. ZIII-25.
2. Odl. ustja; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. VGI-5.
3. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. VGI-1.
4. Odl. ustja z ročajem; površina: slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. BI-12.
5. Odl. ustja; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. BI-18.
6. Odl. posode; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. BI-25.
7. Odl. ostenja lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. BI-14.
8. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; okras: bradavica; inv. št. BI-17.
9. Odl. ustja lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; okras: poševni vrezi; inv. št. BI-16.
10. Odl. lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. BI-30.
11. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: grobozrnata; inv. št. BI-15.

Tabla 11

1. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. VGI-2.

- ANSI = *Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana, 1975.
- AHUMADA SILVA, I., F. MASSELI SCOTTI, E. MONTAGNARI KOKELJ 1989, Castellazzo di Doberdò. – *Annali di Storia Isontina* 2, 87–142.
- BAVDEK, A., M. URLEB 2014, Križna gora pri Ložu / Križna gora near Lož. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 525–535.
- BETIC A., F. BERNARDINI, E. MONTAGNARI KOKELJ 2007, I castellieri di Trieste tra Carso e mare. – V / In: R. Aurimemma, S. Karinja (ur. / eds.), *Terre di mare. L'archeologia dei paesaggi costieri e le variazioni climatiche*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Trieste, 8–10 novembre 2007, 25–37, Trieste.
- BORGNA, E. P. CÀSSOLA GUIDA, S. CORAZZA (ur. / eds.) 2018, *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*, Studi di Preistoria e Protostoria 5.
- BORGNA et al. 2018 = E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza, K. Mihovilić, G. Tasca, B. Teržan, S. Vitri 2018, Il Caput Adriae tra Bronzo Finale e antica età del ferro. – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 97–118.
- BRATINA, P. 2001a, Lipa-Cerkvence. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 38 (1999), 61–62.
- BRATINA, P. 2001b, Tomaj, Gradišče. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 38 (1999), 135–136.
- BRATINA, P. 2005, Tomaj, the archaeological rescue excavation of the rampart. – V / In: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003. Atti del Convegno internazionale di studi, Castello di Duino (Trieste), 14–15 novembre 2003*, 613–616, Trieste.
- BRATINA, P. 2006, Grgar – gradišče Grajšče. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 42 (2005), 47–49.
- BRATINA, P. 2007, Tomaj-arheološko najdišče Tabor. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 43 (2006), 223–224.
- BRATINA, P. 2008, Tomaj -arheološko najdišče Tabor. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 44 (2007), 285.
- BRATINA, P. 2009, Grgar – Grajšče, utrjeno železnodobno gradišče. – V / In: J. Doljak (ur. / ed.), *Grgarski zbornik*, 21–27. Grgar.
- BRATINA, P. 2014a, Zidanca pri Podnanosu / Zidanca near Podnanos. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 549–561.
- BRATINA, P. 2014b, Log pri Vipavi. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 569–579.
- BRATINA, P. 2014c, Tomaj. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 587–593.
- BRATINA, P. 2018, Bronze and Iron Age settlements in the Kras and the Vipava Valley, Slovenia. – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 173–180.
- BRATINA, P. 2019, Štanjelski hrib v preteklosti. Pregled arheoloških raziskav. – V / In: E. Belingar (ur. / ed.), Štanjel: *variacije v kamnu. Kulturna dediščina Štanjela*, 43–57, Ljubljana.
- BRESSAN, F. 1988–1989, Le Valli del Natisone e La Kovačeva jama di Robič (Nadiške doline in Kovačeva jama pri Robiču). – *Arheološki vestnik* 39–40, 519–528.
- CARANCINI, G. L. 1975, Die Nadeln in Italien / Gli spilloni nell'Italia continentale. – *Prähistorische Bronzefunde* 13/2.
- CARDARELLI, A. 1983, Castellieri nel Carso e nell'Istria: cronologia degli insediamenti fra media età del bronzo e prima età del ferro. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, 87–112, Udine.
- CÀSSOLA GUIDA, P., C. BALISTA 2007, *Gradišca di Spilimbergo (Pordenone). Indagini di scavo in un castelliere protostorico 1987–1992*. – Studi e ricerche di protostoria mediterranea 7.
- CÀSSOLA GUIDA, P., E. BORGNA 1994, *Pozzuolo del Friuli I. I resti della tarda età del bronzo in località Braida Roggia*. – Studi e ricerche di protostoria mediterranea 2.
- CÀSSOLA GUIDA, P., S. MIZZAN 1996, *Pozzuolo del Friuli II,1. La prima età del ferro nel settore meridionale del Castelliere*. – Studi e ricerche di protostoria mediterranea 4.

- CÀSSOLA GUIDA, P., S. VITRI 1983, Letà del bronzo finale e del ferro in Friuli. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, 189–203, Udine.
- CESTNIK, V. 2009, Željeznodobna nekropola Kaštel kod Buja. Analiza pokopa željeznodobne Istre (Iron Age necropolis Kaštel near Buje. Analysis, of burial practice in the Iron Age Istria). – Monografije i katalogi Arheološki muzej Istre 18.
- COLONNA, C., L. SALZANI, E. TOMAELLO 2010, Catalogo. – V / In: L. Salzani, C. Colonna (ur. / eds.), *La fragilità dell'urna. I recenti scavi a Narde. Necropoli di Frattesina (XII-IX sec. a.C.)*, 181–374, Rovigo.
- CORAZZA, S., P. CÀSSOLA GUIDA, 2018, Il castelliere di Variano (Basiliano, Udine). – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 653–662.
- CRISMANI, A. 2005, Gli scavi di Carlo Marchesetti al castelliere di Cattinara: i materiali protostorici. – V / In: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i Castellieri 1903–2003. Atti del Convegno internazionale di studi, Castello di Duino (Trieste), 14–15 novembre 2003*, 117–149, Trieste.
- ČREŠNAR, M. 2014, Rogoza pri Mariboru. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 225–248.
- DULAR, J. 1973, Bela Krajina v starohalštatskem obdobju (Die Bela Krajina in der frühen Hallstattzeit). – *Arheološki vestnik* 24, 544–591.
- DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji. Prispevek k proučevanju halštatske grobne keramike in lončarstva na Dolenjskem (Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien)*. – Dela 1. razreda SAZU 23.
- DULAR, J., M. TOMANIČ JEVREMOV 2010, Ormož. *Utrjeno naselje iz pozne bronaste in železne dobe / Ormož. Befestigte Siedlung aus der späten Bronze- und der älteren Eisenzeit*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 18. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545659>
- FABEC, T. 2006, Tomaj, Arheološko najdišče Tabor. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 42 (2005), 166–167.
- FABEC, T., M. VINAZZA 2014, Štanjel. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 595–602.
- FABEC, T., M. VINAZZA 2018, Tomaj: Gradišče in Tabor. Poskus prepoznavanja dinamik preoblikovanja tomajskega griča od prazgodovine do danes. – *Goriški letnik* 42, 9–44.
- FLEGO, S., L. RUPEL 1993, *Prazgodovinska gradišča Tržaške pokrajine*. – Trst.
- FURLANI, U. 1996, Depojska najdba iz Šempetra pri Gorici (Il ripostiglio di San Pietro presso Gorizia). – V / In: B. Teržan (ur. / ed.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 2 / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia 2*, Katalogi in monografije 30, 73–88.
- GABROVEC, S. 1973, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji (Der Beginn der Hallstattzeit in Slowenien). – *Arheološki vestnik* 24, 338–385.
- GABROVEC, S. 1987, Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom (Uvod, Dolenjska grupa, Svetolucijska grupa, Notranjska grupa, Ljubljanska grupa). – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, Željezno doba, 25–182, Sarajevo.
- GABROVEC, S. 2006, *Stična II/1. Gomile starejše železne dobe / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit*. – Katalogi in monografije 37.
- GERBEC, T., M. MLINAR 2018, Problematika zgodnjega latena v Posočju in Nadiških dolinah ter najdišče Bizjakova hiša v Kobaridu. – *Goriški letnik* 45–71.
- GRAHEK, L. 2014, Slivnica pri Mariboru – Orehova vas. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 249–273.
- GRAHEK, L. 2018, Naselbinska keramika z Mosta na Soči / Pottery from the settlement at Most na Soči. – V / In: J. Dular, S. Tecco Hvala (ur. / eds.), *Željeznodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age Settlement at Most na Soči. Treatises*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, 249–306. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Notranjska. Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.
- GUŠTIN, M. (ur. / ed.) 2012, *Volčji Grad*. – Komen.
- KEMENCZEI, T. 2009, Studien zu den denkmälern skythisch geprägter Alföld Gruppe. – *Inventaria Praehistorica Hungariae* 12.
- KNEZ, T. 1984, Žarno grobišče v Novem mestu. Začasno poročilo o raziskovanju v letu 1982 (Das Urnengräberfeld in Novo Mesto. Vorbericht der Grabung 1982). – *Arheološki vestnik* 35, 119–133.
- KRUH, A. 2014, Kobarid. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 615–627.
- LAHARNAR, B. 2018, Kovinske in steklene najdbe ter kamniti kalupi iz železnodobne naselbine na Mostu na Soči (Metal finds, glass finds and stone moulds from the Iron Age settlement at Most na Soči). – V / In: J. Dular, S. Tecco Hvala (ur. / eds.), *Željeznodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age settlement at Most na Soči. Treatises*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, 195–247. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- LAHARNAR, B., P. TURK 2017, Denar pred denarjem. – V / In: P. Bitenc, B. Laharnar, P. Turk. (ur. / eds.), *Željeznodobne zgodbe s stičišča svetov*, 89–94, Ljubljana.
- LONZA, B. 1972, Studio preliminare sul castelliere di Monrupino. – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 1 (1970–1972), 21–82.
- LONZA, B. 1977, *Appunti sui castellieri dell'Istria e della provincia di Trieste*. – Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia 2.
- LONZA, B. 1981, *La ceramica del castelliere degli Elleri*. – Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia 4.
- LUBŠINA TUŠEK, M. 2014, Ptuj. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 197–203.
- MANDRUZZATO, L. 2017, Archeologia ad Elleri: le più recenti scoperte. – V / In: P. Maggi, F. Pieri, P. Ventura (ur. / eds.), *Monte Castellier. Le pietre di Elleri narrano la storia*, 186–207, Trieste.
- MARCHESETTI, C. 1886, *La necropoli di S. Lucia*. – Bollettino della Società Adriatica di scienze naturali in Trieste 9.
- MARCHESETTI, C. 1903, *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*. – Atti del Museo civico di storia naturale 4.
- MASELLI SCOTTI, F. 1979, Prime considerazioni sul recente scavo a Cattinara. – V / In: *L'età del Bronzo e del Ferro nell'Isontino*. Atti del Convegno di Studi, Gorizia, giugno 1977, 45–55, Gorizia.

- MASELLI SCOTTI, F. 1981, Il bronzo finale e il primo ferro a Cattinara. – *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste* 12/1, 133–160.
- MASELLI SCOTTI, F. 1983, L'insediamento di Duino. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, 211–214, Udine.
- MASELLI SCOTTI, F. 1988–1989, Considerazioni su recenti scavi al Castelliere di Elleri e confronti con abitati coevi del Carso triestino e goriziano (Izsledki novih izkopavanj na Kaštelirju pri Jelarjih v primerjavi s sočasnimi naselbinami Tržaškega in Goriškega Krasa). – *Arheološki vestnik* 39–40, 509–518.
- MASELLI SCOTTI, F. 2005, Cattinara, Trieste. Modalità di sistemazione. – V / In: G. Bandeli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003*. Atti del Convegno internazionale di studi, Castello di Duino (Trieste), 14–15 novembre 2003, 149–167, Trieste.
- MASELLI SCOTTI, F., M. PARONUZZI 1984, Abitato protostorico di Duino. Scavi 1983. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, 148–160, Udine.
- MATOŠEVIČ, D., K. MIHOVILIČ 2004, *Prapovijesni nalazi na trgu G. Matteottija u Rovinju / Reperti preistorici di Piazza G. Matteotti a Rovigno*. – Rovinj.
- MIHOVILIČ, K. 2001, *Nezakij. Prapovijesni nalazi 1900. – 1953. / Nesactium. Prehistoric finds 1900 – 1953*. – Monografije i katalozi 11.
- MIZZAN, S. 1989a, Rocca di Monfalcone. – V / In: E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Il Carso Goriziano tra protostoria e storia. Da Castellazzo a San Polo*, Catalogo della Mostra, 103–104, Gorizia.
- MIZZAN, S. 1989b, S. Polo. – V / In: E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Il Carso Goriziano tra protostoria e storia. Da Castellazzo a San Polo*, Catalogo della Mostra, 107–114, Gorizia.
- MIZZAN, S. 1996, La ceramica. – V / In: P. Càssola Guida, S. Mizzan, *Pozzuolo del Friuli II/1. La prima età del ferro nel settore meridionale del castelliere. Lo scavo e la ceramica*, 43–198, Roma.
- MLINAR, M. 1999, *Vipavska dolina v prazgodovini*. – Diplomatska naloga / BA thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- MLINAR, M. 2002, *Nove zanke svetolucijske uganke – arheološke raziskave na Mostu na Soči: 2000 do 2001*. – Tolmin.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. 1996, La necropoli di S. Barbara presso il castelliere di Monte Castellier degli Elleri (Muggia-Trieste). – *Aquileia Nostra* 67, 10–46.
- MORETTI, M. 1979, Note sulla tipologia delle anse nella ceramica dei castellieri del Carso triestino. – V / In: *L'età del Bronzo e del Ferro nell'Isontino*. Atti del Convegno di Studi, Gorizia, giugno 1977, 57–77, Gorizia.
- MOSER, K. 1906, Über prähistorische Funde von Gradisce und Tabor von Tomaj im österreichischen Litorale. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 36, 140–141.
- MÜLLER KARPE, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. – *Römisch-Germanische Forschungen* 22.
- NOVAKOVIČ, P. 2001, *Prostorska in pokrajinska arheologija: študija na primeru Krasa*. – Doktorska disertacija / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- OMAN, D. 1981, Brinjeva gora – 1953 (Obdelava prazgodovinske keramike). – *Arheološki vestnik* 32, 144–216.
- OSMUK, N. 1995, Štanjel. – *Varstvo spomenikov* 35 (1993), 163–164.
- OSMUK, N. 1997, Štanjel. – *Varstvo spomenikov* 36 (1994–1995), 207.
- OSMUK, N. 2001, Štanjel – vas: parc.št.15 (pri Kobalovem stolpu). – *Varstvo spomenikov. Poročila* 38 (1999), 128.
- PETTARIN, S. 2006, *Le necropoli di San Pietro al Natissone e Dernazzacco*. – *Studi e ricerche di protostoria mediterranea* 7.
- PUŠ, I. 1971, Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani. *Izkopavanja v letih 1964–1965 (Ne-kropole der Urnenfelderkultur im Hof der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana. Ausgrabungen in den Jahren 1964–1965)*. – *Razprave* 1. razreda SAZU 7/1.
- PUŠ, I. 1982, *Prazgodovinsko žarno grobišče v Ljubljani (Das vorgeschichtliche Gräbelfeld in Ljubljana)*. – *Razprave* 1. razreda SAZU 13/2.
- REJEC BRANCELJ, I. 1999, Kras. – V / In: D. Perko, M. Orožen Adamič (ur. / eds.), *Slovenija. Pokrajina in ljudje*, 234–245, Ljubljana.
- RUARO LOSERI et al. 1977 = L. Ruaro Loseri, G. Steffè De Piero, S. Vitri, G. Righi 1977, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896–1900*. – *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste*. Monografie di Preistoria 1.
- SAKARA SUČEVIČ, M. 2004, *Kaštelir. Prazgodovinska naselbina pri Novi vasi / Brtonigla (Istra) (Prehistoric settlement near Nova vas / Brtonigla (Istria))*. – *Annales Mediterranea, Koper*.
- SAKARA SUČEVIČ, M. 2008, Tri prazgodovinske naselbine na slovenski obali. Revizija izkopanega gradiva s Sermina, Kaštelirja nad Kortami in iz Pirana. – *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije, Series Historia et Sociologia* 18/2, 439–454.
- SAPAČ, I. 2011a, Ivanji Grad (Castelgiovanni), domnevni grad ali dvor Castrum Johannis, Zagrajec (Zagraie). – V / In: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji* 5. *Kras in Primorje*, 44–45, Ljubljana.
- SAPAČ, I. 2011b, Štanjel (Sant'Angelo, Sankt Daniel, San Daniele), stolp Gledanica, Na T(u)rnu. – V / In: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji* 5. *Kras in Primorje*, 246–252, Ljubljana.
- SLAPŠAK, B. 1974a, Brestovica pri Komnu. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 187.
- SLAPŠAK, B. 1974b, Tomaj. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 192–193.
- SLAPŠAK, B. 1974c, Zagrajc. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 195.
- SLAPŠAK, B. 1974d, Tomaj. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 230.
- SLAPŠAK, B. 1995, *Možnosti študija poselitve v arheologiji*. – *Arheo* 17.
- SLAPŠAK, B. 2003, O koncu prazgodovinskih skupnosti na Krasu / The end of prehistoric communities in the Karst region. – *Arheološki vestnik* 54, 243–257.
- STARE, F. 1954, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani (Illyrische funde aus der eisenzeit in Ljubljana)*. – *Dela* 1. razreda SAZU 9.
- STARE, F. 1975, Dobova. – *Posavski muzej Brežice* 2.
- SVETLIČIČ, V. 1997, Prazgodovinska keramika (Prehistoric Pottery). – V / In: J. Horvat, *Sermin. Prazgodovinska*

- in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri / *A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3, 39–56. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503170>
- SVOLJŠAK, D. 1988–1989, Posočje v bronasti dobi (Das Sočagebiet in der Bronzezeit). – *Arheološki vestnik* 39–40 (1989), 367–386.
- SVOLJŠAK, D., A. POGAČNIK 2001, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče 1. Katalog / Tolmin, the prehistoric cemetery 1. Catalogue*. – Katalogi in monografije 34.
- ŠAVEL, I. 1994, *Prazgodovinske naselbine v Pomurju*. – Monumenta Pannonica, Murska Sobota.
- TASCA, G. 1999, Recenti rinvenimenti protostorici nel territorio di Codroipo. – V / In: M. Buora (ur. / eds.), *Quadrivium. Sulla strada di Augusto - dalla preistoria all'età moderna*, Archeologia di frontiera 3, 7–59.
- TASCA, G., C. PUTZOLU, D. VICENZUTTO 2014, *Un castelliere nel Medio Friuli. Gradiscje di Codroipo, 2004–2014*. – Codroipo.
- TECCO HVALA, S., J. DULAR, J. KOCUVAN 2004, Železnodobne gomile na Magdalenski gori / Eisenzeitliche Grabhügeln auf der Magdalenska gora. – Katalogi in monografije 36.
- TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*. – Katalogi in monografije 25.
- TERŽAN, B. 2002, Kronološki oris / Chronological outline. – V / In: D. Svoltjšak, A. Pogačnik, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče 2. Razprave / Tolmin, the prehistoric cemetery 2. Treatises*. – Katalogi in monografije 35, 85–102.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR (ur. / eds.) 2014, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014, Poskus absolutnega datiranja starejše železne dobe na Slovenskem / Attempt at an absolute dating of the Early Iron Age in Slovenia. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 703–725.
- TERŽAN, B., N. TRAMPUŽ 1973, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine / Contributto alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia). – *Arheološki vestnik* 24, 416–460.
- TERŽAN, B., P. TURK 2014, Ostri vrh pri Štanjelu / Ostri vrh near Štanjel. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 603–610.
- TERŽAN, B., E. BORGNA, P. TURK 2016, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem 3 / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli delle età del bronzo e del ferro in Slovenia 3*. – Katalogi in monografije 42.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ OREL 1984, *Most na Soči (S. Lucia) 2. Szombathyjeva izkopavanja . Table / Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Tafelband*. – Katalogi in monografije 23/2.
- TOMANOVIČ JEVREMOV, M. 1988–1989, Žarno grobišče v Ormožu (Das Urnengräberfeld von Ormož). – *Arheološki vestnik* 39–40, 277–322.
- TURK, P. 2018, Early Iron Age hoards from central and western Slovenia. – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 397–406.
- UREM, D. 2012, *Limska gradina. Keramika s področja nekropole / The Limska Gradina hillfort. Pottery from the cemetery area*. – Monografije i katalogi 21.
- URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu / Hallstattzeitliches Gräberfeld Križna gora*. – Katalogi in monografije 11.
- VINAZZA M. 2012, Prazgodovinska keramika z gradišča Volčji Grad - Debela griža. – V / In: M. Guštin (ur. / ed.), *Volčji grad*, 39–57, Komen.
- VINCI, G. 2018, Materiali dell'età del bronzo provenienti da Visco (Palmanova): un possibile castelliere di pianura? – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 633–640.
- VITRI et al. 1991 = S. Vitri, M. Lavarone, E. Borgna, S. Pettarin, M. Buora 1991, Udine dall'età del bronzo ad età altomedievale. – *Antichità Altoadriatiche* 37, 71–122.
- VITRI et al. 2018 = S. Vitri, F. Zendron, G. Petrucci, S. Corazza 2018, Castelliere di Castions di Strada (Udine): contesti del Bronzo Finale. – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 685–696.
- VOJAKOVIČ, P. 2014, Tribuna. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 392–412.
- VONČINA, D. (ur. / ed.) 2018, *Gradišča v zahodni in osrednji Sloveniji*. – Gorjansko.
- VUGA, D. 1982, Poročilo o izkopavanju na Gledanici nad Štanjelom leta 1972. – *Goriški letnik* 9, 3–12.
- ZAVRTANIK, J. 2001, Prazgodovinska podoba Solkana. – V / In B. Marušič (ur. / ed.), *Jako stara vas na Goriškem je Solkan*, 10–21, Solkan.
- ZENDRON, F. 2017, In cammino verso la storia. I manufatti dell'età del Bronzo e dell'età del Ferro. – V / In: P. Maggi, F. Pieri, P. Ventura (ur. / eds.), *Monte Castellier. Le pietre di Elleri narrano la storia*, 209–249, Trieste.
- ŽBONA TRKMAN, B. 1981, Štanjel. – *Varstvo spomenikov* 23, 216–217.
- ŽBONA TRKMAN, B., A. BAVDEK 1996, Depojski najdbi s Kanalskega Vrha / The Hoards from Kanalski Vrh. – V / In: Teržan (ur. / ed.) *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 2 / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia 2*, Katalogi in monografije 30, 31–72.

Neobjavljena poročila / Unpublished reports

- LAVRINC, M. 2011, *Poročilo o dokumentiranju ob gradnji zidu na parceli 2024, k.o. Tomaj*. Ljubljana. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Nova Gorica.
- LESKOVAR et al. 2019 = T. Leskovar, M. Vinazza, M. Črešnar, D. Mlekuž, B. Mušič, *Končno poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah na arheološkem najdišču Debela Griža (EŠD 836), Ljubljana*. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Nova Gorica.
- SLAPŠAK, B. 1973, Štanjel. – Topografija Krasa. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Nova Gorica.
- TURK, M., J. RUPNIK 2013, *Preliminarno poročilo o arheološki raziskavi. Arheološko dokumentiranje in raziskava v Zagrajcu pri Komnu. Idrija*. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Nova Gorica.

Hillforts of the Komen Karst in the Early Iron Age

Summary

The paper discusses Bronze Age and Early Iron Age sites in the Komen Karst, which is located in the northern Karst plateau (*podolje*) and is the largest plain of the native Karst (*Fig. 1*). Recent archaeological excavations at the hillforts in Tomaj, Štanjel and Zagrajec shed good light on the construction of dry-stone walls, settlement cycles and material culture in this area.

Tomaj – Gradišče

The prehistoric settlement is situated on an elongated plateau on the top of a hill at an altitude of 380 m asl, rising above the fertile Karst plain in the central part of the Karst. The extensive upper plateau is called Gradišče, and the eastern part of the hill is called Tabor after the mediaeval fortress located there (*Fig. 2*). The site has been known since the late 19th century, when a wealth of prehistoric, Roman and mediaeval finds and inhumation burials were discovered during the demolition of the mediaeval fortified enclosure, St Paul's Chapel and parts of the rampart. The importance of the central settlement is attributed by the researchers with the size of the settlement, the agrarian hinterland, the continuity of the settlement in Roman times and the so-called satellite hillforts in the wider surroundings. (*Fns. 1–4*)

Recently, several rescue archaeological excavations have been carried out on it (*Fig. 2*). In the central part of Gradišče, modest traces from the Late Iron Age and fragments of Roman amphorae were discovered in 2006 (*Fig. 2: 3*). Along a path on the southern slope (*Fig. 2: 4*) excavation in 2010 revealed a backfilled pit at a depth of 1.6–1.8 m, two colluvial layers with prehistoric pottery beneath, and an intact prehistoric layer at 2.13–2.51 m. In 2014, on the western foothill (*Fig. 2: 5*), several interventions associated with the placement of terraces for agricultural use were noted. In 2016, west of the church of St Peter and Paul (*Fig. 2: 6*), an embankment, which is thought to have fortified the edge of the hillfort in the Early Iron Age, or it may be a remnant of an Iron Age wall. According to the pottery found there, the beginning of the Tomaj hillfort is dated to the Middle or Late Bronze Age, and the stronger pulse of life of the

settlement and building activity can be noted in the Early Iron Age. The terraces discovered on the southern and western slopes probably date from this period, while the remains of the prehistoric rampart can now only be seen on the northern side of the hill. (*Fns. 5–13*)

Trenching on the northeastern terrace in 1994 (*Fig. 2: 1*) revealed several phases of rampart construction and the upgrading of walls made of unworked Tomaj limestone.

1. *Phase 1 – Wall A* (*Fig. 3; 4*): in the excavation area, over 4 × 2 m large surface was paved with carefully laid stones and with a nicely aligned inner edge (*Fig. 4: A*). It probably represents the remains of the foundation stones of the earliest wall. In the middle part of the trench it was cut transversely by a narrow strip of earth (*Fig. 4: arrows*), perhaps a bed for a wooden beam, which could be a construction element of the wall. Larger stones and densely packed small stones continued in the eastern border of the excavation area, and in the western part limestone slabs were laid close to one another. Greasy loam of intense red colour was compacted over the stones and between the rubble and cobbles. In the western part, however, the limestone slabs were covered with debris of Phase 2 wall (B). In this part, two levels of stones of the first wall were found, the lower being more solid built. It is probable that the earliest rampart was demolished when Phase 2 wall was built and the stones were used for the newly built rampart. Thus, it is possible that only the foundation stones of the earliest wall remained in the original position, which could have served as a pavement along the Phase 2 rampart. (*Fns. 14–16*)

2. *Phase 2 – Walls B and D* (B, D, E; *Fig. 3; 4*): the foundations for the Phase 2 rampart were formed in the eastern part by large blocks of stone, with which the edge of the terrace (E) was reinforced. The inner face (B) of dry-stone wall, Phase 2 was well preserved in five or six courses of carefully stacked stones, while the outer face is no longer preserved, but it is probable that it stood on the edge of a reinforced terrace (E), and that the intermediate space was filled up with larger and smaller stones and rubble mixed with earth. As the rampart was not the most stable, another row of stones (D) was

placed 1 m from the inner face (B) of the wall and parallel to it, which is preserved in three or four courses. This retaining wall was not built directly on the edge of the terrace (E), which was reinforced with stones, but on the intermediate fill of the wall. As this was obviously only a partial repair, a third wall support (C) was erected later. (*Fns. 17–18*)

3. Phase 3 – Wall C (Fig. 3; 4): The third wall support (C) was erected later, it was placed on the paved edge of the terrace (E) in the eastern part. The inner face of Phase 3 (C) wall was poorly constructed and consisted of larger, elongated stones in six to seven courses. Numerous fragments of pottery, especially large phittoi, found among the stones that filled the wall, which had collapsed along the slope, attest to its recent construction. The fill formed a 1 m thick layer of small stones with numerous fragments of large vessels and animal remains, which was covered by the debris of Phase 3 wall (C) (*Fn. 19*).

An interesting construction element are also the stone walls (F), which stand transversely to the main rampart. These transverse walls served to improve the stability of the rampart and are reminiscent of the so-called cassette construction of ramparts.

Phase 1 rampart can be dated by the pottery (*Pl. 1: 1–6*) that was discovered in a layer of dark red to black loamy between the stones of the earliest rampart (A) and a reddish-brown layer under the stones of Phase 2, to the 10th century BC, the *Bronzo finale* (henceforth *BF*) or at the transition from the 10th to the 9th century, i.e. the *Bronzo finale/Prima età del ferro (BF/Fe I)*. Comparisons are found at sites in the Karst, Istria, the Gulf of Trieste, Vipava and Soča Valleys, and Friuli, as well as central and eastern Slovenia (*Fns. 20–25*). A fragment of a flat ingot was also found among the flat stones, a heavily worn bronze piece was also found in the reddish brown soil at the level of the foundation stones of the outer face of Phase 2 wall (B), which is reminiscent of a broken raw bronze found in the settlement at Most na Soči and in the Šempeter hoard. Ingots and bronze fragments are frequent finds in the Late Bronze Age and Early Iron Age settlements in western and central Slovenia. Because of their high lead content, it is generally assumed that they were used as a pre-monetary medium of exchange. (*Fns. 26–29*)

Phase 2 rampart. In a layer of distinctly red, greasy soil over the remains of the earliest wall (A) and under the debris of the inner wall surface

of Phase 2 wall (B), a small pot, damaged by fire (*Pl. 1: 7*) was found, similar to the vessels of the Sv. Lucija group from the phases of Sv. Lucija Ib and Ic1. Related vessels, only slightly larger, are known from settlement layers from the beginning of the Iron Age in the Gulf of Trieste and Friuli. In the lower part of the wall filling, between the inner face of the Phase 2 wall (B) and the inner face of the Phase 3 wall (C), animal remains and fragments of Iron Age pottery were found (*Pl. 1: 10–14*). Comparable finds are known from the 8th and 7th centuries BC in the Gulf of Trieste, Istria, Goriški Kras and Soča Valley. (*Fns. 30–34*)

Phase 3 rampart. In the upper part of the filling between the walls of Phase 2 and 3, a wall of *pithos* with ribs (*Pl. 1: 12*), several fragments of such pithoi with applied horizontal ribs and with traces of fine coating or red paint (*Pl. 2: 1,2,9*) were found in the fill on the north side of the latest wall (C). It is a typical storage vessel of the Sveta Lucija group in the phases Ic and IIa. Related specimens are also known from other hillforts of the Komen Karst, the Gulf of Trieste, Istria, the southern edge of the Notranjska and Friuli. Larger pots made of coarse-grained, sandy clay have also been found in this fill (*Pl. 2: 3–8*), which were widespread throughout the northern Adriatic in the period from the 7th to the 5th century BC. (*Fns. 35–41*)

The pottery fragments found at the level of the wall foundations and in the lower part of the intermediate fill between the inner face of Phase 2 wall (B) and the inner face of the Phase 3 wall (C) determine the Phase 2 rampart at the beginning of the Iron Age, i.e. at the transition from the 9th to the 8th century BC, while the finds from the fill of the latest wall (C) date to the reconstruction or consolidation of the rampart of Phase 3 in the 6th or 5th century BC.

The Iron Age settlement in Tomaj extended to the foot of the southern slope, which is evidenced by prehistoric layers discovered from 2005 to 2007 (*Fig. 2: 2*). In addition to vessel fragments, hearth utensils and other household inventory were discovered in the intact layers, such as ceramic rings, parts of portable ovens, colanders, spindle whorls (*Pl. 6: 2–8*), remains of loam daub, whetstones and stone querns, as well as charcoal bits and numerous animal remains.

On the upper terrace, a reddish-brown layer was documented beneath the wall and modern embankments along the entire length of the profile (78.5 m), in which areas with increased concen-

trations of pottery, animal remains and charcoal were observed. Radiocarbon dating of the charcoal sample from this layer indicates to 9th century BC (Fig. 11: Beta-251073). In the western part of the profile, a 0.9 m deep ditch was dug into this layer (Fig. 5), 1.5 m wide at the top and 0.4 m wide at the bottom. Within it, on a 0.5 m thick gravel base was set a 1 m wide drystone wall, crossing the slope and consisting of stones in two courses, preserved to a height of 0.5 m. On one side of the ditch lays the debris of a wall, and on the other side a 1.5 m high earthwork. In the backfill of the ditch, fragments of Iron Age pottery, damaged by fire, and a spindle whorl (Pl. 5: 2,5), as well as animal remains and charcoal were discovered. Radiocarbon dating of the charcoal sample from the bottom of the ditch indicates to 9th century BC (Fig. 11: Beta-251074). A massive horizontal handle was also found at the bottom of the ditch (Pl. 6: 1) of a characteristic form for the beginning of the Early Iron Age in the region of the northern Adriatic. (Fns. 42–47)

An entrenchment in the prehistoric layer was also documented in 2006 in the western part of the central terrace (Fig. 2: 2). Here, the ditch was 4.5 m wide and 1.5 m deep and filled with laid down larger stones, including fragments of Iron Age pottery. On this 65 m long terrace two prehistoric layers were visible beneath the crumbling modern embankments. They ran from the ditch in the western part to the wall in the eastern part and are part of the backfilling of the terrace with settlement material in the secondary position. The dry-stone wall was discovered about 2 m below the surface in a layer of brown loamy soil with charcoal bits, animal bones and pottery fragments (Fig. 6). It was built parallel to the slope, facing south and was preserved in a course of stones for almost 2 m. Considering its location on a steep slope, it could be a remnant of the retaining wall of the burried terrace. An intact cultural layer up to 1 m thick extended from the wall to the eastern edge of the excavation for a length of 9 m. In the upper part of this layer, an intensive concentration of charcoal, animal remains and pottery was observed over a width of 3 m. The charcoal samples from this layer are radiocarbon dated from 11th to 9th BC (Fig. 11: Beta-222228 and Beta-222229). (Fns. 48–50)

An intact Iron Age 0.3 m thick layer was also discovered on the low terrace at the base of the hill (Fig. 2: 2) in 2005. Here too there were documented a pit or ditch dug into the natural deposit, and a cut into a slope with debris of a wall. (Fns. 51–52)

From what has been said, we may assume that a ditch ran across the southern slope, into which a dry-stone wall was set on the uppermost terrace, perhaps as a support for the rampart or the upper terrace. There were also terraces on the slope and the remains of a transverse wall in the central terrace. Supporting transverse walls and terraces on the slope, fortified with dry-stone walls, have also been discovered at some other sites in the hinterland of the Gulf of Trieste and in the Karst, and ditches were an important part of the defence of Friulian settlements. (Fns. 53–57)

Rare pottery fragments (Pl. 3: 1–3) found in the area of the upper terrace indicate the earliest occupation of the Tomaj hill in the Middle and Late Bronze Ages – *Bronzo medio* and *Bronzo recente* (BM/BR). They belong to the characteristic Bronze Age vessels on the hillforts of the Slovenian and Italian Karst, the Vipava Valley and Istria. The material from the beginning of the Iron Age (9th–8th century) comes mainly from the upper two terraces (Pl. 3: 4–14; 4: 1–9; 5: 6–12,14–16; 6: 1–8), while finds from the later phases of the Early Iron Age (7th–5th c.) were mostly found in the lower part of the bank or in the backfills of entrenchments into the earlier layer (Pl. 5: 1,5,13). Comparisons for most of the ceramic forms are found in the wider northern Adriatic in contexts dating to *BF/Fe I*, among which the form of a vessel with a strongly everted rim is common (Pl. 4: 6–9). The vessel form popular in the Karst in the Early Iron Age is represented by pots with a distinctly thickened and everted rims (Pl. 4: 2), which can be traced from Friuli to the Ljubljana Basin. Dishes with inverted rims are also very common. Earlier examples, which can be dated to the 9th century on the basis of comparisons, often have a smaller applied knob or a handle (Pl. 3: 4–7,12,13), while the 8th century bowls are smaller and more open, with a thickened rim or flat cut (Pl. 4: 1,3). A high foot was also found (Pl. 5: 16), similar to that of the bowls in the Venetian area, however, are also common in the Sveta Lucija group of the 8th century BC. Thickened pot rims (Pl. 5: 4) and handles of larger vessels, as well as decorations with applied knobs (Pl. 5: 7,8,12) also fall within this time frame.

Still earlier elements are present in the modes of ornamentation. The decoration of horizontal and oblique grooves (Pl. 4: 9) is common in the 10th and 9th centuries BC on vessels from settlements from Veneto via the Trieste region to Istria and central Slovenia. Decoration with horizontal

grooves in combination with impressed dots is also earlier (*Pl.* 3: 14; 5: 11). It is characteristic of the Late Urnfield Culture. The impressed decoration (*Pl.* 4: 5; 5: 9) dates to the end of the 10th or 9th century BC, with the nearest comparisons being in the northern Adriatic coastal belt and in Friuli. The motif of horizontal and transverse stripes of incisions on the shoulders of vessels (*Pl.* 5: 6) dates to the transition from the 9th to the 8th century BC, known from sites in the Karst, in the Gulf of Trieste and Friuli, and Este. (*Fns.* 58–85)

In the hillfort of Tomaj, a more intensive settlement is evident at the turn of the 1st millennium BC, i.e. at the end of the Bronze Age or the beginning of the Early Iron Age, judging by the number of finds from this period, which could be related to the arrival of a new population or to the growth of previous settlers under certain socio-economic and historical circumstances. The strong involvement of the settlement in the trade and cultural flows between the coastal Mediterranean and the inland continental world from the end of the Bronze Age to the early Iron Age is evidenced not only by ceramic finds but also by rare metal objects. The construction of the Tomaj Phase 2 wall (B) coincides with the intensification of northern Italian contacts in the early 8th century BC. That Tomaj represented one of the central hillforts of the prehistoric community in the Komen Karst is also shown by an accidentally discovered weapon hoard from the end of the 8th century BC near the settlement (see here Guštin, Božič, Fig. 3). A bronze button with two loops, found in the hillside debris at the foot of the hill, which belonged to a horse equipment (*Pl.* 5: 1) can be associated with the latest Iron Age building activities at this site. The button may be an indicator of a military conflict for supremacy over strategic Karst passages. The final restoration of the northern Tomaj rampart (Phase 3 – wall C) also occurred during this period. (*Fns.* 86–89)

Štanjel – Gradišče

This prehistoric settlement on the edge of the Karst plateau was already recognized by Carlo Marchesetti, who also pointed out its poor preservation. It covered the whole of the upper part and the slope of the hill with an altitude of 360 m a.s.l. It controlled most of the Komen Karst and the passages through the Raša and Branica

valleys (*Fig.* 7). The course of the prehistoric rampart cannot be seen in the terrain today, although the prevailing opinion is that the rampart of the late medieval camp followed it. The millennial settlement of the hill, particularly the late medieval and modern constructions, probably caused that the prehistoric settlement remains have only exceptionally survived in their original position. Archeological excavations have found prehistoric rampart only in the central part of the eastern edge of the present settlement (*Fig.* 8). The terraces on the NW and NE slopes of the hill, which may be part of the defensive structures, are probably also prehistoric, as at Tomaj. An Iron Age structure was discovered in the area of the western palatium of the castle, and within the walls other structures dug into the bedrock, as well as the remains of dry-stone retaining walls, which are more difficult to determine. Some pottery fragments (*Pl.* 7: 1,7,8,15) indicate that Štanjel was already inhabited in the Middle Bronze Age, as well as in the Younger and Late Bronze Ages (*BM–BF*), similar to most hillforts in the northern Adriatic. A more intensive settlement is evident at the turn of the 1st millennium BC (*BF*) and in the early Iron Age (*Fe I*), from the 11th to the end of the 6th century BC. After a short break, the Štanjel hill was settled again at the end of the Late Iron Age, in the 2nd and 1st centuries BC and later in Antiquity and the late Middle Ages until today. (*Fns.* 90–98)

The presented selection of finds (*Pl.* 7–9) from archeological excavations in 1992 and 1993 on the lower terrace of the southern slope and along the road on the eastern edge of the settlement, as well as along the tower on the southern camp wall, investigated in 2007 and 2008 (*Fig.* 8), points to the settlement of Štanjel at the turn of the 1st millennium BC. This is evidenced by fragments of pots with upturned rims, larger dishes with inverted rims, decorated with facets or oblique grooves, and vessels with handles of various forms (*Pl.* 7: 9–14; 16–18; 8: 1,2,11,13). Comparisons for these forms can be found in Late Bronze Age and Early Iron Age sites in the Karst, Istria, the Gulf of Trieste, and Friuli. The tunnel handles appear as early as *BR*, as well as in Urnfield contexts of central and eastern Slovenia. Earlier elements include decoration with horizontal grooves, knobs and the motif of stabs and horizontal grooves. (*Pl.* 8: 4,6,10). In the time span from the end of the 10th to the 8th century BC, vessels made mainly of fine-grained clay with sand inclusions, with everted rims, with

short necks, bowls with high handles, dishes with decoration, portable ovens, lids and massive horizontal handles (*Pl. 8: 3,5,9,11,12,14–16; 9: 1–7,9,11*). Decoration with pseudo-cord impressions, incised hatched triangles and zigzag lines (*Pl. 8: 3,6–9,15*) are also popular. (*Fns. 99–107*)

A smaller bronze pin of the Vadena type according to Carancini (*Pl. 7: 3*), characteristic of the male costume of the time in the wider northern Adriatic region, dates to the late 9th and early 8th century BC. (*Fns. 108–110*)

Vessels with a thickened everted rims (*Pl. 7: 6; 9: 10*) can be dated to the 8th or 7th century BC, and are common at the sites of the Gulf of Trieste and in its Karst hinterland. The latest finds are fragments of vessels with applied ribs and with traces of painting or graffiti on the outer surface (*Pl. 7: 4,5*), which occur in the northern Adriatic under the influence of the Venetian cultural area. Comparisons can be found in the hillforts of Komen and Trieste, in Friulian settlements and in Posočje in the 7th and 6th centuries BC, as well as in the cemetery in Ljubljana – Dvorišče SAZU. (*Fns. 111–114*)

The settlement of Štanjel had a special place among the Komen hillforts because of its exceptional strategic position along the pathway leading from the source the Timava River via the Karst to Vipava Valley and on to the Eastern Alps or via the natural passage below Nanos to central Slovenia (*Fig. 7*). The construction of defensive and watch towers on the northern edge of the Karst plateau, where a tower was built on Ostri vrh between the 8th and 6th centuries BC (see here Teržan, Turk, *Fig. 13*), points to the increased need of the Iron Age community living here to control and protect access to the karst plateau from the Vipava Valley in the 1st millennium BC.

Zagrajec – Brith

The prehistoric settlement is situated on a dominant hill at an altitude of 340 m a.s.l., which offers an excellent view of the hinterland of the Gulf of Trieste. The rampart encircled the entire upper plateau, where a small unfortified mansion stood until the Turkish invasions, and later the church of St. John the Baptist was built on its ruins. The first descriptions and plan of the hillfort, as well as notes on the finds of prehistoric and Roman pottery were given by Carlo Marchesetti in his publication in 1903. (*Fns. 116–119*)

In 2013, a small trench was dug to survey the western slope and a smaller part of the upper plateau (*Fig. 9*). In the trench on the slope, remains of a rampart were discovered over the whole excavated area, and in the central part the natural deposit was slightly leveled and formed a kind of terrace. This could form the base for a retaining wall on the hillslope. On the upper plateau a layer of larger stones, rubble and soil was discovered, which represented the core of the prehistoric rampart. It was covered with a layer of earth with stones and finds from different periods. At the edge of the plateau, the core of a wall was bounded on the west side by the outer front (*Fig. 10*). This was laid on a natural deposit and built of larger unworked stones. The face of the wall was preserved up to a height of 0.8 m, its width reached 1.4 m in the excavated area. The inner front of the wall could not be determined due to the nature of the rescue excavations. (*Fns. 120–123*)

Pottery finds (*Pl. 10: 2–4,8*) are reminiscent of vessels from Komen hillforts from Late Bronze Age. Fragments of pottery from the Early (*Pl. 10: 1*) and the Late Iron Age (*Pl. 10: 5*) were also found in the wall fill. Among the stones of the outer face of the wall fragments of a foot and of a vessel wall with traces of a red coating on the surface were found (*Pl. 10: 7,9*). Comparable finds are known from the Friulian settlement of Pozzuolo and the Sveta Lucija group, where they are dated to the 6th century BC. Most of the fragments from the slope of the hill Brith under the rampart (*Pl. 10: 11,12,15*) belong to the very popular vessel forms in the period from the 7th to the end of the 6th century BC, found in the hilltop settlements of the Komen Karst and the Gulf of Trieste. (*Fns. 124–128*)

The discovered wall in the excavated area represents the last phase of the fortification of the prehistoric settlement in Zagrajec, dated to the end of the Early Iron Age. Pottery and the radiocarbon dating of an animal tooth confirm this (*Fig. 11; Fn. 129*), as does the characteristic structure of a wall with an outer face made of larger stones and a core of the wall. It is probable that an earlier rampart had previously stood on the upper plateau of the hill, which was demolished and a new one erected in its place, into which stones and material from the earlier phase (or phases) were incorporated. The construction of the investigated rampart on Zagrajec thus coincides with the most recent phase of renovation or extension of the rampart at Tomaj, which we, with certainty, date to the

end of the Early Iron Age (*terminus post quem* is the 6th century BC). According to the finding of a fragment of a vessel from the Late Iron Age in the wall filling, it could also be later.

Among the hillfort settlements of the Komen Karst, the Debela griža near Volčji Grad undoubtedly stands out for its monumental rampart. The peculiarity of this settlement is its strategic location between the sinkholes, which formed a defence together with the rampart. Archaeological investigations in 2018 inside the site and in the surrounding area have shown that the modern use of the space has greatly altered the rampart and the interior of the settlement. Pottery material collected during surface topographic surveys (*Pl. 11: 1–3*) in the area of the rampart belongs to the period from the 7th to the 6th century BC and has the closest comparisons in the hillforts of the Komen Karst and the Gulf of Trieste. Together with previously known finds from Debela griža, it speaks for a more intensive settlement of the hillfort in the Early Iron Age. (*Fns. 130–133*)

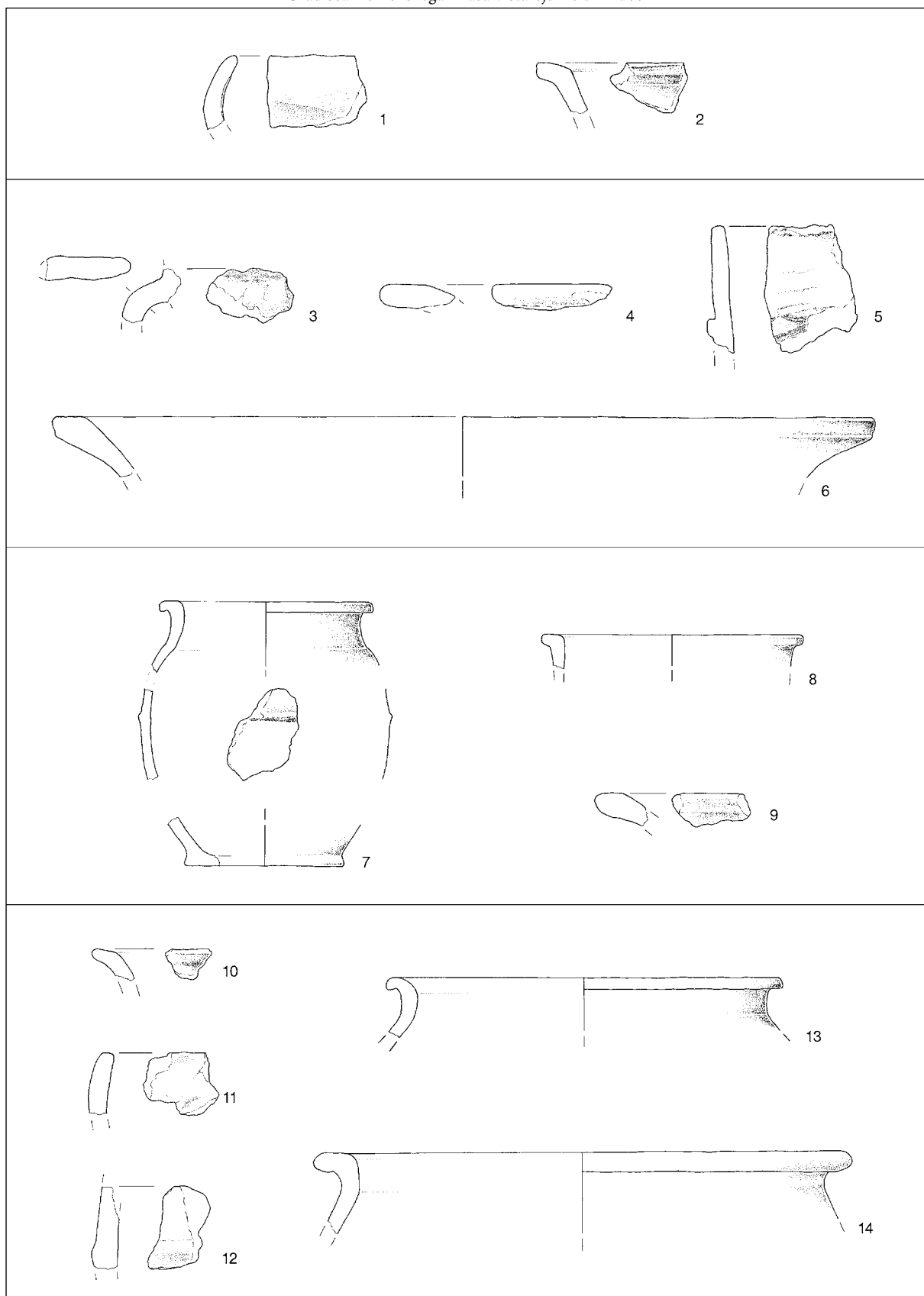
Gradina nad Brestovico is another prehistoric site of the Komen Karst (*Fig. 1*). It is an extensive hillfort overlooking the Gulf of Trieste. During topographical surveys in 1980, pottery finds were collected on the surface of the stone embankment (*Pl. 11: 4–11*), which, despite their very poor preservation, allow a chronological and cultural determination of the settlement from the end of the 9th or beginning of the 8th century BC, with

comparisons at sites in the Karst, Istria, the Gulf of Trieste, Soča Valley and Friuli. (*Fns. 134–138*)

From what has been said, we can conclude that the Komen Karst was intensively repopulated at the end of the Early Iron Age (6th–5th centuries BC) and at the transition to the Late Iron Age, when major construction activities or renovations of the ramparts (northern rampart in Tomaj, Zagrajec) or additional fortifications (southern rampart in Tomaj) took place. In this context, the caravan routes are significant, which led from the spring of Timava, here an important sanctuary was located at that time, via the Karst plateau to Vipava Valley and further east. Pottery forms from the most recent phases of the Early Iron Age speak of close contacts between the Karst community and the settlements in the Gulf of Trieste and in Posočje and eastern Friuli, and their cultural ties with the Este-Venetian region.

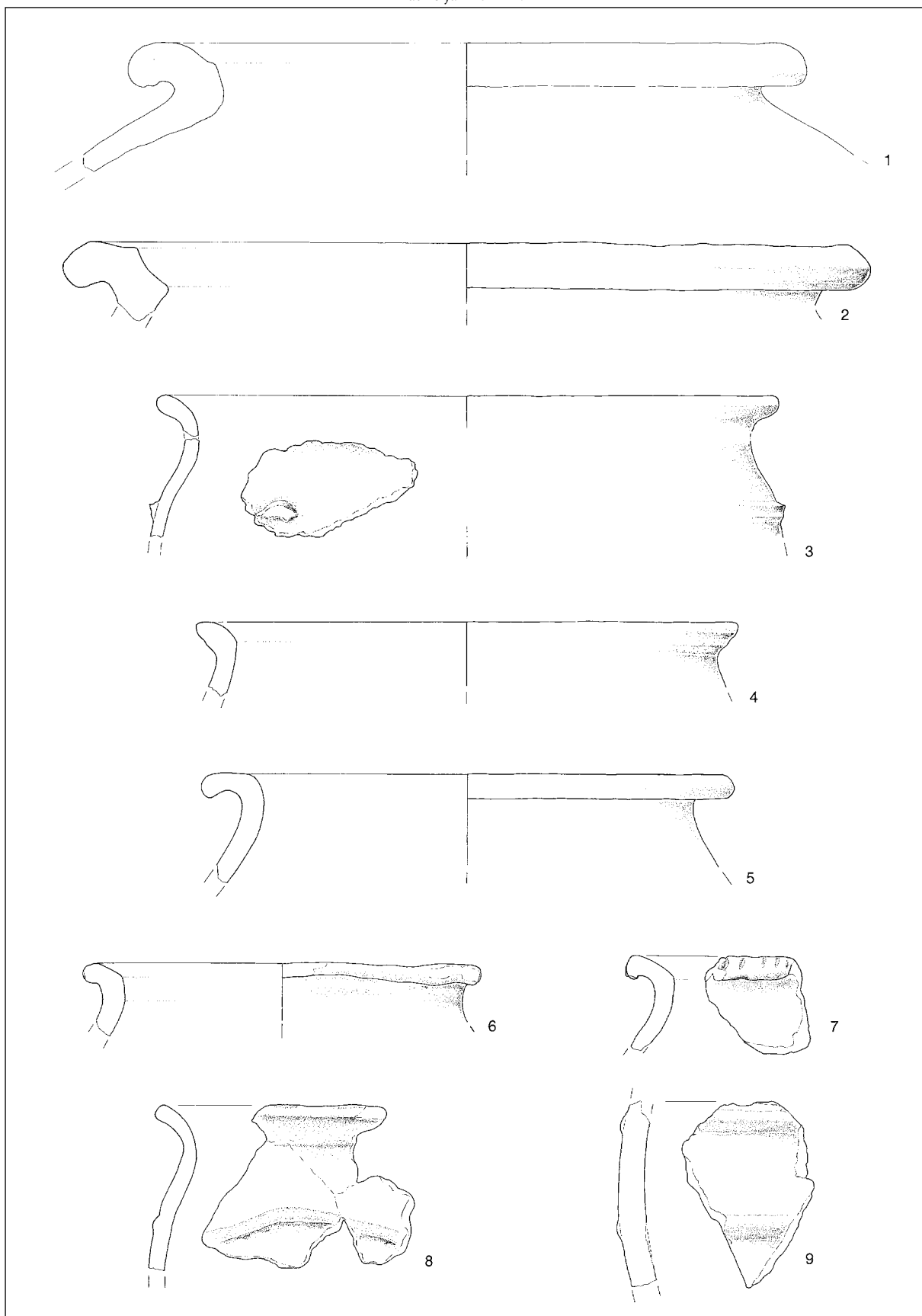
Translation: Nives Kokeza

Patricija BRATINA
Zavod za varstvo kulturne dediščine
Območna enota Nova Gorica
Delpinova 16
SI-5000 Nova Gorica
patricija.bratina@zvkd.si

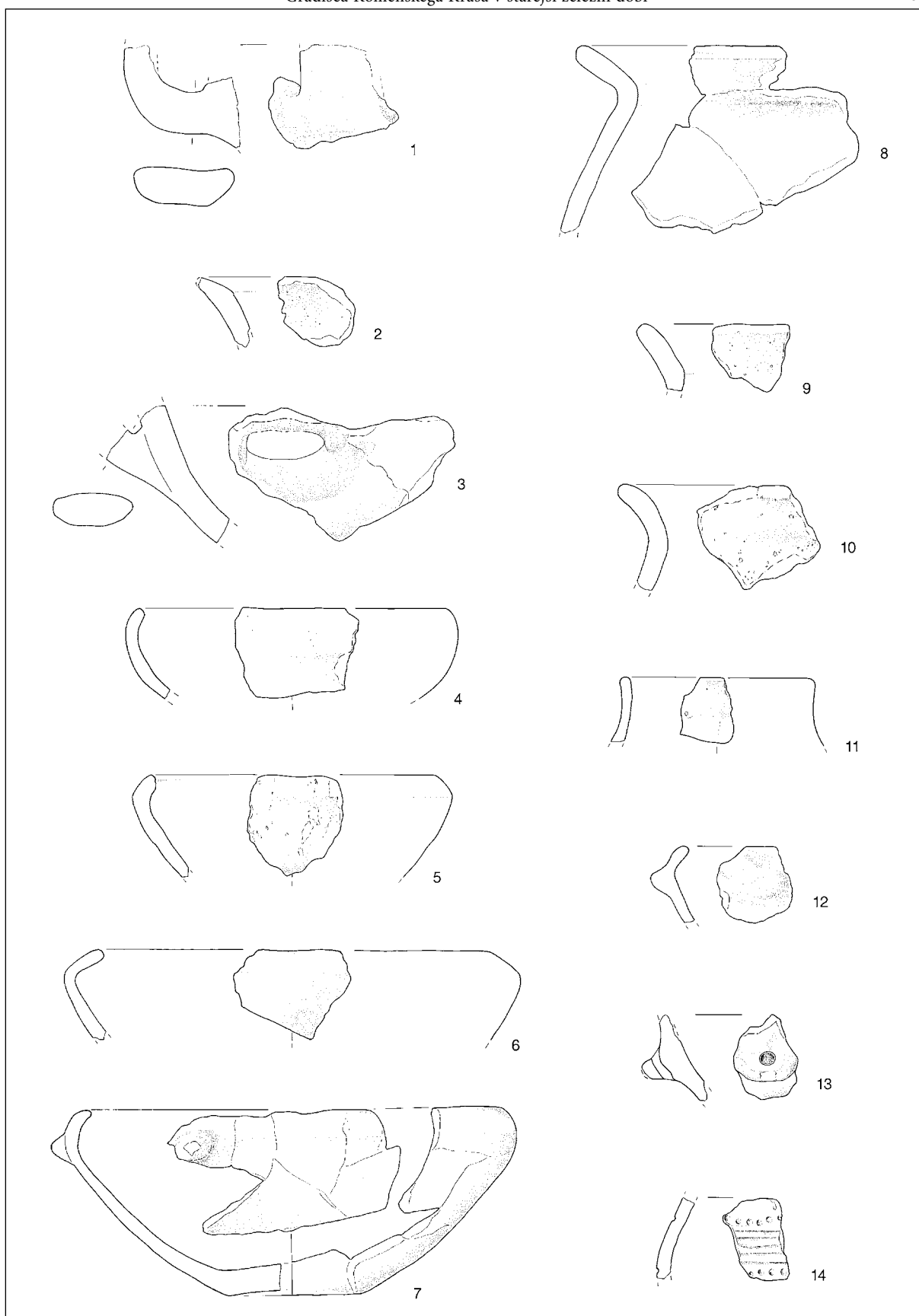

T. 1: Tomaj – Gradišče, raziskave 1994. 1,2 iz rdečerjave plasti 1. faze; 3–6 iz zidu 1. faze; 7–9 iz plasti nad tlakom 2. faze; 10–14 iz polnila med zidovoma 2. in 3. faze. Vse keramika. M. = 1:3.

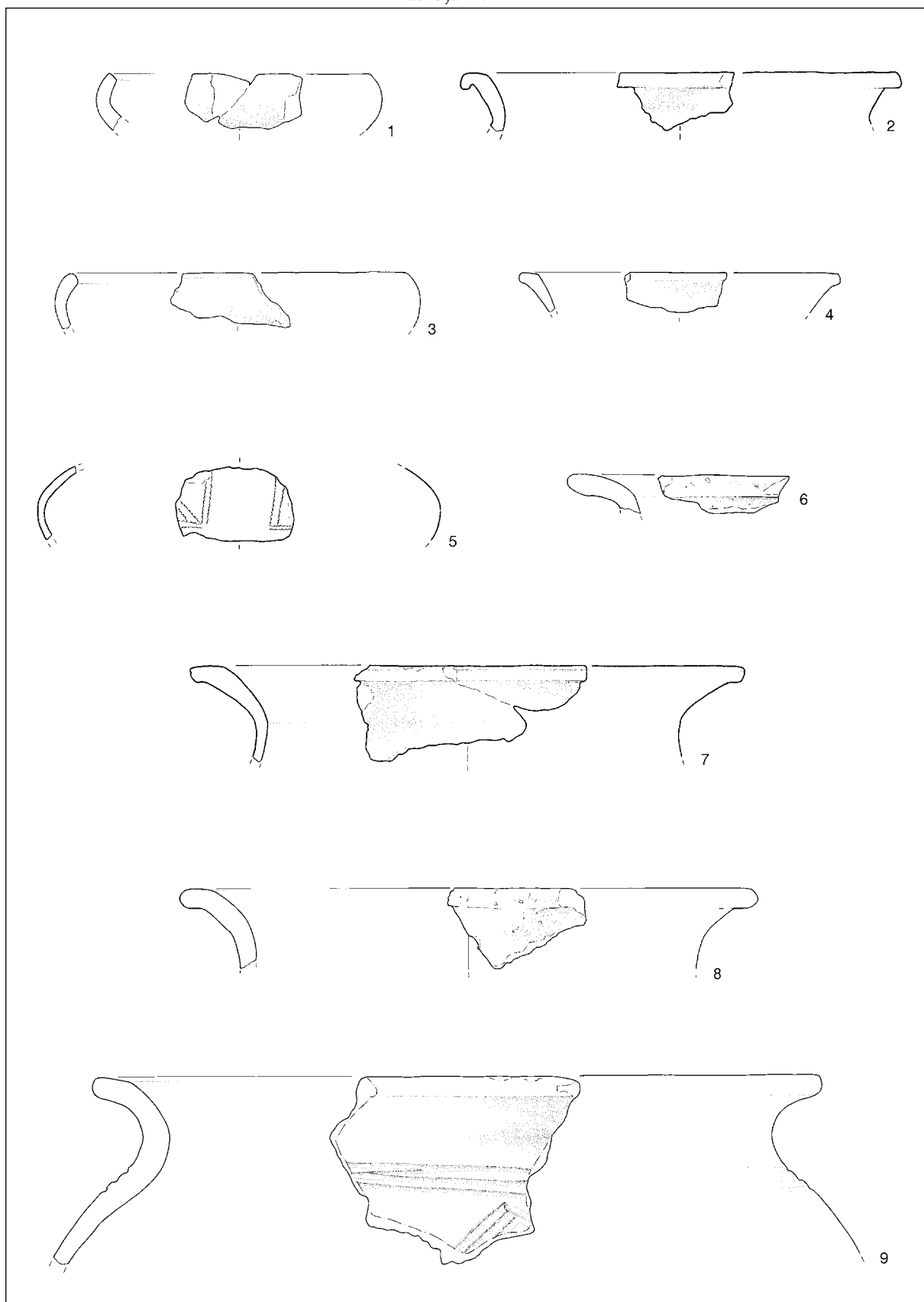
Pl. 1: Tomaj – Gradišče, investigations 1994. 1,2 reddish brown layer of Phase 1; 3–6 wall of Phase 1; 7–9 layer above pavement of Phase 2; 10–14 fill between the walls of Phases 2 and 3. All pottery. Scale = 1:3.

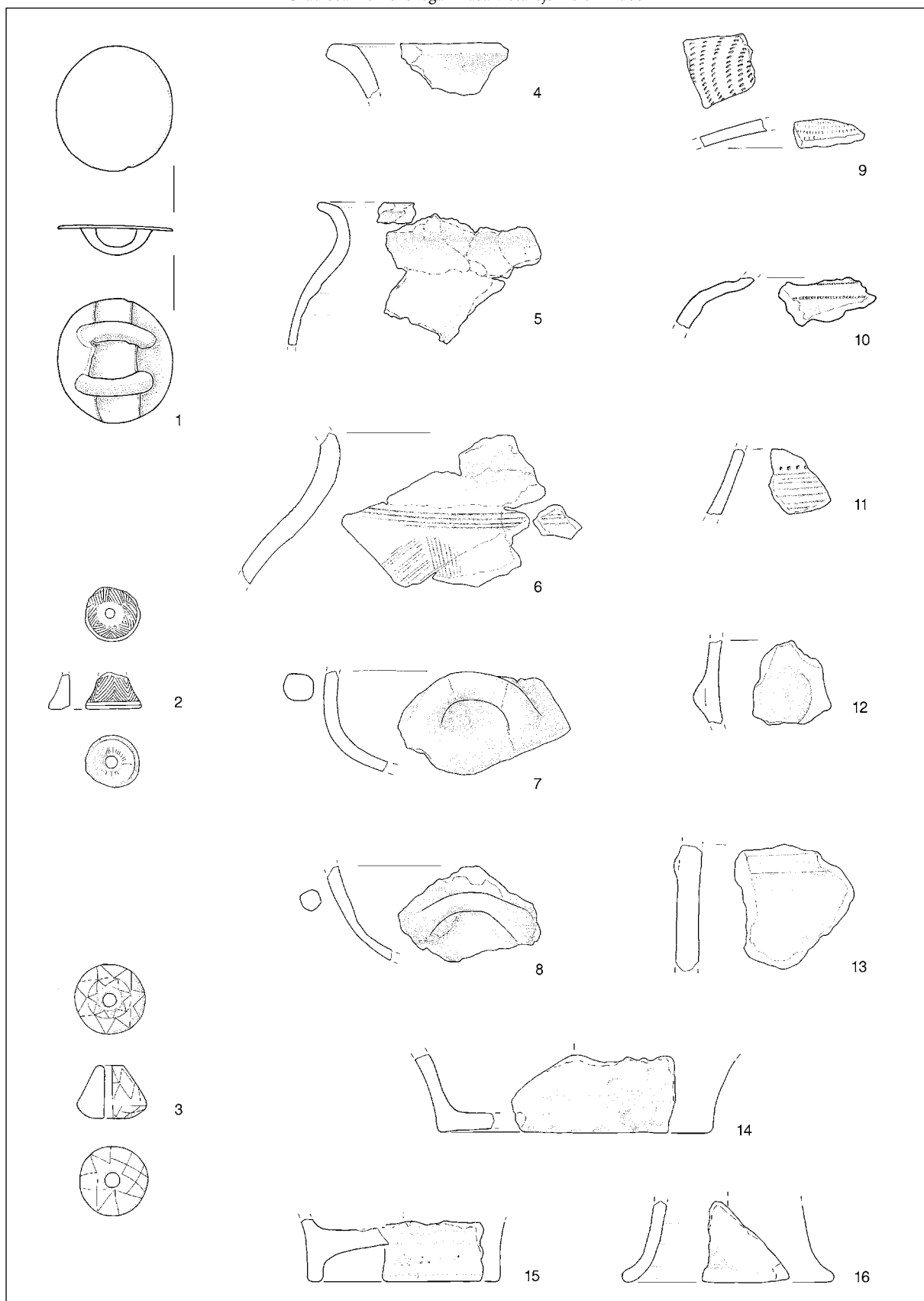
T. 2: Tomaj – Gradišče, raziskave 1994. 1–9 iz plasti kamnitega drobirja ob zidu 3. faze. Vse keramika. M. 1 = 1:4; ostalo 1:3.
 Pl. 2: Tomaj – Gradišče, investigations 1994. 1–9 layer of stone gravel along the wall of Phase 3. All pottery. Scale 1 = 1:4; other 1:3.

T. 3: Tomaj – Gradišče, raziskave 2005–2007. Izbor najdb iz zasutij teras na južnem pobočju. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 3: Tomaj – Gradišče, investigations 2005–2007. Select finds from colluvium of the terraces on the southern slope. All pottery. Scale = 1:3.

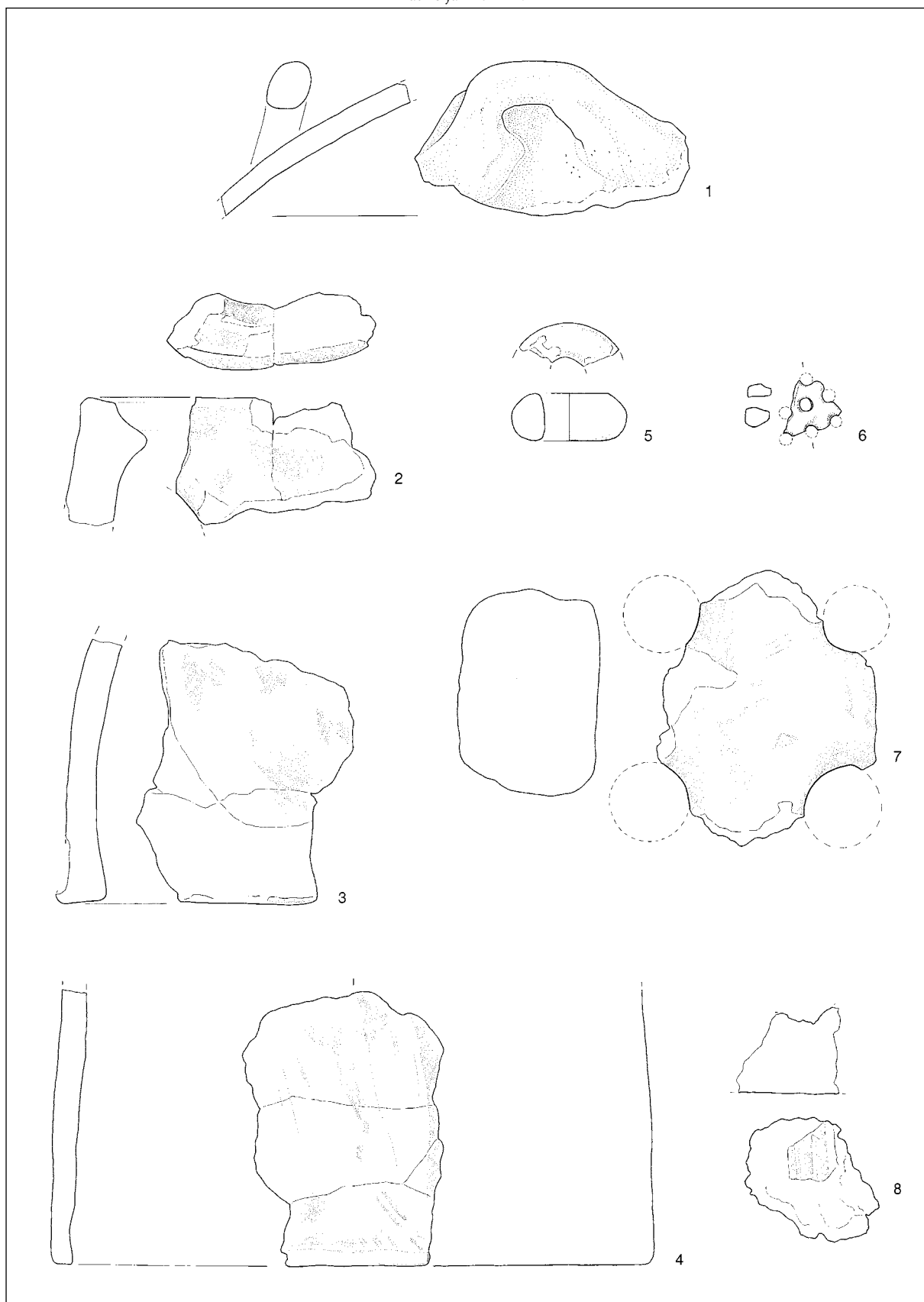

T. 4: Tomaj – Gradišče, raziskave 2005–2007. Izbor najdb iz zasutij teras na južnem pobočju. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 4: Tomaj – Gradišče, investigations 2005–2007. Select finds from colluvium of the terraces on the southern slope.
 All pottery. Scale = 1:3.

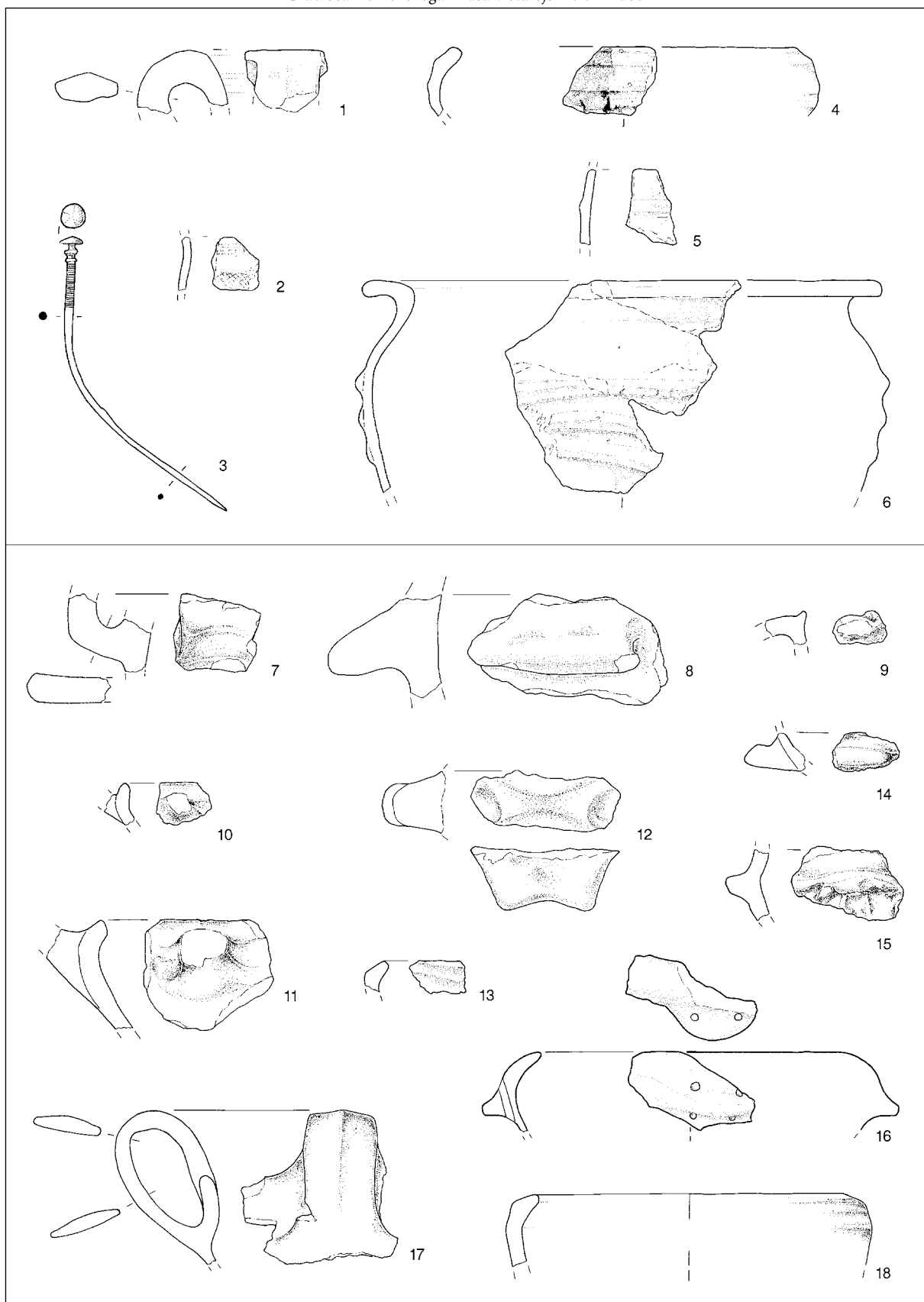

T. 5: Tomaj – Gradišče, raziskave 2005–2007. Izbor najdb iz zasutij teras na južnem pobočju. 1 bron; ostalo keramika. M. 1 = 1:2; ostalo 1:3.

Pl. 5: Tomaj – Gradišče, investigations 2005–2007. Select finds from colluvium of the terraces on the southern slope. 1 bronze; other pottery. Scale 1 = 1:2; other 1:3.

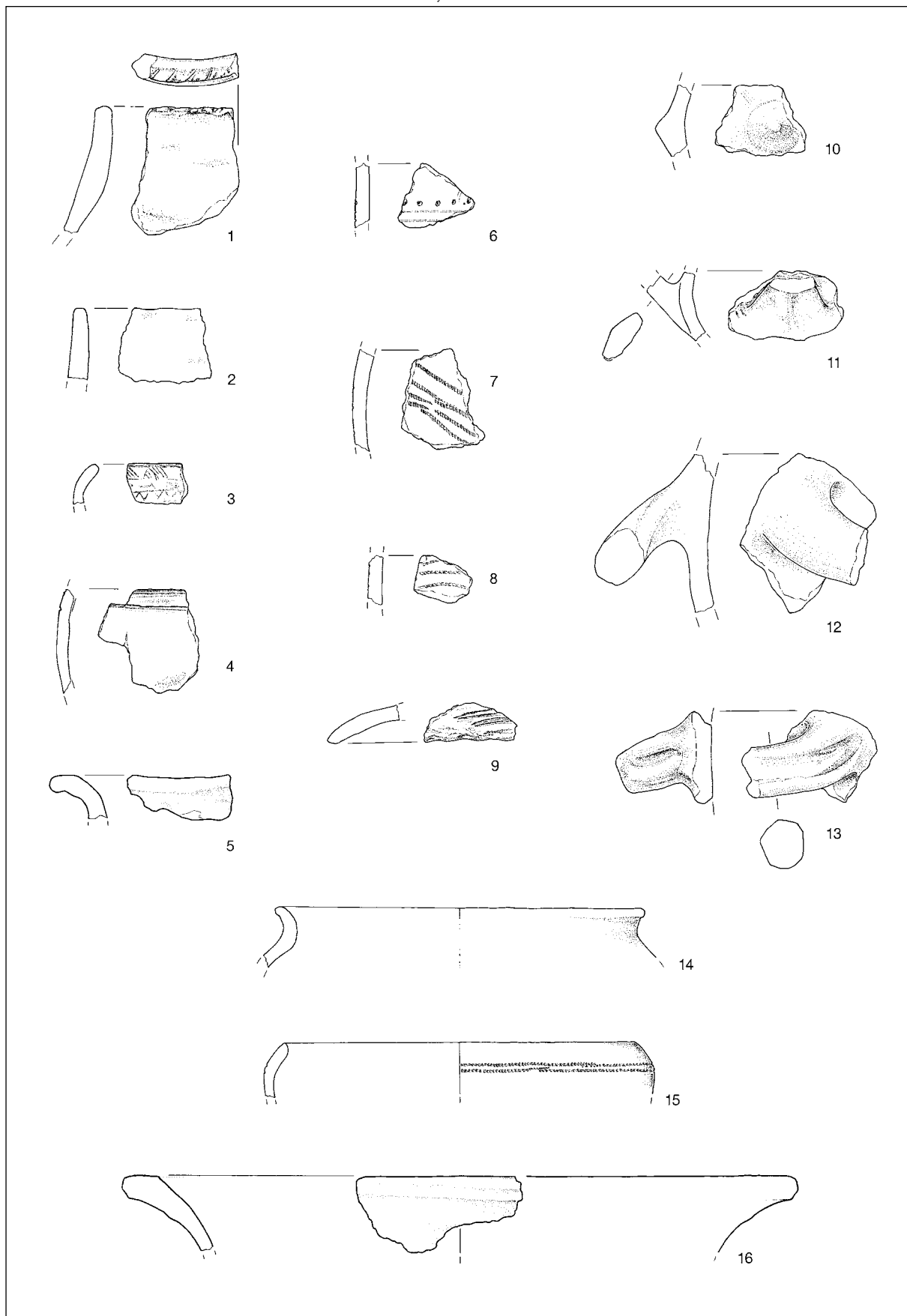

T. 6: Tomaj – Gradišče, raziskave 2005–2007. Izbor najdb iz zasutij teras na južnem pobočju. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 6: Tomaj – Gradišče, investigations 2005–2007. Select finds from colluvium of the terraces on the southern slope.
 All pottery. Scale = 1:3.

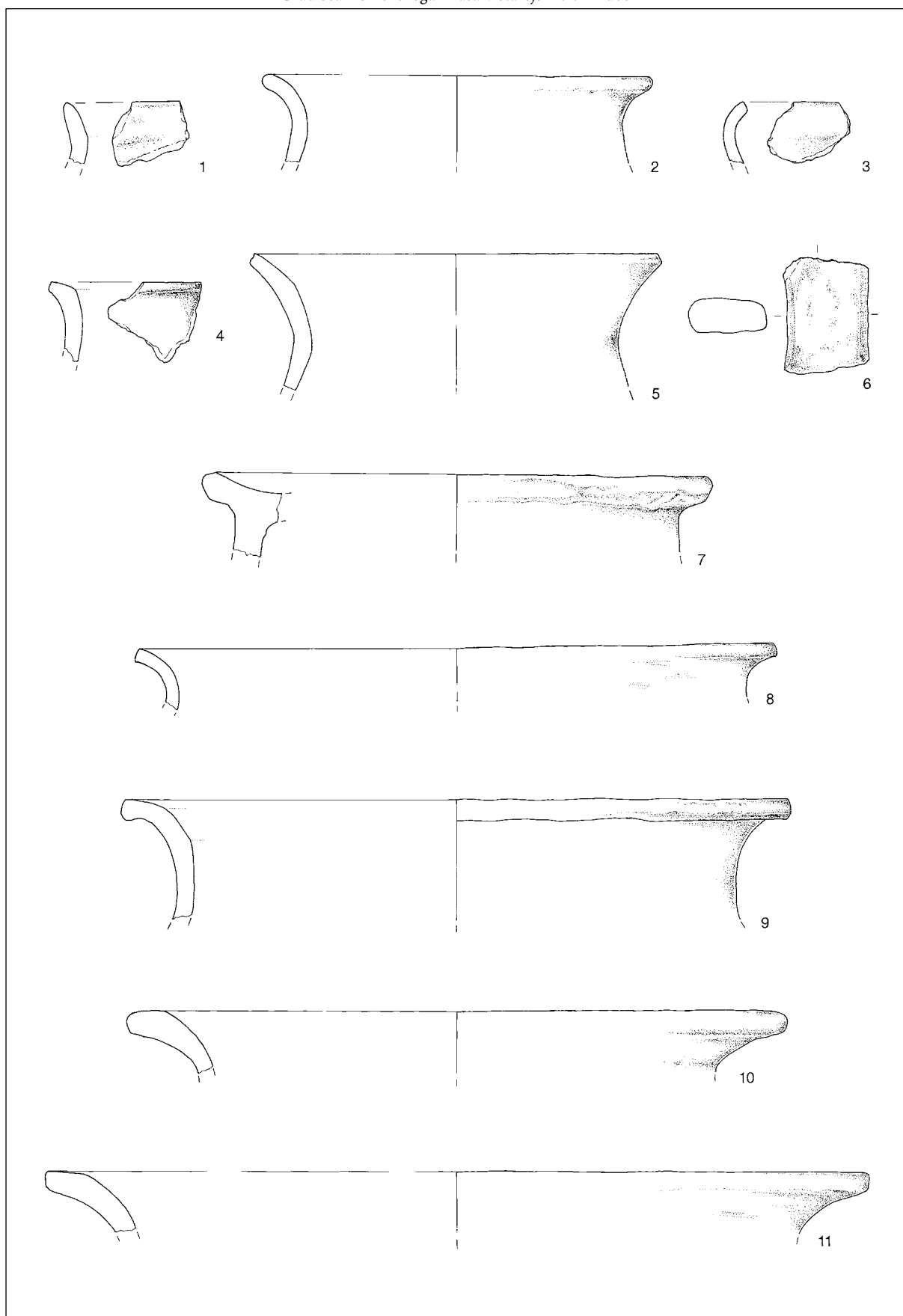
T. 7: Štanjel - Gradišče. Izbor najdb: 1-6 raziskave 2007-2008; 7-18 raziskave 1992-1993. 3 bron; ostalo keramika. M. 3 = 1:2; ostalo 1:3.

Pl. 7: Štanjel - Gradišče. Select finds: 1-6 investigations 2007-2008; 7-18 investigations 1992-1993. 3 bronze; other pottery. Scale 3 = 1:2; other 1:3.

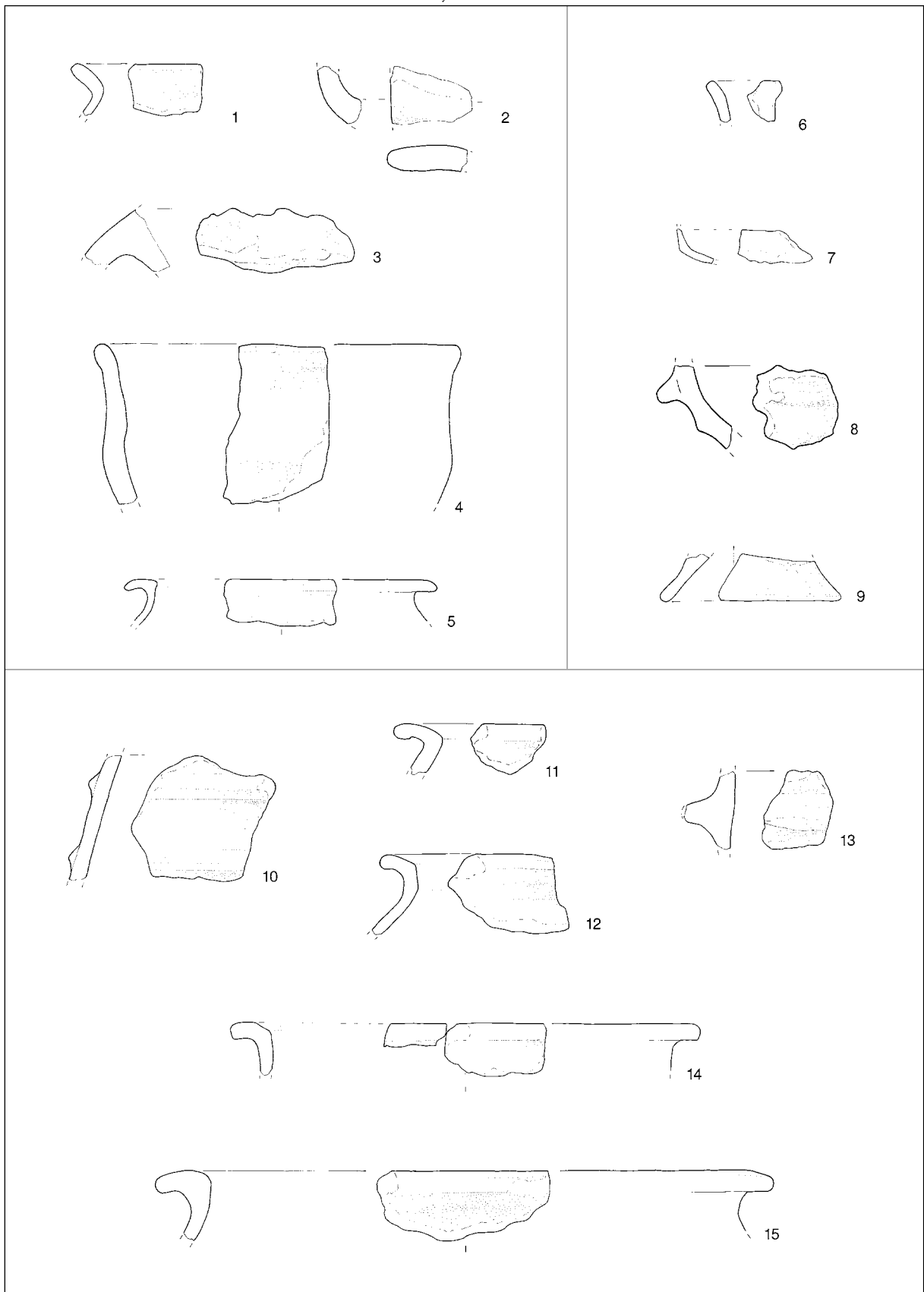
T. 8: Štanjel - Gradišče, raziskave 1992-1993. Izbor najdb. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 8: Štanjel - Gradišče, investigations 1992-1993. Select finds. All pottery. Scale = 1:3.

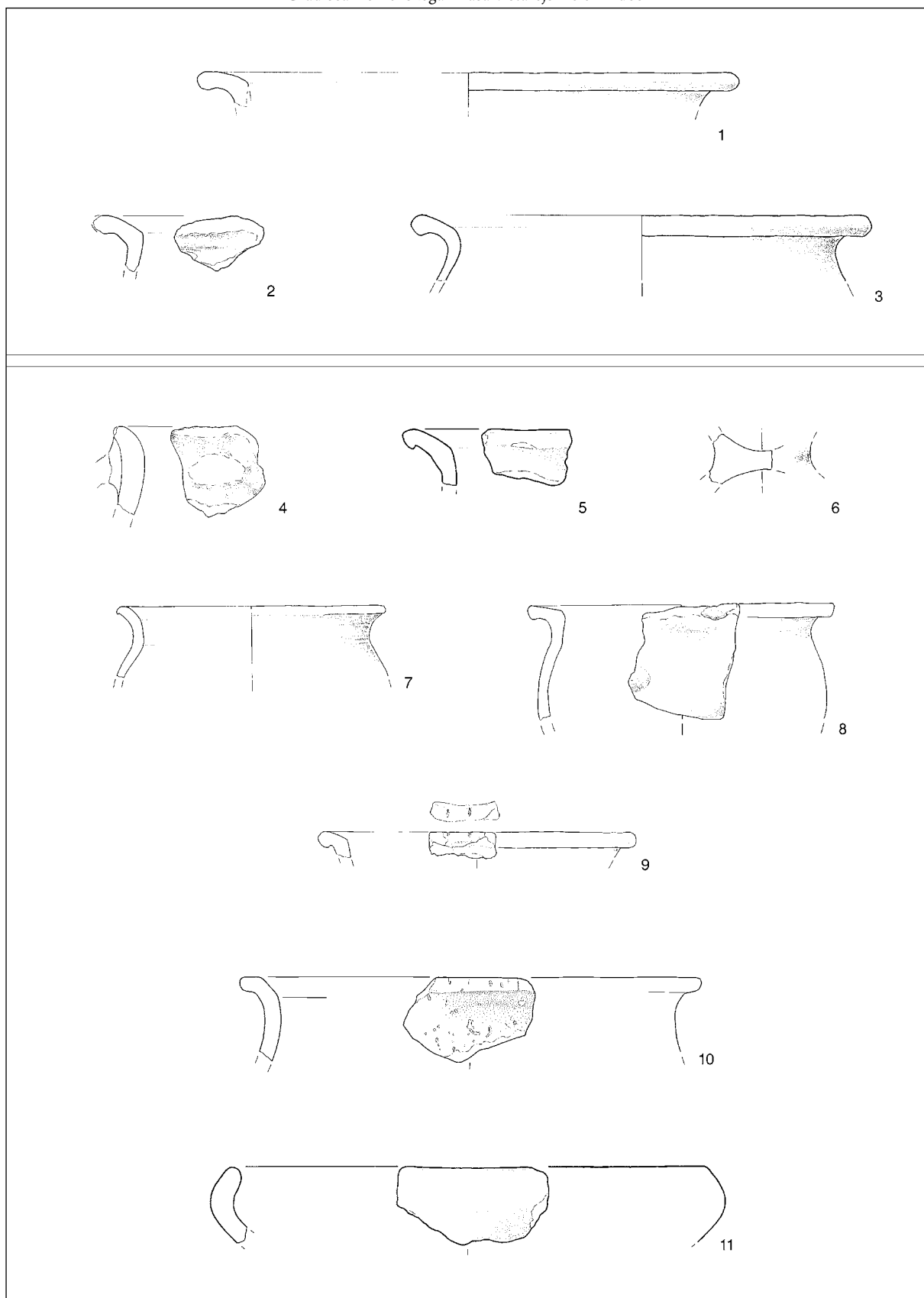
T. 9: Štanjel – Gradišče, raziskave 1992–1993. Izbor najdb. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 9: Štanjel – Gradišče, investigations 1992–1993. Select finds. All pottery. Scale = 1:3.

T. 10: Zagrajec – Brith, raziskave 2013. Izbor najdb: 1–5 iz polnila zidu in pod njim; 6–9 med kamni lica zidu in pod njimi; 10–15 s pobočja. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 10: Zagrajec – Brith, investigations 2013. Select finds: 1–5 the fill of the wall and beneath of it; 6–9 between the stone front and beneath of it; 10–15 from the slope. All pottery. Scale = 1:3.

T. 11: Volčji Grad – Debela griža, topografija 1992 (1–3); Brestovica pri Komnu – Gradina, topografija 1980 (4–11). All pottery. Scale = 1:3.

Pl. 11: Volčji Grad – Debela griža, field surveys 1992 (1–3); Brestovica pri Komnu – Gradina, field surveys 1980 (4–11). All pottery. Scale = 1:3.

Naselbinska keramika starejše železne dobe na Krasu

Settlement pottery from the Early Iron Age in Kras

Manca VINAZZA

Izvleček

V prispevku je obravnavano keramično gradivo s treh gradišč starejše železne dobe, kjer so potekale raziskave zadnjih trideset let in ki pomenijo izhodišče za vzpostavitev kronološke slike naselbinske keramike na Krasu. Poleg stratigrafskih podatkov predstavljamo ugotovitve makroskopske analize tehnologije keramike in primerjalne študije najdb z drugimi sočasnimi najdišči na prostoru *Caput Adriae*. Vzpostavljena kronološka slika naselbinske keramike je prvi tovrsten poskus pregleda keramike za obravnavani prostor.

Ključne besede: Kras; Tabor pri Vrabčah; Tomaj; Štanjel; starejša železna doba; kronologija; gradišča; keramika

Abstract

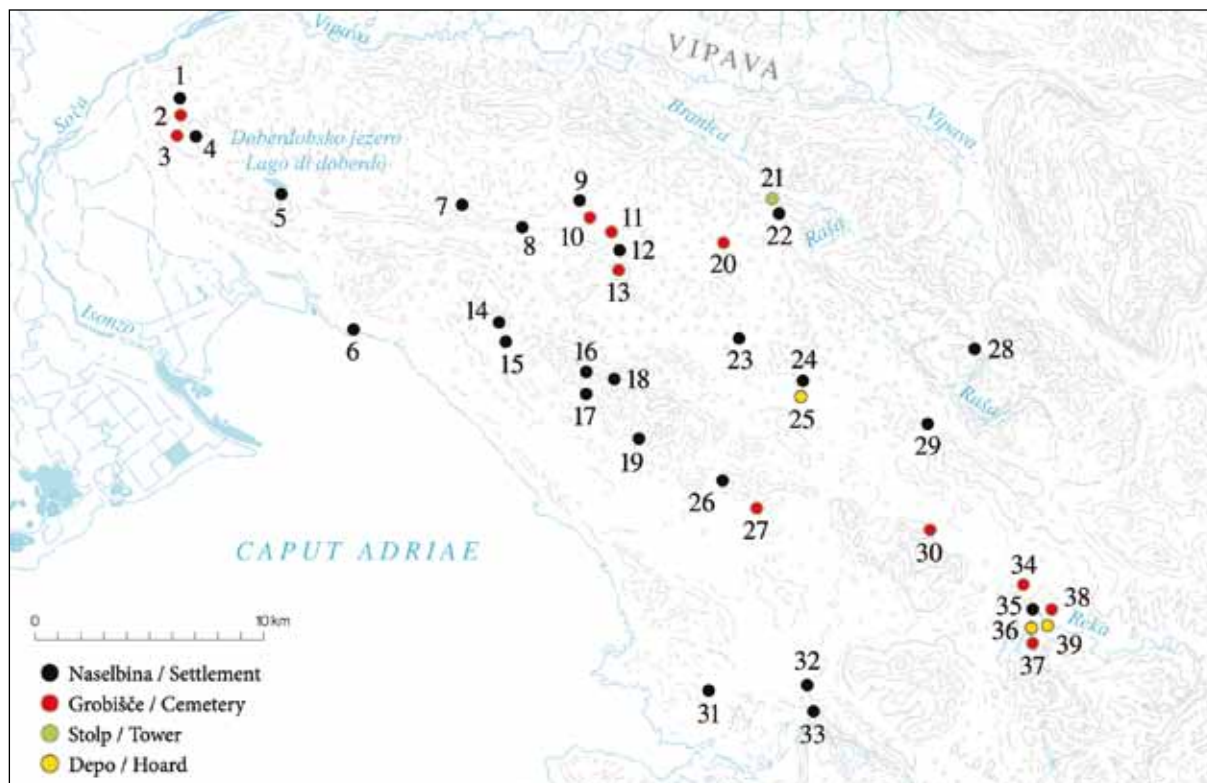
The article discusses pottery material from three Early Iron Age hillforts, where excavations have been carried out in the last 30 years. These present a starting point for the establishment of a chronological picture of settlement pottery in Kras region. In addition to stratigraphic data, macroscopic analysis of the pottery technology and comparative study of the finds with other contemporary sites in the area of *Caput Adriae* have been performed. The established chronological picture of the settlement pottery presents the first attempt of this kind to create a pottery overview for the discussed territory.

Keywords: Kras; Tabor near Vrabče; Tomaj; Štanjel; Early Iron Age; chronology; hillforts; pottery

Med šestimi kulturnimi skupinami starejše železne dobe na slovenskem območju je Stane Gabrovec v šestdesetih letih 20. stoletja opredelil tudi skupino najdišč Notranjske in Istre na jugozahodu Slovenije (Gabrovec 1964–1965, 25–26). Ta so bila v primerjavi z najdišči na Dolenjskem neprimerljivo slabše raziskana, najdb skoraj ni bilo na voljo, raziskav pa komaj za vzorec. Leta 1975 je v monografiji *Arheološka najdišča Slovenije* to skupino poimenoval notranjska skupina in jo navezal na območje do Trsta s poudarkom na notranjskih najdiščih (Gabrovec 1975, 57). Pozneje je vanjo vključil še kraška najdišča, kot so Sveto, Volčji Grad, Sv. Mihael nad Štorjami, Mušja jama pri Škocjanu, Škocjan, Rodik in Je-

larji (Gabrovec 1987, 151–152). Danes je karta starejšeželeznodobnih najdišč na Krasu, tako na slovenskem kot italijanskem delu, bistveno bolj polna (*sl. 1*). Arheološke raziskave tega prostora so bile manjšega obsega, razen nekaj izjem, kot so Brežec pri Škocjanu (Ruaro Loseri et al. 1977, 19–22; Osmuk 1990), Graček pri Famljah (Novaković, Turk 1991) in Ostri vrh pri Štanjelu (Teržan, Turk 2014).

Raziskave zadnjih trideset let so pomembno prispevale k možnosti vzpostavitve kronologije naselbinske keramike, podprte tudi z rezultati radiokarbonskih datacij, kar nam omogoča razumevanje nastanka in obstoja gradišč ter njihovega odnosa do grobišč in depojskih najdb.

Sl. 1: Karta najdišč iz starejše železne dobe na Krasu. M. = 1:250.000.

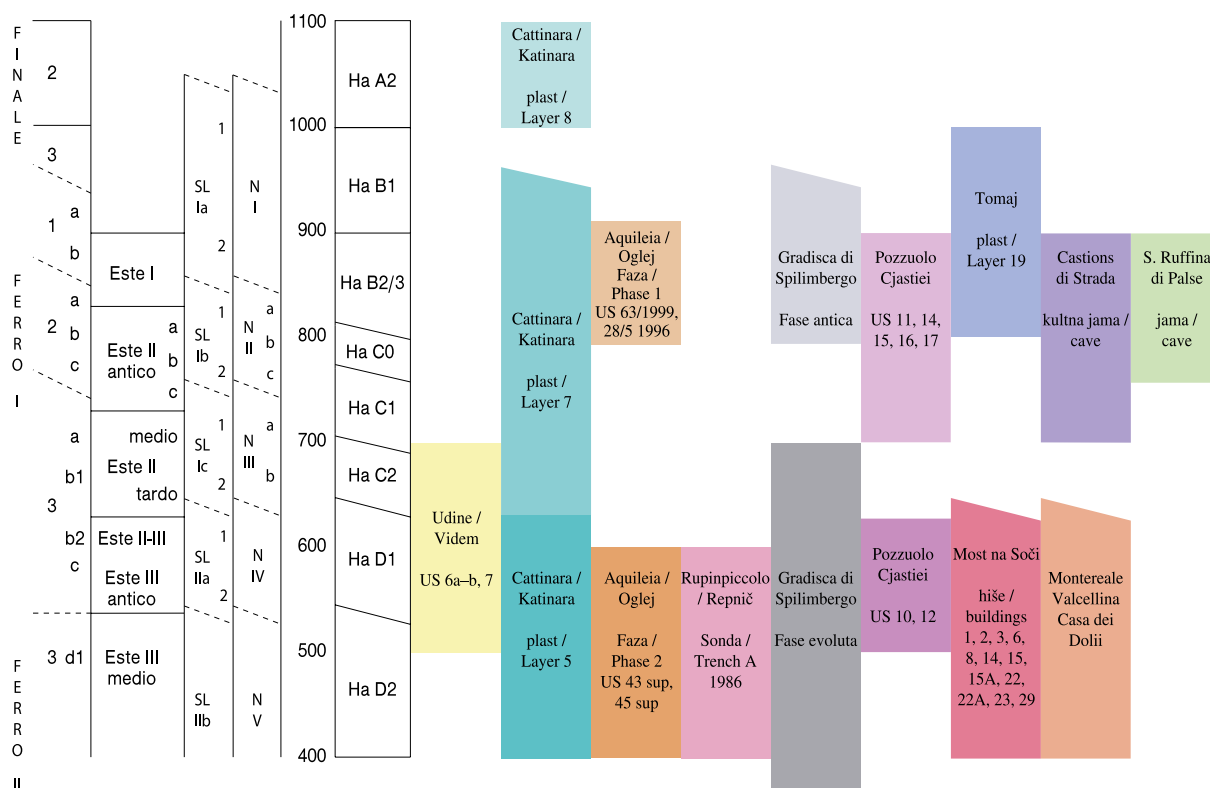
Fig. 1: Map of Early Iron Age sites in the Kras. Scale = 1:250.000.

1, 2 Redipuglia/Sredipolje	21 Ostri vrh (Štanjel)
3 Ronchi/Ronki	22 Štanjel
4 San Polo	23 Skopo
5 Castelazzo di Doberdò/Gradina (Doberdob)	24 Tomaj [naselje / settlement]
6 Duino/Devin	25 Tomaj [depo / hoard]
7 Vojščica	26 Monrupino/Repentabor
8 Zagrajc	27 Medvedjak (Vrhovlje)
9 Sveto [naselje / settlement]	28 Tabor (Vrabče)
10 Sveto [grobišče / cemetery]	29 Sv. Mihael (Štorje)
11 Komen	30 Gorenja jama (Povir)
12 Debela griža (Volčji Grad)	31 Cattinara/Katinara
13 Volčji Grad (Komen)	32 Monte S. Michele
14 Slivno/Slivia	33 Monte Carso/Mali Kras (Socerb)
15 Castelliere di Slivia	34 Gradišče (Divača)
16 San Leonardo/Sveti Lenart	35 Škocjan [naselje / settlement]
17 Sales/Salež	36 Mušja jama (Škocjan)
18 Nivize/Njivice	37 Skeletna in / and Tomičeva jama (Škocjan)
19 Rupinpicolo/Repnič	38 Škocjan – Gombačeva domačija [grobišče / cemetery]
20 Tupalče	39 Škocjan [depo / hoard]

NAJDIŠČA STAREJŠE ŽELEZNE DOBE NA KRASU

Ko govorimo o prazgodovini na Krasu, pomislimo bodisi na neolitska oziroma eneolitska jamska najdišča bodisi na gradišča in t. i. kaštelirsko kulturo. Stane Gabrovec je kaštelirsko kulturo obravnaval v sklopu srednje bronaste dobe (Gabrovec 1983, 46-49), kar pa je kljub opozorilom,

da še ni dovolj raziskana, privedlo do splošnega vtisa, da sodijo vsi kaštelirji oziroma gradišča v bronasto dobo. Posamezna najdišča, kot so Sveto (Rutar 1894, 123; Marchesetti 1903, 48, t. 16: 17; 17: 6,13,21; Petru 1975, 137), Škocjanski mali zaklad (Marchesetti 1909) in Sv. Mihael nad Štorjami (Guštin 1979, 10, 14, t. 6), so sicer že nakazovala, da imamo na tem območju tudi najdbe iz starejše železne dobe.

Sl. 2: Kronološka slika *Caput Adriae* pozne bronaste in starejše železne dobe (levo) (po Borgna et al. 2018b, sl. 2) ter arheološki konteksti iz najdišč obravnavanih faz (desno) (gl. op. 1).

Fig. 2: Chronological scheme of the Late Bronze and Early Iron Age (left) in *Caput Adriae* (after Borgna et al. 2018b, Fig. 2) and archaeological contexts from the sites and its phases under consideration (right) (see Fn. 1).

Nekatera gradišča, kot so Monkodonja v Istri, Slivje in Jelarji na Tržaškem Krasu (Hänsel, Mihovilič, Teržan 2015; Borgna et al. 2018a, 80), so nastala že v zgodnji bronasti dobi, medtem ko raziskave tostran slovenske državne meje še niso potrdile, da bi tudi tu obzidja postavili v času pred poznno bronasto dobo (Vinazza 2014, 48). Ker je pri časovni opredelitvi vsakega najdišča treba natančno analizirati stratigrafijo in najdbe, saj površinskih najdb ne gre neposredno navezovati na ohranjene vidne zidane arheološke ostaline, lahko to ugotavljamo šele na podlagi arheoloških izkopavanj in kontekstov.

Potek državne meje na Krasu med Jugoslavijo (kasneje Slovenijo) in Italijo je sprožil ločeno raziskovanje starejše železne dobe na Krasu. Mitja Guštin je leta 1973 sestavil kronologijo notranjske skupine na podlagi grobišč, kot so Brežec pri Škočjanu, Šmihel, Tržišče pri Cerknici, Križna gora in nekatera manjša najdišča (Guštin 1973, 465 tab. 1; Guštin 1979, 461). Nekoliko kasneje je na italijanski strani Franca Maselli Scotti predlagala kronološko sliko naselbin, kot so Katinara (Cattinara), Salež (Sales), Slivno (Slivia) in Repentabor (Monrupino)

(Maselli Scotti 1978–1981, 301). Pri vzporejanju kronoloških shem so se pojavila odstopanja, saj je bila italijanska vezana na Peronijevo, slovenska pa na Gabrovčevo. Poleg tega sta avtorja proučevala različne vrste najdišč, na eni strani naselbine, na drugi grobišča. Grobišča namreč omogočajo bistveno bolj natančno kronološko periodizacijo, medtem ko je naselbinsko gradivo kronološko slabše opredeljivo, večje razlike se kažejo šele med daljšimi časovnimi intervali. Ena od dodatnih možnosti je vzporejanje najdb na osnovi radiokarbonskih datacij, vendar na italijanski strani, z izjemo absolutne datacije iz Ogleja/Aquileia (Maselli Scotti 2004, 26; glej sl. 5), iz starejše železne dobe še nimamo tovrstnih podatkov.

Prvi poskus vzporejanja in poenotenja kronoloških shem na obeh straneh meje je bil narejen šele leta 2014 na letnem srečanju Italijanskega inštituta za prazgodovino (*Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria*), ki je potekal v Vidmu (Udine) (prim. Borgna et al. 2018a; Borgna et al. 2018b, sl. 2) (sl. 2).

Na obravnavanem prostoru imamo na voljo razmeroma veliko podatkov, ki pa deloma izvirajo iz ne dovolj jasno opredeljenih stratigrafskih kontekstov.

To povzroča okorne časovne opredelitve najdb in najdišč. Zato smo kot izhodišče za vzporejanje upoštevali zgolj najdišča oz. najdbe z zanesljivimi podatki in stratigrafskimi konteksti.¹ Gre za naselbine od pozne bronaste do konca starejše železne dobe na Krasu in v njegovi neposredni okolici v Posočju in v Furlaniji.

ŠTUDIJSKI PRIMERI

Za primerjavo smo uporabili gradivo z novoraziskanih najdišč s Tabora pri Vrabčah, iz Tomaja in Štanjela, ki predstavljajo osnovno izhodišče za vzpostavitev kronologije naselbinske keramike starejše železne dobe na Krasu.

Tabor pri Vrabčah (sl. 1: 28)

Gradišče leži na hribovitem hrbtu na Vrheh, ki se naslanja na Kras in predstavlja njegovo severno obrobje (Kladnik, Natek 1998, 222-223). Leži znotraj lipiške formacije, ki je del karbonatnih kamnin. V neposredni bližini Vrabč najdemo tudi flišne kamnine, ki sicer gradijo večji del Vipavske doline (Jurkovšek et al. 1996, 45).

Tabor je bil obljuden v različnih obdobjih. Prvo omembo in skico prazgodovinskega gradišča na Taboru pri Vrabčah najdemo pri Carlu Marchesettiju, ki je opisal dvojno obzidje z notranjim obsegom 550 m in zunanjim 680 m (Marchesetti 1903, 54, t. V; sl. 7). Z izjemo dveh manjših raziskav (Osmuk 1977; Bratina 2008) je bilo gradišče do izkopavanj leta 2012 slabo poznano.

Izkopavanja leta 2012 na 57,8 m² velikem območju na severnem delu gradišča so potekala čez obzidje in na njegovi notranji strani (poročilo

¹ *Cattinara/Katinara*, plasti 8, 7 in 5 (Maselli Scotti 1978-1981, 291-295, sl. 4, 5; Maselli Scotti 1981, 4-10, t. 1-3); *Aquileia/Oglej*, plasti 63/1999, 28/5 1996, 43 sup in 45 sup (Maselli Scotti 2004, 24, 26, 29, 39, t. 1, 2); *Gradisca di Spilimbergo*, več kontekstov prve in druge faze (Càssola Guida, Balista (ur.) 2007, 89-90, 469, 479), *Pozzuolo - Cjastiei*, plasti US 11, 14-17 iz prve faze in US 10-11 iz druge faze (Càssola Guida 1996, 34-40; Mizzan 1996, kat. št. 305-1061); *Castions di Strada*, plast 130 (Càssola Guida, Corazza, Balasso 2018, sl. 6); *S. Ruffina di Palse (Porcia)*, jama (Merlatti, Spanghero, Vitri 2018, sl. 8, 9); *Udine/Videm*, plasti US 6a-b, 7 (Vitri et al. 1991, sl. 9); *Rupinpiccolo/Repnič*, sonda A (Maselli Scotti 1988, 215, 219, t. II); *Montereale Valcellina*, hiša *Casa dei dolii* (Vitri 1997, 212; Corazza 1996, sl. 16); *Most na Soči*, hiše 1-3, 6, 8, 14, 15, 15A, 22, 22A, 23 in 29 (Dular 2018, 163, sl. 2).

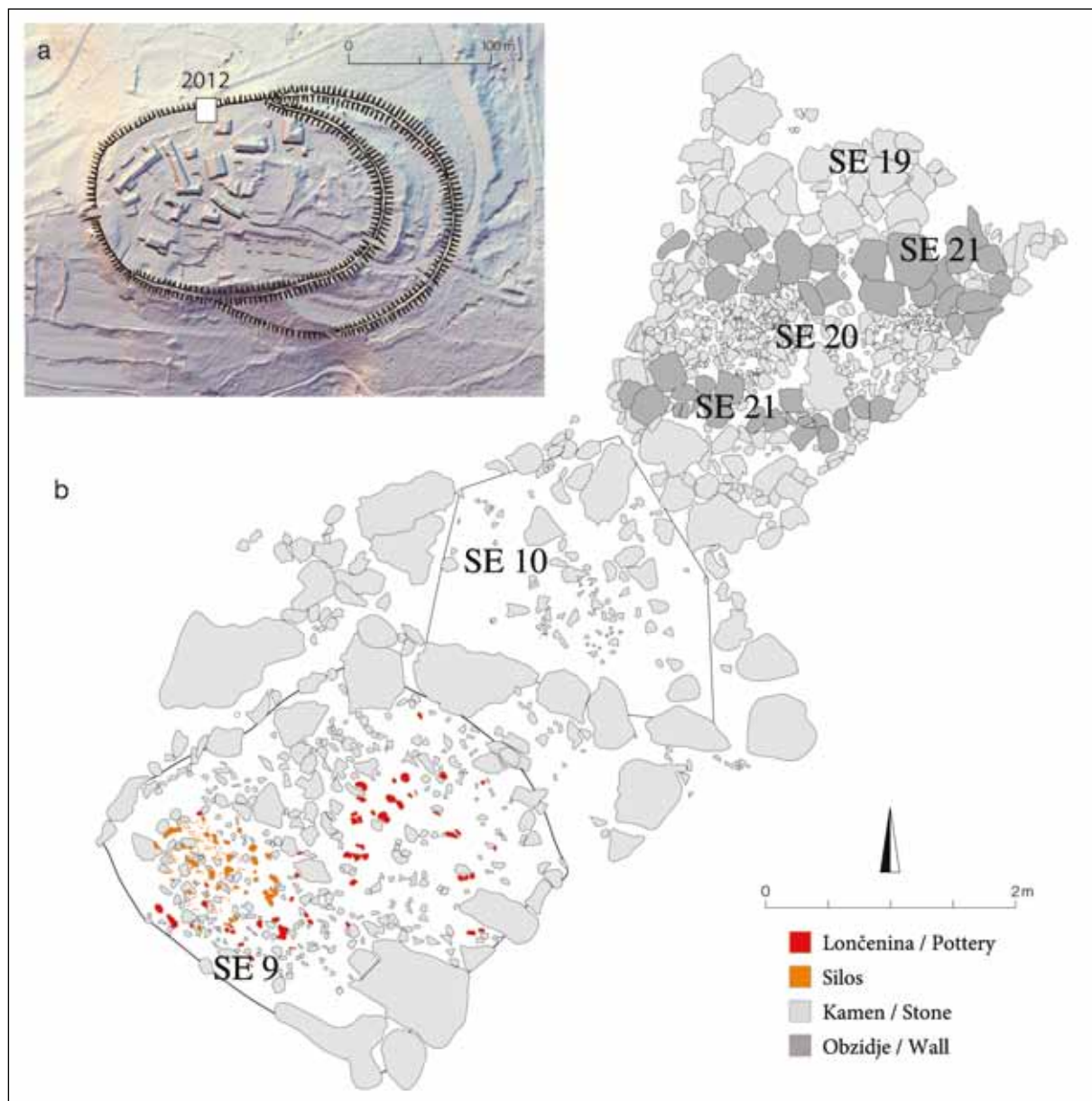
Josipovič, Vinazza 2015, sl. 3) (sl. 3). Najstarejši sledovi poselitve, tj. 1. faza poselitve, sodijo na prehod iz pozne bronaste v starejšo železno dobo (pribl. 10. st. pr. n. št.). V ta čas sodi le plast (SE 18), ki je ležala neposredno nad skalno apnenčevo podlago. Stavbnih ostalin iz tega časa nismo našli, v plasti so bili oglje, kosi žgane gline, živalske kosti in precej lončenine. Iz plasti imamo na voljo tudi radiokarbonsko datacijo (sl. 5). Kasneje, v 2. fazi najdišča, je bilo zgrajeno obzidje. Način gradnje predstavlja značilen dvojni zid na suho (SE 21) z drobirjem in manjšimi kamni vmes (SE 20) (prim. Zupančič, Vinazza 2015, 692). Širina zidu je znašala 2,23 m. Ruševino obzidja smo raziskali na zahodni strani zidu (SE 19) in tik nad obzidjem (SE 7).

Na notranji strani obzidja smo neposredno nad plastjo 1. faze najdišča (SE 18) odkrili domnevno skladiščni prostor (SE 9), v njem pa silos (velika shrambna posoda; prim. Vinazza 2016, 9-11, sl. 3) in večjo količino lončenine, kose glinenega ometa, svitke in redke živalske kosti. Drobljivi odlomki silosa so bili krožno razporejeni in tako nakazujejo njegovo lego *in situ*. Takšne posode so bile praviloma izdelane na mestu uporabe. Obravnavana plast se je nadaljevala tudi izven izkopa. Nastala je sočasno z obzidjem in predstavlja prostor za obzidjem v notranjosti naselbine. Iz plasti, na katero je bilo postavljeno obzidje (SE 23), izvira radiokarbonska datacija, ki kaže na čas starejše železne dobe, 8. in 7. st. pr. n. št., kar predstavlja 2. fazo najdišča.

Tomaj (sl. 1: 24)

Najdišče leži na osrednjem ravniku Dolnjega Krasa, ki se razprostira med Štanjelom in Velikim Dolom na severu ter Sežano in Štorjami na jugu. Gradišče leži na osameli vzpetini, po kateri se na južni strani razprostira vas Tomaj. Gradišče je bilo zgrajeno na ovalnem platoju in obdano z obzidjem (Marchesetti 1903, 45, sl. 3). Tu so potekale številne arheološke raziskave, ki so pokazale, da sodi obzidje v starejšo železno dobo, obnovljeno in dograjeno pa je bilo tudi v mlajši železni dobi. Številne prazgodovinske ostaline so bile najdene tudi na pobočju vzpetine (Bratina 2001, 136; Fabec, Vinazza 2018, 11-12; glej še tu Bratina).

Na južnem pobočju gradišča Tomaj so leta 2006 pod krušljivim kamnitim nasutjem mlajšega nastanka odkrili ilovnato plast (SE 19) s številnimi odlomki keramike (t. 5), oglja in živalskimi kostmi. Plast je bila radiokarbonsko datirana in sodi na

Sl 3: Tabor pri Vrabčah. Lidarski posnetek z označenim potekom obzidja (po Marchesettiju, 1903) in mestom izkopavanja leta 2012 (a). Tloris zidu (SE 19-21) s skladiščnim prostorom v notranjosti naselja (SE 9) in ostankom novoveške apnenice (SE 10) (b).

Fig. 3: Tabor near Vrabče. Lidar image showing the course of the dry-walls (after Marchesetti 1903) and the excavation site in 2012 (a). Ground plan of the dry-wall (SE 19-21) with the storage place in the settlement (SE 9) and the remains of the modern limestone (SE 10) (b). (Atlas okolja ©Agencija RS za okolje [a])

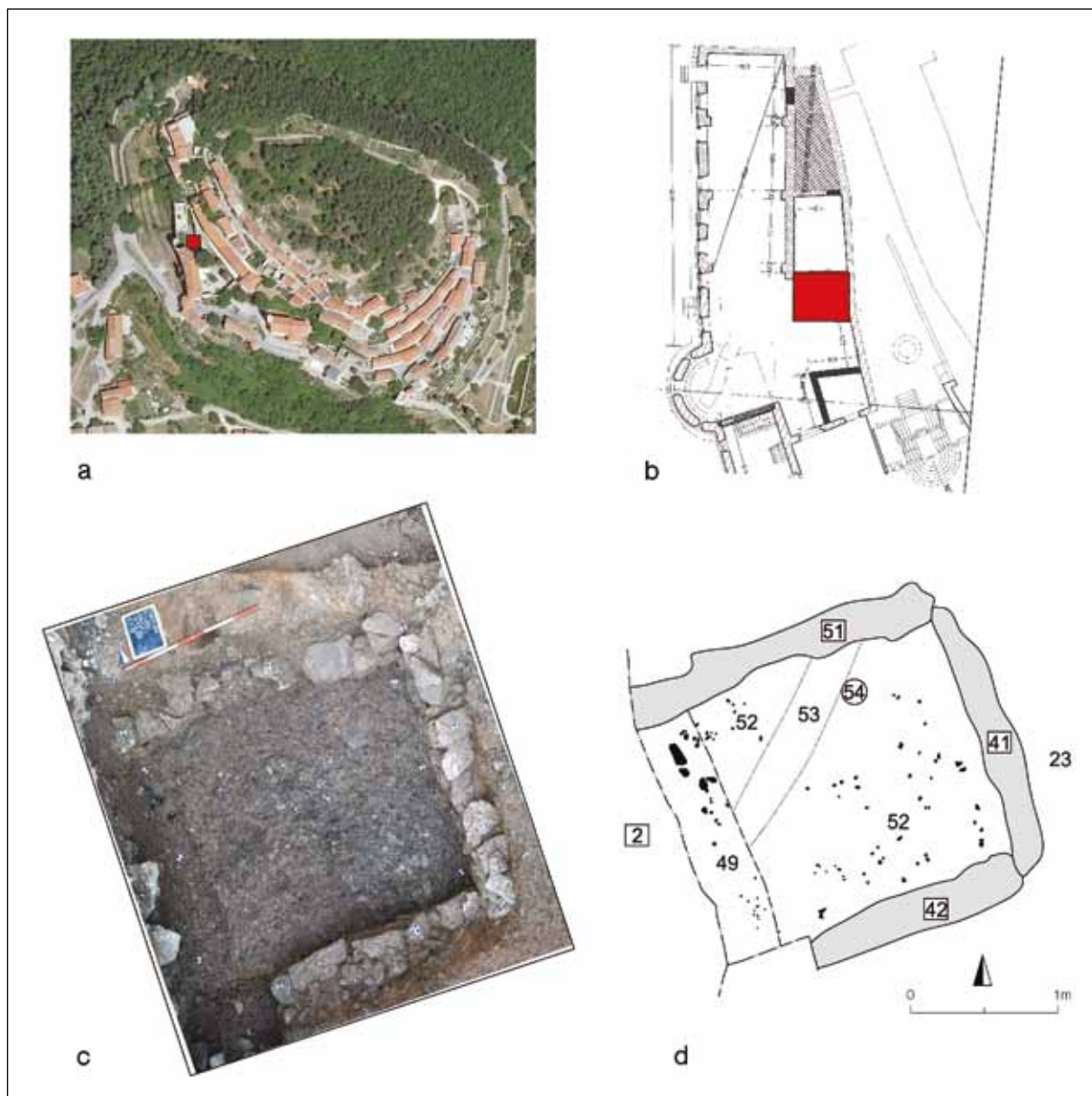
sam začetek starejše železne dobe (Bratina 2014a, 588; glej Bratina v tej publikaciji).

Štanjel (sl. 1: 22)

Najdišče leži na severovzhodu Tržaško-komenške planote, na kraškem robu, nad dolino Branice (Kladnik, Rejec Brancelj 1999, 215). Prazgodovin-

sko gradišče omenja Marchesetti (1903, 49-50). Tudi tu so potekale številne arheološke raziskave manjšega obsega. Poleg skromnih bronastodobnih sledi so bile odkrite številne naselbinske ostaline iz starejše železne dobe (Žbona Trkman 1981; Harej 1984; Osmuk 1995) ter prazgodovinsko obzidje, ki ni ožje časovno opredeljeno (Osmuk 1997; 2001).

Leta 2010 so na grajskem griču znotraj gradu potekala arheološka izkopavanja. Odkriti so bili v

Sl. 4: Štanjel. Zračni posnetek (a) in izsek načrta današnjega naselja (b) z označenim mestom izkopavanja leta 2010 ter tloris železnodobnega kletnega prostora (c, d) (po Fabec, Vinazza 2014, sl. 39.3).

Fig. 4: Štanjel. Aerial photo (a) and section of the ground plan of the present settlement (b) with marked excavation site in 2010 and the ground plan of the Iron Age cellar (c, d) (after Fabec, Vinazza 2014, fig. 39.3).

apnenčevo skalno osnovo vkopani temelji kletnega prostora stavbe, v velikosti $2 \times 2,2 \text{ m}^2$ (Fabec, Vinazza 2014, sl. 39.3-4). Trije ohranjeni zidovi (sl. 4: SE 41, SE 42 in SE 51) so bili grajeni na suhozidni način iz ploščatih kamnov, velikih do 60 cm, postavljeni so bili v več legah in z enim

vidnim licem. Med kamni so bili meljasta glina, grušč in redki odlomki keramike. Pravokotno na boljše ohranjen vzhodni zid (SE 41), dolžine pribl. 2 m in širine pribl. 25 cm, sta bila postavljena severni (SE 51) in južni (SE 42) zid, severni dolžine 2,2 m in širine pribl. 30 cm, južni pa dolžine 1,5 m in širine pribl. 30 cm (sl. 4). Zunanja lica zidov so bila izpostavljena ognju, kot kažejo sledovi na kamnih (sprememba barve in popokana površina). Tik nad skalno osnovo je bila hodna površina (SE 55). Nad njo je ležala prva ruševinska plast (SE

² Zahodni del objekta je bil uničen z betonskim zidom v osemdesetih letih 20. stoletja. Na tem mestu je v letih 1980-1981 izkopaval Zorko Harej, ZVKDS, OE Nova Gorica (Harej 1984, 286-287).

49), v kateri so se v severozahodnem delu prostora ohranili trije večji kosi sežganega lesa (velikosti 10-15 cm), ki so ležali pravokotno drug na drugega. Te lesene elemente razumemo kot ostanke lesene konstrukcije, najverjetneje stropa ali poda vrhnjega prostora. V tej plasti je bilo več odlomkov lončenine, številni kosi oglja ter žgane in nežgane kosti. Na njej je ležala druga ruševinska plast (SE 52) debeline 15 cm. Tudi v tej plasti so bili najdeni odlomki keramike, živalske kosti in odlomek kačaste fibule (*t. 6: 1*). Vrh vsega so ležale ruševine severnega in južnega zidu ter številna nasutja, ki so zapolnila nekoč prazen kletni prostor. Nad ruševino severnega zidu (SE 50) sta bili odkriti dve zasutji (SE 40 in SE 39) in nato še tretje (SE 28), ki se je raztezalo tudi izven območja kletnega prostora in ga razumemo kot najmlajše, vezano na kletni prostor. Plasti smo flotirali in mokro sejali ter našli peške divje in gojene vinske trte (*Vitis vinifera*), semena črnega bezga (*Sambucus nigra*), lešnikove lupine (*Corylus avellana*) ter zrna grašice (*Vicia sp.*) in navadnega prosa (*Panicum miliaceum*) (Vinazza 2011, 30-38; Fabec, Vinazza 2014, 595-597; Fabec, Tolar, Vinazza 2014; Zupančič, Vinazza 2015, 695).

ČASOVNA OPREDELITEV KERAMIČNIH NAJDB

Gradivo iz Tomaja je bilo že študijsko obdelano s kronološkega in tipološkega vidika (Bratina 2014a, 588-591; glej Bratina v tej publikaciji) in je opredeljeno na sam začetek starejše železne dobe, zato v tem delu obravnavamo le najdbe s Tabora pri Vrabčah in iz Štanjela.

Tabor pri Vrabčah

Med najdbami z izkopavanj leta 2012 prevladujejo v 1. fazi (89 kosov) poselitve lonci (26,9 %) in sklede (23,6 %), številčno manj zastopani so pokrovi (4,5 %) in ena prenosna pečka (1,1 %). Ostalo predstavljajo deli posod, kot so dna (16,9 %), držaji (3,4 %), ročaji (10,1 %) in okras (14,6 %). V 2. fazi prav tako prevladujejo lonci (32 %) in sklede (11 %). Veliko je odlomkov silosov (25,2 %) in ometa (5,4 %). Pekve (2 %) in prenosna pečka (0,6 %) predstavljajo manjši del, medtem ko je delov posod več (23,8 %).

Primerjave za keramične najdbe 1. faze najdemo na širšem prostoru zaledja *Caput Adriae*. Lonci, ki

imajo na notranji strani profilacijo z rebrom kot nastavek za pokrov (*t. 1: 10*), so bili v uporabi že v mlajši bronasti dobi (*Bronzo recente*) na najdišču Monte Rosso (Leonardi, Maioli 1981, 98, t. 13: 1). Primeri iz Frattesine sodijo v 2. fazo najdišča oz. v 11. in prvo polovico 10. st. pr. n. št. (Bellintani 1998, t. 3: 6,7,10,13-15,18). Podoben primer poznamo z najdišča Sv. Mihael nad Štorjami na Krasu (Guštin 1979, t. 7: 5), vendar brez podatkov o kontekstu.

Shrambnemu loncu s poudarjenim prehodom ramen v vrat ter močno izvihanim in na notranji strani fasetiranim ustjem (*t. 1: 1*) je podoben shrambni lonec iz plasti SE 29 A-B iz Ogleja, Aquileia – Essiccatoio Nord, ki je datirana v obdobje med 10. in 8. stoletjem (Maselli Scotti et al. 1993, 330, t. 3: 1). V ta čas so opredeljeni tudi primeri iz Pozzuola – Cjastiei (Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 52, 65, t. 3: 10; 21: 121), Katinare (Maselli Scotti 1981, 140) in Limske gradine (Mihovilić 1972, t. 13: 14; Sakara Sučević 2004, 71). Lonec z močno izvihanim in vodoravno odrezanim ustjem (*t. 1: 2*), kakršen je znan z najdišča Rocca di Monfalcone, sodi v starejšo železno dobo (Ha B3-C2/*Primo ferro 1*) (Montagnari Kokelj (ur.) 1989, t. 22: 3; Mizzan 1989a, 103). Podobno oblikovan lonec (*t. 1: 3*) ima primerjavo v keramiki iz časa med 10. in 8. stoletjem iz Pozzuola – Cjastiei (Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 52, t. 3: 13). Na najdišču Kaštelir pri Brtonigli v Istri (Sakara Sučević 2004, 142, kat. št. 373³) je bil najden podoben lonec s stožčastim vratom in blago izvihanim robom ustja (*t. 1: 11*). Na najdišču Pozzuolo – Cjastiei zasledimo med gradivom 10. do 8. stoletja primerjave za lonec z močno izvihanim ustjem (*t. 1: 8*) in tudi za lonec s sicer močno izvihanim ustjem, a tekočim prehodom v visok vrat (*t. 1: 9*) (Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 52, 64, 89, t. 2: 7; 18: 102; 68: 371).

Tudi shrambni lonci, kot so primeri na *t. 1: 4-7*, imajo primerjave na širšem prostoru Furlanije in Julijske krajine, predvsem v času prehoda pozne bronaste v starejšo železno dobo. Poznamo jih npr. na najdiščih Gradiscutta di Varmo – Braida, San Gottardo (Tasca 2007, 137, t. 90: 282) ter v Pozzuolu – Cjastiei (Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 65, 85, 114, t. 21: 117; 54: 308; 93: 606) in na Katinari (Crismani 2005, 126, t. 3: 26-28).

Za konične sklede z izvihanim ustjem (*t. 1: 12-15*) in sklede z uvihanim ustjem, ki je blago

³ Izdelan je iz grobozrnate lončarske mase s primesmi kremena, kalcita in sljude ter redukcijsko žgan (Sakara Sučević 2012, 142).

do močno uvihano, ter s poudarjenim prehodom v ustje (*t. 2: 1-14*) prav tako najdemo primerjave v gradivu 10.-8. stoletja iz Pozzuola – Cjastiei (Càssola Guida 1996, 34–36; Mizzan 1996, 72, *t. 2: 7; 18: 102; 33: 185*). Na prehod iz pozne bronaste v starejšo železno dobo kaže skleda s poudarjenim prehodom ter pokončnim ustjem iz Katinare, kakršna je bila najdena na Taboru (*t. 2: 10*). Posodi sta primerljivi tudi v načinu izdelave (Crismani 2005, 135, *op. 62, t. 7: 74*).

Posoda z nalepljenimi glinenimi izrastki na notranji strani ovalnega dna (*t. 2: 15*) je trenutno najbolje ohranjena tovrstna posoda na Krasu, sicer pa jih poznamo že kar nekaj s širšega prostora (prim. Hellmuth 2014, *sl. 6; t. 1*). Primer z najdišča Monte Grisa/Griža je bil najden v sklopu najdb, ki sodijo večinoma v *Bronzo recente*, a jih je nekaj tudi iz pozne bronaste dobe (Moretti 1978, 48, 53, *sl. 4: 13*). Odlomek iz Sermina ni časovno ožje opredeljen, glede na globino plasti ga lahko opredelimo v čas od srednje bronaste do železne dobe (Sakara Sučević 2012, *pril. 1; t. 10: 169*). Izdelan je iz drobnozrnate lončarske mase s primesmi kalcijevega karbonata, kremenca in organskimi primesmi in je glajen, žgan pa je redukcijsko in ima površino rdečkasto rjave (5YR 5/4) in sive barve (5YR 5/1) (Sakara Sučević 2012, 263). Enak primer posode je bil najden na Tribuni v Ljubljani, in sicer v 1. fazi stavbe 8 (plast SE 4506). Izdelana je iz drobnozrnate lončarske mase, žgana redukcijsko z oksidacijo v končni fazi in sekundarno prežgana. Zunanja površina je oranžne, notranja črne barve (Vojaković 2013, 88, *t. 41: 13*). Za plast v kateri je bila najdena ta posoda, je na voljo tudi radiokarbonska datacija, in sicer 1127–893 cal BC (Vojaković 2014, 393–394). Podobno posodo poznamo še s Soviča pri Postojni (glej tu Omahen, *t. 2: 17*) in iz Jelarjev (Lonza 1981, 124, *t. 28: 7; Zendron 2017, 222*). O namembnosti tovrstnih posod se pojavlja več domnev, vezanih predvsem na pripravo masla (prim. Hellmuth 2014, 68–72) oz. pijač na osnovi mleka, kar nakazujejo naravoslovne analize⁴ bronastodobnih primerov iz južne Italije (Cultraro 2013, 178–179).

Vodoravne ročaje (*t. 2: 16,17*) različnega preseka poznamo z najdišča Pozzuolo – Cjastiei iz 10.-8. st. pr. n. št. (Càssola Guida 1996, 34–36; Mizzan 1996, 57, 75, 101–102, *t. 10: 54,55; 38: 212–215; 80: 493–496*).

Načini krašenja so v 1. fazi poselitve Tabora pri Vrabčah pestrejši kot v 2. fazi. Okras polkrožno potekajočih žlebov (*t. 2: 20*) poznamo z najdišča S. Polo (Montagnari Kokelj (ur.) 1989, *t. 25: 18*), kjer je opredeljen na prehod pozne bronaste v starejšo železno dobo (Mizzan 1989b, 109). V isti čas, 10.-8. st. pr. n. št., sodi odlomek iz Pozzuola – Cjastiei (Càssola Guida 1996, 34–36; Mizzan 1996, 58, *t. 11: 62*). Na prehod pozne bronaste v starejšo železno dobo sodi kombinacija vtisov in vrezov (*t. 2: 18*) iz Katinare (Crismani 2005, 136, *op. 67, t. 8: 77*) ter tudi kombinacija vodoravnih žlebov in jamic, vtisnjenih z votlo konico orodja (*t. 2: 19*), iz plasti 280 v Devinu (Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, 153, 159–160, *t. 6: 6,8,17*) in Pozzuolu – Cjastiei (Càssola Guida 1996, 34–36; Mizzan 1996, 58, *t. 10: 58*). Okras vite vrvice (*t. 2: 21,23*) je značilen za pozno bronasto in začetek starejše železne dobe (*Bronzo finale evoluta-Primo ferro*) (Crismani 2005, 136, *op. 67 in 68, t. 8: 78*). Tak okras poznamo z več najdišč, npr. na Katinari v plasti 8 iz časa *Bronzo finale 2* (Maselli Scotti 1981, *t. 2: 3,4*), San Michele di Bagnoli (Maselli Scotti 1988, 220–221, *t. 8: 13*) in Pozzuola – Cjastiei iz 10.-8. st. pr. n. št. (Càssola Guida 1996, 34–36; Mizzan 1996, 106, 122, *t. 84: 536; 104: 688*). V Pozzuolu je iz tega časa najti analogije za okras vite vrvice (*t. 2: 22*), le da je tam vzorec redkeje razporejen po ostenju (Càssola Guida 1996, 34–36; Mizzan 1996, 58, 100, *t. 11: 61; 78: 477*).

Keramika 2. faze (147 kosov) na Taboru je zelo enolična in brez tipološko raznolikih značilnih kosov, zato nam ni uspelo zbrati veliko dobrih primerjav. Kroglastemu shrambnemu loncu s kratkim vratom (*t. 3: 1*) najdemo primerjavo v plasti 8 (*Bronzo finale 2*) na Katinari (Maselli Scotti 1981, *t. 5: 3; Maselli Scotti 1978–1981, 291*) in med poznobronastodobnimi najdbami z Marchesettijevih izkopavanj (Crismani 2005, 124, *t. 2: 14*). V 9. in 8. st. pr. n. št. sodi tudi lonec s cilindričnim vratom in izvihanim ustjem s poudarjenim prehodom na notranji strani (*t. 3: 3*), ki ga poznamo z najdišča Montagnana, Borgo S. Zeno iz plasti 1060 (Bianchin Citton, Panozzo 1998, 304, *sl. 183: 6*). Lonec z močno izvihanim in betičasto odebeljenim robom (*t. 3: 2*) pa je značilen za razvito železno dobo, kar kažejo ponovno primeri iz Katinare, Stramare (Maselli Scotti 1979, 46, *t. I: 4; Maselli Scotti (ur.) 1997, Tav. 7: 9; Mizzan 1997, 39*) in iz plasti SE 28 v Štanjelu (Vinazza 2011, *t. 6: 71*).

Sklede, kot je na *t. 3: 6*, lahko opredelimo v razvito železno dobo (II. in III. faza *età del Ferro*) (Montagnari Kokelj (ur.) 1989, *t. 26: 10; Mizzan 199b, 108*).

⁴ Za analiziranje odlomka so izvedli spektroskopijo FTIR ter tekočinsko in plinsko kromatografijo (Cultraro 2013, 179).

Štanjel

Od osnovnih oblik 1. faze poselitve (28 kosov), ugotovljene z raziskavami leta 2010, prevladujejo lonci (35,7 %). Drugo so posamične oblike, kot so sklede, shrambni lonec in pekva (3,6 %). Največji delež predstavljajo deli posod (50 %). Tudi v 2. fazi (31 kosov) prevladujejo od osnovnih oblik lonci (32,2 %). Sledijo sklede (16,1 %) in shrambni lonci (6,5 %). Deli posod predstavljajo največji delež (45,2 %).

Shrambni lonec s fasetiranim notranjim delom ustja (*t. 6: 12*) ima primerjave na najdiščih z začetka starejše železne dobe (9. in 8. st. pr. n. št.), npr. z območja tržiške utrdbe (Rocca di Monfalcone) (Mizzan 1989a, 103, t. 22: 3), Katinare (plast 7) (Maselli Scotti 1981, t. 2), Santa Ruffine di Palse (Borgna, Tonon, Pettarin 1992, sl. 1: 7) in Oderza - Via dei Mosaici (Gambacurta 1989, 283; Ruta Serafini 1989, 276). Shrambni lonec s poševno odrezanim ustjem (*t. 6: 8*) pa je na podlagi primerjav z najdišča Gradisca di Spilimbergo iz zasutja jame za temelj lesene stene datiran v t. i. *fasi ricontruttive*, to je v mlajšo železno dobo (Crismani et al. 2007, 157, t. L: 483; Balista, Càssola Guida 2007, 89).

Loncem z izvihanim ustjem (*t. 6: 2,6*) so podobni lonci z najdišča S. Polo na Goriškem Krasu, ki sodijo v *Ferro II* po Franci Maselli Scotti (Mizzan 1989b, 111, t. 26: 4). Tak je tudi primerek iz Katinare (Maselli Scotti 2005, 154, t. 2: 2), kosi iz Altina pa so datirani v čas med sredino 6. in sredino 5. stoletja (Cipriano, Gamba, Gambacurta 1993, sl. 10: 5; Gregnanin, Pirazzini 1996, 35, sl. 7: 4). Primerjava za lonec z odebeljenim, rahlo izvihanim ustjem (*t. 6: 10*) izvira iz grobišča Este - Casa di Ricovero, iz groba 206, ki sodi v 6. stoletje, in groba 209, ki je datiran v sredino 5. st. pr. n. št. (Calvazara Capuis 1985, 203, 206, t. 26: 1; 117: 5).

Skledi z uvihanim in poševno odrezanim ustjem (*t. 6: 13*) podoben primerek je bil najden v plasti 35 v Devinu, in sicer ob severnem zidu srednjeveškega obzidja gradu, kjer je bilo več odlomkov keramike. Med njimi je kronološko najbolj izpoveden lonček s primerjavo v loncih tipa 10b na najdišču Rotzo (prov. Vicenza) iz 4.-2. stoletja ter v t. i. *ceramica a vernice nera* iz 3. st. pr. n. št. (Maselli Scotti 1983, 59-60). Podoben okras iz železne dobe je bil najden tudi na Serminu (Sakara Sučević, Stokin 2007, 92-93, 100, t. 3: 28). Skleda s pokončnim ustjem (*t. 6: 4*) ima primerjavo na najdišču Caverzano di Belluno v 5. st. pr. n. št. (Nascimbene 1999, 32, sl. 4: 34), medtem ko so lijakaste sklede (*t. 6: 3*) s primerjavo na območju grobišča na najdišču

Lavagno (VE) iz mlajše železne dobe (3.-1. st. pr. n. št.) (Mancassola, Saggiolo, Salzani 1999, 57, sl. 3: 17).

Vodoraven jezičast držaj (*t. 6: 7*) poznamo z najdišča Castellazzo di Doberdò/Gradina pri Doberdodu iz bronaste dobe (Montagnari Kokelj (ur.) 1989, 77, t. 18: 12). Polkrožno oblikovanemu držaju (*t. 6: 14*) pa najdemo primerjavo na najdišču Cjastelar di San Giovanni di Casarsa (Pettarin, Tasca 2003, sl. 11: 2) iz pozne bronaste in starejše železne dobe.

Na keramiki iz Štanjela so načini krašenja prav tako maloštevilni. Glavničenje (*t. 6: 11*) poznamo npr. iz Pozzuola - Cjastiei iz druge ruševinske plasti obrambnega jarka (SE 14) in iz zadnjega zasutja obrambnega jarka (SE 10), oba iz zgodnje starejše železne dobe (Mizzan 1996, 103, 131, 134, 160, 167, 196-197, t. 82: 505-513; 114: 758; 117: 778; 146: 993-995; 151: 1048). Primeri⁵ z Mosta na Soči so iz 6. in 5. st. pr. n. št. (Dular 2018, 163, sl. 2; Svoljšak, Dular 2016, t. 8: 9; 11: 10).

Za metličenje (*t. 6: 9*) smo na primeru keramike iz Kobarida pokazali, da se pojavlja že v 6. in 5. stoletju (Vinazza 2013-2014, 104, t. 1: 3; 2: 4), torej ne gre le za značilen latenski element, kar potrjujejo tudi naselbinske najdbe z Mosta na Soči. Tako okrašene posode so bile najdene v več hišah, predvsem lonci tipa 17 in 18 po Luciji Grahek iz stopnje Sveta Lucija Ila-c (Grahek 2018, 292-293), kar kaže na pojav takega načina krašenja že v stopnji Sveta Lucija Ila, torej v 6. st. pr. n. št. Metličenja ne gre obravnavati kot okraševanje, ampak kot način dodelave površine, s katerim se izboljšujejo termični odzivi posod, žganih na nizkih temperaturah in odpornost keramike (Skibo, Butts, Schiffer 1997, 311-312).

Okras vodoravno nalepljenega rebra trikotnega preseka (*t. 6: 4,5*) srečamo zelo pogosto v 6. in 5. stoletju. Poznamo ga iz Jelarjev, Castellaza di Doberdò/Gradina pri Doberdodu, Pozzuola - Cjastiei, Stramare, Concordie Sagittarie - Via S. Pietro (fondo Corbetta) (*Padova preromana* 1976, 123, št. 152, t. 19: 152; Bianchin Citton 1996, 265, sl. 48: 198) in Padove (Gamba Cera 1990, 33-38, sl. 9: 4). V čas med 7. in 5. stoletjem so opredeljeni kosi iz Gradisce sul Cosa (Merlati 1996, 388, sl. 12: 49), v 6. in 5. st. pr. n. št. pa več primerov iz hiš⁶

⁵ Hiša 2, gradbena faza 1; hiša 3, gradbena faza 1.

⁶ Hiša 2, gradbena faza 1; hiša 3, gradbena faza 1; hiša 6, gradbena faza 1; hiša 14, gradbena faza 1; hiša 15, gradbena faza 2; hiša 22A, gradbena faza 2; hiša 23, gradbena faza 1; hiša 24, gradbena faza 2-3.

na Mostu na Soči (Dular 2018, 163, sl. 2; Svoltjšak, Dular 2016, t. 8: 10,12; 11: 11; 25: 15; 35: 3; 37: 16; 63: 14; 66: 11; 71: 1,11; 88: 7).

V Štanjelu je bil v plasti SE 52 najden tudi odlo-mek loka kačaste fibule s ploščicami (t. 6: 1), ki so značilne za stopnjo Sveta Lucija IIa in IIb (Fabec, Vinazza 2014, 599–600, sl. 39.3: 2), čeprav se pojavljajo že v stopnji Sveta Lucija Ic2 (Tecco Hvala 2014, 152). Večji del gradiva iz kletnega prostora v Štanjelu potemtakem sodi v 6. in 5. st. pr. n. št.

ABSOLUTNE DATACIJE

Z vseh treh obravnavanih kraških najdišč imamo na voljo tudi radiokarbonske datacije. Ob tem grafično predstavljamo še vse druge radiokarbonske datacije (sl. 5) z najdišč na Krasu in sosednjih območij,⁷ ki sodijo v časovni razpon med pozno bronasto in mlajšo železno dobo.

S Tabora pri Vrabčah je bil analiziran vzorec živalskega zoba iz plasti SE 18 (1. faza), ki je radiokarbonsko datiran v čas 1114–910 cal BC⁸ (sl. 5). Iz plasti SE 23, na katero je bilo zgrajeno oziroma postavljeno obzidje (2. faza), pa je bil analiziran vzorec oglja in datiran v čas 750–685 oz. 590–406 cal BC⁹ (sl. 5). Dve absolutni dataciji vzorca oglja imamo na voljo tudi iz Tomaja, in sicer 921–801 cal BC¹⁰ in 1050–841 cal BC¹¹ (Bratina 2014a, sl. 38.5–6). Iz Štanjela so pridobljene tri radiokarbonske datacije, iz prvega nasutja (SE 40) je bila analizirana grozdna peška vinske trte,¹² iz druge ruševinske plasti (SE 52) pa grozdna peška¹³ in vzorec oglja.¹⁴ Prvo nasutje je absolutno datirano v čas 361–168 cal BC, druga ruševinska plast pa v čas 491–366 cal BC in 356–286 cal BC (Fabec, Vinazza 2014, 601–602).

Kar zadeva radiokarbonske datacije, je čas starejše železne dobe, tj. od 800 do 400 pr. n. št.,

na splošno precej problematičen zaradi t. i. halštatskega platoja na kalibracijski krivulji (prim. Teržan, Črešnar 2014, 703). Že na prvi pogled nam krivulje kalibriranih datacij (sl. 5) nakazujejo časovne intervale med koncem bronaste in skozi starejšo železno dobo.

Na prehod pozne bronaste v starejšo železno dobo sta tako opredeljena 1. faza na Taboru pri Vrabčah (SE 18) in Tomaj. Ob upoštevanju datumov iz Ogleja¹⁵ in Zidanice pa se zdi, da lahko Tomaj postavimo na sam začetek starejše železne dobe. Temu v prid govori tudi tehnološka analiza keramike, ki kaže več podobnosti s keramiko 2. faze na Taboru in s tisto iz Štanjela (prim. tab. 1–3). Kljub razpotegnjeni krivulji 2. faze na Taboru (SE 23) jo lahko na podlagi arheološkega gradiva, tako s tipološkega kot tehnološkega vidika, umestimo v 8. in 7. st. pr. n. št.

Štanjel uvrščajo primerjave s keramičnim gradivom z drugih najdišč v časovni razpon med 6. in 5. st. pr. n. št. Rezultate radiokarbonskih datacij pa razumemo kot konec uporabe in čas uničenja tega prostora v povezavi z domnevnim požarom na začetku 4. stoletja (Fabec, Vinazza 2014, 60).

TEHNOLOŠKA ANALIZA KERAMIKE

Na keramičnih najdbah z vseh treh obravnavanih najdišč smo izvedli tudi makroskopsko tehnološko analizo.¹⁶ Izvedena je bila po vzoru študij Milene Horvat (1999) in Sare Levi (2010), pri čemer smo nekatere parametre prilagodili. V keramičnem gradivu s kraških najdišč¹⁷ smo ugotovili le tri razrede zrnivosti, in sicer fino-, drobno- in grobozrnato (tab. 1). Pri lončarskih masah smo pri statistični analizi izločili sljudo (C) in železove okside (E), saj jih razumemo kot naravno pris-

⁷ Ostri vrh (Teržan, Turk 2014, sl. 40.6–9), Zidanica pri Podnanosu (Bratina 2014b, sl. 34.6; 34.9; 34.12), vrtača pri Lokvi (parc. št. 2142/2, k. o. Lokev) (Fabec 2018, sl. 236) in Oglej (Maselli Scotti 2004).

⁸ Analizo je opravil *Poznań Radiocarbon Laboratory* (Poz-61620, 1.3%N 5.2%C 0.3%coll). Nekalibriran datum je 2840 ± 35 BP.

⁹ Poz-61618 (0.3%N 3.6%C AAA). Nekalibriran datum je 2435 ± 30 BP.

¹⁰ Beta-222228. Nekalibrirana datacija je 2700 ± 40 BP.

¹¹ Beta-222229. Nekalibrirana datacija je 2800 ± 40 BP.

¹² Beta-300862. Nekalibrirana datacija je 2180 ± 30 BP.

¹³ Beta-300864. Nekalibrirana datacija je 2340 ± 30 BP.

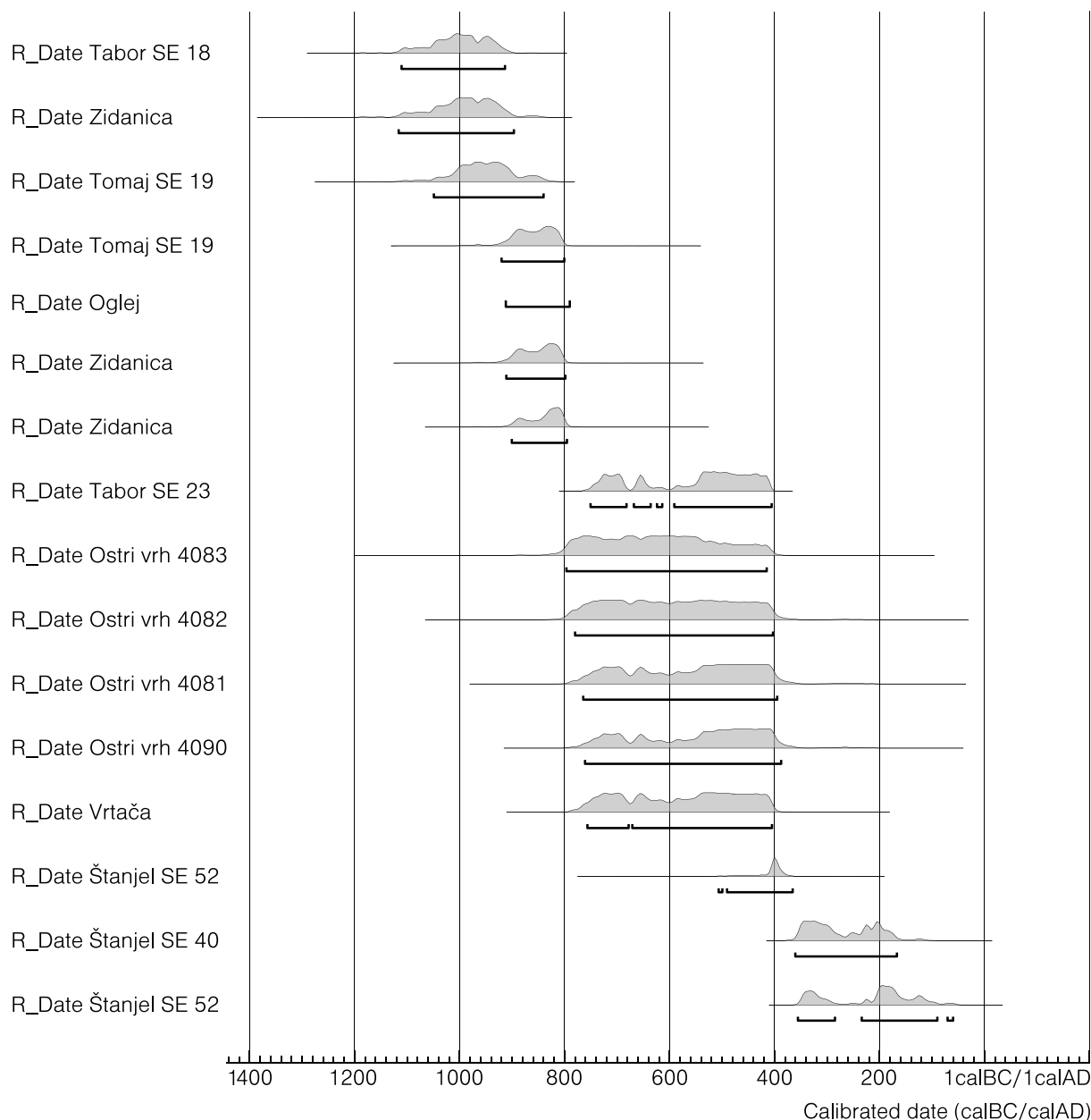
¹⁴ Beta-300863. Nekalibrirana datacija je 2150 ± 30 BP.

¹⁵ Datum iz Ogleja je objavljen le v kalibrirani vrednosti (916–790 BC) (Maselli Scotti 2004, 26), zato ga na *sliki 5* prinašamo brez krivulje.

¹⁶ Na tem mestu se zahvaljujem Patriciji Bratina, ZVKDS OE Nova Gorica, ki mi je omogočila tehnološko analizo keramike z najdišča Tomaj (plast SE 19).

¹⁷ Ocena je bila narejena na osnovi številnih najdišč, na katerih smo do sedaj izvedli makroskopsko tehnološko analizo keramike na Krasu. To so vrtače v bližini Avberja, Dutovelj, Hruševice, Ivanjega grada, Kazelj, Krajne vasi, Lokev na Krasu, Štanjela, Temnice, Tomaja, Zagrajca (npr. Fabec 2018, 103, 212, 214, 216, 218), Tomaj (Fabec, Vinazza 2018, 31–34), Matavun in Okroglica (Kranjc et al. 2016, 40–43).

OxCal v4.3.2 Bronk Ramsey (2017); r:5 IntCal13 atmospheric curve (Reimer et al 2013)

Sl. 5: Kalibrirani absolutni datumi vzorcev s kraških najdišč.

Fig. 5: Calibrated absolute data from karst sites.

tno vključke, kot namerno primešane primesi pa obravnavamo kremen, kalcijev karbonat, organske snovi, grog in posebne primere (npr. kosti) (tab. 2). Način dodelave površine smo določali šele po predhodnem ugotavljanju stopnje ohranjenosti površine. Analizirali smo tudi načine žganja (tab. 3). Odlomkov, ki so bili sekundarno prežgani, nismo opredeljevali.

Za boljši prikaz in razumevanje analize smo prelome¹⁸ odlomkov (sl. 6) fotografirali s stereo-lupo *Leica ES2 - Stereo microscope* (prim. Vinazza 2013-2014, sl. 3; Vinazza, Draksler 2018, 32, sl. 6). Ni dvoma, da makroskopska analiza načina izdelave keramike prinaša oprijemljive rezultate znotraj daljšega časovnega obdobja (npr. starejša železna doba), vendar je treba prej zadostiti neka-

¹⁸ Prelome oziroma obruske smo obrusili z brusilnikom Dremel 4300 - 3/45.

Tab. 1: Razlike v zrnivosti keramičnih najdb z obravnavanih najdišč v odstotkih.

Tab. 1: Differences in grain size of ceramic finds from the sites considered in %.

	Faza Phase	Zrnavost / Graininess		
		Grobozrnata	Drobnozrnata	Finozrnata
		Coarse-rained	Medium-grained	Fine-grained
Tabor - Vrabče	1	19,1	56,2	24,7
	2	33,3	33,3	33,3
Tomaj		29,1	66,7	4,2
Štanjel	1	17,9	75,0	7,1
	2	22,6	77,4	0

Tab. 2: Razlike v prevladujočih lončarskih masah z obravnavanih najdišč glede na različne primese.

Tab. 2: Differences in the predominant pottery fabrics from the sites considered with regard to various tempers.

B: kalcijev karbonat / calcium carbonate; D: organske primese / organic matter; G: grog

	Faza Phase	Lončarska masa / Fabric			
		BDG	B	BG	BD
		Tabor - Vrabče	1	32,6	19,1
2	40,8		0	31,0	17,7
Tomaj		20,8	58,3	0	0
Štanjel	1	32,1	21,4	28,6	17,9
	2	19,4	32,2	29,0	19,4

Tab. 3: Razlike v načinu žganja keramike z obravnavanih najdišč v odstotkih.

Tab. 3: Differences in the firing techniques pottery from the sites considered in %.

	Faza Phase	Žganje / Firing atmosphere				
		Redukcijsko	Nepopolno	Oksidacijsko	Stihijsko	Reoksidacijsko
		Reducing	oksidacijsko / Incomplete oxidising	Oxidising	Uncontrolled	Reoksidising
Tabor - Vrabče	1	38,2	42,7	0	0	0
	2	4,8	68,0	0	0	0
Tomaj		25,0	33,3	4,2	29,2	4,2
Štanjel	1	7,1	42,9	42,9	7,1	0
	2	12,9	45,2	38,7	3,2	0

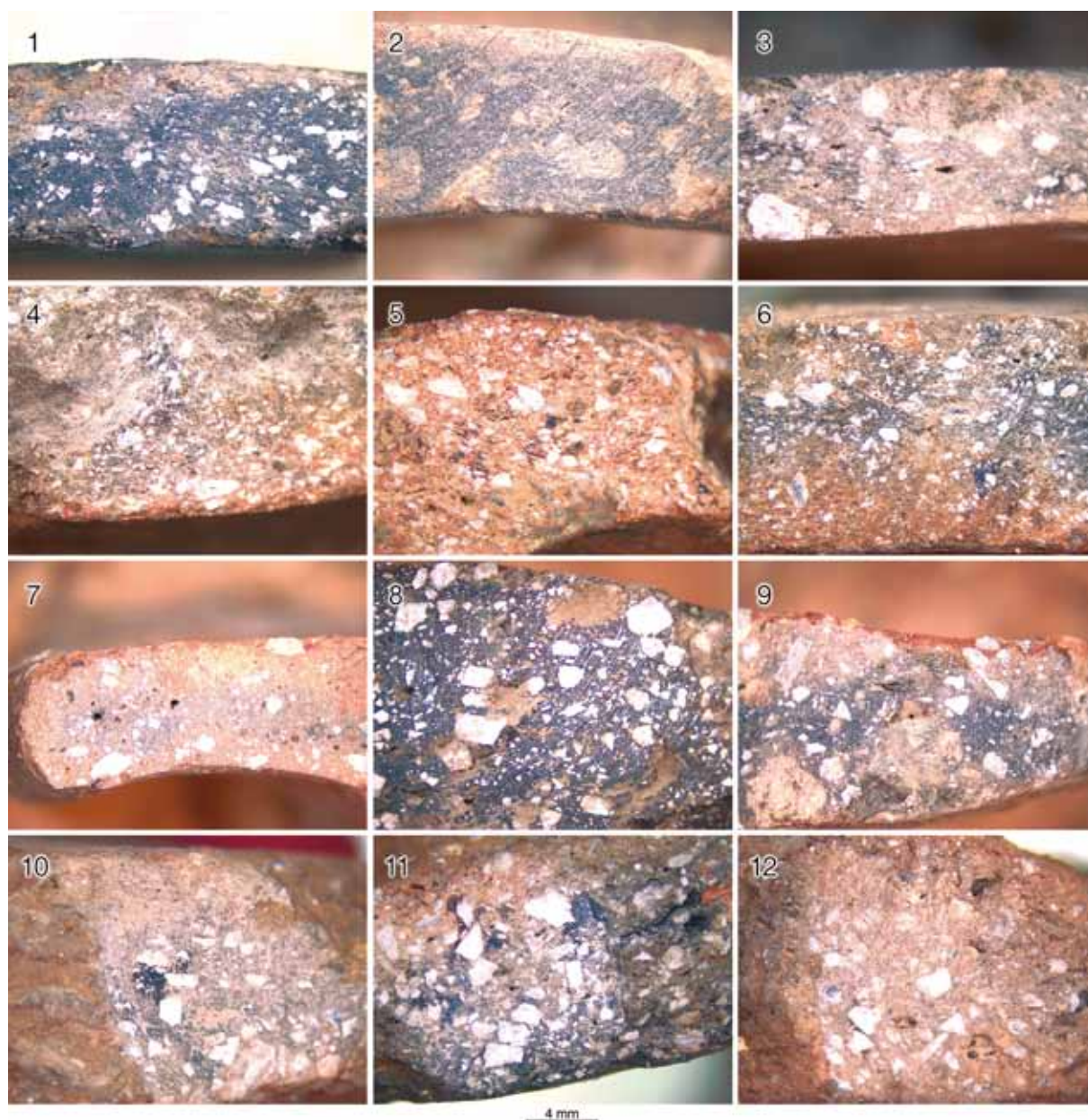
terim pogojem, kot je analiza posameznih časovnih segmentov (v našem primeru posameznih sočasnih najdišč), in šele nato primerjati med različnimi fazami, obdobji itd.

Tabor pri Vrabčah:

Makroskopska analiza načina izdelave keramike je bila proučena na celotnem keramičnem gradivu, ki je bilo izbrano za izris: 89 kosov (37,7 %) iz 1. faze in 147 kosov (62,3 %) iz 2. faze najdišča (tab. 1-3). Keramika iz obeh faz je izdelana prostoročno.

Zrnavost: v 1. fazi prevladuje drobnozrnata keramika (56,2 %; prim. sl. 6: 2), medtem ko sta fino- (24,7 %; prim. sl. 6: 1,3) in grobozrnata (19,1 %) približno enako zastopani. V 2. fazi je razmerje med pojavnostjo različno zrnate keramike enako (33,33 %).

Lončarske mase: v 1. fazi gre za šest skupin lončarskih mas, v katerih so primešani kalcijev karbonat, organske snovi in grog v različnih kombinacijah. Prevladujejo kombinacija kalcijevega karbonata, organskih primese in groga (32,6 %

Sl. 6: Obruski keramičnih odlomkov: Tabor pri Vrabčah, 1. faza (1-3), 2. faza (4-6). Štanjel (7-9), Tomaj (10-12).
 Fig. 6: Abrasions of ceramic fragments: Tabor near Vrabče, Phase 1 (1-3), Phase 2 (4-6). Štanjel (7-9), Tomaj (10-12).
 1 (t. / Pl. 1: 11); 2 (t. / Pl. 2: 15); 3 (t. / Pl.: 22); 4 (t. / Pl. 3: 1); 5 (t. / Pl. 3: 3); 6 (t. / Pl. 3: 7); 7 (t. / Pl. 6: 5); 8 (t. / Pl. 6: 7); 9 (t. / Pl. 6: 8); 10 (t. / Pl. 5: 7); 11 (t. / Pl. 5: 17); 12 (t. / Pl. 5: 4)

odlomkov; prim. sl. 6: 1), kombinacija kalcijevega karbonata in organskih primesi (30,3 %; prim. sl. 6: 3) in pa mase, narejene izključno iz primešanega kalcijevega karbonata (19,1 %). V 2. fazi prav tako srečamo šest skupin lončarskih mas, v skoraj vseh je primešan kalcijev karbonat. Večinoma gre za kombinacijo kalcijevega karbonata, organskih primesi in groga (40,8 % odlomkov; prim. sl. 6: 4), kombinacijo kalcijevega karbonata in groga (31 %) ali kalcijevega karbonata in organskih primesi (17,7 %; prim. sl. 6: 5,6).

Dodelava površine: v 1. fazi so prisotni trije načini dodelave površine, pri čemer je poliranje zastopano v 19,1 %, medtem ko ga v 2. fazi skoraj ni zaslediti (1,4 %). Površina keramike iz 1. faze (76,4 %) je bolje ohranjena kot iz druge faze (63,3 %), kar kaže na razlike v načinih dodelave površine.

Krašenje: nabor načinov krašenja je precejšen, zastopano je apliciranje oz. lepljenje, vrezovanje, modeliranje in vtiskovanje. Tudi v tem segmentu opazamo razlike. V 1. fazi so prisotni žlebljenje (npr. t. 2: 18,19), odtisi orodja s polno konico (npr.

t. 2: 19) in odtisi vite vrvice (npr. *t.* 2: 21), medtem ko v 2. fazi prevladujejo vodoravno nalepljeno rebro trikotnega preseka, vodoravno nalepljeno in z odtisi prstov razčlenjeno rebro ter odtisi prstov na robovih ustij (npr. *t.* 3: 3–5).

Žganje: v 1. fazi je precej redukcijsko žganih posod (38,2 % odlomkov; prim. *sl.* 6: 1), ki pa jih v 2. fazi skoraj ni (4,8 %). V obeh fazah sicer prevladuje nepopolno oksidacijsko žganje (v 1. fazi 42,7 %, v 2. fazi pa 68 %; prim. *sl.* 6: 4,6). Z načinom žganja je povezana tudi trdota lončenine. V obeh fazah prevladuje trda keramika (v 1. fazi 51,7 %, v 2. fazi pa 61,9 % odlomkov).

Osnovne razlike, ki se kažejo v načinu izdelave keramike prve in druge faze, opazamo v zrnavosti, saj je keramika druge faze bolj grobozrnata kot v prvi (prim. *tab.* 1). Tipi primesi so v obeh fazah enaki, le da se v drugi fazi poveča količina kalcijevega karbonata (prim. *tab.* 2). Če opazujemo pogostnost posameznih velikosti zrn vključkov kalcijevega karbonata, se ta premo sorazmerno dviguje z zrnavostjo. V drugi fazi beležimo več večjih zrn velikosti nad 0,5 mm (prim. *sl.* 6: 1 in 2). Razlike so tudi v načinu žganja, predvsem v odsotnosti redukcijskega načina žganja v drugi fazi, in prevladujočega nepopolnega oksidacijskega načina žganja v obeh fazah. V načinu dodelave površine v drugi fazi ni zaslediti poliranja. Keramika prve faze je bolje ohranjena, zato domnevamo, da je bila izdelana na tehnološko drugačen način kot v drugi fazi.

Tomaj:

Tehnološka analiza keramike iz Tomaja je bila proučena na gradivu, ki je že bilo objavljeno (Bartina 2014a) in izvira iz plasti 19 (prim. *tab.* 1–3). Gre za 24 odlomkov. Vzorec je majhen, a kljub temu dovolj informativen.

Zrnavost: večinoma gre za drobozrnato keramiko (66,7 % odlomkov; prim. *sl.* 6: 10,12), ostalo je grobozrnata (29,1 %) in finozrnata (4,2 %).

Lončarske mase: prevladujeta masa s primešanim kalcijevim karbonatom (58,3 % odlomkov; prim. *sl.* 6: 10,12) ter masa s primešanim kalcijevim karbonatom, organskimi primesmi in grogom (20,8 %). Ostale kombinacije primesi se pojavljajo posamezno (kalcijev karbonat in grog, kalcijev karbonat in organske primesi, kremen ter kremen s kalcijevim karbonatom, organskimi primesmi in grogom).

Dodelava površine: površina lončenine je večinoma glajena (83,3 %), brisana (12,5 %) in le izjemoma polirana (4,2 %).

Žganje: prevladuje nepopolno oksidacijsko (33,3 % odlomkov) in stihijsko žganje (29,2 %; prim. *sl.* 6: 11). Nekaj je tudi redukcijsko žganih posod (25 %), zelo malo pa je oksidacijsko (8,3 %) in redukcijsko žganih v kombinaciji z oksidacijo (4,2 %).

Štanjel:

Keramiko iz Štanjela smo obravnavali po ločenih fazah. 1. fazo predstavljajo plasti, ki so neposredno vezane na kletni prostor (SE 42, SE 49, SE 50 in SE 52), medtem ko 2. fazo predstavljajo plasti nasutih (SE 39, SE 40). Iz prve faze je 28 kosov, iz druge 31 (prim. *tab.* 1–3)

Zrnavost: v 1. fazi prevladuje drobozrnata keramika (82,1 % odlomkov; prim. *sl.* 6: 7–9), sledita grobozrnata (10,7 %) in finozrnata keramika (7,1 %). V 2. fazi finozrnate lončenine ni, v primerjavi z grobozrnato (22,6 %) pa prevladuje drobozrnata lončenina (77,4 %).

Lončarske mase: v lončarskih masah 1. faze smo med primesmi zaznali kalcijev karbonat, organske primesi in grog. Skupno gre za štiri skupine lončarskih mas. Prevladuje masa s primešanim kalcijevim karbonatom, organskimi primesmi in grogom (32,1 % odlomkov; prim. *sl.* 6: 8,9), sledijo masa s primešanim kalcijevim karbonatom in grogom (28,6 %; prim. *sl.* 6: 7), s primešanim kalcijevim karbonatom (21,4 %) ter s kalcijevim karbonatom in organskimi primesmi (17,9 % odlomkov). V 2. fazi so prisotne enake primesi kot v 1. fazi, torej kalcijev karbonat, organske primesi in grog. Tudi v tej fazi so prepoznane štiri skupine lončarskih mas. Prevladujejo primesi kalcijevega karbonata (32,2 % odlomkov), sledijo kombinacija kalcijevega karbonata in groga (29,0 %), kombinacija s primesmi kalcijevega karbonata in organskimi primesmi (19,4 %) ter kombinacija s kalcijevim karbonatom, organskimi primesmi in grogom (19,4 %).

Dodelava površine: na lončenini iz 1. fazi smo ugotovili glajenje, brisanje in poliranje površine. Največ je glajenja (50 %) in brisanja (42,8 %), le na posameznih kosih je zaznati poliranje (3,6 %). Površina ni bila ohranjena le v enem primeru (3,6 %). V 2. fazi prevladujeta glajenje (50 %) in brisanje (42,8 %), le v posameznih primerih najdemo poliranje (3,6 %).

Krašenje: v Štanjelu so zastopani redki načini krašenja. V 1. fazi prevladujejo vodoravno nalepljeno rebro trikotnega preseka (*t.* 6: 4,5) in odtisi prstov (*t.* 6: 6), medtem ko v 2. fazi srečamo metličenje (*t.* 6: 9), žlebljenje in odtise prstov (*t.* 6: 13).

Žganje: v 1. fazi so prisotni štirje različni načini žganja lončenine, in sicer oksidacijsko (42,9 %;

prim. sl. 6: 7,9), redukcijsko (7,1 %), stihijsko (7,1 %) ter nepopolno oksidacijsko žganje (42,9 %). Lončenina je precej trda, kar pomeni, da je bila dobro žgana. Prevladuje izredno trda lončenina (75 %), ostala je zelo trda (25 %).

Tudi v 2. fazi so zastopani štirje načini žganja keramike, in sicer oksidacijsko (38,7 %), redukcijsko (12,9 %), oksidacijsko z dimljenjem (3,2 %) in nepopolno oksidacijsko (45,2 %). Lončenina 2. faze je še vedno zelo trda, kar pomeni, da je bila dobro žgana. Prevladuje izredno trda keramika (90,3 %), ostala je zelo trda (9,7 %).

Keramika 1. in 2. faze iz Štanjela je kljub manjšim odstopanjem dokaj enotne izdelave, kar je povsem pričakovano glede na ozek časovni razpon obstoja kletnega prostora. Omeniti kaže, da v Štanjelu opazamo prevlado večjih zrn primesi kalcijevega karbonata, saj so najpogostejše zrna velikosti nad 2 mm.

Lončarstvo pozne bronaste in starejše železne dobe

V prispevku je predstavljen poskus obravnave keramike v skladu s konceptom operacijske skvence, ki ga je leta 1964 uvedel Leroi-Gourhan (1988, 24-27). V zadnjih letih je ta koncept nadgradila Valentine Roux kot keramično operacijsko sekvenco (fr. *chaîne opératoire*) - gre za opazovanje zaporedja osnovnih postopkov izdelave od surovine do končnega izdelka (Roux 2016, 104-107). Pristop lahko nadgradimo s pristopom kulturne ekologije (angl. *cultural ecology*) (Matson 1965, 202), pri čemer iščemo podobnosti in razlike z analizo načinov izdelave v kombinaciji z etnoarheološkimi raziskavami (Arnold 1990, 13-15). Na ta način lahko lončarstvo kot posebno gospodarsko panogo lažje razumemo, ob pogoju, da imamo dovolj dobre arheološke podatke.

Kakšno je bilo lončarstvo ob koncu pozne bronaste dobe in v starejši železni dobi na območju *Caput Adriae*? Gline so v tem času verjetno nabirali v bližini najdišč. To kažejo keramične petrografske analize z najdišč Oppeano (Verona) (Saracino, Maritan, Mazzoli 2014, 91), Variano di Basiliano, Pozzuolo del Friuli (lokaciji Braida Roggia in Cjastiei) ter Gradisca di Spilimbergo (Boshian, Floreano 2009, 947). V tistem času se je lončarstvo odvijalo v lokalnih delavnicah s posameznimi izjemami, saj so npr. keramične petrografske analize pokazale, da so v Furlaniji izdelovali lonce z močno izvihanimi in vodoravno

odrezanimi ustji in jih izvažali v širši prostor od Krasa do Veneta (Tenconi et al. 2013, 121, 133).

V starejši železni dobi primesi groga postopoma zamenjajo s primesmi peska in kalcijevega karbonata. V 6. in 5. st. pr. n. št. so uporabo groga¹⁹ v lončarski masi opustili (Saracino, Maritan, Mazzoli 2014, 91, 97-99). To je čas tehnoloških sprememb v lončarstvu na ozemlju severne Italije, kar nakazujejo tudi uporaba dvodelnih peči²⁰ z ločenim kuriščnim in žgalnim prostorom z rešetko (o. c., 98), korita za spiranje gline z območja Padove in Este (Callegari 1946; Pirazzini 2000; Micheline 2016, 179) in v lončarskih delavnicah v Padovi in Este odkriti shrambni lonci, napolnjeni s peskom, ki so ga uporabljali kot primes (Saracino 2014, 42, 44). V tem času se razmahne tudi izdelava posod z rdečim in/ali črnim premazom, pojavijo pa se tudi prvi izdelki, oblikovani na lončarskem kolesu²¹ (Capuis 1993; Saracino 2014, 35).

ZAKLJUČEK

V zadnjih letih so na območju Krasa potekale razmeroma številne zaščitne arheološke raziskave manjšega obsega, ki so pomembno prispevale k razumevanju tega prostora v starejši železni dobi. Kljub pomanjkanju raziskovalno usmerjenih arheoloških sondiranj oziroma izkopavanj imamo po našem mnenju dovolj podatkov za vzpostavitev

¹⁹ Arheometrične študije z najdišč pozne bronaste dobe, kot so Concordia Sagittaria, Montebelluna, Montagnana, Este (Saracino, Maritan, Mazzoli 2014, 91), Frattesina di Fratta Polesine (Saracino, Maritan, Mazzoli 2018, 107), so pokazale uporabo groga kot primesi v lončarski masi.

²⁰ Tovrstne peči se posamično pojavijo že v mlajši bronasti dobi v Italiji in v pozni bronasti dobi na Bavarskem (Kossack 1995, Abb. 33), vendar so pogostejše v starejši železni dobi, predvsem od 7. st. pr. n. št., zlasti v 6. in 5. stoletju, znane so npr. v Ponte San Marco, Forcello di Bagnolo S. Vito, Montedoro di Scapezano, Matelica, Marche, Cesena in Padova (Poggiani Keller 1994, 76; Rapi et al. 2019, 107; Gasparini, Miari 2017, 24; Iaia, Moroni Lanfredini (ur.) 2009, 65, 68, 70). V Sloveniji poznamo iz starejše železne dobe le peč z najdišča Dobrava - Otočec, kjer gre za enoprostorno kupolasto peč (Josipovič et al. 2015, 16).

²¹ Na Apeninskem polotoku se lončarsko kolo pojavi vzdolž obale Kalabrije v 13. st. pr. n. št., z Etruščani pa se raba kolesa razširi proti severu polotoka že na začetku 7. st. pr. n. št. V Venetu je izpričana v 6. st. pr. n. št. (Vidale 2014, 207). Na slovenskem prostoru naj bi bile na lončarskem kolesu narejene buče tipa 1 in ciboriji tipa 9 iz Stične (Dular 1982, 39, 50-51), vendar menimo, da gre za drugačno tehniko oblikovanja - modeliranje.

kronološke slike naselbin v starejši železni dobi. Na podlagi starejših podatkov lahko izluščimo najdišča (predvsem grobišča), ki sodijo v ta čas, kar dobro ponazarja karta najdišč tega časa (sl. 1).

Z upoštevanjem različnih vrst podatkov, od analize stratigrafske slike posameznih najdišč ter tipološke, kronološke in tehnološke analize keramike do radiokarbonskih datacij, lahko podamo naslednjo tezo.

V stopnji Ha A2/B1 (*Bronzo finale 2* in *Bronzo finale 3*) beležimo prirast naselbin na širšem območju Krasa. Mednje spadajo najdišča Katinara, Sv. Mihael pri Štorjah, Tomaj (Borgna et al. 2018b, 110) in 1. faza naselbine na Taboru pri Vrabčah. Z izjemo Svete Barbare pri Koroščih (Montagnari Kokelj 1996) ter Brežca in Ponikve pri Škocjanu (Ruaro Loseri et al. 1977; Righi 1982) še ne poznamo grobišč iz tega časa. Tem najdiščem je skupen tudi način izdelave keramičnih predmetov, tako z vidika lončarskih mas in oblik kot tudi načinov krašenja posod. Lonci tega časa imajo močno izvihana ustja, ki so lahko fasetirana na notranji strani. Na notranji strani loncev so izdelani nastavki za pokrov. Kljub posameznim koničnim skledam prevladujejo sklede z blago do močno izvihanim ustjem. Od krašenja so značilni poševni vrezi, žlebovi, odtisi orodij ter vite in navite vrvice.

Na sam začetek starejše železne dobe postavljamo naselbinsko plast 19 iz Tomaja, predvsem zaradi odsotnosti starejših elementov, ki bi se navezovali na gradivo 1. faze na Taboru pri Vrabčah in načine izdelave keramike (večja prisotnost primesi kalcijevega karbonata, manj redukcijskega načina žganja in večji odstotek poliranja). Slednja se veže bolj na keramično gradivo 2. faze Tabora pri Vrabčah, ki ga glede na primerjave s posodami z drugih najdišč in radiokarbonsko datiranje opredeljujemo v 8. in 7. stoletje (Ha C0-C2). V tem času so od oblik značilni lonci s poudarjenim robom na notranji strani, ki so praviloma okrašeni z odtisi prstov. Sklede tega časa imajo izključno uvihana ustja.

Spremembe v načinu izdelave keramike so opazne znova v 6. in 5. stoletju (Ha D1-D2), predstavljajo jih posode iz Štanjela. Pri tem imamo v mislih lonce z močno izvihanim ustjem, ki je še dodatno zapognjeno in včasih okrašeno z odtisi prstov,

vodoravno aplicirana rebra trikotnega preseka in metličenje posod, kar je bolj funkcionalne kot dekorativne narave. Prevladuje drobnozrnata keramika, od načina žganja pa nepopolno oksidacijsko in oksidacijsko. Redukcijski način žganja keramike, ki ga v več odstotkih srečamo le v 1. fazi Tabora pri Vrabčah (38,2 %), se v tem času ne uporablja več. Po našem mnenju razlog za to tiči v uporabi peči, v katerih so lahko kontrolirali temperaturo žganja, medtem ko žganje v kopi tega ne omogoča. Na to se veže tudi uporaba kalcijevega karbonata kot primesi v lončarski masi, saj pri temperaturi od 780 do 870 °C termično razpade (Rye 1981, 33; Rice 1987, 98), posoda pa je neuporabna. Če temperatura žganja ne preseže te kritične točke, primesi kalcijevega karbonata ostanejo stabilne, posoda je uporabna in primerna za kuhanje. Znano je, da posode iz gline z dodanimi primesmi kremena bolje prenašajo termični šok, hrana v njih pa prej zavre (Schiffer, Skibo 1987, 605). Lončarske peči so po našem mnenju omogočale prav to, zato se je uporaba primesi kalcijevega karbonata (ki je na obravnavanem območju bistveno dostopnejša primes) v 6. in 5. st. pr. n. št. lahko tudi tako razmahnila.

Menimo, da v načinu izdelave keramike na Krasu lahko sledimo določenim spremembam, ki so lastne širšemu prostoru *Caput Adriae*, kar pa bomo morali še podrobneje proučiti. To dokazuje analiza keramike iz 1. in tudi 2. faze najdišča Tabor pri Vrabčah. Drugo fazo na Taboru pri Vrabčah namreč razumemo kot znanilko tehnoloških sprememb in prilagoditev v lončarstvu, ki se izražajo v gradivu 6. in 5. st. pr. n. št. v Štanjelu in tudi v naselbinski keramiki z Mosta na Soči.²²

²² Lončarska masa z Mosta na Soči vsebuje veliko primesi kalcijevega karbonata (73,38 % kosov). Prevladuje drobnozrnata keramika (86,89 %), žganje je večinoma oksidacijsko (43,40 %), le redko redukcijsko (17,77 %), ostalo je nepopolno oksidacijsko, nepopolno oksidacijsko z dimljenjem in redukcijsko žgano v kombinaciji z oksidacijskim (38,83 %) (Grahek 2018, 252-253). Tehnološko analizo keramičnega gradiva iz naselbine na Mostu na Soči je izvedla tudi avtorica prispevka in je predmet nastajajoče doktorske disertacije.

KATALOG

Najdbe trenutno hrani Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in bodo predane v Goriški muzej, Nova Gorica.

Inventarne številke in opise predmetov iz Tomaja povzemamo po objavi (Bratina 2014a, 591–592).

Pojasnilo kratic: A – kremen; B – kalcijev karbonat; D – organske primesi; E – železovi oksidi; G – grog.

Tabla 1

Vrabče – Tabor*1. faza* (SE 18)

1. Odl. lonca. Sestava drobozrnata, BDG, površina polirana, zunaj temnorjava (7.5YR 3/2), znotraj zelo temno sivkastorjava (10YR 3/2), nepopolno oksidacijsko žgana, izredno trda.
2. Odl. ustja lonca. Sestava drobozrnata, BE, površina glajena, rumenkastordeča (5YR 5/6), oksidacijsko žgana, trda.
3. Odl. ustja lonca. Sestava grobozrnata, BDG, površina glajena, rdečkastorumena (7.5YR 6/6), nepopolno oksidacijsko žgana, zelo trda.
4. Odl. ustja lonca. Sestava drobozrnata, BG, površina brisana, rdečkastorumena (7.5YR 6/6), oksidacijsko žgana, trda.
5. Odl. ustja lonca. Sestava drobozrnata, BDG, površina glajena, rjava (7.5YR 5/4), oksidacijsko žgana, zelo trda.
6. Odl. ustja lonca. Sestava grobozrnata, BDG, površina glajena, zunaj rjava (7.5YR 5/4), znotraj temno siva (10YR 3/1), nepopolno oksidacijsko žgana, trda.
7. Odl. ustja lonca. Sestava drobozrnata, BD, površina polirana, zunaj temno rdečkastorjava (5YR 3/4), znotraj zelo temno siva (10YR 3/1), redukcijsko žgana, zelo trda.
8. Odl. roba ustja lonca. Sestava drobozrnata, BG, površina glajena, zunaj zelo temno sivkastorjava (10YR 3/2), znotraj temno rdečkastorjava (5YR 3/4), nepopolno oksidacijsko žgana, trda.
9. Odl. ustja lonca. Sestava drobozrnata, BDG, površina glajena, rumenkastorjava (5YR 5/6), nepopolno oksidacijsko žgana, trda.
10. Odl. lonca s profilacijo na notranji strani za nastavek za pokrov. Zunanja površina črna (10YR 2/1), notranja temno rdečkastorjava (5YR 3/4). Izgubljen.
11. Odl. ustja lonca. Sestava fino-zrnata, BCDG, površina glajena, zunaj zelo temno sivkastorjava (10YR 3/2), znotraj temno rdečkastorjava (5YR 3/4), redukcijsko žgana, zelo trda.
12. Odl. ustja sklede. Sestava grobozrnata, BG, glajenje, zunaj zelo temno sivkastorjava (10YR 3/2), znotraj temno rdečkastorjava (5YR 3/4), nepopolno oksidacijsko žgana, trda.
13. Odl. ustja sklede. Sestava grobozrnata, BDG, površina glajena, rjava (10YR 4/3), nepopolno oksidacijsko žgana, trda.
14. Odl. ustja sklede. Sestava drobozrnata, B, površina glajena, zelo temno sivkastorjava (10YR 3/2), nepopolno oksidacijsko žgana, zelo trda.
15. Odl. ustja sklede. Sestava drobozrnata, BCD, površina glajena, zunaj temno rdečkastorjava (5YR 3/4), znotraj črna (10YR 2/1), nepopolno oksidacijsko žgana, trda.

Tabla 2

Vrabče – Tabor*1. faza* (SE 18)

1. Odl. sklede. Drobozrnata, BD, poliranje, nepopolno oksidacijsko, zelo temno siva (10YR 3/1), trda. SE 18; kv. 3.
2. Odl. sklede z držajem. Finozrnata, B, glajenje, svetlo rdečkastorjava (5YR 6/4). Prežgan odlomek.
3. Odl. ustja sklede z vodoravno predrtim držajem. Finozrnata, B, glajenje, redukcijsko, rumenkastordeča (5YR 4/6) do črna (10YR 2/1), trda.
4. Odl. sklede. Drobozrnata, BD, poliranje, redukcijsko, rjava (7.5YR 4/3), trda.
5. Odl. ustja sklede. Finozrnata, BD, glajenje, redukcijsko, zelo temno siva (10YR 3/1), izredno trda.
6. Odl. ustja sklede. Drobozrnata, BG, glajenje, zelo temno siva (10YR 3/1), mehka. Sledovi ognja.
7. Odl. ustja sklede. Finozrnata, BD, glajenje, redukcijsko, zelo temno siva (10YR 3/1), izredno trda.
8. Odl. ustja sklede. Drobozrnata, BDG, glajenje, redukcijsko, zelo temno sivkastorjava (10YR 3/2), izredno trda.
9. Odl. ustja sklede. Grobozrnata, BD, poliranje, nepopolno oksidacijsko, zelo temno siva (10YR 3/1), trda.
10. Odl. ustja sklede. Drobozrnata, BDG, brisanje, nepopolno oksidacijsko, zelo temno siva (10YR 3/1), trda.
11. Odl. ustja sklede. Drobozrnata, BCDG, brisanje, nepopolno oksidacijsko, zelo temno siva (10YR 3/1), trda.
12. Odl. ustja sklede. Drobozrnata, BD, poliranje, nepopolno oksidacijsko, zelo temno sivkastorjava (10YR 3/2), zelo trda.
13. Odl. ustja sklede. Finozrnata, BCD, poliranje, redukcijsko, črna (10YR 2/1), zelo trda.
14. Odl. ustja sklede okrašene z vrezi na notranji strani. Drobozrnata, BD, poliranje, nepopolno oksidacijsko, zelo temno siva (10YR 3/1), trda.
15. Ovalno dno posode z nalepljenimi izrastki na notranji strani. Drobozrnata, BDG, brisanje, nepopolno oksidacijsko, trda. Sledovi ognja, kuhanja in ostanki hrane na notranji in zunanji strani.
16. Odl. vodoravnega ročaja. Grobozrnata, BDG, glajenje, oksidacijsko, rjava (7.5YR 4/3), izredno trda.
17. Odl. vodoravnega ročaja. Grobozrnata, BDG, glajenje, oksidacijsko, rjava (7.5YR 4/3), izredno trda.
18. Odl. posode, okrašene s poševnimi vrezi in odtisi orodja. Drobozrnata, BDG, glajenje, nepopolno oksidacijsko, zunanja površina zelo temno siva (10YR 3/1), notranja rjava (7.5YR 4/3), izredno trda.
19. Odl. posode okrašene z vodoravnimi žlebovi in odtisi orodja. Drobozrnata, B, poliranje, nepopolno oksidacijsko, temno rdečkastorjava (5YR 3/4), trda.
20. Odl. posode okrašene s polkrožnimi žlebovi. Drobozrnata, B, glajenje, oksidacijsko, rdečkastorumena (7.5YR 6/6), zelo trda.

21. Odl. posode okrašene z odtisi vite vrvice. Finozrnata, BD, glajenje, redukcijsko, zelo temno siva (7.5YR 3/1), trda.
22. Odl. posode okrašene z odtisi vite vrvice. Finozrnata, BD, glajenje, redukcijsko, zelo temno siva (7.5YR 3/1), trda.
23. Odl. posode okrašene z odtisi vite vrvice. Finozrnata, BD, glajenje, redukcijsko, zelo temno siva (7.5YR 3/1), trda.

Tabla 3

Vrabče – Tabor

2. *faza* (skladiščni prostor SE 9)
1. Odl. lonca z izvihanim ustjem in žlebom za pokrov na notranji strani. Grobozrnata, BDG, glajenje, nepopolno oksidacijsko, rdečkastorumena (5YR 6/6), trda. Sledovi ognja na zunanji.
2. Odl. ustja lonca. Drobnozrnata, BDG, brisanje, oksidacijsko, rdečkastorumena (7.5YR 6/6), trda.
3. Odl. lonca okrašenega z odtisi prstov na ustju. Drobnozrnata, BD, brisanje, nepopolno oksidacijsko, zunanja površina črna (10YR 2/1), notranja rjava (7.5YR 5/4), trda.
4. Odl. lonca okrašenega z odtisi prstov na ustju. Grobozrnata, BDG, glajenje, oksidacijsko, rumenkastordeča (5YR 5/6), trda.
5. Odl. lonca okrašenega z odtisi prstov na ustju. Drobnozrnata, BDG, brisanje, nepopolno oksidacijsko, rdečkastorumena (7.5YR 6/6), trda.
6. Odl. sklede z uvihanim in odebeljenim ustjem. Drobnozrnata, BD, glajenje, nepopolno oksidacijsko, zunanja površina močno rjava (7.5YR 5/6), notranja rdečkastorumena (7.5YR 6/6), trda.
7. Odl. sklede z uvihanim ustjem. Grobozrnata, BD, glajenje, nepopolno oksidacijsko, rumenkastordeča (5YR 5/6), trda. Sledovi ognja na zunanji površini.
8. Odl. sklede z uvihanim ustjem. Drobnozrnata, BDG, glajenje, oksidacijsko, BDG, trda.

Tabla 4

Vrabče – Tabor

2. *faza* (skladiščni prostor SE 9)
1. Odl. pečke okrašene z vodoravnim nalepljenima rebroma, okrašenima z odtisi prstov. Grobozrnata, BG, brisanje, oksidacijsko, rumenkastorjava (5YR 5/6), zelo trda.
2. Odl. prenosne pečke.
3. Odl. ometa okrašenega z nalepljenimi rebri. Finozrnata, BDEG, glajenje, nepopolno oksidacijsko, močno rjava (7.5YR 5/6), trda.
4. Odl. ometa okrašenega z nalepljenimi rebri. Finozrnata, BDEG, glajenje, nepopolno oksidacijsko, močno rjava (7.5YR 5/6), trda.
5. Odl. ometa okrašenega z nalepljenimi rebri. Finozrnata, BG, glajenje, nepopolno oksidacijsko, močno rjava (7.5YR 5/6), trda.
6. Odl. silosa. Finozrnata, BCG, glajenje, nepopolno oksidacijsko, močno rjava (7.5YR 5/6), trda.
7. Odl. silosa. Finozrnata, BCG, glajenje, nepopolno oksidacijsko, močno rjava (7.5YR 5/6), trda.

Tabla 5

Tomaj*(plast 19)*

1. Drobnozrnata, BDG, glajenje, redukcijsko, rumenkastordeča (5YR 4/6), zelo trda. (TI-438).
2. Drobnozrnata, BDG, glajenje, nepopolno oksidacijsko, rumenkastordeča (5YR 4/6), izredno trda. (TI-439).
3. Grobozrnata, BC, glajenje, nepopolno oksidacijsko, zunanja površina temno siva (2.5YR 4/1), notranja rdečkastorumena (7.5YR 6/6), zelo trda. (TI-466).
4. Drobnozrnata, BC, glajenje, stihijsko, notranja površina rjava (7.5YR 5/3), zelo trda. (TI-460).
5. Drobnozrnata, B, glajenje, stihijsko, rjava (7.5YR 4/3), trda. (TI-446).
6. Drobnozrnata, B, glajenje, redukcijsko, zunanja površina rdečkastorjava (5YR 4/4), notranja rjava (7.5YR 5/4), zelo trda. (TI-442).
7. Drobnozrnata, BC, brisanje, stihijsko, zunanja površina rjava (7.5YR 5/3), notranja rumenkastordeča (5YR 5/6), trda. (TI-440).
8. Finozrnata, ABCDG, A žganje: nepopolno oksidacijsko, zunanja površina temno rdečkastorjava (5YR 3/2), notranja rjava (7.5YR 5/4), zelo trda. (TI-470).
9. Grobozrnata, B, glajenje, nepopolno oksidacijsko, zelo temno siva (5YR 3/1), zelo trda. (TI-469).
10. Drobnozrnata, BC, glajenje, redukcijsko, zunanja površina zelo temno sivkastorjava (10YR 3/2), notranja zelo temno siva (10YR 3/1), izredno trda. (TI-445).
11. Grobozrnata, BCDG, glajenje, redukcijsko, črna (2.5YR 2.5/1), izredno trda. (TI-475).
12. Drobnozrnata, BCDG, glajenje, redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko, zelo temno siva (5YR 3/1), izredno trda. (TI-443).
13. Drobnozrnata, B, glajenje, stihijsko, zunanja površina temno sivkastorjava (10YR 4/2), notranja rjava (10YR 5/3), zelo trda. (TI-474).
14. Drobnozrnata, BD, glajenje, nepopolno oksidacijsko, močno rjava (7.5YR 5/6), zelo trda. (TI-458).
15. Grobozrnata, AB, glajenje, nepopolno oksidacijsko, zunanja površina rjava (7.5YR 5/4), notranja rumenkastordeča (5YR 4/6), zelo trda. (TI-465).
16. Drobnozrnata, BCE, glajenje, stihijsko, zelo temno siva (10YR 3/1), izredno trda. (TI-464).
17. Grobozrnata, BE, glajenje, stihijsko, zunanja površina rjava (10YR 4/3), notranja močno rjava (7.5YR 5/6), zelo trda. (TI-447).
18. Drobnozrnata, BCG, C žganje: nepopolno oksidacijsko, zunanja površina zelo temno siva (10YR 3/1), notranja močno rjava (7.5YR 5/6), izredno trda. (TI-471).
19. Grobozrnata, BE, brisanje, nepopolno oksidacijsko, zunanja površina močno rjava (7.5YR 5/6), notranja rjava (10YR 5/3), zelo trda. (TI-448).
20. Drobnozrnata, BCDG, glajenje, stihijsko, temno siva (10YR 4/1), zelo trda. (TI-453).
21. Drobnozrnata, B, glajenje, redukcijsko, zelo temno siva (10YR 3/1), izredno trda. (TI-455).
22. Drobnozrnata, BC, glajenje, oksidacijsko, rdečkastorjava (5YR 4/4), zelo trda. (TI-441).
23. Grobozrnata, B, brisanje, redukcijsko, zunanja površina temno rdečkastorjava (5YR 3/3), notranja močno rjava (7.5YR 4/6), zelo trda. (TI-429).

24 Drobnozrnata, BD, glajenje, oksidacijsko, rumenkastordeča (5YR 4/6), trda. (TI-428-430).

Tabla 6

Štanjel

Druga ruševinska plast (SE 52)

1. Odl. bronaste kačaste fibule.
 2. Odl. ustja lonca. Drobnozrnata, BCD, glajenje, oksidacijsko, rumenkasto rdečerjava (5YR 5/6), izredno trda
 3. Odl. ustja sklede. Drobnozrnata, BCDG, glajenje, oksidacijsko, rdeča (2,5YR 5/6), zelo trda.
 4. Odl. ustja sklede okrašene z vodoravno nalepljenim rebrom trikotnega preseka. Drobnozrnata, BEG, glajenje, nepopolno oksidacijsko, rdečkastorumena (5YR 6/8), zelo trda.
 5. Odl. posode okrašene z vodoravno nalepljenim rebrom trikotnega preseka. Drobnozrnata, BG, brisanje, oksidacijsko, zunanja površina rdečkastorumena, notranja rdeča (5YR 6/82; 5YR 5/6), izredno trda.
- Ruševina severnega zidu* (SE 50)
6. Odl. ustja lonca okrašenega z odtisi prstov na ustju. Finozrnata, BG, brisanje, nepopolno oksidacijsko, rumenkastordeča (5YR 5/6; 5YR 5/6); trdota: izredno trda.

7. Odl. držaja. Drobnozrnata, BCDG, glajenje, oksidacijsko, rdeča (2,5YR 4/6), zelo trda.

Južni zid (SE 42)

8. Odl. ustja lonca z žlebom na zunanji strani. Drobnozrnata, BDG, glajenje, redukcijsko, zunanja površina temno siva, notranja rjava (10YR 4/1; 10YR 4/3), izredno trda.
9. Odl. dna lonca z metličanjem. Drobnozrnata, BEG, glajenje, nepopolno oksidacijsko, zunanja površina rumenkastordeča, notranja rdečkastorjava (5YR 5/6; 5YR 4/4), izredno trda.

Kletni prostor (1. zasutje SE 40)

10. Odl. ustja lonca. Drobnozrnata, BDG, glajenje, nepopolno oksidacijsko, rdečkastorjava (5YR 4/4), izredno trda.
11. Odl. posode z glavničanjem. Grobnozrnata, BD, oksidacijsko, dimljenje v končni fazi, zunanja površina temno siva, notranja rdeča (10YR 4/1; 2,5YR 4/6), izredno trda.

Kletni prostor (2. zasutje SE 39)

12. Odl. ustja lonca. Grobnozrnata, B, brisanje, oksidacijsko, ZNP 5YR 4/6, izredno trda.
13. Odl. sklede okrašene z vodoravno nalepljenim rebrom razčlenjenim z odtisi prstov. Drobnozrnata, BCDG, glajenje, stihijsko, ZNP 5YR 5/6, zelo trda.
14. Odl. posode z držajem. Drobnozrnata, BG, glajenje, nepopolno oksidacijsko, NP 5YR 6/8; ZP 10YR 5/2, izredno trda.

ARNOLD, P. J. 1990, The Organization of Refuse Disposal and Ceramic Production within Contemporary Mexican Households. – *American Anthropologist* 92, 915–932.

BALISTA, C., P. CÀSSOLA GUIDA 2007, Le sequenze dell'età del ferro (fasi evolutive). – V / In: P. Càssola Guida (ur. / ed.), *Gradisca di Spilimbergo (Pordenone). Indagini di scavo in un castelliere protostorico 1987–1992*, Studi e ricerche di protostoria mediterranea 7, 69–93.

BELLINTANI, P. 1998, Frattesina di Fratta Polesine. – *Padusa* 28, 245–297.

BIANCHIN CITTON, E. 1996, Via S. Pietro – fondo Corbetta (Concordia Sagittaria). – V / In: *La protostoria tra Sile e Tagliamento. Antiche genti tra Veneto e Friuli*, 264–270, Padova.

BIANCHIN CITTON, E., N. PANOZZO 1998, Il vasellame ceramico. – V / In: ... "presso l'Adige ridente" ... *Recenti rinvenimenti archeologici da Este a Montagnana*, Catalogo della mostra, 295–321, Padova.

BORGNA, E., M. TONON, S. PETTARIN 1992, L'insediamento protostorico di Santa Ruffina di Palse, Porcia (Pordenone). – V / In: *Tipologia di insediamento e distribuzione antropica nell'area veneto – istriana dalla protostoria all'alto medioevo*. Atti del Seminario di studio Asolo, 3–5 novembre 1989, 45–55, Monfalcone.

BORGNA et al. 2018a = E. Borgna, P. Càssola Guida, K. Mihovilić, G. Tasca, B. Teržan 2018a, Il Caput Adriae tra Bronzo Antico e Bronzo Recente. – V / In: E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza (ur. / eds.), *Preistoria e protostoria del Caput Adriae*, Studi di Preistoria e Protostoria 5, 75–96.

BORGNA et al. 2018b = E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza, K. Mihovilić, G. Tasca, B. Teržan, S. Vitri 2018b, Il Caput Adriae tra Bronzo Finale e antica età del

ferro. – V / In: E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza (ur. / eds.), *Preistoria e protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 97–123.

BOSCHIAN, G., E. FLOREANO 2009, Analysis of Final Bronze Age – Early Iron Age Pottery in Northeastern Italy. – *Materials and Manufacturing Processes* 24, 942–948.

BRATINA, P. 2001, Gradišče (Tomaj). – *Varstvo spomenikov. Poročila* 38/1999, 135–136.

BRATINA, P. 2008, Tabor pri Vrabčah – arheološko najdišče Tabor. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 44/2007, 284.

BRATINA, P. 2014a, Tomaj. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 549–562.

BRATINA, P. 2014b, Zidanica pri Podnanosu / Zidanica near Podnanos. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 603–610.

CALLEGARI, A. 1946, Este. Abitati veneti di Via Augustea. – *Notizie degli scavi di antichità* 7, 14–25.

CALVAZARA CAPUIS, L. 1985, Tomba 206, tomba 208. – V / In: A. M. Chieco Bianchi, L. Calvazara Capuis, *Este I. Le necropoli Casa di Ricovero, Casa Muletti Prosdocimi e Casa Alfonsi*, Monumenti antichi 51, Serie monografica 2, 202–205.

CAPUIS, L. 1993, *I Veneti: società e cultura di un popolo dell'Italia preromana*. – Milano.

CÀSSOLA GUIDA, P. 1996, Lo scavo. – V / In: P. Càssola Guida, S. Mizzan, *Pozzuolo del Friuli II/1. La prima età del ferro nel settore meridionale del castelliere. Lo scavo e la ceramica*, 7–41, Roma.

CÀSSOLA GUIDA, P., C. BALISTA (ur. / eds.) 2007, *Gradisca di Spilimbergo (Pordenone). Indagini di scavo in un castelliere protostorico 1987–1992*, Studi e ricerche di protostoria mediterranea 7.

- CÀSSOLA GUIDA, P., S. CORAZZA, A. BALASSO 2018, L'insediamento di Castions di Strada (Udine): i livelli della prima età del ferro. – V / In: E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza (ur. / eds.), *Preistoria e protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 713–718.
- CIPRIANO, S., M. GAMBA, G. GAMBACURTA 1993, I materiali. – V / In: C. Balista, A. Ruta Serafini (ur. / ed.), Saggio stratigrafico presso il muro romano di Largo Europa a Padova. Nota preliminare. – *Quaderni di Archeologia del Veneto* 9, 103–105.
- CORAZZA, S. 1996, Montereale Valcellina. Casa dei dolii (US 550). Contesto e materiali. – V / In: *La protostoria tra Sile e Tagliamento. Antiche genti tra Veneto e Friuli*, 430–445, Padova.
- CRISMANI, A. 2005, Gli scavi di Carlo Marchesetti al castelliere di Cattinara: i materiali protostorici. – V / In: G. Bandeli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003*. Atti del Convegno internazionale di studi, Castello di Duino (Trieste), 14–15 novembre 2003, 117–149, Trieste.
- CRISMANI et al. 2007 = A. Crismani, E. Floreano, R. Merlatti, S. Pettarin 2007, Il catalogo della ceramica. Scavo del terrapieno. – V / In: P. Càssola Guida (ur. / ed.), *Gradisca di Spilimbergo (Pordenone). Indagini di scavo in un castelliere protostorico 1987–1992*, Studi e ricerche di protostoria mediterranea 7, 134–172.
- CULTRARO, M. 2013, Barrel-shaped vessels in context: a long-range model of dairy production in Eastern and central Mediterranean during the late fourth and early third Millennium BC. – *Origini* 35, 157–191.
- DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji. Prispevek k proučevanju halštatske grobnice keramike in lončarstva na Dolenjskem (Die Grabkeramik der alteren Eisenzeit in Slowenien)*. – Dela 1. razreda SAZU 23.
- DULAR, J. 2018, Kronološka slika železnodobne naselbine Most na Soči / Chronology of the Iron Age settlement at Most na Soči. – V / In: J. Dular, S. Tecco Hvala (ur. / eds.), *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age settlement at Most na Soči*. Treatises, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, 147–167.
- FABEC, T. 2018, *Arheologija vrtač*. – Monografije CPA 5.
- FABEC, T., M. VINAZZA 2014, Štanjel. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 595–602.
- FABEC, T., M. VINAZZA 2018, Tomaj: Gradišče in Tabor. Poskus prepoznavanja dinamik preoblikovanja tomajskega griča od prazgodovine do danes. – *Goriški letnik* 42, 9–44.
- FABEC, T., T. TOLAR, M. VINAZZA 2014, Il sito protostorico di Štanjel (Slovenia). – V / In: Preistoria e protoistoria del Caput Adriae: convegno: riassunti, comunicazioni e poster / XLIX Riunione Scientifica dell'IIPP, Udine - Pordenone 8–12 ottobre 2014 [https://iza2.zrc-sazu.si/sites/default/files/poster-fabec-vinazza-et-alii-sito-protostorico-sitanjel.pdf]
- GABROVEC, S. 1964–1965, Halštatska kultura Slovenije (Die Hallstattkultur Sloweniens). – *Arheološki vestnik* 15–16, 21–64.
- GABROVEC, S. 1975, Naselitvena zgodovina Slovenije v halštatskem obdobju. – V / In: *Arheološka najdišča Slovenije*, 55–60, Ljubljana.
- GABROVEC, S. 1983, Srednje bročano doba. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 4, *Bronzano doba*, 40–51, Sarajevo.
- GABROVEC, S. 1987, Notranjska grupa. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, *Željezna doba*, 151–177, Sarajevo.
- GAMBACURTA, G. 1989, Proposta di una sequenza cronologica attraverso l'analisi dei materiali. Oderzo (via dei Mosaici). – *Quaderni di Archeologia del Veneto* 5, 277–287.
- GAMBA CERA, M. 1990, Tipologia dei materiali ceramici. Catalogo delle forme chiuse. – V / In: M. Gamba Cera, G. Gambacurta, S. Tuzzato, Un intervento archeologico urbano a Padova: lo scavo protostorico di via Dietro Duomo. – *Bollettino del Museo Civico di Padova* 79 (1992), 33–60.
- GASPARINI, D., M. MIARI 2017, Lo scavo del Foro Annuario di Cesena: indagini di un sito dell'età del Bronzo in un contesto pluristaficato urbano / The excavation of Foro Annonario, Cesena: investigation in a Bronze Age site inside a multi stratified urban context. – V / In: *Le età del Bronzo e del Ferro in Italia: contesti protostorici in scavi urbani / The Bronze and Iron Age in Italy: protohistoric contexts in urban excavations*, Abstract Book, Incontri annuali di preistoria e protostoria 2, 23–26, Firenze.
- GRAHEK, L. 2018, Naselbinska keramika z Mosta na Soči / Pottery from the settlement at Most na Soči. – V / In: J. Dular, S. Tecco Hvala (ur. / eds.), *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age settlement at Most na Soči*. Treatises, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, 249–307. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- GREGNARIN, R., C. PIRAZZINI 1996, *Materiali dell'abitato*. – V / In: *La protostoria tra Sile e Tagliamento. Antiche genti tra Veneto e Friuli*, 34–44, Padova.
- GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska (Carniola Interna)). – *Arheološki vestnik* 24, 461–507.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Notranjska. Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.
- HÄNSEL, B., K. MIHOVIČIĆ, B. TERŽAN 2015, *Monkodonja 1. Istraživanje protourbanog naselja brončanog doba Istre. Iskopavanje i nalazi građevina / Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens. Die Grabung und der Baubefund*. – Monografije i katalozi 25.
- HAREJ, Z. 1984, Štanjel. – *Varstvo spomenikov* 26, 286–287.
- HELLMUTH, A. 2014, Butter, Wein oder Honig? Betrachtungen zu einer besonderen Gefäßbodenform aus der Gradina von Monkodonja bei Rovinj in Istrien (Maslo, vino ali med? Razmislek o posebnih obliki dna posod z gradine Monkodonja pri Rovinju v Istri). – V / In: S. Tecco Hvala (ur. / ed.), *Studia Praehistorica in Honorem Janez Dular*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 30, 65–79. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503651>
- HORVAT, M. 1999, *Keramika: tehnologija keramike, tipologija lončenine, keramični arhiv*. – Ljubljana.
- IAIA, C., A. MORONI LANFREDINI (ur. / eds.) 2009, *L'età del ferro a Sansepolcro. Attività produttive e ambiente nel sito di Trebbio*. – Perugia.

- JURKOVŠEK et al. 1996 = B. Jurkovšek, M. Toman, B. Ogorele, L. Šribar, K. Drobne, M. Poljak, L. Šribar 1996, *Formacijska geološka karta južnega dela Tržaško-Komenske planote. Kredne in paleogenske karbonatne kamnine / Geological map of the southern part of the Triest-Komen Plateau. 1 : 50 000.* - Ljubljana.
- KLADNIK, D., M. NATEK 1998, Vipavska dolina. - V / In: D. Perko, M. Orožen (ur. / eds.), *Slovenija – pokrajina in ljudje*, 222–234, Ljubljana.
- KLADNIK, D., I. REJEC BRANCELJ 1999, Družbenogeografski oris. - V / In: A. Kranjc (ur. / ed.), *Kras. Pokrajina – življenje – ljudje*, 191–217, Ljubljana.
- KOSSACK, G. 1995, Mitteleuropa zwischen dem 13. und 8. Jahrhundert v. Chr. Geschichte, Stand und Probleme der Urnenfelderforschung. - V / In: *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Monographien / Römisch-Deutsches Zentralmuseum 35, 1–64.
- KRANJC et al. 2016 = D. Kranjc, T. Fabec, M. Vinazza, B. Peric, B. Lozej 2016, "Skrita" kulturna dediščina parka. - V / In: *Dvajset let pozneje. Izdano ob 30-letnici vpisa na Unescov seznam svetovne dediščine in 20. obletnici ustanovitve Parka Škocjanske jame*, 39–48, Škocjan.
- LEONARDI, G., M. G. MAIOLI 1981, Abitanti. - V / In: *Padova preromana*. Catalogo della Mostra, 71–165, Padova.
- LEROI-GOURHAN, A. 1988, *Gib in beseda II.* - Studia Humanitatis, Ljubljana (prevedel Braco Rotar).
- LEVI, S. T. 2010, *Dal cocchio al vasaio. Manifattura, tecnologia e classificazione della ceramica.* - Bologna.
- LONZA, B. 1981, *La ceramica del castelliere degli Elleri.* - Trieste.
- MANCASSOLA, N., F. SAGGIORO, L. SALZANI 1999, Lavagno. Progetto San Briccio: notizie preliminari. - *Quaderni di Archeologia del Veneto* 15, 49–57.
- MARCHESETTI, C. 1903, *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia.* - Atti del Museo civico di storia naturale 4.
- MARCHESETTI, C. 1909, Das Depotfund in St. Canzian bei Triest. - *Jahrbuch für Altertumskunde* 3, 194–195, Taf. XXII.
- MASELLI SCOTTI, F. 1979, Prime considerazioni sul recente scavo a Cattinara. - V / In: *L'età del Bronzo e del Ferro nell'Isontino*. Atti del Convegno di Studi, Gorizia giugno 1977, 45–57, Gorizia.
- MASELLI SCOTTI, F. 1978–1981, Primi risultati sullo scavo di Cattinara ed i castellieri triestino nell'età del ferro. - *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 4, 281–309.
- MASELLI SCOTTI, F. 1981, Il bronzo finale e il primo ferro a Cattinara. - *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte* 12/1, 133–160.
- MASELLI SCOTTI, F. 1983, L'insediamento di Duino. - V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, 211–214, Udine.
- MASELLI SCOTTI, F. 1988, Scavi archeologici della Soprintendenza nella provincia di Trieste – anni 1987–88. - *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 88 (36 n. s.), 215–226.
- MASELLI SCOTTI, F. (ur. / ed.) 1997, *Il civico museo archeologico di Muggia.* - Muggia.
- MASELLI SCOTTI, F. 2004, Aquileia prima di Roma. L'abitato della prima età del ferro. - V / In: *Aquileia dalle origini alla costituzione del ducato longobardo. Topografia – Urbanistica – Edilizia pubblica*, *Antichità Altoadriatiche* 59, 19–39.
- MASELLI SCOTTI, F. 2005, Cattinara, Trieste. Modalità di sistemazione. - V / In: G. Bandeli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003*. Atti del Convegno internazionale di studi, Castello di Duino (Trieste), 14–15 novembre 2003, 149–169, Trieste.
- MASELLI SCOTTI, F., M. PARONUZZI 1984, Abitato preistorico di Duino. Scavi 1983. - V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, 148–160, Udine.
- MASELLI SCOTTI et al. 1993 = F. Maselli Scotti, V. Degrassi, A. Giovannini, P. Meggi, L. Mandruzzato, F. Senardi, P. Ventura 1993, *Notizario archeologico. Aquileia. Essiccatoio Nord, scavi 1993.* - *Aquileia Nostra* 64, 314–336.
- MATSON, F. R. 1965, Ceramic ecology: an approach to the study of the early cultures of the Near East. - V / In: F. R. Matson (ur. / ed.), *Viking Fund Publications in Anthropology* 41, 202–217.
- MERLATI, R. 1996, Scavi università di Trieste (Gradisca sul Cosa). - V / In: *La Protostoria tra Sile e Tagliamento. Antiche genti tra Veneto e Friuli*, 384–391, Padova.
- MERLATTI, R., T. SPANGHERO, S. VITRI 2018, Castelliere di S. Ruffina di Palse (Porcia - PN), L'insediamento di Santa Ruffina di Palse (Porcia - PN). Una fossa con contenitori fittili della prima età del ferro (scavi 1999–2000). - V / In: E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza (ur. / eds.), *Preistoria e protostoria del Caput Adriae*, *Studi di preistoria e protostoria* 5, 703–712.
- MICHELINI, P. 2016, *L'organizzazione della produzione artigianale presso i Veneti Antichi: il caso studio di Padova.* - Disertacija / PhD thesis, Dipartimento dei Beni Culturali, Università degli Studi di Padova (neobjavljeno / unpublished).
- MIHOVILIĆ, K. 1972, Nekropola Gradine iznad Limskog kanala. - *Histria Archaeologica* 3/2, 7–67.
- MIZZAN, S. 1996, La ceramica. - V / In: P. Càssola Guida, S. Mizzan, *Pozzuolo del Friuli – II, 1. La prima età del ferro nel settore meridionale del castelliere. Lo scavo e la ceramica*, 43–198, Roma.
- MIZZAN, S. 1989a, Rocca di Monfalcone. - V / In: Montagnari Kokelj (ur. / ed.) 1989, 103–104.
- MIZZAN, S. 1989b, S. Polo. - V / In: Montagnari Kokelj (ur. / ed.) 1989, 107–114.
- MIZZAN, S. 1997, Stramare. - V / In: F. Maselli Scotti (ur. / ed.), *Il civico museo archeologico di Muggia* 39, Muggia.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. (ur. / ed.) 1989, *Il Carso Goriziano tra protostoria e storia. Da Castellazzo a San Polo*. Catalogo della mostra. - Gorizia.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. 1996, La necropoli di S. Barbara presso il castelliere di Monte Castellier degli Elleri (Muggia - Trieste). - *Aquileia Nostra* 47, 9–46.
- MORETTI, M. 1978, Monte Grisa: area inferiore. - V / In: L. Ruaro Loseri (ur. / ed.), *I castellieri di Nivize, Monte Grisa, Ponte S. Quirino*, Atti dei civici musei di storia ed arte di Trieste. Monografie di Preistoria 2, 41–64.
- NASCIMBENE, A. 1999, *Caverzano di Belluno. Aspetti e problemi di un centro dell'età del ferro nella media valle del Piave.* - *Quaderno / Società per la preistoria e protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia* 7.
- NOVAKOVIĆ, P., P. TURK 1991, Kamen na kamen palača. Izkopavanja gradišča na Krasu. - *Arheo* 12, 57–68.

- OSMUK, N. 1977, Tabor pri Vrabčah. – *Varstvo spomenikov* 21, 194–195.
- OSMUK, N. 1990, Brežec pri Divači. – *Varstvo spomenikov* 32, 151–152.
- OSMUK, N. 1995, Štanjel. – *Varstvo spomenikov* 35 (1993), 163–164.
- OSMUK, N. 1997, Štanjel. – *Varstvo spomenikov* 36 (1994–1995), 207.
- OSMUK, N. 2001, Štanjel – vas: parc.št.15. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 38 (1999), 128.
- PADOVA PREROMANA 1976, *Catalogo della Mostra*. – Padova.
- PETRU, P. 1975, Sveto. – In / V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 137, Ljubljana.
- PETTARIN, S., G. TASCA 2003, Cjastelar di San Giovanni di Casarsa. – V / In: G. Tasca (ur. / ed.), *Giornata di studio sull'archeologia del medio e basso Tagliamento "in ricordo di Giuseppe Cordenos"*, San Vito al Tagliamento, Antico Ospedale dei Battuti, 14 marzo 1999, 79–91, San Vito al Tagliamento.
- PIRAZZINI, C. 2000, Indicatori di attività artigianale ad Este. – *Archeologia Veneta* 23, 23–70.
- POGGIANI KELLER, R. 1994, L'ultima fase di vita dell'insediamento. Due fornaci per ceramica della media età del ferro. – V / In: R. Poggiani Keller (ur. / ed.), *Il villaggio preistorico e le fornaci di Ponte S. Marco*, 75–89, Calcinato.
- RAPI et al. 2019 = M. Rapi, T. Quirino, L. Castellano, M. Hirose, A. Amato, E. Barberi, S. Busnelli 2019, Per scalfare, per cuocere e per produrre. Le strutture da fuoco dell'abitato etrusco del Forcello di Bagnolo S. Vito: aspetti tipologici e funzionali. – V / In: A. Peinetti, M. Cattani, F. Debandi (ur. / ed.), *Focolari, forni e fornaci tra neolitico ed età del ferro. Comprendere le attività domestiche e artigianali attraverso lo studio delle installazioni pirotecniche e dei residui di combustione*. Sesto incontro annuale di preistoria e protostoria, 107–109, Bologna.
- RICE, P. 1987, *Pottery analysis. A sourcebook* (2005). – Chicago, London.
- RIGHI, G. 1982, *La necropoli "celtica" di S. Canziano del Carso: scavi Marchesetti, 1903–1904(?)*. – Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste. Monografie di preistoria 3.
- ROUX, V. 2016, Ceramic Manufacture: The chaîne opératoire Approach. – V / In: A. Hunt (ur. / ed.), *The Oxford Handbook of Archaeological Ceramic Analysis*, 101–117, Oxford.
- RUARO LOSERI et al. 1977 = L. Ruaro Loseri, G. Steffè De Piero, S. Vitri, G. Righi 1977, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano di Carso. Scavi Marchesetti 1896–1900*, Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, Monografie di Preistoria 1.
- RUTA SERAFINI, A. 1989, Oderzo, via dei Mosaici. La sequenza stratigrafica protostorica. – *Quaderni di Archeologia del Veneto* 5, 261–277.
- RUTAR, S. 1894, Grobišče pri Sv. Luciji blizu Tolmina. – *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 4/4, 121–134.
- RYE, O. S. 1981, *Pottery technology. Principles and reconstruction*. – Washington, D.C.
- SAKARA SUČEVIĆ, M. 2004, *Kaštelir. Prazgodovinska naselbina pri Novi vasi / Brtonigla (Istra) (Prehistoric settlement near Nova vas / Brtonigla (Istria))*. – *Annales Mediterranea*, Koper.
- SAKARA SUČEVIĆ, M. 2012, *Prazgodovinska keramika med Miljskim zalivom in porečjem Mirne*. – Doktorska disertacija / PhD thesis, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper (neobjavljeno / unpublished).
- SAKARA SUČEVIĆ, M., M. STOKIN 2007, Zadnje raziskave na naselbini Sermin. – V / In: G. Banchig, S. Magnani, A. Pessina (ur. / eds.), *Terre d'incontro: contatti e scambi lungo le Valli del Natisone e dell'Isonzo dall'antichità al medioevo / Kraji srečanj. Stiki in izmenjave vzdolž Nadiških in Soške doline od antike do srednjega veka*. Zapiski z mednarodnega študijskega dne v Špetru, 26. novembra 2005, 86–106, Cividale.
- SARACINO, M. 2014, *Dalla terra al fuoco: la tecnologia ceramica degli antichi Veneti*. – Roma.
- SARACINO, M., L. MARITAN, C. MAZZOLI 2014, Ceramic technology between the Final Bronze Age and the First Iron Age in NE Italy: The case of Oppeano (Verona). – V / In: M. Martinon Torres (ur. / ed.), *Craft and science: International perspectives on archaeological ceramics*, 91–100, Doha, Qatar.
- SARACINO, M., L. MARITAN, C. MAZZOLI 2018, Studio tecnologico della produzione ceramica dell'abitato del Bronzo finale di Frattesina di Fratta Polesine (Rovigo) tra "localismi e importazioni". – *Bollettino del Museo Civico di Storia Naturale di Verona* 42, 107–116.
- SCHIFFER, M., M. SKIBO 1987, Theory and Experiment in the Study of Technological Change. – *Current Anthropology* 28/5, 595–622.
- SKIBO, J. M., T. C. BUTTS, M. B. SCHIFFER 1997, Ceramic Surface Treatment and Abrasion Resistance: An Experimental Study. – *Journal of Archaeological Science* 24, 311–317.
- SVOLJŠAK, D., J. DULAR 2016, Železnodobno naselje Most na Soči. Gradbeni izvidi in najdbe / *The Iron Age settlement at Most na Soči. Settlement structures and small finds*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 33. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612549367>
- TASCA, G. 2007, Evidenze protostoriche nel territorio del comune di Varmo. – V / In: M. Buora (ur. / ed.), *Presenze romane nel territorio del Medio Friuli*, 13–252, Udine.
- TECCO HVALA, S. 2014, Kačaste fibule z območja Slovenije / *Serpentine fibulae from Slovenia*. – *Arheološki vestnik* 65, 123–186.
- TENCONI et al. 2013 = M. Tenconi, L. Maritan, G. Leonardi, B. Prodocimi, C. Mazzoli 2013, Ceramic production and distribution in North-East Italy: Study of a possible trade network between Friuli Venezia Giulia and Veneto regions during the Final Bronze Age and Early Iron Age through analysis of peculiar "flared rim and flat lip" pottery. – *Applied Clay Science* 82, 121–134.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR (ur. / eds.) 2014, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia*, Katalogi in monografije 40.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014, Poskus absolutnega datiranja starejše železne dobe na Slovenskem / *Attempt at an absolute dating of the Early Iron Age in Slovenia*. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 703–724.

- TERŽAN, B., P. TURK 2014, Ostri vrh pri Štanjelu / Ostri vrh near Štanjel. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 603–610.
- VINAZZA, M. 2011, *Prazgodovinski Štanjel na Krasu. Izkopavanja 2010*. – Diplomaska naloga / BA thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- VINAZZA, M. 2013–2014, Ostanke starejšeželeznodobne naselbine na Gregorčičevi ulici v Kobaridu? – *Goriški letnik* 37–38 (2015), 101–114.
- VINAZZA, M. 2014, Tehnike gradnje prazgodovinskih suhih zidov na Krasu. – V: D. Kranjc (ur. / ed.), *ZID na suho. Zbornik strokovnih spisov o kraškem suhem zidu*, 47–55, Škocjan.
- VINAZZA, M. 2016, Silosi – posebne keramične oblike: prispevek k poznavanju gospodinjstev v starejši železni dobi na Krasu. – *Arheo* 33, 7–23.
- VINAZZA, M., M. DRAKSLER 2018, Na sledi zgodnjebronzodobne poselitve v dolini Rižane. Arheološke raziskave na najdišču Ključ. – *Studia universitatis hereditatis* 6/2, 29–45. DOI: [https://doi.org/10.26493/2350-5443.6\(2\)](https://doi.org/10.26493/2350-5443.6(2))
- VIDALE, M. 2014, Tra fornaci e mantici: il mondo degli artigiani. – V / In: M. Gamba, G. Gambacurta, A. Ruta Serafini, V. Tine, F. Veronese (ur. / eds.), *Venetkens. Viaggio nella terra dei Veneti antichi*, 204–207, Padova.
- VITRI, S. 1997, Contacts between Trentino Alto Adige and Friuli during the Iron Age. – *Preistoria Alpina* 33, 211–215.
- VITRI et al. 1991 = S. Vitri, M. Lavarone, E. Borgna, S. Pettarin, M. Buora 1991, Udine dall'età del bronzo ad età altomedievale. – *Antichità Altoadriatiche* 307, 71–122.
- VOJAKOVIČ, P. 2013, *Prazgodovinska Emona. Novo odkrita potourbana naselbina na Prulah in njeno mesto v času in prostoru*. – Disertacija / Ph. D. thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- VOJAKOVIČ, P. 2014, Tribuna. – V / In: Teržan, Črešnar 2014, 392–412.
- ZENDRON, F. 2017, In cammino verso la storia. I manufatti dell'età del Bronzo e dell'età del Ferro. – V / In: P. Maggi, F. Pieri, P. Ventura (ur. / eds.), *Monte Castellier. Le pietre di Elleri narrano la storia*, 209–249, Trieste.
- ZUPANČIČ, D., M. VINAZZA 2015, Suhozidna gradnja v prazgodovini na Krasu. – *Kronika. Časopis za zgodovino in narodopisje* 63, 691–702.
- ŽBONA TRKMAN, B. 1981, Štanjel. – *Varstvo spomenikov* 23, 216–217.

Neobjavljena poročila / Unpublished reports

- JOSIPOVIČ, D., M. VINAZZA 2015, *Končno strokovno poročilo o arheološki raziskavi Arheološko dokumentiranje/raziskava ob gradnji na Taboru pri Vrabčah (EŠD 7323 Tabor pri Vrabčah – Arheološko najdišče Tabor)*. Hrani: arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica.
- JOSIPOVIČ et al. 2015 = D. Josipovič, M. Turk, J. Rupnik, B. Brezigar, B. Toškan, M. Kovač 2015, *Končno strokovno poročilo o arheološki raziskavi ob gradnji. Arheološko izkopavanje v Dobravi - Otočcu (parc. št. 121, k. o. 1460 Šentpeter)*. – Idrija.
- OMAHEN, M., J. RUPNIK 2019, *Prvo strokovno poročilo o raziskavah ob gradnji in arheološkem testnem izkopu na arheološkem najdišču Sovič (parcela št. 1621/1 in 1621/4, k.o. 2490 Postojna)*. Hrani: arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica.

Settlement pottery from the Early Iron Age in Kras

Summary

In 1964–1965, Stane Gabrovec classified the Early Iron Age sites in south-west Slovenia into the cluster of sites from the Notranjska and Slovenian Istria regions (Gabrovec 1964–1965, 25–26) and then later assigned them into the so-called Notranjska group (Gabrovec 1975, 57). Afterwards (Gabrovec 1987, 151–152), he supplemented the group with seven sites from Kras. Today, the map of sites has significantly more pins (*Fig. 1*).

Due to the poor state of research, the general belief that hillforts were constructed in the Middle Bronze Age is questionable. Individual sites, such as Sveto (Rutar 1894, 123; Marchesetti 1903, 48, Pls. 16: 17; 17: 6,13,21; Petru 1975), Mali zaklad from Škocjan (Marchesetti 1909), and Sveti Mihael above Štorje (Guštin 1979), have indicated

that also the Early Iron Age should be taken into account. Currently, it is not possible to classify with certainty any wall from hillforts in the Slovenian part of Kras prior to the beginning of the Late Bronze Age (Vinazza 2014, 48). Surface finds should not be directly connected with the visible stone archaeological remains, since the latter can be determined only on the basis of archaeological excavations and contexts. The course of the state border influenced the separate investigation of the Early Iron Age at Kras, which has only recently been surpassed (cf. Borgna et al. 2018a; Borgna et al. 2018b, *Fig. 2*). Much data is available for the discussed area but all partly originate from contexts which are insufficiently clearly defined. Thus, it is our belief that, in attempting to establish

the chronology of settlement pottery, it is crucial to consider the sites or finds with reliable data and stratigraphic contexts (Fig. 2). The discussion includes three hillforts from which we have, in addition to stratigraphic contexts, radiocarbon dates available.

Tabor near Vrabče (Fig. 1: 28)

Until the excavations in 2012 (Fig. 3), the site, which was also in majority populated in later periods, was known only as a hillfort with a double wall (Marchesetti 1903, 54, Pl. V, Fig. 7). The 1st phase of the settlement belongs to the transition from the Late Bronze to the Early Iron Age. This is a layer (SU 18), which was located directly on the rock base, without any settlement remains (buildings). A defensive wall presents the 2nd phase of the settlement, dated to the Early Iron Age. The wall was 2.23m wide. The construction technique is a doubledry-wall (SU 21) including gravel and smaller stones (SU 20). On its inner side, immediately over the layer of the 1st phase (SU 18), a storage space (SU 9) was discovered with the *in situ* preserved silos and a greater amount of pottery, pieces of burnt loam, ceramic rings, and animal bones.

Tomaj (Fig. 1: 24)

The settlement was built on an oval plateau and surrounded by a defensive wall (Marchesetti 1903, 45, Fig. 3) in the Early Iron Age, and was restored and extended in the Late Iron Age. On the southern slope of the hillfort, a layer (SU 19) from the beginning of the Early Iron Age was dug out (Bratina 2014a; Pl. 5; see also here Bratina).

Štanjel (Fig. 1: 22)

Numerous archaeological excavations have, in addition to Bronze Age traces, also unearthed settlement remains from the Early Iron Age (Žbona Trkman 1981; Harej 1984; Osmuk 1995, see also here Bratina) and a prehistoric defensive wall which has not been narrowly chronological determined (Osmuk 1997; 2001). During archaeological excavations in 2010, the foundations of a cellar dug into the limestone bedrock were discovered within the medieval castle (Fabec, Vinazza 2014, Figs. 39.3-4). The cellar was preserved in the size 2 × 2.2m. Three preserved walls (Fig. 4: SU 41, SU 42, and SU 51) were built in the drywall technique and were set in several positions and with one visible front. Immediately above the bedrock was the ground surface (SU 55). Over it

was the first debris layer (SU 49), in which three bigger pieces of burnt wood were preserved (of sizes 10-15cm), which were found perpendicularly one to another. These wooden elements are perceived as the remains of a wooden construction, most probably part of the ceiling or floor of the upper storey. Over the ruins of the northern wall (SU 50), two fills were discovered (SU 40 and SU 39), and then the third one, the latest, fill SU 28, which exceeded the area of the cellar. The layers were floated and wet sieved, during which of wild and cultivated grapevine (*Vitis vinifera*), seeds of the black elder (*Sambucus nigra*), hazelnuts shells (*Corylus avellana*), beans of a vetch (*Vicia sp.*), and grains of common millet (*Panicum miliaceum*) were found (Vinazza 2011, 30-38; Fabec, Vinazza 2014, 595-597; Fabec, Tolar, Vinazza 2014; Zupančič, Vinazza 2015, 695).

The chronological determination of pottery finds

The material from Tomaj is classified into the very beginning of the Early Iron Age (Bratina 2014a, 588-595; see also here Bratina).

Pottery finds of the 1st phase at Tabor near Vrabče have comparisons in the wider area of the *Caput Adriae* hinterland.

Considering the examples from Frattesina, pots (Pl. 1: 10) belong to the 11th and the first half of the 10th century BC (Bellintani 1998, Pl. 3: 6,7,10,13-15,18). A pithos (Pl. 1: 1) is dated between the 10th and 8th century BC (Maselli Scotti et al. 1993, 330, Pl. 3: 1; Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 52, 65, Pls. 3: 10; 21: 121; Maselli Scotti 1981, 140; Mihovilić 1972, Pl. 13: 14; Sakara Sučević 2004, 71). A pot Pl. 1: 2 belongs to the Early Iron Age (Ha B3-C2 / *Primo ferro* 1) (Montagnari Kokelj (ed.) 1989, Pl. 22: 3; Mizzan 1989a, 103). A similarly shaped pot (Pl. 1: 3) has a comparison in pottery of the 10th-8th century BC from Pozzuolo - Cjastiei (Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 52, Pl. 3: 13). At this site, comparisons for both pot Pl. 1: 8 and pot Pl. 1: 9 are found among the finds from the 10th and 8th century BC (Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 52, 64, 89, Pls. 2: 7; 18: 102; 68: 371).

Pithoi, such as are Pl. 1: 4-7, belong to the transition from the Late Bronze to the Early Iron Age (Tasca 2007, 137, Pl. 90: 282; Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 65, 85, 114, Pls. 21: 117; 54: 308; 93: 606; Crismani 2005, 126, Pl. 3: 26-28).

Conical bowls with everted rim (*Pl. 1: 12-15*) and bowls with inverted rim (*Pl. 2: 1-14*) belong to the 10th-8th century BC (Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 72, Pls. 2: 7; 18: 102; 33: 185). Bowl (*Pl. 2: 10*) with a comparison at Cattinara (Crismani 2005, 135, Fn. 62, Pl. 7: 74) also belongs to the transition from the Late Bronze Age to the Early Iron Age.

Horizontal handles (*Pl. 2: 16, 17*) of different cross-sections are known from the Pozzuolo - Cjastiei site from the 10th-8th century BC (Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 57, 75, 101, 102, Pls. 10: 54,55; 38: 212-215; 80: 493-496).

In the 1st phase of the Tabor near Vrabče settlement, the decoration techniques are more diverse than in the 2nd phase. The decoration of semi-circular grooves (*Pl. 2: 20*) belongs to the transition from the Late Bronze to the Early Iron Age (Mizzan 1989b, 109; cf. Montagnari Kokelj (ed.) 1989, Pl. 25: 18; Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 58, Pl. 11: 62). Both the combination of impressions and incisions (*Pl. 2: 18*) (cf. Crismani 2005, 136, Fn. 67, Pl. 8: 77) and the combination of horizontal grooves and impression with a tool tip (*Pl. 2: 19*) (cf. Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, 153, 159, 160, Pl. 6: 6,8,17; Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 58, Pl. 10: 58) belong to the same time period. The decoration of a whipped cord (*Pl. 2: 21,23*) is also typical for the Late Bronze and the beginning of the Early Iron Age (*Bronzo finale evoluta-Primo ferro*) (Crismani 2005, 136, Fns. 67, 68, Pl. 8: 78). Such decoration is known from several sites (e.g. Maselli Scotti 1981, Pl. 2: 3,4; Maselli Scotti 1988, 220, 221, Pl. 8: 13; Càssola Guida 1996, 34-36; Mizzan 1996, 106, 122, Pls. 84: 536; 104: 688).

Pottery of the 2nd phase at Tabor lacks variety and is without typologically characteristic pieces.

A globular pithos with a short neck (*Pl. 3: 1*) has a comparison at Cattinara (Maselli Scotti 1981, Pl. 5: 3; Maselli Scotti 1978-1981, 291) and among Late Bronze Age finds from Marchesetti's excavations (Crismani 2005, 124, Pl. 2: 14). Pot (*Pl. 3: 3*) (cf. Bianchin Citton, Panozzo 1998, 304, Fig. 183: 6) belongs to the 9th and 8th centuries BC. Pot (*Pl. 3: 2*) is characteristic of the developed Iron Age (e.g. Maselli Scotti 1979, 46, Pl. I: 4; Maselli Scotti 1997, Pl. 7: 9; Mizzan 1997, 39; Vinazza 2011, Pl. 6: 71). Bowls, such as *Pl. 3: 6*, can be classified into the developed Iron Age (2nd and 3rd phase of *età del Ferro*) (Montagnari Kokelj (ed.) 1989, Pl. 26: 10; Mizzan 1989b, 108).

Pottery finds from Štanjel belong to the end of the Early Iron Age.

A pithos (*Pl. 6: 12*) belongs to the beginning of the Early Iron Age (the 9th and 8th centuries BC) (cf. Mizzan 1989a, 103, Pl. 22: 3; Maselli Scotti 1981, Pl. 2; Borgna, Tonon, Pettarin 1992, Fig. 1: 7; Gambacurta 1989, 283; Ruta Serafini 1989, 276), while the pithos with a diagonally impressions on the rim (*Pl. 6: 8*) dated into the Late Iron Age (Crismani et al. 2007, 157, Pl. L: 483; Balista, Càssola Guida 2007, 89).

Similar to pots with everted rims (*Pl. 6: 2,6*) are pots from Altino from the time between the mid-6th and mid-5th century BC (Cipriano, Gamba, Gambacurta 1993, Fig. 10: 5; Gregnanin, Pirazzini 1996, 35, Fig. 7: 4). Pot (*Pl. 6: 10*) also belongs to this time (cf. Calvazara Capuis 1985, 203, 206, Pls. 26: 1; 117: 5). Bowl (*Pl. 6: 13*) has an analogy in Duino (Maselli Scotti 1983, 59-60). A similar decoration from the Iron Age is also known from Sermin (Sakara Sučević, Stokin 2007, 92, 93, 100, Pl. 3: 28). Bowl (*Pl. 6: 4*) has a comparison at the site of Caverzano di Belluno in the 5th century BC (Nascimbene 1999, 32, Fig. 4: 34).

The pottery from Štanjel also has only a small number of decoration techniques. Combed decoration (*Pl. 6: 11*) is known from e.g. Pozzuolo - Cjastiei from the beginning of the Early Iron Age (Mizzan 1996, 103, 131, 134, 160, 167, 196, 197, Pls. 82: 505-513; 114: 758; 117: 778; 146: 993-995; 151: 1048). Examples from Most na Soči are dated to the 6th and 5th centuries BC (Dular 2018, 163, Fig. 2; Svoljšak, Dular 2016, Pls. 8: 9; 11: 10). For the brushed decoration (*Pl. 6: 9*) appears no later than in the 6th and 5th centuries BC, as shows the example of pottery from Kobarid (Vinazza 2013-2014, 104, Pls. 1: 3; 2: 4). Thus this decoration technique is not only a typical La Tène element, which is also confirmed by settlement finds from Most na Soči. The decoration consisting of a horizontally applied rib of triangular cross-section (*Pl. 6: 4,5*) is very frequent in the 6th and 5th centuries BC. It is known from several sites (Padova preromana 1976, 123, No. 152; Pl. 19: 152; Bianchin Citton 1996, 265, Fig. 48: 198; Gamba Cera 1990, 33-38, Fig. 9: 4; Merrlati 1996, 388, Fig. 12: 49; Dular 2018, 163, Fig. 2; Svoljšak, Dular 2016, Pls. 8: 10,12; 11: 11; 25: 15; 35: 3; 37: 16; 63: 14; 66: 11; 71: 1,11; 88: 7).

In Štanjel, a bow fragment of a bronze serpentine fibula with a hole for attaching a decorative plate typical for Sveta Lucija IIa and IIb phases was found in layer SU 52 (Fabec, Vinazza 2014, 599, 600, Fig. 39.3: 2; *Pl. 6: 1*), even though they already appear in the phase of Sveta Lucija Ic2 (Tecco Hvala 2014, 152).

Absolute dates

Several radiocarbon dates (Fig. 5) from the area of Kras and its immediate surroundings are registered that belong to the time span between the Late Bronze Age and Early Iron Age.

From Tabor near Vrabče, a sample of an animal tooth from layer SU 18 (1st phase) was radiocarbon dated to 1114-910 cal BC¹ (Fig. 5). From layer SU 23, on which the defensive wall was built (2nd phase), a sample of charcoal was dated to 750-685 or 590-406 cal BC² (Fig. 5). Two absolute dates of a charcoal sample are available also from Tomaj, i.e. 921-801 cal BC³ and 1050-841 cal BC⁴ (Bratina 2014a, Figs. 38.5-6). Three radiocarbon dates were acquired from Štanjel. From the first fill (SU 40), a grapevine was analysed,⁵ and from the second debris layer (SU 52) another grapevine remain⁶ and a sample of charcoal.⁷ The first fill is absolutely dated to 361-168 cal BC, and the second debris layer to 491-366 cal BC and 356-286 cal BC (Fabec, Vinazza 2014, 601, 602).

Thus, the 1st phase at Tabor near Vrabče (SU 18) and Tomaj are chronologically determined to the transition from the Late Bronze Age to the Early Iron Age. If taking into account the dates from Aquileia⁸ and Zidanica pri Podnanosu, it seems that Tomaj could be determined into the very beginning of the Early Iron Age. The technological analysis of pottery also supports this, since it reveals more similarity with pottery of the 2nd phase at Tabor and that from Štanjel (cf. *Tab.* 1-3). Despite the stretched curve of the 2nd phase at Tabor (SU 23), it is, based on the archaeological remains, attributed to the 8th and 7th centuries BC.

The results of radiocarbon dates from Štanjel indicate the end of the use of cellar and its destruction, which is connected with the supposed fire at the beginning of the 4th century BC (Fabec, Vinazza 2014, 60).

¹ The analysis was sent to *Poznań Radiocarbon Laboratory* (Poz-61620, 1.3%N 5.2%C 0.3%coll). The uncalibrated date is 2840 ± 35 BP.

² Poz-61618 (0.3%N 3.6%C AAA). The uncalibrated date is 2435 ± 30 BP.

³ Beta-222228. The uncalibrated date is 2700 ± 40 BP.

⁴ Beta-222229. The uncalibrated date is 2800 ± 40 BP.

⁵ Beta-300862. The uncalibrated date is 2180 ± 30 BP.

⁶ Beta-300864. The uncalibrated date is 2340 ± 30 BP.

⁷ Beta-300863. The uncalibrated date is 2150 ± 30 BP.

⁸ The date from Aquileia is published only in the calibrated value (916-790 BC) (Maselli Scotti 2004, 26), and that is why it is presented in Fig. 7 without a curve.

Technological analysis of pottery

A macroscopic technological analysis following the example of studies by Milena Horvat (Horvat 1999) and Sara Levi (Levi 2010) with individual adjustments has been performed on pottery finds from all three discussed sites.⁹ The analysis of pottery technology was made on the entire pottery material from the sites of Tabor near Vrabče and Štanjel, while for Tomaj it was performed only on previously published artefacts (Bratina 2014a) and originate from layer 19 (cf. *Tab.* 1-3).

Basic differences revealed through the manner of pottery-making of the 1st and 2nd phases at Tabor near Vrabče, can be observed in graininess, since pottery from the 2nd phase is more coarse-grained than in the 1st phase (cf. *Tab.* 1). Types of inclusions are the same in both phases, but the amount of calcium carbonate increases in the 2nd phase (cf. *Tab.* 2). Differences also occur in the pottery firing technique, primarily in the absence of firing in the reducing atmosphere in the 2nd phase, and the prevalent incomplete oxidising firing atmosphere in both phases. In the manner of surface treatment, polishing cannot be noticed in the 2nd phase. Pottery of the 1st phase is better preserved; therefore, we assume that it was made in a technologically different procedure than in the 2nd phase.

In Tomaj, medium-grained pottery and fabric with inclusions of calcium carbonate, as well as fabric with inclusions of calcium carbonate, organic matter, and grog prevail. The pottery surface is mostly smoothed and is polished only as an exception (1 piece). Among the firing techniques, incomplete oxidation prevails, while some are also vessels fired in a reducing atmosphere.

The pottery from Štanjel was discussed by separate phases. The 1st phase is represented by stratigraphic units directly linked to the cellar (SU

⁹ We discuss only three classes of graininess, i.e. fine-grained, medium-grained, and coarse-grained (*Tab.* 1). The statistical analysis of pottery fabric excluded mica (C) and iron oxides (E), since we see them as naturally present inclusions. The manner of surface treatment was assigned only after the preliminary determination of the degree of surface preservation. Fragments which were secondarily burnt were not determined. For the purpose of presentation and analysis perception, fragment sections were photographed with a stereo magnifier Leica ES2 - Stereo microscope (cf. Vinazza 2013-2014, Fig. 3; Vinazza, Draksler 2018, 32, Fig. 6) (Fig. 6).

42, 49, 50, and 52), while the 2nd phase is composed of layers of fills (SU 39, 40) (cf. *Tabs. 1–3*).

Medium-grained pottery prevails in the 1st phase, while in the 2nd phase fine-grained pottery is completely absent and medium-grained prevails. In the fabrics of the 1st phase, calcium carbonate, organic matter, and grog were recognised. Fabric with added calcium carbonate, organic matter, and grog is prevalent. In the 2nd phase, the same inclusions are present as in the 1st phase; inclusions of calcium carbonate prevail. On the pottery from the 1st and 2nd phases, polishing is only present in individual examples; generally smoothing and burnishing are equally represented.

Only a small number of decoration techniques are presented here. In the 1st phase, the horizontally applied rib of a triangular cross-section (*Pl. 6: 4,5*) and finger impressions (*Pl. 6: 6*) prevail, while in the 2nd phase we can find brushed (*Pl. 6: 9*) and combed decoration, and finger impressions (*Pl. 6: 13*). In both phases, oxidising and incomplete oxidising firing atmosphere are most common. Despite minor deviations, pottery from the 1st and 2nd phases from Štanjel is of a fairly uniform manufacturing, which is understandable, considering the narrow time span of the existence of the cellar.

Pottery of the Late Bronze and Early Iron Ages

As a rule, the gathering of clay in this time took place near the sites. This is indicated by petrographic analyses from several sites (Saracino, Maritan, Mazzoli 2014, 91; Boshian, Floreano 2009, 947). Pottery-making was done in local workshops or households with individual exceptions, since petrographic analyses showed that in Friuli pots with strongly everted and horizontally cut rims were made also for export to the wider area from Kras to Veneto (Tenconi et al. 2013, 121, 133).

In the Early Iron Age, inclusions of grog are gradually replaced by inclusions of sand and calcium carbonate. In the 6th and 5th centuries BC, the use of grog in the fabrics is completely abandoned at numerous sites (Saracino, Maritan, Mazzoli 2014, 91, 97–99). This is the time of technological changes in pottery-making on the territory of Northern Italy, which is also confirmed by the use of a two-part updraft kiln with separate fireplace and firing chamber with a slotted platform (Saracino, Maritan, Mazzoli 2014, 98), a through for

washing clay (cf. Callegari 1946; Pirazzini 2000; Michelini 2016, 179), and pithoi filled with sand used as a temper, which were discovered in pottery workshops (Saracino 2014, 42, 44). During this period, the production of vessels with red and/or black slip is in full swing, while the first items made on the potter's wheel also appear (Capuis 1993; Saracino 2014, 35).

Conclusion

In the wider area of Kras an increase in the number of settlements is recorded in the phase Ha A2/B1 (*Bronzo finale 2* and *Bronzo finale 3*). Among them are Cattinara, Sv. Mihael near Štorje, Tomaj (Borgna et al. 2018b, 110), and the 1st phase of the settlement at Tabor near Vrabče. With the exception of Santa Barbara (Montagnari Kokelj 1996) and Brežec and Ponikve near Škocjan (Ruaro Loseri et al. 1977; Righi 1982), we do not know the contemporary cemeteries. The manner of pottery making is also common to these sites, both from the perspective of fabrics and forms and the vessels decoration techniques. Pots of this time have strongly everted rims that can be faceted on the inside. On the inner sides of pots, dents for lids are made. Despite individual conical dishes, dishes with mildly to strongly everted rims prevail. In decoration, diagonal incisions, grooved decoration, impressions of tools and whipped cord are typical.

Settlement layer 19 from Tomaj is dated to the very beginning of the Early Iron Age. It is connected more to the pottery of the 2nd phase from Tabor near Vrabče, which is chronological determined to the 8th and 7th centuries BC (Ha C0–C2). In this time, typical forms are pots with an emphasised edge on the inside that are, as a rule, decorated with finger impressions. Dishes of this time have solely inverted rims.

Changes in the pottery technique are perceivable again in the 6th and 5th centuries BC (Ha D1–D2), and are represented by the vessels from Štanjel. Here, we have in mind the pots with a strongly everted rim that is additionally bent and occasionally decorated with finger impressions, horizontally applied ribs of triangular cross-section, and combed decoration of the vessels, which was of a more functional than decorative nature. Medium-grained pottery and incomplete oxidation and oxidation firing atmosphere prevail. Firing pottery in the reducing atmosphere was not in use of this

time. The reason for its absence we see in the use of kilns in which the firing temperature could be controlled, while the bonfire technique does not enable this. This is also connected to the use of calcium carbonate as a temper to the fabric, since this thermally decomposes at temperatures from 780 to 870°C (Rye 1981, 33; Rice 1987, 98), rendering a vessel useless. If the firing temperature does not exceed this critical point, the temper of calcium carbonate remains stable and the vessel is useful and suitable for cooking. It is known that the vessels made of clay with added mineral temper endure thermic shock better, while the food in them boils faster (Schiffer, Skibo 1987, 605). We assume that this was an incentive for using calcium carbonate as an inclusion in clay, in the 6th and the 5th centuries BC, since it was much easier to access in the discussed area.

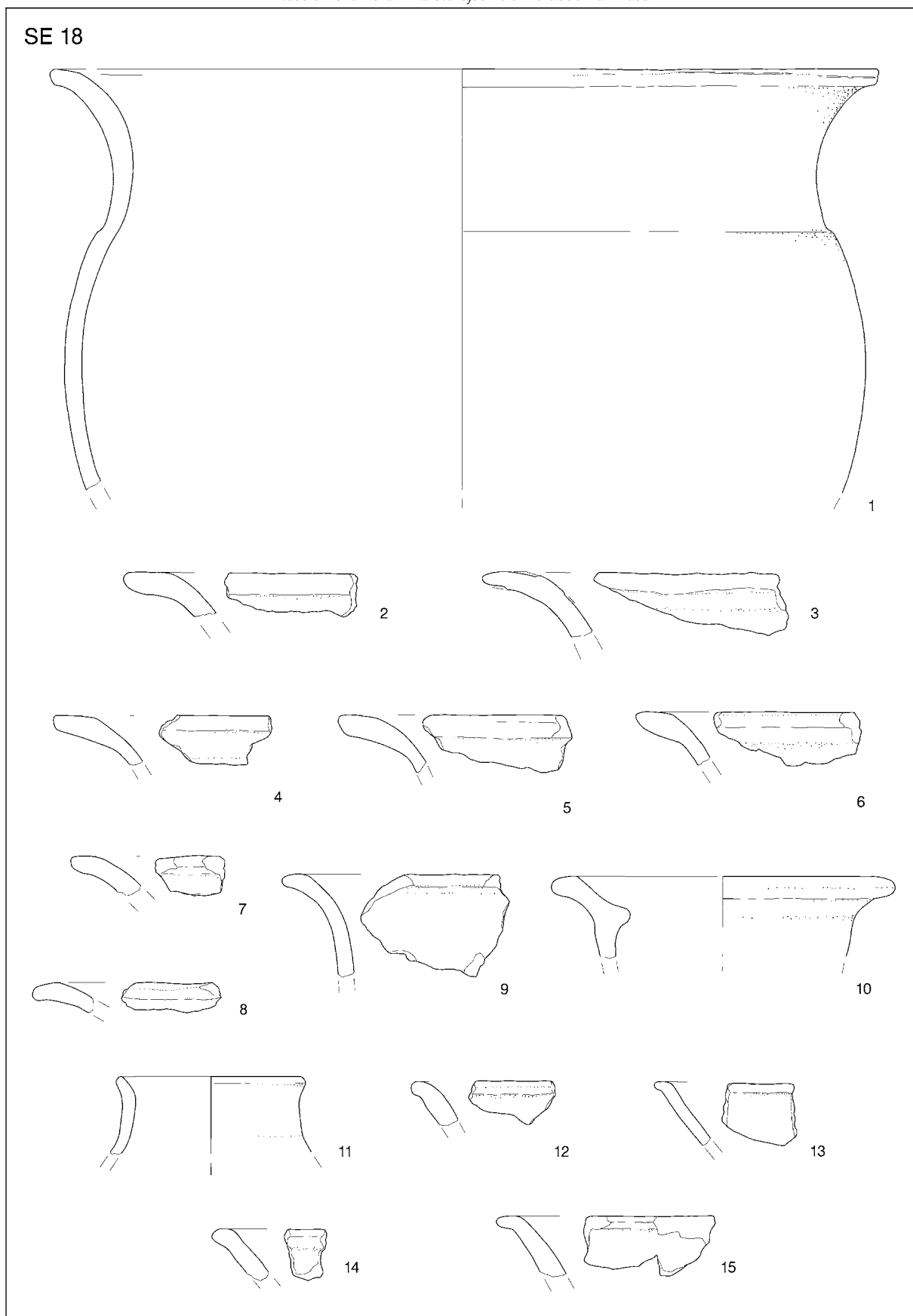
In the region of Kras, we can follow changes in the manner of pottery-making typical for the wider area of *Caput Adriae*. This is proven by the

pottery analysis both from the 1st and the 2nd phase of the site of Tabor near Vrabče. The 2nd phase at Tabor near Vrabče is seen to be the herald of technological changes. Adjustments in pottery-making reflect in the finds from the 6th and 5th centuries BC in Štanjel as well as the settlement pottery from Most na Soči.

Translation: Maja Sužnik

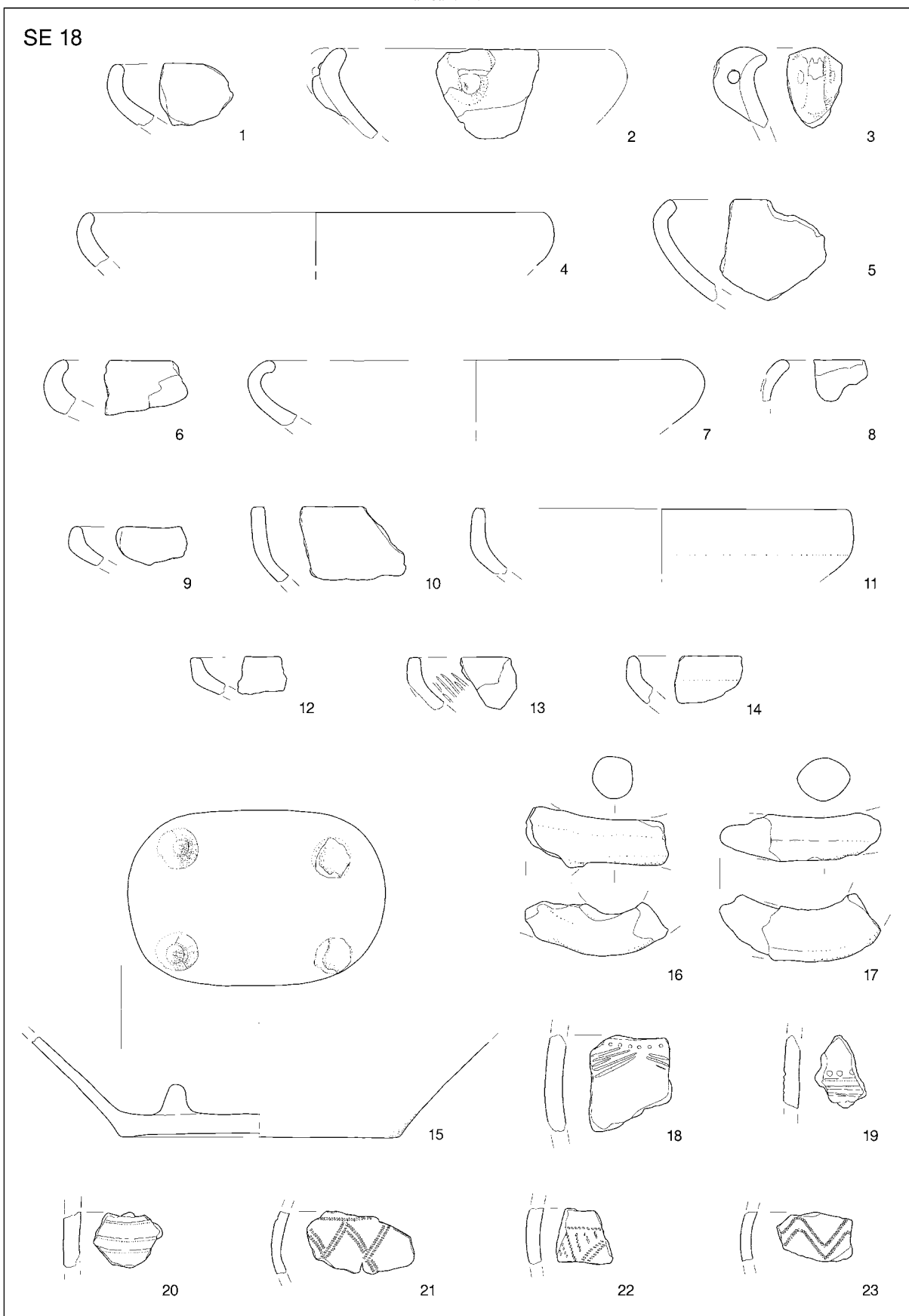
Manca Vinazza
Oddelek za arheologijo
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
SI-1000 Ljubljana
manca.vinazza@ff.uni-lj.si
<https://orcid.org/0000-0002-5261-8473>

SE 18

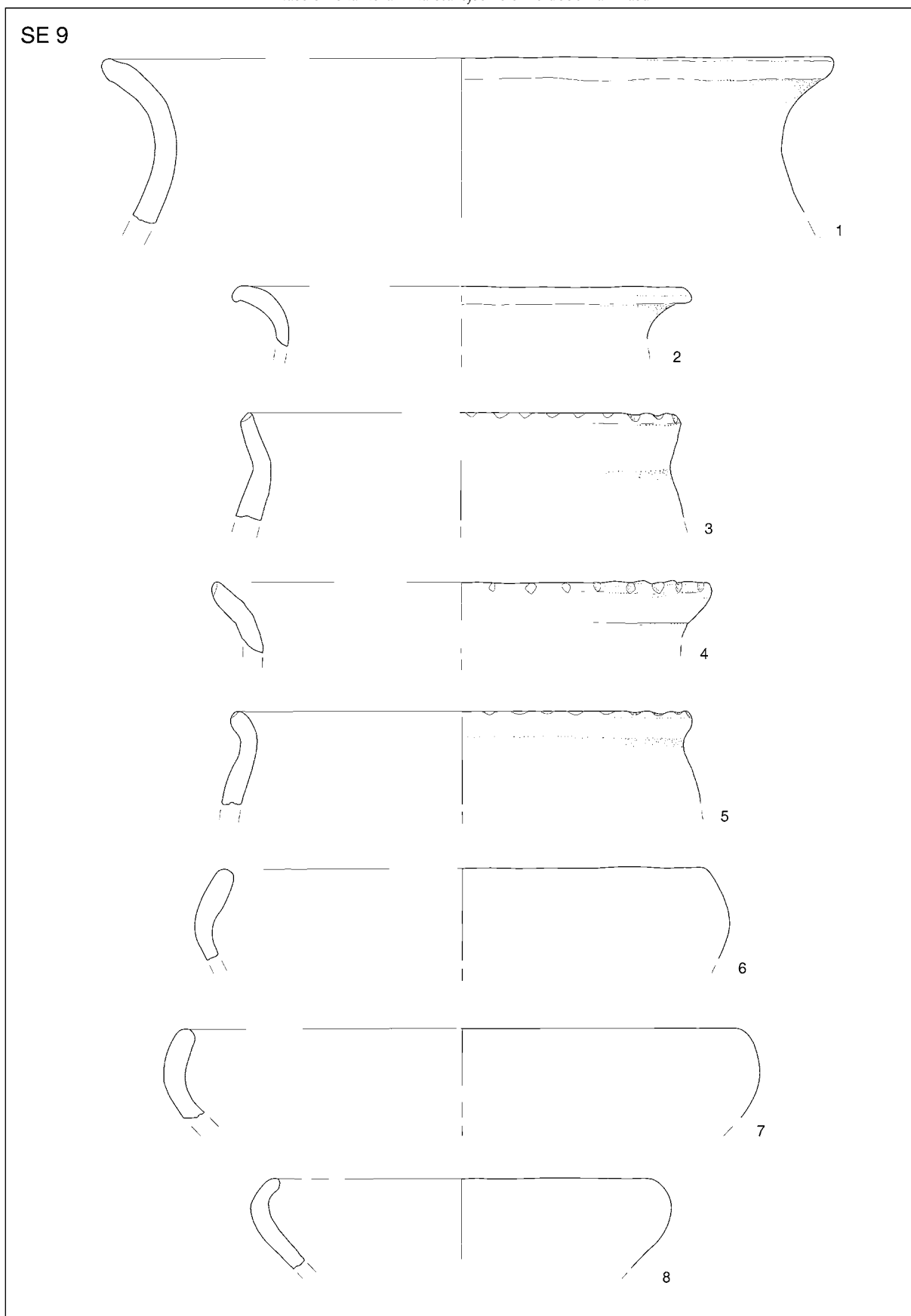

T. 1: Tabor pri Vrabčah, 1. faza. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 1: Tabor near Vrabče. Phase 1. All pottery. Scale = 1:3.

SE 18

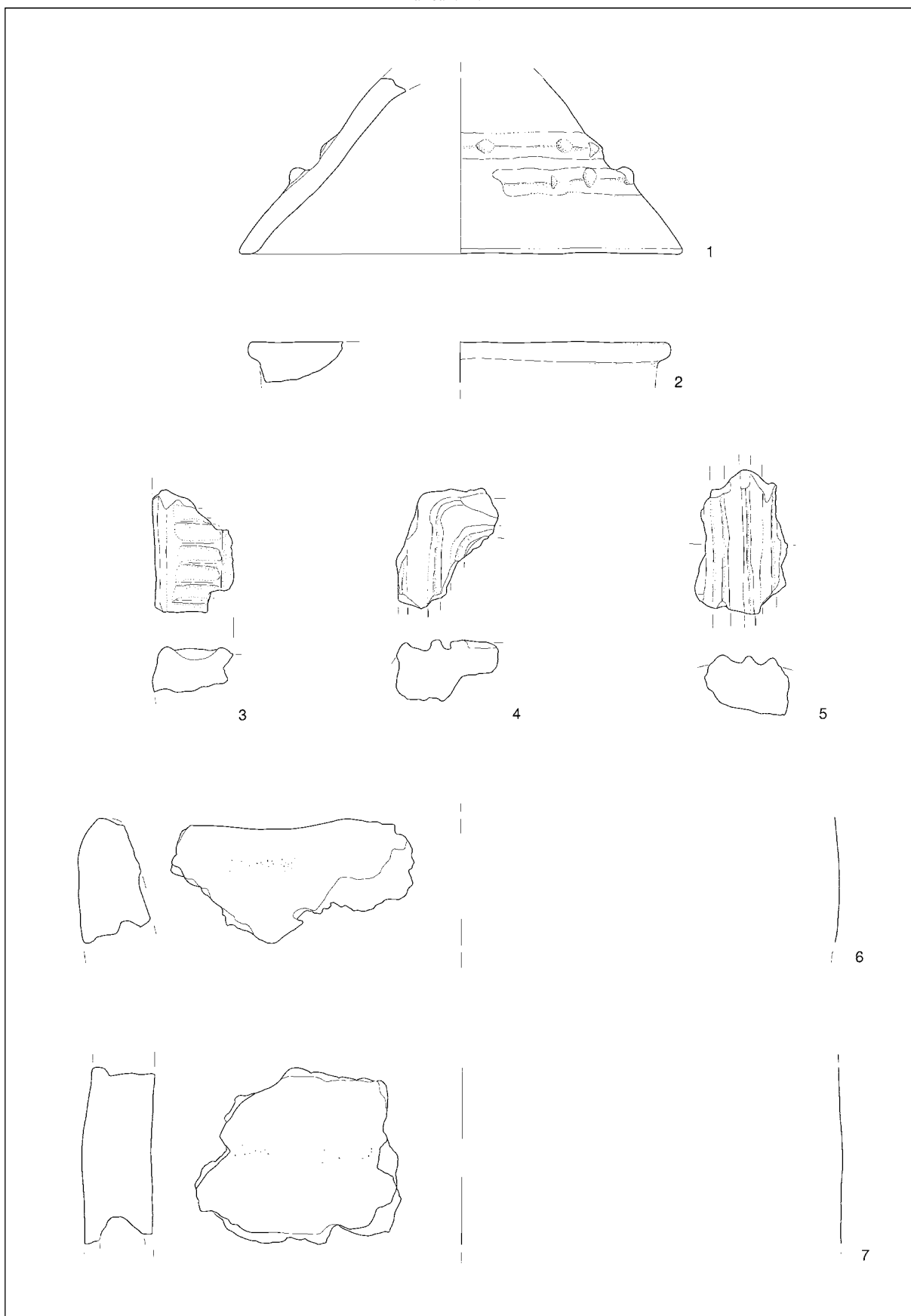

T. 2: Tabor pri Vrabčah, 1. faza. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 2: Tabor near Vrabče. Phase 1. All pottery. Scale = 1:3.

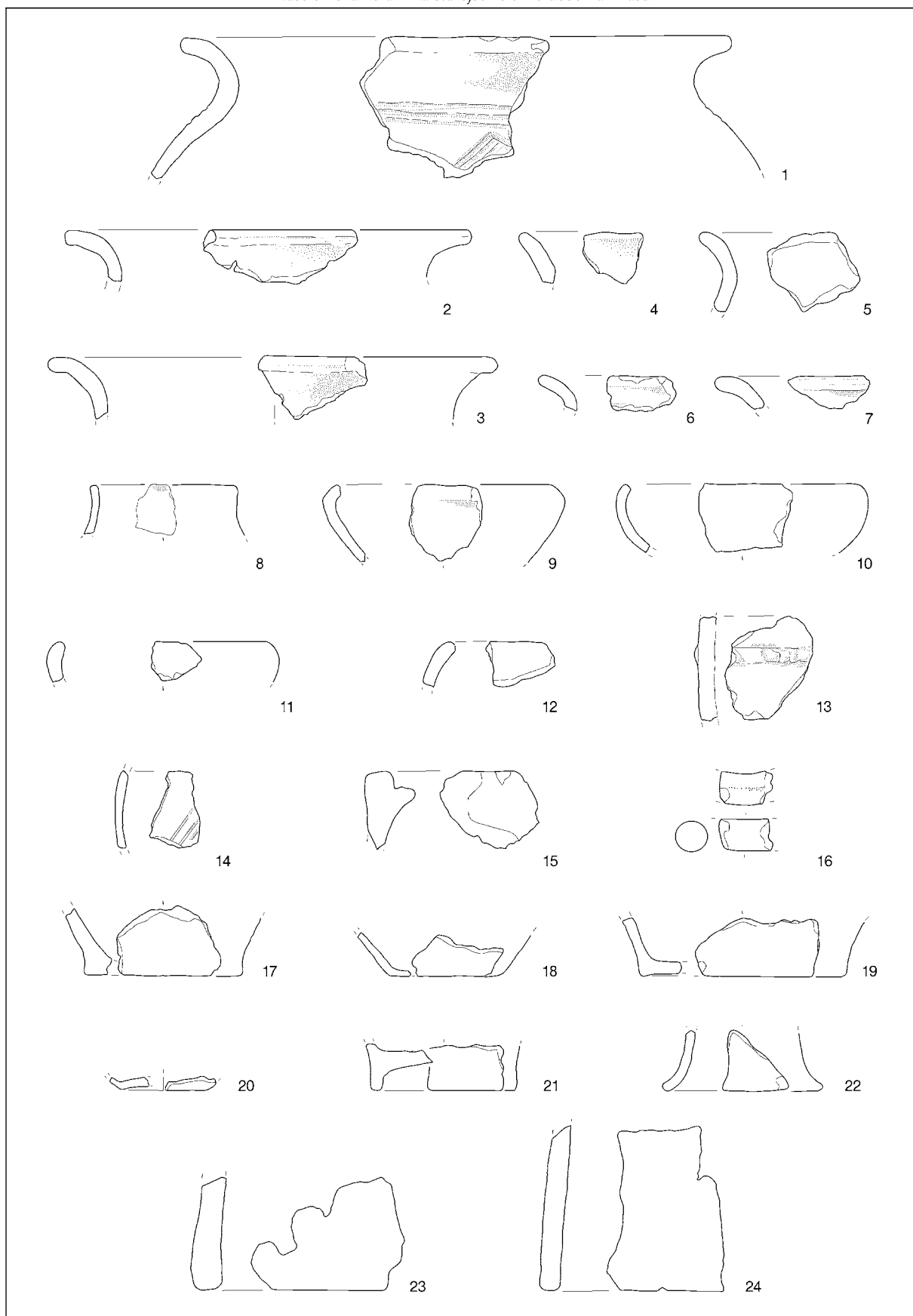
T. 3: Tabor pri Vrabčah, 2. faza, skladiščni prostor. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 3: Tabor near Vrabče. Phase 2. All pottery. Scale = 1:3.

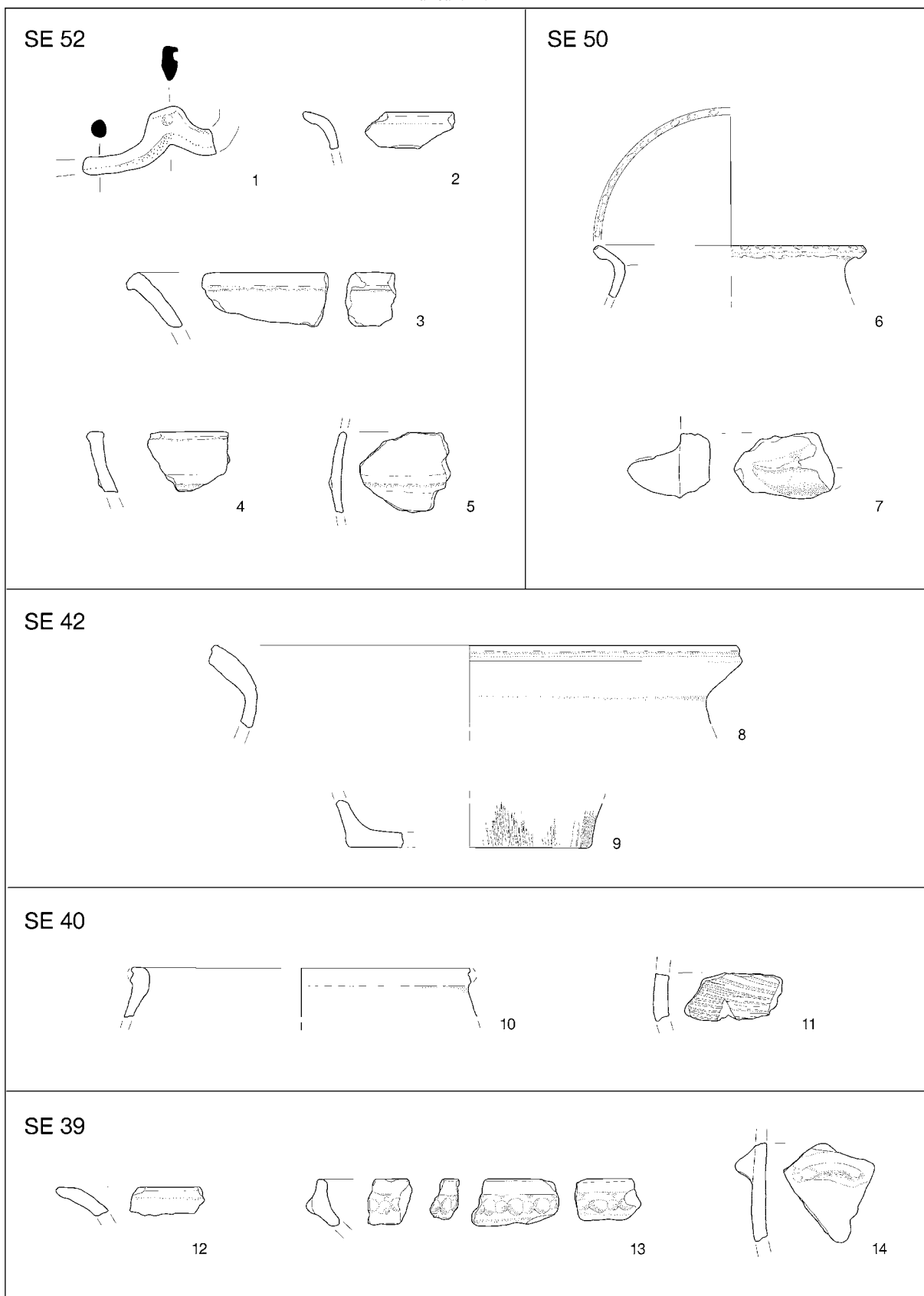
T. 4: Tabor pri Vrabčah. 2. faza, skladiščni prostor. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 4: Tabor near Vrabče. Phase 2. All pottery. Scale = 1:3.

T. 5: Tomaj, izkopavanja leta 2006, plast 19 (po Bratina 2014a, sl. 38.4). Vse keramika. M. = 1:4.

Pl. 5: Tomaj, izkopavanja leta 2006. Najdbe iz plasti 19 (po Bratina 2014a, Fig. 38.4). Skala = 1:4.

T. 6: Štanjel. 1-5 druga ruševinska plast; 6, 7 ruševina severnega zidu; 8, 9 južni zid; 10, 11 kletni prostor (1. zasutje); 12-14 kletni prostor (2. zasutje). 1 bron; ostalo keramika. M. = 1:3; 1 = 1:2.

Pl. 6: Štanjel. 1-5 second debris layer; 6, 7 collapsed northern wall; 8, 9 southern wall; 10, 11 cellar (first fill); 12-14 cellar (second fill). 1 bronze, other pottery. Scale 1 = 1:2; other = 1:3.

Železnodobni stolp na Ostrem vrhu in severne kraške zapore

The Iron Age tower atop Ostri vrh and the barriers of the northern Kras (Karst)

Biba TERŽAN, Peter TURK

Izvleček

Niz kamnitih gomil na severnem kraškem robu je C. Marchesetti v začetku 20. stoletja razložil kot bronzastodobne grobne gomile. S. Gabrovec jih je vključil v kaštelirsko kulturo srednje bronzaste dobe in jih primerjal s podobnimi istrskimi grobnimi gomilami.

Zaščitna izkopavanja gomile na Ostrem vrhu so l. 1992 razkrila ovalno zgradbo premera 11 m, grajeno v suhozidni tehniki. Obodni zid je bil širok med 1,5 in 2,5 m, v višino pa je bil ohranjen do 1,9 m. V zidu so se ohranile zunanje in notranje niše za nosilne lesene tramove, kar kaže na leseno nadgradnjo kamnite zgradbe, verjetno stolpa. Jama za nosilni tram v osrednjem delu stolpa dokazuje, da je bil tudi nadstrešen. Niz radiokarbonskih datacij kaže na mlajšehalštatsko starost izgradnje in uporabe stolpa.

Verjetno je bila vzdolž severnega kraškega roba zgrajena vrsta stolpov, ki so bili skupaj z nizom manjših, močno utrjenih gradišč namenjeni nadzoru dostopa in obrambi ozemlja centralnih gradišč kraške kulturne skupine med 6. in 4. st. pr. n. št.

Ključne besede: Kras; gomile; železna doba; utrdbe

Abstract

Carlo Marchesetti was the first to document a series of stone mounds along the north edge of the Kras (Karst) plateau early in the 20th century, which he understood as Bronze Age burial mounds. Stane Gabrovec considered them integral parts of the Middle Bronze Age Castellieri Culture and linked them to the similar tumuli in Istria.

The 1992 rescue excavations of such a mound upon Ostri vrh revealed an oval drywall structure measuring 11 m in diameter. Its wall was between 1.5 and 2.5 m thick and survived up to 1.9 m high. It had a series of exterior and interior niches for wooden posts that indicate a wooden construction, most probably forming a tower, as well as a posthole in the centre that presumably supported a roof. Radiocarbon dates show that the tower was constructed and used in the Late Hallstatt period.

It presumably functioned as one of a series of stone towers built along the north edge of the Kras (Karst) plateau that, together with small, well-protected hillforts, controlled and defended the territory of the major hillforts of the Kras cultural group between the 6th and 4th centuries BC.

Keywords: Kras (Karst); stone mounds; Iron Age; fortifications

KAMNITE GOMILE NA SEVERNEM KRAŠKEM ROBU

Ostri vrh je sestavni del hribovite verige kraškega roba, ki deli apnenčasto kraško planoto na jugu od flišne in aluvialne Vipavske doline na severu. Najvišji vrhovi te verige dosegajo do 600 m nadmorske višine. Ostri vrh predstavlja s svojim 301 m nadmorske višine enega skrajnih severnih obronkov te verige (prim. *sl. 13*). Prvič je bil v arheoloških virih omenjen leta 1903, ko je Carlo Marchesetti na njem zabeležil kamnito gomilo.¹ Omenja relativno majhno, domnevno nepoškodovano gomilo premera 25 m in višine 2 m. Sodi v skupino šestih gomil, ki se pojavljajo na vrhovih gričev in hribov med Ostrim vrhom pri Štanjelu na vzhodu in Ovčnjakom nad Škrbino na zahodu. Marchesetti je na podlagi podatka, da je bil v največji med njimi, Rabotnici nad Branikom, odkrit skeletni pokop v kamniti skrinji, sklepal, da gre za bronastodobne grobne gomile. Odlomki keramične posode so bili pri tem grobu edini sporočeni pridatki. Kaže omeniti, da je ta podatek Marchesetti izvedel iz druge roke in da do raziskav na Ostrem vrhu niso bila izvedena arheološka izkopavanja nobene od teh gomil.

Stane Gabrovec je gomile na severnem kraškem robu pripisal sklopu srednjebronastodobne kaštelirske kulture in jih primerjal s podobnimi istrskimi.² Tudi on je poudaril, da na teh gomilah še niso bile izvedene sodobne arheološke raziskave, da pa lahko sklepamo na podobnost med kraškimi ter številnejšimi in bolj raziskanimi istrskimi gomilami. Analogija je prav tako omejena le na podatek o grobu v kamniti skrinji na Rabotnici. Tak način pokopa je namreč primerljiv z gomilnimi pokopi v Istri od zgodnje bronaste dobe dalje.³

OSTRI VRH

Leta 1992 so sodelavci Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani izvedli zaščitna izkopavanja kamnite gomile na Ostrem vrhu zaradi širjenja kamnoloma na zahodnem

pobočju vzpetine.⁴ Rezultati teh izkopavanj so presenetljivi, saj v gomili ni bilo pričakovanega groba niti kakršnihkoli drugih grobnih ostankov. Pač pa se je že ob začetku izkopavanj razkrila osrednja ovalna kamnita zgradba, ki jo je obdajala obhodna terasa (*sl. 1–3*).⁵

Kamnita zgradba je bila ovalne oblike in je v premeru merila 11 metrov. Obodni zid je bil širok med 1,5 in 2,5 m, ohranjen pa do višine 1,9 m. Iz preseka vzhodnega dela obodnega zidu in terase je razvidna čvrstost njegove gradnje (*sl. 3.3*). Zid je bil na notranjem in zunanjem licu zgrajen iz skrbno izbranih večjih kamnov. Njegova širina je na tem mestu merila preko 2 m. Notranjost zidu je bila zapolnjena s kamni različne velikosti.

Ostanki zunanje obhodne terase so bili dobro ohranjeni vzdolž vzhodnega in severnega dela obodnega zidu. Zgradili so jo z vrsto izbranih masivnih kamnov na zunanjem robu (*sl. 3.2*) in zapolnili z manjšimi kamni in gruščem (*sl. 1; 2.1: B; 3.3*). Na severozahodni in jugovzhodni strani obodnega zidu sta bila v eni do dveh legah kamnov ohranjena podporna zidca (*sl. 2.1: E; 2.2*). Zanju sklepamo, da sta na bolj strmem severnem in južnem pobočju Ostrega vrha služila dodatni podpori obodnega zidu.

V notranjosti obodnega zidu je bila v mlajši fazi čvrsta hodna površina, ki je nastala s kalcinacijo prvotne gruščnate hodne površine (*sl. 2.1: D; 2.2*).⁶ Temnejši sledovi na tej kalcinirani kamniti plošči so nakazovali obstoj ognjišča (*sl. 2.1: C*). Analiza magnetne susceptibilnosti je na tem mestu sledove ognjišča potrdila.⁷ Rezultati vzorca z ostanki kalcinirane površine namreč dokazujejo, da je bil nekoč v preteklosti podvržen ekstremnim temperaturnim razlikam. Le na tej kamniti plošči se je ohranilo nekaj skromnih odlomkov natančneje nedoločljive prazgodovinske keramike in razlomljenih ožganih kosti drobnice.⁸

Nadaljnja izkopavanja so razkrila nekatere dodatne gradbene elemente. Najbolj presenetljiv je bil niz odprtih za navpične lesene tramove, odkritih

¹ Marchesetti 1903, 50 s; ANSI 1975, 141.

² Gabrovec 1983, 48 s.

³ Čović 1983, 118 s, 124 s. Ob izkopavanjih kamnite gomile na Maklavunu v južni Istri v petdesetih letih 20. stoletja so bili odkriti ostanki srednjebronastodobne kupolaste grobne konstrukcije (Bačić 1960; Hänsel, Teržan 1999; Hänsel, Teržan 2000).

⁴ Zaščitno izkopavanje je odredila Nada Osmuk, arheologinja konservatorica na spomeniškovarstvenem zavodu v Novi Gorici, ki je vodila tudi nadzor.

⁵ Rezultati teh izkopavanj so preliminarno predstavljeni v dveh člankih (Teržan, Turk 2005; Teržan, Turk 2014), poleg tega pa tudi v nekaj krajših poljudnih pregledih (Turk 1992; Teržan, Turk 2006; Turk, Jereb 2006, 12–14).

⁶ Teržan, Turk 2005, 340, sl. 5.

⁷ Mušič, Dimc 1994, 41 s, sl. 5–8.

⁸ Kosti je določila Cornelia Becker (*Institut für Prähistorische Archäologie, Freie Universität Berlin*).

Sl. 1: Ostri vrh. Osrednjo kamnito zgradbo je na vzhodu in severu obkrožala obhodna terasa, pogled proti zahodu.

Fig. 1: Ostri vrh. Central stone building surrounded by a terrace, best preserved in the east and north, westward view.

v notranjih in zunanjih licih obodnega zidu, ki so bile razporejene v bolj ali manj enakomernih intervalih z razmikom od 1,2 do 2 m (sl. 4–5). Očitno so bila v teh nišah prvotno nameščena močna lesena bruna, ki so služila za učvrstitev obodnega zidu in morebiti tudi kot oporniki domnevne lesene nadgradnje.⁹

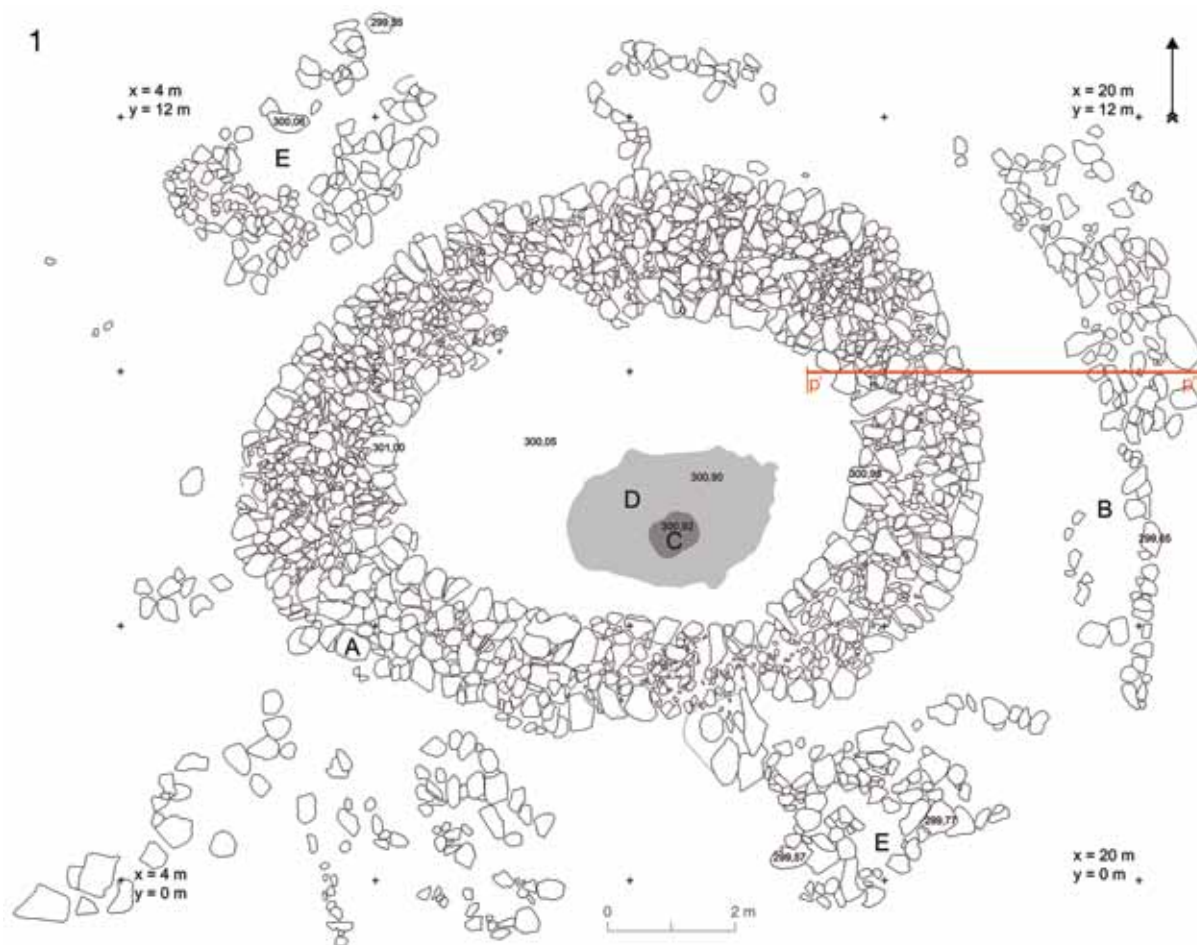
Niše za lesene tramove dokazujejo, da je bil obodni zid zgrajen v več korakih: najprej so bili tramovi postavljeni v izkopane stojne jame (sl. 4.3–4.6; 5.3–5.10), sledila je gradnja obodnega zidu z njegovim notranjim in zunanjim licem. Tramovi so bili v nišah z zunanje strani v nekaj primerih zagodeni z večjim kamnom ali nekaj manjšimi kamni (sl. 4.2; 5.1; 5.2; 5.5).

V notranjem licu zidu je bilo odkritih 12 niš. Pod večino so bile stojne jame za lesene opornike. Ob tem je bila še ena jama odkrita v poškodovanem delu notranjega lica zidu (jama za stojko 11 – sl. 4.1), tako da je bilo na notranji strani skupaj postavljenih 13 navpičnih lesenih tramov (sl. 3.1). Vzdolž zunanjega lica obodnega zidu je bilo odkritih

20 niš za tramove, tudi večino teh so spremljale stojne jame. V nekaterih med njimi je bila velika količina oglja. V južnem delu obodnega zidu, tik nad strmino pobočja, je bilo zunanje lice ohranjeno le v eni legi kamnov, tamkajšnje jame za tramove (jame št. 18, 19, 20 in 25) pa so bile vklesane v živo skalo (sl. 5.6–5.9). Nasprotno je bilo zunanje lice obodnega zidu na skrajnem zahodu zgradbe, kjer je hrib bolj položen, ohranjeno v višini do poldruega metra, niši za tram št. 26 in 33 pa sta imeli le nekoliko razmaknjene kamne v licu zidu (sl. 4.1 in 5.10). Skalno-gruščnato polnilo obhodne terase (sl. 1; 2.1: B; 3.2–3.3) je služilo tudi kot dodatna učvrstitev navpičnih tramov in spodnjih leg kamnitega lica zidu na zunanji strani zgradbe.

Skupno 33 odkritih ležišč za lesene tramove priča o leseni konstrukciji kot opori kamniti zgradbi in verjetno tudi leseni nadgradnji ter njeni strehi. V središču obzidanega prostora je bila namreč odkrita jama za večji nosilni steber, kar kaže, da je bila zgradba v celoti nadstrešena (sl. 6.1–2). Drugače od niš v obodnem zidu, ki so bile premera do 25 cm, je imela osrednja jama premer preko 50 cm (sl. 4.1: A). Ta podatek kaže, da je osrednji lesen steber podpiral težko leseno

⁹ Kako bi naj izgledal stolp z leseno nadgradnjo, glej Turk, Jereb 2006, sl. 4.

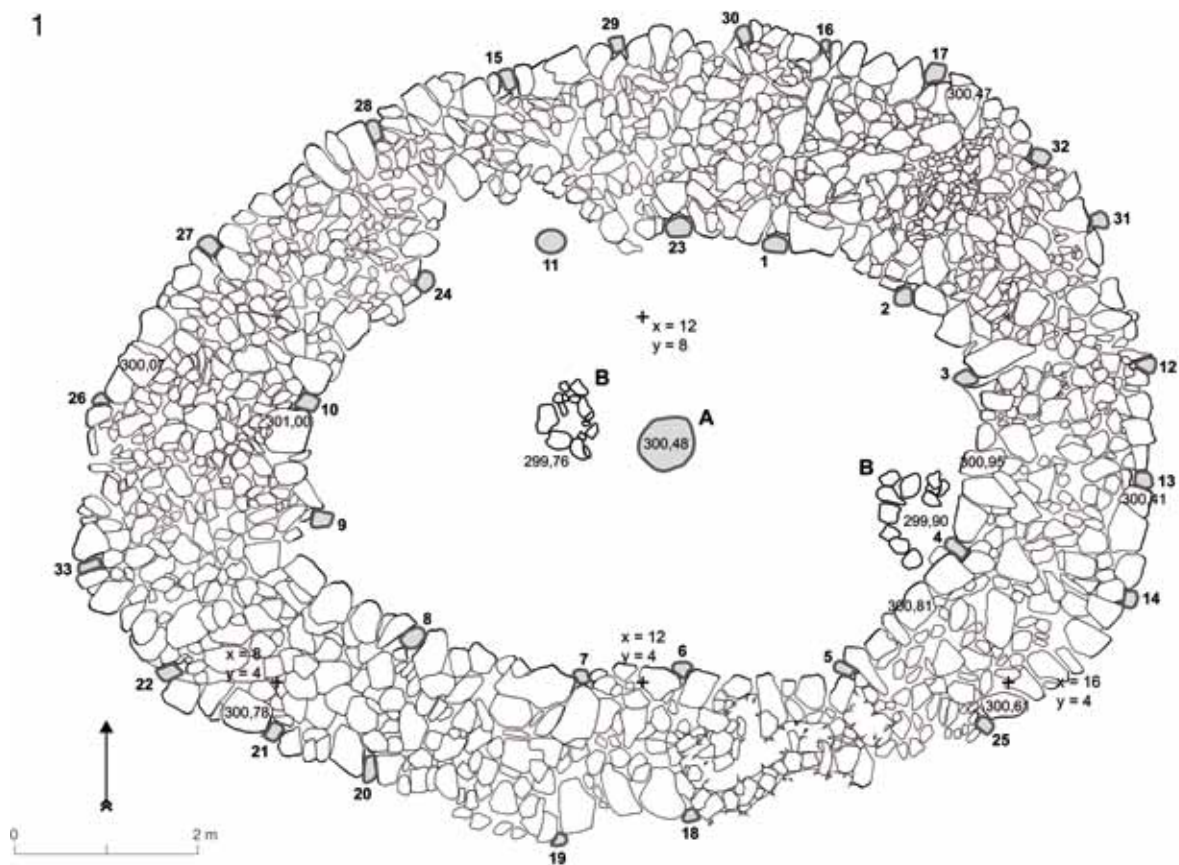
Sl. 2: Ostri vrh. 1 – Tloris mlajše faze najdišča. A: ovalni obodni zid; B: obhodna terasa; C: ostanki ognjišča; D: ostanki kalcinirane kamnite površine; E: kamnita podporna zidova; p^I - p^{II} : presek (prim. sl. 3.3). 2 – Mlajša faza najdišča med izkopavanjem.

Fig. 2: Ostri vrh. 1 – Plan of the late phase of the site. A: oval wall; B: terrace; C: remains of a fireplace; D: remains of the calcinated stone floor; E: two stone buttresses; p^I - p^{II} : cross-section (cf. Fig. 3.3). 2 – Late phase of the site.

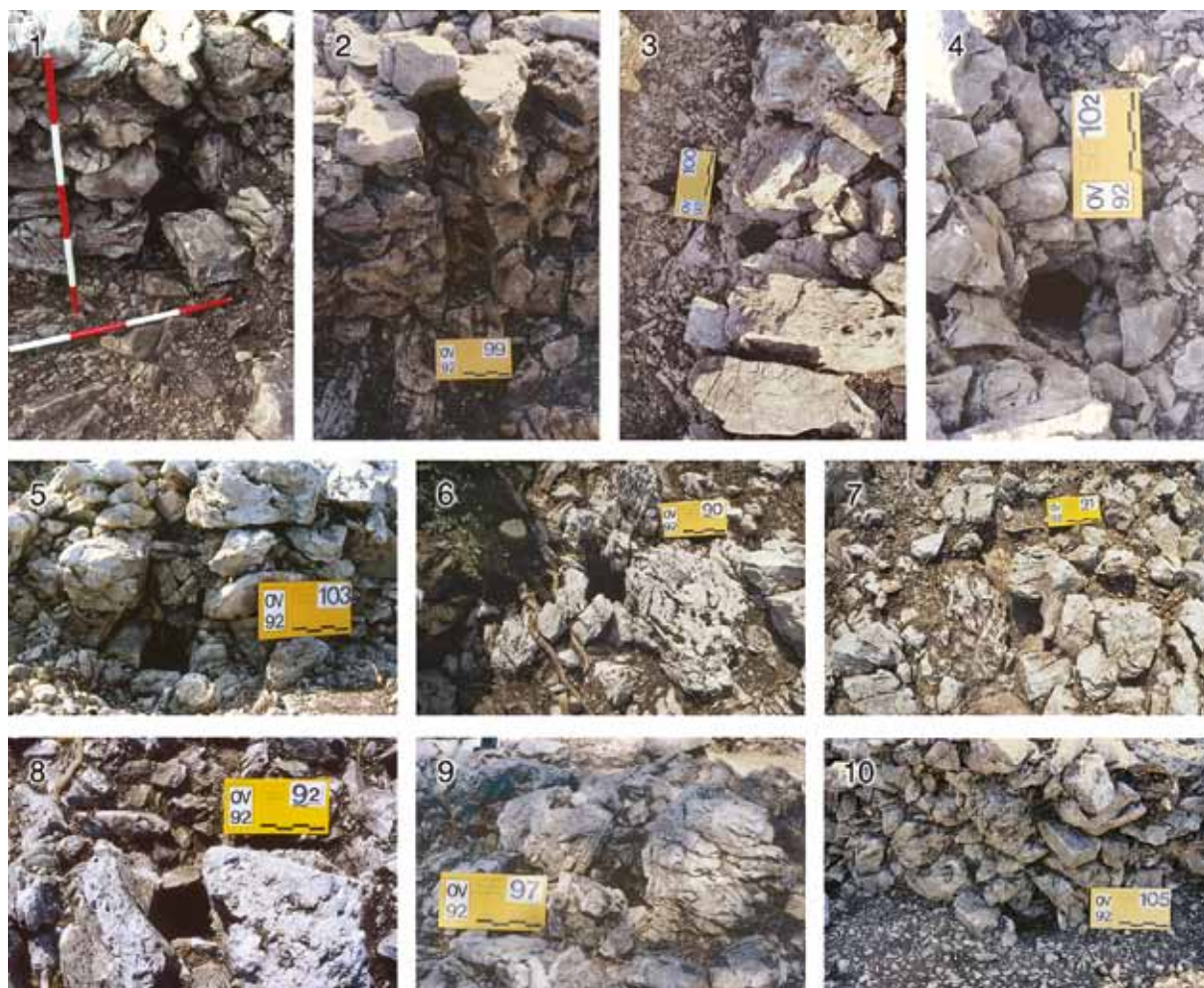
Sl. 3: Ostri vrh. 1 – Obodni zid z nišami za tramove ob zaključku izkopavanj, pogled od zgoraj. 2 – Vzhodna obhodna terasa stolpa po odstranitvi gruščnate hodne površine, pogled od zgoraj. 3 – Presek (p^I - p^{II}) vzhodnega dela kamnite zgradbe in terase (prim. sl. 2.1).

Fig. 3: Ostri vrh. 1 – Wall with visible niches for wooden posts at the end of the excavation, view from above. 2 – Terrace in the east after the removal of the rubble paving, view from above. 3 – Cross-section (p^I - p^{II}) across the east part of the building and terrace (cf. Fig. 2.1).

Sl. 4: Ostri vrh. 1 – Tloris stolpa ob zaključku izkopavanj. A: osrednja jama za stojko; B: ognjišči; 1–33: zunanje in notranje niše za stojke. 2 – Zunanje niše 14, 13 in 12, pogled proti severozahodu. 3 – Notranja niša 1, stranski pogled. 4 – Notranja niša 1, pogled od zgoraj. 5 – Notranja niša 23, stranski pogled. 6 – Notranja niša 23, pogled od zgoraj. Fig. 4: Ostri vrh. 1 – Plan of the tower at the end of the excavation. A: central posthole; B: two fireplaces; 1–33: exterior and interior niches for wooden posts. 2 – Exterior Niches 14, 13 and 12, view to the northwest. 3 – Interior Niche 1, side view. 4 – Interior Niche 1, view from above. 5 – Interior Niche 23, side view. 6 – Interior Niche 23, view from above.

Sl. 5: Ostri vrh, izbrane zunanje niše za stojke. 1 – niša 12, stranski pogled; 2 – 27 (SE 99), stranski pogled; 3 – 28 (SE 100), pogled od zgoraj; 4 – 30 (SE 102), pogled od zgoraj; 5 – 31 (SE 103), stranski pogled; 6 – 18 (SE 90), pogled od zgoraj; 7 – 19 (SE 91), pogled od zgoraj; 8 – 20 (SE 92), pogled od zgoraj; 9 – 25 (SE 97), stranski pogled; 10 – 33 (SE 105), stranski pogled.

Fig. 5: Ostri vrh, select exterior niches for wooden posts. 1 – Niche 12, side view; 2 – 27 (SE 99), side view; 3 – 28 (SE 100), view from above; 4 – 30 (SE 102), view from above; 5 – 31 (SE 103), side view; 6 – 18 (SE 90), view from above; 7 – 19 (SE 91), view from above; 8 – 20 (SE 92), view from above; 9 – 25 (SE 97), side view; 10 – 33 (SE 105), side view.

strešno konstrukcijo. Na skalni osnovi v notranjosti obodnega zidu so bili odkriti tudi ostanki dveh ognjišč z velikimi količinami oglja, ki označujejo čas gradnje in starejšo fazo rabe stolpa (sl. 4.1: B). V njuni bližini je bilo nekaj odlomkov kosti drobnice. Celotna notranjost obodnega zidu je bila zapolnjena s skalno-gruščnatim polnilom do višine 60–70 cm, ki je služilo kot dodatna učvrstitev navpičnih tramov in spodnjih leg kamnitega lica zidu v notranjosti zgradbe.

Glede na opisane elemente raziskane zgradbe sklepamo, da gre za opazovalni oz. obrambni stolp. Ob le nekaj odkritih neznačilnih prazgodovinskih keramičnih odlomkih stolp datiramo s pomočjo

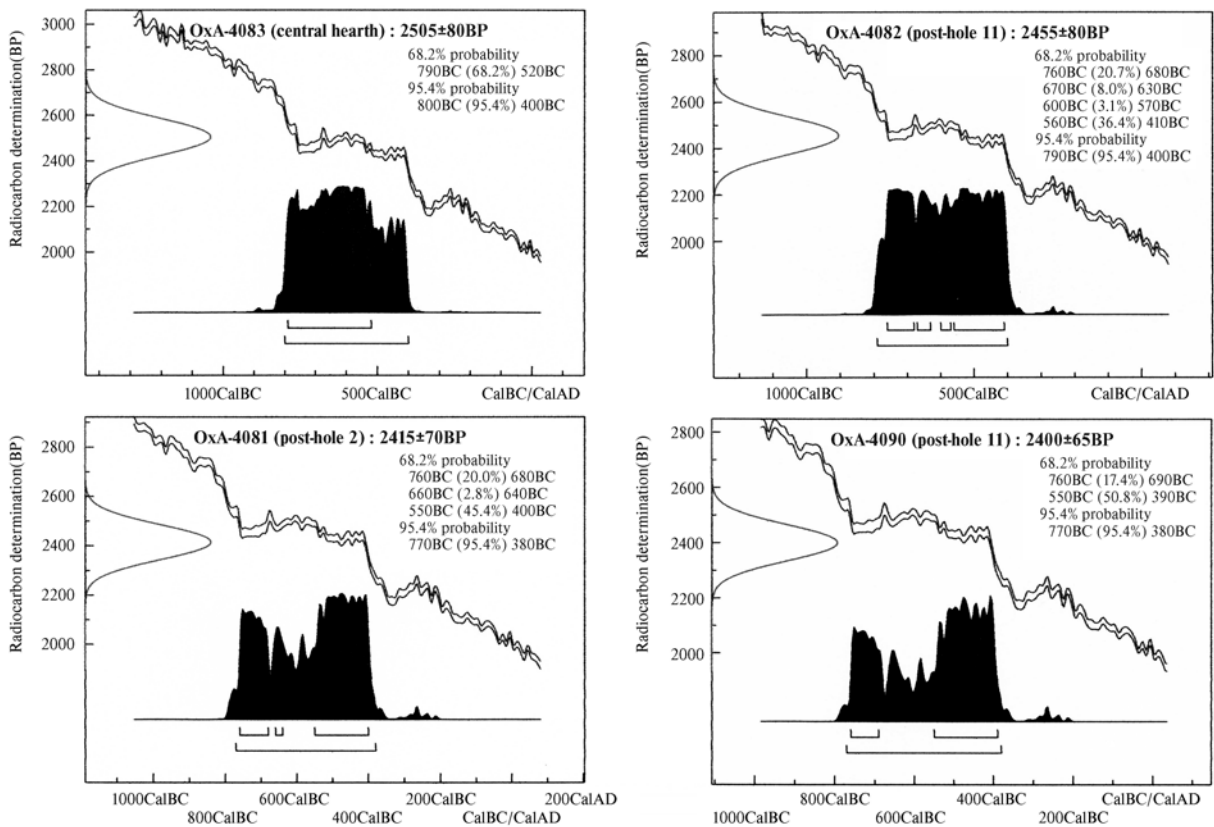
radiokarbonskih analiz.¹⁰ Datirano je bilo oglje iz dveh stojnih jam za tramove, ki pripadata nišama 2 (1 analiza) in 11 (2 analizi), pa tudi oglje iz osrednjega ognjišča starejše faze stolpa (sl. 7). Rezultati radiokarbonskih analiz so medsebojno skladni: vsi datirajo stolp v starejšo železno dobo (8.–5. st. pr. n. št.) v razponu 1 Σ (tj. v razponu ene standardne deviacije oz. 68 % verjetnosti). Znana težava z izravnanim odsekom na ¹⁴C kalibracijski

¹⁰ Izvedel jih je laboratorij *Radiocarbon Accelerator Unit* oxfordske univerze (številke analiz OxA-4081, 4082, 4083, 4090); prim. Teržan, Turk 2005, 347, Fig. 13; Teržan, Turk 2014, 608–610.

Sl. 6: Ostri vrh. 1 – Notranjost stolpa z označeno osrednjo jamo za nosilni steber zgradbe. 2 – Osrednja jama za nosilni steber zgradbe, stranski pogled.

Fig. 6: Ostri vrh. 1 – Interior of the tower with the arrow marking the central posthole. 2 – Central posthole, side view.

Sl. 7: Radiokarbonske datacije vzorcev oglja z Ostrega vrha.

Fig. 7: Radiocarbon dates for the charcoal samples from Ostri vrh.
 (Radiocarbon Accelerator Unit of the Oxford University)

krivulji, t. i. halštatski plato,¹¹ prav za to obdobje onemogoča natančnejše datiranje (*sl.* 7).

Vseeno pa se kot pomenljivo nakazuje dejstvo, da ima osrednje ognjišče iz starejše faze znotraj razpona 1 Σ nekoliko zgodnejšo datacijo (ta ni mlajša od 520 pr. n. št.). Nadalje se pri vzorcih oglja iz dveh jam za bruna znotraj podobnega razpona vendarle nakazujejo nekoliko mlajše datacije: več kot 50 % verjetna je njihova datacija v čas med 550 in 400 pr. n. št. Če bi lahko na osnovi teh datiranj domnevali morebitna občasna popravila lesene konstrukcije stolpa, bi lahko z veliko verjetnostjo sklepali, da je bil stolp zgrajen v določenem času pred certoškim horizontom in da je bil v uporabi predvsem v času med koncem 6. in v razponu celotnega 5. st. pr. n. št. Kaže pa, da ni bil več obnavljan v mlajših obdobjih.

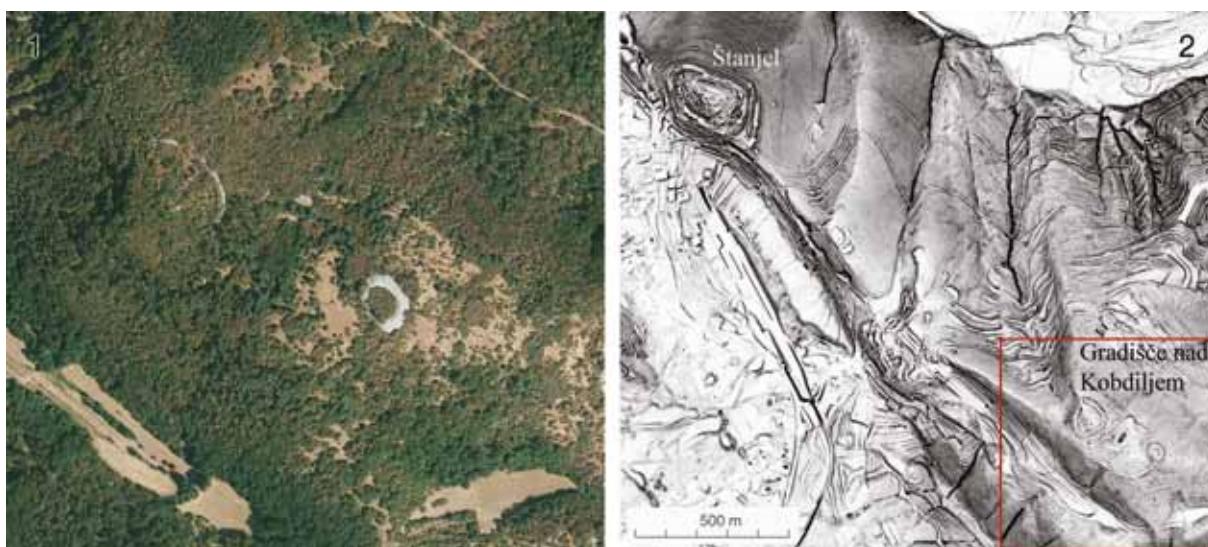
Pomenljivo je, da je mesto jame za osrednji nosilni steber v notranjosti zgradbe v mlajšem času njenega obstoja delno prekrila kalcinirana kamnita plošča, kot hodna površina v mlajši plasti zgradbe (*prim. sl.* 2.2 in 6.1). Verjetno je, da je ta kalcinacija posledica požara ob uničenju lesene strešne konstrukcije stolpa. Kalcinacija na mestu jame za osrednji nosilni steber pa bi lahko tudi pomenila, da je bilo to mesto namenjeno opazovanju in prižiganju signalnih ognjev tudi v času, ko ga ni več prekrivala strešna konstrukcija.

GOMILE IN GRADIŠČA SEVERNEGA KRASA

Postavlja se vprašanje, ali so kraške “gomile”, o katerih je govor pri Marchesettiju in Gabrovcu, resnično grobne gomile iz bronaste dobe ali pa so morda podobne stolpu, odkritem na Ostrem vrhu. V zvezi s tem kaže najprej opozoriti na nekaj topografskih posebnosti Ostrega vrha. Na prvi pogled bi se lahko zdelo vprašljivo, ali strateška lega Ostrega vrha dovoljuje razlago raziskane zgradbe kot opazovalnega stolpa. Hribovita veriga vzdolž severnega kraškega roba namreč praviloma presega 400 m nadmorske višine. Ostri vrh po drugi strani komaj presega 300 m nadmorske višine. Dejansko hribovit severni kraški rob onemogoča razgled z Ostrega vrha proti jugu. Nasprotno pa omogoča razgled proti zahodu, namreč nadzor ne le nad bližnjo dolino reke Branice, temveč nad širokim območjem zahodnega dela Vipavske doline in vse do Furlanske nižine. Razgled proti severu omogoča tudi dober nadzor nad flišnatim gričevjem Vrhé nad Vipavsko dolino ter vse do Trnovskega gozda. Razgled proti vzhodu označuje dober pregled z Ostrega vrha proti velikemu gradišču Sv. Pavel nad Planino, najpomembnejšemu gradišču vzhodne Vipavske doline.¹² Lega Ostrega vrha (*prim. sl.* 13) je pomembna tudi, ker s severne strani

¹¹ Prim. Teržan, Črešnar 2014, 703–704.

¹² ANSI 1975, 121.

Sl. 8: 1 – Gradišče nad Kobdiljem, zračni posnetek iz leta 2011. 2 – Zračno lasersko skeniranje območja med Štanjelom (zgoraj levo) in Gradiščem nad Kobdiljem (spodaj desno; z rdečo je uokvirjeno območje, zajeto na *sl.* 8.1).

Fig. 8: 1 – Gradišče above Kobdilj, aerial view from 2011. 2 – Airborne laser scanning of the area between Štanjel (top left) and Gradišče above Kobdilj (bottom right; the area shown on *Fig.* 8.1 is marked with a red frame).

(Vir in osnova / Base map ©ARSO)

Sl. 9: Lukovska Škratljeвица. 1 – Kamnita gomila (n. v. 434 m), pogled z juga. 2 – Zračno lasersko skeniranje gomile z okolico. (9.2: Vir in osnova ©ARSO)

Fig. 9: Lukovska Škratljeвица. 1 – Stone mound (434 m asl), view from the south. 2 – Aerial laser scanning of the mound and its surroundings. (9.2: Base map ©ARSO)

nadzira suho dolino, ki je danes ena poglavitnih pristopnih poti iz Braniške in Vipavske doline na Kras. Najverjetneje je bilo tako tudi v prazgodovinski preteklosti. Z južne strani to dolino zapira gomila na Škratljevici.

V preteklosti je bilo opravljenih premalo terenskih raziskav za natančno opredelitev, katera gradišča in “gomile” – stolpi so na severnem Krasu v mlajšem halštatskem obdobju obstajali sočasno. Zelo je verjetno, da so bila največja, centralna gradišča¹³ na tem območju – Tomaj,¹⁴ Martinišče pri

Svetem¹⁵ in Sv. Pavel nad Planino¹⁶ – poseljena v mlajšem halštatskem obdobju. Zanesljivo časovno uvrstitev v mlajši halštatski čas dajejo rezultati zaščitnih raziskav Ostremu vrhu najbližjega centralnega gradišča v Štanjelu.¹⁷ Številne površinske keramične najdbe omogočajo zanesljivo datacijo

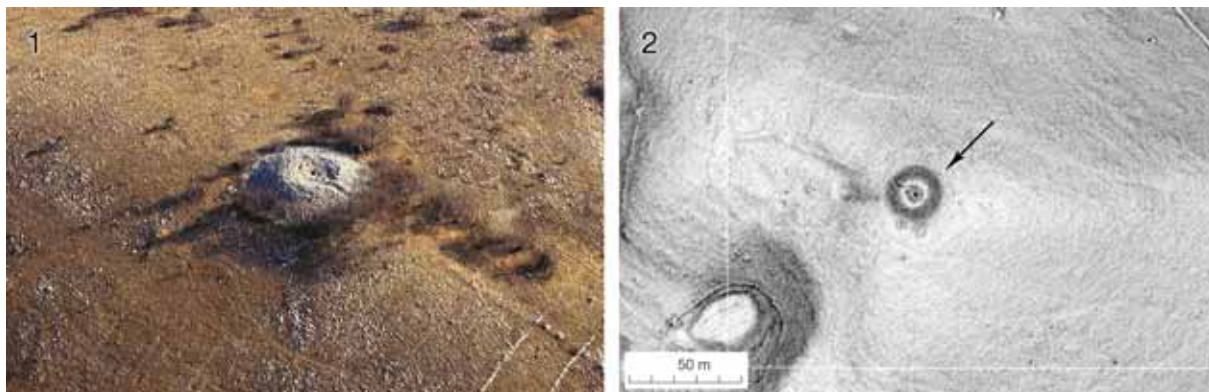
¹⁵ Marchesetti 1903, 47 s; ANSI 1975, 137. Iz pripadajočega grobišča objavlja Marchesetti dvozankasto polmesečasto fibulo, bronast kotlič z dvojnimi križnimi atashami, bronasto narebreno zapestnico in železen nož s trnastim nastavkom ročaja (glej ib., 200 s, t. 16: 17, 17: 6,13,21) omenja pa tudi bronaste večglave igle.

¹⁶ ANSI 1975, 121.

¹⁷ Marchesetti 1903, 49 s; ANSI 1975, 141. Raziskave zadnjih desetletij kažejo na kontinuirano poselitev Štanjela v zadnjem tisočletju pr. n. št. (Bratina 2019, 50–57). Na območju gradu na zahodu štanjelskega naselja so l. 2010 raziskali ruševine železnodobne hiše, ki je z najdbami in radiokarbonskimi datacijami dobro datirana v mlajše halštatski čas (Fabec, Vinazza 2014; glej še tu Vinazza; Bratina).

¹³ Za razmerje med centralnimi in perifernimi gradišči prim. Slapšak 1995, 79 s, sl. 69–70.

¹⁴ Krajši notici v Bratina 2007 in 2008; v obširnejšem članku o tomajskih raziskavah so natančneje obravnavane le najdbe iz plasti s prehoda iz bronaste v železno dobo: Bratina 2014; glej še tu Bratina.

Sl. 10: Rabotnica. 1 – Grobna gomila, pogled proti jugovzhodu. 2 – Zračno lasersko skeniranje gomile z okolico. Poglobitev sredi gomile je ostanek nestrokovnega izkopa groba iz 19. stoletja. (10.2: Vir in osnova ©ARSO)

Fig. 10: Rabotnica. 1 – Burial mound, view to the southeast. 2 – Airborne laser scanning of the mound with its surroundings. The depression in its centre was caused by unprofessional excavation of a grave in the 19th century. (10.2: Base map ©ARSO)

v mlajšehalštatski čas tudi pri nižinskem gradišču Debela griža pri Volčjem gradu.¹⁸ Datacijo v razpon druge polovice 5. oz. v 4. st. pr. n. št. potrjuje tamkajšnja površinska najdba loka certoške fibule vrste Xb ali Xc po B. Teržan (sl. 14: 6).¹⁹ Morda sodi v mlajšehalštatsko obdobje tudi slabše ohranjeno gradišče pri Kobjeglavi.²⁰

Od naštetih večjih gradišč je le Štanjel postavljen na strateško lego na kraškem robu, z dobrim pregledom tako nad kraško planoto proti jugu kot nad Vipavsko dolino proti severu. Kako je z ostalimi gradišči in "gomilami" – stolpi na grebenu severnega kraškega roba? Najvzhodnejše gradišče v tej verigi – Gradišče nad Kobdiljem – je dvojno gradišče na vzpetini z dvema vrhovoma (sl. 8.1–8.2).²¹ Obzidje, ki obdaja severni vrh, obsega približno 360 m ter zaobjema površino približno 0,75 ha in s tem nakazuje gradišče manjše velikosti. Na južnem vrhu je zelo majhno in izjemno močno utrjeno gradišče v obsegu le 116 m. Obzidji na jugozahodu in severovzhodu spaja manj izrazito povezovalno obzidje. Nadalje je v notranjosti se-

vernega gradišča majhna kamnita gomila premera približno 15 m, ki je C. Marchesetti ne omenja.²²

Ostremu vrhu najbližja je gomila na Lukovski Škratljevici (sl. 9.1–9.2).²³ V premeru ima dobrih 20 m in je postavljena na najvišjem grebenu kraškega roba. Od Ostrega vrha jo deli suha dolina, v kateri je še danes poglobljena prometna povezava med Vipavsko dolino in Krasom. Škratljevica v topografskih značilnostih izkazuje podobnosti s stolpom z Ostrega vrha. V osrednjem delu gomile je namreč opazna poglobitev, danes zapolnjena z vegetacijo. C. Marchesetti je to poglobitev razumel kot možne ostanke starih nestrokovnih izkopavanj.²⁴ V navezavi na rezultate raziskav na Ostrem vrhu se nakazuje možnost, da tudi Lukovska Škratljevica predstavlja ostanke nadzornega stolpa, oblikovnega podobno, kot je tisti z bližnjega Ostrega vrha. Nadaljnja podobnost med obema konstrukcijama je v obhodni terasi (morda celo dveh), ki ju nakazuje lidarski posnetek Škratljevice (sl. 9.2). Podobno kot pri Ostrem vrhu je tudi terasa pri Škratljevici izrazita na vzhodni strani. Obe zgradbi, tako Ostri vrh kot Škratljevica, torej delujeta kot funkcionalni par nadzornih stolpov nad komunikacijo, ki s

¹⁸ Vinazza 2012, 40–46, sl. 4.

¹⁹ Prva objava Vinazza 2012, 45 s, sl. 5; certoške fibule vrste Xb-c sodijo v svetolucijski horizont IIc oz. v negovski horizont dolenske kulturne skupine (Teržan 1976, 331 s, 364–368, sl. 4 in 35).

²⁰ Nedavno je železnodobne grobove, ki jih je C. Marchesetti odkril "pri Štanjelu", ponovno ovrednotila M. Vinazza (2018). Odkrila je, da sta bila najmanj dva grobova iz 5. oz. 4. st. pr. n. št. dejansko izkopana v Tupelčah, dobre 3 km zahodno od Štanjela in približno 2 km severno od gradišča pri Kobjeglavi (Marchesetti 1903, 46; ANSI 1975, 141; za natančno lokacijo prim. Slapšak 1974, 187 s).

²¹ Marchesetti 1903, 49, T. IV: 5; ANSI 1975, 141.

²² Gomila je označena na sl. 13. Vzdolž severnega kraškega roba je skupaj dokumentiranih sedem kamnitih gomil.

²³ Marchesetti 1903, 50; ANSI 1975, 141. Lokalno izročilo za gomili Škratljevico vzhodno in Rabotnico zahodno od Lukovca (včasih imenovano tudi Škratlovec) navaja zgodbo o dveh škrtatih na vsaki od gomil, ki sta se obmetavala s kamenjem (Slapšak 1974, 188).

²⁴ Danes je poglobitev zaraščena, a je obzidana na način, ki kaže, da je bila v 20. stoletju uporabljena tudi kot mitralješko gnezdo.

Sl. 11: Gradišče nad Mihali. 1 – Zračni posnetek iz leta 2014. 2 – Zračno lasersko skeniranje gradišča z okolico. S puščico sta označena gradišče in zid na grebenu severnega kraškega roba zahodno od gradišča.

Fig. 11: Gradišče above Mihali. 1 – Aerial view from 2014. 2 – Airborne laser scanning of the hillfort and its surroundings. The arrow marks the hillfort and the wall along a ridge of the north edge of the Kras to the west of the hillfort. (11.2: Vir in osnova / Base map ©ARSO)

severozahoda, iz Vipavske doline vodi v Štanjel kot lokalno najpomembnejše gradišče. S tega vidika deluje kobdiljsko gradišče kot jugovzhodni štanjelski branik (prim. sl. 8.2 in 13).

Drugače je z Rabotnico kot naslednjo gomilo v nizu severnokraškega roba (sl. 10.1). Ob starem podatku o izkopanem grobu²⁵ lidarski posnetek Rabotnice (sl. 10.2) ne kaže teras, kakršne so na Škratljevi. Nadalje topografija neposredne okolice te sicer s preko 25 metri premera in preko 5 metri ohranjene višine še danes izjemno mogočne gomile izkazuje manj ugodno strateško lego, saj ni postavljena na izpostavljenem, temveč na zelo položnem vrhu. Za Rabotnico torej sklepamo, da je dejansko bronastodobna grobna gomila in da njena funkcija ni enaka funkciji nadzornih zgradb, kakršni sta na Ostrem vrhu in Škratljevi.

Dve izmed ostalih treh gomil proti zahodu,²⁶ tista na vzpetini Šumka in ena od dveh na Ovčnjaku, sta danes po večini prekrite z vegetacijo, po velikosti pa sta primerljivi s stolpom z Ostrega vrha. Med tremi se po velikosti s preko 30 m premera in po izpostavljeni legi na n. v. 575 m odlikuje večja gomila na Ovčnjaku. Zanj, kot tudi za ostali dve, z lidarskih posnetkov ni razbrati morebitnih teras, podobnih tistim na Škratljevi. Se pa na njeni jugovzhodni strani med kamnitimi ruševinami nakazuje ravna linija zidu v dolžini dobrih 10 m, ki bi jo lahko primerjali s terasami na Ostrem vrhu in na Škratljevi in kar bi govorilo proti grobni namembnosti gomile na Ovčnjaku.

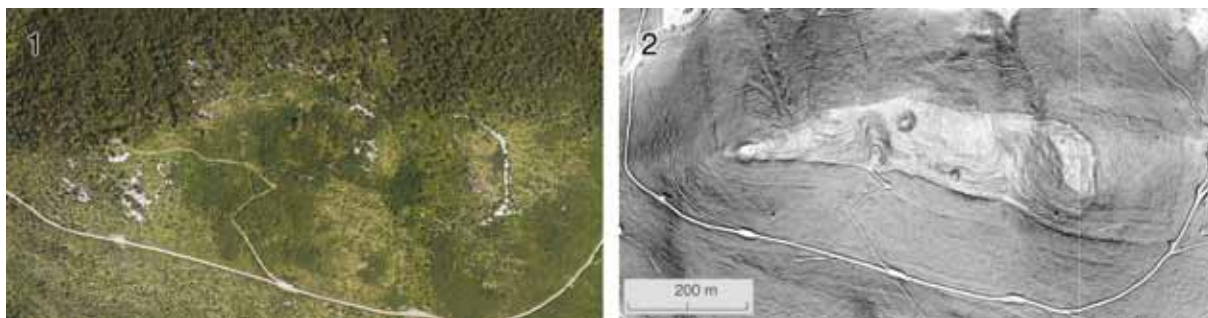
Omeniti je treba tudi izjemen razgled nad bližnjo in daljno okolico. Proti severu je z Ovčnjaka kot na dlani celotna Vipavska dolina, proti jugu pa kraška planota in severna Istra vse do piranskega in savudrijskega polotoka. Dilemo, ali gre pri teh treh kamnitih gomilah za grobne gomile ali za nadzorne stolpe, lahko razrešijo le arheološka izkopavanja. Tako zaradi lege kot zaradi ravnega zidu na gomili vrh Ovčnjaka jim kot bolj verjetno pripisujeva nadzorno vlogo, primerljivo s tisto na stolpu z Ostrega vrha.

Med kamnitimi gomilami na vzpetinah Šumka in Ovčnjak je na isti hriboviti verigi severnega kraškega roba nenavadno gradišče nad zaselkom Mihali (sl. 11.1). Marchesetti ga je opisal kot najmanjše gradišče na Krasu: "... na enem najvišjih vrhov, nad zaselkom Mihali, je bilo zgrajeno popolnoma okroglo miniaturno gradišče, ki je moralo služiti kot opazovalnica. Je najmanjše med doslej poznanimi gradišči, saj nima več kot 97 metrov obsega. Pa čeprav je njegova gradnja enaka ostalim in ima obzidje široko od 10 do 15 metrov in je visoko 1 meter. Odsotnost črnikaste zemlje in črepinj nakazuje, da so ga naseljevali, ali bolje da ga je posadka nadzirala le v primeru vojne, saj je z njega omogočen neoviran razgled po celotni Vipavski dolini vse do predalpskih podnožij."²⁷ Po velikosti ne več kot 0,1 ha in utrjenosti Gradišče nad Mihali spominja na južno kobdiljsko gradišče, katerega obseg je ob močnem obzidju le dobrih 100 metrov (prim. sl. 8.1–8.2). Spomniti kaže, da je obseg utrjene zgradbe na Ostrem vrhu 33 metrov (sl. 2.1; 4.1),

²⁵ Marchesetti 1903, 50; ANSl 1975, 122.

²⁶ Marchesetti 1903, 51; ANSl 1975, 137.

²⁷ Marchesetti 1903, 51 (prevod P. Turk).

Sl. 12: Gradišče Lipovnik. 1 – Zračni posnetek iz leta 2014. 2 – Zračno lasersko skeniranje gradišča.
 Fig. 12: Lipovnik hillfort. 1 – Aerial view from 2014. 2 – Airborne laser scanning of the hillfort.
 (12.2: Vir in osnova / Base map ©ARSO)

obseg kamnite gomile – najverjetneje prav tako nadzornega stolpa – na Lukovski Škratljevici pa približno 50 metrov (sl. 9.2).

Zračno lasersko skeniranje (sl. 11.2) nakazuje zid, ki se na zahodni strani naslanja na Gradišče nad Mihali in se po grebenu kraškega roba razteza še kakih 500 m v smeri Ovčnjaka. Terenski pregled kaže na slabo ohranjene sledove dober meter širokega zidu, ohranjenega v višini ene do dveh leg kamnov. Takemu zidu bi težko pripisali golo obrambno vlogo. V novjšem času so ob preučevanju rezultatov zračnega laserskega skeniranja na Krasu in Notranjskem odkrili nekaj primerov s podobnimi kamnitimi zidovi označenih zamejitev ozemelj večjih gradišč iz pozne bronaste in starejše železne dobe.²⁸ Verjetno gre tudi pri zidu zahodno od Gradišča nad Mihali za ostanke prostorske zamejitve notranjega ozemlja ene od kraških železnodobnih skupnosti, verjetno tiste s središčem v Svetem (sl. 13).

Gradišče Lipovnik je proti zahodu zadnje nad prelazom Železna vrata med Komenskim Krasom in Vipavsko dolino.²⁹ Gre za dvojno gradišče na dveh vzpetinah s povezovalnim obzidjem (sl. 12.1–12.2), ki je neke vrste zahodni pendant Gradišču nad Kobdiljem, saj je njegov vzhodni vrh obdan z obsežnejšim obzidjem, ki zaobjema približno 1 ha. Zahodni vrh, na katerem so ruševine cerkvice sv. Katarine, pa ima z majhnim in

močnim obzidjem bolj kot gradišče izgled večje gomile. Zahodno od Železnih vrat se dviguje Trstelj, s 643 m n. v. najvišji hrib na severnem Krasu, na njegovem jugozahodnem pobočju pa je na osamelcu na 531 m n. v. Sv. Ambrož, manjše gradišče z masivnimi obzidnimi ruševinami.³⁰ Gradišče ima z lego južno od grebena severnega kraškega roba dober pregled nad celotno kraško planoto, ne pa nad Vipavsko dolino proti severu. Podobno lego južno od kraškega roba ima manjše, močno utrjeno gradišče Sv. Martin na osamelcu južno od Gradišča nad Mihali (sl. 13).³¹ S Sv. Martina izhaja gumb razmeroma velike certoške fibule (sl. 14: 7). Glede na njegovo profiliranost in narezljanost bi lahko šlo za različico e, g ali i X. vrste po B. Teržan, ki so datirane v čas med drugo polovico 5. in razpon 4. st. pr. n. št.³²

Ob naštetih gomilah in gradiščih se postavlja vprašanje, ali še drži jasna definicija in razločitev med majhnimi, močno utrjenimi gradišči na eni in stolpi, kakršen je tisti na Ostrem vrhu, na drugi strani. Kaže, da je bila funkcija zgradb, kakršna je bila tista na Ostrem vrhu, podobna funkciji majhnih gradišč z izjemno močnim obzidjem. Taka so Gradišče nad Mihali, južno kobdiljsko gradišče, Sv. Katarina kot zahodni del gradišča Lipovnik, pa tudi gradišči Sv. Ambrož in Sv. Martin. Najina teza je, da je bil Ostri vrh skupaj s Škratljevico na severozahodu in kobdiljskim gradiščem na jugovzhodu

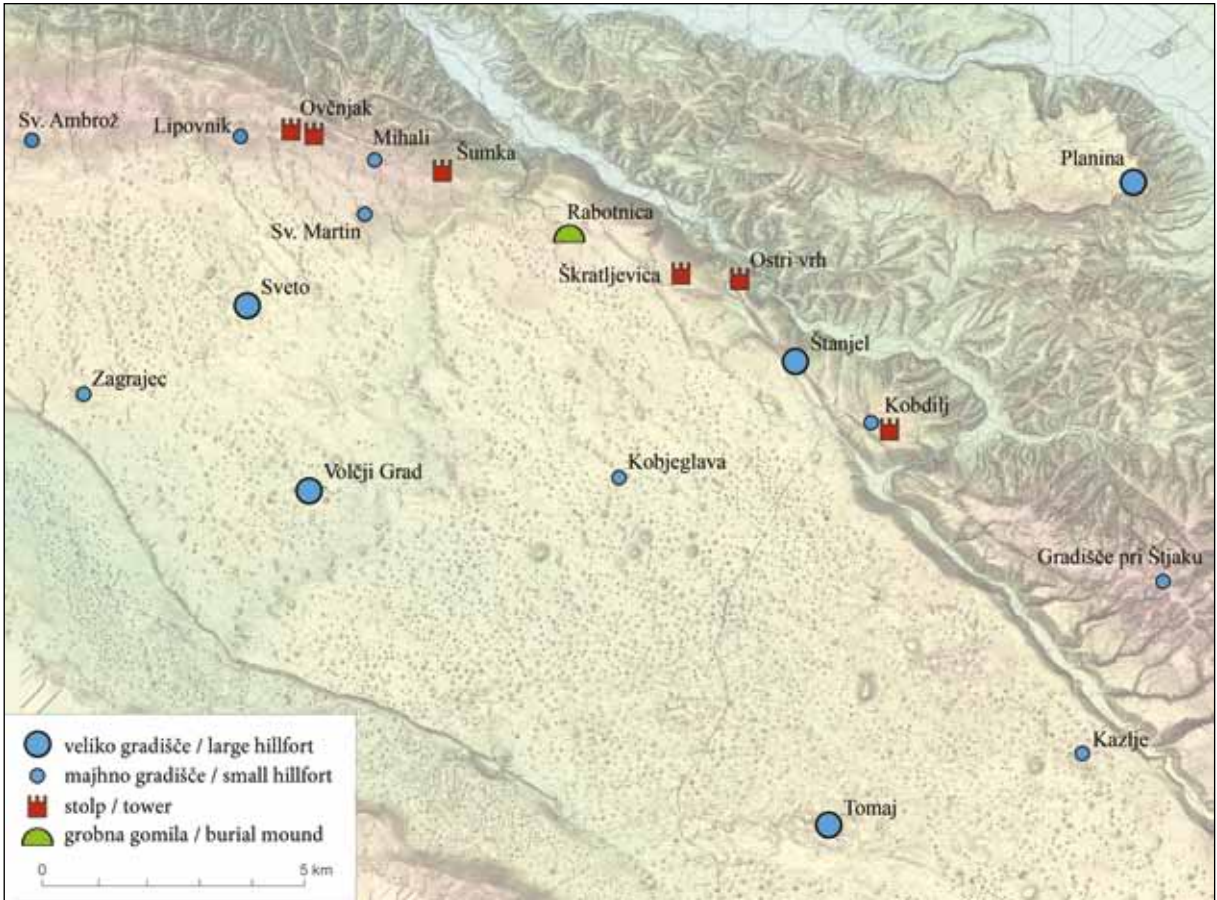
²⁸ Gradišče nad Knežakom z nekaj km dolgim še ohranjenim zunanjim zidom, katerega sestavni del sta dve majhni gradišči, Breg pri Šembijah in Obroba nad Bačem, in ki zaobjema ozemlje pribl. 7 km² (Laharnar, Lozić, Štular 2019, 268 s, Fig. 2: d–f); Škocjan s približno 5 km dolgimi ostanki obodnega zidu, ki zaobjema podobno površino kot z obzidjem zaobjeto ozemlje Gradišča nad Knežakom (Mlekuž 2019, 58 s, Fig. 4.2–4.3).

²⁹ Marchesetti 1903, 51 s, T. 5: 2; ANSI 1975, 137; Slapšak 1974, 191 s.

³⁰ Marchesetti 1903, 52 s, T. 5: 3; ANSI 1975, 125.

³¹ Marchesetti 1903, 50 s, T. 4: 6; ANSI 1975, 137; Slapšak 1974, 192. Površinske najdbe z gradišča Sv. Martin sodijo v čas od zgodnje bronaste dobe (Turk, Turk 2019, 171, sl. 214) do pozne antike (Bitenc, Knific 2001, kat. št. 44).

³² Teržan 1976, 331 s, 364–368. Gumb certoške fibule s Sv. Martina (P 27246) je bil v Narodnem muzeju Slovenije pridobljen leta 2001.

Sl. 13: Železnodobna gradišča na severnem Krasu z vrsto "kamnitih gomil" – kontrolnih stolpov vzdolž severnega kraškega roba. (Osnova ©ARSO)

Fig. 13: Iron Age hillforts in the northern Kras with a series of stone mounds – control towers lining its north edge. (Base map ©ARSO)

zgrajen kot nadzor in zapora ozemlja, ki ga je kot osrednje naselje obvladovalo štanjelsko gradišče (sl. 13). Podatki iz izkopavanj so dovolj kvalitetni za datiranje tako osrednjega naselja v Štanjelu kot njegovih zapor v mlajšehalštatsko obdobje, v čas med 6. in 4. st. pr. n. št. Gomila na Rabotnici zaradi podatkov o (verjetno) bronastodobnem grobu, a tudi zaradi topografskih posebnosti ni sestavni del teh zapor. Zahodni del severnokraških zapor tvorijo gomile – stolpi na Šumki in Ovčnjaku ter Gradišče nad Mihali in Lipovnik. Te zapore so na zahodnem delu severnokraškega roba skupaj z gradiščema Sv. Ambrož in Sv. Martin verjetno povezane z nadzorom in obrambo prostora, katerega osrednje naselje je Gradišče pri Svetem. Manjše gradišče Zagrajec je verjetno služilo obrambi in nadzoru ozemlja Gradišča pri Svetem na njegovi jugozahodni strani.³³ Za natančno datacijo teh

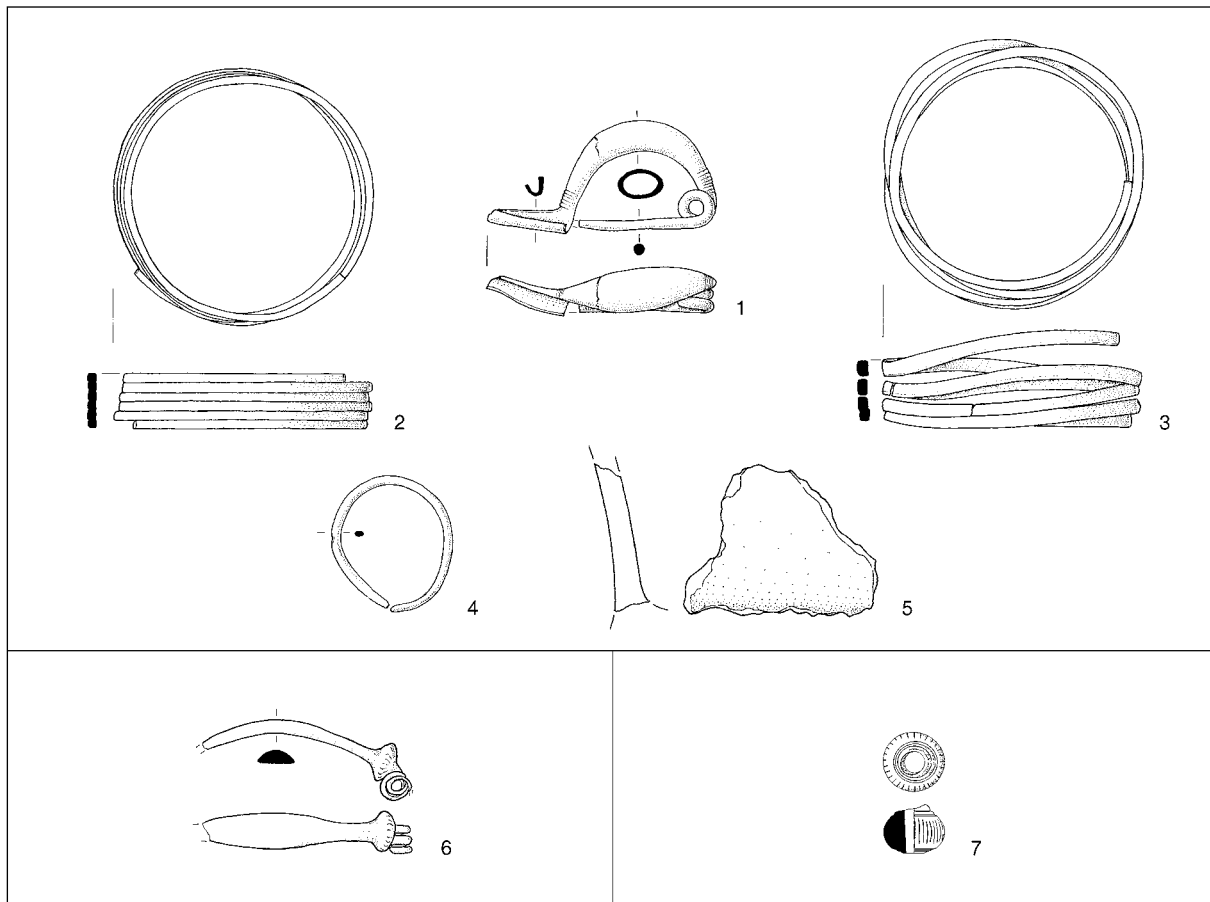
zapor nimamo kvalitetnih podatkov³⁴ in je njihova predpostavljena sočasnost z zaporami pri Štanjelu sicer verjetna, a še nedokazana. Zapore na severnem kraškem robu se torej kažejo kot neskljen nadzorno-obrambni sistem, ki je verjetno prvenstveno služil nadzoru nad (manj obsežnimi) območji posameznih centralnih gradišč na severu Krasa, kakršni sta Štanjel in Sveto, s tem pa varovanju celotnega ozemlja kraške kulturne skupine.

KRAS V MLAJŠEM HALŠTATSKEM ČASU

Predstavljeni rezultati kažejo, da je bilo gradišče v Štanjelu z robnimi nadzorno-obrambnimi postojankami močno utrjeno v mlajšem halštatskem času. Izbrane najdbe nakazujejo radikalne spremembe v

³³ Marchesetti 1903, 46 s, t. 3: 12; ANSI 1975, 138; glej še tu Bratina.

³⁴ Z izjemo omenjenega gumba certoške fibule, glej sl. 14: 7.

Sl. 14: Pridatki iz groba, odkritega na širšem območju rodiške Ajdovščine s pomočjo detektorja kovin v devetdesetih letih 20. stoletja (1–5). – Površinski najdbi fragmentov certoških fibul: Debela griza pri Volčjem gradu (6) in Sv. Martin (7). M. = 1:2.

Fig. 14: Goods from the grave unearthed in the 1990s with the help of a metal detector in the wider area of Ajdovščina above Rodik (1–5). – Surface finds of fragments belonging to Certosa fibulae: Debela griza near Volčji grad (6) and Sv. Martin (7). Scale = 1:2.

poselitveni podobi Krasa v tem času tudi južneje od severnega roba kraško-notranjske skupine.

V zgodnja devetdeseta leta 20. stoletja sodi detektorska najdba ženskega žganega groba s spiralnima zapestnicama, obročkom in votlo dolgonožno pijavkasto fibulo s prečnimi vrezi na prednjem in zadnjem delu loka s širšega območja gradišča Ajdovščina nad Rodikom (sl. 14: 1–5).³⁵ Gre za najstarejše znane najdbe s tega strateško pomembnega gradišča na južnem Krasu oz. na zahodnem robu Brkinov.³⁶ Spiralni zapestnici iz bronaste žice kvadratnega oz. pravokotnega preseka

(sl. 14: 2–3) imata primerjave v najmlajših predmetih, odloženih v depo iz Mušje jame, predvsem pa v zapestnicah s konca 8. in iz 7. st. pr. n. št. v Istri.³⁷ Najboljše primerjave za bronasto dolgonožno pijavkasto fibulo (sl. 14: 1) so v svetolucijski skupini, kjer jih najdemo v grobovih iztekajočega se 7. in iz 6. st. pr. n. št.³⁸

Med zaščitnimi izkopavanji ob obnovi Gombačeve domačije v Škocjanu (danes sedež Parka Škocjan-

³⁵ Najdbe so bile v Narodnem muzeju Slovenije pridobljene leta 1996. Inventarizirane so pod inv. št. P 19307–19308 (bronasti spiralni zapestnici), P 19309 (bronasta fibula), P 19310 (bronast obroček), P 19311 (4 fragmenti sežganih človeških kosti) in P 19312 (10 fragmentov ostenja keramične posode).

³⁶ Slapšak 1985.

³⁷ Teržan 2016a, 279 s, t. 33: 6; 65: 16–18; za podobne spiralne zapestnice z Ulake prim. tudi Laharnar, Murgelj v tem zvezku Arheološkega vestnika.

³⁸ Prva objava Slapšak 1997, 25 s, sl. 5; tovrstne fibule so v svetolucijski skupini uvrščene tako v stopnjo Ic2 kot IIa (prim. Teržan, Trampuž 1973, 424 s, t. 7: 12; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984–1985, t. 55: C2–3; 61: A1; 65: A5; 66: G1; 100: D; 103: B3; 138: B2; 159: C1–2; 214: A4; 227: A1; 231: F2; 232: A3; 241: D1; 248: D2; 254: D2; 263: E).

Sl. 15: Škocjan. Sedež Parka Škocjanske jame. 1 – Grob 1 med izkopavanjem; 2 – keramična situla na nogi iz groba 1. M. = 1:6.

Fig. 15: Škocjan. Seat of the Park Škocjanske jame / Škocjan Caves Regional Park). 1 – Grave 1 during excavation; 2 – ceramic pedestal situla from Grave 1. Scale = 1:6.

ske jame) sta bila leta 1996 odkrita železnodobna grobova, od katerih je bil eden ohranjen skoraj intaktno (sl. 15.1).³⁹ Grobna jama je bila obložena s kamni, vanjo pa je bila položena žara – rdeče žgana mlajšehalštatska keramična situla na nogi z vodoravnimi rebri in izmeničnim črnim slikanjem (sl. 15.2).⁴⁰ Drugi grob je bil uničen. Ohranila se je le grobna jama, obložena s kamni, v njej pa je bilo nekaj drobnih sežganih kosti. V času 6. st. pr. n. št. torej ta predel znotraj obzidja škocjanskega gradišča ni bil poseljen, temveč namenjen pokopom. Posebno pozornost vzbuja dejstvo, da začetek mlajšega halštatskega obdobja sovpada z opustitvijo pokopavanja na bližnjem grobišču Brežec.⁴¹ Najboljše primerjave za keramično situlo na nogi v Istri ter v venetskem in svetolucijskem prostoru⁴² nakazujejo spremenjene smeri kulturnih in izmenjalnih stikov škocjanske skupnosti v tem času.⁴³

³⁹ Turk 1998; Turk 2012, 111, sl. 9.

⁴⁰ Keramično situlo hrani Pokrajinski muzej Koper pod inv. št. AŠD 1. Izdelana je na lončarskem vretenu in kvalitetno rdeče žgana. Sledovi črne poslikave so slabo ohranjeni. V. 24,2 cm, pr. ustja 16,4 cm, pr. noge 11 cm.

⁴¹ Ruaro Loseri et al. 1977, 40. Eden najmlajših predmetov z Brežca je prav keramična situla na nogi z vodoravnimi rebri, podobna tisti na sl. 15.2 (ib., 122, T. 32: 6).

⁴² Dular 1982, 97, 137 s, sl. 7: 14; 25: 3; t. 19; Teržan, Trampuž 1973, 428 s, t. 10: 4,12; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984–1985, t. 62: A12; 64: G6; 77: D3; 84: C5; 148: B2; 151: A10; 174: B2; 187: B6; 189: B4; 228: E2; 230: F6; 231: B4; 248: B9; Mihovilič 1995, 293 s, Abb. 13, T. 2: 1–5. V novejši analizi keramičnih situl S. Tecco Hvala situle, kakršna je škocjanska, uvršča v zahodno-slovenski tip IIB3 situl z nogo, značilen predvsem za svetolucijsko stopnjo IIa (Tecco Hvala 2014, 334–335, sl. 4: 13,14).

⁴³ Teržan 2016b, 415–424, 465–470.

Čprav imamo na razpolago še vedno le maloštevilne grobne najdbe iz mlajšehalštatskega obdobja, kot so omenjene z Ajdovščine nad Rodikom (sl. 14: 1–5), Škocjana (sl. 15.1–15.2) in Tupelč⁴⁴ na Krasu ter tudi iz okolice Ulake⁴⁵ ob Loškem polju, Šmihela pod Nanosom blizu prelaza na Razdrtem in drugih notranjskih najdišč,⁴⁶ lahko sklepamo, da doživi notranjsko-kraška kulturna skupnost svoj ponoven vzpon prav v času nastanka predstavljenega severno-kraškega nadzorno-obrambnega sistema, vključno s stolpom na Ostrem vrhu (sl. 7; 13), tj. v času stopnje Notranjska IV–V.⁴⁷ To je namreč čas, ko pride tudi v svetolucijski skupini do izrazitejše vojaške naravnosti družbe, kot kažejo dodatki orožja (sekire in sulice) v grobovih, ki so bili v starejšem obdobju svetolucijske skupine vse do stopnje Sv. Lucija II b–c tako rekoč tabuizirani,⁴⁸ in ko se družba na Dolenjskem skozi prizmo grobnih pridatkov kaže kot izrazito vojaško nastrojena in razslojena.⁴⁹

⁴⁴ Glej op. 20.

⁴⁵ Glej še tu Laharnar, Murgelj.

⁴⁶ Guštin 1979, t. 3: 5,6 (Čepna); 4: 8 (Gradišče pri Knežaku); 5: 3 (Ulaka); 6: 1–8 (Štorje); 12: 2–4 (Trnovo); 19–20 (Tržišče); 50–58 in 62–64 (Šmihel – Mačkovec in za Polšno) itd.

⁴⁷ Guštin 1973, 476–478, sl. 2; Gabrovec 1987, 159–161, sl. 10.

⁴⁸ Primerjaj Teržan, Trampuž 1973, 434–437, sl. 4: 3; pril. 1; t. 20: 1–4; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984–1985, t. 27 F; 29 D; 153 A; 156 A; 169 A; 263 C; 266 A; 273; 275 E, F; 276 A.

⁴⁹ Teržan 1985, 92 ss, sl. 12–13; 15; 17; Teržan 2015, 61 ss, sl. 1–7; Teržan 2020, 366 ss.

ZAKLJUČEK

Glede na umestitev stolpa z Ostrega vrha v kronološki in geografski okvir lahko povzamemo, da so kraške skupnosti med 6. in 4. stoletjem pr. n. št. izvajale nadzor in obrambo svojih severnih meja proti Vipavski dolini z nizom stolpov in manjših, a dobro utrjenih gradišč. Nadzorna in obrambna črta na severnem kraškem robu ni bila povsem sklenjena, temveč jo delimo na vzhodni del, povezan z nadzorom dostopa do ozemlja osrednjega gradišča v Štanjelu, in na zahodni del, ki ga je verjetno treba povezati z nadzorom ozemlja Gradišča pri Svetem. Tako sta bila varovana oba glavna dostopa do kraške planote s severa – od tam, kjer je od benečansko-furlanskih nižav, v Vipavski dolini in dalje čez prelaz na Razdrtem in Postojnskih vrat potekala glavna komunikacija med sredozemskim svetom in notranjostjo evropske celine, med vzhodom in zahodom. Prav iz smeri te poglobitve nadregionalne transverzale je bilo

tudi pričakovati morebitne zunanje grožnje in nevarnosti za kraško železnodobno skupino.

Nastanek opisanega nadzorno-obrambnega sistema, ki so ga zgradile kraške skupnosti, sočasne spremembe v svetolucijski in dolenski kulturni skupini – gradnja utrjenih gradišč vzdolž meja njihovih ozemelj in orožje med grobnimi pridatki – odražajo nemirno obdobje tudi v širšem regionalnem in nadregionalnem smislu.⁵⁰ Nekatere kasnejše omembe v klasičnih virih – pa čeprav skromne in niti najmanj enoznačne – bi lahko celo nakazovale preživetje nekaterih takih stolpov in utrd, ali vsaj njihovih konstrukcijskih elementov, vse do zgodnjerskega obdobja.⁵¹

⁵⁰ Svolfšak 1984; Tecco Hvala, Škvor Jernejčič 2017, 129 s, 169 s, sl. 99; Teržan 2020, 365–367, 384–386.

⁵¹ Šašel 1981. S tega vidika kaže opazovati tudi podatek o ognjiščni površini s konca mlajše faze stolpa z Ostrega vrha (prim. tu zgoraj, sl. 2.1–2.2), za katero je mogoče postulirati funkcijo signalnih ognjev v času, ko stolp ni bil več nadstrešen in je bil verjetno le še ruševina.

ANSI = *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 1975.

BAČIČ, B. 1960, Tumuli iz brončanog doba na Maklavunu i Žamnaku u južnoj Istri. *Jadranski zbornik* 4, 200–204.

BITENC, P., T. KNIFIC 2001 (ur. / eds.), *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*. – Ljubljana.

BRATINA, P. 2007, Tomaj – arheološko najdišče Tabor. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 43 (2006), 223–224.

BRATINA, P. 2008, Tomaj – arheološko najdišče Tabor. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 44 (2007), 285.

BRATINA, P. 2014, Tomaj. – V / In: B. Teržan, M. Črešnar (ur. / eds.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40, 587–593.

BRATINA, P. 2019, Štanjelski hrib v preteklosti. Pregled arheoloških raziskav. – V / In: E. Belingar (ur.), *Štanjel, variacije v kamnu*, 43–57, Ljubljana.

ČOVIČ, B. 1983, Regionalne grupe ranog bronzanog doba. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 4, *Bronzano doba*. 114–190, Sarajevo.

DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji. Prispevek k proučevanju halštatske grobne keramike in lončarstva na Dolenjskem / Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien*. – Dela 1. razreda SAZU 23.

FABEC, T., M. VINAZZA 2014, Štanjel. – V / In: B. Teržan, M. Črešnar (ur. / eds.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40, 595–602.

GABROVEC, S. 1983, Srednje brončano doba. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 4, *Bronzano doba*. 40–51, Sarajevo.

GABROVEC, S. 1987, Notranjska grupa. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, *Željezno doba*. 151–177, Sarajevo.

GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska (Carniola Interna)). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 461–506.

GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.

HÄNSEL, B., B. TERŽAN 1999, Brončanodobna kupolasta grobnica mikenskog tipa u Istri. – *Histria archaeologica* 30, 69–107.

HÄNSEL, B., B. TERŽAN 2000, Ein bronzzeitliches Kuppelgrab außerhalb der mykenischen Welt im Norden der Adria. – *Prähistorische Zeitschrift* 75, 161–183.

LAHARNAR, B., E. LOZIČ, B. ŠTULAR 2019, A structured Iron Age landscape in the hinterland of Knežak, Slovenia. – V / In: D. C. Cowley, M. Fernández-Götz, T. Romankiewicz, H. Wendling (ur. / eds.), *Rural settlement. Relating buildings, landscape and people in the European Iron Age*, 263–271, Leiden.

MARCHESETTI, C. 1903, *I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia*. – Trieste (Reprint 1981: A. M. Radmilli, D. Cannarella (ur. / eds.), *Societa per la preistoria e protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 3).

MIHOVILIČ, K. 1995, Reichtum durch Handel in der Hallstattzeit Istriens. – V / In: B. Hänsel (ur. / ed.), *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 11, 283–329.

- MLEKUŽ, D. 2019, Animate caves and folded landscapes. – V / In: L. Büster, E. Warmenbol, D. Mlekuž (ur. / eds.), *Between worlds. Understanding ritual cave use in later prehistory*, 45–66, Cham.
- MUŠIČ, B., F. DIMC 1994, Magnetna susceptibilnost kot kvantitativni kriterij za razvrščanje arheoloških materialov. – *Arheo* 16, 37–44.
- RUARO LOSERI et al. 1977 = L. Ruaro Loseri, G. Steffè De Piero, S. Vitri, G. Righi 1977, *La necropoli di Brežec presso San Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896-1900*. – Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, Monografie di Preistoria 1, Trieste.
- SLAPŠAK, B. 1974, s.v.: Kobjeglava, Lukovec, Sveto, Škrbina. Sv. Katarina – Lipovnik in Škrbina. Sv. Martin. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 187–192.
- SLAPŠAK, B. 1985, *Rodik. Raziskave Arheološkega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani / Ricerche del Seminario archeologico della Facoltà di Lettere di Lubiana*. Arheološka razstava / Mostra archeologica. – Trst/Trieste.
- SLAPŠAK, B. 1995, *Možnosti študija poselitve v arheologiji*. – *Arheo* 17.
- SLAPŠAK, B. 1997, Starejša zgodovina Rodika. – V / In: M. Pregelj (ur. / ed.), *Rodik med Brkini in Krasom*. Zbornik ob 350. letnici cerkve, 19–64, Koper.
- SVOLJŠAK, D. 1984, Most na Soči (S. Lucia) e i suoi sistemi di difesa. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae, Atti del convegno internazionale. Trieste, 19-20 novembre 1983*, 115–118, Trieste.
- ŠAŠEL, J. 1981, Castellum Larignum (Vitr. 2,9,15). – *Historia* 30, 254–256 (= J. Šašel, *Opera selecta*, Situla 30, Ljubljana 1992, 645–647).
- TECCO HVALA, S. 2014, Lončene situle iz starejše železne dobe na območju Slovenije / Early Iron Age ceramic situlae from Slovenia. – V / In: S. Tecco Hvala (ur. / ed.), *Studia Praehistorica in Honorem Janez Dular*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 30, 323–339. [<https://doi.org/10.3986/9789610503651>]
- TECCO HVALA, S., B. ŠKVOR JERNEJČIČ 2017, Kulturna in družbena identiteta / Cultural and social identities. – V / In: S. Tecco Hvala, *Molnik pri Ljubljani v železni dobi / The Iron Age site at Molnik near Ljubljana*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 36, 125–130, 166–170. [<https://doi.org/10.3986/9789610503750>]
- TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula / Die Certosafibel. – *Arheološki vestnik* 27, 317–443.
- TERŽAN, B. 1985, Poskus rekonstrukcije halštatske družbene strukture v dolenskem kulturnem krogu / Ein Rekonstruktionsversuch der Gesellschaftsstruktur im Dolensko-Kreis der Hallstattkultur. – *Arheološki vestnik* 36, 77–105.
- TERŽAN, B. 2015, Zgodnjelatske prvine v poznem obdobju halštatske kulture na območju Slovenije – kazalci "diplomatskih stikov" v 5.–4. stol. pr. Kr.? – V / In: *Zbornik ob stoletnici akad. Antona Vratuše*, Razprave 1. razr. SAZU 31, 59–87.
- TERŽAN, B. 2016a, Obročasti nakit / Oggetti di ornamento ad anello. – V / In: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso*, Katalogi in monografije 42, 269–284.
- TERŽAN, B. 2016b, Škocjan – kraj na stičišču svetov / San Canziano – crocevia di culture / Škocjan – at the meeting point of worlds. – V / In: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso*, Katalogi in monografije 42, 345–486.
- TERŽAN, B. 2020, Dolenska halštatska skupina. Uvodnik in kratak oris / The Dolenska Hallstatt Group. An introduction and brief outline. – *Arheološki vestnik* 71, 361–394.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014, Poskus absolutnega datiranja starejše železne dobe na Slovenskem / Attempt at an absolute dating of the Early Iron Age in Slovenia. – V / In: B. Teržan, M. Črešnar (ur. / eds.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40, 703–724.
- TERŽAN, B., N. TRAMPUŽ 1973, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine / Contributto alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia. – *Arheološki vestnik* 24, 416–460.
- TERŽAN, B., P. TURK 2005, The Iron Age Tower upon Ostri vrh. – V / In: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003: atti del convegno internazionale di studi, Castello di Duino (Trieste), 14-15 novembre 2003*, 339–352, Trieste.
- TERŽAN, B., P. TURK 2006, Kraški opazovalni in obrambni stolpi iz železne dobe. – *Kras: revija o Krasu in krasu, o ljudeh in njihovem ustvarjanju* 77, 20–23.
- TERŽAN, B., P. TURK 2014, Ostri vrh pri Štanjelu / Ostri vrh near Štanjel. – V / In: B. Teržan, M. Črešnar (ur. / eds.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40, 603–610.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ OREL 1984–1985, *Most na Soči (S. Lucia) 2*, Katalogi in monografije 25/1–2.
- TURK, P. 1992, Arheološke raziskave prazgodovinskega objekta na Ostrem vrhu - na Melišču. – *Pozdrav iz KS Štanjel. Glasilo krajevne skupnosti Štanjel* 5, 14.
- TURK, P. 1998, Škocjan. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 37 (1996), 120–121.
- TURK, P. 2012, Arheologija. – V / In: B. Peric (ur. / ed.), *Park Škocjanske jame*, 104–117, Škocjan.
- TURK, P., M. JEREB 2006, Poselitev Braniške doline v prazgodovini in rimskem obdobju: arheološka pričevanja. – V / In: Z. Jereb et al. (ur. / eds.), *Kronika Rihemberka - Branika 2: zbornik strokovnih prispevkov s področja arheologije, zgodovine in umetnostne zgodovine*, 9–18, Branik.
- TURK, P., M. TURK 2019, *Najstarejše zgodbe s stičišča svetov*. – Ljubljana.
- TURK, P., M. TURK 2021, *The earliest stories from the crossroads*. – Ljubljana.
- VINAZZA, M. 2012, Prazgodovinska keramika z gradišča Volčji Grad – Debla Griza pri Volčjem Gradu – V / In: M. Guštin (ur. / ed.), *Volčji Grad*, 39–57, Komen.
- VINAZZA, M. 2018, Pozabljeno starejšeželeznodobno grobišče iz Tupelč na Krasu? – V / In: M. Črešnar, M. Vinazza (ur. / eds.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem. Zbornik prispevkov v čast Bibi Teržan*, 381–388, Ljubljana.

The Iron Age tower atop Ostri vrh and the barriers of the northern Kras (Karst)

Translation

STONE MOUNDS ALONG THE NORTH EDGE OF THE KRAS PLATEAU

Ostri vrh forms part of a range of hills lining the north edge of the Kras plateau and separating the limestone karst plateau to the south from the flysch alluvial valley of the Vipava to the north. The highest peaks of this range reach up to 600 m above sea level. Ostri vrh is among the northernmost elevations in the range (cf. *Fig. 13*) and stands at 301 m asl. It first appeared in archaeological literature in 1903, when Carlo Marchesetti noted a stone mound on its summit.¹ He mentioned a relatively small, presumably undamaged mound measuring 25 m in diameter and 2 m in height, and forming a group of six tumuli located on hilltops between Ostri vrh near Štanjel in the east and Ovčnjak above Škrbina in the west. Based on the information that an inhumation burial in a stone cist was found in the largest of them, on Rabotnica above Branik, Marchesetti supposed that all were Bronze Age tumuli. Fragments of a pottery vessel are the only reported goods from this grave. It is also worth mentioning that Marchesetti got this information second hand and that none of the recorded mounds were investigated prior to the excavations on Ostri vrh.

Stane Gabrovec ascribed the mounds on the north edge of the Kras plateau to the Middle Bronze Age Castellieri culture and paralleled them with similar burial mounds in Istria.² Noting that none had been investigated archaeologically, he used the burial on Robotnica as the sole piece of evidence to infer on a resemblance between those in the Kras and the more numerous and better investigated tumuli in Istria. The rite of this burial, namely inhumation in a stone cist is one similar to the tumulus burials practised in Istria all from the Early Bronze Age onwards.³

¹ Marchesetti 1903, 50 f; *ANSI* 1975, 141.

² Gabrovec 1983, 48 f.

³ Čović 1983, 118 f, 124 f. The 1950s excavations of a stone mound at Maklavun, southern Istria, revealed the remains of a domed burial chamber from the Middle Bronze Age (Bačić 1960; Hänsel, Teržan 1999; Hänsel, Teržan 2000).

OSTRI VRH

The expansion of the quarry on the west slope of Ostri vrh brought about rescue excavations of the stone mound located on the hilltop that a team of archaeologists and students from the department of archaeology at the Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, conducted in 1992.⁴ The results of the excavations were surprising, revealing neither a grave, as expected, nor any other mortuary remains, but an oval stone building surrounded by a terrace (*Fig. 1–3*).⁵

The building was oval in plan and measured roughly eleven metres in maximum diameter. Its wall was 1.5–2.5 m thick and preserved up to 1.9 m high. The section across the eastern part of the wall and terrace revealed a solid construction (*Fig. 3.3*). The wall had the interior and exterior faces built of carefully laid large stones, while the core was filled with stones of different sizes; the eastern part of the wall was more than two metres thick.

The remains of the terrace survived best along the eastern and northern parts of the wall. It was paved with select large stones forming the outer edge (*Fig. 3.2*) and with rubble in the centre (*Fig. 1; 2.1: B; 3.3*). Surviving one or two courses high on the northwest and southeast sides are two buttresses (*Fig. 2.1: E; 2.2*). We can infer from their location that they served as added support of the wall on the steep north and south slopes of Ostri vrh.

In the late phase, the interior had a compact floor of calcinated rubble (*Fig. 2.1: D; 2.2*).⁶ The dark patches on this hard calcinated surface indicate a fireplace (*Fig. 2.1: C*). The magnetic susceptibility analysis has confirmed the existence of a fireplace in this spot,⁷ revealing that the sample

⁴ Nada Osmuk, conservator at the heritage protection office in Nova Gorica, ordered and also oversaw the rescue excavation.

⁵ The results of these excavations have been briefly published in two papers (Teržan, Turk 2005; Teržan, Turk 2014), as well as several short popular overviews (Turk 1992; Teržan, Turk 2006; Turk, Jereb 2006, 12–14).

⁶ Teržan, Turk 2005, 340, *Fig. 5*.

⁷ Mušič, Dimc 1994, 41 f, *Fig. 5–8*.

of the calcinated ground was subjected to extreme differences in temperature at some point in the past. The only small finds at the site came to light on this surface, consisting of few fragments of undiagnostic prehistoric pottery as well as broken and burnt bones of sheep/goats.⁸

Further excavations revealed several other construction elements. The most surprising was a series of niches for wooden posts set at more or less regular intervals (1.2–2 m) in the exterior and interior faces of the wall (Fig. 4–5). These niches originally held thick wooden posts that served to strengthen the wall and possibly to carry a wooden superstructure.⁹

The niches also show that the wall was constructed in several stages: first the posts were positioned into their respective holes in the ground (Fig. 4.3–4.6; 5.3–5.10), after which the wall was constructed with both interior and exterior faces incorporating the posts. In some places on the exterior, the posts were fixed into place with one large or several smaller stones (Fig. 4.2; 5.1; 5.2; 5.5).

The interior face had twelve niches, almost all of which had corresponding postholes in the ground. One more posthole was unearthed at the damaged part of the wall (Posthole 11 – Fig. 4.1), suggesting the existence of altogether thirteen wooden posts (Fig. 3.1). The exterior face had twenty niches, most also recorded with respective postholes. Some of the holes held a considerable amount of charcoal. In the south part of the wall, just above the steep southern slope, the exterior face only survived one course of stones high and the postholes there (Postholes 18, 19, 20 and 25) were hewn into the bedrock (Fig. 5.6–5.9). In contrast, the exterior face in the west, where the slope is gentler, survived to the height of a metre and a half and the niches for Posts 26 and 33 showed only slight disturbance of the stones (Fig. 4.1 and 5.10). The rubble that constituted the core of the terrace (Fig. 1; 2.1: B; 3.2–3.3) served as additional support of the posts and the lower courses of the exterior face.

The total number of 33 niches for wooden posts is evidence of a wooden frame that reinforced the stone wall and presumably supported a wooden superstructure and roof. The existence of a roof can be inferred from the hole for a substantial post located in the centre of the building, which held the roof over the entire building (Fig. 6.1–2). As opposed to the

postholes associated with the niches in the walls that measured up to 25 cm across, the central posthole measured more than 50 cm in diameter (Fig. 4.1: A). Its size reveals that it must have supported a heavy roof structure. Found on the bedrock in the interior were the remains of two fireplaces with large amounts of charcoal, which mark the time of the construction and early use of the tower (Fig. 4.1: B); several fragments of caprine bones were found in their proximity. Above the bedrock, the interior of the building was filled with rubble to the height of 60–70 cm, which served as additional support for the posts and the lower courses of the interior face.

The features described above indicate that the building functioned as a watch or defence tower. With the scarce and undiagnostic prehistoric sherds, the dating of the tower rests on the results of the radiocarbon analyses.¹⁰ Charcoal samples were taken from the postholes associated with Niches 2 (one analysis) and 11 (two analyses), and from the central fireplace of the tower's early phase (Fig. 7). The results all date the tower to the Early Iron Age (8th–5th century BC) in the 1 Σ range (i.e. one standard deviation or 68% probability). The flat section of the ¹⁴C calibration curve, also known as the Hallstatt plateau,¹¹ prevents precise dating for this specific period (Fig. 7).

What nevertheless seems significant is the slightly earlier dating within the 1 Σ range (not later than 520 BC) of the central fireplace of the early phase. Moreover, the charcoal samples from two postholes point to slightly later dates within the same span: their dating between 550 and 400 BC is more than 50% likely. If this indicates occasional repairs of the tower's wooden construction, we may presume that the tower was erected in a time before the Certosa phase and was in use mainly in the late 6th and throughout the 5th century BC. It appears not to have been repaired in later times.

The hole for the central post in the tower interior was partially covered with the calcinated stone surface of the later phase ground (cf. Fig. 2.2 and 6.1). The calcination is probably the result of a fire that destroyed the roofing of the tower. On the other hand, it could also signify that the central spot was used for observation and for lighting signal fires in a time when the tower was no longer roofed.

⁸ Cornelia Becker (*Institut für Prähistorische Archäologie, Freie Universität Berlin*) analysed the bone finds.

⁹ For the appearance of the tower with a wooden superstructure, see Turk, Jereb 2006, Fig. 4.

¹⁰ Conducted at the *Oxford Radiocarbon Accelerator Unit* (analysis Nos. OxA-4081, 4082, 4083, 4090); cf. Teržan, Turk 2005, 347, Fig. 13; Teržan, Turk 2014, 608–610.

¹¹ Cf. Teržan, Črešnar 2014, 703–704.

MOUNDS AND HILLFORTS OF THE NORTHERN KRAS

The tower on Ostri vrh opens the question of whether the mounds in the Kras really are burial mounds from the Bronze Age as proposed by Marchesetti and Gabrovec or rather buildings similar to the tower on Ostri vrh. We should begin the discussion with certain topographic features of Ostri vrh. The hill's location is not one of an outstanding strategic importance, which would support the hypothesis of the building serving as a watch tower. The chain of hills along the north edge of the Kras largely surpasses 400 m of altitude, while Ostri vrh lies at barely 300 m asl and does not afford a view to the south. It does, however, provide a view to the west, controlling not only the nearby valley of the River Branica, but also a wide area of the Vipava Valley all to the Friuli Plain. Its northward view opens onto the flysch hills of Vrhé above Vipavska dolina to the plateau of Trnovski gozd. The eastward view offers an unimpeded view of Sv. Pavel above Planina, the most prominent hillfort of the eastern Vipavska dolina.¹² The location of Ostri vrh (cf. Fig. 13) is also important in that it controls the dry valley to the north, which today hosts one of the main access routes leading from the valleys of the Branica and Vipava to the Kras; this was most likely also the case in prehistory. This valley is controlled on the south side by the mound on Škratljevica.

The fieldwork done in the past has not provided answers as to which of the Late Hallstatt hillforts and mounds – towers in the northern Kras existed simultaneously. It is highly likely that the largest, central hillforts¹³ in the area – Tomaj,¹⁴ Martinišče near Sveto¹⁵ and Sv. Pavel above Planina¹⁶ – were all inhabited in the Late Hallstatt period.

¹² ANSI 1975, 121.

¹³ For the relationship between central and minor hillforts, cf. Slapšak 1995, 79 f, Fig. 69–70.

¹⁴ Brief notes in Bratina 2007 and 2008; the more comprehensive contribution on the investigations at Tomaj only focuses on the finds from the layers attributed to the transition from the Bronze to the Iron Age: Bratina 2014; also see Bratina in this volume.

¹⁵ Marchesetti 1903, 47 f; ANSI 1975, 137. Originating in the associated cemetery, Marchesetti noted a two-looped crescent-shaped fibula, a small bronze cauldron with double-cross attachments, a bronze ribbed bracelet and a tanged iron knife (see *ib.*, 200 f, Pl. 16: 17; 17: 6,13,21); he also mentions multi-knobbed bronze pins.

¹⁶ ANSI 1975, 121.

The rescue investigations at Štanjel, the central hillfort geographically closest to Ostri Vrh, have offered reliable evidence of a Late Hallstatt dating.¹⁷ Numerous surface finds of pottery sherds also reveal a Late Hallstatt date for the lowland fortified settlement at Debela griža near Volčji grad;¹⁸ the bow of a Certosa fibula of Type Xb or Xc after Teržan that was found there as a surface find supports the dating to the second half of the 5th and the 4th century BC (Fig. 14: 6).¹⁹ The less well-preserved hillfort at Kobjeglava may also date to the Late Hallstatt period.²⁰

Of the enumerated major hillforts, only Štanjel boasts a strategic location on the edge of the Kras plateau, with an unimpeded view of both the plateau to the south and the Vipava Valley to the north. What about the other hillforts and mounds – towers along the north edge of the Kras? The easternmost in this chain – Gradišče above Kobdilj – is a double hillfort on an elevation with two peaks (Fig. 8.1–8.2).²¹ The rampart on the north peak measures roughly 360 m in circumference and encloses a roughly 0.75 ha large surface that indicates a small hillfort. The south peak hosts a very small, but heavily fortified hillfort only measuring 116 m in circumference. The two hillforts are connected via an inconspicuous wall. The interior of the north hillfort holds a small stone mound measuring some 15 m across, which is not mentioned by Marchesetti.²²

¹⁷ Marchesetti 1903, 49 f; ANSI 1975, 141. Investigations in recent decades indicate a continuous habitation of Štanjel in the last millennium BC (Bratina 2019, 50–57). In the castle area, the 2010 investigations unearthed the ruins of an Iron Age house, located in the west part of the settlement, that has been reliably attributed to the Late Hallstatt period based on small finds and radiocarbon dates (Fabec, Vinazza 2014; also see Vinazza and Bratina in this volume).

¹⁸ Vinazza 2012, 40–46, Fig. 4.

¹⁹ First publication in Vinazza 2012, 45 f, Fig. 5; The Xb-c Certosa fibulae belong to the Sv. Lucija IIc phase or the Negova phase of the Dolenjska cultural group (Teržan 1976, 331 f, 364–368, Fig. 4 and 35).

²⁰ Manca Vinazza (2018) recently published a re-evaluation of the Iron Age graves that Carlo Marchesetti unearthed 'at Štanjel'. She found that at least two graves from the 5th/4th century BC were in fact excavated at Tupelče, just over 3 km west of Štanjel and some 2 km north of the hillfort at Kobjeglava (Marchesetti 1903, 46; ANSI 1975, 141; for an exact location, cf. Slapšak 1974, 187 f).

²¹ Marchesetti 1903, 49, Pl. IV: 5; ANSI 1975, 141.

²² The mound is marked on Fig. 13. A total of seven stone mounds have been recorded along the north edge of the Kras.

The mound closest to Ostri vrh is on Lukovska Škratljeвица (Fig. 9.1–9.2).²³ It measures just over 20 m in diameter and is located on the highest ridge of the Kras edge. A dry valley separates it from Ostri vrh, which serves as the main communication line between the Vipava Valley and the Kras to this day. Škratljeвица shows certain commonalities in topography with the tower on Ostri vrh. The central part of the mound has a depression, now filled with vegetation. Marchesetti interpreted this depression as possible remains of unprofessional excavations.²⁴ In view of the findings at nearby Ostri vrh, however, the mound on Lukovska Škratljeвица may also represent the remains of a similar watch tower. Another commonality is the terrace (possibly even two) round the central building, discernible on the LiDAR image of Škratljeвица (Fig. 9.2). Similarly as on Ostri vrh, the terrace is more pronounced on the east side. The two buildings, on Ostri vrh and Škratljeвица, would thus function as a pair of watch towers overlooking the communication line approaching the hillfort on Štanjel as a local centre from the northwest, from the Vipava Valley, while the Kobdilj hillfort would guard it in the southeast (cf. Fig. 8.2 and 13).

Rabotnica as the next mound in the series lining the north edge of the Kras is different (Fig. 10.1). There is old information on a grave excavated here,²⁵ while the LiDAR image of the elevation (Fig. 10.2) shows no terraces such as those on Škratljeвица. Furthermore, the topography around the impressive mound, measuring over 25 m in diameter and over 5 m in surviving height, reveals a strategically less advantageous site, not located on an exposed spot, but rather on a very gentle peak. The mound is therefore more likely to have been a burial mound from the Bronze Age rather than a building with a control function similar to those on Ostri vrh and Škratljeвица.

Two of the other three mounds to the west,²⁶ one on Šumka and one of the two on Ovčnjak, are today largely covered with vegetation and

comparable in size to the tower on Ostri vrh. Standing out among the three in size (over 30 m across) and exposed location at 575 m asl is the large mound on Ovčnjak. Neither this nor the other two revealed terraces similar to the one on Škratljeвица on the LiDAR images. Southeast of the large mound, there are possible traces of a straight wall in the length of just over 10 m, which is a feature comparable with the terrace on Ostri vrh and Škratljeвица and one that would speak against a funerary function. We should also mention a clear view of the surroundings near and far. The view northward from Ovčnjak opens to the entire Vipava Valley, southward to the Kras plateau and northern Istria all to the Piran and Savudrija Peninsulas. The question of whether the three stone mounds are burial mounds or watch towers can only definitively be answered by archaeological excavations, though their location and the straight wall associated with the mound atop Ovčnjak suggest that an observation function is more likely, comparable with that of the tower on Ostri vrh.

Located among the stone mounds on Šumka and Ovčnjak, on the same chain of hills that constitute the north edge of the Kras is an unusual hillfort above the Mihali hamlet (Fig. 11.1). Marchesetti described it as a “*perfectly round miniature hillfort on one of the highest peaks of the Kras that must have served as an observation point. It is the smallest of the known hillforts, measuring no more than 97 metres in circumference. Its construction is the same as all others and its rampart is 10 to 15 metres thick and 1 meter high. The absence of blackish soil and sherds indicates it was only inhabited, more precisely that a garrison only controlled it in the times of war, as it offered an unobstructed view across the whole of the Vipava Valley all to the foothills of the Alps.*”²⁷ In its size of no more than 0.1 ha and its fortification features, the hillfort above Mihali is similar to the south hillfort at Kobdilj, the circumference of which only measures roughly 100 metres and also boasts a thick rampart (cf. Fig. 8.1–8.2). For comparison, the fortification on Ostri vrh measures 33 m in circumference (Fig. 2.1; 4.1) and the stone mound – most likely also a watch tower – on Lukovska Škratljeвица roughly 50 m (Fig. 9.2).

The results of the airborne laser scanning at Mihali (Fig. 11.2) indicate a wall leaning onto the hillfort in the west and continuing some 500 m along the Kras edge in the direction of Ovčnjak. Field surveys have revealed poorly preserved traces

²³ Marchesetti 1903, 50; ANSI 1975, 141. In connection with the mounds on Škratljeвица to the east and Rabotnica to the west of Lukovec (sometimes called as Škratlovec), the local tradition relates a story of two gnomes on each of the two mounds that threw stones at each other (Slapšak 1974, 188).

²⁴ The depression is overgrown with vegetation, but with masonry features showing it was used as a machine gun nest in the 20th century.

²⁵ Marchesetti 1903, 50; ANSI 1975, 122.

²⁶ Marchesetti 1903, 51; ANSI 1975, 137.

²⁷ Marchesetti 1903, 51.

of just over a metre wide wall surviving one or two courses high. Such a wall cannot be seen as a purely defensive feature. In connection with that, recent airborne laser scanning campaigns in the Kras and Notranjska regions have revealed several examples of stone boundary walls delimiting the territories of large hillforts from the Late Bronze and Early Iron Ages.²⁸ The wall west of Gradišče above Mihali may also be the remains of such a boundary, associated with one of the Iron Age communities living in the Kras, probably the one with the centre at Sveto (*Fig. 13*).

Lipovnik hosts the westernmost hillfort on the north edge of the Kras, located above the pass of *Železna vrata* (Iron gates in translation) between Komenski Kras and Vipavska dolina.²⁹ It is a double hillfort on two peaks connected with a wall (*Fig. 12.1–12.2*). It is a sort of a west pendant to Gradišče above Kobdilj, with its east peak boasting a substantial rampart enclosing roughly a hectare large area and the west peak, which now holds the ruins of the church of St Catherine, hosting a small but thick rampart that rather resembles a large mound than the remains of a hillfort. Rising west of *Železna vrata* is Trstelj, with 643 m asl the highest hill of the northern Kras. A small hillfort with substantial ruins of the rampart is located on its southwest slope, on the isolated hill of Sv. Ambrož rising 531 m asl.³⁰ The hillfort is located south of the ridge of the Kras' north edge and has a good view south over the Kras plateau, but not northward over the Vipava Valley. Sharing a similar location, south of the ridge, is the smaller, but heavily protected hillfort on Sv. Martin, on an isolated hill south of Gradišče above Mihali (*Fig. 13*).³¹ Unearthed at Sv. Martin was the knob of a relatively large Certosa fibula (*Fig. 14: 7*); its moulding and incised decoration suggest Types

Xe, g or i after Teržan that date to the second half of the 5th and the 4th centuries BC.³²

The mounds and hillforts mentioned above raise the question of whether it is possible to clearly identify and distinguish between small, heavily fortified hillforts, on one side, and towers such as the one on Ostri vrh, on the other. It would appear that the function of the buildings such as the one on Ostri vrh was similar to that of the small hillforts boasting an impressive rampart; such are the hillforts at Gradišče above Mihali, the south hillfort at Kobdilj, Sv. Katarina as the west part of the Lipovnik hillfort, as well as Sv. Ambrož and Sv. Martin. The hypothesis proposed here is that Ostri vrh was constructed in relation to Škratljčevica in the northwest and the Kobdilj hillfort in the northeast to function as a control point and a barrier protecting the territory belonging to the hillfort in Štanjel (*Fig. 13*). The excavation records reveal that the central hillfort in Štanjel and its barriers can be attributed to the Late Hallstatt period, i.e. between the 6th and the 4th century BC. The data on the (probable) Bronze Age burial and topographic features suggest that the mound on Rabotnica was not part of these barriers. In the west part of the northern Kras, barriers consist of the mounds – towers on Šumka and Ovčnjak, as well as the hillforts at Gradišče above Mihali and Lipovnik. These barriers in association with the hillforts at Sv. Ambrož and Sv. Martin probably served to control and defend the territory of the central settlement at Gradišče near Sveto. The smaller hillfort of Zagrajec probably served to defend and control the south-western access to the territory of Gradišče near Sveto.³³ Available evidence is not compelling enough to allow a more precise dating of the barriers³⁴ and their contemporaneity with the barriers near Štanjel is likely, but as yet unproven. The barriers along the north edge of the Kras appear to have been a surveillance and defence system that primarily served to control areas associated with individual central hillforts of the northern Kras, for example those at Štanjel and Sveto, and in this way to protect the area of the Kras cultural group as a whole.

²⁸ Gradišče above Knežak with a several-kilometres long wall incorporating two small hillforts, namely at Breg near Šembije and Obroba above Bač, and enclosing a roughly 7 km² large area (Laharnar, Lozić, Štular 2019, 268 f, *Fig. 2: d–f*); Škocjan with some 5 km long remains of the boundary wall that encloses an area similar to that of Gradišče above Knežak (Mlekuž 2019, 58 f, *Fig. 4.2–4.3*).

²⁹ Marchesetti 1903, 51 f, Pl. 5: 2; *ANSI* 1975, 137; Slapšak 1974, 191 f.

³⁰ Marchesetti 1903, 52 f, Pl. 5: 3; *ANSI* 1975, 125.

³¹ Marchesetti 1903, 50 f, Pl. 4: 6; *ANSI* 1975, 137; Slapšak 1974, 192. The surface finds from the hillfort on Sv. Martin date from the Early Bronze Age (Turk, Turk 2021, 171, *Fig. 214*) to Late Antiquity (Bitenc, Knific 2001, Cat. No. 44).

³² Teržan 1976, 331 f, 364–368. The Narodni muzej Slovenije obtained the knob of a Certosa fibula from Sv. Martin (P 27246) in 2001.

³³ Marchesetti 1903, 46 f, Pl. 3: 12; *ANSI* 1975, 138; also see Bratina in this volume.

³⁴ With the exception of the knob of a Certosa fibula, see *Fig. 14: 7*.

THE KRAS IN THE LATE HALLSTATT PERIOD

The discussion above shows that the hillfort in Štanjel with its surveillance and defence posts was well-protected in the Late Hallstatt period. Select finds also indicate radical changes taking place in the contemporary settlement pattern of the Kras even in the southern parts of the Kras-Notranjska cultural group.

A female cremation burial came to light in the early 1990s in the wider area of the hillfort on Ajdovščina above Rodik, with the help of a metal detector. It was found to contain a pair of spiral bracelets, a ring and a long-footed *sanguisuga* fibula with transverse incisions on the front and rear parts of the bow (Fig. 14: 1–5).³⁵ These are the earliest known finds from this strategically important hillfort in the southern Kras, i.e. the west edge of the Brkini Hills.³⁶ The spiral bracelets of square- or rectangular-sectioned bronze wire (Fig. 14: 2–3) have parallels in the last of the items deposited in the Mušja jama hoard, but even more in the bracelets from the late 8th and 7th centuries BC unearthed in Istria.³⁷ The closest parallels for the bronze long-footed *sanguisuga* fibula (Fig. 14: 1) come from the Sveta Lucija group, where they occur in the graves from the late 7th and 6th centuries BC.³⁸

The rescue excavations that took place in 1996 in advance of renovating Gombačeva domačija (Gombač farmstead) in Škocjan (building now housing the seat of the Park Škocjanske jame / Škocjan Caves Regional Park under UNESCO World Heritage protection) have revealed two Iron Age graves. One of them was almost intact (Fig. 15.1),³⁹ its pit lined with stones and containing a red fired Late Hallstatt ceramic pedestal situla with

cordons and bands of black paint, which served as the urn (Fig. 15.2).⁴⁰ The other grave was largely destroyed, only the stone-lined pit survived with a few bits of cremated bones. They show that, in the 6th century BC, this part of the Škocjan hillfort interior was not used for habitation, but rather as burial grounds. Particularly significant is the fact that the beginning of the Late Hallstatt period coincides with the end of burial on the nearby cemetery at Brežec.⁴¹ The closest parallels for the ceramic pedestal situla come from Istria, as well as the Venetic and Sveta Lucija areas,⁴² suggesting changes in the direction of the cultural and exchange contacts that befell the Škocjan community at this time.⁴³

Although the funerary evidence from the Late Hallstatt period is scant, we can nevertheless infer from the finds such as those from Ajdovščina above Rodik (Fig. 14: 1–5), Škocjan (Fig. 15.1–15.2) and Tupelče⁴⁴ in the Kras, as well as those from the surroundings of Ulaka⁴⁵ above Loško polje, Šmihel pod Nanosom close to the Razdrto Pass and several other sites in the Notranjska region,⁴⁶ that the Notranjska-Kras cultural group witnessed a rise in the very time when the surveillance and defence system was established along the north edge of the Kras plateau that included the tower on Ostri vrh (Fig. 7; 13), i.e. in the Notranjska IV–V phase.⁴⁷ This was also a time when the neighbou-

⁴⁰ The ceramic situla is kept in the Pokrajinski muzej Koper under Inv. No. AŠD 1. It is wheel-thrown and shows quality red firing with poorly surviving traces of black paint. H. 24.2 cm, rim diam. 16.4 cm, pedestal diam. 11 cm.

⁴¹ Ruaro Loseri et al. 1977, 40. One of the items of the latest date from Brežec is the ceramic pedestal situla with cordons similar to the one on Fig. 15.2 (ib., 122, Pl. 32: 6).

⁴² Dular 1982, 97, 137 f, Fig. 7: 14; 25: 3; Pl. 19; Teržan, Trampuž 1973, 428 f, Pl. 10: 4,12; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984–1985, Pl. 62: A12; 64: G6; 77: D3; 84: C5; 148: B2; 151: A10; 174: B2; 187: B6; 189: B4; 228: E2; 230: F6; 231: B4; 248: B9; Mihovilić 1995, 293 f, Fig. 13, Pl. 2: 1–5. In her recent study of ceramic situlae, Sneža Tecco Hvala identifies the situlae such as the example from Škocjan to west Slovenian Type IIB3 of pedestal situlae that is primarily characteristic of the Sv. Lucija IIA phase (Tecco Hvala 2014, 334–335, Fig. 4: 13,14).

⁴³ Teržan 2016b, 415–424, 465–470.

⁴⁴ See *Fn. 20*.

⁴⁵ Also see Laharnar, Murgelj in this volume.

⁴⁶ Guštin 1979, Pl. 3: 5,6 a (Čepna); 4: 8 (Gradišče near Knežak); 5: 3 (Ulaka); 6: 1–8 (Štorje); 12: 2–4 (Trnovo); 19–20 (Tržišče); 50–58 and 62–64 (Šmihel – Mačkovec and za Polšno) and others.

⁴⁷ Guštin 1973, 476–478, Fig. 2; Gabrovec 1987, 159–161, Fig. 10.

³⁵ The Narodni muzej Slovenije obtained the finds in 1996. They were inventoried under Inv. Nos. P 19307–19308 (bronze spiral bracelets), P 19309 (bronze fibula), P 19310 (bronze ring), P 19311 (four fragments of cremated human bones) and P 19312 (ten fragments of a ceramic vessel).

³⁶ Slapšak 1985.

³⁷ Teržan 2016a, 279 f, Pl. 33: 6; 65: 16–18; for similar spiral bracelets from Ulaka, also cf. Laharnar, Murgelj in this volume.

³⁸ The first publication in Slapšak 1997, 25 f, Fig. 5; such fibulae within the Sveta Lucija group date to both the Ic2 and IIA phases (cf. Teržan, Trampuž 1973, 424 f, Pl. 7: 12; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984–1985, Pl. 55: C2–3; 61: A1; 65: A5; 66: G1; 100: D; 103: B3; 138: B2; 159: C1–2; 214: A4; 227: A1; 231: F2; 232: A3; 241: D1; 248: D2; 254: D2; 263: E).

³⁹ Turk 1998; Turk 2012, 111, Fig. 9.

ring Sveta Lucija group witnessed a militarisation of society observable in weapons (axes and spears) being offered in the graves, which was a practice almost tabooed in earlier times within the group all to the Sv. Lucija II b–c phase.⁴⁸ At the same time, grave goods also reveal the contemporary society in the Dolenjska group as one of a markedly military character and hierarchy.⁴⁹

CONCLUSION

Our research of the chronological and geographic attribution of the tower on Ostri vrh has revealed that the communities living in the Kras between the 6th and 4th centuries BC controlled and defended their north frontier towards the Vipava Valley with a series of towers and smaller, but well-protected hillforts. This line of surveillance and defence along the north edge of the Kras plateau was not an uninterrupted one, but can be divided into the eastern and western parts. The former controlled the access to the territory of the central hillfort in Štanjel, while the western part can probably be seen in association with the territory of Gradišče near Sveto. In this way, both main ways of access to the Kras plateau from the north, that is from the Vipava valley, were protected. The Vipava valley itself hosted the routes that led from the plains of Veneto and Friuli across the Razdrto Pass, through the Postojna Gates and onwards, and represented the main line of communication between the Mediterranean world and the inland of the European continent, between East and West. This supraregional route was also the direction from which potential exterior threats

for the Iron Age community in the Kras could have been anticipated.

The beginning of the surveillance and defence system constructed by the Kras communities, the contemporary changes in the Sveta Lucija and Dolenjska groups visible in the appearance of fortified posts along their external borders and weapons as grave goods all reflect a tumultuous period on a wider regional and supraregional scale.⁵⁰ Certain later notes in ancient written sources – albeit scant and ambiguous – could even indicate the continuation of such towers and forts, or at least the use of some of them, all to the Early Roman period.⁵¹

Translation: Andreja Maver

⁵⁰ Svoljšak 1984; Tecco Hvala, Škvor Jernejčič 2017, 129 f, 169 f, Fig. 99; Teržan 2020, 365–367, 384–386.

⁵¹ Šašel 1981. This should also be kept in mind when attempting to interpret the fireplace surface from the end of the late phase of the tower on Ostri vrh (cf. here above, Fig. 2.1–2.2), which may have held a signalling fire in the time when the tower no longer had a roof and was probably in a ruinous state.

Biba Teržan
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za arheologijo
Zavetiška 5
SI-1000 Ljubljana
Ljubinka.Terzan@ff.uni-lj.si

Peter Turk
Narodni muzej Slovenije
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana
peter.turk@nms.si
<https://orcid.org/0000-0003-1995-0113>

⁴⁸ Cf. Teržan, Trampuž 1973, 434–437, Fig. 4: 3; App. 1; Pl. 20: 1–4; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984–1985, Pl. 27 F; 29 D; 153 A; 156 A; 169 A; 263 C; 266 A; 273; 275 E, F; 276 A.

⁴⁹ Teržan 1985, 92 ff, Fig. 12–13; 15; 17; Teržan 2015, 61 ff, Fig. 1–7; Teržan 2020, 366 ff.

Slikovno gradivo: Sl. 2.1; 3.3; 4.1; 13; 14: 6–7 in 15.2 (risba: Vesna Svetličič, Narodni muzej Slovenije). – Sl. 14: 1–5 (risba: Ida Murgelj, Narodni muzej Slovenije). – Sl. 2.1 in 4.1 (risba: Nataša Grum). – Sl. 1; 2.2; 3.1–3.2; 6.1 in 6.2 (foto: Srečko Firšt). – Sl. 4.2–4.6 in 5.1–5.10 (foto: Marko Mokorel). – Sl. 9.1 in 10.1 (foto: Darja Grosman, Oddelek za arheologijo, FF, Univerza v Ljubljani). – Sl. 15.2 (foto: Bogdan Kladnik). – Sl. 8.2; 9.2; 10.2; 11.2; 12.2 in 13 (izvedba: Edisa Lozić, Institut für Archäologie, Universität Graz)

Illustrations: Fig. 2.1; 3.3; 4.1; 13; 14: 6–7 and 15.2 (drawing: Vesna Svetličič, Narodni muzej Slovenije). – Fig. 14: 1–5 (drawing: Ida Murgelj, Narodni muzej Slovenije). – Fig. 2.1 and 4.1 (drawing: Nataša Grum). – Fig. 1; 2.2; 3.1–3.2; 6.1 in 6.2 (photo: Srečko Firšt). – Fig. 4.2–4.6 and 5.1–5.10 (photo: Marko Mokorel). – Fig. 9.1 and 10.1 (photo: Darja Grosman, Oddelek za arheologijo, FF, Univerza v Ljubljani). – Fig. 15.2 (photo: Bogdan Kladnik). – Fig. 8.2; 9.2; 10.2; 11.2; 12.2 and 13 (by: Edisa Lozić, Institut für Archäologie, Universität Graz)

Bogovom vojne Depoji orožja starejše železne dobe v zaledju Caput Adriae

Agli dèi della guerra Ripostigli di armi della prima età del ferro nell'entroterra del Caput Adriae

Mitja GUŠTIN, Dragan BOŽIČ

Izveček

V brezno Mušje jame pri Škocjanu na Krasu so v okviru kulturnih obredov metali najmanj štiri stoletja bronasto orožje, zaščitno bojno opremo, posode in drugo. Ob prenehanju teh obredov na območju Škocjana so se v zaledju *Caput Adriae* pojavili posebni depoji vrste Tržišče-Porpetto z železnim orožjem, med katerim prevladujejo sulične osti. Razlikovati je mogoče med starejšo in mlajšo skupino teh depojev, ki se ločita tudi po sestavi in razprostranjenosti.

Za starejšo skupino, ki jo zasledimo v Istri, na Krasu in na Notranjskem, je značilno, da so v depojih zastopane tudi še maloštevilne bronaste sulične osti in sekire, med železnim orožjem pa so poleg suličnih osti in sekir tudi kratki ukri-
vljeni meči – mahaire. V dveh depojih so bile pridane tudi čelada in tri konjske brzde. Ta skupina je datirana v obdobje med koncem 8. in sredino 6. st. pr. n. št.

Mlajšo skupino depojev najdemo v Posočju in Furlaniji. V njih ni več bronastega orožja in mahair, pač pa nove oblike železnega orožja (sekire z enostranskimi plavutmi, uhata sekira, železno bodalo) in konjske opreme (brzda z železnima psalijama U-oblike). Zakopani so bili v drugi polovici 6. oziroma v 4. st. pr. n. št.

Ključne besede: *Caput Adriae*; starejša železna doba; depoji; orožje

Abstract

[*To the gods of war. Early Iron Age weapon hoards in the hinterland of Caput Adriae*] Over four centuries at least, the abyss of Mušja jama near Škocjan in the Kras region of south-western Slovenia was the place where bronze weapons, protective warrior equipment, vessels and other objects were being deposited as part of prehistoric cult rituals. When these rituals ceased, a series of special iron weapon hoards, of the Tržišče-Porpetto type, appeared in the hinterland of *Caput Adriae* that largely consisted of spearheads. We can distinguish between the early and the late group of such hoards that differ in composition and distribution.

The hoards of the early group, known in Istria, the Kras and Notranjska, consist of a small number of bronze spearheads and axes, as well as iron weapons comprising short swords with a curved blade – machairas – alongside spearheads and axes. Two of the hoards also included a helmet and three horse bits. This group is dated between the late 8th and the mid-6th century BC.

The late group has been recorded in the Posočje and Friuli regions. They revealed no bronze weapons and iron machairas, but rather new forms of iron weaponry (one-sided winged axes, shaft-hole axe, iron dagger) and horse equipment (bit with iron U-shaped cheek-pieces). They were buried in the second half of the 6th and in the 4th century BC.

Keywords: *Caput Adriae*; Early Iron Age; hoards; weapons

Med zanimive teme pozne bronaste in starejše železne dobe sodijo depoji in darovanja na posebnih kulturnih oz. svetih mestih. Zaradi številnosti in raznovrstnosti deponiranih predmetov dajejo vpogled v materialno kulturo in s tem in v delovanje prazgodovinskih skupnosti, posebno v njihov način vojskovanja in duhovni svet. Med njimi prav depoji z orožjem kažejo na poseben kult, na marcialna obredja, kot jih je poimenovala Biba Teržan in jih povezala s takratno družbeno strukturo ter prevladujočim bojevnikiškim načinom življenja.¹

Poznavanje tega kulta, posvečenega bogovom vojne, se je poglobilo s študijo o darovanju orožja v grških svetiščih Holgerja Baitingerja² in z veliko pregledno razstavo z naslovom *Orožje za bogove. Bojevniki – trofeje – svetišča (Waffen für die Götter. Krieger – Trophäen – Heiligtümer)* v Innsbrucku leta 2012 ter s spremljajočim strokovnim posvetovanjem, ki je zajelo široko geografsko območje od Bližnjega vzhoda do Apeninskega polotoka in srednje Evrope.³

Pričujoča obravnava pojava orožja v posebnih okoliščinah, kot so depoji, je osredotočena prostorsko na zaledje vzhodnega območja *Caput Adriae*, današnjega Tržaškega zaliva, ki obsega Istro, Kras, Notranjsko, Posočje in Furlanijo, časovno pa na starejšo železno dobo. Gre za razgiban prostor, primeren za živinorejsko-poljedelski način življenja, kakršnega so poznale skupnosti obravnavanega obdobja, ki pa so se ukvarjale tudi z metalurgijo,⁴ različnimi rokodelskimi panogami,⁵ npr. z izdelavo bronastega nakita,⁶ trgovino itd. Tu so se križale pomembne poti med ljudstvi, kot so Veneti, Histri, Japodi in prekomorski Piceni, s tem pa so se tudi prepletali običaji, prenašala tehnološka znanja, oborožitev in okrasje, hkrati pa se je odpiral prostor za njihovo posnemanje.

ŠKOCJAN NA KRASU

V priložnostnem prispevku *Argo, come una freccia scoccata in volo* na strokovnem posvetovanju na temo *Piceni ed Europa*, ki je potekalo v Piranu leta 2006, je bil Škocjan na Krasu postavljen v ospredje dogajanja na vrhu jadranskega prostora.⁷

O samem Škocjanu ni zapisov antičnih geografov in pripovedovalcev, vendar leži ta kraj nedaleč od poti, po kateri naj bi po pripovedovanju Apolonija Rodoškega in Plinija starejšega Argonavti, grški junaki z Jazonom na čelu, v daljni preteklosti prišli po Donavi in njenih pritokih do Jadranskega morja. Tudi Herodot pripoveduje: "Fokajci so bili prvi med Heleni, ki so se spuščali na dolge plovbe; oni so odkrili Jadran, Tirsence, Iberijo ..."⁸ A dejstvo je, da so morali Grki v 7. st. pr. n. št. že prav dobro poznati zgornji Jadran, saj je že grški lirski pesnik Alkman omenjal, kot vse kaže, venetskega konja, kar velja za prvo omembo teh slovitih konj.⁹

S svojo izredno naravno tektoniko in kanjonom deroče reke Reke, ki na tem mestu večkrat ponikne, je bilo prav območje Škocjana primerno okolje za kulturna obredja, ki so se odvijala pri breznu Mušje jame. Zaradi skupine gradišč, med katerimi izstopata Škocjan in njemu nasproti postavljeno Gradišče pri Divači, njim pripadajočih grobišč pod Brežcem, v Ponikvah pri Matavunu in na Griču nad Lisičino ter kulturnega mesta pri Mušji jami pripada prav Škocjanu¹⁰ poseben pomen ne samo na območju Krasa in Notranjske, temveč tudi na mnogo širšem prostoru od Apeninskega polotoka do območja severno od Alp, Karpatske kotline in Balkanskega polotoka.¹¹ Kot je pokazala B. Teržan v razpravi *Škocjan – kraj na stičišču svetov*, lahko za številne darovane predmete v Mušji jami ugotovimo njihovo najverjetnejše izvorno območje.¹² Za kulturne obrede pri Mušji jami, ki so potekali na ustaljen način v pozni bronasti in na začetku starejše železne dobe, je poleg prevlade orožja in bronastih posod značilno, da je bil velik delež predmetov poškodovan, preden so jih vrgli v brezno. Bili so zviti, razlomljeni in zmečkani, v nemajhnem številu tudi poškodovani od ognja.

Brezno Mušje jame

V breznu Mušje jame je bilo izkopanih več kot 800 bronastih predmetov, med katerimi jih je bilo veliko ritualno razkosanih ali sežganih, in tudi nekaj železnih. B. Teržan in soavtorji so v monografski obdelavi depoja iz Mušje jame podrobno obrav-

¹ Teržan 2016, 414–415.

² Baitinger 2011.

³ Meighörner 2012; Egg, Naso, Rollinger 2016.

⁴ Glej Guštin 1979, t. 72: 27.

⁵ Glej npr. Guštin 1979, t. 1: 17; 6: 9–13, 16–20; 72: 25–26 itd.

⁶ Glej npr. Guštin 1979, t. 17–19.

⁷ Guštin 2007.

⁸ Apolonij Rodoški 4, 303–337 (primerjaj Katičič 1970, 71–132); Plinij st. NH 3, 128; Herodot I, 163.

⁹ Alkman fr. 1. 1. 50–51; Teržan 2019, 555.

¹⁰ Turk, Hrobat, Bratina 2016, 56 s karto na sl. 13.

¹¹ Teržan 2016, 404–411.

¹² Teržan 2016, 345–430.

navali posamezne zvrsti, med katerimi prevladuje orožje, v manjši meri pa so zastopane tudi bronaste posode in orodje, izjemoma tudi nakit.¹³ Prav dejstvo, da so pri predmetih ugotovili različni in celo zelo oddaljen morebitni izvor, je pomembno za razumevanje vloge škocjanskega svetišča. Zato naj na kratko povzamemo njihove ugotovitve in predstavimo posamezna izvorna območja najdb iz Mušje jame.¹⁴

Del orožja in bronastih posod izvira z različnih območij Karpatske kotline, iz zgornjega Potisja in Sedmograške, npr. sulične osti z okrasom reber na sredinskem rebu lista, kosi zvončastih čelad s stožčastim glavičem in vedra vrste Hajdúböszörmény. Nekoliko drugačno razprostranjenost kažejo npr. golenice, ki so pogoste predvsem v Panonski nižini zahodno od Donave. Sulične osti z okrasom prečrtane valovnice na tulu pa so bile, nasprotno, razširjene predvsem na širokem območju severno od Alp vse do Baltika.

Povezave z območjem severne Italije nakazujejo sulične osti, okrašene z vrezi vzdolž ostrine lista, pa tudi primerek dvodelne kačaste fibule ter nekaj igel, zlasti tiste vrste Marco. Iz zahodnega dela srednje Italije so znane primerjave za sulične osti z navpičnimi rebri na tulu in sredinskem rebu lista in za okrašene kapasto-zvončaste čelade s predrtim valjastim glavičem. Iz Picena na zahodni obali Jadrana, če ne celo iz bližnje Istre, pa izvirajo odlomki stožčastih čelad z grebenom.

Nekaj predmetov iz Mušje jame izhaja tudi z Balkanskega polotoka. Grškega izvora je železni jezičastoročajni meč, verjetno pa tudi bronasti jezičastoročajni meč vrste Stätzing-Naue II C, morda pa iz egejskega sveta prihaja tudi železna sulična ost z dolgim fasetiranim tulom. Z zahodnega Balkana ali vzhodne jadranske obale so npr. ločna fibula z diskoma na loku in široke narebrenne zapestnice, morda pa tudi igle vrste Sirolo-Numana. Na Veliki Gradini pri Varvari v Hercegovini odkrita kalupa za izdelavo nožnic polnoročajnih bronastih mečev vrste Škocjan-Kulen Vakuf in meč z nožnico iz Kulen Vakufa v zahodni Bosni pa nakazujejo zahodnobalkanski izvor nekaterih mečev iz Mušje jame.¹⁵ Tulaste sekire z rebrastim ali s fasetiranim okrasom odebeljenega ustja tula so značilne tako za zahodni Balkan kot tudi za Karpatsko kotlino.

Večina predmetov predstavlja torej oblike tedanjega časa, ki izvirajo z različnih območij kontinentalne

in sredozemske Evrope. Za nekatere izmed njih pa pomeni Mušja jama neke vrste središčno oz. stičiščno točko – most med Karpatsko kotlino in Apeninskim polotokom.¹⁶ Presenetljivo pa je, da so značilni predmeti bližnjih severnih sosedov iz ljubljanske, ruške in dobovske žarnogrobiščne skupnosti slabo zastopani in da povsem manjkajo tam sicer pogoste igle z jajčasto glavico in valovitimi pasovi vrezov, harfaste fibule, pločevinaste zapestnice in nanožnice ter okrasni obročki z zoženo sredino in presegačimi se konci.¹⁷

Prvi železni predmeti se pojavijo v Škocjanu že v stopnji Notranjska I. Tako najdemo v Mušji jami železen meč grškega izvora, datiran okvirno v 10. oz. 9. st. pr. n. št., med pridatki groba 158 pod Brežcem bronasto tulasto sekiro z železnim rezilom, datirano v 11. ali 10. st. pr. n. št., v grobu 272 pa odlomek železnega noža skupaj z deli ločne fibule z dvema gumboma na loku in s fibulo očalarko.¹⁸

Velika količina orožja in zaščitne bojne opreme kaže na prevladujoči bojevniški značaj darov v Mušji jami. Pri tem naj bi šlo za obredja marcialnega značaja, pri katerih so se zmagovalci iz bolj ali manj oddaljenih krajev obračali na bogove vojne, saj naj bi po mnenju B. Teržan darovano orožje iz Mušje jame predstavljalo določen delež bojnega plena.¹⁹

Vprašanje ostaja, v kolikšni meri se je obredja udeleževalo lokalno prebivalstvo. Možno je, da so tudi domačini in prebivalci s širšega območja Škocjana darovali božanstvom dragocene kose orožja, bojne opreme in bronastih posod tujega izvora, ki so jih pridobili na različne načine (kot darila, z blagovno menjavo, s potovanji v oddaljene kraje ali s prihodi tujcev, morda pa celo z zmago nad nasprotnikom).

Tudi za ta čas izstopajoči pokopi "varuhov svetega kraja" z meči in sorazmerno veliko številu bogatih ženskih grobov na grobišču pod bližnjim Brežcem²⁰

¹⁶ Teržan 2016, sl. 132 (zaobljeno zvončaste čelade), sl. 142 (vedra vrste Kurd).

¹⁷ Npr. Müller-Karpe 1959, t. 111: C1; 112: C3; 114: C2; 115: C11–12; 116: 1–2,24; 118: 12–13,18.

¹⁸ Guštin 1973, 462–469; Guštin 2007, 11; Ruaro Loseri et al. 1977, 110, t. 23: 272/4; Teržan 1995, 359–360, sl. 28: 3,10; Trampuž Orel 2012, 21, 32, sl. 3. Datacija meča po Turk 2016a, 108, datacija sekire po Laharnar, Turk 2017, 21, sl. 9.

¹⁹ Teržan 2016, 414–415.

²⁰ Za moška grobova 136 in 165 glej Mizzan 1988–1994, t. 1–3, za ženske grobove 57 (6 ovratnic in 4 zapestnice), 130 (bronasta in železna ovratnica, nož in britev iz bronu) in 155 (7 ovratnic in 16 fibul očalark) pa Ruaro Loseri et al. 1977, t. 6; 11; 13–15.

¹³ Teržan, Borgna, Turk 2016.

¹⁴ Teržan 2016, 404–411, sl. 147 in 148.

¹⁵ Turk 2016a, 106.

kažejo na pomen, ki ga je ta kraj – kot eno izmed pomembnih kulturnih središč v zaledju zgornjega Jadrana – imel v pozni bronasti in na začetku železne dobe, tj. v času od 11. do 7. st. pr. n. št.

Na koncu tega kratkega pregleda o pomenu in izvoru predmetov iz brezna Mušje jame ostaja odprto vprašanje, v kakšnih časovnih razmakih so se odvijale svečanosti pri Mušji jami in v kakšnem obsegu je potekalo darovanje ob dejstvu, da je količina darov za časovno obdobje približno 400 let sorazmerno skromna kljub temu, da jih je več kot 800.

DEPOJI VRSTE TRŽIŠČE-PORPETTO

Peter Turk je depoje starejše železne dobe med severnim Jadranom in vzhodnimi Alpami razdelil na dve vrsti.²¹ Prvo, poimenovano pa znamenitem depoju San Francesco v Bologni in bogatem depoju iz Šempetra pri Gorici, tvorijo depoji z izključno bronastimi predmeti. Najdeni so bili predvsem v zaledju Tržaškega zaliva in v osrednji Sloveniji. Sestavljajo jih povečini kosi namerno razlomljenih predmetov, predvsem uhatih in plavutastih sekir, izjemoma tudi tulastih, v obeh eponimnih depojih²² pa so tudi celi predmeti. Velik deleža svinca v zlitinah, iz katerih so izdelane zlasti uhate sekire, kaže na njihovo neuporabnost kot orodje. Verjetno so bile izdelane kot plačilno oz. menjalno sredstvo;²³ močno obrabljeni robovi posameznih odlomkov pa nakazujejo, da so bili dolgo v obtoku.²⁴ Zaradi odlomkov različno starih predmetov v posameznih depojih jih je opredelil kot fenomen dolgotrajnega zbiranja in shranjevanja, ki ga je časovno uvrstil v obdobje med 8. in 6. st. pr. n. št. Pomenljivo pa je, da je bila večina depojev najdena znotraj naselij.

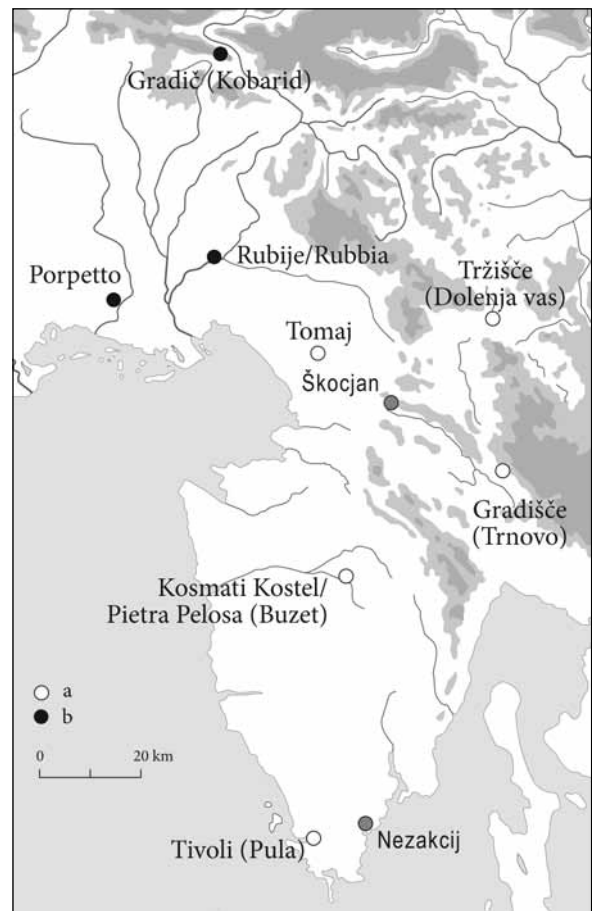
V drugo vrsto depojev starejše železne dobe, imenovano Tržišče-Porpetto, pa je uvrstil osem depojev, sestavljenih pretežno iz nepoškodovanih kosov železnega orožja. V njih prevladujejo sulične osti, medtem ko so sekire zastopane v manjšem številu. V nekaterih so bile tudi bronaste sulične osti in bronaste sekire ter kratki ukrivljeni enozni železni meči/mahaire, v dveh pa celo železne konjske brzde in bronasta čelada. Predmeti posa-

meznih depojev naj bi pripadali eni sami časovni stopnji starejše železne dobe. Depo iz Tomaja (sl. 3) je datiral v 8. st. pr. n. št., večino v 7. st. oz. na prehod iz 7. v 6. st. pr. n. št., depo iz Porpetta pa v sredino 6. st. pr. n. št. Drugače kot depoji prve vrste so bili večinoma zakopani nedaleč od naselij, vendar so morali biti z njimi v neposredni povezavi.²⁵

Deponiranje, sestava in datacija depojev

V naši raziskavi smo se posvetili depojem vrste Tržišče-Porpetto, ki jih je mogoče časovno podrobneje opredeliti, geografsko pa razmejiti na dve območji (sl. 1). Pri tem se zavedamo omejitev, ki so jih imele že dosedanje analize, to je, da raz-

²⁵ Turk 2018, 402–403.

Sl. 1: Razprostranjenost depojev vrste Tržišče-Porpetto s pretežno ali izključno železnim orožjem (prirejeno po Turk 2018, sl. 3). a: starejša skupina; b: mlajša skupina.
Fig. 1: Distribuzione dei ripostigli del tipo Tržišče-Porpetto con prevalenza o con solo armi in ferro (modificato da Turk 2018, fig. 3). a: gruppo più antico; b: gruppo più recente.

²¹ Turk 2018.

²² Zannoni 1888; Furlani 1995–1996.

²³ Trampuž Orel, Heath 1998, 237–246, sl. 2–5, tab. 1; Nanut 2018, 141–145, sl. 6, 11.

²⁴ Laharnar, Turk 2017, 88–93, sl. 100–103, 105–106; Turk 2018, 399.

polagamo s skromnimi podatki, saj gre povečini za naključne najdbe s skromnimi opisi najdiščnih okoliščin. V nekaj primerih pa so se podatki o legi predmetov v depojih vendarle ohranili.

Razporeditev predmetov v depojih s Tržišča pri Dolenji vasi in iz Tomaja jasno kaže, da je šlo pri zakopu za premišljeno dejanje v okviru posebnega obreda (sl. 3; 5). Po zapisani izjavi Janeza Urbasa, ki je depo na Tržišču naključno odkril leta 1909, je bilo ob enem robu skale v globini 60 cm zapičenih s konico v tla čez 60 suličnih osti. Na isti globini je na nasprotnem robu ležala bronasta čelada, v njej pa so bile bronaste in železne sekire, konjske brzde in železni okovi. Pod čelado in okrog nje so bile krožno položene mahaire in preostale sekire. Pod skalo je ležala bronasta igla.²⁶

Podobno nenavadna je bila tudi razporeditev predmetov v depoju iz Tomaja, ki je bil naključno odkrit leta 2006. Najditelj je sam izkopal 16 predmetov, drugi so bili odkriti pri naknadnem strokovnem izkopu. Položeni so bili v skalno razpoko in prekriti najprej z manjšimi in nad njimi z večjimi apnenčastimi kamni. Spodaj so ležale igle, noža in drugi manjši odlomki, nad njimi pa železne sulične osti; na vsaki strani jih je zamejevala po ena bronasta sulična ost.²⁷ V skalno razpoko je bil položen tudi depo s Kosmatega Kostela blizu Buzeta.²⁸

Za povsem drugačen zakop gre v primeru depojev z Gradiča nad Kobaridom in iz Porpetta. Predmeti prvega so bili položeni v veliko bronasto posodo, drugi pa je bil po pripovedi najditelja in

²⁶ Schmid 1910, 103; Laharnar, Turk 2017, 85, sl. 94.

²⁷ Turk 2018, 400–401; Laharnar, Turk 2017, 86, sl. 96.

²⁸ Mihovilić 1991, 208.

STAREJŠA SKUPINA / GRUPPO PIÙ ANTICO											
Tomaj		3	2+9	1	1		2	19			konec 8. st. / fine dell'VIII sec.
Tivoli		4		1	1	3		17			konec 8. st. / fine dell'VIII sec.
Trnovo	1			1?		1		9	3		prva polovica 7. st. / prima metà del VII sec.
Kosmati Kostel/ Pietra Pelosa				4	1			7			druga pol. 7., prva pol. 6. st. / sec. metà del VII, pr. metà del VI sec.
Tržišče	1	?	1	3+8	9		1	67	3	4	sredina 6. st. / metà del VI sec.
MLAJŠA SKUPINA / GRUPPO PIÙ RECENTE											
Porpetto				23				55	2	3	druga polovica 6. st. / seconda metà del VI sec.
Rubije/Rubbia								6	2	1	druga polovica 6. st. / seconda metà del VI sec.
Kobarid				1				8		4	4. st. / IV sec.
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K

A: čelade / elmi

B: bronaste sulične osti / punte di lancia in bronzo

C: igle / spilloni

D: sekire z dvostranskimi plavutmi / asce con alette bilaterali

E: mahaire / *machaire*

F: koničaste osti / cuspidi appuntite

G: noži / coltelli

H: železne sulične osti / punte di lancia in ferro

I: brzde / morsi equini

J: tulaste sekire / asce a cannone

K: sekire z enostranskimi plavutmi / asce con alette unilaterali

rdeče = bron / rosso = bronzo

črno = železo / nero = ferro

Sl. 2: Preglednica vsebine depojev vrste Tržišče-Porpetto in njihova kronološka razvrstitev.

Fig. 2: Tabella riassuntiva degli oggetti rinvenuti nei ripostigli del tipo Tržišče-Porpetto e loro suddivisione cronologica.

naknadnem strokovnem izkopavanju shranjen v zaboju ali košari iz organske snovi.²⁹

Depoje lahko razdelimo na dve različno stari in tudi geografsko ločeni skupini (sl. 1; 2). Starejša skupina z železnim orožjem, poleg katerega so razen v depoju Kosmati Kostel tudi posamezni bronasti kosi, je zastopana v Istri (Tivoli v Puli, Kosmati Kostel/Pietra Pelosa blizu Buzeta), na Notranjskem (Gradišče nad Trnovim, Tržišče pri Dolenji vasi) in na Krasu (Tomaj), mlajša z izključno železnim

orožjem pa med Sočo in Tilmentom (Gradič nad Kobaridom, Rubije/Rubbia in Porpetto).

Na *sliki 2* je preglednica vsebine depojev, razvrščenih po predlaganih časovnih opredelitvah. Za vsak depo navajamo skupno število suličnih osti, tulastih sekir in sekir z dvostranskimi plavutmi ne glede na njihovo tipološko raznolikost, smo pa predmete ločili glede na kovino (bron ali železo), iz katere so izdelani.

Starejšo skupino depojev zaznamuje prisotnost bronastega orožja (suličnih osti oz. sekir) in železnih mahair. Samo v po dveh depojih sta bili zastopani

²⁹ Marchesetti 1890, XIV; Vitri 2012, 141.

Sl. 3: Tomaj. Depo orožja in igel iz železa in bronu (po Laharnar, Turk 2017, sl. 96).

Fig. 3: Tomaj. Ripostiglio di armi e spilloni in ferro e bronzo (da Laharnar, Turk 2017, fig. 96).

bronasti čeladi (Trnovo, Tržišče), kratke koničaste osti (Tivoli, Trnovo) in manjši noži (Tomaj, Tržišče). Od moške noše so bile v depoju iz Tomaja večinoma železne igle in dve bronasti, v depoju s Tržišča pa ena bronasta.

V depojih mlajše skupine, od katerih sta bila dva (Porpetto, Kobarid) deponirana v posodi, zgoraj naštetih vrst predmetov ni. Zanje so značilne železne sekire z enostranskimi plavutmi (Porpetto, Rubije), omeniti pa kaže tudi železno bodalo z bronastim ročajem in bronasti fibuli iz Porpetta ter uhato sekuro iz Kobarida.

Nekatere vrste železnega orožja (sulične osti, sekire z dvostranskimi plavutmi in tulaste sekire), pa tudi konjske brzde so zastopane tako v depojih starejše kot mlajše skupine, pri čemer so tipološke razlike pri nekaterih zvrsteh očitne, pri drugih pa komaj opazne.

Za vsak posamezen depo bomo predstavili tipološko značilne kose, za njihovo časovno opredelitev (*sl. 2*) pa se bomo oprli na najmlajše predmete, ki določajo okviren čas zakopa.

Depoji starejše skupine

Tomaj³⁰

V depoju iz Tomaja (*sl. 3*) na Krasu so tri igle z uvito glavico, ena bronasta in dve železni. Tri bronaste, ki so upognjene v zanko, najdemo že v Mušji jami.³¹ Bronaste so značilne tudi za moške grobove pod bližnjim Brežcem in najstarejše grobove (33 in 39) na Križni gori pri Ložu.³² Prav tako so dobro zastopane na tolminskem grobišču iz mlajšega obdobja pozne bronaste dobe in z začetka železne dobe ter v najstarejši stopnji železnodobnih grobov na Mostu na Soči.³³ Železnih igel z uvito glavico ni v grobovih pod Brežcem, čeprav je železen nakit zastopan v nekaterih ženskih grobovih. So pa zastopane v grobovih Šmihela pod Nanosom v stopnji Notranjska IIB, ki jo označuje prav pojav železnega nakita.³⁴ Tri železne igle z bronasto okroglo oz. železno bikonično glavico, v dveh primerih z dodatno odebelitvijo na vratu, so verjetno predhodnice večglavih igel s trombastim zaključkom, značilnih za stopnjo Podzemelj 2.³⁵

Za natančnejšo datacijo depoja se lahko opremo na bronasto plavutasto sekuro različice Kleinklein vrste Hallstatt, ki je razprostranjena predvsem na območju jugovzhodnih Alp ter severovzhodne Italije. Datacijo teh sekir v pozno 8. in na začetek 7. st. pr. n. št. oz. v stopnjo Ha C1b, ki jo je predlagal Markus Egg,³⁶ nakazuje tudi grob 1/16 s Kapiteljske njive v Novem mestu, datiran tudi s pomočjo radiokarbonske analize.³⁷

Mahaire s T-zaključkom ročaja so v jugovzhodnih Alpah značilnost grobov bojevnikov stopnje Podzemelj 2 (Ha C1b).³⁸ Njihova rezila imajo raven hrbet in ravno ostrino ter ozko konico. Ker je konica železnega rezila iz Tomaja širša in ostrina rahlo izbočena, verjetno pripada mahairi različice Tržišče-Donja Dolina z jezičastim ročajem. V tem primeru gre za najstarejši primerek te različice ukrivljenih enoreznih mečev.

Na podlagi datacije sekire gre sklepati, da je bil depo zakopan v stopnji Notranjska IIB, torej sočasno s stopnjo Podzemelj 2, in sicer verjetno na koncu 8. st., ker omenjene železne igle z okroglo oz. bikonično glavico predstavljajo oblike predhodne stopnje Notranjska IIA.

Tivoli v Puli³⁹

V depoju je bilo slabo ohranjeno in deloma tudi namerno poškodovano bronasto in železno orožje. Po sestavi orožja (štiri bronaste sulične osti, del rezila bronaste sekire, železne sulične osti, kos mahaire) je podoben depoju iz Tomaja (*sl. 3*). Neokrašena bronasta sulična ost je enake oblike kot en primerek iz depoja v Tomaju. Med sicer slabo ohranjenimi železnimi suličnimi ostmi pa ni nobene z listom deltoide oblike in obročkom na tulu, kakršne prevladujejo v depoju iz Tomaja. Posebnost so koničaste osti, ki pa imajo dobro primerjavo v depoju iz Trnovega (*sl. 4: 10*).⁴⁰

V depoju izstopata dve okrašeni bronasti sulični osti. Prvo z osmerokotno fasetiranim tulom, ki se nadaljuje na vsaki strani s po tremi ozkimi rebri na sredinskem rebro lista, primerja Kristina Mihovilič z italskimi suličnimi ostmi iz 8. st. pr. n. št.⁴¹ Za drugo, okrašeno ob rebro lista z nizoma

³⁰ Turk 2018, 400–402, sl. 2; Laharnar, Turk 2017, 86, sl. 96.

³¹ Girelli 2016, 217–218, t. 33: 15–17.

³² Guštin 1979, 28, sl. 10.

³³ Girelli 2016, 218.

³⁴ Guštin 1979, t. 39: 14,16; 44: 9,16,21.

³⁵ Dular 2003, 116, sl. 60: 7,12; Božič 2015, 59, glej sl. na str. 49, 55.

³⁶ Egg 2016, 26–29, sl. 15. Karti je treba dodati Tomaj (*sl. 3*), Mušjo jamo pri Škocjanu na Krasu (Turk 2016b, 113–115, t. 13: 7; 51: 1–2) in grob 1/6 z grobišča Molnik – Pleška hosta (Škvor Jernejčič 2017, 105, t. 40: 5).

³⁷ Križ, Jereb, Teržan 2014, 478–480; Turk 2016b, 115.

³⁸ Guštin 1974b; Božič 2015, 42–61.

³⁹ Mihovilič 1991, 209–211, t. 2–4.

⁴⁰ Guštin 1979, t. 13: 10.

⁴¹ Mihovilič 1991, 209–210, t. 2: 1.

vrezanih večkratnih trikotnikov, ne poznamo ustrezne primerjave.

Zaradi podobnosti z depojem iz Tomaja menimo, da se je zakop depoja Tivoli v Puli zgodil v istem času, to je na koncu 8. st. pr. n. št.

Gradišče nad Trnovim⁴²

Depo z Gradišča nad Trnovim v Ilirski Bistrici so sestavljali odlomki stožčaste grebenaste čelade, rezilo bronaste sekire in najmanj deset železnih suličnih osti (*sl. 4*).⁴³ Poročila o odkritju depoja ne omenjajo konjske opreme, vendar so bile v Naravoslovnem muzeju na Dunaju poleg najdb iz depoja inventarizirane tudi tri brzde (*sl. 4*: 1–3). Pripadnost brzd depoju podpira podobna sestava

⁴² Guštin 1979, 34, t. 12–13.

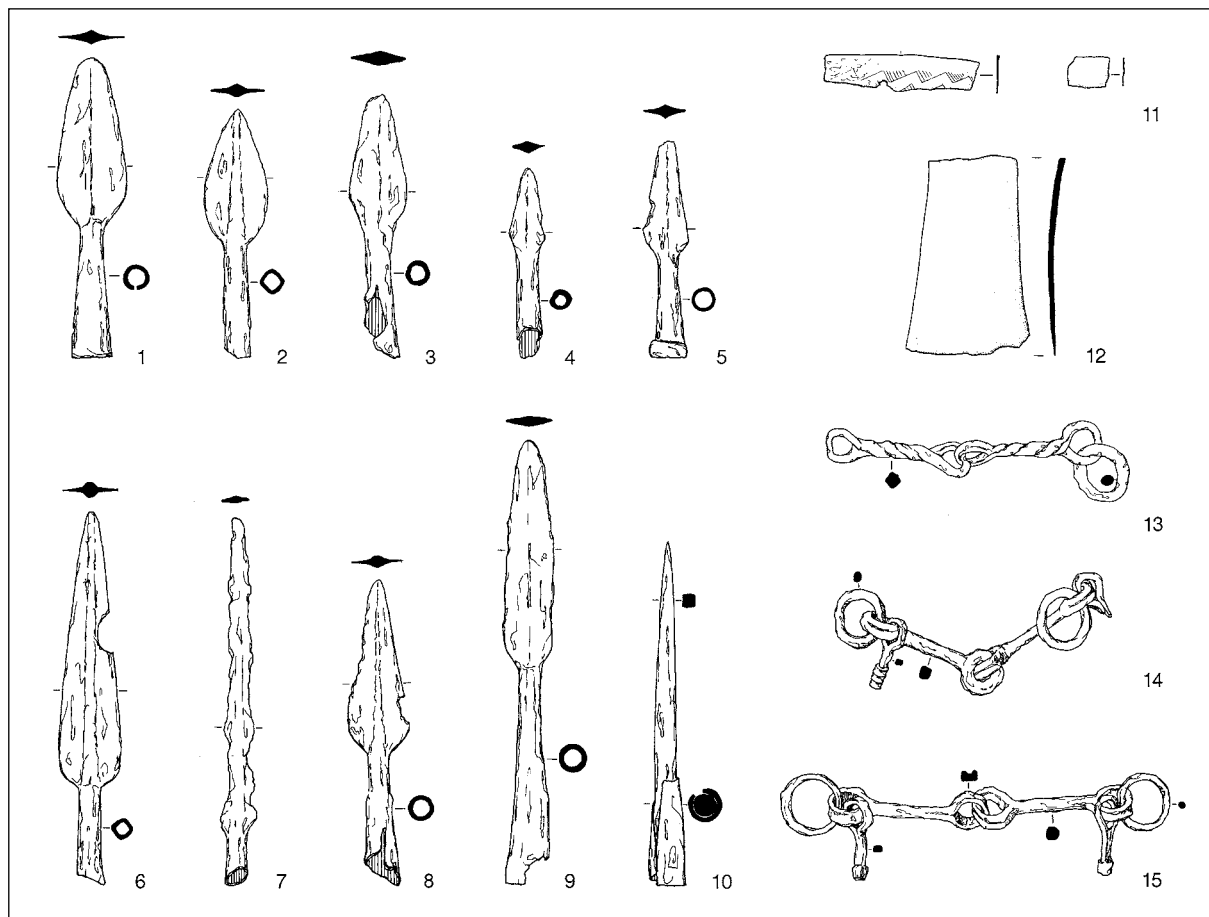
⁴³ Moser 1888, sl. 46–51; Mader 2018, 350–352. V pismih K. Moserja in J. Pečnika se omenja tudi večje število 15 oz. 18 suličnih osti (Mihovilič 1991, 212–213, op. 45).

depoja s Tržišča (*sl. 5*), v katerem so bile poleg orožja prav tako čelada in tri podobne konjske brzde.

Že leta 1884 je Josip Potepan Škrljev iz Dolnjega Zemona poročal: “Tiste dni je tudi neki kmet v Trnovem na ‘gradišču’ izkopal nekaj še prav dobro ohranjenih sulic; skoro vsaka je drugačna, in nekaj bronastih koscev ploščevine.”⁴⁴ Sulične osti se razlikujejo med seboj tako po obliki kot po velikosti. Pomembno pa je, da je ena z listom deltoidne oblike in obročkom na robu tula podobna suličnim ostem, ki prevladujejo v depoju iz Tomaja (*sl. 3*).

Odlomek ploščevine, okrašen s cikcakastim trakom med dvema nizoma vrezanih črtkanih trikotnikov, in neokrašen odlomek (*sl. 4*: 11) pripisujejo stožčasti grebenasti čeladi. Te čelade predstavljajo značilno obliko, zastopano predvsem na obeh straneh Jadrana, v Picenumu in na širšem območju Istre z bližnjo Mušjo jamo pri Škocjanu in

⁴⁴ Potepan Škrljev 1884.

Sl. 4: Gradišče nad Trnovim. Depo železnega in bronastega orožja, odlomkov bronaste čelade ter železnih konjskih brzd (po Guštin 1979, t. 12: 1–3,5–6,9; 13). M. = 1:4.

Fig. 4: Gradišče sopra Trnovo. Ripostiglio di armi in ferro e bronzo, di frammenti di un elmo in bronzo e di morsi equini in ferro (da Guštin 1979, tavv. 12: 1–3,5–6,9; 13). Scala = 1:4.

Trnovim. Po M. Eggu so datirane v obdobje med sredino 8. in začetkom 7. st. pr. n. št.⁴⁵

Ena od treh konjskih brzdi ima tordirane žvale z razponom 14,5 cm in z le enim ohranjenim obročkom (*sl. 4: 13*). Drugi dve brzdi imata na obročastih koncih gladkih žval z razponom okrog 16 cm značilen žleb (*sl. 4: 14–15*), kakršnega imata tudi ena od brzdi iz depoja s Tržišča (*sl. 6: 3*) in manjša brzda iz Porpetta (*sl. 6: 6*). V zunanja obročasta konca žval sta vdeta večji obroč za vajeti in manjši obroč s kratkim paličastim nastavkom za pritrnitev na psalije, verjetno iz organske snovi.

Najstarejša najdba iz depoja sta odlomka stožčaste čelade z grebenom (*sl. 4: 11*). Zaradi nje in sulične osti z obročkom, ki ima dobre primerjave v depojih iz Tomaja, bi zakop lahko postavili v čas okrog leta 700 pr. n. št. Vendar so v depojih zastopane tudi druge, domnevno mlajše oblike suličnih osti. Tri brzde imajo enake značilnosti (tordiranost žval, nažlebljenost obročastih koncev žval in obroči s kratkim paličastim nastavkom) kot npr. brzde iz gomile 1 v Strettwegu. M. Egg jih je uvrstil med starejše predmete te gomile, datirane v stopnjo Stična 1.⁴⁶ Zato je najverjetnejša datacija zakopa depoja iz Trnovega prva polovica 7. st. pr. n. št.

Kosmati Kostel/Pietra Pelosa blizu Buzeta⁴⁷

V manjšem depojih železnega orožja s Kosmatega Kostela so bile poleg večinoma slabo ohranjenih suličnih osti raznovrstnih oblik še štiri plavutaste sekire vrste Hallstatt; najbolje ohranjena z razprtimi plavutmi in ramenastim prehodom nasadišča v rezilo ima ustrezne primerjave med sekirami iz depoja s Tržišča (*sl. 5*). Konico rezila z ravnim hrbtom smemo pripisati mahairi, ki pa v nasprotju z drugimi mahairami v tukaj obravnavanih depojih nima ojačenega hrbta.

Železne sekire z dvostranskimi plavutmi, ki se v podrobnostih med seboj nekoliko razlikujejo (npr. razmak med plavutmi, prehod iz nasadišča v rezilo), se v starejši skupini depojev pojavljajo samo še v depojih s Tržišča, ki je najmlajši med njimi, najdemo pa jih tudi v depojih mlajše skupine (Porpetto, Kobarid).

Na podlagi dobro ohranjene sekire vrste Hallstatt in odlomka mahaire uvrščamo depo s Kosmatega Kostela v starejšo skupino. Ker v njem ni bronastega orožja, ga upravičeno prištevamo med mlajše depoje te skupine. Zakopan je bil predvidoma v drugi polovici 7. ali prvi polovici 6. st. pr. n. št.

stega orožja, ga upravičeno prištevamo med mlajše depoje te skupine. Zakopan je bil predvidoma v drugi polovici 7. ali prvi polovici 6. st. pr. n. št.

Tržišče pri Dolenji vasi⁴⁸

Po obsegu največji depo s Tržišča pri Dolenji vasi blizu Cerknice je bil vse od odkritja leta 1909 deležen posebne pozornosti strokovne javnosti. Od drugih ne odstopa samo zaradi številčnosti predmetov, temveč po zaslugi poročila Walterja Schmida tudi zaradi opisa že omenjene namerne razporeditve predmetov pri njegovem deponiranju, kot odraz posebnega obreda. Pri tem je posebej zanimivo dejstvo, da je ritual zakopa orožja potekal za obrambnim obzidjem znotraj naselbine,⁴⁹ po čemer se razlikuje od ostalih depojev vrste Tržišče-Porpetto, ki so bili odkriti izven naselij.

Tržiški depo so sestavljale poleg najmanj 67 raznovrstnih železnih suličnih osti tri bronaste in dvanajst železnih sekir, devet mahair,⁵⁰ tri železne brzde,⁵¹ železen nož, bronasta igla in bronasta čelada (*sl. 5*), morda tudi nekaj majhnih bronastih suličnih osti.⁵²

Bronasto plavutasto sekiro vrste Hallstatt odlikujeta vrezan okras na plavutih in v nasadišče zvrtna luknjica za dodatno pritrnitev sekire na toporišče. Sekire z okrašenimi plavutmi so red-

⁴⁸ Schmid 1910; Guštin 1979, 36–37, t. 29–35.

⁴⁹ Po Schmidu (1910, 103a) je bil depo izkopen na tistem mestu znotraj naselja, kjer sta Deschmann in Hochstetter (1879, 4, t. 1) zabeležila skeletno grobišče.

⁵⁰ Mahairo, ki je dolga 36 cm in nima odebelenega hrbta kot drugi primerki iz depoja s Tržišča (Guštin 1979, 37, 69, t. 32: 1), je Schmid že v svojem poročilu o tem depojih navedel kot najdbo iz gomil pri Dobravi blizu Dobrnica na Dolenjskem (Schmid 1910, 106b). Po drugi svetovni vojni je bila pomotoma umeščena med najdbe s Tržišča. Šele pri reviziji prazgodovinske zbirke Narodnega muzeja Slovenije je bila prisojena k prvotno omenjenemu najdišču (podatek B. Jerin, oktober 2017).

⁵¹ Podobna pomota se je zgodila tudi pri brzdah, saj četrte brzde (Guštin 1979, t. 30: 8–9) Schmid ne omenja. Pri reviziji so jo prav tako prepoznali kot najdbo z Dobrave blizu Dobrnica (podatek B. Jerin, oktober 2017).

⁵² V časniški novici, objavljeni po odkritju depoja 8. junija (*Domoljub* 22, št. 25, 24. 6. 1909, str. 490), beremo, da je Janez Urbas iz Dolenje vasi na Tržišču našel 70 suličnih osti, 10 mečev, eno "jako zanimivo" čelado in še mnogo drugih stvari. Jernej Pečnik, ki je Urbasa obiskal 25. junija, omenja v pismu, ki ga je 28. junija poslal Centralni komisiji na Dunaju, da je najditelj poleg bronaste čelade in 10 ukrivljenih mečev izkopal še 75 železnih suličnih osti, 10 železnih sekir, dve bronasti sekiri, konjsko opremo, ki je ležala v čeladi, in celo nekaj majhnih bronastih suličnih osti (Arhiv Republike Slovenije, fond AS 1100, C.-kr. spomeniški urad, Kranjske najdbe, karton 60/35).

⁴⁵ Egg 2004, 103, op. 26; Teržan 2007, 39–42; Egg 2016, 14–19, sl. 9 s karto razprostranjenosti. Glej tudi Borgna 2016, 132–134; Teržan 2016, 359–360, sl. 136 s karto razprostranjenosti in seznam najdišč na str. 478.

⁴⁶ Egg 1996, 160–163, 243, sl. 93: 1–5.

⁴⁷ Mihovilić 1991, 208, t. 1.

Sl. 5: Tržišče pri Dolenji vasi. Depo železnega in bronastega orožja, bronaste italške čelade in železnih konjskih brz (po Laharnar, Turk 2017, sl. 94).

Fig. 5: Tržišče presso Dolenja vas. Ripostiglio costituito da armi in ferro e bronzo, da un elmo italico in bronzo e da morsi equini in ferro (da Laharnar, Turk 2017, fig. 94).

kost, prostorsko najbližjo primerjavo predstavlja bronasta sekira različice Most na Soči z grobišča na Mostu na Soči;⁵³ luknjico na nasadišču pa ima npr. bronasta sekira iz groba 1 gomile 3 iz Grma pri Podzemlju.⁵⁴ Železne tulaste sekire s fasetiranim tulom je podrobno obravnaval M. Egg in ugotovil, da so bile v rabi daljše obdobje, a so dolge in vitke, podobne 23,9 cm dolgemu primerku s Tržišča,⁵⁵

značilnost razvite stopnje Ha C.⁵⁶ Tri železne plavutaste sekire pa pripadajo različici Most na Soči sekir vrste Hallstatt, ki jo je B. Teržan opredelila kot značilnost stopnje Ha D1.⁵⁷

Številne mahaire z jezičastim ročajem in širokim rezilom z rahlo vbočenim, le pri nekaterih deloma ravnim hrbtom in izrazito izbočeno ostrino pripadajo različici Tržišče-Donja Dolina. Datacija te različice obsega sorazmerno dolgo obdobje od

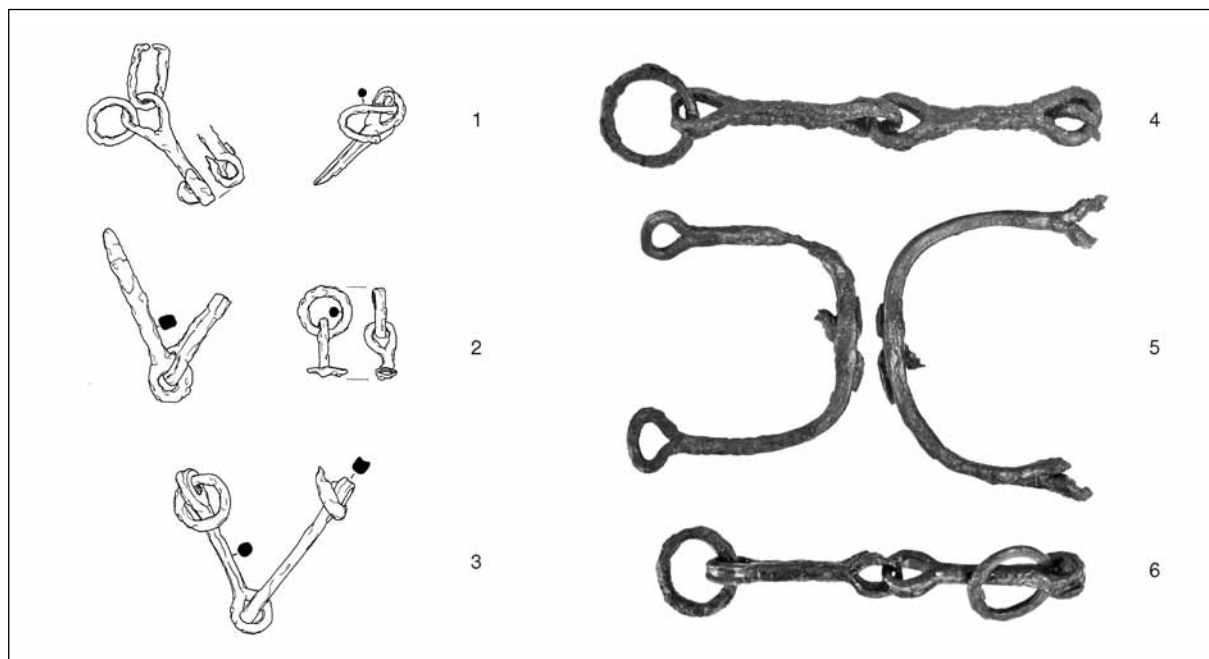
⁵³ Marchesetti 1903, t. 17: 22.

⁵⁴ Barth 1969, t. 21: 1.

⁵⁵ Schmid 1910, 105b, sl. 21: 1; Guštin 1979, t. 33: 1.

⁵⁶ Egg 1996, 153, sl. 87: 1; 88: 1–5.

⁵⁷ Teržan 1990, 110, karta 24.

Sl. 6: Železne konjske brzde. 1–3 Tržišče pri Dolenji vasi; 4–6 Porpetto (1–3 po Guštin 1979, t. 30: 3–7; 4–6 po Vitri 2012, 143, sl. 2). Različna merila.

Fig. 6: Morsi equini in ferro. 1–3 Tržišče presso Dolenja vas; 4–6 Porpetto (1–3 da Guštin 1979, tav. 30: 3–7; 4–6 da Vitri 2012, p. 143, fig. 2). Scale diverse.

konca 8. (depo iz Tomaja) do konca 6. st. pr. n. št. (grobovi iz Donje Doline).⁵⁸

Bronasta čelada italskega izvora ima na oglavju poglobljen kanal in izbočeni voluti, med katerima je majhna izbočena palmeta. Zaradi kanala jo lahko primerjamo s čeladami različice Montelparo iz prve polovice 6. st. pr. n. št. Okras volut pa imajo številne picenske negovske čelade vrste Belmonte, značilne za drugo polovico 6. st. pr. n. št.⁵⁹ Ker čelada s Tržišča združuje elemente obeh vrst čelad, ki sta razvojno povezani, je po našem mnenju verjetnejša njena datacija v sredino 6. st. pr. n. št. kot pa nekoliko zgodnejša datacija, ki jo je predlagal M. Egg.⁶⁰

Konjske brzde so različnih velikosti (sl. 6: 1–3). Pri najmanjši je razpon žval le okrog 12,5 cm, pri drugih dveh pa okrog 16,5 in 18,5 cm. Razlikujejo se tudi po izdelavi, saj ima ena žlebičasto oblikovana zunanja obročka žval (sl. 6: 3). Vse tri brzde

so imele v zunanjih obročkih žval okrogle obroče za vajeti, pri manjši sta zraven še U-spojki (sl. 6: 1), pri slabše ohranjeni od večjih dveh pa se je ohranil le en obroček s paličastim nastavkom (sl. 6: 2). Z U-spojkami oziroma obročki s paličastim nastavkom so bile brzde povezane s psalijami verjetno iz organske snovi.

Brzde s temi značilnostmi so najbolj pogoste prav v jugovzhodnoalpskem prostoru, kjer so razen na Notranjskem (Trnovo: sl. 4: 13–15; Tržišče: sl. 6: 1–3) zastopane še na Dolenjskem, in sicer v že omenjenem grobu 16 gomile 1 s Kapiteljske njive v Novem mestu iz stopnje Podzemelj 2, v katerem sta bili med drugim bronasta plavutasta sekira in mahaira, in pa v bojevniških grobovih stopnje Stična.⁶¹

Že v objavi iz leta 1910 je W. Schmid depo s Tržišča na podlagi bronaste čelade datiral na prehod med starejšo in mlajšo halštatsko dobo oz. v prvo polovico 6. st. pr. n. št. France Stare pa je leta 1963 v depolu zaradi bronastih sekir videl žarnogrobiščni odmev, njegov zakop pa uvrstil v stopnjo Ha C.⁶² Pri obravnavi gradiva iz Notranjske in s Krasa ter še posebej mahair različice Tržišče-Donja Dolina pa je M. Guštin depo postavil v stopnjo Notranjska III oz. Ha C2 druge

⁵⁸ Guštin 1974b; za nov pregled mahair glej Čarabiši 2018–2019, za mlajše primerke pa Gaspari, Mlinar 2005.

⁵⁹ Za te čelade glej Egg 1986, 14–17, npr. t. 20–22 (različica Montelparo), 44–48, npr. t. 74–79 (vrsta Belmonte).

⁶⁰ M. Egg je prvotno menil, da čelada ni nastala pred letom 600 pr. n. št. (Egg 1986, 16–17, 48, op. 115), pozneje pa je predlagal datacijo depoja prav na podlagi čelade v mlajši del stopnje Stična, torej v stopnjo Stična 2 (Egg 1996, 153).

⁶¹ Egg 2016, 73–76, sl. 31 s karto razprostranjenosti.

⁶² Stare 1962–1963, 402, t. 12: 1–16.

polovice 7. in začetka 6. st. pr. n. št.⁶³ Za podobno datacijo v drugo polovico 7. st. se je odločil tudi Stane Gabrovec v svoji predstavitvi notranjske skupine halštatske kulture v okviru petega zvezka "Praistorije jugoslavenskih zemalja" (1987).⁶⁴ M. Egg se je v svojih razpravah o čeladah, sekirah in konjskih brzdah večkrat oprl na posamezne najdbe iz depoja in ga praviloma uvrščal v čas okrog 600 pr. n. št. Ob v uvodu omenjeni razstavi, posvečeni *orožju za bogove*, je leta 2012 Boštjan Laharnar ponovno predstavil vsebino depoja in nato še enkrat leta 2017 skupaj s P. Turkom v spremnem katalogu prenovljene stalne razstave Narodnega muzeja Slovenije.⁶⁵

Nekateri predmeti, kot so vse tri konjske brzde in dolga železna tulasta sekira s fasetiranim tulom, so predvsem značilnost stopnje Ha C2, železne plavutaste sekire različice Most na Soči pa stopnje Ha D1. Zakop tržiškega depoja je treba kljub nekaterim predmetom starejšega nastanka zaradi bronaste čelade postaviti v sredino 6. st. pr. n. št. Datacija depoja se torej od njegovega odkritja do dandanašnji ni bistveno spremenila.

V obdobju starejše skupine depojev vrste Tržišče-Porpetto na Notranjskem in v Istri ter tudi v svetolucijski skupini v Posočju z redkimi izjemami niso prilagali orožja v grobove,⁶⁶ kar onemogoča primerjavo teh depojev s sočasnimi grobnimi pridatki. Zato se kaže ozreti na bolj oddaljena grobišča, npr. v Pozzuolu del Friuli, kjer se v moških grobovih tega časa najde tudi orožje. Tako so npr. v grobu 93 nekropole Braidia dell'Istituto ob keramičnih posodah in večglavi igli s trombastim zaključkom tudi železna brzda, železna sulična ost, bronasta plavutasta sekira in večji nož, ki je oblikovno podoben mahairi z ozkim jezičastim ročajem brez zakovic s Tržišča.⁶⁷ Tudi v grobu 136 iste nekropole so bili ob keramičnih posodah in bronasti situli pridani železna brzda in bronasta razdelilca konjske opreme, železna plavutasta sekira, železna sulična ost in bronasta kačasta fibula s pestiči in rozetama. Prvi grob je datiran v pozno 7. st., drugi pa na konec 7. ali na začetek 6. st. pr. n. št.⁶⁸

Grobova iz Pozzuola sta sicer glede na vrste v njih zastopanih predmetov v neki meri podobna tržiškemu depaju, vendar bi bilo samo zato preuranjeno sklepati, da je v depaju s Tržišča orožje napadalcev z območja sedanje Furlanije, ker zaradi odsotnosti bojevniških grobov oborožitve lokalnega prebivalstva pravzaprav ne poznamo.

Depoji mlajše skupine

Porpetto⁶⁹

Depo iz Porpetta je bil doslej objavljen le z izbranimi značilnimi predmeti, kar otežuje njegovo natančno ovrednotenje. Od več kot 80 predmetov so bile v sliki ali risbi predstavljene le tri železne sulične osti od skupno 55, dve železni sekiri z dvostranskimi plavutmi od skupno 23, ena od treh sekir z enostranskimi plavutmi, železno bodalo z bronastim ročajem, dve železni konjski brzdi (sl. 6: 4–6) ter bronasta kačasta fibula in odlomek noge še ene bronaste fibule.

Psaliji v obliki črke U z zankami na konceh pripadata eni od obeh brzd v depaju. V zunanja obročka žval so bili vdeti obročki za vajeti in za povezavo s psalijama (sl. 6: 4–6). V predrtini na sredini psalij so ohranjeni ostanki povezovalnih obročkov, zapognjenih v obliki črke omega. Ta brzda ima dobro primerjavo v brzdi, ki je bila kot posamezna najdba najdena v gomili z Bučnega vrha pri Gornjih Orlah na Dolenjskem.⁷⁰ Psaliji, usločeni v obliki črke C, imata na konceh podobne zanke kot brzda iz Porpetta. Brzdi z usločenima psalijama iz Porpetta in z Bučnega vrha sta po obliki psalij podobni železnim brzdam variante VI A iz grške Olimpije, datiranim v tretjo četrtino 6. st. pr. n. št., in železnim brzdami z usločenimi psalijami iz srednje Italije, datiranim v drugo polovico 7. in prvo polovico 6. st. pr. n. št.⁷¹

Za časovno opredelitev depoja iz Porpetta sta pomembna tudi kačasta fibula in bodalo. Fibula je zaradi visoko postavljenega, razmeroma velikega diska na loku in kroglastega gumba s čepastim zaključkom na nogi primerljiva s kačasto fibulo iz groba 46 iz Vicolo Ognissanti v Padovi, v katerem je bilo tudi podobno bodalo z bronastimi

⁶³ Guštin 1973, 474; Guštin 1974b, 88–91, sl. 8.

⁶⁴ Gabrovec 1987, 158–159.

⁶⁵ Laharnar 2012; Laharnar, Turk 2017, 85, sl. 94.

⁶⁶ Turk 2018, 403, op. 14.

⁶⁷ Guštin 1979, t. 31: 4.

⁶⁸ Vitri, Motella De Carlo 2018, 555–557; Guštin 1979, t. 31: 4.

⁶⁹ Vitri 2004; Vitri 2012.

⁷⁰ Guštin 1974a, 90, t. 14: 5; Dehn 1980, 326, sl. 1: 3. Bučni vrh je bil prvotno pripisan Velikim Orlam, pozneje pa Gornjim Orlam (Dular, Tecco Hvala 2007, 286, kat. št. 166).

⁷¹ Donder 1980, 40–41, 114–115, t. 7: 50–53; Stary 1981, 264–265, 464–465, karta 59.

ročajem.⁷² Tudi v grobu 232 z nekropole Casa di Ricovero v Este sta bila pridana podobna kačasta fibula (z nekoliko manjšim diskom) in bodalo.⁷³ Grob iz Este je Otto-Herman Frey datiral v stopnjo Este III-zgodnje, v sredino 6. st. pr. n. št., grob iz Padove pa v stopnjo Este III-srednje, torej v pozno 6. oz. prvo polovico 5. st. pr. n. št.⁷⁴

Na podlagi okvirne datacije kačaste fibule in bodala sklepamo, da je bil depo iz Porpetta zakopan v drugi polovici 6. st. pr. n. št.

Rubije/Rubbia⁷⁵

V dnevniškem zapisu z dne 6. 7. 1890 poroča Josef Szombathy o depou železnega orožja, ki je bil leta 1889⁷⁶ najden pri gradnji poti na hrib Gradišče pri Rubijah blizu Gorice. Sestavljen je bil iz šestih suličnih osti z ozkim listom, od katerih imata dve izrazito rebro na listu, štiri pa rombični presek lista, dveh tulastih sekir z ušescem in ene sekire z enostranskimi plavutmi.⁷⁷ Slednja ima močno razprte plavuti v nasprotju s številnimi sekirami te vrste na Dolenjskem, katerih plavuti se dotikajo ali celo preklaplajo. Prvi primerki so se tam pojavili že v certoški stopnji, širša uporaba pa je izpričana v negovski stopnji.⁷⁸ Sekira iz Rubij ima dobre primerjave v depou iz Porpetta, podobno razprte pa so bile najdene tudi v poznolatskih grobovih idrijske skupine in na Gradu pri Šmihelu pod Nanosom.⁷⁹

V depou iz Rubij in v tistem iz Porpetta so zastopane tako sekire z enostranskimi plavutmi kot sulične osti z ozkim listom in izrazitim rebrom, kar nakazuje možnost zakopa depoja iz Rubij v drugi polovici 6. st. pr. n. št.

Gradič nad Kobaridom⁸⁰

Depojsko najdbo orožja z Gradiča moremo rekonstruirati le na podlagi različnih poročil, saj še ni bila objavljena v celoti. Carlo Marchesetti je leta 1889 na pobočju Gradiča, takrat imenovanega Sv. Anton, izkopal domneven grob bojvnikarja, za katerega sta Friedrich v. Duhn in Franz Messerschmidt leta 1939 menila, da gre verjetneje za depo.⁸¹ C. Marchesetti v svojih poročilih navaja, da je odkril veliko zdrobljeno posodo situlaste oblike (*situlone*) iz zelo debele bronaste pločevine, v kateri je bilo železno orožje (8 suličnih osti, *spuntone* – morda sulično kopito ali koničasto orodje, 4 tulaste sekire, plavutasta sekira in uhata sekira⁸²), železno zapestnico in kamnit brus. Leta 1903 pa je objavil risbe treh sekir in ene sulične osti iz Kobarida, a brez najdiščnih podatkov.⁸³ Anna Crismani je ob reviziji najdb starejše železne dobe iz Kobarida, ki jih hrani Civico Museo di Antichità J. J. Winckelmann v Trstu, odkrila osem slabo ohranjenih primerkov orožja (dve tulasti, plavutasto in uhato sekiro ter štiri sulične osti), v katerih je prepoznala del obravnavanega depoja.⁸⁴

Datacijo zakopa depoja iz Kobarida določa uhata sekira.⁸⁵ Tovrstne sekire so se na Dolenjskem pojavile šele v grobovih iz mlajšega dela negovske stopnje,⁸⁶ zato menimo, da tudi v Posočju grobovi z uhatimi sekirami⁸⁷ predstavljajo mlajše grobove zadnje stopnje Sv. Lucija IIc,⁸⁸ ki je bila sočasna negovski stopnji. To potrjujeta tudi zgodnjelatska fibula v grobu 17 s Koritnice in certoška fibula različice Xg v grobu 4 najdišča Čadrg – Laze I.⁸⁹ Da so bile posamezne uhate sekire v Posočju v rabi še na začetku mlajše železne dobe, tj. v stopnji LT

⁷² Frey 1969, 55–56, sl. 32: 6, t. 35 spodaj.

⁷³ Frey 1969, t. 26: 39; 27: 11.

⁷⁴ Frey 1969, 24, 55–56.

⁷⁵ Guštin 1975, 29, t. 2: 1,3,5–8,10–11. Depou so bile pomotoma pripisane še ribiške osti, nožič s srpastim rezilom, koničasta ost in dve sulični osti s širokim listom (t. 1: 4–5; 2: 2,4,9).

⁷⁶ *Mittheilungen der k. k. Central-Commission* 17, 1891, 118, št. 81; *Tabor "Sovodnje 93"*, Gorica/Gorizia 1995, 32–37.

⁷⁷ J. Szombathy, *Tagebuch*, Büchlein 48, 1–2 (Naturhistorisches Museum Wien, Fundaktenarchiv): "Rubbia bei Görz. Baron Bianchi erhielt beim Bau eines Weges auf den Gredišce genannten Berg Eisenfunde: 6 Lanzen- und Speerspitzen und 2 Beile. Bei der heutigen Recognoscirung kommt noch 1 Beil dazu. (...)"

⁷⁸ Tecco Hvala 2012, 118–119, sl. 46: 21–26.

⁷⁹ Guštin 1991, 61–62, t. 2: 4–5; 5: 4–5; 10: 12–13; 11: 6; 14: 3; 15: 6; 37: 3; 38: 2–3; Guštin 1979, 47, t. 77: 3, 7–8; Horvat 2002, 169, t. 18: 4–6.

⁸⁰ Marchesetti 1889, (479); Marchesetti 1890, XIV; Marchesetti 1903, 187, op. 3.

⁸¹ Duhn, Messerschmidt 1939, 110; Gabrovec 1976, 50; Laharnar, Štular, Mlinar 2015, 245–246.

⁸² V poročilih je to sekiro imenoval *mannaia*, *mannaja* oziroma Hacke. Da je šlo za uhato sekiro, dokazuje opis predmetov v Marchesetti 1903, 201, t. 18: 18.

⁸³ Marchesetti 1903, t. 18: 11,15,17–18.

⁸⁴ Crismani 2005, 14, op. 15.

⁸⁵ Teržan, Trampuž 1973, 430–431, sl. 4: karta 3, 434, op. 67, t. 20: 1, pril. 1; Tecco Hvala 2012, 119–121, sl. 46: 15–20; Mlinar 2020, 30, 79.

⁸⁶ Teržan 1976, 393; Dular 2003, 144, sl. 91: 10; Štrajhar, Gaspari 2013, 35.

⁸⁷ Most na Soči, grob Sz 45 (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984–1985, t. 7: B2), Čadrg – Laze I, grob 4 (Mlinar, Turk 2016, 58, kat. št. 37), Koritnica – Orehovlje, grobovi 17, 18, 25 (Kos 1973, t. 5: 1; 6: 1; 11: 1).

⁸⁸ Teržan, Trampuž 1973, 434–437, sl. 5.

⁸⁹ Teržan 1976, 368, 382.

B2, dokazuje grob bojvnika iz Srpenice, ki je bil razen z uhato sekiro opremljen še z latensko sulico in ščitom.⁹⁰

Ker so bile v depoju samo halštatske oblike suličnih osti in sekir in v njem ni bilo predmetov stopnje LT B2, lahko njegov zakop datiramo v 4. st. pr. n. št.

SKLEPNA BESEDA

Depoji starejše skupine vrste Tržišče-Porpetto so razpršeni okrog Škocjana, če ga vzamemo za izhodiščno točko, saj je približno 15 km proti zahodu do Tomaja na Krasu, 40 km na sever do Tržišča blizu Cerknice in 30 km na vzhod do Trnovega v Ilirski Bistrici na Notranjskem ter na jug 130 km preko Kosmatega Kostela blizu Buzeta in do Tivolija v Pulju. Zdi se, da se držijo osrednjih prometnih osi zahod-vzhod iz Tržaškega do Kvarnerskega zaliva in jug-sever od Istre do Ljubljanske kotline (*sl. 1*). Sodijo pa v čas od konca 8. do sredine 6. st. pr. n. št. (*sl. 2*). Praviloma so bili zakopani v bližini naselij, izjemoma celo v njih (Tržišče).

Čeprav v depojih obeh skupin vrste Tržišče-Porpetto prevladujejo celi ali vsaj dobro ohranjeni predmeti, pa v depojih starejše skupine najdemo tudi kose namerno razlomljenih predmetov, npr. v depoju iz Tomaja list bronaste sulične osti, konico mahaire in bronasto iglo brez zgornjega dela (*sl. 3*), v depoju iz Trnovega pa rezilo bronaste sekire in odlomka bronaste čelade (*sl. 4: 11–12*). Čeprav ni dvoma, da se lahko v boju ali bitki orožje tudi zlomi, pa v teh predmetih vidimo odmev obrednih običajev, ki so se pred tem več stoletij odvijali nad breznom Mušje jame pri Škocjanu.

V drugem, sosednjem prostoru so bili odkriti depoji mlajše skupine vrste Tržišče-Porpetto. Depo iz Porpetta, odkrit sredi širne Furlanske nižine, je oddaljen več kot 70 km od Kobarida ob zgornjem toku reke Soče, a le 30 km od Rubij ob spodnjem toku taiste Soče. Rubije pa so od Kobarida oddaljene okrog 70 km. Boljše poznavanje te skupine bo omogočila šele njihova objava, kar velja tako za Porpetto kot tudi Kobarid. V depojih te skupine ni več bronastega orožja in železnih mahair, se pa pojavljajo poleg dolgotrajnih oblik (sulične osti, sekire z dvostranskimi plavutmi in tulaste sekire) nove oblike orožja (sekire z enostranskimi plavutmi, železno bodalo z bronastim ročajem in uhata sekira) in konjske opreme (*sl. 2*).

Oborožitev bojvniških enot

Serena Vitri je pri predstavitvi depoja iz Porpetta s kar 55 suličnimi ostmi in 26 sekirami (23 z dvostranskimi in 3 z enostranskimi plavutmi) ponudila prepričljivo razlago, da gre za oborožitev enote približno 25 bojvnikov, oboroženih s po dvema sulicama in eno bojno sekiro. Bodalo in fibuli bi po njenem mnenju pripadali poveljniku enote, brzdi pa njegovemu konju.⁹¹ Preostala depoja mlajše skupine (Rubije, Kobarid) nista vsebovala predmetov, ki bi jih lahko pripisali poveljniku morebitne bojvniške enote.

Nasprotno pa so v depojih starejše skupine izstopajoče najdbe (mahaire, bronaste sekire in sulične osti ter čeladi), v katerih bi lahko videli oborožitev poveljnikov. V depojih iz Trnovega in s Tržišča so tudi po tri konjske brzde, od katerih bi eno lahko pripisali poveljnikovemu konju, drugi dve pa konjema njegovega spremstva. Bojvnike, ki so bili tako kot tisti iz Porpetta oboroženi s sekiro in dvema sulicama, lahko prepoznamo tudi v depoju iz Rubij, medtem ko lahko v drugih depojih z velikim številom suličnih osti prepoznamo bojvnike, opremljene samo z eno ali dvema sulicama.

Orožje v depojih po številu ustreza oborožitvi manjše ali večje enote bojvnikov, v večini primerov s poveljnikom na čelu. Zato se zdi verjetna domneva P. Turka, da gre za orožje sovražnikov, ki so ga zmagovalci darovali bogovom vojne.⁹²

V stopnji Notranjska I pred nastopom železne dobe so bili na grobišču pod Brežcem pri Škocjanu pokopani "varuhi svetišča", ki so jim v grob od orožja priložili samo meč, enemu od njih poleg meča še sulico, enemu pa samo sekiro.⁹³ Pri tem je vabljiva misel, da sta del bojne opreme "varuhov svetišča" in orožje bojvnikov, pokopanih brez njega, končala v svetem breznu Mušje jame.

Oborožitev bojvnikov in njihovih poveljnikov v starejši železni dobi na Notranjskem v grobovih ni razpoznavna, ker orožja glede na ustaljene običaje niso prilagali vse do zadnje VI. stopnje, ko se pojavlja npr. na grobiščih pri Socerbu, Šmihelu pod Nanosom in na Jelenšku nad Godovičem.⁹⁴

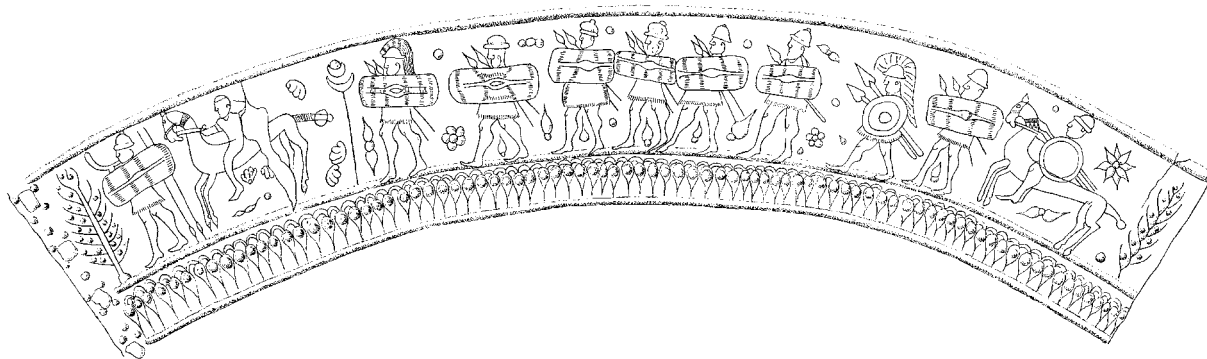
⁹¹ Vitri 2012, 141, 143.

⁹² Laharnar, Turk 2017, 85; Turk 2018, 404.

⁹³ Ruaro Loseri et al. 1977, t. 1: 1–2 (gr. 1–6); 10: 2 (gr. 125); 12: 1 in 33: e–g (gr. 136); 16: 158 (gr. 158); 22: 2 (gr. 253); 33: m–r (gr. 165); Mizzan 1888–1994, t. 1–3 (gr. 136 in 165); Teržan 2016, 418–420.

⁹⁴ Socerb (Dugulin 2002); Jelenšek nad Godovičem (Laharnar, Turk 2017, 123, sl. 140).

⁹⁰ Laharnar, Mlinar 2019.

Sl. 7: Situla Arnoaldi iz Bologne. Friz s prikazom enote bojevnikov na pohodu (po Lucke, Frey 1962, t. 63).

Fig. 7: Situla Arnoaldi, Bologna. Fregio con un drappello di guerrieri in marcia (da Lucke, Frey 1962, tav. 63).

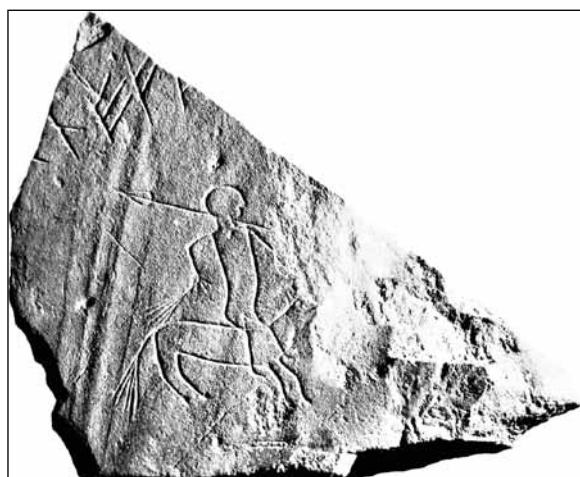
V Šmihelu pod Nanosom, ki ima več grobišč, na starejših Mačkovcu in Pod Kaculjem ni orožja, se pa to masovno pojavi na grobišču Za Polšno, na katerem prevladujejo grobovi iz stopnje Notranjska VI. Na tem grobišču je bilo najdenih skupno 30 uhatih sekir in 55 suličnih osti, v katerih lahko vidimo orožje bojevnikov, izstopa pa grob 135 z mahairo, dvema suličnima ostema in vitko uhato sekiro, v katerem smemo prepoznati pokop enega izmed poveljnikov.⁹⁵

Glede načina bojevanja in oborožitve bojevnikov v obravnavanem času je poveden prikaz na situli Arnoaldi iz Bologne, enem najmlajših izdelkov situlske umetnosti, na kateri je upodobljena enota bojevnikov na pohodu (sl. 7).⁹⁶ Po razlagi Alexandrine Eibner jih vodi poveljnik s čelado, podolgovatim ščitom in bojnim rogom, čigar sulici sta zaprta v tla. Za njim jezdi njegovega konja neoborožen pribočnik. V tla zaprta prapor napoveduje skupino šestih enotno oboroženih in opremljenih pešakov s čelado, podolgovatim ščitom in sulicama. Prvi med njimi nosi čelado s perjanico tako kot tudi pešak z okroglim ščitom, ki stopa za prvo skupino. Temu sledi še en pešak s čelado in podolgovatim ščitom ter sulicama, pohodno skupino pa zaključuje konjenik s čelado, okroglim ščitom in sulicama.⁹⁷ Z mojstrsko roko toreva ustvarjeni friz na situli prikazuje v nemirnem obdobju keltskih osvajanj idealizirano podobo bojevnikov z bojno opremo, ki naj bi bila v rabi na prostoru Padske nižine.

Pri vseh bojevnikih, upodobljenih na frizu situle Arnoaldi, kot tudi pri njihovem poveljniku

je bojna oprema sestavljena iz dveh sulic, ščita in čelade. Nenavadno je, da imajo čelado tudi vsi pešaki. Glede na depoja s Tržišča in iz Trnovega, predvsem pa glede na grobove v alpskem, še posebej pa v jugovzhodnoalpskem prostoru, bi jo namreč pričakovali samo pri poveljniku in konjeniku.

Morda pa je prav v času nastanka situle Arnoaldi s prizorom enote bojevnikov na pohodu neznana roka vrezala podobo konjenika v kamnito ploščo iz Stare Sušice pri Košani (sl. 8). Zdi se, da ni naključje, da je bila poškodovana plošča, verjetno nagrobna stela, najdena prav na Partih pri Stari Sušici na Notranjskem, oddaljenih le malo manj kot 15 km od Škocjana na Krasu in 17 km od Trnovega v Ilirski Bistrici.

Sl. 8: Parti pri Stari Sušici. Motiv konjenika z delom napisa v venetski pisavi na kamniti plošči (po Urleb 1979, 154, sl. 1).
Fig. 8: Parti presso Stara Sušica. Frammento di lastra in pietra con la raffigurazione del cavaliere e con una parte dell'iscrizione in scrittura venetica (da Urleb 1979, p. 154, fig. 1).

⁹⁵ Hoernes 1888, 225 (gr. 4/1886), 233–234; Guštin 1979, t. 56.

⁹⁶ Situla je datirana v začetek 4. st. pr. n. št. (Lucke, Frey 1962, 59, t. 63).

⁹⁷ Eibner 2018, 105–107, sl. 3a.

Na njej je upodobljen gologlav konjenik s sulico, naslonjeno na rame, ki z bičem v desni roki spodbuja konja. Našemu konjeniku je še najbolj primerljiv gol jezdec na pasni sponi iz groba 2/46 s Prelog na Magdalenski gori, ki prav tako z bičem priganja konja.⁹⁸ Podoben prizor golega jezdec z bičem, ki pa je pokrit s konicasto čepico, je najti tudi na bronastem pasu iz groba 161 na grobišču Nazari v Este.⁹⁹ Z bičem spodbuja konja tudi gol konjenik s čelado, ki ga predstavlja bronast kipec iz Sanzena.¹⁰⁰

⁹⁸ Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, t. 41: 1.

⁹⁹ Gamba, Gambacurta, Ruta Serafini 2012, sl. 6: 6–7.

¹⁰⁰ Ciurletti 1992, sl. 1–2.

V zgornjem kotu plošče iz Stare Sušice pa je ohranjenih tudi nekaj pismenk napisa v venetski pisavi, s katerim je bil verjetno bojevnik pospremljen v onostranstvo. Napis posredno datira ploščo z upodobitvijo konjenika v čas konca 5. st. pr. n. št. ali nekoliko pozneje,¹⁰¹ torej v obdobje mlajše skupine depojev z orožjem vrste Tržišče-Porpetto.¹⁰²

¹⁰¹ Urleb 1979, 154–157, sl. 1; Laharnar, Turk 2017, 139.

¹⁰² Za temeljit pregled besedila se zahvaljujema Bibi Teržan, za prevod v italijanščino Lidiji Rupel, za pregled prevoda Paoli Càssola Guida, za podatke Veronici Groppo, Sereni Vitri, Marzii Vidulli, Anni Crismani, Marjeti Šašel Kos in Boštjanu Laharnarju ter za fotografije depojev iz Tomaja in s Tržišča Narodnemu muzeju Slovenije.

- BAITINGER, H. 2011, *Waffenweihungen in griechischen Heiligtümern*. – Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 94.
- BARTH, F. E. 1969, *Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel (Slowenien)*. – Antiquitas Reihe 3, Bd. 5.
- BORGNA, E. 2016, Čelade / Elmi. – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 119–140.
- BOŽIČ, D. 2015, Stopnja Podzemelj 2 – orožje iz brona in železa, igle, konjska oprema, fibule in pestro okrašena lončenina / The Podzemelj 2 phase – weapons of bronze and iron, pins, horse gear, fibulae and diversely decorated pottery. – V / In: S. Djura Jelenko, D. Božič, A. Šemrov, B. Rajšter, *Sokličeva zbirka. "Tu mam pa ilirskega poglavarja". Arheologija in numizmatika. Katalog stalne razstave / The Soklič collection. "Here's the Illyrian chief". Archaeology and numismatics. Catalogue of the permanent exhibition*, 42–61, 139–140, Slovenj Gradec.
- CĂRĂBIȘI, V.-Ș. 2018–2019, Short single-edge curved swords with a bent hilt in the Early Iron Age. A discussion on the stage of research. – *Dacia* 62–63, 117–167.
- CIURLETTI, G. 1992, Omaggio al cavaliere di Sanzeno. – V / In: I. R. Metzger, P. Gleirscher (ur. / a cura di), *Die Räter / I Reti*, 27–50, Bozen / Bolzano.
- CRISMANI, A. 2005, Un'importante necropoli dell'età del ferro ancora inedita: Caporetto. – *Forum Iulii* 29, 9–22.
- DEHN, W. 1980, Einige Bemerkungen zu hallstattzeitlichen Trensen Sloweniens (Nekaj pripomb k hallstatsko-dobnim žvalam v Sloveniji). – V / In: *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici*, Situla 20–21, 325–332.
- DESCHMANN, C., F. HOCHSTETTER 1879, Prähistorische Ansiedelungen und Begräbnisstätten in Krain. – *Denkschriften der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 42, 1–54.
- DONDER, H. 1980, *Zaumzeug in Griechenland und Cypern*. – Prähistorische Bronzefunde XVI/3.
- DUGULIN, A. 2002 (ur. / a cura di), *La necropoli di San Servolo. Veneti, Istri, Celti e Romani nel territorio di Trieste*. – Trieste.
- DUHN, F. von, F. MESSERSCHMIDT 1939, *Italische Gräberkunde 2*. – Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften 2.
- DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502944>
- DULAR, J., S. TECCO HVALA 2007, *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age. Settlement, economy, society (Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi. Poselitev, gospodarstvo, družba)*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545239>
- EGG, M. 1986, *Italische Helme. Studien zu den ältereisenzeitlichen Helmen Italiens und der Alpen*. – Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 11.
- EGG, M. 1996, *Das hallstattzeitliche Fürstengrab von Strettweg bei Judenburg in der Obersteiermark*. – Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 37.
- EGG, M. 2004, Die Wiederentdeckung eines osthallstattischen Fürstengrabes. Anmerkungen zum Fürstengrab im Hartnermichelkogel 1 bei Kleinklein (Gem. Grossklein, Bez. Leibnitz) in der Weststeiermark. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz* 51/1, 93–126.
- EGG, M. 2016, Funde. – V / In: M. Egg, D. Kramer, *Die hallstattzeitlichen Fürstengräber von Kleinklein in der Steiermark. Die beiden Hartnermichelkogel und der Pommerkogel*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 125, 13–47, 61–201.
- EGG, M., A. NASO, R. ROLLINGER (ur. / a cura di) 2016, *Waffen für die Götter. Waffenweihungen in Archäologie und Geschichte*. – Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Tagungen 28.
- EIBNER, A. 2018, Darstellungen von Krieger und Kampfgeschehen in der Situlenkunst. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 148, 101–119.

- FREY, O.-H. 1969, *Die Entstehung der Situlenkunst. Studien zur figürlich verzierten Toreutik von Este*. – Römisch-Germanische Forschungen 31.
- FURLANI, U. 1995–1996, Depojska najdba iz Šempetra pri Gorici / Il ripostiglio di San Pietro presso Gorizia. – V / In: B. Teržan (ur. / a cura di), *Depoji in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia*, Katalogi in monografije 29, I, t. 130–135; 30, II, 73–88.
- GABROVEC, S. 1976, Železnodobna nekropola v Kobaridu (Necropoli dell'età del ferro di Kobarid [Caporetto]). – *Goriški letnik* 3, 44–64.
- GABROVEC, S. 1987, Notranjska grupa. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, 151–177, Sarajevo.
- GAMBA, M., G. GAMBACURTA, A. RUTA SERAFINI 2012, Magnifici, focosi, scintillanti. I cavalli nell'arte delle situle. – *Archeologia Veneta* 35, 128–147.
- GASPARI, A., M. MLINAR 2005, Grave with a machaira from Most na Soči / Grob z mahairo z Mosta na Soči. – *Arheološki vestnik* 56, 169–186.
- GIRELLI, D. 2016, Igle / Spilloni. – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 217–232.
- GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska [Carniola Interna]). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 461–506.
- GUŠTIN, M. 1974a, Gomile starejše železne dobe iz okolice Boštanj (Die eisenzeitlichen Grabhügel aus der Umgebung von Boštanj). – V / In: M. Guštin (ur. / a cura di), *Varia archaeologica*, Posavski muzej Brežice 1, 87–119.
- GUŠTIN, M. 1974b, Mahaire. Doprinos k povezavam Picena, Slovenije in srednjega Podonavja v 7. stol. pr. n. št. (Mahaira Krummschwerter: urgeschichtliche Verbindungen Picenum-Slowenien-Basarabi). – *Situla* 14–15, 77–94.
- GUŠTIN, M. 1975, Posamezne arheološke najdbe iz okolice Gorice (Singoli reperti archeologici del Goriziano). – *Goriški letnik* 2, 28–32.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu (Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria)*. – Katalogi in monografije 17.
- GUŠTIN, M. 1991, *Posočje. Posočje in der jüngeren Eisenzeit (Posočje v mlajši železni dobi)*. – Katalogi in monografije 27.
- GUŠTIN, M. 2007, Argo, come una freccia scoccata in volo. – V / In: M. Guštin, P. Ettel, M. Buora (ur. / a cura di), *Piceni ed Europa. Atti del convegno*, Archeologia di frontiera 6, 7–20.
- HOERNES, M. 1888, Die Gräberfelder an der Wallburg von St. Michael bei Adelsberg in Krain. – *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 18, 217–249.
- HORVAT, J. 2002, The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šmihel / Zaklad rimskega republikanskega orožja z Gradu pri Šmihelu pod Nanosom. – *Arheološki vestnik* 53, 117–192.
- KATIČIĆ, R. 1970, Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina (Le bassin danubien et l'Adriatique dans l'épopée d'Apollonios de Rhodes). – *Godišnjak* 7, *Centar za balkanološka ispitivanja* 5, 71–132 (= R. Katičić, *Illyricum Mythologicum*, Zagreb 1995, 31–114).
- KOS, P. 1973, Koritnica ob Bači (Koritnica an der Bača). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 848–873.
- KRIŽ, B., M. JEREB, B. TERŽAN 2014, Kapiteljska njiva. – V / In: B. Teržan, M. Črešnar (ur. / a cura di), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute Dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia*, Katalogi in monografije 40, 473–484.
- LAHARNAR, B. 2012, Das Waffendepot der frühen Eisenzeit von Tržišče nahe Dolenja vas, Cerknica, Slowenien. – V / In: Meighörner (ur. / a cura di) 2012, 138–140.
- LAHARNAR, B., M. MLINAR 2019, A La Tène grave from Srpenica: new evidence of Early Laténisation of the Posočje Region in Northwestern Slovenia. – V / In: H. Baitinger, M. Schönfelder (ur. / a cura di), *Hallstatt und Italien. Festschrift für Markus Egg*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 154, 645–658.
- LAHARNAR, B., P. TURK 2017, *Železnodobne zgozbe s stičišča svetov*. – Ljubljana.
- LAHARNAR, B., P. TURK 2018, *Iron Age stories from the crossroads*. – Ljubljana.
- LAHARNAR, B., B. ŠTULAR, M. MLINAR 2015, Gradič above Kobarid – a Late Republican fortified emporium? / Gradič nad Kobaridom, poznorepublikanski utrjeni emporij? – V / In: J. Istenič, B. Laharnar, J. Horvat (ur. / a cura di), *Evidence of the Roman army in Slovenia / Sledovi rimske vojske na Slovenskem*, Katalogi in monografije 41, 243–256.
- LUCKE, W., O.-H. FREY 1962, *Die Situla in Providence (Rhode Island). Ein Beitrag zur Situlenkunst des Osthallstattkreises*. – Römisch-Germanische Forschungen 26.
- MADER, B. 2018, *Die Prähistorische Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 1878–1918*. – Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 86.
- MARCHESETTI, C. 1889, Ausgrabungen bei Karfreit. – *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 21, 478–479.
- MARCHESETTI, C. 1890, Relazione sugli scavi preistorici fatti nel 1889. – *Bollettino della Società adriatica di scienze naturali in Trieste* 12, XIII–XVII.
- MARCHESETTI, C. 1903, *I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia*. – Trieste.
- MEIGHÖRNER, W. (ur. / a cura di) 2012, *Waffen für die Götter. Krieger, Trophäen, Heiligtümer*. – Innsbruck.
- MIHOVIČIĆ, K. 1991, Nalazi prahistorijskih ostava na području Istre (Vorgeschichtliche Hortfunde in Istrien). – *Arheološki vestnik* 42, 207–217.
- MIZZAN, S. 1988–1994, Due corredi della necropoli di Brežec recentemente ritrovati. – *Atti dei Civici musei di storia ed arte* 16 (1994), 105–114.
- MLINAR, M. 2020, *Most na Soči. Arheološke raziskave v letih 2000–2016 na levem bregu Idrije / The 2000–2016 archaeological investigations on the left bank of the Idrijca*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 43. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504887>
- MLINAR, M., M. TURK 2016, *Prapoti skozi praproti. Arheološka topografija dolin Tolminke in Zadlaščice*. Katalog razstave. – Tolmin.
- MOSER, K. L. 1888, Versuchsgrabung am Gradišče bei Ternovo (Dornegg) in Krain. – *Mittheilungen der Prähistorischen Kommission* 1/1, 25–26.
- MÜLLER-KARPE, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. – Römisch-Germanische Forschungen 22.

- NANUT, T. 2018, Poznobronasto- in železnodobni depojski najdbi iz Dolenjih Raven na Cerkljanskem in s Sv. Jakoba na Kanalskem Kolovratu (Late Bronze Age and Iron Age hoard finds from Dolenje Ravne near Cerkljansko and Sv. Jakob in the Kanalski Kolovrat Hills). – V / In: M. Črešnar, M. Vinazza (ur. / a cura di), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem. Zbornik prispevkov v čast Bibi Teržan*, 137–161, Ljubljana.
- POTEPAN ŠKRLJEV, J. 1884, Rimske starine. – *Novice gospodarske, obrtniške in narodne* 42, št. / n. 9, 27. 2. 1884, str. / p. 71.
- RUARO LOSERI, L., G. STEFFÈ DE PIERO, S. VITRI, G. RIGHI 1977, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896–1900*. – Monografie di preistoria 1.
- SCHMID, W. 1910, Ein Waffendepotfund der Hallstattzeit aus Teržišče bei Zirknitz. – *Jahrbuch für Altertumskunde* 4, 103–109.
- STARE, F. 1962–1963, Kipec ilirskega bojvnika z Vač (Statuette eines illyrischen Kriegers aus Vače). – *Arheološki vestnik* 13–14, 383–434.
- STARY, P. F. 1981, *Zur eisenzeitlichen Bewaffnung und Kampfesweise in Mittelitalien (ca. 9. bis 6. Jh. v. Chr.)*. – Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 3.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2017, Grobovi iz starejšega halštatskega obdobja na Molniku / Graves from the Early Hallstatt period at Molnik. – V / In: S. Tecco Hvala, *Molnik pri Ljubljani v železni dobi / The Iron Age site at Molnik near Ljubljana*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 36, 89–108, 140–153. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503750>
- ŠTRAJHAR, M., A. GASPARI 2013, Ostanki dveh srednjelatskih bojevniških grobov iz Turjaške palače v Ljubljani / Remains of two Middle La Tène warrior graves from the Auersperg palace in Ljubljana. – *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 30, 27–43.
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Magdalenska gora. Social structure and burial rites of the Iron Age community*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612546007>
- TECCO HVALA, S., J. DULAR, E. KOCUVAN 2004, *Železnodobne gomile na Magdalenski gori / Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska gora*. – Katalogi in monografije 36.
- TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula (Die Certosafibel). – *Arheološki vestnik* 27, 317–536.
- TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*. – Katalogi in monografije 25.
- TERŽAN, B. 1995, Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien. – V / In: *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Ergebnisse eines Kolloquiums Hermann Müller-Karpe gewidmet*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 35, 323–372.
- TERŽAN, B. 2007, Principi e guerrieri delle due sponde altoadriatiche. – V / In: M. Guštin, P. Ettl, M. Buora (ur. / a cura di), *Piceni ed Europa. Atti del convegno*, Archeologia di frontiera 6, 39–54.
- TERŽAN, B. 2016, Škocjan, kraj na stičišču svetov. Povzetek in sklepna beseda / San Canziano, crocevia di culture. Sintesi e considerazioni conclusive. – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 345–430.
- TERŽAN, B. 2019, Eine estensische Erzählung über den guten Mann. – V / In: S. Hye, U. Töchterle (ur. / a cura di), *UPIKU:TAUKE. Festschrift für Gerhard Tomedi*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 339, 551–558.
- TERŽAN, B., N. TRAMPUŽ 1973, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine (Contributo alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 416–460.
- TERŽAN, B., E. BORGNA, P. TURK 2016, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem III / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli delle età del bronzo e del ferro in Slovenia III*. – Katalogi in monografije 42.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1984–1985, *Most na Soči (S. Lucia) 2. Szombathyjeva izkopavanja / Die Ausgrabungen von J. Szombathy*. – Katalogi in monografije 23/1, 2.
- TRAMPUŽ OREL, N. 2012, The beginnings of iron in Slovenia / Začetki železa na Slovenskem. – *Arheološki vestnik* 63, 17–36.
- TRAMPUŽ OREL, N., D. J. HEATH 1998, Analysis of Heavily Leaded Shaft-Hole Axes. – V / In: B. Hänsel (ur. / a cura di), *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas / Man and Environment in European Bronze Age*, 237–248, Kiel.
- TURK, P. 2016a, Meči in nožnice / Spade e foderi. – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 99–108.
- TURK, P. 2016b, Sekire / Asce. – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 109–115.
- TURK, P. 2018, Early Iron Age hoards from central and western Slovenia. – V / In: E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza (ur. / a cura di), *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*, Studi di Preistoria e Protostoria 5, 397–406.
- TURK, P., K. HROBAT, P. BRATINA 2016, Katalog arheoloških najdišč Škocjana in okolice / Catalogo dei siti archeologici dell'area di San Canziano. – V / In: Teržan, Borgna, Turk 2016, 55–62.
- URLEB, M. 1979, Arheološke najdbe iz Stare Sušice pri Košani (Stara Sušica bei Košana). – *Arheološki vestnik* 30, 151–158.
- VITRI, S. 2004, Ripostiglio di armi. – V / In: F. Marzatico, P. Gleirscher (ur. / a cura di), *Guerrieri, principi ed eroi fra il Danubio e il Po dalla Preistoria all'Alto Medioevo*. Catalogo della mostra, 621–622, Trento.
- VITRI, S. 2012, Das eisenzeitliche Waffendepot von Porpetto, Provinz Udine, aus dem 6. Jahrhundert v. Chr. – V / In: Meighörner (ur. / a cura di) 2012, 141–143.
- VITRI S., S. MOTELLA DE CARLO 2018, Ritualità funeraria e organizzazione sociale nel Friuli centrale nella prima età del ferro: la necropoli di Pozzuolo (UD). – V / In: E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza (ur. / a cura di), *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*, Studi di Preistoria e Protostoria 5, 551–556.
- ZANNONI, A. 1888, *La fonderia di Bologna. Scoperta e descritta dall'ingegnere architetto Antonio Zannoni*. – Bologna.

Agli dèi della guerra

Ripostigli di armi della prima età del ferro nell'entroterra del Caput Adriae

Traduzione

I ripostigli e le offerte in luoghi di culto particolari ovvero in luoghi sacri sono tra gli argomenti più interessanti della tarda età del bronzo e della prima età del ferro. Grazie alla quantità e alla varietà degli oggetti deposti è possibile conoscere meglio la cultura materiale e la vita delle comunità protostoriche, soprattutto per quanto riguarda le tecniche di combattimento e la vita spirituale. Proprio i depositi di armi testimoniano l'esistenza di un culto particolare, di riti marziali, come li ha definiti Biba Teržan che li ha collegati con la contemporanea organizzazione sociale, in cui il combattere era il *modus vivendi* predominante.¹

Lo studio di Holger Baitinger² sulle offerte di armi nei templi greci e l'importante mostra *Armi per gli dei. Guerrieri – Trofei – Santuari* (*Waffen für die Götter. Krieger – Trophäen – Heiligtümer*), tenutasi a Innsbruck nel 2012, cui fece seguito un congresso che prese in considerazione un'area molto ampia che si estendeva dal Vicino Oriente alla Penisola Appenninica e all'Europa Centrale,³ hanno approfondito le conoscenze di questo culto, dedicato agli dei della guerra.

Il presente contributo sulle armi, rinvenute nei ripostigli, prende in considerazione per quanto riguarda il territorio l'entroterra orientale del *Caput Adriae*, cioè l'attuale Golfo di Trieste che include l'Istria, il Carso, la Notranjska, la Valle dell'Isonzo e il Friuli, e per quanto riguarda l'arco temporale la prima età del ferro. È questo un territorio adatto a una vita dedicata alla pastorizia e all'agricoltura, quale quella delle comunità del periodo in oggetto che però si dedicavano anche alla metallurgia⁴ e ad altre attività artigianali,⁵ quali la lavorazione di ornamenti in bronzo,⁶ il commercio, ecc. Era questa una zona d'incontro di vari popoli, quali i Veneti, gli Histri, i Giapodi, i Piceni d'oltremare, dove si incrociavano tradizioni diverse e si diffon-

devano le conoscenze tecniche, gli armamenti e gli ornamenti, dando inizio all'imitazione di essi.

SAN CANZIANO DEL CARSO

Nel contributo *Argo, come una freccia scoccata in volo*, presentato in occasione del Convegno *Piceni ed Europa*, tenutosi a Pirano nel 2006, fu evidenziata l'importanza di San Canziano del Carso/Škocjan nelle vicende dell'Alto Adriatico.⁷

Gli autori e i geografi antichi non citano San Canziano, anche se si trova non lontano dall'itinerario che in un remoto passato secondo i racconti di Apollonio Rodio e Plinio il Vecchio portò gli Argonauti, eroi greci con a capo Giasone, sino al Mare Adriatico navigando sul Danubio e i suoi affluenti. Anche Erodoto racconta "...I Focesimi primi fra i Greci fecero lunghi viaggi per mare; sono quelli che hanno scoperto l'Adriatico e la Tirrenia e l'Iberia e Tartesso...".⁸ Nel VII sec. a.C. i Greci dovevano ormai conoscere molto bene l'Alto Adriatico, poiché sembra che già il poeta greco Alcmane abbia accennato ai cavalli veneti, il che rappresenta la prima menzione di questi famosi cavalli.⁹

La zona di San Canziano, grazie alla particolare tettonica e al canyon del fiume Reka che in questo punto spesso scompare nel sottosuolo, era molto adatta allo svolgimento dei riti che si tenevano presso la Grotta delle Mosche/Mušja jama. Il gruppo dei castellieri, tra i quali emergono i castellieri di Škocjan e di fronte ad esso l'abitato di Gradišče presso Divača, con le necropoli di pertinenza di sotto Brežec, Ponikve presso Matavun e Grič sopra Lisičina, e il luogo di culto della Grotta delle Mosche rendono la località di San Canziano¹⁰ di primaria importanza non soltanto per quanto riguarda il Carso e la Notranjska, ma per un'area ben

¹ Teržan 2016, pp. 415–417.

² Baitinger 2011.

³ Meighörner 2012; Egg, Naso, Rollinger 2016.

⁴ Vedi Guštin 1979, tav. 72: 27.

⁵ Vedi per es. Guštin 1979, tavv. 1: 17; 6: 9–13, 16–20; 72: 25–26 ecc.

⁶ Vedi per es. Guštin 1979, tavv. 17–19.

⁷ Guštin 2007.

⁸ Apollonio Rodio 4, 303–337 (cfr. Katičić 1970, pp. 171–182); Plinio il Vecchio, NH 3, 128; Erodoto I, 163.

⁹ Alcmane fr. 1. 1. 50–51; Teržan 2019, p. 555.

¹⁰ Turk, Hrobat, Bratina 2016, p. 56 con carta nella fig. 13.

più vasta che va dalla Penisola Appenninica sino alla zona a nord delle Alpi, del Bacino Carpatico e della Penisola Balcanica.¹¹ Come già dimostrato da B. Teržan nello studio *San Canziano – Crocevia di culture*, per la maggior parte degli oggetti offerti nella Grotta delle Mosche è possibile risalire alla più probabile area di provenienza.¹²

I riti che si svolgevano presso la Grotta delle Mosche secondo rituali peculiari del Tardo Bronzo e degli inizi della prima età del ferro si caratterizzano per il ruolo predominante svolto dalle armi e dai recipienti in bronzo e per il fatto che gran parte degli oggetti fu danneggiata intenzionalmente prima di essere gettata nella grotta. I manufatti erano piegati, spezzati e schiacciati, e molti anche danneggiati dal fuoco.

La Grotta delle Mosche

Nell'abisso profondo della Grotta delle Mosche furono rinvenuti più di 800 oggetti in bronzo e alcuni in ferro. Nella monografia sul ripostiglio della Grotta delle Mosche B. Teržan e gli altri autori hanno trattato in modo dettagliato le singole classi di materiali, tra le quali predominano le armi, mentre in numero minore sono presenti i recipienti di bronzo e gli utensili, rarissimi invece gli ornamenti.¹³ Il fatto che sia stato constatato che gli oggetti possano avere varie provenienze, spesso anche molto lontane, è di fondamentale importanza per capire in pieno il ruolo svolto dal santuario di San Canziano. Di seguito si riprendono brevemente le conclusioni degli studiosi e si presentano le singole zone di provenienza dei reperti della Grotta delle Mosche.¹⁴

Parte delle armi e dei recipienti in bronzo provengono dal Bacino Carpatico, dall'Alto Tibisco e dalla Transilvania, come per esempio le punte di lancia con motivo decorativo a costolature sulla nervatura, i frammenti di elmi a campana con apice conico e le situle tipo Hajdúböszörmény. Una distribuzione leggermente diversa si evince ad es. per gli schinieri, frequenti soprattutto in Pannonia ad ovest del Danubio. Le punte di lancia con decorazione a fasci di linee ondulate, che si intersecano con linee orizzontali sull'immanicatura,

risultano invece diffuse soprattutto in un'ampia area a nord delle Alpi sino al Baltico.

Le punte di lancia con incisioni lungo i margini della lama, la fibula serpeggiante a due pezzi e alcuni spilloni, soprattutto del tipo Marco, documentano i contatti con l'area nord-italica. Riscontri per le punte di lancia con costolature sull'immanicatura e sulla nervatura e per gli elmi a campana con apice cilindrico forato sono documentati nella parte occidentale dell'Italia Centrale. Dal Piceno sulla costa occidentale dell'Adriatico o persino dalla vicina Istria provengono alcuni frammenti di elmi conici a doppia cresta. Alcuni oggetti della Grotta delle Mosche provengono dalla Penisola Balcanica. Di origine greca risulta una spada in ferro a lingua da presa e probabilmente anche una spada in bronzo a lingua da presa del tipo Stätzing-Naue II C, mentre dall'area egea proviene forse una punta di lancia in ferro con lunga immanicatura sfaccettata. Dai Balcani occidentali o dalla costa adriatica orientale provengono per esempio la fibula con arco a due dischi, i larghi bracciali a costolature e forse anche gli spilloni del tipo Sirolo-Numana. I ritrovamenti di due matrici per la fabbricazione di foderi per spade di bronzo a manico pieno del tipo Škocjan-Kulen Vakuf a Velika Gradina presso Varvara in Erzegovina e di una spada con fodero a Kulen Vakuf nella Bosnia occidentale confermano la provenienza di alcune spade rinvenute nella Grotta delle Mosche dai Balcani occidentali.¹⁵ Le asce a cannone con decorazione a costolature o con decorazione sfaccettata sull'imboccatura ispessita sono diffuse sia nei Balcani occidentali sia nel Bacino Carpatico.

Gran parte degli oggetti presenta forme tipiche di questo periodo, provenienti da varie zone dell'Europa continentale e mediterranea. Per alcune di queste forme la Grotta delle Mosche rappresenta un punto di incontro – un ponte tra il Bacino Carpatico e la Penisola Appenninica.¹⁶ Sorprende che gli oggetti peculiari delle comunità settentrionali dei Campi d'Urne di Lubiana, Ruše e Dobova siano poco documentati e che manchino del tutto gli spilloni con capocchia ovale e incisioni ondulate, le fibule ad arpa, i bracciali in lamina, le cavigliere e gli anelli ornamentali con assottigliamento al centro e capi sovrapposti.¹⁷

¹¹ Teržan 2016, pp. 406–413.

¹² Teržan 2016, pp. 345–430.

¹³ Teržan, Borgna, Turk 2016.

¹⁴ Cfr. il capitolo *La distribuzione*: Teržan 2016, pp. 406–413, figg. 147 e 148.

¹⁵ Turk 2016a, p. 106.

¹⁶ Teržan 2016, fig. 132 (elmi a campana arrotondati), fig. 142 (situle del tipo Kurd).

¹⁷ Per es. Müller-Karpe 1959, tavv. 111: C1; 112: C3; 114: C2; 115: C11–12; 116: 1–2,24; 118: 12–13,18.

I primi manufatti in ferro appaiono a San Canziano già nella fase Notranjska I. Dalla Grotta delle Mosche proviene una spada in ferro di origine greca, datata al X o al IX sec. a.C., dal corredo della tomba 158 di sotto Brežec un'ascia a cannone in bronzo con lama in ferro, datata nell'XI o X sec. a.C., dalla tomba 272 un frammento di coltello in ferro associato a dei frammenti di fibula ad arco a due dischi e a una fibula ad occhiali.¹⁸

La grande quantità di armi e di parti di equipaggiamento da difesa rinvenuti nella Grotta delle Mosche mette in evidenza il predominante carattere militare delle offerte. Si tratterebbe di riti di carattere marziale, durante i quali i vincitori, provenienti da aree più o meno lontane, si rivolgevano alle divinità della guerra: secondo B. Teržan le armi offerte nella Grotta delle Mosche sarebbero parte del bottino di guerra.¹⁹

Rimane aperta la questione, in quale misura la popolazione locale partecipasse ai riti. Forse anche gli abitanti del luogo e dell'entroterra di San Canziano offrivano alle divinità oggetti di pregio come armi, parti dell'equipaggiamento militare e recipienti in bronzo di origine non locale, di cui erano entrati in possesso in vari modi (regali, commercio, per mezzo di viaggi in luoghi lontani o con l'arrivo di stranieri, forse anche in combattimento).

Anche le eminenti sepolture dei "custodi del luogo sacro" con le spade e il numero relativamente alto di tombe femminili particolarmente ricche nella vicina necropoli di sotto Brežec²⁰ dimostrano l'importanza che questo luogo – come uno dei centri di culto di maggior rilievo nell'entroterra dell'Alto Adriatico – rivestì nella tarda età del bronzo e agli inizi dell'età del ferro, in un arco di tempo che va dall'XI al VII sec. a. C.

Alla fine di questo breve *excursus* sul significato e l'origine degli oggetti rinvenuti nella Grotta delle Mosche rimane aperta la questione sugli intervalli di tempo che intercorrevano tra i singoli riti e sulla quantità delle offerte se si considera che per un

periodo di 400 anni il numero degli oggetti offerti è modesto, anche se supera gli 800 pezzi.

I RIPOSTIGLI DEL TIPO TRŽIŠČE-PORPETTO

Peter Turk ha suddiviso in due tipi i ripostigli della prima età del ferro rinvenuti tra l'Adriatico settentrionale e le Alpi Orientali.²¹ Il primo tipo, che prende il nome dal noto ripostiglio di San Francesco a Bologna e dal ricco ripostiglio di Šempeter pri Gorici (San Pietro di Gorizia), include solo oggetti in bronzo. Questi depositi si trovano piuttosto nell'entroterra del Golfo di Trieste e nella Slovenia Centrale e comprendono per lo più oggetti spezzati intenzionalmente, soprattutto asce del tipo ad occhio e ad alette, eccezionalmente asce a cannone; in ambedue i ripostigli eponimi²² vi sono però anche manufatti interi. L'alta percentuale di piombo nelle leghe, di cui sono fatte soprattutto le asce ad occhio, dimostra che esse non venivano usate come attrezzi, ma avevano probabilmente carattere premonetario ovvero venivano usate come merce di scambio;²³ i margini fortemente usurati indicano una circolazione prolungata nel tempo.²⁴ La presenza nei singoli ripostigli di oggetti riferibili a periodi diversi porta P. Turk a ritenere che essi si costituirono in seguito a una prolungata opera di raccolta e conservazione, inquadrabile tra l'VIII e il VI sec. a.C. Si noti che la maggior parte di questi ripostigli si trovava all'interno degli abitati.

Nel secondo tipo, denominato Tržišče-Porpetto, rientrano otto ripostigli con prevalenza di armi in ferro non danneggiate. Le più numerose sono le punte di lancia, mentre meno numerose risultano le asce. In alcuni ripostigli furono rinvenute anche delle punte di lancia in bronzo, delle asce in bronzo e delle corte spade ricurve in ferro ad un solo taglio (*machaire*), in due persino alcuni morsi di cavallo in ferro e un elmo in bronzo. I reperti dei singoli ripostigli sarebbero attribuibili secondo P. Turk solo a una fase cronologica della prima età del ferro. P. Turk data il ripostiglio di Tomaj (*fig. 3*) all'VIII sec. a.C., la maggior parte

¹⁸ Guštin 1973, pp. 462–469; Guštin 2007, p. 11; Ruaro Loseri et al. 1977, p. 110, tav. 23: 272/4; Teržan 1995, pp. 359–360, fig. 28: 3,10; Trampuž Orel 2012, pp. 21, 32, fig. 3. Per la datazione della spada vedi Turk 2016a, p. 108, per la datazione dell'ascia vedi Laharnar, Turk 2018, p. 21, fig. 9.

¹⁹ Teržan 2016, pp. 415–417.

²⁰ Per le tombe maschili 136 e 165 vedi Mizzan 1988–1994, tavv. 1–3, per le tombe femminili 57 (6 collane e 4 bracciali), 130 (collana in bronzo e in ferro, un coltello e un rasoio in bronzo) e 155 (7 collane e 16 fibule ad occhiali) vedi Ruaro Loseri et al. 1977, tavv. 6; 11; 13–15.

²¹ Turk 2018.

²² Zannoni 1888; Furlani 1995–1996.

²³ Trampuž Orel, Heath 1998, pp. 237–246, figg. 2–5, tav. 1; Nanut 2018, pp. 141–145, figg. 6; 11.

²⁴ Laharnar, Turk 2018, pp. 88–93, figg. 100–103, 105–106; Turk 2018, p. 399.

degli altri ripostigli al VII sec. a.C. ovvero alla transizione dal VII al VI sec. a.C., il ripostiglio di Porpetto alla metà del VI sec. a.C. Al contrario dei ripostigli del primo tipo questi si trovavano soprattutto non lontano dagli abitati, con i quali dovevano essere a stretto contatto.²⁵

Deposizione, composizione e datazione dei ripostigli

In questo studio vengono presi in considerazione i ripostigli del tipo Tržišče-Porpetto, inquadrabili cronologicamente con più precisione e collocabili entro due determinate aree geografiche (fig. 1). Non vi è dubbio che l'esiguità dei dati a disposizione, essendo i ritrovamenti per lo più di tipo casuale e con pochi dati riferibili alle modalità di rinvenimento, abbia influito sui risultati delle ricerche eseguite finora. In alcuni casi però i dati sulla posizione degli oggetti deposti si sono conservati.

Dalla disposizione degli oggetti nei ripostigli di Tržišče presso Dolenja vas, non lontano da Cerknica, e di Tomaj si evince chiaramente che l'occultamento fu un atto intenzionale collegato ad un rito determinato (figg. 3; 5). Secondo la testimonianza scritta di Janez Urbas, che nel 1909 scoprì casualmente il ripostiglio di Tržišče, lungo uno dei margini della roccia erano conficcate nel terreno, alla profondità di 60 cm, oltre 60 punte di lancia. Lungo il margine opposto, alla stessa profondità vi era un elmo in bronzo, nel quale erano stati deposti morsi equini, guarnizioni in ferro e asce in ferro e bronzo. Sotto l'elmo e in cerchio attorno ad esso erano disposte le *machaire* e le asce rimanenti. Sotto la roccia era stato deposto uno spillone in bronzo.²⁶

Altrettanto inconsueta era la disposizione degli oggetti nel ripostiglio di Tomaj, scoperto casualmente nel 2006. Lo scopritore rinvenne personalmente 16 oggetti, mentre gli altri furono messi in luce per mezzo di scavi sistematici. I manufatti si trovavano in una fessura della roccia, coperti da pietre di calcare di piccole dimensioni, sopra le quali erano state collocate pietre più grandi. Nello strato inferiore si trovavano gli spilloni, due coltelli e altri pezzi più piccoli, sopra a questi le punte di lancia in ferro; su ogni lato era collocata una

punta di lancia in bronzo.²⁷ Anche il ripostiglio di Kosmati Kostel vicino Buzet era stato occultato in un anfratto roccioso.²⁸

In modo completamente diverso invece erano disposti gli oggetti nei ripostigli di Gradič sopra Kobarid e di Porpetto. Gli oggetti del primo ripostiglio erano stati deposti in un grande recipiente di bronzo, quelli del secondo in un contenitore di materiale organico (cassa o cesto) come testimoniato dallo scopritore e confermato dal successivo scavo archeologico.²⁹

Questi ripostigli si possono suddividere in due gruppi, cronologicamente e geograficamente distinti (figg. 1; 2). Il gruppo più antico, composto da armi in ferro, tra le quali, tranne nel caso del ripostiglio di Kosmati Kostel, vi erano anche singoli pezzi in bronzo, è attestato in Istria (Tivoli a Pola/Pula, Kosmati Kostel/Pietra Pelosa vicino Buzet), nella Notranjska (Gradišče sopra Trnovo, Tržišče presso Dolenja vas) e sul Carso (Tomaj), il gruppo più recente, costituito esclusivamente da armi in ferro, è documentato tra l'Isonzo e il Tagliamento (Gradič sopra Kobarid, Rubbia e Porpetto).

La figura 2 riporta gli oggetti rinvenuti nei singoli ripostigli, suddivisi secondo le datazioni proposte. Per ogni ripostiglio viene indicato il totale delle punte di lancia, delle asce a cannone e delle asce con alette bilaterali senza indicarne la differenziazione tipologica, ma soltanto il metallo (bronzo o ferro).

I ripostigli che rientrano nel gruppo più antico sono caratterizzati dalla presenza di armi in bronzo (punte di lancia o asce) e *machaire* in ferro. Nei ripostigli di Trnovo e Tržišče furono rinvenuti due elmi in bronzo, nei ripostigli di Tivoli e Trnovo corte cuspidi appuntite, nei depositi di Tomaj e Tržišče invece coltelli di piccole dimensioni. Dal ripostiglio di Tomaj provengono alcuni spilloni in ferro e due in bronzo, da Tržišče uno spillone in bronzo, tutti ascrivibili all'abbigliamento maschile.

I ripostigli del gruppo più recente, di cui due (Porpetto e Kobarid) con oggetti deposti entro un recipiente, non sono costituiti dagli oggetti elencati sopra. Peculiari di questo gruppo sono le asce in ferro con alette unilaterali (Porpetto, Rubbia), degni di nota sono anche un pugnale in ferro con manico in bronzo e due fibule in bronzo da Porpetto e un'ascia ad occhio da Kobarid.

²⁵ Turk 2018, pp. 402–403.

²⁶ Schmid 1910, p. 103; Laharnar, Turk 2018, p. 85, fig. 94.

²⁷ Turk 2018, pp. 400–401; Laharnar, Turk 2018, p. 86, fig. 96.

²⁸ Mihovilić 1991, p. 208.

²⁹ Marchesetti 1890, p. XIV; Vitri 2012, p. 141.

Alcuni tipi di armi in ferro (punte di lancia, asce con alette bilaterali e asce a cannone) e i morsi equini sono presenti sia nei ripostigli del gruppo più antico sia in quelli del gruppo più recente; per quanto riguarda le differenze tipologiche esse sono evidenti in alcune classi di oggetti, in altre invece appena percepibili.

Di seguito verranno presentati i manufatti tipologicamente più caratteristici di ogni singolo ripostiglio, per la collocazione cronologica di essi (fig. 2) invece ci si baserà sulla datazione degli oggetti più recenti che definiscono l'ambito cronologico della deposizione.

I ripostigli del gruppo più antico

Tomaj³⁰

Il ripostiglio di Tomaj (fig. 3) sul Carso conteneva tre spilloni con testa a rotolo, uno di bronzo e due di ferro. Tre spilloni di questo tipo di bronzo, ripiegati ad anello, si trovano anche nella Grotta delle Mosche.³¹ Gli esemplari in bronzo sono caratteristici anche delle tombe maschili di sotto Brežec e delle tombe più antiche (33 e 39) di Križna gora presso Lož.³² In quantità considerevole sono stati rinvenuti nella necropoli di Tolmin della fase recente della tarda età del bronzo e degli inizi della prima età del ferro e nelle tombe della fase più antica di Most na Soči.³³ Gli spilloni di ferro con testa a rotolo non sono attestati nella necropoli di sotto Brežec dove si constata la presenza di ornamenti in ferro in alcune tombe femminili, ma sono documentati nelle tombe di Šmihel pod Nanosom nella fase Notranjska IIB, caratterizzata proprio dalla presenza di oggetti ornamentali in ferro.³⁴ Tre spilloni in ferro con capocchia arrotondata in bronzo ovvero con capocchia biconica in ferro, di cui due esemplari con collo ingrossato, sono probabilmente da considerare come prototipi degli spilloni a globetti con fermapieghe, tipici della fase Podzemelj 2.³⁵

Una datazione più precisa del ripostiglio è fornita dalla presenza di un'ascia ad alette in bronzo del tipo Hallstatt variante Kleinklein, diffusa soprattutto nell'area alpina sud-orientale e nell'Italia nordorientale.

La datazione di queste asce al tardo VIII e agli inizi del VII sec. a.C. ovvero nella fase Ha C1b, proposta da Markus Egg,³⁶ è avvalorata dalla tomba 1/16 di Kapiteljska njiva a Novo mesto, la cui datazione è suffragata dalle analisi al radiocarbonio.³⁷

Nelle Alpi sudorientali le *machaire* con manico a T sono caratteristiche delle tombe di guerrieri della fase Podzemelj 2 (Ha C1b).³⁸ La lama di queste spade presenta dorso e taglio rettilinei e punta stretta. Essendo la punta della lama in ferro di Tomaj più larga e il taglio appena ricurvo, è probabile che appartenga a una *machaira* a lingua da presa della variante Tržišče-Donja Dolina. Si tratta dell'esemplare più antico di questa variante di spade curve a un solo taglio.

La deposizione del ripostiglio si colloca sulla base della datazione dell'ascia ad alette in bronzo nella fase Notranjska IIB, contemporanea alla fase Podzemelj 2, quindi probabilmente alla fine dell'VIII sec. a. C., essendo gli spilloni in ferro con capocchia arrotondata ovvero con capocchia biconica riferibili già alla fase Notranjska IIA.

Tivoli a Pola³⁹

Il ripostiglio era costituito da armi di bronzo e ferro in cattivo stato di conservazione e in parte danneggiate intenzionalmente. La composizione del ripostiglio (quattro punte di lancia in bronzo, parte della lama di un'ascia in bronzo, punta di lancia in ferro, frammento di *machaira*) trova corrispondenze nel ripostiglio di Tomaj (fig. 3). La punta di lancia in bronzo priva di decorazioni è per la forma paragonabile a un esemplare del ripostiglio di Tomaj. Tra le punte di lancia in ferro, mal conservate, manca il tipo con lama deltoide e ispessimento ad anello del bordo dell'immanicatura, prevalente nel suddetto ripostiglio. Particolari risultano le cuspidi appuntite che trovano però riscontro nel ripostiglio di Trnovo (fig. 4: 10).⁴⁰

Nel ripostiglio spiccano due punte di lancia in bronzo decorate. La prima con immanicatura sfaccettata a sezione ottagonale che continua su ogni lato con tre costolature sulla nervatura trova confronti secondo Kristina Mihovilić con punte di

³⁰ Turk 2018, pp. 400–402, fig. 2; Laharnar, Turk 2018, p. 86, fig. 96.

³¹ Girelli 2016, p. 218, tav. 33: 15–17.

³² Guštin 1979, p. 28, fig. 10.

³³ Girelli 2016, pp. 218–219.

³⁴ Guštin 1979, tavv. 39: 14,16; 44: 9,16,21.

³⁵ Dular 2003, p. 116, fig. 60: 7,12; Božič 2015, p. 59, cfr. figg. a pp. 49, 55.

³⁶ Egg 2016, pp. 26–29, fig. 15. Nella carta vanno inseriti Tomaj (fig. 3), Grotta delle Mosche presso San Canziano (Turk 2016b, pp. 113–115, tavv. 13: 7; 51: 1–2) e la tomba 1/6 della necropoli Molnik – Pleška hosta (Škvor Jernejčič 2017, p. 105, tav. 40: 5).

³⁷ Križ, Jereb, Teržan 2014, pp. 478–480; Turk 2016b, p. 114.

³⁸ Guštin 1974b; Božič 2015, pp. 42–61.

³⁹ Mihovilić 1991, pp. 209–211, tavv. 2–4.

⁴⁰ Guštin 1979, tav. 13: 10.

lancia italiche dell'VIII sec. a.C.⁴¹ Per la seconda, decorata con due serie di triangoli multipli incisi lungo la nervatura della lama, mancano per ora riscontri puntuali.

Per le analogie con il ripostiglio di Tomaj si ritiene che la deposizione del ripostiglio di Tivoli sia coeva e si dati quindi alla fine dell'VIII sec. a.C.

Gradišče sopra Trnovo⁴²

Il ripostiglio di Gradišče sopra Trnovo a Ilirska Bistrica comprendeva i frammenti di un elmo a doppia cresta di forma conica, la lama di un'ascia di bronzo e almeno dieci punte di lancia in ferro (fig. 4).⁴³ Le relazioni relative alla scoperta del ripostiglio non menzionano il ritrovamento di tre morsi equini, descritti invece insieme con gli oggetti del ripostiglio nell'inventario del Museo di Storia Naturale di Vienna (fig. 4: 1-3). La presenza dei morsi tra i reperti del ripostiglio è avvalorata dal fatto che anche nel ripostiglio di Tržišče (fig. 5) le armi erano associate a un elmo e a tre morsi equini di fattura simile.

Già nel 1884 Josip Potepan Škrlež di Dolnji Zemon scriveva: "In quei giorni anche un contadino ha scavato nel "castelliere" di Trnovo alcune lance ben conservate; quasi ognuna era diversa, ha recuperato anche alcuni frammenti di lamine in bronzo."⁴⁴ Tutte le punte di lancia differiscono infatti sia per forma sia per dimensioni. È rilevante che una punta di lancia con lama deltoide e ispessimento ad anello sul bordo dell'immanicatura sia confrontabile con le punte di lancia più attestata a Tomaj (fig. 3).

Un frammento di lamina decorato con una fascia a zigzag tra due file di triangoli incisi campiti a tratteggio ed un altro non decorato (fig. 4: 11) erano attribuiti ad un elmo conico a doppia cresta. Si tratta di elmi diffusi soprattutto sulle coste adriatiche, nel Piceno, in area istriana e nella vicina Grotta delle Mosche presso San Canziano e a Trnovo. M. Egg data questi elmi tra la metà dell'VIII e gli inizi del VII sec. a.C.⁴⁵

⁴¹ Mihovilić 1991, pp. 209-210, tav. 2: 1.

⁴² Guštin 1979, pp. 34, tavv. 12-13.

⁴³ Moser 1888, figg. 46-51; Mader 2018, pp. 350-352. Nelle lettere di K. Moser e J. Pečnik è riportato un numero maggiore di punte di lancia: 15 ovvero 18 (Mihovilić 1991, pp. 212-213, nt. 45).

⁴⁴ Potepan Škrlež 1884.

⁴⁵ Egg 2004, 103, nt. 26; Teržan 2007, pp. 39-42; Egg 2016, pp. 14-19, fig. 9 con carta di diffusione. Vedi anche Borgna 2016, pp. 132-134; Teržan 2016, pp. 360-361, fig. 136 con carta di diffusione ed elenco dei siti a p. 478.

Uno dei tre morsi equini è costituito da un filetto ritorto di 14,5 cm di lunghezza con un unico anello conservato (fig. 4: 13). Gli altri due morsi sono costituiti da un filetto liscio, lungo circa 16 cm, con estremità ad occhiello, segnato da una caratteristica solcatura (fig. 4: 14-15) che si trova anche su uno degli esemplari del ripostiglio di Tržišče (fig. 6: 3) e sul più piccolo di Porpetto (fig. 6: 6). Negli occhielli sono inseriti due anelli, uno più grande per l'aggancio delle redini ed uno più piccolo con breve estensione per agganciare i montanti, probabilmente di materiale organico.

I reperti più antichi del ripostiglio sono due frammenti di elmo conico a doppia cresta (fig. 4: 11). Sulla base dell'elmo e della punta di lancia con ispessimento ad anello che trova confronti nel ripostiglio di Tomaj la datazione del ripostiglio sarebbe intorno al 700 a.C. Nel ripostiglio sono però attestate anche altre forme di punte di lancia, presumibilmente più recenti. I tre morsi presentano le stesse caratteristiche (filetto ritorto, occhielli con solcatura e piccoli anelli con estensione) degli esemplari del tumulo 1 di Strettweg che M. Egg annovera tra gli oggetti più antichi di questo tumulo, datandoli nella fase Stična 1.⁴⁶ Ne consegue che la datazione più plausibile per la deposizione di ripostiglio di Trnovo è la prima metà del VII sec. a.C.

Kosmati Kostel/Pietra Pelosa vicino Buzet⁴⁷

Il piccolo ripostiglio di armi in ferro, scoperto a Kosmati Kostel, era costituito da punte di lancia di fogge diverse in cattivo stato di conservazione e da quattro asce ad alette del tipo Hallstatt; l'ascia meglio conservata con alette molto aperte trova riscontri convincenti tra le asce del ripostiglio di Tržišče (fig. 5). La punta di lama di una *machaira* non ha il dorso rinforzato, a differenza delle altre *machaire*, presenti nei ripostigli oggetto di questo studio.

Le asce in ferro con alette bilaterali differiscono tra di loro in alcuni dettagli (per esempio la distanza tra le alette, passaggio tra immanicatura e lama). Nell'ambito del gruppo più antico sono attestate unicamente nel ripostiglio di Tržišče, che è il più recente, ma si trovano anche nel gruppo di ripostigli più tardi (Porpetto, Kobarid).

Sulla base dell'ascia tipo Hallstatt, in buono stato di conservazione, e della punta di *machaira* il ripostiglio di Kosmati Kostel va inserito nel gruppo

⁴⁶ Egg 1996, pp. 160-163, 243, fig. 93: 1-5.

⁴⁷ Mihovilić 1991, p. 208, tav. 1.

più antico di ripostigli. La mancanza di armi in bronzo lo colloca tra quelli più recenti di questo gruppo. Fu occultato probabilmente nella seconda metà del VII o nella prima metà del VI sec. a.C.

Tržišče presso Dolenja vas⁴⁸

Il più grande ripostiglio di Tržišče presso Dolenja vas nelle vicinanze del Lago di Cerknica attirò l'attenzione degli studiosi sin dalla sua scoperta, avvenuta nel 1909. Esso non si differenzia dagli altri ripostigli soltanto per il numero di reperti, ma anche per la già ricordata disposizione intenzionale degli oggetti, descritta nella relazione di Walter Schmid, che ci indica un rito particolare. Va ricordato che il rituale si svolse all'interno delle mura dell'abitato⁴⁹ e in questo il ripostiglio di Tržišče si differenzia dagli altri ripostigli del tipo Tržišče-Porpetto, situati fuori dagli abitati.

Il ripostiglio di Tržišče comprendeva almeno 67 punte di lancia in ferro di vario tipo, tre asce in bronzo, dodici asce in ferro, nove *machaire*,⁵⁰ tre morsi equini,⁵¹ un coltello in ferro, uno spillone in bronzo e un elmo in bronzo, e forse anche qualche piccola punta di lancia in bronzo (fig. 5).⁵²

⁴⁸ Schmid 1910; Guštin 1979, pp. 36–37, tavv. 29–35.

⁴⁹ Secondo Schmid (1910, p. 103a) il ripostiglio fu scoperto nell'abitato nel punto dove Deschmann e Hochstetter (1879, p. 4, tav. 1) avevano evidenziato una necropoli ad inumazione.

⁵⁰ Una delle *machaire*, lunga 36 cm, era erroneamente pubblicata come parte del ripostiglio di Tržišče (Guštin 1979, pp. 37, 69, tav. 32: 1). Già W. Schmid ne indicò la provenienza dai tumuli presso Dobrava vicino a Dobrnič nella Dolenjska (Schmid 1910, p. 106b). Dopo la seconda guerra mondiale fu inserita tra i reperti di Tržišče. Solo durante il riordino della collezione protostorica del Narodni muzej Slovenije fu nuovamente attribuita al vero sito di provenienza (informazione B. Jerin, ottobre 2017).

⁵¹ Lo stesso errore è stato riscontrato anche nel caso dei morsi di cavallo: Schmid infatti non menziona il quarto esemplare (Guštin 1979, tav. 30: 8–9). Durante il riordino del museo anche questo è stato riattribuito a Dobrava presso Dobrnič (informazione Barbara Jerin, ottobre 2017).

⁵² Il settimanale *Domoljub* in un articolo, pubblicato dopo la scoperta del ripostiglio l'8 giugno (*Domoljub* 22, n. 25, 24. 6. 1909, p. 490), riportava la notizia che Janez Urbas di Dolenja vas aveva rinvenuto a Tržišče 70 punte di lancia, 10 spade, un elmo "di sommo interesse" e ancora molti altri oggetti. Jernej Pečnik, che visitò Urbas il 25 giugno, scrisse nella lettera, inviata il 28 giugno alla Commissione Centrale di Vienna, che lo scopritore oltre all'elmo di bronzo, aveva rinvenuto anche 10 spade ricurve e 75 punte di lancia in ferro, 10 asce in ferro, due asce in bronzo, finimenti di cavallo, riposti nell'elmo, e persino alcune piccole punte di lancia in bronzo (Arhiv Republike

L'ascia ad alette di tipo Hallstatt presenta una decorazione incisa sulle alette e ha un forellino sull'immanicatura per il fissaggio del manico. Le asce con alette decorate sono rare, il confronto meno distante è un'ascia in bronzo della variante Most na Soči, rinvenuta nell'omonima necropoli;⁵³ un forellino sull'immanicatura si trova anche su di un'ascia in bronzo della tomba 1 del tumulo 3 di Grm presso Podzemelj.⁵⁴ Le asce a cannone in ferro con immanicatura sfaccettata sono state studiate in dettaglio da M. Egg che ritiene fossero in uso per un lungo periodo di tempo. Le asce lunghe e strette come l'esemplare di Tržišče,⁵⁵ lungo 23,9 cm, sono invece caratteristiche della fase matura di Ha C.⁵⁶ Tre asce ad alette in ferro sono del tipo Hallstatt variante Most na Soči che B. Teržan fa rientrare nella fase Ha D1.⁵⁷

Numerose *machaire* a lingua da presa con lama larga, dorso leggermente concavo, solo in alcuni esemplari parzialmente diritto, e taglio fortemente arcuato, sono riferibili alla variante Tržišče-Donja Dolina. La datazione di questa variante abbraccia un periodo relativamente lungo, dalla fine dell'VIII (ripostiglio di Tomaj) alla fine del VI sec. a.C. (tombe di Donja Dolina).⁵⁸

L'elmo italico in bronzo presenta sulla calotta un largo approfondimento e due volute a rilievo con in mezzo una piccola palmetta, anche essa a rilievo. L'approfondimento trova confronti tra gli elmi della variante Montelparo della prima metà del VI sec. a.C. La decorazione a volute è attestata su numerosi elmi piceni del gruppo Negau, tipo Belmonte, diffusi nella seconda metà del VI sec. a.C.⁵⁹ L'elmo di Tržišče presenta gli elementi caratterizzanti di ambedue i tipi di elmo evolutivamente correlati, si ritiene quindi che sia più probabile una datazione alla metà del VI sec. a.C. e non più alta, come proposto da M. Egg.⁶⁰

Slovenije, fond AS 1100, C. kr. spomeniški urad, Kranjske najdbe, karton 60/35).

⁵³ Marchesetti 1903, tav. 17: 22.

⁵⁴ Barth 1969, tav. 21: 1.

⁵⁵ Schmid 1910, p. 105b, fig. 21: 1; Guštin 1979, tav. 33: 1.

⁵⁶ Egg 1996, p. 153, figg. 87: 1; 88: 1–5.

⁵⁷ Teržan 1990a, p. 110, carta 24.

⁵⁸ Guštin 1974b; sulle *machaire* recentemente Cărăbișu 2018–2019, per gli esemplari più recenti vedi Gaspari, Mlinar 2005.

⁵⁹ Per questi elmi vedi Egg 1986, pp. 14–17, per es. tavv. 20–22 (variante Montelparo), pp. 44–48, per es. tavv. 74–79 (tipo Belmonte).

⁶⁰ M. Egg riteneva inizialmente che l'elmo non fosse anteriore al 600 a.C. (Egg 1986, pp. 16–17, 48, nt. 115), in seguito propose di datare il ripostiglio proprio in base

I morsi equini si differenziano nelle dimensioni (fig. 6: 1–3). Il filetto più piccolo misura in lunghezza circa 12,5 cm, gli altri due circa 16,5 e 18,5 cm. I morsi si differenziano anche per fattura: un esemplare presenta una solcatura sui due occhielli esterni del filetto (fig. 6: 3). Tutti i morsi avevano inseriti negli occhielli esterni degli anelli per agganciare le redini, nel morso più piccolo vi sono anche due ganci a U; di uno dei morsi più grandi, quello più danneggiato, si è conservato solo un piccolo anello con estensione. Con i ganci a U ovvero con piccoli anelli con estensione i morsi venivano fissati ai montanti, probabilmente in materiale deperibile.

I morsi con queste caratteristiche sono diffusi soprattutto nell'area alpina sudorientale: nella Notranjska (Trnovo: fig. 4: 13–15; Tržišče: fig. 6: 1–3), nella Dolenjska a Kapiteljska njiva a Novo mesto nella già citata tomba 16 del tumulo 1 riferibile alla fase Podzemelj 2 (dove furono rinvenute anche un'ascia ad alette di bronzo e una *machaira*) e nelle tombe di guerriero della fase Stična.⁶¹

Già nella pubblicazione del 1909 W. Schmid datò il ripostiglio di Tržišče sulla base dell'elmo in bronzo nella fase di passaggio dalla prima alla seconda età hallstattiana ovvero nella prima metà del VI sec. a.C. France Stare nel 1963 vide nel ripostiglio degli elementi riferibili alla Cultura dei Campi d'Urne per la presenza delle asce in bronzo e collocò l'occultamento del deposito nella fase Ha C.⁶² M. Guštin durante lo studio del materiale della Notranjska e del Carso, e in particolare delle *machaire* della variante Tržišče-Donja Dolina, fece rientrare il deposito nella fase Notranjska III ovvero Ha C2, della seconda metà del VII e degli inizi del VI sec. a.C.⁶³ Anche Stane Gabrovec nella sua ricerca sul gruppo hallstattiano della Notranjska, pubblicata nel quinto quaderno della "Praistorija jugoslavenskih zemalja" (1987), propose di attribuire il ripostiglio alla seconda metà del VII sec. a.C.⁶⁴ M. Egg nei suoi studi sugli elmi, sulle asce e i morsi equini si è spesso basato su singoli reperti, provenienti da questo ripostiglio, datandoli in genere intorno al 600 a.C. Nel 2012 nell'ambito della mostra, dedicata *alle armi per gli dei*, di cui si è già detto nell'introduzione,

Boštjan Laharnar illustrò nuovamente il contenuto del ripostiglio e in seguito, nel 2017, ne trattò con P. Turk nel catalogo pubblicato in occasione del riallestimento della mostra permanente del Narodni muzej Slovenije.⁶⁵

Alcuni oggetti, come i tre morsi di cavallo e la lunga ascia a cannone in ferro con immanicatura sfaccettata, sono peculiari soprattutto della fase Ha C2, le asce in ferro ad alette della variante Most na Soči si collocano invece nella fase Ha D1. L'occultamento del ripostiglio di Tržišče risale, nonostante la presenza di alcuni oggetti più antichi, alla metà del VI sec. a.C. per la presenza dell'elmo in bronzo. Dalla scoperta del ripostiglio ad oggi non sono subentrate notevoli variazioni nella datazione.

All'epoca del gruppo più antico di ripostigli del tipo Tržišče-Porpetto nella Notranjska e in Istria, come pure nella cultura di Santa Lucia nella Valle dell'Isonzo, non venivano deposte armi nelle tombe, tranne in casi sporadici,⁶⁶ risulta quindi impossibile un confronto tra i materiali dei ripostigli e i coevi corredi tombali. I confronti vanno ricercati in necropoli più lontane, come Pozzuolo del Friuli, dove nelle tombe maschili si trovano anche armi. Nella tomba 93 della necropoli Braida dell'Istituto per esempio facevano parte del corredo oltre al vasellame ceramico e a uno spillone a globetti con fermapièghe anche un morso equino in ferro, una punta di lancia in ferro, un'ascia ad alette in bronzo e un coltellaccio, simile nella forma ad una *machaira* a stretta lingua da presa da Tržišče.⁶⁷ Anche nella tomba 136 della stessa necropoli furono deposti assieme al vasellame ceramico e a una situla bronzea un morso di cavallo in ferro e due passanti divisori di bronzo della bardatura, un'ascia ad alette in ferro, una punta di lancia in ferro e una fibula a drago con antenne e rosette. La prima tomba si data nel tardo VII sec. a.C., la seconda alla fine del VII o agli inizi del VI sec. a.C.⁶⁸

I manufatti presenti nelle tombe di Pozzuolo mostrano analogie con quelli del ripostiglio di Tržišče, però sarebbe prematuro concludere che nel deposito di Tržišče siano state messe le armi dei nemici venuti dall'odierno Friuli, poiché per la mancanza di tombe di guerrieri le armi della popolazione locale non sono note.

all'elmo nella fase recente di Stična, quindi nella fase Stična 2 (Egg 1996, p. 153).

⁶¹ Egg 2016, pp. 73–76, fig. 31 con carta di diffusione.

⁶² Stare 1962–1963, p. 402, tav. 12: 1–16.

⁶³ Guštin 1973, p. 474; Guštin 1974b, pp. 88–91, fig. 8.

⁶⁴ Gabrovec 1987, pp. 158–159.

⁶⁵ Laharnar 2012; Laharnar, Turk 2018, p. 85, fig. 94.

⁶⁶ Turk 2018, p. 403, nt. 14.

⁶⁷ Guštin 1979, tav. 31: 4.

⁶⁸ Vitri, Motella De Carlo 2018, pp. 555–557.

I ripostigli del gruppo più recente

Porpetto⁶⁹

Del ripostiglio di Porpetto sono stati finora pubblicati soltanto i reperti più rappresentativi, è difficile quindi trarre delle conclusioni più precise. Degli oltre 80 oggetti sono stati riprodotti in foto o graficamente solo tre punte di lancia in ferro su un totale di 55 pezzi, due asce in ferro con alette bilaterali su 23, una delle tre asce con alette unilaterali in ferro, un pugnale con lama in ferro e manico in bronzo, due morsi equini in ferro e una fibula ad arco serpeggiante in bronzo e parte della staffa di una seconda fibula in bronzo.

I due montanti a U con estremità ad occhiello sono da attribuire a uno dei due morsi. Negli occhielli del filetto erano inseriti gli anelli per le redini e per i montanti (fig. 6: 4-6). Nella parte centrale dei montanti sono in parte conservati gli anelli, piegati a omega. Questo morso trova riscontro nell'esemplare rinvenuto isolato nel tumulo di Bučni vrh presso Gornje Orle nella Dolenjska.⁷⁰ I montanti a C terminano con occhielli simili a quelli di Porpetto. I morsi con i montanti arcuati di Porpetto e Bučni vrh sono paragonabili per la forma dei montanti ai morsi in ferro della variante VI A di Olimpia, datati nel terzo quarto del VI sec. a.C. e ai morsi in ferro con montanti arcuati dell'Italia Centrale che si collocano nella seconda metà del VII e nella prima metà del VI sec. a.C.⁷¹

Importanti per l'inquadramento cronologico del ripostiglio di Porpetto sono anche la fibula ad arco serpeggiante e il pugnale. La fibula con fermapièghe a disco (relativamente grande e posto abbastanza in alto) e staffa terminante in bottone apicato, trova confronto con la fibula serpeggiante della tomba 46 di Vicolo Ognissanti a Padova, nella quale si trovava anche un pugnale affine, con manico in bronzo.⁷² Una simile fibula serpeggiante (con disco un po' più piccolo) e un pugnale dello stesso tipo facevano parte anche del corredo della tomba 232 della necropoli Casa di Ricovero a Este.⁷³ Otto-Herman Frey inserì la tomba di Este nella fase iniziale di Este III, quindi

a metà del VI sec. a.C., la tomba di Padova nella fase media di Este III, quindi nel tardo VI sec. ovvero nella prima metà del V sec. a.C.⁷⁴

Sulla base della datazione della fibula e del pugnale si ritiene che la deposizione del ripostiglio di Porpetto risalga alla seconda metà del VI sec. a.C.

Rubbia⁷⁵

In una nota del 6 luglio 1890 Josef Szombathy riportò la notizia del ritrovamento nel 1889 di un ripostiglio di armi in ferro⁷⁶ durante i lavori per la costruzione di una strada per il monte Gradišče presso Rubbia (Gorizia). Il deposito era composto da sei punte di lancia con lama stretta, due con nervatura lungo la lama, quattro con lama a sezione romboidale, due asce a cannone con occhiello e un'ascia con alette unilaterali.⁷⁷ Quest'ultima ha le alette molto distanziate, mentre i numerosi esemplari di questo tipo della Dolenjska hanno le alette molto ravvicinate o che si sovrappongono. I primi esemplari appaiono già nella fase Certosa, i più recenti sono diffusi soprattutto nella fase Negau.⁷⁸ L'ascia di Rubbia trova termini di paragone nel ripostiglio di Porpetto, asce con alette analoghe furono rinvenute anche nelle tombe tardolateniane del gruppo di Idrija e a Grad presso Šmihel pod Nanosom.⁷⁹

Nei ripostigli di Rubbia e Porpetto sono documentate sia asce con alette unilaterali sia punte di lancia con lama stretta e nervatura pronunciata, conseguentemente si potrebbe datare la deposizione del ripostiglio di Rubbia nella seconda metà del VI sec. a.C.

⁶⁹ Vitri 2004; Vitri 2012.

⁷⁰ Guštin 1974a, p. 90, tav. 14: 5; Dehn 1980, p. 326, fig. 1: 3. Bučni vrh fu prima attribuito a Velike Orle, poi a Gornje Orle (Dular, Tecco Hvala 2007, p. 286, n. cat. 166).

⁷¹ Donder 1980, pp. 40-41, 114-115, tav. 7: 50-53; Stary 1981, pp. 264-265, 464-465, carta 59.

⁷² Frey 1969, pp. 55-56, fig. 32: 6, tav. 35 *infra*.

⁷³ Frey 1969, tavv. 26: 39; 27: 11.

⁷⁴ Frey 1969, pp. 24, 55-56.

⁷⁵ Guštin 1975, p. 29, tav. 2: 1,3,5-8,10-11. Al ripostiglio furono erroneamente attribuite una fiocina da pesca, un coltellino con lama in forma di falce, una cuspidata appuntita e due punte di lancia con larga lama (tavv. 1: 4-5; 2: 2,4,9).

⁷⁶ *Mittheilungen der k. k. Central-Commission* 17, 1891, p. 118, n. 81; *Tabor "Sovodnje 93"*, Gorica/Gorizia 1995, pp. 32-37.

⁷⁷ J. Szombathy, *Tagebuch*, Büchlein 48, pp. 1-2 (Naturhistorisches Museum Wien, Fundaktenarchiv): "Rubbia bei Görz. Baron Bianchi erhielt beim Bau eines Weges auf den Gredišče genannten Berg Eisenfunde: 6 Lanzen- und Speerspitzen und 2 Beile. Bei der heutigen Recognoscirung kommt noch 1 Beil dazu."

⁷⁸ Tecco Hvala 2012, pp. 118-119, fig. 46: 21-26.

⁷⁹ Guštin 1991, pp. 61-62, tavv. 2: 4-5; 5: 4-5; 10: 12-13; 11: 6; 14: 3; 15: 6; 37: 3; 38: 2-3; Guštin 1979, p. 47, tav. 77: 3,7-8; Horvat 2002, p. 169, tav. 18: 4-6.

Gradič sopra Kobarid⁸⁰

Il ripostiglio di armi di Gradič si può ricostruire soltanto sulla base di alcune relazioni, non essendo stato ancora pubblicato completamente. Nel 1889 Carlo Marchesetti mise in luce sulle pendici del castelliere di Gradič, il cui nome era allora S. Antonio, una supposta tomba di guerriero che Friedrich v. Duhn e Franz Messerschmidt interpretarono piuttosto come ripostiglio.⁸¹ C. Marchesetti riporta nelle sue relazioni di aver trovato un grande recipiente situliforme (*situlone*) di lamina bronzea molto spessa, in molti frammenti, nel quale erano state deposte delle armi in ferro (8 punte di lancia, uno *spuntone* – forse un puntale di lancia o un attrezzo appuntito, 4 asce a cannone, un'ascia ad alette e un'ascia ad occhio⁸²), un bracciale in ferro e una cote in pietra. Nel 1903 pubblicò i disegni di tre asce e di una punta di lancia da Kobarid, ma senza indicarne i dati di rinvenimento.⁸³ Anna Crismani durante la revisione del materiale della prima età del ferro di Kobarid, conservato nel Civico Museo di Antichità J.-J. Winckelmann di Trieste, ha ritrovato otto manufatti in cattivo stato di conservazione (due asce a cannone, un'ascia con alette bilaterali, un'ascia ad occhio e quattro punte di lancia), di pertinenza secondo lei del ripostiglio sopra indicato.⁸⁴

La datazione della deposizione del ripostiglio è data dall'ascia ad occhio.⁸⁵ Questo tipo di ascia appare nella Dolenjska nelle tombe della fase recente di Negau,⁸⁶ perciò si ritiene che anche nella Valle dell'Isonzo le tombe con asce ad occhio⁸⁷ siano caratteristiche delle tombe più recenti dell'ultima fase di Santa Lucia IIc,⁸⁸ contemporanea alla fase

Negau. Lo confermano anche la fibula di schema La Tène Antico, rinvenuta nella tomba 17 di Koritnica, e la fibula Certosa della variante Xg, proveniente dalla tomba 4 del sito Čadrg – Laze I.⁸⁹ La tomba di guerriero di Srpenica, nel cui corredo vi erano oltre all'ascia ad occhio anche una punta di lancia lateniana ed un umbone di scudo,⁹⁰ attesta l'uso sporadico di queste asce nella Valle dell'Isonzo ancora all'inizio della seconda età del ferro ovvero nella fase LT B2.

Essendovi nel ripostiglio solo punte di lancia e asce di tipo hallstattiano e mancandovi oggetti della fase LT B2 la deposizione del ripostiglio di Kobarid si può datare al IV sec. a.C.

CONCLUSIONI

I ripostigli del gruppo più antico del tipo Tržišče-Porpetto sono distribuiti intorno a San Canziano, se lo si considera il punto di partenza, poiché a ovest dista circa 15 km da Tomaj sul Carso, a nord 40 km da Tržišče vicino a Cerknica ed a est 30 km da Trnovo a Ilirska Bistrica nella Notranjska, e a sud 130 km attraverso Kosmati Kostel presso Buzet da Tivoli a Pola in Istria. Sembra che i ripostigli si collochino su due assi viari: uno in direzione ovest-est, dal Golfo di Trieste al Quarnaro, e l'altro in direzione sud-nord, dall'Istria sino alla Conca di Ljubljana (*fig. 1*). Per quanto riguarda la cronologia si possono datare dalla fine dell'VIII sino alla metà del VI sec. a.C. (*fig. 2*) e nella maggior parte dei casi sono situati vicino agli abitati, eccezionalmente all'interno di essi (Tržišče).

In ambedue i gruppi dei ripostigli del tipo Tržišče-Porpetto gli oggetti sono prevalentemente interi o almeno in buono stato di conservazione, nei ripostigli del gruppo più antico si trovano anche pezzi di oggetti danneggiati intenzionalmente, come per esempio nel ripostiglio di Tomaj la lama di una punta di lancia in bronzo, una punta di *machaira* e uno spillone in bronzo mancante della parte superiore (*fig. 3*), nel ripostiglio di Trnovo la lama di un'ascia in bronzo e due frammenti di elmo in bronzo (*fig. 4: 11–12*). Non vi è alcun dubbio che nei combattimenti le armi si potessero spezzare, ma in questi oggetti vi è l'eco di antichi riti che in secoli precedenti si erano svolti presso la Grotta delle Mosche di San Canziano.

⁸⁰ Marchesetti 1889, p. (479); Marchesetti 1890, p. XIV; Marchesetti 1903, p. 187, nt. 3.

⁸¹ Duhn, Messerschmidt 1939, p. 110; Gabrovec 1976, p. 50; Laharnar, Štular, Mlinar 2015, pp. 245–246.

⁸² Marchesetti nei suoi scritti definì questa ascia *mannaia*, *mannaja* ovvero Hacke. Dalla descrizione degli oggetti in Marchesetti 1903, p. 201, tav. 18: 18, si desume che si tratta di un'ascia ad occhio.

⁸³ Marchesetti 1903, tav. 18: 11,15,17–18.

⁸⁴ Crismani 2005, p. 14, nt. 15.

⁸⁵ Teržan, Trampuž 1973, pp. 430–431, *fig. 4: carta 3*, p. 434, nt. 67, tav. 20: 1, appendice 1; Tecco Hvala 2012, pp. 119–121, *fig. 46: 15–20*.

⁸⁶ Teržan 1976, p. 393; Dular 2003, p. 144, *fig. 91: 10*; Štrajhar, Gaspari 2013, p. 35.

⁸⁷ Most na Soči, tomba Sz 45 (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984–1985, tav. 7: B2), Čadrg – Laze I, tomba 4 (Mlinar, Turk 2016, p. 58, cat. n. 37), Koritnica – Oreho-vlje, tombe 17, 18, 25 (Kos 1973, tavv. 5: 1; 6: 1; 11: 1).

⁸⁸ Teržan, Trampuž 1973, p. 434–437, *fig. 5*.

⁸⁹ Teržan 1976, pp. 368, 382.

⁹⁰ Laharnar, Mlinar 2019.

I ripostigli più recenti tra quelli del tipo Tržišče-Porpetto si trovano nell'area limitrofa. Il ripostiglio di Porpetto, scoperto al centro dell'ampia pianura friulana, dista più di 70 km da Kobarid sul corso superiore del fiume Isonzo, ma solo 30 km da Rubbia sul corso inferiore dello stesso fiume. Rubbia dista da Kobarid circa 70 km. Solo la pubblicazione dei materiali dei ripostigli di Porpetto e Kobarid renderà possibile una più puntuale conoscenza di questo gruppo. In questi ripostigli mancano le armi in bronzo e le *machaire* in ferro, ma accanto alle forme di armi di uso prolungato (punte di lancia, asce con alette bilaterali e asce a cannone) sono attestate forme nuove di armi (asce con alette unilaterali, pugnale in ferro con manico in bronzo, ascia ad occhio) e di finimenti equini (fig. 2).

Armamento di un drappello di guerrieri

Serena Vitri nel presentare il ripostiglio di Porpetto, composto da ben 55 punte di lancia e 26 asce (23 con alette bilaterali e 3 con alette unilaterali) propone che si tratti dell'armamento di un drappello di circa 25 guerrieri, armati di due lance ed ascia da battaglia. Il pugnale e le due fibule sarebbero da attribuire al comandante del drappello, i morsi al suo cavallo.⁹¹ Gli altri due ripostigli del gruppo più recente (Rubbia, Kobarid) non presentavano oggetti attribuibili ad un possibile comandante di drappello.

Nei ripostigli che rientrano nel gruppo più antico vi sono invece reperti eccellenti (*machaire*, asce e punte di lancia in bronzo e due elmi) che si potrebbero attribuire all'armamento dei comandanti. Nei ripostigli di Trnovo e Tržišče vi sono anche tre morsi, di cui uno si potrebbe attribuire al cavallo del comandante, gli altri due a cavalli del suo seguito. Anche nel ripostiglio di Rubbia si possono riconoscere dei guerrieri, armati con ascia e due lance come quelli di Porpetto, mentre negli altri ripostigli con molte punte di lancia possiamo ritenere che esse appartenessero a guerrieri armati solo di una o due lance.

Dalla quantità di armi rinvenute nei ripostigli si desume che con esse si potessero armare drappelli con un vario numero di guerrieri, nella maggior parte dei casi guidati da un comandante. Risulta

quindi verosimile l'ipotesi di P. Turk che si trattasse di armi nemiche offerte agli dei dai vincitori.⁹²

Nella fase Notranjska I, prima dell'avvento dell'età del ferro, furono sepolti nella necropoli di sotto Brežec presso San Canziano i "protettori del santuario". Nel corredo avevano delle armi una spada, in un solo caso associata a una punta di lancia, in un altro un'ascia senza la spada.⁹³

Allettante è l'ipotesi che parte dell'armamento dei "protettori del santuario", come anche le armi dei guerrieri sepolti senza di esse, fossero stati offerti nella Grotta delle Mosche.

Non è possibile dedurre dalle tombe quale fosse nella Notranjska l'armamento dei guerrieri e dei loro comandanti durante la prima età del ferro, perché le armi per tradizione non facevano parte dei corredi sino alla fase VI, quando appaiono nelle necropoli di Socerb, Šmihel pod Nanosom e Jelenšek sopra Godovič.⁹⁴

A Šmihel pod Nanosom le armi non sono presenti nei corredi delle necropoli più antiche a Mačkovec e a Pod Kaculjem, sono molto numerose invece nella necropoli più recente Za Polšno dove la maggior parte delle tombe rientra nella fase Notranjska VI. In questa necropoli si rinvennero in tutto 30 asce ad occhio e 55 punte di lancia, da interpretare come armi di guerrieri. Tra le tombe si segnalava la tomba 135, probabilmente di un comandante, il cui corredo era costituito da una *machaira*, da due punte di lancia e da una stretta ascia ad occhio.⁹⁵

Per quanto riguarda le tecniche di combattimento e l'armamento di guerrieri nel periodo trattato, il fregio con un drappello in marcia riprodotto sulla situla Arnoaldi di Bologna (fig. 7), uno dei prodotti più recenti dell'arte delle situle, è molto illuminante.⁹⁶ Secondo Alexandrine Eibner alla testa dei guerrieri c'è il comandante con elmo, scudo subrettangolare e corno da guerra; le sue lance sono conficcate nel terreno. Lo segue sul suo cavallo l'aiutante disarmato. Dopo lo stendardo, piantato

⁹² Laharnar, Turk 2018, p. 85; Turk 2018, p. 404.

⁹³ Ruaro Loseri et al. 1977, tavv. 1: 1-2 (tomba 1-6); 10: 2 (tomba 125); 12: 1 e 33: e-g (tomba 136); 16: 158 (tomba 158); 22: 2 (tomba 253); 33: m-r (tomba 165); Mizzan 1888-1994, tavv. 1-3 (tomba 136 e 165); Teržan 2016, pp. 418-420.

⁹⁴ Socerb (Dugulin 2002); Jelenšek sopra Godovič (Laharnar, Turk 2018, p. 123, fig. 140).

⁹⁵ Hoernes 1888, pp. 225 (tomba 4/1886), 233-234; Guštin 1979, tav. 56.

⁹⁶ La situla si colloca agli inizi del IV sec. a.C. (Lucke, Frey 1962, p. 59, tav. 63).

⁹¹ Vitri 2012, pp. 141, 143.

nel terreno, sono raffigurati sei opliti armati allo stesso modo con elmo, scudo subrettangolare e due lance. Il primo indossa un elmo con cimiero come l'oplita con scudo rotondo, collocato dopo questo primo gruppo. Segue un altro oplita con elmo, scudo subrettangolare e due lance; il drappello è chiuso da un cavaliere con elmo, scudo rotondo e due lance.⁹⁷ Il fregio della situla Arnoaldi raffigura con grande maestria, all'epoca delle conquiste celtiche, una schiera idealizzata di guerrieri con l'armamento usato nella pianura padana.

L'armamento di tutti i guerrieri e del comandante del drappello, raffigurato sulla situla Arnoaldi, è costituito da due lance, uno scudo e un elmo. È insolito che anche tutti gli opliti del fregio indossino l'elmo che in base ai ritrovamenti nei ripostigli di Tržišče e Trnovo – ma soprattutto nelle tombe dell'area alpina, in particolare dell'area alpina sudorientale –, ci aspetteremmo che fosse indossato soltanto dal comandante e dal cavaliere.

Forse mentre veniva realizzata la situla Arnoaldi con un drappello in marcia una mano ignota intagliava la figura di un cavaliere su una lastra di pietra a Stara Sušica presso Košana (fig. 8). Sembra non sia casuale che la lastra, probabilmente una stele funeraria danneggiata, sia stata rinvenuta proprio a Parti vicino a Stara Sušica nella Notranjska, località che dista poco meno di 15 km da San Canziano sul Carso e 17 km da Trnovo a Ilirska Bistrica.

Su di essa è raffigurato un cavaliere, a capo scoperto, con una lancia appoggiata sulla spalla, che incita il cavallo con la frusta. Un buon confronto è offerto dal cavaliere nudo disarmato, riprodotto sulla placca di cintura della tomba 2/46 di Preloge sulla Magdalenska gora, che incita nello stesso modo il cavallo con la frusta.⁹⁸ Un cavaliere nudo disarmato con frusta e copricapo conico si trova rappresentato anche su un cinturone in bronzo, rinvenuto nella tomba 161 della necropoli Na-

zari di Este.⁹⁹ Anche il cavaliere nudo con elmo rappresentato dal bronzetto di Sanzeno compie lo stesso gesto.¹⁰⁰

Nell'angolo superiore della lastra di Stara Sušica sono conservate alcune lettere di un'iscrizione in scrittura venetica, probabilmente funeraria. L'iscrizione data la lastra, indirettamente, alla fine del V sec. a.C. o un po' più tardi,¹⁰¹ quindi all'epoca del gruppo più recente di ripostigli di armi del tipo Tržišče-Porpetto.¹⁰²

Traduzione: Lidija Rupel

⁹⁹ Gamba, Gambacurta, Ruta Serafini 2012, fig. 6: 6–7.

¹⁰⁰ Ciurletti 1992, figg. 1–2.

¹⁰¹ Urleb 1979, pp. 154–157, fig. 1; Laharnar, Turk 2018, p. 139.

¹⁰² Per l'attenta revisione del testo si ringrazia Biba Teržan, per la traduzione in italiano Lidija Rupel, per la revisione della traduzione Paola Càssola Guida, per i dati Veronica Groppo, Serena Vitri, Marzia Vidulli, Anna Crismani e Boštjan Laharnar e per le fotografie dei ripostigli di Tomaj e Tržišče il Narodni muzej Slovenije.

Mitja Guštin
Rožna dolina V/32
SI-1000 Ljubljana
mitja.gustin@upr.si

Dragan Božič
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
dragan.bozic@zrc-sazu.si
<https://orcid.org/0000-0002-4240-3700>

⁹⁷ Eibner 2018, pp. 105–107, fig. 3a.

⁹⁸ Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, tav. 41: 1.

Istra kroz željezno doba

Istra in the Iron Age

Kristina MIHOVIĆ

Izvleček

[*Istra v železni dobi*] Predstavljen je kratek pregled arheoloških raziskav železne dobe v Istri, od začetkov v 19. stoletju do najnovejših arheoloških izkopavanj. Ob tem je poudarjen doprinos prof. Staneta Gabrovca k poznavanju istrske železne dobe, ki ga je prispeval z raziskavami, zgledom in spodbudami svojim študentom na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Sledi prikaz kronološke sheme za istrsko kulturno skupino, njen kulturni razvoj je razčlenjen na šest časovnih stopenj (I–VI). Značilno je, da se v pogrebem obredju obdrži sežiganje umrlih od začetkov v 12. st. pr. n. št. (Istra I) pa vse do rimskega podjarmljenja konec 3. oz. na začetku 2. st. pr. n. št. (Istra VIa). Čeprav se v kulturnem razvoju nakazuje kontinuiteta, je v materialni kulturi posameznih kronoloških stopenj zaslediti spremembe. Na eni strani odsevajo stike Istre z drugimi kraji, ki so bili osnovani predvsem na pomorsko-trgovskih povezavah, na drugi kulturne vplive sosednjih in tudi bolj oddaljenih ekspanzivnih kulturnih skupin na Apeninskem polotoku (Piceni, Etruščani) in v severnojadranskem zaledju (Bologna, Este) ter jugovzhodnih Alpah (svetolucijska in dolenska kulturna skupina). K boljšemu poznavanju istrske skupine v železni dobi so pripomogla nova odkritja izredno dobro ohranjenih naselbinskih ostalin in grobov v Pulju, Rovinju, Bermu in na Sv. Martinu nad Limskim zalivom in Monbrodu ter lesena šivana ladja pri Zambratiji, radiokarbonsko datirana v čas 1120–930 pr. n. št.

Ključne besede: Istra; železna doba; kronologija; žarna grobišča; naselbine; peči; lesena šivana ladja

Abstract

The paper presents a brief overview of the archaeological research into the Iron Age of Istria, from its beginnings in the 19th century to the most recent excavations. An important figure in this research was Prof. Stane Gabrovec, whose work, inspiration and encouragement of his students at the Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani contributed to the understanding of the Iron Age in Istra. The overview is followed by a concise summary of the chronological framework of the Istra cultural group, with its development divided into six phases (I–VI). A distinguishing feature of the group is the continuous use of the funerary rite of cremation, from its beginnings in the 12th century BC (Istra I) to the Roman domination in the late 3rd or early 2nd century BC (Istra VIa). This continuity, however, goes hand in hand with changes that mark individual chronological phases. The changes mirror the maritime-trading contacts with other regions, on the one hand, and the cultural influences of the neighbouring and more distant, expansive cultures on the Apennine Peninsula (Piceni, Etruscans), the northern Adriatic hinterland (Bologna, Este) and the south-eastern Alpine area (Sveta Lucija and Dolenska groups), on the other. A further insight into the Istra group came with the recent discoveries of the well-preserved habitation and burial remains at Pula, Rovinj, Beram, Sv. Martin above the bay of Limski kanal and at Monbrodo, as well as the remains of a sewn wooden boat sunken off Zambratija, which has been radiocarbon dated to 1120–930 BC.

Keywords: Istra; Iron Age; chronology; urn cemeteries; settlements; kilns; sewn wooden boat

POVIJEST ISTRAŽIVANJA

Početak istraživanja željeznog doba na području Istre istovremen je s početkom istraživanja gradina, u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća.¹ Tada su vršena i najznačajnija i najopsežnija iskopavanja žarnih nekropola (prvo Beram, a zatim Picugi, Nezakcij, Pula),² kao i brojna manja iskopavanja.³ Nakon sredine 20. st. nastavljaju se iskopavanja žarnih nekropola u Kaštelu kod Buja (*sl. I: 28*) Puli⁴ (*sl. I: 4*) i novo na Limskoj gradini⁵ (*sl. I: 10*).

Svi tadašnji istraživači promatrali su istarske nalaze u usporedbi s nekropolama Este, Villanova / Bologna, Golasecca, Bismantova, Tarquinia, Vadena ili Sv. Lucija / Most na Soči, Šmarjeta, Vače itd.⁶ Izuzetak je bio Carlo Marchesetti, koji je početak pojave žarnih nekropola povezo s novim valom naseljavanja gradina i željeznim dobom na području Istre i Krasa, koje je podijelio na 3 stupnja: I – arhaiski stupanj (10.–8. st.pr.n.e.); II – središnji/ međustupanj (8.–6. st.); III – kasni stupanj (6. st.pr.n.e. do oko 400. g.pr.n.e., odnosno do pojave keltske kulture).⁷

Šezdesetih godina 20. stoljeća Šime Batović prvi put izdvaja posebnu istarsku kulturnu grupu željeznog doba, ali koja obuhvaća prostor Istre i sjeverno od Istre, od Soče preko Vipave i Reke do Učke, prostor na kojem su ipak oblikovane i različite, posebne kulturne skupine: svetolucijska, kraška i notranjska.⁸ Početak razvoja istarske skupine Batović tada datira u 9. st.pr.n.e. (iako je primijetio prisutnost nalaza koje na liburnskom prostoru datira puno ranije), što tumači kao retardaciju u razvoju zbog izoliranosti.⁹

Posebno je važan seminar Stane Gabrovca na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta u Ljubljani (Oddelek za arheologiju Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani), tijekom studijske godine 1970./71., kada je predstavio razvoj istarske grupe, odnosno Histra, prema antičkim izvorima

ograničen na prostor poluotoka, odnosno na prostor na istoku ograničen rijekom Rašom, na sjeveru Čičarijom i na sjeverozapadu rijekom Rižanom (*sl. I*) Razvoj istarske grupe tada je prikazao kroz tri faze, datirane od 10. do 4. st.pr.n.e., što je i objavio, zajedno s Borivojem Čovićem.¹⁰

Na poticaj Stane Gabrovca započelo se raditi na detaljnoj i suvremenoj kataložskoj obradi te ponovnom objavljivanju arheoloških nalaza sakupljenih kroz stoljeće iskopavanja istarskih žarnih nekropola. Tako su obrađeni i objavljeni Mladinovi nalazi grobnih cjelina nekropole Limske gradine¹¹ (*sl. I: 10*) i Moserovih iskopavanja nekropole Beram (*sl. I: 19*), dijela nalaza koji se čuvaju u Beču i Puli.¹² Na odsjeku za arheologiju u Ljubljani bili su izrađeni također seminarski radovi kojima su obrađeni grobna cjelina 125 iz Pule (Adriana Gri), i dio nekropole Pule istraživane 1901./2. i 1957. godine (Aleksandar Nikolić), dok je cjelokupne grobne nalaze Gnirsovih istraživanja Pule (*sl. I: 4*) obradio Tihomir Percan u svom diplomskom radu obranjenom 2008. godine na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Ponovno su objavljeni također Puschijevi nalazi iz Nezakcija (*sl. I: 1*), iskopavanja od 1900.–1905., uz to i oni do 1953., kao i noviji, posebno nalazi 1981. g.,¹³ Hoernesovi nalazi iz naselja Kaštelir (Castellier/Valaron) kod Nove Vasi (*sl. I: 26*) nad Mirnom koji se čuvaju u Beču i Puli,¹⁴ Bačićevi iz nekropole Kaštel kod Buja (*sl. I: 28*), uz koje su detaljno obrađene i karakteristike drugih istarskih nekropola¹⁵ i rezultati analize keramike s Mladinovih iskopavanja na području nekropole Limske gradine.¹⁶

RAZVOJ ISTARSKE GRUPE ŽELJEZNOG DOBA

Početni stupanj razvoja istarske grupe (I a–b), novim pregledom nalaza iz žarnih nekropola bilo je moguće pomaknuti nešto ranije od prvotno predložene datacije početka od 10. u 11. st.pr.n.e.¹⁷ Zatim je drugim analizama i informacijama, početak pojave spaljivanja u Istri pomaknut još

¹ Burton 1877; Marchesetti 1903; Gnirs 1925; Benussi 1927–1928.

² Moser 1884; Amoroso 1885; 1889; Marchesetti 1883–1884; 1884; Puschi 1905; Gnirs 1925, 44–91.

³ Mihovilić 2014, 8–21.

⁴ Bačić 1957; 1958.

⁵ Mladin 1966–1969.

⁶ Moser 1884, 32; Amoroso 1885, 73 s.; id. 1889, 231; Hoernes 1905, 329; Hoernes, Menghin 1925, 427; Duhn, Messerschmidt 1939, 128 ss.

⁷ Marchesetti 1903, 151, 156.

⁸ Gabrovec 1987a; 1987b.

⁹ Batović 1966, 55 ss.; id. 1986–1987, 24 ss.

¹⁰ Čović, Gabrovec 1971, 329–332.

¹¹ Mladin 1966–1969; Mihovilić 1972.

¹² Kučar 1979.

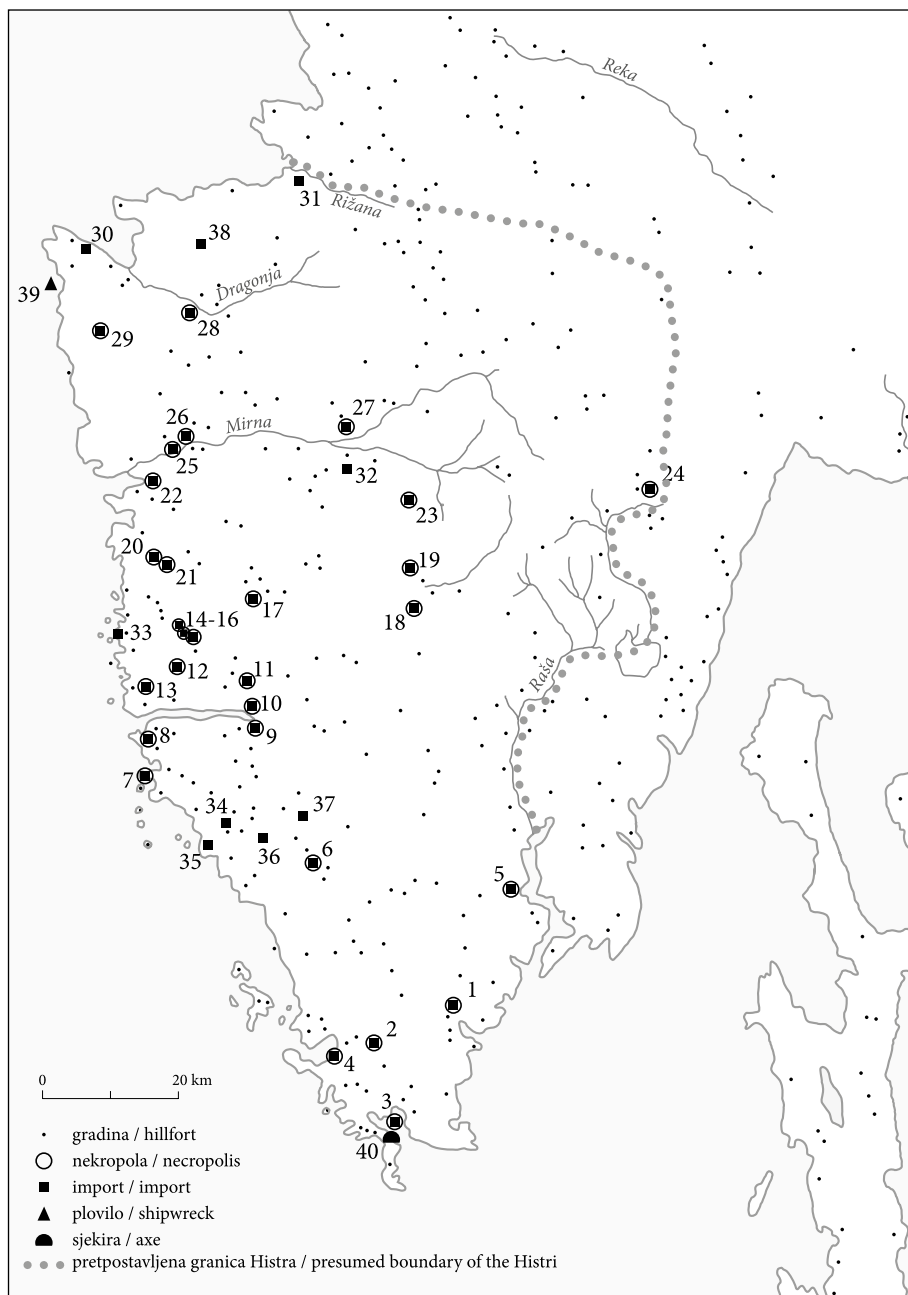
¹³ Mihovilić 2001a; 1996.

¹⁴ Sakara Sučević 2004.

¹⁵ Cestnik 2009.

¹⁶ Urem 2012.

¹⁷ Gabrovec, Mihovilić 1987, 298–304, T. 30.

Sl. 1: Arheološka nalazišta u Istri s naglaskom na željezno doba: općenito gradine, gradine s importom, gradine s importom i željeznodobnom nekropolom, plovila, nalazišta željeznih sjekira s ručicama i pretpostavljena linija granice Histra prema antičkim izvorima.

Fig. 1: Archaeological sites in Istra with an emphasis on those from the Iron Age: hillforts in general, hillforts with imported goods and associated Iron Age cemetery, shipwreck, findspots of iron cranks axe and presumed borders of the Histri according to ancient written records.

1 Nezakcij	11 Bumberić	23 Kašćerga	33 Poreč
2 Šandalj	12 Gradina	24 Mariškići	34 Valtida
3 Punta Kašteja	13 Monte Ricco	25 Sv. Dionizij (Srbani)	35 Monbrodo
4 Pula	14–16 Picugji	26 Kaštelir/Valaron	36 Tujan
5 Oračina	17 Punčan	27 Sv. Jelena (Oprtalj)	37 Monkaštel
6 Bale	18 Kringa	28 Kaštel (Buje)	38 Kaštelir (Korte)
7 Rovinj	19 Beram	29 Kaštelir (Umag)	39 Zambratija
8 Val Faborso/Val Saline	20 Radovac	30 Sv. Petar (Crveni vrh)	40 Pećina na Gradini (Premantura)
9 Sv. Martin (Lim)	21 Dugača	31 Sermin	
10 Limska gradina	22 Sv. Martin (Tar)	32 Šublenta	

Srednja Evropa (Reinecke)	Italija	Istarska skupina (Gabrovec, Mihovilić)	Ljubljanska skupina (Gabrovec)	Este (Frey)	Notranjska skupina (Guštin)	Svetolucijska skupina (Teržan, Trampuž)	Dolenjska skupina (Gabrovec)
1200							
1100	HaA1	Bronzo recente	↑	Bronzo recente			
1000	HaA2	Bronzo I		Br. rec. e/o finale 1			
900	HaB1	Bronzo finale II	I	Br. finale protovilanoviano 2	1		
800	HaB2	I Eta' del Ferro	a	protoveneto			
700	HaB3	II	II	I	2	la	
600	HaC 1/2	orientalizante	a	IIa	a	lb 1	Podzemelj 1
500	HaD 1/2/3		b	IIb	b	2	2
400	LtA	certosa	III	IIc	3	lc 1	Stična 1
300	LtB1		b	IIIa	a	2	2
200	LtC1		IV	IIIb	b	1	Zmijalike fibule
100	LtC2	La Tene 181. Aquileia	V	IIIc	4	IIa 1	1
	LtD		VI		5	IIb 1	2
		221. 183. 178/177.	I		6	IIc 2	Certosa fibule 1
			a				Negovske kacige 2
			II		7		I
			b				a
					8	Idrijska skupina	II
							b

Sl. 2: Kronološka tablica.
Fig. 2: Chronological table.

nešto ranije, u razdoblje Ha A1 središnje Europe, paralelno s protovilanovskom kulturom na apeninskom poluotoku, *Bronzo recente/Bronzo finale* I na području Veneta, II. fazom kulture grobnih polja sa žarama sjeverozapadne Hrvatske i egejskim kasno heladskim stupnjem IIIc. Komponente svih tih kultura pojavljuju se u najranijim žarnim nekropolama Istre, odnosno Histra, koje često imaju kontinuitet sve do pojave romanizacije¹⁸ (sl. 2).

Na prostoru Istre je pronađeno nekoliko kasnobrončanodobnih ostava datiranih u razdoblje Ha A1 (Monte Maestà kod Štinjana, Brtonigla i Oprtalj), odnosno II. fazu kulture žarnih polja sjeverozapadne Hrvatske, ili II. horizont ostava na području Slovenije.¹⁹ Time je Istra rubno uključena i u fenomen ostava kojem je koncentracija na području Panonije i Alpa, i koji svjedoči o nesigurnosti razdoblja.

Izgleda da se na zatečenom srednjobrončanodobnom supstratu, od 12. do 10. st.pr.n.e., razvio novi način ukrašavanja keramike. Već od ranije poznati ukrasni motivi, kao što su plastične bradvice, koncentrične kanelure, urezane linije i utisnute točke,²⁰ motivi obogaćeni i utjecajem

iz karpatsko-podunavskog prostora,²¹ pojavljuju se na posudama oblika šalice s visokom ručkom, koje se koriste kao grobne žare (*t. I: 2*). Ubrzo se pojavljuje i karakteristično blago, najčešće koso kaneliranje istog oblika posuda (*t. I: 1*), ali i ušća velikih zdjela, onih uvijenih, kao i širokih, izvijenih.²² Oblici nakita koji prevladavaju u ovom razdoblju u Istri pojavljuju se na vrlo širokom prostoru, od Poljske na sjeveru do južnih prostora zapadne obale Jadrana. Tipične su brončane narukvice C ili V presjeka (*t. I: 16–18*), spiralne narukvice trokutastog presjeka, horizontalno narebrene manžete, višestruki torquesi (*t. I: 22*), sitne koštane perlice, spiralno-naočalisti privjesci, brončani gumbi (najčešće vrlo mali), prve perle od staklene paste (*t. I: 4,5,23*) i slično.²³

Kroz sve stupnjeve razvoja istarske grupe, oružje se rijetko prilaže u grobove. Osim sjekira iz gore spomenutih kasnobrončanodobnih ostava, značajan je nalaz željezne sjekire s ručicama iz Pećine na Gradini kod Premanture (sl. I: 40), koja predstavlja najstariji željezni predmet u Istri. Može se datirati

²¹ Gabrovec, Mihovilić 1987, 324; Della Casa 1996, 151; Urem 2012.

²² Cardarelli 1983, 94, 96, tip 177, 176, 20A; Mihovilić 2001a, T. 87: 1–5; 104: 11; Urem 2012, 73–76, T. 1: 1,2; 4: 6; 7: 9; 8: 8,9,13,14 itd; Prilog 1: 2f,4,5b,7; 6: 1.

²³ Batović 1959, Karta 3; Teržan 1996, Abb. 6; Mihovilić 2014, Sl. 76.

¹⁸ Mihovilić 2012; ead. 2014, 114–157.

¹⁹ Turk 1996, 108, 109, Sl. 5.

²⁰ Cardarelli 1983, 90 (tipovi 71, 90 B, 136, 154, 159), 96 (tip 155).

na prijelaz 10. u 9. st.pr.n.e.²⁴ Možda je istovremeno u grobovima u Nezakciju, Puli i Bermu već bio je priložen kratki mač s trokutastom bazom za nasađivanje ručke.²⁵

Sasvim novi oblici grobnih urni, kao i način ukrašavanja, koji se pojavljuju već krajem 10. st., a uobičajeni su kroz 9. i 8. st.pr.n.e., predstavljaju drugi stupanj (II a–b) u razvoju istarske grupe.²⁶ Oblici posuda, kao i ukrasni motivi, u Istri se sada pojavljuju kao povratni val kulture žarnih polja, oblikovan u protovilanovskoj i vilanovskoj kulturi Apeninskog poluotoka. Među prevladavajućim tekućim geometrijskim motivima (spirala, meandar, šrafirani rombovi i trokuti) (*t. 2*), koji po grčkom protogeometrijskom i geometrijskom ukusu prekrivaju veće dijelove tijela i ušća urni oblika trbušastih vrčeva, pojavljuju se nizovi stiliziranih prikaza močvarnih ptica i jelena,²⁷ a samo na jednom ulomku iz Nezakcija može se prepoznati stilizirani ljudski lik.²⁸ Ukrašavanje je obično izvedeno pseudovrpčastim utiskivanjem, urezivanjem i ispunjavanjem tragova bijelom inkrustacijom, a rijetko i slikanjem (Rovinj)²⁹ ili vjerojatno cinčanim listićima (Pula).³⁰

Isti motivi (meandar, močvarne ptice) i sintaksa gustog ukrašavanja primjenjuje se također graviranjem na raznim brončanim predmetima (*t. 2: 8*), kao što su: široke manžete od tankog lima (Pula, Picugi, Nezakcij, Beram), trakaste narukvice sa suženjem (Picugi),³¹ noževi (Picugi, Nezakcij, Pula) i pločaste glave igala (Kaštelir kod Nove Vasi, Picugi).³² Jednaki geometrijski motivi (spirala, meandar/svastika), ali uklesani u kamenu, prekrivaju ravne površine nezakcijskih spomenika, o kojima će biti riječi u nastavku.³³

Istovremeno s grobnim žarama oblika trbušastog vrča pojavljuju se i žare oblika trbušastog lonca s uvijenim ušćem, bez vrata. Najčešće su ukrašene

reljefnim spiralama, meandrima, valovnicama i sl.³⁴ Značajna je posuda takvog oblika iz Kaštelira kod Nove Vasi, koja je na ramenu ukrašena nizom reljefnih konjića. Način prikaza konja sa zrakastom grivom blizak je prikazima na etruščanskim okruglim brončanim štitovima i čaturama.³⁵

Tijekom ovog stupnja, pored manžeta od tankog brončanog lima, ukrašenih graviranjem, nalazi drugih tipova nakita su rijetki. Nađeno je nekoliko spiralnonaočalastih fibula u Bermu i Kašteliru kod Nove Vasi.³⁶ Po jedna fibula s listolikim lukom potječu iz Berma i Picuga,³⁷ tri ukosnice tipa Polenza iz Kaštelira kod Nove Vasi³⁸ i jedna tipa Fermo, vjerojatno iz Picuga.³⁹

Već od 9. st.pr.n.e. započinju intenzivni kontakti s Picenom (igle tipa Sirolo, posude tipa *kothon*).⁴⁰ Tijekom 8. st.pr.n.e. pojavljuje se prva importirana keramika, mat oslikana daunijska srednjogeometrijska ili japygijska geometrijska keramika⁴¹ i rjeđe iz južnoetruščanskih radionica.⁴² Poseban oblik kontakta Istre ili Nezakcija s Bolognom u 8. st., uz ostalo, predstavlja brončano žezlo, za kojeg je u Montagnani, Borgo S. Zeno pronađen kalup za lijevanje,⁴³ a venetskog su porijekla brončani noževi tipa Este iz Limske gradine⁴⁴ i tipa S. Antonio, vjerojatno iz Picuga.⁴⁵

Predmeti koji označavaju treći stupanj (III) u razvoju istarske grupe, koji započinje od posljednjih desetljeća 8. i traje kroz 7. st.pr.n.e.,⁴⁶ prostor Istre uključuju u događanja šireg prostora Caput Adriae. Tijekom posljednjih desetljeća 8. st.pr.n.e. pojavljuju se keramičke posude situlastog oblika s područja Veneta i Posočja u grobovima korištene kao žare (*t. 3: 12*). Većim dijelom su uvezene, ali

³⁴ Gabrovec, Mihovilić 1987, 308, T. 31: 6,10; Mihovilić 2014, 170, 180, Sl. 95–97.

³⁵ Hoernes 1894, 175, Fig. 177–179; Sakara Sučević 2004, 95 s., Fig. 14; Mihovilić 2014, 178 s., Sl. 104; 105.

³⁶ Amoroso 1885, 63, T. 6: 2; Hoernes 1894, 165; Sakara Sučević 2004, 22 s., br. 37–40.

³⁷ Kučar 1979, 114, T. 9: 4; 20: 4.

³⁸ Sakara Sučević 2004, 22, br. 33–35.

³⁹ Mihovilić 2014, 190–192, sl. 108.

⁴⁰ Sakara Sučević 2004, 18–20, br. 15; Mihovilić 2007a; ead. 2014, 172, 174 s., Sl. 99–101.

⁴¹ Glogović 1979; 1998; Mihovilić 2014, 182–188, 106 s., 111.

⁴² Gabrovec, Mihovilić 1987, 308, Sl. 17: 20; Mihovilić 2014, 112, Sl. 94.

⁴³ Mihovilić 1999–2000; ead. 2014, 194, Sl. 112.

⁴⁴ Mihovilić 1972, 51, T. 37: 25.

⁴⁵ Mihovilić 2014, 194, Sl. 113.

⁴⁶ Gabrovec, Mihovilić 1987, 309–312, T. 32; 33: 3–7; Sl. 17: 3,5–7,9,12–19,24–27; Mihovilić 2014, 196–227.

²⁴ Mihovilić 2007c, 344, Pl. 87j.

²⁵ Harding 1995, 17, T. 2: 14; Mihovilić 2001b; ead. 2014, 148–154, Sl. 86.

²⁶ Gabrovec, Mihovilić 1987, 304–309, T. 31; Sl. 17: 1,2,4,8,10,20–23; Mihovilić 2014, 158–195.

²⁷ Picugi: Amoroso 1889, T. 4: 3; Moretti 1983, Fig. 31; Viduli Torlo 2005, 75; Mihovilić 2014, Sl. 92.

²⁸ Mihovilić 2014, Sl. 263.

²⁹ Matošević, Mihovilić 2004, 11, Sl. 18; T. 5: 18.

³⁰ Gnirs 1925, 58 (grob 40), 64 (grob 90), 69 (grob 123), 70 (grob 146 i 147), 71 (grob 158), 71 s., Abb. 43–45 (grob 164), 75 (grob 198 i 204); Mihovilić 2014, 166–168, Sl. 93.

³¹ Mihovilić 1989–1990; ead. 2014, Sl. 94, 96, 97.

³² Sakara Sučević 2004, 18–20, br. 15; Moretti 1983, 155, T. 43: 1,3; Mihovilić 2014, 170 s., Sl. 90; 91; 100.

³³ Mladin 1964; Fischer 1984.

moгу se prepoznati i lokalne imitacije. Istovremene su brončane igle s glavom oblika niza kuglica (*t.* 3: 3), uz njih i varijanta željezne igle na koju su lijevane ili navučene brončane kuglice (*t.* 3: 15),⁴⁷ brončane polukružne šalice s visokom trakastom ručkom (*t.* 3: 9), šalica tipa Hostomice, situle, pojava prvih cista i kotlića.⁴⁸ Za ovaj su stupanj značajni nalazi iz nekropole Kaštel kod Buja (*t.* 3: 10–12).⁴⁹

Kroz isto se razdoblje na području Istre koristi konična kaciga tipa Novilara, kakva je poznata na prostoru Picena i u Verucchiju na jednoj strani te na prostoru Dolenjske na drugoj.⁵⁰ U istarskim nekropolama Picugi i Beram takve su kacige upotrijebljene kao grobne žare (*t.* 3: 8).⁵¹ Istovremeno se pojavljuje i željezna mahaira tipa Tržišče. Iako rijedak nalaz pojavljuje se u grobovima Nezakcija, Picuga, Berma (*t.* 3: 2),⁵² u ostavi Tivoli, a možda i ulomak u ostavi Kosmati Kostel – Petrapilosa.⁵³

Simboli moći, kao što je već spomenuto malo žezlo iz Nezakcija, zajedno s brončanim lepezama iz Nezakcija, Picuga i Berma (kraj 8.–7. st.pr.n.e.), govore o kontaktima s vilanovskim i etruščanskim svijetom (*t.* 3: 6).⁵⁴

Kroz 7. st.pr.n.e. i dalje, teško možemo izdvojiti tipično histarske izrađevine. U nekropolama se često pojavljuju vrlo površno izrađene i slabo pečene keramičke žare, najvjerojatnije lokalne izrade (*t.* 3: 10). Čest je nakit izrađen od jednostavne brončane žice: spiralno savijene narukvice, ogrlice, narukvice i naušnice od žice s krajevima oblikovanim u ušicu i kvačicu (*t.* 3: 11). Za nakit u grobovima ovog stupnja također je značajna nekropola Kaštela kod Buja.⁵⁵ Fibule koje u prethodnim stupnjevima skoro nedostaju, sada odgovaraju oblicima koji se pojavljuju na širem području, najčešće jugoistočnopredalpskom, svetolucijskom i venetskom prostoru. Prva je čunasta fibula italjskog tipa (*t.* 3: 7), a krajem 7. st.pr.n.e. pojavljuju se fibule s dva ili tri gumba na luku, a zatim i protocertoške

fibule, koje su uobičajene za sljedeći stupanj i 6. st.pr.n.e.⁵⁶ Apulska-daunijska importirana keramika već je jako brojna, posebno u Nezakciju, ali i u drugim nekropolama kao i u naseljima (*t.* 3: 13).⁵⁷ Pored importirane keramike, i razni drugi strani predmeti predstavljali su prestižnu robu kojom je raspolagala elita. Tako se iz groba I/12 posebno ističe koštana figurica konjanika (*t.* 3: 1) i velika fibula s koštanim perlama (*t.* 3: 5).⁵⁸

Kroz 6. st.pr.n.e. i četvrti (IV) stupanj istarske grupe, nastavlja se uporaba brojnih predmeta iz prethodnog razdoblja i importi iz istih prostora (*t.* 4).⁵⁹ Nastavlja se estenska-svetolucijska keramika (konične situle sada na nozi, kaleži, šalice) s horizontalnim rebrima i bez, koja dijele crne i crvene zone (*t.* 4: 2,11,13),⁶⁰ a u oslikavanju daunijske keramike veća je uporaba crvene boje (*t.* 4: 1,12).⁶¹ Nastavlja se uporaba raznog brončanog posuđa: situle (*t.* 4: 15), ciste, šalice s trakastom ručkom. Značajni su ulomci velikog brončanog poklopca iz nezakcijskog groba I/12 (*t.* 4: 16), koji je ukrašen graviranjem i iskucavanjem starijim estenskim situlskim stilom. Prikazi grifona i biljnih motiva bliski su prikazima na situli Benvenuti, datiranoj oko 600. g.pr.n.e.⁶²

Iz prethodnog stupnja nastavlja se koristiti razni oblici fibula: protocertoške, fibule s tri gumba na luku, razni tipovi zmijolikih fibula (*t.* 4: 4–10)⁶³ kao i igle s glavom oblika niza kuglica ili spiralne narukvice od brončane žice okruglog i četvrtastog presjeka.⁶⁴

Pored brojnih privjesaka oblika trokutaste pločice ili vrećice od tankog lima ukrašene iskucanim točkama, pojavljuje se figuralno oblikovanje privjesaka (pjetlič, stilizirani konjići, antropomorfni oblici, ruka; *t.* 4: 17,18)⁶⁵ i fibula (zoomorfne i oblika trige; *t.* 4: 14).⁶⁶

⁵⁶ Glogović 2003, 76–78.

⁵⁷ De Juliis 1977; Glogović 1979; Yntema 1985.

⁵⁸ Teržan 2007, 49–51, Fig 15–19.

⁵⁹ Gabrovec, Mihovilić 1987, 312 s., T. 33: 1,2,8–13; Sl. 18: 2–4,6–7,14–16,22; Mihovilić 2014, 228–249.

⁶⁰ Dular 1982, 96–105, Sl. 7: 14–17; 10; 18: 21; Mihovilić 2014, 238–242, Sl. 162.

⁶¹ Yntema 1985, 322–343.

⁶² Frey 1969, 46 ss., 101 N 4, Beil. 1; Mladin 1974, 66, 80 s., 95 ss., T. 5: 1,2,7; Knez 1984, 94; Mihovilić 2001a, T. 14: 2.

⁶³ Glogović 2003, 49–52, 62–64.

⁶⁴ Mihovilić 2014, 228–232, Sl. 146–151.

⁶⁵ Mladin 1980; Mihovilić 2014, 234–236, Sl. 155; 156.

⁶⁶ Glogović 2003, 72 s., T. 54: 516–519; Mihovilić 2014, 236, Sl. 157–159.

⁴⁷ Kučar 1979, 115, T. 2: 4,8; 3: 9; 4: 13; 6: 3,4,7; 11: 5.

⁴⁸ Mladin 1974.

⁴⁹ Cestnik 2009.

⁵⁰ Egg 1988, 218 ss., Fig. 9–11; Gobbi 1999, 201, br. 109; Teržan 2007, 39–43, Fig. 1–5.

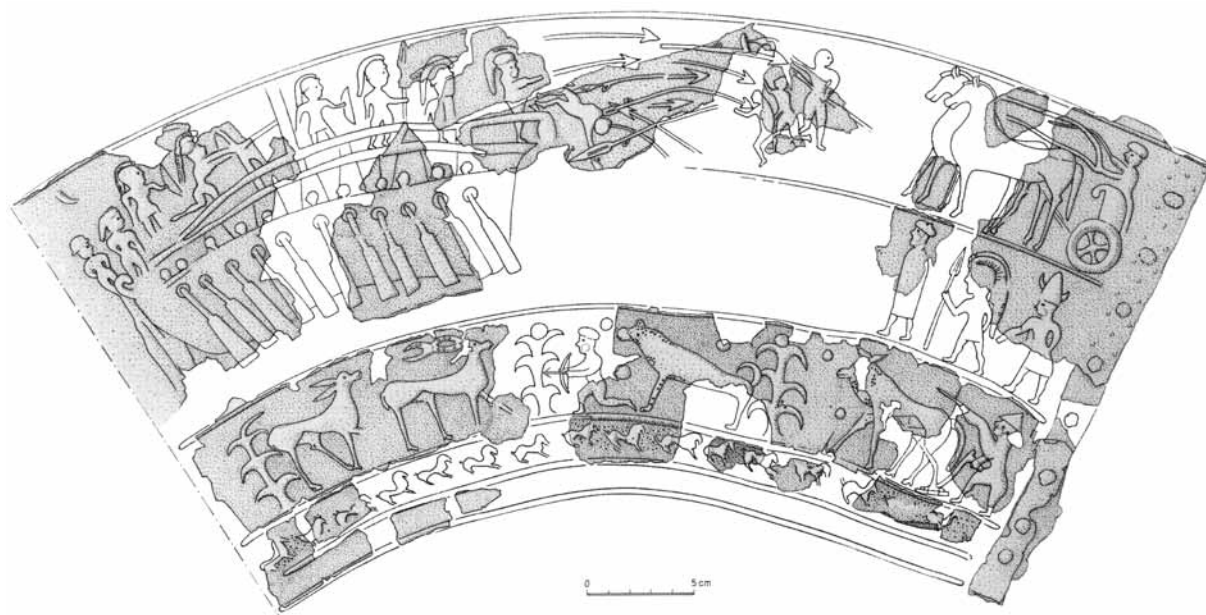
⁵¹ Amoroso 1889, 239 s., T. 6: 8; Mladin 1974, 41 ss., 111, T. 20; 21; 55; 56; Kučar 1979, 90, 115, T. 1: 6.

⁵² Amoroso 1889, 235, T. 9: 20; Moretti 1983, 155, T. 43: 5; Kučar 1979, 118, T. 6: 9; Guštin 1974, 87 ss., Sl. 8: 4,5; Mihovilić 2001a, 84 s., T. 2: 4; 24: 2; 25.

⁵³ Mihovilić 1991a, 208 ss., T. 1: 8; 3: 7.

⁵⁴ Mihovilić 1986, 55–65; ead. 2014, 202, Sl. 120–127.

⁵⁵ Cestnik 2009.

Sl. 3: Nezakcij, situla s prikazom pomorske bitke (rekonstrukcija motiva B. Hänsel).

Fig. 3: Nesactium, situla showing a naval battle (depiction reconstruction by B. Hänsel).

Figuralno ukrašene brončane situle su na području Istre pronađene samo u Nezakciji, i to u dvjema najbogatijim grobnicama: I/12 i u grobnici istraženoj 1981. g., u kojoj se nalazila situla s prikazom pomorske bitke⁶⁷ (sl. 3).

Promjene na području sjevernog Jadrana pa tako i u Istri, krajem 6. i kroz 5. st., označavaju novi, peti (V) stupanj u razvoju istarske grupe.⁶⁸ Posebno se osjeća keltska opasnost, zbog čega nastaje tzv. horizont ratničkih grobova. U nezakcijskoj grobnici istraženoj 1981. bila su položena duga željezna koplja (t. 5: 8), pilumi, negovske kacige slovenskog tipa (t. 5: 7)⁶⁹ i alpskog tipa Sanzeno, koji se pojavljuje nešto kasnije i traje duže.⁷⁰ U najbogatijim grobnicama Nezakcija, I/12 i u onoj istraženoj 1981, priložene su brojne brončane posude i uz njih više figuralno ukrašenih situla (t. 5: 4–6).⁷¹ Uz daunijsku slikanu keramiku (t. 5: 14) pojavljuju se prve grčke crno- i crvenofiguralne vaze (t. 5: 17,18), koje predstavljaju dio raskošnog pribora za konzumaciju vina.⁷²

Novi oblici fibula su fibula s trakastim lukom i dugom nogom zaključenom kuglicom, uobičajene za područja jugoistočnih Alpa, i sjeveroistočne Italije (t. 5: 10),⁷³ primjerak zapadnohalštatskog tipa fibule s bubnjićima (t. 5: 11)⁷⁴ i zatim razne certoške fibule (t. 5: 12,13,19–21).⁷⁵ Uz to, pojavljuju se i brončani košarasti privjesci (t. 5: 16)⁷⁶ i šuplji privjesci lećastog ili bikoničnog presjeka (t. 5: 15).⁷⁷

Posljednji, šesti stupanj (VI) razvoja istarske grupe pokriva razdoblje od oko 400. g. do kraja 1. st.pr.n.e.⁷⁸ (sl. 2). Uvjetno se razlikuje faza VIa, razdoblje vezano još na prethodnu halštatsku tradiciju koja traje do početka sukoba s Rimljanima (221./183./178/7. g.pr.n.e.) i faza VIb s helenističkim

⁶⁷ Glogović 2003, 66, T. 53: 498.

⁶⁸ Mihovilić 2014, 252, Sl. 172.

⁶⁹ *Vrste Ia*: Teržan 1976, 319, Sl. 1a; Mihovilić 2001a, T. 55: 27; *vrste Ib*: Teržan 1976, 319, 354, Sl. 1b; Mihovilić 2001a, T. 55: 24–26; *vrste II*: Teržan 1976, 320, 349 ss., Sl. 2; 16: 1; 43; Mihovilić 2001a, T. 23: 29; Glogović 2003, 66, T. 53: 500; *vrste VIIb*: Teržan 1976, 357, Sl. 3b; 44; Mihovilić 2001a, T. 55: 28,34; *vrste Xb*: Buršić Matijašić 1988–1989, T. 4: 1; Teržan 1976, 331 s., Sl. 35; *vrste XIa*: Teržan 1976, 336, Sl. 36; Mihovilić 1996, 52, T. 1: 6,7; ead. 2001a, T. 55: 37.

⁷⁰ Sakara Sučević 2004, 31–33, 164, br. 147–149; Mihovilić 2001a, T. 22: 19; 30: 22; 53: 13.

⁷¹ Mihovilić 2001a, T. 31: 13; 53: 24.

⁷² Gabrovec, Mihovilić 1987, 314–317, T. 34: 6–13; sl. 18: 1,11–14,17–21,25–27; Mihovilić 1991b; ead. 2014, 266–284.

⁶⁷ Lucke, Frey 1962, T. 44–46; Mladin 1974, T. 2–10; 34–44; Mihovilić 2001a, Sl. 89, 94, 107 s.; T. 13–16; ead. 1996, Sl. 18–21; T. 3–5; prilozi 3–6.

⁶⁸ Gabrovec, Mihovilić 1987, 313 s., T. 34: 1–7,10; Sl. 18: 5,8–16,23,24; Mihovilić 2014, 250–265.

⁶⁹ Mihovilić 1996, 35 ss., T. 18–20.

⁷⁰ Guštin 2019.

⁷¹ Mihovilić 2001a, T. 12–21; ead. 1996, T. 3–10.

⁷² Mihovilić 2002, 502–504, T. 1: 1–3; 2: 1–4.

i keltskim utjecajima i importom do kraja stare ere. Tijekom 4. st.pr.n.e. pojavljuju se posljednje situle ukrašene jednim figuralnim frizom (povorke četveronožnih životinja, ljudi, ptice) iz jugoistočnog predalpskog i venetskog prostora,⁷⁹ zajedno s mlađim tipovima certoških fibula.⁸⁰ Nove su situle zvonolikih oblika, proizvedene u etruščanskim radionicama 4. i 3. st., kao i situle stamnoidnog oblika izrađivane u makedonskim i tračkim radionicama, također 4. i 3. st.pr.n.e.⁸¹ Među nakitom se ističe pojava srebrnih naušnica sa "S" oblikovanim zaključkom, pod utjecajem venetskog i notranjskog prostora.⁸² Istovremeno je prihvaćen nakit koji proizlazi iz liburnskih i helenističkih radionica liburnskog prostora: srebrne pločaste i certosoidne fibule, potkovaste naušnice i narukvice, antropomorfni privjesci i sl.⁸³ Nastavak uvoza venetske keramike označava pojava sive keramike, posebno zdjela i tarionika,⁸⁴ a nastavlja se i import raznih oblika grčke crvenofiguralne keramike iz atičkih, južnoitalskih radionica,⁸⁵ kao i keramike tipa *alto adriatico* iz sjevernojadranskih radionica.⁸⁶ Od njih se razlikuju "nove vaze", koje i dalje stižu iz daunijskih radionica, sada izrađivane na brzom lončarskom kolu. Najčešće se radi o oblicima oinochoa, olpa i rjeđe amfora, koji su ukrašavani horizontalnim slikanim trakama i crtama. Posebno su brojno zastupljene u nezakcijskoj grobnici istraživanoj 1981. g.⁸⁷

Kod žarnih grobova koji se mogu datirati kroz 4. st.pr.n.e. vrlo je teško izdvojiti predmete lokalne izrade. Među njima je tip žare oblika lonca s uvijenim ušćem obrubljenim širokom trakom, izrađen od *impasto* keramike s grubim primjesama. Pojavljuje se u nezakcijskim grobovima. Istovremeno se isti tip lonca pojavljuje kao prilog u grobovima na području Daunije i unutrašnjosti Oenotrije, uz posude finije izrade koje čine garniture za piće. Bez posebnih analiza, teško je tvrditi da li je takva keramika bila uvezena u južnu Italiju iz

Istre s nekim posebnim sadržajem, ili su obratno stizale iz južne Italije u Istru zajedno s finijom keramikom.⁸⁸

Trenutno najmlađi žarni histarski grob je bio slučajno otkriven u podnožju kaštela Stari Lupoglav kod Mariškića, pred rubom visoravni Čičarije, a može se datirati u 3. st.pr.n.e. Sadržavao je ostatke dvaju pokojnika, u žarama vrlo površne izrade, dok je prilog bila jedna gnathia olpa. Sakupljene su staklene perlice oštećene u vatri, ulomci brončanog nakita i među njima jedan gumb tipa Vinica.⁸⁹

Na ovom mjestu ćemo se osvrnuti na grupu kamenih spomenika iz Nezakcija. Ulomci monumentalne kamene pune plastike, reljefa i ploča ukrašenih geometrijskim motivima, predstavljaju izuzetnu pojavu u Nezakciju, izvan kojeg su s područja Istre poznati samo dio neodređenog oblika spomenika s uklesanim spiralama iz Kaštela kod Buja⁹⁰ i ulomak ploče sa spiralama koji se čuva u Zavičajnom muzeju Poreštine, ali nepoznatog nalazišta.⁹¹ Većina ih je pronađena već tijekom prvih iskopavanja na području žarne nekropole, ali i na širem prostoru naselja, i uvijek u sekundarnoj uporabi.⁹² Njihovo datiranje je stoga od početka bilo komplicirano. Prvi istraživači, predstavili su ih kao spomenike nastale pod utjecajem mikenske kulture, ne samo zbog uklesanih geometrijskih motiva.⁹³ Tumačeni su kao dijelovi svetišta na području nekropole,⁹⁴ kao nadgrobni spomenici ali i dijelovi svetišta ili samo kao nadgrobni spomenici.⁹⁵ Rano datiranje je uglavnom odbačeno (osim Mladina)⁹⁶ i prilagođeno prema uvjetima koji su postojali na prostoru srednje i jugoistočne Italije koji su mogli utjecati na pojavu monumentalne plastike u razdoblju od sredine 7. pa do kraja 6. st.pr.n.e., kada su mogli nastati i nezakcijski spomenici.⁹⁷

Prikazanim pregledom, kronološki okvir za istarsku kulturnu skupinu, postavljen 1987., s novim studij-

⁷⁹ Mihovilić 1996, 48 s., T. 3: 67; 4: 68,69; Knez 1973; id. 1984, 94 ss.

⁸⁰ Teržan 1976, 331, 364–368, 372 ss., Sl. 35; 41; 42; Mihovilić 1996, 52, T. 1: 5; ead. 2001a, T. 55: 35,36,40; Orlić 2011a, 193 s., Sl. 9; 10.

⁸¹ Mihovilić 2017.

⁸² Mihovilić 1994–1995, 85, 89 s., T. 5: 1–3.

⁸³ Mihovilić 1994–1995, 86–89, T. 1: 1–3; 2–4.

⁸⁴ Petešić 2011, 15–17; id. 2012.

⁸⁵ Mihovilić 2004, 108–110, Fig. 7.

⁸⁶ Mihovilić 2002, 505–507, T. 4.

⁸⁷ Mihovilić 1996, 28–33; 41 s., T. 14; 15; 16: 238,241,242; 17: 251.

⁸⁸ Mihovilić 1996, 25, 40, Sl. 27; 60; T. 11: 179–181.

⁸⁹ Mihovilić, Rajić Šikanjić 2016.

⁹⁰ Bačić 1957, 399, sl. 8/2; Mladin 1964, 23, T. 9: 4; Mihovilić 1998.

⁹¹ Mladin 1964, 23, T. 9: 3.

⁹² Sticotti 1902, 142–145; Puschi 1905, 36–68; Mladin 1964; Fischer 1984.

⁹³ Sticotti 1905.

⁹⁴ Sticotti 1905; Hoernes 1905; Gnirs 1925, 112–133.

⁹⁵ Hänsel 1967, 70 s.; Fischer 1984; Gabrovec, Mihovilić 1987, 330 s.

⁹⁶ Mladin 1964, 41–64; id. 1977–1978.

⁹⁷ Hoernes 1905; Tamaro 1927; Fischer 1984; Gabrovec, Mihovilić 1987, 326–330; Frey 2002.

jama i novim nalazima, uglavnom je i potvrđen, uz manje korekcije i dopune.

Predložene kronologije su nastajale uglavnom na osnovi nalaza s područja žarnih nekropola, koje su smještene u neposrednoj blizini ili unutar naselja (*sl. 1*). Gradine koje se zbog nekropola mogu označiti kao željeznodobne, imaju osnovne karakteristike prethodnih brončanodobnih naselja i često pokazuju kontinuitet nastanjenosti kroz duga razdoblja.⁹⁸ Smještene su na strateškim položajima, na vrhovima brda, na jezičastim platoima koji se uzdižu nad dolinama rijeka (Dragonja, Mirna, Raša) ili paleo-tokova (Limska Draga, Budava), uz morsku obalu i na otocima (iako tadašnji izgled obale ne odgovara današnjem zbog stalne transgresije mora).⁹⁹

Naselja su zaštićena suhozidanim kamenim bedemima prilagođenim prirodnim zahtjevima terena. Tako su naselja smještene na kupastim uzvisinama opasana kružnim ili koncentrično građenim bedemima. Uz obalu su to Pula (*sl. 1: 4*), Monbrodo (*sl. 1: 35*), Sv. Martin iznad Lima (*sl. 1: 9*), Picugi (*sl. 1: 14–16*), ili Beram (*sl. 1: 29*) i Sv. Jelena kod Oprtlja (*sl. 1: 27*) u unutrašnjosti Istre. Kod takvog tipa naselja nekropole su ustanovljene u podnožju, na padinama ili između dva bedema, uvijek uz prometnicu koja je vodila prema ulazu u naselje,¹⁰⁰ ali prema novijim istraživanjima i unutar samog naselja.

Položaji na jezičastim platoima, obično su većim dijelom prirodno zaštićeni strmim padinama i dubokim vododerinama, dok je posebna obrambena konstrukcija – poprečni visoki bedem, izgrađen na jedinom pristupačnom prilazu u naselje. Njihovi ostaci danas djeluju kao visoki nasipi. Najznačajnija gradina smještene na takvom položaju je Nezakcij (*sl. 1: 1*), gdje je najlakši pristup naselju na zapadnoj strani zaštićen masivnom konstrukcijom nekoliko paralelnih zidina, kroz koju se moglo ući samo uskim prolazom.¹⁰¹ Na sličan način zaštićena su na pr. naselja Oračina (*sl. 1: 5*), Sv. Martin kod Tara (*sl. 1: 22*), Kaštelir kod Nove Vasi (*sl. 1: 26*),¹⁰² Kaštelir kod Korta (*sl. 1: 38*).¹⁰³ Kod naselja s takvim položajem, nekropole su obično smještene unutar naselja, odmah iza obrambenog

bedema, kao u Nezakciju, Oračini, Sv. Martinu kod Tara. Ovom drugom tipu položaja gradine može se pridružiti Limska gradina (*sl. 1: 10*), smještene uz rub okomitih sjevernih stijena nad dnom Limskog kanala, i odmah nasuprot gradini Sv. Martina (*sl. 1: 9*). Položaj Limske gradine s južne strane štite okomite stijene, sa zapadne i sjeverozapadne strane dijelom rub duboke vododerine, a na sjeveroistočnoj strani izgrađen je bedem iza kojeg se, unutar naselja pružala žarna nekropola. Većina istraženih grobova bila je koncentrirana duž unutarnjeg lice bedema i uz uska vrata, koja su sekundarno zazidana.¹⁰⁴ Isto tako drugom tipu gradine, zaštićene samo na dostupnijoj strani može se pridružiti Punta Kašteja kod Medulina (*sl. 1: 3*).¹⁰⁵ Visoki nasip štitio je naselje na sjevernoj strani, prema kopnu, dok izgleda da je more koje okružuje ostatak otočića već samo po sebi predstavljalo zaštitu. Gradina Punta Kašteja je nastala već kroz brončano doba i trajala kroz željezno doba, što potvrđuje nalaz žarnog groba ispred bedema. Ovom se tipu obalne utvrde može pridružiti još niz lokaliteta uz zapadnu obalu Istre.¹⁰⁶

Zemljopisni položaj Istre unutar sjevernog Jadrana, a i cijela geološka ploča Istre blago nagnuta prema jugozapadu,¹⁰⁷ prema moru, omogućuju da većina gradinskih naselja i u unutrašnjosti poluotoka ima neposredni vizualni kontakt s morem. Već samim time možemo pretpostaviti uključenost cijelog prostora u kontroli, raspodjeli i razmjeni svega što je moglo stizati morem ili prolaziti prema unutrašnjosti poluotoka i kontinenta, ili obratno. Današnje zaključke donosimo, kako je već rečeno, na osnovu ograničenih istraživanja gotovo samo žarnih nekropola. Iz toga se posebno ističe Nezakcij kao izuzetni centar, smješten iza dijela nepristupačne strme istočne obale Istre, nad skrivenim zaljevom i dobrom lukom Budava, koja izlazi na Kvarner. Sličan skriveni položaj unutar dobrih luka imaju Pula, Limska gradina i sv. Martin u Limskom kanalu. Prema bogatstvu nalaza, sličan centar sa značajnom lukom bio je Sv. Martin kod Tara, nad dobro skrivenim zaljevom uz ušće rijeke Mirne, kao i prostrani Kaštelir kod Nove Vasi, skriven zapadnije u unutrašnjosti, nad sjevernim rubom

⁹⁸ Buršić-Matijašić 2007; Mihovilić 2013.

⁹⁹ Kozličić 1986; Mihovilić 1995.

¹⁰⁰ Bačić 1957, 394 s.

¹⁰¹ Puschi 1905, Tav. 1; Mladin 1977–1978, T. 22; Mihovilić 2001a, 14–25, sl. 17.

¹⁰² Sakara Sučević 2004, 9 s., sl. 1–3.

¹⁰³ Boltin Tome 1967, 166, Priloge 1–4.

¹⁰⁴ Mladin 1966–1969, 289 s., Pril. 1–3; Mihovilić 1972, 7 s., Karta 1; 2; sl. 1; 2.

¹⁰⁵ Mihovilić 1979, 38–41, Karte 1 i 2; sl. 1–5.

¹⁰⁶ Mihovilić 1995.

¹⁰⁷ Riđanović et al. 1975; Polšak Šikić 1973; Šegota Filipčić 1991.

doline rijeke Mirne i Valarona.¹⁰⁸ Današnjim stanjem istraživanja, posebno značajne centre s nalazima importirane keramike, daunijske, ali i etruščanske, uz dijelove brončanih ručki lepeza i koničnim kacigama predstavljaju Picugi (*sl. 1: 14–16*) iako nisu na samoj obali, kao i Beram (*sl. 1: 19*) u središtu poluotoka.¹⁰⁹

NEKOLIKO REZULTATA NOVIJIH ISTRAŽIVANJA

Ovom prilikom ćemo navesti samo još nekoliko značajnih novijih istraživanja, kojih je obrada nalaza još u tijeku ili su samo preliminarno objavljeni, a s kojima je dobiven niz važnih podataka o željeznodobnim naseljima, kao i o nekropolama.

Željeznodobna naselja/gradine na području Istre još uvijek određuju prije svega nalazi žarnih grobova/nekropola, kojih je do danas zabilježeno tek 29, što je vrlo skroman broj u odnosu na broj gradina zabilježenih na području cijelog poluotoka¹¹⁰ (*sl. 1*). Izuzetak predstavlja sustavno, iako ograničeno istraživanje na grupi gradina u okolici Monkodonje (Monbrodo, Monvi i Muja), projektom Instituta za mediteranske studije iz Seula, koje je trajalo od 2016.–2018. godine.¹¹¹ Posebno na Monbrodu (*sl. 1: 35*), u sondi na akropolskom prostoru, ali i u sondi 3 uz drugi bedem, dokumentirana je rana faza iz razdoblja razvijenog ranog i srednjeg brončanog doba i ponovno naseljavanje istog prostora kroz mlađe željezno doba do početka romanizacije.

Uz gradine s nalazom žarnih grobova, može se dodati još nekoliko lokaliteta na kojima je iskopavanjima ili površinski pronađena importirana keramika ili slično, kao dobar pokazatelj o mogućoj nastanjenosti kroz željezno doba (*sl. 1*).

Na mnogim od označenih naselja uz koja se navode nalazi žarnih grobova, podaci nisu provjereni/potvrđeni, ipak, najčešće zaštitnim istraživanjima, došlo se do zanimljivih novih podataka. Na pr., bio je poznat samo usmeni podatak o nalazu žarnog groba u blizini crkve sv. Eufemije u Rovinju (*sl. 1: 7*), zbog čega je 1970. g., Bačić na karti žarnih nekropola Istre označio i Rovinj (karta u stalnom postavu prapovijesne zbirke u Arheološkom muzeju

Istre u Puli do 2013. g.). Građevinskim radovima na infrastrukturi u Rovinju, 1998. godine na području današnjeg trga G. Matteottija, na istočnom podnožju poluotoka, potvrđeno je postojanje žarne željeznodobne nekropole. Tada je istraženo 11 grobova/žara, a u iskopanim kanalima pronađeni su još brojni ulomci keramike koji predstavljaju ostatke uništenih grobnih žara, dijelova brončanog nakita, brončani bodež i ulomci importirane keramike.¹¹² Gradina je na prostoru poluotoka Rovinja nastala već u brončano doba, što dokazuju stari nalaz brončane sjekire¹¹³ i noviji nalaz bodeža,¹¹⁴ a zatim i kroz željezno doba sve do danas. Prateći tok srednjovjekovnih bedema Rovinja, može se prepoznati prapovijesni kontinuitet, čime se željeznodobna nekropola nalazi unutar bedema naselja i u blizini glavnog ulaza. To ne znači da željeznodobnih žarnih grobova nije moglo biti i na najvišem platou, u blizini crkve sv. Eufemije, kao što je dokumentirano npr. na gradini sv. Martin iznad Linskog kanala ili na području Nezakcija.

U jugozapadnom podnožju gradine sv. Martin iznad Linskog kanala (*sl. 1: 9*) već je pedesetih godina 20. st. bila zabilježena prisutnost žarnih grobova,¹¹⁵ a 1991. g. na rubu izorane njive pronađen je oštećeni žarni grob s prilozima koji se mogu datirati u prvi stupanj istarske grupe.¹¹⁶ Zaštitnim iskopavanjem 2010. godine, na akropolskom prostoru gradine, u blizini kapelice posvećene sv. Martinu, otkriveni su ostaci željeznodobnih objekata – kameni temelji i rupe za stupove vjerojatno dvaju povezanih prostora. Prema keramičkim nalazima izgleda da se radi o stambenom objektu intenzivno korištenom u razdoblju između 11. i 8. st.pr.n.e., a u blizini su nađena i dva žarna groba ukopana u matičnu stijenu. Prema preliminarno objavljenim podacima, grob 1 činila je oštećena kamena škrinja, postavljena unutar kružnog udubljenja matične stijene, a sadržavala je 5 keramičkih posuda. Tipološkom analizom sakupljenih predmeta (posude tipa Timavo i brončane igle s više kuglica na glavi), pripadaju razdoblju kraja 8. ili 7. st.pr.n.e. Izgleda da istom razdoblju pripada i grob 2 koji je jače oštećen.¹¹⁷ Može se pretpostaviti da je unutar groba 1 bilo više naknadnih ukopa, odnosno da je

¹⁰⁸ Sakara Sučević 2004, sl. 2.

¹⁰⁹ Amoroso 1889, 230–240, T. 6: 8; Kučar 1979, T. 1: 6; 2: 5; Mihovilić 2014, sl. 117–128.

¹¹⁰ Marchesetti 1903; Buršić Matijašić 2007.

¹¹¹ Müller, Čuka, Hellmuth Kramberger 2016; Hellmuth Kramberger, Müller, Čuka 2018.

¹¹² Matošević, Mihovilić 2004.

¹¹³ Marchesetti 1903, 198, T. 11: 9.

¹¹⁴ Hänsel, Teržan 2020, 191, sl. 15: 1.

¹¹⁵ Bekić 1996, 23–26.

¹¹⁶ Mihovilić et al. 2001, 32, Sl. 1.

¹¹⁷ Percan 2010.

mjesto groba bilo označeno – vidljivo na površini, što je omogućavalo naknadne ukope.¹¹⁸

Osim česte pojave ukopa više žara unutar iste grobne konstrukcije, ustanovljena je mogućnost polaganja spaljenih ostataka više osoba u istu žaru. Takav je podatak prvi put dobiven analizom spaljenih koštanih ostataka iz nekropole Kaštel kod Buja¹¹⁹ (sl. 1: 28). Analizirano je 18 od ukupno 24 istražena žarna groba.¹²⁰ Tada su u četiri groba ustanovljeni ostaci po dviju individua (grobovi 15A, 16, 18 i 22), time da su se u grobu 15A nalazile dvije žare, dok su se u ostalim grobovima, u po jednoj žari nalazile spaljene kosti po dvije osobe, a u grobu 19, u jednoj žari nalazili su se ostaci čak četiriju osoba. Novi podaci svakako pomažu u razumijevanju i tumačenju običaja pokopa, kao i grobnih priloga.¹²¹

Novo tehnologije pri analizi nalaza korištene su kod istraživanja 2013. godine u Bermu¹²² (sl. 1: 19). Te je godine u blizini prostora starih iskopavanja iz 1883. godine,¹²³ otkriven i istražen jedan žarni grob s trbušastom žarom s parom okomitih ručki, od kojih je jedna namjerno odlomljena. Žara je bila poklopljena malom tankom kamenom pločom i bila je postavljena unutar kružno uklesanog udubljenja u živoj stijeni. Kod pregleda sadržaja urne korišteno je prvi put CT snimanje, čime su osim očekivanih koštanih ostataka pokojnika bili vidljivi priloženi ostaci širokih manžeta od tankog brončanog lima s kvačicom, a kao posebna novost prepoznat je štapić pigmenta umbre koja se mogla koristiti za tetovažu. Pigment se vjerojatno nalazio

Sl. 4: Pula, uz južnu fasadu Arheološkog muzeja Istre. Kružna peć s minijaturnim posudama.

Fig. 4: Pula, beside the south façade of the Arheološki muzej Istre. Round kiln with miniature pots.

u cjevčici od organskog materijala koji se nije sačuvao. Osim toga, datum 910. g.pr.n.e., dobiven radiokarbonskom analizom, značajan je za datiranje priloženog nakita, već nešto ranije nego je dosadašnjim kronologijama bilo pretpostavljeno.¹²⁴

Željeznodobna žarna nekropola u Puli (sl. 1: 4) otkrivena je i istraživana najvećim dijelom krajem 19. i početkom 20. st., kad se grad počeo širiti od podnožja Kaštela, odnosno gradine prema istoku. Tada je zabilježeno oko 1000 grobova.¹²⁵ U drugoj polovici prošlog stoljeća istraženo još nekoliko grobova nešto južnije i jedan grob pod prostorom terase iza Herkulovih vrata.¹²⁶ Za potrebe ispitivanja statike zgrade Arheološkog muzeja Istre, koji se nalazi na istočnoj padini gradine, 2007. godine uz istočni i zapadni ugao južne fasade iskopane su dvije sonde. U sondi 1, uz istočni ugao prvi put su otkriveni željeznodobni objekti. U najnižem sloju, na matičnoj stijeni, istražen je dio kuće s temeljima građenim suhozidom, podignutim uz stepenasti rub priklesane matične stijene. Prostor je bio prekriven nabijenom čistom crvenom zemljom, a uz sam zid bila je smještena mala kružna peć. Nađeni su brojni ostaci vezani uz svakodnevni život. Osim novih oblika kućanskog posuđa (visoki vretenasti *pithosi*, pladnjevi, peke, lonci), različiti oblici podmetača za posuđe, utezi

¹¹⁸ T. Percan, *The Urn Grave from S. Martin in Istria*, poster predstavljen na znanstvenom skupu "1973–2013 A Quarant'anni dallo scavo della necropoli della prima età del ferro di San Valentino", 14. 02. 2013, San Vito al Tagliamento (PN); T. Percan, I. Pleština, *The urn grave from S. Martin in Istria*, referat predstavljen na Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria, XLIX Riunione Scientifica Preistoria e Protostoria del Caput Adriae, Udine/Pordenone 8.–12. 10. 2014. Rezultatima radiokarbonskih analiza koštanih ostataka groba 1, dobiveni su datumi 410–380 Cal BC.

¹¹⁹ Bačić 1957.

¹²⁰ Rajić Šikanjić 2009, 263 s.

¹²¹ Cestnik 2009, 158–165.

¹²² Zahvaljujući zalaganju ing. arh. Jadranke Drempetić, i uz financiranje Grada Pazina, 2013. g. ponovo je pokrenuto istraživanje na području željeznodobne nekropole Beram, pod vodstvom Josipa Višnjića, Služba za arheološku baštinu Hrvatskog restauratorskog zavoda sa suradnicima iz Ospedali Riuniti iz Trsta i udruge Academia Jaufre' Rudel iz Gradisce d'Isonzo.

¹²³ Marchesetti 1883–1884; 1884; Moser 1884; Amoroso 1885; Kučar 1979.

¹²⁴ Višnjić et al. 2013.

¹²⁵ Gnirs 1925; Mihovilić 2014, 71, Sl. 34: A–C; 35; 36.

¹²⁶ Bačić 1958; Mihovilić 2014, 74, Sl. 34: D,E.

Sl. 5: Pula, južni podrum Arheološkog muzeja Istre. Podnica s kružnim vatrištem.
 Fig. 5: Pula, south underground level of the Arheološki muzej Istre. Floor of the house with a round fireplace.

za tkalački stan i za preslice, alatke od kosti i roga (igle, šila, motike, pijuci), brojni otpaci od ishrane (kosti sisavaca, riba, ptica, školjke, puževi).¹²⁷ U pepelu, unutar kružne peći nalazilo se dvadesetak minijaturnih posuda,¹²⁸ koje su se vjerojatno peklo u žaru na kojem se istovremeno pripremala hrana (sl. 4). Objekt je nalazima datiran u 9. i 8 st.pr.n.e. Vjerojatno je bio uništen požarom, ali je vrlo brzo nad njim nastala nova nastamba sa slično građenim temeljima.¹²⁹ Na istom ograničenom prostoru sonde, u slojevima nad kućama, pronađena su tri žarna groba,¹³⁰ što dokazuje u ovom slučaju,

alterniranje naselja i nekropole. Dvije su žare bile slabije izrade i nađene bez posebne zaštite, a sadržavale su kosti odrasle osobe. Treća žara je bila položena na nakupinu kamenja, i sadržavala kosti djeteta u dobi od 1 do 3 godine starosti.¹³¹ Priložen je bio par malih brončanih spiralnih narukvica i neodređeni koštani predmet. Žara ima oblik malog vrča (*olpe*) s trolisnim ušćem, izrađen od fine *bucchero* keramike s tragovima poliranja,¹³² koji je paralelom iz nekropole Pozzili (antički Samnium) datiran između 570./560.–520. g.pr.n.e.¹³³

Nekoliko godina kasnije, istraživani su južni podrumski prostori unutar zgrade Arheološkog muzeja Istre u Puli (sl. 5). Istraživanjima

¹²⁷ Brajković, Radović, Oros Sršen 2011, 74–76; Mihovilić 2011.

¹²⁸ Mihovilić 2011, 11–24; Balj 2014.

¹²⁹ Mihovilić 2011, 11–31.

¹³⁰ Mihovilić 2014, 74, Sl. 34: F.

¹³¹ Rajić Šikanjić 2011, 68–71.

¹³² Mihovilić 2011, 32 s.

¹³³ Macchiarola 1991, 76, T. 1c: 4.

2014–2016. g., koje je vodila Maja Čuka, na razini matične stijene, otkriveni su veći prostori ograničeni suhozidovima, s podovima prekrivenim čistom crvenom nabijenom zemljom (slično kao izvan zgrade u sondi 1, iz 2007. g.) i s više kružnih vatrišta s profiliranim rubom. Nalazi iz podrumskih prostora se još obrađuju, ali se mogu datirati u rasponu vjerojatno već od kraja ranog/početka srednjeg brončanog doba (igla tipa Wetzendorf II)¹³⁴ pa do u rimsko razdoblje.¹³⁵

Istraživanjima malog rimskog kazališta zapadno od Muzeja, na istočnoj padini gradine, također je došlo do nalaza žarnih grobova i dijelova suhozidanih željeznodobnih objekata,¹³⁶ a posebna koncentracija grobova istraživana je tijekom 2020. godine, ponovo u istočnom podnožju gradine, uz “Dvojna vrata” (*Porta Gemina*) i unutar rimskih zidina.

Na dijelu sjevernog podnožja gradinskog brežuljka, u blizini izvora pitke vode i morske obale,

¹³⁴ Hänsel, Teržan 2020, 210, Sl. 25.

¹³⁵ Čuka 2015; M. Čuka, Ž. Budim, *Prikaz istraživanja sa nalazišta AMI zgrada 2015/2016*, poster predstavljen na Znanstvenom skupu HAD-a u Bjelovaru, 2016.

¹³⁶ Petešić 2014, 365.

na području tzv. Četvrti sv. Teodora u Puli, pod srednjovjekovnim i rimskim slojevima, istražene su veće površine s obrisima velikih prapovijesnih objekata i dobro sačuvanim ognjištima. Jedno četvrtasto ognjište oblikovano okomito postavljenim tankim kamenim pločama vapnenca, datirano je 14C analizom u 4. st.pr.n.e., ali su na istraženom prostoru dokumentirani nalazi koji dokazuju kontinuitet nastanjenosti već od 10. st.pr.n.e.¹³⁷

Brojni novi nalazi prikupljeni su u Nezakciji (*sl. 1: 1*), gdje se s radovima priprema za rekonstrukciju i prezentaciju ostataka rimskih hramova (1978.–1982.), došlo do prapovijesnih slojeva. Tada je bilo moguće istražiti cijeli središnji prostor srednjeg hrama B, gdje je 1981. godine nađena grobnica s figuralno ukrašenim situlama, brojna importirana keramika, dijelovi oružja i sl.¹³⁸ Iz istraženih dijelova prostora rimskih hramova, u sloju s prapovijesnim nalazima koji prati matičnu stijenu, nije bilo moguće detaljnije utvrditi stratigrafiju, ali su prikupljeni brojni predmeti koji dopunjuju sliku o značaju Nezakcija i njegovih

¹³⁷ Starac 2011; Orlić 2011a; 2011b; Petešić 2011; 2012.

¹³⁸ Mihovilić 1996.

Sl. 6: Zambratija, šivani brod *in situ*.

Fig. 6: Zambratija, the sewn boat *in situ*.

stanovnika (*stamnoi*, zvonolike situle, srebrni nakit, negovske kacige, i sl.).¹³⁹

Na kraju je potrebno posebno istaknuti izuzetan nalaz plovila u Zambratiji (*sl. I: 39*). Plovilo je građeno šivanjem, pretpostavljena mu je dužina 9,11 m, širina 2,28 m, a visina 0,66 m (*sl. 6*)¹⁴⁰ i mogao je ploviti po mirnijim, zatvorenim vodama.¹⁴¹ Datirano je 14C analizom u razdoblje 1120.–930. g.pr.n.e.,¹⁴² što odgovara razdoblju velikih promjena na području Istre (I stupanj razvoja istarske grupe). Takvim je plovilima bilo moguće povezi-

vati obale sjevernog Jadrana, njene lagune i ušća velikih rijeka, posebno s u to vrijeme značajnim kasnobrončanodobnim proizvodnim centrom u Frattesini. Smatra se arhetipom tehnike gradnje brodova šivanjem na Jadranu, koja se zadržala do ranog srednjeg vijeka.¹⁴³ Osim toga, može se smatrati potvrdom vrlo rane prisutnosti i aktivnosti Histra na prostoru Jadrana, kao i tehnologiju gradnje šivanjem, koje navode antički izvori.¹⁴⁴

¹³⁹ Guštin 2019; Mihovilić 1994–1995; 2007b; 2017.

¹⁴⁰ Poveda, Boetto 2019.

¹⁴¹ Boetto, Pomey 2019, 178.

¹⁴² Guibal et al. 2019, 120 s., Sl. III.2.

¹⁴³ Boetto, Uhač, Koncani Uhač 2019, 86; Boetto, Pomey 2019, 160–162.

¹⁴⁴ Križman 1979, 135, 157 (o gusarenju *Liv. 10,2; 40,18*); 200–204 (o šivanim brodovima *Fest 460 L*).

AMOROSO, A. 1885, I castellieri istriani e la necropoli di Vermo presso Pisino. – *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria* 1.

AMOROSO, A. 1889, Le necropoli preistoriche dei Pizzughi. – *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria* 5, 225–261.

BAČIĆ, B. 1957, Ilirsko žarno groblje u Kaštelu kraj Buja. – *Jadranski zbornik* 2, 381–432.

BAČIĆ, B. 1958, Novi ilirski žarni grobovi u Puli. – *Jadranski zbornik* 3, 315–322.

BALJ, L. 2014, Učenje kroz igru – lončarstvo i izrada igračkica u prapovijesnoj Puli. – *Histria archaeologica* 45 (2015), 71–94.

BATOVIĆ, Š. 1959, Iz ranog željeznog doba Liburnije. – *Diadora* 1, 37–81.

BATOVIĆ, Š. 1966, Pregled željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali. – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 68 (1973), 47–74.

BATOVIĆ, Š. 1986–1987, Istarska kultura željeznog doba. – *Radovi FFZd* 26 (13)(1987), 5–74.

BEKIĆ, L. 1996, Sustav gradina na rovinjskom području. – *Histria archaeologica* 27 (1998), 19–92.

BENUSSI, B. 1927–1928, Dalle annotazioni di Alberto Puschi per la carta archeologica dell'Istria. – *Archeografo Triestino* 14, III s., 245–282.

BOETTO, G., P. POMEY 2019, Brod Zambratija u kontekstu drevnih tradicija šivanih brodova na Mediteranu. – V / In: I. Koncani Uhač, G. Boetto, M. Uhač (ur. / eds.), *Zambratija. Prapovijesni šivani brod. Rezultati arheološkog istraživanja, analiza i studija*, Monografije i katalozi Arheološki muzej Istre 33, 158–178.

BOETTO, G., M. UHAČ, I. KONCANI UHAČ 2019, Brodska konstrukcija. – V / In: I. Koncani Uhač, G. Boetto, M. Uhač (ur. / eds.), *Zambratija. Prapovijesni šivani brod. Rezultati arheološkog istraživanja, analiza i studija*, Monografije i katalozi Arheološki muzej Istre 33, 62–87.

BOLTIN TOME, E. 1967, Poročilo o raziskovanju na srednjem prečnem nasipu Kaštelirja pri Dvorih nad

Izolo (Compte rendu sur les recherches effectuée sur la digue transversale moyenne de Kaštelir près de Dvori au-pressus d'Izola). – *Arheološki vestnik* 18, 163–177.

BRAJKOVIĆ, D., S. RADOVIĆ, A. OROS SRŠEN 2011, Arheozoološka obilježja. – V / In: K. Mihovilić, *Na početku je bila peč. Željeznodobno naselje i nekropola uz temelje Arheološkog muzeja Istre*, Arheološki muzej Istre. Katalog 82, 72–76.

BURŠIĆ MATIJAŠIĆ, K. 1988–1989, Gradina Vrčin u okviru brončanog doba Istre. – *Arheološki vestnik* 39–40, 475–494.

BURŠIĆ MATIJAŠIĆ, K. 2007, *Gradine Istre*. – Pula.

BURTON, R. F. 1877, *Note sopra i castellieri o rovine preistoriche della penisola Istriana*. – Capodistria (reprint Trieste 1970).

CARDARELLI, A. 1983, Castellieri nel Carso e nell'Istria: Cronologia degli insediamenti fra media età del bronzo e prima età del ferro. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, 87–104, Trieste.

CESTNIK, V. 2009, *Željeznodobna nekropola Kaštel kod Buja*. – Monografije i katalozi Arheološki muzej Istre 18.

ČOVIĆ, B., S. GABROVEC 1971, Âge du fer. – *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie – Recherches et résultats*, 325–349, Beograd.

ČUKA, M. 2015, Pula – Arheološki muzej Istre. – *Hrvatski arheološki godišnjak* 12 (2016), 409–411.

DE JULIIS, E. M. 1977, *La ceramica geometrica della Daunia*. – Firenze.

DELLA CASA, Ph. 1996, *Velika Gruda 2*. – Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 33.

DUHN, F., F. MESSERSCHMIDT 1939, *Italische Gräberkunde*. – Heidelberg.

DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji (Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien)*. – Dela 1. razr. SAZU 23.

EGG, M. 1988, *Antike Helme*. – Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 14.

FISCHER, J. 1984, Die vorrömische Skulpturen von Nesactium. – *Hamburger Beiträge zur Archäologie* 11, 9–98.

- FREY, O.-H. 1969, *Die Entstehung der Situlenkunst*. – Römisch-Germanische Forschungen 31.
- FREY, O.-H. 2002, *Sculture in pietra in Europa Centrale ed in Italia*. – *Padusa* 38 n.s., 13–17.
- GABROVEC, S. 1987a, Svetolucijska grupa. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5. Željezno doba, 120–150.
- GABROVEC, S. 1987b, Notranjska grupa. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5. Željezno doba, 151–177.
- GABROVEC, S., K. MIHOVILIĆ 1987, Istarska grupa. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5. Željezno doba, 293–338.
- GLOGOVIĆ, D. 1979, Nalazi geometrijske keramike iz Daunije na području Istre. – *Histria archaeologica* 10/1, 57–84.
- GLOGOVIĆ, D. 1998, Protogeometrijska apulska keramika iz Nezakcija. – *Histria antiqua* 2, 55–60.
- GLOGOVIĆ, D. 2003, *Fibeln im kroatischen Küstengebiet*. – *Prähistorische Bronzefunde* 14/13.
- GNIRS, A. 1925, *Istria praeromana*. – Karlsbad.
- GOBBI, C. 1999, Schede. – V / In: *Piceni, popolo d'Europa*, 200–203, Roma.
- GUIBAL et al. 2019 = F. Guibal, Ch. Oberline, A. F. Dominguez, G. Boetto 2019, Datiranje. – V / In: I. Koncani Uhač, G. Boetto, M. Uhač (ur. / eds.), *Zambratija. Prapovijesni šivani brod. Rezultati arheološkog istraživanja, analiza i studija*, Monografije i katalozi Arheološki muzej Istre 33, 120–121.
- GUŠTIN, M. 1974, Mahaire. Doprinos k povezavam Picena, Slovenije in srednjega Podonavja (Mahaira Krumschwerter: Urgeschichtliche Verbindungen Picenum – Slowenien – Basarabi). – *Situla* 14/15, 77–94.
- GUŠTIN, M. 2019, Zu den alpinen Negauer Helmen aus Reutte (Tirol) und Nesactium (Istrien), Mit einem Beitrag von Kristina Mihovilić. – V / In: H. Baitinger, M. Schönfelder (ur. / eds.), *Hallstatt und Italien, Festschrift für Markus Egg*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 154, 365–388.
- HÄNSEL, B. 1967, Plastik der jüngeren Bronzezeit und der älteren Eisenzeit aus Bulgarien. – *Germania* 47, 62–86.
- HÄNSEL, B., B. TERŽAN 2020, Metalni predmeti i drugi pojedinačni nalazi od kamena, gline, kosti i veprovog zuba / Metallgegenstände und andere Funde aus Stein, Ton, Knochen und Eberzahn. – V / In: B. Hänsel, K. Mihovilić, B. Teržan et al., *Monkodonja 3. Istraživanje protourbanog naselja bronačanog doba Istre. Nalazi od metala, gline, kosti i kamena te ljudskih i životinjskih kostiju / Monkodonja 3. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens. Die Funde aus Metall, Ton, Knochen und Stein sowie die menschlichen und tierischen Knochen*, Monografije i katalozi Arheološki muzej Istre 34, 147–262 [http://www.ami-pula.hr/fileadmin/user_upload/Dokumenti/2020/MONOGRAFIJE_I_KATALOZI/28.05.2020/monkodonja-3_1.pdf].
- HARDING, A. 1995, Die Schwerter in ehemaligen Jugoslawien. – *Prähistorische Bronzefunde* 6/14.
- HELLMUTH KRAMBERGER, A., S. MÜLLER, M. ČUKA 2018, Monbrodo – Prapovijesna gradina blizu plaže Cisterna, južno od grada Rovinja, u svjetlu novih istraživanja. – *Histria archaeologica* 49 (2019), 13–37.
- HOERNES, M. 1894, Ausgrabungen auf den Castellier von Villanova am Quieto in Istrien. – *Mitteilungen des Archaeologische Gesellschaft* 24, 155–184.
- HOERNES, M. 1905, Die prähistorische Nekropole von Nesactium. – *Jahrbuch der K. K. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*, NF. 3, 325–344, Wien.
- HOERNES, H., O. MENGHIN 1925, *Urgeschichte der Bildenden Kunst in Europa*. – Wien.
- KNEZ, T. 1973, Figurale Situlene aus Novo mesto (Figuralne situle iz Novega mesta). – *Arheološki vestnik* 24, 309–326.
- KNEZ, T. 1984, Situlska umjetnost u Jugoslaviji. – V / In: *Duhovna kultura Ilira*, Posebna izdanja ANUBiH 67, Centar za balkanološka ispitivanja 11, 89–104.
- KOZLIČIĆ, M. 1986, Antička obalna linijau svijetlu hidroarheoloških istraživanja. – *Izdanja HAD-a* 11/2, 135–165.
- KRIŽMAN, M. 1979, *Antička svjedočanstva o Istri. Istra kroz stoljeća*, Prvo kolo, Knjiga 1. – Pula, Rijeka.
- KUČAR, V. 1979, Prahistorijska nekropola Beram. – *Histria archaeologica* 10/1, 85–131.
- LUCKE, W., O.-H. FREY 1962, *Die Situla in Providence*. – Römisch-Germanische Forschungen 26.
- MACCHIAROLA, I. 1991, Schede (c1–c138). – V / In: *Samnivit. Archeologia del Molise*, 76–90, Roma.
- MARCHESETTI, C. 1883–1884, La necropoli di Vermo presso Pisino nell'Istria. – *Bolletino della Società di scienze naturali in Trieste* 8, 265–294.
- MARCHESETTI, C. 1884, Di alcune antichità scoperte a Vermo presso Pisino d'Istria. – *Archeografo Triestino* n.s. 10, 416–424.
- MARCHESETTI, C. 1903, *I Castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*. – Trieste.
- MATOŠEVIĆ, D., K. MIHOVILIĆ 2004, *Prapovijesni nalazi na trgu G. Matteottija u Rovinju*. – Rovinj.
- MIHOVILIĆ, K. 1972, Nekropola Gradine iznad Limskog kanala. – *Histria archaeologica* 3/2 (1977).
- MIHOVILIĆ, K. 1979, Gradina Punta Kašteja kod Medulina. – *Histria archaeologica* 10/1, 37–51.
- MIHOVILIĆ, K. 1986, *Histri i Etruščani*. – Monografije i katalozi Arheološki muzej Istre 2.
- MIHOVILIĆ, K. 1989–1990, Narukvice – manžete s graviranim ukrasom. – *Histria archaeologica* 20–21 (1990), 29–53.
- MIHOVILIĆ, K. 1991a, Nalazi prahistorijskih ostava na području Istre (Vorgeschichtliche Hortfunde in Istrien). – *Arheološki vestnik* 42, 207–218.
- MIHOVILIĆ, K. 1991b, L'Istria dal IV al I secolo a. C. – V / In: *Preistoria e protostoria dell'Alto Adriatico*, Antichità Altoadriatiche 37, 157–164.
- MIHOVILIĆ, K. 1994–1995, Srebrni nakit iz Nezakcija. – *Diadora* 16–17 (1995), 81–100.
- MIHOVILIĆ, K. 1995, Školjić (Funtana) i tragovi prapovijesnih obalnih i otočnih lokaliteta Istre. – *Histria archaeologica* 26 (1997), 28–57.
- MIHOVILIĆ, K. 1996, *Nezakcij – nalaz grobnice 1981. godine*. – Monografije i katalozi Arheološki muzej Istre 6.
- MIHOVILIĆ, K. 1998, Prapovijesni kameni spomenik iz Kaštela – Castelvenere. – *Bujština '90'* 9–12, Umag.
- MIHOVILIĆ, K. 1999–2000, Sceptar iz Nezakcija. – *Opuscula archaeologica* 23–24, 21–26.
- MIHOVILIĆ, K. 2001a, *Nezakcij. Prapovijesni nalazi 1900–1953*. – Monografije i katalozi Arheološki muzej Istre 11.

- MIHOVIĆ, K. 2001b, Kratki mač – bodež s trokutastom pločom za nasad ručke iz Istre (Kurzschwerter – Dolche mit dreieckiger Griffplatte aus Istrien). – *Arheološki vestnik* 52, 173–179.
- MIHOVIĆ, K. 2002, Grčki i helenistički nalazi u Istri i Kvarneru. – V / In: N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin (ur. / eds.), *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu, Biblioteka knjiga Mediterana 26, 499–519.
- MIHOVIĆ, K. 2004, Ceramica greca in Istria. – V / In: L. Braccesi (ur. / ed.), *Studi sulla Grecità d'Occidente. I Greci in Adriatico* 2, Hesperia 18, 101–121.
- MIHOVIĆ, K. 2007a, I vasi del tipo kothon nell'Adriatico orientale. – V / In: M. Guštin, P. Ettel, M. Buora (ur. / eds.), *Piceni ed Europa*, Archeologia di frontiera 5, 85–94.
- MIHOVIĆ, K. 2007b, Brončani *stamnoi* iz Nezakcija. – V / In: M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (ur. / eds.), *Scripta paeohistorica in honorem Biba Teržan*, Situla 44, 613–621.
- MIHOVIĆ, K. 2007c, Istrian Contacts with the Aegean throughout the early Iron Age. – V / In: I. Galanaky, H. Tomas, Y. Gamakis, R. Laffineur (ur. / eds.), *Beetwen the Aegean and Baltic Seas. Prehistory Across Borders*, Aegaeum 27, 343–349.
- MIHOVIĆ, K. 2011, *Na početku je bila peč*. Željeznodobno naselje i nekropola uz Arheološki muzej Istre. – Arheološki muzej Istre. Katalog 82, 7–41.
- MIHOVIĆ, K. 2012, Bronzo finale in Istria. – V / In: V. Bellelli (ur. / ed.), *Le origini degli Etruschi. Storia Archeologia Antropologia*, 411–431, Roma.
- MIHOVIĆ, K. 2013, Castellieri – Gradine of the Northern Adriatic. – V / In: H. Fokkens, A. Harding (ur. / eds.), *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*, 864–876.
- MIHOVIĆ, K. 2014, *Histri u Istri. Željezno doba Istre*. – Monografije i katalozi Arheološki muzej Istre 23.
- MIHOVIĆ, K. 2017, Helenističke brončane situle iz Nezakcija. – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 110/1, 257–274.
- MIHOVIĆ, K., P. RAJIĆ ŠIKANJIĆ 2016, Nalaz žarnog groba kod Mariškići (Lupoglav). – *Histria archaeologica* 47 (2017), 57–76.
- MIHOVIĆ et al. 2001 = K. Mihovilić, B. Teržan, B. Hänsel, D. Matošević, C. Becker 2001, *Rovinj prije rima / Rovigno prima dei Romani / Rovinj vor den Römern*. – Kiel.
- MLADIN, J. 1964, *Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija*. – Kulturno-povijesni spomenici Istre 5, Pula.
- MLADIN, J. 1966–1969, Halštatska nekropola na Gradini iznad Limskeg kanala. – *Jadranski zbornik* 7, 289–315.
- MLADIN, J. 1974, Brončane posude i šljemovi iz Istre. – *Diadora* 7, 35–158.
- MLADIN, J. 1977–1978, Geneza čovjeka u likovnim spomenicima iz prapovijesnog Nezakcija. – *Histria archaeologica* 8–9 (1995).
- MLADIN, J. 1980, Sitna prapovijesna plastika u Arheološkom muzeju Istre u Puli. – *Diadora* 9, 165–195.
- MORETTI, M. 1983, La necropoli del castelliere mediano di Pizzugghi. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, 153–158, Trieste.
- MOSER, C. 1884, Bericht über die Nekropole von Vermo nächts Mitterburg – Pisino. – 7. *Bericht d. prähistorische Commission d. Akademie d. Wissenschaften*, 1 Abt. 89, 11–34.
- MÜLLER, S., M. ČUKA, A. HELLMUTH KRAMBERGER 2016, Monbrodo – nova istraživanja gradine južno od Rovinja u blizini uvale Cisterna. – *Histria archaeologica* 47 (2017), 21–55.
- ORLIĆ, L. 2011a, Željeznodobne fibule s nalazišta Četvrt sv. Teodora u Puli. – *Histria archaeologica* 42 (2012), 185–215.
- ORLIĆ, L. 2011b, Histarsko razdoblje. – V / In: A. Starac, *Pula. Rađanje grada*, Arheološki muzej Istre. Katalog 83, 7–12.
- PERCAN, T. 2010, Sv. Martin iznad Limskeg kanala. – *Hrvatski arheološki godišnjak* 2 (2011), 418–421.
- PETEŠIĆ, S. 2011, Uoči osnutka rimske kolonije. – V / In: A. Starac, *Pula. Rađanje grada*, Arheološki muzej Istre. Katalog 83, 13–17.
- PETEŠIĆ, S. 2012, *Nalazi sive venetske keramike s arheološkog lokaliteta u četvrti sv. Teodora u Puli*. – Arheološki muzej Istre. Vitrina mjeseca 1.6.–1.7.2012, Pula.
- PETEŠIĆ, S. 2014, Pula – Malo rimsko kazalište. – *Hrvatski arheološki godišnjak* 11 (2015), 363–365.
- POLŠAK, A., D. ŠIKIĆ 1973, *Osnovna geološka karta SFRJ*. – Beograd.
- POVEDA, P., G. BOETTO 2019, Preliminarna rekonstrukcija. – V / In: I. Uhač Koncani, G. Boetto, M. Uhač (ur. / eds.), *Zambratija. Prapovijesni šivani brod. Rezultati arheološkog istraživanja, analiza i studija*, Monografije i katalozi Arheološki muzej Istre 33, 96–103.
- PUSCHI, A. 1905, La necropoli preromana di Nesazio, Relazione degli scavi eseguiti negli anni 1901, 1902 e 1903, Nesazio–Pola. – *Atti e memoria della Società istriana di archeologia e storia patria* 22, 3–202.
- RAJIĆ ŠIKANJIĆ, P. 2009, Analiza spaljenih ljudskih koštanih ostataka s lokaliteta Kaštel kod Buja. – V / In: V. Cestnik, *Željeznodobna nekropola Kaštel kod Buja. Analiza pokopa željeznodobne Istre*, Monografije i katalozi Arheološki muzej Istre 18, 261–278.
- RAJIĆ ŠIKANJIĆ, P. 2011, Analiza spaljenih skeletnih ostataka iz urni pronađenih u sondi 1 uz južni zid Arheološkog muzeja Istre u Puli. – V / In: K. Mihovilić, *Na početku je bila peč. Željeznodobno naselje i nekropola uz temelje Arheološkog muzeja Istre*, Arheološki muzej Istre. Katalog 82, 65–71.
- RIDANOVIĆ et al. 1975 = J. Ridanović, V. Rogić, J. Roglič, T. Šegota 1975, Sjeverno Hrvatsko primorje. – V / In: *Geografija SR Hrvatske* 5, Zagreb.
- SAKARA SUČEVIĆ, M. 2004, *Kaštelir. Prazgodovinska naselbina pri Novi vasi / Brtonigla (Istra) (Prehistoric settlement near Nova vas / Brtonigla (Istria))*. – *Annales Mediterranea*, Koper.
- STARAC, A. 2011, *Pula. Rađanje grada*. – Arheološki muzej Istre. Katalog 83.
- STICOTTI, P. 1902, Relazione preliminare sugli scavi di Nesazio. – *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 18, 121–147.
- STICOTTI, P. 1905, Di alcuni feammenti lapidei con fregi micenei trovati a Nesazio in Istria. – *Atti del Congresso Internazionale di Scienze Storiche* (Roma, 1–9 aprile 1903) II, Atti della Sezione I: Storia antica e filologia classica, 147–156, Roma.
- ŠEGOTA, T., A. FILIPČIĆ 1991, Arheološki i geološki pokazatelji holocenskog položaja razine mora na istočnoj obali Jadranskog mora. – *Rad Hrvatske akademije*

- znanosti i umjetnosti 458. Razred za prirodne znanosti 25, 149–172.
- TAMARO, B. 1927, A proposito di alcune sculture di Nesazio. – *Bullettino di Paleontologia Italiana* 47, 116–143.
- TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula (Die Certosafibel). – *Arheološki vestnik* 27, 317–443.
- TERŽAN, B. 1996, Urnenfelderzeitliche Halsringe zwischen der nördlichen Adria und Südpolen. – V / In: *Problemy epoki brazu i wczesnej epoki żelaza w Eupopie Środkowej*, 489–501, Kraków.
- TERŽAN, B. 2007, Principi e guerrieri delle due sponde altoadriatiche. – V / In: M. Guštin, P. Ettl, M. Buora (ur. / eds.), *Piceni ed Europa*, Archeologia di frontiera 7, 39–54.
- TURK, P. 1996, Datacija poznobronastodobnih depojev / The Dating of Late Bronze Age Hoards. – V / In: B. Teržan (ur. / ed.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 2 / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia 2*, Katalogi in monografije 30, 89–123.
- UREM, D. 2012, *Limska Gradina, Keramika s področja nekropole*. – Monografije i katalogi Arheološki muzej Istre 21.
- VIDULI TORLO, M. 2005, *Il Civico Museo di Storia ed Arte e l'Orto Lapidario a Trieste*. – Trieste.
- VIŠNJIĆ et al. 2013 = J. Višnjić, F. Cavalli, T. Percan, D. Innocenti 2013, Žarni željeznodobni grob iz Berma. – *Histria archaeologica* 44 (2014), 31–62.
- YNTEMA, D. G. 1985, *The Matt-painted Pottery of Southern Italy*. – Utrecht.

Istra in the Iron Age

Summary

Investigations into the Iron Age of the Istra Peninsula began with the excavations of the first urn cemetery at Beram in 1883 (*Fig. 1: 19*). This was followed by the excavations of the cemeteries at Picugi (*Fig. 1: 14–16*), Pula (*Fig. 1: 4*), Nesactium (*Fig. 1: 1*), Kaštel near Buje (*Fig. 1: 28*), Sv. Dionizij (*Fig. 1: 25*), Sv. Martin near Tar (*Fig. 1: 22*), after 1950 again at Kaštel near Buje, Limska gradina (*Fig. 1: 10*), Nesactium and recently again at Beram, Sv. Martin above Limski kanal (*Fig. 1: 9*) and Pula.

The finds from these sites were analysed and culturally attributed, most frequently viewed in relation to the cemeteries at Este, Sv. Lucija / Most na Soči and the Venetic culture; they were dated from the 6th century BC onwards. Šime Batović was the first to identify the finds as forming a distinct cultural group of the Iron Age, developed alongside those in Posočje, the Kras and Notranjska, dating its beginnings to the 9th century BC.

Stane Gabrovec revised the knowledge of the territory (large part of the peninsula with the northwest and north border on the River Rižana and in Čičarija, the east border on the River Raša; *Fig. 1*) and chronology of the Istra Iron Age group (beginning in the 10th century BC); he presented his revision in the 1970/71 seminar in Ljubljana. In light of this, earlier findings were then reassessed and upgraded with the results of the new investigations in the cemeteries. This led to a revised chronology published in 1987, which is still valid today, albeit with minor corrections (*Fig. 2*).

The Bronze Age hillforts of Istra witnessed an abrupt end or change at the transition from the 12th to the 11th century BC; this is particularly apparent in the funerary rite, which changed from inhumation to cremation. From this point onwards, it is possible to trace a continuous cultural development across Istra, especially in the necropoleis that were extensively investigated, for example those at Beram, Picugi, Pula and Nesactium.

New investigations, stray finds and the application of new technologies have brought a wealth of new knowledge. This enabled us to shift the beginning of cremation in Istra back to the 12th century BC, which corresponds with the Late Bronze Age and Urnfield culture according to the central European chronology, with the appearance of the proto-Villanova culture on the Apennine Peninsula and with Late Helladic IIIc in the Aegean. The earliest urn graves in the cemeteries of Istra (the Istra I phase – 12th/11th–10th century BC), which show a continuation often until the period of Romanisation, reveal the elements of all the above-enumerated cultures (*Pl. 1*).

The beginning of the next, Istra/Histrii II phase, can be inferred from the 14C date of an urn from Beram (910 BC). It shows that the novelties and with them the Istra II phase began even before the end of the 10th century and concluded before the end of the 8th century BC; the phase is marked with characteristic urns in the shape of globular jugs or neckless vessels with an inverted rim and

decorated with pseudo-cord, incised, applied or painted spirals, meanders and other simple motifs. Grave goods are very modest, most frequently broad band bracelets of sheet bronze and sometimes a bronze knife or ornamental pin, also bearing incised decoration such as that on pottery (*Pl. 2*).

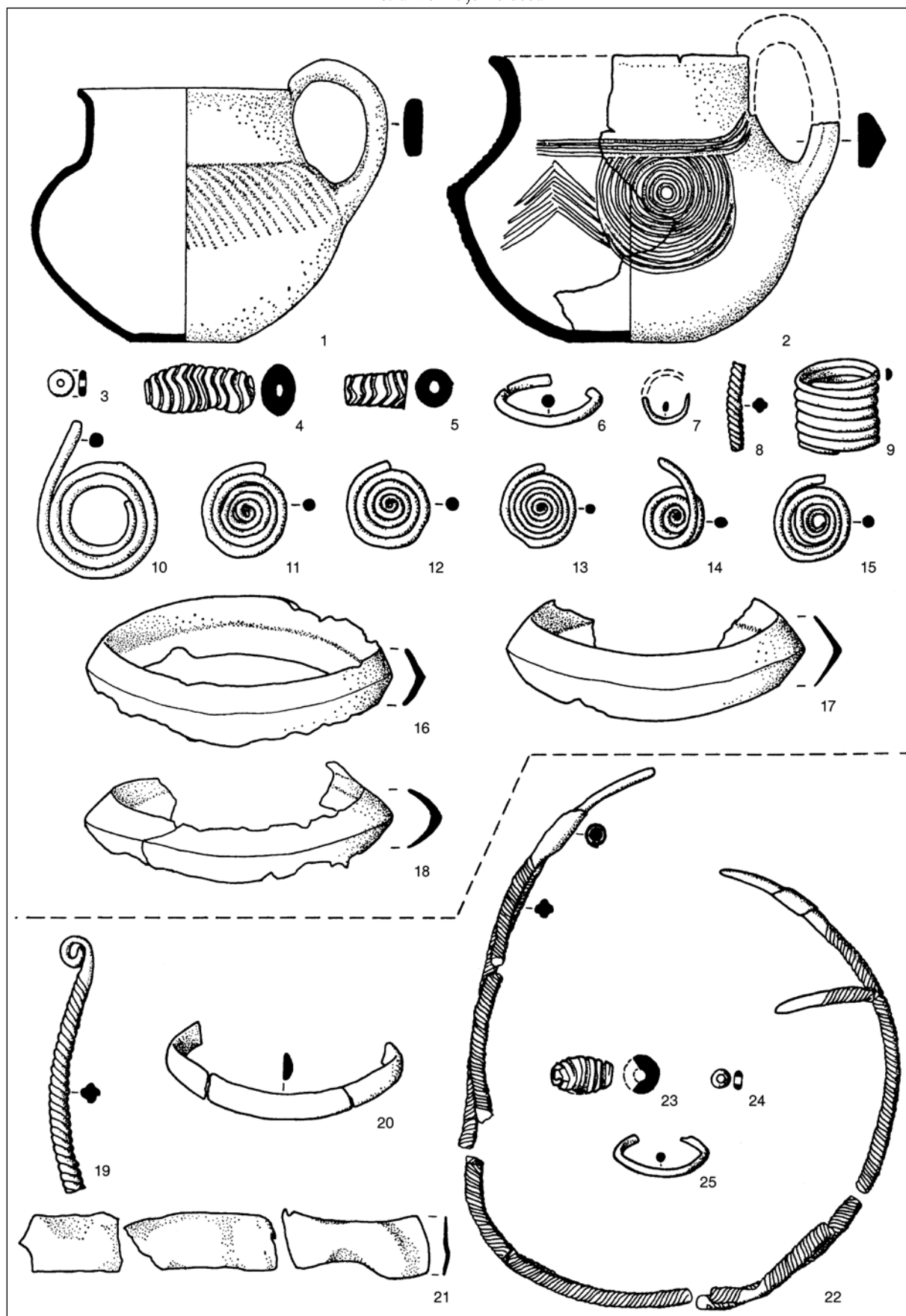
From the Istra III phase (late 8th century BC) to the beginning of Romanisation, i.e. the end of the 1st century BC, evidence from urn graves, necropolises and settlements suggests that Istra became the junction of contacts between the north-eastern, central and Adriatic coasts of southern Italy, the Alps, as well as the Posočje, the Kras, Notranjska and Dolenjska regions (*Pl. 3–5*). This is most clearly illustrated in the monuments of situla art thus far known from Nesactium (*Fig. 3*). Towards the end of the 6th and beginning of the 5th, Greek black and red figure pottery first appeared, as well as bronzework coming from workshops in Thrace and Macedonia.

The important location of Istra, and Nesactium as its political and religious centre, is underscored by the numerous finds of imported luxury goods (such as bronze vessels decorated in the situla art style) and monumental stone statues (parts of a torso belonging to a young man, horseman, women shown in labour and nursing an infant, as well as parts of slabs decorated with spirals and meanders).

The 2007 and 2013–2020 rescue excavations taking place in Pula, particularly the eastern slope of Kaštel and its hillfort (under and around the building housing the Arheološki muzej Istre) (*Fig. 4; 5*), as well as its northern foot (district Sv. Teodor) have brought to light new evidence on the life in Iron Age settlements. Thus far only published as preliminary reports, this new evidence is of great importance for understanding the daily life of the Iron Age inhabitants of Istra. Also significant is the sewn boat found off Zambratija (*Fig. 6*), which is the earliest known vessel of this type found in the Mediterranean and physical evidence of the maritime navigation of Istra's inhabitants previously only known from ancient written sources.

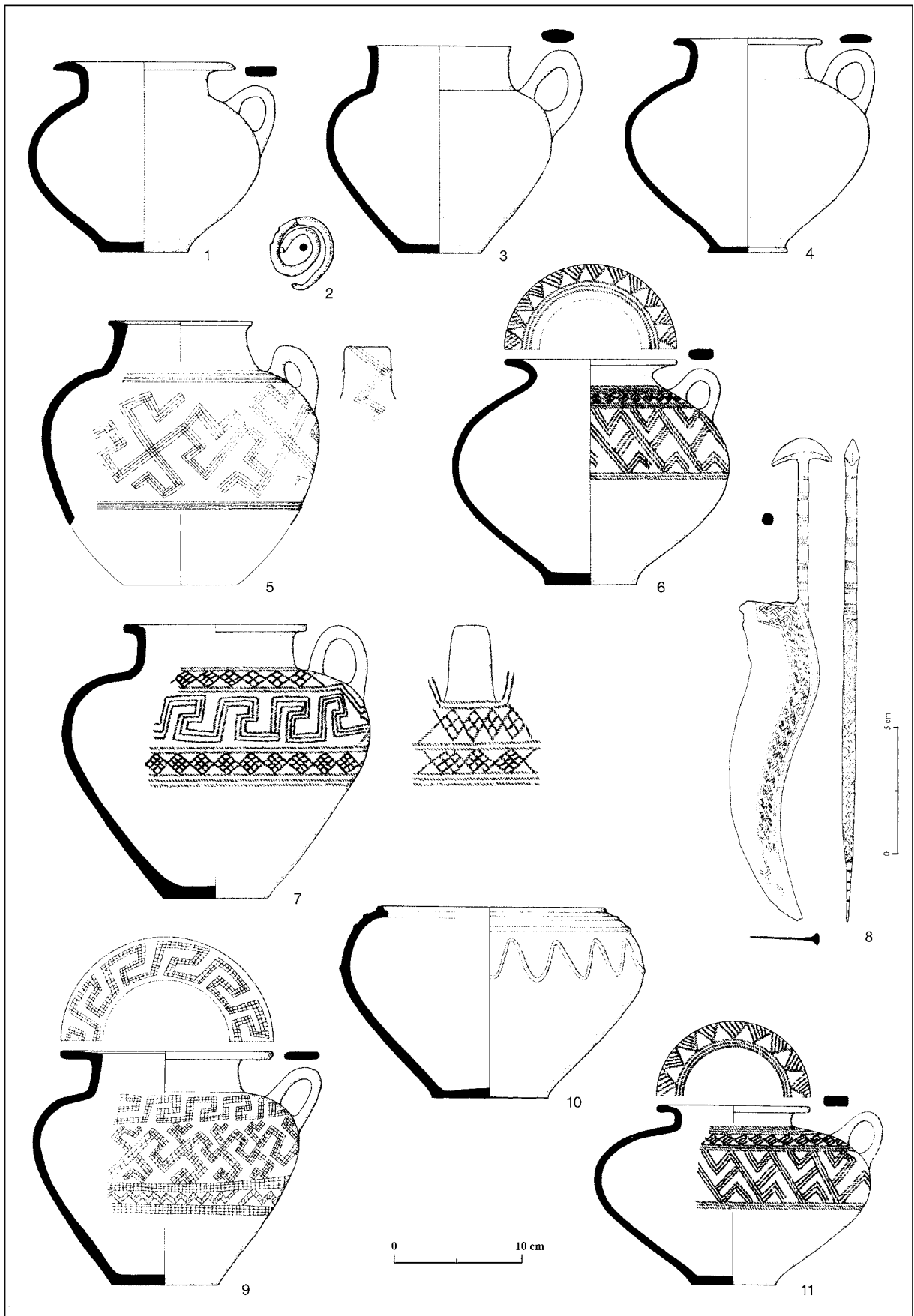
Translation: Andreja Maver

Kristina Mihovilić
Cara Emina 6
HR – 52100 Pula
kristina.mihovilic@gmail.com

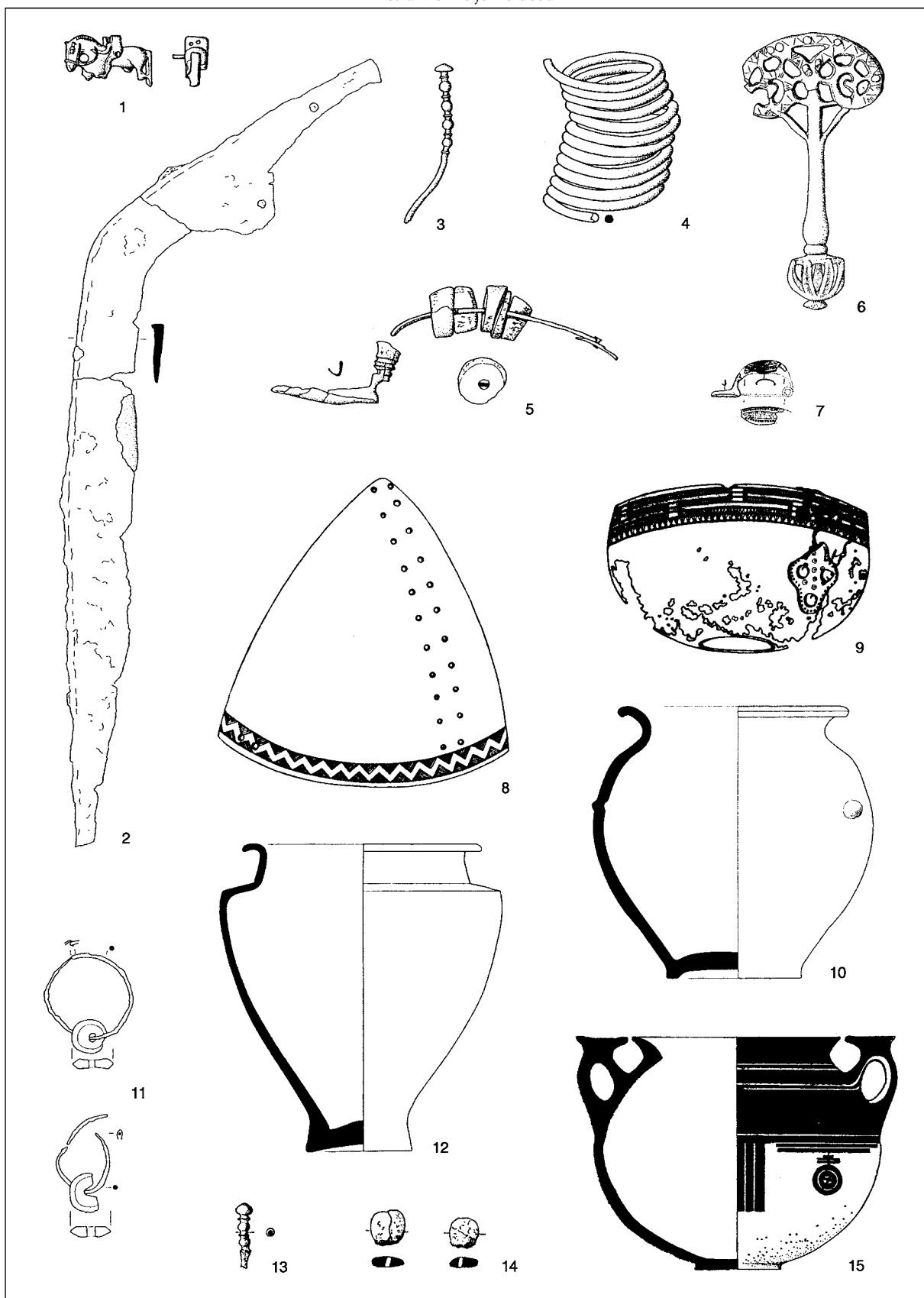
T. 1: Stupanj Istra I. Limbska gradina, grob 57.

T. 1: The Istra I phase. Limbska gradina, Grave 57.

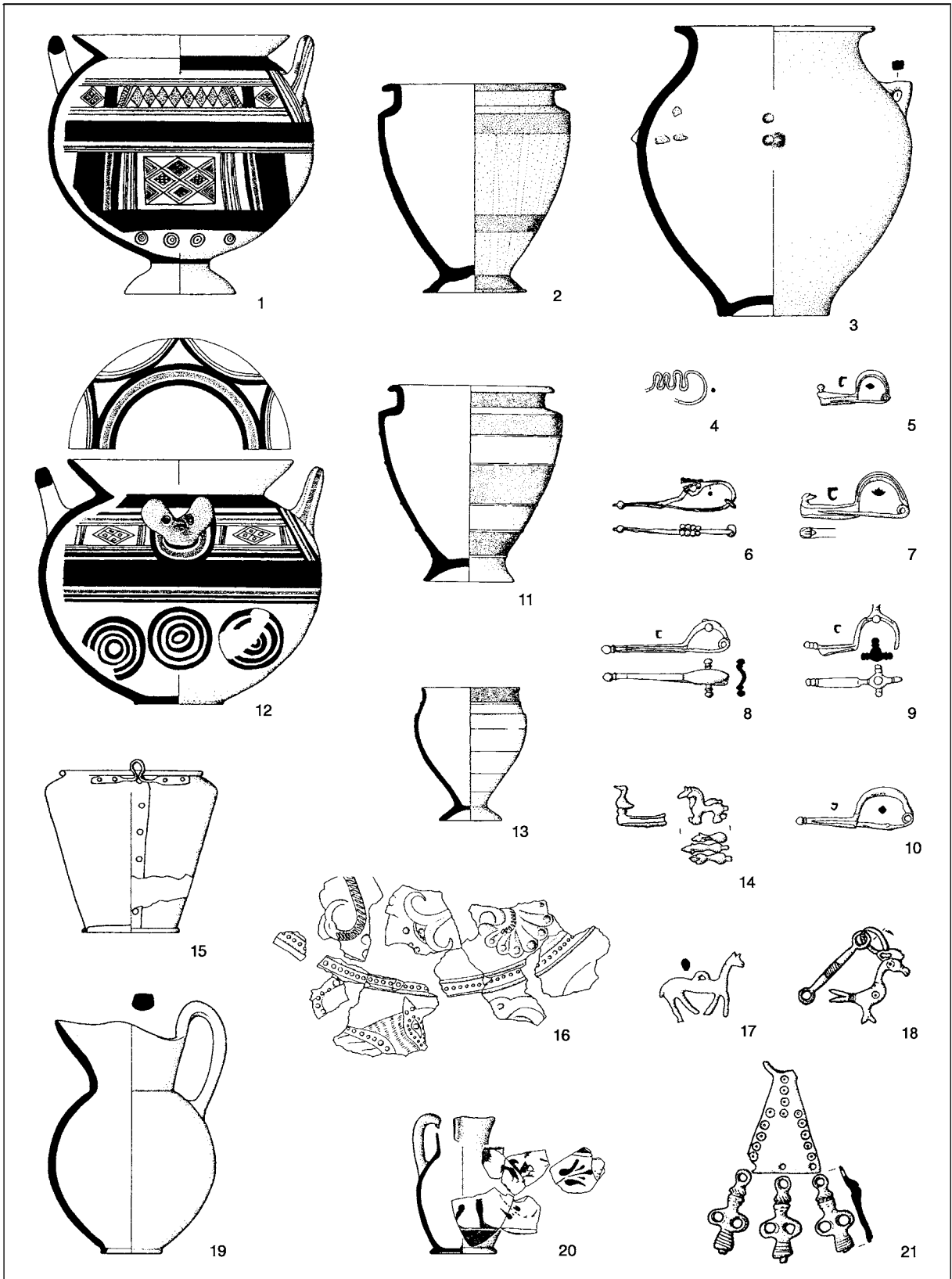
T. 2: Stupanj Istra II. Nezakcij, grob IV/2.

T. 2: The Istra II phase. Nesactium, Grave IV/2.

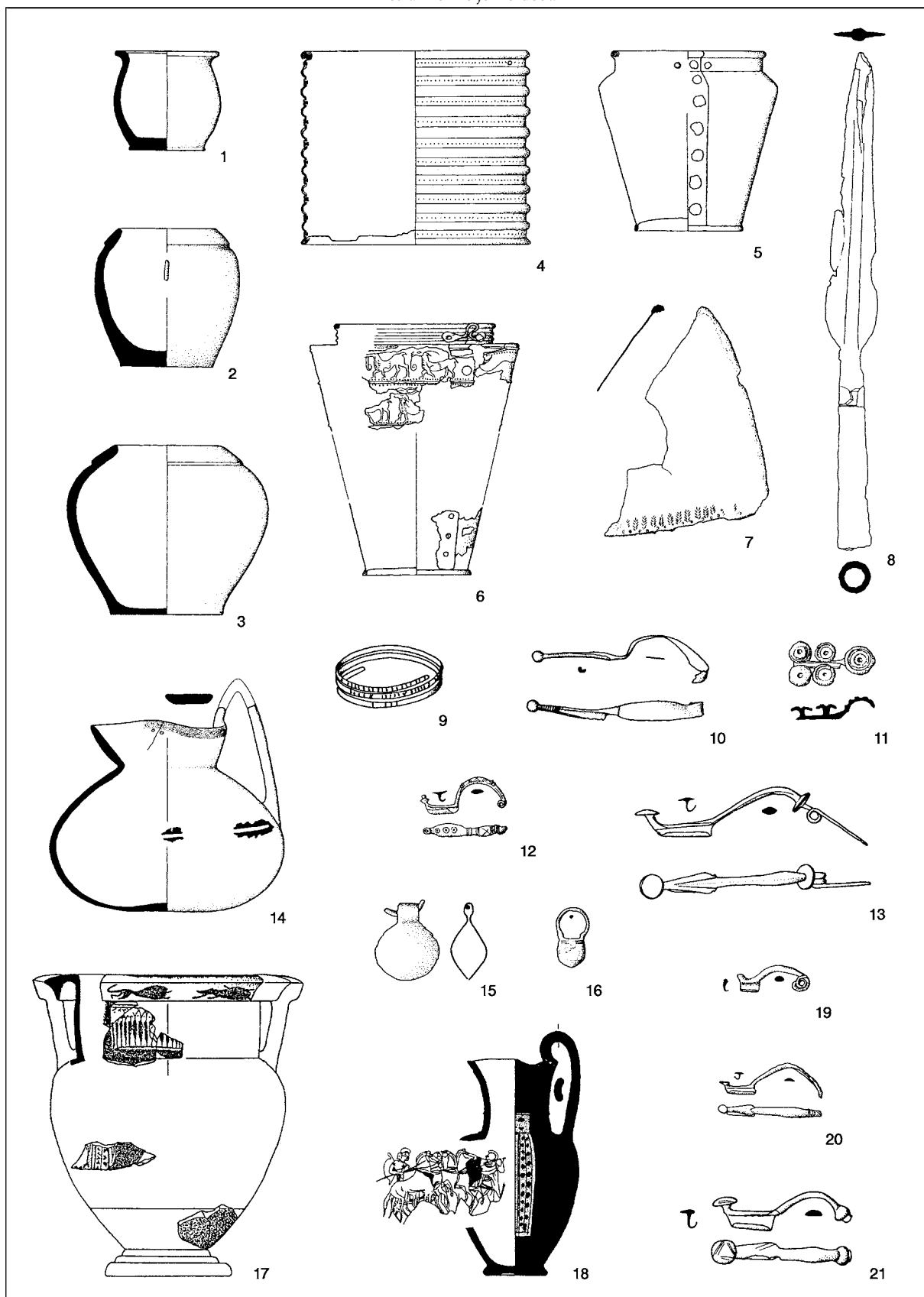
T. 3: Stupanj Istra III. Izbor tipičnih predmeta: 1–5 Nezakcij (grob I/12); 6, 7 Picugi; 8, 9 Picugi II (grob 19); 10, 11 Kaštel kod Buja (grob 1); 12 Kaštel kod Buja (groba 2); 13–15 Beram (grob 12). Različita mjerila.

T. 3: The Istra III phase. Select characteristic goods: 1–5 Nesactium (Grave I/12); 6, 7 Picugi; 8, 9 Picugi II (Grave 19); 10, 11 Kaštel near Bujee (Grave 1); 12 Kaštel near Buje (Grave 2); 13–15 Beram (Grave 12). Different scales.

T. 4: Stupanj Istra IV. Izbor tipičnih predmeta: 1, 2, 12 Nezakcij (grob V/8); 3 Nezakcij (grob I/15,16,17); 4, 5, 7, 9, 10, 14, 17 Nezakcij; 8, 11, 13, 15, 16, 20 Nezakcij (grob I/12); 19 Nezakcij (grobница 1981.); 6 Beram (grob 9); 18 Kringa; 21 Picugi I (grob 54). Različita mjerila.

T. 4: The Istra IV phase. Select characteristic goods: 1, 2, 12 Nesactium (Grave V/8); 3 Nesactium (Grave I/15,16,17); 4, 5, 7, 9, 10, 14, 17 Nesactium; 8, 11, 13, 15, 16, 20 Nesactium (Grave I/12); 19 Nesactium (tomb investigated in 1981); 6 Beram (Grave 9); 18 Kringa; 21 Picugi I (Grave 54). Different scales.

T. 5: Stupanj Istra V. Izbor tipičnih predmeta: 1, 3, 7–10, 13, 14, 21 Nezakcij (grobnica 1981.); 2 Nezakcij (grob I/6); 4 Nezakcij (groba I/5); 5, 6, 18 Nezakcij (groba I/12); 11, 12, 15, 16, 19, 20 Nezakcij. Različita mjerila.

T. 5: The Istra V phase. Select characteristic goods: 1, 3, 7–10, 13, 14, 21 Nesactium (tomb investigated in 1981); 2 Nesactium (Grave I/6); 4 Nesactium (Grave I/5); 5, 6, 18 Nesactium (Grave I/12); 11, 12, 15, 16, 19, 20 Nesactium. Different scales.

Kvarner u starijem željeznom dobu sjevernog Jadrana

Kvarner in the Early Iron Age of the northern Adriatic

Martina BLEČIĆ KAVUR

Izvlaček

[*Kvarner v času železne dobe severnega Jadrana*] V starejši železni dobi severnega Jadrana je poleg Istre imel posebno mesto tudi Kvarner. Njegovo vlogo in pomen v komunikacijah in kroženju blaga v tistem času nakazujejo starejše in novejša raziskave. Čeprav so se v zadnjih dveh desetletjih izvajale predvsem zaščitne arheološke raziskave, je bilo poleg posameznih najdb zbrano veliko novega gradiva, nekaj tudi povsem nepričakovanega. V članku je predstavljen kratek pregled raziskovalcev in stanja raziskav, opisane so reprezentativne ostaline materialne kulture ter pomembnejše najnovije najdbe, ki omogočajo obravnavo kvarnerske skupnosti v novi luči, zlasti v konkretniji povezavi s sosednjimi, a tudi oddaljenimi kulturnimi skupnostmi od Alp do Jadrana in od Apeninov do Balkana.

Ključne besede: Severni Jadran; kvarnerska skupina; starejša železna doba; materialna kultura; prestižni predmeti; kulturni stiki

Abstract

In the Early Iron Age of the northern Adriatic and Istria, Kvarner also had a special place. Its role and importance in communications and the circulation of goods are indicated by older and more recent research. Although mainly protective archaeological research has been carried out in the previous two decades, in addition to individual finds, a large amount of new material has been collected, some of which was utterly unexpected. This article presents a brief overview of researchers and the state of research, then representative material culture and important recent finds that allow us to treat the Kvarner community in a new light, especially in more concrete connection with neighbouring, but also distant cultural communities from the Alps to the Adriatic and the Apennines to the Balkans.

Keywords: Northern Adriatic; Kvarner group; Iron Age; material culture; prestigious goods; cultural contact

KVARNER U POSLJEDNJEM TISUĆLJEČU STARE ERE

Na specifičnom prostoru, raskrižja četiriju važnih plovidbenih pravaca sjevernog dijela istočnog jadranskoga priobalja smjestilo se *Marre quaternarium*, današnji Kvarner (Quarnaro, Carnaro). Kvarner predstavlja veliki zaljev koji se prostire između velebitske i istarske obale, te dominantnog Riječkog zaljeva između kojih je “arhipelag” velikih i međusobno povezanih otoka

Cres, Lošinj, Krk, Rab i Pag (*sl. 1*).¹ Sam položaj, na duboko uvučenoj točki Jadranskog mora unutar europskog kopna, od praskozorja je naše prošlosti omogućavao prožimanje plovidbenih putova i kopnenih komunikacija, a time i spoj mediteranskog i kontinentalnog kulturnog područja. Riječ je dakle o heterogenom prostoru koji se poput lagune rasplinjava na svojim krajevima i stapa s

¹ Stražičić 1996, 38, 40–41; Duplančić Leder, Ujević, Čala 2004, 6–31; Favro, Saganić 2007, 61–62.

drugim, susjednim ekološkim i kulturnim miljeima. S tako jedinstvenim zemljopisnim kompleksom i izuzetnim prirodnim ekosustavom, brojnih manjih otoka i hridi, zaštićenih uvala i kanala, s plitkim i toplim morem, izobiljem pitke vode te s blagom sredozemnom klimom bili su ponuđeni osnovni preduvjeti za razvoj života i njegovo neprekinuto trajanje.²

Uvod u željezno doba Kvarnera može započeti veličanstveno, kako i priliči tome mjestu pod suncem – s čarobnom Medejom i njezinim Argonautima, s mitskim grčkim moreplovcima koji su, ako je vjerovati antičkim povijesnim izvorima i njihovim interpretacijama, dio avantura doživjeli upravo na otocima Cres–Lošinj.³ Iz te poetske i semantičke perspektive možemo barem djelomice sagledati daleku prošlost posljednjeg tisućljeća stare ere. Naime, danas pouzdano znamo kako je život tadanjih ljudi bio izvjesno rascvjetan i izuzetno dinamičan, a tek blijeđi odraz te “slike svijeta” slijedimo u arheološkim izvorima koji su, unatoč opsegom relativno malih i većinom zaštitnih arheoloških istraživanja, ostavili izniman trag. Ipak, i ti su nam rezultati omogućili da saberemo mnoga saznanja kako su u to vrijeme nastanjivana i formirana mnogobrojna naselja na uzvisinama, tj. gradinama, iako su naseljavana i nizinska naselja, uz obalu ili na prevlakama. Gradinska su naselja u pravilu bila smještena na istaknutim uzvišenjima, s prostornom dosljednošću te s razvijenom mogućnosti brze i jednostavne međusobne komunikacije. Njihov karakter, funkcija i kontinuitet postojanja zapravo i dalje predstavljaju svojevrsnu nepoznanicu.⁴ Međutim, posebnu su važnost imala naselja većih razmjera koja su se i formirala u tzv. središta. Tu se uvršćuju naselja u Rijeci, Bakru, Senju i Sv. Jurju, Krku i Baški na otoku Krku te posebno na Osoru na otoku Cresu i Nezakciju na istarskoj istočnoj obali (*sl. 1*). Premda se kontinuitet njihova naseljavanja slijedi od (kasnog) brončanog doba, najviše ih se ipak ustanovljuje s početkom željeznoga doba, odnosno negdje u 10. st. pr. Kr. Budući da je ovdje mahom riječ o značajnijim položajima, većina ih je trajno nastanjivana sve do kraja te epohe. Pored naselja, ponajviše uz njihove ulaze i prilazne putove, nalazile su se nekropole i tu-

mulj, a pojedinačni grobovi u i izvan naselja svi su, srećom, znato bolje analizirani. Trenutačnim stanjem istraženosti priobalja i otoka razlikujemo nekropole na ravnom i one pod tumulima, kod kojih opet dijelimo pogrebne običaje skeletnim i paljevinskim načinom pokopavanja sve do mlađeg željeznog doba kada je prevladao skeletni ispruženi način pokopavanja.⁵ Iz njih baštinito veliku većinu materijalne kulture koja predstavlja okosnicu u rekonstruiranju načina onodobnog življenja i našeg poznavanja tog dijela povijesti Kvarnera kao vitalnog *topos* unutar dinamičnog koncepta povezanosti željeznodobnih kulturnih fenomena, pretpovijesne Europe i civilizacija sredozemnog juga.

RETROSPEKTIVA ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA

O proteklom arheološkim istraživanjima na Kvarneru objavljene su iscrpne studije koje donose niz vrijednih i detaljnih podataka o aktivnostima raznih stručnjaka i amatera koji su, svaki na svoj način, “otvarali” poglavlja zaboravljene željeznodobne prošlosti.⁶ Kako na priobalnom tako i na otočnom dijelu istraživanja su se provodila od 19. stoljeća. No i u tom je aspektu Kvarner imao uistinu iznimnu konstelaciju. Naime, rascijepljen u dvije države, istočni dio kvarnerske regije bio je pod ingerencijom zagrebačkog Narodnog muzeja, a zapadni pod talijanskim i austrijskim institucijama. Tako su Kastavštinu, Grobinštinu, Vinodol i Podgorje istraživali zagrebački, a Rijeku, zapadni (istarski) obalni prostor te otoke, talijanski i austrijski arheolozi (*sl. 1*).⁷

Ukratko, pionirski radovi i prva sustavnija istraživanja provode Šime Ljubić i Josip Brunšmid iz zagrebačkog Narodnog muzeja, a od stranih valja istaknuti istraživačke napore Edvarda Nowotnya iz Arheološko-epigrafskog seminara Sveučilišta u Beču, Otta von Benndorfa, osnivača austrijskog arheološkog Instituta i Alfonza Müllnera, kustosa ljubljanskog muzeja. Podaci o onodobnim djelatnostima dostupni su uglavnom za iskopavanja u Osoru na otoku Cresu, zatim za Garicu, Punat i Bašku na otoku Krku, Kastav, riječke gradine i

² Blečić Kavur 2014a, 17–23; ead. 2015, 11–15.

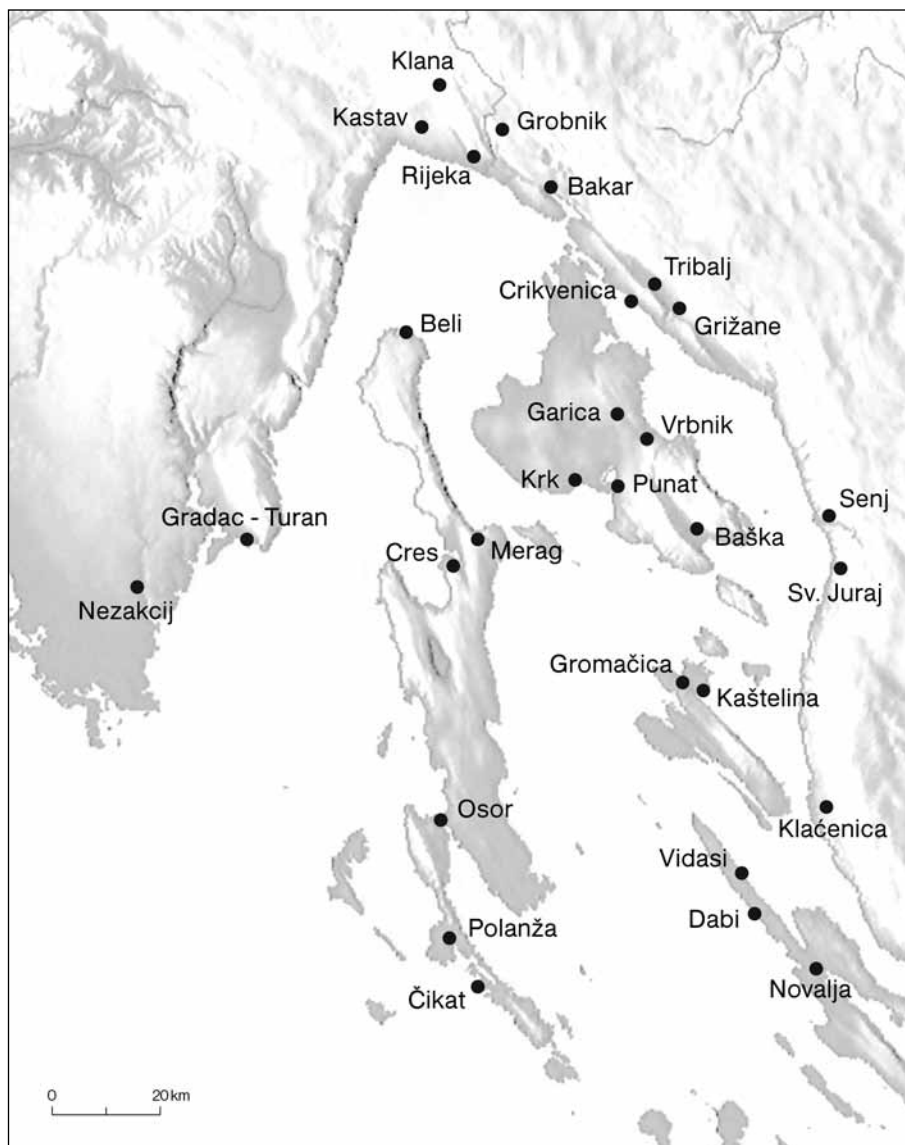
³ Mori 2008; cf. Katičić 1995, 72–75; Blečić Kavur 2015, 15–18.

⁴ Blečić Kavur 2015, 18–21; usp. Čučković 2017; Draganić et al. 2019.

⁵ Blečić Kavur 2010, 16–38, 392; ead. 2014a, 25–41, 152; ead. 2015, 57–59; Mihovilić 2013b.

⁶ Blečić Kavur 2014a, 25–41; ead. 2015, 25–38.

⁷ Blečić Kavur 2010, 25–26; ead. 2014a, 32–33; ead. 2015, 25–31.

Sl. 1: Zemljopisni položaj Kvarnera s istaknutim nalazištima iz starijeg željeznog doba.
Fig. 1: Geographical position of Kvarner with prominent sites from the Early Iron Age.

grobove, Grobnik, Bakar, Sv. Juraj, Novi Vinodolski i Klaćenica kod Jablanca (sl. 1).

Početak i rana desetljeća 20. stoljeća obilježena su radom, istraživanjima i rezultatima koje je na prostoru Kvarnera realizirao tršćanski arheolog Carlo Marchesetti istražujući najvećim udjelom zapadni dio regije, osobito otoke Cres i Lošinj. Otok Krk privukao je ponovno pozornost "austrijske škole" Mihovila Abramića i Jozsefa Szombathya. Na sjevernom je dijelu Kvarnera, Rijeku i zaleđe, potom istraživao i Raffaello Battaglia, profesor padovanskog sveučilišta.⁸

⁸ Mader 2004; 2005; 2006; Ćus-Rukonić 2005; Blečić Kavur 2010, 20–28; ead. 2014a, 29–35; ead. 2015, 28–31.

Do sredine 20. stoljeća situacija na terenu i izgled nalazišta, bio je osjetno drugačiji nego što se to danas može raspoznati. Istraživanja su bila na samim počecima bez većih i temeljitijih zahvata, usmjerena ponajviše na iskopavanja nekropola te relativno brzo i učinkovito prikupljanje materijalne građe za formiranje pojedinih zbirki.

Nakon Drugog svjetskog rata Kvarner istražuju ponajviše hrvatski istraživači od Vladimira Miroslavljevića, profesora zagrebačkog Sveučilišta, Borisa Bačića i Josipa Mladina, iz Arheološkog muzeja Istre u Puli pa sve do radova Šime Batovića, profesora zadarskog Filozofskog fakulteta, koji je Kvarner uključivao u korpus liburnske kulturne grupe željeznog doba i zaključio s prilično šturim

podatcima u sintezi *Praistorije jugoslavenskih zemalja* V 1987. godine.⁹

Istraživanja mjesnih arheologa, unatoč tomu, bila su aktivna i agilna pri čemu posebno mjesto pripada energičnom radu Radmile Matejčić, ondašnjem kustosu Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka i profesorici riječkog Sveučilišta koja je većinu nalazišta istraživala i objavljivala. Na njezin rad nadovezale su se aktivnosti Željke Cetinić i Ranka Staraca, iz istog muzeja. Veću znanstvenu pozornost u smislu analiziranja i interpretiranja materijalne kulture Kvarnera u svojim je brojnim radovima posvetila Dunja Glogović, iz Instituta za arheologiju u Zagrebu, koja je, uz radove Kristine Mihovilić, iz Arheološkog muzeja Istre u Puli, te Klare Buršić Matijašić, iz Sveučilišta u Puli, uspjela pomaknuti razumijevanje kvarnerske prošlosti izvan dotad postavljenih okvira. U novom mileniju, s novim istraživanjima i prikupljenim podatcima, realizirane su i nove sintetske studije koje su predstavile Kvarner u dopunjenoj ediciji i s potpuno novim perspektivama.¹⁰

EFEKTIVA REPREZENTATIVNE MATERIJALNE KULTURE

Različitost mjesne materijalne građe čini područje posebnim i jedinstvenim u univerzalnom krugu proizvodnje, optjecaja i pohrane, sa simboličkom vrijednošću koja je oduvijek bila složena i višeslojna. U svojevrstnoj znakovnoj reprezentaciji svijesti, mnijenja, postojanja i najrazličitijih oblika onodobne komunikacije, središnju ulogu u posredovanju upravo heterogenih društvenih identiteta i njihovih razmjera svakako su igrali predmeti.¹¹ Oslikavajući pojedine zajednice ljudi koje su primale te prilagođavale trendove svojim potrebama, shodno vlastitom prepoznatljivom ukusnu, obogaćivali su na taj način društvene međuodnose i "projekciju" života koja se očuvala u arheološkom nasljeđu željeznog doba čitavog prostora *Caput Adriae* pa tako i Kvarnera.

Predstaviti valja ponajprije one predmete materijalne kulture koji ističu pojedina mjesta u kvarnerskom ambijentu i samim time njihove korisnike kao pojedince jer su, na taj način, reprezentirali svoju užu i širu zajednicu. Količinom i različito-

šću izdvaja se zasad područje Rijeke, s okolnim Kastvom, Grobnikom i Bakrom, područje Krka i Baške, s gravitiranim crikveničkim i senjskim prostorom, odnosno područje Osora s otočnim arhipelagom,¹² dok je na zapadnoj strani osebujnu ulogu nedvojbeno imao histarski Nezakcij (*sl. I*).¹³ Tipološko-stilski i kronološki oslonac analiziranja te kulturnog interpretiranja građe upravo predstavlja atribut ukrasa odjeće i tijela, ponajviše igle, fibule i privjesci, zatim vojna oprema te uvezeno luksuzno posuđe. Oni nam izričito posvjedočuju o složeno izgrađenom značenjskom i simboličkom sustavu: samosvojno i jedinstveno, naspram uvezenog i univerzalnog. U potonjem se ističu importirani luksuzni i/ili prestižni predmeti, jer su bili obilježjem standarda sukladnog vrijednostima društvenog koncepta šireg kulturnog kruga.¹⁴

Nošnja i nakit najbolje je zastupljena građa toga prostora, koja je ujedno bila i najpodesnija za strukturiranje aktualne kronološke slike Kvarnera, počevši od polovine 10. pa sve do ranog 2. st. pr. Kr. kada, s intervencijama Rimljana nastupa nova povijesna epoha. Tipološko-stilska klasifikacija i kronološka determinacija različitih tipova igala i fibula u starijem željeznom dobu omogućili su okvirno postavljanje relativnih faza Kvarnera, a preostali dekorativan nakit poput narukvica, naušnica, brojnih privjesaka te drugih dijelova materijalne kulture upotpunili su tu sliku. Igle s diskastim i vazastim glavicama te one različitih varijanti koničnih glavica obilježavaju, uvjetno rečeno, prijelaz iz kasnog brončanog u željezno doba, tj. I.C i II. stupanj ranog starijeg željeznog doba. Mnogo varijanti višeglavih igala reprezentirale su već sljedeći III. stupanj kvarnerske regije.¹⁵ Nakon toga masovnije korištenje igala izlazi iz mode, jer su u upotrebi većinom bile fibule i to podjednako kod svih dobi i spolova. U prethodnim je studijama mnogo različitih fibula već bilo studioznije interpretirano,¹⁶ međutim njihov se broj kao i tipološki repertoar neprestano povećava.¹⁷ Nemalo je njih zastupljeno sa samo jednim primjerkom, a znatan dio predstavlja i neposredan uvoz iz okolnih gravitirajućih, ali i

¹² Blečić Kavur 2010, 392, 399; ead. 2014a, 154; ead. 2015.

¹³ Mihovilić 1996; ead. 2001a; ead. 2013a; vidjeti ovdje i članak K. Mihovilić o Istri u željeznom dobu.

¹⁴ Stevens 2007; Rebay-Salisbury 2016.

¹⁵ Blečić Kavur 2010, 102–114, 126–134, 152–158, sl. 278; ead. 2014a, 139–148, sl. 88.

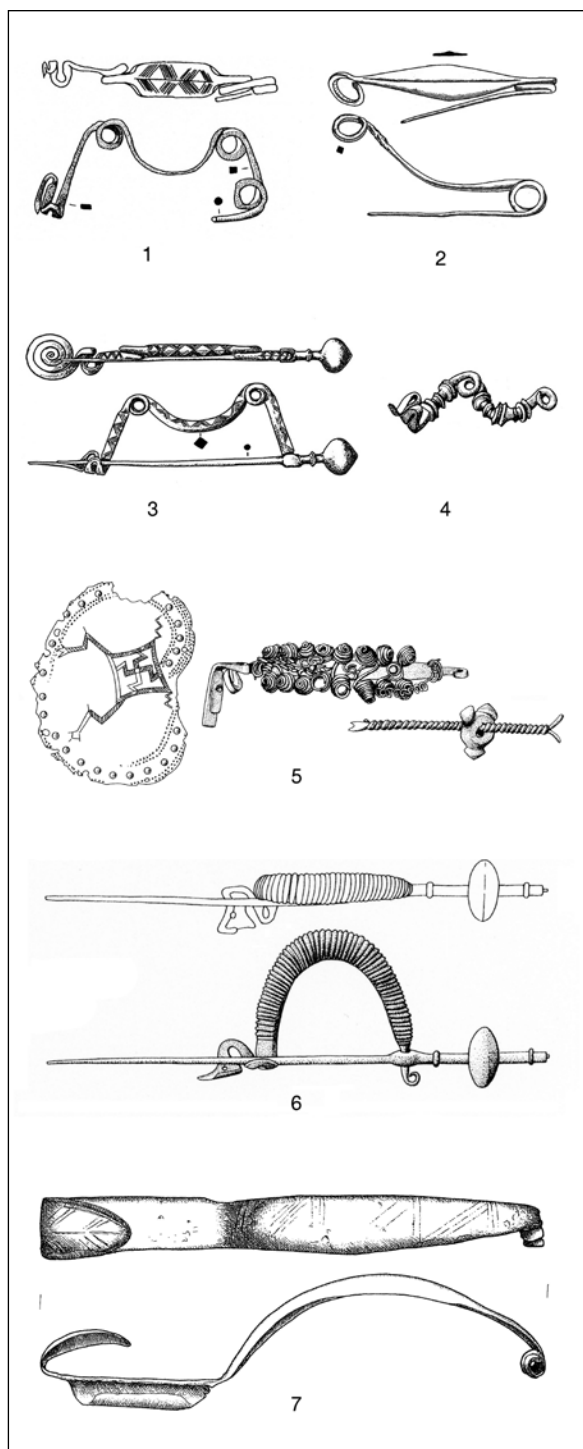
¹⁶ Glogović 2003, (sa starijom literaturom).

¹⁷ Blečić Kavur 2009; 2014a; 2015.

⁹ Batović 1987.

¹⁰ Za povijest istraživanja vidjeti kod Blečić Kavur 2010, 29–38; ead. 2014a, 35–41; ead. 2015, 31–38.

¹¹ Robb 2015.

Sl. 2: Izbor reprezentativnih fibula starijeg željeznog doba Kvarnera. M. = 1:2.

Fig. 2: Selection of representative Early Iron Age fibulae from Kvarner. Scale = 1:2.

- 1 Gradac – Turan (Glogović 2003, T. / Pl. 47: 354);
- 2 Novalja – Vidasi (Blečić Kavur 2014, sl. / Fig. 23: 40);
- 3 Grižane (Blečić Kavur 2014, T. / Pl. 3: 175);
- 4 Osor – Kavanela (Glogović 2003, T. / Pl. 47: 358);
- 5 Osor – Sv. Marija (Glogović 2003, T. / Pl. 45: 342);
- 6 Punat (Glogović 2003, T. / Pl. 46: 348);
- 7 Kastav – Veli Mišinac (Blečić 2002, T. / Pl. 7: 1.5.13).

udaljenih prostora, što svjedoči o uključenosti Kvarnera u kulturne dosege između Alpa i Apenina, Jadrana i Balkana. Međutim, upravo na Kvarneru od I.C stupnja kasnog brončanog doba, pa sve do mlađeg željeznog doba postoji i velika zbirka fibula s mjesnim oznakama koje su, po svemu sudeći, najvjerojatnije bile dio obrtničke proizvodnje te regije. U kronološkom slijedu starijeg željeznog doba ističu se tzv. zmijaste fibule, zatim fibule tipa Osor, te mlađe fibule tipa Baška, o kojima će biti nešto više riječi, a kao, uvjetno rečeno, ustrajna pojava svakako su bile različite inačice naočalastih fibula (sl. 2; 6: 1).¹⁸ Važno je naglasiti, kako je većina tih fibula nazvana upravo po kvarnerskim nalazištima, potencirajući time njihovu važnost u širim istovremenim kulturnim prožimanjima istih ili srodnih manifestacija.

Prvi oblik fibula poznat s prostora Kvarnera s ukupno 8 primjeraka zmijaste su fibule smatrane dijelom muške nošnje.¹⁹ Razlikuju se dva osnovna tipa, jednodijelni i dvodijelni, te čak četiri inačice (sl. 2: 1–4). Najznačajnije i prisutne u najvećem broju dvodijelne su zmijaste fibule kvarnerske varijante (I) sa sedlastim lukom, spiralnog završetka nožice i igle lukovičaste glavice (sl. 2: 3). Zbog određenih karakteristika, argumentirano im je pripisana mjesna proizvodnja pa će, pored uvoženih varijanti jednodijelnih zmijastih i dvodijelnih zmijastih fibula s rebrima (sl. 2: 1,2,4), Kvarner predstavljati kao jedinstven kulturni prostor u kontekstu istočnojadranskih kultura i u transjadranskim procesima druge polovine 10. i ranog 9. st. pr. Kr., odnosno I.C i prijelaza na II. stupanj kvarnerske relativno-kronološke sheme.²⁰

Slijede mlađe, ali ništa manje zanimljive fibule tipa Osor (sl. 2: 5,6). Kao i o zmijastim, tako su i o tim fibulama ispisane opsežne studije.²¹ Pa iako potječu samo s tri nalazišta, Osor, Krk i Punat, a ostali primjerci poznati su iz uže zadarske, tj. liburnske regije, najveća koncentracija zastupljena je upravo na Kvarneru i to u dvije inačice, varijante Osor (I) (sl. 2: 5) i varijante Krk (II) (sl. 2: 6). Riječ je o većim, raskošnim lučnim fibulama koje zapravo predstavljaju kompozitne fibule, jer se sastoje od dugačke igle, tordirane ili čak omotane

¹⁸ Glogović 2003, 23–35 (sa starijom literaturom); Blečić Kavur 2010, 134–137, 164–166; ead. 2014a, 105–106.

¹⁹ Glogović 2003, 45–49 (sa starijom literaturom); ead. 2015; Teržan 2009, 216–223.

²⁰ Blečić Kavur 2012; ead. 2014a; 120–129, sl. 71–72; 87.

²¹ Glogović 2003, 43–45 (sa starijom literaturom); Blečić Kavur 2010, 134–151; Kukoč 2013; Teržan 2013.

žicom, s glavom u obliku diska i s lukom koji je izdignut i naknadno spojen s iglom, opet dodatno ukrašen umetnutom spiralno namotanom žicom u obliku stožaste dugmadi te, eventualno, s pridodanom jantarnom perlom. Najznačajniji nalaz onaj je iz bogatog ženskog groba 6 iz tumula kod Sv. Marije na Osoru, jer je zasad uistinu jedini koji nam odražava status pokojnica koje su takve fibule mogle nositi.²²

Na osorskim je fibulama svakako osobit disk na kraju igle s dekorativnim i simboličko-semantičkim programom, a upravo osorski primjerci fibula varijante Osor (I), s ukupno 10 primjeraka, pokazuju kako je on bio estetski raznovrstan a ikonografski složen, te time dominantniji u odnosu na liburnske primjerke. Razliku čini i jantarna perla koja je kod osorskih primjeraka poligonalna, a kod liburnskih okrugla. Svojestven mjesni izričaj u oblikovanju nošnje, razvijen u djelovanju jednog znakovnog/simboličkog sustava na drugi, tj. preuzetih dijelova nakita iz šireg jadranskog bazena u vrijeme II. kvarnerskog stupnja ranog starijeg željeznog doba, time je iznova i nedvojbeno izražen.²³ Naposljetku, čini se opravdanim pretpostaviti mogućnost postojanja više radionica ili obrtničkih "ateljea" koji su proizvodili takve fibule, od kojih je jedan neosporno morao postojati u samom Osoru, a tome u prilog svjedočit će npr. kako nalazi neobrađenog jantara (sl. 3), tako i noviji nalazi tipičnih poligonalnih perli (sl. 6: 2).²⁴

Uz sve veći opticaj malih, jednodijelnih lijevanih fibula, već od kasnog 7., a osobito od tijeka 6. st. pr. Kr. na prostoru Kvarnera, Dalmacije i njihova neposrednog japodskog zaleđa, možemo slijediti korištenje nove fibule, tzv. fibule tipa Baška (sl. 2: 7). Prema tehnološkim osobitostima, u odnosu na dosadašnje tri varijante i njezine inačice,²⁵ razlikuje se sada čak pet varijanti koje se, s obzirom na shemu, masivnost i ukrašnost, dijele u nekoliko podvarijanati.²⁶ Prikupljenim novim podatcima općenita karta rasprostiranja tog tipa fibule nadopunjena je, ponajviše za očekivana nalazišta na području Liburnije gdje je i inače bila najbrojnije zastupljena, gdje je možda kao regionalni produkt evoluirala od nekih starijih ili srodnih tipova fibula, ali gdje se sigurno proizvodila i razvijala

Sl. 3: Osor. Neobrađeni ulomci jantara (Lošinjski muzej).
Fig. 3: Osor. Raw fragments of amber (Lošinjski muzej).

sve do konačnih, baroknih oblika u vrijeme tzv. srebrnog horizonta 3. st. pr. Kr. Prema sjevernijim područjima njezina se zastupljenost smanjuje i tu unatoč novim istraživanjima i objavama nije došlo do osjetnijih i značajnijih promjena. Pridružiti im svakako valja novije nalaze iz istraživanja Osora.²⁷ Za kvarnersku je regiju najznačajnija varijanta 4 fibula tipa Baška, koju odlikuju veće dimenzije fibula izrađenih lijevanjem i kovanjem, dorade-nih urezivanjem, tremoliranjem i žigosanjem, koje ponekad mogu biti izrađene i od srebra (sl. 2: 7). Zbog jednostavnosti izradbe preživjele su dugo vremena u optjecanju. Budući je ta varijanta pripadala tom tzv. "sjevernijem krugu", odnosno radioničkim centrima koji su mogli djelovati na prostoru kvarnerskog ili japodskog prostora, to može ujedno biti i jedno od tumačenja zašto upravo tu varijantu nalazimo kvantitativnije predstavljenu u odnosu na ostale inačice. Vremenski se stoga usklađuju u razdoblje horizonta kraja 5. i 4. st., s mogućnošću korištenja sve do 3. st. pr. Kr., tj. do pojave fibula srednjolatske sheme i općenito građe koja odražava posve drugačije značajke već mlađeg željeznog doba.²⁸

Naoružanje je na Kvarneru brojnošću znatno manje zastupljeno i većinom se predstavljalo nalazima iz dva groba, onog iz Gromačice na otoku Rabu i iz Šinigoja na otoku Krku. Donedavno se o drugim predmetima vojničke opreme uopće nije raspolagalo. Međutim, u posljednja dva desetljeća okolnosti su se korjenito promijenile. Trenutnim

²² Mladin 1960, 221–222, t. 11; Glogović 2003, 44–45; Blečić Kavur 2010, 145, sl. 93; 94: 1; 95; Teržan 2013, t. 1.

²³ Blečić Kavur 2010, 141, 144–149, sl. 94–95.

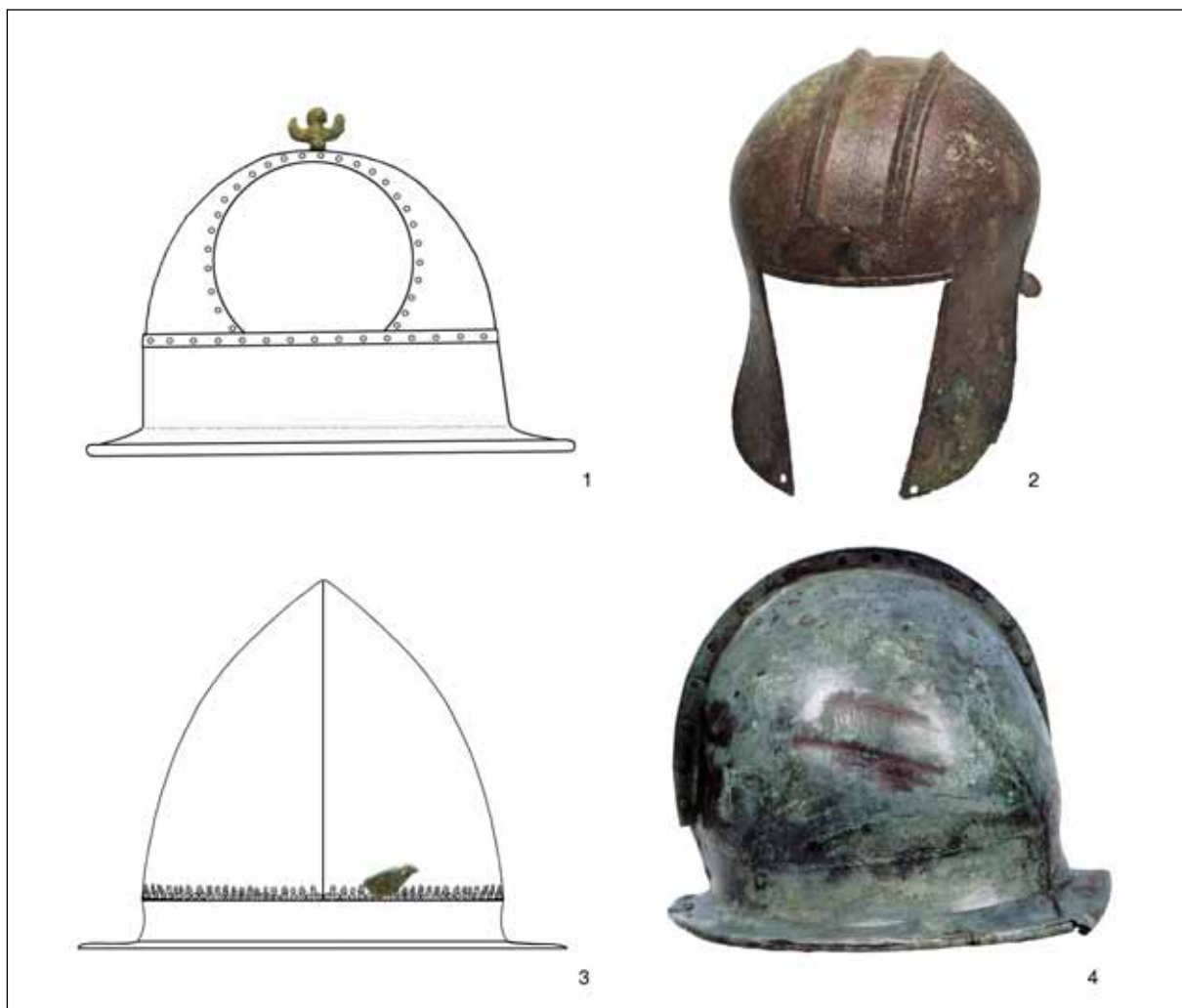
²⁴ Blečić 2009; Blečić Kavur 2010, 146, 149, sl. 96.

²⁵ Batović 1974, 189–192, sl. 3; Glogović 1989, 31–32.

²⁶ Blečić Kavur 2010, 210–228; ead. 2015, 73–77.

²⁷ Studija o fibulama tipa Baška bit će objavljena na drugome mjestu, usp. Blečić Kavur 2015, sl. 26–27.

²⁸ Blečić Kavur 2010, 226–228.

Sl. 4: Stariježeljeznodobne kacige iz Kvarnera: 1 – Kastav, krilata sfinga sa sastavljene kacige; 2 – Beli na otoku Cresu, ilirska kaciga iz akvatorija; 3 – Osor, ulomak negovske kacige; 4 – Krk, hibridna negovska kaciga (vidjeti *bilješke* 32, 36, 41, 43). M. = 1:4.

Fig. 4: Early Iron Age helmets from Kvarner: 1 – Kastav, winged sphinx-shaped protome from a Composite helmet; 2 – Beli, island of Cres, Illyrian helmet from the aquatorium; 3 – Osor, fragment of a Negova helmet; 4 – Krk, hybrid Negova helmet (see *Fns.* 32, 34, 41, 43). Scale = 1:4.

poznavanjem materijalne kulture može se reći kako su starije željezno doba u klasi naoružanja obilježile kacige i njihovi ulomci (sl. 4).

Grob 7 iz Gromačice pripisan je muškom pokojniku, u čijem se inventaru nalazio kratki mač s ukrasnim okovom korica tipa Gromačica, i igla s vazastom glavicom.²⁹ Sukladno najuvjerljivijim paralelama iz italčkog prostora, te onima iz nekropole Brežec kod Škocjana, određen je vremenu samog kraja 10. i početnog 9. st. pr. Kr. korigirane

periodizacije, obilježavajući tako sam početak željeznog doba i na Kvarneru.³⁰ U tom je kontekstu izniman primjerak, jer je oprema mačonoša standardna ali i izuzetna, ne samo u mjesnom već i u regionalnom smislu toga vremena. Povrh toga što upućuje na izravne kontakte s italčkim prostorom, suptilno sugerira na, već otprije poznatu, metodu adoptiranja kako predmeta tako i ideja, te njihovu preobrazbu u specifičan regionalni i/ili individualni lokalni opus, upravo poput mačeva iz Brežca.³¹

²⁹ Matejčić 1968, 78–79, 82–83, T. 7; 8; Glogović 1989, 15, T. 11: 5; Harding 1995, 17, T. 2: 15; Mihovilić 2001b, 174–175, T. 2: 5–7; Blečić Kavur 2010, 103–104, sl. 63; ead. 2014a, 141, sl. 77–78.

³⁰ Blečić Kavur 2014a, 140–143, 155, sl. 90; usp. Vitri 1977, 85, 94.

³¹ Gabrovec 1987, 156, T. 16: 10; Teržan 1990, 71; Turk 2016, 102–103, sl. 33–34.

Nadalje, u vrijeme 7. st. pr. Kr. datira jedina preostala protoma *sfinge* koja potječe iz Kastva (*sl. 4: 1*). Taj figuralni ulomak bio je kao držak perjanice konstruktivni i dekorativni element na tjemenu kacige sastavljenog tipa.³² Karakteristikama oblika glave i tijela te postavljenih krila, protoma sfinge ima najrodnije paralele kod onih iz Magdalenske gore, Brezja ili Vača, gdje sve obilježavaju grobove dolenske društvene elite.³³ Budući su takve protome posljedica snažnog utjecaja orijentalizirajućeg stila, koji se iz središnjeg Apeninskog poluotoka prenio i na jugoistočni alpski prostor, kao prvi takav poznati nalaz materijalne kulture iz područja sjevernog Jadrana,³⁴ razmatra se kao poveznica u optoku gospodarskih i kulturnih transfera između italske, picenske obale i haštatske Dolenske. Pojedinačni nalazi i tako izolirani primjerci nisu bili česta, ali niti rijetka pojava. Valja istaknuti njihovo nalaženje kao *pars pro toto* u ostavama i grobovima, a posebno u svetištima, npr. u Satricumu, imajući pri tome na umu mitološku vrijednost sfinge upravo kao demona smrti, čuvaricu grobova i hramova.³⁵

Slijedi tzv. "creska" kaciga iz rta Jablanac kod Belog koja je pripisana kasnoj varijanti ilirskih kaciga, III A1-a varijante (*sl. 4: 2*). Na prostoru današnje Hrvatske i općenito, jedini je zasad sigurni podvodni nalaz te kategorije. Obilježava ju zaobljeni oblik kalote, izdužene i zaobljene paragnatide s izraženijim bočnim usjecima, s blago izvučenim i kraćim štitnikom za vrat te s umetnutim kuglicama duž rubove kacige.³⁶ Kacige takvih obilježaja većinom su nalažene na središnjem balkanskom prostoru i u dalmatinskom zaleđu, čime creski primjerak predstavlja najzapadniju točku na karti njihova rasprostiranja u vremenu druge polovine 6. i tijekom čitavog 5. st. pr. Kr.³⁷ Kao izniman nalaz Kvarnera, i čitavog sjevernog Jadrana, kaciga ima uistinu veliku važnost u razumijevanju povezanosti

kulturnih prilika Dalmacije i središnjeg balkanskog prostora, te posredno, s druge strane, ilirskih kaciga iz Novoga mesta.³⁸ S obzirom na kontekst nalaženja, očuvanost i obilježenost, creskoj kacigi pripisan je votivni karakter premda u potpunosti nerazjašnjene povijesne okolnosti.³⁹

Nekako od sredine 5. i tijekom 4. st. pr. Kr., na širem području alpskog i italskog područja izuzetno rasprostranjene bile su negovske kacige, s brojnim mjesnim tipovima i varijantama. Izuzev kacige iz Šinigoja na Krku, te svakako nalaza ulomaka negovskih kaciga iz Nezakcija,⁴⁰ u novije su vrijeme predstavljeni i ulomci iste kacige iz Osora (*sl. 4: 3*).

Iz krčke nekropole Šinigoj potječe tzv. hibridna kaciga koja je po općim karakteristikama pripisana negovskom tipu (*sl. 4: 4*).⁴¹ Izrađena je posebnim tehnološkim postupkom spajanja zakovicama dvaju zasebno lijevanih dijelova kalote. Morfološki je stoga uspoređena sa skupinom Sanzeno, alpskog tipa negovskih kaciga, a dekorativno i načinom ritualizacije, tj. oštećenja s onima iz jugoistočnoalpskog prostora Slovenije. Krčki primjerak ne može stoga biti izričito opredijeljen nekom od dosad poznatih tipova negovskih kaciga, ali zato upozorava na moguće postojanje mjesne radionice. U širem kontekstu interpretiran je u horizontu ratničkih grobova kraja 5. i početnog 4. st. pr. Kr. te datacijski uže određen vremenskom distancom uporabe grčkih knemida mlađeg tipa nađenih u istom grobu. Na području istočnojadranskog priobalja i zaleđa taj nalaz i dalje predstavlja *unicum*, te time posebnu dragocjenost u istraživanju toga fenomena, jer je na cjelokupnom rasprostiranju grčkih knemida i negovskih kaciga ustanovljen samo mali broj grobova koji je pokazao spregu i kompoziciju ta dva, po izvorniku različita elementa vojne opreme.⁴²

Napokon, manji ulomci negovske kacige odnedavno su poznati i iz Osora (*sl. 4: 3*).⁴³ Manirom i stilom izradbe ukrašeni ulomak plašta kalote, sa specifičnom jelovom grančicom i kružnicama u tehnici žigovanja, u potpunosti odgovara najbližim

³² Blečić Kavur 2010, 190–193, sl. 125–126.

³³ Egg 1986, 163–168, sl. 112; 114–116; Tecco Hvala 2012, 143–146, 150–151, sl. 56: 3; Teržan 2012, 178–182, sl. 8; 9.

³⁴ Privjesci iz Kompolja nisu mogli biti dijelom ukrasne dekoracije sastavljenih kaciga, niti u privjeske naknadno prepravljeni, zato što sfinge s kaciga imaju u pravilu plosnatu i nedekoriranu stražnju stranu, dok kompoljski privjesci, upravo suprotno; imaju volumen, obrađenu stražnju stranu i alkiču na donjem trnu s koje su visjeli lančići (Blečić Kavur 2010, 191).

³⁵ Egg 1986, 169, sl. 118: 3; Bevan 1986, 294–297; Blečić Kavur 2010, 192–193; Teržan 2012, 170–171.

³⁶ Blečić 2007; Blečić Kavur 2015, 105–110, sl. 40.

³⁷ Blečić Kavur, Pravidur 2012, 46–54, sl. 7; Blečić Kavur, Kavur 2016, 245–248.

³⁸ Egg 1999; Križ 2012, 117–121; Blečić Kavur 2018.

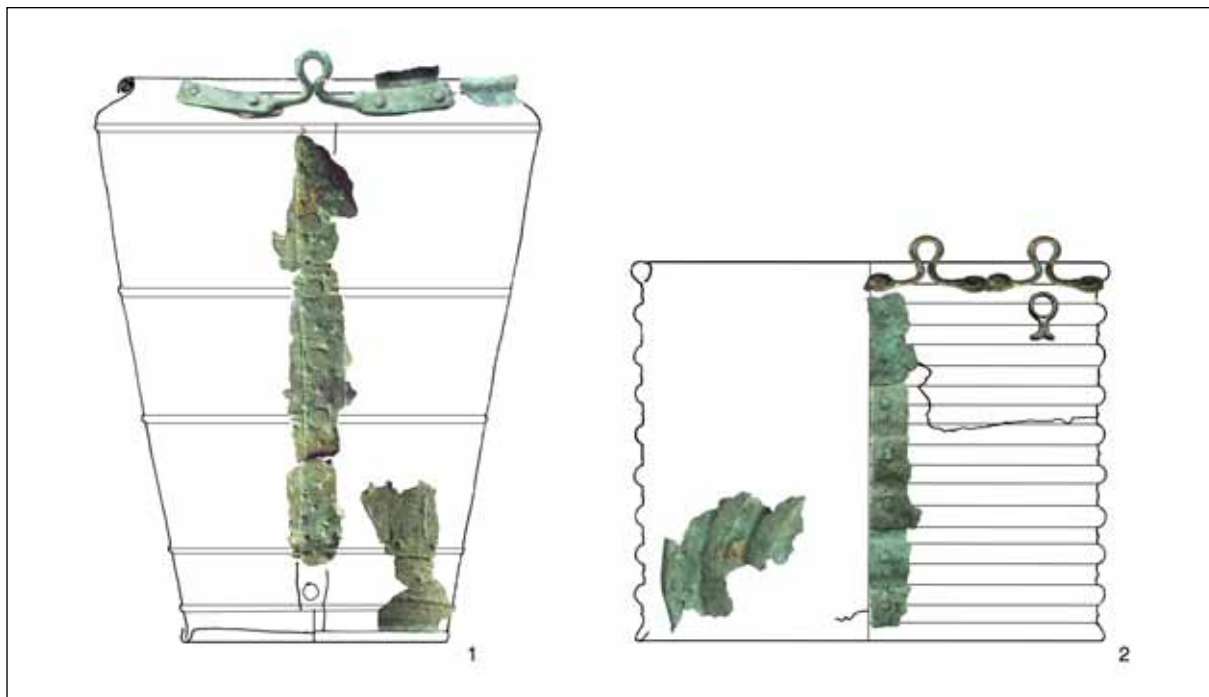
³⁹ Blečić 2007; Blečić Kavur 2010, 397; ead. 2015, 110.

⁴⁰ Mihovilić 1996, 55; ead. 2013a, 254–256, sl. 176–177; Mihovilić v Guštin 2019, 371–375, 381.

⁴¹ Balen-Letunić 1992; Buršič-Matijašić 2011, 10–11; Blečić Kavur 2010, 251–256, sl. 167; ead. 2015, 110–115, sl. 42; ead. 2018, 737–738, sl. 6; Guštin 2019, 376–377, sl. 7.

⁴² Blečić Kavur 2010, 251–256; ead. 2015, 111, 115.

⁴³ Blečić Kavur 2010, 256–258; ead. 2014b, 25–27; ead. 2015, 115–119, sl. 44–45.

Sl. 5: Osor. Ulomci stariježeljeznodobnih brončanih posuda s mogućim rekonstrukcijama: 1 – situla; 2 – cista (vidjeti bilješku 51). M. = 1:3.

Fig. 5: Osor. Fragments of the Early Iron Age bronze vessels with possible reconstructions: 1 – situla; 2 – cist (see Fn. 51). Scale = 1:3.

ulomcima kaciga iz istarskog Nezakcija.⁴⁴ Pripisani su skupini negovskih kaciga slovenskog tipa, tj. jednoj od lokalnih varijanti koja se izrađivala na prostoru Dolenjske i rasprostirala na području jugoistočnog alpskog prostora od sredine 5. do u 4. st. pr. Kr., odnosno tijekom negovskog horizonta Dolenjske.⁴⁵

Napokon, sve kvarnerske kacige odražavaju i određen simbolički tretman prilikom njihova odlaganja. Tako se obred namjernog uništavanja i fragmentiranja, tj. specifičnog način ritualizacije prepoznaje na negovskim kacigama iz Krka i Osora te na nalazima iz Nezakcija. Dok sfinga iz Kastva sugerira na određeni koncept *pars pro toto*, ilirska nas kaciga iz Belog upućuje na koncept *ex voto*.⁴⁶ Štoviše, pribrojimo li u kategoriju i nalaze koničnih kaciga iz Istre,⁴⁷ nije neznačajno istaknuti kako se u okvirima današnje Hrvatske ponajviše tipološki različitih kaciga nalazi upravo na sjevernom Jadraru, reprezentirajući time ne samo prožimanje

kulturnih impulsa tijekom starijeg željeznog doba nego i moći vojno-političke aristokracije od Alpa do Jadrana i od Apenina do Balkana.

Metalno posuđe također je potpuno nova kategorija predmeta u arheološkom repertoaru nalaza tog povijesnog razdoblja i područja. U možda najstarije primjerke gozbenih servisa ubraja se djelomično očuvana brončana cjediljka iz Rijeke, bez pobližih okolnosti nalaženja. Izravne paralele poznate su kod brončane cjediljke iz Šmarjete, iz Gomile II/1879 pri Mladih vinih u okolici Velikega Vinjega vrha⁴⁸ te kod primjeraka iz Este, npr. iz Villa Benvenuti 124 datiranih u horizont Este 2/3 do 3 A/B.⁴⁹ Poput srodne cjediljke iz Mladih vin, definirane u horizontu Stična 2 i Zmijastih fibula Dolenjske, i riječka se cjediljka datira na sam kraj 7. i u 6. st. pr. Kr., odnosno u III. i IV. stupnja Kvarnera.⁵⁰

A to je upravo i vrijeme kada su na Kvarner počele pristizati i prve brončane posude ukrašene u situlskom stilu. Tako se, s manjim ili većim ulomcima, predstavljaju primjerci simpozijastičkih

⁴⁴ Mihovilić 1996, 55, T. 18: 257; ead. 2013a, sl. 176; Mihovilić v Guštin, 2019, 371–373.

⁴⁵ Teržan 2010, 321–322.

⁴⁶ Blečić Kavur 2010, 397.

⁴⁷ Mihovilić 2013a, 200, sl. 117; usp. Teržan 2007, 39–43, sl. 1.

⁴⁸ Dular 1991, T. 23: 6.

⁴⁹ Merhart 1969, 309, sl. 1; Frey 1969, T. 22: 26–27.

⁵⁰ Blečić Kavur 2010, 189–190, sl. 279.

posuda iz Osora (*sl. 5: 1*). Iz starijih iskopavanja nekropole na Kavaneli istraženi su različiti konstruktivni i dekorativni elementi situla i njihovih poklopaca ukrašenih u situlskom stilu, ali i ulomci cista (*sl. 5: 2*), i možda ciborija, pojedini dijelovi ručki i provijesla, olovnih šipki, ispuna i stezaljki za popravke, dna i oboda posuda te njihovih privjesaka koji su bili dijelom istih raskošnih garnitura. Mnštvo je sitnih ulomaka ukrašeno u klasičnom situlskom stilu 2. razvojne faze, a nekolicina ih pripada i posljednjem 3. stilskom izričaju svojstvenog lepezastog ukrasa.⁵¹ Načinom izradbe i pojedinim detaljima ukrašavanja najrodnije primjerke poznajemo iz obližnjeg Nezakcija, čime je ponovo potvrđena kako povezanost i standard ta dva mjesta na Kvarneru, tako i njihova važnost u onodobnom optoku kulturnih dobara. Svi su primjerci namjerno lomljeni, uništavani i spaljivani te najvjerojatnije potječu s obrednog spališta koji se morao nalaziti na prostoru kavaneljske nekropole ispred ulaza u obzidani "grad". Interpretacija osorskih ulomaka situla kao "specifičnih subjekata" onodobnog simboličkog i ideološkog koncepta stariježeljeznodobnih zajednica, pokazala je užu povezanost s jugoistočnim predalpskim i tirolskim prostorom čiji su permanentni utjecaji dokazani već i na nezakcijskim primjercima,⁵² ali i s hibridnom negovskom kacigom iz Krka (*sl. 4: 4*). Provedenom analizom ulomci osorske situlske umjetnosti određeni su toreutičkim središtima na području od Bologne do retijskih Alpa u vrijeme vrhunca toga stvaralaštva 6. i 5. st. pr. Kr. Mlađi primjerci *ornamentalnog realizma*, predstavljaju posljednju fazu situlske umjetnosti i uže su povezani uz jugoistočnoalpski prostor Dolenjske tjeka 4. st. pr. Kr. Zapravo, zajedno s više ulomaka cista, privjesaka, kao i sastavnih elemenata, osobito olovnih, predloženo je i postojanje zanatskih radionica s majstorima specijaliziranim za takvu vrstu zahtjevnih poslova i na Osoru i u Nezakciju, ako ništa drugo onda tek za njihove preinake, popravke i obnavljanja kako bi što duže opstale u upotrebi.⁵³ Izgledno su toreutički izrađene posude bile važan mediji njihovih zajednica jer su nedvojbeno u srži svoje kreacije i praktične primjene imale izrazitu estetsku vrijednost priznatih umjetnina onog, baš kao i ovoga, vremena, promovirajući ujedno

"međunarodno" prihvaćenu ritualnu konzumaciju sofisticiranih pića, u onodobnom sustavu komunikacije i reprezentacije elite prilikom najrazličitijih aktivnosti.

Luksuz i prestiž nije bio zastupan samo raskošnim metalnim posuđem, već je takav status imala i fina importirana keramika koja je obogaćivala raskošne servise za piće onodobne aristokracije. Pouzdano znamo kako se na Kvarner ona sustavno uvozila tijekom čitavog željeznog doba, slijedeći je od najranije južnoitalske, daunijske slikane keramike, sve do grčkog crno i crvenofiguralnog stolnog posuđa.⁵⁴

PERSPEKTIVE NOVIH ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA

Iskopavanja posljednjih desetljeća, ponajviše na otocima Krku, Rabu te Cresu–Lošinju, načelno su promijenila način istraživačkoga, metodološkog i analitičkog rada. Međutim, nalazi materijalne kulture, ponajviše iz grobova, posljedica su sustavnih iskopavanja drugih, većinom mlađih razdoblja i zaštitnih arheoloških radova. Nimalo ne začuđuje što gotovo svako zaštitno istraživanje u Osoru bilježi izuzetne prapovijesne slojeve, poglavito iz brončanog i željeznog doba.⁵⁵ Najzanimljiviji su inventari zatvorenih grobnih cjelina sa srednjovjekovnog nalazišta benediktinske crkve i samostana sv. Petra,⁵⁶ na najdominantnijoj poziciji unutar gradskog areala, te grobovi s lošinjske strane Kavenele. Dragocjen nalaz bila je ponajprije urna, istražena u temeljnim strukturama crkve sv. Petra. Morfološki i stilski uspoređena je s amforama iz II. faze ruške kulturne skupine, odnosno uz kontinentalni krug mlađe faze kulture polja sa žarama u vremenu od 950. do 900. g. pr. Kr. i time datirana u I.C stupanj kvarnerske kronologije prelaska na željezno doba. Amfora predstavlja prvi nalaz takvog tipa keramike iz kvarnerskog bazena, ali i premijerni grob koji je datiran radiometrijskim mjerenjem. Uz evidentiranje i drugih grobova istog načina pokopavanja, u temeljima crkve i samostana, pretpostavlja se postojanje manjeg groblja s paljevinskim načinom

⁵¹ Blečić Kavur 2014b, 33–36; ead. 2015, 125–146.

⁵² Mihovilić 1996, 55, T. 19: 310; ead. 2013a, 256, sl. 177; usp. Guštin 2019.

⁵³ Mihovilić 2013a, 316–318, sl. 252; Blečić Kavur 2015, 145, sl. 53.

⁵⁴ Glogović 1996; Mihovilić 2001a, 75–76, 96; ead. 2002; Blečić Kavur 2010, 158–159, 184–185, 307–311; ead. 2015, 197–211; usp. Turk, Murgelj 2008.

⁵⁵ Npr. novije objavljen grob iz starih istraživanja na položaju pri crkvi sv. Katarine, prema Bijaru (Mihovilić 2013b).

⁵⁶ Bully et al. 2010; Marić et al. 2010; Čaušević-Bully et al. 2014; Čaušević-Bully et al. 2017.

Sl. 6: Osor – sv. Petar. Inventar groba 1/5.184 iz starijeg željeznog doba (Lošinjski muzej).

Fig. 6: Osor – sv. Petar. Inventory of the Grave 1/5.184 from Early Iron Age (Lošinjski muzej).

pokopavanja sigurno opredijeljenog prvi put i na tom dijelu Osora.⁵⁷

Slijede nalazi mlađih grobnih cjelina iz istog nalazišta, ali skeletnog načina pokopavanja u kamenim škrinjama. Istražena su ukupno 3 groba koja su, pored arhitekture i osteološkog gradiva, na tom položaju pružili i inventare novih i dosad nepoznatih predmeta (npr. zmijasta fibula s diskom na luku) te onih nalaza koji su, mada otprije poznati, tek sada dokumentirani u konkretnom arheološkom kontekstu. Premda analiza tih grobova tek predstoji, najbogatiji je grob 1/5.184 mlađe ženske osobe, koji je sadržavao veliku naočalastu fibulu jadranskog tipa ili tipa B (sl. 6: 1), narukvice bubrežastog presjeka (sl. 6: 5) te jantarne (sl. 6: 2), staklene (sl. 6: 4) i koštane perle (sl. 6: 3) od ogrlica. Riječ je o bogatom inventaru s tipičnim ansamblom nošnje elitnih grobova osorske zajednice kakve smo dosad poznavali jedino iz grobova na položaju kod crkve sv. Marije.⁵⁸

Istaknuti valja dvije poligonalne jantarne perle (sl. 6: 2), budući da oblikovno obilježavaju osebujan predmet upravo osorskog područja. To su perle koje su krasile igle raskošnih fibula tipa Osor. Iako je i prije pretpostavljeno njihovo samostalno nošenje, kao privjesaka, amuleta, dio ogrlica, ovim je nalazom to napokon i potvrđeno. Staklene kao i koštane perle također imaju poseban status, ne zbog tipološke odrednice, već zbog toga što je to također njihov prvi sigurni kontekst u osorskim grobovima željeznog doba, čime će biti podesne za specijalističke analize jantara, stakla i kosti u daljnjim studijama. Posebno vrijedne su i nove osteološke analize te podatci koji će biti dobiveni obradama drevne DNK i stabilnih izotopa ugljika i dušika, također prvi put određenih za građu iz kvarnerskih nalazišta.⁵⁹

U zaštitnim radovima na prostoru lošinjske strane Kavanele, unutar rimske nekropole, istražena su još tri željeznodobna groba. S predmetima nošnje i nakita već poznatih iz osorskog repertoara, poput

⁵⁷ Blečić Kavur, Kavur 2013; Blečić Kavur 2014a, 110–111, sl. 64.

⁵⁸ Čaušević-Bully et al. 2017, 807–808.

⁵⁹ Novak, Carić 2019.

Sl. 7: Malinica kod Klane. Stariježeljeznodobna ostava (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka).
Fig. 7: Malinica near Klana. Early Iron Age hoard (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka).

naočalaste fibule, fibule tipa Baška, onih srednjolatenskih shema i srebrne pločaste fibule, zatim brončanih i srebrnih naušnica kvarnerskog tipa te drugih dijelova nakitnih garnitura, u novom će svjetlu ponovno razmatrati kraj 4. i rano 3. st. pr. Kr. Osora.⁶⁰

Novija iskopavanja provedena su i na priobalnom dijelu Kvarnera, osobito u zaleđu Rijeke i na prostoru Vinodola.⁶¹ Prilikom istraživanja nekropole Grobnik – Grobišće, tijekom 2018. i 2019. godine, kao i u starijim kampanjama, pored ranorimskih istraženi i grobovi iz željeznog doba koji upotpunjuju već znamenitu kulturno-povijesnu sliku toga nalazišta.⁶²

Međutim, izvanredan nalaz predstavlja ostava istražena zaštitnim radovima 2018. godine u Malinici kod Klane, u neposrednoj blizini graničnog prijelaza sa Slovenijom (*sl. 1; 7*). Ostava je iskopavana u podnožju litice stjenjaka, postavljenoj u kamenom omeđenom četvrtastom prostoru poput sanduka. Prikupljeni su većinom bakreni i, u manjoj mjeri, brončani te željezni predmeti.⁶³ Svi su oni ili namjerno polomljeni ili namjerno uništeni, neki su tehnički otpadak, neki neuspjeli ili nikada dovršeni predmeti, dok su opet neki potpuno istrošeni, a samo je jedna sjekira očuvana zamalo u cijelosti. Od sveukupno 810 ulomaka, ukupne težine oko 20 kg, detaljnije se moglo odrediti tek oko 200 predmeta, s popriličnim sadržajem ulomaka ingota u obliku pogače i štapića.

Ostavu tipološki obilježava iznimna zastupljenost različitih tipova sjekira. Najveća koncentracija odnosi se na sjekire na uho, od kojih je prisutno čak 103 ulomaka, dok su u znatno manjoj količini zabilježeni ulomci tuljastih sjekira te sjekira sa zaliscima. Izuzetno brojni su i ulomci sječiva sjekira s čak 93 primjerka. Očuvan je i manji broj kolutastog nakita, značajnog nalaza tako velikih ostava mješovitog sastava (*sl. 7*). Preliminarnom analizom, sukladno osnovnim tipološko-stilskim značajkama predmeta, ostava se smješta u vrijeme 7. st. pr. Kr., premda predmeti pokazuju širok kronološki raspon od 9./8. pa sve do 7. st. pr. Kr., baš kao i sve srodne željeznodobne ostave Bologna, San Francesco – Šempeter tipa, kojima

se i pridružuje.⁶⁴ Upravo ostave sličnog sastava, oštećenih, polomljenih ili istrošenih metalnih predmeta, interpretiranih najčešće u smislu votiva, nalazimo na području sjeverne Italije, tj. Bologne, i zapadne Slovenije s najvećom koncentracijom, pa se u taj kulturni optok ostava iz Malinice posve prikladno uklapa. U većini je tih ostava mnogo nalaza određeno u širi vremenski okvir, jer su razumijevani kao predmeti dugog korištenja, s pretpostavkom da su upravo ulomci sjekira, s točno određenim težinama, služili možda kao platežno sredstvo u predmonetarnoj trgovini.⁶⁵ U svakom primjeru, ostava iz Malinice predstavlja se kao najveća željeznodobna ostava takvog tipa na prostoru sjevernoistočnog Jadrana i Hrvatske.

ZAKLJUČAK

Pa iako je Kvarner tek južni susjed Notranjsko-kraške kulturne skupine koja je bila temom znanstvenog skupa posvećenog u čast Staneta Gabrovca 2019. godine, iznimno mi je zadovoljstvo baš uz 100-tu obljetnicu njegova rođenja, predstaviti Kvarner u svjetlu toga davno iščeznulog vremena.

Iz retrospektive slijedimo kako su arheološka istraživanja željeznog doba na Kvarneru započeta već u 19. stoljeću, premda je sustavnih i ciljanih istraživačkih projekata do današnjih dana bilo krajnje nedostatno. Međutim, poneki već tada prikupljeni predmeti svjedočili su o izuzetnom potencijalu regije. Osjetno veću pozornost i opsežnije predstavljanje u okvirima tadašnjeg poznavanja materijalne kulture Kvarner dobiva tek s monografskim publikacijama Dunje Glogović iz 1989. i 2003. godine. Okolnosti su se pak izmijenile u posljednja dva desetljeća, što novim istraživanjima na terenu, revizijama muzejskih zbirki i privatnih kolekcija, tako i novim studijskim pristupom koji je znanstveno vrednovao starije, ali i one posve nove, neke potpuno neočekivane predmete materijalne kulture. Mnogi od njih, a neki i ovdje predstavljeni, najzad su promijenili sliku onodobnog Kvarnera. Premda je zasad riječ tek o manjem uzorku, najnoviji nalazi ponajprije grobova, u mogućim perspektivama sustavnih interdisciplinarnih analiza, prvi put otvaraju prostor dobivanju mnoštva dosad nepoznatih podataka, a ključnih vrijednosti za daljnja interpretiranja toga razdoblja i prostora.

⁶⁰ Los 2018, 12–14.

⁶¹ Blečić Kavur 2016.

⁶² Ujčić Grudenčić 2018; cf. Blečić Kavur 2019.

⁶³ Kemijske analize metala i izotopi kositra provedeni su u suradnji sa Sveučilištem Cuny iz New Yorka.

⁶⁴ Turk 2018.

⁶⁵ Turk 2017.

Zajedno s Istrom, Kvarner je u starijem željeznom dobu predstavljao istočni dio kulturnog prostora *Caput Adriae* kao vitalnog tijela sjevernojadranske *koiné*. U interakcijama s alpskim prostorom, gdje su dominirale različite skupine halštatskog kulturnog miljea, u istom je angažmanu bila i s jugoistočnim te središnjim italskim kopnom. Naročitu relaciju ostvarila je s etnički dobro poznatim zajednicama Veneta, Picena pa i Etruščana. S druge strane angažiranost zajednica Kvarnera u društvenim prožimanjima s balkanskim regijama također je bila znatna, osobito posredstvom Japoda u zaleđu, te s antičkom Makedonijom i Grčkom putem istočnojadranske, tj. dalmatinske “magistrale”. Sve su te zajednice, bez izuzetaka, svoju moć izgrađivale na privredno-trgovačkom potencijalu, a štitile je i širile složenom vanjskom politikom te uznapredovanim vojnim snagama, što sve brojniji nalazi vojne opreme i dokazuju.

Opisani predmeti, uz nalaze egzotičnog podrijetla poput jantara ili stakla, uobičajeno su interpretirani kao statusni simboli. U uskoj povezanosti s

usvajanjem ne samo stranih predmeta već i stranih protokola kao novih društvenih dimenzija, njihova je moć poput simbola i vrijednosti u komunikacijskoj mreži onodobnog “svijeta” bila prepoznatljiva u izražavanju autoriteta mjesne i/ili pridošle elite na Kvarneru. Međutim, materijalna kultura ovdje nije vrednovana isključivo iz perspektive uvožene robe ili stranih uzora, egzotičnih ili luksuznih predmeta, nego i unutar samosvojne, prepoznatljive produkcije i znanja koja su se tradicijski obnavljala još od kasnog brončanog doba, a time profilirala u iznimno važnoj gospodarskoj grani ne samo posredništva već i proizvodnje. Ta je djelatnost u odnosu na prirodne i strateške potencijale, kontrolu komunikacija, trgovine ili razmjene, bila ipak odlučujuća! Kvarner nije dakle bilo samo more na raskrižju četiriju plovidbenih pravaca, već more koje je sinergijom različitih utjecaja, u zajedništvu različitosti uspio ostvariti izuzetne vlastite perspektive.

Lektor: Božena Bunčić

- BALEN-LETUNIC, D. 1992, Nalaz ratničke opreme iz Krka (Fund einer Kriegerausrüstung aus Krk). – *Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb* 24/25, 21–34.
- BATOVIĆ, Š. 1974, Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture (Dépôt de Jagodnja Gornja dans le cadre de la dernière phase de la culture liburnienne). – *Diadora* 7, 159–245.
- BATOVIĆ, Š. 1987, Liburnska grupa. – V / In: A. Benac (ur. / ed.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, *Željezno doba*, 339–390, Sarajevo.
- BEVAN, E. 1986, *Representations of animals in sanctuaries of Artemis and other Olympian deities*. – British Archaeological Reports, International series 315.
- BLEČIĆ, M. 2002, Kastav u posljednjem tisućljeću prije Krista (Kastav im letzten Jahrtausend vor Christus). – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 35, 67–146.
- BLEČIĆ, M. 2007, Status, symbols, sacrifices, offerings. The diverse meaning of Illyrian helmets / Status, simboli, žrtvovanja, darivanja. Različitost značajki ilirskih kaciga. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 40, 73–116.
- BLEČIĆ, M. 2009, The significance of Amber in Kvarner region. – V / In: A. Palavestra, C. W. Beck, J. M. Todd (ur. / eds.), *Amber in Archaeology*, Proceedings of the Fifth International Conference on Amber in Archaeology, 142–155, Beograd.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2009, Japodske podlaktične narukvice: Simbolika ženskog principa u optjecanju ideja i djela jadranske kulturne *koiné* (Japodian forearm bracelets: the symbolism of the female principle in the circulation of ideas and creations of the Adriatic cultural *koiné*). – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 42, 231–258.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2010, *The Iron Age at Kvarner Region*. – Disertacija / PhD thesis, Oddelek za arheologiju Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2012, Plovidba duž Caput Adriae: plovidba Svijetom? (Navigation along Caput Adriae or navigation around the World? – *Histria antiqua* 21, 215–229.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2014a, *Na razmeđu svjetova za prijelaza milenija: Kasno brončano doba na Kvarneru / At the crossroads of worlds at the turn of the millennium: The Late Bronze Age in the Kvarner region*. – Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu 11.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2014b, *Uhvati pravu ravnotežu! Osor u ravnoteži europskih kultura i civilizacija posljednjih stoljeća stare ere / Get the balance right! Osor in balance of European cultures and civilizations in the last centuries BC*. – Koper, Mali Lošinj.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2015, *Povezanost perspektive: Osor u kulturnim kontaktima mlađeg željeznog doba / A coherence of perspective: Osor in cultural contacts during the Late Iron Age*. – Koper, Mali Lošinj.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2016, Vinodol u brončano i željezno doba. – V / In: A. Konestra, T. Rosić (ur. / eds.), 845 °C: *Ad Turres*, 15–23, Crikvenica.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2018, Ritualiziranje kaciga – simboličan protokol željeznog doba Dolenjske (Ritualizing Helmets – Symbolic Protocol of the Iron Age in Dolenjska). – *Etnoantropološki problemi* 13/3, 729–745.
- BLEČIĆ KAVUR, M. 2019, Grobnički pektoralni privjesci u kontekstu željeznodobne estetike simbola / Pectoral

- pendants from Grobnik in the context of the Iron Age symbol aesthetics. – *Histria archaeologica* 49, 39–58.
- BLEČIĆ KAVUR, M., B. KAVUR 2013, The Amphora from Osor. – *Hortus Artium Medieevalium* 19, 209–214.
- BLEČIĆ KAVUR, M., B. KAVUR 2016, *Pars pro toto*. A World in a small place: The example of Iron Age grave goods from Vičja luka. – V / In: V. Sirbu, M. Jevtić, K. Dmitrović, M. Ljuština (ur. / eds.), *Funerary practices during the Bronze and Iron Ages in Central and Southeast Europe*, Proceedings of the 14th International Colloquium of Funerary Archaeology in Čačak, Serbia, 24th–27th 09. 2015, 237–256, Beograd, Čačak.
- BLEČIĆ KAVUR, M., A. PRAVIDUR 2012, Ilirske kacige s područja Bosne i Hercegovine / Illyrian helmets from Bosnia and Hercegovina. – *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 53, 35–136.
- BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, K. 2011, *Novi arheološki nalazi s otoka Krka (iz zbirke Italo Samblich)*. – Krk.
- BULLY et al. 2010 = S. Bully, I. Marić, M. Čaušević-Bully, M. Jurković, D. Martinez, Ch. Camerlynck 2010, Le monastère Saint-Pierre d'Osor (île de Cres, Croatie): quatrième campagne d'études archéologiques. – *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre* 14, 65–66.
- ČAUŠEVIĆ-BULLY et al. 2014 = M. Čaušević-Bully, S. Bully, M. Jurković, I. Marić 2014, Monastère Saint-Pierre d'Osor (Croatie, île de Cres). – *Chronique des activités archéologiques de l'École française de Rome* [En ligne], Balkans, mis en ligne le 13 janvier 2014, consulté le 14 janvier 2014, 2–34.
- ČAUŠEVIĆ-BULLY et al. 2017 = M. Čaušević-Bully, I. Marić, S. Bully, M. Jurković, L. Dugorepec, M. Blečić Kavur 2017, Le monastère Saint-Pierre d'Osor (île de Cres): dixième et onzième campagne d'études archéologiques. – *Hortus Artium Medieevalium* 23/2, 797–808.
- ČUČKOVIĆ, Z. 2017, Claiming the sea: Bronze Age fortified sites of the north-eastern Adriatic Sea (Cres and Lošinj islands, Croatia). – *Journal of World Archaeology* 49, 526–546.
- ĆUS-RUKONIĆ, J. 2005, Carlo Marchesetti, Vladimir Mirosavljević e Nikola Stražičić: I castellieri sull'arcipelago di Cres (Cherso) e Lošinj (Lussino). – V / In: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i castellieri*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Duino (Trieste) 14–15 novembre 2003, 419–428, Trieste.
- DRAGANITS et al. 2019 = E. Draganits, S. Gier, N. Doneus, M. Doneus 2019, Geoarchaeological evaluation of the Roman topography and accessibility by sea of ancient Osor (Cres Island, Croatia). – *Austrian Journal of Earth Sciences* 112/1, 1–19.
- DULAR, A. 1991, *Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo, Šmarjeta 2 / Die Vorgeschichtlichen Nekropolen in der Umgebung von Vinji vrh oberhalb von Bela cerkev*. – Katalogi in monografije 26.
- DUPLANČIĆ LEDER, T., T. UJEVIĆ, M. ČALA 2004, Coastline lengths and areas of islands in the Croatian part of the Adriatic Sea determined from the topographical maps at scale 1:25 000. – *Geoadria* 9/1, 5–32.
- EGG, M. 1986, *Italische Helme. Studien zu den ältereiszeitlichen Helmen Italiens und der Alpen*. – Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 11.
- EGG, M. 1999, Waffenbrüder? Eine ungewöhnliche Bestattung der Frühlatènezeit in Novo mesto in Slowenien. – *Jahrbuch des Römisch-Germanisches Zentralmuseum* 46, 317–356.
- FAVRO, S., I. SAGANIĆ 2007, Prirodna obilježja hrvatskog litoralnog prostora kao komparativna prednost za razvoj nautičkog turizma / Natural characteristics of the Croatian coastal area as a comparative advantage of nautical tourism development. – *Geoadria* 12/1, 59–81.
- FREY, O.-H. 1969, *Die Entstehung der Situlenkunst. Studien zur figürlich verzierten toreutik von Este*. – Römisch-Germanische Forschungen 31.
- GABROVEC, S. 1987, Notranjska grupa. – V / In: A. Benac (ur. / ed.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, *Željezna doba*, 151–177, Sarajevo.
- GLOGOVIĆ, D. 1989, *Prilozi poznavanju željeznog doba na Sjevernom Jadranu, Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci (Studies in the Iron Age of the Northern Adriatic, Hrvatsko primorje and Kvarner islands)* – Monografije JAZU, Zavod za arheologiju 1.
- GLOGOVIĆ, D. 1996, Protogeometrijska apulska keramika iz Nezakcija (La ceramica italico-meridionale di Nesazio). – *Histria Antiqua* 2, 55–59.
- GLOGOVIĆ, D. 2003, *Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien)*. – Prähistorische Bronzefunde 14/13.
- GLOGOVIĆ, D. 2015, Nekoliko zmijastih dvodijelnih fibula iz Dalmacije / Several examples of two-piece serpentine fibulae from Dalmatia. – *Archaeologia Adriatica* 9/1, 85–93.
- GUŠTIN, M. 2019, Zu den alpinen Negauer Helmen aus Reutte (Tirol) und Nesactium (Istrien). Mit einem Beitrag von Kristina Mihovilić. – V / In: H. Baitinger, M. Schönfelder (ur. / eds.), *Hallstatt und Italien: Festschrift für Markus Egg*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 154, 365–388.
- HARDING, A. 1995, *Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien*. – Prähistorische Bronzefunde 4/14.
- KATIČIĆ, R. 1995, *Illyricum Mythologicum*. – Zagreb.
- KRIŽ, B. 2012, *Odsevi prazgodovine v bronu: situlska umetnost Novega mesta / Reflections of prehistory in bronze: the situla art of Novo mesto*. – Novo mesto.
- KUKOČ, S. 2013, Fibule tipa Osor: solarni znakovi i simboli u kulturi Liburna / The Osor-type fibulae: solar signs and symbols in the Liburnian culture. – *Asseria* 10, 31–115.
- LOS, J. 2018, Izvještaj o arheološkom istraživanju na rekonstrukciji državne ceste DC100 Osor – Nerezine 2018. – Zagreb.
- MADER, B. 2004, Die Forschungen der Prähistorischen Kommission auf der Insel Krk (Veglia) von 1895 und 1912. – I: 1895 Eduard Nowotnys Grabungen in Val di Sus (Sus) und Castellieri. Untersuchungen im Süden von Punat (Ponte). – *Annalen Naturhistorisches Museum Wien: Anthropologie und Prähistorie* 106, 433–447.
- MADER, B. 2005, I castellieri dell'isola di Veglia: sulle orme di Carlo Marchesetti ed Eduard Nowotny. – V / In: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i castellieri*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Duino (Trieste) 14–15 novembre 2003, 429–439, Trieste.
- MADER, B. 2006, Die Forschungen der Prähistorischen Kommission auf der Insel Krk (Veglia) von 1895 und 1912. – II. Die Untersuchungen eisenzeitlicher Gräber durch Josef Szombathy und Michael Abramić in *Basca*

- nuova (Baška) – Flur Sveti Kristofor 1912 und Eduard Nowotny in *Bescavalle* (Draga Baščanska) 1895. – *Annalen Naturhistorisches Museum Wien: Anthropologie und Prähistorie* 107, 239–266.
- MARIĆ et al. 2010 = I. Marić, S. Bully, M. Jurković, M. Čaušević-Bully 2010, Le monastère Saint-Pierre d'Osor (île de Cres): quatrième campagne d'études archéologiques. – *Hortus Artium Medievalium* 16, 277–291.
- MATEJČIĆ, R. 1968, Zaštitna iskapanja liburnske nekropole na Gromačici kod Lopara na otoku Rabu (Rinvenimenti dell'età del ferro a Šula nell'Isola di Veglia). – *Diadora* 4, 75–83.
- MERHART, G. v. 1969, *Hallstatt und Italien. Gesammelte Aufsätze zur Frühen Eisenzeit in Italien und Mitteleuropa*. – Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- MIHOVILIĆ, K. 1996, *Nezakcij, nalaz grobnice 1981. godine / Nesactium, The Discovery of a Grave Vault in 1981*. – Monografije i katalozi 6.
- MIHOVILIĆ, K. 2001a, *Nezakcij, Prapovijesni nalazi 1900.–1953. / Nesactium, Prehistoric finds 1900–1953*. – Monografije i Katalozi 11.
- MIHOVILIĆ, K. 2001b, Kratki mač – bodež s trokutastom pločom za nasad ručke iz Istre (Kurzschwerter – Dolche mit dreieckiger Griffplatte aus Istrien). – *Arheološki vestnik* 52, 173–179.
- MIHOVILIĆ, K. 2002, Grčki i helenistički nalazi u Istri i Kvarneru / Greek and Hellenistic finds in Istria and the Kvarner Bay. – V / In: N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin (ur. / eds.), *Greek influence along the east Adriatic coast*, Proceedings of the International Conference held in Split, 499–520, Split.
- MIHOVILIĆ, K. 2013a, *Histri u Istri: željezno doba Istre / The Histri in Istria: The Iron Age in Istria*. – Monografije i katalozi 23.
- MIHOVILIĆ, K. 2013b, Koštani predmet iz Osora u zbirci Arheološkog muzeja Istre / A bone object from Osor in the collection of the Archaeological Museum of Istria. – *Diadora* 26/27, 213–224.
- MLADIN, J. 1960, Iskapanje ilirskog tumula u Osoru na otoku Cresu (Die Ausgrabung des Illyrischen Tumulus in Osor auf der Insel Cres). – *Jadranski zbornik* 4, 211–240.
- MORI, A. 2008, *The Politics of Apollonius Rhodius' Argonautica*. – Cambridge, New York.
- NOVAK, M., M. CARIĆ 2019, *Bioarheološka analiza ljudskih koštanih ostataka s nalazišta Osor – Sv. Petar. Stručni izvještaj*. – Zagreb.
- REBAY-SALISBURY, K. 2016, *The Human Body in Early Iron Age Central Europe: Burial Practices and Images of the Hallstatt World*. – London, New York.
- ROBB, E. J., 2015, What Do Things Want? Object Design as a Middle Range Theory of Material Culture. – *Archaeological papers of the American Anthropological Association* 26, 166–180.
- STEVENS, F. 2007, Identifying the Body: Representing Self. – V / In: J. Sofaer (ur. / ed.), *Art, Ornamentation and the Body in Later Prehistoric Europe*, 82–98, Oxford.
- STRAŽIČIĆ, N. 1996, Osnovna geografska obilježja Županije primorsko-goranske. – V / In: Županija primorsko-goranska, *Povijesni pregled od najstarijih vremena do današnjih dana*, 37–52, Rijeka.
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Social structure and burial rites of the Iron Age community*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612546007>
- TERŽAN, B. 1990, Polmesečaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in *Caput Adriae* (Die Halbmondfibeln. Über die Kulturverbindungen zwischen der Ägäis und dem *Caput Adriae*). – *Arheološki vestnik* 41, 49–88.
- TERŽAN, B. 2007, Principi e guerrieri delle due sponde Altoadriatiche. – V / In: M. Guštin, P. Ettel, M. Buora (ur. / eds.), *Piceni ed Europa, Atti del convegno*, *Archeologia di frontiera* 6, 39–54.
- TERŽAN, B. 2009, Japodska nevesta iz okolice Novega mesta (A Iapodian bride from the vicinity of Novo mesto). – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 42, 213–230.
- TERŽAN, B. 2010, Stiške skice / Stična – Skizzen. – V / In: S. Gabrovec, B. Teržan, *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe – razprave / Grabhügel aus der Älteren Eisenzeit – Studien*, *Katalogi in monografije* 38, 189–325.
- TERŽAN, B. 2012, Sfinga v situlski umetnosti ob severnem Jadranu in njegovem zaledju / The sphinx in Situla Art in the northern Adriatic region and its hinterland. – V / In: B. Migotti, Ph. Mason, B. Nadbath, T. Mulh (ur. / eds.), *Scripta in Honorem Bojan Djurić*, *Monografije CPA* 1, 170–96.
- TERŽAN, B. 2013, Liburnske dvodelne fibule s stožičastimi spiralicami – označevalke stanu in izobilja / Liburnian two-part fibulae with conical helices – identifiers of status and affluence – *Diadora* 26/27, 241–266.
- TURK, P. 2016, Meči in nožnice / Spade e foderi. – V / In: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem 3 / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli della Età del Bronzo e del Ferro in Slovenia* 3, *Katalogi in monografije* 42, 99–108.
- TURK, P. 2017, Denar pred denarjem. – V / In: B. Laharnar, P. Turk, *Železnodobne zgodbe s stičišča svetov*, 89–93, Ljubljana.
- TURK, P. 2018, Early Iron Age Hoards from central and western Slovenia. – V / In: E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza (ur. / eds.), *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*, *Studi di preistoria e protostoria* 5, 397–406.
- TURK, P., I. MURGELJ 2008, Ponovno najdeni apulski kraterji iz Stične / Die wiederaufgefundenen apulischen Kratere aus Stična. – V / In: S. Gabrovec, B. Teržan, *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe. Razprave (Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien)*, *Katalogi in monografije* 38 (2010), 159–172.
- UJČIĆ GRUDENIĆ, J. 2018, Dosadašnja istraživanja nekropole Grobišče. – V / In: *Grobnišćina: tragovi, znakovi i smjerokazi, Knjižica sažetaka*, Grad Grobnik, 10. studenoga 2018, 11., Grobnik.
- VITRI, S. 1977, Scavi 1896. Fondo Gombac. – V / In: G. Steffè De Piero, S. Vitri, G. Righi, *La necropoli di Brežec presso San Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896–1900*. – *Monografie di Preistoria degli "Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte"* 1, 63–95.

Kvarner in the Early Iron Age of the northern Adriatic

Summary

The *Mare quaternarium*, today's Kvarner (*Quarnaro, Carnaro*), is positioned in a specific area on navigation routes crossing the northern part of the eastern Adriatic coast. It forms a large bay stretching between Velebit, Istria and the dominant Gulf of Rijeka. At its centre is the "archipelago" formed by large and interconnected islands of Cres, Lošinj, Krk, Rab, and Pag (*Fig. 1*). The position itself, at a deeply indented point of the Adriatic Sea within the European mainland, has enabled the permeation of waterways and land communications since the dawn of our time, and thus the connection of the Mediterranean and continental cultural areas.

Together with Istria, Kvarner represented in the Early Iron Age the eastern part of the cultural area of *Caput Adriae*, of a vital body of the northern Adriatic *koiné*. We know for certain that the cultural life of these communities was certainly flourishing and extremely dynamic, and in archaeological sources, we can follow only a faint reflection of this "picture of the world" which, despite the scope of relatively small-scale and mostly rescue archaeological research, left a noteworthy mark. Particularly important were the large-scale settlements formed in the so-called centres; these were located in Rijeka, Bakar, Senj and Sv. Juraj, Krk and Baška on the island of Krk, and especially in Osor on the island of Cres and Nesactium on the Istrian east coast (*Fig. 1*). Although the continuity of their occupation starts back to the (Late) Bronze Age, most of them were established at the beginning of the Iron Age (i.e., somewhere in the 10th century BC). Nevertheless, material culture represents the framework in reconstructing the lifeways of that time and our knowledge of that part of Kvarner's history as a vital *topos* within the dynamic concept of connection of Iron Age cultural phenomena, prehistoric Europe, and civilizations of the Mediterranean south.

In retrospective, archaeological research of the Iron Age in Kvarner began already in the 19th century, although systematic and targeted research projects were extremely insufficient to this date. However, some items already collected at that time demonstrated the exceptional potential of the region. At the end of 20th century, the situation changed in archaeological science when Kvarner received significantly more attention and a more extensive

presentation building up the knowledge of material culture in the monographic publications of Dunja Glogović from 1989 and 2003. Circumstances changed significantly in the previous two decades. New field research, revisions of the museum and private collections, and modern interpretations evaluated old and new discoveries; consequently, several entirely unexpected items of material culture appeared. Some of them, which are presented here, have changed the cultural image of Kvarner's past. Recent discoveries of graves opened the perspectives of systematic interdisciplinary analyses for the first time; they created open space for obtaining a multitude of hitherto unknown data, enabling further archaeological interpretations.

The multiplicity of local material cultures makes each area special and unique in the universal circle of production, circulation, consumption, and deposition of material culture; including the symbolic value of these items has always been a complex and multi-layered process. In a kind of sign representation of consciousness, opinion, existence, and various forms of communication of that time, these items certainly played a central role in mediating precisely heterogeneous social identities and their dimensions. By designating individual communities of people who received and adapted trends to their needs, according to their recognizable taste, they enriched the social relations and "projections" of life preserved in the archaeological heritage of the Iron Age of Kvarner and the entire *Caput Adriae*.

With three broadly defined categories (i.e., attire including jewellery, weapons, and metal vessels), this paper presents the most representative fibulas, helmets, situlas and cysts from Kvarner. It is necessary to point out the fibulas of the Osor and Baška type (*Fig. 2: 5,7*), named after eponymous sites in Kvarner. Especially interesting are helmets of the Illyrian and Negova type, as well as fragments of Composite and Negova type helmets (*Fig. 4*). Just like situlas and cysts, they represent previously unknown items in the typological spectrum of finds from the discussed area. Fragments, decorated in the specific Situla art style, and ascribed to situlas and lids of cysts, is certainly of major importance (*Fig. 5*). Consequently, Osor, after Nesactium, becomes the second site in Croatia where such

specific material culture and artistic expression were discovered. The most recent excavations are also very interesting, especially the graves on Osor, which confirm the old hypotheses and open up many new questions and insights regarding the way of life of the people of that time (*Fig. 6*). Finally, we have to mention the latest discovery in the region: the hoard from Malinica near Klana (*Fig. 7*), which is presently the largest hoard of the Iron Age Bologna-San Francesco-Šempeter type in Croatia, and which by disclosing new data on this type of technological and ritual behaviour supplements our knowledge about the past in Kvarner.

In interactions with the Alpine space, where different cultural groups of the eastern Hallstatt milieu dominated, Kvarner sustained the same economic and cultural engagement with groups from the south-eastern and central Italian mainland. The community had a special relationship with ethnically well-defined communities such as Venetians, Picenians, and even the Etruscans. However, the involvement of the Kvarner communities in social permeation with the Balkan regions was also of major significance, especially through the Iapodes in the hinterland. Further, they were included in long-distance trade networks reaching as far as ancient Macedonia and Greece via the Eastern Adriatic (i.e., the Dalmatian “highway”). All these communities, without exception, built their power on the economic and trade potential and protected, expanded it with a complex foreign policy and advanced military forces, which is proven by the ever-growing pieces of discovered military equipment. The described items, along with finds of exotic origin such as amber or glass (*Fig. 3; 6: 2–4*), are commonly interpreted as status symbols.

In close connection with the adoption of not only foreign items but also foreign protocols featuring new social dimensions, their power as symbols and values in the communication network of the “world” was recognizable in expressing the authority of the local and/or of the new elites in Kvarner.

However, material culture is not valued here exclusively from the perspective of imported goods or foreign models, exotic or luxury items, but also within a unique, recognizable production and knowledge that has been traditionally renewed since the late Bronze Age, and thus profiled in an extremely important regional industry. Not only intermediation but also production was decisive concerning natural and strategic potentials, control of communications, trade, or exchange. Kvarner was, therefore, not just a sea at the intersection of four sailing routes but also a sea that, through the synergy of different cultural and economic influences, managed to achieve exceptional perspectives of its own blended into the hearth of these diverse communities.

Martina Blečić Kavur
Univerza na Primorskem
Fakulteta za humanistične študije
Titov trg 5
SI-6000 Koper
martina.blecic.kavur@upr.si

Mirina Cvikl Zupančič (1938–2020)

Z Mirino Cvikl Zupančič, dolgoletno direktorico muzeja v Kamniku, sva se spoznali leta 1998, ko sem si iz njihove zbirke prišla izposodit nekaj predmetov za mengeški muzej. Večkrat pa sva se videli po moji polovični zaposlitvi decembra 2006 v kamniškem muzeju, kamor je rada prišla pozdravit bivše sodelavce. Ob večjih obletnicah, ki smo jih v muzeju pripravili v zadnjih letih, je bila sem in tja tudi slavnostna govornica. Iskriva, pronicljiva, zabavna. Tako sem postopno spoznala njeno življenjsko zgodbo in predvsem njeno življenjsko delo.

Triindvajsetega avgusta 1938. leta rojena Mariborčanka je med drugo svetovno vojno po izseljenstvu v Srbiji prišla leta 1943 z družino v Ljubljano. Leta 1957 je vpisala študij arheologije na Filozofski fakulteti in diplomirala leta 1962. Po koncu študija je sodelovala v ekipi Mestnega muzeja v Ljubljani pri izkopavanjih emonskih nekropol na Titovi cesti (danes Slovenska cesta), Bavarskem dvoru, Gospodarskem razstavišču. O mladostnih izkušnjah z izkopavanjem antične Emone je Drago Svvoljšak o kolegici Mirinci slikovito zapisal: *Še najbolj sva se spoznala takrat, ko sva sodelovala v ekipi Mestnega muzeja med nadzorom gradnje podvoza na Titovi cesti v Ljubljani. ... Mirina je morda pričakovala, da si bo, s takim mukotrpnim sodelovanjem, v Mestnem muzeju prislužila kakšno delovno mizo ... Grobovi so kar vreli izpod čeljusti nasilnih gradbenih strojev. Divja in zelo žalostna izkušnja je bila to! Bilo je proti koncu zime in v zgodnji pomladi, mraz in še huje, neusmiljeni gradbeni roki ter za arheologijo povsem brezbrizni graditelji. Tam sva prečemela dneve in včasih tudi noči, kajti gradbenikom se je hudo mudilo. In reševala, kar sva zmogla! Vsaj za nekaj toplote so poskrbeli kar prijazni gradbeni*

*delavci, ki so kurili v plehnatih sodih in skrbeli, da ogenj nikoli ni ugasnil. Mirina, ki je bila doma v Ljubljani, se je, ko jo je dovolj nazeblo, odpravila za kratek čas domov, se pod tušem ogrela, se okrepčala in se kar čila spet vrnila na delo. Jaz si takega udobja nisem imel kje privoščiti, pa me je ogrelo že njeno pripovedovanje in še kakšen prigrizek je prinesla s seboj ...*¹

Podobne so bile njene izkušnje tudi s poznejšimi terenskimi raziskavami, ko je službovala v kamniškem muzeju, kjer se je zaposlila 1. oktobra 1963 kot kustosinja in komaj slab mesec zatem postala vršilka dolžnosti direktorja. Za direktorico je bila imenovana 15. decembra 1967 in je na tem mestu ostala vse do upokojitve leta 2002. Ob tem je vsekozi opravljala tudi delo kustosa in z arheološkimi terenskimi akcijami reševala, kar se je rešiti dalo. S topografskimi pregledi in anketami si je prizadevala pridobiti čim več arheoloških podatkov o območju v pristojnosti kamniškega muzeja. Izkopavala je v Mengšu, na Trojanah, v Blagovici, na Zapricah, v Kamniku. Na Trojanah je v letih 1966, 1970 in 1975 vodila tri večje izkopavalne akcije. O pomembnejših, zanimivejših predmetih iz arheološke zbirke je sprotno objavljala notice. Že po upokojitvi je skupaj s kolegi postavila lapidarij ter objavila kamnite spomenike, ki jih hrani kamniški muzej. Ob številnih dejavnostih pa ji ni uspelo objaviti korpusa najdb iz antičnega Atransa, kar je ostalo njena večna bolečina. V intervjuju leta 1999 je o tem povedala: *V vseh teh letih nisem utegnila dokončati arheoloških izkopavanj na Trojanah in jih zaključiti, kot je treba – z razstavo in seveda objavo*

¹ Iz pisma Draga Svvoljšaka avtorici prispevka, 8. 12. 2020.

v muzejski publikaciji. To me še čaka, ampak še ne jutri, pač pa malo kasneje, ko se bom upokojila.²

Na grad Zaprice je prišla, ko so bili v stavbi in pomožnih prostorih še najemniki. Leta 1961 ustanovljen muzej ni imel niti enega samega muzejskega predmeta niti ustreznih prostorov, objekti so bili v slabem stanju brez vode in kanalizacije. V začetku sta bila poleg nje zaposlena le še čistilka in oskrbnik. A muzeja brez eksponatov, razstavišč in razstav preprosto ni. Muzejski fond se je začel oblikovati z odkupom Sadnikarjeve zbirke leta 1964, kar tri desetletja pa so potekala razna prenovitvena stavbarska dela, v kar je bila Mirina Cvikl Zupančič močno vpeta. Bila je, kot je sama dejala, "razpeta med strokovno delo, mentorsko delo in osnovna dela za zagotovitev funkcionalnih prostorov, v mislih imam adaptacijo celotnega Zapriškega kompleksa, prvo adaptacijo dvorane Veronika, adaptacijo Kina dom za kulturne prireditve in adaptacijo sedanje Maleševe galerije. Leta 1963 v Kamniku ni bilo ne razstavnih prostorov ne prostorov za prireditve. Ko se danes ozrem nazaj na težke začetke in kritično ocenjujem svoj prispevek k razvoju pogojev za bivanje in delovanje, lahko z vso odgovornostjo ugotovim, da je danes Kulturni center Kamnik ustanova, ki je sposobna s svojim mladim strokovnim kadrom samostojno in kvalitetno opravljati svoje poslanstvo, tako na muzejskem kot galerijskem področju, in to na nemajhnem območju kamniške in domžalske občine".³

Njen življenjski dosežek in največji projekt je bila ureditev prostorov in pogojev za delo kasneje zaposlenim kustosom. Od leta 1980 je Kulturni center Kamnik dobil v upravljanje še Maleševo galerijo, ki domuje v meščanski hiši na Glavnem trgu 2.

Kot muzealka je sodelovala s kolegi različnih strok. Izjemen uspeh je bila pridobitev fonda predmetov, deloma iz federalnega zbirnega centra, iz Sadnikarjeve zbirke. S pomočjo tovarne Stol se je v Kamniku izoblikovala ena največjih zbirk upognjenega pohištva na Slovenskem. S pomočjo arhitekta

dr. Petra Fistra in njegove žene, etnologinje Majde Fister, so rešili lesene kašče v Tuhinjski dolini in jih preselili na zapriški hribček. Postavila je tudi temelje stalnih zbirk v Moravčah in na Krumperku.

Leta 1967 sta z zgodovinariko Majdo Žontar izdelali temeljno topografijo gradov na Gorenjskem. Študija je bila rezultat interdisciplinarnega dela različnih strokovnjakov in temeljitih terenskih raziskav. Zajela je 63 grajskih objektov na Gorenjskem, opravljene so bile tudi izmere večine srednjeveških gradov na tem območju. Kot žgoč spomeniškovarstveni problem je raziskava imela velik odmev v javnosti in strokovnem tisku. Leta 1971 je sledila podobna študija o protiturških taborih na Gorenjskem, ki sta jo pospremila razstava in katalog.

Mirino Cvikl Zupančič lahko v spominu ohranimo kot borko za dediščino, za kulturo, za celostne pristope k razstavam, katalogom. Z uglajenostjo, jasnostjo in odločnostjo v komunikaciji je poskrbela, da so v Kamnik prihajala eminentna umetniška imena, vrhunski oblikovalci, fotografi in strokovnjaki. Katalogi v založništvu muzeja so zato estetski, kvalitetni, bogato likovno opremljeni, preprosto lepi. Pod njenim vodstvom so bile odprte številne razstave in natisnjeni katalogi z različnih področij človekove ustvarjalnosti: od kamniških umetnikov do žlahtnih purgerjev. Tik pred upokojitvijo je s konservatorjem arheologom Milanom Sagadinom pripravila razstavo o Malem gradu, ki je postavila na ogled javnosti dolgoletno delo območne enote Zavoda za kulturno dediščino Kranj na tem najdišču.

Bila je članica Arheološkega društva Slovenije, Zveze muzejev Slovenije, ekspertne skupine za muzejsko dejavnost pri Ministrstvu za kulturo, leta 1996 je bila imenovana za namestnico predsednice komisije za strokovne izpite in nazive v muzejski dejavnosti. Kot predsednica Zveze kulturnih organizacij Kamnik in tedanje Kulturne skupnosti Kamnik je bila promotorka umetnosti, kulture in dediščine in je dala svoj pečat kulturnemu življenju v Kamniku in kamniški občini.

Tudi muzejska stroka je prepoznala njena prizadevanja in nagradila njene rezultate. Leta 1999 je prejela Valvasorjevo nagrado za življenjsko delo, leta 2000 pa še Zlato priznanje Občine Kamnik.

Janja ŽELEZNIKAR

² Lea Mencinger, Mirina Cvikl Zupančič, Valvasorjeva nagrada za leto 1998. Kako iz nič postaviti na noge muzej? – *Gorenjski glas*, leto 52, št. 42, petek, 28. maj 1999, str. 14.

³ V razpisni prijavi za delovno mesto ravnatelja Kulturnega centra Kamnik, leta 1992 (personalna mapa, arhiv Medobčinski muzej Kamnik).

Franc Poklar (1919–2021)

V noči na “svete tri kralje” je Franc Poklar iz Podgraj pri Ilirski Bistrici, neutruđen zanesenjak in ljubiteljski raziskovalec preteklosti domačega kraja in njegove širše okolice ter dober prijatelj slovenske arheologije, odšel na svoj zadnji počitek.

Rojen je bil v veliki družini kot prvi od desetih otrok na majhni kmetiji Matevžovih v Podgrajah pri Ilirski Bistrici 19. 2. 1919. Štiri razrede osnovne šole je končal v vasi. S pomočjo strica z Reke je bil preko rapalske meje pretihotapljen na vlak za v Ljubljano. Triletno bivanje v Ljubljani ni prineslo dokončanja uradnega šolanja, zato se je vrnil domov in potem vpisal na klasično gimnazijo na Reki, kjer je med drugo svetovno vojno tudi maturiral. V partizanskem gibanju je postal delegat in novinar pri štabu 13. brigade ter opravljal tudi delo učitelja. Po vojni se je najprej zaposlil v Zabičah v bližini domačega kraja, nato pa v Ilirski Bistrici in Vipavi. Ob delu je na Pravni fakulteti v Ljubljani diplomiral iz prava. Upokojitev je pričakal leta 1978 v podjetju Jadran iz Sežane.

Za daljno preteklost se je zanimal od mladih nog in to prenašal tudi na šolsko mladino. Delo učitelja, ki ga je občasno opravljal že med drugo svetovno vojno, je nadaljeval tudi v osemdesetih in devetdesetih letih, ko je učence in učitelje osnovnih šol v občini Ilirska Bistrica, predvsem bližnje osnovne šole Podgora Kuteževo, skupaj s šolnikom Vojkom Čeligojem seznanjal z bogato zgodovino. Arheološka preteklost je bila z obzidji gradišč, ruševinami stavb, gomilami in planimi grobišči močno prisotna, vendar željnemu bralcu v strokovni literaturi težko dostopna. Tako je učence vodil na ogled najpomembnejših gradišč, kot so Javor pri Dolnjem Zemonu, Gradišče in Stražica nad Trnovim v Ilirski Bistrici, Sv. Ahac

nad Jasenom in Sv. Katarina nad Jelšanami, ter na ta način pionirsko opravljal pomembno pedagoško poslanstvo.

Po upokojitvi je bil njegov vsakdan še posebej zapolnjen s predanim raziskovanjem preteklosti širšega ilirskobistriškega prostora.

Sistematično je hodil po gradiščih in drugih zgodovinsko pomembnih krajih v občini Ilirska Bistrica. Pri tem je skrbno skiciral in opisoval ter svoje vtise in sklepe objavljaval v lokalnem glasilu Kočanski vestnik, v obeh publikacijah Društva za krajevno zgodovino in kulturo Ilirska Bistrica, katerega dolgoletni član je bil, to je v domoznanskem zborniku Bistriški zapisi in v monografski zbirki Ilirske teme, ter v občinskem glasilu Bistriški odmevi. Objavljaval je tudi v Numizmatičnem listu, glasilu Primorskega numizmatičnega društva Ilirska Bistrica, katerega ustanovitveni član je bil od 27. 1. 1973. Bil je tudi njegov dolgoletni podpredsednik in častni član. Kot vnet numizmatik in ugleden član društva je svoje znanje na društvenih sestankih in na terenskih obhodih prenašal na mlajše rodove.

V prvih objavah, predvsem v Kočanskem vestniku, je uporabljal psevdonim F. M. (Frane Matevžov), ker je menil, da s svojimi znanimi začetnicami ne bo dobro sprejet pri domačinih, “*ker vse, kar je domače, pogosto nima prave vrednosti*”. Ta bojazen ni imela nikakršne podlage, prav nasprotno, njegove objave so bile povzete v domači strokovni in omenjene tudi v tuji literaturi.

Raziskovanja se je lotil s terenskimi obiski arheoloških najdišč in pri nekaterih mu je uspelo pridobiti tudi do takrat neznane topografske podatke, včasih celo kakšen predmet.

Prvih stikov z arheološko stroko se spominja profesor Mitja Guštin: “*Od razstave o Keltih na*

ozemlju Jugoslavije v Cankarjevem domu 1983 je iskal stik z nami arheologi in si prizadeval, da bi se arheološka stroka končno lotila njemu tako ljubih gradišč, da bi poiskala sledove prazgodovinskih in rimskih poti in spisala zakrito zgodovino njemu ljubega domačega kraja. Srce pravnika je bilo ves njegov vek za starejšo zgodovino, za drobne arheološke najdbe in nasipe prazgodovinskih gradišč v zaledju Kvarnerskega zaliva. Prepričan sem, da mu bo podgrajska zemlja po tolikih korakih na kamnitih nasipih Ahaca, Sv. Katarine idr. še posebej naklonjena.”

Mnogo pozneje, pozimi 2003, sem kot ljubitelj zgodovine domačega kraja v knjižnici Makse Samsa v Ilirski Bistrici pristopil k predavatelju g. Francu Poklarju in se mu zahvalil za zanosno predstavitev njemu tako priljubljene teme o 500-letni prisotnosti antičnega Rima na našem območju. Pri tem je še posebej podčrtal svojo teorijo o morebitni umestitvi glavnega japodskega mesta Metula prav tu, na eno od gradišč v okolici Ilirske Bistrice. Od takrat pa vse do njegovih zadnjih dni sta se najino sodelovanje in prijateljstvo tako prepletli in poglobili, da sem tudi z njegovo pomočjo v zrelih letih spremenil poklic in strojništvo zamenjal z arheologijo.

Za Franca lahko rečem, da je svoje znanje z veseljem razdajal vsakemu poslušalcu, ki je hotel le malo prisluhniti njegovim zanimivim ugotovitvam. Kot izreden poznavalec italijanskega in latinskega jezika mi je nekoč omenil: *“Ne moremo več dovoliti, da bi morali naši otroci o zgodovini lastnega kraja izvedeti iz drugih (tujih) virov, tako kot sem to moral jaz iz italijanskih in latinskih. Pa prav nič jih ne sme biti sram povedati, od kod so doma, ker mi imamo pokazati zgodovinske ostanke, starejše od začetkov marsikaterega danes velikega mesta.”*

Čeprav je na začetku prehodil “trnovo pot in oral ledino” novih spoznanj, je s svojim vztrajnim in neomajnim delom dosegal prepoznavnost “izgubljene doline”, v kateri je živel, in jo pomagal umestiti na zemljevid pomembnih arheoloških najdišč iz časa prazgodovine, rimske dobe in mlajših obdobj.

Pri raziskovanju domače preteklosti je navezal stike s številnimi domačimi in tujimi strokovnjaki iz ustanov, kot so Območna enota Nova Gorica Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU in Narodni muzej Slovenije v Ljubljani, Pokrajinski muzej v Kopru, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem v Kopru in Notranjski muzej v Postojni, v tujini pa Arheološki muzej Istre v Pulju, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja na Reki, Društvo za povjesnicu Klana, Komisija za staro zgodovino in arheološko topografijo pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu ter Slovensko zamejsko numizmatično društvo “J. V. Valvasor” na Opčinah.

Za predanost arheologiji in prispevek k njeni popularizaciji na širšem območju Ilirske Bistrice mu je Slovensko arheološko društvo 28. 6. 2001 podelilo posebno priznanje, na katero je bil neizmerno ponosen. Postavil ga je na posebno mesto v svojem domu, da je bilo vidno vsem obiskovalcem. Tudi lokalna skupnost mu je leta 2009 podelila zlato plaketo občine Ilirska Bistrica za trud in prizadevanja za boljšo prihodnost in razvoj domače občine. To priznanje mu je prav tako veliko pomenilo, saj je sam rekel: *“Ker sem ga prejel od sokrajanov, ki so prepoznali moje delo.”* Ob častitljivem 100-letnem jubileju je omenil, da še ni dokončal dela z objavo o domači vasi, saj je pomembno ljudem predstaviti pomen hriba, na katerem stoji cerkev: *“Iz prazgodovinskega gradišča in rimske postojanke se je razvila naselbina z imenom Podgraje, ki bi pomenilo vas pod gradjem, gradom. To moram še raziskati in dokončati celotno sliko. Pod cerkvijo so kopali tudi arheologi. Upam, da mi bo to še uspelo.”*

Ko sva se naslednje leto, to je leta 2020, dva dni pred njegovim zadnjim rojstnim dnevom po telefonu dogovarjala o obisku, sem omenil, da pridem s kolegoma iz stroke Mitjo Guštinom in Draganom Božičem, na kar mi je odgovoril, da rajši vidi nas kot pa “svete tri kralje”.

Nenad SMAJILA

Knjižne ocene in prikazi / Book reviews

Martin Auer, Harald Stadler (ur.): *Von Aguntum zum Alkuser See. Zur römischen Geschichte der Siedlungskammer Osttirol. Ager Aguntinus 1*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2018. ISBN 978-3-447-10949-9. 174 str.

Zbornik na 174 straneh, kjer je zbranih 13 člankov 15 različnih avtorjev, prinaša prispevke s prvega znanstvenega simpozija v Aguntumu leta 2015. V njem so predstavljeni rezultati multidisciplinarnih raziskav klavdijskega municipija na današnjem vzhodnem Tirolskem in njegove neposredne okolice med zgodnjericimskim obdobjem in pozno antiko.

M. Auer v prvem, preglednem članku z naslovom *Die römischen Bauten Aguntums. Ein Überblick* predstavi rezultate arheoloških raziskav municipija med zgodnjim 20. stoletjem in sodobnostjo.

Isti avtor skupaj z G. Kandutschem v naslednjem prispevku *Klassifikation der Bergkristallfunde aus dem Municipium Claudium Aguntum* obravnava najdbe več sto fragmentov kamene strele, ki so jih med letoma 2008 in 2015 odkrili med raziskavami aguntumskega foruma. Avtorja predvidevata, da kristali izvirajo iz območja vzhodne Tirolske in Koroške, ter jih povezuje s trgovanjem s kameno strelo, morda tudi pridobivanjem zlata.

Tretji, pregledni članek z naslovom *Municipium Claudium Aguntum – Bestattungsbefunde innerhalb des Stadtgebietes* izpod peresa M. Auerja, V. Sossau in M. Tschurtschenthalerja obravnava aguntumske nekropole.

Prispevek M. Auerja in C. Spergerja z naslovom *Das Umland von Aguntum – Eine GIS gestützte Kartierung kaiserzeitlicher und spätantiker Siedlungsplätze* prinaša preliminarne rezultate GIS-analiz rimskodobnih sledi na upravnem območju Aguntuma.

V petem članku z naslovom *Die Münzfunde der Innsbrucker Grabungen in Aguntum (1991–2007)* O. Defranceschi obravnava aguntumske numizmatične najdbe, ki kažejo, da je bilo območje mesta poseljeno že v avgustejskem obdobju. Glede na novčne najdbe je naselbina prvi razcvet doživela v klavdijskem obdobju ob ustanovitvi municipija, druga pa v hadrijanskem obdobju. Po vmesnem obdobju stagnacije je municipij ponovno gospodarsko prosperiral v 4. stoletju, kar avtor povezuje z dioklecijanskimi ekonomskimi reformami.

E. Flatscher, C. Klocker, K. Nicolussi, T. Pichler in H. Stadler v članku z naslovom *VELATUM – Der Nebel lichtet sich. 10 Jahre archäologische Untersuchungen am Potschepol und Alkuser See* predstavljajo rezultate multidisciplinarnih raziskav na območju Potschepola in jezera Alkus, kjer so identificirali aktivnosti, povezane s pašništvom, lovom in morda tudi kultom v času med sedmim tisočletjem pr. n. št. in srednjim vekom.

V članku z naslovom *Der Felber Tauern – Verbindung in den Norden* W. Moser-Schmidl podaja preliminarne rezultate arheoloških raziskav na območju prelaza Felber Tauern, ki območje Salzburga povezuje z vzhodno Tirolsko in je bil verjetno v uporabi že v mezolitiku.

E. Padovan v članku *Tracce di un forte romano a passo di Monte Croce Comelico* predstavlja preliminarne rezultate

arheoloških raziskav kastruma na prelazu Monte Croce Comelico.

V devetem, preglednem članku *Das Municipium Claudium Aguntum in der Spätantike: Eine erste Bestandsaufnahme* V. Sossau ugotavlja, da so bila velika območja rimskega municipija vsaj delno uničena v 4. stoletju n. št. Konec 4. ali v začetku 5. stoletja so posamezne dele stavb ponovno uporabili, središče mesta pa je bilo dokončno opuščeno v 6. stoletju, ko so ga morda premaknili proti severu.

V članku z naslovom *Römische Bestattungen in der Siedlungskammer Osttirol außerhalb des Stadtgebietes von Aguntum* H. Stadler predstavlja zgodnjecesarški skeletni grob v apnenici z najdišča Thal-Assling in žarni grob v amfori iz 2. stoletja n. št. na območju predhodnice današnje cerkve sv. Nikolaja v Matreiu.

H. Steiner in K. Oeggl se v članku *Handelszentrum Sebatum – römerzeitliche Funde in den Seitentälern* posvečata analizi rimskodobne poselitve Pustriške doline, prehodnega območja med Aguntumom in dolino reke Piave ter ugotavljata, da je bilo v avgustejskem obdobju mirno priključeno k rimskemu cesarstvu, saj arheološki ostanki ne kažejo prekinitve v poselitvi, prav tako ne zloma ekonomskega sistema, niti prekinitve kulturnih aktivnosti.

V dvanajstem članku z naslovom *Aktuelle Forschungen im Stadtzentrum von Aguntum* M. Tschurtschenthaler predstavlja rezultate arheoloških izkopavanj na območju središča rimskega Aguntuma, kjer so bili med poznimi šestdesetimi leti prejšnjega stoletja in sodobnostjo raziskani ostanki term, luksuzne hiše (t. i. *Prunkbau*), okroglega *macelluma* in foruma.

Zadnji v seriji je članek O. Unterwegerja z naslovom *Zur Geomorphologie des Debantbaches und dessen Einfluss auf das Stadtgebiet von Aguntum*, v katerem analizira spreminjanje toka reke Debant in ugotavlja, da je v rimskem obdobju verjetno tekla skozi mesto in njegovo zahodno obrobje.

Gre za prvo knjigo iz zbirke *Ager Aguntinus*, sledita ji druga izpod peresa M. Auerja z naslovom *Municipium Claudium Aguntum. Keramikregionen als Interaktionsräume. Eine westnorische Perspektive* iz leta 2019, v kateri avtor predstavi tipokronologijo noriške grobe kuhinjske keramike, in tretja z naslovom *Roman Settlements along the Drava River*, ki je izšla istega leta in jo je prav tako uredil Auer ter prinaša 12 prispevkov z drugega znanstvenega simpozija v Aguntumu leta 2016, ki se posvečajo vlogi reke Drave v rimskem obdobju.

Tina BERDEN

Peter Kos: *Das spätrömische Kastell Vemania bei Isny III. Auswertung der Fundmünzen und Studien zum Münzumlauf in Raetien im 3. und 4. Jahrhundert*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 65, München 2019. ISBN 978-3-406-10766-5. 236 str.

Kastel *Vemania* (Bettmauer) je ležal v provinci Reciji, ob poti med pomembnima antičnima mestoma *Cambodunum* (Kempten) in *Brigantium* (Bregenz). Na najdišču so med

letoma 1966 in 1970 potekala izkopavanja, ki še niso v celoti objavljena. Analizirani pa so bili že trije novčni zakladi, eden iz obdobja cesarja Proba (B. Overbeck, 2009) in dva iz časa prve tetrarhije (P. Kos, 1988). V novi knjigi Petra Kosa so objavljeni vsi preostali novci – 1936 primerkov, ki obsegajo posamične najdbe in manjšo zakladno najdbo s konca 4. stoletja. Iz 3. stoletja je 38 % novcev in iz 4. stoletja 57 %.

Kos je izhajal iz ugotovitve, da posamezne najdbe novcev, kljub vsem razlikam med najdišči, ponujajo vpogled v preskrbo z denarjem in v novčni obtok na določenem območju. S kritično primerjalno analizo je mogoče zaznati odmike od standardnega obtoka, ki so lahko posledica posebnih političnih ali gospodarskih razmer.

V uvodnem poglavju je na kratko orisal različne metode analiziranja novčnih najdb, s katerimi je mogoče primerjati najdišča. Za diagrame, s katerimi je najlažje predstaviti novčni obtok, je mogoče upoštevati delež novcev v določenem obdobju kovanja oziroma število novcev na posamezno leto oziroma delež novcev v obdobju kovanja z upoštevanjem njegove dolžine. Kos je v nadaljnji analizi največkrat uporabil diagrame s procentualnimi deleži po obdobjih kovanja, s katerimi je lahko dobro primerjal najdišča in ki so se pokazali občutljivi za morebitne razlike. Kot korekturo je upošteval tudi čas trajanja posameznega obdobja kovanja. Obdobja kovanja je razdelil še bolj podrobno, kar mu je omogočilo boljše datiranje in natančnejše primerjave.

Novčne najdbe je analiziral v treh nivojih, najprej v okviru arheoloških izkopavin Vemanije, nato se je poglobil v raziskavo novčnega obtoka druge polovice 3. in 4. stoletja v Reciji in na koncu v novčni obtok na širšem prostoru med Panonijo in Germanijo. Primerjave in zaključke je dokumentiral s številnimi tabelami in diagrami, ki upoštevajo števila novcev in njihove deleže, obdobja kovanja, cesarje, v imenu katerih je bilo kovano, in kovnice. Primerjal je različna najdišča v Reciji ter bližnja najdišča v Germaniji Superior, Noriku, Panoniji in Italiji.

V Vemaniji se je novčni obtok začel v obdobju skupne vlade Valerijana in Galijena. Druga gradbena faza, gradnja vojaških barak, je datirana z novci po obdobju 267–272, čemur sta kmalu sledila požar in obnova še pred sredino osemdesetih let 3. stoletja. Z novci je po letu 388 datirana tudi šesta gradbena faza. Novčni obtok je trajal do prve polovice 5. stoletja.

Z raziskavo novcev 3. stoletja je Kos dobil zanesljivo sliko novčnega obtoka v Reciji. Ugotovil je, da v 3. stoletju ni bilo nobene prekinitve v dotoku in da novčne najdbe ne odražajo opustošenja Recije v letih 259–260.

Naselbine druge polovice 3. stoletja v Reciji je po novčnih najdbah razdelil v štiri skupine. Prva vključuje civilne naselbine, ki so obstajale že v prvi polovici 3. stoletja. Zanje je značilno veliko novcev iz časa 260–268, sledi upad v obdobju 268–270 ter ponoven prirast v času 270–275. S to skupino je primerjal nekatera mesta v Panoniji in Italiji (*Poetovio, Sopianae, Castra*). Druga in tretja skupina zajemata naselbine z enakomerno rastjo do obdobja 270–275, sledi upad, ki je v tretji skupini močnejši kot v drugi. Vemanija sodi v drugo skupino. V četrti skupini so naselbine, ki odstopajo po času najmočnejšega obtoka (v letih 268–270 oziroma šele v 276–282). Povečanje števila novcev v prvi polovici sedemdesetih let 3. stoletja je Kos

povezal z vojaško prisotnostjo in povečano gradbeno dejavnostjo v naselbinah.

Primerjava zakladnih najdb na širšem prostoru je Kosu omogočila bolj natančno datiranje. Razlikuje tri skupine zakladnih najdb: prvo s končnimi datumi med 270 in 276, drugo, ki se zaključuje z novci 276–282, in tretjo, ki sega na konec 3. stoletja. Struktura zakladnih najdb kaže na redno oskrbo z novci iz istega vira. Ni horizonta zakladnih najdb, ki bi ga lahko povezali z opustošenjem Recije v letih 259–260.

Analiza novcev 4. stoletja kaže v Reciji oskrbo z novci iz Italije. Samo v času prve tetrarhije na Vemaniji prevladujejo novci iz Kartagine, kar Kos povezuje s premikom vojaških enot iz Afrike v Recijo. Ta pojav se kaže tudi v že prej objavljenih zakladnih najdbah I in II iz Vemanije.

V zadnjem poglavju se Peter Kos dotika vprašanja konca novčnega obtoka v prvi polovici 5. stoletja. S širokimi primerjavami je ugotovil, da so bili v Reciji novci, kovani med letoma 388 in 403, v obtoku še do sredine 5. stoletja in so imeli pomembno vlogo v vsakdanjem življenju. Delež novcev iz plemenitih kovin je bil v prvi polovici 5. stoletja malenkosten in ni imel pomena v vsakdanjem novčnem obtoku.

Jana HORVAT

Patrizia De Bernardo Stempel, Manfred Hainzmann:

Fontes epigraphici religionum Celticarum antiquarum I. Provincia Noricum. 1. Die Gottheiten in ihrer sprachlichen und kultischen Erscheinungsformen. 2. Die epigraphischen Testimonien. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 89. Wien. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2020, zv. 1 in 2. ISBN13: 978-3-7001-8065-4. 1041 str., številne tabele, fotografije in druge ilustracije.

Obe knjigi projekta F.E.R.C.A.N. (*Fontes epigraphici religionum Celticarum antiquarum [Epigrafski viri za starokeltske religije]*) sta impozantno delo in prva publikacija tega projekta v dveh delih na več kot tisoč straneh, ki obravnavata gradivo iz province Norik. Manfred Hainzmann je idejni avtor in začetnik projekta, v okviru katerega je bilo v minulih dvajsetih letih organiziranih štirinajst mednarodnih kolokvijev. Udeleževali so se jih raziskovalci antičnih religij predvsem iz držav, v katerih so v antiki vsaj v nekaterih regijah živeli Kelti, pa tudi raziskovalci od drugod, ki so se ukvarjali oz. se še vedno ukvarjajo s problematiko keltskih kultov. Gre za izredno zanimiv in širokopotezno zastavljen projekt, ki je pomemben za vsakogar, ki ga zanimajo antične religije, posebej še svet keltskih božanstev. Raziskovanje verovanj antičnih Keltoev je povezano z različnimi problemi, ne nazadnje je pogosto težko opredeliti, kaj je dejansko "keltsko", problem pa so tudi vplivi prazgodovinskih kultov v času pred prihodom Keltoev, ki so zaradi pomanjkljivih virov pogosto slabo poznani. Vir za preučevanje keltskih bogov je predvsem epigrafsko gradivo, veliko keltskih božanstev je znanih iz rimskih napisov, tako v kamen vrezanih posvetil božanstvom kot iz napisov na predmetih vsakdanje rabe iz različnih materialov.

Prvi kolokvij v okviru projekta F.E.R.C.A.N. je bil na Dunaju; akti niso bili objavljeni, ker je šlo v veliki meri za

posvet. Sledili so kolokviji v Španiji (dvakrat), nekajkrat v Nemčiji (v Osnabrücku, Trieru in Berlinu), v Coimbri na Portugalskem, v Gargnanu, predzadnji, katerega akti so izšli najkasneje (2017), pa je bil na Valižanskem v Angliji, v Aberystwythu; obravnaval je keltske religije v rimski dobi in razlike v kultih glede na lokalna in globalna okolja.

Fontes epigraphici province Norik nista knjigi, ki bi bili namenjeni branju od prve do zadnje strani, temveč – kot večina korpusov – preverjanju najrazličnejših podatkov, kar zelo pregledno omogoča razvejeno kazalo. Tovrstno kazalo je nedvomno ena od prednosti enostavnejše uporabe te publikacije. Po predgovoru in uvodu sledi seznam kratic, posebnih znakov in uporabljene literature, kar obsega 70 strani. Razmeroma velika raba najrazličnejših kratic, ki so sicer razložene na začetku 1. knjige, nekoliko otežuje razumevanje podrobnosti v komentarjih.

Prva knjiga je razdeljena na tri obsežne dele, zaključuje jo dodatek s seznamom različnih oblik posvetil in imen božanstev. Prvi del, ki je posvečen jezikovni analizi imen božanstev, je napisala Patrizia De Bernardo Stempel; v njem je obravnavala tudi imena posvetiteljev in drugih v napisih omenjenih oseb. Drugi del sta napisala oba avtorja: posvečen je v Noriku odkritim božanstvom, ki sta jih v 54 razdelkih obravnavala po abecednem redu. Nekateri razdelki so razdeljeni še na manjše enote, kot npr. razdelek o Jupitru, katerega kult sta ovrednotila v šestih podrazdelkih: Jupiter kot največje in najboljše božanstvo (*Iuppiter optimus maximus*), Jupiter, ki ohranja (*conservator, arubianus*), ki je čaščen na vrhovih (*culminalis*), ki odvrta zlo (*depulsor*), najvišji (*uxellimos*) in Jupiter, prebivalec najvišje ležečih logov (*uxlemitanus*).

Tretji del prve knjige je posvečen ikonografiji keltskih božanstev v Noriku, napisal ga je Gerhard Bauchhenß. Sledi še krajši dodatek, ki vsebuje konkordanco posvetil in dve tabeli; na prvi je seznam posvetil božanstvom in posvetiteljev, na drugi pa seznam bogov, ki so v knjigi izčrpno komentirani. Bralec bo verjetno dobil najboljši vpogled v strukturo knjige, če si поблиže ogledamo obravnavo enega od božanstev, z območja Celeje znanega Savusa, ki ga avtorja obravnavata v razdelku 2.41 pod naslovom "Savus Augustus". Po karti, ki je na samem začetku in kaže razprostranjenost čaščenja boga (Podkraj in Radeče), sledi komentar v obliki sheme, ki je enaka za vsa božanstva in ima 22 razdelkov. Razdelki so opremljeni z navedbami, tudi v primeru, ko komentar ni možen: če je etimologija imena npr. neznana, je to izrecno navedeno. Prvi razdelek vsebuje ime boga, zadnji bibliografske navedbe. Drugi razdelki obravnavajo natančno obliko imena boga, ki se pojavlja v posvetilih, spol, jezikovne posebnosti, etimologijo imena in druge značilnosti. V primeru Savusa je pomemben podatek, da je ime izvedeno iz imena reke, da etimologija imena prav zato ni relevantna, zanimiva pa je seveda etimologija imena reke (morda je bilo izpeljano iz glagola "zavijati, vijugati").

V razdelku "Sprememba spola" je opozorjeno, da v 10. italjski regiji obstaja sorodno božanstvo ženskega spola, Saverkna (*Saverčna*). V tabeli 1, ki sledi komentarju, so navedene vse oblike posvetil, gre za pet različic, od katerih se tri le minimalno razlikujejo. V zadnjem razdelku tabele je navedena datacija. V primeru boga Savusa ni posebej relevantna, ker navaja dolg časovni razpon med 1. in 3. stoletjem. Sledi tabela 2, v kateri so navedena

imena posvetiteljev in njihov družbeni položaj, v primeru Savusa gre za dedikante, ki so bili rimski državljani, razen enega, ki je bil suženj. V tabeli 3 so navedene slovnične posebnosti posvetil, v našem primeru gre zgolj za napačno obliko boginje, s katero je bil Savus v vseh petih primerih skupaj počaščen: Atsalutta namesto Adsalutta. V tabeli 4 je omenjeno, kaj točno so božanstvoma posvetili: v štirih primerih gre za kamnit oltar, v enem primeru za majhno bazo, na kateri je najverjetneje stal kipec. V tabeli 5 pa so navedeni bogovi, s katerimi je bil skupaj počaščen, v primeru Savusa torej Adsalutta. V podpoglavju, posvečenem Savusu, je kot zadnja tabela 6, v kateri so navedena vsa božanstva, katerih imena so bila izvedena bodisi iz imen mest oz. naselij in iz imen rek.

V drugi knjigi so predstavljeni epigrafski spomeniki, skoraj vsem, razen izgubljenim, je dodano dobro slikovno gradivo. Vsak napis je naveden z velikimi tiskanimi črkami po vrsticah, na desni strani pa isti napis z malimi tiskanimi črkami, tudi ta prepis po vrsticah. Sledi prevod posvetila, nato najboljša možna fotografija z navedbo, kje se hrani, če spomenik ni zgubljen, če pa več ne obstaja, je prepisu dodana objava v CIL (*Corpus inscriptionum Latinarum*). V petnajstih razdelkih sledi podroben opis spomenika, ki vključuje tudi komentar in bibliografijo.

Zbiranje gradiva so avtorjema olajšale elektronske epigrafske baze, ki so v prosti uporabi na medmrežju in so vsem, ki za svoje raziskave uporabljajo rimske napise, v neprecenljivo pomoč. To je predvsem najstarejša tovrstna baza, *Epigraphische Datenbank Heidelberg*, ki vsebuje pretežno napise iz zahodnega dela imperija. Zelo važna je epigrafska baza Clauss-Slaby iz Frankfurta, v kateri je zbrano največje število napisov in ki jo stalno usklajujejo in odpravljajo pomanjkljivosti. Tako z vidika ikonografije kot epigrafike je pomembna *Ubi erat lupa* z Dunaja, ki se je že pred leti preselila na univerzo v Salzburgu in je znana predvsem po zelo kakovostnih fotografijah rimskih spomenikov z napisi in/ali z reliefi.

Obe knjigi sta neobhodni za vsakogar, ki se ukvarja z antično rimsko in predrimsko, posebej keltsko religijo, sta namreč prava zakladnica imen keltskih božanstev, ki v Noriku prevladujejo. Pomembni sta z najrazličnejših vidikov, tako s historičnega kot z jezikovnega, ne samo z vidika preučevanja antičnih kultov. Sta leksikonu podobno bazično referenčno delo, ki ne bi smelo manjkati v nobeni strokovni knjižnici s fondom, ki vsebuje dela s področja arheologije in antike v najširšem pomenu besede.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Egon Wamers (ur.): *Der Tassilo-Liutpirch-Kelch aus dem Stift Kremsmünster. Geschichte – Archäologie – Kunst*. Schriften des Archäologischen Museums Frankfurt am Main 32, Verlag Schnell & Steiner GmbH, Regensburg 2019. ISBN 978-3-7954-3187-7. 496 str., 381 barvnih slik, 90 črno-belih slik, 2 priloge.

Nedvomno najbolj promovirani izdelek evropskega zlatarstva v 8. stoletju je kelih bajuvarskega kneza Tasila in njegove žene Liutperge, ki ga od časa Tasila hrani samostan v avstrijskem Kremsmünstru. Na kelihovih vzorcih temelji tipokronologija karolinškega okrasja in po svoji

prestižnosti se lahko meri z regalijami srednjeveškega cesarstva, kot sta cesarska krona ali sveta sulica. O kelihu je bilo že ogromno napisanega, kljub temu pa je sedaj pred nami monografija monografij, ki po dobri nemški navadi s starejšimi tekmuje s podrobnostmi in vseobsežnostjo. Seveda gre za monografski zbornik, ki združuje raznolike pristope. V časih, ki nas preplavljajo z deklarativnimi prizadevanji za žensko enakopravnost, zbornik kelihu, ki je bil doslej znan kot Tasilov, podeljuje tudi drugo, žensko ime, ki je na njem napisano. Da ne ostanemo na pol poti, ga bom kratko označil kot KLT (kelih Liutperge in Tasila).

Prvi del sestavljajo naravoslovne raziskave, ki jih uvaja arheometrična razčlenitev keliha. Sledi predstavitev trirazsežnostnega posnetka keliha kot orodja za analiziranje. Brez kemičnih analiz pozlate, niela, posrebritev ter tehnične analize izdelave seveda ne gre. Drugi del je zgodovina Tasila in njegove družine ter zgodovina izpričane prisotnosti keliha v Kremsmünstru. Gre prvenstveno za analize političnih razmer ter za razvoj cerkvene organizacije pod pokroviteljstvom bajuvarskih knezov in okoliščine, v katerih se je začelo tudi pokristjanjevanje Karantancev.

Kot sorodna predmeta imata podrobno obravnavo tudi t. i. Rupertov križ iz Bischofshofna, ki je največji ohranjeni kovinski križ zgodnjega srednjega veka, in t. i. Eligijev kelih iz samostana Chelles, ki so ga pretopili v času francoske revolucije. Moderna digitalna tehnologija je omogočila trirazsežnostno podobo propadlega keliha.

Zaključni del knjige sestavljajo razprave s področja arheologije, umetnostne zgodovine in ikonografije. Ugotavljajo, da KLT nima povezave z inzularnimi kelih, vendar napis na spodnjem robu noge KLT še vedno kaže vpliv inzularne pisave. Prikazane so povezave med kelihom in kamnitim okrasjem cerkvenega pohištva v Reciji ter povezave s starimi germanskimi vzorci živalskega stila.

Vsekakor je vsebinsko od vseh študij v zborniku najbolj privlačna numerično-teološka analiza keliha, katere avtor je Altman Pötsch. Geometrijsko, modularno analizo keliha je v povezavi s spisi cerkvenih očetov pretvoril v teološko strukturo, ki govori o dvojni naravi Kristusa in enotnosti Svetega pisma. Pri tem je ugotovil, da je napis, ki govori o Liutpergi in Tasilu, hkrati tudi anagram, ki določa kelih kot liturgično posodo, mašni kelih, ki je bil posvečen sv. Rupertu, škof Virgil pa je teolog programa, ki ga prikazuje kelih. Napis je hkrati prav tako kronogram, ki daje letnico 781. Kelih je bil očitno namenjen stolnici v Salzburgu, leta 788 pa so ga ob Tasilovem političnem padcu umaknili izpred oči Karla Velikega v varnejše okolje samostana v Kremsmünstru. Tako se kelih izkaže za zgodovinski zapis sam po sebi. Nekoliko drugače vidi Egon Wamers kelihov program kot upodobitev nebeškega Jeruzalema, se pa strinja, da gre za liturgično posodo, ki je bila namenjena pomembni cerkvi, bodisi 777 samostanu v Kremsmünstru bodisi že prej 774 Virgilovi stolnici v Salzburgu. Na koncu se Egon Wamers trudi rekonstruirati Tasilov zaklad, ki ga je rekviriral Karel Veliki, in spremlja domnevno usodo posameznih predmetov.

Wamersu je treba priznati, da je kot urednik dal zelo širokosrčen prostor izpeljavam, ki se v mnogočem ne ujemajo z njegovimi interpretacijami. S tem je bralcem prepustil, da sami presodijo, katere razlage se jim zdijo bolj prepričljive. Meni je vsekakor bolj všeč tista Altmana Pötscha, a to je stvar okusa, o teh pa se ne razpravlja.

Knjiga kelih prikazuje kot še vedno živo sestavino zgodovine, kot presečišče političnih, umetnostnih in idejnih prizadevanj, kar ga privzdiguje daleč nad status tipokronološkega oporišča. In verjamem, da Egon Wamers od časa do časa z zadoščenjem polista po knjigi. To je avtorska in uredniška radost, ki si jo zasluži.

Andrej PLETERSKI